T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ'NİN MESNEVÎ ŞERHİ (III. Cilt)

(Metin- Dizin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ahmet TÜRKMEN

Danışman:
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Eylül- 2018
KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ'NİN MESNEVÎ ŞERHİ (III. Cilt)

(Metin- Dizin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ahmet TÜRKMEN

Danışman:
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Eylül- 2018
KIRIKKALE

KABUL- ONAY

Sayın Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU danışmanlığında Ahmet TÜRKMEN tarafından hazırlanan "**MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ'NİN MESNEVÎ ŞERHİ (III. Cilt)"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu
(Başkan)

……

Dr. Öğr. Üyesi Yakup Şafak

……

Dr.Öğr. Üyesi Ebubekir S. Şahin

……

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ'NİN MESNEVÎ ŞERHİ (III. Cilt)"** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

…/…/2018

Ahmet TÜRKMEN

İmza

ÖNSÖZ

Kültür ve edebiyat tarihimizin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Rûmî'nin Mesnevî'si dini, felsefi, ahlaki, ictimai konuları en güzel ve güzide hikayelerle anlattığı edebi bir şaheserdir.

Bu değerli eser asırlarca Türk ve İslam dünyasında etkili olmuş, birçok alim ve mutasavvıf tarafından şerh edilmiştir.

Mesnevî'nin tamamını şerh etmeye muvaffak olan şahıslardan biri de 16. Yüzyılın büyük alimlerinden Mustafa Sürûrî Efendi'dir. 6 büyük ciltte Farsça olarak birçok ayet ve hadisler, hikayeler, beyitler ve vecizelerle sade ve akıcı bir üslupla kaleme alınan bu eser adeta bir ansiklopedi hüviyetindedir. Son yıllarda Sürûrî şerhi üzerine gerek İran'da gerek Türkiye'de yapılan çalışmalar artmaya başlamıştır. Bu çalışmalara üçüncü cilde ait değerli bir yazmanın metnini hazırlayarak katkıda bulunmak istedik.

Çalışmamızda Beyazıt Kütüphanesi B-3770 numaralı nüshayı esas aldık. 962/1555 tarihinde istinsah edilmiş olan bu değerli yazmanın metnini günümüz ilmî araştırmalar prensipleri çerçevesinde, yeni imla özelliklerine uyarak neşre hazırladık. Metni çözmede karşılaştığımız zorlukları diğer birkaç yazma ile karşılaştırarak gidermeye çalıştık. Metinde gerekli olan yerlere hareke koyduk. Ayet ve hadisleri alfabetik olarak metnin arkasında sunduk. Beyitleri köşeli parantez içerisinde numaralandırdık. Metindeki zorunlu ilaveleri ise normal parantez içinde verdik. Metin ile ilgili farklılıklar dipnotlarda belirtildi.

Çalışmalarımızın bu sahada yapılacak çalışmalara yardımcı olmasını ümit ediyor, edebiyatın her alanında engin bilgilerinden faydalandığım ve özellikle Hazret-i Mevlânâ'yı daha derin tanımama vesile olan tez danışmanım sayın Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU Beyefendiye, tez yazım aşamasında bana yol gösteren ve tezimin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen sayın Öğr. Üyesi Dr. Yakup ŞAFAK ve Öğr. Üyesi Dr. Ebu Bekir Sıddık Şahin Beyefendilerine ve Yüksek Lisans döneminde derslerinden feyiz aldığım sayın Prof. Dr. Yusuf ÖZ ve sayın Yrd. Doç. Dr. Fahrettin COŞGUNER Beyefendilerine minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet TÜRKMEN

KIRIKKALE- 2018

ÖZET

Ahmet Türkmen, Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (III. Cilt), Kırıkkale 2018
Bu çalışmanın konusu Mustafa Sürûri Efendi'nin Mevlânâ Celâlededdîn-i Rûmî'nin 6 ciltlik büyük eseri Mesnevi'nin şerhinin üçüncü cildini teşkil etmektedir.

Sürûrî Efendi'nin büyük gayretiyle yazılan Mesnevî Şerhi adlı eseri Mevlânâ'nın bu eserine Fars dilinde yazılan ilk şerh olması bakımından son derece önem arz etmektedir. Mesnevî Şerhi tasavvufi öğretiler ile beraber, bazı beyitlerin Türkçe çevrisinin verilmesi ve Sürûrî Efendi döneminde konuşulan Farsça'yı anlamak açısından da önemlidir.

Çalışmada esas alınan nüsha hicri 962/1555 yılında istinsah edilen yazma eserdir. Eser diğer bazı nüshalar ile de karşılaştırılmış ve okunması zor olan kelimeler diğer nüshalara başvurularak çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Sürûrî

ABSTRACT

Ahmet Türkmen, Thesis entitled Masnavi Commentary by Mustafa Sururi Efendi, (III Volume) , Kırıkkale 2018

The subject of this study is composed of the commentary by Mustafa Sururi Efendi on Rumi's six-volume opus magnum Masnavi's third volume. The Masnavi commentary by Sururi Efendi, written diligently, is a crucial study as it is the first Persian language commentary on Rumi's Masnavi. It contributes to the sufi discipline and includes the Turkish translation of some of the verses. It is also important to understand the Persian language of the writer's time. My study is based on the manuscript version copied in 962/1555. The mentioned manuscript was also compared with other copies and the words hard to read were analyzed applying to other copies.

Key Words: Rumi, Masnavi, Sururi Efendi

KISALTMALAR

B	Şerh-i Sürûrî, Beyazıt Ktp. nr. 3770.
b	Bin (oğlu)
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
C	Şerh-i Sürûrî, Süleymaniye Ktp. Carullah nr. 1715.
c.	Cilt
h.	Hicri
h.ş	Hicri Şemsi
Ktp.	Kütüphanesi
m.	Miladi
mm.	Milimetre
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
S	Şerh-i Sürûrî, Süleymaniye Ktp. Kadızademehmed. Nr. 278.
s.	Sayfa
str.	Satır
T	Şerh-i Sürûrî, Topkapı Ktp. nr. 1361.
trc.	Tercüme eden
v.d.	ve devamı
Y	Şerh-i Sürûrî, Beyazıt Ktp. nr. 3581.
yk.	Yaprak
Z	Şerh-i Sürûrî, Beyazıt Ktp. nr. 3772

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ……IV
ÖZET ……...V
ABSTRACT ……...VI
KISALTMALAR ……..VII
GİRİŞ……....1
MEVLÂNÂ'NIN HAYATI VE ESERLERİ ……1
1. MEVLÂNÂ'NIN HAYATI ……1
2. MEVLÂNÂ'NIN ESERLERİ ……..3
BİRİNCİ BÖLÜM ……..……5
SÜRÛRÎ'NİN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ ……..5
1. SÜRÛRÎ'NİN HAYATI ……..……5
2. SÜRÛRÎ'NİN EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ ……6
İKİNCİ BÖLÜM ……..……..8
1. MESNEVÎ ŞERHİ'NİN YAZMA NÜSHALARI ……8
2. HAZIRLANAN METİNDE KULLANILAN YAZMA NÜSHASI VE İMLA ÖZELLİKLERİ ……..……10
SONUÇ ……..……..……..14
KAYNAKÇA ……..……..……15
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ……..……..……..19
ŞERH-İ MESNEVÎ-İ SÜRÛRÎ III. CİLT (FARSÇA METİN) ……1
AYET FİHRİSTİ ……..……383
HADİS FİHRİSTİ ……400

GİRİŞ
MEVLÂNÂ'NIN HAYATI VE ESERLERİ

1. MEVLÂNÂ'NIN HAYATI

Büyük düşünür, bilge, mutasavvıf ve şair Mevlânâ Celâlededdîn-i Rûmî 6 Rebiülevvel 604/ 30 Eylül 1207 tarihinde bugünkü Afganistan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi. Belh Mevlânâ'nın zamanında Horasan bölgesinin önemli merkezlerinden biriydi. Birçok şair, arif ve mutasavvif bu bölgede yetişmiştir.

İsmi Muhammed'dir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî diye meşhur olmuştur. Babası Sultânu'l-ulemâ diye tanınan Bahâeddîn Veled'dir.[1]

Bazı kaynaklara göre soyu Hazret-i Ebû Bekir'e dayanan Mevlânâ'nın[2] babası Bahâeddîn Veled özellikle Moğol istîlâsından kaynaklanan karışıklıktan ve ünlü âlim Fahreddîn-i Râzî'nin görüşlerine bağlı olan Hârizmşah Muhammed'in kendisine karşı tutumundan rahatsızlık duyar ve ailesi ve yakınlarından bir grupla birlikte Belh'ten ayrılır. Hac maksadıyla yola çıkan kafile Nişâbur'da büyük sûfî Ferîdeddîn-i Attâr ile karşılaşır.[3]

Hac Vazifesini yerine getiren kafile Şam'a, oradan da Anadolu'ya geçer. Malatya'dan Erzincan'a varan kafile, Erzincan Akşehir'de dört yıl ikamet ettikten sonra Larende'ye (Karaman) ulaşır.[4] Babası Larende'de adına yaptırılan medresede en az yedi yıl müderrislik yapar, sonra ise Sultan Alâeddîn Keykubad'ın ricası üzerine Konya'ya yerleşir. Mevlânâ, Larende'de annesi Mümine Hatun'u kaybeder, annesinin defnedildiği yere daha sonra Karaman Mevlevihanesi inşa edilir.[5]

Babasının vefatından sonra onun yerine geçen Mevlânâ o sıralarda Konya'ya gelen Seyyid Burhaneddîn'in müridi olarak 9 yıl kadar tahsiline devam eder. Bu dönemde Şam'da tahsil görür ve fıkıh, tefsir, hadis, Arap dili ve edebiyatı gibi çeşitli ilimlerde söz sahibi olur. [6]

---

[1] Mevlânâ, **Mesnevî**, çev. Adnan Karaismailoğlu, I. cilt. Ankara 2007 (T. C. Konya Valiliği İl Kültür ve Türizm Müdürlüğü Yayınları), Çeviri: "Mevlânâ'nın Hayatı ve Çevresi, s. 18.
[2] Bedîüzzaman Furûzânfer, **Mevlânâ Celâleddin**, Tahran, Mû'în Yayınevi, 1385 h.ş, s. 28.
[3] Yakup Şafak, **Mevlâna Celâleddin-i Rûmi**, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, 2007, s. 6.
[4] Mevlânâ, **Mesnevî**, çev. Adnan Karaismailoğlu, I. cilt. Ankara 2007 (T. C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları), Çeviri: "Mevlânâ'nın Hayatı ve Çevresi, s. 21.
[5] Reşat Öngören, **"Mevlânâ"**, DİA, XXIX. cilt. 2004, s. 442.
[6] Reşat Öngören, **Mevlânâ**, s. 442.

Mevlânâ 1244 yılında Şems-i Tebrîzî ile tanışır. Bu buluşma ve tanışma Mevlânâ üzerinde büyük bir etki yaratır. Hayatının dönüm noktalarından biri olan bu aşinalıktan sonra Mevlânâ aşk, cezbe, vecd ve coşku içerisinde şiirler söylemeye başlar.[7]

Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile tanışması, çevresiyle alâkasını kesmesi, medrese derslerini ve müritlerini tamamen bırakması onun müritlerini rahatsız etmeye başlar. Bazı müritler Şems'e karşı kin besler. Bu durum Şems-i Tebrîzî'nin Konya'yı terk etmesiyle sonuçlanır ve Mevlânâ Şems-i Tebrîzî'nin dönmesi için mektuplar yazar. Şems Konya'ya döner ve Mevlânâ ile tekrar buluşur. Fakat müritler ve halk Şems hakkında tekrar dedikodular yapmaya başlayınca Şems kendisini Mevlânâ'dan ayırmak istediklerini ve bu gidişinin dönüşü olmayacağını belirtir ve 645/1247'de ortadan kaybolur.[8]

Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî'nin kaybolmasından sonra kuyumcu Selâhaddîn'i halifesi olarak belirler. 10 senelik beraberliğin ardından Selâheddîn'in 1258'de vefatından sonra bu defa Çelebi Hüsâmeddîn Mevlânâ'nın sırdaşı ve halifesi olur. Çelebi Hüsâmeddîn Mevlânâ'dan tasavvufî hakikatleri dervişlere öğretecek bir eser yazması ricasında bulunur, o da Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin yazılı halini Çelebi'ye uzatır ve sırdaşının ricasını kabul eder.[9]

Mevlânâ 5 Cemâziyelâhir 672 (17 Aralık 1273) Pazar günü akşamüstü ebedi sevgilisine kavuşur ve ertesi gün büyük bir kalabalık tarafından Şeyh Sadreddîn'in ve Kadı Sirâceddîn'in kıldırdığı cenaze namazına müteakip Konya'da defnedilir.[10]

[7] Yakup Şafak, **Mevlâna Celâleddin-i Rûmi**, s. 8.
[8] Reşat Öngören, **Mevlânâ**, s. 444.
[9] Yakup Şafak, **Mevlâna Celâleddin-i Rûmi**, s. 9-10.
[10] Bedîuzzamân Furûzânfer, **Mevlânâ Celâleddîn**, s. 169.

2. MEVLÂNÂ'NIN ESERLERİ

İslam Dünyasında, özellikle Türk kültür ve edebiyatında derin izler bırakmış olan Mevlânâ'nın eserleri Farsça'dır. Mevlânâ'dan geriye manzum ve mensur eserler kalmıştır. Bununla beraber eserlerinde önemli miktarda Arapça şiiri vardır Türkçe ve Rumca bazı örneklere de rastlanır.

2.1. Mesnevî: Mesnevî-i Şerîf ya da Mesnevî-i Manevî adıyla ünlenen bu eser, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin altı ciltlik şaheseridir. Mesnevî aslında birbiriyle kafiyeli ikişerli mısralardan oluşan nazım şeklidir. Sözlükte "ikişer ikişer" anlamındaki mesnâ kelimesinin nisbet eki almış biçimi olan mesnevî edebiyat terimi ve nazım şekli olarak ilk defa Fars edebiyatında kullanılmıştır.[11]

Mevlânâ Mesnevi'de tasavvufi hakikatleri anlatır çeşitli hikayeler etrafında fert ve toplumu ilgilendiren hemen her türlü konuyu Kuran-i Kerim ve hadisler ışığında ele alır. Hakîm Senâî ve Ferîdüddîn-i Attâr gibi ünlü şairler Mevlânâ'dan önce Mesnevî şiir kalıbını kullanarak eserler kaleme almışlarsa da Mevlânâ Mesnevî'si ile bu tarzın en değerli eserini vermiştir.

Yaklaşık 25700 beyitten oluşan Mesnevî'nin tam olarak ne zaman yazılmaya başlandığı konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Fakat Mevlânâ II. cildin yazımına h. 662 yılın recep ayının 15. gününden (13 mayıs 1264 m.) devam ettiğini belirtir.[12]

Bedîuzzamân Furûzânfer ise Mesnevî'nin ilk cildinin 657-660 yılları arasında yazıldığına işaret eder.[13]

2.2. Dîvân-ı Kebîr: Büyük divan anlamına gelen Dîvân-ı Kebir Mevlânâ'nın gazel, terci'-bend, terkîb-i bend ve rubailerini ihtivâ eder. Bu büyük eser şiirlerin vezinlerine göre 21 divan ile rubailer divanından oluşuyor. Mevlânâ bu eserinin büyük bölümünde mahlas olarak Hâmûş kelimesini veya Şems-i Tebrîzî'nin adını kullanmıştır.[14] Bazı şiirlerinde ise mahlas yoktur az sayıdaki bazı manzumelerinde ise Hüsâmeddîn ve Selâheddîn kelimelerini mahlas olarak kullanılmıştır.[15] Divan-i Şems diye de anılan bu eserdeki şiirlerin büyük bölümü Mevlânâ'nın Şems ile tanışmasından sonraki döneme aittir.

---

[11] İsmail Ünver, **"Mesnevi"**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 29. c, 2004, s. 320.
[12] Semih Ceyhan, **"Mesnevî"**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 29. c, 2004, s. 325.
[13] Bedîuzzamân Furûzânfer, **Mevlânâ Celâleddîn**, 3. Baskı, Tahran, Moein, 1387 h.ş, s. 167.
[14] Yakup Şafak, **Mevlâna'nın Eserleri**, Konya, İl Kültür ve Turizm Yayınları, 2004, s. 71-72.
[15] Muhammed Rizâ Şefî'i Kedkeni, **Şems Gazellerinden seçmeler**, 15. Baskı, Tahran, Emirkebir Yayınevi, 1381 h.ş., s. 45.

2.3. Fîh-i mâ fîh: Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ve diğer müritleri tarafından yazıya geçirilen Mevlânâ'nın mensur eserlerindendir. Eski nüshalarda Esrâr-ül Celâliye adıyla da bilinen bu eser Mevlânâ'nın sohbetlerinin derlemesidir.[16]

2.4. Mektûbât: Mevlânâ'nın değişik zamanlarda çeşitli şahsiyetlere yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Çeşitli nedenlerden dolayı kaleme alınmış olan bu mektupların çoğunda bir kimse tavsiye edilmekte veya birisinin sorunları çözülmeye çalışılmaktadır.[17]

2.5. Mecâlis-i Seb'a: yedi vaaz anlamına gelen Mecâlis-i Seb'a Mevlânâ'nın vaaz ve meclislerinde öğüt amaçlı buyurduğu mensur sözleridir. Mevlânâ Mecâlis-i Seb'a'da hatiplerin yöntemiyle kelamın başında Kuran'ı Kerim'den bir ayet getirir, ayeti şerh ve tefsir ettikten sonra Hazret-i Muhammed'den bir hadis nakleder ve onu şiir ve hikayelerle süsleyip örnekler verir.[18]

Bu eserlerin tamamının bilimsel neşri yapılmıştır ve Türkçeye çevrilmiştir.

[16] Zebihullâh Safâ, **Târîh-i Edebiyât der Îrân**, III. cilt, II. bölüm, 7. Baskı, Tahran, Firdevs yayınları, 1369 h.ş., s. 1206.
[17] Yakup Şafak, **Mevlâna'nın Eserleri**, s. 90.
[18] Abdulhuseyn Zerrinkûb, **Sırr-ı Ney**, I. cilt, 11. Baskı, Tahran, Ilmi yayınları, 1386 h.ş., s. 126.

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜRÛRÎ'NİN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. SÜRÛRÎ'NİN HAYATI

Osmanlı dönemi âlimi ve divan şairlerinden Muslihuddîn Mustafa Sürûrî 897/1492 yılında Gelibolu'da doğdu.[19] Asıl adı Mustafa ve mahlası Sürûrî'dir.[20] Zengin bir tüccar olan ve oğlunun tahsili için masraftan kaçınmayan babası Şâban Efendi[21] II Beyazid'in şehzadeliği esnasında Amasya'da defterdarlığını yapmıştır. Kara Dâvud İzmidî, Nihâlî, Tâcîzâde Câfer Çelebi, Taşköprizâde Mustafa Efendi ve Abdülvâsi' Efendi'den eğitim alan Sürûrî 927/ 1521'de Fenârîzâde Muhyiddîn Efendi'nin İstanbul kadılığı döneminde bab mahkemesi nâibliğiyle memuriyete başladı.[22] Muhyiddîn Efendi 929/1522-1523'de Anadolu kazaskeri olunca onun tezkirecilik hizmetini yapmaya başladı.[23] Bu dönemde gizli bilgileri oğlu vasıtasıyla eski hocalarından Abdülvâsi Efendi'ye sızdırmakla suçlanan ve görevinden istifa eden Sürûrî Emir Buhârî zaviyesinin şeyhi Nakşibendî Mahmut Efendiden inâbe alarak tasavvufa yöneldi.[24] 930/1524'te Gelibolu'daki Sarıca Paşa Medresesi'ne müderris oldu. 933/ 1526-27 yılında Pîrî Mehmed Paşa Medresesi'nin ilk müderrisi oldu ve rutbe-i erbain kadar yükseldi ve zaviyenin seccâdenişini oldu. 954/ 153-38 yılında hocası Fenârîzâde'nin vefatından duyduğu üzüntüyle bütün malvarlığını sattı ve evinin yakınında bir mescit yaptırdı ve inzivaya çekildi.

955/1548 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Şehzade Mustafa'nın hocalığına davet edilince Karaman'a gitti. Şehzade Mustafa'nın 27 Şevval 960/ 6 Ekim 1553'te katledilmesi üzerine tekrar inzivaya çekildi ve 7 Cemâziyelevvel 969/ 13 Ocak 1562'de kolera hastalığından vefat etti.[25]

---

[19] İsmail Güleç, **"Sürûrî"**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 38. c, 2010, s. 170.
[20] Nev'îzade Atâî, **Hadâiku'l Hadâik fi tekmileti'ş -Şekâik**, [nşr. Abdulkadir Özcan], İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989. S. 23
[21] Şemsettin Sami, **Kâmûsu'l- Alâm**, İstanbul, h 1311, IV, s 2558.
[22] İsmail Güleç, **Sürûrî**, s 170.
[23] İsmail Güleç, **"Gelibolulu Muslihuddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l- Ma'ârif İsimli Eseri"**, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 2001, XXI, s. 212.
[24] Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, İstanbul, h. 1311, III, s 12.
[25] İsmail Güleç, **Sürûrî**, s 171.

1.2. SÜRÛRÎ'NİN EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Farsça, Arapça ve Türkçe pek çok şiir kaleme alan büyük mutasavvıf Sürûrî Kanûnî Sultan Süleyman döneminin en meşhur şarihi olarak bilinmektedir. Tasavvuf ve dinî bilimlerde devrinin tanınan şahsiyetlerinden biri olan Sürûrî Efendi Farsça kaleme aldığı 6 ciltlik Mesnevî şerhinde Farsça grameri, şiir, tasavvufi ve dinî öğretilere olan hakimiyetini en belirgin şekilde göstermektedir.

Eserlerinin büyük bölümünü şerh, tercüme ve hâşiyeler oluşturmaktadır. Sürûrî'nin en meşhur eserleri;

1. Bahrü'l Maârif: Sürûrî'nin en meşhur eseridir ve Türk edebiyatının en muntazam belâgat eseri olarak bilinir[26].

2. Mesnevî Şerhi: Mesnevî'nin Anadolu'daki Farsça ilk tam şerhi olan[27] bu eser Mesnevî'nin 6 defterindeki bütün beyitlerini ihtiva eder. Eserde beyitler anlatılırken tasavvuf erkanının menkıbeleri zikredilir, ayetler ve hadisler ile Mevlânâ'nın şiirleri tefsir edilir. Ayrıca yazar bazı yerlerde beyitlerin Türkçe çevrisini de vermekte, gramer konularına değinmektedir.

3. Şerh-i Bostân: İran'ın büyük şairlerinden Sa'di'nin meşhur eseri Bostân'ın şerhidir. Kitap Farsça kaleme alınmıştır.

4. Şerh-i Gülistân: Şirazlı Sa'di'nin diğer meşhur eseri Gülistan'ın şerhidir. Eser Farsça kaleme alınmıştır.

5. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız: İranlı şair Hâfız Şirâzî'nin divanına yazan şerhidir. Bu şerh Hâfız Divânına yazılan en eski şerhtir.[28]

Sürûrî'nin diğer eserleri ve tercümelerinin bazıları şunlardır:

Ahkâm-ı nücûm, Bahrü'l-Ma'ârif, Dîvân-ı Sürûrî, el-Hikâyetü'l-garîbe, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîz, Tefsîru sûreti Yûsuf, Tercüme-i Risâle-i çûb-i Çînî, Tercüme-i Acâib-i mahlûkât, Tercüme-i Ravzu'r-reyâhîn fî hikâyeti's-sâlihîn, Tercüme-i Zâhiretü'l-

[26] İsmail Güleç, **"Sürûrî"**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 38. c, 2010, s. 171.
[27] İsmail Güleç, **"Sürûrî"**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 38. c, 2010, s. 171.
[28] Tahsin Yazıcı, **"Hâfız-ı Şîrâzî"**, DİA,XV, s. 160.

mülûk, Şerhu'l-Binâ, Şerhu'l-Kâfiye, el-Miftâh fî şerhi Merâhi'l-ervâh, Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv, Şerhu Îsâgucî, Şerh-i Mu'ammâyât-ı Câmî, Şerh-i Şebistân-ı hayâl, Şerh-i Mûcez mine't- Tıb, Hâşiyetü'l-Hidâye, Hâşiye ale't-Telvîh li't-Taftazânî, Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl

İKİNCİ BÖLÜM
SÜRÛRÎ'NİN MESNEVÎ ŞERHİ (III. Cilt)

2.1. MESNEVÎ ŞERHİ'NİN YAZMA NÜSHALARI

Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi'nin çeşitli nüshaları Türkiye'de ve yurtdışında farklı kütüphanelerde mevcuttur. Mesnevî Şerhi'nin III. cildinin çeşitli kütüphanelerde bulunan nüshaları ve özellikleri aşağıdaki gibidir:

1. İstanbul, Beyazit Ktp., nr. 3770, 3-4 c. 250 x 140- 190 x 95 mm. 501 yk. 25 str., Nesih, miklebli, hafif oyuk şemseli, yeşil bez kaplı cild. 962 h.
2. Tahran, Melek Milli Ktp., nr. 1154, 1- 6 c. 280 x180 mm. 489 yk., 21 str., nestâlik, Derviş Mustafa b. Muhammed b. Ahmed el- Konevî, Cemaziülevvel 992 h. (1584 m.)
3. Konya, Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2048, 265 x 170- 192 x103 mm. 130 yk., 23 str., sayfa kenarları surh cetvelli, beyitlerin üstlerine surh çizgi çekilmiş, miklebli, çiçek tezyinatlı şemseli, kenarı cetvelli, kahverengi meşin cilt, 980 h. (1572 m.)
4. İstanbul, Kadızâde Mehmed (Süleymaniye Ktp.), nr. 278, 300 x 192- 221 x 104 mm. 177 yk., bb. Str., Tâlik, İbrahim b. Veli, 996 h. (1588 m.), Miklebli, sırtı ve kenarları meşin, kağıt kaplı cilt. (Kadızâde Mehmed Efendi vakfı, mühürlüdür.)
5. Konya, Mevlâna Müzesi Ktp., nr. 2053, 285 x 180- 222 x 123 mm. 235 yk., 29 str., Nesih. Başlıklar surhla yazılmış, kenarı içteki altın yaldızlı olmak üzere üç cetvelli, şemseli, koyu renkte, Osmanlı cildi.
6. Konya, Mevlâna Müzesi Ktp., nr. 2057, 265 x 160- 203 x 92 mm. 273 yk, X-XI h. yy (XVI- XVII m. yy.)
7. İstanbul, Nâfiz Paşa (Süleymaniye Ktp.) nr. 559, 260 x 140- 195 x 90 mm. 272 yk. 27 str. Tâlik, Miklebli, sırtı ve kenarları meşin, üstü yeşil bez kaplı cilt.
8. İstanbul, Beyazit Ktp., nr. 3581, 210 x 155- 160 x 100 mm. 252 yk. 21 str. Tâlik, 1013 h. (1604 m.)
9. İstanbul, Nâfiz Paşa (Süleymaniye ktp.), nr. 564, 296 x 177- 207 x 107 mm. 231 yk., 29 str., Nesih. Tirşe Kaplı, Mukavva cilt. (Derviş İbrahim vakfı)
10. Bursa, Haraççıoğlu Hüseyin Ağa ktp., nr. 921, 297 x 190- 227 x 127 mm. 214 yk., 31 str., bb. Yy. Hamdi Dede, Şemseli, Miklebli, Meşin cilt.
11. Cambridge, Belonging (E. G. Browne). Nr. 9, 1-3. c., 255 x 143 mm. 244 yk. 32 str. Nestâlik, Rebiülevvel 1089 h. (1678 m.)

12. Konya, Mevlâna Müzesi Ktp., 1-3. c., 295 x 200- 250 x 160 mm. 109 yk., 35 str. Tâlik.[29]

13. Saray Bosna, nr. 3770, Gazi Hüsrev Beğ Ktp. Sefer 959 h.

[29] Mehmet Önder, **Mevlâna Bibliyografyası**, İş Bankası Kültür Yayınları, II. cilt, Ankara, 1974, s. 128-134.

2.2. HAZIRLANAN METİNDE KULLANILAN YAZMA NÜSHASI VE İMLA ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmada 3770 numaralı Beyazit Kütüphanesinde bulunan ve Mesnevî Şerhi'nin 3 ve 4. cildini ihtiva eden nüsha esas alınmıştır. Nüshanın üçüncü cildi,

بسم الله الرحمن الرحیم. حمد و سپاس حکیمی را که حکمتهای او جنود غیب است و شکر بی‌قیاس علیمی را که صفتهای او بی‌قصور و عیبه است و درود نامعدود به رسول کریم که مخلوق بر خلق عظیم است...

ile başlıyor ve,

اللهم یا مفتح الابواب و یا مسبب الأسباب. افتح لنا باباً من فضل رأفتک و اجعل علینا سبباً من فیض رحمتک و الحمدلله رب العالمین

ile bitiyor.

B nüshası olarak adlandırdığımız bu eserin dördüncü cildinin sonunda istinsah tarihi h. 962 yıl olarak kaydedilmektedir. Eserin üçüncü cildinin sonunda istinsah tarihi ayrıca verilmişmemiştir. Nüsha, Sürûrî'nin yaşadığı dönemde yazıldığından dolayı önem arz etmektedir.

Bu nüshada kullanılan imla özellikleri günümüz Fars dili ve gramerine göre tabii olarak farklılıklar göstermektedir. Bunlar, günümüz Farsça yazım kurallarına göre yazılmıştır.

Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi'nin III. cildindeki en yaygın imla özellikleri aşağıdaki gibidir:

به önedatı sözcüklere bitişik şekilde yazılmıştır. Örnek:

روزی بوقت قیلوله جمعی فرشتگان بخانهٔ لقمان آمدند.

Geniş zaman belirteci olan می masdara bitişik şekilde yazışmıştır: örnek:

عناصر مزاجت عناصر را کارفرمای و پیرایه گشت و لهذا میفرماید...

را edatı kelimeye bitişik yazılmıştır. Örnek:

ایشانرا نمی دید. گفتند ای لقمان...

Ek fiil 3. Tekil şahısta elif (ا) yer yer düşürülmüştür. Örnek:

فلک نورانی رحمانی را که عبارتست از استیلاء صفت رحمانیت.

ه harfı ile biten çoğu kelimeler Farsça ها çoğul ekini alınca bu ه düşürülmüştür. Örnek:

لاجرم قصّهای امتهای پیشین و سبب هلاکت ایشان می‌شنوند.

گ harfı ک şeklinde yazılmıştır. Şarih çoğu yerde گ harfini ک harfinden ayırt etmek için به کاف عجمی ibaresini eklemiştir. Örnek:

لفظ کروکان به کسر کاف عجمی و فتح را و سکون واو فتح کاف عجمی به ترکی دتساق.

Kaynaştırma harfi ی yerine bazen ا (elif) harfı yazılmıştır. Örnek:

از فطام خون غذااش شیر شد.

تر karşılaştırma son eki kelimeye bitişik yazılmıştır. Örnek:

هرکه بر ایشان دعا کرده باشد دور شود از چیزی که به نزد او دوستتر از همه چیز باشد.

Sürûrî Efendi'nin Mesnevî şerhinin tümünde olduğu gibi eserin üçüncü cildinde de bazı özellikler öne çıkmaktadır.

Şarih sadece beyitleri şerh etmekle yetinmemiş, kurduğu cümlelerde secili nesir kullanmıştır. Örnek:

کشوری بود به امن و امان آراسته و به انواع نعمت پیراسته. نسیمش بخور بی خار، آبش خمر بی خمار، خاکش گل بی خار و زمینش دفینهٔ بی مار. ملک در صید مرادات ساکنانش کمند اندازد و روزگار در ترتیب مصالح ایشان گنج بخش و خزینه پردازد. در دهر باغی عالم فراغی و از هر گلشن او چون لاله بر دل بهشت داغی و گلبنش نمودار تاج و تخت. شکوفه اش پیر جوان بخت، درختانش را جلوهٔ طاووسی، گلهاش را فروغ تاج کاووسی، زمینش حلّه پوش، هوایش عنبر فروش. گلبنانش برچارسوی چمنها دکان بزّازی گشاده و ریاحینش بر هر گذرگاه طبل عطّاری نهاده. چنارهاش دست نگارین در گردن ماه کرده، مرغانش به زمزمهٔ صبوحی مستان بزم قدس را آگاه گردانیده. هر گلی شاهدی آراسته و هر شاخش جوانی نوخاسته. درختان جوانش از پرباری چون پیران خمیده و میوه‌هایش چون حلوای بهشتی بی آتش رسیده...

Sürûrî beyit şerhlerinde çoğu zaman mısraları ayırarak onların arasına kendi cümlelerini yerleştirmiş, şiiri nesre dönüştürmüştür. Bazı yerlerde ise iki mısrayı beraber getirmiş ve ayrı cümlede beyit hakkında açıklama yapmıştır. Örnek:

نیستم حافظ مرا نوری بده، حافظ نیم تا بی مصحف بخوانم. پس مرا نوری بده***در دو دیده وقت خواندن بی گره*** و بی عقده.

Mesnevî'nin diğer nüshalarında farklı şekilde kaydedilen beyitler ya da mısralar da verilmiştir. Örnek:

ای خنک عقلی که باشد بی غبار. در بعض نسخ بجای غبار، عثار است بمعنی آمدن است.

Eserde bazı beyitler ya da ibarelerin Türkçe karşılığı da verilmiştir. Örnek:

گاو قربانی و نان‌های تنک. به ترکی یوفقه

Yazar ayrıca bazı bölümlerde Farsça dil bilgisine de değinmiştir. Örnek:

از مقام اولین مفلح شود. لفظ مفلح اسم فاعل است از فلاح به معنی فوز و ظفر

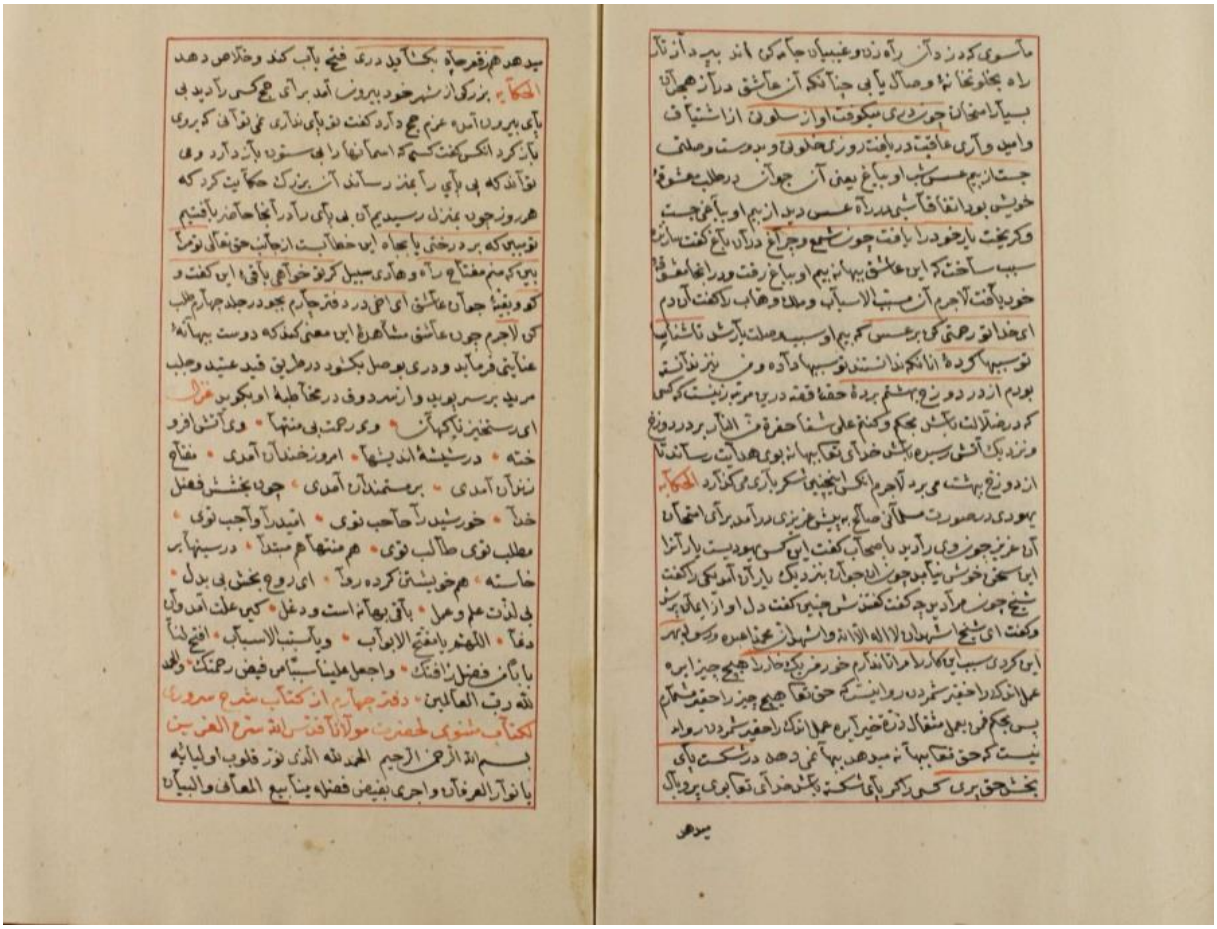
Şerhte fiil fail uyumu, zaman kullanımı gibi Farsça gramer açısından kurallara uymayan cümlelerle karşılaşmak mümkündür. Örnek:

پیرزنی را پسری اسیر بود. او پیش بزرگی آمدی و گفتی مرا تعلیم دعا کن تا دعای من مستجاب شود و پسرم آزاد گردد و پیش من می آید.

B Nüshasının ilk iki sayfası:

B nüshasının (III c.) son 2 sayfası:

SONUÇ

Bu çalışma XVI. yy Osmanlı âlim ve şairlerinden Sürûrî Efendi mahlaslı Muslihuddîn Mustafa b. Şa'ban'ın (ö. 969/ 1562) Mesnevi'ye yazdığı şerhin III. cildini ihtiva etmektedir.

Osmanlı sahasında yazılmış ilk Farsça şerh olarak bilinen bu değerli eserin müellifi, eserin nüshaları ve üçüncü cildin metni metni bu tezin konusunu teşkil etmektedir.

Öncelikle Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri, sonra müellifin hayatı, eserleri ve edebi kişiliği hakkında özet bilgiler verilmiş, sonra Sürûrî şerhinin yazma nüshaları tanıtılmış, çalışmamıza esas olan 962/ 1555 (Beyazit Ktp. nr 3770) nüshanın hususiyetleri bildirilmiş; bizim hazırladığımız metnin imla özellikleri beyan edilmiştir. Metnimizde Mesnevi beyitleri ile metnimizde ayet ve hadisler farklı renk kullanılarak ayırt edilmiş, yaprak numaraları normal, beyit numaraları köşeli parantez içinde sunulmuştur. Sonda ayet ve hadis fihristi verilmiştir.

Oldukça hacimli olan metin, müellifin geniş malumatını ve üslubunu güzel bir şekilde aksettirmektedir. Farsçası sade ve anlaşılır tarzdadır. Konular, ayet ve hadislerin yanı sıra çeşitli hikâye, beyit ve atasözü ile zenginleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Akün, Ömer Faruk, **"Sürûrî"**, İslam Ansiklopedisi, XI. Cilt, 1993, s. 249-250.

Amîd, Hasan; **Ferheng-i Amîd**, İntişârât-ı Emîn Kebîr, Tahran, 1381.

Ateş, Ahmed, **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

Baştürk, Orhan, **Süruri'nin Mesnevî Şerhi** (Tanıtım-İndeks- Tenkitli Metin 1b- 40a), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1997.

Bağcı, Ali, **Muslihiddîn Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu Merâhi'l-Ervâh Adlı Eserinin Edisyon Kritiği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2015.

Bankır, Mehmet Malik, **Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (metin-inceleme-sözlük)**,Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Bektaş, Ömer, **Rusuhi İsmail Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993.

Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, çev. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, 1972.

Can, Şefik, **Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

Ceyhan, Semih, "**Mesnevî"**, DİA, XXIX. Cilt, 2009, s.325-334.

Çelik, Ahmet Faruk, **Sürûrî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi'nin İncelenmesi**,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1998.

Çetin, Nihâd M., **"Mesnevî'nin Konya Kütüphanelerindeki Eski Yazmaları"**, Edebiyat Fakültesi Şarkıyât Mecmûası, Sayı 4, İstanbul, 1961, s. 97-118.

Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Yayınları, Ankara 1999.

Sarı, Mevlût, **Arapça – Türkçe Lügat**, İstanbul, 1984

Dihhudâ, Alî Ekber-i, **Lugât-nâme**.

Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Durgun, Selahattin, **Sarı Abdullah ve Şerh-i Mesnevî** (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993.

Elbir, Bilal, **Sürûrî'nin şerh-i şebistân-ı Hayâl'i Metin-İnceleme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

Eflâkî, Ahmed, **Menâkibu'l-Arifîn**, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Furûzanfer, Bedîüzzamân, **Mevlânâ Celâleddîn**, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986.

Gölpınarlı, Abdülbakî, **Mesnevî ve Şerhi**, I-VI, 3. baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.

Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-şuara**, Hazırlayan: İbrahim Kutluk, c.I-II, Ankara, 1971

Kanar, Mehmet, **Büyük Farsça Türkçe Sözlük**, Birim Yayınları, İstanbul, 2015.

Karaismailoğlu, Adnan – Okumuş, Said – Coşguner, Fahrettin, **Mevlâna Bibliyografyası**, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2006.

Karaismailoğlu, Adnan, **Mevlâna ve Mesnevî**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Karatay, Fehmi Edhem, **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, 1961

Konuk, Ahmet Avni, **Mesnevî –i Şerif Şerhi**, II,haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, Gelenek Yayınevi, İstanbul, 2004.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, haz. Hayrettin Karaman - Ali Özek - İbrahim Kâfi Dönmez - Mustafa Çağrıcı - Sadrettin Gümüş - Ali Turgut, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Mengi, Mine; **Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine**, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2000.

Mu'în, Muhammed, **Ferheng-i Fârsî**, Cilt 1-6, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1371.

Nicholson, Reynold Allin, **Mevlâna Celâleddîn Rûmi**, çev. Ayten Lermioğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1975.

_____, **Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî-i Mevlevî**, I-VI, bâ pîştgoftâr-i Celâleddîn-i Âştiyânî, tercüme ve ta'lîk: Hasan-i Lâhûtî, Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1375 hş., 2. Baskı 1378 hş.

_____, **Mevlâna Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu**, Ankara, 2003.

_____, **Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu**, I-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

_____, **"Mevlevîlik**", İslam Ansiklopedisi, VIII. Cilt, 1979, s.164-171.

_____,**"Mesnevî"**, İslam Ansiklopedisi, VIII. Cilt, 1979, s.127-133.

_____, **Mesnevî ve Şerhi**, Cilt 1-6, 3. Basım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

_____, **Mesnevi Üzerine Araştırmalar**, H Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **Metin Tenkidi Hakkında** (Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman), Mevlâna Araştırmaları 1-2-3 Editör. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, Cilt 1: 2007; Cilt 2: 2008; Cilt 3: 2009.

Mevlâna, **Mesnevi**, trc. Veled İzbudak, c.I-VI, İstanbul 1990

Mevlâna Celâleddîn, **Mesnevî**, çev. Adnan Karaismailoğlu, Cilt I-VI, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

Mevlâna Celâleddîn, **Mesnevî**, Cilt I-VI, çev. Derya Örs, Hicabi Kırlangıç, Ekim Yayınları, İstanbul 2007, Türkiyât Mecmuası, Cilt 7-8, 1942, s. 253-267.

Muallim Nâci, **Lügat-i Nâci**, İstanbul, 1987

Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, c. I-IV, İstanbul, 1308-1311 H. **"Sürûrî, Muslihuddîn Mustafa"**, İslâm Ansiklopedisi, XXXVIII.Cilt, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, 170-172.

Okatan, Halil İbrahim, **Sürûrî Divanı: Hayatı, Eserleri, İnceleme**, Kendi Yayınları, Ankara, 2010.

_____, **Sürûrî'nin Bahru'l-Ma'ârifi: İnceleme ve Mukaddime Metni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1986.

_____, **Sürûrî'nin Şehzâde Mustafa Medhiyyesi Yâhut Kasîde-i Masnû'a**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, **"Sürûrî"**, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, VII. cilt, Akm Yayınları, Ankara, 2007.

_____, **"Gelibolulu Musluhiddîn Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri"**, Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies XXI: 211–236, 2001.

Okur, Hüseyin, **Muslihiddîn Mustafa b. Şaban es-Sürûrî'nin Şerhu'l-Misbâh Adlı Eserinin Edisyon Kritiği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011.

Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Heyet, İstanbul, 1992

Önder, Mehmet–Binark, İsmet–Sefercioğlu, Nejat, **Mevlâna Bibliyografyası**, I-II, Ankara, 1973.

Öngören, Reşat, **"Mevlânâ"** DİA, XXIX. Cilt, 2004, s.441-448.

Örs, Derya; **"Mevlânâ ve Kur'an"**, Nüsha Dergisi, Sayı 7, 2002, s. 45-55.

Rûmî, Mevlâna Celâleddîn, **Mesnevî Mevlâna**, çev. Adnan Karaismailoğlu, Cilt I-VI, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

Rûmî, Mevlâna Celâleddîn, **Mesnevî**, Cilt I-VI, çev. Derya Örs, Hicabi Kırlangıç, Ekim Yayınları, İstanbul 2007.

Sürûrî Müslihiddîn Mustafa (Gelibolulu), Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 8, Dergâh Yay, İstanbul, 1998, s. 78.

Şafak, Yakup, **Sürûrî'nin Bahrü'-Ma'ârifi ve Enîsû'l-Uşşâk ile Mukayesesi Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1991.

Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevi Şerhi, c. I-XIV, İstanbul 1971

https://www.yazmalar.gov.tr/

https://tez.yok.gov.tr/

http://www.islamansiklopedisi.info/

http://www.konyayazmakutup.gov.tr/

https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/

http://www.suleymaniye.yek.gov.tr/

http://tdkterim.gov.tr/bts/

http://quran.ksu.edu.sa/

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERH-İ MESNEVÎ-İ SÜRÛRÎ
(FARSÇA METİN)

III. CİLT

شرح مثنوی سروری

(1b) بسم الله الرحمن الرحیم

حمد و سپاس حکیمی را که حکمتهای او جنود غیب است و شکر بی قیاس علیمی را که صفتهای او بی قصور و عیب، و درود نامعدود به رسول کریم که مخلوق بر خُلق عظیم است. قال الله تعالی وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ و حمد نامحدود بر مشفق حلیم که به مؤمنان رئوف است و رحیم و تحفهٔ تکریم و سلام بر زمرهٔ اصحاب بزرگوار و هدیهٔ تسلیم و اکرام به همه مهاجرین و انصار باد. اما بعد این کمینه و مستمند دیرینه چون شرح مجلد دوم کتاب مثنوی را و بیان جلد ثانی سفر مولوی را به قلم شکسته زبان تحریر کرد و به خاطر خسته بیان تقریر و این شرح دوم را چون به اتمام انجامید و رغبت طالبان حقیقت آنجا می‌دید داعیهٔ روحانی و جاذبهٔ رحمانیه به شرح مجلد سوم اقدام اقدام را در میدان تحریر کلام و در حاجت تقریر مرام نهادن گرفت. پس بدان‌که حضرت مولانا قدس سره در دیباچهٔ دفتر سوم از کتاب مثنوی که خزینهٔ جواهر سرّ معنوی است تنبیهی نبیه بر کثرت فواید حکم الهی و بر وفرت عواید سرّ پادشاهی به تقدیم رسانید و اسب تازی را در میدان دوانید و تصریح کرد که واسطهٔ اِعلا به اعلیِ معارج سعادات و رابطهٔ ارتقا به أقصی مدارج کرامات حکمت است که وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا و حکمت اگرچه به قسمت ازلیّه منقسم به علمی و عملی است اما هریک مشتمل بر اقسام بسیار است و محتوی بر فنون بی شمار و تحقیق این مقام اقتضاء بسط کلام می کند تا حکمت مزخرفهٔ ردیّه از حکمت الهیه ممتاز گردد و آنچه مورث سعادت است از مؤدّی شقاوت امتیاز پذیرد و زادهٔ خیال از دادهٔ ذوالجلال متمیّز شود چنان که خدمت مولانا گفته است، نظم

گر تو خواهی که شقاوت کم شود — جهد کن تا از تو حکمت کم شود
حکمتی کز طبع زاید در خیال — حکمتی بی نور فضل ذوالجلال
حکمت دنیا فزاید ظنّ و شک — حکمت دینی بود فوق فلک

و بیرون آمدن از عهدهٔ این تحقیق اقتضای مجلدات کند که (1a) اقسام حکمت و مباحث او بسیار است اما در شرح دیباچهٔ این دفتر از تمهید مقدمهٔ مختصر چاره نیست.

مقدمه در شرح معنی حکمت و تنبیه بر بعض اقسام او. بدان‌که حکمت در عرف اهل معرفت عبارت است از دانستن حقایق اشیاء و اوصاف و احکام آن، چنان که هست و دانستن اقوال و افعال رویه بر نهجی که مقتضا باشد تصویب اقوال و تسدید افعال را. پس حکمت منقسم شود به دو قسم یکی علمی و یکی عملی. علمی تصور حقایق موجودات بوَد و تصدیق به احکام و لواحق آن، چنان که فی نفس‌الأمر باشد به قدر طاقت انسانیه و علمی به ممارست حرکات و مزاولت صناعات است از جهت اخراج آنچه در حیّز قوت باشد به جدّ فعل، به شرط آنکه مؤدّی بود از نقصان به کمال بر حسب طاقت بشریه و هرکه این دو معنی در او حاصل شود حکیمی کامل بوَد. قال الله تعالی يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَن يَشَاءُ ۚ وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا حکمت را در اینجا اهل تفسیر به تحقیق علم و اتفاق عمل تفسیر کرده اند.

حکایت

امام ابواللیث رحمة الله علیه فرموده که حق تعالی مال و متاع دنیا را اندک خوانده که قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ و دانستن را که به کثرت خیر موصوف ساخته که فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا. پس عالِم اهل حکمت باید که اهل دنیا را

ملازمت نکند و داغ خدمت ایشان بر جبین احوال خود نکشد که او را خیر کثیر داده اند و اهل دنیا را متاع قلیل و در کلام مرتضی وارد است، شعر

رضینا قسمت الجبار فینا لنا علم و للاعداء مال

فان المال یغنی عن قریب و ان العلم یبقی لایزال

علم دادند به ادریس و به قارون، زر و سیم شد؛ یکی فوق سماک و دیگری تحت سمک. چون حکمت دانستن همهٔ موجودات است چنان که هست چنان که اشارت گذشت و آن به اعتبار انقسام موجودات منقسم شود موجودات دو قسم اند. یکی آنکه وجود آن موقوف بر حرکات ارادیّهٔ بشریّه نباشد. دوم آنکه الخیر وجود آن موقوف بر ارادیّهٔ بشریه بود. پس علم موجودات نیز دو قسم بود. یکی علم به قسم اول و آنرا حکمت نظریّه خوانند و دیگر علم به قسم دوم و آن را حکمت علمیّه گویند. و حکمت نظریه منقسم شود به دو قسم یکی علم بدانچه مخالطت ماده ای شرط وجود آن بود و دیگری علم به آنچه مخالطت ماده نبود موجود نتواند بود و این قسم اخیر باز به دو قسم شود یکی مخالطت ماده شرط نبود در تعقّل و دوم آنچه به اعتبار مخالطت ماده معلوم شود پس برین وجه حکمت نظریّه سه قسم است. اول را علم مابعد الطبیعه (2b) خوانند و دوم را علم ریاضی و سوم را علم طبیعی و هر یکی از این علوم مشتمل شود بر چند قسم که بعض از آن به مثابهٔ اصول باشد و بعضی به منزلهٔ فروع. اما اصول علم اول دو فن بود. یکی معرفت باری‌تعالی و مقرّبان او که به فرمان او مبادی و اسباب دیگر موجودات و امکان و حدوث و قدوم و غیر آن، و آن را قلبهٔ اولی خوانند و فروع آن چند نوع بود، چون معرفتِ نبوّت، امامت و احوال معاد و آنچه بدان ماند. اما اصول علم ریاضی چند نوع است هیئة و هندسه و حساب و موسقی و اما اصول علم طبعی چند نوع است و تفصیل آن مقتضی تطویل است. اما حکمت علمیّه که آن دانستن مصالح ارادیّه و افعال صناعیّهٔ نوع انسانی بود. بر وجهی که مؤد باشد به نظام احوال معاد و معاش ایشان و مقتضی رسیدن به کمالی که متوجه‌اند به سوی آن و آن نیز منقسم می‌شود به علم تهذیب اخلاق و تدبیر منازل و سیاست آمدن و این را فروع و شعبه بسیار است و تفاصیل آن موکول به فنون حکمیّه است. چون بعض اقسام حکمت معلوم شد و مقصود بیان این معنی است که حکمت سبب ارتقای انسان است به مدارج کمالات و موجب اعتلای او به معارج سعادات. می‌باید که معلوم باشد که نفس انسانیه چیست.

مقصد اول در معرفت نفس انسانیه

بدانکه نفس انسان آنرا نفس ناطقه نیز گویند جوهر بسیط است که از شأن او بود ادراک معقولات به ذات خویش و تدبیر و تصرف در این محسوس به توسّط قوی و آلات آن محسوس نیست. و نفس انسانیّه از میان نفوس حیوانات، اختصاص نیک قوت است که آنرا قوت نطق خوانند.

مقصد دوم؛ در بیان آنکه انسان اشرف موجودات[۳۰] این عالم است. بدان‌که اجسام طبیعیّه از آن روی که جسم‌اند با یک دیگر متساوی اند در رتبت و یکی را بر دیگری شرفی و فضیلتی نیست و چون میان عناصر امتزاج و اختلاط پدید می آید و به قدرت قرب مرکب به اعتدال حقیقی که آن وحدت معنوی است اثر مبادی و صور شریفه قبول می‌کند ترتّب و تبیّن در ایشان ظاهر می شود. پس آنچه از جمادات مادّه قبول صُور را مطاعتر است از جهت اعتدال مزاج شریف‌تر است از دیگران و آن شرف را مراتبِ بسیار است و مدارج بی شمار. تا به حدی رسد که مرکّب را قبول نفس نباتیّه حاصل آید. پس بدان نفس مشرف شود و خاصیّت بزرگ چون اغتدا

[۳۰] موجودات: موجو- اصل

و نمودن جذب ملایم (2a) و دفع غیر ملایم ظاهر شود و چون از این مقام بگذرد به حیوانی رسد که قوت شهوت و غضبی را قابل گردد و تفاوت درجه در میان حیوانات از دوی احتیاط و کیاست و تحری و فراست بی نهایت است. تا به حدی که از بعض افعال صادر می شود که خردمند در این متحیر گردد و به حکمت قدرت صانع خویش اعتراف کند سبحان. الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ. تا به حدی که کیاست و ادراک بعضی مقامی رسد که قبول تأدیب و تعلیم کند به اکمالی که در او مفطور نبود او را حاصل شود. مانند اسب معلم و باز معلم و چندانکه این قوت در او زیادت بود مرتبت او را رجحان بیشتر بود تا به حدی رسد که مشاهدهٔ افعال، ایشان را کافی بود در تعلیم. چنان که آنچه بینند به محاکات نظیر آن به تقدیم رسانند بی ریاضتی و تعبی که بدیشان رسد و این نهایت مراتب حیوانات بود و مرتبه نخستین از مرتبه انسان. بدین مرتبه متصل گردد و چون از این مرتبه ترقی کند و به مرتبهٔ انسان رسد و از مقتضای طبیعت حیوانیّه بگذرد بعد از این مراتب کمال و نقصان بر مقدار ارادت و رؤیت بود. پس هرکه قوی در او تمام افتد و با استعجال آلات و استنباط مقدمات نفس را از نقصانی به کمالی بهتر تواند رسانید فضیلت و شرف او زیاده بود بر آنکه این معانی بر او کمتر باشد و اوایل این درجات کسانی را بود که برآنکه این معانی برو به وسیلت عقل و قوّت حِدّش استخراج صناعات شریفه و ترتیب حرفتهای دقیقه و آلات لطیفه می کند و بعد از آن جماعتی به عقول و افکار و تأمل بسیار در علوم و معارف و اقتنا فضایل خوض کنند و از ایشان اعلی و اشرف کسانی که به وحی و الهام معرفت حقایق و احکام از مقربان حضرت الهیه بی توسط اجسام تلقی می کنند و در تکمیل خلق و تعظیم امور معاش و معاد سبب راحت و سعادت و اهل اقالیم و ادوار می شوند و این نهایت مدارج نوع انسانی بود. بیشتر از تفاوت او بود در انواع حیوانات. و چون برین منزلت رسد ابتدای اتصال بود به عالم اشرف و وصول به مراتب ملائکه مقدس و عقول و نفوس مجرده تا نهایت آن مقام وحدت بود و آنچه دایره وجود باهم رسد مانند خطی مستدیر که از نقطه ای آغاز کرده باشند تا بدان نقطه باز رسد. پس وسایط منتهی شود و ترتّب و تضاد برخیزد و مبدأ و معاد یکی شود. (3b) اول و آخر بیامیزد و جز حقیقت حقایق و نهایت مطالب که آن حق مطلق بود نماند وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ.

مقصد سوم در تنبیه بر اصل فطرت انسانی و ترقی او به واسطه حکمت الهی چون از دو مقصد شرف رتبهٔ انسان و فضیلت او بر دیگر موجودات جهان ظاهر گشت و خصوصیتی که او را ارزانی کرده اند. معلوم شد و دانستی که پست ترین منازل و در مرتبهٔ انسان وقوع به مستلذّات شهوات است که متصل به زمرهٔ حیوانات است بلکه از جهت تقویت دولت کبری و سعادت عظمی جهل و خسارت او از سایر حیوانات زیاده است. أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ. و چون یافتی که طالب کمال و متوجهٔ ملک متعال از این نوع که مستعد به سعادت ازلیه باشد چون انبیا و اولیا که ضمیرش مطلع نور الهی و مظهر فیض وحدت گردد و وجود او غایت همهٔ غایات و نهایت همهٔ جمیع نهایات شود و خلاصهٔ موجودات و زبدهٔ کائنات تواند شد. چنان که لولاک لما خلقت الافلاک مصداق او این معنی است. لاجرم انسان در فطرت مرتبهٔ وسطی یافته است و او را راه است به ارادت مرتبهٔ اعلی و به طبیعت مرتبهٔ ادنی از بهر آنکه در غذا و جذب منفعت و دفع مضرّت که از لوازم طبیعت حیوانیّه است اختیار و احتیاج او از سایر حیوانات زیاده است زیرا غذای او بی ترتیب فروع و حصاد و طحن و عجن و خبز و ترکیب به دست نیاید و لباس او بی تصرف غزل و نسج و خیاطت و دباغت میسر نشود و سلاحش بی صناعت تهذیب صورت ببندد. پس اگر همت خویش بدان مصروف دارد که غذای او لذیذتر، لباس او نفیس‌تر و سلاح او لطیف تر باشد جمیع دانش و حکمت و تصرّف و نهمت در سر استفای این دو قوت که شهوی و

غضبی است صرف کند و حاصل عمر گرانمایه به باد دهد و خود را شریک حیوانات سازد و به اقصی مطالب نیز رسد یا نرسد و اگر حکمتی که کلید سعادت است در استفتاح ابواب کمالات و در وصول به حضرت رفیع الدرجات اعمال کند و به‌تدریج سوی علوم و معارف گراید شوقی که در طبیعت او به نیل کمال مرکوز است او را از مرتبه ای به مرتبه ای آرد و از افقی به افقی رساند تا نور الهی بر او تابد و آینهٔ روح او به مصقلهٔ حکمت از زنگار طبیعت زدوده شود و قابل انوار تجلّیات گردد. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم کلمة من الحکمة یتعلمها الرجل خیر له من الدنیا. پس ای برادر مقصود کارخانهٔ آفرینش و مردم (3a) دمدمهٔ دیدهٔ بینش و زبدهٔ مخلوقات و ثمره و شجرهٔ کائنات تویی. لاجرم می باید که به مقام بهیمی راضی نشوی که ذات تو چنان شریف است و صفات تو چنان لطیف که هر چه در خزاین یزدان است همه بر تو ارزانیست. که گنبد آسمان سقف تو و صحن زمین وقف تو، آفتاب طبّاع تو، ماهتاب صبّاغ تو، کواکب دلیل راه تو، از مشرق تا به مغرب تماشاگاه تو، لوح و قلم جریدهٔ راز تو، عرشی و کرسی قبلهٔ نیاز تو. بیت

علم حکمت گنج تو کر و بیان مشتاق تو	فکر و خشیت خوی تو روحانیان عشاق تو
عقل و نقل از بهر توست و ملک ایمان شهر تو	فرش اغبر مسند تو سقف اخضر طاق تو
انبیا غمخوار توست و اولیا دلدار تو	نور عرفان یار و قرآن حجت مصداق تو
ناصحت الهام غیبی واعظت تنبیه دل	ناصرت تأیید علوی حافظت خلّاق تو

اهل تفسیر کلام خدا وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ حکمت را تعریف کردند که حکمت در عرف علما استکمال نفس انسانیه است به گرفتن علوم نظریّه و اکتساب ملکهٔ تامّه بر افعال فاضله به قدر طاقت و بعضی گفتند حکمت قولی صایب و فعلی کامل است با شناخت توحید و نفی شرک و بعضی گفتند حکمت اقامت ادلّهٔ عقلیّه در تقریر توحید و ایمان بر سبیل نفی شرک است و اضافت دلایل سمعیّه به آن. و بدان‌که این همه حکم الهی است و جنود حضرت پادشاهی که گاهی از عرصهٔ میدان نبوّت با رایات فتح و ظفر در صورت آیات و خبر پدید آیند و به اعانت تو آیند تا بر عساکر شیاطین و نفس و هوالمدد آن جنود منصور و غالب آیی و نقد گنج کمال را طالب شوی و گاهی به‌حکم وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا از کمین‌گاه سینهٔ تو از کسوت جذبه و الهام غبار انگیزند و به یاری و مددکاری تو برخیزند. تار ما را ز خیل ماسوی پردازند و ترا در ملک قربت وصلت بر سر تخت بنشانند و لهذا حضرت مولانا قدس الله سره العزیز می‌فرماید الحکم جنودالله یقوی بها ارواح المریدین یعنی حکمتها لشکرهای حق تعالی است در روی زمین که جانهای مریدان را بدان لشکرها تقویت می دهد و ینزه علمهم عن شایبه الجهل وعدلهم عن شایبة الظلم یعنی و به اظهار آن حکمتها منزه و پاک می گرداند علم ایشان را از آمیزش جهل و عدل ایشان را از آمیزش ظلم.

حکایت

روزی به وقت قیلوله جمعی فرشتگان به خانهٔ لقمان آمدند درآمدند و بر او سلام کردند جواب (4b) داد. ایشان را نمی دید. گفتند ای لقمان ما فرشتگان حضرت پروردگار توییم، ترا خلیفه می سازیم در زمین تا حکم کنی میان مردمان به راستی. لقمان جواب داد که اگر حکم جزم است از حضرت پروردگار من بدین کار سمعاً و طاعةً قبول می‌کنم و امید می داریم که مرا توفیق دهد و یاری کند و اگر مرا مخیر کرده اند عافیت را اختیار کنم و متعرّض فتنه نمی شوم. ملائکه را این شگفت آمد و حق تعالی قول او را پسندید و حکمت برو اضافت کرد به مثابه ای که ده هزار کلمهٔ حکمت از او منقول است که هر کلمه به عالمی ارزد که هر یکی از جهل و سایر قبایح پاک کند و لهذا می‌فرماید وجودهم عن شایبة الریا و حلمهم عن شایبة السّنة وجود ایشان از آمیزش

ریا و حلم ایشان را از آمیزش سفاهت و این بدان معنی تواند بود که بعضی از علوم متعلّق نیست به افعال چون معرفت حق سبحانه و تعالی و شناختن حقایق مجرد و اسماء الهیه و علوم مشاهدات و معارف ذوقیّه از معانی کلیه و این علوم ارواح است. و بعض علوم از آن قبل است که به افعال متعلق است اما مقتضی ایقان و سداد افعال نباشد چون علوم نفوس جزئیه. مدد که به قوی خویش را و این عدم اقتضای ایقان و سداد از جهت قلّت دواعی و عدم مشاهدهٔ آثار قرب حضرت حق عزّ و جلّ تواند بود و بعضی از علوم جامع است. کلیات و جزئیات را که اصول آن از ارواح فایض است و مضبوطیت جزئیات و فروع او بدان کلّیات به جهت قوّت داعیهٔ عمل و مشاهدهٔ آثار قرب حق عجلّ و علی و مطالعهٔ انوار جمال لم یزل و این قسم اخیر حکم قلوب است که متوسط است در میان ارواح و نفوس. پس حکمت از مرتبهٔ مجرد ادراک مرتقی است به درجهٔ مشاهدهٔ کمال و مطالعهٔ جمال و مصادقت قرب حضرت ذوالجلال . لاجرم ارواح مریدان قوت یابد و علم او از شایبهٔ جهل منزه شود و عدل او از آمیزش ظلم مبرّا گردد. وجود او از شایبهٔ ریا دور باشد و حلم او از وصمیت سفه معرا گردد زیرا که خساست همّت و ایستادن در فروترین مرتبت از قلّت معرفت است. لاجرم هرکه چاشنی از لذت انس اعلی چشد خاطر او به جانب ادنی نکشد چون به واسطهٔ مدد جنود حکم الهیه از علم به عین آید و از کوش به آغوش رسد و یقین است که آنچه آغوش عاشق سنجد در گوش عالم نگنجد بهحکم جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ جهل از حریم علم رخت بردارد و ظلم از پیراهن عدل رحلت کند و ریا از سرحدّ وجود کناره گیرد و سفه از ساحت حلم دور شود. پس هر کوششی کششی و گشایشی پیش آید و به هر توجهی، جذبه و نمایشی (4a) روی نماید. و یقرب الیهم ما بعد عنهم من فهم الآخرة و یسیر لهم ما عسی علیهم من الطاعة و الاجتهاد و نزدیک گرداند به ایشان از فهم اسرار آخرت آنچه از ایشان دور بود و آسان کرد ایشان را آنچه از طاعت و اجتهاد بر ایشان دشوار بود زیرا که به قدر طاقت و اجتهاد جمال مصور در روی مراد بیند و به اندازهٔ انسلاخ از عوایق دنیا طرایق مشاهدهٔ عقبی بر ایشان منفتح شود. شعر

جان پر از علتش او را دهد　　جان ستاند خوش بی منتها

چون اختیار فنا و بذل و وجود مفتاح خزاین جود و سبب مصادفت لذتِ شهوت و چون مشاهده فی الله موجب شناختن سبل درگاه اله است که وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا سالک طالب را که عمل بر مقتضای حکم الهیه به تقدیم می رساند و بهر مجاهده او را مشاهده دست دهد و بهر طاعتی از وجود و شهوت بضاعتی در می باید محبت او یا مفیض الخیرات و معطی المبرّات به زیاده می گردد و بهحکم قضیهٔ مرضیّهٔ اذا صحّت المحیّه سقطت التکالیف کلفت و مشقت در اقامت وظایف طاعات و ادامت شرایف عبادات ساقط می‌شود و سلوک مناهج عبادت به نمودن مسالک مجاهدت سهولت می پذیرد پس بهحکم سیروا سبق المفردون دست اعتماد بر دامن عنایت حضرت بی‌چون زده، راه معرفت او به قدم حکمت باید پیمود و به واسطهٔ اتکال بر بخشش بی منّت و بخشایش بی ضنّت او از طلب نمی شاید آسود. بیت

ای گم شده پیش و پس چه کردی　　اینک ره تو برو به مردی

سیمرغ تو چو پر فشانی　　ناگه پس کوه قاف مانی

عمری سر و پا برهنه رفتی　　لیکن قدمی به ره نرفتی

مهتر چو از این صدف گهر سفت　　سیروا سبق المفردون گفت

چندین تک و پوی تو دو کام است　　خود بگذر از این همین تمام است

اول ز تو رفتن است و دیدن　　آخر همه بردن و رسیدن

پی بردن او نخست بنگر　　از رفتن تو نشد میسّر
از تو کوشش و از دانش و عمل نیست　　این جز به عنایت ازل نیست
با این همه جهد خویش بنمای　　توفیق چو هست کار فرمای
از کار خود ای گدای مسکین　　بر تکیه مکن که امید منشین
جانی بکن ای پسر که بی رنج　　ممکن نبود گشادن گنج

و هی من بینات الانبیا و دلایلهم تخبر عن اسرار الله و سلطانه المخصوص بالعارفین یعنی این حکمتها از حجج و بیّنات انبیاست علیهم السلام و از دلایل رایات ایشان است که خبر می‌دهد از سرهای الهی و عزت و سلطنت پادشاهی که (5b) ارباب معرفت و اصحاب خلّت را بدان مخصوص گردانیده است و سرّ این سخن آن است که ارباب معارف و حقایق که مستکشفان ابواب غوامض دقایق اند اتفاق کرده انبیا علیهم السلام مظاهر اسم حکیم اند چه در ایشان علم به حقایق موجود است و عمل به مقتضای آن چنان که علم مشهود است و حکمت عبارت از این دوچین و انبیا را به خصوصیت مظهر اسم حکیم گفتن بدان معنی است که علم به حقایق اشیا کماهی و عمل به مقتضای آن از سرّ آگاهی چنان که در ایشان موجود است در مظاهر دیگر نیست. و هرکه به واسطهٔ کمال اتباع از روی درجه به انبیاء نزدیک تر ظهور حکمت و غلبهٔ سلطنتش در او بیشتر. پس حکمتها که دلایل انبیاست خبر می‌دهد از آن اسرار که حق تعالی را با عارفان کامل درمیان است و ارادته الفلک النورانی الرحمانی الدری الحاکم علی الفلک الدخّانی الکری کما ان العقل حاکم علی الصور الترابیه و حواسها الظاهرة والباطنة و خبر می‌دهد از گردانیدن حضرت سبحانی فلک نورانی رحمانی را که عبارت است از استیلاء صفت رحمانیّت که افاضهٔ قابلیات و وجود از شأن اوست و در اصطلاح ارباب حکم عالیه معبّر است به فیض اقدس و اولین مظهر استیلا و استوای او عرش است و لهذا حق سبحانه و تعالی گفت الرَّحْمٰنُ عَلَی الْعَرْشِ اسْتَوَیٰ در عالم کبیر به‌منزلهٔ دل است در عالم صغیر از این روی عرش در میان عالم غیب و عالم کون واسطه واقع شده است و استفاضه از صفت رحمانیّت کند و به جمیع مکونات فیض می‌رساند. چنان که قلب در میان عالم روحانیت و جسمانیت واسطه است و طلب فیض از روحانیت می کند و فیض به جمیع عالم جسمانیّت می‌رساند و چون این صفت رحمانیت محیط عرش و جمیع افلاک است و هر جزوی را از اجزای فلکیّات و غیر آن شامل است از این روی حضرت مولانا از او تعبیر به فلک کرد. و چون تجلی‌ست از تجلیات حضرت رحمانی آنرا توصیف به نورانی رحمانی کرد و باز در صفت او فرمود که درخشنده است و حاکم بر فلک دخانی کرّی. چنان که عقل حاکم است بر صورت‌های ترابیّه و حواس ظاهره و باطنه مراد از عقل قلب است که هر دو به معنی یکدیگر مستعمل می شوند و ارباب تحقیق خود بر آنند که روح و عقل و قلب و نفس را حقیقت یکی است اما به حسب اختلاف مراتب و صفات مسمّی می شوند باسماء مختلفه فَدَوَر ان ذلک الفلک الروحانی حاکم علی الفلک الدخانی و الشهب الزاهره و السّرج المنیره و الریاح المنشیة و الاراضی (5a) المدحیته والمیاه المطردة. پس گردیدن این فلک روحانی حاکم است بر فلک دخانی و حاکم است بر شبهای تابنده و چراغهای روشنایی دهنده و بادهای خوش و اظهار کننده. ابرها از برای باریدن باران و نشو و نماکننده و زمینهای گسترانیده و آبهای جاری در پی یکدیگر آینده. بدان‌که حاکمیت رحمت رحمانیّت در این مجموع بدان معنی است که هیچ موجودی از فیض او خالی نیست از آنکه اجل نعم وجود که عطیّه جود است هر موجود از او یافته است و این مذکورات اصول عالم کون است و مستمع جمیع فروع و دواب محققان اکتفاست به ذکر اصول. از آن جهت خدمت مولانا به ذکر این اشیاء اقتصار کرد و چون کلمات مولانا از جوامع کلم است و هر

طایفه به حسب تفاوت درجات و اختلاف طبقات از این کلمات محظوظ اند و بهحکم قَدْ عَلِمَ کُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ در خور اوانی و ظروف افهام خویش از آن بحر زخار شرب شراب اسرار می کنند. می شاید که فلک نورانی رحمانی عبارت از عقول و نفوس فلکیّه باشد که حاکم و متصرّف و مدبّر امور افلاک اند از مقادیر حرکات و اختلاف اوضاع و تشکّلات و می شاید که عبارت باشد از قلب انسانی که محیط عرش است و آنچه دروست بلکه محققان گفته اند که عرش با وجود نسبت به استوای صفت رحمانیّت در جنب سعت دل مؤمن همچون حلقه است ملقاة در میان و زمین و می شاید که عبارت از سرّ انسانی باشد که کرسی در پیش در آیت کریمه وَسِعَ کُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ اشارت است بدان و تحقیق بعضی از این معنی در شرح قول حکیم سنایی که می‌فرماید. بیت

آسمانهاست در ولایت جان　　کار فرمای آسمان جهان

به تقدیم رسیده است و قدری از جلالت قدر انسانی و تنبیذی از سعت باطن او مشروح گشته و تمامی باطن انسانی را جز علم حضرت سبحانی احاطه نکند و چون احاطهٔ معانی این کلمات که از جوامع کلم است در خور هر ادراک نیست و برخورداری از غوامض حکمتهای حضرت باری به اندازهٔ هر ذهن درّاک بی خدمت مولانا بر نهج دعا می‌فرماید نفع الله بها عبادة و زاد بهم فهما. یعنی حضرت حکیم مطلق و واجب الوجود بر حق منفعت رساند و برخورداری دهد بدین حکمتها بندگان خود را که سبب اضافت به ذات او شرف کمال اختصاص یافته اند زیاده گرداند فهم ایشان را. زیرا که دریای حکمتهای او را نهایت نیست و پیدای غوامض اسرار او را غایت نی. لکن طالبان تشنه لب آب از آن بهر زخار جز به قدر ظروف استعدادات (6b) خویش برنگیرند و سالکان بادیهٔ طلب منازل آن پیدای خون‌خوار جز به اندازهٔ اقدام افهام و قابلیّات خویش نپیماید چنان که می‌فرماید و انما یفهم کل قاری علی قدر نهیته و یفسک کل ناسک علی قدر قوّة اجتهاده یعنی فهم نمی کند هر خواننده مگر به قدر خور خود و عبادت نمی کند هیچ عابد مگر به اندازهٔ قوت اجتهاد خود و یعنی المفتی مبلغ رایه و یتصدق المتصدق بقدر قدرته و یجود الباذل بقدر جوده و یقتنی المجود علیه ما عرف من فضله. یعنی فتوی نمی دهد هیچ مفتی مگر به قدر بلوغ رأی خویش و تصدّق نمی کند هیچ متصدقی مگر در خور قدرت خود و نمی بخشد هیچ جوان مردی مگر در خور موجود خویش و در نمی چیند هیچ عطا داده شد مگر آنچه را دانسته باشد از فضل دهنده آری. بیت

به‌استعداد یابد هرکه از ما چیزکی یابد　　نه اندر بدو فطرت پیش از کان الفتاظینا

بلی از جاهدوا یکسر به دست توست　　یک رشته ولی از جاهدواهم بر نیاید هیچ بی فنا

اگرچه مشاهدهٔ طالب بی قابلیت و استعداد به مشاهدهٔ مطلوب نرساند اما طالب آشفته حال به نایافتن دولت وصال ترک جست و جوی کردن نمی تواند بلکه از سرّ سوز و گداز به صدهزار درد و نیاز گوید، بیت

به جست و جوی نتوان یافتن ولیکن　　آن به که عمر در سر این جست و جو رود

عمری که در هوس گذرانست عمر نیست　　عمر آن بود که در سر سودای او رود

ولیکن معتقد الماء فی المغازة لا یقصّر به عن طلبه معرفته ما فی البحار اما گم کنندهٔ آب در بیابان قصر نمی کند و عجز نمی نماید به آواز طلب شناختن وی آنچه در دریاهاست و یجد فی طلب ماء هذه الحیوة قبل ان یقطعه المعاش بالاشتغال عنه و سعی می‌کند در طلب آب این زندگانی پیش از آنکه برَد وی را. معاش به مشغولیت از وی و تعوّقه العلّه و الحاجة و پیش از آنکه منع می کند وی را علّت و حاجت و تحوّل الأغراض بینه و بین ما یتسرّع الیه و پیش از آنکه حایل می‌شود غرضها میان وی و میان آنچه می شتابد به سوی وی. یعنی اگرچه

سعادت مشاهده بعد مجاهده به قدر قابلیت است لیکن سالک تشنه لب اگر زلال وصال جز در بحر مالامال حضرت ذوالجلال نیست او را از طلب باز ندارد و از جست و جوی غافل نگذارد بلکه جدّی و سعی بیشتر نماید و لحظه ای از جستن آب زندگانی حکت ربانی نیاساید و نفس این طلب را دولتی عظیم شناسد و در مخاطبهٔ ارباب تکاسل گوید و نهراسد که، بیت

تا از طلب به یافت رسی سالهاست راه بس کن حدیث یافت طلب را به جان (6a)

طلب و اهتمام تمام به تقدیم رساند که ناگاه غم معیشت حیات فانیه و اشتغال به مستلذات جسمانیه او را از مصادفت آنچنان آب زندگانی محروم نسازد و اسباب و علل کامرانی و اغراض و مقاصد شادمانی در میان او و سعادت جاودانی حایل نگردد شاید که طلب شرط قابلیّت و استعداد باشد و به واسطهٔ تکاسل و توانی چهرهٔ استعدادات که عرایس ظهور غوانی اند در پردهٔ احتجاب مستور ماند و طالب بیچاره به سبب متابعت هوا از جناب کبریا دور افتد و هر سالکی سرّ این حکمت در نیابد و هر طالبی به سرحد این دانش راه نبرد و لهذا می‌فرماید و لن یدرک العلم مؤثر هویً و لا راکن الی دعة ولا منصرف عن طلبه و لا خائف علی نفسه و لامتهم لمعیشه الا ان یعوذ بالله و یوثر دینه علی دنیاه یعنی هرگز ادراک این علم نکند آن کس که هوا بر خدا گزیند.

و قضیّهٔ مرضیّهٔ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ نصب عین خود نسازد و در آن معنی تأمّل ننماید که به‌حکم أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ و ارباب دانش و اصحاب بینش گفته، بیت

ای هواهای تو خدا انگیزد وی خدایان تو خدا آزار

و ادراک این علم نکند آن کس که مایل باشد به فرو گذاشتن جانب طلب کمال و بازگردنده شود از جستن قرب ایزد متعال و خایف و ترسنده نباشد بر نفس خویش که موسوم است به سمت زوال و غمخوار کی معیشتی نکند که معلوم است به علامت تغیّر و انتقال مگر که پناه گیرد به خدا و اختیار کند دین خویش بر دنیا. لاجرم با اغیار میامیزد و از دست سر خویش بگریزد در امن عنایت دوست درآویزد و پناه جز بدان درگاه نیارد و دنیای فانی را از برای مشاهدهٔ وجه باقی فروگذارد و گوید، بیت

مرا غیرت برآن دارد که چشم از غیر بردوزم زعشقت آتشی سازم خیال ماسوی سوزم

تا از خساست همت که قلّت معرفت صفت لازمهٔ اوست باز رهد و همت بر کشف اسرار حکمتهای حضرت بی نیاز نهد و یأخذ من کنز الحکمة الموال العظیمة التی لا تکسر و لا تورث میراث الاموال و الانوار الجلیلة و الجواهر الکریمة و الضیاع الثمینه و بگیرد از گنج حکمت. حکمت مالهای بسیار که آن مالها هرگز کاسد نشود یعنی علوم و معارفی اکتساب کند که رواج او به خریداران نباشد نه علومی که به قیل و قالب و بحث و جدال حاصل کنند و آن مالها همچو اموال دیگر موروث نگردد. یعنی بی ریاضات و مجاهدات علی مرّ الشهور والاعوام و بی مقاسات شداید و آلام آن مالها به دست نیاید و به واسطهٔ عمل دیگری طمع در نیل او بستن نشاید و نیز بگیرد (7b) از آن گنج حکمت انوار جلیله را که فایض گرداند از تجلیّات الهیه و جواهر کریمه را که در رسد از خزاین الطاف حضرت پادشاهی و کشتهای بهایی را که تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ بعض از صفت اوست و فیها ما تشتهیه الانفس و تلذّ الاعین قدری از سمات او شاکراً لفضله معظما لقدره مجللا لخطرهِ و حال آنکه در جمیع آنچه یافته شاکر باشد فضل الهی و بزرگ دارنده باشد قدر او بزرگ دارنده و معترف بود بزرگی او را زیرا که شکر صید مفقود است و قید موجود پس به‌حکم لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ به شکر نعمتهای ملک حمید استجلاب مزید دست دهد و لیتعیذبالله من خساسه الخظوظ معطوف است بر لفظ یعوذ یعنی مگر پناه جوید به خدا از رضا دادن به فرومایگی به هرجا که از ماسوی الله است و من جهل یستکثر القلیل مما یری فی نفسه و

یَستَقِلُ الکثیر العظیم من غیره و یُعجب بنفسه بمالم یأذن له الحق یعنی و هم پناه جوید به خدا از این نادانی که بسیار شمارد اندک را از آن فضایل و کمالات که در نفس خود بیند و کم انگارد بسیار بزرگی را از آن شمایل و کرامات که از غیر خود مشاهده کند و هم پناه جوید به خدا از آنکه عجب می‌کند به ذات خود بدان چیز که اذن نداد حق به وی. و علی العالم الطّالب ان یتعلم مالم یعلم و ان یعلم ما قد علم.

یعنی واجب بر عالم طالب آن است که بیاموزد آنچه نمی داند و تعلیم کند آن چیز را که می داند زیرا که در حدیث وارد است من سئل عن علم ثم کتمه الجم یوم القیمة بلجام النار. یعنی کسی که که از او چیزی بپرسند از علوم که معلوم او باشد پوشیده دارد روز قیامت لگام آتشین بر سر او نهند و در این معنی گفته اند، شعر

لا تکتم العلم اذا علّمته کاتمه بالنار فیها یلجم

و در حدیث طویل آمده که تعلم علم از برای خدا حسن است و در است او تسبیح و بحث کردن از او جهاد است و طلب او عبادت است و تعلیم او صدقه و در حدیث دیگر چنین آمده است که فانّ بابا من العلم یتعلمه الرجل خیر له من ان کان له ابوقبیس ذهبا و انفقه فی سبیل الله تعالی یعنی آموختن یک مرد را بهتر است از آنکه کوه ابوقبیس زر باشد و در ملک او بود و آنرا در راه خدای تعالی انفاق کند. و یرفق بذوی الضعف فی الذهن و لا یعجب من بلاده اهل البلادة و لا یعنّف علی کلیل الفهم یعنی و دیگر بر عالم طالب واجب و لازم است که طریقهٔ رفق و نرمی مسلوک دارد که نرمی کند به خداوند آن ضعف در ذهن یعنی رفق کند با طائفه که در ذهن ایشان ضعف هست و ادراک حکمتهای الهی و فهم اسرار نامتناهی نمی توانند کرد بلکه مرحمت و شفقت از ایشان (7a) دریغ ندارد و از روی رفق و نرمی همّت بر تعلیم ایشان بگمارد و عجب نکند بی فهمی اهل بی فهمی یعنی اعجاب بالنفس تحصیل نکند و درستی نکند بر کندفهم یعنی از قصور ادراک هر قاصری عجب نکند و بر کسی که فهم او کلیل و دانش او قلیل باشد قهر و زجر روا ندارد. کَذٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ. همچنین بودید شما نیز پیش از این پس منت کرد خدای تعالی بر شما منت نهاد و عقل و ادراک و فهم کامل و ذهن درّاک عطا داد و در خزاین حکمتها به کلید لطف و کرم پروری دلهای شما بگشاد. سبحان الله و تعالی عن اقاویل الملحدین و شرک المشرکین و تنقیص الناقصین و تشبیه المشبّهین و سوء اوهام المتفکرین و کیفیّات المتوهمین. پاک است خدای تعالی از گفته های ملحدان و از شرک مشرکان و از نقص کردن ناقصان و از تشبیه مشبّهان و از بد وهمهای متفکران و چگونگی متوهمان یعنی پاک است خداوند تعالی و تقدس از الحاد ملحدان در اوامر و نواهی حضرت الهی ملاحظهٔ حکمتها نکنند. لاجرم تفرقه در میان مأمور و منهی نشناسند و امثال اوامر و اجتناب از مناهی عیب شمارند و الحاد فی الحرم جایز دارند و پاک است خداوند تعالی از شرک مشرکان که جمیع افعال خویش به تأیید جنود حکمتهای الهی تصور نکنند و از تقویت حضرت حق ارواح مریدان را جنود ملاحظه ننمایند و از طریق راست که کوفتهٔ اقدام انبیا به جانب قدر منعطف شوند و در خالقیّت خود را شریک حق بردند و پاک است خداوند تعالی از تنقیص ناقصان که چون مشاهدهٔ آثار از فلک و دخانی‌گری کنند از جهت نقصان فکر و قصور نظر ملاحظهٔ فلک نورانی رحمانی نتوانند کرد و مؤثریت را مقصور بر افلاک شناسند و پاک است خدای تعالی از تشبیه مشبهان[۳۱] که چون ارباب تحقیق جمیع اقتدار را به حق نسبت کنند آن جاهلان قیاس غایب بر شاهد کنند و پندارند که وجود افعال از حضرت ایزد متعال بی جوارح متصور نیست و پاک است خداوند تعالی از سوء اوهام متفکران که چون پرتوی از تجلیات اسما و صفات الهی به حسب

[۳۱] مشبهان: مشبّها- اصل

قابلیات و استعدادات فایضه از جناب اقدس در خود مشاهده کنند به فعل و اقتدار عاریتی خود چنان فریفته شوند که سر از جیب کبریا برزنند و از روی تکبر و خودبینی در عظمت و کبریا که ردا و ازار آن حضرت است منازعت کنند و پاک است خدای تعالی از سوء کیفیّات و از سرگشتگی در بادیهٔ توهمّات منکر حشر و نشر متحیر شوند (8b) و از سوء ملاحظهٔ متوهمان که مددکاری از جنود حکمتهای باری نیابند و از فهم اسرار آخرت آنچه بعید است محروم مانند و در کیفیات حشر و نشر متحیر شوند و از سوء ملاحظهٔ کیفیات و از سرگشتگی در بادیهٔ توهمان منکر حشر و نشر جسمانی کردند و له الحمد والمجد علی تلفیق الکتاب المثنوی الالهی الربانی. یعنی حضرت الهی راست حمد و بزرگی بر تألیف و فراهم آوردن کتاب مثنوی الهی ربانی را که مؤلّف را واسطهٔ اتباع ملّت احمدی چاشنی از خمخانهٔ سیرت محمدی حاصل شود پس بهحکم وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ جمیع این حکم و اسرار فایض از حضرت پروردگار است و تألیف و جمع مؤلّف به تعلیم و تلقین حق سبحانه و تعالی است. پس این کتاب به حقیقت کتاب الهی و ربّانی است و در اظهار و تلفیق حمد و مجد را جمع به حضرت سبحانی و هو الموفق و المفضل و له الطول و المن اوست توفیق دهنده و فضل کننده و بر اوست قوت و منت یعنی توفیق دهنده و اظهار فضل کننده خداست و او راست حول و قوت و طول منت یعنی اوست که طاقت قوت دهد و به مزایای الطاف منت بی غایت نهد لا یسمّا علی عباده العارفین علی رغم کل حزب. يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ والله وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَن متم يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ یعنی اوست منت نهند (نهنده) بر همهٔ عالمیان خصوصا بر بندگان عارفانش که دل ایشان را آیینهٔ اسرار ساخته است و جان ایشان را به تجلیات انوار نواخته، بر رغم گروهی که میخواهند نور عین خدای را فرو نشانند و چراغ افروخته ایزدی به دم خویش افواه بمیرانند و حق تعالی اتمام کنندهٔ نور خود است اگرچه کافران نعمتان مکروه دارند. پس نور سبحانی را که مثنوی الهی ربانی هم حضرت ایزدی به فیض فضل رحمانی اتمام می کند و می‌گوید إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ به درستی که ماییم به وی نگاه دارندگان یعنی این ذکر را فرو آوریم و نگاه دارندهٔ او نیز ماییم. گاهی عرایس اسرار و حکم را دار جلال بیت. عبارات غریبه به حسب اقتضای وقت مستور سازیم و گاهی به مشاطگری ملیح ترین زبانها جمال آن نازنینان را آراسته در نظر عاشقان صادق جلوه دهیم و جمالی را که مشاطِهٔ قدرت ما بیاراید تعبیر و تبدیل آن کس را نشاید. فَمَن بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. پس هرکه تبدیل کرد اسرار را تبدیل کند بعد از آنکه بشنید. یعنی به درستی که گناه وی بر آن کسان تبدیل کننده باشند و خداوند تعالی شنواست آنچه به زبان تغییر کنند و داناست (8a) بر آن تبدیل که در دل اندیشد و الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

چون شرح دیباچهٔ این دفتر بیان سخن مختصر تمام شد پس از این در شرح منظوم و سرّ مکتوم شروع کنیم. بدانکه یاران کرام چنان روایت کردند که چون شیخ صلاح الدین قدّس سرّه از عالم انتقال و ارتحال نمود به عنایت و اشارت مولانا ولایات و خلافت به حضرت حسام الدین منتقل شد و بعد از او حضرت مولانا عشق‌بازی با وی می کرد و او را به دل و جان به دل کمال حال شیخ صلاح الدین می دید و ده سال تمام بی انقطاع و انفصام مصاحبت می کردند و ما یعلم ما جری بینهما الا الله. و مثنوی را از بهر طلب او تألیف می کرد که حضرت مولانا می‌فرمودند و حسام الدین می نوشت و نوشته را به کرّات می‌خواند چنان که بعض تفصیل در دیباچهٔ جلد اول و اوایل جلد ثانی گذشت.

[1] ای حسام الدین ضیاءالحق بیار. شیخ حسام الدین طلب کرده بود که حضرت مولانا کتابی پیدا کند که در ظاهر افسانه و سخن رندانه باشد و در باطن ارشاد طریقت کند همچو منطق الطیر خواجه عطار و الهی نامهٔ

حکیم سنایی. تا به حسب الظاهر سر یار پوشیده گفته باشد و از نااهل مستور بماند و اهل هوا نیز به صورت افسانه میل کنند و به واسطهٔ استماع افسانه حصّه و پند را دریابند. همچون اهلان مقصود قصه را دانند و از نااهلی به اهلیّت انتقال کنند تا که بدین اسلوب فایده تمام شود. چون حضرت مولانا برین گونه علم قادر بود بهحکم من سئِل من علم فکتمه الجم بلجام مِن النار بدین تألیف اقدام نمود و حضرت مولوی از آن حسام الدین که واسطهٔ فیض مثنویست طلب افاضهٔ حقایق دفتر سوم از مثنوی می‌کند که انیس صادق و جلیس موافق به منزلهٔ روح القدس است بهحکم إنّ رُوحَ القُدُسِ نَفَثَ في روعی دل از او انوار دیدار بیند و شیر معرفت و حکمت از پستانِ ارباب کمال و فطنت بی دوشیدن و مکیدن اصحاب ذوق و حالت پیدا نمی‌شود و لهذا در خطاب شیخ حسام الدین فرماید که ای نور خدا شیخ حسام الدین بیار ***این سوم دفتر که سنّت شد سه بار.***

در این سخن که می گوید سنت شد سه بار تنبیه می کند که در هر کاری رؤیت سنت می باید کرد و غرض ارجای ساختن ینابیع حکمت الهی معنوی در صور دفاتر مثنوی طهارت جان ارباب عرفان است و هر دفتری به جای یک شستن است و در حکم شریعت به یکبار شستن اعضاء وضو اباحِت صلوة حاصل است اما مضاعفة اجرها در دوبار شستن است ولیکن طهارتی که رسول ما و سایر انبیا راست بی سه بار شستن دست (9b) ندهد. کما روی أنّه علیه السلام توضّا مرةً مرّة فقال هذا وضوء من لا یقبل الله تعالی الصلوة الابه ثم توضّا مرتین مرتین فقال هذا وضوء من یضاعف له اجر مرتین ثم توضّا ثلثا ثلثا فقال هذا وضؤئی و وضوء الانبیا من قبلی پس اگر چه استعمال آب چشمه دفتر اول طهارت جان حاصل گردد و از استعمال دفتر زلال حقایق دفتر دوم مضاعف اجور باشد اما از برای طهارت جان از حکمت چرک کونین استعمال آب حیات حکمتهای دفتر سوم می باید[۲] ***برگشا گنجینهٔ اسرار را*** که جذابِ این معانی جز باطن پیر صدق و همنشین موافق نباشد.

حکایت

روزی معین الدین پروانه جمعیتی عظیم ساخته بود و جمیع صدور و اکابر را خوانده و آن روز حضرت مولانا در معنی شروع نفرمود و هیچ کلمات نگفت و گویند حسام الدین نخوانده بودند. پروانه را به فراست معلوم شد که البته چلبی حسام الدین را باید خواندن. از حضرت مولانا اجازت خواست که چلبی حسام الدین را از بلخ بخواند فرمود که مصلحت باشد از آنکه جاذب شیر معانی از پستان حقایق حضرت اوست لاجرم فتح کن در خزینه اسرار ***در سوم دفتر بهل اعذار را*** و ترک کن بهانه را که این چنین کار را یاری می باید که به واسطهٔ انسلاخ از قیود بشریت مظهر اسرار حضرت احدیت شده باشد و این صفت او آمده که [3] ***قوّتت از قوّت حق می زهد*** و از او ترشیح کند پس نمی شاید که به ضعف مزاج صوری عذری آوری ***نه از عروقی کز حرارت می جهد*** نه از رگ که سبب او حرارت است که از غذا حاصل شود زیرا *[4]* ***این چراغ شمس کو روشن شود*** و جهان را روشنی دهد ***نه از فتیل و پنبه و روغن بود*** بلکه از نور الهی است قوّت تو چنین است لاجرم روح انسانی بهمنزلهٔ چراغ شمس است روشنی و قوّت او از طعام شراب نیست بلکه از مشاهدهٔ جمال مطلق و دیدار حق است و از همت انبیا و اولیاست. *[5]* ***سقف گردون کو چنین دائم بود*** و ثابت باشد ***نه از طناب و استنی قایم بود***. دیگر خیمه گاه و خرگاه بلکه بهحکم اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا به قدرت حضرت خدا قائم است *[6]* ***قوّت جبریل از مطبخ نبود*** یعنی قوت جبرئیل علیه السلام که در قهر امم سالفه مذکور شده است قوتیست زایدالوصف اما به غذای جسمانی نبود، بلکه ***بود از دیدار خلاق وجود*** و غذای او روحانی بود. [7] ***هم چنان این قوت ابدال حق*** یعنی بندگان خاص فاعل مطلق، ***هم زحق دان نه از طعام و از طبق*** تو نیز از ایشانی [8]***جسم شان‌را هم ز نور اسرشته اند*** جسم ابدال حق را از نور ایمان و عرفان سرشته اند ***تا ز روح و***

از ملک (9a) ***بگذشته اند*** تا از جبریل با فرشتهٔ بزرگ و از دیگر فرشتگان گذشته اند آن ابدالِ حق. که ایشان افضل اند و فرشتگان از بهر خدمت ایشان است و به‌حکم حم عسق وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِي الْأَرْضِ از جملهٔ عبادت ایشان است طلب مغفرت کردن از بهر مؤمنان. [9]***چونکه موصوفی به‌اوصاف جلیل*** لاجرم ای ضیاء حق ظاهر و حسام الدین باهر که یگانهٔ دورانی و قطب زمانی و ذات بی مثال تو موصوف است به صفات خدای جمیل و به اوصاف خداوند جلیل ***زآتش امراض بگذر چون خلیل*** تا نار نمرود امراض و اعذار وجود تو شود گلستان خلیل. در این اشارت است به مضمون حدیث شریف که رسول الله فرمود ان الله تعالی تسعة و تسعون خلقا فمن تخلق بواحد منها دخل الجنه. پس کسی که به همه اخلاق الهی متّصف شود از او صفت بشریت مضمحل گردد. لاجرم [10]***گردد آتش بر تو هم برد و سلام*** چنان که شد بر ابراهیم علیه السلام. قال الله تعالی قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ. ***ای عناصر مر مزاجت را غلام*** عناصر و اخلاط اربعه مطیع مزاج تو شد نه مزاج تو محتاج او. یعنی تا تو محبوس مزاج بودی و خود را به تربیت عناصر محتاج نمودی مزاجت تابع عناصر بود و بناء وجود بی مدد این قاصر اما چون پای همت بر کرسی چهارپایهٔ ارکان نهادی و به دست ارادت قفل سراچهٔ وحدت گشادی و بدان حضرت که کارفرمای عالم ارکان است پیوستی و خلیل آسا در مقعد صدق ملک جلیل بر سریر خلّت بنشستی عناصر مزاجت را غلام شود و نار نمرود بر تو برد و سلام گردد و اگر پیش از این مزاجِ عناصر سرمایه ای بود اکنون مزاجت عناصر را کار فرمای و پیرایه گشت و لهذا می فرماید [11]***هر مزاجی را عناصر مایه است*** زیرا مزاج آن کیفیّت متوسط را گویند که از کسر و انکسار عناصر حاصلی می شود. ***وین مزاجت برتر از هر پایه است*** و اعلی از همه[12] ***این مزاجت از جهان منبسط*** گشاده و فراخ و ***وصف وحدت را کنون شد ملتقط*** و چیننده. لاجرم مزاج قبل التّرکیب متصف بود به کثرت و بعدالتّرکیب متصف شد به وحدت که مزاج واحد شد. و مرادِ خدمت مولانا این است که چون به آتش عشق عوارض اختلافات را بسوختی و چهره به انوار تجلیات احدیت برافروختی و نقد خزاین گنج وحدت بیندوختی فوج ملک کمینه غلامت گردد و اوج فلک ادنی مقامت شود. جنات خلد از تو رونق گیرد و بیماران هردو سرا از تو صحت پذیرد آب از تو صفا اندوزد و آتش از پرتو شوقت بسوزد چون کلام سابق مفهوم و معلوم (10b) شد که قوت بدن به غذای ظاهر است و آن از گلو به اندرون معده رود صحت و قوت بدن حاصل شود اما قوت روح به غذای باطن است که کلمه حکمت و پند است و آن از گلوی معنوی به معدهٔ روح رسد که روح از قوت گیرد اما این گلو هرکس را نیست و لهذا می‌فرماید[13] ***ای دریغا عرصهٔ افهام خلق*** صحرا و میدان ادراکهای ایشان ***سخت تنگ آمد ندارد خلق حلق.*** قوی ضیق است که او را خلقیت گلو نیست از آن جهت غذای روحانی از مطبخ سبحانی و شراب تحقیق از خمخانهٔ توحید ننوشند و این سر را ندانند که به‌حکم شعر

عبارتنا شتی و حسنک واحدو کل الی ذلک الجمال یشیر

اگر محبوب گویند مقصود محبوب حقیقی است و اگر شراب گویند ذوق عبادت و شوق تجلی اراد کنند، بیت

حاشا که من به موسم گل ترک می کنم من لاف عقل می‌زنم این کار کی کنم

مراد آن است که در عنفوان جوانی عمر را ضایع کردن کار عقل نیست پس عوام را در صورت شعر و افسانه پند دادن می باید که درگیرد و لاجرم [14] ***ای حسام الدین بحذق رای*** تو ای طبیب جان عاشق و ای حکیم شفاحاذق که به واسطهٔ تخلّق به خلق ربانی خلق را حلق بخشیدن و استعداد دادن توانی و بی فهمان جمادصفت را به کمال انسانی رسانی پس به حق حذق پاک و رای تو یا به سبب حذاقت رای تو ***حلق بخشد سنگ را حلوای***

تو. مراد از سنگ قاسی القلب است و از حلوا سخنان شیرین و کلمات حکمت که در صورت قصّه و شعر گفته شده است. لاجرم ای حسام الدین ذوق و حلاوت حلوای تو که آن حلوا را در تنور سینه به آتش محبت دیرینه از عین الیقین و روغن شجرهٔ مبارکه و از دقیق دقایق شناسی حقایق حکمتها پخته سنگ خارا را حلق تازه بخشد و جماد نیز خلق یافتن و طعام خوردن میسر است چنان که [15]***کوه طور اندر تجلّی حلق یافت*** کوه طور از تجلّی جمال خدا حلق یافت***تا که مِی نوشید و مِی را بر نتافت*** و در وان (اوان) تجلی بادهٔ جمال نوشید و آنرا برنتافت و متحمّل نشد یعنی که کوه طور اگرچه جماد بود و بی ادراک، حق تعالی او را ادراک داد و حلق یافت تا از تجلی جمال حق در رقص آمد لیکن برنتافت که پاره پاره شد چنان که حضرت خدا فرمود فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا [16]***صار دکا منه و انشق الجبل*** کوه پاره گشت از وی و شکافته شد ***هل رأیتم من جبل رقص الجبل (الجمل).*** هیچ دیدی که از کوه جنبش شتر یعنی کوه طور در زمان تجلی نور چنان حرکت آورد به ظهور که همچون اشتر رقص و اضطراب نمود. (10a) [17]***لقمه بخشی آید از هرکس بکس*** یعنی از هرکس به حسب ظاهر لقمه به کسی بخشیدن متصور است اما خلق بخشیدن و آنرا طعام خورانیدن سهل نیست. پس لقمهٔ وعظ و نصیحت دادن و کلمهٔ حکمت گفتن به‌حکم النصیحة سهل والمشکل قبولها آسان است امّا گلو و هضم بخشیدن نامتصور بر اعطای تأثیر و قبول اثر است و استعداد دادن سهل نیست از آنکه **حلق بخشی کار یزدانست بس** یا کار انسان کامل که آفتاب تجلیات ربوبیّت بر آینهٔ جان او تافته باشد و جامعیت ظاهر و باطن و مرتبهٔ برزخیت بین الحضرتین یافته بود لاجرم در حلق بخشی نایب حضرت خلاق باشد و از برای حسب دوام ظهور اسم ظاهر و احکام او قاسم ارزاق بود تا کلید خزاین عرفان به دست آید و نقد گنج مخفی جمال نماید هرچند که کشف این اسرار نازکی دارد اما بدان‌که یکی از مقتضایات و احکام اسم رب ربوبیت است و آن حقیقت کلیه است که متضمن است معظم اسرار تدبیر وجودی و حکم کونی ربانی را و این تربیت مخصوص است به اغذیه که سبب دوام حیات و بقاست و غذا عبارت است از آنچه قوام صورت وجودیّه و جان قایمه با آن صورت به واسطهٔ اوست. [18]***حلق بخشد جسم را و روح را*** حلق جسم ظاهر است اما حلق روحانی که بدان حلق اغذیهٔ معنویه قبول تواند کرد که آن اغذیه عبارت است از جمیع احکام ضایق و آثار اسما و نسب آن و ظهور و اتّصاف بدان همه و اظهار جمیع آن حکم آنرا بهر کس عطا نکند و هر که را می خواهد بدهد. ***حلق بخشد بهر هر عضوت جدا*** که هر عضو تو متصرف می‌شود الی کل ما خلق له. چون خدمت مولانا گفت حلق بخشی کار خداست این سئوال آید که پس در دست بنده تصرف نیست آنرا دفع کند که استعداد حاصل کردن و تحصیل شرایط و رفع موانع کردن مقدور بنده است. و لهذا می‌فرماید[19] ***این گهی باشد که اجلالی شوی*** یعنی این حلق و نوشیدن وقتی بر تو ارزانی دارد که طریق اعزاز و اجلال حضرت کبریا و جلال را به سر پویی و سرّ نهانی یار بر اغیار باز نگویی. ***از دغا و از دغل خالی شوی*** از حیله و خیانت خالی شوی با اخلاص عمل کنی و اهل احسان شوی که به‌حکم ان تعبدالله کانک تراه و ان لم تکن تراه فانه یراک را مطمح نظر. [20]***تا نگویی سر سلطان*** (11b) ***را به کس*** که به‌حکم يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ اسرار الهی را نهان داری ***تا نریزی قند را پیش مگس*** و جواهر را نیندازی پیش بر نادان و نا اهل و خس. بیت

پیش کم فهمان چه حاصل وصف یزدانی کمال دانهٔ گوهر چه ریزی مرغ ارزن خواره را

[21]***گوش آن کس نوشد اسرار جلال*** و می شنود اسرار ملک متعال. ***کو چو سوسن صد زبان افتاد لال*** که همچو سوسن صد زبان دارد و لال باشد. زیرا ارباب سلطنت و اقبال و اصحاب عظمت و جلال هرکس را در حریم عزّت خویش راه ندهند و از اسرار پادشاهی آگاه نکنند و اگر ناگاه اجلال و اعزاز و در سراپردهٔ راز

طفلی با طفیلی راه یابد و از بعض اسرار آگاه شود هرآینه خاطیء پادشاه عالی جناب خالی از قلق و اضطراب نباشد که اسرار سلاطین با گدایان راه نشین گوید و از سرّ عدم خیرت در راه افشای سر سلطنت پوید چنان که گفته اند در خلوت شهان بی دیدبان درآمدن و بی زبان بیرون آمدن می باید. پس بهحکم خدمت الملوک نصف السلوک، اسرار الهیه نیز چنین است که پنهان داشتن می باید تا قهر الهی نیاید و همچنان کلام حکمت را بهر کس نشاید گفتن که بلکه منع و سرّ آن از جملهٔ واجبات است که عیسی علیه السلام گفت لا تضعوا الحکمة عند غیر اهلها فتظلموها و لاتمنعوها اهلها فتظلموهم و با کسی که محل آن اسرار و قابل آن دیدار نباشد نشاید نمود و نامحرم را گستاخ نباید کردن.

حکایت

شیخ صلاح الدین را مریدی بود تاجر و متمول و به غایت محب خداوندگار بود و او را هوس شد که به جانب استانبول[۳۲] سفر کند مصحوب شیخ بخدمت مولانا آمدند تا اجازت سفر حاصل کرده و استعانت خواسته روانه شود. چون به شرف دستبوس شریف آن حضرت مشرف شد خداوندگار فرمود که در حوالی شهر استمبول قصبه هست معمور و در آن جایگاه راهبی هست در دیر معتکف گشته و از خلایق منقطع و مقتنع شده اسلام خود را پوشیده از ما به وی سلامی برسانی. تاجر سر نهاد و عازم شد. چون بدانجا رسید از کیفیت احوال آن راهب باز پرسید در آن مقام شد شخصی را دید که در کنجی بسان گنجی سر در بغل کشیده بود و آثار انوارش از شال سیاه او می تافت که النور فی السواد. (11a) چون سلام مولانا را رسانید راهب از جا برخاست و گفت و علیک السلام و علیه السلام و سلام علی عباده الذین اصطفی. سر نهاد و در سجدهٔ دراز بماند چون آن تاجر به کنجی دیگر نظر انداخت دید که خدمت مولانا به همان لباس و دستار مراقب نشسته است. حال بر وی بگشت شهقه ای بزد و بیفتاد بعد از ساعتی چون به خود آمد. دلداریهایش کرده فرمود اگر محرم اسرار احرار شوی از اخیار ابرار گردی. آخرالامر مکتوبی به نزد تکفور اصدار کرد که فلان تاجر تعلق بدینجانب دارد جانب داری او کرده حقیران راه و عمال شهر زحمتش ندهند. چون تاجر به شهر رسید و نامهٔ راهب را به تکفور رسانید فرمود که منزلش بردند و مهمات او را به اتمام رسانیده در زمان اندک سالما و غانما روانه کردند. همچنان در عودت باز به خدمت راهب رسیده، راهب گفت سلام و سجرات من بیچاره را به خدمت خداوندگار برسانی. امید است که این محتاج پرنیاز از عنایت بی نهایت خود فراموش نکند. بعد از مدتی چون تاجر به قونیه رسید و کیفیت حال را به شیخ صلاح الدین تقریر فرمود کرد که هرچه از اولیا گویند همه حق است. بیت

به هر چه از اولیا گویند گویم رب فارزقنی به هرچه از انبیا گویند آمنا و صدّقنا

اما این قصه را تا به هر خسی حکایت نکنی. شیخ برخاست و او را به خدمت مولانا برده درآمد تا سر نهاده سلام راهب را رسانیدن گرفت مولانا فرمود که نگاه کن تا عجایب بینی. به همان صورت که او را دیده بود می بیند که در کنج جماعت خانهٔ مدرسه مراقب نشسته است تاجر فریاد کنان جامه ها چاک زد. مولانا در کنارش گرفته فرمود که بعد از این محرم اسرار مایی اما اسرار اولوالابصار از اغیار اشرار نگاه دار. اذا خدمت الملوک فالبس من التقوی اعز من لبس ادخل اذا ما دخلت اعمی و اخرج اذا ما اخرجت اخرس. آن تاجر مجموع مال خود را فدای اصحاب کرد وخرقه پوشید و از کار دنیا فارغ گشت. [22]***حلق بخشد خاک را لطف خدا*** یعنی چون قدمت در طریق شناختن محرم راز از بیگانه وغمّاز راسی و راسخ شود و دولت افشاء اسرار

[۳۲] استانبول: استمبول- اصل

را در مجلس اغیار ناسی و ناسخ گردد هرآینه حضرت رب العالمین و خلق دهندهٔ خلق اولین و آخرین ترا که گزیدهٔ همهٔ آفرینش و مردمهٔ دیده و بینشی هر لحظه صد هزار حلق روحانی دهد و به دست (12b) تجلیات در هر خلقی هزار نعمتهای حکمت سبحانی نهد تا به هر لقمه ای رتبه لقمانی دریابی. چون حضرت خالق هیچ جزوی را از صور و حقایق بی حلقی که او را لایق است نداشته است بی رزقی و غذایی که مناسب اوست نگذاشت چنان که لطف او خاک را حلق بخشد ***تا خورد آب و بدید (بروید) صد گیا***. چنان که در سورهٔ طه فرمود وانزل مِنَ السَّمَاءِ مَاءً االا که که لون و طعم و رایحه و عوارض و منافع هریک مخالف آن دیگر است با وجود اتحاد آب و زمین و همچنان[23] ***باز خاکی را ببخشد حلق و لب*** یعنی حیوانات را که محتاج غذاست حلق و لب می‌دهد. ***تا گیاهش را خورد اندر طلب***، تا گیاه خاک را خورد به طلب. [24] ***چون گیاهش خورد حیوان گشت زفت***، چون حیوان گیاه خاک بخورد حیوان بزرگ گشت، ***گشت حیوان لقمهٔ انسان و رفت.*** بعض نسخ به جای این بیت این است ***چون گیاهش خورد حیوان گشت حی***، زنده گشت حیوان لقمه انسان زپی پس از آن که [25] ***باز خاک آمد شد اکال بشر***، باز خاک خورندهٔ انسان شد. ***چون جدا شد از بشر روح و بصر*** یعنی بمرد چنان که سوره فرمود منها خلقناکم الآیه. [26] ***ذره ها دیدم دهانشان جمله باز*** که همهٔ ذرّه ها حلق و دهان دارند. ***گر بگویم خوردشان گردد دراز***. ار تفصیل کنم طعمهٔ ایشان سخن دراز شود. اسماء حسنی و بیان اسم رزاق گفته اند خدای تعالی رزاق هر چیز است به غذای مناسب که ارواح انسان و فرشتگان را غذائی روحانی دهد. چنان که اشباح رزاق جسمانی دهد رزق ارواح معارف و کشوفات و تسبیح و طاعات است. [27] ***برگها را برگ از انعام او*** برگ نباتات را رزق از احسان او. ***دایگان را دایه لطف عام او.*** دایه گان را پرورنده لطف عام و کرم تمام او که او رب العالمین است. [28] ***رزقها را رزقها او می‌دهد*** تا که آن رزقها رزقها می شود. ***زانکه گندم بی غذایی چون زهد*** و چگونه پیدا شود.[29] ***نیست شرح این سخن را منتها*** کشف این اسرار را نهایت نیست و شرح این حکمت را غایت نی. ***پاره ای گفتم بدانی پاره ها***[33] تا از این قیاس کی همه را [30]***جمله عالم اکل و مأکول دان*** که بعضی غذای بعض شود ***باقیان را مقبل و مقبول دان*** باقیان را متوجه خدا و مقبول بودن مولی بدان و بدان‌که آنچه تقریر کردیم از آکل و مأکول بودن اجزای عالم و قابل و مقبول بودن بنی آدم اکثر بیان حلق و غذای صوریست که به سمت زوال موسوم است و (12a) به علامت انتقال معلوم اما حلق و اغذیه معنویه که سابقا بدان اشارت کرده شد شرح شمه ای از آن در حیز تقریر بباید. متاع دنیا را که حضرت جلیل قلیل خوانده است احصای نعم آن مستحیل می نماید پس رزق و نعم الهی که چون اسما و صفات او نامتناهی است کدام زبان را یاری احصای آن باشد.[31] ***این جهان و ساکنانش منتشر*** متفرق و زایل، و ***آن جهان و سالکانش مستمر***، دایم و باقی.[32] ***این جهان و عاشقانش منقطع*** و فانی ***اهل آن عالم مخلد مجتمع*** مؤیّد و یار. [33] ***پس کریم آن است کو خود را دهد***، مرهون است ***آب حیوانی که ماند تا ابد*** و زلال و آب حیات علم و عمل که زوال را قبول نکند.[34] ***باقیات الصالحات آمد کریم***، آن است خود را در زمرهٔ باقیات الصالحات باز دهد. ***رسته از صد آفت و اخطار و بیم***.خلاص شده باشد از آفت بسیار و خطرها و خوف که حضرت خدا در سورهٔ کهف فرمود الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَاۖ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا. یعنی مال و پسران آرایش زندگانی دنیا اند نه زاد قبر و توشهٔ راه معاد چه به اندک زمانی عرضهٔ تلف و هدف زوال خواهند شد و کارهای شایستهٔ پایدار که ثمرهٔ آن ابدالآباد باقی ماند بهتر است نزدیک

[33] Metinde: پارها

پروردگار تو از جهت پاداش و بهتر از جهت امید. پس صاحب اعمال هرچه امید می دارد از حق تعالی در آخرت می یابد و حضرت خدا در سورهٔ مریم فرمود وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا. یعنی عملهای شایستهٔ باقی بهتر است نزدیک پروردگار تو از جهت پاداش و از جهت بازگشت. لاجرم سالک عاقل را می باید که به قطع اختلاف عوارض و قیود مصنع به وحدت وحدت وجود گردد. ازآنکه [35] ***گر هزارانند یک کس بیش نیست*** که كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لیس فی الدار غیره دیار ***چون خیالات عدد اندیش نیست.*** پس می باید که خیالات عدد اندیش را به آتش غیرسوز غیرت خویش سوزد قال رسول الله صلی الله علیه و سلم من فی الدنیا ضعیف و ما فی یده عاریه والضیف مرتحل و العاریه مردودة. [36] ***آکل و مأکول را حلق است و نای*** اما ***غالب و مغلوب را عقل ست و رای.*** کسی که روح او خیرالذات التقوی زاد آخرت گیرد و به موجب إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ و عزیز و شریف شود. شعر

اذا انت لم ترحل بزاد من التقی و لاقیت بعد الموت (13b) من قد تزودا

و ندمت علی ان لا تکون کمثله و انک لم ترصد کما کان ارصدا

یعنی اگرچه او را در مرتبهٔ اکلی و مأکولی حلق و نای گلو بود چون غالب و مغلوب شود حلق و نای او به عقل و رای مبدل گردد و تأثیر او در عالم صورت به جایی رسد که به واسطهٔ خلافت کبری جماد و نباتات را حلق معنوی و غذای روحانی بتواند بخشید. [37] ***حلق بخشید او عصای عدل را*** یعنی مصداق این حدیث قصهٔ عصای موسی است که از دست آن صاحب دولت تأثیر یافت مشرف به حلقی شد که ***خورد آن چندان عصا و حبل را*** چندین هزار عصا و حبل را یک لقمه ساخت اما[38] ***و اندرو افزون نشد زان جمله اکل*** و فربهی وزفتی نشد از آن اکلها. ***زانکه حیوانی نبودش اکل شکل*** زیرا او را همچو حیوانی اکل شکل نبود. وقتی که فرعون هفتاد هزار ساحر را جمع کرد و با هریک ساحر یک رسن و یک عصا بود هر یکی را اژدها نمود چنان که حضرت خدا در سورهٔ طه حکایت می کند فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الْأَعْلَىٰ وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا و موسی علیه السلام عصا را بیفکند فی الحال اژدهاء عظیم شد و دهن خود گشاده تمام ادوات جادوان را فروبرد که خدای تعالی همه را محو کرد و مردم از ترس وی روی به گریز آوردند. موسی او را بگرفت همان عصا شد جادوان دانستند که آن سحر نیست زیرا که سحر سحر دیگر را باطل نکند بلکه قدرت خدا و معجزهٔ موسی است. چنان که می فرماید[39] ***مر یقین را چون عصا هم حلق داد*** یعنی یقین و اعتقاد را همچون عصای موسی علیه السلام حضرت خدا معنوی داد ***تا بخورد آن هر خیالی را که زاد.*** پس یقینی که از اهل دل فایض گردد چگونه حبال وساوس و خیالات و عصی اوهام و جهالات را فرو برد و چرا چون آتش عالم خس و خاشاک شبهات را نخورد[40] ***پس معانی را چون عیان حلقهاست*** یعنی معنوی ***رازق حلق معانی هم خداست***.رزق دهنده کلوی معانی هم حضرت خداست چنان که رازق حلق اعیان اوست[41] ***پس ز مه تا ماهی هیچ از خلق نیست*** مراد آن است که علم مخلوق تا به سدرة المنتهی است از جهت آسمان و بهماهیت از جهت ارض و هیچ فردی از افراد موجودات نیست در این میان ***که به جذب مایه او را حلق نیست***. وآن همه را رزق وافی دهد.

حکایت

سلیمان علیه السلام روزی از خدا تعالی بخواست تا حیوانات را یک روز مهمانی کند. خدا اذن داد. پس طعام (13a) را مدتی دراز جمع کرد. خدای تعالی یک ماهی فرستاد. همه طعام حاضر شده را بخورد دیگر بخواست. سلیمان گفت تو هر روز این طعام می خوری. ماهی گفت خدای تعالی مرا هر روز سه این مقدار طعام می

خوراند، کاشکی امروز مرا برتو نگماشتی. آری جمیع ماسوی از حضرت او رزق یابند بلکه همه از دست ساقیان اسما و صفات او مست و خرابند از اوج فلک تا حضیض خاک و از ایوان عرش تا صحن فرش همه در ذوق مستی اند و در عین باده پرستی بلکه عقول و نفوس کاملند. همه را از چاشنی شراب او مست و لا یعقل اندر زمین از جام مدام او مست و بی‌خبر افتاده و به امید جرعه ای از آن می دهان سوم جام میناء آسمان گشاده و آب از اثر آن شراب در جوش و اضطراب روزگاری به سر برده و چون عاشقان صادق سنگ بر سینه زنان وز طلب آن می جوی جویان روی به جانب دریا او زده و هوا از هوای آن صاحب گرد عالم برآمده و گاهی از طرب به رقص درآمده و همچنین طبقات زمین تا به ماهی مبتلای اوست و کرة اثیر از تأثیر شرم. اما انسان که مجموعهٔ جمیع عوالم صوری است و باطنش خزینهٔ حقایق و اسرار معنوی لاجرم قیاس مستی او به مستی دیگران نشاید و غذای معنوی او جز مشاهده جمال احدیت نیست در حد حصر نیاید ولیکن دریافتن جان او حلقی را که سر او در این غذا باشد موقوف است بر آزاد گشتن او ازرق طبیعت بشریت. لاجرم [42] **حلق جان از فکر تن خالی شود** یعنی چون حلق جان از تن پروری جدا می گردد ***آنگهان روزیش اجلالی شود*** و غذای معنوی او که جز مشاهده جمال احدیت نشود در حد حصر نیاید.[43] ***شرط تبدیل مزاج آن بدان*** لفظ شرط به سکون طاست و بدان به کسر با امر است. یعنی شرط این غذا تبدیل مزاج است به ریاضت و مجاهدات نیک بدان ***کز مزاج بد بود مرگ بدان*** لفظ به فتح با جمع بدان است. [44] ***چون مزاج آدمی گل خوار شد زرد و بدرنگ و سقیم و خوار شد*** کسی که احکام طبیعت او غالب آید بر احکام روحانیت و از نعمت الهیه و قوت روحانیه و صحت معنویه دور مانده آه آه گفتن و شنیدن آسان است اما کردن و کوشیدن دشوار. ما که شرط ریاضت به جای نمی آریم مشروط کی بوجود آید اما [45] ***چون مزاج زشت او تبدیل یافت*** چون قبیح آدمی مبتذل شد که احکام روحانیت بر جسمانیت غالب گشت (14b)، ***رفت زشتی از رخش چون شمع تافت،*** از رخ او زشتی برفت و آن رخ چون شمع لمعان گردید. آنگه این شمع احکام طبیعیه او بر احکام روحانیتش تا به حدی که تابع بود قوای روحانی مر قوای طبیعت را و احکام روحانیه در جنب احکام طبیعت به‌منزلهٔ مستهل باشد و این قسم مختص است به جمهور خلق و گل‌خواری عبارت است از رو زرد رخساری اشارت است به نتیجه آن زیرا که هرکه دامن این مزاج گیرد به زودی علاج نپذیرد و به‌حکم أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ [۳۴] به رنگ و بوی جهان فریفته گردد بر نقش و نگار عالم شیفته شود و به اتباع هوا از خدا بازماند و مألوف طبایع را که سمت مردگی دارد به از جان خود داند و گر خساست و امن همت او بنشیند و خواهد که روی جانان در آینه جان بیند و به تمنای گلهای رنگارنگ تماشای گلهای گلشن عقل و فرهنگ نجوید و قسم دوم مختص است به طائفه‌ای که غالب باشد احکام روحانیت ایشان بر احکام طبیعت تا قوای طبیعت ایشان تابع گردد مر قوی روحانیت را و قوای طبیعت ایشان به‌منزلهٔ مستهلک بود در جنب قوای روحانیت برعکس قسم اول و این طائفه بعضی از خواص اصفیااند که مزاج ایشان تبدیل یافته است و در میان ظلام طبیعت انوار روحانیت ایشان چون شمع تافته و قسم سوم مختص است به کمال انبیاء و خلّص اولیا که حافظان حسد اعتدال و نایبان حضرت ذوالجلال اند و از مرتبهٔ طفلی گذشته اند و در خوردن غذای خون خلاص گشته بلکه دستگیر طفلان راهند و از اسرار و حکم و انواع نعم الهی آگاه و اگرچه از کاشفان حقایق هر لحظه از آن عالم خبرهای صادق در گوش جان تو می گویند و بیان می فرمایند که چنان که جنین را درآن اوطان دون، غذا به غیر خون نبود وقتی

[۳۴] أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ: فاخلدوا إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ- اصل

که از آن غذا برا نمود در عوض خون نجس غذا از شیر پاک یافت و به جای رحم تنگ فضای صحن خاک و سقف دلگشا افلاک یافت و مادام که همت بر غذای شیر گماشت از انواع اطعمه و خوش خبر نداشت. چون از شیر فطام یافت برخورداریش از انواع طعام حاصل گشت و لهذا می‌فرماید [46] ***دایه‌ای کو طفل شیرآموز را*** از شیر باز دارد ***تا به نعمت خوش کند پدفوز را*** تا به نفایس نعمتها پرکند اطراف دهان را. [47] ***گر ببندد راه آن پستان برو*** بر طفل شیرآموز، ***برگشاید راه صد بستان برو*** فتح کند راه بستان برو که انواع میوه ها برساند به او.[48] ***زانکه*** (14a) ***پستان شد حجاب آن ضعیف*** و طفل نحیف ***از هزاران نعمت و خوان و رغیف*** و طعام لطیف. [49] ***پس حیات ماست موقوف فطام*** از شیر بازداشتن. بیت

والنفس کالطفل ان تهمله شب علی حب الرضاع و ان تفطمه ینفطم

اما آدمی مادام که خوردن او از برای راحت نفس و لذت شهوت باشد به منزله طفل شیرخواره است و از حیات قلب که حقایق و معارف الهیه است محروم می باشد لیکن خوردن مأکولات به قدر سد رمق و جهت قوت برطاعت باشد مانع نیست بلکه موجب حیوة قلب است ***اندک اندک جهد کن تم الکلام***. پس باید که به شیر پستان اغیار نیالایی تا به شیر دولت با صد هزار شکر خایی ترا انواع میوه های بستان جان نشان دهد. ابو علی دقاق گفته هرکه زیادتی کند به خدا رسد. [50] ***چون جنین بد آدمی خون بد غذا*** چون آدمی در شکم مادر بود غذای او خون بود که جز او غذا نمی یافت لاجرم غذایش به‌حکم ضرورت خون بود ***از نجس پاکی برد مومن کذا*** از نجس پاکی برد مومن همچنین یعنی اگر مومن عندالضرورة نجس را بخورد یعنی در وقت قحط و تنگی مردار را بخورد خصلت رویه در اکل پیدا نمی کند اگرچه حرام خوردن سبب و مورث خصال رویه شود زیرا که به سبب ضرورة خورد والضرورات تبیح المحذورات. پس مومن به منزله جنین است که در شکم از مردار قوت می یابد زیرا چیزی دیگر نمی باید زیرا چیزی بد[51] ***از فطام خون غذایش شیر شد***. یعنی جنین از رحم بیرون آمد و از غذای خون برید به جای خون غذای جنین شیر گشت ***وز فطام شیر لقمه گیر شد*** و از بریدن از شیر خورنده اطعمه گشت. ترا نیز ای طفل طریقت چنان است که از حبس رحم طبیعت و شهوات بیرون، دیده به تماشای اراضی قلوب و آسمانهای عالم غیوب نگشایی و تا دهان از خون خوردن دواعی نفس و هوا نشوی از پستان دایه الهی شیر اسم و صفتی نجویی و تا روی از شیر پستان نفس نتابی انواع لقمه اطلاق و فیض نیابی و تا از حبس لقمه جویی بیرون نروی مست جمالی لقمه دهنده نشوی و بی فطام لقمه حکمت ادراک نکنی و بی ترک ماسوی شکار پنهانی نکنی. لاجرم ترک هر لذت موجب درک لذتی اعلی تر از اوست [52]***وز فطام لقمه لقمانی شود.*** کسی که خود را از لقمه بازدارد لقمانی شود ***طالب اِشکار پنهانی شود*** یعنی چون از شکار آشکار بگذرد طالب (15b) و واصل شکار پنهانی شود و به‌حکم لن یلج ملکوت السموات من یولد مرّتین، کسی که از مادر طبیعت بار دیگر نزاید عالم کشف و فیض را نیابد و از تنگی عالم طبیعت خلاص نشود و هرچند این کلمات را استماع نمایی اما بدرقهٔ توفیق طالب این طریق نیابی. و همچنان چون مؤمن بمیرد به عالمی فراخ رسد و حیات ابدیه و اغذیه لذیذه یابد که الموت راحة المومن. بیت،

مرگ حیات است حیات است مرگ عکس نماید نظر کافری[۳۵]

و حضرت خداوند فرمود وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ. الآیة

[۳۵] عکس نماید نظر کافری: گر نکرد این نظر کافری- اصل

چنان که [53] ***گر جنین را کس بگفتی در رحم*** اگر جنین را در رحم اگر خبر دادندی که ***هست بیرون عالمی بس منتظم،*** بیرون این تنگنای رحم عالمی است دلگشا و فضایی است جان افزای.[54] ***یک زمینی خرّم و با عرض و طول*** و این جهان پر اصول ***اندر و بس نعمت و چندین اکول،*** طعام مقبول و اکل معقول. [55] ***کوهها و بحرها و دشتها*** و صحراها، ***بوستانها باغها و کشتها*** و مزارع[56] ***آسمانی بس بلند و پرضیا*** که اندران عالم است ***آفتاب و ماهتاب و صد سها*** و ستاره‌ها[57] ***از جنوب و از شمال و از دبور*** از بادی که از دست چپ قبله آید و از بادی که مقابل اوست و از باد مغرب ***باغها دارد عروسیها و سور*** ولیمه و سرور [58] ***در صفت ناید عجایبهای آن*** و نمی آید غرایب آن در بیان. ***تو در این ظلمت چه ای در امتحان*** در بلا و نی زمودن این جنین با جان [59] ***خون خوری در چارمیخ تنگنا*** و جای تنگ و محل عناد ***در میان حبس وانجاس عنا*** و مشقت بلا [60] ***او به‌حکم حال خود منکر بدی*** آن جنین به‌حکم مشاهدهٔ حال یا به‌حکم رضا به حال خود منکر این خبر بودی. ***زین رسالت معرض و کافر بدی*** از این خبر روی گردانیدی و ساتر و نافی بودی [61] ***کین***[۳۶] ***محال است و فریب است و غرور*** عطف تفسیر است زیرا که گفته اند لا یعرف الفارغ ما فیه غیر حتی ینتهی الیه سیرة لاجرم اعتقاد نمی کند بلکه می گوید اگر ورای این پوست عالمی بران نهج که مدعای اوست موجود بودی مشام من بوی از آن حدایق یافتی یا پرتوی از آفتاب و ماه بر من تافتی ***زانکه تصویری ندارد وهمِ کور*** زیرا صورت نمی داند ادراک اعمی . [62] ***جنس چیزی چون ندید ادراک او*** و فهم آن ***نشنود ادراک منکرناک او.*** لفظ منکرناک وصف ترکیبی است[63] ***همچنان که خلق عام اندر جهان*** همچون جنین عام خلق اندر رحم جهان محبوس اند ***زان جهان ابدال می‌گویندشان*** از (15a) عالم ایشان الهی خاصان اله و محرمان درگاه به ایشان می‌گویند [64] ***کین جهان چاهیست بس تاریک و تنگ*** و این جهان تنگ جای باش نیست. ***هست بیرون عالمی بی بو و رنگ*** و بی فسون و نیرنگ. [65] ***هیچ در گوش کسی زیشان نرفت*** و کسی از خلق عام این سخن را استماع و قبول نکرد. ***کین طمع آمد حجاب ژرف و زفت*** که طمع سخت بزرگ حجاب است. [66] ***گوش را بندد طمع از استماع*** یعنی کلام حق و صدق را نمی شنود، ***چشم را بندد طمع از اطلاع*** لاجرم [67]***همچنان که آن جنین را طمع خون*** محبوس کرد و محجوب ***کان غذای اوست در اوطان دون*** که آن خون غذای اوست در این وطن‌های پست. ظلمات ثلث است یکی ظلمت مشیمه یکی ظلمت رحم یکی ظلمت شکم[68] ***از حدیث این***[۳۷] ***جهان محجوب کرد*** و مستور ساخت ***غیر خون او می نداند***[۳۸] ***چاشت خورد.*** ترا نیز حب ریاست و جاه سرنگون در این چاه انداخته و از حدیث جهان غیب محروم کرده چنان که آن قوم از طمع گوشت پیل بچه پند ناصح را فراموش کردند.

قصه خورندگان پیل بچه از حرص و ترک نصیحت

و همچنین رسول الله صلی الله علیه و سلم و مرشدان امتان و مومنان را از شهوات منع می کنند و پند می دهند. آنانکه قبول می کنند خلاص یابند و آنانکه قبول نکنند هلاک شوند چنان که فرمود إنما استوقد نارا فجعلت الدواب و الفراش یقعن فیها و انا آخذ بحجزکم و انتم تقمحون. [69] ***آن شنیدی تو که در هندوستان،*** این قصه را تو شنیدی که در دیار هند مراد دنیاست. ***دید دانایی گروه دوستان،*** بدید عالمی جماعتی از یاران. مراد نبی و مرشد کامل و درویشی عاقل است و از جماعت امت. [70] ***گرسنه مانده شده بی برگ و عور،*** آن گروه

---

[۳۶] کین: کس- اصل

[۳۷] این: آن- اصل

[۳۸] می‌نداند: می ندارد- اصل

گرسنه بوده و مانده شده بی زرق و عریان. مراد آن است که از سفر عالم الهی و فراق قرب پادشاهی گرسنه بودند و مانده گشته و بی رزق و برگ که بدین جهان آمدند.

می‌رسیدند در آن سفر ***می‌رسیدند از سفر وز راه دور***[۳۹] بلاهای سقر. [71]***مهر دانابیش جوشید و بگفت***،وز راه دور و یحکم السفر قطعه من السقر کشیدند در آن سفر بلاهای سقر ***مهر دانابیش جوشید و بگفت*** مهر دانایی و درویشی او بجوشید و گفت؛ ***خوش سلامیشان و چون گلبن شکفت،*** عطف جمله علی الجمله است یعنی همچون نهال گل گشاده گشت. لاجرم رسول الله علیه السلام احوال آخرت را می دانست (16b) بهحکم لو تعلمون ما اعلم لبکیتم کثیرا و لضحکتم قلیلا شفقت او بجوشید که امت را منع از حرص دنیا و از شهوت هوا می کرد.[72] ***گفت دانم کز تجوّع وز خلا،*** و از گرسنگی نمودن و خالی شکمی، ***جمع آمد رنجتان زین کربلا،*** جمع شد شما را محنت و عنا از این کربلا.[73] ***لیک الله الله ای قوم جلیل،*** شما را تحذیر می‌کنم ای قوم بزرگ که وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ مظهر تکریم حضرت خدا شده اید ***تا نباشد خوردتان فرزند پیل،*** تا مباشد طعام شما پیل بچه. مراد مشتهیات نفسانیه و محرّمات است. [74]***پیل هست اکنون که این سو می روید،*** در راه شما پس بهحکم إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ البته به حضرت ملک جلیل رجوع خواهید کرد. ***پیل زاده مشکنید و بشنوید،*** پیل بچه را قتل مکنید و سخن پند مرا بشنوید. لاجرم وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ پس غافل مباشید [75] ***پیل بچگانند اندر راه تان*** در راه شما. ***صید ایشان هست بس دلخواه تان*** که نفس شما هوا می‌دارد بدان. زیرا [76] ***بس ضعیفند و لطیف و بس سمین*** آن پیل بچگان بس تازه اند و لذید و فربه. ***لیک مادر هست طالب در کمین،*** انتقام می‌کند خورندگان بچه را[77] ***از پی فرزند صد فرسنگ راه،*** یعنی در پی قاصد فرزند خویش صد فرسنگ راه. ***او بگردد در حنین و آه و آه*** و راه می پیماید و انتقام ناستانده باز نیابد. لاجرم إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ و به حسب وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا عزرائیل و ملائکه عذاب می‌رسند به انتقام شما. [78]***آتش و دود آید از خرطوم او*** که قاصد فرزند را می سوزد. لاجرم عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ. پس ای مسافر ***الحذر زان کودک مرحوم او*** تا نیفتی در قهر او. و خدمت مولانا در این مرتبه به یک حصّه از قصّه اشارت می‌کند[79] ***اولیا اطفال حقند ای پسر*** چنان که گفته اند اهل الله عیال الحق. ***غایبی و حاضری بس با خبر*** اگر ایشان را غیبتی از جهان و خلق جهان است پادشاهی که از علم او مثقال ذره غایب نیست کارگذار ایشان است. پس حصهٔ تو از این قصه در این مقام آن است اولیاء اطفال این درگاهند و حضرت خدا انتقام خواه و غیبت اندای ایشان. بهحکم آیهٔ سورهٔ حجرات أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ بهمنزلهٔ خوردن گوشت ایشان است.

حکایت

سلمان رضی الله عنه دوکس را خدمت می کرد و طعام ایشان را راست می ساخت. (16a) اتفاق روزی به سبب خواب از تدبیر طعام ایشان غافل شد. آن دو کس سلمان را به خدمت رسول الله علیه السلام فرستادند تا بهر ایشان نانخورش خواهد و اسامه بر طعام رسول الله بود. گفت نیست چیز دگر در نزد من. سلمان ایشان را خبر داد. گفتند اگر این را به چاه سیمجه‌ای بفرستیم آبش فرو می‌رود. چون این دو کس به نزد رسول الله علیه السلام رفتند رسول الله علیه السلام گفت چه شد مرا که در دهان شما اثر و رنگ گوشت می بینم. گفتند ما گوشت تناول نکردیم. رسول الله علیه السلام گفت غیبت کرده اید و این آیت نازل شد.

---

[۳۹] در متن نیامده است

پس اگر طایفه اولیا از روی استغراق در صفات حق از روی اشتیاق به مشاهده جمال مطلق در به روی اغیار بسته باشند و در خلوت‌خانه با خیال یار نشست و از سر استیناس ناس در گذشته و از خویش و بیگانه غایب گشته [80] ***غایبی مندیش از نقصان‌شان*** غایبی را از نقصان اولیا ملاحظه نکن. ***کو کشد کین از برای جان‌شان*** که حق کین کشد و انتقام الله از برای جان اولیا. [81] ***گفت اطفال منند این اولیا***، حق تعالی گفت اطفال منند اولیا ***در غریبی فرد از کار و کیا*** و از عمل و تصرف تنها. لاجرم چون جز من یاری ندارند من یار ایشانم. قال الله تعالی اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ.[82] ***از برای امتحان خور (خوار) و یتیم***، اگرچه از بهر آزمودن در دیدهٔ ظاهربینان خورند و به ترک پدر و مادر صوری یتیم اند. ***لیک اندر سر منم یار و ندیم*** و ایشان عزیز کردهٔ عالم اسرارند و پرورده عنایت قدیم اند چاشنی یافتهٔ أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ اند پیش از مقام طالبی مطلوب حضرت خدایند و دلیل این است الم یجدک در قول باری. چه، یافتن مسبوق است به طلب کار. زهی نازنینان که در کارخانهٔ محبت ازلیه حضرت ایزدی محب است و ایشان محبوب و جناب احدی طالب است و ایشان مطلوب یتیمان اند که امهات سفلی ارکان پرورنده و غمخوار ایشان است و آبای علوی افلاک مهربان و کارگذار ایشان. حجره عنایت پادشاهی مرغان ملکوت اند که بیضهٔ زرین محبت زیر بال دارند. شاهبازان گلشن جبروت اند که ایشان بر آستان ذوالجلال دارند. زهی طایفه که از کل کائنات روی تافته اند و تشریف اضافت به حضرت ایزدی یافته در صفت ایشان می‌فرماید [83] ***پشت دارِ جمله عصمتهای من*** ایشان بندگان غیر من نیستند و به غیر من التجا نمی (17b) کنند و اتصال کلی دارند به من. ***گوییا هستند خود اجزای من*** از آن دیگری نیستند. [84] ***هان و هان این دلق پوشان منند*** همچون بنده لباس کهنه می پوشند. ***صد هزار اندر هزار و یک تنند*** بسیارند در حقیقت اگرچه یک اند در صورت یعنی هر یکی کار صد هزاران کس می‌کند. از او خواه یاری که یاری ده اوست بدو التجا کن کز اینان به اوست. [85] ***ورنه کی کردی به یک چوبی هنر*** والا کی کردی به یک چوبی هنر و کار. ***موسیی فرعون را زیر و زبر*** موسی علیه السلام فرعون را و لشکرش را زیر و زبر. معلوم شد که موسی اگرچه در ظاهر یک بود اما در قوّت بسیار بود. و همچنان، [86] ***ورنه کی کردی به یک نفرین بد*** و دعاء بد که گفت رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا. یعنی به‌حکم و جعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا و امطرنا علیها کی ***نوح شرق***[40] ***و غرب را غرقاب خود*** به فتح خا می باید خواند. [87] ***برنکندی یک دعاء لوط راد*** یعنی به‌حکم و جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا کی بکندی یک دعاء لوط جوانمرد ***جمله شهرستان شان‌را بی مراد*** جمله شهرستان اصحاب لوط را بی مراد خدا. [88] ***گشت شهرستان چون فردوس‌شان*** که باغ و بوستان بسیار بود در دیار اینان و ***دجلهٔ آب سیاه روبین نشان*** فاعل گشت دجله آب سیاه است بر او ببین نشان. [89] ***سوی شام است این نشان و این خبر*** یعنی دیار اصحاب لوت به جانب شام بود. ***در ره قدسش چو بینی در گذر*** اکنون آنرا بحر لوط گویند.[90] ***صد هزاران ز انبیای حق پرست*** که دعا کردند، ***خود به هر قومی سیاستها بُدست*** و بلا بر سر ناشناسان رسیده است بخسف و مسخ و اهلاک به باد و آواز جبرائیل. چنان که حضرت خدا فرمود فَخَسَفْنَا[41] بِهِ وَبِدَارِهِ، وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ و فرمود سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ و فرمود فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ، [91]***گر بگویم این***[42] ***بیان افزون شود*** و از حد بیرون گردد و ***خود جگر چه بود که که‌ها خون شود*** جگر چه حقیر است کوههای بزرگ خون گردد. و قصهٔ اصحاب ایکه این است که

---

[40] شرق: مشرق- اصل

[41] فخفسنا: و خسفنا- اصل

[42] این: وین- اصل

چون شعیب را در انکار و استکبار از حد تجاوز کردند حق تعالی هفت شبانه‌روز حرارت سخت برایشان گماشت به مثابه ای که آب چاه و چشمهٔ ایشان به جوش آمد و نفسهای ایشان فرو گرفت. به در درآمدند و حرارت زیاده شد روی به بیشه نهادند و هریک در پای درختی افتاده از گرما پخته می‌شدند ناگاه ابر سیاه در هوا پیدا شد و نسیم خنک از او وزیدن گرفت. اصحاب ایکه از آن خوش دل شده (17a) یکدیگر را آواز دادند که بیایید در سایبان ابر آسایش کنیم، همچنین که ایشان در زیر ابر مجتمع شدند آتشی از ابر باریدن گرفت مجموع ایشان را بسوخت. چنان که حق تعالی فرمود فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ. [92]***خون شود که‌ها و باز آن بفسرد*** کوهها خون شود و باز خون بفسرد. ***تو نبینی خون شدن کوری و رد.*** آری همه را دعوی آن است که صاحب چشم و گوش است و خداوند عقل و هوش است اما مراد را چشم دیدن آثار است اما مقصود از گوش شنیدن اخبار یار و غرض از عقل و هوش دانستن اسرار. ترا چشمی است به‌غایت دوربین و خرده شناس اما بناء بیناییش نه بر این اساس. عجب چشمی که بدان چشم کشتی ای صغیر بینی و موج دریائی و ذره ای حقیر بینی و خورشید رخساره نی.[93] ***طرفه کوری دوربین و تیز چشم*** تو عجب کوری که دور بینی و تیز چشم، ***لیک از اشتر نبیند غیر پشم*** به ظاهر مانده و از ادراک حق فرو مانده. یعنی اهل دنیا دوربین است که کارها که بعد از این واقع خواهد شد به واسطهٔ فراست و بیش بینی در می یابد ولیکن از اشتر غیر پشم نمی بیند یعنی احساس او منحصر شده بر ظاهربینی که به‌حکم أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ عجایب و غرایب که حضرت خدا در اشتر خلق کرده که به سبب آن منتقل می توان شدن به صانع علیم و حکیم نمی بیند و ظاهر بین که به‌حکم يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ. اگرچه این آیت در حق کفار است لکن اهل دنیا را از این آیت نصیبی هست، بیت

برخوان افلا ینظر تا قدرت ما بینی یکره به شتر بنگر تا صنع خدا بینی
در خار خوری قانع در بارکشی راضی این وصف اگر جویی[۴۳] در اصل صفا بینی

لاجرم قصّه های امتهای پیشین و سبب هلاک ایشان می شنوند و در آن سبب اشتراک دارند اکنون به‌حکم وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ به شرف رسول اله صلی الله علیه و سلم عذاب در دنیا نباشد و در آخرت خواهد شد که این بطش إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ مشارکه افعال و قباحت احوال خود نمی بیند و در آخرت از قهر الهی نمی ترسند و اکنون توبه نکنند که از عذاب شدید خلاص یابند[94] ***مو به مو بیند ز صرفه حرص انس*** دقایق می بیند از تصرف و حیله حرص انسانی ***رقص بی مقصود***[۴۴] ***دارد همچو خرس*** بی سبب طرب و رقص کند همچون خرس زیرا تصرف در دنیا کردن و حطام دنیا را جمع کردن مقصود از وجود انسان نیست بلکه مقصود اصلی امراض توست (18b) اما اهل دنیا از این مقصود اصلی بالکلیه باز مانده و به دنیا چسبیده‌اند و بدان شادی می کنند. لاجرم رقص ایشان بی مقصود است خواجه پندارد که حاصلی حاصل خواجه بجز پندار نیست. [95]***رقص آنجا کن که خود را بشکنی*** و نفس را زبون کنی ***پنبه را از ریش شهوت برکنی*** پنبه را از جراحت شهوت برکنی که جراحت نیک شده باشد و توبهٔ صادق کرده باشی به‌حکم وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ از بیم قیام قیامت ترک شهوت کرده باشی و اهل جنت شدن تو مقرّر گشته باشد[96] ***رقص و جولان بر سر میدان کنند*** به غرور و شهسواری اما بدیشان باید گفت هش دار و عنان کشیده

[۴۳] جویی: خویی- اصل
[۴۴] بی‌مقصود: مقصود- اصل

رو که آخر کار بر مرکب چوبین جهان خواهی رفت ***رقص اندر خون خود مردان کنند*** که مردان حضرت خدا نفس می کشند بلکه فدای جان کنند که گفته اند اذا ماتة النفس احیاؤها همام. از گریه خونین و سوز دل مگر چندین ندانستی که حال عشقبازان این چنین باشد[97] ***چون رهند از دست خود دستی زنند*** آن مردان یعنی چون‌که از خدمت نفس و متابعت هوا خود را باز کشند فرحناک شوند ***چون جهند از نقص خودرقصی کنند*** که خلاص شدن از نقص موجب رقص است

حکایت

سلطان محمود به غزا رفته بود. لشکرش صنمی بزرگ یافتند وی را پیش شاه آوردند و کافران سوی شاه خبر فرستادند که آن بت را به ما بفروش که به ده سنگِ زر می ستانیم. شاه نفروخت بلکه سوختن فرمود. هرکس گفتند از سوختن بت فروختن بهتر بود. شاه گفت از حضرت خدا می ترسم که روز جزا گوید آزر و محمود را به دوزخ برید. آزر کافر بت تراش بود و بت می فروخت و محمود مسلمان بت فروش است از او بدتر است. پس به‌موجب فرمان شاه بت را سوختن گرفتند. مگر در جوف آن بت چیست بیست من جواهر بود. آن پیدا شد که بهاء هریکی بیشتر از ده سنگ زر بود. شاه گفت لایق ما بت سوختن است و لایق خدا مکافات بسیار دادن. لاجرم نفس چون بت را بسوز تا بسی جواهر بیرون آید که سبب شادمانی شود [98] ***مطربانشان***[٤٥] ***از درون دف می‌زنند*** مطربان مردان پنهان دف می‌زنند. مراد از مطربان قوای عقلیّه و خواطر رحمانیه و ملکیّه است ***بحرها در شورشان کف می زنند*** دریاها در شور آن مردان کف می‌زنند بلکه همهٔ اشیاء از بهر تایبان و خاصان شادی کنند.

حکایت

سلطان محمود روزی گرم شده بود که از مکنت و قدرت (18a) خود و سلطنت و شوکت خویش سخن می گفت. ایاز از جای خود برجست و گفت از شهریار یک سخن گفتن می‌خواهم مرا معذور دار، اگر سلطان و هفت اقلیم را حاکمی و مالی بی کران و لشکر بی پایان داری اما ترا همچو تو شهریاری و شاه بزرگواری نیست. مرا ببین که چون تو شاه دارم لاجرم حضرت خدا هرچند سلطنت بی‌حد و بنده بی عدد دارد اما بندگان خاص او چنان شاه کریم و خداوند رحیم دارند اگر شادی کنند رواست و همهٔ اشیا از بهر ایشان شادی نماید سزاست.

[99]***تو نه بینی لیک بهر گوششان*** برای گوش مردان خدا ***برگها بر شاخه ها هم کف زنان*** و شادی کنان که توبهٔ تایب سبب تفرّج حضرت خداست و شادمانی همه اشیا. رسول الله علیه السلام فرمود الله افرح بتوبه عبده من فافه وجد. [100] ***تو نه بینی برگها را کف زنان*** زیرا ***گوش دل باید نه این گوش بدن***[٤٦] پس اگر شنیدن می‌خواهی [101]***گوش سر بربند از هزل و دروغ*** و از استماع لهو و هذیان ***تا ببینی شهر جان با فروغ*** و با نور و ضیا یعنی هرچند که کسی به هزل و مسخرگی مایل و هرزه و ژاژ را مستمع و قایل باشد از خود دور شود. چون از آن بریده گردد به حق نزدیک می‌شود [102]***سر کشد گوش محمد در سخن*** سر این مصراع به کسر سین است ***کش بگوید در نبی حق هو اذن*** که محمد را صلی الله علیه و سلم حق تعالی در قرآن بگوید هو اذن. اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سوره توبه است وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ۚ قُلْ أُذُنُ

---

[٤٥] مطربانشان: مطربانش- اصل

[٤٦] نه این گوش بدن: نه گوش این بدن- اصل

خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ یعنی از منافقان آنانند که آزار آرند پیغامبر را و می‌گویند او مراد به شنواست و هرچه به او می گویند استماع می‌کند بگو ایشان را او شنوندهٔ خیر است شما را یعنی او اذن است نه بر وجهی که شما از روی مذمت می گویند (می گویید) بلکه شنونده و قبول کننده نیکوییست. تصدیق می کند خدای را در هرچه گفته و می‌گوید و تصدیق می کند مؤمنان را و سخن ایشان بعز قبول می رساند به سبب خلوص نیات ایشان و او رحمت است مر آن کسان را که اظهار ایمان می‌کردند از شما، یعنی نه آن است که به قول شما دانا نیست صدق و کذب شما را می‌داند امّا پرده از روی کار شما برنمی دارد و از روی رحمت با شما رفق می نماید. [103] ***سر به سر گوش است و چشم است این نبی*** صلی الله علیه و سلم ***تازه زو ما مُرضعست او ما صبی*** ما از او تازه ایم که او مرضع و مربّی و ما شیرخور (19b) و صبی مراد از شیر او علم و معرفت و عمل و طاعت است و حضرت حق تعالی فرموده است النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ و ازواجه و امهاتهم زیرا هرچه او فرماید عین صلاح و سبب فلاح است و هرچه نفس فرماید موجب شقاوت و باعث غوایت است. قطعه

یا سیدالانام درود جناب تو ورد زبان ماست مه و سال و صبح و شام

نزدیک تو چه تحفه فرستیم ما ز دور وردیست یا همین صلوات است والسلام

لاجرم آن رب جلیل عالم السر و الخفیات است و موجب وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ [104] ***این سخن پایان ندارد بازران*** مرهون است ***سوی اهل پیل و برآغاز ران*** که آن پندگوی این گروه را چه گفت

بقیه قصه متعرضان پیل بچگان

که آخر کار ایشان چه شد[105] ***هر دهان را پیل بویی می‌کند*** یعنی آن پیر کامل در نصیحت قاصدان طریق این سخن فرمود که اگر نصیحت من استماع مفرمایید و به اکل پیر بچگان رغبت نمایید بدانید که پیل به غایت آگاه و بوی شناس است سرّ معده از بوی دهان می داند و انتقام ناگرفته نمی ماند. پس هر دهان را آن پیل می بوید ***گرد معدهٔ هر بشر برمی تند*** اطراف معده هر بشر را همچون عنکبوت می تند. لاجرم آن ربّ جلیل عالم السر والخفیات و به‌موجب وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ حضرت خدا کار شما می‌داند [106] ***تا کجا یابد کباب پور خویش*** و لهذا ***تا نماید انتقام و زور (روز) خویش*** و قوت خود که آن کس را کشد [107] ***گوشتهای بندگان حق خوری*** یعنی حصّه تو در این قصه چنان که اشارت رفت آن است که اولیا اطفال الهی اند باید که از توبیخ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا باخبر باشی و از خوردن گوشت ایشان که غیبت است برحذر باشی تا به انتقام آن قهار که عالم الخفیات و اسرار است مبتلا نشوی لاجرم تو که لحوم عباد خدای می خوری یعنی ***غیبت ایشان کنی کیفر***[47] ***بری*** پاداش و جزاء بدی ستانی. [108] ***هان که بویای دهانتان خالق است*** بویای دهان شما خداست. ***کی برد جان غیر آن کو صادق است*** [109] ***وای آن افسوسی کش بوی گیر*** وای آن هزل گوی و سخره کننده را که بوی گیر او ***باشد اندر گور منکر یا نکیر*** منکر یا نکیر باشد در قبر او.[110] ***نی دهان دزدیدن امکان زان مهان*** نی یارای مستور داشتن دهان از آن بزرگان تا بوی بد را در نیابند ***نی دهان خوش کردن از دارودهان*** و نه امکان خوش بو کردن دهان از دارودهان که دارچینی (19a) یا قرنفل خایی [111] ***آب و روغن نیست مر روپوش را*** چیزی نیست که تلبیس پوشیدن روی میسر شود تا منکر

[47] کیفر: کی فر- اصل

و نکیر ترا ندانند آب روغن در لغت تازی ذریقان است و در اصطلاح اهل اکسیر آن جوهر است که صورت مس را تبدیل کند ***راه حیلت نیست عقل و هوش را*** یعنی عقل در آن حالت نمی تواند که کند دریغا هر لحظه به واسطهٔ ایذای اهل دین و غیبت ارباب یقین به انتقام عظام مبتلایی.

حکایت

صاحب ولایتی به قبر نو گذر کرد دید که آن قبر به آتش پر بود. توجه تفحص احوال او کرد از روح مرده به وی جواب رسید که منکر و نکیر و ملایکه عذاب به من آمدند. از هر یک گناه خواستند که صد گرز زنند من تضرّع کردم آخر به یک سوط صلح کردیم. یک سوط آتشین زدند که گور من به آن سوط پرآتش شد. لاجرم [112] ***چند کوبد زخمهای گرزشان*** چند بار زخم گرز ایشان می‌کوبد ***بر سر هر ژاژخا و مرزشان*** بر سر هر هرزه خا و بر مرز ایشان. مراد از مرز نشستگاه است. لاجرم در دنیا نیز موکلان قهر الهی با سلاسل و اغلال‌هایی ترا بربسته سوی دوزخ می کشند و نمی گذارند که قدمی در طریق مواصلت پیش نهی و به نور آشنایی خانهٔ تیرهٔ دل را روشنایی دهی اما چون هنوز کشف غطا نکردند ترا امکان مشاهدهٔ صور معانی نیست. [113]***گرز عزرائیل را بنگر اثر*** که زنده را مرده می کند. ***گر نه بینی چوب و آهن در صور*** گر نبینی تو در حال صحت آن آلت را در صورت. بعض اهل تفسیر در شرح این آیت که قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ گفته اند عزرائیل علیه السلام هرکس را به صورتی پیدا می‌شود به حسب حال و اعمال او [114] ***هم بصورت می نماید گه گهی*** اما به هر کس نیست ***زان همان رنجور باشد آگهی*** همین مریض آگاه باشد از آن چنان که شنیده باشی که بیمارِ مشرفِ علی الممات در حالت نزع و سکرات[115]***گوید آن***[۴۸] ***رنجور ای یاران من*** یعنی بیمار می گوید به اقربا و حاضران ای یاران من، ***چیست این شمشیر بر ساران من*** که حواله می کنند بر مفاصل و اعضای من.[116] ***ما نمی بینیم که باشد این خیال*** اقربا و احباب در جواب می گویند ما نمی بینیم این خیال توست. ***چه خیال است این که این هست ارتحال*** و سبب انتقال [117]***چه خیال است این که این چرخ نگون*** و فلک سرنگون ***از نهیب این خیالی شد کنون*** از بیم این خیال همچون خیال شد اکنون. لاجرم افلاک (20b) با چندین بزرگی از قهر خدا ترسان و مطیع فرمان است اما آن‌سان نیست با او یک ذرّه نیست که به‌موجب بل أَشَدُّ قَسْوَةً (و ان) مِنَ الْحِجَارَةِ از سختی دل نمی ترسد که فعصی السماء وارد نشد بلکه وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ وارد است [118]***گرزها و تیغها محسوس شد*** مرهون است ***پیش بیمار و سرش منکوس شد*** و اثر ضرب پیدا گشت که بیمارش انداخت و بمرد.[119] ***او همی بیند که آن از بهر اوست*** آن بیمار می بیند که آن از برای اوست ***چشم دشمن بسته زان و چشم دوست*** که از آن چشم دشمن و دوست بسته شده است[120] ***حرص دنیا رفت و چشمش تیز شد*** چون در آن وقت طمع دنیا برفت از چشم پس چشم گشاده گشت یعنی مانع از دیدن عالم ملکوت حرص و آز است و لهذا انبیا و اولیا را دایم چشم باز است اما سایر مردمان مادام که به حرص و آز گرفتار است کورست اما در وقت مرگ که حرص دنیا منعدم شود آنکه آنجا از چشم آدم مستور بوده باشد آشکارا و عیان گردد و لهذا ایمان در آن وقت مقبول نیست زیرا ایمان بالغیب می باید. ***چشم او روشن گه خونریز شد*** و در وقت مردن نه وقت صحت.[121] ***مرغ بی هنگام شد آن چشم او*** چشمش بی وقت گشاده گشت ***از***[۴۹] ***نتیجهٔ کبر او و خشم او*** که آن چشم نتیجهٔ تواضع و حلم نبود بلکه نتیجهٔ کبر او و خشم او بود. لاجرم

---

[۴۸] آن: این- اصل

[۴۹] این: آن- اصل

توبه نزد معاینه موت مقبول نیست[122] ***سر بریدن واجب آید مرغ را*** مرهون است ***کو به غیر وقت جنباند درا*** که آن مرغ بی وقت جنباند جرس را و برآرد صدا. [123] ***هر زمان نزعیست جزو جانت را*** که اندک اندک از عمر می رود و اعضا و قوی ضعیف می‌شود ***بنگر اندر نزع جان ایمانت را*** که تا زایل نشود.

حکایت

رسول الله علیه السلام با کمال قربت و بسیاری طاعت در حالت نزع کاسهٔ چوبین بر بالین نهاده بود. دست در آنجا می کرد و آب بر پیشانی می مالید و بر سینه می‌ریخت و می گفت لا اله الا الله ان للموت سکرات و می گفت اعنی علی سکرات الموت و نکراته اللهم الرفیق الاعلی. او در آن حال جان شیرین به رب العالمین فرستاد و دست مبارک او فتاد. پس حال ما در آن حالت که عزرائیل بر جان و شیطان بر ایمان حواله می‌شود چه خواهد شد. الهم اعنّا سکرات الموت و غمراته. [124] ***عمر تو مانند همیان زرست*** لاجرم ای برادر چون هر قدمی به سوی ملاقات مرگ پیش می‌روی زهی خسران عظیم که غافل از کار خویش می‌روی سرمایهٔ عمر نفیس به‌تو (20a) داده اند و طریق تجارت آخرت پیش نهاده بهر کسب و سعی دری از خزاین معنوی بر تو گشاده پس کوششی باید نمود تا هر نفسی که از گنج گرانمایهٔ عمر می گذرد عوضی از جواهر اسرار الهیه به دست توانی آورد که عمرت همچون کیسهٔ زر است. ***روز و شب مانند دینار اشمرست*** و صرف کردن.[125] ***می شمارد می‌دهد زر بی وقوف*** و با غفلت ***تا که خالی گردد و آید خسوف*** و موت. از آنکه چیزی هرچند که بسیار باشد به صرف کردن به نهایت رسد چنان که[126] ***گر ز که بستانی و ننهی به جای*** اگر از کوه بزرگ هر روز برفی بستانی و جای او عوض ننهی ***اندر آید کوه از آن دادن ز پای*** و از او چیزی نماند. لاجرم به درازی عمر مغرور مشو که بدل ما یاتحلّل و عوض گرفتن را سعی کن.[127] ***پس بنه بر جای هر دم را عوض*** هر نفس که از عمر می رود به جای او از طاعت و عبادت عوض ده. ***تا ز واسجد واقترب یابی غرض*** که نماز و طاعت سبب قربت است و وصلت است.[128] ***در تمامی کارها چندین مکوش. جز به کاری که بود در دین مکوش.*** قطعه

غم دنیا منه بر گردن جان　　دلا چندانکه چندانی نیرزد
طعام چرب و شیرین سلاطین　　زبان تلخ دربانی نیرزد

بلکه شاه باشی کار دنیا را تمام نخواهی کرد. [129] ***عاقبت تو رفت خواهی ناتمام*** و ناقص. ***کارهایت ابتر و نان تو خام*** و ناپخته. سلطان یعقوب گفته. شعر

غلط کرده طلب کردیم جاه و سربلندی را　　دریغا ما ندانستیم قدر دردمندی را

حکایت

سلیمان علیه السلام به عظمت و شوکت میان آسمان و زمین می‌رفت. مرغان سایبان بودند و جنّ و انس در یمین و یسار او بودند. مردی دهقان کشت می کرد و تسبیح میخواند. عظمت سلیمان را دید و گفت ای فرزند داود که حضرت خدای ترا ملک عظیم داد. باد سخن او را به گوش سلیمان رسانید. سلیمان باد را فرمود که وی را به سوی آن کس برد. ببرد سلیمان گفت یک تسبیح تو به از ملک فرزند داود است که این ملک فانی است و آن باقی است و این را حسنات است و آنرا ثواب. لاجرم عبرت و اعتبار به شوکت ظاهر نیست بلکه به عبادت باطن. و لهذا می‌فرماید [130] ***وان عمارت کردن گور و لحد*** مرهون است ***نی به سنگست[۵۰] و چوب و***

[۵۰] سنگست: شکست- اصل

نی لبد به ترکی ریختم. یعنی نقد عمری که از برای سود داده اند صرف سود نتوان کرد و بدین مرکب سفلی عزیمت عالم بالا نتوان کرد، کار امروز به فردا نتوان انداخت و بنای قصر عمل بر اساس آرزو و امل (21b) نتوان ساخت. شعر

امروز ساز چارهٔ کارت چه دانی　　آنکه ایّام قفل بر در فردا برافکند

عمری به کار جسد پرداختی، یک لحظه عمارت لحد نساختی و بدانستی که عمارت منزل آخرت از اهم مهمّات است. اما لحد نه سنگ و چوب است [131] ***بلکه خود را بر صفا گوری کنی*** بفتح کاف که يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ***در منی او کنی دفن منی***[۱۵] و هستی موهوم خویش را سازی فانی، اگرچه سلطان جهانی. حاتم اصم گفت هر چیز را زینت است و زینت عبادت بیم است و علامت بیم کوتاهی اهل او گردی. [132]***خاک او گردی و مدفون غمش*** خاک دوست و مدفون غم او شوی؛ ***تا دمت یابد مددها از دمش*** زیرا که عود تا همگی وجود، بذل شعله آتش نکند هرگز دماغ از روائح مشکین عنبرآگین نشود. [133]***گورخانه و قبه‌ها و کنگره*** و بارو ***نبود از اصحاب معنی آن سره*** مقبول. یعنی به آراستن قبرها و ساختن کنگره ها و گورخانه، قبر روضه ای از ریاض جنان و چمنی از باغ رضوان نمی گردد. [134]***بنگر اکنون زنده اطلس پوش را*** یعنی چنانچه مرد ابله و غمگین که اطلس پوشیدن عقل او افزون نمی شود و غم و المی او نمی رود (***هیچ اطلس دست گیرد هوش را)*** و [135] ***در عذاب منکرست آن جان او*** واندرونش ***کژدم غم در دل غمدان او*** اگرچه ظاهرش مسرور است چنان که می‌فرماید[136] ***از برون بر ظاهرش نقش و نگار*** از اطلس و دیبا. ***وز درون زاندیشه ها او زار زار*** و غمناک و بی‌قرار.

نه بر باد رفتی سحرگاه و شام　　سریر سلیمان علیه السلام

به آخر ندیدی که بر باد رفت　　خنک آنکه با دانش و داد رفت

[137] ***وآن یکی بینی در آن دلق کهن*** که مرد درویش است اما احوال درون را عمارت ساخته است ***چون نبات اندیشه و شکر سخن***، فکر او همچون نبات و سخن او همچون شکر است. بیت

درویش را که ملک قناعت مسلم است‌درویش نام دارد و سلطان عالم است

بازگشتن به حکایت پیل و اتمام او

[138]***گفت ناصح بشنوید این پند من*** آن ناصح الهی به‌حکم الدین النصیحة همت بر امحاض نصح گماشت و هیچ دقیقه ای در بیان حکمت و موعظت به‌حکم ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ فرو نگذاشت که گفت نصیحت من بشنوید و در یاد دارید و عمل کنید ***تا دل و جانتان نگردد ممتحن*** و محنت زده. [139] ***با گیاه و برگها قانع شوید*** و قناعت کنید ***در شکار پیل بچگان کم روید*** تا هلاک نشوید. [140] ***من برون کردم ز گردن وام نصح*** و دین نصیحت. ***جز سعادت کی بود انجام نصح*** یعنی عاقبت نصیحت (21a) سعادت است. پس از این به حصّهٔ اصلی و مقصد کلی اشارت می‌کند که مراد از ناصح رسول الله است علیه السلام و از آن گروه اهل هوا که از شهوت اجتناب نکنند و آن یکی که نخورد آن کس است که به قول رسول الله علیه السلام عمل کرد و لهذا می‌فرماید [141] ***من به تبلیغ رسالت آمدم*** به‌موجب آن آیت کریم که در اوایل سورهٔ مائده يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ و به‌حکم آن آیت کریمه که در اواخر سوره است مَّا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ و به‌موجب

[۱۵] در منی او کنی دفن منی: بر منی را و کنی وقف این منی- اصل

آیت سورهٔ عنکبوت که وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ و به حسب آیت سورهٔ هود فَإِن تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُم مَّا أُرْسِلْتُ بِهِ من از برای رسالت آمدم، بیت

من آنچه شرط بلاغ است بر تو می‌گویم که خواه از سخنم پند گیر و خواه ملال

تا رهانم مر شما را از ندم از پشیمانی و از غصه و غم که در قیامت بگویند يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا [142] ***هین مبادا که طمع رهتان زند*** و از راه شما زند، ***طمع برگ از بیخهاتان برکند*** و حرص برگ و رزق درختهای شما را از بیخها برکند.[143] ***این بگفت و خیربادی کرد و رفت*** ناصح چون این را بگفت آن گروه را خیرباد گفت و رفت. یعنی رسول الله علیه السلام در حجّهٔ وداع اصحاب را تبلیغ احکام و تعلیم دین کرد و گفت هل بلّغت. پس از آن وداع کرد ***گشت قحط و جوعشان در راه زفت*** یعنی اما قحطی و گرسنگی آن گروه در راه زفت و بزرگ گشت و صبر و قناعت را پیشه نکردند و سخن ناصح را اندیشه نکردند و در چنین حالت[144] ***ناگهان دیدند سوی جاده ای*** و راه راست و بزرگ. مراد راه دین و طریق آخرت است. ***پور پیلی فربهی نوزاده ای.*** مفعول دیدند مضمون این مصراع است. چون گروه پیل بچهٔ فربه را دیدند[145] ***اندر افتادند چون گرگان مست*** که از غایت طمع ***پاک خوردندش فروشستند دست***. یعنی یاد نصیحت به خاطر نیاوردند و بچهٔ پیل را پاک و بی باک خوردند و فارغ گشتند.[146] ***آن یکی همره نخورد و پند داد*** یکی از آن جماعت نخورد و ایشان را نصیحت کرد ***که حدیث آن فقیرش بود یاد*** که نصیحت آن فقیر ناصح در خاطرش بود. [147] ***از کبابش مانع آمد آن سخن*** از خوردن کباب پیل بچه مانع شد آن سخن. ***بخت نو بخشد ترا عقل کهن*** دولت جوان بخشد ترا عقل پیر، قطعه

نیک بخت آن کس بود که دلش آنچه نیکی دروست بپذیرد

دیگران را چو پند داده شود او از آن پند بهره برگیرد

چون (22b) دیگران کباب پیل بچّه بخوردند[148] ***پس بیفتادند و خفتند آن همه*** همچون مرده ***وان گرسنه چون شبان اندر رمه*** آن یکی که گرسنه بود همچون شبانِ رمه بیدار بود زیرا که بیداری از نتایج گرسنگی است.

حکایت

ابراهیم ادهم را مهمانان رسیدند. ابراهیم دانست که ایشان اولیاست. گفت مرا وصیت بکنید تا من نیز همچون شما از حضرت خدا بترسم. وی را شش پند دادند یکی آنکه هرکه خواب او بسیار باشد از وی رقت قلب امید مکنید. دوم هرکه بسیار خورد از وی قیام شب امید مدارید. سوم هرکه مصاحبت ظالم اختیار کند از وی راستی دین رجا مکنید. چهارم هرکه دروغ و غیبت عادت او بود از وی امید مدارید که به ایمان برود از دنیا. پنجم هرکه اختلاط او به مردم بسیار باشد حلاوت عبادت از او طمع مکنید و ششم هرکه رضای خلق جوید در وی رضای حق امید مدارید. چون که آن گروه خوردند و خفتند و آن گرسنه بیدار و حاضر بود و به هرسو ناظر،[149] ***دید پیل سهمناکی میرسید*** ناگاه پیلی سهمناکی دید که به تعجیل از راه در رسید. ***اولا آمد سوی حارس دوید***[۵۲] و پاسبان یعنی به جانب بیدار رفت. [150] ***بوی می کرد آن دهانش را سه بار*** تا بداند که او کباب پور خویش خورده است. ***هیچ بویی زو نیامد ناگوار*** کنایت از بوی تازه است زیرا هرچه گواریده شد بوی تازه از او نمی آید. در این تنبیه است که آن گناه که بر او توبه کرده باشی معفوست. [151] ***چندباری گرد***

[۵۲] اولا آمد سوی حارس دوید: اولا او سوی حارس می دوید- اصل

او گشت و برفت چند کرّت گرد او برآمد و دهانش را بوی کرد و برفت. ***مر ورا نازرد آن شه پیل زفت*** یعنی چون پیل در بوی کردن احتیاط نمود اما بوی پور خود در دهان آن پیدا نیافت مضرّت نرسانید آن شاه پیل بزرگ. باز[152] ***مر لب هر خفته ای را بوی کرد*** یعنی بعد از آن دهان هریک را از خفتگان بوی کرد. ***بوی می آمد ورا ز آن خفته مرد*** چون از دهان هریک بوی فرزند خویش می یافت [153] ***کز کباب پیل زاده خورده بود،*** لاجرم ***بر درانید و بکشتش پیل زود*** یعنی برگرفت و برزمین انداخت و پاره پاره ساخت. [154]***در زمان او یک به یک را زان گروه*** فی الحال هریکی از آن جماعت ***می درانید و نبودش زان شکوه،*** آن پیل را از درانیدن هیبت نبود. لاجرم عزرائیل و ملائکهٔ عذاب را از کشتن و عذاب کردن باک نیست.[155] ***بر هوا انداخت هر یک را گزاف*** و بی توقف. ***تا همی زد بر زمین می شد شکاف*** هر یک شق گشت.

حکایت

ابوعبدالله القلانسی گفته که در بعضی سیاحات خود (22a) در کشتی نشسته بودم. بادی برخاست و طوفان عظیم پیدا شد. اهل کشتی به دعا و تضرع دست برداشتند و نذرها کردند و مرا گفتند تو نیز نذری بکن. گفتم من از دنیا مجرّدم چه نذر کنم. الحاح کردند. گفتم با خدای تعالی بر زبان من گذرانید ناگاه کشتی بشکست و من با جماعت به کنار افتادیم و چند روز گذشت هیچ نخوردیم. در میان آنگه نشسته بودیم. ناگاه فیل بچه ای پیدا شد وی را بگرفتند و بکشتند و از گوشت وی بخوردند و بر من عرضه کردند. گفتم من نذر کردم که گوشت فیل نخورم. الحاح کردند که مقام اضطرار و حال مخمصه است و نقض عهد رخصت است. من در فرمان نبردم و از عهد خود باز نگشتم. چون چیزی بخوردند در خواب شدند[۵۳]. هنوز ایشان در خواب بودند که مادر آن پیل بچّه آمد و بوی می کشید تا به استخوانهای بچّه خود رسید. آنرا بوی کردن گرفت. از هر کدام که آن بوی می یافت وی را در زیر دست و پای می مالید و می کشت تا همه را بکشت. پس به سوی من آمد و مرا بوی کرد تا دیری و از من هیچ بوی در نیافت. پشت به جانب من کرد و به خرطوم خود کرد که بر من سوار شو. من درنیافتم. پای خود را بالا برداشت تا من بر وی سوار شدم. پس اشارت کرد که راست بنشین. راست بنشستم. به تعجیل تمام تا آورد مرا در شب به موضع که زراعت و کشت بود. باز به خرطوم اشارت کرد که فرود آی. فرود آمدم. بازگشت به شتاب از پیشتر. چون بامداد کردم جماعتی پیدا شدند و مرا به خانهٔ خود بردند و ترجمان ایشان حال من پرسید. قصهٔ را بازگفتم. مرا گفتند که می دانی که از آنجا که ترا آورده است تا اینجا راه است. گفتم نه. گفتند هشت روزه راه است که ترا یک روز آورده است. خدمت مولانا نیز پس از این قصه به حصّهٔ دیگر اشارت کرد که مراد از پیل بچه خون وبال مظلومان است و لهذا می‌فرماید[156] ***ای خورنده خون خلق از راه برد*** یعنی ای ظالمی که خون مردمان می خوری از راه دور شو. ***تا نیارد خون ایشانت نبرد*** تا که خون مظلومان ترا جنگ و انتقام نیارد. قطعه

کسی کز صرصر ظلمش دمادم — چراغ عیش مظلومان نمیرد
نمی ترسد از آن کایزد تعالی — اگرچه دیر گیرد سخت گیرد

[157] ***مال ایشان خون ایشان دان یقین*** مال خلق خون ایشان است به تحقیق. ***زانکه مال از زور آید در یمین*** زیرا که مال را به جان کندن حاصل کنند. پس چرا از رسوایی بوی دهان اندیشه نمی کنی که خورندگان بچه

[۵۳] شدند: شد- اصل

پیل (23b) را چنان که بوی دهان رسوا ساخت و در خسران و هلاک انداخت.[158] ***مادر آن پیل بچگان کین کشد*** و خداوند مظلومان انتقام کند، ***پیل بچّه خواره را کیفر کشد*** و به جزاء او قتل کند. شعر

امروز بخور و هرچه خواهی کن فردا به تو نیز هرچه خواهند کنند

[159] ***پیل بچّه می خوری ای پاره خوار***، ای زشوت خوار. ***هم برآرد خصم پیل از تو دمار*** و انتقام. [160] ***بوی رسوا کرد مکراندیش را*** و حیله کننده را. ***پیل داند بوی طفل خویش را*** و می داند خصم خود را. تو را نیز فردا در عرصات بوی مجرمان در میان خلق کاینات رسوا سازد و در ورطهٔ هلاک ابدی اندازد. پس خدا و رسول را در روز جزا کار مستور نماند. ای ظالمی که مال مردم می بری چرا یاد از انتقام نمی آری. زهی خسارت که نه ترس از خدا داری و نه شرم از رسول. باری[161] ***آنکه یابد بوی حق را از یمن.*** یعنی رسول الله علیه السلام از جانب یمن بوی اویس القرنی را می یافت و می گفت انی لاجد نفس نفس الرّحمن من قبل الیمن. ***چون نیابد بوی باطل را ز من*** چرا نیابد بوی حرام را از ما. [162]***مصطفی چون بوی برد از راه دور*** و از مسافهٔ بعید ***چون نیابد از دهان ما بخور*** گوییا بیان بیت اول است. [163]***هم بیابد لیک پوشاند ز ما*** (***بوی نیک و بد بر آید بر سما***) اما تو پنداری که نمی رود به هیچ جا.[164] ***تو همی خسبی و بوی آن حرام*** تو در زمین می خسبی اما بوی آن حرام، ***می زند بر آسمان سبزفام*** و سبزرنگ. لاجرم بوی آن حرام[165] ***همره انفاس زشتت می‌شود*** قرین نفسها قبیح تو می گردد که به بالا می رود ***تا به بوگیران آن گردون رود*** [٥٤] و ملائکه نیز دریابند و ایشان از رایحهٔ بد متأذّی شوند و لهذا رسول الله علیه السلام فرمود من اکل الثوم والبصل و الکراث فلا یقربن به مساجدنا فان الملائکه تتأذی مما یتأذی منه بنوادم.[166] ***بوی کبر و بوی حرص و بوی آز*** و بوی طمع، ***در سخن گفتن بیاید چون پیاز*** و ترا رسوا بسازد. پیش ایشان [167]***گر خوری سوگند من کی خورده ام*** اگرچه تو سوگند می خوری که من نخورده ام ***از پیاز و سیر تقوی کرده ام*** اما [168]***آن دم سوگند غمازی کند*** چون دهان بگشایی و سخن بگویی نفس سوگند غمازی سوگند ***بر دماغ همنشینان برزند*** و حال تو به ایشان معلوم گردد. [169]***پس دعاها رد شود از بوی آن*** بسیار دعاها مردود شد از بوی آن. پس کسی که گنده نفس باشد از این بدیها دعاء او مقبول نشود. لاجرم دعا را نفس مبارک آنگاه شود که از (23a) بیرون حرام در درون و از درون دروغ و غیبت به بیرون نیاید ***آن دل کژ می نماید در زبان*** [٥٥] دل کژ شده تو بر زبان تو می نماید.[170] ***اخسؤا آید جواب آن دعا*** بحکم آیت سورهٔ مؤمنون اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ آنچنان داعی را این چنین جواب آید چنان که اهل دوزخ را این خطاب آید ***چوب رد باشد جزای هر دغا*** و سزای هر حیله کننده. [171]***گر حدیثت کژ بود معنیت راست*** اگر لفظ تو کژ بود اما معنی راست باشد.

الحکایة

نحوی فصیح در چاه افتاده بود. درویشی صاحب دل بر سر چاه رسید از بهر خلاص آن نحوی. به یاران خود بانگ زد که ریسمان و دول بیاورید تا نحوی را از چاه بیرون کشیم. نحوی مغرور اعتراض کرد که رسن و دلو بگو. درویش دست از خلاص او بازکشید و گفت تا من نحو و فصاحت و صحّت عبارت آموزم تو در چاه بنشین.

---

[٥٤] رود: می‌رود- اصل

[٥٥] زبان: زمان- اصل

لاجرم اعتبار به صحّت معنی است نه به فصاحت لفظ، غلط باشد اما معنی صحیح. ***آن کژی لفظ مقبول خداست*** چنان که لفظ بلال مقبول بود در نزد متعال در این حکایت.

بیان آنکه خطاء محبان بهتر از صواب بیگانگان است نزد محبوب

تفصیل احوال بلال حبشی رضی الله عنه مذکور خواهد شد. [172] ***آن بلال صدق در بانگ نماز*** چنان که بلال صادق و پرنیاز اذان و بانگ نماز ***حی را هی همی خواند از نیاز.*** حیَّ علی الفلاح را که به حاء بزرگ است هی علی علی الفلاح خواند به هاء کوچک. پس بعض ناس اعتراض را کردند آغاز[173] ***تا بگفتند ای پیمبر راست نیست*** و معقول و مناسب نیست ***این خطا اکنون که آغاز بنی است*** و ابتدای اسلام است [174] ***ای نبی و ای رسول کردگار*** و پیمبر پروردگار ***یک مؤذن کو بود افصح بیار.*** مؤذن دیگر که از این افصح بود آن را بیار [175] ***عیب باشد اول دین و صلاح*** در این حال ***لحن خواندن لفظ حی علی الفلاح،*** خطا خواندن این لفظ را. چون رسول الله علیه السلام از اعتراض ایشان برآشفت که این چنین اعتراض هتک حرمت الله است و حدیث عایشه رضی الله عنها واقع است که گفت ما انتقم رسول الله علیه السلام لنفسه الا ان تنهتک حرمت الله فیثقم لله بها. [176] ***خشم پیغمبر بجوشید و بگفت*** ایشان را و گفت ***یک دو رمزی از عنایات نهفت*** که حضرت خدا را عنایت خفیّه بود به بلال که در شب معراج رسول الله علیه السلام دیده بود بلال (24b) را در بهشت که پیش او می‌رفت. لاجرم طاعنان را گفت[177] ***کای خسان نزد خدا هی بلال*** یعنی این غلط او، ***بهتر از صد حیّ و خیّ و قیل و قال.*** در بعضی نسخ بهتر از صد حی و خی و قیل و قال و در بعض نسخ بهتر از صد حی و خیّ و دال و ذال. [178] ***وامشورانید تا من رازتان*** یعنی این مصرع به ترکی قرشدرمگ تا من سزک رازگزی ***وا نگویم آخر و آغازتان.*** در این اشارت است که این اعتراض از کل صحابه صادر نشد. [179] ***گر نداری تو دم خوش در دعا*** یعنی قبول دعا را دم خوش بوی جان باید زیرا که بوی تزویر و دغا حضرت کبریا را نشاید پس اگر دم خوش نداری ***رو دعا میخواه زاخوان صفا*** تا مقبول شود نزد خدا.

امر حق تعالی به موسی علیه السلام که مرا به دهانی بخوان که بدان دهان گناه نکرده ای

یعنی موسی کلیم الله صلوات الله و سلامه در مناجات خدای کریم گفت، شعر

خطاپوشا خداوندا الها عطاپاشا کریما پادشاها

طریق دعا بر بندگان مفتوح داشته ای و علم وعدهٔ اجابت بر سر عالمیان برافراشته ای. قَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ و می دانیم که هیچ خلافی در وعدهٔ حضرت بی‌چون نیست. پس چرا در بعض اوقات ما به اجابت مقرون نیست. جواب آمد که حضرت خدا[180] ***گفت ای موسی ز من می‌جو پناه با دهانی که نکردی تو گناه،*** که شرط اجابت دعا و صدور دعاست از دهان بی گناه. لاجرم به دهانی بخوان که بدان دهان گناه نکرده باشی. [181] ***گفت موسی من ندارم آن دهان*** که با او گناه نکرده باشم. ***گفت ما را از دهان غیر خوان.*** زیرا [182] ***از دهان غیر کی کردی گناه*** پس ***از دهان غیر بر خوان کای اله*** و بگو [183] ***آنچنان کن که دهانها مر ترا*** دهان ما را آنچنان کن که ترا ***در شب و در روزها آرد دعا*** آن دهان ما یا آنچنان کار کن که دهان غیر ترا در همه وقت آرند دعا.[184] ***از***[٥٦] ***دهانی که نکردستی گناه*** آن یک دهان که تو با او گناه نکرده باشی ***وآن دهان غیر باشد عذرخواه.*** پس دیگران را نیکی و دعای خیر کن تا دیگران ترا دعای خیر کنند چنان که رسول الله علیه السلام فرمود استغفرالله تعالی بالسنته لم تذنبوا بها قالوا و اینا لم یذنب یا رسول الله فقال صلی الله علیه و

[٥٦] از: آن- اصل

سلم استغفر المسلم لاخیه و در روایت دیگر ادعوالله بالسنته ما عصیتم بها قالوا یا رسول الله و مالنا بتلک الا لسنته قال یدعوا (24a) بعضکم لبعض لأنک ما عصیت بلسانه و هو ما عصی بلسانک [۱۸۵] ***یا دهان خویشتن را پاک کن*** پس معامله چنان باید کرد که خلق دعاگوی جانت شود یا به ذکر حق اشتغال باید نموده تا پلیدی از دهاند در رود و ***روح خود را چابک و چالاک کن*** در طاعت و عبادت. [186] ***ذکر حق پاکست چون پاکی رسید*** به جان و دهان ***رخت بربندد برون آید پلید*** بیرون می‌رود مردار زیرا [187] ***می گریزد ضدّها از ضدّها،*** الضدّان لایجتمعان. ***شب گریزد چون برافروزد ضیا*** پس ظلمت می گریزد چون نور آید ازآنکه دو ضد جمع نمی‌شود. [188] ***چون درآید نام پاک اندر دهان*** و در زبان ***نی پلیدی ماند و نی اندهان*** نی مرداری ماند و نی غمها که به‌حکم اذا جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ پلیدی دهان از پاک اسم رحمن بگریزد و بر موجب الضدّان لایجتمعان پاک و پلیدی نیامیزد. پشه‌ای را مقاومت باد نیست، صفت بشری را ثبات در جنب تجلی صفات ربّ العالمین نیست.

بیان آنکه الله گفتن نیازمندی عین لبیک گفتن حق است

زیرا که به‌حکم فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ جواب داعی را بر کرم خود لازم کرده است.[189] ***آن یکی الله می گفتی شبی*** عابدی یک شب الله می گفت. ***تا که شیرین می شد از ذکرش لبی*** دهانش از ذکر خدای شیرین می شد. [190] ***گفت شیطان آخر ای بسیار گو***[۵۷] شیطان او را وسوسه کرد و گفت ای بسیارگو و سخت رو ***این همه الله را لبیک کو***. یعنی تو چند بار الله می‌گویی اما ترا کسی لبیک نمی گوید [191] ***می نیاید یک جواب از پیش تخت*** و از جانب خدا. ***چند الله می زنی با روی سخت*** ستیزه رویی می‌کنی.[192] ***او شکسته دل شد و بنهاد سر*** آن درویش عابد از سخن او دلتنگ شد و به خواب رفت. ***دید در خواب او خضر را در خضر*** خضر را علیه السلام در خواب دید اندر سبز ها.[193] ***گفت هین از ذکر چون وامانده ای*** و چرا از ذکر خدا دور ماندی ***چون پشیمانی از آن کش خوانده ای*** از ذکر آن حضرت چرا پشیمانی. [194] ***گفت لبیکم نمی آید جواب*** از جانب خدا ***زان همی ترسم که باشم ردّ باب*** و مردود درگاه در بعض نسخ این دو بیت واقع است ***گفت خضرش آن خدا گفت این به من.*** خضر آن کس را گفت به من ***که برو با او بگو ای ممتحن*** و محنت زده ***من ترا در کار من آورده ام*** و در عمل خود کرده ام ***نی منت مشغول ذکرت کرده ام*** پس ای مردم محترم [195] ***گفت آن الله تو*** (25b) ***لبیک ماست*** یعنی الله گفتن تو لبیک گفتن ماست که ***وآن نیاز و درد و سوزت پیک ماست*** و درد و نیاز و سوز و گدازت پیک ماست. ترا به‌خویش می کشم و دعوت می‌کنم، بیت

به خود ره نیست در کوی تو مشتاقان شیدا را هم زلفت به قلاب محبت می کشد ما را

[196] ***حیله‌ها و چاره جوییهای تو*** یعنی جست و جوی هوی و های تو ***جذب ما بود و گشاد از پای تو*** یعنی جذبهٔ عنایت ماست که توفیق ما بدرقهٔ طریق توست و هدایت ما همراه و رفیق توست که پای ترا گشاد و به جانب ما روان کرد. پس کسی که حضرت خدای را بسیار یاد کند دلالت کند که آن کس حضرت خدا را دوست می‌دارد که من احبّ شیاً اکثر ذکره و این محبت را باعث محبت حضرت خداست و لهذا خدا محبت خود را مقدم داشت که یحبهم و یحبونه فرمود. لاجرم بنده در ذکر و طاعت خود داشتن عنایت اوست چنان که در سورهٔ حجرات می‌فرماید قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ ۖ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ. شعر

منت منه که خدمت سلطان همی کنی منت شناس از او که به خدمت بداشت

[۵۷] گو: گوی- اصل

حکایت

عن عبدالله بن الحسین رضی الله عنهما قال کانت لی جاریة اعجمیة و کنت معجبا بها و کانت عندی ذات لیلة نائمة الی جنبی فوجدتها فی جوف اللیل ساجدة و هی تقول الهی بحبک لی الّا غفرت لی فقلت لها لا تقولی بحبک لی ولکن قولی بحبی لک فربما من لا یحبک فقالت لی یا بطال بحبه لی ایقظنی واسجدنی بین یدیه و انا بک علی الفراش و بحبّه لی اخرجنی من دارالشرک الی دارالاسلام. فقلت لها اذهبی فانت حرّة لوجه الله تعالی قالت یا مولای اسات الیّ کان لی اجران فصار لی اجر واحد ثم صرّحت صریحة و قالت هذا عتق مولای الادنی فکیف عتق مولای الا علی ثم خرّت میتته.

[197] ***ترس و عشق تو کمند لطف ماست*** که ترا به جانب خود می کشیم و اگر در آیت وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ نظر کنی بدانی که کمند قبول آن حضرت سلسلهٔ گردن ارادت تو گشته و ترا از همه کارها برآورده است او کشان کشان بدان درگاه آورده. ***زیر هر یا رب***[۵۸] ***تو لبیکهاست*** که از تو یک یارب گفتن و از خدا چند بار لبیک است. [198] ***جان جاهل زین دعا جز دور نیست زانکه یارب گفتنش دستور نیست*** که بهحکم خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ محجوب و مستور است. این دوری دلیل شقاوت (25a) و بدبختی باشد که از عنایت حق دور است، بیت

گر یار مرا با من مسکین نظری نیست ما را گله از بخت خود است از دگری نیست

[199] ***بر دهان و بر لبش قفل است و بند*** بر دهان و زبان آن جاهل قید و بند است ***تا ننالد با خدا وقت گزند*** پس هر که را خواهند که دور اندازند به ملک و مال و عزّت و جلال مشغول سازند و هیچ دردی و غمی ندهند تا که از حضرت خدا غافل و فارغ شود. چنان که [200] ***داد مر فرعون را صد ملک و مال*** یعنی ملک متعال فرعون را داد بسیار مال و ملک. ***تا بکرد او دعوی عزّ و جلال*** تا آن فرعون دعوی خدایی کرد. یعنی چون اندک اندک مرادات دنیا دست دادش که تمام مالک دنیا شد پس از آن انا ربّکم الاعلی گفت. [201] ***در همه عمرش ندید او دردسر*** در چهارصد سال هرگز بیمار نشد ***تا ننالد سوی حق آن بدگهر*** تا نیاز نکند به حضرت خدا آن فرعون بی عون و فر و شقی بدگهر.[202] ***داد او را جمله این ملک جهان*** ولکن ***حق ندادش درد و رنج اندهان*** حضرت خدا فرعون را نداد درد و غمها که بهحکم قول رسول الله علیه السلام اذا حب الله عبدا ابتلاه و بهموجب قضیهٔ مرضیّه المؤمن اتا فی قلة او علّة او ذلّة آنرا محبت و عنایت حضرت خدا نبود پس بهحکم أَنا عِنْد المنکسرة قُلُوبهم که خون دارد خواه از درد تن و غم جان باشد یا حزن دنیا و بی مرادی جهان باشد مقبول است که اینها باعث یاد حق و سبب ذکر حضرت خداست. فرعون را نه درد تن و جان و نه غم نقصان جهان بود تا که بنالد.[203] ***درد آمد بهتر از ملک جهان***[۵۹] درد بهتر است از ملک عالم زیرا، شعر

توانگری کِشدت سوی کبر و نخوت و ناز خوش است فقر که دارد هزار سوز و گداز

تا بخوانی مر خدا را در نهان و پنهان ور ترا باشد درمان. شعر

عاشق که شد که یار به حالش نظر نکرد ای خواجه درد نیست وگرنه طبیب هست

[۵۸] هر یارب: یک لبیک- اصل

[۵۹] جهان: عالم- اصل

[204] ***خواندن بی درد از افسردگیست***[60] ***خواندن با درد از دل بردگیست***[61] نام حضرت خدا را بی درد خواندن و نیاز را با ناز کردن از جمدی و جمادی است. خواندن با درد و سوز خواندن دلیل است که خدا دل از او برده است و عاشق خود کرده است و دل او به سوی حضرت خدا رفته است که بی اختیار و دیوانه وار گشته است. در خبر است که اذکروا له حتی یقول الناس انه مجنون. شعر

عاشقان را (26b) درد دل بسیار می باید کشید جور یار و طعنهٔ اغیار می باید کشید

پس اول مرتبهٔ محبت ترک کبریا و ناز است و اظهار درد و نیاز، شعر

که درد درد دل ای دوست در دست بحمدالله که ما را هست در دست

و دوم ترک مراد خویش گفتن و به هر چه از دوست رسد چون گلبن شکفتن. شعر

گر مراد خویش خواهی نامرادی پیشه کن من مراد خویش را در نامرادی یافتم

ترا ای فرعون با موسی چه نسبت که ترا از روی نخوت و ناز از اتباع موسی عار است و موسی را از راه درد و نیاز چوپانی شعیب اختیار، گاهی از برای تنبیه او را به بلای تیه بیازماییم و گاهی از برای تعلّم علم لدنی اتباع حضرتش فرماییم و او هرگز طریق رضا فرونگزارده است از درد و نیاز باز ندارد. تو نیز اگرچه در خلوت ما را می‌خوانی اما از خواندن دردمند با خواندن خودپسند فرق‌هایی بی نهایت است. بیت

کفر کافر را و دین دین‌دار را ذرّه ای درد است دل عطار را

[205] ***وآن کشیدن زیر لب آواز را***، و نهان داشتن راز را. ***یاد کردن مبدأ و آغاز را*** و خدای با اعزاز را که اول نزد حضرت خدا و قرین آن حبیب حقیقی بودیم و نزد او ارواح پاک بودیم حالیا به گناه آلوده گشتیم و چون ملاحظهٔ این چنین حال می‌کنی دعای تو کارگر گردد.[206] ***آن شده آواز صافی و حزین*** و به درگاه حضرت خدا کردن انین و حنین. ***ای خدا ای مستغاث و ای معین.***

حاصل کلام در این مقام این است که ساقی باقی اسم و صفت را از آغاز تا انجام وظیفهٔ جام مدام دردادن است و طریقهٔ هر مظهری از مظاهر هستی باده پرستی و اظهار مستی کردن است تا ابد نه آن جام را غایت است و نه این مستی را نهایت است. باده یکی است اما به حسب استعدادات مستی را انواع بی شمار است و زخمه یکی است اما اختلافات نغمات به واسطهٔ اختلاف اوتارست. هیچ ذره ای بی ناله از زخمهٔ جانان نیست اما هرکس را قابلیت ادراک آن ناله و افغان نیست.[207] ***نالهٔ سگ در رهش بی جذبه نیست*** پس نالهٔ سگ نیز به جذبهٔ حضرت خداست. ***زانکه هر راغب اسیر رهزنیست*** چون از آن خلاص یابد به سعادت می رسد.[208] ***چون سگ کهفی که از مردار رست*** خلاص شد ***بر سر خوان شهنشاهان نشست*** بر سر سفرهٔ بهشتیان نشست که از جملهٔ اهل بهشت گشت (26a) [209] ***تا قیامت می‌خورد او پیش غار*** مفعول می‌خورد اول مصراع اخیرست. اعنی ***آب رحمت عارفانه بی تغار*** و بی سفال.[210] ***ای بسا سگ پوست کو را نام نیست*** لفظ سگ پوست وصف ترکیبی است. ***لیک اندر پرده بی آن جام نیست*** ولی آن مدام نیست

حکایت

روزی مولانا با اصحاب کرام به مسجد جمعه می‌رفتند از ناگاه به جلادی مقابل افتادند که چندین خون‌ها کرده بود و گردن زده، او را عزت نمود. یاران در این حالت حیران بماندند که اهل زیارت و عزّت تا مثل سلطان

---

[60] افسردگیست: افسونگریست- اصل

[61] در متن نیامده است

او را تعظیم کند بزرگی از آن حال سئوال کرد. فرمود که مردی از اولیاءالله که در قباب غیرت پوشیده مانده بود و دایم او آرزو می برد که از قفس تن مرغ روح را پرواز دهد و به درجهٔ شهادت رسد حق تعالی سببی ساخت تا مذکور را متهم کردند و این جلاد او را از حبس قفس رهانید. آن ولی ولایت خود را بدین جلاد داد. یاران چون حال را به جلّاد تقریر کردند در حال جلاد مسکین به حلاوت تمام و صدق استغفار و توبه جلدی نمود و از جملهٔ مریدان مقبل شد. [211] ***جان بده از بهر این جام ای پسر*** یعنی ذوق لذت این جام بی مقاسات شد والّا نتوان یافت راحت. زخمهٔ دلارام بی ثبات قدم بر جاده صبر و آرام دست ندهد مغالق ابواب فرح بی مفتاح صبر گشاده نشود. ***بی جهاد و صبر کی باشد ظفر*** پس با نفس و شیطان جهاد کردن و بر مخالفت ایشان صبر کردن می باید که ظفر یابی و لهذا حضرت رحمن در آخر سورهٔ آل عمران فرمود يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ یعنی ای گروه مؤمنان صبر کنید بر امتثال احکام شرعیّه و شکیبایی نمایید در قتال و قدم استوار دارید از محاربهٔ دشمنان و ساخته و آماده باشید مقاتلهٔ اعداء الله را و بترسید از خدا و پرهیزکاری کنید شاید شما رستگار شوید. محققان گفته اند که صبر کنید بر مجاهدهٔ نفوس نهی از هوا و امر به طاعت مولی و مصابره نمایید بر مراقبهٔ قلوب مع الله به تسلیم در بلا و رضا به جریان احکام قضا و اقدام فرمایید بر مرابطت ارواح به وصول حق و انقطاع از ماسوی و تقوی ورزید در محافظهٔ اسرار از التفات به اغیار تا بازرسته شوید از حجب وجود به غناء فی الله و فایز گردید بعد از فنا به دولت بقا بالله، شعر

گر بقا خواهی فناشو کز فنا کمترین (27b) چیزی که می‌زاید بقاست

[212] ***صبر کردن بهر این نبود حرج*** صبر از بهر ظفر و نصرت و وصول به حضرت حرج نیست. چنان که گفته اند خنک صبری که پایانش تو باشی، خوشا دردی که درمانش تو باشی. ***صبر کن که الصبر مفتاح الفرج*** و بدان‌که [213] ***زین کمین بی صبر و حزمی کس نجست***[۶۲]. از این کمین که اعدای دین مستور است هیچ کس بی صبر و احتیاط و بیدار شدن در کار خلاص نگشت. ***حزم را خود صبر آمد پا و دست*** حزم و احتیاط را پای و دست. یعنی آلت تصرّف، صبر است. لاجرم صبر از شهوت و هوا و از حبّ دنیا می باید. پس ای سالک [۲۱۴] ***حزم کن از خورد این زهرین گیاست***[۶۳] و مخور که این گیاه زهرناک است. ***حزم کردن زور و نور انبیاست.*** چنان که گفته اند، بیت

سر ز هوا تافتن از سروریست ترک هوا قوت پیغمبریست

[215] ***کاه باشد کو به هر بادی جهد*** هرکه به هر بادی جهد و متحرک و مضطرب شود او مانند کاه است نه کوه، زیرا ***کوه کی مرباد را وزنی نهد*** باد را وزن و قدر ننهد و اعتبار نکند. لاجرم حزم آن است که طریق صبر پیش گیری و در وقت توجّه به درگاه اله ترک بیگانه و خویش گیری. پس به‌حکم ینبغی ان یکون الصوفی کالجبل، سالک صادق از باد هوس و هوای و شهوت دنیا از جای خود زایل نمی باید شد و بر فریقین شیاطین جنّ و انس مغرور نمی باید شد. [216] ***هر طرف غولی همی خواند ترا*** یعنی عالم صورتی بیابانی است پر آفت و در هر قدمی از غول راهزن هزار می‌رفت که در هر جانب غولی راهزن ترا می خواند و دعوی

[۶۲] زین کمین بی صبر و حزمی کس نجست: زین کمین بی‌حزمی صبر و کس نجست- اصل
[۶۳] حزم کن از خورد این زهرین گیاست: حزم کن از خورد کین زهرین گیاست- اصل

راهنمایی می‌کند و می گوید ***کای برادر راه خواهی هین بیا*** تا که من [217] ***ره نمایم همرهت باشم رفیق*** و یار شفیق. شعر

دور است سراب در این بادیه هش‌دار تا غول بیابان نفریبد به سرابت

من قلاووزم در این راه دقیق دعویش این است، اما [218] ***نی قلاووزست نی ره***[٦٤] ***داند او***. بلکه راهزن است و مردم کش. ***یوسفا کم رو سوی آن گرگ خو*** تا ترا به چاه نیندازد یا نخورد. پس آنانکه ترا به پهلو و عشرت و دعوت کنند به تو ضرر رسانند چنان که برادران یوسف علیه السلام چنین کردند.

حکایت

عاقلی گفت من هر وقت که از خانه بیرون می آیم به مسجد می روم. یاران گفتند چندبار واقع گشت که تو با ما به سیر و تماشا رفته‌ای نه به مسجد. آن عاقل گفت من در آن سیرها نیت آن کرده بودم که (27a) در صحبگاه نماز می گذارم پس هر گام من به مسجد رفتن بود. شعر

خلوت گزیده را به تماشا چه حاجت است چون کوی دوست هست به صحرا چه حاجت است

[219] ***حزم آن باشد که نفریبد ترا*** و فریفته نمی کند ترا. ***چرب و نوش و دامهای این سرا***. چرب و شیرین صوری و دامهای معنوی این سرای دنیا زیرا که هیچ دانه ای بی دام نیست و هیچ نوش او بی نیش خون آشام نی[220] ***که نه چربش دارد و نی نوش او*** در حقیقت. قطعه

غم دنیا منه در گردن جان دلا چندانکه چندانی نیرزد

زبان تلخ دربانی نیرزد طعام چرب و شیرین سلاطین

سحرخواند می دمد در گوش او که زخارف صوری می فریبد و به نعیم بی ثبات دعوت می‌کند که می‌گوید [221] ***که بیا مهمان ما ای روشنی*** و روشنِ دل ***خانه آن توست تو آن منی***. چون چندین گوید [222] ***حزم آن باشد که گویی تُخمه ام*** او را جواب گویی که اشتها ندارم ***یا سقیم خستهٔ این دخمه‌ام***. دخمه مقبره است یعنی به‌حکم عدّ نفسک من اصحاب القبور من اهل قبورم نه اهل عشرت [223] ***یا سرم درد است درد سر ببر*** یا بگویی درد سر دارم بسیار مگو و مرا درد سر مده که مرا غم آخرت است غم دنیا بر من مبند. ***یا مرا خواندست آن خالوپسر***[٦٥]. پایکوبی مرا پسر خال دعوت کرده است به دعوی او می روم. بدان‌که زمین مادر است که انسان از او مخلوق است و آسمان برادر زمین است پس آسمان خال اوست و دعوت الهی خالوپسر است که از آسمان نازل شده است. پس به‌حکم وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ به دعوت الهی و وحی پادشاهی رو زنهار به دعوت آن کس مرو[224] ***زانکه یک نوشت دهد با نیشها*** زیرا یک نوش دهد با نیش بسیار که عزت و جاه و مال و دستگاه دنیا و جلال شربت شیرین است با نیش بسیار در زهر قاتل آمیخته. بیت

به دنیا دل مبندد هرکه مرد است که دنیا سر به سر اندوه و درد است

که بکارد در تو نوشش ریشها لفظ کارَد به کاف عربی مضارع است از کاشتن یعنی نتیجهٔ او جراحات و عذاب است. اما عجب است که، مثنوی

اگر دنیا نباشد دردمندیم و گر باشد به مهرش پای بندیم

---

[٦٤] ره: راه- اصل

[٦٥] خالوپسر: خالی و پسر- اصل

بلایی زین جهان آشوب تر نیست که رنج خاطر است ار هست ور نیست

[225] ***زر اگر پنجاه اگر شصتت دهد*** ترا اگرچه (28b) در صورت مال و نعمت دهد اما ***ماهیا او گوشت در شستت دهد*** ای ماهی آن در حقیقت گوشت پاره است بر سر آهنی کرده که ترا اسیر و صید کند. لاجرم از او احتیاط و قناعت می‌فرماید. بیت

قناعت توانگر کند مرد را خبر کن حریص جهان گرد را

[226] ***گر دهد خود کی دهد آن پر حیل*** و اهل مکر و حیل. ***جوز پوسیدست گفتار دغل*** جوز بی مغز توست که اطفال را بدان فریب دهند و گفتار دروغ و نام کامکاری و کامیابی اما در حقیقت اعتبار محض و محنت بلای جهانی. از[227] ***ژغژغ آن عقل و مغزت را برد*** آوازهٔ بی مغز ترا می برد و ترا دیوانه کند. ***صد هزاران عقل را یک نشمرد*** همه را مغلوب و مسخّر کند اما وقتی که معاینه احوال آخرت باشد در آن مدت دریابی ولیکن سود ندارد وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ ۚ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ وَأَنَّىٰ لَهُ الذِّكْرَىٰ

[228] ***یار تو خرچین***[٦٦] ***توست و کیسه ات*** خرچین و خرچینه به ترکی هکبه. یعنی یار تو آن است که در آن اعمال صالحان را احراز کنی و به خود بر آیی. بیت

توانگری نه به مال است نزد اهل کمال که مال تا لب گور است بعد از آن اعمال

گر تو رامینی مجو جز ویسه‌ات اگر همچون رامین عاشقی جز معشوقت که ویسه است مجو. خدمت مولانا پس از این ویسه را بیان کند. [229] ***ویسه و معشوق تو هم ذات توست*** نه غیر. زیرا ***وین برونیها همه آفات توست*** مال و اولاد و اسباب و متاع همه رهزن است .حق تعالی فرمود أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ.

الحکایه

خیر نساج گفت به مسجدی درآمدم. فقیر را دیدم برخاست و دست من بگرفت و گفت یا شیخ مرمرا مرحمت و همت کن که به محنت عظیم مبتلا شدیم. احوالش تفحّص کردم. دنیا به وی روی کرده و دلش بدان تعلق گرفته.

[230] ***حزم آن باشد که چون دعوت کنند*** احتیاط آن است که اگر ترا دعوت کنند اعتماد نکنی. ***تو نگویی مست و خواهان منند*** نگویی که ایشان مست و حیران و دو دست داران منند بلکه به راهی دعوت کنند که آن را حضرت خدا نیست. رباعی

یا رب ز دو کون بی نیازم گردان وز افسر فقر سرفرازم گردان

در راه طلب محرم رازم گردان زان ره که نه سوی توست بازم گردان

[231] ***دعوت ایشان صفیر مرغ دان*** دعوت دونان را آواز مرغ دان ***که کند صیاد در مکمن نهان*** که صیاد کند در کمین گاه پنهان. [232] ***مرغ مرده پیش بنهاده*** (28a) ***که این*** صیاد چنین تلبیس کند که مرغ مرده را پیش خود می نهد و خود همچو آن مرغ آواز کند پنهان. چنین می نماید که ***می کند این بانگ و آواز حنین***. یعنی این مرغ مرده می کند آواز و فریاد چون صیاد چنین تلبیس کند[233] ***مرغ پندارد که جنس اوست او***. مرغ هوایی پندارد که جنس خویش است آن مرغ پس بیاید تا به دام صیاد مبتلا شود. ***جمع آید بر دردشان پوست او*** یعنی آن صیاد مرغان جمع آمده را بگیرد و پوست ایشان بدرد. [234] ***جز مگر مرغی که حزمش داد حق*** هر مرغ هوایی چنین پندارد و گرفتار دام شود جز آن مرغ زیرک که حضرت حق او را احتیاط داده است ***تا نگردد گیج***

[٦٦] خورجین: خرچین- اصل

آن دانه و ملق تا که نمی‌شود احمقِ آن دانه و چاپلوسی یعنی از طمع دنیا و چاپلوسی اهل هوا احمق نشود و فریفته نگردد. [235] ***هست بی حزمی پشیمانی یقین*** یعنی نتیجهٔ ترک احتیاط پشیمانی است. پس عاقل آن است که دل در جهان بی وفا نبندد و به فریب یک روزهٔ ملک چون صحیح علم نیفرازد و چون گل بخندد و چون گرسنگان چشم در قرص زرّین و کلیچهٔ سیمین آفتاب و ماه ندوزد و به افسانه گوش ننهد تا در آتش فسونش نسوزد و اگر دست دهد در دامن دوست آویزد که به‌حکم الدنیا مزرعة الآخرة سرمایهٔ عمر و مال دنیا را از بهر آخرت صرف کند و از کنار جهان چون تیر از خانهٔ کمان بگریزد. لاجرم اگر خواهی که این پند در پیش تو روشن شود ***بشنو این افسانه را در شرح این*** پس سعادت جاودانی و راحت پشیمانی آن است که آشفتهٔ رنگ و بوی دنیا نگردی و در دام لابهٔ آن دغا نروی و از این قصّه حصّه بگیری.

فریفتن روستایی شهری را به دعوت خواندن به لابه و الحاح بسیار

در بیان حصّه که مراد در انفس از خواجه عقل است و از روستایی نفس است و از شهر علم و عمل و تقوی و از ده جهل و ضلال و از مهمانِ عزیز روح و از فرزندان خواجه وساوس شیطانیه و نفسانیه و اگر بر آفاق حمل کنیم مراد از خواجه[٦٧] مردم عاقل و از روستایی قرین سوء و از شهر مراد اول است و از ده شهوت دنیا و از مهمان مرشد و داعی الی الله و از فرزند آنکه مذکور شد از وساوس نفسانیّه و شیطانیّه.[236] ***ای برادر بود اندر مامضی***، در زمان ماضی. ***شهریی با روستایی آشنا*** یک خواجهٔ شهری با روستایی آشنا. [237] ***روستایی چون سوی شهر آمدی*** هرگاه که روستایی از جانب ده به سوی شهر آمدی. ***خیمه اندر کوی آن شهری زدی*** و مهمان او شدی. چنان که می‌فرماید [238] ***دو مه و سه ماه*** (29b) ***مهمانش بُدی*** یعنی هر سال دو سه ماه مهمان خواجه بودی و آن روستایی ***بر دکان او و بر خوانش بدی*** و نعمت آن خواجه خوردی. [239] ***هر حوایج را که بودش آن زمان*** و هر مهمّی که روستایی را لازم بودی در آن زمان، ***راست کردی مرد شهری رایگان***. عقل حوایج نفس را از لباس و طعام و خانه و جامه خواب راست می سازد در شتا و صیف و بهار و خریف همچنین مرد کریم هرکس را نیکی کند اما از بدان اضلال آید. پس مرد روستایی از این نوازش خواجه اظهار خجالت کردی [240] ***رو به شهری کرد و گفت ای خواجه تو*** روی به خواجه آورد آن روستایی و گفت، ***هیچ می نایی سوی ده فرجه جو*** هرگز نمی آیی به جانب ده تفرّج کنان و گشادگی جویان. نفس عقل را به تفرج و تماشا و به تضییع عمر و هوا دعوت کند اما، بیت

خلوت گزیده را به تماشا چه حاجت است چون کویِ دوست هست به صحرا چه حاجت است

و قرین سوء نیز مردار سوی شهوت دعوت کند. شعر

زینهار از قرین بد زینهار و قنا ربنا عذاب النار

[241] ***الله الله جمله فرزندان بیار*** به جانب ده ***کین زمانِ گلشن است و نوبهار***. بیت

آمد بهار و شد چمن لاله زار خوش وقت است خوش بهار که وقت بهار خوش

مراد از بهار زخارف و نقوش دنیاست که زمان اندک خوب می نماید پس از آن متغیّر گردد نفس عقل او قرین بد مرد را به سوی ده دنیا می کشد اما او را می باید گفت، بیت

منگر به آنکه روی زمین فصل نوبهار مانند نقش خانهٔ مانی مزین است

وقت خزان به برگ ریاحین چو بگذری منصف شوی که لایق بر باد دادنست

[٦٧] خواجه: خو- اصل

و اگر در وقت بهار نمی آیی[242] ***یا به تابستان بیا وقت ثمر*** یا در ایام صیف بیا که وقت ثمر است. مراد از تابستان عیش و شهوت و تنعم دنیاست که نفس عقل و قرین سوء مرد طریق را به سوی فسق و عشرت دعوت می‌کند. ***تا ببندم خدمتت را من کمر*** که به شکر بعض لطف و نعمتهای شما را قیام نمایم. [243] ***خیل و فرزندان قومت را بیار*** خِیل جماعت اسب سوار است. ***در ده ما باش سه ماه و چهار*** پس از این حکمتِ تعیین وقت را بیان کند[244] ***که بهاران خطّهٔ ده خوش بود*** یعنی این مصراع به ترکی که الگ یازلرده کوی سنوری خوش اولور. یعنی این وقتها را تعیین کردم زیرا در زمان بهار سرحدّ ده خوب و خرم بود. ***کشت زار و لالهٔ دلکش بود*** مزرع‌های عنبر و لالهٔ دلاویز بود. [245] ***وعده دادی شهری او را دفع*** (29a) ***حال،*** خواجهٔ شهری او را وعده می داد و دفع الوقت کرد. مراد، خواجهٔ عقل موافقت نفس زبون به دفع الوقت او را تأخیر می کرد مرد عاقل یار بد را چنین دفع می باید کرد. ***تا برآمد بعد وعده هشت سال*** تا بر این هشت سال گذشت. [246] ***او بهر سالی همی گفتی که کی*** آن روستایی هرسال می گفتی که این مرهون است ***عزم خواهی***[۶۸] ***کرد کامد ماه دی*** که خزان آمد وقت آمدن ده رفت.[247] ***او بهانه ساختی کامسال‌مان*** آن خواجه بهانه فرمودی که امسال ما را ***از فلان خطه بیامد میهمان.*** مراد از مهمان روح است که مسافر عالم الهی است. لاجرم عقل نصیحت او اشتغال نماید و کار آخرت می گذارد که به دعوت نفس اجابت نمی کند و مرد عاقل را می باید که نصیحت اهل الله برا اشتغال کند. از مرد قرین بد دور شود و بدین بهانه دفع کند و بدان‌که خلاصهٔ قصه تا بدینجاست که در زمان ماضی مرد روستایی با خواجهٔ شهری آشنایی داشت و هرگاه که به شهر آمد خواجهٔ شهری همت عالیه بر مراعات جانب او گماشت. هر سال دو سه ماه مهمان خواجه بودی. خواجه دایما خدمتکاری و کارگزاری او کردی. روستایی از بس نوازش خواجه اظهار شرمساری کردی و گاه گاه روی به خواجه آوردی که ای مخدوم کریم و ای مونس قدیم، قطعه

خوش طبعم از عطات ولی زرد رخم ز شرم — حلوا بخوان خواجه مزعفر نکوتر است
سوگند می‌دهم به خدایت که بس کنی — گرچه عطا چو عمر مکدّر نکوترست

ای خواجه ترا پرورش این بنده کمال مروت و اظهار نیکوخوییست و مرا غایت شرمساری و زرد روییست. چه باشد که در هنگام گل‌گشت چمن که وقت نظارهٔ آثار رحمت ذوالمنن است منزل این ضعیف را به قدوم شریف تشریف دهی و به کمال کرم منّتی بر جان من نهی یا به ایام صیف که زمان در رسیدن میوه‌هاست عزیمت جست و جوی این نامراد کنی تا باشد که به شکر بعض ایادی و الطاف منبع اعطاف قیام توانم نمود. خواجه وعده می‌داد و دفع می‌فرمود که امسال مهمانان عزیز از اطراف بلاد رسیده اند. وطن اقامت در مسکن این مسکین گزیده[248] ***سال دیگر گر توانم وارهید*** مرهون است ***از مهمات آن طرف خواهم دوید***. اگر سال آینده توانم که از مهمات خلاص شوم سوی ده رفتن خواهم. عقل می‌گوید ما را مهّمات آخرت و مصالح دین هست اگر اینها را تمام کنم به دعوت نفس آیم و ابراهیم ادهم مردمان را می گفت مرا (30b) کار آخرت است اگر از او فراغ میسّر بودی با شما مصاحبت کردمی. و باز روستایی خواجه را [249] ***گفت هستند آن عیالم منتظر*** و مشتاق ***بهر فرزندان تو ای اهل بر*** و صاحب احسان.[250] ***باز هر سالی چو لک‌لک آمدی*** هرسال آن روستایی بیامدی همچو لک‌لک ***تا مقیم قبّهٔ شهری شدی*** و مهمان او گشتی. [251] ***خواجه هر سالی ز زر و مال خویش*** بی توقف و تشویش ***خرج او کردی گشادی بال خویش*** و پر و بال کرم گشادی. شعر

---

[۶۸] خواهی: خواهد- اصل

مال همان به که به خیرش دهی ور بدهی به که به خاکش نهی

زر ز پی منفعت است ای حکیم بهر نهادن چه سفال و چه سیم

[252] ***آخرین کرّت سه ماه آن پهلوان*** یعنی خواجه، ***خوان نهادش بامدادان و شبان*** نعمت و سفره نهادی در صباح و مساء که شکر نعمت می‌گذارد، بیت

نعمت بسی و شکرگزارنده اندکیست که بندهٔ سپاس الهی ز صد یکیست

[253] ***از خجالت باز گفت او خواجه را*** یعنی خواجه چون در الطاف افزود و در کرم و مروت مبالغه نمود روستایی که از خجالت باز گفت ***چند وعده چند بفریبی مرا.*** لاجرم روستایی اظهار ملالت کردن آغاز نهاد و زبان به ملامت خواجه از کمال کرم اعتذار کردن گرفت. نفس گاهی بر عقل را ابرام کند و انجاز وعده می‌خواهد. لاجرم خواجهٔ عقل را اعتصام به حضرت خدا باید کرد و به‌حکم وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ تصرف را به حضرت حق اسناد می باید کرد و لهذا می‌فرماید؛ [254] ***گفت خواجه جسم و جانم وصل‌جوست.*** یعنی خواجه گفت من نیز طالب وصالم ***لیک هر تحویل اندر حکم هوست.*** هر تغییر در ارادهٔ حضرت خداست.

[255] ***آدمی چون کشتی است و بادران*** اگرچه کشتی را جز ساحل نجات هوس نیست ***تا کی آرد باد را آن بادبان***[۶۹]. اما چه کند که بر باد موافق دست‌رس نیست. چنان که گفته اند،شعر

ما کل ما یتمنی المرء یدرکه تجری الریاح بما لا یشتهی السفن

هرسوی می کشد خیالات این و آن والله کشیده نیست بحر اقتضای او.

هر یک چو کشتییم که بر هم همی زنیم بحر کرم وی آمد و ما آشنای او

لاجرم کیست که مصاحبت احباب نجوید و کدام طالب در راه مواصلت نپوید. اما ارادت در دست مرید نیست [۲۵۶] ***باز سوگندان بدادش کای کریم، گیر فرزندان بیا بنگر نعیم.*** کدام سعادت به از آن که بنده مشاهده آثار رحمت پادشاه کند و کدام دولت خوش‌تر از آن که عارف نظر در صنع اله کند. نمی بینی که در باب مشاهدهٔ آثار رحمت فَانظُرْ (30a) إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ نصّی است قاطع و نمی شنوی که بر فواید نظّارهٔ صنع صانع سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا برهانی است ساطع.[257] ***دست او بگرفت سه کرّت به عهد*** آن روستایی دست خواجه را گرفت سه بار به وعده و عهد که ***الله الله زو بیا بنمای جهد*** که از بهر خدا زود بیا و جهد بنما. باری الحاح بسیار و ابرام بی شمار فرمود و در مواثیق و عهود مبالغه نمود.[258] ***بعد ده سال و بهر سالی چنین*** مرهون است ***لابه‌ها و وعده‌های شکّرین*** یعنی روستایی هر سال لابه و تضرع می‌کرد خواجه وعدهٔ شیرین فرمود. چون لابه وعده از حد گذشت [259]***کودکان خواجه گفتند ای پدر*** یعنی فرزندان خواجه به خواجه گفتند این مسلمان دیریست که در انتظار است و در سفر فواید بسیار است. لاجرم به خواجه الحاح سفر کردند و گفتند ***ماه و ابر و سایه هم دارد سفر*** که به جایی ساکن نیستند. [260] ***حقّها بر وی تو ثابت کرده‌ای*** یعنی حقوق بسیار بر آن روستایی تو ثابت کرده ای. ***رنجها در کار او بس برده‌ای*** رنج بی شمار در کار او برده‌ای. لاجرم عقل در مرارات نفس بسیار زحمت می کشد تا وی را به شهواتش می‌رساند. همچنین مرد از بهر یاری محنت بی شمار کشد.[261] ***او همی خواهد که بعضی حق آن،*** آن روستایی می‌خواهد که بعضی از آن حقوق ***واگزارد چون شوی تو میهمان،*** ادا کند چون تو مهمان او شوی.[262] ***بس وصّیت کرد ما را در نهان*** آن روستایی سپارش کرد ما را پنهان ***که کشیدش سوی ده لابه کنان.*** وصیتش این است که خواجه را بکِشید به سوی ده

[۶۹] بادبان: بادران- اصل

تضرّع کنان. یعنی کودکان خواجه گفتند ای پدر سالها جانب روستایی مرعی داشته ای و همّت بر کفایت او گماشته ای، او نیز می‌خواهد که به شکر بعض از آن نعمتها قیام نماید و در تهّیه اسباب عشرت ما اهتمام نماید و ما را هم نهان سپارش کرده است که ترا تحریک بکنیم و سوی ده کشیم. لاجرم اگر روی به منزل او آوری و ملتمس دیرینه او مبذول داری هرآینه از اتمام سوابق الطاف به لواحق اعطاف مقدور گردد. [263]***گفت حقّ است این ولی ای سیبویه*** خواجه گفت آنچه شما گفته اید حق است در آن هیچ شک و ریب نیست اما ای مقتدی ***اتق من شر من احسنت الیه*** که قضیهٔ اتق شر من احسنت الیه قولی است مقول علیه، شعر

لقد ربیت جروا طول عمری فلما صار کلبا عضّ رجلی

[264]***دوستی تخم دم آخر بود*** مقصود از دوستیِ غرض دنیا نمی باید رفت، بلکه در وقت درماندگی که حالت نزع است به تلقین کلمهٔ شهادت و خواندن یس (31b) و آیت معاونت یار خواهد یا به‌موجب الوفاء بعد الوفات تخم دم آخر باید ***ترسم از وحشت که آن فاسد شود***. ترسم از وحشتی که آن دوستی فاسد شود[265] ***صحبتی باشد چو شمشیر قطوع*** یعنی بعض صحبتها بود که چون شمشیر برنده است. بیت

ولاتقرض من الاخوان حبّة فان المقراض المحبة

همچو دی در بوستان و در زروع همچو خریف ز بول و پژمرده کی کند در باغ و کشت زار.[266] ***صحبتی باشد چو فصل نوبهار*** و بعض صحبتها چو نسیم بهار و زلال خوشگوار. ***زو عمارتها و دخل بی شمار*** که نهال پژمرده به محبت از او طراوت گیرد. چون صحبت و مصاحبت بدی را و نیکی را یحتمل است [267] ***حزم آن باشد که ظن بد بری*** به‌حکم الحزم سوء الظن حزم آن است که هرکه چیز را نیک اعتقاد نکنی و بر تشخیص و ادراک خود اعتماد نکنی ***تا گریزی و شوی از بد بری*** و از بد سالم شوی. [268] ***حزم سوءالظن گفتست آن رسول***[۷۰] آن رسول الله علیه السلام فرموده است که الحزم سوءالظن. ***هر قدم را دام می‌دان ای فضول*** در پیش هر قدم دام می‌دان ای غافل که دایم برحذر باشی. [269] ***روی صحرا هست همراه و فراخ*** در ظاهر. ***هر قدم دامی است کم ران اوستاخ*** و مرد گستاخ. عاقل آن است که هیچ دانه‌ای را بی دام نداند و هیچ نوشی بی نیش خون آشام نبیند که هلاک اکثر مرغان هوایی و وحشیان از بی حزمی و تیره‌راهیست. چنان که[270] ***آن بز کوهی دوَد که دام کو*** به کاف عربی ***چون بتازد دامش افتد در گلو***. معنی این مصراع به ترکی چون سگردر دوزاق آنک بوغازنه دوشر. یعنی بز کوهی را دام در گردن اوفتد و گرفتار کمند شود یا صیادان در صحرا و بیابان چاهی کنند سرش را به خار و خاشاک نهند به چاه فرو رود در آن. وی را گفتن می باید [271]***آنکه می گفتی که کو اینک ببین دشت می دیدی نمی دیدی کمین*** [272] ***بی کمین و دام صیاد ای عیار***، مخفف عیّار است، غافل بودی از مکر کمین. ***دنبه کی باشد میان کشتزار*** دنبهٔ فربه کی شود میان مزارع که صیادان در میان کشت‌ها دام نهند و دنبه فربه را دانه کنند روباه به دنبه میل کند و نمی اندیشد که در اینجا دنبه کی باشد. روباه اگرچه چابک است اما از بی عقلی و بی فکری به دام افتد. لیکن[273] ***آنکه گستاخ آمدند اندر زمین استخوان و کلّه‌هاشان را ببین*** که چگونه هلاک شدند کار آخرت ناساخته از این جهان رفتند. [274] ***چون به گورستان روی ای مرتضی*** و گزیده ***استخوانشان را بپرس از ممضی*** که چه شدند ماجری. (31a) يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ۖ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ.[275] ***تا به ظاهر بینی آن مستان کور***

[۷۰] حزم سوءالظن گفتست آن رسول :حزم سوءالظن فرمود آن رسول- اصل

و متحیران قبر. ***چون فرو رفتند در چاه غرور.*** به غفلت و ترک احتیاط حزم ایشان به غفلت و غرور هلاک شدند و ترا به زبان حال پند میدهند و بر مغروران می خندند. بیت

کاسهٔ سرها که پر دندان به گورستان درست خنده دارد بر کسی کو را غروری بر سرست

[276] ***چشم اگر داری تو کورانه میا*** به راه. یعنی قدم را به احتیاط بنه و عمر گرامی را ضایع مکن. از رسول الله علیه السلام پرسیدند از هر ناس و اعقل ناس و اثر ما یبقی علی ما یغنی و لم یعد من انامه غدا وعد نفسه من الموتی ***ور نداری چشم دست آور عصا*** همچو نابینا و با عصا به راه حضرت خدا، [277] ***آن عصای حزم و استدلال را*** مرهون است ***چون نداری دیده می‌کن پیشوا*** آن مفعول می‌کن است. پس دیدن عواقب امور را دیدهٔ بینا باید لاجرم یا از حزم و استدلال عصا.[278] ***ورعصای حزم و استدلال نیست*** ترا ***بی عصاکش بر سر هر ره مه‌ایست*** تردد و توقف مکن. یعنی دامن بینایی را بگیر و پند بزرگان بشنو در خبر است البرّ لا یبلی و الذنب لا ینسی والدّیان لا یغنی فکن کما شئت کما تدین تدان. [279] ***گام زان سان نه که نابینا نهد*** گام و خطور آنچنان نه که نابینا نهد که اول به عصا جای را بیند پس از آن پای نهد. ***تا که پا از چاه و از سگ وا رهد*** که نابینا پای خود را از افتادن به چاه و از گزیدن سگ نگاه می‌دارد. تو نیز هر کاری که کنی ببین که کار آخر توست یا دنیا و عبادت است یا هوا[280] ***لرز لرزان و به ترس و احتیاط*** یعنی نابینا به حزم و اهتمام ***می نهد پا تا نیفتد در خباط*** و در سهو و خطا. چون آخر آن خواجه از بهر طمعی و غرضی و از برای خاطر فرزندان ترک احتیاط کرد و سوی ده رفت شکر نعمت خود نداشت. حال آن گشت که از بهر طمعی ترک صحبت صالحان کرد و به سوی اهل دنیا توجه نمود و به بلای خسران مبتلا شد و لهذا می‌فرماید [281] ***ای ز دودی جسته در ناری شده.*** ای که از فقر می گریزی و قناعت نمی کنی اما به دنیا مبتلا شوی و از بهر شهوت و لذتی به عذاب آخرت و محنت مبتلا شوی پس احتیاط بکن تا که از دود گریخته به سوی نار نروی ***لقمه جسته لقمهٔ ماری شده*** و از برای جستن لقمه، لقمهٔ ماری نشوی.

قصهٔ اهل سبا و طاغی کردن نعمت ایشان را و در رسیدن شومی طغیان و کفران در (32b) **ایشان وبیان فضیلت شکر و وفا**

چون خواجه آخر کار فریفتهٔ طمع و مفتون سخن فرزندان شد به بلای عظیم مبتلا گشت با آن روستایی را نعمت بسیار از شهری رسید اما روستایی کفران نعمت بود. چنان که در آخر قصه معلوم خواهد شد بدین تقرب قصّهٔ کفران اهل سبا آورد و حضرت خدا به قصّهٔ سبا در سورهٔ سبا بدین آیت اشارت کند لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ ۖ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ، الآیة. یعنی به درستی که بود مر اولاد سبا بن یشخب بن قحطان را و مسکن‌های ایشان علامتی و دلالتی بر وجود صانع و قدرت کاملهٔ او. آن آیت دو بوستان بود از راست و چپ منازل ایشان اگرچه هر طرف باغ بسیار بوده اما از تقارب الشجار همه به‌مثابهٔ باغ می نموده. تفصیل قصه این است که سبا نام قبیله‌ای است که از اولاد سبا بن یشخب بود و ایشان را در حوالی تاب از ولایت یمن منزلی بود در میان دو کوه از اعلی تا اسفل آن هجده فرسخ و شرب ایشان در اعلی وادی بود از چشمه در پایان کوهی بودی که فاضل آب از ولایت شجر با آب ایشان ضم شدی و خرابی کردی. از بلقیس که والیهٔ ایشان بود درخواست کردند تا سدّی بست در دهانهٔ دو کوه تا آب‌های اصلی و زایدی آنجا جمع می شدند و سه ثقبه بر آن سد ترتیب کرد تا اول ثبقهٔ بالا بگشایند و آب به مزرعات خود برند و چون کمتر شود وسطی و به آخر سفلی و ایشان بر یمین و یسار منازل خود باغها داشتند مشتمل بر درختان میوه ها و در ولایتی چون بلقیس شاه ایشان شد بدید که بر آب وادی قتال می‌کنند. نهی کرد اطاعت نکردند. ملک خود ترک کرد و به قصر خود رفت و چون فساد در میان

ایشان بسیار شد بلقیس را آمدند و طلب کردند که خود رجوع کند. او گفت شما اطاعت نمی کنید ایشان عهد اطاعت کردند بلقیس به وادی ایشان آمد فرمود که در میان کوه سد بنیاد کنند و آب باران را به سد حبس و جمع کرد و پیش آن حوضی کرد و در آن حوض دوازده[۷۱] مخرج کرد و به عدد جویهای ایشان و در چپ و راست باغها بود و میوه های بسیار پیدا شد. کثرت میوهٔ ایشان به مثابه ای بود که کسی زنبیل بر سر نهادی و به زیر درختان بگذشتی ظرف پر میوه شدی بی آنکه به دست باز کردندی و در آنجا مار و عقرب و مگس و پشه و کیک (32a) و شپش نبودی و غریبی که آنجا رسیدی شپشها در جامهٔ او بمردی و خدای تعالی ایشان را سیزده نبی فرستاد و گفتند كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ ۚ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ بخورید از روزی پروردگار خود شکر گویید مر خدای را این شهر که خدای تعالی شما را در او روزی می‌دهد. شهر پاکیزه است هوای تن درست و آبی شیرین و خاک پاک، بیت

شهری چون بهشت از نکویی چون باغ ارم به تازه رویی

و پروردگاه روزی دهنده از شما شکر جوینده آمرزنده است مر کسی را که توبه کند از شرک. اما ایشان از حق اعراض کردند و پیغامبران را انکار کردند. بر ایشان سیل محکم آمد چنان که حق تعالی فرمود فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ. پس ایشان روی گردانیدند و شکرگزاری ننمودند و در خبر است که پیغامبر بدیشان آمد و همه را تکذیب کردند. پیامبر آخرین در زمان پادشاه ذی الاذعاز بن جیشان بعد از رفع عیسی علیه السلام بدیشان آمد و او را بسیار بخوانیدند. حق تعالی موشهای دشتی در زیر بنداب ایشان پدید آورده بفرمود تا بند را سوراخ کردند و نیم‌شب که همه در خواب بودند بند شکسته شده و سیل درآمده منازل و حدایق ایشان که معمور کشت و بسیاری مردم و چهارپای ایشان هلاک گشت. یعنی چون ایشان اعراض کردند پس فرستادیم بر ایشان سیل صعب که آب آمد دیار ایشان را خراب کرد و حضرت خدا عوض باغهای ایشان را بیان کرده است که وَبَدَّلْنَاهُم بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُم بِمَا كَفَرُوا ۖ وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ یعنی بذل دادیم ایشان را به باغهای ایشان دو باغ خداوندان. میوه های تلخ و شوره گر و چنین موضع را جنّت گفتن بطریق مشاکله است و چیزی از کنار اندک. یعنی در آن شوره زارها اندک میوهٔ کنار دادیم تا یاد کنید ازان میوه های فوت شده این عذاب پاداش دادیم ایشان را به سبب آنکه کفران نعمت ورزیده به رسل کافر شدند. پاداش میدهیم مکر ناسپاس را جزا عام است مؤمن و کافر را و مجازات خاصهٔ کفار است و خدای تعالی ایشان را شهرها و دههای پر نعمت را متصل ساخته بود چنان که فرمود وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ ۖ سِيرُوا (33b) فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا آمِنِينَ یعنی گردانیدیم میان سبا و میان آن دیه‌ها که به کرم خود برکت دادیم در آن در ولایت شام چون فلسطین و اردن و اریحا و ایلیا و دههای معمور آشکارا متصل به یکدیگر. گویند از منزل سبا تا شام چهار هزار و هفت‌صد دیه پدید آمد و تقدیر کردیم در آن دیه‌ها رفتن مردم را یا مقادیر مراحل بیان کردیم و گفتیم بروید در آن دیه‌ها شب‌ها و روزها امان یافته‌گان از دشمن و سباع به جهت کثرت خلق یا از جوع و عطش به سبب آبادان مواضع ایشان و آغاز تجارت کرده از یمن به شام می‌رفتند. چاشت در دهی بودند و شب در دهی. پس توانگران را بر درویشان حسد آمد که میان ما و ایشان در رفتن هیچ فرقی نیست پیاده و مفلس این راه را همچنان می رود که سواره و توانگر. پس ایشان را از نعمت و عمارت ملالت آمد. چنان که بنی اسرائیل را از من و سلوی. گفتند دورساز سفرهای ما. فَقَالُوا رَبَّنَا

[۷۱] دوازده: دوانزده- اصل

بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ پس گفتند اغنیای ایشان ای پروردگار ما دوری افکن میان منازل سفر ما یعنی بیابانها پدید کن از منزلی تا منزلی تا مردم بی زاد و رحله سفر نتوانند کرد و ستم کردند بدین دعا بر نفس خود. ما آن دیه‌ها را خراب کردیم پس گرداندیم اهل سبا را سخنان یعنی از ایشان متعجب بازگویند که از آبادانی به خرابی میلی کردن و پراکنده ساختیم ایشان را همه پراکنده ساختنی تا یکی از ایشان در مآرب نماند. به درستی که در آنچه ذکر کردیم هرآینه پند و عبرتهاست مر صبر کننده را بر محنت‌ها سپاس گویند بر نعمت‌ها. در کشف الاسرار بیان کرده که اهل سبا در خوش حالی و فراغ بالی می گذرانیدند به سبب بی صبری بر صحبت و ناشکری بر نعمت رسید بدیشان آنچه رسید. بیت

ای روزگار عافیت شکرت نکردم لاجرم　　دستی که در آغوش بود اکنون به‌دندان می برم

[282] ***تو نخواندی قصهٔ اهل سبا*** تو نخواندی قصهٔ اهل سبا را و بدانی احوال دغا را ***یا بخواندی و ندیدی جز صدا*** و امعان نظر نکردی و از او عبرت نگرفتی و کفران نعمت را چه بلا می‌رسد آنرا نیافتی و از حکایت پند نپذیرفتی چنان که [283] ***از صدا آن کوه خود آگاه نیست*** زیرا ***سوی معنی هوشِ نُکه را راه نیست،*** به جانب (33a) معنی گوش و هوش کوه را راه نیست بلکه او را گوش و هوش نیست. چنان که می‌فرماید[284] ***او همی بانگی کند بی گوش و هوش*** که کوه بانگ کند بالعکس بانگ تو. ***چون خمش گردی تو او هم شد خموش*** چون تو خامش شوی او نیز می‌شود خاموش یعنی از سخن پند نگیرد و متأثر نشود. پس تو که مستغرق نعم الهیه گشته ای و ترک شکرش کنی اگر به بلا گرفتار شوی استحقاق داری. لاجرم می باید که از قصّه های امت‌های پیشین پند گیری قصهٔ اهل سبا را چونکِه نشنوی[285] ***داد حق اهل سبا را بس فراغ*** یعنی حق سبحانه و تعالی اهل سبا را ملک و مال و عزت و اجلال و آسایش و فراغ و قصر و ایوان و باغ روزی کرده بود. ***صد هزاران قصر و ایوانها و باغ*** چنان که اکنون معلوم شد [286] ***شکر آن نگذارند آن بد رگان*** و بد اصلی مردمان. ***در وفا بودند کمتر از سگان*** که سگان حق نعمت دانند و فایذالانعام کنند. اما ایشان از سگان بدتر بودند که شکر منعم را ندانستند [287] ***مر سگی را لقمهٔ نانی ز در*** یعنی زیرا سگی را که لقمهٔ نانی از در خانه ای ***چون رسد بر در همی بندد کمر*** و بندهٔ مخلص گردد و[288] ***پاسبان و حارس در می‌شود*** به صدهزار جور و جاف روی از آن در نتابد. چنان که می‌فرماید ***گرچه بر وی جور و سختی می رود*** و به سنگ جفا هرگز از آن آستان نرود و [289] ***هم بر آن در باشدش باش و قرار*** بر آن در باشد آن سگ را سکون و قرار و از آنجا نمی کند فرار. ***کفر دارد کرد غیری اختیار*** کفر دارد غیر را اختیار کردن. قطعه

سگی را لقمه ای هرگز فراموش　　نگردد ور زنی صد نوبتش سنگ

و گر عمری نوازی سفله ای را　　به‌کمتر تندی آید با تو در جنگ

الحکایة

مردی شقیق بلخی را هفتاد بار بخواند و براند. چون می‌خواندی می آمدی و چون می‌راندی می‌رفتی. آن کس تعجب کرد و اعتذار نمودن گرفت و تحسین کرد. شقیق گفت همه سگان بلخ چنین می کنند و این کمال مردان نیست.

[290] ***ور سگی آید غریبی روز و شب*** به در غیر. ***آن سگانش می‌کنند آن دم ادب*** سگان آن سگ غریب را تأدیب می‌کنند. یعنی سگان محله سگ بیگانه را از بهر آن پوست در درند و هزار گونه غوغا بر سر او آرند که چرا در خانهٔ منعم گذشته‌ای و به حق‌شناسی نپرداخته ای و ما را که ابنای جنس تو‌ییم بدنام ساخته ای،

بازگرد و سر وفا بر آستانهٔ منعمی نه که از خانهٔ او استخوان یا نیم‌نانی یافته ای [291] ***که برو آنجا که اوّل منزل است*** و منعم قدیم است. ***حقّ آن نعمت گروگان دل است*** لفظ گروگان به کسر کاف عجمی و فتح را و سکون واو و فتح کاف عجمی به ترکی دتساق.[292] ***می گزندش که برو برجای خویش*** (34b) یعنی سگان محله آن سگ غریب را می گزند و می‌گویند برو به جای خود ***حق آن نعمت فرو مگذار بیش*** و ضایع مکن. پس ای عزیز من تأمّل نمای و به‌حکم فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ دیدهٔ عبرت بگشای و در وخامت حال خود نظر انداز و در شناعت احوال خویش تأمل ساز که سگان محلّه فراموشی نعمت روا نمی دارند و به قدر امکان، شکر منعم به جای می آرند و تو با وجود آنکه بگزیدهٔ عالمی و در خلوت خانهٔ وحدت محرمی چند بار[293] ***از در دل و اهل دل آب حیات*** و از درگاه ایشان کاس عرفان ***چند نوشیدی و واشد چشمهات*** باز شد از غفلت[294] ***پس غذای سکر و وجد بی‌خودی*** لفظ سکر با سین مهمله و ضمّه است ***از در اهل دلان برجان زدی*** و جانت بر اینها اتّصاف یافت.[295] ***باز این در را رها کردی ز حرص*** یعنی باز مشتهیات نفسانیه و مستلذات جسمانیه را بر غذای روحانی که مقضی به مشاهدهٔ لقای سبحانی است ترجیح نهاده ای و سررشتهٔ سعادت از دست داده ای. ***گرد هر دکان همی گردی ز حرص*** و هر اهل دنیا را ملازمت می‌کنی [296] ***بر در آن منعمان چرب دیگ، می‌دویدی بهر ثرید مرد ریگ***[۷۲] یعنی چرب نعمت که ذکر محل و ارادهٔ حال است. به ترکی ارته قلاسی. [297] ***چربش اینجا دان که جان فربه شود*** نه تن. ***کار ناامّید اینجا به شود*** و گر تو نومید شده باشی از رحمت به صحبت ایشان امیدوار شوی. بیت

از در اهل صفا دور مشو ای دل من هرکه دور است از این در به خدا نزدیک است

در این کلام تنبیه است که کسی که سالک طریقت شود نمی باید که ترک آن کند و ملازمت اهل دنیا گزیند امّا سالکی که از بهر تکمیل انفس طلب علم کند مذموم نیست. قطعه

صاحب ولی به مدرسه آمد ز خانقاه بشکست عهد صحبت اهل طریق را

گفتم میان عالم و عابد چه فرق بود تا اختیار کردی از آن این فریق را

گفت آن کلیم خویش به در می برد ز موج وآن جهد می‌کند بگیرد غریق را

جمع آمدن اهل آفت هر صباحی بر در صومعهٔ عیسی علیه السلام جهت طلب شفا به دعاء او

یعنی از بهر طلب شفا به دعاء عیسی علیه السلام. [298] ***صومعهٔ عیسی است خوان اهل دل*** یعنی خوان وعظ و نصیحت اهل دلان و نعمت پند و حکمت و نعم معنویّهٔ ایشان همچون صومعهٔ عیسی است علیه السلام که امراض قلبیّه و اسقام روحانّه را علاج کنند. ***هان و هان*** (34a) ***ای مبتلا این در مهل*** غافل مباش ای مبتلای امراض خفیه این باب را ترک مکن. [299] ***جمع گشتندی ز هر اطراف خلق.*** احوال صومعهٔ عیسی علیه السلام و بیماران را بیان کند. یعنی عیسی را علیه السلام صومعه ای بود که در آن صومعه به عبادت باری جلّ ذکره اشتغال می نمود. اصحاب علل از ارباب ملل و اصناف عباد از اطراف بلاد از برای خلاص از اسقام هر صباح بر در صومعهٔ عیسی علیه السلام روی آوردندی و از برای صحّت خویش طلب دعا کردندی. لاجرم اصناف مبتلایان ***از ضریر و لنگ و شل و اهل دلق*** از نابینا و لنگ و خشک و اهل فقر همچنان کوردلان و در راه دوست لنگان و در کار او شلّان و فقیران طاعات از نفس و پند اهل دلان صحت باشد،[300] ***بر در آن صومعه عیسی صباح.*** مضمون این مصراع ظرف مکان و ظرف زمان است جمع گشتندی را ***تا به دم اوشان***

[۷۲] در متن نیامده است

رهاند از جناح تا به نفس مبارک خود عیسی علیه السلام ایشان را خلاص کند از مشقت.[301] ***او چو فارغ گشتی از اوراد خویش*** عیسی علیه السلام چون فارغ گشتی از اوراد خود، ***چاشتگه بیرون شدی آن خوب کیش*** وقت ضحی بیرون شدی از صومعه آن خوب دین و مذهب یعنی عیسی. مجرد و مذهّب. [302] ***جوق جوقی مبتلا دیدی نزار*** یعنی عیسی علیه السلام جماعت جماعت بیماران دیدی ضعیف ***شسته بر در در امید و انتظار***. نشسته بر در او پر از امید بودند و منتظر در انتظار. [303] ***گفتی ای اصحاب آفت از خدا*** لفظ از خدا مرهون است ***حاجت این جملگان تان شد روا*** حاجت جملهٔ شما مقبول گشت و روا شد. در بعض نسخ این واقع است پس دعا کردی و گفتی از خدا، یعنی اوّلا دعا کردی و بعد از آن در خطاب مبتلایان گفتی ای دردمندان از حضرت خدا حاجت و مقصود جمله شد روا حاجات و مقاصد همهٔ شما روا شد. [304] ***هین روان گردید بی رنج و عنا*** و بی محنت و بلا ***سوی غفّاری و اکرام خدا*** و تعظیم مولی. پس کسی که به صحبت اهل الله آید غذای بهشت خورد و مغفورله باز گردد و به اکرام ملائکه از طرف حضرت خدا مکرّم شود که رسول الله علیه السلام فرمود اذا مررتم بریاض الجنّة فارتعوا. اصحاب گفتند ما ریاض الجنة یا رسول الله. گفت مجالس العلم. فرمود من سلک طریقا بلتمس فیه علما (35b) سهل الله طریق الجنّة و رسول الله علیه السلام روزی به دیوار مسجد تکیه زده نشته بود. کسی آمد و پیش رسول الله علیه السلام نشست و گفت من از بهر طلب علم آمدم رسول الله علیه السلام از دیوار دور شد و گفت مرحبا فان الملائکة لطالب العلم لتضع اجنهتحا لطالب العلم [305] ***جملگان چون اشتران بسته پای*** جمله آن بیماران همچون اشتر پای بسته ***که گشایی زانوی ایشان برای*** تو که زانوی ایشان گشایی و رها کنی [306] ***خوش دوان و شادمانه سوی خان*** و به جانب خانمان ***از دعای او شدندی پا دوان*** از دعای عیسی علیه السلام رفتندی پای دوان و رقص کنان. لاجرم به استماع کلام کاملان مردان مقیّد به قیود نفسانیّه خلاص یابند و در راه دین و عبادت رهوار شوند و لهذا می‌فرماید [307] ***آزمودی تو بسی آفات خویش*** یعنی پس تو نیز درگاه اهل دل را که نمودار صومعهٔ عیسی است علیه السلام از دست مده و از سر سوز و گداز روی مسکنت و نیاز جز بدان آستانه منه زیرا که آفات خویش بسیار آزموده ای، ***یافتی صحّت از این شاهان کیش*** و پادشاهان مذهب و دین. [308] ***چند آن لنگی تو رهوار شد*** چند بار لنگی تو رهوار و خوب رفتار شد. ***چند جانت بی غم و آزار شد*** و صحت و سلامت یافت اما عجیب است که باز به نقص عهد و توبه و فراموش کردن پیمان الهی از صحبت ایشان دور و غافل شده ای [309] ***ای مغفل رشته ای بر پای بند*** ای غافل شده یک رشته را بر پای خویش ببند تا ***ز خود هم گم نگردی ای لوند*** [310] ***ناسپاسی و فراموشی تو*** ناشکری و غفلت تو، ***یاد ناورد آن عسل نوشی تو*** یعنی هرگز به یاد نیاوردی عسل نوشی را [311] ***لاجرم آن راه بر تو بسته شد*** و مستور گشت. ***چون دل اهل دل از تو خسته شد*** و مجروح گشت که این چنین کار علامت نفاق است. رسول الله علیه السلام ثلاث لایستخف بهم الا منافق ذوالشبیه فی الاسلام و ذوالعلم و امام مقسط. [312] ***زودشان دریاب و استغفار کن، همچو ابری گریه‌های زار کن*** یعنی همچون ابر بارنده گریه را بیار[313] ***تا گلستان‌شان سوی تو بشکفد*** مضارع است از شکفتن. ***میوه‌های پخته بر خود واکفد*** مضارع است از کفیدن. [314] ***هم بر آن در گرد کم از سگ مباش*** یعنی سگ گرد در منعم خود را بگرد در اهل دل کم از سگ مباش. ***با سگ کهف ار شدستی خواجه تاش*** هم خواجه که سگ اصحاب کهف (35a) اصحاب را گفته من نیز مخلوق و بندهٔ خدا و یدان وی را طلب می‌کنم. تو نیز اگر مخلوق و بندهٔ خداوند جهانی در طلب او باش درش را ترک مکن [315] ***چون سگان هم مر سگان را ناصح اند***. یعنی چون پیش دانستی که سگان محله سگان بیگانه را می گزند و پوستش می درند و نصیحت می‌کنند که می‌گویند ***که دل اندر خانهٔ***

اول ببند و شکر نعمت منعم قدیم به جای آر. [316] ***آن در اول که خوردی استخوان*** و نان ***سخت گیر و حق گزار آن را ممان*** آن در اول را محکم گیر و شکر نعمت را گزار و آن در را ترک مکن به در اول برود. [317] ***می گزندش تا ز ادب آنجا رود*** تادیب کنند تا با او باشد و به آنجا روانه شود، ***از[۷۳] مقام اولین مفلح شود.*** لفظ مفلح اسم فاعل است از فلاح به معنی فوز و ظفر. [318] ***می گزندش ای سگ طاغی برو*** و ای گمراه برو ***با ولیّ نعمتت یاغی مشو*** خصومت مکن.[319] ***بر همان در همچو حلقه بسته باش*** و مقیم شو. ***پاسبان و چابک و برجسته[۷۴] باش*** لفظ جسته به فتح جیم به ترکی صچرمش. لاجرم گفته اند سگ را چندین خصال است که در آدمی نیست. اما یک خصلت بد است که همه نیک‌ها را باطل می‌کند. آن خصلت بد این است که وقت صباح به خواب و غفلت می رود پس به‌حکم ان اثقل صلوة علی المنافقین صلوة الفجر تو در عبادت چابک و برجسته باش.[320] ***صورت نقض وفای ما مباش*** و مادهٔ نقض وفای ما مباش ***بی وفایی را مکن بیهوده فاش*** زیرا[321] ***مر سگان را چون وفا آمد شعار*** آن جامه را می‌گویند که بدن متصل باشد مراد نشانست. ***رو سگان را ننگ و بدنامی میار*** و تو سگان را عار و بدنامی میار. [322] ***بی وفایی چون سگان را عار بود*** و عیب. ***بی وفایی چون روا داری نمود*** چون سگان را وفا شعار است و از بی وفایی هزارگونه ننگ و عار است. تو را که تاج کرّمنا بر سر توست و کنتم خیر امة شعار توست از بی وفایی چون عار نیاید. [323] ***حق تعالی فخر آورد از وفا*** زهی علوّ درجهٔ وفا که حق تعالی با افتخار نماید که به‌حکم يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ و به مقتضای إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ***گفت من اوفی بعهد غیرنا*** پس به‌حکم تخلّقوا بأخلاق الله هرگز از وفاداری و حق‌گزاری دست باز ندارد. [324] ***بی وفایی دان وفا با رد حق*** آنکه مردود حق است یعنی آنکه اهل دنیاست و ارباب هوا با او وفا کردن بی وفاییست به حضرت خدا. ***بر حقوق*** (36b) ***حق ندارد کس سبق*** یعنی بر حقوق حق هیچ کس را حق سابق نیست. [325] ***حق مادر بعد از آن شد کان کریم، کرد او را از جنین تو غریم*** که ترا اندرون مادر چنین ساخت. پس آن را از جهت جنین تو و بدین واسط اهل حق و غریم کرد.[326] ***صورتی کردت درون جسم او*** حق تعالی به‌حکم هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ تو را صورتی کرد در درون جسم مادر [327] ***داد در حملش ورا آرام و خو***. یعنی حق تعالی در حمل جنین و صورت مادر را صبر و قوّت داد چنان که ***همچو جزو متصل دید او ترا*** یعنی مادر جزو خود دید ترا. ***متصل را کرد تدبیرش جدا*** جزو متصل را جدا کرد تدبیر خدا که فرزند بزرگ را از موضع ضیّق برون آورد. [328] ***حق هزاران صنعت و فن ساختست*** و حکمت کرده است. ***تا که مادر بر تو مهر انداختست*** و به‌آن ترا خدمت کرده است. اما حق مادر در حدّ نفس خود بسیار است گذاردن او دشوار.

حکایت

کسی پیش رسول الله علیه السلام آمد و گفت یا رسول الله مادر من پیره‌زن شد. من می‌خورانم به دست خود من آب به دست خود و همه کار و خدمتش من می‌کنم و برگردنم برگیرم بدین خدمات حقوق او را قضا کردم یا نه. رسول الله علیه السلام فرمود حقوق مادر بدین خدمات قضا نکردی بلکه یکی از صد او نکردی زیرا اینها را

[۷۳] از: در- اصل
[۷۴] برجسته: درجسته- اصل

همه او کرده است مع زیادة که در رحم بار تو کشیده و درد زادن از بهر تو کشیده و چند بی خوابی و تلوّث تو پاک کرده اما نیکی کردی خدا ثواب بسیار دهد بر عمل اندک.

حکایت

کسی پیش عزیزی آمد و گفت کسی را مادر و پدر بی رضا مرده باشند راضی کردن میسر است؟ آن عزیز گفت به سه چیز ممکن است. اوّل آنکه ولد صالح باشد. دوم آنکه اقربا و اصدقای پدر و مادر را صله و احسان کند. سوم از بهر پدر و مادر استغفار و دعای خیر کند.

حکایت

پیری را پس از وفات او سرش بلند و مقامش عالی دیدند. از او سوال کردند که بدین درجه و منزلت به چه رسیدی؟ گفت به برکت صلاح و عبادت پسرم.

[329] ***پس حقِ حق سابق از مادر بود*** یعنی هیچ صاحب حق را بی سابقهٔ ارادت حق بر تو حقی ثابت نشود. پس حقّ حق تعالی سابق از حق مادر است. ***هرکه آن حق را نداند خر بود*** و بی ادراک. چون حقوق حضرت خدا بر همهٔ حق‌ها سابق و غالب پس حاجت و احتیاج بندگان به حضرت خدا بی‌حد است. لاجرم می باید که خدمتش را به قدر حاجت کنند.

حکایت (36a)

شبلی گفته بود که چهارصد هزار حدیث خواندم ازآن جمله این حدیث را اختیار کردم که اعمل لدنیاک بقدر مقامک و اعمل لآخرتک بقدر بقائک فیها و اعمل للنار بقدر صبرک علیها و اعمل لله بقدر حاجتک الیه [330] ***آنکه مادر آفرید و ضرع و شیر*** آن کس که مادر و پستان و شیر آفرید، ***با پدر کردش قرین آن خود مگیر***. حضرت مولانا بعد از این چندین وصف جمیل بر حضرت پروردگار جلیل اثبات کرد. لاجرم آن جناب به طریق التفات از غیبت به خطاب در مخاطبهٔ رب‌الارباب یا به محض مناجات می‌گوید [331] ***ای خداوند ای قدیم احسان تو*** و انعام تو ***آنکه دانم وانکه نی هم آن تو***. آنکه او را دانم هم از آن تو و به غیر نکتهٔ عامه جمیع التفات بر آن مشتمل است چون نظریه نشاط سامع و ایقاض با صفای او در این التفات فایدهٔ مخصوصه هست. چنان که در إِيَّاكَ نَعْبُدُ و آن فایده آن است که چون انواع الطاف و اصناف اعطاف و شمول کرم و عموم نعم حضرت خداوند کریم و مالک قدیم مذکور گشت در ذکر هر صفتی محرک اقبال داعیهٔ تو چه به جانب کبریا و جلال قوت یافت تا به غایتی که خاتمهٔ ذکر صفات جمیل بدان منتهی شد که از پدر و مادر بلکه از هر مظهر شفقتی و مرحمتی که به بنده واصل گردد و نتیجهٔ لطف و اکرام و اثری از انعام عام اوست. پس گوییا او را طاقت غایب بودن از حضرت ربنا ولی‌النعم و امکان جدایی از آن منشأ لطف و کرم نماند و خود را بین یدی حضرته ماثل یافت و در مخاطبه شتافت و می‌گوید[332] ***تو بفرمودی که حق را یاد کن*** به‌حکم وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ حق مرا یاد کن. ***زانکه حق من نمی‌گردد کهن*** که متجدد و غیرمنقطع است که وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا یعنی مکان او را پیش از آمدن به دنیا یا پس از مردن. لاجرم لطف او ازلیّ و ابدیست [333] ***یاد کن لطفی که کردم آن صبوح*** لفظ کردم مرهون است ***با شما از حفظ در کشتی نوح*** که جمله را غرق نکردم ناگه [334] ***پیله بابایانتان را آن زمان*** یعنی اصل و اجداد شما را ***دادم از طوفان و از موجش امان*** از طوفان و موجش امان دادم [335] ***آب آتش خو زمین بگرفته بود*** آبی که آتش‌کار بود و هلاک کننده کفار درآن زمان زمین را بگرفته. ***موج او مر اوج کُه را می ربود*** موج طوفان بلا کوه را می ربود چنان که گفته اند (37b) کوهی که از همهٔ کوهها بالاتر بود آب چهل ذراع از آن مرتفع شد. [336]

حفظ کردم من نکردم ردّتان و از غرق شما را دادم امان ***در وجود جدِّ جدِّ جدتان*** ظرف حفظ کردم است. اول چنان کردم که در اصلاب بودید[337] ***چون شدی سر پشت پایت چون زنم*** چون اکنون سر گشتی و سرور شدی پشت پای چرا زنم. ***کارگاه خویش ضایع چون کنم*** یعنی چون اول طینت آدم را بهحکم خمرت طینة آدم بیدی اربعین صباحا به دو دست من پرداختم و به خلافت کبری و مسجودیت ملائکه به حسب إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً و بهموجب قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ مخصوص ساختم و ابناء او را در اصلاب آبا و ارحام امهات من نگاه داشتم و عمل قدر ایشان را به کرامت ولقد کرمنا بني آدم من برافراشتم و اختصاص قبول امانت خویش بهحکم إِنَّا عَرَضْنَا الأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ ایشان را من دادم و ابواب کمال معرفت بهموجب وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا بر روی ایشان من گشادم و چندین کارخانه به حسب یا ابن آدم خلقت الاشیاء لاجلک و خلقتک لاجلی از برای عشق اسباب بازی ایشان پدید آوردم تا دل ایشان را لایسعنی ارضی و لاسمائی ولیکن یسعنی قلب عبدالمؤمن التقی النقی الوداع آینهٔ جمال نمای خویش کردم. پس چون بدین قیام سری و سروری رسانیدم پشت پایش چون زنم و کارگاه خویش را چون ویران کنم و ترا چرا گرسنه هلاک کنم که وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا. لاجرم چون غایت بدین درجات عالیه رسیده و چندین آثار وفاداری از من دیده [338] ***چون فدای بی وفایان می شوی*** چرا فدا و بذل بیوفایان[۷۵] می شوی و بر اهل دنیا اعتماد میکنی نه بر من با وجود که من کافی بودم که وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ. ***از گمان بد بدان سو می‌روی*** از ظن بد که بر رازقی من اعتماد نمی کنی و بدان جانب می روی.[339] ***من ز سهو و بی‌وفاییها بری*** ام رزق تو بر دیگری نمی دهم و کسی را بی اجل نمی رانم ***سوی من آیی گمان بد بری*** و بر رازقی من اعتماد نمی کنی و این را نمی دانی من مسبب‌الاسبابم [340] ***این گمان بد بر آنجا بر که تو*** و بانی به آنجا ببر که تو در آنجا ***می‌شوی در پیش همچون خود دوتو*** پیش و نظر همچون تو عاجزی دو تو می شوی (37a)[341] ***بس گرفتی یار و همراهان زفت*** یعنی با وجود آنکه از وفاداری من آگاهی مواصلت بی وفایان میخواهی گوییا حدیث احْبِبْ مَنْ شِئْتَ ؛ فَإِنَّكَ مُفَارِقُه وَعِشْ مَا شِئْتَ ؛ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ ؛ فَإِنَّكَ مَجْزِيٌّ بِهِ نشنیدی و بی وفایی و مفارقت یارانی که پسندیدی و برگزیدی ندیدی که پس یاران و همرهان بزرگ و قوی گرفت و بسیار بزرگان را سند سعادت و مسند دولت گرفتی. ***گر ترا پرسم که کو گویی که رفت*** اگر ترا اکنون پرسم که آن یاران کو گویی که یعنی بمرد.[342] ***یار نیکت رفت بر چرخ برین*** و اعلی علیّین ***یار فسقت رفت در قعر زمین*** و اسفل سافلین. بیت

ای که بی حرص و هوا می‌روی — راه نه این است کجا می‌روی
راه روان زان سوی دیگر شدند — پس تو بدین راه خطا می‌روی
نیک ز بد باز ندانی همی — زان بر هر چیز فرا می‌روی
بر طمع سود و زیان می‌کنی — از پی راحت به بلا می‌روی
هیچ تو در بند بقا نیستی — خود همه در بند فنا می‌روی
با تو همه لطف و وفا کرده اند — پس تو چرا راه جفا می‌روی
منزل مقصود بدان جای نیست — پس تو بدین سوی چرا می‌روی

[343] ***تو بماندی در میانه آنچنان*** یعنی برفت یاران تو اما تو بماندی آنچنان. ***بی مدد چون آتشی از کاروان*** همچو آن آتش که بماند که از کاروان در جای و مکان بی یاران و اعوان[344] ***دامن او گیر ای یار دلیر*** یعنی

[۷۵] بی وفایان: بیوفان- اصل

ترا پند من آن است که دامن آن کس بگیر ای یار شجیع. ***کو منزه باشد از بالا و زیر*** یعنی حضرت خدا جل و علا. بیت

چون نبودی چه بود جمله خداوند بس چون تو نمانی چه ماند جمله خدا ای گدا

یاران دنیا بعضی بالا می‌رود و بعضی زیر اما آن نعم الرفیق از بالا و زیر منزه است.[345] ***نی چو عیسی سوی گردون بر شود*** به بالا رود. ***نی چو قارون در زمین اندر رود*** و فرو رود.[346] ***با تو باشد در مکان و لامکان*** و خالی که ***چون بمانی از سرا و از دکان*** بمانی ای فلان که در قبر مدفون شوی. [347] ***او برآرد از کدورتها صفا*** که به نیکویی تبدیل کند بدیهای ترا. ***مر جفاهای ترا گیرد وفا*** که از ابتدای فطرت تا این غایت هرگز ترا با تو نمانده است و کارگزاری تو بر ذمّهٔ عنایت خویش لازم دیده و طایر جان ترا با دوال قبض و بسط از این وامگاه انس به سوی آشیان قدس طیران دادن گاهی از برای ترک آداب روش قبض فرستد تا بدین گوشمال ترا باز به طریق کعبهٔ وصال (38b) و گاه از برای پرورش بسطی دوزی کند تا بدان نشاط دلیران پای بر بساط توانی نهاد. پس اگر بسط باشد پرتوی است از انوار تجلّی جلال و جمال و اگر قبض باشد فیض ایزدی است از آثار وصف جلال و به‌حکم سبحان من اتسعت رحمته فی صور نقمته لاولیائه در هر جلال مند جست و هر اهانتی اعانتی را مستلزم و هر جفایی وفایی را مستمع. [348] ***چون جفا آری فرستد گوشمال*** که چون معصیت کنی ترا به بلایی گرفتار کند ***تا ز نقصان واروی سوی کمال*** و خلاص یابی از آن بدحالی و وصول یابی به اصل وصال

حکایت

منقول است که مردی زنی را بر جایی بیافت که آن زن در زمان کفر زانیه بود. آن مرد دست را به سوی زن دراز کردن گرفت. آن زن بگفت برو که حضرت خدا کفر را برد اسلام آورد. مرد رجوع کرد رویش به دیواری رسید مجروح شد. پیش رسول الله علیه السلام آمد خبر داد رسول الله علیه السلام گفت تو بنده ای که حضرت خدا ترا خیر خواست. ان الله تعالی اذا اراد یعبد خیراً عجّل له عقوبة ذنبه و اذا اراد و بعد شراً امسک عنی حتی یوافی القیمة. [349] ***چون تو وردی ترک کردی در[۷۶] روش*** چون تو وردی از اوراد خویش ترک کنی ***بر تو قبضی آید از رنج و تبش*** بر تو تأدیب آید از مرض و حمی. [350] ***آن ادب کردن بود یعنی مکن*** آن قبض و رنج که به تو می‌رسد ادب کردن است. لفظ یعنی مکن مرهون است ***هیچ تحویلی از آن عهد کهن*** که به‌حکم أَلست بربّکم قالوا بلي هیچ تبدیلی و تغییر مکن از عهد سابق. [351] ***پیش از آن کین قبض زنجیری شود*** یعنی بعد از مردن این قبض زنجیر شود. لاجرم پیش از آن وقت که این قبض کرد و قید عذاب شود ***این که دلگیری است پاگیری شود.*** دلگیر ترکی کوکل طوتجی که کوکل دوتمق اولا و پاگیر به ترکی ایاق طوتجی که پای بدان بسته باشد. [۳۵۲] ***رنج معقولت شود محسوس و فاش*** اکنون آن چیز که ترا رنج روحانیست در آن وقت عذاب جسمانی شود ***تا نگیری این اشارت را به لاش*** این الم روحانی تنبیه است بر رنج جسمانی. پس این اشارت را به ناچیزی نگیری[353] ***در معاصی قبضها دلگیر شد*** یعنی چون گناه کنی دل تو گرفته گردد اما ***قبضها بعد از اجل زنجیر شد*** پس از مردن سبب عذاب و رنج جسمانی گردد. لاجرم حضرت خدا جل و علا در مقابلهٔ معصیت قبض روحانی را بر تو گماشت تا از نقصان به کمال رسی و از عذاب آخرت خلاص (38a) یابی زیرا بی تراشیدن چوب هموار نشود و بی چوب زدن غبار از نمد بیرون نرود و پوست بی دباغت پاک نگردد

[۷۶] در: از- اصل

و دوست بی جفا لایق حضرت پاک نشود. پس اکنون هر بلایی که می‌رسد و عین تربیت و نعمت است از این سبب همه شر طریق حق خیر است که عاقبت بنماید صفاش آخر کار. [354] ***لفظ من اعرض هنا عن ذکرنا*** مرهون است ***عیشةً ضنکا و نجزی بالعمی***. اشارت است به‌آن آیت کریمه که در اواخر سورهٔ طه مذکور است وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَىٰ هرکه روی برتابد از یاد کردن من پس به تحقیق مر او راست زیستنی تنگ در دنیا و در کسب حرام افتد یا به عمل بد مبتلا شود یا قناعت از او ستاند و بدان حرص درماند و حشر کنیم آن مغرض را در روز قیامت نابینا که هیچ چیزی نبیند مگر جهنم و اوصاف عقوبتهای آن. [355] ***دزد چون مال کسان را می برد*** و می دزدد ***قبض و دلتنگی دلش را می خلد*** همچو خار دل دزد را می خلد. [356] ***او همی گوید عجب این قبض چیست*** به وی بگو که ***قبض آن مظلوم کز شرّت گریست*** قبض آن مظلوم است که از شر تو گریست. [357] ***چون بدین قبض التفاتی کم کند*** و استغفار نیارد بلکه بر او اصرار نماید ***باد اصرار آتشش را دم کند*** باد اصرار آتش او را به دم زدن برافروزد. [358] ***قبض دل قبض عوان شد لاجرم*** قبض دل قبض ظلم است بی شک که گرفتار زنجیر محتسب شود ***گشت محسوس از معانی زد علم*** اگرچه امر معنوی بود محسوس گشت. بیت

امروز به جور هرچه خواهی میکن　　فردا نیز به‌تو هرچه خواهند کنند

[359] ***خصّه‌ها زندان شدست و چار میخ*** و محبس و قید ***غصه بیخ است و بروید شاخ بیخ*** به اضافت شاخ. [360] ***بیخ پنهان بود هم شد آشکار***. ظاهر ***قبض و بسط اندرون بیخی شمار*** که از او پیدا می‌شود آثار [361] ***چونکه بیخ بد بود زودش بزن*** و بیخ اسباب معصیت و اخلاق ذمیمه را بکن ***تا نروید زشت خاری در چمن*** و در باغ دل و بدن. [362] ***قبض دیدی چارهٔ آن قبض کن*** و دفعش بساز. ***زانکه سرها جمله می روید ز بن*** زیرا سرهای گیاه و شاخ از بن می روید.[363] ***بسط دیدی بسط خود را آب ده*** یعنی قبض و بسط هریکی نهالیست که اگر تربیت یابد ثمر دهد. اما به‌حکم أعوذ بك منك چون قبض اثر و از او نعمت و جلال مشاهده افتد پناه لطف و رحمت او گیر تا تجلی جمال یابی و از او میوهٔ وصال درچینی و چون نهال بسط سر بر زند با آب و شوق (39b) و نسیم ذوق او را پرورش کن. ***چون برآید میوه بر اصحاب ده***. بدان که چون طالب و مجاهده را طریق مشاهده اثرهاست ارباب کمال آنرا به منزلهٔ کاشتن تخم یا نشاندن نهال داشته. گفته اند، رباعی

درخت و برگ برآید ز خاک و این گوید　　که خواجه هرکه بکاری ترا همان روید

ترا اگر نفسی ماند و غیر عشق مکار　　که چیست قیمت مردم هرآنچه می‌جوید

باقی قصهٔ اهل سبا

که کرده بودیم بدان ابتدا. ***آن سبا ز اهل صبا بودند و خام*** اهل سبا از اهل صبا و از کودکان بی نوا خام بودند ***کارشان کفران نعمت با کرام*** و با بزرگان یعنی شکر نعمت که قید موجود و صید مفقود است به جای نیاوردند و اختیار کفران نعمت کردند و گفتند خانه ها از همه دیگر دور بهتر است و بیابانها از شهرهای معمور خوش‌تر چنان که به قصه اشارت و بعض تفصیلش گذشت. ***باشد آن کفران نعمت در مثال*** بدان ماند که تو از نعمت رنجیده شوی ***که کنی با محسن خود تو جدال*** و نزاع کنی و بگویی ***که نمی باید مرا این نیکویی*** و احسان تو ***من برنجم زین چه رنجه می شوی***. من می رنجم از نعمت و احسان تو چرا رنجه می شوی. ***لطف کن این نیکویی را دور کن*** گوییا این را بگویی ***من نخواهم چشم زودم کور کن*** که من چشم نمی خواهم مرا کور بکن. لاجرم کسی که کفران نعمت باشد آنرا زوال نعمت آید چنان که شاکر را ازدیاد نعمت.

حکایت

روزی امیرالمؤمنین عثمان بن عفّان رضی الله عنه از کثرت اموال و اسباب پیش رسول الله علیه السلام شکایت کرد و تنفر نمود چندان که زکات می‌دهم و تصدّق می‌کنم و بیشتر خرج می‌کنم اسباب و املاک و اموال بسیار می‌شود و از عوایق آن علایق نمی توانم فراغت کلی حاصل کردن و بی قید بودن و حقیقت می‌دانم که آسایش جان و آرایش دین در عالم فقر است و راحت نجا المخففون در آن است تا رسول الله علیه السلام چه تدبیر می‌فرماید. رسول الله علیه السلام گفت یا عثمان برو در شکر نعمت حق تقصیر کن و زمانی کفران نعمت ورز تا مالت کم و زود تو درویش گردی و هیچ گونه برکتت نماند. حضرت عثمان گفت یا رسول الله حمد احد و شکر نعمتهای بی‌حد او که مونس جان و ورد زبان من است و بدان خو کرده ام چون توانم ترک کردن. رسول الله علیه السلام فرمود که در قرآن مجید نخوانده ای که لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ۖ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ پس ترا یا عثمان از این غنا و اسباب (39a) ناگزیر است هرگز در مال تو خسارت و زیان و نقصان نخواهد بود. عثمان رضی الله عنه به شکرانهٔ آن بشارت سیصد شتر را به تمامت عده و آلات و سیصد مرد غازی را داد و فدای غزاة رسول الله علیه السلام کرد. رسول الله علیه السلام عثمان را کرد و گفت بارک الله فیما انفقت و فیما امسکت یا عثمان. ***پس سبا گفتند باعد بیننا*** چنان که حضرت خدا حکایت می‌کند از ایشان فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا. ***شیننا خیر لنا خذ زیننا*** یعنی زشتی خیر است ما را بگیر و بستان زینت ما را ***ما نمی خواهیم این ایوان و باغ*** و معموری راغ. ***نی زنان خوب و نه امن و فراغ*** و اسباب حقیقت دل. ***شهرها نزدیک همدیگر بد است*** یا بد بوده است. شهرهای ما نزدیک همدیگر بوده است. ***آن بیابان است خوش کانجا دد است*** آن بیابان خوش است که آنجا سباع است یا بیابان شدنش خوش است که آنجا سباع بهایم باشد. گویند که این را از برای آن خواستند که فقیران هرگاه بر ایشان نیایند اما این را ندانستند که این نیز نعمت است که دیگران به کسی محتاج باشد و آن به کسی محتاج نباشد که گفته اند من کثرت نعمة الله علیه کثر احتیاج النّاس الیه و رسول الله علیه السلام فرمود الیدُ العُلیا خَیْرٌ مِنَ الیَدِ السُّفْلی. ***یطلب الانسان فی الصیف الشتا*** یعنی این بدان معنی است که چون در جبلت آدمی قابلیت ترقی و تنزّل نهادند لاجرم هرگز یک حال قانع نتواند بود و بر اوضاع مکرّره راضی نتواند شد. پس در گرما تمنای سرما کند ***فاذا جاء الشتا انکر ذا*** چون سرما آید او را انکار کند یعنی در سرما آرزوی گرما کند. ***فهو لایرضی بحال ابدا*** انسان راضی نمی‌شود بحالی هرگز لا. ***لَا بِضِيقٍ لَا بِعَيْشٍ رَغَداً*** نه به تنگی عیش و نه به فراخی او. ***قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ*** اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ عبس مذکور است دعاء علیه است انسان را و تعجب است از افراط کفران ایشان. یعنی لعنت کرده باد ایشان یعنی کافر یا مراد عتبه بن ابی لهب است چه کافرترین خلق است پس از این حضرت حق تعالی عد به نعمت کند که گوید مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِن نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ ***کلاما نال هدی انکره*** هرباری که به هدایت رسد او را انکار کند. ***نفس زین سان است زان شد کشتنی*** نفس مانند اهل سبا کفران نعمت است از آن (40b) جهت کشتنی شد. یعنی این وقتی است که کارفرمای نفس باشد اگر کارفرمای عقل بود و عواقب امور اندیشه کند این چنین نباشد پس از این جهت کشتنی شده است. ***اقتلوا انفسکم گفت آن سنی*** و عالی. ***خار سه سوی است هر سو کش نهی*** معنی این مصراع به ترکی اوچ کوشه‌لی دگندر هر نه جانبه که قویاسین. ***در خلد وز زخم او تو کی جهی***[۷۷] می خلد ترا کی از زخم او خلاص شوی. لاجرم تا نفس به همرهی هوا مبتلاست او را هرگز قرار و آرام نیست. ***آتش ترک هوا در خار زن*** و آنرا بسوز. ***دست اندر یار نیکوکار***

[۷۷] جهی: رهی- اصل

زن همچو آن یار کارت نیکو شود. ***چو ز حد بردند اصحاب سبا***. القصه چون ناسپاسی را اهل سبا از حد بردند ***که به پیش ما وبا به از صبا*** گوییا گفتند که نزد ما طاعون بهتر است از باد صبا در این تنبیه است که کفران نعمت شدن و ارتکاب معصیت کردن به جای عافیت آفت خواستن است که، مصراع

ور ز نا افتد و یا اندر جهات

ناصحانش در نصیحت آمدند یعنی ناصحان طریق باب نصیحت مفتوح داشتند ***از فسوق و کفر مانع می شدند*** و همت بر منع ایشان از فسوق و عصیان گماشتند ***قصد خون ناصحان می داشتند*** حضرت خدا جلّ و علی ایشان را سیزده رسول فرستاد اما تأثیر قضا چشم ایشان را چنان بسته بود که دام از دانه نمی شناختند و هرگز نصیحت ناصح نمی پرداختند بلکه قصد خون ایشان کردند تخم فسق و کافری می کاشتند زیرا قضاء الهی بر ایشان چنین بود ***چون قضا آید شود تنگ این جهان*** با چندین فراخی. ***از قضا حلوا شود رنج دهان*** و لهذا رسول الله علیه السلام ***گفت اذا جاء القضا ضاق الفضا*** چون قضا آید میدان تنگ شود. ***تحجب الابصار اذ جا القضا***. یعنی ***چشم بسته می‌شود وقت قضا*** لفظ مردی این است که اذا جاء القضا عمی البصر ***تا نبیند چشم کحل چشم را*** و محجوب و مستور شود که فرق نمی کند وارا از اقضا دوا. شعر

پس مرغ پران در هوا از دامها فرد و جدا می آید از قبضهٔ قضا بر پر او تیر بلا

مکر آن فارس چو انگیزید گرد سواری که مکر کند گرد را انگیزد و خود را نهان سازد. ***آن غبار از استغاثت دور کرد*** آن غبار مجاب شود که فریادرسی طلب نمی کند. مراد از سوار خداست و از غبار غنا و مال دنیا. لاجرم حضرت خدا اغنیا و اصحاب دنیا به غبار مال و دولت نشود تا اگر شکر مزید نعمت شود و نعمت آخرت متصل گردد (40a) که نعم المال الصالح، الحدیث. والا قهر ناگاه رسد چنان که حضرت خدا در سورهٔ اعراف می‌فرماید أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ. ***سوی فارس رو مرو سوی غبار*** یعنی متوجه حضرت خدا شو نه سوی دنیا. ***ورنه بر تو کوبد آن مکر سوار***، غافل مشو که شاید ترا به مال و نعمت فریفته باشد که ناگاه قهر الهی و جزاء ناسپاسی رسد. پس حازم آن است که هیچ دانه‌ای را بی دامی تصور نکند ***گفت حق آن را که این گرگش بخورد*** و هلاک کرد چنان که در سورهٔ اعراف می‌فرماید أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ***دید گرد گرگ چون زاری نکرد*** و نگریخت لاجرم به مال و نعمت و جاه و صحّت مغرور نمی باید گشت ازآنکه گوسفندی را یا گاوی را چون بخواهند که بکشند می پرورند و فربه کنند و همچنان چون دختر از خانهٔ پدر و مادر دور کردن و بشوهر دادن خواهند جهازش سازند و او را بیارایند و ***او نمی دانست گرد گرگ را***. یعنی هیچ گوسفندی نیست که بوی گرگ نشناسد که بوی گرگ نشناسد و از قاصد خون خویش نهراسد اما آن‌سان نمی دانست مهلک خود را ***با چنین دانش چرا کرد او چرا*** با چنین عقل و علم چرا و در مرعی چرا کرد. رسول الله علیه السلام فرمود لم یعلم الحیوان ما تعلمون من الموت ما اکلتم لحما سمینا. ***گوسفندان بوی گرگ با گزند*** و با ضرر، ***می بدانند و بهر سو می خزند*** مضارع است از خزیدن مراد گریختن است. ***مغز حیوانات بوی شیر را*** اول این مصراع مرهون است به اوّل مصراع اخیر ***می بداند ترک می‌گوید چرا*** که مهابت شیر چریدن باز می‌دارد خود را. ***بوی شیر خشم دیدی باز گرد***

۴۴_۱

و رجوع کن و قضیّهٔ کَفي بِالْمَوْتِ واعِظاً در خاطر دار که انتم الیوم في الدور وغدا فی القبور و لا تعرف الی ما یصبر الامور یوم النشور.

حکایت

یکی از علما پادشاهی را به پسر تعزیت می‌داد که گفت مات ابنک و هو فرعک و مات ابوک و هو اصلک و مات اخوک و هو وصلک فماذا بتنتظر بعد فناء الفرع و الاصل و الوصل.

با مناجات و حذر انباز گرد شریک و قرین شو تا سبب رحمت شود.

حکایت

شیخ ابوالحسن نوری گفت مردی مؤمن بمرد. به جنازهٔ وی نرفتم. به خواب دیدم که گفتند اگر نجات خواهی بر سر خاک وی برو. از مردم حال پرسیدم گفتند به وقت مرگ گریه کرد و گفت (41b) ما لم له الدنیا و الآخرة ارحم علی من لا دینار له و لآخرة.

وانگشتند آن گروه از گرد گرگ باز نگردند آن جماعت از گرد خشم الهی. ***گرگ محنت بعد گرد آمد سترگ*** گرگ بلا بعد از غبار آمد بزرگ. ***بردرید آن گوسفندان را به خشم*** و قهر، ***که ز چوپانان خرد بستند چشم*** و اغماز کردند. ***چند چوپانشان بخواند و نامدند*** یعنی هرچه ناصحان و پیغامبران در منع الحاح فرمودند آن گروه در طغیان مبالغه نمودند، به قول چوپان از چراگاه هوا و باز نیامدند، بلکه ***خاک غم در***[۷۸] ***چشم چوپان می‌زدند***، خاک خشم و غم در چشم ناصحان زدند و از روی نادانی گفتند ***که برو ما از تو خود چوپان تریم*** و کاردان. ***چون تبع گردیم هر یک سروریم*** یعنی چگونه تابع می شویم هریک سروریم و کامران. ***طعمهٔ گرگیم و آنِ یار نی*** یعنی از غیرت جاهلیّه گفتند لقمهٔ گرگ می شویم از آن شما نمی شویم. ***هیزم ناریم و آن عار نی*** به‌حکم النار و له عار به آتش سوزیم و عار تابع شدن را قبول نمی کنیم. ***حمیتی بد جاهلیت در دماغ*** به‌حکم إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ. حمیت جاهلیت بود در دماغ ایشان از آن اتباع نکردند به ناصحان. ***بانگ شومی بر دمنشان کرد زاغ*** یعنی خانه‌ها و سرای‌های ایشان چنان خراب شد که زاغ سرای‌های کهنه ایشان بانگ شومی کردی. چون حضرت خدا و چنان ایشان خراب کرد اینان را بر اطراف بلاد پریشان ساخت ***بهر مظلومان همی کندند چاه***. یعنی این خرابی ده‌ها از برای آن خواسته بودند که آمدن درویشان پیش ایشان دشوار شود. ***در چه افتادند و می گفتند آه، پوستین یوسفان بشکافتند*** و پاره پاره ساختند. ***آنچه می کردند یک یک یافتند*** چاهی که از برای مظلومان می کندند خود بدان مبتلا شدند و اگر یوسفی را در چاه بلا انداختند گرفتار کزار گونه بلا شدند ***کیست آن یوسف که دل حق جوی تو*** آن یوسف دل و روح توست که حق را می‌جوید. ***چون اسیری بسته اندر کوی تو***، همچو یک اسیرست بستهٔ محلهٔ تو یعنی محبوس نفس توست. ***جبرئیلی را بر استن بسته ای***. روح گوییا جبرئیل است که آنرا گرفته و بر ستون و عماد بسته ***پر و بالش را به صد جا خسته ای*** پر و بال آن جبرئیل را به صد جا مجروح کرده‌ای که به سبب عصیان، از پریدن به سوی رحمان مانع گشته ای و به طعام صوری از طاعت غافل و معطل کرده ای. قطعه

حیف باشد که عمر انسانی　　چون بهایم به خواب و خور گذرد

آدمی می تواند از کوشش　　کز فرشته (41a) به فضل در گذرد

پیش او گوساله بریان آوری پیش او طعام انسان آوری. ***گه کشی او را به کهدان آوری*** گاه او را همچو حیوان می کشی به کاهدان آوری و میگویی ***که بخور این است ما را لوت و پوت*** این را نمی دانی که ***نیست او را جز لقاءالله قوت*** و جبرئیل روح را جز لقای حضرت خدا نیست قوت. بیت

عاشق آراید بکویش دنیی و عقبی نخواست　　جانب طور آمدن مقصود موسی دیگرست

---

[۷۸] در: بر- اصل

مراد آن است ترا که اهتمام در ایشان غذای نفوس و ابدان است و اما غذای دل جمال جان پرور جانان است. آرزوی تو پروردن تن به غذای گوناگون و تمنای دل مشاهده لقای بی‌چون. کمال لذت تو در چرب و شیرین فانی و جمال راحت دل در نظارهٔ انوار جمال سبحانی. ***زین شکنجه و امتحان آن مبتلا*** از این شکنجه و آزمودن آن محبوس تو یعنی روح که محبوس نفس است، ***می کند از تو شکایت با خدا*** و می‌گوید ***کای خدا افغان***[۷۹] ***از این گرگ کهن***. چون جبرئیل دل و روح به حضرت خدا از نفس امّاره شکایت کند و به سوی خدا انابت کند، چون به‌حکم یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ یَنصُرْکُمْ، روح از انصار خدا و از لشکر او باشد حضرت خدا او را یاری کند ***گویدش نک وقت آمد صبر کن***. حضرت خدا گوید آن جبرئیل را اکنون وقت آمد صبر کن ***داد تو وا خواهم از هر بی خبر*** و بی هنر. ***داد که دهد جز خدای دادگر*** که عدل و انصاف در تصرّف اوست. کسی که به ترک شهوات روی به سوی قاضی الحاجات آرد حضرت خدا حاجتش روا کند. تا تو ترک محبت ماسوی نکنی، از حضرت نگران بود ترک پس کرد. حضرت خدا او را ندا فرستاد که وَفَدَیْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِیمٍ.

حکایت

حق تعالی یکی از پیغمبران وحی فرستاد که فلان بنده را بس حاجتی است و مرا نیز بر وی حاجتی است. اگر او حاجت من قضا کند من نیز هم قضا کنم. آن پیغمبر در مناجات گفت الهی چگونه ترا به کسی حاجتی بود؟ فرمان آمد که آن بنده بدون ما بیارامیده است. وی را بگوی تا دل از دون ما بردارد تا حاجت وی روا کنم.

او همی گوید که صبرم شد فنا رفت و نماند، ***در فراق روی تو یا ربنا***. کسی که از حضرت خدا اعراض کند در دنیا علامت سوء عاقبت است و دوری از حضرت. پس روا مدار که هر لحظه دل حزین در حضرت رب العالمین به صد هزار ناله و حنین از تو شکایت کند و از غم مبتلایی و محنت جدایی حکایت کنند (42b) و گویند ***احمدم درمانده در دست یهود*** که مرا جفا می‌کنند. ***صالحم افتاده در حبس ثمود*** قوم صالح است علیه السلام. ***ای سعادت بخش جان انبیا*** و تربیت کنندهٔ جان اولیا ***یا بکش با بازخوانم یا بیا*** یا نفس را بکش یا به‌حکم جذبة من الجذبات الرحمن مرا بازخوان یا رفع حجب کن به نزد من بیا. ***با فراقت کافران را نیست تاب*** من که مؤمنم به فراق تو چگونه تاب و طاقت آرم. ***می گود یا لیتنی کنت تراب*** اشارت است به‌آن آیت کریمه که در آخر سورهٔ عم مذکور است. ***حال او این است کو خود زان سوست*** از جانب دیگر است نه از جانب تو. ***چون بود بی تو کسی کآن توست*** و ازآن تو باشد و در دنیا دعوی مسلمانی کند اما که به‌حکم من لم یلد و لم یولد مؤمنا و یعیش مؤمنا و یؤمن مؤمنا در آخرت مشاهده جمال تو دور افتد آن را همچو کافر یَا لَیْتَنِي کُنتُ تُرَابًا گفتن می شاید. ***حق همی گوید که آری ای نزه*** ای خوش و پارسا و خرم ***لیک بشنو صبر آر و صبر به***. یعنی سخن من به گوش جان شنود قبول وصال و دولت اتصال قابل امثال این مقال گردد، از حضرت کبریا و جلال خطاب در رسد که مدتی با صبوری بپرداز و با سوز آتش مفارقت ما بساز که این محنت فراق و مقدمهٔ راحت وصال ابدیست و این درد اشتیاق دوای سرمدی. کدام در دست که مستتبع دوا نیست و کدام شب تیره که صبح روشن در قفا نیست. ***صبح نزدیک است خامش کم خروش*** صبح سعادت یا سحرگاه قیامت یا زمان طلوع آفتاب جمال من نزدیک است، کم خروش و اندک جوش کن. ***من همی کوشم پی تو تو مکوش*** کاف عربی در دو موضع یعنی زود باشد که زوال تعال بر طبل یدعوا فرو کوبیم و خبر ارجعی به گوش هوش تو برسانیم و ترا

[79] Metinde: فریاد

چون شاهباز به سوی شهناز خوانیم تو نیز مخلب و چنگال از جیفهٔ جهان باز داری و با نیازمندی روی به درگاه بی نیاز آری.

بقیهٔ داستان رفتن خواجه به دعوت روستایی سوی ده

شد ز حد هین بازگرد ای یار گرد رفت از حد رجوع کن ای یار دلاور. ***روستایی خواجه را ببین خانه برد*** روستایی را ببین که خواجه را به خانه برد. ***قصهٔ اهل سبا یک گوشه نه*** که به مناسبت استطراد مذکور شده بود ***آن بگو کآن خواجه چون آمد به ده*** و چگونه شد. ***روستایی در تملق شیوه کرد*** در چاپلوسی مکر کرد که تلبیس خویش همچو ابلیس در صورت حق (42a) نمود. ***تا که حزم خواجه را کالیوه کرد*** تا که احتیاط و اهتمام خواجه را بی عقل و احمق کرد. از پیام اندر پیام او خیره شد به ترکی قمشمش. ***تا زلال حزم خواجه تیره شد*** آب صافی اهتمام خواجه متکدر گشت. ***هم از اینجا کودکانش در پسند*** فرزندان خواجه همچو اخوان یوسف علیه السلام، ***نرتع و نلعب به شادی می‌زدند***[80] چنان که حضرت خدا در سورهٔ یوسف حکایت می کند قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ. ***همچو یوسف کش ز تقدیر عجب*** لفظ تقدیر عجب مرهون است به لفظ ببرد ***نرتع و نلعب ببرد از ظل اب***. چنان که سخنان اخوان یوسف که گفته بودند نرتع و نلعب، یعنی بسیار بخوریم و بازی بکنیم؛ از سایهٔ پدر یعنی یعقوب علیه السلام یوسف را دور کرده بودند. همچنین سخن فرزندان خواجه دل خواجه را از پدر عقل دور ساخت و همچنین حواس شهوانیّه و اجزای بدنیّه به فریب و بازیچهٔ حیات دنیا که خداوند تعالی آنرا لهو و لعب خوانده است در آن کار است که یوسف در چاه طبیعت مبتلا گردد و از نزد مهربان عقل جدا شود. پس بالغ آن است که به زخارف دنیا شیفته نشود و به لهو و لعب فریفته نگردد تا از سایهٔ یار مهربان باز نماند. لاجرم مراد از خواجه حواس و اعضاء بدنیه و قوتهای شهوانیّه ***آن نه بازی بلکه جانبازیست آن***[81] این که جان را باختن و ضایع کردن است که بدین حیله ***حیله و مکر و دغاسازی است آن***[82]. جان به عذاب مبتلا گردد هرچه از یادت جدا اندازد آن هرچیز که ترا به حکم دنیاک کل ما یبعدک عن مولاک از یار جدا اندازد ***مشنو آن را کان زیان دارد زیان.*** اگرچه در صورت سود است اما در حقیقت خسران. ***گر بود آن سود صد در صد مگیر*** که به‌حکم قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ سود اندک است آنرا فریفته مشو. ***بهر زر مگسل ز گنجور ای فقیر*** بهر زر اندک به‌حکم وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ از خزینه دار پر عطا مگسل و منقطع مشو ای فقیر که به هیچ چیز از همهٔ چیزها وا ماندن موجب غرامت است و فانی را بر باقی گزیند مثمر ندامت است. ***این شنو که چند یزدان زجر کرد*** یعنی این را بشنو که ملک علّام اصحاب نبی را علیه السلام چند سرزنش و توبیخ کرد چنان که می‌فرماید ***گفت اصحاب نبی را گرم و سرد*** که با نبی علیه السلام در نماز (43b) جمعه بودند و ایام قحط بود و غلّه کم یافت. چون کاروان غلّه آمدی طبل کوفتندی با طبل استقبال کردندی تا مردم را خبر شدی. چون اثنای صلوة یعنی وقتی که رسول الله صلی الله علیه و سلم بر منبر بود خطبه خواند. لاجرم آواز کوسی به گوش اصحاب رسید به سوی آن رفتند پس محلّ عتاب شدند چنان که می‌فرماید ***زانکه بر بانگ دهل در سال تنگ*** و ایام قحط ***جمعه را کردند باطل بی درنگ*** و از مسجد بیرون آمدند. ***تا نباشد دیگران ارزان خرند*** بلکه خواستند که ایشان ارزان خرند نه دیگران ***زان جلب صرفه ز ما ایشان برند*** و با سود بسیار ما را بفروشند. ***ماند پیغمبر به خلوت در***

---

[80] می‌زدند: می‌زند- اصل
[81] آن: این- اصل
[82] آن: این- اصل

نماز مراد از نماز یا مسجد باشد یا انتظار نماز باشد که انتظار الصلوة من الصلوة یا خطبه که قایم مقام دو رکعة ظهر است ***با دو سه درویش ثابت پر نیاز*** یعنی با اندک کس که دوازده تن که چهار از ایشان خلفاء الراشدین بودند. چنان که رسول الله علیه السلام تنها این تنها بماند. کما قال الله تعالی وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا ۚ قُلْ مَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ ۚ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ***گفت طبل و لهو بازرگانیی*** در این اشارت است که مراد از لهو طبل است. ***چونتان ببرید از ربانیی*** از آن فعل که منسوب رب است. ***قد فضضتم نحو قمح هائما*** پراکنده شدید به جانب گندم حالی که حیران بودید. ***ثم خلیتم نبیا قائما*** فرو گذاشتید رسول الله را علیه السلام ایستاده بر منبر. ***بهر گندم تخم باطل کاشتید*** از سخن خداست. ***و آن رسول حقّ را بگذاشتید*** با وجود که ***صحبت او خیر من***[۸۳] ***لهوست و مال*** اما شما غافل شده ***بین که را بگذاشتی چشمی بمال*** و خوبَک نظر کن.

از سهل بن عبدالله مرویست که حضرت ملک متعال چون بنده را راه به حرم کبریا و جلال دهد و به مقام مناجات رساند به‌حکم لو علم المصلي من يناجي ما التفت اصلا به مراتب دنیا و آخرت التفات ننماید و راه محبت ما سوی نپیماید تا به خساست همت و نقصان طبیعت مرسوم نشود. خاصّه در مناجاتی که با حبیب خدا انباز باشد و با خواجهٔ هر دو سرا همراز بود. گویند اصحاب را هرگز چندین زلّت واقع نشد. ***خود نشد حرص شما را این یقین*** و حرص شما این معلوم نشد ***که منم رزاق و خیر الرزاقین*** رزق دهنده و خیر الرازقین منم و جزا دهندهٔ یوم دین منم لاجرم سعی هیچ بنده را ضایع نگزاردم و زمام صاحب همتی را به دست (43a) خسران نسپارم. پس هرکه از دنیا بگذرد سعادت عقبی یابد و هرکه از دنیا و آخرت بگذرد دولت تجلّی دیدار مولی یابد ***آنکه گندم را ز خود روزی دهد*** در بعض نسخ به جای خود لفظ خور واقع است. ***کی توکلهات را ضایع نهد*** کجا باشد که توکلهای ترا ضایع کند.

حکایت

یکی از خلفاء بغداد بهلول را گفت بیا تا روزی هر روز تو مقرر کنم تا دلت بدان متعلق نباشد. بهلول جواب داد که چنین می کردم اگر چند عیب نبودی. اول آنکه ندانی که مرا چه باید. دوم نشناسی که مرا کی می باید. سوم معلوم نیست که مرا چند می باید و حق تعالی کامل رزق هست این همه می‌داند. و از روی حکمت کامله به من می‌رساند و دیگر شاید که بر من غضب کنی و آن وظیفه از من بازگیری و حق تعالی به گناه از من روزی باز نمی دارد. ***از پی گندم جدا گشتی از آن*** آخر این مصراع اول مرهون است به اول مصراع اخیر اعنی، ***که فرستادست گندم زآسمان***. پس انصاف پیش آر و دیدهٔ همّت را به خار خساست مخار و از صانع به صنع مپرداز باری بنگر که از که می مانی باز.

دعوت باز بطان را از آب به صحرا

و حصه از این قصه ***باز گوید بطّ را کز آب خیز*** یعنی باز می‌خواهد که به افسون و چاره سازی و فریب و حیله پردازی بط را از آب که حصن اوست بیرون اندازد تا مبتلای مخلب و چنگال خویش یازد که او را گوید از آب برخیز ***تا به بینی دشتها را قندریز*** و لطیف و شکّرآمیز. ***بط عاقل گویدش که ای باز دور*** یعنی دور شو از ***آب مارا حصن و امن است و سرور***. ما از این نمی‌خواهم شدن به مهجور پس خود به فریب او گوش ننهد و زمام حزم به دست افسون او ندهد، در امن سرمدی سالم بماند و اگر بیرون آید از چنگال او رهایی نیابد. ***دیو چون باز آید ای بطّان شتاب*** ابلیس همچون باز است ای سالکان طریقت ***هین به بیرون کم روید از حصن آب***.

---

[۸۳] من: از- اصل

این تمثیل حال سالک راه و متوجّه درگاه اله است که آرامگاه در بحر غیب ساخته و به وسوسهٔ نفس و شیطان نپرداخته از مخالب وساوس نفسانیه و چنگالهای هواجس شیطانیّه ایمن تواند بود از قرب حضرت پادشاهی حقیقی دور نماند و از موايد خوان غیبی بی بهره نشود. ***باز را گویید رو رو باز گرد*** و رجوع کن. ***از سر ما دست دار ای پای‌مرد***. پای‌مرد آن کس را گویند که از بهر فقیران گدایی کند و حال فقیر را به مردمان (44b) گوید مراد در اینجا دلالت است، ***ما بری از دعوتت دعوت ترا*** دعوت تو ترا ***ما ننوشیم این دم تو کافرا*** ما ننوشیم این نفس تو ای کافر. ***حصن ما را قند و قندستان ترا***. حصن آب عبادت ما را قند و کلی قند ترا. یعنی شهوات و لذات دنیا و مافیها ترا باد ***من نخواهم هدیه ات بستان ترا*** پس ما خلوت را نشکنیم و سوی کسب دنیا نرویم زیرا ***چونکه جان باشد نیاید لوت کم*** از گرسنگی نمی میریم. ***چونکه لشکر هست کم ناید علم***. پس به ملاحظهٔ این معنی ***خواجهٔ حازم بسی عذر آورید*** تا به دعوت روستایی نرود. ***بس بهانه کرد با دیو مرید***. تعلل بسیار نمود تا از شهر الهی و تجارت جاهی به سوی ده ملاهی نرود. مراد از خواجهٔ شهر در این مرتبه مرد سالک و عابد است و از روستایی شیطان که مضل است. ***گفت این دم کارها دارم مهم*** پس مرا معذور دار ***گر بیایم آن نگردد منتظم***. پس بی اتمام آن مهمّات بسیار روی به سفر ده آوردن نمی یازم که اکنون در ترتیب اسباب سفر دیگر دارم. در این تنبیه است که مرد را می باید که از مکر شیطان غافل نباشد و غم آخرت خورد و به عمل او کوشد تا ایمان را سلامت برد. ***شاه کار نازکم فرموده است*** و پادشاه مرا کارهای لطیف فرموده است که به اندک چیزی فاسد و باطل گردد ***ز انتظارم شاه شب نغنوده است*** یعنی شاه از انتظار من شب‌ها نغنوده است و نعاس نکرده است که در حدیث شریف وارد است که ان الله تعالی ینزل فی کل لیلة الی السماء الدنیا و یقول هم من مستغفر فاغفرله و هل من تائب فاتوب الیه. ***من نیارم ترک امر شاه کرد*** من قادر نیم که ترک فرمان پادشاه کنم. ***من نتانم شد بر شه روی زرد*** من نمی توانم که نزد پادشاه روی زرد شوم که هیبت ملک قهار دشوار است و هول قیامت بی شمار. ***هر صباح و هر مسا سرهنگ خاص*** بەحکم وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ مرا هر صبح و شام رسولی ***می‌رسد از من همی جوید مناص*** و پناهگاه. پس پادشاهی بدین عظمت و جلال آراسته و سلطانی بدین کبریا پیراسته و با آن همه جلالت و کبریا با این چنین حقیری مبتلا پرسش و الطاف ارزانی دارد به کدام روی از او روی توانم تافت یا مراد از سرهنگ خاص ملائکه است که صباح و شام می آیند. چنان که رسول الله علیه السلام فرمود یتعاقب بینکم ملائکة باللیل و ملائکة بالنهار و یجتمعون فی صلوة العصر و صلوة الفجر ثم (44a) یعرج الذین یأتو فیکم فیسائلهم ربهم و هو اعلم بکم فیقول کیف ترکتم عبادی فیقولون ترکنا هم و هم یصلون و آتیناهم و هم یصلون فیقولون الله تعالی للملائکة اشهدوا قد غفرلهم. ***تو روا داری که آیم سوی ده***، ای مرد روستایی تو روا داری که من ترک امر شاه کنم و برای عشرت به سوی ده روم ***تا بر ابرو افکند سلطان گره*** تا پادشاه روی درهم کشد و منقبض گردد. یعنی من ترک عبادت کنم و شایستهٔ قهر خدا شوم. ***بعد از آن درمان خشمش چون کنم*** پس از آن تدارک خشم پادشاه چگونه توانم ساخت که در عمل در دنیا باشد نه در گور و آخرت و ***زنده خود را زین مگر مدفون کنم*** مگر خود را زنده در مقبره مدفون سازم زیرا پس از مردن تدبیر میسر نیست. شعر

تدبیر خود امروز کن ای خواجه که فردا هرچه فریاد کنی سود ندارد

حکایت

عاقلی می‌گفت هرکس که می‌خواهد بی توبه نمیرد و می‌خواهد که تا نمیرد توبه نکند و می گفت هرکس به عمل دنیا چنان اشتغال دارد که گوییا می‌گوید پس از مردن از کار دنیا فراغت کلی حاصل شود در آن وقت به غیر عبادت کنم.

زین نمط او صد بهانه باز گفت در مقابلهٔ ابرام روستایی آن خواجه از این اسلوب عذر و بهانه بسیار گفت و در دفع روستایی حزم‌های بی شمار می کرد. اما ***حیله ها با حکم حق نفتاد جفت*** حزم‌های خواجه موافق توفیق الهی نگشت و تدبیر او قرین تقدیر نبود. اما سبب آنکه حزم خواجه موافق توفیق الهی نشد آن است که خواجه به خود عجب می‌داشت حیله های او قرین قضا نگشت که تدبیر انسانی دافع تقدیر ربانی نتواند بود و هیچ کس به لطایف حیله دفع قضای آسمانی نتواند نمود زیرا ***اگر شود ذرات عالم حیله پیچ*** و مکرساز ***با قضای آسمان هیچند هیچ*** زیرا ***چون گریزد این زمین از آسمان*** چگونه گریزد زمین از آسمان یعنی زمین را از آسمان مجال گریز نیست. ***چون کند او خویش را از وی نهان*** و خود را از آسمان کند پنهان. ***هرچه آمد زآسمان سوی زمین*** و از خدای رب العالمین ***نه مفر دارد نه چاره نه کمین*** نه گریزگاه دارد نه درمان نه کمین چنان که؛ ***آتش ار خورشید می بارد بر او*** بر زمین، ***او به پیش آتشش بنهاده رو*** آن زمین پیش آتش خورشید بنهاده است رو. ***ور همی طوفان کند باران برو*** بر زمین؛ ***شهرها را می‌کند ویران برو*** و خراب. یعنی خواه (45b) از آفتاب آتش فرستد و خواه از سحاب سیلاب فرو ریزد زمین را جز روی نیاز بر خاک نهادن و جز سر تسلیم پیش انداختن روی نیست و اگر هزار گونه بلا از این جانب آید روی او جز بدان سو نیست. ***او شده تسلیم او ایوب وار*** آن زمین تسلیم فرمان آسمان است همچو ایوب علیه السلام، ***که اسیرم هرچه می خواهی بیار***. چون احوال زمین ترا معلوم شد ***ای که جزو این زمینی سر مکش*** یعنی ای خاک که تخمیر طینت تو از زمین ساخته اند سر مکش ***چونکه بینی حکم یزدان در مکش***. پس می باید که از حال خویش اندیشه کنی و در جریان احکام الهی خاکی پیشه کنی. بیت

سرشت آدمی از خاک دارد اگر خاکی نباشد آدمی نیست

چون خلقناکم شنودی من[۸۴] ***تراب*** چون و خلقکم من تراب شنید ***خاک باشی جست از تو رو متاب*** خاک شدن خواست از تو اعراض مکن یا زود خاک شدن خویش خواه از خویش رو متاب و همیشه روی عجز و مسکنت بر زمین نیاز بنه که حضرت خداوندگار می‌فرماید ***بین که اندر خاک تخمی کاشتم*** یعنی ابتدای فطرت در این طینت خاکی تخم معرفت و محبت گماشتم. ***گرد خاکی و منش افراشتم*** تو گرد خاکی من آن گرد را برافراشتم ***حملهٔ دیگر تو خاکی پیشه گیر*** همچو خاک مسکنت کن ***تا کنم بر جمله میرانت امیر***. قال رسول الله علیه و سلم من تواضع رفعه الله و من تکبر وضعه الله. لاجرم تواضع از سنتهای پیغمبران است علیهم السلام و خوی محبوب در نزد رحمان است. بیت

تواضع زگردن فرازان نکوست گدا گر تواضع کند خوی اوست

ابوسعید خدری رضی الله عنه گفت رسول الله علیه السلام اشتر را به نفس خود علف دادی و خانه بروفتی و نعلین بدوختی و جامه را پیوند کردی و گوسفند دوشیدی و با خدمتکار طعام خوردی و مر او را یاری دادی چون مانده شدی و چون از بازار چیزی خریدی خود برداشتی و به خانه آوردی و شرم مر ورا مانع نیامدی و دست درویش و توانگر بگرفتی و سلام را ابتدا کردی و هرچه وی را دعوت کردندی اجابت کردی و حقیر

---

[۸۴] شنودی من: شنیدی از- اصل

نداشتی. اگرچه مشتی خرما بیش نبودی و سبک مؤنت بودی و نیکوخلق و کریم طینت و نیکو معاشرت و گشاده روی و رحیم دل بود و متواضع بود بی مذلت و محسن بود بی منت و جواد بود بی اسراف و هرگز دست دراز نکردی با طمع و این زاید از نهایت پستی و تواضع و سربلندیست. ***آب از بالا به پستی در رود*** و تواضع پیدا (45a) کند ***آنگه از پستی به بالا بر رود*** و پس از آن بلند شود. ***گندم از بالا به زیر خاک شد*** لاجرم گندم تا در زیر خاک کرد ***بعد از آن او خوشه و چالاک شد، دانهٔ هر میوه آمد در زمین، بعد از آن سرها برآورد از دفین*** پس از آن سر به افلاک برد از جای مدفون. ***اصل نعمتها ز گردون تا به خاک*** یعنی اصل نعمتها اول از آسمان و بهشت تا به خاک ***زیر آمد شد غذای جان پاک*** بعد از آن غذای انسان شد ***از تواضع چون ز گردون شد به زیر*** اصل نعمت‌ها چون از تواضع به زیر آمد ***گشت جزو آدم حیّ دلیر*** و گوشت و مرادم گشت و حیات یافت آن جماد. ***پس صفات آدمی شد آن جماد، بر فراز عرش پرّان گشت شاد*** بصورت صدق و نیاز برفراز عرش شتافت دلشاد که إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ. ***کز جهان زنده ز اول***[۸۵] ***آمدیم*** یعنی از عالم الهی. ***باز از پستی سوی بالا شدیم*** و رفتیم و می رویم. ***جمله اجزا در تحرک در سکون*** یعنی جمیع اجزا و جمله اشیا در همه حال ***ناطقان که انا الیه راجعون*** ناطقان‌اند به زبان حال که إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ. پس چون دانه ای که تو کاشته ای ضایع نمی‌شود و عاقبت بصورت شجره سر از خاک برمی افرازد و عالمی را از ثمرات طیّبه برخوردار می سازد، دانه‌های خالق قوی به دست معمار قضا و قدر در طینت اجزای تو کاشته است. چگونه ضایع تواند شد ***ذکر و تسبیحات اجزای نهان*** بر قیاس اجزای عیان ***غلغلی افکند اندر آسمان***. کسی که در اینجا تسبیح کند به آسمان رود و در ملکوت سماوات غلغل پیدا شود. لاجرم با وجود آنکه خواجه طریق حزم سلوک می‌دانست و همت بر دفع و وساوس روستایی گماشت اما ***چون قضا آهنگ نارنجات کرد*** چون قضاء حضرت خدا قصد طلسمات کرد ***روستایی شهریی را مات کرد***. لاجرم با هزاران حزم خواجه مات شد و مغلوب شد ***زان سفر در معرض آفات شد*** زیرا اعتمادش بر ثبات خویش بود بر حضرت خدا توکل نکرد ***گرچه کُه بُد نیم سیلش در ربود*** اگرچه کوه بود در بزرگی عقل و حزم اما نیم سیلی او را بربود. لهذا گفته اند اعتماد بر علم و عقل و اتکا بر حزم احتیاط نمی باید کرد و بنده خود را عاجز دانستن و کبر و عجب را نفی باید کرد اول توفیق را از حضرت خداوند از عصمت و عفت خود دوم نعمتهای خدا را بر خود ببیند. (46b) این قدر طاعت به نسبت به‌آن نعم حقیر است. سوم از عدم قبول طاعت بترسد. چهارم گناه‌های خود را یاد کند و از آن بترسد که سیّئات او از حسنات بیشتر باشد. ***چون قضا بیرون کند از چرخ سر*** و پیدا شود ***عاقلان گردند جمله کور و کر*** اعمی و اصمّ. ***ماهیان افتند از دریا برون*** قضاء الهی ***دام گیرد مرغ پران را زبون*** و مغلوب. ***تا پری و دیو در شیشه شود*** و محبوس گردد ***بلکه هاروتی به بابل در رود*** و در چاه افتد که هاروت و ماروت چون بر عصمت خود اعتماد کردند آخر عاصی و معذّب گشتند. ***جز کسی کاندر قضا اندر گریخت*** جز آن کس که از قضا اندر قضاء خدا گریخت ***خون او را هیچ تربیعی نریخت*** اوضاع فلکیّه او را ضرر نکرد. ***غیر آنکه در گریزی در قضا*** جز آنچه از قضاء خدا به قضاء او گریزی ***هیچ حیله ندهدت از وی رها*** خلاص نمی کند ترا.

قصه اهل ضروان و حیلت کردن ایشان تا بی‌زحمت درویشان باغها را قطاف کنند

[۸۵] زنده ز اول: زنده اول- اصل

قصّهٔ این طایفه را حضرت خدا در سورهٔ نون بیان کنند که إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ یعنی به درستی که ما اهل مکه را مبتلا ساختیم[۸۶] به قحط و تجربه کردیم چنان که اصحاب آن بوستان را کردیم. این بوستان در دو فرسنگی صنعا بود از آن مرد صالح بود. او بمرد بوستان فرزندان او بماند پدر ایشان را عادت این بود که چون وقت بریدن غلّه رسیدی فقیران را خبر کردی، آنچه از داس و دست باز ماند یا بار از درخت براندازد یا آنچه از بساط بیرون افتد که آن بساط را زیر درخت بگرفتی به فقیران دادی و ده یک از حاصل نیز به درویشان دادی درویشان را بسیار چیز جمع شدی و گویند که آن پدر از باغ و مزارع قوت یکسال را برداشتی باقی را به فقیران و مساکین گذاشتی بعد از وفات پدر فرزندان گفتند ما قلیل المال و کثیرالعیالیم اگر چون پدر مجامله در معامله مرعی داریم و چیزی از اقطاف و اکداس به مساکین و فقراء ناس بگذاریم هر آینه فاقه و اضطرار به ساحت احوال ما راه یابد. برادران شب منزل از اغیار می پرداختند و باهم مشورت می ساختند و سوگند خوردند که حصاد زمین و قطاف اعناب کنند. وقتی که صباح را داخل شوند با فقرا و مساکین آگاه نشوند و تفسیر تمام آیت این است اذ اقسموا یاد کن چون سوگند خوردند وارثان باغ که پنهان از فقیران (46a) لیصرمنها ببرند میوه های آن را مصبحین در حالتی که داخل باشند در وقت صباح و لا یستثنون و استثنا نکردند یعنی انشاءالله نگفتند در شبی که این عهد کردند و بخفتند. قضاء خدا نازل شد فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ پس بیامد بر آن باغ بلایی طواف کننده از پروردگار تو وَهُمْ نَائِمُونَ و ایشان پسران خفتگان بودند. فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ پس گشت باغ ایشان با بلا مانند باغی که میوهٔ آن چیده باشند بر وجهی باقی نماند ایشان از این حال غافل از خواب درآمدند فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ أَنِ اغْدُوا عَلَىٰ حَرْثِكُمْ إِن كُنتُمْ صَارِمِينَ پس ندا کردند یکدیگر را وقتی که درآمدند در صباح و گفتند بامداد بیرون آیید به سوی درودن کشت خود اگر هستید شما برندگان میوه. فَانطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ پس برفتند به سوی باغ و ایشان سخن نرم و آهسته گفتند تا کسی نشنود و مضمون سخن أَن لَّا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُم مِّسْكِينٌ آنکه باید که در نیاید آن روز بر شما یعنی بر باغ درویش وَغَدَوْا عَلَىٰ حَرْدٍ قَادِرِينَ و بامداد برفتند بر قصد منع مساکین توانایان بر چیدن میوه به اعتقاد خود. فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ پس آن هنگام که دیدند باغ را به خلاف آنچه گذاشته بودند گفتند با یکدیگر که به درستی که ما گم کردگانیم راه باغ خود را و بعض ایشان تأمل کردند و دانستند به نشانه های در و دیوار که آن باغ ایشان است. گفتند بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ما راه را گم نکرده ایم بلکه ما بی بهره‌گانیم از میوه به جهت منع فقرا و ترک استثنا. خدمت مولانا تفسیر آیت کریمه را و حصّهٔ قصّه را بیان کند که می‌فرماید ***قصّهٔ اصحاب ضروان خوانده‌ای*** یعنی ای کس تو که قصّهٔ اصحاب ضروان خوانده ای ***پس چرا در حیله جویی مانده ای*** از قصه حصه نگرفتی و ترک حیله نکردی. ***حیله می کردند کژدم نیش چند*** حیله کردند آن مردمان عقرب نیش و مکر اندیش ***که بُرند از روزی درویش چند*** که قطع کنند از رزق فقیر چند. ***شب همه شب می سگالیدند مکر*** همه شب فکر مکر کردند. ***روی در روی کرده چندین عمر و بکر*** و با یکدیگر مواجهه سخن گفتند. ***خفیه می گفتند سرها آن بدان*** پوشیده گفتند سرها را آن بد مردمان ***تا نباید که خدا دریابد آن*** بدین قصد که تا خدا نیز در نیابد آنرا این خود کی باشد. بیت

مکن اندیشهٔ عصیان چو میدانی که می داند مبین (47b) در روی این و آن چو میدانی که می بیند

با گل اندایند اسگالید گل یعنی این مصراع به ترکی بالچق صوایجی یه بالچق صوادق صاندکز. آنکه دل و ضمیر را آفریده کی باشد که آنچه در دل خود نهان کنی آنرا نداند. شعر

[۸۶] ساختیم: ساختم- اصل

ای که در دل نهان کنی سرّی آنکه دل آفرید می‌داند

دست کاری می‌کند پنهان ز دل استفهام تقریری است یعنی این نمی‌باشد که دست عملی کند بی وقوف دل. ***گفت الا یعلم هواک من خلق*** اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ ملک است. سبب نزول آیت کریمه آن است که کفار قریش در حق رسول الله علیه السلام سخنان گفتندی و چون چند نوبت به نزول قرآن پرده از روی گفتار ایشان برداشته با یکدیگر تدبیر کردند و رای ایشان برآن قرار گرفت که دیگر سخن محمد علیه السلام آهسته گویند تا خدای وی نشنود و او را از آن آگاه نگرداند. آیت نازل شد که وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ ۖ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ و پنهان سازید سخن گفتن خود را یا آشکارا کنید مر آنرا یعنی هردو نزدیک او یکسان است به درستی که او داناست به آنچه در سینه هاست پس کسی که بر ضمایر واقف است اگر تعبیر آن به سر کنید یا به جهر بر او پوشیده نخواهد بود آیا نداند آنچه در دلهاست. آیا نداند آنچه در دلهاست آن کس که بیافرید دلها را و او داناست به بواطن اشیا و حقایق آن آگاه از ظواهر موجودات و دقایق آن ***انّ فی نجواک صدقا ام ملق*** به درستی در راز گفتن تو صدق است یا چاپلوسی. لاجرم حضرت خدا آنچه در ضمیر توست می‌داند و جزای آن می‌دهد وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ. ***گفت یغفل عن ظعین قد غدا***[۸۷] چگونه غافل می‌شود از آن رونده که برفت. ***من یعاین این مثواه غدا*** آن کس که معاینه بیند کدام است جای او فردا. حاتم اصم گفت بناء عمل من بر چهار چیز. یکی آنکه دانستم که رزق من به دیگری نمی رود. دوم آنکه عمل من بر من است دیگری نمی گذارد. سوم آنکه اجل من هر آینه می آید از او تخلف ممکن نیست. چهارم آنکه هرچه می‌کنی حق تعالی می‌داند لاجرم از او استحیا کردم در همه وقت در همه جا. ***اینما قد هبطا او صعدا*** کجاست به درستی که فرود آید یا برآید ***قد توّلاه و احصی عددا*** به درستی که او توجّه کرد او را و شمار کرد عدد وی را.

حکایت

فضیل بن عیاض گفت در خانه را می بندی و پرده را فرو آویزی و از مردمان استحیا کنی چرا از حضرت خدا شرم (47a) نمی داری که لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ خافيتة.

پس اهل ضروان در این اندیشه اعتماد بر شهامت رای خود کردند و یقول انشاء الله استثنا به جای نیاوردند. لاجرم حضرت الهی اظهار قدرت خویش کرد تا بلا و هلاکت فرستاد که باد سخت و سیل و برد ریخت تا بوستان و مزارع ایشان به تمامی مستهلک شد. حصّهٔ قصّه این است که مراد از پدر، رسول الله علیه السلام است که او مال و عمر خود را صرف می کرد و مراد از پسر، بدنفس است که مال و عمر و مملکت و خود را به مراد خود صرف می‌کند و از فقیران دل و جان دریغ می‌دارند. ناگهان باد فنا می وزد و سیل اجل می‌رسد ثمرات و مزارع حواس و قوی و مال را معطّل می‌کند خود نیز بی‌بهره می داند. پس اکنون بدان ای نفس سرکش که ترا در عرصهٔ وجود و در خطهٔ عالم شهود باغی است به انواع فواکه حواس آراسته و مزارعی است به اصناف مستلذّات اعمال پیراسته و دل در این خطّه فقیریست و جان در این عرصه مسکینی است و تو هرگز به‌حکم استماع کلام الملهوف صدقة به شنیدن کلام ایشان تصدق نمی کنی. ***گوش را اکنون ز غفلت پاک کن*** پس از آن ***استماع هجر آن غمناک کن*** استماع فراق فقیر دل و جان کن. ***آن زکاتی دان که غمگین را دهی*** وقتی که تو ***گوش را چون پیش دستانش نهی*** و حکایت غمناک را بشنوی. ***بشنوی غمهای رنجوران دل***

[۸۷] گفت یغفل عن ظعین قد غدا: کیف یغفل هم ظعین قد غدا- اصل

بیماران قلب. در خبر است ان من الناس ناسا مفاتیح للخیر و مغالیق للشر و لهم بذلک اجر و من الناس ناس مفاتیح للشر و مغالیق لخیر و علیکم بذلک اصرف و تفکر ساعة خیر من قیام لیلة و تفکر است که عمر خود را حساب کنی و ببینی که چند سال و ماه و هفته و روز و ساعت در این ایام چندین گناه کرده‌ای و حق تعالی فرموده است وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا. لاجرم آن کس که بدین معاصی بمیرد حال او در یوم جزا چه خواهد بود و کسی که از کلیسا و بیت النار بیرون آید و به دوزخ رود چندان دشوار نیست اما کسی که از مسجد و صوت مسلمانی بیرون آید و به دوزخ رود دشوار است. پس دل و جان را چنین در او افکار است خبر ایشان بشنو و در عمل بکوش. ***فاقهٔ جان شریف از آب و گل*** فقر جان پاک از آب و گل یا معنی این باشد که جان شریف که علوی و مجرّد است. بقاء او به واسطهٔ اکل و شرب نبود چون متعلق به بدن شد که بقاء او به اکل و شرب است او را فاقه عارض شد به واسطهٔ بدن که مرکب است از آب و گل یعنی (48b) جان شریف حادث شده است فاقهٔ او از آب و گل. ***خانه پر دود دارد پر فنی*** یعنی آن فقیر بر فن به کثرت آه و محن خانهٔ پردود دارد. ***مر ورا بگشا ز اصغا روزنی*** پس آن خانه را بگشای از گوش داشتن روزنی تا دود از آن روزن به در رود ***گوش تو او را چو راه دم شود*** که از آن تنفس کند ***دود تلخ از خانهٔ او کم شود*** که بیرون رود. ***غمگساری کن تو با ما ای روی*** انس گیر با ما ای روایت کننده یا ای سیراب. ***گر به سوی رب اعلی می‌روی*** پس باید که دو سه روزی با این غریب دیار انسی که از برای تکمیل و همراهی تو از منازل قدسی بدین مقام رسیده است و مدتهای بسیار کربت و غربت کشیده بسازی و ساعتی به همراهی او بپردازی و از قیود هستی بیرون آیی و بی‌چون و چرا به درگاه بی‌چون آیی و به قول آز و حرص و هوا گوش ننهی و زمان اختیار به دست وسوسه ندهی و به آشنایی این همراه روشنایی یابی و از نصیحت مشتاقانه روی نتابی. ***این تردد حبس و زندانی بود*** چون با این همراهِ خدایی بسازی به حبس و تردد نپردازی که این تردد همچو حبس و زندان است ***که بنگذارد که جان سویی رود*** و به جانبی رسد. ***این بدین سو آن بدان سو می کشد*** حال تردد این است ***هر یکی گویا منم این راهِ رشد*** و راه راست. ***این تردد عقبهٔ راه حق است*** تا از این تردد نگذری از عقبهٔ طریق خلاص نیابی ***ای خنک آنرا که پایش مطلق است*** و بی قید که حال او رفتن است ***بی تردد می‌رود در راه راست*** و طریق خدا ***ره نمی دانی بجو گامش کجاست*** اگر تو راه ندانی گام و پی آهو را رهبر کن. ***گام آهو را بگیر و رو معاف*** و مسلم، ***تا رسی از گام آهو تا به ناف*** و حاصل کنی مشک صاف. ***زین روش بر اوج انور می روی*** و بر فلک نورانی میرسی ***ای برادر گر بر آزر می روی*** اگر در آتش ریاضت می روی. در خبر است حفت الجنة بالمکاره و النار بالشهوات. ***نی ز دریا ترس نی از موج و کف*** یعنی بعد از آنکه اعتماد بر کارگزاری حق کنی و از مخافت و آفت راه و اندیشه ناکرده قصد جناب مطلق کنی. از هیچ مهلک مترس ***چون شنیدی تو خطاب لا تخف***. چون خطاب مستطاب لا تخف شنیدی پس از این شنیدی لا تخف چگونه است آنرا بیان کند، ***لاتخف دان چونکه خوفت داد حق*** یعنی لاتخف گفتن حضرت خدا آن است که (48a) ترا خوف داد ***نان فرستد چون فرستادت طبق***. خوف همچون طبق است چون او را فرستاد نان نیز می‌دهد که ترا از بیم خلاص کند.

حکایت

یحیی بن معاذ رازی گفت الهم انّ اکثر سروری فیما اکر متنی بالایما و اخاف ان تنزعه منّی فما دام هذا الخوف معی ارجوان لا تنزع منی.

خوف آن کس راست کو را خوف نیست خوف آخرت و هلاک عاقبت آن کس راست که او را خوف نباشد اکنون از حضرت خدا. ***غصه آن کس را کش اینجا طوف نیست*** که به جانب کعبهٔ بارگاه اعلی طواف نمی کند.

از عمر بن الخطاب رضی الله عنه مرویست ان الرجل لیخرج من منزله و علیه من الذنوب مثل جبال تهافة فاذا سمع العلم و خاف واسترجع علی ذنوبه فانصرف الی منزله و لیس علیه ذنب در احادیث قدسی وارد است لا اجمع خوفین و لا امنین فی قلب واحد

روان شدن خواجه به سوی ده

خواجه در کار آمد و تهجیز ساخت و اسبابِ سفر راست کرد. ***مرغ عزمش سوی ده اشتاب تاخت*** مرغ عزم خواجه سوی ده به تعجیل بتاخت. ***اهل و فرزندان سفر را ساختند*** عیال و اولاد خواجه اسباب را ساختند. ***رخت را در گاو عزم انداختند*** و متاع را بر گاو آهنگ انداختند. ***شادمانان و شتابان سوی ده*** سرور و استعجال توجه کردند به جانب ده و با یکدیگر گفتند **که بری خوردیم از ده مژده ده** که از ده میوه و حاصل خوردیم و فائده بردیم بشارت کن. ***مقصد ما چراگاه خوش است*** آن جای که ما آنرا قصد کنیم یعنی آن ده که می رویم او را چراگاه خوش است. ***یار ما آنجا کریم و دلکش است. با هزاران آرزومان خوانده است*** یعنی آن روستایی ما را به رغبت بسیار خوانده و دعوت کرده است. ***بهر ما غرس کرم بنشانده است*** از بهر ما نهال کرم بنشانده است. ***ما ذخیرهٔ ده زمستان دراز*** ما از ذخیرهٔ نعمتهای ده بهر زمستان دراز، ***از بر او سوی شهر آریم باز*** از نزد آن روستایی به جانب شهر آوریم. ***بلکه باغ ایثار راه ما کند*** ما را اندرون جان خود جا کند پیش از این با یکدیگر گفتند ***عجلوا اصحابنا کی تربحوا*** بشتابید ای یاران تا سود بگیرید. ***عقل می‌گفت از درون لاتفرحوا*** بهحکم آیت سورهٔ حدید لِّكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ عقل از اندرون می گفت شادمان (49b) نگردید ***من رباح الله کونوا رابحین*** لفظ رباح بفتح را بمعنی ربح است یعنی از سودهای خدا سودمند شوید. ***ان ربی لایحب المفرحین*** بهموجب آیت سورهٔ مذکوره اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ پروردگار من دوست نمی دارد شادمان‌را یعنی خدای تعالی دوست نمی دارد هر متکبری را که نعمت دنیا بر دیگری تطاول کند تا زنده به دنیا و فخرکننده بهآن امرخواه. ***افرحوا هونا بما آتیکم*** یعنی بسیار فرح مشوید برآنچه شما را داد ***کل آتٍ مشغل و الهیکم*** هر چیز آینده شغل دهنده است و دور سازد و عوق کند از حضرت خدا پس به اشتغال اغیار از درگاه بار دو میندازید. ***شاد از وی شو مشو از غیر وی*** شاد از رب شو از غیر رب ***مشو او بهارست و دگرها ماه وی***. حضرت خدا همچو بهار طراوت و لطافت دهنده است و غیر او همچو ایام خزان پژمرده کننده است و مقصود اصلی و مطلوب کلی اوست چون او را یابی دگر چه می باید، شعر

مراد جانم از عالم تو بودی ترا چون یافتم دیگر چه جویم

هرچه غیر اوست استدراج توست و مهلت دادن و اندک اندک به بلا نزدیک کردن است. ***گرچه تخت و ملکتست و تاج توست*** و سلطنت توست اما چون او را و رضایش را یابی هردو سرا از آن توست و رضوان من الله اکبر نص صریح است. بیت

از لعل تو گریانم انگشتری زینهار صد ملک سلیمانم در زیر نگین باشد

ابودردا را گفتند انعم ناس کیست گفت جسد فی التراب امن من العقاب منتظر للثواب ***شاد از غم شو که غم دام لقاست*** یعنی شاد از حزن آخرت شو که سبب صید لقای حضرت خداست ***اندرین ره سوی پستی ارتقاست*** و در دنیا پستی بر بالا شد است در عقبی ***غم یکی گنجست و رنج تو چو کان*** غم تو در جهان یکی گنج است و رنج تو همچو کان. در خبر است که چون این آیت نازل شد که من یعمل سوء بجهالة یجزیه[۸۸] ابوبکر رضی

[۸۸] اصل آیه: إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ

الله عنه گفت یا رسول الله چگونه سرور باشد. پس از این آیت رسول الله علیه السلام گفت غفر الله لک یا ابوبکر الست تمرض الیس یصیبک الاذی الست تنصب الیس تجر فهذا ما تجزون به. یعنی هرکه چه از غم و مرض و الم و مصیبت می‌رسد کفارت ذنوب می‌شود. ***لیک کی درگیرد این در کودکان*** یعنی این کلمات کی تأثیر کند در کودکان که این کلمات بیان اسرار عشق است و حقایق عشق (49a) از مسامع اطفال طریقت بازی است و تمنای اطفال هوای صحرایست و تفرج گلزار و آرزوی عشاق سوختن آتش بلاست. چون مراد از شهر ولایت علم و عبادتست و از ده جهل و ضلالت است عقلا اول را اختیار کنند کودکان دوم را دارندو لهذا می‌فرماید ***کودکان چون لاف بازی بشنوند*** اگر کودکان دنیا را از طرب و از شهوت و هوا سخن بگویی چون این خبر بشنوند. ***جمله با خرگور هم تگ می دوند*** با خر گوران هم تگ و پوی شوند هرگز تذکّر موت و تدبیر آخرت نمی کنند و از دوام دنیا و اسباب موت و سایر مهالک اجتناب نمی کنند. ***ای خران کور این سو دامهاست.*** غافل مشو ***در کمین این سوی خون آشامهاست*** در کمین گاه این جانب خونخوارهاست. اسباب مرگ بی شمارست بحکم الافلاک قوس و الحوادث سهام و الانسان هدف و الرامی هوالله فاین المفر ناگاه اجل می‌رسد غافل نمی باید شد رسول الله علیه السلام دید مردمان را میخندند گفت اگر شما بسیار یاد کردید هادم اللذات را شما را مشغول ساختی از این چیز کی می بینم ***تیرها پران کمان پنهان ز غیب*** یعنی تیرها پیدا و کمانها پنهان از غیب برحذر باشید ای جوانان ***بر جوانی می‌رسد صد تیر شیب*** پس ای جوانان بر جوان اعتماد مکنید و به جانب اهل دل بروید نه به جانب گل

حکایت

سری سقطی قدس سره جوانان را همی گفت ای برنایان کار برنایی کنید پیش از آنکه پیری رسد و ضعیف شوید و به تقصیری گرفتار شوید چنین که من شدم. بیت

در کودکی عمل کن مگو که من جوانم فردا که پیر باشی گویی که ناتوانم

گام در صحرای دل باید نهاد خطوه را به جانب اندرون و به سوی اهل دل می باید نهاد ***زانکه در صحرای گل نبود گشاد*** و فتح باب و در خبر است که ما جلس قوم یذکرون الله تعالی الا ناداهم مناد من السماء قوموا فقد بدلت سیئاتکم حسنات و غفرت لکم جمیعا ***ایمن آبادست دل ای دوستان*** موضع امن و عبادت است دل ای برادران. رسول الله علیه السلام فرمود ان لقمان قال لابنه یا بنی علیک مجالسة العلما و السمع من کلام الحکما فان الله تعالی یحیی القلب المیت بنور الحکمة کما یحیی الارض المیت بوابل المصر ***چشمه های گلستان در گلستان*** آبهای روان و باغهای بی پایان است در او. ان الله تعالی جنة فی الدنیا من دخلها طاب عیشه یعنی مجلس (50b) علم ***عج الی القلب و سر یا ساریه*** بانگ کن بدل و به صاحبدل و برو آی دونده ***فیه اشجار و عین جاریه*** که در دل و صحبت اهل الله درختهاست در چشمهای روان. لقمان پسر خود را گفت یا بنیّ اذا رایت قوما یذکرون الله تعالی فاجلس معهم فانک ان تک عالما ینفعک علمک و ان تک جاهلا علموک و لعل الله تعالی یطلع علیهم برحمته فتصیبک معهم و اذا رأیت قوما یذکرون الله تعالی فلا تجلس معهم فانک عالما لا ینفعک علمک و ان تک جاهلا یزدک غیتا و لعل الله تعالی یطلع علیهم بسخط فیصیک معهم ***ده مرو ده مرد را احمق کند*** پس شهر را واگذاشتن و مقیم ده شدن سرمایهٔ احمقی است. ***عقل را بی نور و بی رونق کند*** و دل را سبب تیرگی و عقل را بی رونقی است معنی مراد این است که با جاهل و فاسق مصاحبت موجب حماقت و باعث قساوت و سبب جرأت معصیت باشد ***قول پیغمبر شنو ای مجتبی*** و مرتضی ***گور عقل آمد وطن در روستا*** قبر عقل است وطن گرفتن در ده. التوطن فی القری قبر للنهی ***هر که در روستا بود روزی و شام*** و ده را سازد یک روز و

شب مقام ***تا بماهی عقل او نبود تمام*** ناقص باشد عقل او یک ماه تمام. ***تا بماهی احمقی با او بود*** یار و قرین ***از حشیش ده جز اینها چه درود*** آن کس از گیاه ده جز این چیز بدرود. لاجرم کسی که به مردم جاهل و فاسق صحبت کند بهحکم الطبیعه یاسرقة والصحبت مؤثرت قساوت القلب و جراة عصان تحصیل کند و این تجربه معلوم شده ای است که مرد صالح به صحبت طالح ترک صلاح کند و مرد فاسق به صحبت صالح اهل فلاح شود ***و آنکه ماهی باشد اندر روستا*** آنکه یک ماه قرار گیرد در آنجا ***روزگاری باشدش جهل و عمی*** و کوردل.

رباعی

اگر با مردم دانا نشینی　　بمعنی از همه بالا نشینی

اگر نادان بود هم صحبت تو　　همان آن به که تو تنها نشینی

چون مقصود از تألیف کتاب مثنوی بیان اهل سلوک است می باید که نسبت با صوفیان مراد از شهر شیخ کامل و آن ده مرشد جاهل باشد لهذا می‌فرماید ***ده چه باشد شیخ واصل ناشده*** بلکه شیخ نااهل مانند آن روستایی است به ده دعوت کننده ***دست از تقلید حجت در زده*** آری شهرت آن عقل کل مصریست معمور و حبس شش جهت و پنج حس دهی است بی رونق و نور. پس مراد از شهر دیار عقل معاد است و مصر آخرت که (50a) آنرا حواس ظاهره نمی بیند که آن حواس در همه حیوانات هست ***پیش شهر عقل کلی این حواس*** یعنی این حواس ظاهره ***چون خران چشم بسته در خراس***. خراس آن آسیاست که به‌آن استور بگردانند یعنی چنان که خران خراس که چشم بسته عمل می کنند و می کردند متصل در کارند اما نمی دانند که چه کار می کنند همچنین حواس که ظاهر بین است بکار دنیا مشتغل است و از کار آخرت غافل لاجرم کرانه از حلقهٔ عشاق که مقیمان شهر عقل کلی اند مجوی و به فریب و غرور در پی روستائی قریه حواس مپوی و ترک صحبت کاملان مکن و قرین جاهلان مشو در خبر است من جالس عالما فکانما جالسنی و من جالسنی فی الدنیا اجلسه الله تعالی معی یوم القیمة فی الجنة ***این رها کن صورت افسانه گیر*** حضرت مولانا در این برخی ایما به راز و معنی کرد و طالبان‌را متنبّه ساخت که مقصود اهل الله قصه گذار نیست. باز عنان نظم قلم از شرح این حصّه در می کشیدی و می گفت که این اسرار را رها کن صورت قصه در بیان بیار ***هل تو دردانه تو گندم دانه گیر*** حصّهٔ قصه را بگذار که به مثابهٔ دردانه است و تمامی صورت قصه را بیار که به منزله گندم دانه است. ***گر به در ره نیست هین بر می ستان*** اگر دردانه را ره نیست ترا گندم دانه را بستان. ***گر بدان ره نیستت این سو بران*** و آخر می رسی به‌آن استماع قصه نیز تحصیل معرفت است ***ظاهرش گیر ارچه ظاهر کژ پرد*** و راست نمی رود که مراد ظاهر نیست. ***عاقبت ظاهر سوی باطن برد*** زیرا شاهد معنی عاقبت از جلباب صورة جلوه خواهد ساخت. ***اول هر آدمی خود صورتست*** که در رحم اول صورة پیدا می‌شود. ***بعد از آن جان که جمال سیرت است*** پس از آن جان می آید او جمال و کمال سیرت است. لاجرم صورة قصه بیان کن پس از آن حصه را عیان که اول صورت است پس از آن جان اول بر ***اول هر میوه جز صورت کی است*** مثال دیگر است ***بعد از آن لذت که معنی ویست*** معنی میوه است. ***اولا خرگاه سازند و خرند*** اولا خرگاه را بدوزند یا می خرند و برپا می کنند ***ترک را زان پس به همان آورند*** از این استدلال توان کرد که اول صورت پس از آن معنی است. ***صورتت خرگاه دان معنیت ترک*** پس تو نیز صورت خود را خرگاه و معنی را ترک دان. ***معنیت ملاح دان صورت چو فلک*** معنی خود را کشتیبان و (51b) صورتت را کشتی دان ***بهر حق این را رها کن یک نفس*** و صورت قصه را بگو ***تا خر خواجه بجنباند جرس*** یعنی تاجر خواجه برود که جرس را به حرکت و صدا آورد.

رفتن خواجه و قومش سوی ده

خواجه و بچگان جهیزی ساختند مرهون است ***بر ستوران جانب ده تاختند*** یعنی خواجه و فرزندان اول اسباب سفر ساختند چنان که فرموده بود بعد خواجه در کار آمد و تجهیز ساخت پس از آن اسباب بر بر ستوران ساختند و به جانب روستا می تاختند که ***شادمانه سوی صحرا راندند*** و دلایل فواید سفر گفتند ***سافروا کی تغنموا برخوانند*** اشارت است به حدیث شریف که از رسول الله علیه السلام مرویست سافروا تصحّحوا تغنموا یعنی سفر کنید صحت یابید غنیمت یابید از آنکه سفر و حرکت امراض بلغمیّه را نافع است و در سفر تجارت و منافع پیدا می‌شود. لاجرم حضرت مولانا فایدهٔ سفر را بیان کند ***کز سفرها ماه کی‌خسرو شود*** که از سفر و حرکت ماه ناتمام بدر کامل شود ***بی سفرها ماه کی خسرو شود*** اگر سفر نکند ماه کی خسرو شود. ***از سفر بیدق شود فرزین راد*** تو نیز از اخلاق ذمیمه به اخلاق حمیده سفر کن و ***از سفر یابید یوسف صد مراد*** چون خدمت مولانا فایدهٔ سفر را بیان کرد باز به حکایت عودت نمود ***روز روی از آفتابی سوختند*** یعنی خواجه و فرزندان در روز روی خود را از تاب آفتاب سوختند. ***شب ز اختر راه می آموختند*** و از اختر بر راه استدلال کردند و رفتند چنان که مسافران بر و بحر در بریه و دریا چنین کنند. ***خوب گشته پیش ایشان راه زشت*** زیرا ***از نشاط ده شده ره چون بهشت*** لاجرم عاشق و طالب را در راه دوست بلا می باید کشید تا به دوست رسد چنان که وارد است وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا و در ترجمهٔ بعض از کلمات زبور آورده اند انا المطلوب فاطلبی تجدن انا المقصود فاطلبنی تجدنی لا جرم به حکم شعر

خوشا دردی که درمانش تو باشی خوشا هجری که پایانش تو باشی

درد از برای محبوب خوب است چنان که ***تلخ از شیرین لبان خوش می‌شود*** و نیک می نماید ***خار از گلزار دلکش می‌شود*** آن خار که از گلزار است دلکش و دلاویز می گردد. ***حنظل از معشوق خرما می‌شود*** حنظل که هندوانهٔ ابوجهل گویند از محبوب خوب می آید، نظم

اگر حنظل خوری از دست خوش خوی (51a) به از شیرینی از دست ترش روی

خانه از همخانه صحرا می‌شود یعنی آنرا که یار نازنین در خانه همنشین باشد او را حجره فردوس برین می نماید. ***ای بسا از نازنینان خارکش*** ای بسا کس از نازنینان خارکش شده ***بر امید گلعذار ماه وش*** و معشوق و زن خوش. ***ای بسا حمال گشته پشت ریش*** و کشید بارهای بسیار ***از برای دلبر مه روی خویش*** و از بهر زن خوب روی خود. ***کرده آهنگر جمال خود سیاه*** از دود و آهن ***تا که شب اندر ببوسد روی ماه*** تا که در شب روی زن خوب. ***خواجه تا شد در دکان چارمیخ*** در کشاکش و رنج و حبس است ***زانکه سروی در دلش کرده ست بیخ*** یعنی نهال نازنینی در دلش جا گرفته است. ***تاجری دریا و خشکی می رود*** و سیاح بر و بحر می‌شود ***آن بمهر خانه شینی می دود*** آن تاجر به محبت خانه نشینی و زن نازنینی می دود. ***هرکرا با مرده سودایی بود*** هرکه به جمادی اشتغال نماید مثلا خیاط به کرباس بی جان کار می گذارد ***بر امید زنده سیمایی بود*** بر رجاء زنده علامت می بود مثلا از بهر زن و فرزند می کوشند. چنان که می فرماید ***آن دروگر روی آورده بچوب*** آن دروگر روی خود به چوب آورده است و به تراشیدن چون مشغول بوده ***بر امید خدمت مه روی خوب*** پس چون بی مجاهده و بلا دولت مشاهده لقا نیست مجاهده از برای کسی مکش که وجود او را بقا نیست. ***بر امید زنده ای کن اجتهاد*** یعنی از بهر خدا ***کو نگردد بعد دو روزی جماد*** او نشود پس از یک دو روز بی حیات. یعنی ممکنات لاجرم هر حسنی که از برای حسنش برگزیدی یا محسنی که از برای احسانش پسندیدی و آنرا مونس جان لقب نهادی و این را برادر و پدر مهربان نام دادی و عمر بر سر محبت یک بر آوردی و روز کار صرف مودت این کردی در آخر و چون حسن عاریتی و احسان مجازی باصل خویش عاید گشت و پرتوی از اینم

ظاهر باز گرفت دل از ان مونس جان برداشتی و محبت این رفیق مهربان فرو گذاشتی پس دل در جمیلی باید بست که آفتاب جمال او را زوال نیست و محبت مفضلی باید گزید که افضال و احسان او را انتقال نی لاجرم ***مونسی مگزین تو خس را از خسی*** تو دنی را به غمگساری مگزین از دنائت ***عاریت*** (52b) ***باشد در او آن مونسی*** که باقی نیست. ***انس تو با مادر و بابا کجاست*** که چند مدت در تربیت و نظر ایشان بودی ***گر بجز حق مونسانت را وفاست*** شرط است. ***انس تو با دایه و لالا چه شد*** که خدمت کردندی. ***گر کسی شاید به غیر تو عضد*** و یار. ***انس تو با شیر و با پستان نماند*** که در حال طفلی بود ***نفرت تو از دبیرستان نماند*** که در زمان کودکی از مکتب خانه نفرت داشتی اکنون دوست می‌داری. لاجرم هر شهوت گه اکنون نفس را شیرین می نماید و هر ریاضت که از وی تنفر می‌داری پس از زمانی عکس می‌شود اما بعد از فوت فرصت پشیمانی سود نمی دهد. ***آن شعاعی بود بر دیوارشان*** یعنی چنان که شعاع آفتاب بر دیوار افتد دیوار به تاب او منور گردد پس از آن آفتاب رسد چون آفتاب فرو رود همچنان نور آفتاب حقیقی به ممکنات رسیده است که به‌آن نور منور شده اند اما آن نور باقی نشود. ***جانب خورشید وارفت آن نشان*** پس بدان ***بر هر آن چیزی که افتد آن شعاع*** و منوّر می‌شود ***تو بر آن هم عاشق آیی ای شجاع*** و دلاور ***عشق تو بر هر آنچه موجود بود*** از ذات آن نیست. بلکه ***آن ز وصف حق زراندود بود*** که از حضرت حق و لطافت و نور و نظارت به ظاهر او رسیده است. ***چون زری با اصل رفت و مس بماند*** چون از مس که زر اندود است زر برفت و مس بماند ***طبع سیر آمد طلاق او بداد*** و از او نفرت کرد که طلاق بداد. ***از زر اندود صفاتش پا بکش*** چیزی زر اندود صفات اوست از آن چیزی پا بکش. ***از جهالت قلب را کم گوی خوش*** از نادانی ناسره کم نیک گوی. ***کان خوشی در قلبها عاریتست*** نه اصلی و حقیقت ***زیر زینت مایهٔ بی زینتست*** همچنین کسی که خود را بیاراید به صلاح ظاهر اما باطنش بدان آراسته نباشد حال چنین است و در نظر خدا بی مقدار چنان که گفته اند من تزین للناس بما لیس منه سقط من عین الله. ***زر ز روی قلب در کان می رود*** به اصل خود راجع شود. ***سوی آن کان رو که آن کان می رود*** آن کان نیز بدان می‌رود پس هر چیز که فنا بپذیرد به سوی خدا می‌رود تو نیز بسویش رو. ***نور از دیوار تا خور می رود*** به خورشید می‌رسد. ***تو بدان خور رو که برتر می‌رود*** و شایستهٔ رفتن بدوست و رحلت ساختن است که زوال نپذیرد ***زین سپس بستان تو آن از*** (52a) ***آسمان*** نه از ناودان. ***چون ندیدی تو وفا از ناودان*** پس از اسباب منقطع شو و به مسبّب الاسباب رجا بر و توکل حضرت خدا کن.

الحکایه

بوسلیمان گفت مردی را به مکه دیدم که جز آب زمزم نمی خورد. روزی بگذشت مر او را گفتم اگر این آب زمزم در زمین فرو شود تو چه خوری؟ برخاست و بر سر من ببوسید و گفت جزاک الله خیرا مرا شاد و ارشاد کردی که چندین گاه بود که من زمزم را می پرستیدم. ***معدن دنبه نباشد دام گرگ*** بدان‌که برای صید گرگ دام می کنند و در آن دام دنبه می نهند. گرگ چابک می‌داند دام معدن دنبه نیست لاجرم رازق تو خلق نیست بلکه حضرت خداست. اگر رزق تو از جایی مقرر باشد سعی مفید نیست. ***کی شناسد معدن آن گرگ سترگ*** گرگ بزرگ نمی داند که معدن دنبه نباشد پس همچون تو عاجز معدن رزق نیست بلکه به‌حکم وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا رازق همه خلق حضرت خداست. چون حضرت مولانا قدس الله سره العزیز چندین معارف فرمود باز به حکایت عودت نمود. ***زر گمان بردند بسته در گره*** یعنی آنان چنان گمان بردند که زر را در گره و در کیسه کردند. یعنی ضیافت روستایی را و نعمت ده را یافتند و ***می‌شتابیدند مغروران به ده*** و استعجال کردند به ده به حال غرور. ***همچنین خندان و رقصان می شدند*** و می رفتند لاجرم خواجه و فرزندانش که

مغروران راه و ممکوران بی انتباه بودند عاریه را اصل پنداشتند و شهر از برای ده گذاشته به جانب روستایی شتافتند و به امّید ملاقات او بیابان می نوردیدند و بحری بشکافتند. ***سوی آن دولاب چرخی می‌زدند*** و ایشان اگر در راه ***چون همی دیدند مرغی می پرید*** مرهون است با اوّل مصرع ثانی ***جانب ده صبر جامه می‌درید*** صبر ایشان جامهٔ خود را می‌درید از کمال اشتیاق، رباعی

ای پیک خامه بر که خبر می بری به دوست یا لیت اگر به جای تو من بودمی رسول

انت الرسول عنّی لکنّنی اقول یا لیتنی اتخذت سبیلا مع الرسول

بدین قیاس است که هرکه به سوی محبوب حقیقی رود و ایمان را به سلامت ببرد و ملاقات او میسر شود بوی تحری برو نیست. ***هرکه می آمد ز ده از سوی او*** از جانب روستایی. ***بوسه می دادند خوش بر روی او که تو روی یار ما را دیده ای*** در ده. ***پس تو جان جان ما را دیده ای*** تو جان ما را جانی و مارا چشمی.

(53b) **نواختن مجنون آن سگ را که مقیم کوی لیلی بود**

همچو مجنون کو سگی را می نواخت یعنی خواجه و فرزندان او هرکه از جانب ده آمدی روی او را بوسه دادندی و دوست داشتندی همچو مجنون که سگ لیلی را می نواخت ***بوسه اش می‌داد و پیشش می‌گداخت*** مراد از لفظ گداخت به ترکی ازلوردی دمکدر. ***گرد آن می کرد خاضع در طواف*** اطراف آن سگ را به خضوع طواف می کرد ***هم جلاب شکرش می‌داد صاف*** و آن سگ را به شربت شکر ضیافت کردی. ***بوالفضولی گفت ای مجنون خام*** متکبر گفت ای مجنون ناپخته، ***این چه شیدست این که می گردی مدام*** این چه سخر و مکر است که می‌کنی علی الدوان. ***پوز سگ دایم پلیدی می خورد*** دهان سگ دایم مردار می‌خورد و ***مقعد خود را به لب می استرد*** مضارع است از ستردن. ***عیبهای سگ بسی او بر شمرد*** عیب سگ را آن بوالفضول بسیار می شمرد. ***عیب دان از غیب دان بویی نبرد*** عیب بین از رب العالمین اثر نیافت. یعنی این بدان معنی بود که در جلابیب صور راه را مشاهدهٔ معنی نسپرده بود و از عیب دانی به غیب دانی پی نبرده و کمالاتی و خواص سگ را نظر نکرد و آن را ندید. بەحکم شعر

و فی کل شیء له آیة تدل علی انه واحد

هر عضو سگ دلیل وجود خالق است و شاهد وحدانیت او و آنرا ندید که مقیم درگاه است و مظهر وضع اله. نظم

در جمله جهان ز مغز تا پوست هر ذره گواه قدرت اوست

لاجرم ***گفت مجنون تو همه نقشی و تن*** مجنون آن بوالفضول را گفت تو همه صورتی و صورت بینی. ***اندر آ و بنگرش از چشم من*** و اندرون بیا و آن سگ را بنگر از چشم من. بیت

بنگر به چشم فکر از عرش تا فرش در هیچ ذره نیست که سر عجیب نیست

کین طلسم بسته و مولیست این و مصنوع حضرت خداست. ***پاسبان کوچهٔ لیلیست این*** پاسبان کوچهٔ محلهٔ دوست است این. آن فقیری که ترک طلب دنیا کند و ملازمت درگاه مولی کند عالی همت است و بی قیمت که قیمت المرء ما یحسنه. رباعی

در خانهٔ غم بودن از همت دون باشد اندر دل دون همت اسرار تو چون باشد

بر هرچه همی لرزی میدان‌که همان ارزی زان روی دل عاشق از عرش فزون(53a) باشد

همتش بین و دل و جان و شناخت و ادراک او ببین. ***که کجا بگزید و مسکنگاه ساخت*** و او کدام جای را محلّ و مقرّ ساخت. آنان‌که ترک دنیا کردند و به عبادت بکوشیدند نزد حضرت خدا عزیز و مکرم‌اند. آورده اند

صنادید قریش با حضرت رسالت علیه السلام گفتند همواره در مجلس تو درویشان و عالمانند چون ابن مسعود و بلال و سلمان فارسی و مقداد و عمار و صهیب و امثال ایشان. این بندگان مفلسان را از مجلس خود دور کن تا ما با تو نشست و خاست کنیم و سخنان در باب دین و قرآن بگوییم و بشنویم. حضرت فرمود که مؤمنان را از صحبت خود راندن نتوانم. گفتند پس مجالست ما با ایشان عیب و عار است. اگر به وقت ضرورت حضور ایشان را عذر خواهی تا بروند ما انقیاد مراد تو کنیم. فاروق فرمود یا رسول الله چنین می توانی کرد تا ببینیم که مهم رؤسای عرب به چه می کشد. آیت آمد که وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ. ***او سگ فرخ رخ کهف من است*** یعنی او سگ مبارک روی اصحاب کهف من است. ***بلکه او هم درد و هم لهف من است*** آن سگ هم درد و هم اندوه من است. لاجرم ترا نظر به صورت است و مرا بر معنی و پیش تو سگ محلّه است و نزد من رسول لیلی. ترا جز گوشت و پوست در نظر نیاید و مرا از او جز بوی دوست به مشام نرسد. همه کس دوست را دوست دارند اما من هر که را در کوی اوست دوست دارم. شعر

کل من فی جمالک بهواک لکنی و جدی بکل من فی جمالا

آن سگی که باشد اندر کوی او در محلهٔ دوست و لیلی ***من به شیران کی دهم یک موی او*** یک موی آن سگ از شیران بهتر است.

الحکایة

مولانا به اجماع اصحاب به عیادت شیخ حسام الدین می رفت و در میان محلّه ای سگی برابر آمد یکی از یاران خواست او را برنجاند مولانا فرمود که سگ کوی حسام الدین را نشاید زدن. یحیی بن معاذ گفت حبک للفقرا من اخلاق المرسلین و ایثارک مجالستهم من علاقه الصالحین و فرارک من صحبتهم من علامت المنافقین. ***ای که شیران مر سگانش را غلام*** عالم سگان دوست را بنده. ***گفت امکان نیست خامش والسلام*** زیرا که آنچه آغوش عاشقان سنجد در گوش فلان نگنجد. این خود سریست از اسرار عشق چون (54b) محبت دوست را دوست دارد هرچه نشانه ای بیند آنرا نیز دوست دارد اما آنچه حضرت مولانا در این مصراع ایما بدان کرده است و از تصریح او عنان قلم باز کشیده است موجودات مظاهر اسما و صفات الهیست و عارف را در هر مظهری مشاهده نشانهای حضرت پادشاهی است. بیت

بس که در جان فکار و چشم بیدارم تویی هر که پیدا می‌شود از دور پندارم تویی

اما بر سگ اطلاق مظهر حق ادب نیست. چنان که حضرت خدا را خالق الاشیا گویند. خالق الکلاب والخنازیر بر نمی گویند و لهذا گفت گفت امکان نیست. پس در نظر عارف موجدی آینهٔ جمال نمای حق گزار جناب مطلق است. وقتی از اختلاف صورت گذشته باشد و قیود عوارض گذاشته بود و صورت‌شکنی آموخته بود و صورت دوگانگی به نور یگانگی سوخته و لهذا می‌فرماید ***گر ز صورت بگذرید ای دوستان*** یعنی چون صور روی‌پوش حقیقت الحقایق است وقتی از آن بگذری ***جنتست و گلستان در گلستان*** باغ است و بوستان و مشاهدهٔ مظاهر اسما و صفات رحمان.

الحکایه

جنید بغدادی قدس سره شبی با مریدی در راهی می‌رفت. سگی بانگی بزد. جنید گفت لبیک لبیک سمعنا و اطعنا. بعد از آن مرید پرسید که این چه حالت بود گفت قوت و دمدمهٔ سگ از قهر خدا و آواز او را از قدرت خدا شنیدم و سگ را در میان ندیدم لاجرم لبیک لبیک جواب قهر دادم. ***صورت خود چون شکستی سوختی*** و صورت را بگذاشتی. ***صورت کل را شکست آموختی*** و از همه صورتها رستی و به معنی حقیقی رسیدی. ***بعد***

از آن هر صورتی را بشکنی همه را فانی و مرآت رحمانی دانی. ***همچو حیدر باب خیبر برکنی*** یعنی صورت چون باب خیبر مانع ظهور توحید است. در خبر است ان الله تعالی سبعین الف حجاب و در حقیقت این حجاب از سوی بنده است که بدعت و جهل و ترک عبادت و ریا و هوالحجاب اوست. هرکه همه را شکسته به دوست پیوست. بیت

اصل تقوی که راز این را هست مرگ مجموع ماسوی الله است

پس اگر طریقت راه بردن از صورت به معنی دریابی چون حیدر در شکستن در خیبر بشتابی و اگر صورت پرستی پیشه کنی و در ترتیب کفش و دستار اندیشه کنی نه جمال مشاهدهٔ معنی توانی دید و نه از آن (54a) خمر بی خمار توانی چشید. چون حضرت مولانا چندین نصایح و معارف فرمود باز به حکایت عودت نمود ***سغبهٔ صورت شد آن خواجهٔ سلیم*** مغلوب صورت گشت آن خواجهٔ سلیم و از سلیم دلی بر امید راحت تن و جان رنج های فراوان کشید و به رجاء دنیا و برد تماشا ترک تجارت کرد و طالب تنعم و تکبر نعم گشت و به سوی ده رفت. ***که بده می شد بگفتار سقیم*** یعنی به دعوت روستایی لئیم.

الحکایه

سفیان گفت فقیران سه چیز اختیار کردند و اغنیا نیز سه چیز اختیار کردند. فقرا راحت نفس و فراغ قلب و خفّت حساب اختیار کردند و اغنیا تعب نفس و شغل قلب و شدّة حساب اختیار کردند. شعر

بهر طمع سود و زیان می‌کنی از پی راحت به بلا می روی

سوی دام آن تملق شادمان یعنی آن تملق روستایی دام بود این خواجه به جانب آن دام شادمان برفت. ***همچو مرغی سوی دانهٔ امتحان*** همچو آن مرغ خام به طمع دانه در دام بلا افتاد. ***از کرم دانست مرغ آن دانه را*** آن دانه صیاد کرم نبود بلکه غایت حرص است نه جود و عطا و نه کرم و سخا. ***مرغکان در طمع دانه شادمان*** و خندان ***سوی آن تزویر پرّان و دوان*** به جانب دانهٔ تلبیس شتابان. لاجرم خواجه و فرزندان چون مرغان خام به هوای دانه در دام بلا دویدند. اما دانهٔ صیاد که باشد از جود و عطا نیست قبایی که خیاط دهر دوزد مطّرز بطراز بقا نیست. بیت

خیاط روزگار به بالای هیچ کس پیراهنی ندوخت که آنرا قبا نکرد

گر ز شادی خواجه آگاهت کنم خواجه در حالت ده رفتن چنان شادان بود که اگر ترا از شادی آن آگاه کنم که تفصیل بیارم ***ترسم ای ره رو که بیگاهت کنم*** ترسم ای سالک که ترا بی وقت سازم و از وقت و کار دور اندازم. ***مختصر کردم چو آمد ده پدید*** یعنی یک ده پیدا شد خواجه خواجه تفخّص کرد ***خود نبود آن ده ره دیگر گزید*** ده آن روستایی نبود به جانب ده دیگر توجّه کرد و طریق آخر اختیار کرد. ***قرب ماهی ده بده می تاختند*** آن خواجه و فرزندانش. ***زانکه راه ده نکو نشناختند*** و خوب نیاموخته بودند. ***هرکه در ره بی قلاووزی رود*** زیرا که هرکه در راه بی قلاووزی آگاه رود. ***هر دو روزه راه صد ساله شود*** راه کوتاه او را دراز گردد. ***هرکه تازد سوی کعبه*** بی دلیل مرهون است ***همچو آن سرگشتگان گردد ذلیل*** همچو آن خواجه و فرزندانش حقیر شود و لهذا گفته اند الدلیل ثم السبیل و فرموده‌اند الرفیق ثم الطریق. یعنی (55b) سفر عالم شهادت که پیمودهٔ اقدام خلق عالم است و علامات او ظاهرا بی قلاووز راه دان و ماهر میسر نمی‌شود و مسافرت عالم غیب و قطع بادیهٔ کعبهٔ حقیقی که نه پای در او پیداست و نه نشانه و علامتی پیدا و هویدا بی بدرقهٔ دانا و بی راه‌بری بینا

چگونه دست دهد. ***هرکه گیرد پیشه‌ای بی اوستا***[۸۹] و صنعتی بگیرد بی اوستاد ***ریش خندی شد بشهر و روستا*** مسخره گشت در مصر و قریه. ***جز که نادر باشد اندر خافقین*** مشرق و مغرب ***آدمی سر بر زند بی والدین***. همچو آدم نبی علیه السلام از آنکه هر چیز به سبب ظاهر است ***مال او یابد که کسبی می کند*** اندوختن مال اکثر به کسب است پس طاعت می باید که ثواب یابی.

حکایت

قرّا رحمة الله علیه کفت هیچ هیچ نفس بتر و فاجر نیست که خود را ملامت نکند. پس از مردن اگر عمل خیر کرده باشی گویی که چرا زیاده نکرده ام و اگر عمل شر باشد می‌گوید که چرا کردم. ***نادری باشد که گنجی بر زند*** دفینه بیابد پس ثواب آخرت را عمل خیر باید و راه طریفت را مرشد می شاید زیرا ***مصطفایی کو که جسمش جان بود***[۹۰] کجا مصطفی علیه السلام که جسم آن جان باشد ***تا که رحمن علّم القرآن بود.*** یعنی هرکسی را قابلیت تعلّم بی واسطه از رحمن نیست. ***اهل تن را جمله عالم بالقلم*** یعنی اهل ظاهر را به واسطه تعلیم کرد چنان که می‌فرماید ***واسطه افراشت در بذل کرم***. نگر در این دو بیت اشارت است به اول سورهٔ رحمن و علق. ***هر حریصی هست محروم ای پسر*** آن خواجه و فرزندانش حریص نعمت ده بودند. پس به‌حکم الحارص محروم از آن نعمتها محروم شدند ***چون حریصان تگ مرو آهسته تر*** همچو حریصان مپوی بلکه آهسته برو. هم چون حضرت مولانا چندین معانی و معارف فرمود باز به حکایت عودت نمود. ***اندران ره رنجها دیدند و تاب*** خواجه و فرزندانش. ***چون عذاب مرغ خاکی اندرآب*** همچون ماکیان بکشیدند عذاب. ***سیر گشته از ده و از روستا*** و دلگیر شدند از هر دو ***وز شکر ریز چنان نا اوستا***[۹۱] و از زبان شیرین آن دغا.

رسیدن خواجه و قومش بده و نادیده و ناشناخته آوردن روستایی او را و ندامت ایشان از بهر آمدن بده

بعد ماهی چون رسیدند آن طرف که ده روستایی آنجاست، ***بی نوا ایشان ستوران بی علف*** خواجه و فرزندانش بی رزق (55a) و ستوران بی علف و بی جو. ***روستایی بین که از بد نیتی*** و از دون همتی ***می‌کند بعداللتان و التی*** تصغیر التی است برخلاف قیاس. یعنی از شدّت کوچک و بزرگ ایشان کشیدند. ***روی پنهان می‌کند زیشان بروز*** و خود مخفی گردد ***تا سوی باغش بنگشایند پوز*** تا دهان نگشایند و از باغش چیزی نخورند. چون حضرت مولانا روی پنهان کردن روستایی را بیان کرد و بدین تقریب روی پنهان کردن اهل فساد و صاحب اضلال را بیان می‌کند ***آنچنان رو که همه رزق و شرست*** و ریا و مکر. ***از مسلمانان نهان اولیتر است*** زیرا ***رویها باشد که دیوان چون مگس*** بسا روی باشد شیاطین همچو مگس ***بر سرش بنشسته باشد چون حرس*** همچو پاسبانان. ***چون ببینی روی او در تو فتند یا مبین آن رو چو دیدی خوش مخند.*** یا آن روی را مبین و اگر بینی گشاده روی مشو بلکه احتراز کن. مراد از آن روی شیاطین انس است که شیطان چون از اضلال عاجز شود به کسی می‌رود که از انس او را حواله کند بر آن کس تا اضلال کندش.

الحکایه

از مالک دینار مرویست که می گفت شیاطین انس مرا اشدّ است از شیاطین جن از آنکه چون من نعوذ کنم به خدای تعالی شیاطین جن می گریزند اما شیاطین انس نمی گریزند و مرا به عصیان می کشند. ***در چنان روی خبیث عاصیه*** یعنی در حق چنان روی زشت و بی فرمان ***گفت یزدان نسفعن بالناصیة***. اشارت است به‌آن آیت

---

[۸۹] اوستا: اوستاد- اصل
[۹۰] بود: شود- اصل
[۹۱] اوستا: اوستاد- اصل

کریمه که در سورهٔ علق مذکور است كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ، نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ. حضرت مولانا چون چندین معارف فرمود باز به حکایت عودت نمود. ***چون بپرسیدند و خانه اش یافتند*** یعنی چون به ده روستایی رسیدند و از اهل ده خانهٔ او را پرسیدند و خانه اش یافتند، ***همچو خویشان سوی در بشتافتند***. معنی مصراع به ترکی خصم و قوم کبی قپو جانبنه سکرتدیلر. چون به نزدیک روستایی رسیدند ***در فرو بستند اهل خانه اش*** اهل بیت روستایی در خانه را ببستند. ***خواجه شد زین کژروی دیوانه وش*** همچو مجنون گشت. ***لیک هنگام درشتی هم نبود*** و زمان غلظت نبود لاجرم صبر نمود زیرا ***چون در افتادی بچه تیزی چه سود***، چون اندر چاه افتادی تیزی و غضب فایده نمی دهد. (56b) ***بر درش ماندند ایشان پنج روز*** بر باب روستایی ماندند خواجه و عیالش پنج روز. ***شب به سرما روز خود خورشید سوز*** شب به سردی هوا روز به سوز خورشید مبتلا شدند. لاجرم در آنجا چندین روز بماندند که به جانب شهر نرفتند. ***نه ز غفلت بود ماندن نه خری*** ماندن ایشان از غفلت و حماقت نبود ***بلکه بود از اضطرار و بیخوری*** بی طعامی و بی طاقتی. ***با لئیمان بسته نیکان ز اضطرار*** با فرومایه و ناکسان بسته کریمان و اضطراب ***شیر مرداری خورد از جوع زار***. لاجرم خواجه از صبر اضطرار می کرد و روزی روستایی از بهر حاجتی بیرون آمد. ***او همی دیدش و همی کردش*** سلام خواجه روستایی را دید و سلام کرد ***که فلانم من مرا این است نام*** چون خواجه روستایی را نام خود بیان کرد روستایی جواب داد و ***گفت باشد من چه دانم تو کئی*** معنی این مصراع به ترکی دیدی اولسون بن نه بلین سن کمسن ***یا پلیدی یا قرین پاکئی***. روستایی خواجه را دم از استغراق می زد و چنان می نمود که من لوح سینه از نقوش ماسوی پاک ساخته ام و هرگز به ملاحظهٔ غیری از بیم غیرت او نپرداخته ام. من که نقش نام خویش از صحیفهٔ خاطر سترده ام و رخت هستی به کوی عدم برده ام مرا پروای غیر نی. خواجه این ناشناخت را دید ***گفت این دم تا قیامت شد شبیه*** و مانند او گشت ***تا برادر شد یفر من اخیه*** اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ عبس است يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ، وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ، وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ. ***شرح می کردش که من آنم که تو*** خواجه خویش را به روستایی شرح داد بیان کرده که من آنم که تو ***لوتها خوردی ز خوان من دوتو*** یعنی نعمتها خوردی از خوان من و سفرهٔ من چندبار. ***آن فلان روزت خریدم من متاع*** یعنی کسی که از کسی چیزی بخرد ضایع نشود. ***کل سر جاوز الاثنین شاع*** در میان من و تو آنچنان مناسبت و محبت بود که ***سرّ مهر ما شنیدستند خلق*** و مشهور گشت ***شرم دارد رو چو نعمت خورد حلق*** روی شرم دارد چون گلو نعمت خورد. ***او همی گفتش***[۹۲] ***چه گویی ترّهات*** روستایی به خواجه همی گوید چه گویی سخنهای بیهوده. ***نی ترا دانم نه نام تو نه جات*** و نه جای تو. ***پنجمین شب ابر باران می گرفت*** باران عظیم باریدن گرفت ***کآسمان از بارشش آرد شگفت*** که فلک باریدن آن تعجب می کرد، ***چون رسید آن کارد اندر استخوان*** چون صبر را (56a) مجال نماند که کارد به استخوان رسید ***حلقه زد خواجه که مهتر را بخوان*** مهتر در اینجا به ترکی اغا، مراد صاحب خانه و بزرگ بیت است .یعنی خواجه از سر ضرورت حلقهٔ در روستایی را بزد و به اهل او گفت مهتر و صاحب را بخوان. ***چون به صد الحاح آمد سوی در*** آن روستایی. به صد ابرام به جانب در آمد چون بیامد ***گفت آخر چیست ای جان پدر***. روستایی گفت چه خبر ***گفت من آن حقها بگذاشتم*** خواجه گفت من آن حقها را بگذاشتم. ***ترک کردم آنچه می پنداشتم*** و از آن خیالات باطله که در خاطر داشتم همه را فرو گذاشتم اما پندارم که با من هیچ آشنایی نداری آخر نه کم از این که ما را یک شب در این حال نگذاری. ***پنج ساله رنج دیدم پنج روز*** و در این مدت اندک ***جان مسکینم در این***

[۹۲] گفتش: گوید- اصل

گرما و سوز در روز اما در شب در سرما و سردی. ***یک جفا از خویش و از یار و تبار*** مرهون است ***در گرانی هست چون سیصد هزار*** یعنی یک جفا از اقربا و از دوست و قوم در تقلت به‌موجب حسنات الابرار سیئات المقربین همچو سیصد هزار است. ***زانکه دل ننهاده بر جور و جفاش*** زیرا دل ننهادست بر جفای او و از امید جفا نداشت ***جانش خوگر بود بر لطف و وفاش*** جان بر لطف او خوگر بود و عادت کرده. ***هرچه بر مردم بلا و شدتست*** و الم و محنت ***این یقین دان کز خلاف و عادتست***. پس از این آن خواجه به روستایی خطاب کردن گرفت ***گفت ای خورشید مهرت در زوال*** ای کس که خورشید محبت تو در زوال است بلکه غارب گشته، ***گر تو خونم ریختی کردم حلال*** اگر تو خون مرا ریخته باشی ترا حلال کردم. ***امشب باران به ما ده گوشه ای*** و زیر خانه و سقفی ***تا بیابی در قیامت توشه ای*** و زادی یعنی ثوابی. ***گفت یک گوشست آن باغبان*** و از آن اوست ***هست اینجا گرگ را او پاسبان*** باغ را حراست می‌کند. ***در کفش تیر و کمان از بهر گرگ*** حاضر است ***تا زند گر آید آن گرگ سترگ*** و بزرگ. ***گر تو آن خدمت کنی جا آن توست*** و از آن تو ***ورنه جای دیگری فرمای جست***. خواجه چون این سخن را شنید ***گفت صد خدمت کنم تو جای ده*** در زیر سقفی. ***آن کمان و تیر در کفم بنه*** تا که ***من نخسبم حارسی رز کنم*** پاسبانی باغ کنم، ***گر برآرد گرگ سر تیرش زنم*** اگر گرگ سر برآرد او را تیر زنم. ***بهر حق مگذارم امشب ای دودل*** از بهر خدا مگذار (57b) ما را ای بی وفا ***آب باران در سر و در زیر گل*** یعنی ما را امشب در میان این دو بلا مگذار که آب باران بر سر ما باشد و در زیر ما گل، ***گوشه ای خالی شده او با عیال*** آن گوشه خالی گشت و خواجه با عیال ***رفت آنجا جای تنگ و بی مجال*** محل جولان نبود. ***چون ملخ بر همدگر گشته سوار*** به ضرورت، ***از نهیب سیل اندر کنج غار*** که آن خانه همچون غار تنگ بود. ***شب همه شب جمله گویان ای خدا*** خواجه و عیبال او همه شب گفتند ای خدا ***این سزای ما سزای ما سزا*** که اعتماد کردیم بر سخن روستایی. ***این سزای آنکه شد یار خسان*** قرین گشت یا بد آن ***یا کسی کرد از برای ناکسان*** و نیکی کرد به ایشان که بزرگان گفته اند علامت عاقل چهار چیز است حلم از جاهل و رد نفس از باطل و انفال مال در محلّ و دانست از دشمن. چون خواجه از بهر طمع طعام ده از شهر دور شد مثال آن درویش سالک است که از بهر طمع دنیا از اهل الله دور شود و لهذا می‌فرماید ***این سزای آنکه بهر طمع خام*** و حرص و حرص طعام ***ترک گوید خدمت خاک کرام*** و خاک پای عزیزان. ***خاک پاکان لیسی و دیوارشان*** خاک پاکان و دیوارشان اگر بلیسی ***بهتر از عام و رز و گلزارشان*** بهتر است از عوام باغ و گلستان ایشان. ***بندهٔ یک مرد روشن دل شوی*** اگر تو بنده مرد روشن دل شوی ***به که بر فرق سر شاهان روی*** زیرا ***از ملوک خاک یک بانگ دهل*** و آواز طبل ***تو نخواهی یافت ای پیک سبل*** و سالک طریق. ***شهریان خود ره زنان نسبت بروح*** آنانکه از علم و عمل اند راه زن جان اند که به ریا تلبیس کار کنند. ***روستایی کیست گیج و بی فتوح*** احمق و بی گشایش در بعض گنج بی فتوح یعنی خزینه دفین است که او را گشودن میسّر نیست. ***این سزای آنکه بی تدبیر عقل*** و بی فکر عقل معاد ***بانگ غولی آمدش بگزید نقل*** بانگ غول آمد او را و بگوید انتقال را که گمره. ***شد چون پشیمانی ز دل شد تا شغاف*** چون پشیمانی تا به غلاف دل رسید ***زان سپس سودی ندارد اعتراف*** و اقرار. قطعه

مده فرصت از دست اگر بایدت — که گوی سعادت ز میدان بری
که فرصت عزیز است چون فوت شد — بسی دست حسرت بدندان بری

حضرت مولانا قدس الله سره العزیز چون چندان معارف فرمود باز به حکایت عودت (57a) نمود که می‌گوید ***آن کمان و تیر اندر دست او*** در دست خواجه، ***گرگ را جویان همه شب سو بسو*** و طرف به طرف ***گرگ بر***

وی خود مسلط چون شرر اما او ***گرگ جویان و ز گرگ او بی‌خبر*** و غافل. ***هر پشه هر کیک چون گرگی شده*** هر بعوضه و برغوث همچو یک گرگ گشته، ***اندر آن ویرانه شان زخمی زده*** و مجروح کرده. ***فرصت آن پشّه راندن هم نبود*** و خواجه را مجال نبود که پشّه را براند ***از نهیب جملهٔ گرگ عنود*** عناد کننده. ***تا نباید گرگ آسیبی زند*** فتنه کند و ضرر رساند، ***روستایی ریش خواجه برکند***، به فتح کاف مضارع است از کندن. ***این چنین دندان کنان تا نیم شب*** با چندین عقوبت تا بنصف اللیل ***جان شان از ناف آمد به لب*** و ایشان در این حال بودند. ***ناگهان تمثال گرگی هشته ای*** و مانند گرگی رها کرده ***سر برآورد از فراز پشته ای***. چون خواجه دیدش ***تیر را بگشاد آن خواجه ز شست*** کمان ***زد بر حیوان که تا افتاد پست***. تیر را بر آن حیوان زد که افتاد بر زمین ***اندر افتادن ز حیوان باد جست*** و ریح برآمد. ***روستایی های کرد و کوفت دست*** مگر روستایی مخفی ناظر بود های کرد و دست بر دست گرفت و گفت ***ناجوانمردا که خر کرّه‌ی من است*** که کشتی. ***گفت نی این گرگ چون آهرمن است***. خواجه گفت این گرگ همچو دیو بزرگ ***اندرو اشکال گرگی ظاهر است*** در وی شکلهای گرگی پیداست. ***شکل او از گرگی او مخبر است***. چون خواجه این سخن گفت روستایی خواجه را گفت ***نی بادی که جست از فرج وی*** مرهون است ***می شناسم همچنان کابی زمی*** پس تو ای خواجه ***کشته ای خر کرّه ام را در ریاض*** در باغها و مرعی ***که مبادت بسط هرگز ز انقباض*** ترا هرگز گشاد نباشد از گرفتگی. ***گفت نیکوتر تفحص کن شبست*** که شب است، خواجه گفت خوب بنگر زیرا که تاریک است ***شخص‌ها در شب ز ناظر محجبست*** و محجوب. ***شب غلط بنماید و مبدل بسی*** عین شیئ را نمی نماید. ***دید صایب شب ندارد هرکسی*** هر کس در شب خوب نمی بیند. در این تنبیه است که دنیا مانند شب است. هر دیده در این صایب نیست بلکه مردمان بسیار به غلط افتاد ***هم شب و هم ابر و هم باران ژرف*** هم ظلمت شب هم ظلمت ابر هم ظلمت باران عمیق و عریض، ***این سه تاریکی غلط آرد شگرف*** و بزرگ. لاجرم غافلان و بمحکم وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ راست را نمی بینند. ***گفت آن بر من چو روز روشن است*** (58b) روستایی گفت مر این شب همچو روز روشن است لاجرم ***می شناسم باد خر کرّه‌ی من است*** زیرا ***در میان بیست باد آن باد را*** باد خرکرّه مرا. ***می شناسم چون مسافرزاد را*** چون روستایی بی ادبی کرد از این‌گونه سخن بیهوده و نامعقول گفت خواجه بی اختیار گشت. لاجرم ***خواجه بر جست و بیامد ناشکفت*** و بی صبر و بی توقف، ***روستایی را گریبانش گرفت*** و گفت: ***کابله طرار شید آورده ای*** ای احمق و عیار تبلیس کره ***بنگ و افیون هر دو باهم خورده ای*** که چنین بی عقل شده ای ***در سه تاریکی شناسی باد خر چون ندانی تو مرا ای خیره سر*** چرا ندانی ای سراسیمه گشته و بی عقل. ***آنکه داند نیم شب گوساله را*** و خرکره را از بادش ***چون نداند همره ده ساله را*** چرا نمی داند یار دیرینه را که منم و تو آن نیستی که در این چند مدت معرفت می فروختی و ما را در آتش حسرت سوختی؟ حصّه در این قصه در این مرتبه آن است که اهل ریا خود را واله و حیران و بی عقل و سکران و دیوانهٔ خدا و عاشق شیدا می نماید و چنان لاف می‌زند که من مجنون خدایم جز حضرت خدا دیگری را نمی دانم اما چون شهوت و نفسانیت و غرض دنیا پیدا شود عاقل و زیرک گردد و بدین حال خود را رسوای کند. پس از این حضرت مولانا این را بیان کند ***خویشتن را عارف و واله کنی*** و عارف می سازی اما عارف واله آن است که در امر آخرت شاطر و در امر دنیا غافل باشد. چنان که گفته اند زاهد آن است تارک دنیا باشد و عالم آن است که فضول دنیا را ترک کند تا که ناس او را تابع شوند زیرا استدلال به فعل اقوی است از استدلال به قول. چنان

که گفته اند ان الطیب اذا امرّ بالحمیه ثم خلط لم یلتفت الی قوله. ***خاک در***[۹۳] ***چشم مروت می زنی*** که چشم مروت را که کور می‌کنی بلکه چشم طمع می گشایی آداب شریعت و طریقت را رعایت نمی کنی.

الحکایة

عبدالله حفیفه گفته که دویم در بغداد بعد از نماز عید مرا گفت ابن ابی سعدان را می شناسی؟ گفت آری. گفت برو به وی بگوی که امروز ما را بمجالست و موانست خود مشرف گردانند. برفتم، وی را در خانه یافتم در دهلیز که در آنجا غیر یک پاره بوریای کهنه هیچ نبود و وی بر آنجا نشسته بود. اداء رسالت کردم. گفت این سفره[۹۴] را بگیر و شخصی است بیرون به وی بده تا خوردنی بیاورد. گفتم مگر اجابت دعوت رویم نمی کنید؟ گفت: آری ولکن روی علی رضی الله عنه کرم الله وجهه انه قال، قال رسول الله علیه السلام (58a) را به ولیمه دعوت کردند. گفت قم بیا یا علی تاکل کسیره لتحسن مواکلتنا مع الناس. من سفره را بردم و بدان شیخ دادم. سه رغیف و نان‌خورش بیاورد بخوردیم و رفتیم ***که مرا از خویشتن آگاه نیست*** چنین دعوی می‌کنی ***در دلم گنجای جز الله نیست*** و غیر را در دل من راه نیست.

حکایت

ابویزید بسطامی را قدس سره مریدی بود که سی سال خدمت او کرد. هرگاه بایزید نام او پرسیدی. یک روز مرید گفت ای شیخ چند سال است که خدمت تو می‌کنم هنوز نام من نیاموختی؟ بایزید گفت ای درویش مرا معذور دار که در دل من جز خدای نیست و جز نام او نمی دانم و به خدا چنان پر شدم که نام غیر در من نمی گنجد.من چنانم اگر بگویم من نیستم درست است.

آنچه دی خوردم از آنم یاد نیست. علت فراموش کردن من این است که ***این دل از غیر تحیر شاد نیست*** که لاجرم ***عاقل و مجنون حقم یاد آر*** و فراموش مکن. ***در چنین بی خویشیم معذور دار*** و بی‌خودی مرا معذور بدار. ***آنکه مرداری خورد یعنی نبید*** یعنی خمر. ***شرع او را سوی معذوران کشید*** یعنی طلاق و اعتاق و باقی تصرفات مست باده واقع نیست. در یک قول شافعی رحمة الله علیه چنین است و اختیار کرخی و طحاوی این است. ***مست و بنگی را طلاق و بیع نیست*** بلکه ***همچو طفل است و معاف معتقیست*** عفو کرده و آزاد شده است. ***مستیی کاید ز بوی شاه فرد*** یعنی آن مستی که از بوی خدا فرو آید، ***صد خم می در سر و مغز آن نکرد*** آنچنان مستی را در سر و مغز صد خم می نکرد. ***پس برو تکلیف چون باشد روا*** پس بر آن تکلیف چگونه روا باشد که آنرا هیچ قدرت نباشد. ***اسب ساقط گشت و شد بی دست و پا*** که بار نمی کشد. ***بار کی***[۹۵] ***نهد در جهان خر کره را*** زیرا ضعیف است. ***درس کی***[۹۶] ***دهد پارسی بومرّه را*** درس پارسی که دهد ابلیس را که هرکس از او عاجز است. ***بار برگیرند چون آمد عرج*** و لنگی یعنی کسی مست الهی باشد و بی‌خود گشته و عاجز ماند از او بار برگیرند. ***گفت حق لیس علی الاعمی حرج***. اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ تور است و در سورهٔ فتح مذکور است. ***سوی خود اعمی شدم وز حق بصیر*** یعنی در مقام اعتذار می‌گفتی که مستی شراب عینی را شرع دنیوی معذور داشته است و طلاق و بیع او صحیح ننگاشته، خاصّه مستی که از شراب ازلی بود و بی‌خود. یکی که مست شراب لم یزلی باشد چگونه معذوری نتواند شد که من (59b) سوی خود اعمی شدم و

---

[۹۳] در: بر- اصل
[۹۴] سفر: سفر- اصل
[۹۵] کی: که- اصل
[۹۶] کی: که- اصل

زحق بصیر و بینا گشتمی. ***پس معافم از قلیل و از کثیر*** لاجرم مرا بدین حال لاف مگیر و دعوی منافی طریقت و فیض است و در صورت بی‌خودی خودبینی است.

الحکایة

ترکی بود ملازمت مجلس شیخ الاسلام می‌کرد. بر پس سر شیخ مقدار سپری نور می دید و آن ترک بحج رفت و بازآمد. پس از آن، آن نور را ندید. شیخ الاسلام را گفت اکنون آن نور را نمی بینم سبب چیست؟ شیخ الاسلام گفت تو اکنون خود را بیامرزیده و بزرگ در چشم می آوری که حج کرده ام و حاجیم. این لاف و خودبینی مانع حصن است.

لاف درویشی زنی و بیخودی یعنی ای نادرویش لافهای درویشی و بی‌خودی زدی. ***های و هوی مستیان ایزدی*** و چون مستان ایزدی های و هوی مستانه زدی.

الحکایة

شیخ ابواسحاق رسول الله را علیه السلام به خواب دید. پرسید یا رسول الله ماالتصوّف؟ رسول الله علیه السلام گفت التصوف ترک الدعوی و کتمان المعنی.

که زمین را من ندانم ز آسمان یعنی این سخن می‌گویی که اما ای نادان از بی‌خودی زمین را از آسمان ندانم. ***امتحانت کرد غیرت امتحان*** غیرت الهیه ترا امتحان کرد که از بهر طمع دنیا حقوق سابقه را انکار کردی و ولی نعمت را ناشناخته ساختی و باز از برای غرضی برای دعوی ضرر و ضمان کردی فکیف که بذل کنی.

حکایت

یکی از دوستان ابوالولید به چهار هزار درهم محتاج شد. پیش ولید اظهار آن کرد. ابوالولید چون به خانه خود برفت چهار هزار درهم در صرّه کرد و به وی فرستاد. چون آن دوست کفایت مهم خود کرد و بعد از مدتی چهار هزار درهم در صرّه کرد به وی فرستاد ابوالولید قبول نکرد. آن دوست به نزدیک وی آمد. سلام کرد. ابوالولید گفت اگر نه ردّ سلام واجب بودی جواب تو باز ندادمی آخر چهار هزار درم را چه قدر باشد که آنرا باز فرستی.

لاجرم ای روستایی و مرایی ***باد خر کره چنین رسوات کرد*** باد خرکره چنین رسوای کرد ترا. ***هستی نفی ترا اثبات کرد*** نفی و بی‌خودی ترا و فنا و بی وجودی ترا اثبات کرد.

الحکایة

مردی دعوی بی‌خودی کردی و نفی وجود کردی همچون منصور دعوی اناالحق می نمود. زاهدی بر وی عصا حواله کرد و انداخت. آن مرد از جای برجست. زاهد گفت منصور را بر دار کردند او نگریخت تو از یک عصا می گریزی.

این چنین رسوا کند حق شید را و مرایی را. ***این چنین گیرد رمیدهٔ صید را*** به این طریق نازک راه لطیف بگیرد صید وحشی را. ***صد هزاران*** (59a) ***امتحانست ای پسر***[۹۷] در طریق خدا. ***هرکه گوید من شدم سرهنگ در*** و مقبول حضرت، ***گر نداند عامه او را زامتحان*** بلکه به مجرد دعوی اعتقاد کنند عوام، ***پختگان راه جویندش نشان*** می‌دانند لاف حال زنان که اعتقاد نمی کنند به لاف زنان بلکه بر آن میخواهند نشان چنان که ***چون کند دعوی خیاطی کسی*** در بعض قافیه ***خسی*** واقع است. ***افکند در پیش او شه اطلسی*** و می‌گوید که ببر این را به

[۹۷] پسر: پدر- اصل

غلطاق فراخ. معنی این مصراع به ترکی که کس بونی کک تکله قفتان. ***ز امتحان پیدا شود او را دو شاخ،*** به ترکی پودق و بوینز و چتل. ***گر نبودی امتحان هر بدی*** این مصراع شرط است ***هر مخنّث در وغا رستم بدی*** در جنگ همچو پهلوان رستم شدی. ***خود مخنّث را زره پوشیده گیر*** این را فرض کن. ***چون ببیند زخم گردد چون اسیر*** چون زخم و جراحت ببیند همچو اسیر زنجیر می‌شود که دستش نمی تواند که بگیرد. ***مست حق هشیار گردد از دبور*** باد قبله و جنوب. ***مست حق ناید بخود از نفخ صور*** در قیامت و لهذا گفته اند. شعر

یا رب مددی کز ددی خود برهم خویی بدهی کز خودی خود برهم

بادهٔ حق راست باشد بی دروغ و مستی آن صحیح و بی تلبیس. ***دوغ خوردی دوغ خوردی*** دوغ دوغ به ترکی آیران یعنی تو دوغ خوردی و اما مستی نمایی. ***ساختی خود را جنید و بایزید*** و کمال حیرت می نمایی که می گویی رو که ***نشناسم تبر را از کلید***. این مصراع استفهام انکاریست یعنی من نیک و بد را فرق نمی‌کنم ***بدرگی و منبلی و حرص و آز*** مرهون است ***چون کنی پنهان بشید ای مکرساز*** یعنی بد اصلی و بی اعتقادی و حرص و طمع را چرا کنی پنهان ای اهل تلبیس. ***خویش را منصور حلّاجی کنی*** اما ***آتشی در پنبهٔ یاران زنی*** و دوستان را ضرر کنی و اعتذار می نمایی ***که بنشناسم عمر از بولهب*** از حیرت ولیکن می‌گویی ***باد خر کره شناسم نیم شب*** چون چنین دعوی می‌کنی حیرت آن کس را درست باشد که جز تدبیر آخرت نداند.

حکایت

جوانی در مکه مجاور بود کسی ده هزار درم دادش. جوان گفت به وی اکنون حاجت نیست. آن کس گفت به فقیران بده. آن جوان همه را در آن روز تفرقه کرد. چون شب شد به صحرا رفت. جمع گیاه می کرد از بهر خوردن. کسی وی را گفت چرا از آن درمها از بهر افطار خود نگاه (60b) نداشتی اکنون؟ گفت اعتماد آن نبود که تا به شب در حیات باشم. ***ای خری کین از تو خر باور کند*** ای خر این سخن را خر تصدیق و اعتقاد کند ***خویش را بهر تو کور و کر کند*** به کاف عربی یعنی خود را از بهر تو اعمی و اصم سازد. ***خویش را از ره روان کمتر شمر*** و از سالکان طریقت مپندار. ***تو حریف ره ریانی گه مخور*** به کاف عجمی مقصود از گوه است. اهل تحقیق ایمان را چنین تعریف کند که الایمان عقد القلب نبغی جمیع ما تولتها القلوب الیه من المنافع و المضار سوی الله تعالی. ***باز پر از شید سوی عقل تاز*** ای مرغ هوای باز بپر از مکر و تلبیس و به سوی عقل بتاز. ***کی پرد بر آسمان پرّ مجاز*** که بر آسمان پریدن را پر و بال حقیقی می باید. در این محل اهل ظاهر را و اهل باطن را پند است. چون کسی خواهد که به کمال ایمان برسد و به درجهٔ ایمان قدم نهد ترک معاصی و ریا می باید کردو پس آنان که لباس علم رسمی و خرقهٔ عمل صبوری می پوشند اما مردی نکنند حال ایشان همچو حال این مخنّث است. ***خویشتن را عاشق حق ساختی*** در صورت اما ***عشق با دیو سیاهی ساختی*** در حقیقت. ***عاشق و معشوق را در رستخیز*** و روز قیامت ***دو بدو بندند و پیش آرند تیز*** زوج زوج بند کنند و به میدان آرند. ***تو چه خود را گیج و بیخود کرده ای*** احمق و مست کردی به تلبیس. ***خون رز کو خون ما را خورده ای*** خون رز که باده است او کجا خون مردم خورده و ما را گفته ای ***رو که نشناسم ترا از من بجه*** امر است از جهیدن. یعنی از نزد من برو. ***عارف و بیخویشم و بهلول ده*** عارف بی‌خودم و بهلول دیوانهٔ دیارم. ***تو توهّم می‌کنی از قرب حق*** و تقریب پادشاه مطلق ***که طبق گر دور نبود از طبق*** یعنی خزّاف از طبق و مصنوع دور نیست. یعنی هر آینه خلایق مظاهر صفات خالق اند و از موجودات هیچ موجود نیست که در وی اسماء و صفات مشهود نیست و تو پنداشته ای که آینهٔ جمال حقی و مظهر پادشاه مطلقی. نی نی اگرچه حقیقت آهن را قابلیت آیینگی هست اما سوختن و گداختن و با ضرب و الم ساختن باید تا در وی استدارت و امارت پدید آید.

بعد از عبور چندین مراتب سالها رنج صیقل باید کشید تا از زنگار و کدورت صفا پذیرد. آری از این روی که پدید آوردهٔ همهٔ موجودات را در این قرب اشتراک است اما انبیا و اولیا را که زنگار ماسوی از روی آیینهٔ دلها سترده اند در جمال نمای و قرب (60a) خدای به بستهای دیگرست. و لهذا می‌فرماید ***این نمی بینی که قرب اولیا*** و ندانی تقرّب ایشان ***صد کرامت دارد و کار و گیا***. صد کار تصرف به رزق دارد. حال ایشان همچو حال تو نیست که ان من عبادالله اشغث و اغبر لو قسم علی الله لابراه. ***آهن از داوود مومی می‌شود*** و نرم می‌گردد. ***موم از[۹۸] دستت چو آهن می شود[۹۹]*** برعکس حال داوود علیه السلام. ***قرب حق و رزق بر جمله است عام*** بر کافران و اهل سلام. بلکه بهحکم وَهُوَ مَعَكُمْ حضرت را به هرکس قربیست که این را معیّت رحمت می‌گویند. ***قرب وحی عشق دارند این کرام*** و اولیاء عظام. که بهموجب حدیث نبوی الرؤیا الصالحة من جزء سته و اربعین جزء من النبوة. خواب درست و الهام الهی هست ایشان را. ***قرب بر انواع باشد ای پسر*** و فیضان الهی نیز متفاوت است به حسب استعداد خلایق. ***می زند خورشید بر کهسار و زر***. اما متفاوت است اثر. چنان که می‌فرماید ***لیک قربی هست با زر شید را***. لفظ شید و خور و لفظ خورشید آفتاب است. ***که از آن آگه نباشد بید را***. که از آن قرب آگاهی نباشد بید را و درختان بی میوه را. ***شاخ خشک و تر قریب آفتاب*** در رسیدن نورش ***آفتاب از هر دو کی دارد حجاب***. بلکه به همه فیض نور او می‌رسد. ***لیک کو آن شاخ طری*** و تازه ***که ثمار پخته از وی می‌خوری*** نه از شاخ خشک. ***شاخ خشک از قربت آن آفتاب*** فیض و نفع نمی باید. ***غیر زو تر خشک گشتن گو بیاب***. جز زودتر خشک شدن بیاب و فهم کن. ***آنچنان مستی مباش ای بی خرد***. یعنی پس ای بی عقل آنچنان مست مشو ***که بعقل آید پشیمانی خورد***. که چون هشیار شود ندامت خورد. یعنی به اندکی نمایشی خویشتن فراموش مکن و جرعه ای از جام عشق او ناچشیده از مستی جوش مکن که آخر پشیمان شوی. ***بلک از آن مستان که چون می می‌خورند*** و مست شوند ***عقلهای پخته حسرت می برند*** و به حال آن مست تحسّر برند. زیرا مستی که جام جم خورند دیگرند و مستانی که عقلهای پخته بر ایشان این را معیّت علم می‌گویند اما بهموجب انا مع عبدی اذا ذکرنی به مؤمنان مخصوص است حسرت برند دیگر.

الحکایة

مریدی از مریدان جنید صورت بست که به کمال رسید احوال من و به درجهٔ کمال رسیدم و تنها بودن مرا بهتر از صحبت. به گوشه در شد و مدّتی بنشست تا چنان شد که چون شب درآمدی استر برآوردندی و گفتندی (61b) ترا به بهشت باید رفتن. او بر استری نشست و می‌رفت تا به جایگاهی پدید آمدی خرّم و خوش و گروهی با صورتهای خوب و زیبا و طعامهای پاکیزه و آبهای روان و تا سحرگاه او را آنجا بداشتند. آنگاه به خواب اندر شدی، خود را در صومعهٔ خویش یافتی تا رعونت بر وی پدید آمد و پنداری عظیم از او سر کرد و به دعوی پدید آمد و گفت مرا هر شبی به بهشت می برند و حال چنین است. این سخن به جنید رسانیدی. برخاست و بر صومعهٔ او شد. او را با تکبر و دماغی دید و حال از او پرسید. جمله به جنید گفت. جنید گفت چون امشب بدان موضع برسی سه بار بگو لاحول و لا قوة الا بالله العلیّ العظیم. پس چون شب درآمد و او را می برند و او به دل مر جنید را انکار می کرد پس از زمانی از بهر تجربه آن کلمه را سه بار بگفت. آن جمله بخروشیدند و

[۹۸] از: در- اصل
[۹۹] می‌شود: می بود- اصل

برفتند و مرید خود را در مزبله ای یافت در میان نشسته و لختی استخوانهای مرده گرد وی نهاده. بر خطای خود واقف شد. توبه کرد و به صحبت پیوست و بدانست که مرید را تنها بودن رهزنست و از شیطان مکر.
ای گرفته همچو گربه موش پیر این کمال ***گر از آن می شیر گیری شیر گیر***. اگر از آن باده لبن گیری اسد کبر که اعظم الکرامات التسلّط علی النفس. ***ای بخورده از خیالی جام هیچ***، ای بخورده جام هیچ از خیال.

حکایت

ابوبکر کسائی از جنید هزار مسئله پرسیده بود و همه را جواب نبشته. چون وی را وفات نزدیک آمد همه را محو کرد. خبر وفات وی به جنید رسید. گفت جنید از آن می ترسید که کاش آن مسئله را که از من پرسیده بود بشستی؟ گفتند بشست. جنید شادمان گشت. شیخ الاسلام گفت جنید نه از آن می ترسید که آن به دست عوام افتد یا به دست سلطان، بلکه از آن می ترسید که به دست صوفیان افتد و از آن دکانی برسازند. یعنی سخن گفتن و قبول جستن ***همچو مستان حقایق بر مپیچ*** و مستی منما. چنان که می‌فرماید ***می فتی این سو و آن سو مست وار*** تو که حالت مستی می نمایی ***ای تو این سو نیستت آن سو گذار***. ای که تو را مستی حقیقی نیست باری آن مستی را بگذار که از منافقان طریقت نباشی.

حکایت

ابوعبدالله سنجری را گفتند چرا به رسم صوفیان مرقع نپوشی. گفت از نفاق می ترسم که لباس فتیان بپوشم و در زیر بارهای فتوت در نیایم. پس گفتندش فتوّت چیست؟ گفت خود دیدن و تحمل آن را کردن. ***گر بدان سو راه یابی بعد از آن*** به عنایت ملک منّان ***گه بدان سو گه بدین سو سر فشان*** و مستی نما. ***جمله این سویی از آن سو گپ مزن*** و لاف (61a) مکن ***چون نداری مرگ هرزه جان مکن***. چون مرگ نداری و در حالت نزع نفتی باطل جان مکن. ***آن خضرجان از اجل نهراسد او*** آن کس که خضر جان است از اجل نمی ترسد. ***شاید ار مخلوق را نشناسد او*** و سزاست او را که مخلوق را نشناسد. اما ای روستایی تو را آن حالت نیست که مرا ندانی دماغ. ***کام از ذوق توهم خوش کنی*** کام و دهان را به توهم خویش خوش می‌کنی. ***در دمی در خیک خود پرش کنی***. معنی مصراع به ترکی اوفوررسن کندو تولمگی طولدرسن. ***پس به یک سوزن تهی گردی ز باد*** یعنی اگر یک سوزن به خیک تو رسد و سوراخ کند خیک که از آن باد پر گشته بود خالی و تهی شود. لاجرم گاهی باشد که اعمال بسیار به کرداری و به گفتاری فاسد و باطل شود و لهذا بزرگان دین اعتذار به عمل داشتند. دایم به حذر بودند و می ترسیدند. ***این چنین فربه تن غافل مباد*** همچو خیک پر باد ***کوزه ها سازی ز برف اندر شتا***. کار تو همچو آن کوزه گرست که کوزه سازد از برف. چون بخواهی آن کوزه ها پر آب کنی ***کی کند چون آب بیند آن وفا***. کی وفا کند چون آب بیند آن کوزه ها. یعنی می‌گدازد و محو شود. لاجرم به صورت ظاهر و عمل قاصر اعتذار همی باید کرد که بدین بهانه محو و باطل نگردد.

افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن و دعوی طاووسی کردن او میان شغالان

اما در حقیقت به آرایش ظاهر نبود و شغالی به پشم رنگین طاووس نشود. ***آن شغالی رفت اندر خم رنگ***. یعنی اندر خم رنگ افتاد. ***اندر آن خم کرد یک ساعت درنگ***. و از آن خمّ رنگ متلوّن گشت. ***پس برآمد پوستش رنگین شده*** و دعوی می کرد ***که منم طاوس علیّین شده*** زیرا ***پشم رنگین رونق خوش یافته***. وقتی که ***آفتاب آن رنگها برتافته*** و مجلّی ساخته. ***دید خود را سبز و سرخ و فور و زرد***. فور به ترکی کیک اَلَجَه سی و مور. رنگ ***خویشتن را بر شغالان عرضه کرد*** و می نمود. ***جمله گفتند ای شغالک حال چیست***. و تو را چه ***شد که تو را در سر نشاطی ملتویست***، پیچیده است. ***از نشاط از ما کرانه کرده ای*** و کران و کنار گرفته ای. ***این تکبر***

از کجا آورده ای. پس از آن ***یک شغالی پیش او شد کای فلان*** و ای ابله و نادان. ***شید کردی تا شدی از خوش‌دلان،*** مکر و تلبیس کردی تا از خوش دلان شدی. حصّهٔ قصه آن است که کسان ظاهر خود را به لباس علم و تلبیس صورت آراسته و با خرقه و کسوة پیراسته باشند اما اندرون ایشان از عمل و تقوی (62b) عاری باشد. حال ایشان به حال این شغال ماند که تغیّر شکل کرده اند تا از دیگران ممتاز شوند و خلق را وعظ و نصیحت گویند و علم و معرفت و احوال طریقت فروشند. چنان که می‌فرماید ***شید کردی تا به منبر برجهی*** و خلق را پند دهی ***تا ز لاف این خلق را حسرت دهی*** و به حال تو حسرت خورند. اگر چهره را گر تو عاریه بر افروزی باید که اعتراف از تقصیر هم از جنید بیاموزی چنان که،

حکایت

ابوالحسن نوری روزی جنید را دید که بندگان خدای را نصیحت میکرد. گفت یا اباالقاسم ان الله لا یرضی من العلم حتی یجد فوز العمل یعنی خدای تعالی به علم راضی نگردد تا او را در عمل نیابد. یعنی از علم گفتن به خلق رضایی نجوید. جنید چون این سخن شنید از منبر فرود آمد و به خانه درآمد و یک ماه با کس سخن نگفت. بعد از یک ماه مردم جمع آمدند و به اکرام او را از خانه بیرون آوردند تا به منبر برآمد و گفت: لولا انه بلغنی عن النبی علیه السلام انه قال فی آخرالزمان بکون زعیم القوم ارذلهم ما تکلمت علیکم. یعنی اگر نه از بهر خبر پیغمبر علیه السلام بودی که گفته است چون آخر الزمان گردد پیشرو و مهتر قوم حقیرترین ایشان باشد هرگز از بهر شما سخن نگفتمی. یعنی حقیرتر و بی شمارترین قوم منم و آن کس نیستم که به استحقاق فضل علم می‌گویم سخن. بلکه به بی حرمتی و بی ادبی می‌گویم تا باری اگر در مراعات حق علم راست نباشم در اقرار دادن به تقصیر راست باشم. نوری را خبر دادند که جنید دیگرباره بر منبر آمد و بر کنار مجلس بایستاد و گفت السلام علیک یا اباالقاسم. جنید گفت و علیک السلام یا امیر القلوب. گفت یا اباالقاسم غشّیتهم فاجلسوک علی المنابر فنصیختهم فی المزابل. یعنی خیانت کردی به ایشان تا تو را بر منبرها نشاندند و من نصیحت کردم تا مرا در مزابلها انداختند و تا دنیا بوده است برین بوده است که همیشه خائنان عزیز یوده اند و امینان و ناصحان خوار. چنان که حق تعالی فرمود در قصّهٔ پیغمبران که وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ. جنید گفت ما غشی و ما نصحتک یعنی خیانت من چیست و نصیحت تو کدام است. فقال غشک انک دخلت بین الله و خلقه و نصیحتی انّی و کلمتهم الی ربی. گفت خیانت تو به ایشان آنکه میان خدای و میان خلقش درآمدی و راه گشاده است. هرکه خواهد راه به او من خویشتن را در میان حجاب نکردم و تو (62a) راه بگرفتی و خویشتن را حجاب کردی. لاجرم کرم روان طریق صاحب انصاف بوده اند و بتقصیر خویش اعتراف نموده و به آرایش ظاهر و خودنمایی نساخته و بالتفات خلق نپرداخته. ***پس بکوشیدی ندیدی گرمیی*** یعنی در شید کوشیدی و گرمی ندیدی. ***پس ز شید آورده ای بی شرمیی.*** از مکر و ریا آوردی بی شرمی. ***صدق و گرمی انبیاء و اولیاست*** و از آن ایشان است. ***باز بی شرمی پناه هر دغاست*** و ملجأ اهل تلبیس که حال خود نمی دانند و تکبر کنند و کردار بد خود نمی بینند.

الحکایه

ابوجعفر گفت تکبّر المطیعین علی المصاة بطاعتهم شرّ من معاصیهم و آخر علیهم و هم وی گفته جمال الرجل فی حسن مقالهم و کماله فی صدق فعاله. شعر

و غیر تقیّ یامرون الناس بالتّقی طبیب یداوی الناس و هو مریض

که التفات خلق سوی خود کشند از تغییر شکل و پند گفتن. غرض ایشان این است که خلق به ایشان التفات کنند ***که خوشیم و از[۱۰۰] درون بس ناخوش اند***. در ظاهر دعوی خوشی کنند اما در باطن پس بدند.

الحکایه

ابراهیم خواص از بهر منع و دفع امر منکر از مسجد بیرون آمد. سگی بر وی حواله شد و نمی گذاشت. عاجز شد باز به مسجد درآمد و یکساعت فکر کرد. باز بیرون رفت. آن سگ بصبص کرد در وی. در پایش مالیدن گرفت. تا ابراهیم خواص آن امر منکر را دفع و زایل کرد. از او پرسیدند که اول حال چرا چنان شد و آخر چرا چنین شد. گفت اول سگ زبون من شد. آن امر منکر را زایل کردم. پس کمال درون را خوش کردن است نه زیان و لباس را.

چرب کردن مرد لافی لب و سبلت خود را هر بامدادان بپوست دنبه و بیرون آمدن میان حریفان که من چنین خورده ام

و باز رسوای شدن به پیش ایشان. ***پوست دنبه یافت شخصی مستهان*** یعنی فقیری بی نوایی گدای خودنمایی دنبه ای به دست آورده بود و آنرا سبب حرمان و خسارت خویش کرده زیرا ***هر صباحی چرب کردی سبلتان*** و بروت و لبان. ***در میان منعمان رفتی که من*** یعنی هر بامداد لب و سبلتان بدان چرب ساختی و در میان اغنیا رفتی و بر خوان ایشان حاضر گشتی و دست از طعام باز داشتی و زبان لاف گشادی و گفتی که من ***لوت چربی خورده ام در انجمن*** و در جمعیت و در خانهٔ خویش با فرزند و زن. ***دست در سبلت نهادی در نوید*** لفظ نوید به معنی بشارت و حرکت می آید و در اینجا معنی دوم مناسب (63b) است و مراد به ترکی بیض بوردی بیض بوردی دیمکدر. ***رمز یعنی سوی سبلت بنگرید*** که چرب است ***کین گواه صدق گفتار منست*** که من کوت چرب خورده ام ***وین نشان چرب و شیرین خوردنست***[۱۰۱]. اما اعتبار به صدق و نیت و اخلاص است نه به گفتار بی کردار و کردار ناهموار. در اخبار سلف وارد است که من من نایم یتکب له اجر المصلّین و کم من مستیقظ یکتب من النایمین یعنی گاهی باشد که صالحی به خواب رود بدان نیت که زود بیدار شود و نماز بگذارد و نمی تواند که شب بیدار گردد. چون بیدار شود محزون شود . آن کس را که ثواب نماز حاصل گردد و گاهی باشد کسی بیدار گردد و نماز گذارد. اما چون خود را زود بیدار گشته یابد بر بیداری خود نادم شود. از زمرهٔ نائمان محسوسی شود. لاجرم آن لاف زن چنین گفتی بخلق در ظاهر اما ***اشکمش گفتی جواب بی طنین*** شکم او به زبان حال و بی او می گفت ***که ابادالله کید الکاذبین*** که هلاک کناد خدای تعالی مکر دروغ زنان را.

الحکایه

ابوعثمان گفته العاصی خیر من المدّعی ابدا یطلب طریق توبته و المدّعی یحطب فی دعواه. لاجرم شکم آن مرد لاف زن به زبان حال می‌گفت ***لاف تو ما را به آتش برنهاد*** که ما را در گرسنگی بر آتش نهاد. ***کان سبال چرب تو برکنده باد*** دعا علیه است. ***گر نبودی لاف زشتت ای گدا*** و به نیکی ناسزا. ***یک کریمی رحم افکندی به ما*** و بکردی عطا.

حکایت

---

[۱۰۰] از: در- اصل

[۱۰۱] وین نشان چرب و شیرین خوردنست: وین نشان خوردن است چرب و شیرین- اصل

از وهب بن منبه مرویست که مردی در امم سابقه هفتاد سال عبادت می کرد. از سبتی ببستی می‌خورد. وقتی از حضرت خدا حاجتی خواست[۱۰۲] مستجاب نشد. به نفس خود توبیخ کردنی گرفت که تو به نیکی بودی حاجت من روا بودی. یک فرشته نازل شد که این تحقیر کردن نفس تو نزد خدا بهتر است از عبادت هفتاد ساله.
ور نمودی عیب و کژ کم باختی یک طبیبی داروی او ساختی. و علاج عیب مرض تو کردی پیش از این دانسته ای هیچ علتی بدتر از پندار کمال نیست و هیچ خسران بزرگتر از اظهار جلال نی. تا اظهار مرض نکنی دولت مداومت طبیب نیابی و تا دم از سوز اشتیاق نزدی بی سعادت مشاهدهٔ حبیب نیابی. هر آینه اگر مدعیان بی معنی دعوی کمال نکردندی در وی نیاز به درگاه اهل راز آوردندی. لب و سبلت به دنبهٔ ظاهر کمالات مشایخ چرب نساختندی و اعتراف عجز و نقصان کردندی. به جانب نیل مقصود شتافتندی و فیضی از اهل دل یافتندی. عیب پوشی (63a) سالک آن است که عیب خود را از پیر مکمل نپوشد و از راه اعتراف به اصلاح آن بکوشد. ارباب حالات گفته اند هرکه از مقامی دم زند که بدان مقام نرسیده، خدای تعالی او را محروم گرداند از رسیدن به مقام. ***گفت حق که کژ مجنبان گوش و دم*** و بلکه به‌حکم فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ حرکت جوارح خود راست کن. ***ینفعن الصادقین صدقهم*** یعنی در دنیا صادق بودند و صدق آن است که به آنچه نمایی باشی و آنچه باشی نمایی. ***گفت اندر کژ مخسب ای محتلم*** ای خواب کننده و بالغ یعنی در خلوت نیز کژ مباش، به راستی باش. ***آنچه داری آن نما و فاستقم*** اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سوره هودست فاستقم کما امرت. لاجرم در هر خصوص راست شدن می باید. ***ور نگویی عیب خود باری خمش*** و لاف خوشی مزن. ***از نمایش وز دغا خود را مکش.*** از نمایش آن چیز که در تو نیست و از حیله و تلبیس خود را هلاک مکن. رسول الله علیه السلام گفت اخوف ما اخاف علیکم الشرک الاصغر. اصحاب گفتند ما الشرک الاصغر یا رسول الله. گفت الرّیا. ***که تو نقدی یافتی مگشا دهان.*** یعنی اگر گمان بری که نقدی یافته ای، باید که تا نقد وقت خویش بر سنگ امتحان نزنی دهان نگشایی. ***هست در ره سنگهای امتحان*** یعنی تا قلب از عیار پدید نیاید خود را غنی ننمایی بلکه به تضرع و نیاز بگویی. رباعی

یا رب برهانیم ز حرمان چه شود　　راهی دهیم به کوی عرفان چه شود

و احوال خود را محک اولیا زنی تا بدی تو به‌تو بنماید. ***سنگهای امتحان را نیز پیش*** مرهون است یعنی امتحان نه همان نقد راست بلکه سنگهای امتحان‌را در پیش ***امتحان‌ها هست در احوال خویش.*** پس غافل مباش ای درویش. کسانی که دعوت کمال کنند و تحصیل حال کرده اند از مکر نفس و شر شیطان ایمن نیستند. ***گفت یزدان از ولادت تا بحین.*** از وقت زادن تا هلاک شدن و مردن ***یفتنون کل عام مرتین.*** اشارت به‌آن آیت کریمه که در اواخر سوره توبه است أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ. ***امتحان بر امتحانست ای پدر*** مغرور و غافل مباش. ***هین به کمتر امتحان خود را مخر.*** به امتحان کمتر خود را مفروش. (64b) لاجرم هر عاقل را سه عقبه در پیش است که یکی سکرات الموت. یکی سئوال منکر و نکیر و احوال قبر. یکی عرصهٔ احوال عرصات تا از این سه عقبه نگذرد او را امن و خودفروشی نشاید و گفته اند کیف بعجب المرء بعمله و لا یدری ما یخرج من کتابه و در دنیا نیز امتحانهای الهی بسیار است. مثلا حضرت خدا کسی را مستجاب الدّعوه کند. گاهی آن نیز امتحان الهی و و کدخدایی باشد. چنان که در این حکایت:

[۱۰۲] خواست: خاست- اصل

ایمن بودن بلعم باعور که امتحانها کرد حضرت خدا او را و از آنها روی سپید آمده بود

آخر به سبب غرور ممکور شد فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ. از مکر الهی غافل نمی باید بود. ***بلعم باعور و ابلیس لعین***. بلعم باعور که معرفت اسم اعظم داشت و ابلیس بر تلبیس که علم معلّمی ملائکه برمی افراشت ***ز امتحان آخرین گشته مهین***. بلعم باعور مستجاب الدعوه بود. وقتی موسی علیه السلام به شهر او غزا کردن خواست که اهل او کافران بودند چون خبر موسی علیه السلام شنیدند پیش بلعم آمدند از او دعا خواستند. دعا کرد. حضرت خدا، موسی را علیه السلام راه نداد که چهل سال در تیه بماندند. موسی علیه السلام دعا کرد که هرکه بر ایشان دعا کرده باشد دور شود از چیزی که به نزد او دوست تر از همه چیز باشد. حضرت خدا بلعم را از ایمانش دور کرد که مسلوب ایمان بمرد. و قصّهٔ ابلیس مشهور است. پس این دو به غرور و خودفروشی مردود درگاه شدند. اگرچه چند کرت از امتحان سالم جستند و در کرّت آخرین مهین و حقیر گشتند. ***او به دعوی میل دولت می‌کند***. آن گرسته سیر نمای لاف سیری و نعمت می‌کند و کرد و دیگران دعوت کردن می‌خواهد. ***معده اش نفرین سبلت می کند***. معدهٔ گرسنه او را نفرین و لعنت سبلت می کرد. ***کانچه پنهان می‌کند پیداش کن***. خطاب به حضرت خداست. ***سوخت ما را ای خدا رسواش کن***. آخر رسوا شد. ***جمله اجزای تنش خصم وینَد***. یعنی خود را از بهادری لاف می زند اما همه اجزای بدنش خصم وینَد. ***کز بهاری لافد ایشان در دی است***. ***لاف وا دارد کرمها میکند***. یعنی کسی که لاف زند آن لاف کرمها را باز دارد و رد کند. پس کسی که دعوی توانگری هیچ کند کسی او را ندهد ***شاخ رحمت را ز بن برمی کند***. شاخ رحمت و مرحمت را از بن و بیخ برمی کند و بگسلد. (64a) **راستی پیش آر و یا خاموش کن** و لاف دروغ مزن. ***وانگهان رحمت ببین و نوش کن***. پس از آن آب رحمت را ببین و بنوش. ***آن شکم خصم سبال او شده*** که به لاف او را می گذشته است. ***دست پنهان در دعا اندر زده*** و گفته که ای خدا رسوا کن این لاف لئام و فاش کن دروغ دونان. ***تا بجنبد سوی ما رحم کرام***، تا حرکت کند به طرف ما کریم کرم کریمان و شفقت رحیمان. پس به‌حکم من رزق له الدّعا لم یحرم من الاجابة ***مستجاب آمد دعاء آن شکم*** در آن دم **سوزش حاجت بزد بیرون علم** و حرارت او پیدا گشت و آن را و هویدا شد که به‌حکم ان الله حیّ کریم یستحی من عبده اذا رفع یدیه الیه ان یردهما صفر. لاجرم ***تو دعا را سخت گیر و می شخول***. شخولیدن امر است من شخولیدن یعنی ناله و تضرع کن. ***عاقبت برهاندت از دست غول***. و شیطان ***گفت حق گر فاسقی و اهل صنم*** به‌حکم إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ۖ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ و به‌موجب ام من یجیب المضطر اذا دعاه و به حسب ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ ***چون مرا خوانی اجابتها کنم***. که به‌حکم كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ ما بدیم از ما بدی می آید و خدای تعالی کریم است از او کرم می شاید. پس به حسب مواعد آیات ***چون شکم خود را به حضرت در سپرد*** و توفیض و تسلیم کرد تیر دعاء شکم و اعضاء و ثناء معده و اجزا بر هدف اجابت رسد. ***گربه آمد پوست آن دنبه ببرد*** و برفت. ***از پس گربه دویدند او گریخت*** آن گربه گریخت چنان که نرسیدند. ***کودک از ترس عتابش رنگ ریخت*** طفل آن لاف زن از ترس و بیم عتاب پدر سرخ روی را ریخت و زرد روی گشت. ***آمد اندر انجمن آن طفل خرد***[۱۰۳] در آن مجمع که او لاف می زد. ***آب روی مرد لافی را ببرد*** آبروی مرد لاف زن را بریخت. ***گفت آن دنبه که هر صبحی بدان*** آن پوست دنبه که هر بامدادان ***چرب می کردی لبان و سبلتان***. ای پدر ***گربه آمد ناگهانش در ربود*** آن پوست دنبه را. ***بس دویدیم و نکرد آن جهد سود*** و نافع نشد که گربه را نرسیدیم. ***خنده آمد حاضران را از شگفت*** و از

[۱۰۳] خرد: خورد- اصل

تعجب. ***رحمهاشان زود جنبیدن گرفت*** بهآن مرد. ***دعوتش کردند و سیرش داشتند*** آن مرد را. ***تخم رحمت بر زمینش کاشتند*** و حاصل آن تخم پیدا شد که از نعمت آن کریمان سیر گشت ***او چو ذوق راستی دید از کرام*** و کریمان. ***نی تکبر راستی را شد غلام***. پس از آن فراغت کرد از لاف گفتن که راستی فوز است.

دعوی (65b) **طاوسی کردن آن شغال که در خم صبّاغ افتاد**

اول در این حکایت شروع کرده اکنون اتمام می کند. ***آن شغال رنگ رنگ آمد نهفت***، لفظ آمد نهفت مرهون است ***بر بناگوش ملامت گر بگفت***. آن شغال که در خم صبّاغ افتاده و ظاهرش بانواع الوان آراسته بود در گوش ملامت گر از روی مفاخرت گفت ***بنگر آخر در من و در رنگ من*** در ذات شریف من و در رنگ لطیف من نظر کن که ***یک صنم چون من ندارد خوش شمن*** بت پرست. مقصود از قصه بیان اعتزار آن کس است که خود را به زینت علما و بزیّ صلحا آراسته بنماید و به انواع علوم و معارف و اصطلاح و عوارف پیراسته بنماید و به مردم می‌گوید ***چون گلستان گشته ام صد رنگ خوش*** در حسن جمال و در جاه و جلال من بنگر که همچون گلستان رنگارنگ شده ام خوب و لطیف. ***مر مرا سجده کن از من سر مکش. کرّ و فرّ و آب و تاب و رنگ بین*** قوت و جلال و آب لطافت حال و تاب آفتاب جمال و رنگ بی مثال را در من ببین. ***فخر دنیا خوان مرا و رکن دین*** و مرا بخوان از او اصلان یقین. ***مظهر لطف خدایی گشته ام*** و آینه جمال نمایی خدا شده ام. ***لوح شرح کبریایی گشته ام*** نه مجالست شغالان مانده ام. ***ای شغالان هین مخوانیدم شغال*** زیرا ***کی شغالی را بود چندین جمال*** و فضل و کمال. ***آن شغالان آمدند آنجا به جمع*** و پیش او جمع شدند ***همچو پروانه به گرداگرد شمع***. و چون پروانه به اطراف شمع بر آمدند و گفتند ***پس چه خوانیمت بگو ای جوهری*** و صراف معنوی. ***گفت طاوس نر چون مشتری*** و کوکب درّی. ***پس بگفتندش که طاوسان جان*** آن شغالان گفتندش که طاوسان عالم جان ***جلوه ها دارند اندر گلستان***. جلوه های نهانی دارند در گلشن لامکان.

الحکایة

شیخ علی لالا گفت من به حضرت شیخ نجم الدین رفتم و التماس کردم که دست بدو دهم. اشارت کرد تا دست در دست دیگری نهادم و شیخ دست خود و دست من هردو را بگرفت و به بالا برداشت تا به عرش رسانید. چون به عرش رسیدم همان صورت شیخ دیدم که بر عرش نشسته بود، لاجرم کاملان طریقت را چنین کرامت باشد. ***تو چنان جلوه کنی گفتا که نی*** تو را هیچ نصیبی از آن جلوهٔ طاوسی هست؟ آن شغال گفت نی ***بادیه نارفته چون کوبم منی***. بادیه را نادیده و قطع بریّه ناکرده چه گونه سخن از منی که نام جاییست در قرب مکه پس ناقصان را نمی باید که دعوی کمال (65a) کنند بی ریاضت مجاهده.

الحکایه

شیخ احمد جورقانی یکی از مریدان دید که مراقبه کرده بود. کفش بیرون کرد. چندین کفش محکم از پس گردن او بزد. مرید گفت آخر مراقبه کرده ام شیخ چرا رنجش می باید؟ فرمود که مراقبه کسی را روا بود که یک هفته طعام نخورده باشد. چون آواز پای بشنود در خاطر وی نیاید این کسی است برای من طعام می آورد. ***بانگ طاوسان کنی گفتا که لا*** یعنی باز پرسیدند که طاوسان گلشن خدای فضیلت الحان خوش نغمه سرای می دارند تو را هیچ بهره از آن الحان خوش و نغمات دلکش هست گفت نی. ***پس نه ای طاوس خواجه بوالعلا***. چون نیست در تو خاصیتی از خواص طاوسان پس طاوس نه ای. ای خواجه بزرگوار ***خلعت طاوس آید ز آسمان***. به واسطهٔ آن خاصیت و نشان ***کی رسی از رنگ و دعویها بدان***. ای دریغا این همه بیان اهل دغاست که گاهی دم از احاطهٔ انواع علوم و گاهی معرفت سر مکتوم کند و گاهی خود را مظهر سرّ خدا و محرم کبریا داند و

گاهی گوید سوختهٔ آتش اشتیاقم و قافلهٔ قوافل سالار عشّاقم و هرگز اهتمام نمی نماید تا که باشد کردار او موافق گفتار او.

تشبیه فرعون و دعوی الوهیت او بدان شغال که دعوی طاوس می کند

آنکس که خود را به چندین آرایش ظاهر زینت کند و دعوی فضل و کرامت کند همچو فرعون است که خود را زینت کرده دعوی الوهیّت کرد. چنان که می‌فرماید ***همچو فرعونی مرصع کرده ریش*** چنان که فرعون ریش خود به جواهر آراسته بود. ***برتر از عیسی پریده از خریش***. بالاتر از عیسی علیه السلام پریده بود از خری خویش. ***او هم از نسل شغال ماده زاد*** فرعون نیز از شغالات ماده زاد. ***در خم مالی و جاهی درفتاد***. در خم مال و ملک و جاه سلطنت افتاده بود. ***هرکه دید آن مال و جاهش سجده کرد*** هرکه از اهل اضلال چون فرعون بدید جاه و مال او را سجده کرد. ***سجده افسوسیان را او بخورد*** از سجدهٔ سخریّه کنندگان آن فرعون گشت. لاجرم آن کس که به کسوهٔ اهل صلاح آراسته باشد و خلق او را بدین صورت دیده تعظیمش کنند او نیز همچو فرعون مغرور شود. چنان که می‌فرماید ***گشت آن گدای مستک ژنده دلق*** این مصراع به ترکی مست جک اولدی اول یملی و اسکی قفتانلی دیلنجی ***از سجود و از تحیّرهای خلق*** که سبب مستی او اقبال (66b) و رغبت خلق بود ***مال مار آمد که در وی زهرهاست*** در آن مال زهرهای بسیار است لاجرم هرکه از اهل حال طالب مال باشد آنرا بگیرد از زهریش متضرر شود. ***وان قبول سجدهٔ خلق اژدهاست*** چنان که وارد است المال حیّة والجاه اضرّ منه پس بلند همتی باید در امن ارادت به غبار مال و جاه دنیا نیالاید با وجود میراث یافتن ملک عظیم. زنبیلی را که بدان اژدرها دریوزه کند جن سلیمان نتواند یافت و با وجود آنکه بطحاء مکه پر از ذهب و جبال تهامه را همه از جواهر عرضه کنند اعراض از آن نموده به‌حکم لا بل اکون عبداً شکوراً اجوع یوما و اشبع یوما سعادت به افتقار افتخار جز حبیب پروردگار نتواند یافت و مرتضی می باید که در مشاهدهٔ خزاین ممالک یا حمراء احمری و یا صغراء اصغری و غزا غزنا فانا لا نلتفت الیک تواند گفت و بوسعید با میخهای زرین خیمه را که دیگران بر دل می زنند او به گل تواند زد و چون گل تواند شکفت. رباعی

مردی باید بلند همت مردی　　زین تجربه کردهٔ خرد پروردی

کورا بتصرف اندرین مشتی خاک　　بر دامن همت ننشستی گردی

و صاحب دولتی باید که به اقبال خلق خود را صاحب حال نپندارد. اما فرعونی فرعون الهی قرین حال او نبود، فریفتهٔ مال و جاه شد و از توجه خلق و تملّق ایشان گمراه گشت و به زخارف دنیا مغرور گشته و دعوی خدای کرد. چنان که حضرت خدا در حم زخرف حکایت کند وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَٰذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ. وقتی که فرعون با دعوی الوهیت پر سودا و عقل کلی همیشه با او در غوغا که ***های ای فرعون ناموسی مکن*** و خود را به غیرت جاهلیت فریفته مساز. ***تو شغالی هیچ طاوسی مکن***. لاجرم ***سوی طاوسان اگر پیدا شوی*** و ظاهر گردی و پیش ایشان روی ***عاجزی از جلوه و رسوا شوی***. لاجرم خود را به مقابلهٔ موسی و هارون ببین که چگونه رسوا گشتی. ***موسی و هارون چو طاوسان بدند*** که ایشان طاوسان عالم الهی بودند. ***پر جلوه و بر سرو رویت زدند*** پرّ معجزه و کرامت گشادند و بر سر و روی تو بزدند. تو را مغلوب و مقهور کردند که موسی علیه السلام به چوب پاره ای که نام او عصاست از تخت فرار داد و در میان مردمان (66a) بی عار کرد. شعر

فرعون عذاب آید و ریش مرصّع　　موسی کلیم الله چوب و شبانی

لاجرم هرکه بی تحصیل کمال دعوی کمال کند به‌حکم من تصدر قبل او انه فقد تصدی لهوانه پیش کاملان نقصان او هویدا شود. چنان که می‌فرماید ***زشتیت پیدا شد و رسوائیت*** که الأشیاء تعرف باضدادها. ***سرنگون افتادی از بالائیت***[۱۰۴] و دونی و پستی تو هویدا گشت. ***چون محک دیدی سیه گشتی چو قلب*** یعنی شغال ماده را رنگ طاوسی سود نداشت و آلودهٔ دنیا را لاف قدسی فائده نکرد که چون محک امتحان در میان آمد قلب را جز سیاه رویی نتیجه ندارد. نظم

خوش بود گر محک تجربه آید به‌میان تا سیه روی شوذ هرکه در او غش باشد

نقش شیری رفت و پیدا گشت کلب یعنی آن سگ پوستین شیر پوشیده بود در مصاف شیری جز اثر سگ از او نزاد. ***ای سگ گرگین زشت از حرص و جوش*** معنی این مصراع به ترکی ای اویوز چرکن کوپک از حرص و جوشیدن ***پوستین شیر را بر خود میوش*** که سود ندهد چون در تو شیری نیست. ***غرّه شیرت بخواهد امتحان*** یعنی تو که همچو شیر نعره و لاف پهلوانی می زنی غرّه و آواز شیر امتحان خواهد که در کار پهلوانی همچو شیر شوی. ***نقش شیر و آنگه اخلاق سگان***. این هرگز روان نیست که الضدان لا یجتمعان. پس کسی که صورت او به صلاح و سیرت به غاد متصف باشد همچو منافق است. ظاهر او مخالف باطن است و از کلام او اهل حال حال او را فاطن است.

تفسیر و لتعرفنهم فی لحن القول

این آیت کریمه در اواخر سوره محمد است علیه السلام. اول آیت این است أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ یعنی بلکه پنداشتند آنان که در دلهای ایشان است بیماری نفاق یعنی منافقان تصور کردند آنرا که ظاهر نگرداند خدای تعالی کین‌های ایشان را و اگر خواهیم بنماییم به‌تو ایشان را یعنی علامتهای ایشان را پس تو بشناسی ایشان را به علامتهای ایشان و هر آینه شناسی تو ایشان را در گردانیدن سخن و خدای تعالی می‌داند کردارهای شما را و مناسب آن جزا خواهد داد. انس بن مالک رضی الله عنه گفته که بعد نزول این آیت هیچ منافقی نبود که نه حضرت پیغمبر علیه السلام او را بشناخت به سیما و سخن و گفته که در بعض غزاوت. نه کس از منافقان (67b) شبی در خواب شدند و بامداد که برخاستند بر پیشانی هر یک نوشته بود که هذا منافق. ***گفت یزدان مر نبی را در مساق*** در راندن سخن ***یک نشانی سهلتر ز اهل نفاق*** یا نبی علیه السلام منافقان را بداند. ***گر منافق زفت باشد نغز و هول*** اگر منافق فربه باشد و لطیف و با هیبت در این اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ منافقین است وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ ۖ وَإِن يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ و چون نبی علیه السلام منافقان را به شگفت آرد تو را جسمهای ایشان و چون سخن گویند گوش کنی سخن ایشان را ***وا شناسی مرد را در لحن قول*** چنان که در آیت اولی معلوم شد لاجرم اهل حال از مقال خود معلوم می شود. شعر

جوز خالی در میان جوزها می توان دانست او را از صدا

چنان که چون سفالین کوزه ها را می خری یعنی هر آینه بشناسی این منافقان را ای محمد. از اسلوب کلام و فحوای مقال و از میل دادن ایشان را کلام را بجوی از آنجا و از لهجه و بانگ آن ملعون در ادا. چنان که کوزهٔ سفالین می خری ***امتحانی می‌کنی ای مشتری*** که به دست زدن او را به بانگ آوری. ***می زنی دستی بدان کوزه***

[۱۰۴] از بالائیت: از بالا به پست- اصل

چرا ای مشتری ***تا شناسی از طنین اشکسته را*** و فرق کنی از آواز مکسور[۱۰۵] از درست. ***بانگ اشکسته دگرگون می بود*** و بانگ درست دگرگون می بود. ***بانگ چاووش است پیشش می‌رود*** آواز مانند چاوش است که پیش می دود و می رود. ***بانگ می آید که تعریفش کند***. پس از این منافقان را در سخن باید کشید تا شکستگی ایمان ایشان پدید آید. ***همچو مصدر فعل تعریفش کند***، چنان که مصدر را فعل تفسیر کند در اشتقاق. ***چون حدیث امتحان رویی نمود*** و پیدا گشت ***یادم آمد قصهٔ هاروت زود***. پیش از این در آن قصه شروع کرده بودیم.

قصهٔ هاروت و ماروت و دلیری ایشان بر امتحانات حق تعالی

حضرت مولانا در دفتر اول پس از قصهٔ مرتد شدن کاتب وحی، قصهٔ هاروت را ذکر کرده بود و بر وخامت جوان و امن و امتحان تنبیه نموده. دیگرباره به بعض اسرار این قصه اشارت می‌کند که می‌گوید ***پیش از این زان گفته بودیم اندکی***. پیش از این از قصهٔ هاروت و ماروت گفته بودیم پاره ای. ***خود چه گویم از هزارانش***[۱۰۶] ***یکی***. که در او حقایقهای بی نهایت است و اسرار بی غایت.(67a) ***خواستم گفتن در آن تحقیقها*** و تدقیقها. ***تا کنون واماند از تعویقها*** و از موانع. ***حملهٔ دیگر ز بسیارش قلیل*** مرهون است به لفظ گفته آید ***گفته آید شرح یک عضوی ز پیل*** یعنی همچو شرح یک عضو از پیل. هاروت و ماروت از کثرت علم و طاعت و وفرت عبادت چون اعتبار بر عصمت خود کردند عاصی گشتند. ایشان با وجود کثرت عصیان و وفرت طغیان کی روا باشد که بر حال خود اغترار کنند. پس عاقل می باید که به عصمت خود مغرور نشود بلکه اعتماد به عصمت خدای تعالی کند. لاجرم ***گوش کن هاروت را ماروت را*** ای دوست. ***ای غلام چاکران ما روت را*** لفظ ما روت را در آخر مصراع اخیر مرکب است از لفظ ما و از لفظ رو که مرخم از روی است و از تاء به خطابت. چنان که، در این بیت

ماروت را به گلشن کی کرده ایم نسبت کرده این نسبت هاروت روی ما

یعنی ای که بندگانیم ما روی تو را. ***مست بودند از تماشای اله*** آن دو فرشته. ***وز عجایبهای استدراج شاه*** اندک اندک نزدیک کردن و مهلت خدای تعالی که ایشان را حضرت خدا به عوض طاعات تقرّبات بسیار داده بود و ایشان از آن مست گشته بودند. ***این چنین مستیست ز استدراج حق*** که حضرت خدا کسی را به مقابلهٔ طاعت او چندین فیض و قربت دهد به طریق استدراج که آن کس مست شود، ***تا چه مستی‌ها کند معراج حق*** که آن محض لطف و فضل است که در او مکر الهی نیست ***دانهٔ دامش چنین مستی نمود*** که بی عقل گشتند. ***خوان انعامش چه‌ها داند گشود***. از مستی و مکاشفه ***مست بودند و رهیده***[۱۰۷] ***از کمند مست*** بودند از مشاهدهٔ اله و اخلاص یافته به قید بشریت و بی‌خود گشته ***های و هوی عاشقانه می زدند*** که بنی آدم را طعنه زدند و گفتند ایشان به‌موجب فرمان تو نمی دوند و فرشتگان ندانستند که ***یک کمین و امتحان در راه بود***. این فرشتگان از او غافل بودند. ***صرصرش چون کاه کُه را می ربود***. که باد سخت آن کمین و امتحان کوه را همچون کاه می ربود. ***امتحان می کردشان زیر و زبر*** امتحان خدای تعالی ایشان را زیر و زبر کرد. ***کی بود سرمست را زینها خبر*** یعنی آن دو فرشته از نمایش چند که دانهٔ دام مبتلا بود خودپسند گشته بودند و به بوی جرعه ای از جام عشق مستی‌ها نمودند. کمین در راه آماده ایشان ز اهل صرصر ابتلا کوه ثباتشان چون (68b) کاه بر باد داد و ایشان غافل. خانمان اطاعت ایشان از امتحان زیر و زبر گشته اما ایشان به نیم جرعه ای از خبط احوال خویش بی‌خبر

---

[۱۰۵] مکسور: مسکور- اصل
[۱۰۶] هزارانش: هزاران آنش- اصل
[۱۰۷] رهیده: وارهیده- اصل

گشتند. ***خندق و میدان به پیش او یکیست***. کسی که مست است خندق و صحرای هموار را فرق نمی کند. ***چاه و خندق پیش او خوش مسلکیست*** و راه همواریست. زیرا مستی و شهوت دیده را می پوشد. چنان که در این حکایت، ***آن بز کوهی بران کوه بلند*** یعنی نمی بینی که بز کوهی چون از دست صیادان جسته بر سر کوه بلند ***بر دود از بهر خوردن بی گزند*** تا در قله کوه چرا کند بی ضرر از صیادان که از ایشان دور باشد. ***تا علف چیند ببیند ناگهان*** تا گیاه خورد آن بز کوهی. اما ناگاه ***بازیی دیگر ز حکم آسمان*** مفعول بیند. مضمون این مصراع است یعنی کار دگر بدید از قضای آسمان. ***بر کهی دیگر بر اندازد نظر***. آن بز بالای کوه دیگر را می کند نظر. ***ماده بز بیند بر آن کوه دگر***. مادهٔ بز کوهی بیند بر آن کوه آخر. ***چشم او تاریک گردد در زمان،*** مستی شهوت او را آنچنان می سازد که ***برجهد سرمست زین که تا بدا***ن. این مسافهٔ بعیده در نظر او نزدیک نماید تا از این کوه می جهد. ***آنچنان نزدیک بنماید ورا*** آن بز کوهی نر را ***که دویدن گرد بالوعهٔ سرا***. به طرف چاه در میان سرای ***آن هزاران گز دو گز بنمایدش***. آن هزاران ذراع دو ذراع بنماید آن بز کوهی را. ***تا ز مستی میل جستن آیدش*** به‌آن کوه دیگر. ***چونکه بجهد درفتد اندر میان*** یعنی ***در میان آن دو کوهِ بی امان***. لاجرم از مستی شهوت از آن قله برجهد و در میان دو کوه افتاده جان شیرین به تلخی دهد. ***او ز صیادان به کُه بگریخته*** آن بز کوهی از صیادان به کوه گریخته بود. ***خود پناهش خون او را ریخته*** یعنی اما پناهش کوه بود، خون او را ریخته که قضاء الهی شهوت را دام او ساخته تا او را از قلّه کوه سرنگون انداخته. ***شسته صیادان میان آن دو کوه*** صیادان میان دو کوه نشسته ***انتظار این قضاء باشکوه*** و با هیبت باشد. ***باشد اغلب صید این بز این چنین*** اکثر صید بز کوهی با این طریق باشد. ***ورنه چالاکست و چُست و خصم بین***. از مردی شنیدم که گفت بز کوهی چنان است که گاه باشد بر قلهٔ سنگی رود آنجا گیاه نروید که بخورد که نجاست خود را می خورد و بر سنگ کوه گندوش خود را بنوشد. چون سبب هلاک بز شهوت بود حضرت مولانا در منع و حزم شهوت پند می‌فرماید که می‌گوید ***رستم*** (68a) ***ارچه با سر و سبلت بود*** و پهلوان با صورت بود ***دام پاگیرش یقین شهوت بود*** آن دام که پای گیر رستم است شهوت اوست و این چنین واقع شد. ***همچو من از مستی شهوت بُبر***، منقطع شو. ***مستی شهوت ببین اندر شتر*** که چگونه دیوانه شود. ***باز این مستی شهوت در جهان*** اگرچه بزرگ و قویست ***پیش مستی ملک دان مستهان*** و حقیر است. ***مستی آن مستی این بشکند*** مستی ملک مستی شهوت را بشکند. ***او به شهوت التفاتی کی کند*** که ملک پاک از شهوت است. خلاصهٔ کلام این است که مستی شهوت که پیش مستی ملک مستهان است از علیان او این چنین اثرها در اطراف جهان است. پس ببین که مستی ملک را چه اثرها باشد و بدین قیاس خود مستی افلاک و ارواح قدسیه کجا در حیّز احاطت آید. همچنین مستان خود را غایت نیست و تفاوت درجهٔ مستی ایشان را نهایت نی. اما به‌حکم آنکه دانستهٔ خساست همت از قلت معرفت است مستی را بالاتر از مقام هستی اوست. نداند که هرگز دست از دامن مستی خویش باز ندارد و مقامی بالاتر از آن در تصور نیارد. آری ***آب شیرین تا نخوردی آب شور***، مرهون است ***خوش بود خوش چون درون دیده نور***. چنان که نور در درون دیده خوش است. ***قطره ای از باده های آسمان*** یعنی قطره ای از باده الهی ***برکند جان را زمی وز ساقیان***. لاجرم از این قیاس بکن ***تا چه مستی‌ها بود املاک را*** و ملائکه را ***وز جلالت روحهای پاک را***. چگونه اثرها باشد ***که به بوی دل در آن می بسته اند*** آنان که به شمیدن بویی دل بر آن باده بسته اند. ***خمّ بادهٔ این جهان بشکسته اند*** خورده باده جهان کجاست ***جز مگر آنها که نومیدند و دور*** از فیض ربّ غفور. ***همچو کفتاری نهفته در قبور*** که مردودند و مهجور و ***ناامید از هردو عالم گشته اند*** از سعادت دارین محروم مانده اند. ***خارهای بی نهایت کشته اند*** به کسر کاف. لاجرم حاصل ایشان خار و عذاب نار خواهد بود ***پس ز***

مستیها بگفتند ای دریغ. یعنی هاروت و ماروت گفتند ***بر زمین باران بدادیمی چو میغ***. یعنی ما اگر در زمین بودیم باران رحمت بدادیمی چو ابر و زمین که جای ظلم و فساد است در آنجا ***گستریدیمی از این بی‌دادجا*** مرهون است ***عدل و انصاف و عبادات و وفا*** نه جور و ظلم و سیئات و جفا. ***این بگفتند و قضا می گفت بیست*** یعنی هاروت و ماروت این سخن گفتند قضاء خدا به زبان (69b) ستر می گفت توقف بکنید ***پیش پاتان دام ناپیدا بسیست***. یعنی پیش پای شما دامهای ناپیدا بسیار است که بنی آدم را نفس و شیطان مسلط است اگر شما نیز همچو آنان بودید عصیان می کردید. ***هین مدو گستاخ در دشت بلا*** در این دشت بلا گستاخ دویدن نمی باید و اعتقاد بر عصمت و عفت خود کردن نمی شاید. ***هین مرو کورانه اندر کربلا***، تا نیفتی به چاه قضا. زیرا بسیار کس هلاک شده اند و با غرور هلاک گشته اند ***که ز موی و استخوان هالکان*** بسیار کس هلاک شده اند موی استخوان ایشان مانده است. چنان که ***می نیابد راه پای سالکان***. از موی و استخوان جای نیابد یعنی بسیار از سابقان مظاهر قهر الهی گشتند. آثار ایشان را ببینید و عبرت بگیرید. مغرور به صلاح و عصمت خود مشوید. ***جملهٔ راه استخوان و موی و پی***. جمله را پُر است از استخوان و موی و پی ***بس که تیغ قهر لاشی کرد شی*** بس تیغ قهر الهی لاشی کرد. ***گفت حق که بندگان جفت عون*** آن بندگان که قرین عون الهی شوند ***بر زمین آهسته می رانند و هون***. اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ فرقان است وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا. ***پابرهنه چون رود در خارزار***. پا برهنه چگونه رود، آنجا خارستان است. ***جز به وقفه و فکرت پرهیزگار*** جز به توقف و مهل و فکر تأمل پرهیز از بی احتیاطی که ناگاه خار در پایش بخلد. یعنی پای بی احتیاط نخواهد نهادن چون پای برهنه است در خارستان. ***این قضا می گفت لیکن گوششان***، مرهون است ***بسته بود اندر حجاب جوششان***. یعنی قضا الهی این سخن می گفت اما گوش ایشان مستور بود اندر حجاب جوش و غرور و گفتند اگر نفس و شیطان بر ما مسلط باشد ما فرماید اما گوش ایشان بسته است چنان که می‌فرماید ***چشمها و گوشها را بسته اند*** از غرور. ***جز مر آنها را که از خود رسته اند*** و خلاص شده و همه کار از آن خدا دانسته. ***جز عنایت که گشاید چشم را***، جز عنایت خدا کیست که گشاید چشم بسته را. ***جز محبت که نشاند خشم را*** جز دوستی کیست که ساکن کند غضب را.

حکایت

عزیزی در خواب رسول الله را علیه السلام دید و از وی تلقین توبه طلب کرد. رسول الله علیه السلام فرمود که اللهم تب علیّ حتی اتوب و اعصمنی لا اعود و حبب الی الطاعات و کرّه الیّ الخطیات. (69a) ***جهد بی توفیق خود کس را مباد*** و سعی که بی توفیق الهی باشد کس را مباد. ***در جهان الله اعلم بالسداد***. تمام شد اینجا حکایت. لاجرم هیچ احدی به پای جستنی از جوی بلا نتواند جست و هیچ مرغ زیرکی بپر و بال جلادت از دام قضا نتواند رست مگر ناگهان عنایت رسید که. شعر

که ای من غلام چنان ناگهان که یک جذب حق به ز صد کوشش است

نشانها چه باشد بر بی نشان. پس باده ای که او دهد خوش گوار است. مستی که از او باشد بی خمار است. راهی که او نماید نهایت او دارالسّلام است. چون راهبر عنایت او باشد تا مقصود کام است. بیت

جانا نخست ما را مرد مدام گردان وانگه مدام در دِه ما را مدام گردان
از ما و خدمت ما چیزی نیاید ای جان هم تو بنا نهادی، هم تو تمام گردان
این راه بی نهایت گر دور و گر دراز است از فضل بی نهایت بر ما دو گام گردان

خدایا دعای ما آن است که بدرقهٔ توفیق خود را همراه طریق ما گردانی. راهی که از تو سوی ماست همه هدایت بود و راهی که از ما به سوی توست همه ضلالت. راهی که ما به پای خود رویم همه پیچ در پیچ و کوشش ما بی کشش تو هیچ در هیچ.

قصهٔ خواب دیدن فرعون آمدن موسی علیه السلام و تدارکی اندیشیدن

و رفع قضا خواستن او. ***جهد فرعونی چو بی توفیق بود*** یعنی چون تعویل فرعون بر حول و قوت خویش بود و راه نیل مقصود بی بدرقهٔ توفیق می پیمود ***هرچه آن می دوخت آن تفتیق بود*** و شکافته و پاره کردن بود که مقدمات مساعی او نتیجه نداد و امهات تدابیرش تعبیر از هلاکت نزاد. ***از منجم بود در حکمش هزار*** در فرمان فرعون ***وز معبر نیز و ساحر بی شمار***. پس با مدد و عنایت آنان همت بر آن داشت که موسی علیه السلام نیاید به دنیا ***مقدم موسی نمودندش به خواب.*** آمدن موسی را علیه السلام به خواب فرعون نمودند ***که کند فرعون و ملکش را خراب*** که به کسر زاید از بنی اسرائیل و او فرعون و ملک او را خراب کند. ***با معبّر گفت و با اهل نجوم*** یعنی فرعون به ایشان گفت ***چون بود دفع خیال و خواب شوم*** چگونه بود دفع و چارهٔ این خیال و خواب نامبارک. چون معبّران و منجمان خبر خواب فرعون شنیدند ***جمله گفتندش که تدبیری کنیم*** و اندیشه و تدارکی سازیم. ***راه زادن*** (70b) ***را چو رهزن می زنیم*** و سدّ طریق زادن موسی علیه السلام کنیم. لاجرم به علم نجوم زمان وقوع موسی علیه السلام را دانستند. پس رای ایشان بر آن مقرر شد که شب انعقاد نطفه را نگاه داشتند و همت بر تفریق آبا و امهات گماشتند. ***تا رسید آن شب که مولد بود آن***. تا آن شب رسید که سبب ولادت بود آن شب یعنی علوق گرفتن ولد بود. ***رای این[۱۰۸] دیدند آن فرعونیان*** که پیش از آن شب ***که برون آرند روز از پگاه***. معنی لفظ به ترکی اِرکِندن. ***سوی میدان بزم و تخت پادشاه*** اسباب بزم و تخت فرعون. در بعض نسخ این بیت واقع است ***پس بفرمودند در شهر آشکار*** از منجمان و معبران ***که منادیها کنند از شهریار*** که منادی‌ها کنند از طرف فرعون و منادیان بگویند ***الصلا ای جمله اسرائیلیان*** و زمرهٔ بنی اسرائیل و مردان ایشان. ***شاه می‌خواند شما را زان مکان*** از شهر به صحرا روید ***تا شما را رونماید بی نقاب***. آن شاه که فرعون است ***برشما احسان کند بهر ثواب***. پس برون شهر آیید تا که از دیدار و انعام پاداش‌ها محظوظ شوید و یساق فرعون. چنان که هیچ کس دیده بر دیدار او نگشودی و اگر در راه گذری کسی در روی او نظر انداختی او را به سیاست فرمودی چنان که می‌فرماید ***کان اسیران را بجز دوری نبود*** لاجرم ***گر فتاندی بره از پیش او*** یعنی به اتفاق پیش وی واقع گشتندی. ***بهر آن یاسه بخفتندی برو*** بهر آن یساق بخفتندی بر روی تا آنرا نبینند. ***یاسه این بد که نبیند هیچ اسیر*** یعنی بنی اسرائیل ***درگه و بیگه لقای آن امیر*** یعنی فرعون. ***بلکه چاوشان چو در ره بشنود*** آن اسیر که بنی اسرائیل است ***تا نبیند رو به دیواری کند*** تا نبیند روی فرعون را روی خود به دیواری کند. ***ور ببیند روی او مجرم بود*** یعنی اگر روی فرعون ببیند مجرم شود. ***آنچه بدتر بر سر او آن رود*** و آن اسیر را بدترین عقوبت و سیاست کنند. ***بودشان حرص لقای ممتنع*** اسرائیلیان لقای ممتنع امتناع کننده را حریص بودند. ***چون حریص است آدمی فیما منع*** که الانسان حریص لما منع.

به میدان خواندن بنی اسرائیل را برای حلیه منع ولادت موسی علیه السلام

و بخواست که تقدیر را به تدبیر تغییر کند. (70a) ***ای اسیران سوی میدان‌گه روید*** یعنی ای بنی اسرائیل سوی میدان و صحرا بروید. ***کز شهنشه دیدن جودست امید*** که از فرعون دیدن جمال و رسیدن نوال است امید. ***چون***

---

[۱۰۸] این: آن- اصل

شنیدند مژده اسرائیلیان چون مژدهٔ دیدار فرعون را بنی اسرائیل شنیدند. ***تشنگان بودند و بس مشتاق آن*** یعنی مشتاق دیدار فرعون بودند. ***حیله را خوردند و آن سو تاختند*** لاجرم فریفتهٔ حیله گشتند و به جانب صحرا رفتند. ***خویشتن را بهر جلوه ساختند*** و خود را از بهر او آراستند.

حکایت

همچنان که اینجا مغول حیله دان وقتی مصریان در نماز کاهلی کردند خدای تعالی بر ایشان طایفهٔ تاتار گماشت که ایشان همچو حیلهٔ فرعون حیله کردند که مصریان را از شهر بیرون آوردند و قتل عام کردند. حضرت مولانا آنرا حکایت می‌کند چنان که اینجا مغول مهلک و حیله ساز ***گفت می‌جویم کسی از مصریان*** لاجرم آن مغول گفت ***مصریان را جمع آرید آن طرف*** به نزد من. ***تا درآید آنکه می باید بکف*** تا آن کس که می جویم به دست من آید. ***هرکه می آمد بگفتا نیست این*** آنکه می جویم. ***هین درآ خواجه در این گوشه نشین.*** هر یکی را چنین می گفت ***تا بدین شیوه همه جمع آمدند*** و با این حیله جمع شدند. ***گردن ایشان بدان حیله زدند*** و قتل عام کردند. ***شومی آنکه سوی بانگ نماز*** یعنی اذان، ***داعی الله را نبردندی نیاز*** خوانندهٔ خدای را نیاز نبردندی.

حکایت

مؤذن اذان میخواند. ابن عباس رضی الله عنهما می گریست. ابوعالیه گفت ای فرزند عمّ رسول الله علیه السلام این چه گریه است. ابن عباس گفت اگر مردمان دانستندی مؤذن چه می‌گوید خواب نکردندی. پرسید که چه می‌گوید. گفت الله اکبر الله اکبر گوید. مردمان را می‌گوید ای مشغولان فارغ شوید و به عمل خیر روید و کار خدای بزرگوار کنید. چون مؤذن گوید اشهد ان لا اله الا الله می‌گوید من همه اهل آسمان و زمین را گواه گرفتم که شما را دعوت کردم روز قیامت مرا گواهی دهند. چون اشهد ان محمد رسول الله گوید می‌گوید که روز قیامت همه انبیا و رسول الله مرا شهادت می کنند که من پنج بار شما را می‌خواندم. چون حیّ علی الصلا گوید حضرت خدا می‌گوید بباید که دین را راست بکنید و چون حیّ علی الفلاح گوید حضرت خدا به رحمت من فرو می روید. چون الله اکبر الله اکبر گوید خدای تعالی می‌گوید عملهای همه حرام (71b) گشت پیش از نماز که من از همه بزرگترم و عمل مرا می باید کرد. چون لا اله الا الله گوید حضرت خدا می‌گوید دیگری را جز من معبود مگیرید. پس امانت زمین و آسمان بر گردن شما نهاده شد. اگر می خواهید پیش آیید و اگر می‌خواهید پس دوید.

دعوت مکّارشان اندر کشید دعوت مکر کننده ایشان را کشید. چون دعوت گاهی به سوی هلاک باشد از او اجتناب باید کرد و لهذا می‌فرماید ***الحذر از مکر شیطان ای رشید***. پس در عهد فرعون است حیله ساز و کافر مؤمن گداز و سبب خلاص از مکر آن بی درد و نیاز اجابت بانگ نماز است و آنانند که شیأً لله گویند ایشان را دادن چیزکی که الصدقه تردّ البلا. ***لاجرم بانگ درویشان و محتاجان بنوش*** و قبول کن. ***تا نگیرد بانگ محتالیت گوش*** تا بانگ حیله گر گوش تو را نگیرد و به موضع هلاک نرساند.

الحکایه

سالم بن ابی الجعد روایت می‌کند که زنی بیرون رفته بود. با او کودکش همراه بود. گرگ کودکش در ربود. زن در پی او می دوید و با آن یک رغیف بود. گدایی پیش او آمد. آن زن رغیف را به‌آن گدا بداد. گرگ نتوانست که کودک را ضرر رساند. کودک اش را گذاشت و گریخت. به گوش زن هاتف رسید که لقمه به لقمه ***گر گدایان طامع اند و زشت خو***، در صورت ظاهر. ***در شکم خوران تو صاحب دل بجو*** در میان گدایان بعض مقبولان باشد. آنرا بجو که بیابی ***در تگ دریا گهر با سنگهاست*** در قعر دریا گوهر با سنگها باشد. ***فخرها اندر میان***

ننگهاست. پس چنین می باید تا آنچه مقصود است به دست آید که جوینده یابنده بود و جستن اهل دل از آینه و شانه باید آموخت که آن یک آینه خدمت هر روی کند و این یک شاه کاری هر موی نماید تا باشد که روی زیبایی با جعد مشک آسایی به دست آید. شعر

خدمت زلف و رخ کند از پی سنبل و سمن　　شانه در آن مربّعی آینده در مدوّری

لاجرم در جستن دلهای عالمی باید تا باشد که دل اهل اهل به دست آید. قطعه

ز عرش و کرسی و لوح و قلم فزون باشد　　دل خرابی که او را به هیچ نشماری

خموش وصف دل اندر بیان نمی گنجد　　اگر بهر سر مویی دو صد زبان داری

چون حضرت مولانا این حکایت و نصیحت را باستطراد آورد. باز به حکایت عودت نمود. ***پس بجوشیدند اسرائیلیان*** یعنی بنی اسرائیل رغبت عزم صحرا کردند. ***از پگه تا جانب میدان دوان***. از پگاه و سحرگاه جانب صحرا (71a) دوان و شتابان شدند. ***چون بحیلتشان به میدان برد او*** چون بنی اسرائیل را فرعون به حلیه و تلبیس به صحرا برد. ***روی خود بنمودشان بس تازه رو*** و روی خود را فرعون با اسرائیلیان بنمود تازه و خندان. ***کرد دلداری و بخشش‌ها بداد*** هریک را دلداری کرد و خلعت بخشید. هم ***عطا هم وعده ها کرد آن قباد*** آن پادشاه یعنی فرعون. ***بعد از آن گفت از برای جانتان*** بعد از آنکه مشاهدهٔ صورت کردند و خلعت و نعمت یافتند فرعون ایشان را گفت از بهر جان شما ***جمله در میدان بخسبید امشبان*** و به شهر مروید ای اسرائیلیان. قصد فرعون آن بود که کسی با زن خود جمع نشود تا از بنی اسرائیل هیچ پسری به رحم مادر نیفتد. ***پاسخش دادند که خدمت‌ها کنیم*** جواب دادند و گفتند که به فرمان تو کار کنیم. ***گر تو خواهی یک مه اینجا ساکنیم*** اگر بفرمایی یک ماه در اینجا ساکن شویم.

بازگشتن فرعون شاد از میدان به شهر از تفریق بنی اسرائیل از زنان شان در شب حمل

اما غافل از آنکه پدر آن پسر با خود به شهر می بود و آن پدر با زن در خانه مجامعت کند و علوق در خانهٔ او واقع شود. ***شه شبانگه باز آمد شادمان*** یعنی فرعون وقت شب به شهر شادان و خندان بازگشت. ***کامشبان حملست و دورند از زنان*** امشب شب حمل پسر بود اسرائیلیان از زنان دورند. فرعون بدین ظن که حیلهٔ او پیش رفت، ***خازنش عمران هم اندر خدمتش*** خازن فرعون عمران بود از بنی اسرائیل است که پدر موسی است علیه السلام و در خدمت. ***سوی شهر آمد قرین صحبتش*** که در حضور فرعون قدر و اعتبار تمام داشت. به همراهی به قصر شاهی رسید. ***گفت ای عمران برین در خسپ تو*** فرعون عمران را گفت برین در تکیه ساز تو. ***هین مرو سوی زن و صحبت مجو*** و به صحبت زن مپرداز تو. ***گفت خسپم هم برین درگاه تو***. گفت عمران به‌موجب فرمان تو در این درگاه تو باشم. ***هیچ نندیشم بجز دلخواه تو*** هیچ فکر نکنم غیر مراد تو. ***بود عمران هم از اسرائیلیان***، در اصل خویش. ***لیک مر فرعون را دل بود و جان*** و مقبول او بود. ***کی گمان بردی که او عصیان کند*** و فرمان او را مخالفت کند. ***آنکه خوف جان فرعون آن کند*** که زن او در آنجا آید و آن جماع کند تا حمل موسی واقع شود.

جمع آمدن عمران با مادر موسی علیه السلام و حامله شدن مادر (72b) **موسی علیه السلام**

نام مادر خوسی نوخاند بود به حرف نون در اوّل. بعض گفتند یوخاند بود به حرف یاء در اول. ***شه برفت و او بران درگاه خفت*** فرعون درون سرای رفت و عمران برآن درگاه و در آنجا خسبید. ***نیم شب آمد پی دیدنش جفت*** در نصف لیل از بهر دیدن عمران، زن او بیامد. ***زن برو افتاد و بوسید آن لبش*** لب عمران را در آن شب. ***برجهانیدش ز خواب اندر شبش*** و بیدار کرد عمران را در آن شبش. ***گشت بیدار او و زن را دید خوش***

که آن زن ***بوسه باران کرد از لب بر لبش***. چون عمران را چنان دید ***گفت عمران این زمان چون آمدی***. یعنی عمران از زن پرسید چگونه اینجا رسیدی. ***گفت از شوق و قضای ایزدی*** زن گفت از شوق تو و تقاضای حضرت خدا. ***درکشیدش در کنار از مهر مرد*** یعنی عمران زنش را در کنار گرفت از محبّت و جنبیدن شهوت. ***برنیامد با خود آن‌دم در نبرد***. یعنی هرچند حقوق نعم شاهی پیش چشم و خاطر آورد و از مخالفت فرمان امتناع کرد امّا با خویشتن بر نیامد تا نقشی که بر لوح قضا بود بر آمد. ***جفت شد با او امانت را سپرد*** مجامعت کرد نطفه را در رحم انداخت که از او موسی علیه السلام پیدا می‌خواهد شد. ***پس بگفت ای زن نه این کاریست خرد*** یعنی این کار بزرگ است و حادثهٔ عظمی است که فرمان فرعون را خلاف کردیم. ***آهنی بر سنگ زد زاد آتشی*** آن‌چنان آتش که ***آتشی از شاه و ملکش کین کشی*** یک آتش بود که از فرعون ملکش کین کش است و چون عمران خود را مسخّر بازیچهٔ قضا یافت و بی سابقهٔ ارادت در این دام بلا شتافت در مخاطبهٔ مادر موسی فرمود ***من چو ابرم تو زمین موسی نبات*** که با باران ابر از زمین نبات بروید. ***حق شه شطرنج و ما ماتیم مات*** و در تصرّف تقدیر او مغلوبیم. ***مات و برد از شاه می دان ای عروس*** ای زن نه از ما ***آن مدان از ما مکن بر ما فسوس*** و طنز یعنی مرا نگو که تو حق شاه را رعایت نکردی زیرا مراد در این کار اختیار نبود. ***آنچه این فرعون می ترسد از او*** آن پسر که فرعون از وی می ترسد ***هست شد این دم که گشتم جفت تو*** لاجرم آن پسر از ما پیدا می شود. پاکا قادری که جمیع طبقات موجودات بسته به سلسلهٔ تقدیر توست. در قاب کلّ ممکنات مسخور بقیّهٔ تسخیر تست. قطعه

در بحر تو ز کشتی بی دست و پاتریم (72a) زان رو که رقص و جنبش و رفتار ما تویی
گه گه گمان بریم که این جمله فعل ماست آن هم ز توست مایه پندار ما تویی

وصیت کردن عمران جفت خود را بعد از مجامعت که مرا نادیده باشی

تا این را فاش نشود و فرعون مشنود و ما را نکشند ***وا مگردان هیچ ازینها دم مزن*** این سرّ را هیچ به کسی مگو ای زن. ***تا نیاید بر من و تو صد حزن*** و غصهٔ بسیار و محن. ***عاقبت پیدا شود آثار این*** از ما پسری به وجود می آید که به فرعون ضرر می‌رساند. ***چون علامتها رسید ای نازنین*** که تو و من در این کار بی اختیار شدیم. چون عمران در پند جفت گفتنی‌ها گفت و روانه ساخت. ***در زمان از سوی میدان نعره ها*** فی الحال از جانب صحرا نعره ها ***می‌رسید از خلق و پر می شد هوا*** از آن ناله ها ***شاه از آن هیبت برون جست آن زمان***. فرعون از هیبت آن نعره ها برون جست از جامه خواب و سرای ***پابرهنه کین چه غلغلهاست هان***. یعنی فرعون پابرهنه برون آمد گفت چه فریادهاست ای عمران. ***از سوی میدان چه بانگست و غریو*** و چه افغان است. ***کز نهیبش می رمد جنی و دیو*** شیطان پر ریو. ***گفت عمران شاه ما را عمر باد*** دعاء له است. ***قوم اسرائیلیانند از تو شاد*** و خندان از عطای شاه شادی می کنند که به چندین نعمت رسیدند. لاجرم عیش و عشرت می کنندو نعرهٔ شادی می‌زنند و رقص می آرند و کف‌ها می زنند. ***گفت باشد کین بود اما ولیک*** یعنی آنچه تو می‌گویی احتمال است اما ***وهم و اندیشه مرا پر کرد نیک،*** بیم و فکر مرا تمام پر کرد.

ترسیدن فرعون از آن بانگ

که روح را اطلاع باشد یعنی امور. ***این صدا جان مرا تغییر کرد*** و دگرگون گردانید. ***از غم و اندوه تلخم گیر کرد*** در این مدت اندک ***پیش می آمد سپس می‌رفت شه*** پیش آمد و پس می رفت فرعون از کمال اضطراب. ***جمله شب او همچو حامل وقت زه*** لفظ جمله شب ظرف آمد و رفت است یعنی همه شب فرعون در اضطراب بود همچو زن وقت ولادت. ***هر زمان می گفت ای عمران مرا*** بلکه دل و جانم را ***سخت از جا برده است این***

نعره‌ها و فریادها. ***زهره نی عمران مسکین را که تا*** مجال مقال نبود عمران را که ***باز گوید اختلاط جفت را*** و گوید مجامعت زن خود را ***که زن عمران به عمران درخزید*** ماضی است از خزیدن. ***تا که شد استارهٔ موسی پدید*** و پیدا شد در آسمان. این نیز از جملهٔ قضاء (73b) الهی بود که عمران به فرعون بگفت که چنین خطا از ما بی اختیار واقع شد یا زن من را بکش یا به وقت ولادت او صبر کن تا پسر را بکشی که فرزند من فدای وجود تو باد. ***هر پیمبر که در آمد در رحم*** و در افتد در رحم مادر ***نجم او بر چرخ گردد منتجم***، پدید آینده.

پیدا شدن ستارهٔ موسی علیه السلام بر آسمان و غریو منجمان

و نعره های ایشان از آن بود. ***بر فلک پیدا شد آن استاره اش*** یعنی بر فلک طالع گشت نجم موسی علیه السلام. ***کوری فرعون و مکر و چاره اش*** و کوری تدبیرش. ***روز شد گفتش که ای عمران برو*** یعنی فرعون عمران را گفت که به صحرا برو ***واقف آن غلغل و آن بانگ شو*** که بپرس تا سرّ آن غوغا دانی. ***راند عمران جانب میدان و گفت*** از خلق پرسید ***این چه غلغل بود شاهنشه نخفت***. پس از پرسیدن خبر عمران نظر کرد و دید ***هر منجم سر برهنه جامه چاک*** و از غم کلیم الله کلیم پوشیده ***همچو اصحاب عزا پوشید خاک*** و از غم شده بی ادراک. ***همچو اصحاب عزا آوازشان*** از بسیاری فغان ***بُد گرفته از فغان و سازشان*** و متغیر شده. ***ریش و مو برکنده رو بدریدگان***. ریش رو و موی سر را برکنده و روی خود را دریده بودند. ***خاک بر سر کرده خون پر دیدگان*** خاک بر سر کرده از مصیبت و از خون پرشده بود چشم ایشان. ***گفت خیرست این چه آشوبست و حال*** عمران از ایشان پرسید ***بد نشانی می‌دهد منحوس سال***. امسال به‌حکم خواب شاه نامبارک بود پس نامبارک می آید نشان و فال. ***عذر آوردند و گفتند ای امیر*** و ای مقرب شاه همچو وزیر ***کرد ما را دست تقدیرش اسیر*** و بد تقدیر خدا زبون کرد ما را. ***این همه کردیم و دولت تیره شد*** و سر ما خیره شد ***دشمن شه هست گشت و چیره شد*** و غالب گشت. ***شب ستارهٔ آن پسر آمد عیان*** و پیدا شد. ***کوری ما در جبین آسمان*** بهر کوری ما پریشانی سما زد ستارهٔ آن پیمبر بر سما و طالع شد در آنجا. ***ما ستاره بار گشتیم از بکا*** ستاره باریدیم از اشک چشم. ***با دل خوش شاد عمران وز نفاق***. جان عمران با دل خوش و شادان که پسر او پیغمبر خواهد شد اما از روی نفاق، ***دست بر سر می بزد کاه الفراق*** و به صورت ظاهر خود را چنین می نمود. ***کرد عمران خویش پر خشم و ترش*** و تلخرو، ***رفت چون دیوانگان بی‌عقل و هش*** یعنی به سوی فرعون دیوانه وار. ***خویشتن را اعجمی کرد و براند*** تا به پیش فرعون آید. ***گفته‌های بس خشن بر*** (73a) ***جمع خواند***. یعنی بر ارباب رصد و اهل نجوم خویشتن را ترش و غمگین ساخت. او از روی خدعه ***نردهای باژگونه باخت او*** و خلاف ما فی الضمیر بنمود ***گفتشان شاه مرا بفریفتید***. عمران ایشان را گفت شما شاه را فریفتید ***از خیانت وز طمع نشکیفتید***. ماضی منفی است از شکفتن یعنی از بعض بنی اسرائیل مال ستاندید و به خانه رفتن اجازت دادید که ملاقات زن کردند. پس به این کار شاه را خیانت کردید ***سوی میدان شاه را انگیختید*** و تحریک کردید. آوریده ***آب‌روی شاه ما را ریختید*** و رسوای کردید. ***دست بر سینه زدید اندر ضمان*** و گفتید ***شاه ما را فارغ آریم از غمان***. چون حضرت مولانا عتاب عمران را بیان کرد در عتاب فرعون شروع نمود. ***شاه هم بشنید و گفت ای خائنان*** یعنی فرعون گفت به ایشان ***من برآویزم شما را بی امان***. من شما را صلب کنم بی توقف. ***خویش را در مضحکه انداختم*** به سبب تدبیر شما. ***مالها با دشمنان درباختم*** و تلف کردم. ***تا که امشب جمله اسرائیلیان*** که شما گفتید ***دور ماندند از ملاقات زنان*** و دروغ کردید. ***مال رفت و آب روی و کار خام*** و مراد ناتمام، ***این بود یاری و افعال کرام***. استفهام انکاری است. ***سالها ادرار و خلعت می برید*** چند سالی است که وظیفه و خلعت می ستانید. ***مملکتها را مسلّم می خورید*** برین اقطاع حاصل کشورها را میخورید. ***رایتان این بود و فرهنگ نجوم***. یعنی چندین وظایف

را مسلم می خورید تا برای من کاری و تدبیری در نجوم کنید. تدبیر شما این بود و هنر و معرفت نجوم. ***طبل خورانید و مکارید و شوم*** مفت خورانید و اهل حیله و نامبارک. ***من شما را بر درم آتش زنم*** بارهای شما را به آتش بسوزم. ***بینی و گوش و لبانتان بر کنم*** و مثله کنم. ***من شما را هیزم آتش کنم*** که به این عذاب بکشم. ***عیش رفته بر شما ناخوش کنم*** که خوشیها که بر شما رفته است ناخوش و حال شما را مشوّش کنم. فرعون غضب بر منجمان راند و دعوی کرد که ایشان را به انواع عقوبت بکشد. لاجرم منجّمان از بیم جان ***سجده کردند و بگفتند ای خدیو*** و خداوند بزرگ، ***گر یکی کرّت ز ما چربید دیو***، اگر یک نوبت و در این مدت بر ما غالب شد شیطان اما ***سالها دفع بلاها کرده ایم*** پیش از این. ***وهم حیران زانچه ماها کرده ایم*** کارهای لطیف و تدبیرهای شریف پیدا کرده ایم. ***فوت شد*** (74b) ***از ما و حملش شد پدید*** حمل آن پسر ظاهر شد. ***نطفه اش جست و رحم اندر خزید*** نطفهٔ آن پسر از صلب پدر بجست و در رحم مادر خزید. ***لیک استغفار این روز ولاد*** و برای کفارت این فساد روز ولادتش ***ما نگهداریم ای شاه قباد*** و پادشاه بزرگ. ***روز میلادش رصد بندیم ما*** روز ولادت او را به اعمال نجوم بدانیم. ***تا نگردد فوت و نجهد این قضا*** و خلاص نشود از دست ما. ***گر نداریم این نگه ما را بکش***، قتل کن بهر وجه که داری و خواهی، ***ای غلام رای تو افکار و هش***. مقصود توست از هوش از جملهٔ منجمان این بود که طالع شدن ستارهٔ آن پسر را ما دانستیم و بفریاد و فغان ما عیان کردیم. اگر در ما خیانت بودی این راز را پیدا نمی کردیم و بازگشتن آن پسر را و افتادن ستاره اش ما میدانیم. پس فرعون به ایشان رخصت داد ***تا بُنَه مه می شمرد او روز روز***. آن منجم از آن روز تا بنه ماه روز بروز می شمرد. ***تا نپرد تیر حکم خصم دوز***، وصف ترکیبی است. قصد ایشان قضا را دفع کردن بود اما آن کی میسر شود و لهذا خدمت مولانا می‌فرماید ***بر قضا هرکو شبیخون آورد*** قضا را قتل و دفع کردن خواهد. ***سرنگون آید زخون خود خورد*** نه خون قضا را بریزد. ایشان از رکاکت رای و سخافت عقل در این اندیشه که به حیله و تدبیر، رجع تقدیر توانند نمود. اما عاقلان دانند هیچ جواب را در دفع ضرر طاقت مقاومت با شیشه نیست و یارای دفع آتش عالم سوز نسوزد روسع بیشه نی. ***چون زمین با آسمان خصمی کند شوره گردد سر ز مرگی برزند*** شوره گردد آن زمین و ضایع و بی نفع شود. ***نقش با نقاش پنجه می زند***، چون مخاصمت کند ***سبلتان و ریش خود بر***[۱۰۹] ***می‌کند*** و ضرر به خود رساند.

خواندن فرعون زنان نوزاده را سوی میدان هم به جهت مکر

منجمان نتوانستند که یقین آن پسر کنند. پس تدبیر چنان کردند هر پسر نوزاده بکشند تا آن پسر کشته شود و فرعون رسته گردد. ***بعد نه مه شه برون آورد تخت*** یعنی پس از ولادت موسی علیه السلام فرعون بیرون آورد تخت را. ***سوی میدان او منادی کرد سخت*** و منادیان گفتند ***کای***[۱۱۰] ***زنان با طفلکان میدان روید*** و به صحرا آیید. ***جمله اسرائیلیان بیرون شوید*** در بعض نسخ، سوی میدان آنکه اسرائیلیید. ***آنچنان که پار مردان را رسید*** آنچنان احسان که پارسال از مردان اسرائیلیان رسید. ***خلعت*** (74a) ***و هرکس از ایشان زر کشید*** هرکس از مردان عطا برد. ***هین زنان امسال***[۱۱۱] ***اقبال شماست*** و توجه و رغبت اکنون نیز به زنان است که شاه امسال زنان را دعوت خواهد ساخت و زنان نوزاده را به زیادتیِ تشریف خواهد نواخت. ***تا بیابد هریکی چیزی که خواست*** تا هریکی از زنان مراد را یابد و فرمان شاه این است که ***مر زنان را خلعت و بخشش دهد*** عطا و

---

[۱۰۹] بر: پس- اصل

[۱۱۰] کای: ای اصل

[۱۱۱] امسال: امثال- اصل

احسان کند. ***کودکان را هم کلاه زر نهد***. لاجرم ***هرکه او این ماه زاییدست هین*** هر زن که در این ماه زاییده است. ***گنجها گیرند از شاه مکین*** و متین. ***آن زنان با طفلکان بیرون شدند*** همه زنان با طفلان خویش به[۱۱۲] صحرا رفتند. ***شادمان تا خیمهٔ شه آمدند*** به امید احسان. ***هر زن نوزاده بیرون شد ز شهر*** هر زن که نوزاده بود بیرون رفت از شهر به***سوی میدان غافل از دستان قهر*** بی‌خبر از قصّهٔ قهر فرعون. ***چون زنان جمله بدو گرد آمدند*** به نزدیک فرعون جمع شدند. ***هرچه بود از نر ز مادر بستندند*** هر صبی که نر بود از مادر بستدند. ***سر بریدندش که اینش احتیاط***. یعنی کشتند و گفتند که احتیاط این است که همهٔ کودکان تو را بکشیم. ***تا نروید خصم و نفزاید خباط*** تا خصم پیدا نشود و بی عقلی و خطا زیاده نگردد. در کشاف آورده که نود هزار از پسران بنی اسرائیل کشتند.

به وجود آمدن موسی علیه السلام و آمدن عوانان به خانه عمران و وحی آمدن به مادر موسی علیه السلام که موسی را در آتش انداز

آورده اند که فرعون فواجل مصر را موکل ساخت بر حوامل بنی اسرائیل و جمعی دیگر را نیز بر ایشان موکل گردانید که هر حامله‌ای پسر زاید فی الحال بکشد. ***خود زن عمران که موسی زاده بود*** یعنی مادر موسی که موسی را زاده بود از مکر فرعون آگاه بود. ***دامن اندر چید از آشوب و دود*** دامن چید از این فتنه و سوز که بیرون نرفت. ***آن زنان قابله در خانه ها*** آن زنان قابله که در خانه ها ***بهر جاسوسی فرستاد آن دغا***، حیله مند یعنی فرعون. ***غمز کردندش که اینجا کودکیست*** زنان قابله به فرعون گفتند در اینجا پسر است. ***نامد او میدان که در وهم و شکیست***[۱۱۳] و در ترس و بیم است. یعنی مادر او. ***اندرین کوچه یکی زیبا زنیست*** (75b) بیان اول است. ***کودکی دارد ولیکن پرفنیست*** آن کودکی پر فن و صنعت است و در روی نشان سعادت است. ***پس عوانان آمدند آن طفل را*** یعنی چون عوانان آمدند آن زن عمران را یعنی مادر موسی. ***در تنور انداخت از امر خدا*** به فرمان حق تعالی. ***وحی آمد سوی زن زان با خبر*** از جانب خدای خبیر ***که ز نسل آن خلیل است این پسر***. چون خلیل الله را آتش نسوخت این را نیز نمی سوزد. ***عصمت یا نار کونی باردا*** چنان که حضرت خدا در سورهٔ انبیا فرمود قل یا نار کونی بردا و سلاما علی ابراهیم***لا تکون النار حرا شاردا*** شرد البعیر گویند. ***زن به وحی انداخت او را در شرر*** زن عمران موسی را در آتش انداخت. ***بر تن موسی نکرد آتش ضرر*** و گزند. ***پس عوانان بی مراد آن سو شدند*** نامراد رفتند که پسر را به دست نیاوردند عوانان بچه نادیده از آن خانه بیرون رفتند. مادرش در تنور آمد و دید که آتش گل و ریحان شده و موسی علیه السلام به‌آن بازی می‌کند. ***باز غمّازان کزان واقف بدند*** که پسر نمرد. ***با عوانان ماجرا برداشتند*** و غمز کردند ***پیش فرعون از برای دانگ چند*** و از برای چیزی حقیر. ***کای***[۱۱۴] ***عوانان بازگردید آن طرف*** و طوف آن طرف کنید. ***نیک نیکو بنگرید اندر غرف*** کوشک‌ها و خانهٔ بالایی. القصه او را پرورش می‌داد و پیوسته ترسان و هراسان بود به جهت آنکه فرعونیان زیاده از پیش به تفحص[۱۱۵] و و تجسّس مشغول شدند و در این وقت الهام رسید.

وحی آمدن به مادر موسی که موسی را در آب افکن

---

[۱۱۲] به: با- اصل

[۱۱۳] در وهم و شکیست: درو هم سکیست- اصل

[۱۱۴] کای: کان- اصل

[۱۱۵] تفحص: تفخص- اصل

که سلامت او و ایمنی تو در آنست. ***باز وحی آمد که در آبش فکن*** یعنی در آب نیل انداز. ***روی در امّید دار و مو مکن***. چنان که حضرت خدا در سوره طه حکایت کرد و إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ و در سورهٔ قصص قصه می‌کند وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي ۖ إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ. ***در فکن در نیلش و کن اعتماد*** الف را یا خواندن می باید از بهر قافیه. ***من تو را با وی رسانم روسپید***. چنان که در این آیت مبیّن است ***این سخن پایان ندارد مکرهاش*** و حیله های فرعون. ***حیله می پیچید اندر ساق و پاش***. معنی این مصراع (75a) به ترکی جمله دولاشدی آنک انجیکنه و ایاغنه. ***صد هزاران طفل می کشت او برون*** یعنی فرعون. ***موسی اندر صدر خانه در درون*** سلامت بود. زن فرعون از فرعون بخواست که این را نکشد چنان که حضرت خدا در سورهٔ مذکور حکایت می‌کند فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ۗ إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ ۖ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَن يَنفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ. ***از جنون می کشت هر جا بد جنین*** و پسر نازنین. ***از حیل آن کور چشم دوربین***. یعنی فرعون که کور چشم بود دوربین در حقیقت نزدیک را نمی دید و دور را می دید. ***اژدها بد مکر فرعون عنود*** و معاند. ***مکر شاهان جهان را خورده بود*** یعنی مکر فرعون اژدها بود و همچو عصای موسی که پادشاهان جهان را خورده و هلاک کرده بود. ***لیک از او فرعون تر آمد پدید***. یعنی مکر الهی که از فرعون فرعون تر بود که وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ ۖ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ. ***هم ورا هم مکر وی را درکشید*** بخورد که کمال احتیاط میسر نشد زیرا احتیاط آن بود. فرعون عمران را در میدان با سایر اسرائیلی گذاشتی و منجمان یقین عمران کردندی و مجامعت او دانستندی و یقین موسی کردندی. ***اژدها بود و عصا شد اژدها*** فرعون اژدها بود و عصای موسی اژدها شد. ***این بخورد آن را به توفیق خدا*** که عصا اژدها را بخورد و به توفیق حضرت خدا ***دست شد بالای دست این تا کجا*** دست بر بالای دست آمد در همه مخلوقات تا کجا ***تا به یزدان که الیه المنتهی***. که نهایت مکنت قدرت قدرت اوست. ***کان یکی دریاست بی غور و کران*** قدرت حضرت خدا دریاییست که نه تگ دارد نه کنار. ***جمله دریاها چو سیلی پیش آن***، در نزد آن دریای بی پایان. ***حیله ها و چاره ها گر اژدهاست*** در خوردن مکرهای دیگر ***پیش الا الله آنها جمله لاست*** نفی است و معدوم محض. لاجرم غالب مطلق و فعال حقیقی و قادر قهار و ذوالفطره و الجلال و ذوالهیبة والکمال آن ملک متعال است که در دنیا و آخرت متصرف مطلق حضرت اوست که یفعل ما یشاء و یحکم ما یرید. ***چون رسید اینجا بیانم سر نهاد*** و عاجز گشت. ***محو شد والله اعلم بالرشاد*** خداوند داناترست راه راست را که سرّ قضا و قدر را جز حضرت خدا کسی نمی داند. پس از این به حصهٔ قصه اشارت می فرماید. ***آنچه در فرعون بُود اندر*** (76b) ***تو هست*** اما نمی دانی. ***لیک اژدرهات محبوس چَهَست***، در چاه محبوس و مستور است، قوت ندارد که بیرون آید. ***ای دریغ این جمله احوال توست*** که ما حکایت کردیم. ***تو بران فرعون برخواهیش بست*** تو احوال را بر فرعون بستن می‌خواهی. ***گر زتو گویند وحشت زایدت***. یعنی فرعون از مرگ و زوال دولت احتراز می کرد و تدبیری کرد به وی مرگ نرسد. تو نیز در این طول عملی اما نمی دانی که كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ. امر مقرر است و آن مرگ که از وی ترسی به‌حکم قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ. البته به‌تو خواهد رسید. لاجرم اگر گویند که این احوال توست و از حال تو حکایت کنند وحشت و نفرت زاید تو را ***ور ز دیگر چون فسان بنمایدت*** و اگر گویند که احوال دیگر است قصه و حکایت بنماید تو

را. ***چه خرابت می‌کند نفس لعین*** به نظر یقین ببین ***دور می اندازدت سخت این***[۱۱۶] ***قرین*** و بعید می سازد تو را به‌حکم این نفس بئیس القرین. ***آتشت را هیزم فرعون نیست*** آتش تو را هیزم فرعون و اسباب سوختن نیست یعنی تو فقیری و ضعیفی مال و جاه و قدرت نداری. ***زانکه چون فرعون او را عون نیست***. ورنه نفس تو چه ها کردی. حصهٔ قصه آن است که روح به منزله موسی است علیه السلام و عقل همچون هامون و نفس به مثال فرعون و هوای او همچو هامون است. پس باید که در هیچ قصه به ظاهر او قناعت نکنی و بر وجه تطبیق و تمثیل تأمل نموده، حصه برگیری و از اژدهای حیله فرعون نفس ایمن نباشی و بر محبوسی او که از جهت بی آلتی است غره نشوی. با نفس تو آن دشمن است که در خانه تو قرار کرده است و تو او را نمی کشی و دشمنان بیرون را بینی و همچو فرعون تقدیر خدا را به تدبیر تغییر کردن می خواهی.

حکایت مارگیر که اژدهای افسرده را مرده پنداشت و در ریسمانهاش پیچید و به بغداد آورد

چون اژدها مرده نبود بلکه از سردی شتا افسرده بود. چون از گرمی آفتاب تاب یافت صاحب خود را بخورد. ***یک حکایت بشنو از تاریخ گوی*** و از حکایت کننده. ***تا بری زین راز سر پوشیده بوی*** تا از این سر سرپوشیده و مستور بوئی بری و خبر یابی. مراد از راز سرپوشیده این است که گفته بود آتشت را هیزم فرعون نیست و این حکایت مناسب آن آورد که نفس چنان که همچو آتش بی هیزم است اگر هیزم یابد بالا شود، اژدهای پژمرده است (76a) چون قدرت یابد فرعونی کند. ***مارگیری رفت سوی کوهسار*** در طلب مار. ***تا بگیرد او به افسونهاش مار*** مار را کند شکار. زیرا که این معنی دریافته بود که طلب قولا وز راه مرادست، راز طریق سداد است و مفتاح خزاین جودست. مصباح شبستان وجود واسطهٔ نیل مطلوبست. رابطهٔ وصل محبوب سمند شارع بزرگ ارادت است. کمند کردن سعادت مردمهٔ دیدهٔ بینایی است. روح روح دانی ریحان چمن. روح است شمع سراجهٔ فتوح و لهذا می‌فرماید ***گر گران و گر شتابنده بود*** اگر ثقیل و بطئی الحرکة و اگر مستعجل و اهل سرعت باشد ***آنکه جوینده است یابنده بود***. به‌موجب من طلب و جدّ وجد من قرع الباب و لج، لج جوینده یابنده بود. ***در طلب زن دایما تو هر دو دست*** در طلب سعی بلیغ کن ***که طلب در راه نیکو رهبرست،*** که طلب در طریق مراد رهبر است و رهبر نیکوست. ***لنگ و لوک و خفته چشم و بی ادب*** معنی این مصراع به ترکی اغساق و اغساق اویمش گوزلی و بی ادبانه. یعنی بر هر وجه که می ***توانی سوی او می غیژ و او را می‌طلب***. لفظ غیژ امر است از غیژیدن یعنی به جانب خدا خزیدن گیر و او را می طلب . بیت

گرچه نتوان به دوست ره بردن شرط یاریست در طلب مردن

گه بگفت و گه بخاموشی و گه گاه به ذکر و گاه به تسبیح و گاه کلام خیر و گاه به سکون تفکر و تدبر و استماع پند و خیر و گاه ***بوی کردن گیر هر سوی بوی شه***. یعنی ببوی در هر طرف بوی آن شه حقیقی که حضرت خداست. لاجرم گاهی از راه تکاپوی و زمانی از طریق گفت و گوی او را می طلب و او را می‌جوی تا ز گلزارش توانی برد بوی. و جستن او چنان می باید که به‌حکم وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا با همه حواس و قوی در طلب او باشی و پند یعقوب علیه السلام به جای آری. چنان که می‌فرماید ***گفت آن یعقوب با اولاد خویش*** یعنی چنان که حضرت یعقوب علیه السلام در طلب یوسف و بنیامین دیگر پسران را اهتمام فرمود که ***جستن یوسف کنید از حدّ بیش*** یوسف را طلب کنید از حد بیش. ***هر حس خود را در این جستن به جد*** و به سعی بلیغ. ***هر طرف رانید***

---

[۱۱۶] این: ای- اصل

شکل مستعد و به هر وجهی[۱۱۷] استعداد قابلیت باشد. ***گفت از روح خدا لا تیئسوا*** اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ یوسف است يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِن يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللَّهِ ۖ إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِن رَّوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ. یعنی یعقوب علیه السلام (77b) گفت ای پسران بروید پس تفحص کنید از یوسف و برادر او یعنی حال ایشان پرسید و ناامید مباشید از رحمت و فرح خدای تعالی. به درستی که ناامید نشوند[۱۱۸] از رحمت و فرح خدای مگر گروه کافران یعنی ناگرویدگان. پس از رحمت خدا و از احسان او نومید مشوید و در طلب او بپویید ***همچو گم کرده پسر رو سو بسو***. همچو آن کس که پسر خود گم کرده باشد بردوید طرف به طرف. ***از ره حس دهان پرسان شوید*** یکی از حواس که حسّ دهان است به او پرسنده شوید. ***گوش را بر چارراه او نهید*** یکی گوش ایست آنرا بهر طرف راه او نهید. ***هرکجا بوی خوش آید بو برید*** یکی که از مشام است با او ببوید و از بوی خوشش بوی بگیرید. ***سوی آن سر کآشنای آن سرید*** و طالب حضرت خدا شوید که از هر طرف حضرت عندیّت الهیه بدینجا آمده اید. دریغا که از جدایی یوسف دل غافل و از محنت مفارقت بنیامین عقل ذاهلی و حواس ده گانهٔ ظاهر و باطن را که فرزندان یعقوب روح اند به جست و جوی این گم شدگان نمی کاری و از فضل الهی روح مواصلت امید نمی داری. بیت

مگر آنچه از وی جدا مانده بجستن نیرزد که وا مانده

مگر ملاحظهٔ قول خواجه علیه السلام نکرده ای که می‌فرماید افضل العبادة انتظار الفرج. که هرگز روح وصال و راحت اتصال را منتظر نمی باشی. و گوییا قول جنید نشنیده ای که می‌گوید تحقق رجاء الراجین عند تواتر المحن ترادف المصائب لان الله تعالی یقول لا تیأسوا من روح الله که با وجود تواتر محن فراق و ترادف مصائب اشتیاق رجاء لقای یار و امید مشاهدهٔ دیدار نداری. یافتهٔ طلب کو و اگر نیافته ای طلب کو. شعر

اگر تو یار نداری چرا طلب نکنی و اگر بیار رسیدی چرا طرب نکنی

باری اگر دیدهٔ دیدار یار نداری بکوش تا مشامِ بوی شناس به دست آری تا از جزو به کل و از نسیم به کل توانی پیوست و پیوسته صورت إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ نقش توانی بست. و اگر از این هردو به سمت حرمان موسوم باید که از درد نایافت محروم نباشی تا هر لحظه از روی درد و حسرت در مخاطبه واصلان حضرت توانی گفت. بیت

تو ای عزیزی که با یوسف غنیمت دان که من ز گم شده خود خبر نمی یابم

عجب عجب که درد مفارقت یار نداری و همت بر جستن باری گماری. لاجرم اگر طالب چیزی کنی آنرا طلب کن و اگر غیر او طلب (77a) کنی از وی طلب کن که اذا اراد اله شیئا، هیا اسبابه چنان که می‌فرماید ***هرکجا لطفی به بینی از کسی***، چون از کسی لطف یابی. ***سوی اصل لطف ره یابی عسی***. شاید که سوی اصل راه یابی و آنرا طلب کنی. ***این همه خوشها ز دریاییست ژرف*** یعنی از حضرت خداست که مسبب الأسباب اوست. ***جزو را بگذار و بر کل دار طرف***. به سکون را به معنی چشم. در بعض نسخ به جای جنگها لفظ زشتها واقع است ***جنگهای خلق بهر خوبیست*** و از بهر زخارف دنیاست و از بهر رسیدن است به نعمت زیبایی. ***برگ بی برگی نشان طوبیست*** و قطع علایق و عوایق نشان سرو آزادی است. ***خشمهای خلق بهر آشتیست*** تا به صلح و فراغت و به حضور دل رسند. ***دام راحت دایما بی راحتیست*** و سبب نیل راحت بی راحتی و ریاضت است.

---

[۱۱۷] وجهی: وحی- اصل

[۱۱۸] نشوند: نشوید- اصل

چنان که کسی در دنیا اگر مشقت نکشد به راحت نرسد. کار آخرت نیز چنین است. ***هر زدن بهر نوازش را بود*** که آنکه می‌زند باز او را می نوازد. پس به‌حکم اذا احبّ الله عبداً عجل عقوبته زدن حضرت خداوند از بهر نوازش است. ***هر گله از شکر آگه می‌کند*** هر شکایت از شکر آگاه کند از ضدّ به ضد انتقال توان کرد. ***بوی بر***[۱۱۹] ***از جزو تا کل***[۱۲۰] ***ای کریم***، مرد ***بوی بر از ضد تا ضد ای حکیم*** بوی ببر از ضد به ضد ای شخص حکیم. ***جنگها می آشتی آرد درست*** جنگها صلح می‌آورد[۱۲۱]. ***مارگیر از بهر یاری مار جست*** که مار او را یار شود. ***بهر یاری مار جوید آدمی*** لاجرم به‌حکم المال حیّة آدمی بهر یاری مار جوید. مار خود یار نباشد بلکه دشمن جان است. ***غم خورد بهر حریف بی غمی*** برای یاری غم خورد که آن یار غم او نمی خورد. لاجرم اولاد و ازدواج و یاران دنیا پای بند مردیست که سلوک عبادت را مانع است. و مراد از بهر او غم می خورد از عمل آخرت محروم بماند اما ایشان غم آن مرد نمی خورند خواه مرد مرده باشد خواه زنده. چون حضرت مولانا برخی معارف فرمود باز به قصّهٔ مارگیر عودت نمود. ***او همی جستی یکی مار شگرف*** و عظیم. ***گرد کوهستان در ایام برف*** که مار در آن ایّام زبون باشد. پس مار بزرگ در زمستان سهل است گرفتن و آن مارگیر مار بزرگ طلبید اژدهایی یافت ***اژدهایی***[۱۲۲] ***مرده دید آنجا عظیم***. آن اژدها از سردی شتا مرده می نمود ***که دلش از شکل او شد پر ز بیم***. که دل آن مارگیر از شکل آن (78b) اژدها پر گشت از ترس و از بیم. ***مارگیر اندر زمستان شدید*** و در شتای سخت ***مار می جست اژدهای مرده دید***. مارِ بزرگ می جست اژدها را یافت که مرده پنداشت. ***مارگیر از بهر حیرانی خلق*** تا خلق قدرت او بینند حیران شوند، ***مار گیرد اینت نادانی خلق*** که یار را نمی گیرند مار را می گیرند. امیرالمؤمنین علی رضی الله عنه کرم الله وجهه فرمود مثل الدنیا مثل الحیّة یلین مسها و یعجب نقشها و یقتل سمها. این عجیب است که با چندین مضرات او به وی فریفته شوند. ***آدمی کوهیست چون مفتون شود*** چرا فریفته گردد. کوه طلب کان حقایق نکند که در خبر است الناس معادن کمعادن الذهب و الفضه و منافع دنیا و آخرت دروست که من اراد الدنیا فلیتجرد و من ارادة الآخرة فلیتذهد و کسی اگر طول عمر خود در ضلال برده باشد چون در نفسی کلمهٔ شهادت به زبان آرد از همه معاصی پاک شود. لاجرم چنین سرمایه ای را ضایع کردن در طلب مال و هوای نفس بودن مقتضای عقل کامل نیست. ***کوه اندر مار حیران چون شود*** و به دفع اژدهای نفس از باطن نمی کوشد بلکه طالب پروردن او شود. سرمایهٔ عمر را تلف می کند بلکه به عصیان صرف میکند. ***خویشتن نشناخت مسکین آدمی*** و قدر خویشتن ندانست. ***از فزونی آمد و شد در کمی*** و از عالم ملکوت آمد مبتلای نقصان گشت.

الحکایة

سعد بن مسعود گفت اذا رأیت العبد تزداد دنیاه و تنقص آخرته و هو به راضٍ فذلک المغبون الذی یلعب بوجهه و و هو لا یشعر. ***خویشتن را آدمی ارزان فروخت*** و مغبون و فریفته گشت.

الحکایة

حسن بصری گفت انّ ابن آدم یستقل ماله و لا یستقل علمه یفرح بمصیبة فی دینه و یخرج من مصیبه فی الدنیا و ابوحازم گفت یسیر الدنیا یشغل عن کثیر الآخرة.

---

[۱۱۹] بر: ببر- اصل
[۱۲۰] کل: بکل- اصل
[۱۲۱] می‌آورد: می‌آرد- اصل
[۱۲۲] اژدهایی: اژدهای- اصل

بود اطلس خویش بر دلقی بدوخت قدر اطلس ندانست. ***صد هزاران مار و که حیران اوست*** بسیار مار و اژدها و کوه بلند و بالا حیران اوست او را که انسان همه را تصرف کند اما ***او چرا حیران شدست و ماردوست*** نه یار دوست. گفته اند درد بی دوا آن است که درد از دوا نشناسی و رنج بی شفا آن است که زخم از مداوا نشناسی، دم از افلاس میزنی و گنج در دیوار داری. اما منتظر گشادن دری و کلید بر سر و دستار داری. (78a) ***مارگیر آن اژدها را برگرفت*** یعنی باری مارگیر در زمستان شدید اژدها از سرّما افسرده دید و آنرا مرده پنداشت و به لطایف و حیله برداشت. ***سوی بغداد آمد از بهر شگفت*** و اژدها را به سوی بغداد برد از بهر تعجب و حیرانی خلق. ***اژدهایی چون ستون خانه ای*** پهن و دراز بود. ***می کشیدش از پی دنگانه ای*** حیرانی و دانگی. ***کاژدهای***[۱۲۳] ***مرده ای آورده ام***، اما من کشته ام. ***در شکارش من جگرها خورده ام***. خلق را این سخن می گفت ***او همی مرده گمان بردش ولیک*** آن مارگیر اژدها را مرده گمان می برد اما ***زنده بود و او ندیدش نیک نیک***. مارگیر اژدها را نیک ندیده بود. ***او ز سرماها و برف افسرده بود*** نه مرده، ***زنده بود و شکل مرده می نمود***. در صورت ظاهر حضرت مولانا در این مرتبه به حصهٔ قصه اشارت می نمود که می‌فرماید ***عالم افسرده ست نام او جماد***. یعنی آن کس ظاهربین است مرده تصور کند و سرّ این قول را که فما فی الکون موجود تراه ماله نطق نشناسد ***جامد افسرده بود ای اوستاد***. اما ای مرد غافل و ظاهربین ***باش تا خورشید حشر آید عیان*** و تاب آفتاب ارادت برسد به مارستان و اژدهای جهان ***تا ببینی جنبش جسم جهان*** و به حرکت آید اجزای عالم چون ماران. لاجرم اجزای جهان گواهی دهند بر اعمال و عذاب کنند بر قبایح اعمال. حضرت خدا قادر است که هر مرده را زنده کند و آلت عذاب سازد. نظم

قدرتی را که نیست نقصانش کارها جمله هست آسانش

چون عصای موسی اینجا مار شد یعنی اگر مرد ظاهربین دیدهٔ بصیرت بگشاید و به نگر صایب تأمل نماید هر آینه معاینه بیند و یقین داند که بعض اجزای جهان به فرمان حضرت رحمن طبع جامدی فرو گذاشت و لواء حس و حرکت ارادیّه برفراشت. پس باقی اجزا نیز موقوف تابش آفتاب را آفتاب ارادت اند تا افسردگی فروگذارند و روی به حسّ و حرکت آرند. آخر نه عصای موسی اژدها شد، ***عقل را از ساکنان اخبار شد***. عقل را از جمادات خبر می‌دهد که دیگران را نیز همچو عصای موسی جان دهد. بیت

کار اگر دشوار اگر آسان بود پیش قدرت جملگی یکسان بود

پارهٔ خاکی تو را چون مرد ساخت که اصل خلقت تو پاره ای خاک است آنرا جان داد مرد و آدم کرد، ***خاکها را جملگی شاید شناخت*** (79b) که همه خاک را جان دهد. ***مرده زین سو اند زان سو زنده اند***، از جانب ما مرده و از جانب حضرت خدا حیات دارند. ***خاموش اینجا اینجا وان طرف گوینده اند*** و سخن گوی. ***چون از آن سوشان فرستد سوی ما*** چون از طرف خود ایشان را به جانب ما فرستد. ***آن عصا گردد سوی ما اژدها*** لاجرم ***کوهها هم لحن داودی کنند***، داود علیه السلام چون زبور خواندی کوهها با او فریاد کردندی چنان که حضرت خدا در سورهٔ انبیا می کند وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُودَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ ۚ وَكُنَّا فَاعِلِينَ و در سورهٔ سبا خبر می‌دهد يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ. ***جوهر آهن بکف مومی کند*** چنان که داود علیه السلام آهم را موم کردی. حضرت خدا در سورهٔ سبا اخبار کرد وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ***باد حمال سلیمانی شود*** که لشکر و یار سلیمان را کشیدی. چنان که حضرت خدا در سورهٔ سبا حکایت می‌کند وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ***بحر با موسی***

[۱۲۳] کاژدهای: اژدهای- اصل

سخن دانی شود. دریای قلزم یا نیل سخن موسی را دانست و فرمان او را امتثال نمود چنان که حضرت رب ودود در سوره شعراء فرمود فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ ۖ فَانفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ. ***ماه با احمد اشارت بین شود*** اشارت رسول الله علیه السلام دانست و دو پاره گشت. ***نار ابراهیم را نسرین شود*** نار نمرود ابراهیم علیه السلام را گلشن گشت. ***خاک قارون را چو ماری درکشد*** خاک کلام موسی را علیه السلام خذیه گرفت بدانست قارون را فرو برد. ***استن حنانه آید در رشد*** در راه راست که از دوری رسول الله علیه السلام انین کرده. ***سنگ بر احمد سلامی می‌کند کوه یحیی را پیامی می‌کند*** و خبر می‌دهد که به من کن یا یحیی. ***ما سمیعیم و بصیریم و خوشیم*** جمادات عوام می‌گویند ما کلام حضرت خدا را می شنویم، هرچه می نماید می بینیم و با این حال خوشیم. ***با شما نامحرمان ما خاموشیم*** شما که نامحرم آید سخن نگوییم که سخن ما با محرم است. ***چون شما سوی جمادی می روید*** نه جانب حیّ و حیات. ***محرم جان جمادان چون شوید*** و جان جمادان را کی بدانید. ***از جمادی عالم جانها روید*** تا که در آن عالم ***غلغل اجزای عالم بشنوید***. پس از آن ***فاش تسبیح جمادات آیدت*** یعنی تو را ***وسوسهٔ تأویلها نربایدت*** وسوسهٔ تأویل‌ها نمی رباید تو را همچو ارباب اعتزال (79a) و اصحاب ظواهر که خالی از حال اند ایشان. در معنی آیه ای که در سورهٔ بنی اسرائیل است وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ تأویل کردند و گفتند که وجود هر موجود مذکر و موحد خویش است و مشاهده کننده را سبب تسبیح. پس گویا که هر موجود مسبح است و این تأویل از غایت ضیق عطن است و به سیاق آیت که وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ. ناطق است به فساد تأویل ایشان. اگرچه مستحی است به مذکریت باشد. همه کس را اطلاع بر این تسبیح نیست. حاصل بود و نفی معرفت این تسبیح از مخاطبین درست نیاید. پس معلوم شد که نفی تسبیح موجودات از جهت تقید به درجهٔ جمادات است. ***چون ندارد جان تو قندیلها*** و نور روشنا. ***بهر بینش کرده ای تأویلها*** لفظ بهر بینش قید قندیلهاست ***که غرض تسبیح ظاهر کی بود*** کجا باشد. دعوی دیدن خیال غی[۱۲۴] بود و دعوی شنیدن خیال گمراهی باشد. ***بلکه مر بیننده را دیدار آن*** یعنی چنین تأویل کردی که ناظر را دیدن جمادات ***وقت عبرت می‌کند تسبیح خوان*** وقت عبرت و استغراب خدا را تسبیح گوید یعنی سبحان الله گوید از سر عبرت. ***پس چو از تسبیح یادت می‌دهد***. یعنی دیدن جمادات بیاد تو تسبیح آرد. ***آن دلالت همچو گفتن می بود*** آن دلالت جمادات همچو تسبیح گفتن ایشان است. لاجرم ***این بود تأویل اهل اعتزال*** و همچنان ***و آنِ آن کس کو ندارد نور حال*** و روشنایی دل ز اهل ظاهر. ***چون ز حس بیرون نیاید آدمی***، از حس ظاهر تا بیرون نشد و حسّ اندرون هویدا نگشت. ***باشد از تصویر غیبی اعجمی*** و اجنبی. ***این سخن پایان ندارد مارگیر***، لفظ مارگیر مرهون است یعنی سخن معارف و حکمت حدّ و نهایت ندارد و اصل قصه را بیان کنیم که آن مارگیر ***می کشید آن مار را با صد زحیر*** و مشقت. ***تا به بغداد آمد آن هنگامه جو*** مارگیر هنگامه خواهد ***تا نهد هنگامه ای با چارسو*** و جمع کند مردمان را از بهر تماشا. ***بر لب شط مرد هنگامه نهاد*** و بر کنار دجله مارگیر هنگامهٔ عظیم کرد. ***غلغله در شهر بغداد اوفتاد*** که ***مارگیری اژدها آورده است*** و عجب پهلوانی کرده است. ***بوالعجب نادر شکاری کرده است*** و غریب صید آورده است. ***جمع آمد صد هزاران خام ریش*** و غافل و کار ندید. ***صید او گشته چو او از ابلهیش*** صید و شکار آن (80b) مارگیر گشته آن خام ریشان همچو آن مارگیر از ابلهیش و خویش در این تنبیه که هرکه ناپخته و نادانسته، میل او به مجلس اهل ضلال و صحبت فاسقان باشد. ***منتظر ایشان و او هم منتظر*** منتظر آن خام ریشان بدیدن اژدها و مارگیر هم منتظر ***تا که جمع آیند خلق منتشر*** و پراکنده. ***مردم هنگامه***

[۱۲۴] غی: مدخی- اصل

افزون تر شود و بسیار گردد. ***کدیه و توزیع نیکوتر بود*** کدایی و جرّ و عطا و احسان و تقسیم سیم زیاده تر گرد. ***جمع آمد صد هزاران ژاژخا*** و هرزه گوی. ***حلقه گشته پشت پا بر پشت پا*** و دایره بر دایره شده. ***مرد را از زن خبر نی ز ازدحام*** و از انبوهی انام. ***رفته در هم چون قیامت خاص و عام***. مختلط گشته همچو روز قیامت نادانسته مرد و زن هر یکی دیگری را.

الحکایة

غبدالله بن عمر رضی الله عنه از رسول الله علیه السلام روایت کرد که حفاةً عراةً فقالت عایشه رضی الله عنها الرجال و النساء قال نعم فقالت عایشه واسواتاه ینظر بعضهم الی بعض فضرب علی منکبها و قال یا ابت ابن ابی قحافه شغل الناس یومئذ عن النظر و رفعوا ابصارهم الی السماء موقوفین اربعین سنه لا یأکلون و لا یشربون. ***چون همی حرّاقه جنبانید او***، چون آن مارگیر پلاس را که بر اژدها افکنده بود بجنبانیدی تا آنرا پیدا کند و مردمان را نماید. ***می کشیدند اهل هنگامه گلو*** از بالای دوش یکدیگر تا اژدها را ببینند. ***اژدها کز زمهریر افسرده بود*** و همچون مرده شده، ***زیر صد گونه پلاس و پرده بود*** و پلاس وافر پوشیده و گرمی و نرمی حاصل کرده. ***بسته بودش با رسنهای غلیظ*** مارگیر اژدها را بسته بود با رسنهای درشت. ***احتیاطی کرده بودش آن حفیظ*** اهتمام کرده بود آن حفظ کننده. ***در درنگ انتظار و اتفاق*** تا جمع شوند مردمان آفاق. ***تافت بر آن مار خورشید عراق*** که آفتاب بلند گشت و تاب آفتاب بر اژدها بتافت. ***آفتاب گرم سیرش گرم کرد*** حرارت بسیار اژدها را گرم کرد. ***رفت از اعضای او اَخلاطِ سرد*** چنان که حال ما را نیست که به گرمی نرمی حاصل کند. ***مرده بود و زنده گشت او از شگفت*** همچو مرده بود آن اژدها زنده گشت. ***اژدها بر خویش جنبیدن گرفت*** و به حرکت آمد به جای خود. ***خلق را از جنبش آن مرده مار***. مار که همه (80a) مرده پنداشته بودند ***گشت شان از یک تحیّر صد هزار***. یک حیرت خلق صد هزار شد. ***با تحیر نعره ها انگیختند*** و غریو برآوردند ***جمله‌ها از جنبشش بگریختند*** تا ز شرّ اژدها ایمن شوند. ***می شکست او بند و زان بانگ بلند*** اژدها بند خود را بگسست. لفظ زان مرهون است ***هر طرف می‌رفت چاقاچاق بند***. او از بستن بند هر طرف رفت. ***بندها بگسست و بیرون شد ز زیر*** مرهون است ***اژدهای زشت غرّان همچو شیر***. همچو شیر چون بندها بگسست از زیر پلاس اژدهای زفت پیدا گشت غران مانند شیر. ***در هزیمت بس خلایق کشته شد*** بعضی را به زیر پای کشتند. ***از فتادهٔ کشتگان صد پشته شد*** چون خلق گریختند بعضی مردند و بعضی جان به سلامت بردند. اما ***مارگیر از ترس برجا خشک گشت*** او را مجال گریختن نبود. ***که چه آوردم من از کهسار و دشت*** که چه بلا آوردم من از کوهسار و صحرا. ***گرگ را بیدار دید آن کورمیش*** حال آن مار همچو حال گوسفندان بود که گرگ خفته را بیدار کرد یا ***رفت نادان سوی عزرائیل خویش***، از جاهلیش. ***اژدها یک لقمه کرد آن گیج را***، آن احمق را. ***سهل باشد خون خوری حجّاج را***، الف را یا می باید خواندن برای قافیه. یعنی آدم را قتل کردن حجّاج بن یوسف را آسان بود. ***خویش را بر استنی پیچید و بست***، آن اژدها خود را بر استنی پیچید سخت. ***استخوان خورده را درهم شکست***. در درون خویش استخوان مارگیر را شکست. حضرت مولانا پس از این حصّهٔ قصه را بیان کند که در این قصّه صفت نفس امّاره است و بیان حال صاحب اوست که صاحب نفس پس ارتکاب شداید نکبات و مقاسات بسیار عواری و سامت می‌کند تا به توجّه جمعی از ابلهان هنگامهٔ خویش گرم می تواند ساخت و سر از مفاخرت بر آسمان تواند افراخت و چون توجه مردم به کمال رسید و هنگامه تمام گرم شد افسردگی اژدرهای نفس زوال پذیرفت و تابش آفتاب نیل مشتهیّان جنبیدن گیرد تا سبب مضرّت عالمی‌شود و صاحب نفس را هلاک گرداند. پس تو ای که فقیری و ضعیفی و می پنداری که نفس تو مرده است اما ***نفس اژدرهاست او کی مرده است*** و

کجا بمیرد. ***از غم بی آلتی افسرده است*** نه مرده. ***گر بیابد آلت فرعون او*** اگر (81b) اسباب فرعون آن نفس ***که به امر او همی رفت آب جو*** که به مراد فرعون روان می شد آب جوش. چنان که حضرت خدا خبر داد وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَٰذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ. آب نیل در زمان فرعون به سیصد و شصت جوی منقسم بود. لاجرم نفس تو را ای فقیر اسباب دنیا نیست. اگر همچو فرعون آلت و اسباب باشد ***آنکه او بنیاد فرعونی کند***. آنگاه نفس بنیاد بنای فرعونی کند. ***راه صد موسی و هارون می زند*** آن نفس که وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ. ***کرمکست آن اژدها در دست فقر*** لفظ کرمک به کسر کاف عربی است و کاف عربی دیگر در آخرش برای تصغیر است. معنای او ترکی قوردجوغز. کرم صغیر و حقیر است نفس از جهت فقر. اما ***پشه ای گردد ز مال و جاه صقر*** یک پشه پازچرغ شود از مال و جاه. ***اژدها را دار در برف فراق*** یعنی اژدهای نفس را در برف فراق بدار. ***هین مکش او را به خورشید عراق***، تا به تاب آفتاب زنده نشود و به این بیت عمل کن. شعر

خوش خاطری که مصب و جاه آرزو نکرد　　خرم دلی که در طلب ملک و مال نیست

تا فسرده می بود آن اژدهات و بفسردگی بماند نجات. نجات و قوّت نیابد. زیرا ***لقمهٔ اویی چو او یابد نجات*** که تو را یک لقمه کند. ***مات کن او را و ایمن شو ز مات***، و از هلاک کردن او تو را ***رحم کم کن نیست او ز اهل صلات***. و محل عطا و احسان ***کان تف خورشید شهوت بر زند آن خفاش مرده ریگت پر زند***، آن خفاش مرده ریگ تو پرّد. ***می کشانش در جهاد و در قتال*** بحکم رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر، نفس را. در غزا و جنگ کش بلکه او را بکش. ***مردوار الله یجزیک الوصال*** خدا جزاء او عوض دهد تو را وصال و جمال. ***چونک آن مرد اژدها را آورید*** آن مارگیر که اژدها به بغداد آورید. ***در هوای گرم خوش شد آن مرید***. در هوای گرم و نرم آن اژدهای دیوانه قوی گشت. ***لاجرم آن فتنه‌ها کرد ای عزیز*** که شنیدی. ***بیست هم چندانکه ما گفتیم نیز*** و زیاده تر از آنکه ما حکایت کردیم زیرا پس از خوردن مارگیر خدا داند که چه‌ها کرده است.

حکایت

حرامی در صورت غریبی و فقیری در جای بود. تاجری آنجا گذر کرد و آنرا غریب و عریان (81a) بیافت که گرسنه و همچون مرده گشته بود. آن تاجر این غریب را طعام و آب داد و لباس پوشانید و به ستوری سوار کرد و همراه خود گردانید و احوالش پرسید. گفت مرا در اینجا حرامی آمد همه مال و متاع و اسباب معاشم را ببرد. به انعام تاجر آن غریب فاتر قوّت یافت. شبی مال تاجر را بدزدید و رفت. لاجرم نفس چنین است. چون او را رحمن کنی و بپروری قوّت یابد به وقت فرصت و شهوت و متاع خود را دزدد و تو را مفلس گرداند بلکه بکشد که او بحکم اعدی عدوک نفسک التی بین جنبیک. دشمن بزرگ است زیرا که دیگر دشمنان را ضرر به جان است این نفس ظالم را ضرر به ایمان است و دیگر اعدا با احسان تبدیل و تقلیل عداوة کنند اما نفس هرچند که احسان می‌کنی عداوة او زیاده تر گردد. ***تو طمع داری که او را بی جفا*** تو می داری رجا که بی ریاضت و عنا ***بسته داری در وقار و در وفا*** که ***هر خسی را این تمنّا کی رسد*** زیرا قطع هوای نفس نه کاریست سرسری. بلکه مخالفت نفس و هوا سرّیست از اسرار پیغامبری ***موسیی باید که اژدها کند*** بحکم خُذْهَا وَلَا تَخَفْ ۖ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ. اژدرها در دست باز عصا گشته بود. ***صد هزاران خلق ز اژدرهای او*** از اژدرهای موسی که عصای اوست ***در هزیمت کشته شد از رای او***. وقتی که موسی علیه السلام پیش فرعون آمد و او را به دین دعوت کرد فرعون عنا کرد و موسی علیه السلام از بهر اعجاز عصا را افکند، اژدرها شد و بر خلق

حمله کرد. منهزم شدند و پنج هزار کس در زیر پای یکدیگر بمردند. فرعون از بیم او خود را فرو انداخت و درون خانه رفت و موسی را به تهدید کردن گرفت.

تهدید کردن فرعون موسی را علیه السلام

ترسانیدن[۱۲۵] او از بهر این بود که در قوّة واهمه موسی وهمی اندازد تا قوه واهمه بر عقل غلبه کند و از این دعوت فراغت کند. لاجرم ***گفت فرعونش چرا تو ای کلیم***. فرعون لئیم با موسی کلیم گفت ***خلق را کشتی و افکندی تو بیم***، به اعجاز عصا. ***در هزیمت از تو افتادند خلق*** وقتی از تو گریختند افتادند. ***در هزیمت کشته شد مردم ز زلق*** و از لغزیدن. ***لاجرم مردم تو را دشمن گرفت*** از آن جهت ***کین تو در سینهٔ مرد و زن گرفت*** و تو را همه خلق در سینه کینه داشتند. ***خلق را می خواندی و برعکس شد*** که از تو گریختند. ***از*** (82b) ***خلافت مردمان را نیست بد*** از خلاف تو خلق را نیست مفارقت. ***من هم از شرّت اگر پس می خزم***، من نیز از شر تو اگر روم پس ***در مکافات تو دیگی می پزم*** در عوض کار تدبیر کنم که انتقام گیرم. ***دل از این برکن که بفریبی مرا*** دلت از این کار برکن و بردار که مرا بفریبی. ***یا به جز فی پس روی گردد تو را*** یا به جز سایهٔ تو پیرو شود تو را، یعنی جز سایهٔ تو کسی تابع نمی شود. ***تو بدان غرّه مشو کش ساختی*** تو بدان کار مغرور مشو که بکردی ***در دل خلقان هراس انداختی*** در دل مردم ترس انداختی، از اژدها گردانیدن عصا ***صد چندین آری و هم رسوا شوی*** اگر صد چنین کار کنی عاقبت رسوای شوی. ***خوار گردی ضحکهٔ غوغا شوی*** زیرا ***همچو تو سالوس بسیاران بند*** و اهل ریا وافر شدند. ***عاقبت در مصر ما رسوا شدند*** که مکر و حیلهٔ ایشان پیدا شد. لاجرم تو ای موسی ساحری من نیز مجمع ساحران و مقابلهٔ ایشان تو را رسوا کنم.

جواب موسی فرعون را در تهدید کردنش

آن تهدید که فرعون موسی را می کرد. ***گفت با امر حقم اشراک نیست***. موسی علیه السلام جواب داد که من به امر حقم مرا با امر حق اشتراک نیست. ***گر بریزد خونم امرش باک نیست*** که من دانم که هیچ کاری بی ارادت حضرت خدا نیست پس بقضای او رضا داده ام. ***راضیم من شاکرم من ای حریف*** و ای فرعون خصم. ***این طرف رسوا و پیش حق شریف*** در دنیا رسوای و پیش خدا شریف شوم. ***پیش خلقان خور و زار و ریش خند*** یعنی پیش اهل دنیا چنین شوم اما ***پیش حق محجوب و مطلوب و پسند***، در نظر حضرت خدا چنان شوم یعنی خوشا رسوایی که به سبب قبول آن درگاه است. زهی خواری که واسطهٔ عزت و جاه است. ***از سخن می‌گویم این ور نه خدا*** این را به مقتضای سخن می‌گویم والّا حاشا که حضرت خداوند کریم حبیب و کلیم خویش را خوار سازد اما ای فرعون لئیم کمال بیم تو راست که حضرت خدا ***از سیه رویان کند فردا تو را***. زیرا عزت آن اوست و آن بندگانش. به‌حکم وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ ***عزت آن اوست و آن بندگانش***[۱۲۶] عزّت از آن حضرت خدا و از آن بندگان اوست. ***زآدم و ابلیس برمیخوان نشانش*** عزّت که را گرفت و به که رسید. فردیّت به که رسید. تو نیز فردا دانی عزیز و محترم کیست و رسوا و پر الم کیست. سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَّنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ. ***شرح حق*** (82a) ***پایان ندارد همچو حق***. شرح حکمت الهیه بی پایان است همچو خدا. ***هین دهان بربند و برگردان ورق***، ساکن شو.

پاسخ دادن فرعون موسی را علیه السلام

---

[۱۲۵] ترسانیدن: ترسانیدین- اصل

[۱۲۶] در متن نیامده است

جواب فرعون موسی را علیه السلام در این کلام. ***گفت فرعونش ورق در حکم ماست*** گفت فرعون موسی را دَوَرَان دور آن من است و فرمان فرمان من است. ***دفتر و دیوان ملک این دم مراست***. لاجرم ***مر مرا بخریده اند اهل جهان*** امّا تو مرا نخریدی و قبول نکردی و نپسندی. ***از همه عاقل تری تو ای فلان***، استفهام انکاریست یعنی از همه خود عاقل‌تر نیستی ای موسی. ***موسیا خود را خریدی هین برو*** خریدار خویشی و خودپرستی برو ***خویشتن کم بین و به‌خود غره مشو***، خودبین و مغرور مشو. ***جمع آرم ساحران دهر را*** حضرت خدا در سورهٔ طه حکایت میکند قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَىٰ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَّا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنتَ مَكَانًا سُوًى. ***تا که جهل تو نمایم شهر را*** بلکه خلق عالم را. ***این نخواهد شد به روزی و دو روز*** ای موسی. ***مهلتم ده تا چهل روز تموز***، تا ساحران جمع کنم تا به‌تو معارضه کنند.

جواب موسی علیه السلام

که مرا مهلت قدرت دادن نیست. ***گفت موسی این مرا دستور نیست*** که به خودی خود مهلت دهم. ***بنده ام امهال تو مأمور نیست*** من بندهٔ فرمانم، مأمور نیستم به مهلت دادن تو. ***گر تو چیری و مرا خود یار نیست. بندهٔ فرمانم بدانم کار نیست***، بنده فرمان خدایم به مهلت دادن مرا کار نیست. ***می زنم با تو به جد تا زنده ام*** و سعی می‌کنم در مقابلهٔ تو تا که در حیاتم. ***من چکارهٔ نصرتم من بنده ام*** و مطیع خدایم. ***می‌زنم تا در رسد حکم خدا*** زیرا ***او کند هر خصم از خصمی جدا***. چون حضرت موسی چنین گفت،

جواب فرعون موسی را و وحی آمدن به موسی علیه السلام

فرعون موسی را جواب داد. موسی را وحی آمد. ***گفت نی نی مهلتی باید نهاد***. فرعون گفت نه نه مهلتی باید داد و میعادی در میان باید نهاد. ***عشوه‌ای کم ده تو کم پیمای باد*** فرعون در چنین گفتن بود. ***حق تعالی وحی کردش در زمان*** حضرت خدا وحی کرد به موسی علیه السلام فی الحال، ***مهلتش ده متّسع مهراس از آن.*** (83b) مهلت فراخ بده فرعون را و لا تخف منه. ***این چهل روزش بده مهلت به طوع***، نه به کراهت. ***تا سگالد مکرها او نوع نوع*** تا تدبیر مکرها کند و هر مکر که دارد پیش گیرد ***تا بکوشد او که نی من خفته ام*** تا سعی کند او که من خفته و غافل نیم. ***تیز رو گو پیش ره بگرفته ام***. به‌حکم آنکه إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ راه رفتن را گرفته ام. ***حیله هاشان را همه بر هم زنم*** به قدرت کامله ام. ***وانچه افزایید من بر کم زنم*** به حکمت کامله ام. ***آب را آرند و من آتش کنم*** و سوزنده بسازم چنان که در خروج دجال چنین خواهد کرد. ***نوش خوش گیرند و من ناخوش کنم*** و مشوّش کنم. ***مهر پیوندند و من ویران کنم*** محبت و اتفاق کنند من خراب کنم. ***آنکه اندر وهم ناید آن کنم***، که صنع من از وهم و فهم بیرون است. ***تو مترس و مهلتش ده دم دراز***، طویل الذنب. ***گو سپه گرد آر و صد حیلت بساز***.

مهلت دادن موسی فرعون را تا ساحران را جمع کند از مداین

و شهرها و ممالک. ***گفت امر آمد برو مهلت تو را***. موسی علیه السلام گفت فرمان الهی آمد مهلت باد تو را ای فرعون. ***من به جای خود شدم رستی زما*** من به جای خویش رفتم خلاص گشتی از ما. ***او همی شد اژدها اندر عقب***. موسی علیه السلام همی رفت و آن عصا که اژدرها شده بود در پی او ***چون سگ صیاد دانا و محب***، همچو کلب صیاد معلم و تابع صاحب. ***چون سگ صیاد جنبان کرد دم*** و آشنا نموده همچو مردم. ***سنگ را می‌کرد ریگ او زیر سم*** سنگ را ریگ همی کرد به زیر سم. ***سنگ و آهن را به دم در می کشید***. سنگ و آهن را به نفس درون خود کشیدی. ***خرد می خایید آهن را پدید*** آشکارا و پیدا. پس از آن ***در هوا می کرد خود بالای برج*** در هوا خود را پران همی کرد بالای حصار. ***که هزیمت می شد از وی روم و گرج***، کسی به مقابلت نپاییدی.

کفک می انداخت چون اشتر ز کام کف و بزاق می انداخت چون اشتر مست از کام. ***قطره ای بر هرکه می زد شد جزام*** و مبتلای مرض و اورام. ***ژغژغ دندان او دل می شکست*** از مهابت. ***جان شیرانِ سیه می شد ز دست*** سیه می شد ز دست یعنی شیران سیاه از او چنان بترسیدی که بمردی. ***چون به قوم خود رسید آن مجتبا*** یعنی موسی علیه السلام. ***شدق او بگرفت و باز او شد عصا*** گوشهٔ دهان و گلوی او را بگرفت و آن عصا بهحکم خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ عودت میکرد به حالت اولی. ***تکیه بر وی کرد و می گفت ای عجب*** یعنی (83a) موسی علیه السلام بهحکم أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا تکیه بر او کردی و گفتی ای عجب. ***پیش ما خورشید و پیش خصم شب***. این معجزه پیش ما روشن و پیش دشمن تاریک. حضرت مولانا در این مرتبه به حصّه اشارت کند که مراد از موسی مرشد کامل و ناصح است که چندین آیات و بیّنات بیان میکند و احادیث نبوی مختار و اخیار میگوید. امّا تابعان اهل دنیا و اصحاب طغیان را غفلت بسیار است که از او پند نمی گیرند بلکه او را به سفه نسبت کنند و ما ربّ العالمین گویند و پی اتباع هدیان بهشت و رحمت میجویند. لاجرم آن صاحب معجزه و کرامات و اهل علم و طریقت میگویند ای عجب چون می نبیند این سپاه و گروه. ***عالمی پر آفتاب و چاشتگاه*** و روشنایی بی اشتباه که و فی کل شیء له آیة تدل علی انها واحد. ***چشم باز و گوش باز و این ذکا*** و این خورشید هویدا. ***خیره ام در چشم بندی خدا*** خیره و حیرانم در این حال که حضرت خدا چگونه چشم می بندد که آنچه من دعوت میکنم سعادت دنیا و آخرت است و بزرگان گفته اند جمیع کتب منزله خلق را دعوت کنند تا پادشاه دنیا و آخرت شوند. اول به زهد و قناعت، دوم قربت حق و شیطان به ملک دنیا کشد و این خود باقی نباشد و از باقی دور کند. پس اهل دنیا خسرالدنیا و الآخرة شوند. ***من به ایشان خیره ایشان هم ز من*** استتار و حیرت از دو طرف است من در غفلت و حماقة ایشان حیرانم که رسول الله علیه السلام فرمود الاحمق من اتبع نفسه هواها و تمنی علی الله تعالی و ایشان در من حیران که چرا ترک کار و بار کرده به عمل پروردگار اشتغال دارم. رسول الله علیه السلام فرمود لا یکمل ایمان احدکم حتی یقول الناس انه مجنون. ***از بهاری خار ایشان من سمن***. از بهار خار است که به شأن من اثر و ثمر پیدا نیست و من سمن که چون صحبت اهل الله یابم مطّرا شوم و اوراق و اثمار و آثار هویدا گردد و ***پیششان بردم بسی جام رحیق*** و شراب صافی که بیان اسباب رحمت و ذوق صحبت. پیش ایشان بروم که إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ. لاجرم بی اسباب رجاء رحمت رحمن باشد. ***سنگ شد آبش به پیش این فریق*** و گروه. ***دستهٔ گل بستم و بردم به پی***ش. یعنی پیش ایشان دستهٔ گل معجزات بردم و آیات و بینات آوردم. ***هر گلی چون خار گشت و نوش نیش*** و انگبین نیشتر (84b) که بهحکم الحق مرّ هر گل پند من خار شد و می خلید و قند من زهر گشت اما نمی دانند که کل مرّ دواء، قضیه مقرر است نزد احباء. ***آن نصیب جان بی خویشان بود*** آن شربت هدایت نصیب جان آن کس است که از خودی گذشته باشد یعنی در یافتن این معجزه چشیدن این مزه را دلی باید که از قید هستی رسته و جانی باید با غم عشق پیوسته و همچنین قبول وعظ و نصیحت و اذعان ارشاد طریقت را چنان دل و جان باید. ***چونکه با خویشند پیدا کی شود*** که وجود انانیت حجاب است. لاجرم تائب را می باید که از خودی گذشته باشد و تسلیت نفس کند به سه چیز: یکی نادیدن اهل دنیا و دوم تشبّه به اهل عبا سوم بهتدریج ترک دنیا تا نفس به قناعت معتاد شود. حق تعالی فرمود وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فتردی و فرمود فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ***خفتهٔ بیدار باید پیش ما*** خفته و غافل در کار دنیا و بیدار در کار آخرت و گشاده چشم در عمل می باید نزد ما و وقت استماع پند ما. اما عجب است که در کار دنیا بیدارند و در مجلس ما به خواب روند. لاجرم اکرام برعکس باشد ***تا به بیداری ببیند خوابها*** و کشف

میسر شود او را. پس کار با چشم بستگان بیدار دل است نه بیدار چشمان لایعقل. چشم گشادگان خفته دل را از خواب بیداردلان خبری نیست. بستگان افکار عقول را از لذت این حال اثری نی. ***دشمن این خواب خوش شد فکر خلق***. که فکر دنیا مانع این رویاست. ***تا نخسبد فکرتش بستست حلق***[۱۲۷] تا فکر دنیا خفته نگردد دهان و گلو گشاده نشود و این شراب را ننوشد. ***حیرتی باید که روبد فکر را*** حیرت باید که فکر را بروبد و نفی کند. ***خورده حیرت فکر را و ذکر را*** اگر چه حیرت امر اختیاری نیست که امر بدان لاحق تواند شد اما مباشرة اسباب او چون مطالعهٔ آیات اسرار و مشاهدهٔ تجلیات یار و اهتمام تقرّب بدان حضرت و ملاحظهٔ وحدت و کثرت و ترک فکر دوراندیش و مجانبت از قوانین عقل دانش کیش تعلق به اختیار سالک دارد. پس در اسباب حیرت بکوش تا حیران و مدهوش گشته توانی گفت. نظم

همیشه من چنین مجنون نبودم ز عقل و عافیت بیرون نبودم
چو تو عاقل بدم من نیز روزی چنین دیوانه و مفتون نبودم
مثال دلبران صیاد بودم (84a) مثال دل میان خون نبودم
دراین بودم که این چون است و آن چون چنین حیران آن بی‌چون نبودم

مدتی به اظهار هنرمندی و طبقهٔ خودپسندی پرداختم و در میان گلهٔ خود نمایان خویشتن را بر پس آهنگ ساختم. اما چون به تحقیق شناختم که ***هرکه کاملتر بود او در هنر*** و در علم و خبر. ***او به معنی پس بصورت بیشتر*** او به حقیقت پسین است به صورت پیش روست پس چون چنین است از خودپسندی گذشتم و هنرمندی گذاشتم و لوای ترک ننگ و ناموس برافراشتم و رهواری به لنگی فروختم و سر حکمت پس روی گله آموختم تا که وقت مراجعت از چراگاه پیشروی گلهٔ سالکان من باشم و چون بز پیش آهنگ از همه واپس نمانم. ***راجعون گفت و رجوع این سان بود*** حضرت خدا در سورهٔ بقره که انا لله و انا الیه راجعون گفت. رجوع مثل این ***باشد که گله واگردد و خانه رود*** که رمه به جانب خانه عودت کند. ***چونکه وا گردید گله از ورود***، چون رجوع کند رمه از باب آمدن. ***پس فتد آن بز که پیش آهنگ بود***. در آخر افتد آن بز که پیش‌رو بود اما ***پیش افتد آن بز لنگ پسین*** که پسین رمه بود او پیشرو شود. ***اضحک الرجعی وجوه العابسین***. خندان گردد بازگشتن روی‌های ترشان و ترش رویان. رسول الله علیه السلام از خدای تو خبر می‌فرماید اذا وجهت الی عبدی مصیبة فی بدنه او ماله او ولده ثم استقبل ذلک بصبر جمیل استحیت منه یوم القیمة ان انصب له میزانا او انشر له دیوانا. ***از گزافه کی شدند این قوم لنگ*** یعنی اولیا ***فخر را دادند بخریدند ننگ*** فخری و تکبر را فروختند و ننگ و عار را خریدند. ***پا شکسته می روند این قوم حج*** و می کشند حرج. ***از حرج راهیست پنهان تا فرج***. به‌موجب بعد عُسْرٍ یُسْرًا. پس از زحمت و غم و فرح و نعم است که الدنیا والآخرة کاللیل والنهار کلما ازداد من احدیتما نقص من آخر. لاجرم غم و غصه و نقصان در دنیا فرح و زیادگی باشد در عقبی. ***دل ز دانشها بشستند این فریق*** یعنی اولیا. ***زانکه این دانش نداند آن طریق*** زیرا علم ظاهر طریق خدا را نمی داند و طریق اهل حال به قیل و قال نباشد. ***دانشی باید که اصل اش زان سرست*** عمل می باید که اصل آن علم از آن جانب است، یعنی علم الهی باید که عالم را به او رساند. ***زانکه هر فرعی باصلش رهبر است*** زیرا هر فرع (85b) به اصل خود دلیل است. این علم را عالمی باید که همچون خضر علم لدنّی داند. ***هر پری بر عرض دریا کی پرد*** هر پرنده بر این دریا نمی پرد ***تا لدن علم لدنی می برد***. تا به غایت علم لدنی را می برد. ***پس چرا علمی بیاموزی به مرد*** چرا علمی تعلیم

[۱۲۷] حلق: خلق- اصل

کنی به کسی ***کش بباید سینه را زان پاک کرد***. که دل آن کس را از آن علم پاک می باید کرد. ***پس مجو پیشی از این سر لنگ باش*** و پسین شو. ***وقت واگشتن تو پیش آهنگ باش*** و پیشرو. ***آخرون السابقون باش ای ظریف***. چنان که رسول الله علیه السلام فرمود نحن الاخرون السابقون یعنی در آمدن دنیا پسین گشته و در رجوع پیش آهنگ باشیم. ***بر شجر سابق بود میوهٔ طریف*** و تازه. ***گرچه میوه آخر آمد در وجود*** در وجود خارجی، ***اوّل است او زانکه او مقصود بود*** که مقصود اصلی از شجر ثمر است پس تو نیز آخر بودن اختیار کن تا سابق باشی. ***چون ملائک گوی لا علم لنا*** چنان که حضرت خدا در سورهٔ بقره از ملائکه حکایت می کند قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا. ***تا بگیرد دست تو علمتنا*** و تا تعلیم حضرت خدا دست تو بگیرد. لاجرم پیشی مجوی و در راه اظهار دانش مپوی، بلکه چون ملائکه لا علم لنا الا ما علمتنا بگوی ***که در این مکتب ندانی تو هجا*** و همچو نبی امّی باشی. ***همچو احمد پرّی از نور حجا*** و پرتو عقل. ***گر نباشی نامدار اندر بلاد*** اگر مشهور آفاق نباشی به دولت مال و جاه و اقبال علم و کمال و خودفروشی و ***حال کم نه ای والله اعلم بالعباد***، ضایع و ناقص نه ای نزد ملک متعال که بندگان را او داناتر است. لاجرم فقیران اگرچه مشهور نیستند اما معلوم حضرت خداوند آنند که ایشان را ضایع می نگذارد. ***اندر آن ویران که او مشهور نیست*** مرهون است ***ز برای حفظ گنجینهٔ زریست*** و محل دفینه ای است. پس جسم خراب و بی نام تو نیز محل راز الهی است. ***موضع معروف کی بنهند گنج*** بلکه گنج را در موضع غیر معلوم می نهند. ***زین قبل آمد فرج در زیر رنج***. به‌موجب الفرج بعد الشدّت فرج و شادی زیر غم و محنت است. پس کُنج سینه از همه بپرداز از بعد از آن گنجینهٔ اسرار ساز. زیرا جای با نشان موضع نهادن گنج نیست و نعمت و فرج بی محنت و رنج نی. ***خاطر آرد بس شکال اینجا و لیک*** یعنی خاطر تو شهد آرد و گوید که در موضع معروف گنج بی شمار است و فرج بی رنج بسیار. چنان که انبیا علیهم السلام معروفند و مشهور مع هذا. گنجینهٔ اسرار الله اند و بعض اولیا به‌حکم جذبهٔ من جذبات الرحمن توازی عمل الثقلین بی رنج (85a) به ولایت رسیده اند و دعوی هستی و مستی کردند. من[۱۲۸] تو را در جواب گویم ***بگسلد اشکال را استور نیک*** قطع کند رسن اشکال را استور خوب و مرد قوی. اگرچه اصل این اشکال نتیجهٔ عقل شبهه اندوز است اما ***هست عشقش آتشی اشکال سوز*** یعنی حل این شبهه و محو کردن این اشکال وظیفهٔ عشق اشکال سوز است ***چنان که هر خیالی را بروبد نور روز***. هر خیالی ظلمانی را نور روز بروبد و حل کند. ***هم از آن سو جو جواب ای مرتضی*** و ای مجتبی. ***کین سئوال آمد از آن سو مر تو را***. یعنی از طرف حضرت خدا. لاجرم چون نقد احوال به عیار غش سنجیده شود بدانی که انبیا مأمور به اظهار معجزه اند. پس ایشان می نمایند و بعضی از اولیا نیازمند آن درگاهند و بعضی نازنینان حضرت شاه نقدی که نیازمندان یابند بعد از هزار رنج است و هر قدمی که نازنینان نهند بر سر صد هزار گنج است. پس نقدی که نیازمندان راه طلب بعد از مقامات شداید و تعب یابند آنرا از دیدهٔ اغیار بپوشند و همیشه با خفای سِر بکوشند زیرا که گفته اند الحاصل بعد الطلب اعز من المنساق بلا تعب و این صفت اولیایی است که حق سبحانه و تعالی ایشان را از سر غیرت در زیر قباب عزت خویش نگاه می‌دارد و هیچ غیری را بر اطلاع ایشان نمی گمارد که اولیایی تحت قبابی لایعرفهم غیری. پس گنجی در کنج غیرمعروف نهند. این است و ایشان را رنج بسیار و طاعت بی شمار لازم نیست که ایشان اهل سعادت بوده اند از عطای الهی و از برای اخفای همین نقد که مصون به بغیر اهله است در موضع معروف نیز گنجها نهاده اند و نازنینان انبیا را اجازت اظهار آن داده. تا نباید که بی نشان

[۱۲۸] من: ما- اصل

نیز نشان آن کنز مخفی شود و نقد سر ولایت را همه در موضع غیر معروف جستن آغاز نهند. لاجرم حضرت خدا به‌حکم یحبهم و یحبونه عاشقان را اول معشوق خویش و مرآة وجه خویشتن گردانیده است. کما قال المنصور قلب المؤمن کالمرآة اذا نظر فیها تجلّی ربّه. شعر

گر شه طلبی ز عرش و کرسی مطلب از دل طلبش کاینهٔ شاه دل است

و به‌موجب فتیة آمنوا بربهم لباس جوانمردی به ایشان پوشانید که خود را فانی کردند و جزا و ندیدند. پس اگر تأمل کنی حل مشکل کنی. ***گوشهٔ بی گوشهٔ دل شه رهیست***. به‌حکم لا یسعنی ارضی و لا سمائی ولکن یسعنی العبد المؤمن التقی الوداع و ناحیهٔ بی نهایت دل طریق سلطان (86b) و راه بزرگ است که به‌حکم استفت قلبک جواب اشکال را از دل خود بپرس و به راه او برو. ***تاب لا شرقی و لا غرب از مهیست*** نور لا شرقی و لا غربی او معنوی است که بی نقصان است. ***تو از این سو و از آن سو چون گدا*** همچو گدا به هر طرف چرا بگردی. از فقر دنیا می ترسی و فکر فقر آخرت نمی کنی تا به کسب ثواب بکوشی که بزرگان گفته اند روز فقر روز قبر است که از کسب معزول است. ***ای که معنی چه می جویی صدا*** ای کوه معنی چرا صدا می جویی و معنی را به خود نمی جویی و به هر طرف می پویی. ***هم از آن سو جو که وقت درد تو*** یعنی از جانب حضرت حق خدا بجوی که وقت درد تو ***می شوی در ذکر یا ربی دو تو*** و مشغول شدی به ذکر او. ***وقت درد و مرگ آن سو می‌نمی*** خطاب است از نامیدن یعنی زاری می‌کنی که یا الله و یا ربی می گویی. ***چونکه دردت رفت چونی اعجمی*** چون درد تو رفت چرا می شوی اعجمی و نادان. ***وقت محنت گشته ای الله گو*** و مشغول ذکر او. ***چونکه محنت رفت گویی راه کو*** و به طرف دنیا کنی جست و جو. ***این از آن آمد که حق را بی گمان*** مرهون است ***هرکه بشناسد بود دایم بر آن*** و بر ذکر او. یعنی کسی که بداند حضرت خدا را که مالک الملک است و حاکم مطلق و هر چیز در تصرف اوست هر دم نام او گوید، هر چیز را از او جوید. پس سئوال و جوابی که حضرت مولانا بدان اشارت نموده است این است که بدان تشبیه کرده شد. ***وانکه در عقل و گمان هستش حجاب*** الف را یا خواندن می باید برای قافیه. یعنی کسی که تصدیق او صحیح باشد و عقل او عقل معاش که کار دنیا داند نه عقل معاد که کار آخرت داند. ***گاه پوشیدست و گه بدریده جیب*** که این تلوّن و تلوین بر مقتضای مهم عقل خردیست که عقل معاش است. ***عقل جزوی گاه چیره گه نگون*** گاه غالب و گاه مغلوب. ***عقل کلی ایمن از ریب المنون***. عقل کلی که عقل معادست که آخربین و عاقبت اندیش است از حوادث روزگار ایمن است که از اسباب مرگ نمی ترسد و از فقر نمی رنجد. ***عقل بفروش و هنر حیرت بخر*** عقل جزوی و هنر را بفروش و حیرت را بخر. ***رو به خواری***[۱۲۹] ***نه بخارا***[۱۳۰] ***ای پسر***. زیرا که گشایش کار در حضرت پروردگار بستهٔ مذلت و خواری ست نه مقرون با دل چون سنگ خارا و بزرگواری و طلب شهر بخارا[۱۳۱] و شهریاری. در خبر است که حق تو روز قیامت فقیر را اعتذارگونه سخن می‌گوید که گوید لم اردّ الیه یناغتک لهوانک علی لکن اذ ختر بها لآخرتک. (86a) ***ما چه خود را در سخن آغشته ایم*** حضرت مولانا بر نهج آیت سورهٔ یس وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي فرماید که چرا در سخن آغشته و غرق گشته ایم. ***کز حکایت ما حکایت گشته ایم*** اما مقصود ما صورت حکایت نیست بلکه پند و نصیحت است. ***من پس از این ترک قصه می‌کنم*** و مشغول عبادت می شوم. شما نیز از قصهٔ موسی و فرعون حصّه و پند بگیرید و به عبادت مشغول شوید چنان که ***من عدم و***

---

[۱۲۹] خواری: خوری- اصل
[۱۳۰] بخارا: بخاری- اصل
[۱۳۱] بخارا: بخاری- اصل

افسانه کردم در حنین. یعنی وجود موهوم خویش را که سالهاست در کوی گفت و گوی انداخته بودیم و از روی اشتهار افسانهٔ یار و اغیار ساخته. لاجرم پس از این من معدوم و در ناله و انین افسانه کردم. پس مرا از خویش بیگانه باید شد و به فنا بعد الفنا افسانه باید گشت ***تا تقلب یابم اندر ساجدین***. تا به‌حکم و تقلّبک فی الساجدین الخراط در سلک طایفه ای که طایفان کعبهٔ وصال‌اند و به نفس و قلب و روح فانی گشتگان در افعال و صفات و ذات ذوالجلال اند دست دهد. خدمت مولانا اشارت می‌کند به‌آن آیت کریمه که در اواخر سورهٔ شعرا مذکور است الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ باز بر طریق و الیه ترجعون بعد از کلام منصغانه برای القاء حق می‌فرماید ***این حکایت نیست پیش مرد کار***. یعنی چنان که سابقا تنبیه کرده باشد تو را نیز در باطن فرعون و موسی است و دایما در میان این هردو در مصر مملکت وجود و غوغاست، پس پیش مرد کار از قید انقلاب و ادوار بازرسته باشد و بند اختلاف احوال و ازمان گسسته بود. آنچه تقریر کرده می شد ***وصف حال است و حضور یار غار***. لاجرم عناد فرعون و سپاه او به موسی علیه السلام همچو عناد توست بر رسول علیه السلام و همچنان عین وصف حالت و احضار صورت بدیعهٔ اهل کمال. ***آن اساطیر الاولین که گفت عاق*** یعنی کافران ***حرف قرآن را بد آثار نفاق*** و به قول گفت حرف قرآن است یعنی در حق قرآن گفتند این حکایات اولین است. بدین بیت اشارت می‌کند به مضمون آیت کریمه که در سورهٔ انعام است، إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ. و در اوایل سورهٔ فرقان است وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ۖ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (87b) و در حم احقاف است فَيَقُولُ مَا هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ. یعنی کافران ندانستند که حکمت الهیه از اخبار امم سابقه آن بود که بندگان عبرت گیرند. چنان که حضرت خدا در سورهٔ هود فرمود وَكُلًّا نَّقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ ۚ وَجَاءَكَ فِي هَٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ. پس تو نیز در حکایتها که ما گفتیم به ظاهر قصّه نظر مکن. بلکه حصهٔ خود برگیر که تو نیز ترک انقیاد نبی و اتباع ولی می‌کنی و به یاد غنی آیی که در خبر است من ترک سنّتی حرمت له شفاعتی. ***لا مکانی که در او نور خداست***. آن کس که منقطع از مکان است و در او نور یزدان است. ***ماضی و مستقبل و حال از کجاست*** اعتبار زمان ندارد. حکایات را حسب حال خود داند. دعوت موسی را دعوت نبی و ولی داند و عناد فرعون و سپاهش را عناد نفس و وسواس خود شناسد. ***ماضی و مستقبلش نسبت به توست*** نه نسبت به او. ***هردو یک چیزند پنداری که دوست***، چنان که در امور اضافیه دانسته ای که ***یک تنی او را پدر ما را پسر***. یک شخص نسبت با زید پسر ات و نسبت با عمرو پدر. ***بام زیر زید و بر عمرو آن زبر*** یعنی یک موضع مثلا سقف خانه نسبت با زید زیر است که زید بر بام است و نسبت با عمرو زبر که عمرو زبر بر بام است خانه ***نسبت زیر و زبر شد زان دو کس*** و این تعدد از اضافت پیدا شد. ورنه ***سقف سوی خویش یک چیز است بس***. اگر قطع نظر از اضافت و نسبت کرده شود آن موضع جز یک موضع نیست. پس همچنین مظهر لطف و جمال نسبت به آفاق موسی بن عمران است و نسبت با عالم انفس روح انسان و مظهر قهر و جلال به نسبت به آفاق فرعون و هامان است وبه نسبت با نفس، نفس و شیطان و همچنین صفات نیز به نسبت با مظاهر مختلف است و به نسبت با ذات متحد. ***نیست مثل آن مثال است این سخن***. یعنی تنظیری است برای تفهیم، ***قاصر از معنی نو حرف کهن*** که تمام ادا نمی کند. ضیق عبارت است. ***چون لب جو نیست مشکا لب ببند*** چون کنار نهر نیست ای مشک لب ببند. یعنی این معارف الهیه دریای بی پایان است، نهایت ندارد. پس ای کس تو که همچو مشک اندک ساکت شو. ***بی لب و ساحل بُدست این بحر قند*** (86a) بی کنار و ساحل است این دریای نبات و قند. الهم ارزقنا حلاوة التحقیق واجعلنا من المتوجهین الیک من کل مکان سحیق.

فرستادن فرعون به مداین به طلب ساحران

تا بیایند و به موسی معارضه کنند. ***چونکه موسی بازگشت و او بماند*** موسی علیه السلام به جای خویش رجوع کرد و فرعون بماند. ***اهل رای و مشورت را پیش خواند*** و پس از آن مشورة کرد با حاضران. چنان که حضرت خدا در سورهٔ اعراف گفت قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ. و در سورهٔ شعرا حکایت می‌کند قَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ ۖ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ. ***آنچنان دیدند کز اطراف مصر*** ارکان و عیان فرعون چنین رای کردند که از اطراف مصر و بلاد، ***جمع آردشان شه و صراف مصر***. جمع کند ساحران را آن شاه که صراف مصر است، یعنی فرعون. ***او بسی مردم فرستاد آن زمان*** تأخیر نکرد، ***هر نواحی بهر جمع جادوان*** و ساحران. ***هر طرف که ساحری بد نامدار*** و مشهور. ***کرد پران سوی او ده پیک کار*** همچو مرغ پران کرد ده پیک تا که آن ساحران را بیارند. ***دو جوان بودند ساحر مشتهر***، نام یکی سابور و دیگری عارور. ***سحر ایشان در دل مه مستمر***، نافذ و مؤثر. ***شیر دوشیده ز مه فاش آشکار***، که ماه را همچو گاو کرد و شیر دوشیده بودند آشکار. ***در سفر نارفته بر خمّی سوار***، و بر خم سوار گشته و سفرها کرده بودند. ***شکل کرباسی نموده ماهتاب*** همچو کرباس و ثیاب نموده بودند ماهتاب. ***آن بپیموده فروشیده شتاب***. و آن کرباسی را به ذراع پیموده و فروخته بودند شتاب. ***سیم برده مشتری آگه شده*** پس از فروختن آن کرباس و بردن سیم و ثمن او، خریدار خبردار شده ***دست از حیرت به رخ‌ها بر زده***. دست بر رخساره زده و مصیبت ماتم کرده. ***صد هزاران همچنین در جادوی*** و ساحری و ماهری. ***بوده منشی و نبوده چون روی***، از خود اختراع کرده بودند روایت کننده از دیگری. در این تنبیه است که اهل کمال شایستهٔ مدح باشد و ایشان از فن سحر عالم بود علم ایشان سبب ایمان شد و لهذا رسول الله علیه السلام ترغیب به علم کرده که اطلب العلم ولو کان سحرا. که عالم به ایمان نزدیک است (87b) و جاهل به لغز نزدیک. و لهذا چون عالمی و جاهلی اسیر کافران شوند و نزد مسلمانان فدای یک تنه باشد جاهل را خرید و خلاص کردن می باید. ***چون بدیشان آمد آن پیغام شاه*** یعنی خبر فرعون، ***کز شما شاه است اکنون چاره خواه*** و مددجوی. ***از پی آنکه دو درویش آمدند*** و دو مرد فقیر که مراد موسی و هارون است آمدند. ***بر شه و بر مصر او موکب زدند***، همچو لشکر جمع آمده تاختند. ***نیست با ایشان به غیر یک عصا***، یک عصا که آلت حرب. ***که همی گردد به امرش اژدها***، که حال عصا این است که به فرمانش اژدها می شود. ***شاه و لشکر جمله بیچاره شدند*** و عاجز گشتند. ***زین دو کس جمله به افغان آمدند***. پس از شما، ***چاره ای می باید اندر ساحری*** و ماهری. ***تا بود که زین دو ساحر جان بری*** و بکشی یا جان شاه را خلاص کنی. ***آن دو ساحر را چو این پیغام داد***، چون پیک فرعون این خبر رسانید. ***ترس و مهری در دل هردو فتاد***. به‌حکم من خاف الله خوف الله منه کل شی خوف و محبت موسی در دل هردو افتاد که، *عرق جنسیّت چو جنبیدن گرفت*، رگ جنسیت چون به حرکت آمد که ایشان نیز اهل اسلام خواهند بود. ***سر به زانو برنهادند از شگفت*** و به تأمل رفتند از تعجب. چون مقصود مولانا تنبیه بر احوال سلوک است سر فرو افکندن ایشان را می پسندید که کار صوفیان صافی این است و لهذا می‌فرماید ***چون دبیرستان صوفی زانوست***. چونکه مکتب خانهٔ صوفی زانوست. ***حلّ مشکل را دو زانو جادوست***، که صوفی به جنس نظر از غیر جمعیت خاطر حاصل کند که من لم یحکم عینه لم یملک قلبه و لهذا خواجگان گفته اند میان طریق عزیزان آن است که می‌گویند هوش در دم و نظر در قدم و خلوت در انجمن.

خواندن آن دو ساحر در را سر گور و پرسیدن از روان پدر حقیقت موسی را علیه السلام

چون آن دو جوان زانو را دبیرستان ساختند و تأمّل کردند پس از آن به‌حکم اذا تحیّرتم في الامور فاستعینوا من اهل القبور استمداد همت خواستن زان قبر پدر مقرر ساختند. ***بعد از آن گفتند ای مادر بیا***، مرهون است ***گور بابا کو تو ما را رهنما***. قبر پدر کجاست تو گورش به ما نما. در این تنبیه است که اگر مرد مرده خاک شده باشد زیارت قبر او کارگر است که به دیدن قبر او توجه به روحش قوی شود و لهذا در زیارت حق بر انبیا و اولیا رویاء (87a) صادقه و آثار فایقه پدید آمده است. ***بردشان بر گور او بنمود راه*** مادر به قبر پدر برد ایشان را. ***پس سه روزه داشتند از بهر شاه*** و سه روز روزه داشتند تا برآید ایشان را دلخواه. در این اشارت است که توجّه به کاری به ریاضت اولی‌تر است. ***بعد از آن گفتند ای بابا بهما*** پس از آن از روح پدر ارشاد طلب کردند و گفتند ***شاه پیغامی فرستاد از وجا***، از مضایقه و سیلی زدن و از غم و ترسیدن. در این تنبیه است که ارواح خبر و احوال مردم را می شنوند[۱۳۲] و لهذا رسول الله علیه السلام به مردگان پدر خطاب کرد و اصحاب را گفت ما انتم باسمع منهم ولکن لا تجیبون. ***که دو مرد اورا به تنگ آورده اند*** یعنی موسی و هارون فرعون را به مضایقه آوردند. ***آب‌رویش پیش لشکر برده اند***. آبروی شاه پیش سپاه ریختند که آنرا ترسانیدند. ***نیست با ایشان سلاح و لشکری*** و عون ظاهری، ***جز عصا و در عصا شور و شری*** و اژدری. ***تو جهان راستان در رفته ای***. یعنی ای پدر به‌حکم فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ و به‌موجب الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا تو در عالم حقیقت و آخرت رفته ***گرچه در صورت به خاکی رفته ای***. بما حقیقا را بنما. ***آن اگر سحرست ما را ده خبر***، ما را بده. ***ور خدایی باشد ای جان پدر***. این مصراع مرهون است ***هم خبر ده تا که ما سجده کنیم***، یعنی اگر خدایی باشد آنرا نیز خبر ده تا خدایش را سجده کنیم. ***خویشتن بر کیمیایی بر زنیم*** تا مسّ وجود ناسرهٔ خود را زر کنیم که رسیدن به صحبت اهل دل و مصاحبت با مرد حق دلیل سعادت است. ***ناامیدانیم و اومیدی رسید*** مأیوس شدیم به فسق و فساد و مکر. اگر آن کس رسول باشد ما را امید رحمت رسیده باشد. لاجرم کسی که به فسق و معصیت به حدّ نومیدی رسیده باشد چو به ارباب هدی یار شود دلیل رحمت و مغفرت است. ***راندگانیم و کرم ما را کشید*** و مردود آن حضرت خداییم، کرم او ما را کشیده است.

جواب گفتن ساحر مرده به فرزند خود

و حل کردن مشکل ایشان. ***گفتشان در خواب کای اولاد من***. آن پدر مرده به این پسران در خواب جواب داد و گفت ای اولاد من، ***نیست ممکن ظاهر این را دم مزن***. در بعض نسخ قافیه زدن واقع است. ***فاش و مطلق گفتنم دستور نیست*** از آن جهت فاش (88b) و گشاده نمی گویم. ***لیک راز از پیش چشمم دور نیست*** و سرّ من از من مستور نیست که احوال موسی علیه السلام که گفتی تصدیق و ایمان آوردن است به وی. مرده ممنوع از ایمان و طاعت است ***لیک بنمایم نشانی با شما***، از آن نشان بدانید واقع حال را. ***تا شود پیدا شما را این خفا***، و پوشیده و ناپیدا. ***نور چشمانم چو اینجا گه روید***، یعنی به دیار مصر که موسی آنجاست، ***از مقام خفتنش آگه شوید***. پس از آن ***آن زمان که خفته باشد آن حکیم*** الهی یعنی موسی کلیم. ***آن عصا را قصد کن بگذار بیم*** تا که بستانی. ***گر بدزدی توانی ساحرست*** و بدانی که او ماکر است. ***چارهٔ ساحر بر تو ظاهر است*** و درمان او نیز بر شما حاضر است ***ور نتانی هان و هان آن ایزدیست***. اگر نمی توانی غافل مباش آن کس خدایی است ***او رسول ذوالجلال مهتدیست*** و بر هدایت است که کس را بر وی ظفر نیست، پس با او خصومت مکنید از بهر فرعون

[۱۳۲] می‌شنوند: می‌شوند- اصل

بیهوده جان مکنید. ***گر جهان فرعون گیرد شرق و غرب***. جواب شرط اول مصراع اخیرست اعنی ***سرنگون آید خدا آنگاه حرب***، این کی باشد کسی که با خدا جنگ کند که به‌حکم وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ هرچیز او را لشکر است و از قهر او هیچ کس را بی مدد او خلاص میسر نیست و لهذا رسول الله علیه السلام می گفت آللهم انی اعوذ بک منک. ***این نشان راست دادم جان باب***، ای جان بابا. ***بر نویس الله اعلم بالصواب***. این را در صحیفهٔ خاطر بنویس و آن را تجربه کنید در حالت خواب آن ذوالباب. ***جان بابا چون بخسبد ساحری*** و به خواب رود. ***سحر و مکرش را نباشد رهبری***، دلیلی و کارگری. ***چونکه چوپان خفت گرگ ایمن شود***، گوسفند را بی غم می خورد. ***چونکه خفت آن جهد او ساکن شود***، از حفظ غافل شود. ***لیک حیوانی که چوپانش خداست***، گوسفندی که حارس او حقّ تو است ***گرگ را آنجا امید و ره کجاست***، که بخورد. ***جادویی که حق کند حقست و راست***. بلکه ***جادوی خواندن مر آن حق را خطاست***، بلکه مکر الهیست. لاجرم به‌حکم وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ ۖ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ از مکر او غافل نمی باید شد. پس پدر گفت ***جان بابا این نشان قاطع است*** و دلیل قطعی. ***گر بمیرد نیز حقش رافع است***، اگر آن نبی بمیرد حق تو رافع اوست. (88a)

تشبیه کردن قرآن مجید را به عصای موسی علیه السلام و وفات مصطفی را علیه السلام نمودن به خواب و قاصدان تغییر قرآن را به‌آن دو ساحر بچه که قصد بردن عصا کردند چون موسی را خفته یافتند

و ظفر نایافتن. ***مصطفی را وعده کرد الطاف حق***. رسول الله را علیه السلام وعده کرد لطفهای حق تو. ***گر بمیری تو نمیرد این سبق***، این وعده به‌آن آیت کریمه است که در سوره حجر است إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ. ***من کتاب و معجزت را رافعم*** و بالاگیرنده. ***بیش و کم کن را ز قرآن دافعم***. زیاده ناقص کننده را از قرآن مانعم. ***من ترا اندر دو عالم حافظم***. به‌حکم آیت سورهٔ مائده وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ نگاه بانم.

حکایت

از انس رضی الله عنه منقول است که شب‌ها آن حضرت را و حشر او پاسبانی می کردند. چون این آیت نازل شد سر مبارک از قبّه که از ادیم دوخته بودند بیرون کرد و فرمود ای مردمان بازگردید که خدای تو مرا نگاه داشت. ***طاعنان را از حدیثت رافضم***[۱۳۳] و تارکم. ***کس نتاند بیش و کم کردن درو***، در قرآن. ***تو به از من حافظی دیگر مجو***، به حسب آیت سورهٔ یوسف فالله خیر حافظا و هو ارحم الراحمین، نگاه به‌آن دیگر مجو. ***رونقت را روز روز افزون کنم*** و زیاده سازم. ***نام تو بر زرّ و بر نقره زنم*** که در سکّه ها لا اله الله محمد رسول الله نویسند. بلکه ترا از شاهان عالم بیشتر کنم. ***منبر و محراب سازم بهر تو***، از برای تو. ***در محبت قهر من شد قهر تو***، چنان اتّحاد معنوی دارم با تو که به‌حکم مَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ ، هرکه ترا رنجاند مرا رنجاند. ***نام تو از ترس پنهان می گوند***. اگرچه از ابتداء اسلامت، از بیم کفار نام تو پنهان می گویند. ***چون نماز آرند پنهان می شوند*** و اذان را بر بالای زمین نمی خوانند. ***از هراس و ترس کفار لعین*** و از خوف اعداء دین ***دینت پنهان می‌شود زیر زمین***. چنان که در ابتداء اسلام نماز را در غار جبل ابی قبیس می‌گذاردند اما پس از این ***من مناره پر کنم آفاق را*** و همه روی زمین را ***کور گردانم دو چشم عاق را***، عاص را. که چون عمر رضی الله عنه اسلام آورد اذان را آشکار کردند به کوری کافران. و اصحاب (89b) گفته اند ماذن اعزّ من اسلم عمر. ***چاکرانت شهر را گیرند و جاه*** بندگان تو شهرها و منصب‌ها گیرند. ***دین تو گیرد ز ماهی تا به ماه*** و از زمین تا به آسمان. ***تا قیامت باقیش داریم ما***، دین ترا. و لهذا رسول الله علیه السلام فرمود لا یزال امتی ظاهرین علی الحق حتی

[۱۳۳] رافضم: رافظم- اصل

یأتی امرالله. ***تو مترس از نسخ دین ای مصطفی***. علیک سلام الله دایما و اگرچه کافران ترا ساحر گفتند و مجنون و شاعر خواندند ***ای رسول ما تو جادو نیستی*** بلکه، ***صادقی هم خرقهٔ موسیستی*** و با او هم لباسی نبوت پوشیده ای. ***هست قرآن مر ترا همچون عصا***، همچو عصای موسی که اژدهای ساحران را بخورد ***کفرها را در کشد چون اژدها*** چنان که کفرها را می‌خورد اشعار فصحا را ابطال می کرد. ***تو اگر در زیر خاکی خفته ای*** به‌حکم الموت نوم تقبل به خواب رفته ای ***چون عصایش دان تو آنچه گفته ای***. عصای موسی دان آن وقت قرآن را که خوانده ای ***قاصدان را بر عصایت دست نی***. چنان که در وقت خواب کردن موسی ما نگاه کردیم عصای او را، همچنین وقتی که تو در زیر خاک خفته باشی قرآن را ما نگاه داریم. ***تو بخسب ای شه مبارک خفتنی*** تو بخسب ای شاه دین که خواب راحت باشد. ***تن بخفته نور تو بر آسمان*** لفظ نور تو بر آسمان مرهون است ***بهر پیکار تو زه کرده کمان*** از برای جنگ تو زه کرده کمان را. ***فلسفی و آنچه پوزش می‌کند***، حکیم و آنچه دهانش گوید که بعض حکما گفته اند انبیا خفتند از بهر قاصران فرستاده اند نه از برای ما که عقل کامل و علم شامل داریم. ***قوس نورت تیردوزش می‌کند*** و او را نشان تیر سازد و بدوزد و هلاک کند که قول فلسفی نیرزد. ***آنچنان کرد و ازآن افزون که گفت***، که حضرت خدا صادق الوعد است، ***او بخفت و بخت و اقبالش نخفت***. بر این دلیل قاطع است که نوح علیه السلام مبعوث بهر انام بود و مدّة نبوتش نزدیک هزار سال بود. اندک کس ایمان آورد. ببین که زمان وفات رسول الله علیه السلام نزدیک هزار سال و شد دین او قایم و غالب است و موسی علیه السلام چهل روز وعده کرد و برفت پس از بیست روز اکثر امّتان او گوساله پرست شدند و زمان دوری رسول ما چندین سال است امت او خداپرست و در تزایدند. حضرت مولانا باز به حکایت عودت نمود که پدر گفت ***جان بابا چونکه ساحر خواب شد*** و به خواب رفت. ***کار او بی رونق و بی تاب شد*** و بی نور گشت. ***هر دو بوسیدند گورش را و رفت*** (89a) هردو پسر گور پدر بوسیدند و رفتند ***تا به مصر از بهر آن پیکار زفت***، از برای آن جنگ بزرگ و عریض که معارضه به معجزهٔ الهیه خواهند کرد. ***چون به مصر از بهر آن کار آمدند***، آن دو ساحر بچه ***طالب موسی و خانهٔ او شدند*** و از خلق خانهٔ موسی پرسیدند. ***اتفاق افتاد آن روز ورود*** اتفاق چنان افتاد که همان روز که آمدند ***موسی اندر زیر نخلی خفته بود*** و به خواب رفته. ***پس نشان دادندشان مردم بدو***، به‌آن ساحر. ***که برو آن سوی نخلستان بجو*** که موسی در آنجاست. ***چون بیامد دید در خرمان بنان***، موسی علیه السلام را ***خفته ای کو بود بیدار جهان***. مفعول دید خفته است اگرچه در صورت خواب بود اما ***بهر نازش بسته او دو چشم سر***. به خواب نرفته بود بلکه از بهر ناز و استراحت چشم سر را بسته، ***عرش و فرشش جمله در زیر نظر***[۱۳٤]. از طرف عین قلب خوشا خواب کسی که در خواب مشاهدهٔ حضرت رسول الله علیه السلام و ارواح اولیا کند. ***ای بسا بیدار چشم خفته دل***، حال اهل دنیا چنین است. ***خود چه بیند دید اهل آب و گل***. چه بیند دیدهٔ اهل آب و خور که همچو حیوان نابینا و نادان است. ***آنکه دل بیدار باشد چشم سر*** مرهون است ***گر بخسبد برگشاید صد بصر***، برگشاید صد بصر جواب شرط است.

حکایت

ابوبکر کتانی را تلمیذ رسول الله نام نهاده بودند. زیرا هرگاهی که به وی مشکلی گفتندی او چشم بربستی و به خواب رفتی، آن مشکل را از رسول الله علیه السلام پرسیدی. رسول الله علیه السلام جواب دادی و بیدار گشته

[۱۳٤] عرش و فرشش جمله در زیر نظر: عرش و فرش در زیر نظر- اصل

خبر می‌داد. ***گر تو اهل دل نه‌ای بیدار باش***، به خواب مرو. ***طالب دل باش و در پیکار باش*** و به نفس خود در جنگ شو.

الحکایه

عزیزی بیست سال به خواب نرفته عبادت می کرد. شبی به خواب رفت. حق را در خواب دید که گفت خداوندا چون ترا در خواب دیدن میسّر بود کاشکی من پیش از این خواب کرده بودمی. حق تعالی گفت بیست سال بی‌خواب بودن شرط است ***ور دلت بیدار شد می‌خسب خوش*** و به خواب شیرین برو. ***نیست غایب ناظرت از پنج و شش*** ناظر تو از حساب غافل نیست که به‌حکم وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ هرچه می‌کنی می‌داند. ***گفت پیغمبر که خسبد چشم من***، تنام عیناى (90b) و لا ینام قلبی. ***لیک کی خسبد دلم اندر وسن*** و خواب. ***شاه بیدارست حارس خفته گیر***. یعنی پاسبان را خفته فرض کن. ***جان فدای خفتگان دل بصیر***، وصف ترکیبی است.

حکایت

شیخ الاسلام گفت شاه شجاع کرمانی چهل سال نخفته بود. وقتی به خواب رفت حق را دید. بیدار شد و این بیت بگفت. شعر

رأیتک فی المنام سرور عینی فاحببت النفس و المناما

پس از آن پیوسته همی خفتی یا وی را خفته یافتندی یا در طلب خواب بودی. ***وصف بیداری دل ای معنوی*** و ای فهم کنندهٔ راز. ***در نگنجد در هزاران مثنوی***. پس به حکایت رجوع کنیم، ***چون بدیندش که خفتست او دراز***. چون آن دو ساحر موسی را در خواب دراز دیدند. ***بهر دزدیِ عصا کردند ساز*** و تدبیر. ***ساحران قصد عصا کردند زود*** و به دزدیدن عصا دویدند به شتاب و به یکدیگر گفتند ***کز پسش باید شدن وانگه ربود***، از پس موسی می باید رفت و آنگاه عصا را دزدند. پس به جانب قفای موسی رفتند. ***اندکی چون بیشتر کردند ساز*** یعنی یک دو قدم به سوی او رفتند. ***اندر آمد آن عصا در اهتزاز*** و جنبیدن گرفت. ***آنچنان بر خود بلرزید آن عصا*** و متحرک گشت. ***کان دو بر جا خشک گشتند از وجا***، آن دو ساحر به جای خویش خشک بماند از خوف و بیم و تنگی. ***بعد از آن شد اژدها و حمله کرد***، برین دو ساحر. ***هر دوان بگریختند و روی زرد*** هر دو ساحر که گریختند و از بیم روی ایشان زرد گشته بود. ***رو در افتادن گرفتند از نهیب*** و از خوف. ***غلط غلطان منهزم در هر نشیب*** یعنی افتان[۱۳۵] و خیزان گریختند. از کمال بیم آن دو ساحران ***پس یقینشان شد که هست از آسمان*** یعنی از جانب حضرت رحمان. ***زانکه می دیدند حدّ ساحران*** و دانسته بودند قدرت ساحران و می دیدند قدر و مقدار خودشان. ***بعد از آن اطلاق و تبشان شد پدید*** یعنی از کمال بیم در ایشان مرض تب و اطلاق پیدا شد. ***کارشان تا نزع جان کندن رسید***. حال ایشان به حالت نزع و به مردن رسید. ***پس فرستادند مردی در زمان*** در آن وقت بی تأخیر ***سوی موسی از برای عذر آن*** و از بهر اعتذار. در این تنبیه است که به‌حکم الندم توبه پشیمان گشتن و عذر خواستن (90a) سبب رحمت است، نمی بینی که آدم و ابلیس هردو عاصی گشتند. آدم علیه السلام به عذر و استغفار مرحوم و مغفور له گشت. ابلیس به حسد و استکبار ملعون بماند. ***کامتحان کردیم و ما را کی رسد*** و حد و مقدار ما باشد. ***امتحان تو اگر نبود حسد*** لاجرم ***مجرم شاهیم و ما را عفو خواه***. عاصی حضرت خداییم ما را عفو بخواه. یا عاصی حضرت توییم، جرم ما را تو عفو کن. ***ای تو خاص الخاص درگاه اله*** و ای آنکه توی رسول الله. ***عفو کرد و در زمان نیکو شدند*** موسی عفو کرد و از حضرت خدا عفو خواست. فی الحال

[۱۳۵] افتان: افتادن- اصل

از مرض اطلاق و تب صحت یافتند. ***پیش موسی بر زمین سر می زدند*** و تعظیم بلیغ کردند. ***گفت موسی عفو کردم ای کرام***، ای کریمان. ***گشت بر دوزخ تن و جانشان حرام***، گشتید از اهل اسلام. ***من شما را خود ندیدم ای دو یار***، من خود را چنین سازم که گوییا شما را ندیدم. ***اعجمی سازید خود را ز اعتذار*** شما نیز خود را چنین سازید که مرا نادیده آیید. ***همچنان بیگانه شکل و آشنا***، در صورت ظاهر بیگانه شکل و در معنی آشنا. در این تنبیه است که کسی که از درون آشنا و از بیرون بیگانه شکل باشد مقبول حضرت است از ریا و صورت. ***در نبرد آیید بهر پادشا***، تا به جنگ آیید به من از بهر فرعون. ***پس زمین را بوسه دادند و شدند***، و رفتند. ***انتظار وقت و فرصت می بدند***.

جمع آمدن ساحران از مداین پیش فرعون و تشریف‌ها یافتن و دست بر سینه زدن در قهر خصم که این را بر ما نویس

چون ساحران حاضر آمدند گفتند ما را مزد هست اگر غالب شویم بر موسی. فرعون گفت مزدها بدهم و پیشین نیز داد و مقربان شوید که هرگاهی که می‌خواهید پیش من درآیید تا اول کسی که بر من درآید و آخر کسی که بیرون رود شما باشید.

چنان که حضرت خدا در سورهٔ اعراف خبر داد وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ. و در سورهٔ شعرا فرمود فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ، و إِنَّكُمْ إِذًا لَّمِنَ الْمُقَرَّبِينَ. ***تا به فرعون آمدند آن ساحران*** از مداین و بلدان. ***دادشان تشریف‌های بس گران***. فرعون (91b) ساحران را بداد تشریفهای ثقیل. در بعض نسخ بس کران. لفظ بی کران واقع است یعنی بی کنار و بی پایان. ***وعده‌هاشان کرد و پیشین هم بداد*** وعده های عطای بسیار کرد و پیشین نیز بداد. ***بندگان و اسب و نقد و جنس و زاد*** مفعول بداد اینهاست بندگان و اسب و سیم و زر و قماش. یعنی طعام بداد که اعظم خطام دنیا اینهاست. ***بعد از آن می گفت هین ای سابقان*** و مقدّمان و مقرّبان ***گر فزون آیید اندر امتحان*** و در مخاصمهٔ موسی بن عمران. ***برفشانم بر شما چندان عطا*** چنان بی‌حد باشد ***که بدرّد پردهٔ جود و سخا***، که آن عطا پردهٔ حود و سخا را بدرد. در این تنبیه است که حضرت سلطان السلاطین به‌حکم وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ و به‌موجب وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ الآية، مؤمنان سابقان و مقربان حضرت خود را پس از روز قیامت و ظهور و غلبهٔ ایشان چه‌ها می دهد که أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ. ***پس بگفتندش به اقبال تو شاه***. پس ساحران به فرعون گفتند به دولت و عزت تو ***غالب آییم و شود کارش تباه***. یعنی کار موسی باطل شود. اشارت است به تفسیر آن آیت کریمه که در سورهٔ شعراست وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ. سبب اعتماد ایشان بر غلبه این بود که اعتقاد قوت داشتند چنان که می‌گوید ***ما در این فن صفدریم و پهلوان*** و نظیر ما نیست در دوران. ***کس ندارد پای ما اندر جهان*** و کسی که همپای نشود در جنگ و جولان. عاقبت مغلوب گشتند. رسول الله علیه السلام فرمود من تواضع رفع الله و من تکبّر وضعه الله. در این تنبیه است که مؤمن را می باید که به علم و عمل خود عجب نیارد و منّت بر خود نهد که خداوند ده هزار عالم ترا راه هدایت داد به روزی او را پنج بار سجده کنی بی دستوری و هیچ کسی و بی‌صاحب و بی بواب. شعر

هرکه خواهد گو بیا و هرکه خواهد گو برو کبر و ناز و حاجب و دربان در این درگاه نیست

ذکر موسی بند خاطرها شدست. یعنی اسرار و حکمی که در قصّهٔ موسی و فرعون بیان کرده شد از زواهر ابناء طریقت و غوامض حقایق اولیاست و صفات فضایل روحانیّه و سمات (91a) زوایل نفسانیّهٔ سالک است.

اما استماع کننده را خاطر به این مقیّد گشت ***کین حکایتهاست که پیشین بدست***، در زمان ماضی واقع شده است. ***ذکر موسی بهر روپوش است لیک***، از برای پوشیدن است اما ***نور موسی نقد توست ای مرد نیک*** نقد حال توست ای سالک و طالب. ***موسی و فرعون در هستی توست***، در وجود تو پیداست. ***باید این دو خصم را در خویش جست*** که مراد از موسی روح انسانی و مراد از هارون عقل معاد است و مراد از عصا قرآن و خواطر رحمانیّه است و مراد از فرعون نفس ظلمانیّه و از هامان عقل معاش و وساوس شیطانیّه است و آن ساحران اعوان و انصار فسق و فساد است و اصحاب یاران بغی و عناد که تو به ایشان بذل می‌کنی تا فرعون نفست را یاران شوند و با روح موسی خصومت کنند. ***تا قیامت هست از موسی نتاج*** و آثار. یعنی اگر حصّه از قصه به حسب الانفس باشد مراد این است که بیان کرده شد و اگر به حسب الافاق باشد مراد از موسی واعظ خیرگوی و بر حق دلالت کننده است و از هارون اخوان خیر که به‌حکم وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوىٰ یاری کنند و از عصا کلام حق و از فرعون آن کس که دعوت حق قبول نمی کند و از هامان اخوان سوء و شیاطین انس و از ساحران زخارف دنیا و این قیامت باقیست ***نور دیگر نیست دیگر شد سراج***. نور یکی است و دیگر نیست، اما چراغ دیگر است و بی شمار. چنان که ناظر یکیست و آینه بسیار. ***این سفال و این پلیته دیگرست*** این سفال و این فتیل دیگرست. ***لیک نورش نیست دیگر زان سرست*** لیک نور سفال یکیست که از آن سرست. یعنی نور الهیت و همچنین نور خورشید از تلوّن مبرّاست اما متلوّن نمون. اما شعاع او از اختلاف الوان شیشه‌هاست. لاجرم***گر نظر در شیشه داری گم شوی*** و نور الهی را متعدد پنداری یا اگر به قندیل‌ها نظر کنی نور الهی را متعدّد تخیل کنی. ***زانکه از شیشه است اعداد دوی***. زیرا از مظهرست تعدد ***ور نظر بر نور داری وارهی*** مرهون است ***از دوی و اعداد جسم منتهی***. خلاص شوی از دوی و تعدّد و از شمارهای جسم متناهی. پس هر نبی و ولی که دعوت دین و ارشاد کنند همه از سوی حضرت خدا گویند لاجرم (92b) به‌حکم وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ. دعوت همه مرشدان دعوت خداوند جهان است ***از نظرگاه است ای مغز وجود*** و زبدهٔ او. ***اختلاف مؤمن و گبر و جهود***. یعنی هرکس به جای نظر کند از چیزی جای دیگر را نبیند. لاجرم هریکی از آن چیز می‌دهد بدان جای که دیده است و همچنان هرکه به ذات نبی و ولی نظر کند ارشاد او را غیر ارشاد حضرت خدا داند و همچنان اختلاف به حسب قابلیّات و استعدادات است و آن قابلیّات و استعداد نتایج تجلیات اسماء و صفات و اسما و صفات در حضرت احدیّته الذّات زاید بر ذات نی. پس هرکه از روی کمال اخلاص که عبارت از نفی صفات است ملاحظهٔ احدیّة الذات تواند کرد همه نور حضرت خدا بیند نه کثرت امواج اما این مشاهده را مرده از خویش باید و زنده بدوست تا بداند که همه هیچ اوست که اوست.

اختلاف کردن در چگونگی و شکل پیل

از آن جهت که هر یکی جای معلوم کرده است از وی. ***پیل اندر خانهٔ تاریک بود*** یعنی هندیان پیلی را از هندوستان بهر تفرّج رومیان آوردند و در خانهٔ تاریک کردند. چنان که می‌فرماید ***عرضه را آورده بودندش هنود***، جمع هند. ***از برای دیدنش مردم بسی*** از سر رغبت. ***اندران ظلمت همی شد هرکسی*** و در این خانهٔ تاریک رفتند. ***دیدنش با چشم چون ممکن نبود*** از تاریکی خانه. ***اندران تاریکیش کف می بسود*** هرکسی بر پیل کف می سود و لمس میکرد. ***آن یکی را کف به‌خرطوم اوفتاد*** و بعد از آن از پیل خبر می‌داد. ***گفت همچو ناودانست این نهاد***. گفت همچون میذابست این طبیعت یعنی پیل. ***آن یکی را دست بر گوشش رسید*** در آن تاریکی. ***آن برو چون بادبیزن شد پدید***. بادبیزن مر وجه به ترکی یل پزه. و در بعض نسخ به جای بادبیزن آرد بیزن است به‌معنی منخل به ترکی الک. ***آن یکی را کف چو بر پایش بسود*** یکی که دست بر پای پیل سود ***گفت***

شکل پیل دیدم چون عمود و ستون. ***آن یکی بر پشت او بنهاد دست*** و بسود. ***گفت خود این پیل چون تختی بدست***، همچو تخت است. ***همچنین هر یک به جزوی می رسید*** از اعضای پیل. ***فهم آن می کرد هر جا می شنید***. آن جای را که دست بسود از آن خبر دادند از همه اعضای او. ***از نظرگه گفتشان شد مختلف***. آن جای را که دید یعنی دست سود و بدان (92a) بدانست سخن ایشان از آن منظر شد مختلف. ***آن یکی دالش لقب داد این الف*** که یکی دالش لقب داد و یکی الف. ***در کف هر یک اگر شمعی بدی*** و خانه روشن گشتی. ***اختلاف از گفتشان بیرون شدی*** و نزاع برفتی. ***چشم حس همچون کف دست است و بس*** که تمام احاطه نمی کند. ***نیست کف را بر همهٔ او دسترس*** زیرا جمله اعضاء پیل را کف دست احاطه نمی کند. هرچند در باب معرفت الهی تمثیل وافی نیست و در یقین آن اشارت کافی نی و کذا حضرت مولانا گفت. نظم

ای برون از وهم و قال و قیل من　　خاک بر فرق من و تمثیل من

لاجرم نه رای گفتن است و نه مجال نهفتن. پس می‌گویم مبتلایان ضلال عالم شهادت که در این تنگنای ظلمانی به کفهای حواس جسمانی متصدّی بمعرفة حقیقة الحقایق و منفخص از کیفیّات افعال و صفات خالق اند و هنوز چراغ دل از آتش عشق نیفروخته اند و فتیلهٔ هستی موهوم خویش به تمامی نسوخته کفی در تاریکی می سایند و از اثر بر مؤثر استدلال می نماید و پیل را به ترازوی مثقال که شاهین او عقل جزوی و دویله او وهم و خیال است می پیمایند. لاجرم به قدر ادراک خویش هرکس بر او نامی دیگر می نهند و از او هر یک نشانی دیگر می دهند. اما به‌حکم وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ دست ادراک همه از دامن کمال معرفت او کوتاه و عقل درّاک جمله در پیدای جلال و عظمت او گمراه است. پس هر نامی که بر او نهند به غیر مجاز نیست و هر نشانی که از او دهند با حقیقت انباز نی. عجب کاریست که هرچه گویند غیر او نیست ولیکن او نیست زیرا که اطلاق اسم جزء بر کل مجاز است. پشت و خرطوم و پای پیل از پیل است اما پیل نیست. پس اسماء و صفات خدا به‌حکم لا هو و لا غیره او نیست هم غیر او نه. پس چنان که سودن کف دست احاطهٔ اجزای پیل مجال عاد نیست به حواس و عقل احاطهٔ حق تو عقلا نمی شاید. زیرا که چون حق تو محیط همه است که أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ. محاط حواس و عقول نتواند بود. پس بدان‌که حضرت مولانا قدس سره در قصهٔ پیل، معرفت عوام را که به طریق حواس مشاهدهٔ آثار می‌کند و آثار بر مؤثر که حضرت پروردگار است استدلال می نمایند به حال دست سایندگان بعضی[۱۳۶] (93b) اعضای پیل و نشان دهندگان از او به طریق قال و قیل تشبیه کند چنان که کتب مشحون به مقالات این طایفه است و این معرفت عوام نسبت با معرفت خواص ناقص است و مراد از خواص ارباب بصایر و رؤیة اصحاب قلوب سلیمه اند که از روزنهٔ دل در ملکوت اشیاء نظر می اندازند و سرّ این معنی که. شعر

نفی کل شیء له آیة　　تدلّ علی انه واحد

به تحقیق مطالعه کنند و سرمایهٔ‌معرفت ایشان آن است که اهتمام تمام به تقدیم می‌رسانند تا دل از آفات سلامت پذیرد و طریق اعراض از دنیا و اقبال به مولی پیش گیرد و به مصقبل ذکر از کدورات صفات بشریه مصفا گردد. پس غطا از بصر بصیرت دل مرتفع شود و بدان دیده جمال آیات حق مشاهده افتد. ما کذب الفواد ما رای محقق کرد و سرّ ما نظرت فی شیء الا و رایت الله فیه مبین شود و حاصل اشارات آن است که معرفت عوام به دلایل عقول است و معرفت خواص شواهد مدلول و به‌منزلهٔ نظر است از چشم کف و دوم به مثابهٔ نظر است از چشم دریا و لهذا می‌فرماید ***چشم دریا دیگرست و کف دگر***، یعنی آن چشم که دریا می بیند دیگر است و آن

[۱۳۶] بعضی: بیض- اصل

چشم که کف را می بیند دیگر است. ***کف بهل وز دیدهٔ دریا نگر***، تا دریا را ببینی. ***جنبش کف‌ها ز دریا روز و شب***. یعنی آثار از حضرت خدا علی التوالی ظاهر شود. ***کف همی بینی و دریا نی عجب***، که در نظر قصور کنی. ***ما چو کشتیها بهم بر می زنیم*** یعنی ما کشتی‌های تن را به یکدیگر میزنیم. ***تیره چشمیم و در آب روشنیم***. یعنی جمع محسوسات عالم ملک به‌منزلهٔ کف‌هاست بر روی دریای ملکوت که این صفات حضرت الوهیّت است و ما همیشه کف می بینیم و دریا نی و حرکت کشتی اجسام مشاهده می نماییم و جنبش و موج روح نهنگ آسا. چنان که فرموده اند. شعر

همی شکاف تو کف را که تا باب رسی — مبین کفش که ز آتش دخان حجاب کند
نشان آیت حق است این جهان فنا — ولی ز چونی حق این نشان حجاب کند
برای مغز سخن قشر حرف را بشکاف — که زلف‌ها ز جمال بتان حجاب کند

ای تو در کشتیّ تن رفته به خواب، و غافل شده. ***آب را دیدی نگر در آب آب*** یعنی کشتی تن را حرکت بی آب جان نیست و هستی (93a) جان و ادراک او بی تجلی جانان نی. لاجرم می‌گوید ***آب را آبیست کو می راندش*** که آن آب ثانی براند آب اول را. ***روح را روحیست کو میخواندش*** روح ثانی میخواند روح اول را. لاجرم حضرت خدا قدیم و ازلی است و خالق جمیع اشیاست و مسبّب الاسباب است. پس عاقل را می باید که نظر به وی کند نه به اسباب ظاهر تا ترک همه کند که او به وی فیض و فضل کند. زیرا که خالق و رازق و مالک الملک و حاکم مطلق و متصرّف حقیقی حضرت اوست. حضرت رحمن فرمود يَسْأَلُهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ. ***موسی و عیسی کجا بد کآفتاب***. یعنی نه از موسی خبر بود نه از عیسی اثر وقتی که آفتاب حقیقة الحقایق ***کشت موجودات را می‌داد آب*** ارواح خواص و ارواح اخصّ را حصرت خدا استعداد و کمال داده و تربیت و افضال کرده بود. ***آدم و حوا کجا بود آن زمان*** و در آن وقت. ***که خدا افکند این زه در کمان*** چون در سخن که تقریر مرتبهٔ معرفت خواص است وجود عارف هنوز باقیست و از اثنیت چاره نیست. لاجرم کشت دیگر است و آب آب. یعنی به خلاف معرفت اخص خواص ایشان اصحاب مشاهدات جمال ارباب مکاشفات حالند که حق سبحانه و تعالی ایشان را بدین سعادت کبری و دولت عظمی اختصاص داده است و ابواب خزاین معرفت بر روی ایشان گشاده و ایشان هنوز قدم از کتم عدم ننهاده بیرون بودند که خیّاط ازل خلعت این معرفت بر قامت ایشان دوخته بود. پس در صدف معرفت ذرّهٔ محبت را ودیعت نهادند و بدین هردو پر و بال که معرفت و محبّت است بر ملک و ملکوت عبور دادند تا اول در مقامات سفلیّه بشریّه سیر کرد. بعد از آن در مقامات روحانیّه علویّه سیر او به طیر متبدل گشت. بعد از آن بجذبه پیوست و جذبهٔ موروث مشاهده گشت و مشاهده سبب شد. حضور را با دوست موجب غیبت گشت از هرچه غیر اوست تا به حدی که شجرهٔ مشاهده ثمرهٔ معاینهٔ او شد و معاینه به اعیان پیوست و به‌حکم جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ در سطوات تجلیّات (94b) ذات احدیّت هستی موهوم سالک رخت از میان بربست و در این مقام سالک به عین عیان مشاهدهٔ انوار غیب تواند کرد، او در میان پس. پس حضرت مولانا از برای اشارت به نقصان اضافی معرفت خواص نسبت با مقام معرفت اخص خواص که شمه ای از شرح و سلوک ایشان به تقدیم رسید می‌فرماید ***این سخن هم ناقص است و ابتر است***، بی تمام. ***آن سخن که نیست ناقص آن سرست*** از این سر نیست. در این محل چنین گفته اند که ممکن است مراد از این بیت آن باشد که تمثیل حضرت خدا گاه پیل کردیم و گاهی به دریا. از این تمثیل جسمیّت منفهم می‌شود. پس پوید که این تمثیل هم ابتر است اما این سخن تمام است از جانب حضرت خداست که تجلّی الهی و فیضان شاهی باشد تا سالک آنرا کماهی داند. ***گر بگوید زان بلغزد پای تو*** و غلط کنی. ***ور نگوید هیچ از آن ای وای***

تو، که از فهم مرام محروم بمان. رسول الله علیه السلام فرمود انّی رأیت ربی علی صورت شاب امرد. مراد صورت نیست بلکه بیان آن است که از عیوب و نقایص منزّه مشاهده کردم. ***ور بگوید در مثال صورتی*** و به وجه تمثیل. ***بر همان صورت بچسفی ای فتی*** یعنی ظاهر صورت را بگیری. پس با هرکسی این راز در میان نتوان نهاد بلکه از بیم اغیار درِ خزاین اسرار نتوان گشاد. اسرار نهایت این روش را که طیران با پر و بال محبت است و سیران با جذبهٔ احدیت خبر کردم روان از متبعان ملت محمدی نشناسد. لاجرم چون سالک به شرط وظایف متابعت حبیب قیام نماید و دیدهٔ دل به مشاهدهٔ اسرار فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ بگشاید از درجهٔ محبت به مرتبهٔ حبوبیت مرتقی شود و غذای جسمانیت او به غذای روحانیت متبدل گردد. اندک اندک پای دل از حبس آب و گل بیرون آید تا به حدی که محرم خلوت لی مع الله شود. و به نقل از شربت طالب نقل خوان احدیّت گردد و به فطام از شیر زمین قوت القلوب از تجلیات حضرت رب العالمین دریابد. پس حضرت مولانا از برای تحریض اکتساب این سعادت کبری و ترغیب به نیل این دولت عظمی در مخاطبهٔ طفلان شیرخواره این راه و بسته پای دام عزت و جاه می‌فرماید، ***بسته پایی چون گیا اندر زمین***. تو همچون گیاه و نبات بسته پایی در زمین. ***سر بجنبانی*** (94a) ***به بادی بی یقین*** اما نمی توانی پای را برداری. یا مراد این باشد که چون دانستی حضرت خدا قدیم و ازلیست و خالق جمیع اشیاست و مسبب الاسباب است پس عاقل را می باید که نظر به وی کند نه به اسباب ظاهره تا ترک همه کند که به وی فیض و فضل الهی رسد اما عجب است که به‌حکم همه دانید جهان را آنچه به اسباب ظاهره تثبّت کرده ای و از او دور و مهجور مانده ای. ***لیک پایت نیست تا نقلی کنی*** از جایی به جای دیگر. ***یا مگر پا را از این گل برکنی*** تا پایت را از این گل دنیا برکنی. ***چون کنی پا را حیاتت زین گلست*** پایت را چگونه کنی که حیاتت از این گل است. ***این حیاتت را روش بس مشکلست*** این حیات تو که از گل است از این گسستن و به جای دیگر رفتن به غایت مشکل است. ***چون حیات از حق بگیری ای روی***، روایت کننده. ***پس شوی مستغنی از گل می روی***، به هرجا که می‌خواهی. ***شیرخواره چون ز دایه بگسلد***، انفظام کند. ***لوت خواره شد مرو را می هلد***، و ترک کند. ***بستهٔ شیر زمینی چون حبوب***، مقید شیر و غذای زمینی چون دانها. ***جو فطام خیش و از قوت القلوب*** بجو از شیر باز شدن خود را. یعنی دنیا بریدن از قوّت القلوب یعنی از کلام حکمت و پند و معرفت. لاجرم هر آینه دانسته ای که چون طفل را از شیر بازدارند اول لقمه های قوی پیش او نیاید. بلکه بلقمه های خفیف او را اندک اندک پرورش دهند. تا به غایتی که معده قوت گیرد. بعد از آن هرچه خواهد آرزوی او در کنارش نهند. لاجرم چون طفل دل را از شیر تمتعات دنیا بازداری اولا باید که به غذای حرف حکمت همّت بر پرورش او بکاری. زیرا که انوار حکمت از روی ملابست با ستار حروف مشابهتی با شیر تمتعات جسمانی دارد. پس طفل دل را طاقت هضم آن باشد که و چون از این نور سیر قوت گیرد قابل انوار بی حجب حضرت سبحانی گردد و سیر بطیر تبدّل پدیرد. ***حرف حکمت خور که شد نور ستیر*** و مستور. به لفظ و صورت ***ای تو نور بی حجب را ناپذیر*** و ناقابل. چون تو نمی توانی ترک دنیا و ماسوی کنی باید که به استماع حضرت کلام خدا که وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا و به سماع حدیث رسول الله علیه السلام که لو توکلتم علی الله حق توکله لرزقکم کما یرزق الطیر تغذر خماصا و تروح بطانا. و به شنیدن (95b) مناقب اولیا روی به سوی حضرت خدا کنی که اگر دو کس در جایی باشند یکی روی به سوی کعبه آرد و مشغول به اسباب سفر حج باشد بهتر از آن کس است که در آنجا باشد اما پشت به کعبه آرد و مشغول به کسب دنیا. لاجرم اول کس به کعبه رسد و لهذا می‌فرماید، ***تا پذیرا گردی ای جان نور را***، تا که محلّ قبول شوی. پس از آن، ***تا ببینی بی حجب مستور*** را، بی حجاب‌ها بینی پوشیده را. ***چون ستاره سیر بر گردون کنی***

همچو کواکب سیر بر افلاک کنی. بلکه ***بی گردون سفر همچون کنی***. بلکه بی کم و کیف سفر کنی زیرا مراتب مختلف است. کسی که بر کشتی پر آب می‌روند دونست و کسی که در آب شنا کند برتر از آن است و کسی که در آب غوص می‌کند از آن اعلی تر است. حضرت مولانا آن سفر کی کیف را تمثیل می‌کند به آمدن از عالمی به عالمی. چنان که فرماید ***آنچنان کز نیست در هست آمدی***، از کتم عدم به صحرای وجود آمدی. ***هین بگو چون آمدی مست آمدی*** و از غایت سرمستی که از شراب خطاب حق داشتی همت بر محافظت علامات طریق نگماشتی. ***راههای آمدن یادت نماند***، فراموش کردی. ***لیک رمزی برتو بر خواهیم خواند***، تا از راه آگاه شوی. لاجرم سالک و طالب آن است که دل او غافل از دنیا و مشغول به مولا باشد. مثال او مانند عاشق حیران است که به مردم سخن می‌گوید به زبان و انیس و فکر وی به معشوق خود باشد در باطن. ***هوش را بگذار و آنگه خوش دار*** عقل خبروی و معاش را بگذار پس از آن عقل کلی و معاد را با خود بدار. ***گوش را بربند وانگه گوش دار*** گوش ظاهر را ببند و گوش دل بدار. ***نی نگویم زانکه خامی تو هنوز*** و استعداد سخن نداری. ***در بهاری تو ندیدستی تموز*** و از آن جهت که آفتاب تموز بر تو نتافته است ثمرهٔ جانت پختگی نیافته است. لاجرم از شاخ تعلّقات و رخت دنیا بریدن بر تو دشوار است و جان و دلت به آلایش این آب و گل آغشته و هرگز دست آرزوی وطن اصلی دامن جانت نگرفته و حدیث حبّ الوطن من الایمان از خاطرت بیرون رفته. و نشان پختگی آن است که از شاخ درخت دنیا زود بریده شوی و پیش از آنکه باعیان اجل دست تصرف بر تو دراز کند از شاخ به کاخ روی تا به حدیث موتوا قبل ان تموتوا عمل کرده باشی و روی از غربت به وطن اصلی آورده. ***این جهان*** (95a) ***همچون درخت است ای کرام***، ای کریمان. ***ما برو چون میوه های نیم خام*** و ناپخته. ***سخت گیرد خامها مر شاخ را***، میوه های خام شاخ را سخت گیرد. ***زانکه در خامی نشاید کاخ را***. آن میوه که خام است لایق قصر نیست که او را از شاخ به کاخ آرند، یعنی مقبول حضرت نباشد و در خبر کعب الاخبار است من طلبنی وجدنی و من طلب غیری لم یجده و لم یجدنی. ***چون بپخت و گشت شیرین لب گزان***، و لطیف. ***سست گیرد شاخها را بعد از آن***، بلکه دور شدن می خواهد که به بهانه ای و جنبانیدن باری از او منقطع شود. ***چون از آن اقبال شیرین شد دهان***، چون از اقبال و توجّه ملک عالم شیرین شد دهان و کام. ***سرد شد بر آدمی ملک جهان***، و بریدن می‌خواهد از آن. ***سخت گیری و تعصّب خامیست*** سخت گرفتن دنیا و تعصب کردن از خامی است. ***تا جنینی کار خون آشامیست***، تو که جنینی کار تو خون خوردن است. آری و بستگی تو به این جان خسیس فانی و گرفتاری تو با قیود تعلّقات جسمانی از آن جهت است که در عوض جان غمناک مشاهدهٔ روح قدسی پاک نکرده ای و در ترک هر تعلقی آثار انوار ذات مطلق ادراک نکرده ای. پس به‌حکم خساسة الهمّت من قلّت المعرفة بدین جان تیره آویخته و با وجود لب تشنگی آب حیات ریخته ***چیز دیگر ماند اما گفتنش***. آن چیز را، ***با تو روح القدس گوید بی منش***. من نمی گویم که به مرتبهٔ الهام می رسی. رسول الله علیه السلام فرمود انّ روح القدس نفث فی روعی لمن تموت نفس حتی تستکمل رزقها. بلکه به مرتبهٔ وحی روحانی می رسی. ***نی تو گویی هم به گوش خویشتن*** زیرا که آفاق جدا نیست به ضوء شریعت اضاءت پذیرد و مشکات نفسانیّت به لوامع طریقت روشنی گیرد و زجاجهٔ قلبیّه به انوار حقیقت روحانیت منوّر شود و مصباح روح به نار نور الوهیت اشراق یابد و به موسی سر را از شجرهٔ وحدانیّت ندای إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ در رسد، اختلاف جهات محو گردد، صور متلاشی شود و سرّ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ۚ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ظهور یابد. بعد ملاحظهٔ این معنی توانی کرد. ***نی من و نی غیر من ای هم تو من***. پس بشنو تمثیل وحی روحانی این است که (96b) ***همچو آن وقتی که خواب اندر روی*** و در خواب شوی. ***تو ز پیش خود به پیش خود شوی***، از خود

غایب و در خود حاضر شوی که از این عالم غایب و غافل می شوی و از عالم دیگر خبردار می شوی. ***بشنوی از خویش و پنداری فلان***، یعنی شخص دیگر ***با تو اندر خواب گفتست آن نهان*** و پنهان. ***تو یکی تو نیستی ای خوش رفیق***. معنی این مصراع به ترکی سن برقات دگلسن ای خوش یولداش. ***بلکه گردونی و دریای عمیق*** و بحر محیط که دل تو مقرّ حضرت خداست و درون تو بحر علم بی منتهاست. ***آن تو زفتت که آن نهصد توست***، آن توی زفت تو که چند توست. ***قلزم است و غرقه گاه صد توست*** و محل غرق همچو توست. رسول الله علیه السلام فرمود اذا احب الله عبدا جعل لکه واعظا من نفسه و زاجرا من قلبه یأمره و ینهاه. ***خود چه جای حدّ بیداریست خواب*** این مجرد تنظیرست. ***دم مزن والله اعلم بالصواب***، پس رمزی از این حدیث با محرم راز توان گفت و در سرّ وحدت در نظر جوهرشناسان حقیقت توان سفت و اگر رعنایی بگذاری و همّت بر اخفای اسرار بگماری ینابیع حکمتی که در حویجهٔ زبان نگنجد، از چشمهٔ دل جوشیدن آغاز نهد و روح بی واسطهٔ حرف و صوت شرح اسرار باز دهد. ***دم مزن تا بشنوی از دم زنان*** تو گوش دار، بمان تا بشنوی از گویندگان ***آنچه نامد در زبان و در بیان*** و به تقدیر لسان. اول شنیدن بازکوشیدن می باید تا فیض الهی برسد که من عمل ممّا علم ورثه الله علم مالم یعلم. ***دم مزن تا بشنوی زان آفتاب*** و خورشید حقیقی. ***آنچه نامد در کتاب و در خطاب***. پس ای زبان من، من اخلص لله اربعین صباحا ظهر ینابیع الحکمه من قلبه علی لسانه. ***دم مزن تا دم زند بهر تو روح*** که او را باشد فتوح. ***آشنا بگذار در کشتی نوح***، شناوری ترک کن و در کشتی شو. پس بدان‌که کلام بی حرف و صوتِ روح به‌منزلهٔ کشتی نوح است و اعتماد تو بر طلاقت لسان و فصاحت بیان به‌منزلهٔ اعتماد کنعان بر علم آشناست. پس در این آب بلا و طوفان عنا کشتی نوح از دست مگذار و بقول آشنا امیدِ نجات مدار. ***همچو کنعان آشنا می کرد او*** کنعان که یک پسر نوح بود دعوت پدر قبول نکرد و به کشتی نیامد و دعوی (96a) شناوری می کرد و گفت ***که نخواهم کشتی نوح عدو*** بعد از این تا شرحی شرح قصّهٔ نوح است علیه السلام. در ضمن این قصه هزاران حصه و فتوح و ملخّص قصه آن است که نوح علیه السلام چون مدت نهصد و پنجاه سال به امر حق حضرت ذوالجلال قوم را دعوت کرد چنان که حضرت خدا در سورهٔ عنکبوت حکایتی می‌کند وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا ، او در این مدت دعوت می کرد، قوم بر انکار و استکبار اصرار نمودند چنان که حضرت خدا در سورهٔ نوح فرمود قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ، او در این مدت بسیار دعوت می کرد ایمان آوردگان غایت اندک بودند. نوح از انکار و عناد ایشان غمگین شد. حضرت خدا وحی فرستاد که مفاتح قلوب در دست قدرت ماست. هیچ کس بی سابقهٔ عنایت ما به خواست کاری بر نتواند ساخت. تو در دعوت زحمت مکش و اندوهگین مباش و به غیر این شر ذمهٔ قلیله که ایمان آوردند کسی دیگر اطاعت نخواهد کرد و انقیاد نخواهد نمود. کما قال الله تعالی فی سورهٔ هود، وَأُوحِيَ إِلَى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ. و نوح از کثرت ازار بر کافران دعا کرد که رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا. و فرمان آمد که کشتی سازد در استدفاع عذاب از قوم خویش مکوش که ایشان در دنیا محکوم به اغترافند و در عقبی مستحق احراق. چنان که فرمود وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا ۚ إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ. پس به فرمان الهی نوح در بریّه که دور از آب بود کشتی ساختن کرد و قوم بر وی خندیدند و می گفتند یا نوح صرت نجّاراً بعد ما کنت نبیا. و نوح گفت شما از پاداش غافلید اما چون در دنیا غرق و در آخرت حرق نصیب شما شود و بر حال شما خنده و سخریّه وظیفهٔ ما گردد. کما قال الله تعالی و اصنع الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِّن قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ ۚ قَالَ إِن تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ

مِنكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ. و در طول و عرض کشتی نوح اختلاف روایت است. اشهر (97b) آن است که طول کشتی صد گز بود و عرض او پنجاه گز و ارتفاع سی گز و این کشتی از ساج بود و در دو سال تمام شد و سه بطن داشت. در بطن اسفل وحوش و سباع و هوام بود و در بطن اوسط دواب و انعام و در اعلی مردم وز او ایشان و جد آدم علیه السلام و در عدد آنان‌که در کشتی بنشستند اختلاف روایت است و در دهم رجب در کشتی بنشستند و روز عاشورا از کشتی فرود آمدند در جودی. و در آن روز روزه داشتند و دران حالت که در کشتی نشستند نوح علیه السلام آن پسرش را که نام او کنعان است گفت، ***هی بیا در کشتی بابا نشین***. کما قال الله تعالی وَ نادی نُوحٌ ابْنَهُ وَ كانَ فِي مَعْزِلٍ يا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنا وَ لا تَكُنْ مَعَ الْكافِرِينَ. ***تا نگردی غرق طوفان ای مهین*** و خوار. ***گفت نی من شنا آموختم***. پسر گفت من شنا کردن آموختم. ***من بجز شمع تو شمع افروختم*** و به نور تو حاجت ندارم. ***هین مکن که موج طوفان بلاست***. نوح گفت تا که این موج طوفان قهر الهیست. ***دست و پا و آشنا امروز لاست*** و اثر از آنها ناپیداست. مراد از نوح نصیحت گوی است که پسران اهل هوی را به کشتی شریعت و عبادت دعوت کند که از مرگ خلاص نیست و از عذاب خدای تعالی مناص نی الّا بدخول کشتی شریعت. چنان که می‌فرماید، ***باد قهرست و بلای شمع کُش***. همه شمعهای باطل را می کُشد ***جز که شمع حق نمی پاید خمش***. جز که شمع خدا باقی نماند خاموش شو. ***گفت نی رفتم بدان کوه بلند***. چنان که حضرت خدا حکایت می‌کند سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ. ***عاصم است آن کُه مرا از هر گزند***، نگاه دارنده است آن کوه مرا از هر ضرر. ***هین مکن که کوه کاه است این زمان*** نوح گفت کوه کاه است در این زمانِ قهر. ***جز حبیب خویش را ندهد اما***ن. چنان که حق تعالی فرمود قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَن رَّحِمَ. ***گفت من کی پند تو بشنوده ام***. یعنی کنعان در جواب گفت در این مدت هرگز پند و نصیحت تو نشنوده ام. ***که طمع کردی که من زین دوده ام*** و از قبیله و نسل تو بوده ام. ***خوش نیامد گفت تو هرگز مرا***، از سخن کنعان است. ***من بری ام از تو در هر دو سرا***. یعنی در دنیا و آخرت. لاجرم انت مع من احببت یوم القیمة هرکه را در دنیا دوست داری در آخرت قرین و یاری. و چون در دنیا با صالحان قرین نشوی در آخرت نیز از صحبت ایشان دور می شوی. ***هین (97a) مکن بابا که روز ناز نیست*** نوح گفت ای پسر این وقت روز ناز نیست. ***مر خدا را خویشی و انباز نیست***، شریک نی. واعظان مردمان می‌گویند ای که عمر گرانمایه را در دوری کشتی نوح به سر بردی وقت مرگ نزدیک است به‌حکم إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِيكُمْ، از وی خلاص میسر نیست بلکه به‌حکم فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ ، به حضرت او فرار می باید. لاجرم ***تاکنون کردی و این دم نازکیست***، این وقت دم نازکیست، این وقت دم نازکیست. ***اندرین درگاه گیرا نازکیست***، در درگاه خدا تأثیر کننده نازکیست. ***لم یلد لم یولدست او را قِدم***، یعنی آن خداوند قدیم که صفت او لم یلد و لم یولدست ***نی پدر دارد، نه فرزند و نه عم***، لاجرم حضرت خدا ***ناز فرزندان کجا خواهد کشید***. یعنی نه ناز فرزندان او را در کار است ***ناز بابایان کجا خواهد کشید. نیستم مولود پیراکم بناز***، گوییا از سخن حضرت خداست، ***نیستم والد جوانا کم گراز*** نهی است از گرازیدن یعنی مولود نیم ای پیر همچو پدر ناز را کم کن. پس پیران را نشاید که به خدا ناز کنند و پدر نیم ای جوان وجه نیست که به من گرازی. ***نیستم شوهر نیم من شهوتی***. من زوج نیم و شهوتی نیستم. ***ناز را بگذار اینجا ای ستی***، و ای زن. پس زنان را نشاید که او را ناز کنند، ***جز خضوع و بندگی و اضطرار*** و تضرع و نیاز. ***اندرین حضرت ندارد اعتبار***. پس به‌موجب ان الله یحب انین المذنبین، پیش او تضرّع و خشوه و عبودیّت و عجز می باید. ***گفت بابا سالها این گفته ای***. این گفتهٔ کنعان، گفت بابا سالها از این نمط کلمات گفته ای. ***باز می‌گویی بجهل آشفته ای*** و با نادانی آمیخته ای. ***چند ازینها گفته ای با هرکسی***، از قوم خود. ***تا جواب سرد بشنودی بسی***، از هرکسی.

این دم سرد تو در گوشم نرفت، نفس بارد تو به گوش من نرفته است. ***خاصه اکنون که شدم دانا و زفت***، و بزرگ. ***گفت بابا چه زیان دارد اگر***. از سخن نوح است، ***بشنوی یکبار تو پند پدر***، و نصیحت او بلکه پند پدر را قبول کردن سودمند است در دنیا و آخرت. ***همچنان می‌داد او پند لطیف، همچنین می گفت او دفع عنیف***. کنعان همچنان می گفت جواب درشت. ***نی پدر از نصح کنعان سیر شد***، نوح ترک نصح او نکرد. ***نی دمی در گوش آن ادبیر شد***، نفسی و سخنی در گوش آن کنعان مدبّر و بدبخت (98b) نرفت. لاجرم علامت شقاوت ترک صحبت اهل سعادت است و رد کردن پند ایشان. ***اندرین گفتن بدند و موج تیز***، و از آن طوفان بلا انگیز ***بر سر کنعان زد و شد ریز ریز***. کما قال الله تعالی وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ. لاجرم کسی که تأخیر توبه و طاعت کند به‌حکم هلک المسوفون ناگاه مرگ آید و آن از هالکین شود. ***نوح گفت ای پادشاه بردبار*** و حمول و حلیم. ***مر مرا خر مرد و سیلت برد بار***، خرم بمرد و سیلت بارم برد که مرا زیان رسید. ***وعده کردی مر مرا تو بارها***، و چند بار، ***که بیابد اهلت از طوفان رها***، کما قال الله تعالی وَنَادَىٰ نُوحٌ رَّبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ. ***دل نهادم بر امیدت من سلیم***، و ای خدای کریم. ***پس چرا بربود سیل از من کلیم***. حضرت خدا نوح را جواب فرمود، ***گفت او از اهل خویشانت نبود***. کما قال اله تعالی قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ ، از عمل غیر صالح. ***خود ندیدی تو سپیدی او کبود***، تو حال اندرون او ندانی که تو سپیدی و منّور به نور ایمان. آن کنعان کبود و ظلمانی به کفر و طغیان. چنان که اهل تفسیر در حق کنعان گفتند کان ینافقه به اظهار الایمان. لاجرم علامت اهل ایمان و اهل صلوة آثار وضو و نور ایمان است. رسول الله علیه السلام را گفتند در روز قیامت امتان امت خود را به چه علامت می‌دانی. گفت امتی غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِن آثَارِ الْوُضُوءِ. ***چونکه دندان تو کرمش درفتاد***، که جزء توست چون او را کرم بخورد و به درد آید. ***نیست دندان برکنش ای اوستاد***، یعنی به غیر برکندن هیچ کار دیگر نشاید. ***تا که باقی تن نگردد زار ازو***، و بیمار ازو. ***گرچه بود آنِ تو شو بیزار ازو***، اگرچه آن دندان از آن تو بود از او بیزار شو و از من سئوال مکن چیزی را بر کند آن اطلاع نداری و من ابواب نصایح بر تو مفتوح داشته ام اما تو در سلک جاهلان منخرط نشوی. کما قال الله تعالی فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۖ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ. در این تنبیه است که آن آشنا و خویش که آشنا به حضرت خدا نباشد از او بیگانه باید شد. لاجرم نوح علیه السلام در خطاب ملک علّام ***گفت بیزارم به‌غیر ذات تو***، نوح علیه السلام گفت خداوندا بیزارم از غیر ذات پاک تو. ***غیر نبود آنکه او شد مات تو***، غیر نیست آن کس که شد او عاشق (98a) و هلاک تو. ***تو همی دانی که چونم با تو من***، ای رب ذوالمنن. ***بیست چندانم که باران با چمن***، چنان که طراوت و تازگی چمن از باران است حیاط و لطافت من از بیست چندان است. پس حیات دل مردگان و شادی جان غم دیدگان از توست که رضا به قضاء تو داده اند. ***زنده از تو شاد از تو عائلی***، یک فقیر. ***مغتذی بی واسطه بی حائلی***، آن فقیر از تو غذا خورد بی واسطه و بی مانع. لاجرم غذای عاشق مشاهدهٔ جمال معشوق است و هرچه از دوست می آید مطلوب اوست. ***متصل نی منفصل نی ای کمال*** با تو قرین شده بی اتصال و انفصال ای محض کمال و ملک متعال. ***بلکه بی‌چون و چگونه و اعتلال***، بلکه بی کم و کیف و علّت و تبدّل حال.

حکایت

سهل علاج بیماران می کرد و خود بیمار شد. گفتند به خود علاج نمی کنی؟ گفت ضرب الحبیب لا یوجع. ***ماهیانیم و تو دریای حیات***، نی ما را حیات نیست. ***زنده ایم از لطفت ای نیکو صفات***، از سخن نوح است. پس هرچه از تو به ما می‌رسد عین حیات لطف است. ***تو نگنجی در کنار فکرتی***، که دریای بزرگ در کوزهٔ تنگ

نگنجد و حکمتهای ترا عقل و فکر ما درنمی یابد. ***نی به معلولی قرین چون علتی***، تو نه معلولی قرین علتی. پس افعال تو معلول علت و معلّل بالاغراض نیست اما متضمن حکمت بی نهایت است. لاجرم رجا به قضای تو داریم و هر قهر که می آید لطف می شماریم. ***پیش از این طوفان و بعد این مرا*** ای خداوند اعلی ***تو مخاطب بوده ای در ماجرا***. اگرچه در صورت به غیر تو گفتم اما ***با تو می گفتم نه با ایشان سخن***، در حقیقت ***ای سخن بخش نو و آن کهن***. چنان که ***نی که عاشق روز و شب گوید سخن***. بضمّ سین و فتح خا. ***گاه با اطلال و گاهی با دمن***، گاه به نشانهای سرای دائرها، شعر

بسا که گفته از شوق با دو دیدهٔ خویش ایا منازل سلمی و این سلماکی

حکایت

آورده اند که مجنون در کوی لیلی هرچه را می دیدی بوسه می‌داد. سائلی سئوال کرد که ای مجنون، اگر لیلی را دوست می داری با غیر وی محبت از چه ورزی. نظم

کرد مجنون باو سوگند عظیم گفت تا در کوی او گشتم مقیم

من ندیدم در میان کوی او نه در و دیوار الّا روی او

جمله او بینم چه دانم جمله اوست نیست (99b) در هر دو جهان بیرون ازوست

روی در اطلال کرده ظاهرا آن عاشق. ***او کرا می گوید آن مدحت کرا***. یعنی دیار یار را مدح کند ظاهرا اما در حقیقت یار را مدح می‌کند. مرا نیز همچنین همیشه منظور نظرم تو بودی و با هرکه راز دل می گفتم تو می شنودی و دیدهٔ خدابین من در پس پردهٔ اطلال موجودات به غیر یک ذات نمی دید و گوش اسرارچین من از السنهٔ دیگران جز نکته های حکمت نمی شنید. ***شکر طوفان را کنون بگماشتی*** و بفرستی. ***واسطهٔ اطلال را برداشتی*** و محو کردی. پس آن پسر و یاران که اغیار و مانع یار باشد آنرا دشمن داشتن می باید که حضرت خدا فرمود يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَّكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ. و می باید که رضای حق تعالی و رسول خدا را بر رضای ایشان مقدم دارد که در خبر است که لا یؤمن احدکم حتی اکون احب الیه من والده و ولده والناس اجمعین. ***زانکه اطلال لئیم و بد بدند***، زیرا ایشان بی صدا بودند و ندا را مثنّی نمودند. چنان که می‌فرماید ***نی ندایی نی صدایی می زدند***. این چنین اطلال شایستهٔ خطاب نیست، ***من چنان اطلال خواهم در خطاب*** که در برابر من ***کز صدا چون کوه واگوید جواب***. در این تنبیه است که به خلاف جنس نباید گفت و با نامحرم صحبت نباید کرد. یعنی به کسی صحبت مکن که تو الله گویی او سخن دیگر گوید. به کسی یار شو که تو الله گویی از او ندای صدای الله آید. ***تا مثنّی بشنوم من نام تو***، دوباره بشنوم من نام ترا. زیرا ***عاشقم بر نام جان آرام تو*** توصیف ترکیبی است. ***هر نبی زان دوست دارد کوه را***، چنان که رسول الله علیه السلام جبل حرا را از آن است تا مثنّی بشنود نام ترا. لاجرم کوه را مونس جان خویش می سازد و نام تو می‌گوید تا نام تو بشنود. زیرا که تمنای عاشق آن است که تا هر عضوی به قدر قابلیّت خویش لذتی از محبوب دریابد. زبان از گفتن نام او و گوش از شنیدن پیغام او دیده از مشاهدهٔ جمال او و دل از ملاحظّ کمال او. پس دوستی و یاری به‌آن می باید که در الله گفتن یار شما باشند و دوست گرفتن کافران و فاسقان منهی است و لایق حال مؤمنان و صالحان نیست که حق تعالی فرمود لَّا يَتَّخِذِ (a٩٩) الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ. و فرمود يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ. و رسول الله علیه السلام فرمود من احبّ قوما و الا هم حشر معهم یوم القیمة. پس دوستی و مصاحبت به صالحان می باید نه به فاسقان. و لهذا می‌فرماید ***وان کُهِ پست نشان سنگلاخ***، آن کوه که پست باشد و از او صدا نیاید همچو سنگلاخ. موش را شاید نه، ما را قبر ارکان زیرا ***من بگویم او***

نگردد یار من، در گفتن. ***بی‌صدا ماند دم گفتار من***. لاجرم آن کوه پست را ***با زمین آن به که هموارش کنی*** و مستوری سازی. ***نیست همدم با قدم یارش کنی*** چون هم نفس نیست آن را می باید که با پای یار کنی و به فعل او رضای ندهی تا مبتلا به قهر و بلا نشوی وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَّا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَاصَّةً. و در خبر است من شهد منکرا و رضی به فکانّه قد فعلة. ***گفت ای نوح ار تو خواهی جمله را***، از سخن حضرت خداست. ***حشر گردانم برآرم از ثری***، از خاک. ***بهر کنعانی دل تو نشکنم*** و قلب تو کسر نمی‌کنم. ***لیک از احوال آگه می‌کنم***، تا بدانی که قرابت دین و حسب بر اقرابت اصل و نسب راجح است حبشی که بر ملت قرشی است قریب و خویش مصطفی است علیه السلام و محرم خانهٔ کبریا و قرشی که بیگانه از دین و متجانب از طریق یقین است از نامحرمان بارگاه و از راندگان درگاه است. ***گفت نی نی راضیم که تو مرا***، نوح علیه السلام گفت من قضاء ترا رضا داده ام که، مرا ***هم کنی غرقه اگر باید ترا*** و مقتضای حکمت تو باشد که به قضاء رضا داده ام. هر زمانی غرقه می‌کنم من خوشم، و راضی. ***حکم تو جانست چون جان می کشم***، حکم ترا. ***ننگرم کس را و گر هم بنگرم***، به غیر تو نظر نمی‌کنم و اگر می‌کنم او بهانه باشد و تو منظرم. او مرآت باشد ترا می بینم ***عاشق صنع توم در شکر و صبر***، در شکر و شکایت. ***عاشق مصنوع کی باشم چو گبر***، که صورت پرست شوم. ***عاشق صنع خدا با فر بود*** و با قدرت باشد. ***عاشق مصنوع او کافر بود***.

توفیق میان این دو حدیث که ارّضا بالکفر و حدیث دیگر من لم یرض بقضای فلیطلب ربّا سوائی

چون کلام مولانا به مناجات نوح علیه السلام بدان منتهی (100b) که شد که عاشق صنع حق با فر است و عاشق مصنوع او کافر. از برای تفرقه در میان صنع و مصنوع ایراد مسئلهٔ کلامیّه می‌کند که ارباب کلام می‌گوید جمیع افعال عباد بمشیّة و قضای حضرت خداست. پس کفر نیز به قضای او باشد و رضا به قضاء واجب است که حدیث قدسی وارد است من لم یرض بقضایی فلیطلب ربا سوای و این مسئله نیز مقرر است که رضا دادن به کفر کفر است. پس اگر بنده به کفر و نفاق که قضای خلّاق است رضا دهد کافر شود و اگر رضا ندهد ترک واجب کرده باشد. پس بنده را در این واقعه چاره چیست و این مسئله را کسی از حضرت مولانا پرسید و توفیق طلب کرد و حضرت مولانا قدّس سرّه العزیز آنرا تحقیق فرمودند که حکایت می‌کند. ***دی سئوالی کرد سایل مر مرا***، یعنی سایلی از من پرسیده. ***زانکه عاشق بود او بر ماجرا***، و بحث و جدال. ***گفت نکتهٔ الرّضا بالکفر کفر***، یعنی مسئلهٔ الرضا بالکفر کفر. ***این پیمبر گفت گفت اوست مهر***، رسول الله علیه السلام فرموده است، سخن اوست مهر. ***باز فرمود او که اندر هر قضا***، چنان که حدیث گفته برو دالّ است. ***مر مسلمان را رضا باید رضا***، پس لازم می‌شود مسلمانان به کفر رضا دهند و کافر شوند. ***نی قضای حق بود کفر و نفاق***، استفهام انکاریست. ***گر بدین راضی شوم باشد شقاق***، خلاف و فسق. ***ور نیم راضی بود آن هم زیان***، و نقصان. ***پس چه چاره باشدم اندر میان***. تا بدینجا تقریر سئوال سائل است. ***گفتمش این کفر مقضی نه قضاست***، بدان سایل گفتم کفر مقضی است نه قضاست و رضا به قضا واجب است نه بمقضی. قضا جهل جهل نیست و کسی که در میان قضا و مقضی فرق نکند اهل نی. ***هست آثارِ قضا این کفر راست***، نه نفس قضاست. ***پس قضا را خواجه از مقضی بدان***، قضا را از مقضی ای سایل فرق کن. ***تا شکالت دفع گردد در زمان***، تا سئوال تو دفع شود فی الحال. ***راضیم در کفر زان رو که قضاست***، نه از آن رو که مقضی است و کفر و بدیست. چنان که می‌فرماید ***نی از آن رو که نزاع و خبث ماست***. بلکه کار حضرت خداست و به ارادهٔ اوست، اما وی را رضا ندارد. شعر

مرید (100a) الخیر و الشرّ القبیح ولکن لیس یرضی بالمجال

کفر از روی قضا خود کفر نیست بلکه کار حضرت خداست به مقتضای حکم. ***حق را کافر مخوان اینجا مه ایست***، زیرا ***کفر جهل است و قضای کفر علم***. پس یکی مقبول و دیگری مردود. ***هردو کی یک باشد آخر حلم و خلم***، بضاء خا و کسرش مخلط است. پس ایمان و کفر و طاعت و فسق فعل خداست به حسب استعداد و طلب هرکس یکی را بوجود می آرد. لاجرم کفر و فسق بدان جهت که فعل خداست مذموم نیست و بدان جهت که مصنوع قبایح است مذموم و قبیح است. ***زشتی خط زشتی نقاش نیست***، چنان که در غایت خوبی و دل فریبی کشیدن پری از نقاش خوب است و در غایت زشتی و مهابت کشیدن دیو نیز مرغوب است. ***بلکه از وی زشت را بنمودنیست*** و کمال اوست که زشت را زشت نماید و کمال اوست که زشت را زشت نماید. ***قوت نقاش باشد آنکه او***، مرهون است ***هم تواند زشت هم کردن نکو***. یعنی نقاش که زشت را نیک زشت سازد یعنی زشت را بر وجهی نقش کند که زشتی او بر کمال باشد بر کمال آن نقاش دلالت می‌کند. ***گر کشانم بحث این را من بساز*** و تفصیل کنم. ***تا سئوال و تا جواب آید دراز***. جواب شرط بیت ثانی است اعنی. ***ذوق نکتهٔ عشق از من می‌رود***، چنان که گفته اند طریق بحث لجاج است و اعتراض و دلیل طریق دل همه دید است و ذوق به شهد و شکر. ***نقش خدمت نقش دیگر می شود***.

مثل در بیان آنکه حیرت مانع بحث و فکر است

و بیخودی بهتر از فکر بدیست. ***آن یکی مرد دو مو آمد شتاب***، مردی که نیمهٔ ریش او سپید شده بود بیامد به استعجال. ***پیش یک آینه دار مستطاب*** و به وی کرد خطاب. ***گفت از ریشم سپیدی کن جدا***، سپیدی از محاسن من می گزید زیرا ***که عروس نو گزیدم ای فتی***. آن آینه دار فی الحال ***ریش او ببرید کل پیشش نهاد گفت تو بگزین مرا کاری فتاد***. سپید از سیاه تو جدا کن که مرا کار دیگر افتاد. لاجرم کسی را که غم کار آخرت باشد ترک بحث و جدال و قیل و قال و کثرة مقال کند که به طاعت و عبادت اشتغال نماید و لهذا امام اعظم چنین بود که در حق او گفته اند (101b)، کان طویل الصّمت دایم الفکر، قلیل المحادثة للناس. رباعی

ای دل طلب کمال به مدرسه چند　　تکمیل اصول و حکمت و هندسه چند

هر فکر که جز ذکر خدا وسوسه است　　شرمی ز خدا بدار این وسوسه چند

این سئوال و آن جوابت آن گزین، اگر دانایی می دانی ***که سر اینها ندارد درد دین*** کسی را که کار آخرت و عمل و طاعت مهم و حاجت باشد او به علم ظاهر اکتفا نکند و به اشتغال او عمر را نمی گذراند. بلکه به عمل نیز سعی کند. حضرت مولانا در این معنی مثال دیگر آورد که گفت آن ***یکی زد سیلی ای مر زید را***، بر قفا ***حمله کرد او هم برای کید را***، که آنرا کند جزا. ***گفت سیلی زن سئوالت می‌کنم***، سیلی زن گفت از تو سئوالی دارم. ***پس جوابم گوی و آنگه می‌زنم***، اولا به جواب من بپرداز بعد از آن بزن مرا. ***بر قفای تو زدم آمد طراق***، یعنی چون کاجی بر قفای تو زدم بانگ طراقی آمد. ***یک سئوالی دارم اینجا در وفاق***، جواب بگو در موافقت. ***این طراق از دست من بودست یا***، این بانگ طراق از دست من بود یا. ***از قفاگاه تو ای فخر کیا*** مفخر پادشاه و بزرگ و دانا. ***گفت از درد این فراغت نیستم***، گفت مرا از درد قفا چندین فراغت نبود. ***که در این فکر و تفکر بیستم***، که در این فکر قرار کنم. ***تو که بی دردی همی اندیشی این*** زیرا ***نیست صاحب درد را این فکر هین*** مست شراب تجلیات جمال را از سر قیل و قال نیست و سرخوشان بادهٔ وصال را تمنای طیف خیال نی و صاحب درد را جز درمان جستن کار نیست و این چنین افکار کار بیمار نی.

حکایت

در صحابی کم بدی حافظ کسی، زیرا همت ایشان برآن بود که معانی و احکام قرآن را و اسرار حقایق او را دانند و نکته های و دقایق و رموز او را بشناسند و در در آیت رحمت دعا کردندی و در آیت عذاب تعوذ نمودندی و در مواعض تدبّر تأمّل کردندی و در قصص عبرت گرفتندی و آن علم که از قرآن حاصل کردندی به عمل آوردندی. سعی ایشان همان مقصور بر الفاظ و قوالب نبود که یابندهٔ مغز پوست را چه کید عاشق دیدار حجاب دوست را چه کند. پس شناسندهٔ حقایق قرآن را الفاظ دست ندهد. عارف دقایق معانی (101a) را حرف عمر در ملّ معانی روی ننماید. ***گرچه شوقی بود جانشان را بسی*** و در نهایت طلب بودند. ***زانکه چون مغزش درآگند و رسید***، چنان که مغز میوه پر شود و بزرگی گردد و میوه پخته شود، ***پوستها شد پس رقیق و واکنید***. پوستهای آن میوه رقیق و باریک گردد، شق می شود. ***قشر جوز و فستق و بادام هم***. امثلهٔ جزایة است. ***مغز چون آگنده شان شد پوست کم***، و همچنین ***مغز علم افزود کم شد پوستش***. کسی که علم او بسیار باشد التفات او به جهت لفظ نشود و به منع معارض و بحث و مناقضه مشغول نشود و قیل و قال و جواب و سئوال را بسیار نمی گوید. ***زانکه عاشق را به سود دوستش***. پس هر کرا روشنای آشنا با علم معنی دست دهد با صور بیش نپردازد و شاهد معنی در هنگام جلوه با حجاب و نقاب نسازد. ***وصف مطلوبی چو ضدّ طالبیست***، این معنی مقرّر هر ذکر و غیب است. لاجرم چون کسی اول طالب باشد پس از آن مطلوب گردد و وجود تکبر نماید. چنان ***که وحی و برق نور سوزندهٔ نبیست***. همچنان ***چون تجلّی کرد اوصاف قدیم*** و صفات رب کریم، ***پس بسوزد وصف حادث را گلیم*** و او را از صفت بشریّت خالی کند. لاجرم چون صفات قدیم تجلی کند وصف حادث معدوم شود. اگرچه لفظ حادث قرآن دال بر معنی قدیم است و کتاب مسطور رهنمای کلام نفسی ملک حکیم امّا آنرا که معنی ظهور کند از لفظ ذهول پیش آید.

حکایت

شیخ ابن عطار را گفتند هر روز از قرآن چه قدر می‌خوانی. گفت پیش در شبان‌روزی دو ختم کردمی، اکنون چهارده سال است که تا هنوز سورهٔ انفال رسیدم. یعنی ازسر غفلت خواندمی. ***ربع قرآن هر که را محفوظ بود***، کسی که از اصحاب ربع قرآن را یاد داشتی در میان اصحاب او بزرگوار بودی. ***جل فینا از صحابه می شنود***، چنان که بعض اصحاب خبر دادند جل فینا من حفظ ربع قرآن. زیرا جامع الفاظ و معانی قرآن می شود.از این جهت در عهد نبی اقرأ بودن مستلزم اعلم بالسنّه بودن است. رسول الله علیه السلام فرمود اولی الناس بالامامة اقراهم بکتاب الله فما کانوا سواء فاعلمهم بالسنّة (b۱۰۲) و حجّت امامین. بر ابویوسف در ترجیح و تقدیم اعلم بر اقراء منبی بر این معنی است حتی در کافی مذکور است که عمر رضی الله عنه در سورهٔ بقره را در دوازده سال یاد گرفت. پس با وجود کشف اسرار معانی، حفظ صور مبانی نادرهٔ زمانی سلطان جهانی را میسّر است. چنان که علی بن ابی طالب کرّم الله وجهه که جمیع قرآن را بر نهج ترتیب عثمانی محفوظ بود و هم به ترتیب نزول وحی مضبوط با وجود آنکه ابن مسعود اعلم صحابه بود مدّت دو سال به استکشاف اسرار فواتح فاتحه الکتاب در حضرت امیرالمؤمنین اشتغال نمود و هنوز بندی از آن فهم نفرمود. پس به کمال این جمع در میان صورت و معنی حضرت مولانا می‌فرماید، ***جمع صورت با چنین معنی ژرف***. یعنی الفاظ قرآن را یاد کردن با چنین معنی عمیق و دقیق که انّ للقرآن بطنا و لبطنه بطنا الی سبعة بطن. ***نیست ممکن جز ز سلطانی شگرف***، میسّر به غیر سلطان بزرگ نیست. ***در چنین مستی مراعات ادب***، آخر مصراع اول مرهون است به اول مصراح اخیر اعنی، ***خود نباشد ور بود باشد عجب***، یعنی کسی که مست و مستغرق معانی باشد با چنان مستی و استغراق ادب الفاظ را رعایت کردن به وجود نمی آید. اگر به وجود آید نادر و عجب است. ***اندر استغنا***

مراعات نیاز، در استغراق معنی که استغنا از الفاظ پیدا شود. در آن علّت جانب الفاظ کردن و محتاج الفاظ شدن ***جمع ضدّینست چون گرد و دراز***، جمع بین الضدّین است چنان که مدوّر و طویل شدن ضدّند، جمع ایشان در یک چیز ممکن نیست. ***خود عصا معشوق عمیان می بود***، یعنی اهل ظاهر را الفاظ چون عصاست کوران را. ***کور خود صندوق قرآن می بود***، اغلب آن است که کوران حفظ قرآن کنند. ***گفت کوران خود صنادیقند پر***، لفظ پر مرهون است از حروف مصحف و ذکر و نذر. پس به‌حکم العمیا صنادیق القرآن نابینایان محال الفاظند. باز ***صندوقی پر از قرآن به است***، زیرا ظرف قرآن است. (102a) ***زانکه صندوقی بود خالی بَدست***، آن صندوقی که تهی باشد نیکو نیست. ***باز صندوقی که خالی شد ز بار***، خالی از بار و بر است. ***به ز صندوقی که پر موش است و مار***، به از آن صندوق است که پر موش و مار است. تفصیل حصّه آن است که کسی که الفاظ و معانی قرآن را حامل و بار عامل باشد آن کس سلطان بزرگ و پادشاه دین است و همچو بینا و بصیر است و آن کس که الفاظ قرآن را حامل و از معنی غافل است آن همچو نابینا و ضریر است. از اول کسی دون است اما این کس بهتر از آن است که از علم و قرآن خالی باشد.

۱۰۵-۲

و آن کس که از علم و قرآن تهی باشد اما به مکر و ضرر و فسق و شریر نباشد آن نیز بهتر از آن کس است که از قرآن و علم خالی و به فسق و شر در تابی باشد. ***حاصل اندر وصل چون افتاد مرد***، حاصل کلام این است که کسی به مطلوب واصل باشد ***گشت دلّاله به پیش مرد سرد***. پیش آن مرد رهبر و دلّاله بارد و سرد است که به قلاوز حاجت ندارد. ***چون به مطلوبت رسیدی ای ملیح*** و لطیف، ***شد طلب کاری علم اکنون قبیح***، زیرا طلب دلیل پس از رسیدن بمطلوب نشانهٔ ناشناسی است. ***چون شدی بر بامهای آسمان***، یعنی بعد از ارتقاء بر بام آسمان. ***سرد باشد جست و جوی نردبان*** و عین ناسپاسی است آن، ***جز برای یاری و تعلیم غیر*** و افاده کردن به دیگری. ***سرد باشد راه خیر از بعد خیر***. زیرا پس از تکمیل قصد تحصیل کردن تحصیل حاصل است. مقصود از علم تخلیهٔ باطن است در حال و قرب به حضرت خداست در مال. چون قرب حاصل شد به وسیله حاجت نماند ***آینهٔ روشن که شد صاف و ملی***. چون آینه که روشن شد و صافی و غنی و ساده گشت. ***جهل باشد بر نهادن صیقلی***، که کار لغو است ***پیش سلطان خوش نشسته در قبول*** و در نظر او گشته مقرّب و مقبول. ***زشت باشد جستن نامه و رسول***. چنان که در این حکایت

داستان مشغول شدن عاشقی به عشق نامه خواندن و مطالعه کردن در حضور معشوق خویش آنرا ناپسند داشتن و گفتن که طلب الدلیل عند حصول المدلول قبیح و الاشتغال بالعلم بعد الوصول الی المعلوم مذموم (103b)

آن یکی را یار پیش خود نشاند. یک عاشق شیدا را معشوق رعنا پیش خویش نشاند. ***نامه بیرون کرد و پیش یار خواند***. آن عاشق در ایّام فراق و غلیان اشواق نامه نوشته بود. آن را بیرون آورد و به مطالعه و خواندن اشتغال نمود. ***بیت‌ها در نامه و مدح و ثنا***. در آن نامه بیت‌های حسب حال و مدح و ثنای آن صاحب جمال درج کرد. ***زاری و مسکینی و بس لابه‌ها***، بیماری و دردمندی خود و بسا تضرّع و نیاز در او نوشته. ***گفت معشوق این اگر بهر من است*** و از برای رسیدنم. ***گاه وصل این عمر ضایع کردن است*** زیرا ***من به پیشت حاضر و تو نامه خوان*** در مشاهدهٔ جمال من نامه خواندن، ***نیست این باری نشان عاشقان***. زیرا نشان در این زمان دیده به روی جانان دوختن و از همه چیز اعراض نمودن است و نامه از برای وصول یار است و شرح فراق از بهر حصول نگار است. پس طلب دلیل نزد مدلول و اشتغال به علم بعد از وصول قبیح است. حصّه در این مقام آن

است که پس از علم عمل می باید و وصول به حضرت خدا و پس از وصول اشتغال به علم تضییع عمر است. مگر مراد تعلیم غیر باشد او نیز عمل است و مقصود از علم دو چیز است. یکی تحلیه باطن، دوم قرب به حضرت خدا در مآل. عمر را به اول صرف کردن و از دوم محروم ماندن کار عقل نیست. ***گفت اینجا حاضری اما ولیک***، آن عاشق تیره حال و آشفته مقال گفت اگرچه اینجا حاضری و به چشم مرحمت در حال من ناظری اما، ***من نمی یابم نصیب خویش نیک*** و آن ذوق و حال که در فراق داشتم اکنون با من نیست. ***آنچه من دیدم ز تو پارینه سال***، در ایام فراق جمال. ***نیست این دم گرچه بینم صد وصال*** اکنون آن حال نیست، گرچه وصال هست. ***من از این چشمه زلالی خورده ام***، یعنی چشمه ای که از آن آب زلال چشیده بودم ***دیده و دل ز آب تازه کرده ام*** و طراوت گرفته بودم، آن چشمه را یافته ام. ***چشمه می بینم ولیکن آب نی***، یعنی در این چشمه آب نی. ***راه آبم را مگر زد رهزنی***. چون عاشق این سخن بگفت، معشوق در جواب او زبان طعن گشاد. ***گفت پس من نیستم معشوق تو*** زیرا ***من به بلغارم*** (a۱۰۳) ***مرادت در قتو***. بلغار و قتو هریک نام شهری است. ***عاشقی تو بر من و بر حالتی***، نه همین به من عاشقی بلکه مرا شریک کرده به حالت در عشق و محبّت. ***حالت اندر دست نبود ای فتی***. که به‌حکم الحال کالبرق لا یبقی، حالت آینده و رونده است. ***پس نیم کلی مطلوب تو من***، پس ترا مطلوب کلی من نیم. ***جزء مقصودم ترا اندر زمن*** تا حقیقت عاشق آن حالتی و آن حالت را در من نمی بینی و به من تعلّق می کنی. ***خانهٔ معشوقه ام معشوق نی***، زیرا ***عشق بر نقدست و بر صندوق نی***. پس معشوق تو نقد کرامت است نه من که محلّ آنم. حصّه در این مرتبه آن است که عالم که به علم و طاعت به حضرت خدا رسد می باید که علم ظاهر را ترک کند و به مطالعهٔ مشاهده مشغول شود والّا علمش از بهر خدا نباشد بلکه از بهر اظهار فضل و برای کسب دنیا باشد. پس عابد را نیز می باید طالب کرامت و حالت نباشد که بی ثبات است بلکه مستغرق جمال الهی باشد که ثابت و بی زوال است. ***هست معشوق آنکه او یکتو بود*** نه دو تو. ***مبتدا و منتهی ات او بود***. به حکم هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ، مبتدا و منتهی آن باشد. پس عاشق صادق آن باشد که عشق او به معشوق باشد که هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ است و ازلی و ابدی است. ***چون بیابی اش نمانی***[۱۳۷] ***منتظر*** به غیر او، یعنی کرامت و حالت طفیل تو شود. ***هم هویدا او بود هم نیز سر***، به‌حکم هو الظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ هم ظاهر آن باشد هم باطن. لاجرم چون او حاصل باشد همه احوال و کرامت به‌تو دست دهد که حاکم همهٔ احوال و حالات حضرت اوست. چنان که ***میر احوال است نه موقوف حال***، حاکم احوال است نه موقوفِ او. ***بندهٔ آن ماه باشد ماه و سال***، آفتاب و ماه هر ماه و سال بندهٔ او باشد. یعنی محبوب حقیقی در مطلوب بودن موقوف حال نیست، بلکه حال موقوف ارادت اوست. حصّه در این مرتبه آن است که آن کس را دوست می باید داشت که موقوف آن حال نباشد بلکه حال در تصرف او باشد و او از حضرت خداست که همه چیز در تصرف اوست. ***چون بگوید حال را فرمان کند***، آن محبوب. ***چون بخواهد جسم‌ها را جان کند***. پس هرگز موقوف بر غیر (104b) نباشد.

حکایت

زاهدی به اخلاص تمام و صدق تام عبادت می کرد. کرامت بی طلب او طفیلش شد. روزی از بهر بنای خانه هر سنگ که گرفتی گوهر شد و از برای گل ساختن از چاه آب کشید، دلو پر از سیم مذاب بیرون آمد. سنگ را انداخت و آن سیم مذاب در چاه ریخت و گفت خدایا من این را از تو نمی خواهم. می ترسم که این مکر تو باشد. پس مرد کامل چنین می باید.

---

[۱۳۷] نمانی: نمان- اصل

چون کس ***منتهی نبود که موقوف است او***، زیرا موقوف حال منتهی نباشد. ***منتظر بنشسته باشد حال جو***، امّا کسی که کامل باشد ***کیمیای حال باشد دست او***. گر از دست او مس زر گردد، ***دست جنباند شود مس مست او***.

حکایت

نقل است که بدرالدین تبریزی کیمیاگر بود. هنر خود را بر حضرت مولانا عرض کرد. مولانا فرمود که ما سعی کنیم که سیم وزر را حاک کنیم تا فتنه گرد او بنشیند، اکنون مردی آمد که من خاک را زر می‌کنم. حقّا که حق را بندگانند که اگر سنگی و کلوخی را نظر کنند زر و یاقوت گردد. پس برخاست و دست مبارک خود را بر ستون مرمر زد، زر شد. اصحاب و بدرالدّین بیهوش گشت. ***گر بخواهد مرگ هم شیرین شود***.

حکایت

در شهر بلخ درویشی بود که در الله اکبر گفتن مؤذّن بر پای خاستی و تواضع کردی و تذلل عظیم نمودی تا مؤذن اذان را تمام کند. چون وقت نزع آمد مؤذن را اذان کردن گرفت. در حال باذن الله تعالی برخاست و همان اکرام خود را به جای آورد. حق تعالی به برکت آن تعظیم عظیم سکرات موت را بر وی شیرین گردانیده. چون وی را در لحد نهادند منکر و نکیر آمدند که سئوال کنند. خطاب عزت رسید که بندهٔ ما را سهل گیرید. پس حضرت خدا آنرا به رحمت رسانید. این درویش را در خواب دیدند، سرگذشت خود را حکایت کرد. ***خار و نشتر نرگس و نسرین شود*** در نظر او. لاجرم قهر الهی را لطف می شمارد و هر چیز را فضل الهی داند[۱۳۸] و از خود گسسته و بحق پیوسته بود که از صفات بشریّه خالی و به اخلاق الهی مالی باشد. امّا و ***آنکه او موقوف حالت آدمیست*** که این مقتضای بشریه است. ***کو به حال افزون و گاهی در کمیست***. و حال او مقرر نیست، ***صوفی*** (104a) ***ابن الوقت باشد در مثال*** و در یافتن احوال. لاجرم مطلب صوفی مبتدی و حال و حالت است نه وصول به حضرت. ***لیک صوفی فارغست از وقت و حال***. کما روی عن علی بن حسین انّه وقع حریق فی داره و هو فی سجود. فلم یرفع رأسه فلما طفیت النار و رفع رأسه فقیل له لم ما رفعت رأسک. قال آلهتنی مطالعة الجمال و النار الکبری عن هذه النار. ***حال‌ها موقوف عزم و رای او***، و آن حال‌ها ***زنده از نفخ مسیح آسای او*** و از نفس عیسی مانند او. ای بسا زاهد مخلص به دعایی و نفسی مبتدیان را منتهی ساخته و بیماران را به نفسی و دمی خوش زنده گردانیده. ***عاشق حالی نه عاشق بر منی***، از سخن معشوق است. ***بر امید حال بر من می تنی***، که آنرا در من می یابی. حاصل حصّه در این مرتبه آن است که عبادت به حضرت خدا برای حالت و کرامت مذموم است. ***آنکه یک‌دم کم دمی کامل بود***، پس آن که یک‌دم ناقص و دم دیگر کامل بود، ***نیست معبود خلیل آفل بود*** و معبود خلیل نیست زیر آفل است ***و آنکه آفل باشد و گه آن و این*** برقرار نباشد ***نیست دلبر لا احب الافلین***. آن معشوق نیست چنان که خلیل گفت لَا أُحِبُّ الْآفِلِینَ. ***آنکه او گاهی خوش و گه ناخوش است*** و برقرار نیست. ***یک زمانی آب و یک‌دم آتش است***، آن چیز بی قرار. ***برج مه باشد ولیکن ماه نی*** پس او نور نمی‌دهد. ***نقش بت باشد ولی آگاه نی***، او دوستی و معبودی را نشاید و آگاه باش که ***هست صوفی صفاجو ابن وقت***، یعنی ابن الوقت بودن. گاه صوفی حال جوست و ***وقت را همچون پدر بگرفته سخت*** و محکم بداشت. ***هست صوفی غرق عشق ذوالجلال*** یعنی از سر وقت حال گذشتن وظیفهٔ صافی پاکیزه خوست زیرا غرق عشق ذوالجلال است. ***این چنین کس فارغ از اوقات و حال*** زیرا ***غرقهٔ نوری که او لم یولد است***، نه نور مولود از ستاره و ماه و آفتاب. ***لم یلد لم یولد آن ایزدست***. پس ای طالب ***رو چنین عشقی بجو گر زنده ای*** و

---

[۱۳۸] داند: دادند- اصل

حیات داری. ***ورنه وقت مختلف را بنده ای*** نه بندهٔ دایم و باقی. ***منگر اندر نقش زشت و خوب خویش*** که اعتبار به طالبی است. (105b) ***بنگر اندر عشق و در مطلوب خویش*** که اعتبار به طلب و مطلوب است. پس کسی که از آن حضرت خدا باشد به‌حکم من کان لله کان الله له حق تعالی از آن او باشد. ***منگر اندر تو حقیری یا ضعیف***، که اگر فقیر طلب خطیر کند ملک قدیر در وی تجلّی کند. ***بنگر اندر همت خود***[۱۳۹] ***ای شریف*** که به‌حکم الم یطیر بهمّته بنگر همت تو به کی است. شعر

بقدر الکد تکتسب المعانی و من طلب العلی سهر اللّیالی

تو به هر حالی که باشی می طلب، و در طلب باش. ***آب می جو دایما ای خشک لب*** زیرا ***کان لب خشکی گواهی می‌دهد***. مفعول می‌دهد مصراع ثانی است ***کو به آخر بر سر منبع رسد*** و به سرچشمه رسد. پس در کسی که طلب حضرت خدا باشد آخر به حضرت او برسد بلکه اوست، طلب بنده از طلب اوست. چنان که می‌فرماید ***خشکی لب هست پیغامی ز آب، که بمات آرد یقین این اضطراب***. که ترا به آب آرد آن اضطراب و طلب.

حکایت

پیر راهبر گوید او با جویندهٔ خود همراه است. دست وی گرفته در طلب خود می تازاند. رباعی

آنکه نه بام به دستست زو نه نشان دست بگرفته مرا در عقب خویش کشان

اوست دست من و پا نیز به هرجا که روی پای کوبان ز پیش می روم و دست فشان

کین طلب کاری مبارک جنبشیست و خوب حرکتی است. ***این طلب در راه حق مانع کشیست***، مانع را طلب تو محو کند چو تواند که در طلب باشی حضرت خدا طالب تر از آن باشد که من تقرب الیه شبرا الی آخره. ***این طلب مفتاح مطلوبات تست***. به‌حکم من طلب وجد وجد طلب مفتاح مغالیق مطالب توست ***این نشان دولت و رایات توست*** و علامت نصرت و رایات تو است.

الحکایة

ثابت بنانی گفت من می‌دانم که خدای تعالی مرا یاد کند مردم بر وی انکار کردند. گفت نشنیدید که خدای تعالی فرمود اذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ. چون من او را ذکر کنم می‌دانم که او مرا ذکر کرده است. ***این طلب همچو خروسی در صیاح***، این طلب همچو خروس در بانگ. ***می زند نعره که می آید صباح***. اگر به نور الهی می رسی ای سالک. ***گرچه آلت نیستت*** (105a) ***تو می طلب*** زیرا ***نیست آلت حاجت اندر راه رب***. بلکه به حسب من فرع الباب و لجّ لج طلب تو آلت بس است. ***هر که را بینی طلب‌کار ای پسر*** و ای مبتدی. ***یار او شو پیش او انداز سر***، که صحبت مؤثر است. ***گر جوار طالبان طالب شوی*** و از مصاحبت ایشان طالب شوی که طبیعت انسانیّه سارق است و عادت و خصلت ساریه است ***وز ظلال غالبان غالب شوی*** یعنی از سایهٔ حمایت ایشان غالب شوی. چون در میان صالحان باشی مغفور که می شوی که در خبر است مَا مِنْ قَوْم اجْتَمَعُوا يَذْكُرُونَ الله تعالى إِلاّ نَادَاهُمْ مُنَاهِ مِنَ السَّمَاء قُومُوا مَغْفُورًا لَكُمْ ، فَقَدْ بُدِّلَتْ سَيِّئَاتُكُمْ حَسَنَاتٍ. ***گر یکی موری سلیمانی بجست*** و طالب سلیمان گشتن بعد، ***منگر اندر جستن او سست سست*** و به چشم حقارت نظر مکن و از این معنی غافل مباش که طلب سرمایهٔ وصول آن است. ***هرچه داری تو ز مال و پیشه‌ای*** و صنعتی، ***نی طلب بود اول و اندیشه ای***. استفهام تقریری است.

حکایت آن شخص که در عهد داود علیه السلام شب و روز دعا می کرد مرا روزی حلال ده بی رنج

---

[۱۳۹] خود: تو- اصل

و مستجاب شدن دعاء او. ***آن یکی در عهد داود نبی،*** یعنی یک درویش دل ریش در زمان داوود علیه السلام. ***نزد هر دانا و پیش هر غبی،*** نزد هر عاقل عالم و پیش هر احمق و جاهل ***این دعا می کرد دایم کای خدا*** و گفتی ***ثروتی بی رنج روزی کن مرا،*** توانگری ده بی مشقت مرا. ***چون مرا تو آفریدی کاهلی، زخم خواری سست جنبی منبلی،*** متأثری و سست حرکتی و بیکاری. ***بر خران پشت ریش بی مراد،*** آن خران که پشت ریش باشند و نزار و بی مراد ***بار اسبان و استران نتوان نهاد*** آن بار که اسبان و استران کشند بر چنان خران نتوان نهاد. ***کاهلم چون آفریدی ای ملی*** و غنی، ***روزیم ده هم ز راه کاهلی،*** بی عمل و رنج. ***کاهلم من سایه خسبم در وجود*** و سایه پرورم. ***خفتم اندر سایهٔ این فضل و جود***. در بعض نسخ خفته اندر سایه افعال وجود. ***کاهلان و سایه خسبان را مگر،*** ای خدا ***روزی‌ای بنوشته ای نوع دگر***. یعنی رزق تقدیر کرده بی عمل و کار. ***هر که را پایست جوید روزی‌ای،*** هر که را پای هست رستی جوید. ***هرکه را*** (106b) ***پا نیست کن دلسوزی ای،*** و هر که بی پای است آن را رحمت و شفقت کن. ***رزق را می ران به سوی آن حزین،*** روزی را بر آن و برسان به سوی هر غمگین. ***ابر را می کش به سوی هر زمین،*** زیر. ***چون زمین را پا نباشد جود تو،*** و سخای تو. ***ابر را راندی به سوی او دو تو،*** و بسیار. ***طفل را پا چون نباشد مادرش،*** مادر آن طفل. ***آمد و ریزد وظیفه بر سرش،*** شیر و غذا مادر می‌دهد. ***روزی ای خواهم به ناگه بی تعب،*** من نیز رزق می خواهم ناگاه بی رنج و مشقت. ***که ندارم من ز کوشش جز طلب،*** که من در کوشیدن در کسب و عمل جز طلب ندارم. ***مدت بسیار می کرد این دعا،*** آن درویش بی نوا. ***روز تا شب شب همه شب تا ضحی،*** از اول روز تا به شب و از اول شب تا به وقت ضحی. ***خلق می خندید بر گفتار او*** و بر چنین سخنش. ***بر طمع خامی و بر بیگار او*** و بر لوندی او. ***که چه می‌گوید عجب این سست ریش،*** خلق گفتندی که ترهات می‌گوید این احمق. ***یا کسی دادست بنگ بی هشیش،*** و داروی هش بر. ***راه روزی کسب و رنج است و تعب،*** از سخن خلق است. ***هرکسی را پیشه ای داد و طلب.*** اطلب الارزاق فی اسبابها، زیرا لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ***ادخلوا الاوطان من ابوابها***.و هم خلق گفتندی ***شاه و سلطان و رسول حق کنون*** و در این زمان ***هست داود نبی ذوفنون***. اما ***با چنین عزّی و نازی کاندروست،*** که در داود است ***که گزیدستش عنایتهای دوست***. اختیار کرد او را عنایتهای حق تعالی. ***معجزاتش بی شمار و بی عدد*** یعنی معجزات داود بی عدد است و بی‌حد. ***موج بخشایش مدد اندر مدد*** پیاپی می‌رسد. ***هیچ کس را خود ز آدم تا کنون،*** تا به داود علیه السلام. ***کی بدست آواز صد چون ارغنون***. چنین آواز خوب و مرغوب ***که به هر وعظی بمیراند دویست*** دو صد. ***آدمی را صوت خوبش کرد نیست***. آواز خوب داود دویست آدمی را نیست کردی. چون داود علیه السلام خواستی که وعظ کند هفت آوازه داشتی و به زنان نزدیک نشدی و منبر او را به صحرا بردندی و سلیمان منادی را فرمودی. تا ندا کردی آدمی و سباع و طیور حاضر شدندی. چون داود آوازه کردندی چند طایفه بمردی. حتی سلیمان گفتی یا اباه قد مزقت المستمعین. پس داود دعا کردی، ***شیر و آهو جمع گردند*** (106a) ***آن‌زمان***. داود نبی را چنان آواز خوب بود شیر و آهو جمع شدی در آن وقت، ***سوی تذکیرش مغفل این از آن***. یعنی داود وعظ گفتی هر یک از شیر و آهو غافل از یکدیگر بود. ***کوه و مرغان هم رسایل با دمش*** به‌حکم إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ و كُنَّا فَاعِلِينَ و به‌موجب يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ کوه و مرغان با نفس داود هم رسائل بود هم ***هردو اندر وقت دعوت محرمش*** و قرین او و آهن در دست او همچو موم نرم می شد. ***این و صد چندین مرو را از معجزات،*** و او را معجزات بسیار بود. ***نور رویش بی جهان اندر جهات،*** او را بود چندین درجات. ***با همه تمکین خدا روزی او،*** و با چندین قدرت و معجزات حضرت خدا رزق او ***کرده باشد بسته اندر جست و جو*** در طلب. ***بی زره بافی و رنجی روزیش،*** بی زره سازی و آهنگری و بی مشقّت رزق او، ***می***

نیاید با همه پیروزیش با چندین مظفری. ***این چنین مخذول واپس مانده ای***، این چنین خوار و بی یار و پس مانده. ***خانه کنده دون و گردون رانده ای***، و مردود گشته. ***این چنین بدبخت می‌خواهد که زود، بی تجارت پر کند دامن ز سود***، بی کسب و تجارت سودمند شود. خلق پنداشتند که کسی که بی کس و حقیر و دردمند و فقیر باشد دعاء او مستجاب نگردد و حاجت او روا نباشد و این نمی دانستند که رسول الله علیه السلام فرمود ربّ اشعث و اغبر؟ لو قسیم علی الله لا یره و ابوموسی گفت من از رسول الله علیه السلام شنیدم که می گفت یکون فی امتی قوم شعشعه رؤوسهم و خشت ثیابهم لو اقسموا علی الله لا بزهم. ***این چنین گیجی بیامد در میان***. این چنین احمق آمد به میدان و می‌گوید ***که برآیم بر فلک بی نردبان***. که إذا أراد الله شیئًا هیّأ له أسبابه. ***این همی گفتش بتسخر نک بگیر***، یعنی از خلق شخصی آن درویش را به تسخر گفتی اینک بگیر، ***که رسیدت روزی و آمد بشیر*** که ترا روزی رسید و مبشر آمد ***و آن همی خندید ما راهم بده*** و از خلق شخصی دیگر می‌خندید و می‌گفت ما را هم بده. ***زآنچه یابی هدیه ای سالارِ ده***. یعنی از آن روزی که می یابی بی رنج ای بزرگ (107b) ده و خلق نمی دانستند که فقیران را در روز قیامت دولت باشد. آنان را که اغنیا اکنون سخریّه کنند فردا شفاعت ایشان محتاج شوند و ***او از این تشنیع مردم وین فسوس*** یعنی خلق او را به نوعی افسوس می داشتند و همت بر تشنیع و سخریّه می گماشتند. اما آن درویش از تشنیع و افسوس ***کم نمی کرد از دعا و چاپلوس***، و دعا و تضرّع را کم نمی کرد. ***تا که شد در شهر معروف و شهیر*** و مشهور ***کو ز انبان تهی***[۱۴۰] ***جوید***[۱۴۱] ***پنیر***. که آن درویش از جراب خالی می طلبید پنیر. ***شد مثل در خام طمعی آن گدا***، درویش بی نوا. ***او از این خواهش نمی آمد جدا*** و تضرع همی کرد به حضرت خدا. بدان‌که هیچ کاری نیست که خلق طعن نکنند. پس عاقل را می باید که در کار خیر و نافع باشد، طعن خلق را التفات نکند.

الحکایة

مردی و پسرش بر اشتری سوار شده سفر می کردند. شنیدند که در راه دو مرد می گویند این بی انصافان را ببین که دو کس بر اشتری سوار شدند. آن مرد پسر را گفت ای پسر ما را طعن کردند تو پیاده برو. پسر فرود آمد و پیاده می رفت. اندکی رفتند و در راه دو کس دیگر دیدند که می‌گویند این بی انصاف[۱۴۲] را ببین که خود سوار شده پسرش پیاده می رود. آن مرد پیاده گشت[۱۴۳] و پسر را بر اشتر سوار کرد که می رفتند دو. هر دو دیدند که می گویند این ابله را ببین که خود پیر است و پیاده می رود. پسرش جوان است او را سوار کرده. پسر را گفت ای پسر تو نیز فرود آی که هر دو پیاده می رویم. چون اندک رفتند در راه دو کس دیدن که می‌گویند که این ابله آنرا ببین که هردو پیاده میروند و اشتر بی بار است. مرد گفت ای پسر چون به هرحال خلق طعن می کنند و اشتر تواناست بهتر آن است که هردو سوار شویم. لاجرم خلق از طعن خالی نیستند. بهتر آن است که ما در دعا و عبادت باشیم.

دویدن گاو در خانهٔ دعا کنند به الحاح قال النبیّ علیه السلام ان الله یحب الملحین فی الدعا زیرا عین خواست از حق تعالی و الحاح خواهنده را به است از آنچه می‌خواهد آن را آرزو

---

[۱۴۰] تهی: بهی- اصل
[۱۴۱] جوید: گوید- اصل
[۱۴۲] بی انصاف: بی‌انصافان- اصل
[۱۴۳] گشت: می‌گشت- اصل

و در خبر است انا عند ظنّ عبدی بی وأنا معه اذا دعاني. ***تا که روزی ناگهان در چاشتگاه***، یعنی (107a) چون آن درویش الحاح می نمود و در طلب و اقتراح می افزود حضرت الهی که بخشندهٔ بی منّت است از جهت دوست داشتن الحاح او در دعا و در آن التحاح مطالب و اسعاف مأرب امهال و تسویف جایز می داشت. اما او را در عین نایافت چندان ذوق مخاطبه و لذّت مناجات داده بود که پروای حصول مقاصد نداشت.

تمثیل

نامرادی بی مایه که عاشق سلطان بلندپایهٔ خود شده باشد و او را مجال وصول به عتبهٔ رفیعه و سدّهٔ منیعهٔ آن محبوب متعالی صفت نبود بعد از هزار حیله به کسوهٔ گدایی و وسیله و درویزه بار به آستانهٔ یار یابد. مشاهده و مخاطبه دست دهد. هر آینه اگرچه در گدای الحاح کند اما همت او بدان مصروف بود که عطا دیرتر رسد تا بهانهٔ اقامت بر آن آستان و مجال مشاهدهٔ جمال جانان باشد و از آنکه مشاهده و مکالمهٔ دوست به است از کونین و هرچه در اوست اما چون عادت کریم آن است که مطلوب هر طالبی را بدهد و مراد سائلی را که در کنار او نهد عاقبت روزی ناگاه در هنگام چاشتگاه ***این دعا می کرد بازاری و آه. ناگهان در خانه اش گاوی دوید*** و رسید ***شاخ زد بشکست دربند و کلید. گاو گستاخ اندر آن خانه بجست*** و در خانه در آمد. ***مرد برجست و هوایم‌هاش بست***. آن مرد درویش فی الحال چابک و چست از جای برجست پایهای گاو را بربست. ***پس گلوی گاو ببرید آن زمان***، او ذبح کرد همچو قربان. ***بی توقف بی تأمل بی امان***. به این گمان که حضرت خدا او را روزی حلال فرستاده است. فی الواقع گاو او را حلال بود که در آخر قصه معلوم خواهد شد. در این تنبیه است که چون کسی را چیزی آید قبول کردن می باید که گفته اند چون چیزی بی سئوال او آید اگر وی را قبول نکند محتاج سئوال شود که آن چیز را یابد. ***چون سرش ببرید و شد سوی قصاب***، یعنی به قصاب رفت. ***تا اهابش بر کند در دم شتاب***. سر گاو برید تا ضبطش مشکل نباشد امّا کندن پوست او مشکل بود. پس سوی قصاب رفت تا بیاید پوست گاو را برکند. چون آن طالب مال (108b) به طلب و سئوال به روزی حلال برسید حضرت مولانا نیز بر آن منوال تضرع می‌کند تا به مقصود برسد و این حکایت که در او شروع کرد درازست. لاجرم در اتمام کلام از حضرت باری می‌جوید

عذر گفتن نظم کننده و مدد خواستن

که بی‌یاری حق کاری بر نیاید. ***ای تقاضاگر درون همچون جنین***، جناب خداوندگار در مناجات پروردگار می‌گوید که الهی چون این مستنمد مستهام تقاضای نظم می‌نمایی، باید که توفیق خویش بدرقهٔ من سازی و به غایت بی‌علت به حال این شکسته پردازی، پس ای مقتضای درون من همچون جنین. ***چون تقاضا می‌کنی اتمام این***، مرهون است. ***سهل گردان ره نما توفیق ده***، آسان کن و راه بنما و توفیق را رفیق گردان. ***یا تقاضا را بهل بر ما منه*** که طلب نظم نباشد در ما. مرد را می‌باید که به هرحال از حضرت خدا سئوال کند و یاری خواهد. اللهم اعنی ذکرک و شکرک و حسن عبادتک و حضرت حق قریب و مجیب است. چنان‌که فرمودند وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ. ***چون ز مفلس زر تقاضا می‌کنی*** و میخواهی که زر بدهد. ***زر ببخشش در سر ای شاه غنی***، تو او را پنهان زر بده ای سلطان غنی. چنان‌که فرموده اسْأَلُوا اللَّهَ مِن فَضْلِهِ. ***بی‌تو نظم و قافیه شام و سحر***، بی‌عنایت تو نظم و قافیه دائما ***زهره کی دارد که آید در نظر***، و به وجود. ***نظم و تجنیس و قوافی ای علیم***، بلکه همه چیز. ***بندهٔ امر توآند از ترس و بیم***، از دایرهٔ علم وحکمت تو قدم بیرون ننهند. چون حضرت خدا تضرع و دعا می‌خواهد و هر چیز او را تسبیح می‌کند، لازم است ما را که در نظم نیز از حضرت او سئوال کنیم. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من لم یشاء الله یغضب علیه. ***چون مسبح***

کرده‌ای هر چیز را، یعنی به‌حکم وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ. هرچیز را از افراد موجودات مشتغل به تسبیح ذات کرده‌ای. ***ذات بی تمییز و با تمییز را***، بی‌ادراک و اهل ادراک را. ***هریکی تسبیح بر نوعی دیگر***، هر یکی از موجودات تسبیح به نوعی ***گوید و از حال آن این بی‌خبر***، یعنی چنان‌که این یکی از تسبیح آن دیگر غافل و بی‌خبر. ***آدمی منکر به تسبیح جماد***، آن شیخ که جماد راهت آدمی از آن خبردار نی. ***و آن جماد اندر عبادت اوستاد***،(108a) یعنی مع هذا، آن جماد در تسبیح و عبادت استاد است. ***بلکه هفتاد و دو ملت هر یکی*** در تسبیح‌اند. ***بی‌خبر از یکدگر اندر شکی*** و از تسبیح یکدیگر ز اهل، ***چون دو ناطق را ز حال همدگر***، یعنی آدمی که سرحلقهٔ مستان الهی و جان جهان آگاه است از تسبیح مستی آدمی دیگر. ***نیست آگه چون بود دیوار و در*** که تعلق ندارند. ***چون من از تسبیح ناطق غافلم***، یعنی کسی که از تسبیح ناطق غافل باشد. ***چون بداند سبحهٔ صامت دلم***، تسبیح ساکت را چون بداند. ***نیست سنّی را یکی تسبیح خاص*** و مخصوص. ***هست جبری را ضد آن در مناص*** و ملاد، یعنی جای گریختن. ***سنّی از تسبیح جبری بی‌خبر*** و آگاه نیست. ***جبری از تسبیح سنی بی اثر*** و او را بدین راه نی. ***آن همی‌گوید که آن ضالست و گم***، جبری همی‌گوید که سنّی گمراه است و گم که از راه راست رفته‌است. ***بی‌خبر از حال او وز امر هم.***

حکایت

یک جبری فلسفی با مؤمنی سنی در حشر اجساد سخن می‌گفتند. جبری گفت چون بمیری و خاک شوی پس از آن کی باشد که زنده شوی. سنّی گفت به‌حکم قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ ، حضرت خدا زنده کند و قم گوید، من به فرمان او برخیزم. همچنین پس از نزد جبری برخاست و رفت. ***وان همی‌گوید که این را چه خبر***، یعنی سنّی همی‌گوید که این بی‌خبر است. ***جنگشان افکند یزدان از قدر***، حق تعالی به جنگ افکند ایشان را به قضا و قدر که يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ. ***گوهر هر یک هویدا می‌کند***، به خیر و شر. ***جنس از ناجنس پیدا می‌کند***، زهی کمال قدرت که چندین طالب را با وجود اتّحاد مطلوب ضد یکدگر ساخته و زهی جمال حکمت که چندین محب را با وجود وحدت محبوب در خصومت یکدیگر انداخته. چون فاعل مطلق و حکیم اوست رضاء به قضاء او می‌باید. در خبر است خلقت الخیر و الشر فطوبی لمن خلقته للخیر و اخترت الخیر علی یدیه و ویل لمن خلقته للشر و اخترت الشر علی یدیه و ویل لمن قال لم و کیف. ***قهر را از لطف داند هر کسی***، یعنی قهر محض را از لطف هرکسی داند. ***خواه نادان خواه دانا یا خسی*** و همچنان لطف خالص را از قهر هر احد شناسد. ***لیک لطفی*** (109b) ***قهر در پنهان شده***، لیک لطفی که در قهر پنهان شده باشد. مثلا کسی را مرض و هلاک اولاد و تلف مال داده یا که قهری در دل لطف آمده یا قهری که درون لطف پوشیده. مثلا کسی را صحّت و اولاد و اموال داده باشد به استدراج. ***کم کسی داند مگر ربانی‌ای*** که منسوب رب باشد. ***کش بود در دل محکّ جانی‌ای***، در دل او محک جان باشد. چنان‌که امیرالمؤمنین کرم‌الله وجهه اشارت به این معنی می‌کند که فرمود سبحان من اتسعت رحمته لاولیائه فی شدّة نعمته و اشتدف نعمته لاعدائه فی سعت رحمته. ***باقیان زین دو گمانی می‌برند***، یعنی ربّانیان را دوست‌پرست که راست می‌پرند و راز این دو را به یقین می‌دانند. دیگران که از لطف و قهر پوشیده گمان و ظنّ می‌برند. ***سوی لانهٔ خود به یک پر می‌پرند***، به جانب آشیان به یک پرمی‌پرند و می‌روند. ایشان ضعیف الایمان‌اند. به سوی آخرت به سستی می‌روند. عمر رضی‌الله عنه گفت: ما ابالی علی ای حال اصبحت و امسیت من شدّة او رخاء.

در بیان آنکه علم را دو پرست و کتمان را یک پر ناقص آمدن ظن به پرواز ابترست مثال ظن و یقین در علم

در خبر است ان الله عزّ و جلّ محکمته و جلاله جعل الروح و الفرح فی الرّضا و الیقین و جعل النعم و الحزن فی الشک و السّخط. ***علم را دو پر گمان را یک پرست***، یقین را دو پر و ضعیف‌الایمان را یک پر است. از آن جهت ***ناقص آمد ظن به پرواز ابترست***، کم آمد. گمان در پریدن کمتر است، زیرا ***مرغ یک پر زود افتد سرنگون***، مسافهٔ بسیار نمی‌رود. ***باز بر پرّد دو گامی یا فزون***، دو گام یا افزون از آن می‌پرد. رسول‌الله علیه‌السلام گفتند: مردی باشد حسن الیقین کثیر الذنوب مجتهد فی العبادة قلیل الیقین. رسول الله علیه السلام فرمود: ما من ادقی الا و له ذنوب ولکن من کان عزته العقل و سجّیته الیقین لم تضره الذنوب لانه کلما اذنب و تاب و استغفرالله و ندم فیکفر ذنوبه و یبقی له فضل یدخل به الجنّة. ***افت و خیزان می‌رود مرغ گمان***، مرغ ظنّ افتان و خیزان می‌رود.(109a) ***با یکی پر بر امید آشیان*** کی باشد که یک پر منزل رسد. ***چون ز ظن وارست علمش رو نمود***، یعنی امّا آن کس که از ظنّ خلاص یافت به درجهٔ یقین رسید. ***شد دو پر آن مرغ یک پر پرگشود***، آن مرغ یک‌پر دوپر شد و پرگشود. ***بعد از آن یمشی سویا مستقیم***، اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ ملک، أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. ***نی علی وجه مکبا او سقیم***، این مثلی است برای کافر گمراه که پیداء غوایت حیران و سرگردان می‌رود و مؤمن راه یافته که بر طریق حق از روی بصیرت سلوک می‌کند. رباعی

فرق است میان آنکه از روی یقین　　با دیدهٔ انبیا رود اندر ره دین
یا آنکه دو چشم بسته بی‌دست کسی　　هر گوشه همی‌رود به ظنّ و تخمین

پس چون مرد به مرتبهٔ یقین رسید، ***با دو پر بر می‌پرد چون جبرئیل*** علیه‌السلام. ***بی‌گمان و بی‌مگر بی‌قال و قیل***، بی‌ظنّ و بی‌شک و بی‌ادا و بی‌گفت‌وگوی. چنان‌که امیرالمؤمنین علی رضی‌الله عنه گفت: لو کشف العطاء ما زددت. یقینا ***گرهمه عالم بگویندش توی***، در مدح او مبالغه کنند و گویند تو آن کسی. ***بر ره یزدان و دین مستوی***، به راه خدای و دین راستی. ***او مگردد گرم تر از گفتشان***، آن کس که از ظنّ رست گرم‌تر و مغرور نشود از گفت ایشان. ***جان طاق او نگردد جفتشان***، جان یکتا و فرد او نگردد قرین ایشان، بلکه در او بیم عاقبت باشد و از خدای تعالی می‌ترسد. در خبر است لکل شیء دعامة و دعامة المؤمن عقله فبقدر عقله یکون عبادته. ***ورهمه گویند او را گمرهی***، در ذم مبالغه کنند و گویند ضالّ و گمراهی. ***کوه پنداری و تو برگ کهی***، تو چو ذرّه خود را کوه پنداری، اما برگ کاهی. ***او نیفتد در گمان از طعن‌شان*** و به وی تنگ نمی‌آید. ***او نگردد دردمند از طعن‌شان***، او مجروح و متغّیر نشود از طعن ایشان. طعن از جان به جایی شدن است. ***بلکه گر دریا و کوه آید بگفت***، بلکه اگر خشک و تر به سخن آیند، ***گویدش با گمرهی گشتی تو جفت***، آن کس را (110b) گویند تو با گمراهی همراهی. ***هیچ یک ذرّه نیفتد در خیال***، هیچ چیزی از اعتقاد فاسد در خیال او نیفتد. ***یا به طعن طاعنان رنجور حال***، به گفتن غیر بیمار نشود و چنان‌که معلم بیمار به گفتار کودکان.

مثال رنجور شدن آدمی به وهم تعظیم خلق و رغبت مشتریان به وی و حکایت معلّم

دراین مطلب به معرفت بسیار تنبیه است. یکی آن است که مرد چنین درست ایمان می‌باید که به طعن طاعنان و تشنیع و تشکیک کودکان خلل نپذیرد و یکی آن است که در سلوک طریقت چنان متین می‌باید که به طعن قاصران سلوک و رغبت وی فاتر نشود و دل او به دنیا مایل نگردد. به امراض قلبیّه مبتلا نشود و یکی آن است که به تعظیم عوام خود را شیخ و بزرگوار نپندارد و به مدح جاهلان فریفته و خسته دل نگردد. همچون معلّم کودکان در این حکایت. ***کودکان مکتبی از اوستاد***، کودکان یک مکتب از معلّم، ***رنج دیدند از ملال و اجتهاد*** و خواندن. ***مشورت کردند در تعویق کار*** و بازداشتن از عمل. ***تا معلّم در فتد در اضطرار*** و بی‌قرار شود. ***چون***

نمی‌آید ورا رنجوریی و بیماری. ***کو بگیرد چند روز از دوریی*** آرد از تعلیم. ***تا رهیم از حبس و تنگی و ز کار*** و خلاص شویم از خواندن. ***هست او چون سنگ خارا برقرار***، آن استاد همچون سنگ خارا سخت است، هرگز بیمار نمی‌شود. ***آن یکی زیرک‌تر این تدبیر کرد***، از کودکان یکی که زیرک‌تر بود آن این تدبیر کرد. ***که بگوید اوستا چونی تو زرد*** که معلم را بگوید ای استاد مزاج تو را تغییر هست که روی تو زردتر شده‌است. آن کودک زیرک تر گوییا شیطان است. معلّم را معطّل و بیمار و کودکان را جاهل و بی‌کار گرداند. ***خیر باشد رنگ تو برجای نیست*** و صحّت میسّر باشد، رنگت متغیّر گشته. ***این اثر یا از هوا یا از تبیست***. این اثر یا از وخامت هوا یا از حمیّ است. ***اندکی اندر خیال افتد ازین***، آن کودک گفت چون من این سخن بگویم اندکی ظنّ در خیال او افتد از سخن من. ***تو برادر هم مدد کن این چنین***، کودک دیگر را گفت تو نیز همچنین ***چون درایی از در مکتب بگو*** استاد را، ***خیر باشد اوستاد احوال تو*** که تغیّر داری. ***آن خیالش اندکی افزون شود***(110a) و ظنّ بیماری زیاده گردد. ***کز خیالی عاقلی مجنون شود*** که از یک خیال عاقل دیوانه گردد. ***آن سوم وآن چارم و پنجم چنین***، هر کودک که به مکتب آید استاد را، ***در پی ما غم نمایند و چنین***، در عقب اظهار غم وفریاد کنید. ***تا چو سی کودک تواتر این خبر***، چون سی پسر علی التّواتر این خبر، ***متّفق گویند یابد مستقر*** و می‌کند در دل او شاید اثر. ***هر یکی گفتش که شاباش این نکی***، هر یکی از کودکان این کودک را تحسین کردند. ***باد بختت بر عنایت متکی***، دولت تو بر عنایت خدا مستند باد. ***متفق گشتند در عهد وثیق*** و وعد محکم ***که نگرداند سخن را یک رفیق و*** برین مقرر شوند. ***بعد از آن سوگند داد او جمله را***، همه کودکان را. ***تا که غمّازی نگوید ماجری***، به‌آن معلم این تلبیس را. ***رای آن کودک بچربید از همه*** و غالب شد بر جمله. ***عقل او در پیش می‌رفت از رمه*** و گروه. چو مقصود حضرت مولانا از هر قصّه حصّه است و چون آن کودک و تدبیر عقل غالب شد بر دیگر کودکان تنبیه می‌کند هر آنکه عقول ناس به حسب الفطرة متفاوت است و لهذا می‌فرماید، ***آن تفاوت هست در عقل بشر***، عقول انسان متفاوت است. ***که میان شاهدان اندر صور***، چنان‌که صورت‌های شاهدان در حسن متفاوت است. ***زین قبیل فرمود احمد در مقال***، ازین قبیل فرمود رسول‌الله علیه‌السلام. ***در زبان پنهان بود حسن رجال***، المر مخبتو فی طی لسانه لا فی طیلسانه.

در بیان آنکه عقول خلق متفاوت است در اصل فطرت و نزد معتزله متساوی است عقول از تحصیل علم است

اگر عقول متفاوت نبودی، تقسیم کودکان به پلید و زکی صحیح نبود. ***اختلاف عقل‌ها در اصل بود***، یعنی مذهب اهل سنت و جماعت است که عقول بشر در اصل فطرت متفاوت است. ***بر وفاق سنّیان باید شنود*** که اتفاق سنیان بر این است. ***بر خلاف قول اهل اعتزال*** که ایشان می‌گویند، ***که عقول از اصل دارند اعتدال*** و تساوی. ***تجربه و تعلیم بیش و کم کند***، یعنی کثرت تجربهٔ فی امور و تعلیم احوال، عقول را زیاده و ناقص کند. ***تا یکی را از یکی اعلم کند***،(111b) امّا اهل سنت این قول را ابطال کنند و حضرت مولانا از سوی ایشان می‌گوید، ***باطل است این زان که رای کودکی*** و پس کوچکی، ***که ندارد تجربه در مسلکی***، احوال و تعلیم امور نکرده‌است. ***بر دمید اندیشه‌ای زان طفل خرد*** و از او تدبیری پیدا شد. ***پیر با صد تجربه بویی نبرد***، پیر معلّم با چندین تجربه بوی نبرد از آن تدبیر. ***خود فزون آن به که آن از فطرت است***، یعنی اگر نیز تجربه و تعلیم سبب زیادتی عقل باشد، اما بسیار طرق است از آن کمالی که از اصل فطرت است. ***تا ز افزونی که جهد و فکرت است***، به‌آن کمالی که بی‌واسطه جهل و فکرت است. ***تو بگو دادهٔ خدا بهتر بود***، مثلا کسی که پای او صحیح باشد در خلقت خود بهتر بود ***یا که لنگی راه‌وارانه رود***، یا که لنگ باشد و تصنّع و تکلّف راهوارانه برود. چون حضرت مولانا این مسئله را بیان کرد به اصل حکایت عودت نمود.

در وهم افکندن کودکان استاد را

و بیمار پنداشتن خود را. ***روز گشت و آمدند آن کودکان،*** چون صباح شد کودکان آمدند. ***بر همین فکرت ز خانه تا دکان،*** از خانهٔ خویش به سوی مکتب. ***جمله استادند بیرون منتظر،*** جمله بیرون مکتب استادند ومنتظر شدند، ***تا در آید اول آن یار مکر،*** مکرکننده و در بعض نسخ قافیه مصر است. ***زانکه منبع او به دست این رای را،*** زیرا این طفل منبع این اندیشه بود. ***سر امام آمد همیشه پای را،*** پس پیش از وی به مکتب نرفتند. چون مقصود حضرت مولانا پند و حصّه است و چون کودکان مقتدا را اقتدا کردند، پس در این مرتبه تنبیه می‌کند که مبتدی و مقلّد را می‌باید که نبی و ولی او را اتباع کند و هذا می‌فرماید، ***ای مقلد تو مجو بیشی بر آن*** و زیاده از آن. ***کو بود منبع ز نور آسمان*** و از نور حضرت خدا. آری اولیای عظام از این جهت اتفاق دارند بر این معنی که سعادت یزدانی جز به اتّباع سیدالمرسلین میسّر نگردد. ***او در آمد گفت استا را سلام،*** آن کودک ذکی آمد معلم را سلام کرد و گفت، ***خیر بادت رنگ و رویت زرد فام*** و زرد رنگ است. ***گفت استا نیست رنجی مر مرا،***(111a) معلّم کودک را گفت من را مرض نیست. ***تو برو بنشین مگو یاوه هلا.*** تو برو به جای خود بنشین و سخن ضایع و بیهوده مگو، ترک کن او را. ***نفی کرد اما غبار وهم بود،*** افتقاد مرض، ***اندکی اندر دلش ناگاه زد*** و تأثیر کرد. ***اندر آمد دیگری گفت این چنین،*** درون مکتب کودک دیگر درآمد این چنین گفت. ***اندکی آن وهم افزون شد برین*** و زیاده گشت. ***همچنین تا وهم او قوت گرفت*** وهمچنین کودکان پیاپی در آمدند و هر یکی چنین گفتند، وهم معلم محکم شد. ***ماند اندر حال خود بس در شگفت.*** تعجب می‌کرد و با خود می‌گفت: من بیمار بودستم امّا غافل از مرض خود.

بیمار شدن فرعون هم به وهم از تعظیم خلقان

تعظیم خلقان باعث وهم عظمت فرعون گشت که خود را عظیم الشأن پنداشت. ***سجدهٔ خلق از زن و از طفل و مرد،*** یعنی بیماری معلم به کلمات اطفال چون بیماری فرعون به واسطهٔ تعظیم اهل ضلال، زیرا که سجده‌های خلق و تعظیم ایشان ***زد دل فرعون را رنجور کرد،*** بیمار ساخت. ***گفتن هر یک خداوند و ملک*** و پادشاه. ***آنچنان کردش ز وهمی منهتک*** و پرده دریده که به فریب مردم فربه شد و پاره پاره گشت. ***که به دعوی الهی شد دلیر*** که از او وهم و خیال سلطنت به دعوی الوهیّت دلیر کرد. ***اژدها گشت و نمی شد هیچ سیر،*** از کبر و تعظیم هرگز او را سیری نیابد؛ لاجرم وهم و پندار کمال هرکسی را از طریق هدایت به سرحدّ ضلالت می‌کشد و این را سبب عقل جزوی است که ***عقل جزوی آفتش وهم است و ظنّ،*** آفت عقل جزوی وهم بزرگی و ظنّ نیکی است. ***زانکه در ظلمات شد او را وطن،*** هیچ شبهه نیست که وهم در طبیعت آدمی مؤثراست، زیرا که ***بر زمین گر نیم گز راهی بود،*** بر روی زمین اگر عرض راهی نیم ذراع بود. ***آدمی بی وهم ایمن می رود.*** آدمی چون وهم ندارد بر آن راه خوش‌حال و به فراغت بال می‌رود. ***بر سر دیوار عالی گر روی،*** اما بر سر دیوار بلند که وهم هلاک (112b) وخطر گزند هست اگر بروی، ***گر دو گز عرضش بود کژ می شوی،*** اگرچه عرض او دو زراع بود از تأثیر وهم کژ می‌شود. پس چنان‌که وهم مانع راه ظاهر است و سبب هلاک رود. همچنین وهم مانع راه معنوی است. ***بلکه می‌افتی ز لرزه دل بوهم،*** پس هرچند دیوار پند را جلالت بلندتر وهم را تأثیر بیشتر و خوف و هلاک قوی. ***ترس وهمی را نکو بنگر بفهم*** تا نیفتی.

رنجور شدن استاد به وهم

و به خانه رفتن او از مکتب. ***گشت استا سست از وهم و ز بیم،*** معلم از وهم و بیم در مزاج خود تفسیر سستی دید و در وی ضعف قلب پیدا شد. ***برجهید و می‌کشانید او گلیم*** و جامه را در بر کشید تا به خانه رود. ***خشمگین***

با زن که مهر اوست سست، در حالت رفتن زن خود را خشمناک بود و با خود همی‌گفت که محبّت او نیست. ***من بدین حالم نپرسید و نجست*** و تجسس حال من نکرد و ***خود مرا آگه نکرد از رنگ من،*** چگونه زرد شده‌ام. ***قصد دارد تا رهد از ننگ من*** که از زنی من عار دارد می‌خواهد که من بمیرم. ***او بحسن و جلوهٔ خود مست گشت*** و از غرور به حال خویش بیخود شد. ***بی‌خبر کز به‌آن فتادم چو طشت،*** زخم خورده شدم. ***آمد و در را به تندی واگشاد،*** چون معلم به خانه آمد در را به تندی گشاد. ***کودکان اندر پی آن اوستاد،*** کودکان نیز به خانه معلم آمدند. ***گفت زن خیرست چون زود آمدی،*** زن گفت خیر است چرا زود آمدی عادت تو این وقت نبود. ***که مبادت ذات نیکت را بدی،*** نیک تو را صفت بدی مباد. ***گفت کوری رنگ و حال من ببین،*** گفت چشم بینا نداری، حال من را ببین. ***از غمم بیگانگان اندر حنین،*** از غم من بیگانگان اندر فریادند و زین کودکان از بهر بیماری من گشته اند غمگین. ***تو درون خانه از بغض و نفاق،*** من را بغض داری و با من به نفاق زندگانی می‌کنی. ***می نبینی حال من در احتراق*** و در سوز. ***گفت زن ای خواجه عیبی نیستت*** و مرض نیست تورا. ***وهم و ظن لاش بی معنیستت،*** وهم و ظنّ لاشی بی‌معنی واقع شد تورا. ***گفتش ای غر تو هنوزی در لجاج،*** معلم زن را گفت ای قحبه هنوز در ستیزی. ***می نبینی این تغیّر***(112a) ***و ارتجاج*** و لرزیدن من. ***گر تو کور و کر شدی ما را چه جرم*** و اگر تو اعمی و اصم شدی ما را چه گناه. ***ما در این اندوه رنجیم و گرم،*** به ضم کاف عجمی به معنی اندوه است. ***گفت ای خواجه بیارم آینه،*** نظر کن، ***تا بدانی که ندارم من گنه،*** رنگ و رویت را ببین که بیماری نداری. ***گفت رو نه تو رهی نه آینه ت،*** ورنه راه تو باد نه آینه‌ات باد. ***دایما در بغض و کینی و عنت*** و لعنت و عناد. ***جامهٔ خواب مرا زو گستران*** و فراش من زود گستران. ***تا بخسبم که سه من شد گران*** و ثقیل. ***زن توقف کرد مردش بانگ زد،*** در گسترانیدن جامه خواب توقف کرد، معلّم بانگ زد بخشم، ***کای عدو زوتر ترا این می سزد،*** که ای دشمن زودتر شو تو را بدی و خشم می‌سزد.

در جامه خواب افتادن استاد و نالیدن او از وهم رنجوری

و از وهم رنجور شدن او. ***جامه خواب آورد و گسترد آن عجوز،*** زن. ***گفت امکان نی و باطن پر ز سوز،*** به خود می‌گفت. ***گر بگویم متّهم دارد مرا،*** من را آن معلم. ***ور نگویم جد شود این ماجرا*** و مقرر شود بیماری او. ***فال بد رنجور گرداند همی،*** فال بد و تطیّر بیمار می‌گرداند. ***آدمی را که نبودستش غمی،*** یعنی صحیح را. به‌موجب حدیث شریف ***قول پیغامبر قبولش یفرض،*** قبول قول پیغمبر علیه‌السلام لازم است. ***ان تمارضتم لدینا ممرض،*** اگر تمارض کنید پیش ما مریض شوید. لفظ رسول‌الله علیه‌السلام این است، لا تمارضوا فتمرضوا. ***گر بگویم او خیالی بر زند*** و چنین ظن کند، که ***فعل دارد زن که خلوت می کند،*** زن خانه را خالی خواهد که عملی کند. چنان‌که بیان می‌کند ***مر مرا از خانه بیرون می‌کند*** به حیله و بهانه. ***بهر فسقی فعل و افسون میکند،*** لاجرم زن مضطرّ شد. ***جامه خوابش کرد و استاد اوفتاد،*** چون زن این اندیشهٔ مرد را ملاحظه کرد جامه خواب را گسترانید و معلّم بر او افتاد. ***آه و آه و ناله از وی می‌بزاد،*** همچو بیماران. ***کودکان آنجا نشستند و نهان،*** کودکان در خانهٔ معلّم نشستند و آهسته. ***درس میخواندند با صد اندهان،*** اندوه ایشان آن بود، ***کین همه کردیم و ما زندانییم*** و محبوسیم که خلاص نگشتیم.(113b) ***بد بنایی بود و ما بد بانییم،*** که تدبیر ما کارگر نشد. چون آن کودک سخن کودکان شنید

دوم باره در وهم افکندن کودکان استاد را که او را از قرآن خواندن ما درد سر افزاید

و بدین بهانه خلاص شدن. گفت ایشان را ای قوم ممدوح ***درس خوانید و کنید آوا بلند،*** به آواز بلند خوانید تا معلم را درد آید. ***گفت آن زیرک که ای قوم پسند،*** آن کودک زیرک تدبیر کرد پسران را گفت. مکر شیطان

چنین است که به بهانه‌ای خلق را از خواندن و استماع قرآن محروم گرداند. ***چون همی خواندند گفت ای کودکان،*** چون کودکان به آواز بلند خواندن آغاز کردند آن کودک زیرک گفت ای کودکان پست خوانید بلکه مخوانید. ***بانگ ما استاد را دارد زیان،*** زیرا ***دردسر افزاید استا را ز بانگ،*** از بانگ ما. ***ارزد این کو درد یابد بهر دانگ.*** استفهام انکاری است، یعنی نمی‌ارزد که استاد را بهر دانگی درد سر کشد. ***گفت استا راست می‌گوید روید،*** معلّم تصدیق کردش و اجازت فرمود. ***درد سر افزون شدم بیرون شوید*** و به خانه خود شوید.

خلاص یافتن کودکان از مکتب بدین مکر

و به خانه رفتن ایشان. ***سجده کردند و بگفتند ای کریم،*** چون پسران را اجازت رفتن شد و خلاص گشتند، معلّم را به نفاق دعا گفتند. ***دور بادا از تو رنجوری و بیم*** و بیماری و خوف. ***پس برون جستند سوی خانه‌ها،*** هر یکی به خانه خود. ***همچو مرغان در هوای دانه‌ها،*** به شادمانی‌کردن و زود رفتن. در این تنبیه است که کودکان دنیا به‌حکم المنافق فی المسجد کالطیر فی القفص بیرون جستن می‌خواهد. چون فرصت یابند به زودی سوی دانه و شهوت می‌روند. ***مادران شان خشمگین گشتند و گفت،*** مادر هر پسر به خشم پسر خود را گفت، ***روز کتّاب و شما با لهو جفت،*** روز تعلیم است شما به بازی قرین که نه به استاد. در این تنبیه است که مادر مشفقه می‌باید که سعی بدان کند که پسرش تحصیل قرآن و علم کند و زمان تحصیل را باطل نمی گذارد که از علم و عمل پس پدر و مادر را ثواب است. ***عذر آوردند کای مادر تو بیست*** (113a) و خبر کن. ***این گناه از ما و از تقصیر نیست،*** زیرا از ***قضای آسمان استاد ما*** و معلّم مکتب، ***گشت رنجور و سقیم و مبتلا.*** در این تنبیه است که اطفال دنیا در ترک صحبت اولیا و ارباب هدی مکر کنند و آن مکر را هر مقرّب می‌دانند و می‌خواهند که دیگران را نیز می‌فریبد و چون پسران چنین گفتند، ***مادران گفتند مکرست و دروغ*** و کذب صریح. ***صد دروغ آرید بهر طمع دوغ*** و از برای لهو و لعب. ***ما صباح آییم پیش اوستاد*** و به خانه او. تا ببینیم اصل این مکر شما و دروغ شما. ***کودکان گفتند بسم الله روید،*** پیش استاد. ***بر دروغ و صدق ما واقف شوید*** و به حقیقت حال واقف و خبردار شوید.

رفتن مادران کودکان به عیادت استاد

و بیمار یافتن او را. ***بامدادان آمدند آن مادران*** به خانه معلم. ***خفته استا همچو بیمار گران*** و مانند مریض ناتوان. ***هم عرق کرده ز بسیاری لحاف،*** غرق عرق شده بود از بسیاری لحاف. ***سر ببسته رو کشیده در سجاف،*** کبار لحاف و پرده. ***آه آهی می‌کند آهسته او،*** یعنی معلّم همچو بیماران بی‌طاقت آه آه می‌کرد. ***جملگان گشتند هم لاحول گو،*** مادران لاحول گو گشتند از حیرت لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ گفتند. خیر باشد اوستا این درد سر، مادران خاطر معلم را پرسیدند و دعا کردند و عذر آوردند که گفتند ***جان تو ما را نبوده زین خبر،*** به حق جان تو ما را از بیماری تو خبر نبود. ***گفت من هم بی‌خبر بودم ازین،*** استاد گفت من نیز بی‌خبر بودم از بیماری. ***آگهم مادر غران کردند هین،*** این پسران مادر قحبه خبردار کردند. ***من بدم غافل به شغل قال و قیل*** و به توغل علم، از این غافل بودم که ***بود در باطن چنین رنجی ثقیل*** و من بی‌خبر، زیرا ***چون به جد مشغول باشد آدمی،*** به کاری را. ***او ز دید رنج خود باشد عمی،*** او از دیدن مرض خود نابینا بود. ***از زنان مصر یوسف شد سمر***[۱۴۴]، یعنی چنان‌که زنان مصر مشاهدهٔ یوسف علیه‌السلام بی‌خبر شدند که این حکایت معروف شد. ***که ز مشغولی بشد زیشان خبر،*** که به ایشان برفت خبر، یعنی بی‌خبر ماندند که به‌حکم فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ

[۱۴۴] سمر: کمر- اصل

أَیْدِیَهُنَّ تا که ***پاره پاره کرده ساعدهای خویش***، از بریدن دست خویش ایشان را (114b) خبر نبود. ***روح واله که نه پس بیند نه پیش***، روح حیران در مشاهدهٔ جانان که پیش و پس نمی‌بیند. این تنبیه است که سالک راه خدا و متوجّه درگاه مولی چنین می‌باید که به‌حکم وَ تَبَتَّلْ إِلَیْهِ تَبْتیلاً. به‌وجهی توجه کند جناب اعلی که ناسی شود همه ماسوی را بلکه همه خود را فراموش کند. ***ای بسا مرد شجاع اندر حراب***، یعنی همچو تن مرد مبارز نیز اندر محاربه، ***که ببرد دست و پایش را ضراب***، یعنی دست و پایش را ببرد مضاربه و شمشیر زدن اما خبیر نبود. ***او همان دست آورد در گیر و دار*** و درحرب و قتال. ***بر گمان آنکه او هست بر قرار***، برین ظن که او درست است و قطع دست را به جای تلف‌شدن آستین جامه بیند. ***خود ببیند دست رفته در ضرر*** و در آن وقت دریابد که دست او رفته‌است در حرب و ضرر. ***خون از او بسیار رفته بی‌خبر***، پس مبارزان دین را می‌باید در جنگ لشکر شیاطین و نفس چندان بکوشند که اگر دست و پای از عمل بماند، غم نخورند. از آنکه جز این دست و پای ظاهر روح را دیگر دست و پای است که نگاه داشتن او از امر لازم است.

در بیان آنکه این تن روح را لباسی است و این دست آستین دست روح است و این پای موزهٔ پای روح است

پس صیانت روح می‌باید نه تن، که مقصود اصلی روح است نه بدن. ***تا بدانی که تن آمد چون لباس***، الف را یا خواندن می‌باید. ***رو بجو لابس لباسی را ملیس***، برو برو لباس بلیس، یعنی بوسه نده و ***روح را توحید الله خوش‌تر است***، لاجرم اعضای روح را پروردن می‌باید و غذای او ذکر توحید حضرت خدا است و آن از غذای جسمانی خوشتر است. ***غیر ظاهر دست و پای دیگرست***، در باطن دست و پای دیگر است. ایشان را پروردن اولی‌تر است. ***دست و پا در خواب بینی و ایتلاف***، انس و مصاحبت آن دست و پای روح است. ***آن حقیقت دان مدانش از گزاف*** و خلاف واقع و پس از موت پیش از بعث تعیّش به دست و پای روح است.

حکایت

کسی عاصم را پس از مرگ او در خواب دید. گفت: کجایی؟ گفت: انا والله فی روضة من ریاض (114a) الجنة. گفتم: با جسد یا با روح؟ گفت: اجساد خاک شده است، تعیّش ما با روح است. ***آن توی که بی بدن داری بدن***، بی‌بدن ظاهر بدن دیگر داری. ***پس مترس از جسم جان بیرون شدن***، غم مخور از بیرون شدن جان از تن. چنان‌که در این حکایت شیخ اقطع که دست او بریده بود امّا زنبیل می‌بافت به دست باطن.

حکایت آن درویش که در کوه خلوت کرده و بیان حلاوت انقطاع و خلوت و داخل شدن در این منقبت که انا جلیس من ذکرنی و انیس من استانسنی، گر با همه‌ای چو بی منی، بی همه ای ور بی همه ای چو با منی با همه ای

که غالب بر همه وجود من است.

الحکایة

چون نمرود ابراهیم را به آتش انداخت همهٔ ملائکه و جملهٔ اشیاء از بهر او فریاد آوردند. حضرت ایشان را گفت: هیچ ابراهیم از شما مدد می‌خواهد. گفتند: نه. گفت: من یار اویم پس یار او بهتر از همه کس است. ***بود درویشی به کهساری مقیم***، چنان‌که طریق انبیا و عادت اولیا است. در اوایل حال ***خلوت او را بود هم خواب و ندیم***، خلوت او را همخابه بود و مصاحب.

الحکایة

مردی در خلوت عبادت می‌کرد. کسی گفت: تو بی‌مونس کی می‌باشی؟ او گفت: من را مونس است که او خالق همه مونسان است. ***چون ز خالق می‌رسد او را شمول*** و عموم لطف. ***بود از انفاس مرد و زن ملول***، زیرا او را غیر یار اغیار است. ***همچنان که سهل شد ما را حضر*** و مقارنت به اخری[۱۴۵] و بشر. ***سهل شد هم قوم دیگر را سفر*** و عزلت از وطن و خلق وانقطاع از همهٔ مألوفات. ***آنچنان که عاشقی بر سروری***، چنان‌که تو عاشقی به سروری، مراد سلطنت آخرت و صحبت حق. ***عاشقست آن خواجه بر آهنگری***، شخصی دیگر عاشق است به صنعت دیگری و روی سیاهی. ***هر کسی را بهر کاری ساختند*** که یعنی بعضی کارها عاشقی و بعضی عمل آهنگر را اهل است. ***میل آن را در دلش انداختند***، به تقدیر ربانی. ***دست و پا بی‌میل جنبان کی بود***، حرکت دست و پای بی میل دل نباشد. ***خار و خس***[۱۴۶] ***بی آب و بادی کی رود*** که خار و خس بی محرک حرکت نکند.(115b) ***گر ببینی میل خود سوی سما*** و به طرف حضرت خدا. ***پر دولت برگشا همچون هما***، پر و بال دولت بگشا همچون هما که سعادت آخرت است تورا. ***ور به بینی میل خود سوی زمین*** و به دنیای دون و به فساد در دین. ***نوحه می کن هیچ منشین از حنین***، فریاد کن فرونالله منشین که امارت شقاوت است این. ***عاقلان خود نوحه‌ها پیشین کنند***، تا وقت تدارک هست تدبیر سازند. شعر

دل نهادم بر جفا چون دیدم آن قدّ بلند مرد عاقل بر درخت آن به که بیند چوب را

جاهلان آخر به سر بر می زنند، اما پس از مبتلا شدن به عقوبت ندامت چه سود دارد.

چون توانستم ندانستم چه بود چون بدانستم توانستم نبود

زابتدای کار آخر را ببین، در بعض نسخ در اساسِ کار آخر را ببین که قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ۖ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ، ***تا نباشی تو پشیمان یوم دین***.

دیدن زرگر عاقبت کار را و سخن بر وفق عاقبت کار گفتن با مستعیر ترازو

آن یکی آمد به پیش زرگری، یعنی پیری پیش زرگری آمد. ***که ترازو ده که برسنجم زری***. آن زرگر در جواب پیر ***گفت خواجه مر ورا غربال نیست***، پیر در خطاب زرگر ***گفت میزان ده برین تسخر مه‌ایست***. باز زرگر ***گفت جاروبی ندارم در دکان***. اول جاروب لازم می‌شود، پس از آن غربال و من هردو ندارم. ***گفت بس بس این مضاحک را بمان***، آن پیر رنجیده خاطر گشت و گفت من غربال و جاروب نخواهم، بس بس تو من را به تسخر مگیر و این مضاحک ترک کن. ***من ترازویی که می خواهم بده***، مراد من ترازو است. ***خویشتن را کر مکن هر سو مجه***، خود را اصم مکن و به هر سو مجه. ***گفت بشنیدم سخن کر نیستم***، زرگر در جواب پیر گفت سخن تو بشنیده‌ام، اصم نیم. ***تا نپنداری که بی معنیستم*** و سخن بی‌معنی گویم. ***این شنیدم لیک پیر مرتعش***، سخن تو شنیدم اما عاقبت کار را نظر کردم دیدم که تو پیر لرزنده، ***دست لرزان جسم تو نامنتعش***، نا بلند و نه بردارنده؛ یعنی نتوانی که سر به بالا داری و چشم بگشایی. ***وآن زر تو هم قراضهٔ خرد مرد***، مرد فقیری زر تو سبیکه نیست بلکه خُرد و مُرد است. ***دست*** (115a) ***لرزد پس بریزد زر خرد***، لاجرم آخر کار را دیدم. دست لرزان تو زر خرد را می‌ریزد و حاجت به جاروب شود. ***پس بگویی خواجه جارویی بیار***، پس از آن از من جاروبی خواهی. ***تا بجویم زر خود را در غبار***، پس به جاروب خاک را جمع کنی غربال می‌خواهی. چنان‌که می‌فرماید ***چون بروبی خاک را جمع آوری***، پس از آن ***گوییم غلبیر خواهم ای جری*** و من را می‌گویی غربال

---

[۱۴۵] به اخری: باخرا- اصل

[۱۴۶] خس: حسی- اصل

بده. ***من ز اول دیدم آخر را تمام***، از آن جهت گفتم غربال و جاروب ندارم. ***جای دیگر رو از اینجا والسلام***، پس عاقل مرد را می‌باید که نظر کند که بدین عمل کجا خواهد رفت؛ لاجرم عاقل آن است که سرمایهٔ عمر را ضایع نمی‌کند.

الحکایة

مرد صالح مرد عامی را پند می‌داد که یکی از بدن مفارقت کند به دیگر عبادت کنی. گفت: نه. گفت: آیا تو امینی که مرگ به‌تو علی الغفله نیاید. گفت: نه. گفت: تو چگونه غافلی؟

بقیه قصه آن زاهد کوهی که نذر کرده بود که میوهٔ کوهی از درخت باز نکنم و درخت بنفشانم و کسی را نگویم صریح یا کنایة که بیفشان آن خورم که باد افکنده باشد از درخت

چون اعتصام به حضرت خدا نکرد و نقض عهد و بی‌وفایی کرد در نذر. ***اندر ان که بود اشجار و ثمار***، آن درویش که در کوهی اختیار کرده بود. در آن کوه درخت‌ها و میوه‌ها بسیار بود. ***بس مرودی کوهی آنجا بی‌شمار***، امرود کوهی در آنجا بی‌حد بود. ***گفت آن درویش یا رب با تو من***، مرهون است. ***عهد کردم زین نچینم در زمن*** و بنفشانم و دیگری را نفرمایم. ***جز از آن میوه که باد انداختش*** و افکنده‌است. ***من نچینم از درخت منتعش*** و بلند. ***مدّتی بر نذر خود بودش وفا*** و به‌عهد خویش وفا کرد. ***تا در آمد امتحانات قضا***، به سبب آمدن قضا امتحان آن بود که آن درویش دعوی استقلال و اعتماد بر عصمت خود کرد و انشاءالله نگفت. ***زین سبب فرمود استثنا کنید***، اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ کهف است. ***گر خدا خواهد به پیمان برزنید***، وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا (٢٣) إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ. ***هر زمان دل را دگر[١٤٧] میلی دهم***، به‌حکم الله مقلّب القلوب و مفتح (116b) ابواب الغیوب، من دل را هر دم میل دیگر دهم. ***هر نفس بر دل دگر[١٤٨] داغی نهم***، از آن جهت رسول‌الله علیه‌السلام دعا می‌کرد، اللهم یا مقلب القلوب ثبت قلبی علی دینک کل اصباح لنا شأن جدید. ***کل اصباح لنا شان جدید***، اشارت است به مضمون آیت کریمه که در سورهٔ رحمان است، كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ. ***کل شیء عن مرادی لایحید***، میل نمی‌کند. ***در حدیث آمد که دل همچون پریست***، قال علیه‌السلام مثل القلوب کریشه فی فلاة تقلبها الریاح. ***در بیابانی اسیر صرصریست***، باد سخت هرچه می‌خواهد آن کند. چنان که می‌فرماید، ***باد پر را هر طرف راند گزاف***، ریش را اختیار نیست، ***گه چپ و گه راست با صد اختلاف***. حال دل چنین است در مشیت خدا جل و علا. ***در حدیث دیگر این دل دان چنان*** ای عاقل، ***کآب جوشان زآتش اندر قازغان*** که آتش آب را بی‌اختیار تحریک می‌کند. قال رسول‌الله علیه‌السلام قلب المؤمن اشد تقلبًا من القدر فی غلیانها و قال علیه‌السلام مثل قلب فی تقلبه کالقدر اذ اجتمعت غلیانا. پس بر زهد خود و عزیمت دل اعتماد نباید کرد. بلکه بر عصمت حق تعالی اعتماد باید کردن و به وی اعتصام باید نمود. ***هر زمان دل را دگر رایی بود*** و تدبیر باشد. ***آن نه از وی لیک از جایی بود***، یعنی از طرف الهی. ***پس چرا ایمن شوی بر رای دل***، ای عاقل. ***عهد بندی تا شوی آخر خجل*** که نقض آن عهد کنی و شرمنده شوی. ***این همه تأثیر حکمست و قدر***، نه از قدرت بشر. ***چاه می‌بینی و نتوانی حذر*** که به‌حکم اذا جاء القضا عمی البصر، ناگاه در او درافتی. ***نیست خود از مرغ پرّان این عجب***، مرهون است. ***که نبیند دام و افتد در عطب*** و هلاک؛ لاجرم از هرمرغ پرّان این عجب نیست که دام نادیده در هلاک افتد، اما ***این عجب که دام بیند هم وتد*** و میخ. ***گر بخواهد ورنه خواهد می‌فتد***، بی‌اختیار. ***چشم باز و***

---

[١٤٧] دگر: دیگر- اصل

[١٤٨] دگر: دیگر- اصل

گوش باز و دام پیش، بیند و می‌شنود. ***سوی دامی می‌پرد با پرّ خویش*** و در دام افتد به قضاء الهی. پس به قدرت خود اعتماد نمی‌باید کرد.

تشبیه بند و دام قضا به صورت پنهان و به اثر پیدا

بینی اندر دلق مهترزاده‌ای، یعنی (116a) تو می‌بینی مهترزاده‌ای که او را مال بسیار است و چندین اسباب و املاک و خدمتکار، اما به قضاء الهی مبتلای مکر نفس و شیطان شود و به فسق و هوا مشغول گردد و املاک و اموال را تلف کند. پس چنان شود که ***سر برهنه در بلا افتاده‌ای،*** آن مهترزاده. ***در هوای نابکاری سوخته،*** در محبّت باطلی سوخته و به گمراهی رفته. ***اقمشه و املاک خود بفروخته*** و مال را تلف کرده. ***خانمان رفته شده بدنام و خوار،*** در میان خلق. ***کام دشمن می‌رود ادباروار،*** بر مراد دشمن می‌رود همچو بدبخت. ***زاهدی بیند بگوید ای کیا،*** چون آن مهترزاده زاهدی را می بیند از او دعا و همّت خواهد و گوید ***همّتی میدار از بهر خدا،*** زیرا ***کاندرین ادبار زشت افتاده‌ام،*** در این بدبختی قبیح گشته‌ام. ***مال و زر و نعمت از کف داده ام،*** من و مفلس شده ام. ***همتی تا بو که من زین وارهم،*** همتی کن تا بود که من از این بدی خلاص شوم. ***زین گل تیره بود که برجهم،*** از این طین ظلمانی بیرون روم. ***این دعا می‌خواهد او از عام و خاص،*** نه همان از زاهدان. ***که الخلاص و الخلاص و الخلاص،*** اما در ظاهر ***دست باز و پای باز و بند نی،*** بر دست و پایش. ***نی موکل بر سرش نی آهنی،*** نه کسی بر وی مسلّط است و نه در دست و پایش آهن و بعضی او را به طنز می‌گویند. ***وز کدامین بند میجویی خلاص*** که تو را بند نیست. ***وز کدامین حبس میجویی مناص*** و گریختن که محبوس نه‌ای. او در جواب گوید ***بند تقدیر و قضای مختفی*** و پوشیده. ***که نبیند آن بجز جان صفی،*** که بند پنهان را هرکس نمی بیند. همان آن کس بیند که جان صافی دارد. چنان‌که حق تعالی فرمود لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ. خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ؛ لاجرم اهل ضلال را چنین بند و زندان است به سوی اهل صلاح (117b) نمی توانند که بیایند بلکه در بند ضلال و زندان هوا مبتلا و گرفتار شده‌اند. ***گرچه پیدا نیست آن در مکمن است،*** آن بند تقدیر و قضای حضرت خدا در کمین‌گاه است. ***بدتر از زندان و بند آهن است،*** در محکمی بدتر از زندان ظاهر و بند آهن است. ***زانکه آهنگر مر آن را بشکند،*** زیرا آهن بیدار او بند زنجیر و اغلال را آهنگر بشکند. ***حفره گر هم خشت زندان برکند،*** سوراخ کننده هم خشت زندان را برکند و حفره کند که از سوراخ خلاص شدن میسّراست. ***ای عجب این بند پنهان و گران،*** از تقدیر ربّانی و قضای سبحانی شده است. ***عاجز از تکسیر آن آهنگران،*** عاجز است از شکستن آن آهنگران بلکه هرکس آن را نمی بیند. ***دیدن آن بند احمد را رسد،*** یعنی رسول الله علیه السلام. ***بر گلوی بسته حبل من مسد،*** مفهوم آیت که در سورهٔ تبت است بر آن دلالت کند که زن بولهب حمّالة الحطب است و در گردن او حبل من مسد. آن را رسول علیه السلام ***دید بر پشت عیال بولهب،*** مفعول دید تنگ هیزم است. ***تنگ هیزم گفت حمّال حطب،*** بخواند حمالة الحطب؛ یعنی زن ابولهب هیزم را جمع می‌کرد تا بدان آتش فتنه برافروزد کشتِ امیدِ اصحاب رسول الله علیه السلام بسوزد. پشت آن ملعونه را دو تا ساخته و در تعب خارکشی معنوی انداخته. ***حبل و هیزم را جز او چشمی ندید*** و حقد و حسد که حبل است از مسد طوق گردن آن عریض القفا شده و این حبل را حضرت خواجه معاینه مشاهده کرده. ***که پدید آمد برو هر ناپدید،*** پس دیدن صور معنوی کار هرکس نیست. ***باقیانش جمله تأویلی کنند،*** چنان که تفسیر نوشته اند. ***کین ز بیهوشی است و ایشان هوشمند*** که اهل ظاهر همچو دیوانگانند و اهل حقیقة هوشمند. ***لیک از تأثیر آن پشتش***

دوتو، متعلق به مهترزاده است و مرهون است. ***گشته و نالان شده او پیش تو***، یعنی آن مهتر زاده از تأثیر بند قضا پشت دو تا گشته و پیش تو نالان شده می‌گوید، ***که دعایی همتی تا وارهم***، از تو دعا و همّت طلب می‌کند و می‌گوید(117a) که دعا و همت کن تا خلاص شوم. تا از این بند نهان بیرون جهم. اگرچه او چنین مبتلای بند است، امّا هرکس آن بند را نمی‌بیند. ***آنکه ببیند این علامتها پدید***، ظاهر. ***چون نداند او شقی را از سعید***، یعنی می‌داند. چنان‌که می‌فرماید، ***داند و پوشد بامر ذوالجلال***، زیرا ***که نباشد کشف راز حق حلال*** که گشادن راز حضرت خدا حلال نیست. رسول الله منافقان را می‌دانست که در میان اصحاب هفت و بیست کسی بودند. حذیفه را رضی‌الله عنه اعلام کرده بود و از دیگران پوشیده بود. ***این سخن پایان ندارد آن فقیر***، آن درویش که در کوه خلوت اختیار کرده‌بود و چنین عهد کرده که در شرح آن گذشته ***از مجاعت شد زبون و تن اسیر***، از گرسنگی بی‌طاقت شد.

مضطرب شدن فقیر نذر کرده به کندن امرود از درخت و گوشمال حق رسیدن بی‌مهلت

که اذا اراد الله بعبد خیراً اعجل عقوبته. ***پنج روز آن باد امرودی نریخت***، تا درویش بخورد. ***زآتش جوعش صبوری می گریخت*** و بی صبر شد. ***بر سر شاخی مرودی چند دید***، بر شاخی امرودی چند بدید. ***باز صبری کرد و خود را واکشید***، نقض عهد نکرد. ***باد آمد شاخ را سر زیر کرد*** و نزدیک درویش آورد. ***طبع را برخوردن آن چیر کرد*** و غالب کرد و ***جوع و ضعف و قوت جذب قضا*** گرسنگی و ضعف درویش و قوّت کشیدن قضاء الهی. ***کرد زاهد را ز نذرش بی وفا*** که نقض عهد کرد. ***چونکه از امرود بن میوه گسست*** و برید و ***گشت اندر نذر و عهد خویش سست***. اگرچه ظاهرا امرود شکست، اما در حقیقت عهد و نذر را شکست. ***هم در آن دم گوشمال حق رسید***، فی‌الحال توبیخ الهی رسید. ***چشم او بگشاد و گوشش را کشید***، دستش بریدن.

متهم کردن آن شیخ را با دزدان و بریدن دستش را

چون به دست نقض عهد کرد به‌حکم جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا دستش بریده شد. ***بیست از دزدان بدند آنجا و بیش***، یعنی در کوی (118b) آن زاهد بیش از بیست دزدان و قطّاع طریق بودند که ***بخش می کردند مسروقات خویش***، مالی که از دزدی و نهیب و غارت یافته بودند در آن کوه به نزدیک جای زاهد قسمت می‌کردند. ***شحنه را غمّاز آگه کرده بود*** و شحنهٔ شهر بر ایشان مردم فرستاده. ***مردم شحنه برافتادند زود*** و دزدان را گرفتند. ***هم بدانجا پای چپ و دست راست***، چون مردم شحنه رسیدند دست راست و پای چپ دزدان را در آن کوه، ***جمله ببریدند و غوغایی بخاست***، در تفتیش تدقیق نکردند اتفاق. در آن میان ***دست زاهد هم بریده شد غلط*** و نادانسته. ببین که نزدیکی بدان چه بلا آورد. ***پاش را می‌خواست هم کردن سقط***، چون در آن وقت شد که پای او را ببرند. ***در زمان آمد سواری بس گزین*** و گزیده. ***بانگ بر زد کای عوان سگ ببین*** و چشم بگشا. ***این فلان شیخ است و ابدال خدا*** و مقبول حضرت مولا. ***دست او را تو چرا کردی جدا*** و چرا بریدی. حکمت الهیه را بین که دست زاهد گناه کرده بود نه پایش. آن سوار پیشترک نیامد تا پای نیز بریده باشد. ***آن عوان بدرید جامه تیز رفت***، آن عوان جامه و گریبان پاره و چاک کرد و برفت. ***پیش شحنه داد آگاهیش تفت***، گرم شده. ***شحنه آمد پابرهنه عذرخواه***، در نظر آن بندهٔ الله. ***که ندانستم خدا بر من گواهِ*** نادانست واقع شد حضرت خدا را معلوم است ***پس غلط واقع شده بی‌اشتباه. هین بحل کن مر مرا زین کار زشت***، حلال کن من را این فعل قبیح. ***ای کریم و سرور اهل بهشت***، ای مرد کریم و سرور اهل جنّت. ***گفت من دانم سبب این نیش را***، این از شما نیست. ***می‌شناسم من گناه خویش را***، زیرا من شکستم حرمت ایمان او و عهدش. ***من شکستم عهد و دانستم بدست*** و زشت. ***تا رسید آن شومی جرأت بدست***، بریده شد. ***دست ما و پای ما و مغز و پوست***، یعنی همهٔ اجزای ما ***باد ای والی***

فدای حکم دوست، باد ای شحنه و محتسب فدای حضرت خدا. ***قسم من بود این تورا کردم حلال،*** زیرا ***تو ندانستی تورا نبود وبال*** و گناه. ***وانکه او*** (118a) ***دانست او فرمان رواست،*** آن کس که دانست آن فرمان رواست. ***با خدا سامان پیچیدن کجاست،*** به حضرت خدا جدّ و رای پیچیدن کجاست. ***ای بسا مرغی پریده دانه جو*** که به جستن دانه بدام افتد. ***که بریده حلق او هم حلق او،*** که گلوی او هم گلوی او برید. ***ای بسا مرغی ز معده وز مغص*** و از درد شکم و گرسنگی. ***بر کنار بام محبوس قفس***[۱۴۹]، از بهر طعام بدام افتد و محبوس قفس[۱۵۰] شده در کنار بام قفس[۱۵۱] آویخته شود. ***ای بسا ماهی در آب و دوردست*** و در دریای ژرف، ***گشته از حرص گلو مأخوذِ شست،*** گرفتهٔ دام شد. بیت

بدوزد شره دیدهٔ هوشمند در آرد طمع مرغ و ماهی به بند

ای بسا مستور در پرده بده، اما ***شومی فرج و گلو رسوا شده،*** از شومی آلت جماع و گلو بدنام گشته به زنا و دزدی و لهذا گفته‌اند البطن والفرج بابان من ابواب النار. ***ای بسا قاضی خیر نیک‌خو*** و عالم و خوب خصلت. ***از گلو در شومی او زرد رو،*** اینها در مرغ و ماهی و بشراست. ***بلکه در هاروت و ماروت آن شراب*** که خوردن، ***از عروج چرخشان شد سدِّ باب،*** عروج ایشان را سدّ باب شد. ***بایزید از بهر این کرد احتراز،*** چون او ***دید در خود کاهلی اندر نماز*** و سستی در عبادت. ***از سبب اندیشه کرد آن ذولباب*** و صاحب عقل‌ها. ***دید علت خوردن بسیار آب،*** پس عهد کرد. ***گفت تا سالی نخواهم خورد آب،*** عهد را وفا کرد. ***آنچنان کرد و خدایش داد تاب*** و نور ***این کمینه جهد او بد بهر دین،*** این مجاهدهٔ کمینه و حقیر کار او بود در امر دین. ***گشت او سلطان قطب العارفین.*** حضرت مولانا باز شروع در حکایت می‌کند. ***چون بریده شد برای حلق دست،*** لاجرم ***مرد زاهد را درِ شکوی ببست*** که گله نکرد. ***شیخ اقطع گشت نامش پیش خلق.*** از این بلا نام آن درویش شیخ اقطع شد. ***کرد معروفش بدین آفات حلق،*** از این بلا نامش مشهور کرد گلو.

کرامات شیخ اقطع و زنبیل بافتن او با دو دست

که آن دست روح است نه تن. ***در عریش او را یکی زایر بیافت،***(119b) در سایبان از چوب و گیاه شیخ اقطع را یک زیارت کننده بیافت. ***کو بهر دو دست می زنبیل بافت*** که آن شیخ اقطع بهر دو دست زنبیل می‌بافت. آن زایر بر سرّ او و کرامت ظهور دست روحای و بافتن زنبیل واقف گشت. شیخ اقطع رنجیده خاطر شد. ***گفت او را ای عدوی جان خویش،*** یعنی عاصی که جان خود را دشمن. ***در عریشم آمدی سر کرده پیش*** که اذن نخواستی. ***این چرا کردی شتاب اندر سباق*** و پیشین رفتن. ***گفت از افراط مهر و اشتیاق،*** چون آن زیر اعتذار کرد شیخ معذورش داشت. شعر

گر درآید عاقلی گو راه نیست ور در آید عاشقی صد مرحبا

پس تبسم کرد و گفت اکنون بیا نزد من. ***لیک مخفی دار این را ای کیا*** و بزرگ. ***تا نمیرم من مگو این با کسی،*** این راز را به هیچ کس مگو. ***نی قریبی نه حبیبی نه خسی،*** خواه قریب و حبیب باشد خواه خس و بی ادیب. ***بعد از آن قوم دیگر از روزنش،*** خانهٔ شیخ ***مطلع گشتند بر بافیدنش.*** پس از آن شیخ حضرت خدا را نیاز کرد ***گفت حکمت را تو دانی کردگار*** ای خدا. ***من کنم پنهان تو کردی آشکار،*** این سرّ من. ***آمد الهامش که یک چندی بدند،*** یعنی بعض مردمان ***که در این غم بر تو منکر می شدند*** و گفتند که در کوه به تلبیس عبادت دزدی

---

[۱۴۹] قفس: قفص- اصل
[۱۵۰] قفس: قفص- اصل
[۱۵۱] قفس: قفص- اصل

کرده‌است، دست او را از بهر آن ببریده‌اند. چنان که می‌فرماید ***که مگر سالوس بود او در طریق*** و راه حق. ***که خدا رسواش کرد اندر فریق،*** در جماعت مردمان. ***من نخواهم کان رمه کافر شوند،*** من نمی‌خواهم که آن گروه کافر و منکر شوند. ***در ضلالت در گمان بد روند،*** پس از دفع بهر گمان ایشان. ***این کرامت را بکردیم آشکار*** به دست تو. ***که دهیمت دست اندر وقت کار،*** در زمان بافتن زنبیل. ***تا که آن بیچارگان بد گمان*** و سوء ظن کنندگان، ***رد نگردند از جناب آسمان،*** مردود نشوند از رحمت یزدان. ***من تورا بی این کرامت‌ها ز پیش*** و مدتی از این پیشتر. ***خود تسلی دادمی از ذات خویش*** که سینهٔ تو را گنجینهٔ اسرار ساختم و محبّت من در دل تو انداختم و لهذا تو جرم خود دیدی و بریدنش را رضا دادی. ***این کرامت بهر ایشان دادمت،***(119a) دادم تورا. ***وین چراغ از بهر آن بنهادمت*** و من می‌دانم. ***تو از آن بگذشته‌ای کز مرگ تن،*** مرهون است، ***ترسی وز تفریق اجزای بدن،*** لفظ وز تفریق عطف است بر لفظ کز مرگ تن. ***وهم تفریق سر و پا از تو رفت،*** از آن وهم گذشته ای. ***دفع وهم اسپر رسیدت نیک زفت.*** چنان‌که ساحران فرعون پس از مشاهدهٔ حق و درجات خود.

سبب جرأت ساحران فرعون در قطع دست و پا

یعنی چون فرعون ساحران را جمع کرد و با حضرت موسی علیه‌السلام در صحرا معارضه کردند، اوّلا ادب رعایت کردند و گفتند: نخست تو افکن یا ما افکنیم. حضرت موسی علیه‌السلام گفت: نخست شما افکنید. پس ساحران سحرهای غریب و مکرهای عجیب نمودند. از حضرت خدا وحی آمد چنان که فرمود فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الْأَعْلَىٰ. و باز فرمود وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا؛ لاجرم موسی علیه‌السلام عصا را بر زمین انداخت. عصا اژدهای بزرگ شد سحرهای ساحران را بخورد. ساحران دانستند که این از جنس سحر نیست. پس سجده کردند و گفتند: آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ. حضرت خدا ایشان را درجات نمود و فرعون لعین از کار ایشان برنجید و گفت: آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ پس من جزای کار شما می‌کنم. چنان‌که حضرت مولانا می‌فرماید، ***ساحران را نی که فرعون لعین،*** استفهام انکاری است. ***کرد تهدید سیاست بر زمین،*** چنان‌که بیان می‌کند ***که ببرم دست و پاتان از خلاف.*** چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ طه ذکر می کند، فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ و در سورهٔ شعرا ذکر می‌کند، لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ. ***پس درآویزم ندارمتان معاف،*** عفو کرده شده. ***او همی پنداشت که ایشان در همان،*** فرعون را گمان آن بود که ایشان در همان حال اول، ***وهم تخویفند و وسواس و گمان،*** یعنی ***بود که شان لرزه و تخویف و ترس*** که ساحران بلرزند و بترسند. ***از توهمها***[۱۵۲] ***و تهدیدات***[۱۵۳] ***نفس،*** اما آنان از آن گذشته بودند و بترسند. (120b) مقصود از قصّه در این مرتبه این است که کسی که ایمان درست حاصل کرده‌باشد و به‌حکم لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا مشاهدهٔ آخرت کرده، چنان‌که ساحران دیدند و از تخویف قوّت واهمه و وساوس شیطانیّه متغیّر نشوند. ***او نمی‌دانست که‌ایشان رسته‌اند*** و خلاص شده. ***بر دریچه نور دل بنشسته‌اند،*** در این دار دنیا دریچهٔ نور دل مقامات خود را در دار عقبی مشاهده کردند و این را دانستند که این وجود ظلّ است و این عالم ظلال و خیال است. پس وجود دنیاوی و تن ظلّ است و خیال وجود اخروی عین ذات و اصل کمال. ***سایهٔ خود را ز خود دانسته اند*** و حقیقت حال را دیدند. ***چابک و چست و کش و برجسته اند،*** چون دانستند که بی‌مرگ به‌آن مقامات نمی‌رسند، پس مرگ

---

[۱۵۲] توهمها: توهمات- اصل

[۱۵۳] تهدیدات: تخویفات- اصل

را طالب شدند و به قتل فرعون مبادرت کردند. از تلبیس ابلیس و از تدلیس نفس خسیس رستند. ***هاون گردون اگر صدبارشان***، آن ساحران را، ***خرد کوبد اندرین گلزارشان***، در این دنیا که کان کل است. ***اصل این ترکیب را چون دیده اند***، چشم حقیقت بین ایشان گشاده است که اصل ایشان این ترکیب طین لازب است و هولناک و لهذا پس مرگ مخوف شود و اصل انسان نفخهٔ رحمن است و جان پاک ***از فروع وهم کم پرسیده اند***، بلکه هرگز نپرسیدند. ***این جهان خواب است اندر ظل مه ایست*** و بیدار شو و در ظلمت ظنّ فرار مکن. ***گر رود در خواب دستی باک نیست***، کسی که در خواب می‌بیند که دست او را بریدند او را از آن غم نیست، بلکه ***گر به خواب اندر سرت ببرید گاز***. اگر به بینی در خواب سر تو را مقراض بریده است ***هم سرت برجاست هم عمرت دراز***. هیچ تورا ضرر نیست؛ لاجرم به‌حکم تحفة المؤمن الموت، پس از مردن درسی حاصل شود و حیات ابدیه که مراد است از عمر دراز. ***گر ببینی خواب در خود را دو نیم***، اگر در خواب به بینی که تو را دو پاره کردند. ***تن درستی چون بخیزی نه سقیم***، چون بیدار شوی خود را درست به بینی نه بیمار و نیم. ***حاصل اندر خواب نقصان بدن***، حاصل کلام این است که در خواب نقصان تن، ***نیست باک و نی دو صد پاره شدن***، غم نیست از نقصان بدن و از دو صدپاره (120a) شدن. پس چون کسی را در دنیا دست و پایش و سر و اجزایش ببرند چون بیدار شود، یعنی به آخرت رود همهٔ اعضا و اجزا را دریابد. ***این جهان را که به صورت قایم است***، این جهان را که اگرچه در صورت قایم است، ***گفت پیغمبر که حلم نایم است***، یعنی به‌حکم الدنیا حلم نایم، دنیا خواب نایم است. پس از بریدن دست و پا در خواب هیچ باک نیست. کسی را که دیدهٔ دل او به عالم غیب گشاده است جز وصال دوست نشناسد و از تلف شدن تن در خواب نهراسد؛ لاجرم ارباب محبّت را از تلف بدن حذر نیست زیرا دانند که دست و پایی که در خواب دنیا ببرند در بیداری آخرت از آن اثر نیست. ***از ره تقلید کردی تو قبول***، این حدیث رسول الله علیه السلام. ***سالکان این دیده پیدا بی رسول***، سالکان طریقة این حقیقات دنیا را حلم نایم دیده‌اند بی‌واسطه و تقلید که الدنیا حلم والآخره یقظه ونحن في أضغاث أحلام. ***روز در خوابی مگو کین خواب نیست***، روز که در خواب غفلتی و به عمل دنیا مشغول خود را بیدار پنداری. حقیقت حال را انکار مکن مگو که این خواب نیست. ***سایه فرع است***[۱۵۴] ***جز مهتاب نیست*** که جهان سایه است اصل او آخرت است و عالم الهی. ***خواب و بیداریت آن دان ای عضد***، خواب و بیداریت در جهان ای مرد قوی چنان دان ***که ببیند خفته کو در خواب شد***. کسی که در خواب باشد او در خواب ببیند که در خواب رفت. ***او گمان برده که این دم خفته ام***، او گمان می‌برد که این خواب یکتا است. ***بی‌خبر زان کوست در خواب دوم***، از آن بی‌خبر است که به خواب دیگر رفته‌است. پس تو در وقت بیداری به خواب غفلتی، چون به خواب روی خواب دو تا شود، اما تو یکتا پنداری و بیداری. تو نیز چنین است که کسی در خواب ببیند که بیدار شد، اما در حقیقت بیداری نیست؛ لاجرم کار حضرت خدا در زنده‌کردن مردگان چنین است که ***کوزه‌گر گر کوزه ای را بشکند***، آن شکستنی نیست، زیرا ***چون بخواهد باز خود قایم کند*** و درست سازد. ***کور را هر گام باشد ترس و چاه***، نابینا را در هر خطوه بیم چاه باشد که ***با هزاران ترس می آید به راه***، در بیم و غم باشد هرگاه. ***مرد بینا دید عرض راه را***، اما آنکه مرد(121b) بینا است او عرض راه را دیده است. ***پس بداند او مغاک و چاه را***، او می‌داند جای کورا و چاه را. ***پا و زانو اش نلرزد هر دمی***، پا و زانوی مرد بینا بلرزد کی. ***روترش کی دارد او از هر غمی***، بلکه خسران در جهان زیاده‌گی است در آخرت و مردگی و کمی در دنیا زندگی و زیاده‌گی باشد در عقبی؛ لاجرم ساحران

[۱۵۴] فرع است: فرع است اصل- اصل

در جواب فرعون گفتند، لَا ضَيْرَ ۖ إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ ؛ یعنی ما را از بدن دست و پا باک نیست و خاطر ما از تخویف تو غمناک نی. چنان که ***خیز فرعونا که ما آن نیستیم***، پس ساحران گفتند ای فرعون بکشتن ما برخیز ما آن نیستیم، ***که به هر بانگی و غولی بیستیم***، بهر بانگ شیطان و غول بیابان از راه برون آییم یا کورانه به هر چاه به سر در آییم. ***خرقهٔ ما را بدر دوزنده هست***، خرقهٔ تن ما را بدر و دو پاره کن. دوزنده هست که حضرت خدا است. ***ورنه خود ما را برهنه‌تر به است***، برهنه شدن بهتر است که لباس در میان ما و محبوب حجاب است. چنان‌که می‌فرماید، ***بی لباس این خواب را اندر کنار***، در آغوش. ***خوش بگیرم ای عدوّ نابکار*** که مانع کنار لباس است، چون او از میان رود یار را خوش گیریم و در آغوش می‌کنیم، پس این خرقه و لباس تن وصل محبوب حقیقی را مانع است. ***خوش‌تر از تجرید از تن وز مزاج***، لفظ خوش‌تر از تجرید مرهون است. ***نیست ای فرعون بی الهام گیج*** و احمق.

شکایت کردن استر پیش اشتر که من بسیار در رو می‌افتم و تو نمی‌افتی الا به نادر

مراد از استر مرد خام است که انجام کار نمی‌بیند و از اشتر مرد عاقبت اندیش که فکر آخرت کند. ***گفت استر با شتر ای خوش رفیق***، استر با شتر گفت ای رفیق شفیق. ***در فراز و شیب و در راه دقیق*** که می‌روی. ***تو نه آیی در سر و خوش می روی***، اما ***من همی آیم به‌سر در چون غوی***، من در سر می‌آیم همچون گمراه. ***من همی افتم بر او در هر دمی***، من بر روی خود همی افتم هر دم. ***خواه در خشکی و خواه اندر نمی***، در جای خشک باشد خواه تر. ***این سبب را باز گو با من که چیست***، مرهون است. ***تا بدانم من که چون باید بزیست***، چگونه زیستن می‌باید. ***گفت چشم من ز تو روشن ترست*** و بیناتر است. ***بعد از آن هم از بلندی ناظرست***، لاجرم من ***چون***(121a) ***برآیم بر سر کوه بلند*** از آن جای بلند نظر می‌کنم. ***آخر عقبه ببینم هوشمند*** و عاقلانه. ***پس همه پستی و بالائی راه***، چون امعان نظر می‌کنم. ***دیده ام را وا نماید هم اله***، پس عقبات راه را می‌بینم و آخر کار معلوم می‌کنم. ***هر قدم من از سر بینش نهم***، نه علی العمیا می‌روم. ***از عثار و اوفتادن وارهم***، حال این است، اما ***تو ببینی پیش خود یک دو سه گام***، لیک همچو مرغ ***دانه بینی و نبینی رنج دام***، لاجرم ***یستوی الاعمی لدیکم والبصیر***، نابینا و بینا نزد شما یکی است. ***فی المقام و النزول و المسیر***، مضمون این بیت استفهام انکاری است. حصّهٔ قصّه این است که انسان در دنیا مسافر است، عمر او سافر است و سال‌ها مرحله‌ها و ماه‌ها فرسنگ‌ها و روز و شب میل‌ها و نفس‌ها گام‌ها و شهوات نفسانیّه و وساوس شیطانیّه و حب جاه و مال مزالق عقل‌ها، پس هرکه آخربین و عاقبت اندیش است از مزالق احتراز کند همچو شتر. ***چون جنین را در شکم حق جا دهد***، حضرت مولانا تتمّهٔ قول ساحران را در جواب فرعون بیان می‌کند که ما را از تلف اجزا غم نیست که حضرت خدا اعاده و خلق را می‌تواند. چنان‌که حق تعالی چون جنین را در شکم مادر جان دهد، ***جذب اجزا در مزاج او نهد***، خاصیت جذب اجزا در جنین یا جان نهد. ***از خورش او جذب اجزا میکند*** و از غذا تحصیل اجزا می‌کند. ***تار و پود جسم خود را می‌تند*** و همچنین ***تا چهل سالش به جذب جزوها***، پس از آن ***حق حریصش کرده باشد در نما*** و زیادگی. حضرت خدا در سوره حج فرمود، يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ۚ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ. ***جذب اجزا روح را تعلیم کرد***، فاعل فعل آخر مصراع اخیراست. ***چون نداند جذب اجزا شاه فرد***، یعنی حق تعالی.

حکایت

حضرت رسول الله علیه السلام حکایت کرد که یکی از امم سابقه چون به نزدیک مرگ رسید اولاد را وصیّت کرد که پس از مردن او را در لب آبی بسوزند و خاکسترش به باد دهند. چنان کردند. حق تعالی ذرات او را جمع خواهد کرد و از او پرسد که چرا چنین وصیت (122b) کردی. آن کس گوید که از بیم تو یا ربّی. ***جامع این ذرّه‌ها خورشید بود***، یعنی خاصیت مزاج آفتاب آن است که جذب ذرّات کند. ***بی غذا اجزات را داند ربود***، پس خالق قدیر و حاکم خبیر که روح را جذب اجزا تعلیم دهد و در مزاج آفتاب خاصیّت جذب ذرّات نهد، بعد از تفریق جذب اجزای ما تواند کرد و اعضای بریده را جمع تواند کرد. ***آن زمانی که درآیی تو زخواب*** و بیدار شوی. ***هوش و حسّ رفته را خواند شتاب***، به استعجال. ***تا بدانی کان از او غایب نشد***، در نظر او حاضراست. ***باز آید چون بفرماید که عد***، عودت کن؛ لاجرم محقّق‌شناسی که از دام او مجال گریز نیست و با حکم او امکان ستیز نی و با غیر او منشین که پشیمان شوی. بندگی او گزین که گزیدهٔ جهان شوی.

اجتماع اجزای خر عزیر علیه‌السلام بعد پوسیدن به اذن الله تعالی و درهم مرکب شدن پیش چشم عزیر

قصهٔ امانت حضرت خدا عزیر را و احیای او و احیای خرش در سورهٔ بقره مذکور است. در آن آیت که اوّل این است، أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا الآية. این قصّه چنین بود که عزیر از پیغامبرزادگان بود و تورات[۱۵۵] حفظ داشت. چون بنی اسرائیل خون‌های ناحق ریختند و پیغامبران را کشتند حق تعالی بخت النّصر را بر ایشان گماشت. بیت‌المقدس را خراب کرد و عزیر را اسیر گرفته به بابل آوردن. خدای تعالی او را از قید کفّار خلاص داد. عزیر توجّه به سوی بیت‌المقدس نمود. به قریه مرور کرد خراب شده، اما درختان میوه دار بود. قدری انجیر بچید و انگور بچید و در سایهٔ دیواری قرار کرد. انجیر چند بخورد و باقی را در سله نهاد و انگور را فشرد و پاره‌ای بیاشامید و بقیه را در خنکی نهاد و درازگوشی که داشت از پیش خود بست و برخی نشست و آن قریه را دیوارها بر سقفها افتاده بود. خراب شده و اهل او مرده. گفت خدای تعالی این را چگونه زنده کند. پس حضرت خدا او را بکشت صد سال و خر او نیز بمرد. پس از آن زنده گردانید و هنگام چاشت‌گاه بمرانید و در آن روز که زنده شد هنوز آفتاب غروب نکرده بود و به واسطهٔ فرشته پرسید که چند زمان خفتی؟ گفت: یک روز. چو نیکو بنگریست هنوز آفتاب بود. گفت: یا بعض روز. گفت: صد سال (122a) خفتی به طعام و شرابت که متغیّر نشده است و خر خود را نظر کرد. چگونه اجزای او و استخوان‌های او متفرق شده است و ببین استخوان‌های خر را چگونه زنده می‌کنیم و او را گوشت پوشانیم. حضرت مولانا در بیان این قصّه می‌فرماید، ***هین عزیرا در نگر اندر خرت***، به‌حکم انظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ. ***که بپوسیده است ریزیده برت***، نزد تو. ***پیش تو گرد آوریم اجزاش را***، جمع کنیم اجزای آن خر را. ***آن سر و دم و دو گوش و پاش را***، فی الواقع چنین کرد. پس آن فرشته بانگ کرد که به استخوان‌های ریزیده و پوسیده هلّموا، باز آیید در ساعت اجزا جمع شد و جان در تن خر آمد و زنده گشت و بانگ کرد. پس او بر خر خود سوار شد و به ده رفت و پسرانش پیر بودند، او جوان بود. پسر خود را گفت: یا ابنی السلام علیک. پسرش گفت: مرا افسوس می‌داری، تو جوانی و من پیر. من را پسر می‌خوانی و پدر من سال‌هاست ناپدید شده‌است. عزیر گفت: من پدر توام و حال و قصّه بگفت. ***دست نی و جزو برهم می نهد***، حضرت خدا را دست نیست که جسم نیست، امّا جزوها را برهم می‌زند و جمع می‌کند به امر کن. ***پاره‌ها را اجتماعی می‌دهد***، بیان اول است. ***در نگر در صنعت پاره زنی*** و رفو کردن را ببین. ***که همی دوزد کهن بی سوزنی*** که او کهنه را بدوزد بی‌سوزنی. ***ریسمان و سوزنی نی***

---

[۱۵۵] تورات: توریت- اصل

وقت خرز، در زمان دوختن. ***آنچنان دوزد که پیدا نیست درز***. به ترکی یو. ***چشم بگشا حشر را پیدا ببین*** که او نیز چنین می‌باشد. ***تا نماند شبهه ات در یوم دین،*** روز قیامت. ***تا به بینی جامعی‌ام را تمام*** که چگونه جمع اعضا و اجزا می‌کنم. ***تا نلرزی وقت مردن ز اهتمام،*** بلکه از این خواب غفلت بیدار شوی و در خانهٔ قدرت صاحب اسرار شوی و یقین دانی که پس از مردن عود اجزا به منزلهٔ عود حواس است بعد از خواب. لاجرم بحکم الموت راحة المؤمن و الموت نوم ثقیل، از تفرّق اجزا اندیشه نکنی. چنان‌که می‌فرماید، ***همچنان که وقت خفتن ایمنی،*** مرهون است. ***از فوات جمله حس‌های تنی،*** از فوت و ضایع شدن حواس بدنی، ***بر حواس خود نلرزی وقت خواب،*** وقتی که به خواب رفتن می‌خواهی. ***گرچه می‌گردی پریشان و خراب***، پس از مرگ(123b) نیز غم مخور که در بیداری روز قیامت همهٔ اجزا را و حواس را پیدا می‌کند.

جزع ناکردن شیخ بر مرگ فرزندان خود

که فرزند را در آن جهان پیش چشم عیان می‌دید. ***بود شیخی رهنمائی پیش از این***، در زمان ماضی. ***آسمانی شمع بر روی زمین*** و شمع آسمانی بر زمین. ***چون پیمبر در میان امتان،*** به‌موجب قول پیغمبر علیه السلام، الشیخ فی قومه کالنبی فی امته. ***درگشای روضهٔ دارالجنان،*** لفظ درگشا وصف ترکیبی است. ***گفت پیغامبر که شیخ رفته پیش*** و مقتدا شده. ***چون نبی باشد میان قوم خویش***، چنان که مذکور گشت و فرزندان آن شیخ مرده بود. ***یک صباحی گفتش اهل بیت او***، یعنی یک روز او را زنش گفت. ***سخت دل چونی بگو ای نیک خو*** و چرا سنگدلی. ***ما ز مرگ و هجر فرزندان تو***، از بهر فرزندان تو مردن و فراق ایشان. ***نوحه می‌داریم با پشت دو تو***، یعنی فریاد می‌کنیم و پشت ما دو تا شده. ***تو نمی‌گریی نمی زاری چرا***، بر مردن فرزندان خود. ***یا که رحمت نیست در دل ای کیا*** و یا در دل تو شفقت نیست ای بزرگ. ***چون تورا رحمی نباشد در درون*** و چنین سنگ دلی. ***پس چه امیدست مان از تو کنون. ما به امّید تو‌ییم ای پیشوا*** و مقتدی. ***که بنگذاری***[156] ***تو ما را در فنا*** و هلاک، در روز جزا ***چون بیارایند روز حشر تخت،*** از بهر حکومت. ***خود شفیع ما توی آن روز سخت***، یعنی روز قیامت. ***در چنان روز و شب بی زینهار*** و بی‌امان. ***ما به اکرام تویم امیدوار*** و رجا دارنده. ***دست ما و دامن توست آن زمان*** که شفاعت کنی ما را. ***که نماند هیچ محرم را امان،*** از قهر حضرت خدا. ***گفت پیغامبر که روز رستخیز*** و قیامت. ***کی گذارم مجرمان را اشک ریز***، چنان‌که فرمود، شفاعتی لاهل الکبایر من امتی. ***من شفیع عاصیان باشم به جان،*** جدّ و اقدام نمایم. ***تا رهانم شان ز اشکنجهٔ گران*** و عذاب ثقیل و غلیظ. چنان‌که در خبر وارد است، للانبیاء منابر من ذهب فجلسون علیها و یبقی منبری لا اجلس علیه قایما بین یدی ربی منتصا فخافه ان یبعث فی الی الجنة و یبقی امتی بعدی فاقول یا رب امتی حتی اعطی صکابر حال قد بعث بهم الی النار حتی ان مالکا خازن النار یقول یا محمد ما ترکت النار لغضب ربک فی امتک بقیة. ***عاصیان و اهل کبایر را به جهد*** و الحاح. ***وارهانم از عتاب***(123a) ***نقض عهد،*** خلاص کنم از خشم شکستن پیمان که عهد الست را شکسته بودند. ***صالحان امتم خود فارغ‌اند،*** چنان‌که در خبر وارد است، نعم الرجل انا لشرار امتی قیل فکیف للخیار یا رسول الله قال خیارهم ستغنون عن الشفاعة. ***از شفاعت‌های من روز گزند*** و ضرر. ***بلکه ایشان را شفاعتها بود،*** بلکه خیار امت و صلحاء امت را مرتبهٔ شفاعت ارباب معصیت بود. ***گفتشان چون حکم نافذ می‌رود*** و اصحاب جرایم را از نیران خلاص کنند. چنان‌که در خبر وارد است، یدخل الجنة شفاعة دخل من امتی مثل ربیعه. ***هیچ وازر وزر غیری برنداشت***، هیچ گناه کننده غیر را بر نداشت، پس عاصیان را مرتبهٔ شفاعت نیست.

[156] Metinde: تو نگذاری

الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ. ***من نیم وازر خدایم برفراشت*** که قدرت شفاعت داد. در خبر است، انّي لا شفع یوم القیمة لاکثر مما علی الارض من حجر و مدر. ***آنکه بی وزر است شیخ است ای جوان،*** یعنی شیخ آن است که بی وزر باشد. ***در قبول حق چو اندر کف کمان،*** همچون کمان در دست انسان مقبول در ید و قدرت رحمن باشد نه آنکه مویش سپید باشد و دلش سیاه. ع موی سفید بین و درون سیاه ما. ***شیخ که بود پیر یعنی مو سپید،*** در لغت چنین است. ***معنی این مو بدان ای ناامید*** که در طریقت مردان است که موی سیاه او یعنی هستی او سپیده شده و منفی گشته و از او اثر نمانده باشد که سیّئات و اخلاق ذمیمه را به حسنات و خصایل حمیده تبدیل کرده باشد. چنان‌که می‌فرماید، ***هست آن موی سیه هستی او،*** چون هستی را تمام نفی کند. ***تا زهستی اش نماند تار مو،*** از او تار مو نماند شیخ آن است.

الحکایة

عزیزی در حالت نزع بود گفتندش ذکر خدا بکن. گفت ما نسیته حتی اذکره.

از عبدالله بن‌عمر مروی است که گفتند: یا رسول‌الله خدای تعالی کجا است در زمین؟ گفت: فی قلوب عباد المؤمنین. ***چونکه هستی اش نماند پیر اوست*** و شیخ آن است که***گر سیه مو باشد او یا خود دو موست،*** پس اعتبار به صورت نیست به سیرت است. ***هست آن موی سیه وصف بشر،*** در طریقت اهل نظر. ***نیست آن مو موی ریش و موی سر،*** در ظاهر. ***عیسی اندر مهد بر دارد نفیر*** و خبر می‌داد که ***جوان ناگشته ما شیخیم و پیر.*** چنان‌که حضرت (124b) خدا در سورهٔ مریم حکایت کرد، قالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتانِيَ الْكِتابَ وَ جَعَلَني نَبِيًّا وَ جَعَلَني مُبارَكاً أَيْنَ ما كُنْتُ. پس بدین قیاس ***گر رهید از بعض اوصاف بشر،*** اگر از بعض اوصاف بشر خلاص یافته باشد و بعضی دیگر هنوز باقی بود، ***شیخ نبود کُهل باشد ای پسر.*** عمر انسان را چند قسم کرده‌اند؛ پیش از بلوغ صبی گویند، پس از بلوغ تا بیست و پنج سی سال شباب گویند، بعد از آن تا پنجاه کهل گویند و از آن به آخر عمر شیخ گویند. ***چون یکی موی سیه کان وصف ماست،*** مرهون است. ***نیست بر وی شیخ و مقبول خداست،*** یعنی وصف بشریت که تمام منتفی شده باشد او شیخ و مقبول حق تعالی است. ***چون بود مویش سپید ار باخود است،*** یعنی از وصف بشریت خلاص ناشده و تبدیل اخلاق ذمیمه نکرده و خصایل قبیحه را سپید ناساخته باشد. ***او نه پیر است و نه خاص ایزد است.*** شیخ آن است که از همه اوصاف بشریت به در رفته‌باشد و تبدیل اخلاق کرده باشد. ***ور سر مویی ز وصفش باقیست*** و تمام فانی شده. ***او نه از عرش است او آفاقیست،*** چون حضرت مولانا به تقریب ذکر شیخ تحقیق معنی او کرد باز در حکایت شروع می‌کند.

عذر گفتن شیخ بهر ناگریستن بر فرزندان

شیخ گفت او را مپندار ای رفیق، آن شیخ زن خود را گفت تو مپندار ای همراه. ***که ندارم رحم و مهر دل شفیق*** که رحم و محبت من و دل مهربان من نباشد ***بر همه کفار ما را رحمت است،*** نه همان به مؤمنان.

الحکایة

امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه نصرانی پیر را دید که از درها گدایی می‌کند. گفت ما در حق تو انصاف نمی‌کنیم، وقتی که جوان بودی از تو جزیه ستاندمی، چون پیر گشتی چرا تو را ضایع می‌کنیم. پس نفقهٔ او را از بیت المال تعیین کرد.

لاجرم اهل الله را بر کافران نیز رحمت است، پس ***گرچه جان جمله کافر نعمت است،*** احتمال است که کافر نعمت وصف ترکیبی باشد یا معنی این باشد که جان جمله کافر نعمت است. **بر سگانم رحمت و بخشایش است** که فدای مسلمان شود در دوزخ. ***که چرا از سنگ‌هاشان مالش است*** که چرا آن مسکینان را به سنگ‌ها می‌زنند.

آن سگی که می‌گزد گویم دعا، آن سگ که مردم را گزد از بهر او دعا می‌کنم. ***که از این خو وارهانش ای خدا.*** که از خوی مردم آزاری خلاص (124a) داده او را خداوند لاجرم ظالمان را دعای خیر می‌گویم و به خیر دلالت می‌کنم. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انصر اخاک ظالما او مظلوما. ***این سگان را هم دران اندیشه دار*** و می‌گویم خدایا سگان را نیز در آن فکر دار و نگاه دار. ***که نباشد از خلایق سنگسار*** که خلق ایشان را سنگ نزنند. ***زان بیاورد اولیا را بر زمین،*** حضرت خدا اولیا را به دنیا از بهر آن آورد که ***تا کندشان رحمة للعالمین،*** ایشان از آن جهت رحمة للعالمین‌اند که ***خلق را خواند سوی درگاه خاص،*** یعنی اولیا خلق را به درگاه حضرت خدا دعوت کند. ***حق را خواند که وافر کن خلاص*** و بسیار مغفرت کن. ***جهد بنماید از این سو بهر پند.*** یعنی خلق را پند دهد به سعی و اقدام. ***چون نشد گوید***[۱۵۷] ***خدایا در مبند.*** چون خلق نصیحت‌پذیر نشوند به حضرت خدا گویند خداوندا در رحمت مبند. ***رحمت جزوی بود مر عام را*** و عامّهٔ خلق را که تن ایشان را به نعم دنیا بپرورند. ***رحمت کلی بود همّام را،*** بزرگ همّت را که آن عطای اخروی و نعمت ابدی است. ***رحمت جزوش قرین گشته به کل،*** لاجرم ***رحمت دریا بود هادی سبل.*** به‌حکم وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ رحمت دریای وحدت است هادی یا آن سبل. ***رحمت جزوی به کل پیوسته شو،*** ای مرد عامی قرین عالم شو. ***رحمت کل را تو هادی بین و رو،*** در پی او. شعر

ایهاالعطشان فی وادی الهوی جوی جویان جانب دریا بیا

تا که جزو است او نداند راه بحر، پس به کل می یابد. ***هر غدیری را کند ز اشباه بحر،*** غدیری را اجتماع امثال دریا کند که القطرة مع القطرة لجّه. پس مقارنت صالحان و اجتماع اخوان موجب وصول حق تعالی و بحر بی‌نهایت است. ***چون نداند راه یم کی ره برد*** و می‌رود. ***سوی دریا خلق را چون آورد،*** چگونه هادی و دلیل شود. ***متصل گردد به بحر آنگاه او،*** چون رحمت جزء قرین رحمت کل گشت و به دریا پیوست. پس از آن ***ره برد تا بحر همچون سیل جو،*** راه به دریا برد همچو سیل به نهر. اگر به بحر نرسیده باشد ***ورکند دعوت به تقلیدی بود،*** نه به تحقیق. چنان‌که می‌فرماید، ***نه از عیان و وحی تأییدی بود،*** چون شیخ مذکور این سخن بگفت و زنش به او خطاب کرد، ***گفت پس چون رحم داری برهمه*** و شفقت داری بر جمله. ***همچو چوپانی*** (125b) ***بگرد این رمه*** و گروه مردمان. ***چون نداری نوحه بر فرزند خویش*** و رحمت نکنی بر ایشان. ***چونکه فصّاد اجل شان زد به نیش،*** مجروح کرد و بکشت. ***چون گواه رحم اشک دیده‌هاست.*** گواه رحم دل اشک دیده‌است. ***دیدهٔ تو بی نم و گریه چراست.*** چون زن چنین سئوال و عتاب نمود شیخ مذکور جواب با صواب فرمود. ***رو به زن کرد و بگفتش ای عجوز*** و ای زن. ***خود نباشد فصل دی همچون تموز،*** هر دو فصل یکی و هرکس همچو من نیست، زیرا آن کس که از فرزندان و یار دور باشد می‌گرید، اما آن را که ایشان در کنار باشد زاری نکند. ***جمله گر مردند ایشان گر حی‌اند،*** یعنی فرزندان من خواه در دنیا و خواه در آخرت باشند. ***غایب و پنهان ز چشم دل کی‌اند،*** از چشم دل من غایب نیستند. ***من چو بینم شان معین چشم خویش*** که از من دور نگشتند. ***از چه رو رو را کنم همچون تو ریش،*** از چه وجه روی خود را همچو تو ریش کردمی و مجروح کنم. ***گرچه بیرونند از دور زمان*** آن فرزندان. ***با منند و گرد من بازی کنان،*** چنان‌که در زمان زندگی گریه از هجران بود یا از فراق، نه از اتصال. ***با عزیزانم وصال است و عناق.*** با فرزندان عزیزم اتصال است و دست بر گردن

[۱۵۷] گوید: گویا- اصل

یکدیگر زدن. حضرت مولانا در این مرتبه احوال کشف و کرامت بیان کند که چون کسی خلوت و عزلت اختیار کند و با گرسنگی بسازد حواس و قوی را از ظاهر بپوشد، عالم غیب را بی شک و ریب عیان بیند.

شقیق بلخی گفت: العبادة خرقة حانوتها الحلوة و آلتها المجاعة. ***خلق اندر خواب می بینندشان***، یعنی فرزندان را. ***من به بیداری همی بینم عیان***، زیرا ***زین جهان خود را دمی پنهان کنم***، این جهان را ترک می‌کنم و به عالم غیب متوجّه می‌شوم. چنان‌که در حالت خواب چنین می‌کنند. ***برگ حس را از درخت افشان کنم***، برگ حس را از درخت وجود خویش می‌افشانم که این حسّ ظاهری حجاب عالم اله است؛ چون از این خلاص شوم حاضر می‌بینم. بزرگان گفته‌اند دل همچو قبّه‌ای ست که درون او چراغ باشد و آن قبّه را درها و دریچه‌ها باشد. چون آنها گشاده باشد هواها و بادها از هر طرف می‌آید. چراغ کشته می‌شود و اگر آنها بسته بود چراغ منوّر بماند؛ لاجرم حواس و قوی آن درها و دریچه‌هاست. چون ببستی از کشتن(125a) نور رستی. ***حس اسیر عقل باشد ای فلان***، یعنی حسّ ظاهر تابع عقل است ای کس. ***عقل اسیر روح باشد هم بدان***، عقل تابع تن است این را نیز بدان. سلطان القوی روح انسانی است و قلب داعی و عقل وزیر اوست. چون روح و قلب حاکم به خیر باشد و عقل وزیر، فرمانش اجرا کند در ولایت وجود عدل و داد به جانب حضرت خدا توجّه کلی باشد و لهذا می‌فرماید، ***دست بستهٔ عقل را جان باز کرد***، عقل که دست بسته بود از هوا جان او را رها کرد و به جانب وطن اصلی راه نمود. ***کارهای بسته را هم ساز کرد*** و اعمال آخرت را مهیا ساخت. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا اراد الله بعبد خیرا جعل له واعظا بقلبه. ***حس‌ها و اندیشه بر آب صفا***، حس‌های ظاهربین و اندیشه‌های دنیا بر آب صفا یعنی بر دل‌ها، ***همچو خس بگرفته روی آب را***. همچو خس و خاشاک است روی آب را. یعنی دل را گرفته و پوشیده است. ***دست عقل آن خس به یک سو می‌برد***، چون دست عقل گشاده شود آن خس و خاشاک که تعلقات را از روی دریا حقیقت به یک سو افکند. ***آب پیدا می‌شود پیش خرد***، زیرا ***خس بس انبه***[۱۵۸] ***بود برجو چون حباب***، خس چو بسیار بود همچو حباب به‌حکم، بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم روی آب را گرفته بود. ***خس چو یک‌سو رفت پیدا گشت آب***، چون کسی جهد نماید حضرت خدا او را راه نماید. چنان‌که فرمود وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا، اما ***چونکه دست عقل نگشاید خدا***، اما دست عقل خس و خاشاک را نفی کند. ***حس فزاید از هوا بر آب ما***، پس چون حس بسیار باشد ***آب را هر دم کند پوشیده او***، آن خس. ***آن هوا خندان و گریان عقل تو***، آن از غالبی و بسیاری خندان شود و عقل تو از مغلوبی و محجوبی گریان شود و از مکاشفه محروم شود. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لولا ان الشیاطین یجرون علی قلوب بنی آدم لنظروا الی الملکوت السماء. ***چونکه تقوی بست دو دست هوا***، یعنی گشادن عقل دست موقوف است بر آنکه شحنهٔ تقوی دو دست دزد هوا را ببندد. چون دو دست هوا بسته باشد ***حق گشاید هر دو دست عقل را***، چون دو دست عقل گشاده گشت، ***پس حواس چیره محکوم تو شد***، حواس که چیره و غالب بود مغلوب تو گشت. ***چون خرد سالار مخدوم تو شد***، چونکه عقل حاکم و مخدوم تو شد. در تمثیل وصول به حضرت خدا و بیان (126b)کشف و کرامات چنین گفته‌اند که شخصی صادق القول بگوید مطلوب تو که زید است او در این خانه است این را باور می کنی که از زید اثر نمی‌بینی؛ چون به نزدیک خانه بیایی از درون خانه صدای زید می‌شنوی، اما آواز را مشابهت دارد، پس شبهه[۱۵۹] باقی است؛ چون به خانه در آیی زید را عیان می بینی شبهه[۱۶۰] نماند. پس کسی که احوال سلوک از

---

[۱۵۸] انبُه: انبوه- اصل

[159] Metinde: شبه

[160] Metinde: شبه

دیگران شنود، تصدیق تقلیدی کند؛ چون به علم استدلال دریابد تصدیقش بیش گردد، چون معاینه ببیند شبهه نماند؛ لاجرم چون سالک ***حس را بی‌خواب خواب اندر کند*** و معطل کند. ***تا که غیبی‌ها ز جان سر بر زند*** و امور غیبیّه او را پیدا شود. ***هم به بیداری ببیند خواب‌ها***، آنچه دیگران در خواب ببیند او به بیداری بیند. ***هم ز گردون برگشاید باب‌ها***، چنان‌که بزرگان این گفته‌اند تو مپندار که روزن دل بی‌خواب و مرگ گشاده نگردد؛ بلکه بیداری کسی که ریاضت کند و دل از دست شهوت و غضب و اخلاق ذمیمه بیرون کند و در جای خالی بنشیند و چشم عقل بگشاید و حواس را معطل گرداند و دل را به عالم ملکوت مناسبت دهد و بدل کلمهٔ الله الله و لا اله الا الله بر دوام بگوید نه به زبان. تا چنان شود که بی‌خبر گردد از خویشتن و از همه عالم و از هیچ چیز خبر ندارد مگر از خدای تعالی؛ چون چنین شود اگرچه بیدار باشد روزن دل او گشاده شود و ارواح و فرشتگان او را در صورت‌های نیکو پدید آیند و پیغامبران را صلوات الله وسلامه علی نبینا وعلیهم اجمعین دیدن گیرد و از ایشان فایده‌ها می‌یابد و مددها بیند و علم انبیا از این راه بود نه از راه حواس. چنان که حق تعالی گفت واذکر اسم ربک و تبتل الیه تبتیلا. پس کسی که ریاضت و تقوی گزیند، دیدهٔ دل او بیننده شود، چنان‌که در این حکایت.

قصهٔ خواندن شیخ ضریر مصحف را در رو و بینا شدن وقت قرآئت

و دیدن مهمانی او را در این حالت. ***دید در ایام آن شیخ فقیر***، یعنی شیخ فقیر در ایّام ماضیه مهمان شد در خانهٔ پیری ضریر و بدید ***مصحفی در خانهٔ پیری ضریر*** و اعمی. مضمون این مصراع مفعول دید است. ***پیش او مهمان شد او وقت تموز***، پیش پیر ضریر مهمان شده بود آن شیخ فقیر در زمان حرارت (126a) و شوق صحبت. ***هر دو زاهد جمع گشته چند روز***. چون آن شیخ مصحف را دید ***گفت اینجا ای عجب مصحف چراست*** و از بهر چیست. ***چونکه نابیناست این درویش راست*** و خواندن نمی‌تواند. ***اندرین اندیشه تشویشش فزود***، در این اندیشه تشویش شیخ افزودن گشت. ***که جز او را نیست اینجا باش و بود***، معنی این مصراع به ترکی آندن غیریه یوق بو آرادا اولمق و وارلق؛ یعنی کسی در اینجا که مصحف بخواند. ***اوست تنها مصحفی آویخته*** در دیوار، ***من نیم گستاخ یا آمیخته***، من گستاخ نیم و یا آمیخته عقل و یا به‌آن ضریر مختلط و بی‌تکلف شده. ***تا بپرسم نی خمش صبری کنم*** لفظ تا بپرسم متعلق است به مصراع پیشین ولفظ نی خمش صبری کنم مرهون است به مصراع اخیر. ***تا به صبری بر مرادی بر زنم***، آخر اختیار صبر کرد. ***صبر کرد و بود چندی در حرج*** و مشقت. ***کشف شد کالصبر مفتاح الفرج***، در این تنبیه است که چون سالک الشجاعة صبر ساعة، زمانی بر شهوات صبر کند و مشقت کشد آخر او را کشف میسر گردد، چنان‌که لقمان اختیار صبر کرد تا واقف راز شد.

صبر کردن لقمان چون دید که داود علیه‌السلام حلقه‌ها ساخت از سئوال کردن با این نیت که صبر از سئوال موجب فرج باشد

روزی داود علیه‌السلام تبدیل صورت کرده میان خلق می‌رفت. جبرئیل علیه‌السلام در صورت بشر پیش داود علیه‌السلام آمد. داود او را گفت حال و سیرت داود چون است؟ گفت: نیک است، کاشکی از بیت المال نخوردی. پس داود علیه‌السلام از حضرت خدا سئوال کرد که رزق او از عمل باشد. پس حق تعالی او را به‌حکم وآلنا له الحدید، زره‌گری تعلیم کرده و آن بدان مشغول بود که لقمان از بهر زیارت آمد. چنان که می‌فرماید، ***رفت لقمان سوی داود صفا***[161] برای زیارت. ***حلقه می کرد او ز آهن***[162] ***حلقه‌ها***[163] و سرکش. ***جمله را با همدگر در می***

[161] Metinde: نبی
[162] Metinde: پولاد
[163] Metinde: ای ابی

فکند و پیوند می‌کرد. ***زآهن پولاد آن شاه بلند***، یعنی داود علیه‌السلام. ***صنعت داود او کم دیده بود***، لقمان صنعت زره‌گری ندیده بود. ***در عجب می‌ماند و وسواسش فزود***. با خود گفت ***کین چه شاید بود وا پرسم از او***، از داود و بگویم ***که چه می سازی ز حلقه تو به تو***، حکیمانه تأمل کرد. ***باز با خود گفت صبر اولی‌تر است***، از استعجال. ***صبر با مقصود زوتر رهبر است***، صبر با مقصود زودتر قلاووز است، زیرا ***چون نپرسی***(127b) ***زودتر کشفت شود***، آن مشکل. ***مرغ صبر از جمله پران تر بود***، اما ***ور بپرسی دیرتر حاصل شود***، بلکه ***سهل از بی صبریت مشکل شود***. چنان‌که بنی اسرائیل در امر ذبح بقر پرسیدند. حضرت خدا بر ایشان مشکل گردانید که در اوّل فرمان هر گاو را که ذبح کردندی مقصود حاصل شدی. ***چونکه لقمان تن بزد هم در زمان***، مرهون است. ***شد تمام از صنعت داود آن***، یعنی کار زره آخر شد که به‌حکم والنا له الحدید، آهن در دست او همچو موم بود؛ لاجرم کار را تمام کرد فی‌الحال. ***پس زره سازید و در پوشید او***، یعنی داود علیه السلام. ***پیش لقمان کریم صبر خو***. پس از آن داود علیه‌السلام ***گفت این نیکو لباس است ای فتا***، جوان و جواد. ***در مصاف و جنگ دفع زخم را*** که سلاح را دفع کند که از او زخم نرسد. ***گفت لقمان صبر هم نیکو دمی است*** و خوش عالمی است. ***که پناه و دافع هرجا غمی است***، از آن جهت حضرت خدا، ***صبر را با حق قرین کرد ای فلان*** و ای کس. ***آخر والعصر را آگه بخوان*** که فرمود، وتواصوا بالحق و تواصوا بالصبر. وصیت کرده‌اند یکدیگر را به عمل راست و درست که اقامت بر طریق حق یا به قول صحیح وصیت کرده‌اند به صبر. ***صد هزاران کیمیا حق آفرید***، در جهان برای انسان. ***کیمیایی همچو صبر آدم ندید***.

بقیهٔ قصهٔ حکایت نابینا و مصحف خواندن او

و تتمهٔ این قصه. ***مرد مهمان صبر کرد و ناگهان***، یعنی آن شیخ مهمان همچو لقمان صبر کرد و ناگهان، ***کشف گشتش حال مشکل در زمان*** و منکشف شد فی‌الحال. ***نیم شب آواز قرآن را شنید***، آن شیخ. ***جست از خواب آن عجایب را بدید***، آن عجایب نیست ***که ز مصحف کور می خواند درست*** و راست. ***گشت بی صبر و از او آن حال جست***، بپرسیدن را صبر نکرد. از او این حال را پرسید بدان‌که صبر هرجا ممدوح نیست، بلکه صبر چند قسم است؛ یکی فرض و دوم نفل و سوم مکروه و چهارم حرام. صبر بر فعل طاعات و ترک محرمات فرض است و صبر از فعل مکروهات نفل است و صبر بر فعل حرام حرام است، مثلا کسی بیند که کسی آمده و دستش را می‌برید و او صبر کند. ***گفت آیا ای عجب با چشم کور***، ای اعمی. ***چون همی خوانی همی بینی سطور***[164]، چگونه می‌بینی و می‌خوانی حروف سطور. ***آنچه می‌خوانی بدان افتاده ای***، غلط نیست. ***دست را بر حرف آن بنهاده ای***، همچو بینا. ***اصبعت در سیر پیدا می‌کند***. انگشت تو بیان می‌کند که(127a) تو آن حرف را می‌خوانی. ***که نظر بر حرف داری مستند***؛ چون شیخ فقیر از پیر ضریر این حال را پرسید، پیر ضریر در جواب شیخ ***گفت ای گشته ز جهل تن جدا*** و به علم گشته آشنا. ***آن عجب می داری از صنع خدا***، استفهام تقریر است. ***من ز حق درخواستم ای مستعان***، یاری دهنده. ***بر قرائت من حریصم همچو جان*** و می‌خواهم که بخوانم قرآن. ***نیستم حافظ مرا نوری بده***، حافظ نیم تا مصحف بخوانم، پس مرا نوری بده. ***در دو دیده وقت خواندن بی گره*** و بی عقده. ***باز ده دو دیده ام را آن زمان***، مرهون است. ***که بگیرم مصحف و خوانم عیان***. چون من این تضرّع کردم، ***آمد از حضرت ندا کای مرد کار*** و نیکو کردار. ***ای به هر رنجی به ما امیدوار***، در این تنبیه است که در همه حال التجا به حضرت خدا می باید کرد که این حال به‌حکم انه اوّاب، نیکوست؛ لاجرم ***حسن ظنّ***

[164] Metinde: چون همی بینی چه می خوانی سطور

است و امیدی خوش ترا، آن را بیان می‌کند. ***که تو را گوید بهر دم برتر آ*** و عالی شو. ***هر زمان که قصد خواندن باشدت***، یعنی پس به‌حکم انا ظنّ عبدی بی، هر وقت که قصد خواندن قرآن باشد تورا، ***یا ز مصحفها قرآنت بایدت***، مرهون است. ***من در آن دم وا دهم چشم تو را، تا فرو خوانی معظم جوهرا***. ای جوهر معظم. ***همچنان کرد و هر آنگاهی که من***، آن خداوند به‌موجب ان الله لایخلف المیعاد، آنچنان کرد که هر وقت که من ***واگشایم مصحف اندر خواندن***، در وقت خواندن. ***آن خبیری که نشد غافل ز کار*** و از اعمال خلق. ***آن گرامی پادشاه و کردگار*** و پروردگار. ***باز بخشد بینشم آن شاه فرد*** و احد. ***در زمان همچون چراغ شب نورد***، یعنی من را چشمی دهد که آن چشم همچو چراغ طی‌کنندهٔ ظلمت شب است. چون حضرت خدا چشم ظاهرش ستاند باز نعم البدل داد، پس قادراست که عوض نیکت دهد. ***زین سبب نبود ولی را اعتراض. هرچه بستاند فرستد اعتیاض***، عوض؛ لاجرم ***که بسوزت باغت انگورت دهد***، آن حضرت خالق الغیب. ***در میان ماتمی سورت دهد***، اگر فرزندان تو را بگراند، پس از آن سود پیر کرور دهد تورا.

حکایت

ام سلیم گفته: زوج من ابوطلحه حاضر نبود، پسر ما بمرد. ابوطلحه آمد فرزند را پرسید. گفتم: ساکن شد. پس از آن گفتم: همسایگان ما عاریت می‌ستانند، چون خداوند عاریت بخواهد فریاد می‌کند. گفت: بد می‌کنند. گفتم: این پسر عاریت بود(128b) از حضرت خداوند. خدای متعال او را قبض کرد. الحمدلله گفت و انا لله و انا الیه راجعون فرمود و صباح پیش رسول‌الله علیه‌السلام رفت و خبر داد. رسول‌الله علیه‌السلام گفت بارک الله قی لیلتهم. راوی گفت: من ایشان را به کف پسر دیدم که همه در مسجد قرآن می‌خواند. ***آن شل بی دست را دستی دهد***، چنان‌که در قصهٔ شیخ اقطع گذشت. ***کان غمها را دل مستی دهد***، به مستی بادهٔ عشق خود را از غمها خلاص کند.

الحکایة

صوفی را پسر گم شد. سه روز خبرش معلوم نشد. گفتندش چرا دعا نمی کنی پسرت را بیابی؟ گفت: اعتراض علیه فیما قضی اشد علیّ من ذهاب ولدی. ***لا نسلّم و اعتراض از ما برفت*** که به هیچ کار در حضرت خدا اعتراض نمی‌کنم. ***چون عوض می آید از مفقود زفت***، چون آن چیز که گم شد بدل و عوض بزرگ اصل می‌آید.

الحکایة

سعدبن‌ابی وقاص نابینا شده بود. به مکه آمد. مردمان پیش او آمدندی، استدعاء دعا کردندی و آن هر یکی را دعا کردی. مراد هرکس حاصل می شد و مستجاب الدّعوه بود. عبدالله بن‌الثابت گفت من پیش وی رفتم و خود را بر وی عرضه کردم و مراد آن است باز. گفتم: یا عمّ چرا برای خود دعا نمی کنی تا خدای تعالی چشم تورا بدهد؟ تبسم کرد و گفت: ای فرزند من قضاءالله عندی احسن منه. ***چونکه بی آتش مرا گرمی رسد*** و حرارت حاصل شود. ***راضیم گر آتشش ما را کشد***، زیرا بر آن تقدیر حاجت به آتش نیست.

الحکایة

انس‌بن‌مالک رضی‌الله عنه روایت می‌کند که اسید بن‌خضیر و عبادبن‌بشر از نزد رسول‌الله علیه‌السلام بیرون رفتند. در شبی تاریک و نوری پیش ایشان می‌رفت. چونکه هر یک به سوی خانهٔ خود رفت نور نیز متفرق شد، با ایشان می‌رفت. ***بی چراغی چون دهد او روشنی*** و ضیا. ***گر چراغت شد چه افغان می کنی***.

صفت بعض اولیا که راضی اند به احکام حق تعالی و لابه نکنند که این حکم را بگردان

بشنو اکنون قصهٔ آن ره‌روان که به قضا رضا داده‌اند. ***که ندارند***[165] ***اعتراضی در جهان،*** به‌حکم کل ما یفعل المحبوب محبوب، این عاشقان هرچه دوست دوست دارد به نهایت مطلوب و غایت مرغوب ایشان همان باشد. ***ز اولیا اهل دعا خود دیگرند*** که به دعا طلب جذب منفعت و استدعاء رفع مغفرت کنند و امتثال ادعونی استجب لکم کرده‌اند. (128a) ***که همی دوزند و گاهی می درند،*** دعا نیز سنت رسول‌الله است علیه‌السلام.

الحکایة

انس بن‌مالک رضی‌الله عنه گفت: مادر من گفت یا رسول‌الله علیه‌السلام این انس خدمتکار تو است او را دعا کن. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود که اللهم طول عمره و اکثر ماله و ولده ببرکة دعاء رسول الله علیه السلام. انس عمر دراز یافت و مال و اولاد او بسیار شد. ***قوم دیگر می شناسم ز اولیا*** که رضاء کلی داده‌اند به قضاء. ***که دهانشان بسته باشد از دعا.***

الحکایة

سهل دیگران را علاج می‌کرد. خود به مرض مبتلا شد و آن را علاج نمی‌کرد و می‌گفت: ضرب الحبیب لا یوجّع. ***از رضا که هست رام آن کرام،*** قضا و حضرت خدا را رضا دادن رام آن نیکان است. از آن رضا ***جستن دفع قضا شدشان حرام*** که گویند، شعر

احب علی ایه حاله اساده لیلی و احسانها

در قضا ذوقی همی بینند خاص و مخصوص. ***کفرشان آید طلب کردن خلاص،*** یا الم را به ملاحظهٔ ثواب صبر کنند. چنان‌که کسی از بهر دفع مرض الم فصّاد و حجّام را صبر کنند از بهر دوا یا الم. سفر را صبر کنند از بهر سود و می‌دانند که هرچه حضرت خدا کند خیر در او است که الخیر ما اختاره الله؛ لاجرم ***حسن ظنّی بر دل ایشان گشود*** و لهذا ماتم غم نمی‌خورند ***که نپوشند از عزا جامهٔ کبود.***

الحکایة

حسن بصری و مالک دینار و شقیق بلخی به پیش رابعه آمدند. حسن بصری گفت: لیس بصادق فی دعواه من لم یصبر علی ضرب مولاه. رابعه گفت: فیه راحة الاثنینیه. پس مالک گفت: لیس بصادق فی دعواه من لم یشکر علی ضرب مولاه. این را قبول کرد به کراهة. پس شقیق گفت: لیس بصادق فی دعواه من لم یتلذذ علی ضرب مولاه. رابعه جواب نداد. ایشان گفتند ای رابعه تو بگو. گفت: لیس بصادق من لم یئنس الضرب بمشاهدهٔ مولاه.

سئوال کردن بهلول آن درویش را

و رضا به قضا نمودن آن درویش. ***گفت بهلول آن یکی درویش را،*** بهلول صاحب حال یک درویش اهل کمال را گفت، ***چونی ای درویش آگه کن مرا***. آن درویش که گریه از جانش به دست رضا سپرده بود ***گفت چون باشد کسی که جاودان،*** چگونه باشد حال آن کس که دایما ***بر مراد او رود کار جهان،*** از اراده او مختلف نشود هر امر دنیا. ***سیل و جوها بر مراد او رود،*** از مرادش تخلف نکنند و در آسمان نیز حکم او جاری شود.(129b) ***اختران زان سان که خواهد آن شوند*** و همچنین ***زندگی و مرگ سرهنگان او،*** حیات و مرگ چاوشان او باشد. ***بر مراد او روانه کو بکو،*** سو به سو. ***هر کجا خواهد ببخشد تهنیت*** و مبارک باد. ***هرکجا خواهد فرستد تعزیت*** و عزا دادن. ***سالکانِ راه هم بر گام او***[166]، راه را طی کنند. ***ماندگان از راه هم در دام او*** و به قید او محبوس

---

[165] Metinde: ندارد

[166] Metinde: سالکان از راه بیم بر گام او

شوند. ***هیچ دندانی نخندد در جهان***، یعنی کسی بی ارادهٔ او لب و دندان به خنده نگشاید. ***بی رضا و امر آن فرمان روان*** و امر کنند. ***گفت ای شه راست گفتی این چنین***، بهلول گفت ای شاه در این راست گفتی همچنین. ***در فر و سیمای تو پیداست این***، حال تو مصداق مقال توست و در زیر سیمای تو ظاهر است اینها که گفتی، ولی را تصرف باشد. ***این و صد چندینی ای صادق ولیک***، اگرچه این مقداری و صد چندینی اما. ***شرح کن این را بیان کن نیک نیک*** و خوب و روشن. ***آنچنان که فاضل و مرد فضول***، چنان بیان کن که عالم و جاهل، ***چون به گوش او رسد آرد قبول***، ای مرد قبول. ***آنچنانش شرح کن اندر کلام***، که مراد تو چیست از این کلام. ***که از آن هم بهره یابد عقل عام***، زیرا ***ناطق کامل چو خوان پاشی بود***، گویندهٔ کامل چون سفرهٔ نعمت گسترد. ***خوانش بر هر گونه آشی بود*** و الوان اطعمه می‌نماید که هرکسی زنجیری از این‌ها میل کند بخورد. ***که نماند هیچ مهمان بی نوا*** و بی‌غذا. ***هرکسی یابد غذای خود جدا*** و مستقل. ***همچو قرآن که به معنی هفت توست***، به‌موجب ان لقرآن بطنا و لبطنه بطنا الی سبعة ابطن، مانند قرآن که هفت طبقه است. ***خاص را و عام را مطعم دروست***، لاجرم می‌باید که در مهمان دارد ارواح نیز مواید فواید تو مشتمل بر انواع اسالیب کلام باشد تا خواص و عام به قدر استعداد و افهام نصیبی گیرند. ***گفت این باری یقین شد پیش عام***، آن درویش گفت این معنی پیش خواص و عوام یقین و معلوم است. ***که جهان در امر یزدان است رام***، و مطیع فرمان. ***هیچ برگی در[167] نیفتد[168] از درخت***، هیچ یک برگ از درختی نیفتد. ***بی قضا و حکم آن سلطان بخت*** و بی ارادهٔ او. ***از دهان لقمه نشد سوی گلو*** و نرفت به جانب شکم. ***تا نگوید لقمه را حق کادخلوا***، آن لقمه را حضرت خدا نگوید ادخلوا. ***میل و رغبت کان زمام آدمی است***، میل و رغبت که به‌حکم، شعر

هر کجا دل می کشد ناچار(129a) می‌بایدت شد

آن مهار آدمی است. ***جنبش آن رام امر آن غنی است***، حرکت آن زمام مطیع فرمان آن غنی است. ***در زمین و آسمان‌ها ذرّه‌ای***، یک ذرّه. ***پر نجنباند نگردد پرّه‌ای.*** جناح را تحریک نمی‌کند و پرنده نشود. ***جز به فرمان قدیم و نافذش***، حضرت خدا. ***شرح نتوان کرد و جلدی نیست خوش***، یعنی همه چیز به فرمان او است و هر یکی را تفصیل کردن مقدور بشر نیست و مردانگی نمودن در این خصوص خوش نیست. ***که شمرد برگ درختان را تمام***، که بسیار است. ***بی نهایت کی رود در نطق رام***، مقدورات خدا بی نهایت و بی‌حد است. ***این قدر بشنو که چون کلی کار***، یعنی این قدر باید دانست که چون کلی کار. ***می نگردد جز به امر کردگار***؛ لاجرم ***چون قضای حق رضای بنده شد***، پس اگر بنده به قضای حق رضا دهد. ***حکم او را بندهٔ خواهنده شد؛*** لاجرم ***بی تکلّف نی پی مزد و ثواب***، نه به زر و تصنّع نه از بهر ثواب. ***بلکه طبع او چنین شد مستطاب*** و خوش. ***زندگی خود نخواهد بهر خود***، که این نیز ترک رضا است. ***نی پی ذوق حیات مستلذ***، لذت گرفته. ***هرکجا امر قدم را مسلکی است***، هرکجا که فرمان حضرت خدا راهی است، ***زندگی و مردگی پیشش یکی است؛*** لاجرم ***بهر یزدان می زید نی بهر گنج***، یعنی زیستن او از برای اندوختن گنج نیست.

الحکایة

کسی از صلحای بصره بیمار شد. دعا می‌کرد و صحّت می‌طلبید و می‌گفت: اگر مرا صحّت بدهی از بهر خدمت توست نه آنکه جوی بکنم و آب را بکشت و باغ برم که عادت اهل بصره این است. ***بهر یزدان می‌مرد***

[167] Metinde: بر
[168] Metinde: نیفتند

نه از خوف و رنج، مردن او از شدّة رنج نیست. ***هست ایمانش برای خواست او***، طاعت و ایمانش از بهر رضای خداست. ***نی برای جنت و اشجار و جود*** و نه از بهر تعلیم. ***ترک کفرش هم برای حق بود***، ترک کفر و طغیانش هم از برای حضرت خدا است. ***نی ز بیم آنکه در آتش رود***، نه از خوف عذاب جحیم. ***این چنین آمد ز اصل آن خوی او*** که قضای الهی عین مطلوب او گشته است. ***نی رضایت نی بجست و جوی او***، لاجرم آنچنان بنده. ***آنگهان خندد که او بیند رضا***، از جانب مولی. ***همچو حلوای شکر او را قضا***، قضای الهی او را محبوب و شیرین بود. ***بنده ای کش خوی و خلقت این بود***، چنان که وصف کردیم. ***نی جهان بر امر و فرمانش رود***، استفهام تقریری است.(130b) ***پس چرا لابه کند او یا دعا*** به حضرت خدا. ***که بگردان ای خداوند این قضا***، بلکه ***مرگ او و مرگ فرزندان او***، چون بنده بدین‌جا رسیده باشد، ***بهر حق پیشش چو حلوا در گلو*** لذیذ است و دلخواه.

الحکایة

عزیزی گفت من مرگ را دوست می‌دارم که به‌حکم الموت تحفة المؤمن، تحفهٔ حضرت خدا است و مراد و فرمان مولی و از دو قرین بد که یکی نفس است و دوم شیطان است دور می‌شوم و به سوی رب کریم و رحیم می‌روم. ***نزع فرزندان بر آن باوفا***، جان کشیدن و کشتن فرزندان پیش آن بندهٔ باوفا. ***چون قطایف پیش شیخ بی نوا*** که لذیذ است و مشتهی، زیرا در آن می،بیند رضای حضرت خداوند و در خبر است، اذا احبّ الله عبدا ابتلاه یسمع تضرّعه. و لذا کان البلاء موکلا بالأنبیاء ثم الاولیاء لانه یرد القلب بالافتقار الی اله تعالی و یمنع نسیانه. ***پس چرا گوید دعا الا مگر***، یعنی این چنین بنده دعا نمی کند مگر ***در دعا بیند رضای دادگر*** و خداوند عادل.

الحکایة

زنی نزدیک خواجه مخلّد آمد و گفت: رومیان پسر من را اسیر کرده‌اند، دعا بکن که خدای تعالی خلاصش کند. خواجه گفت: تو بازگرد تا من بنگرم در این باب انشاءالله. سر برآورد و مناجات کرد. پس از زمانی باز آمد و پسر را با خود آورد. پسر گفت: ما اسیر بودیم. هر روز ما را برای کاری به صحرا بردندی. روزی به صحرا بیرون رفتیم. بعد بند از پای بیفتاد بی آنکه کس بگشاید. بنگریستند همان روز همان ساعت بود که خواجه دعا کرده بود. ***آن شفاعت آن دعا نه از رحم خود***، نفی مصروف است به مصراع ثانی، ***می‌کند آن بندهٔ صاحب رشد*** و راه راست گرفته. اگر قضاء خداوند در هلاک قومی باشد از خودی خود برای خلاص دعا نمی‌کند و رحم نمی‌آرد، زیرا ***رحم خود را او همماندم سوخته است*** وفا نی کرده ***که چراغ عشق حق افروخته است*** و به عشق الهی منور شد وچشم او به سوی قضای خدا ناظر گشته است. ***دوزخ اوصاف او عشق است و او***، جهنم آن درویش دل ریش عشق است که آن اهل نبش، ***سوخت مر اوصاف خود را مو به مو***. در خبر است که اول ما کتب الله تعالی فی اللوح المحفوظ انی انا الله لا اله الا انا. من لم یرض قضایی و لم یشکر علی نعمایی و لم یصبر علی بلائی فلیطلب ربا سوای. ***هر طروقی این فروقی*** (130a) ***کی شناخت***، هر شیر و هر جماعت از فقرا این گروه را نمی‌داند. ***جز دقوقی کو در این دولت بتاخت*** و حال دقوقی در حکایت معلوم می‌شود.

قصهٔ دقوقی و کراماتش

آن دقوقی داشت خوش دیباچه‌ای و مبارک روی که دیدن او حضرت خدا را به یاد می‌آورد و در خبر است، جالسوا من یذکرکم الله رؤیته و من یزید علمکم کلامه. ***عاشق و صاحب کرامت خواجه‌ای***، از خواجگان طریقت. ***بر زمین می شد چو مه بر آسمان***، بر زمین رفتی و در جایی قرار نگرفتی همچو ماه آسمان. ***شب‌روان را گشته زو روشن روان***، شب روان را از دقوقی جان روشن گشته بود. ***در مقامی مسکنی کم ساختی*** و بسیار

ساکن نمی‌شد. ***کم دو روز اندر دهی انداختی*** و عذر بیان کردی. ***گفت در یک خانه گر باشم دو روز*** و قرار گیرم، ***عشق آن مسکن کند در من فروز*** و مهر آن مسکن مرا می‌سوزد و حجاب شود. نظم

تعلق حجاب است و بی‌حاصلی چو پیوندها بگسلی واصلی

غرّة المسکن احاذره انا، از غرور و فریفتن مسکن و تعلق به مقام حذر می‌کنم. ***انقلی یا نفس سافر للغنا،*** به‌موجب سافروا تصحّوا تغنموا، سفر کن ای نفس از بهر غذا. مراد مولانا از غنا وصول به صحبت اهل الله است. ***لا اعود خلقِ قلبی بالمکان،*** اعتبار نمی‌دهم خوی دل خود را به جایی. ***کی یکون خالصا فی الامتحان،*** تا صافی باشد در آزمودن الهی که هر گاهی که حضرت خدا به دل من نگاه کند ماسوای خود را نیابد که در دل من جز حضرت او نباشد یا در نزع روح دل من به ماسوی متعلق نباشد که من احب لقاءالله احب الله لقائه. ***روز اندر سیر بد شب در نماز،*** روز در سفر وشب در نماز. ***چشم اندر شاه باز او همچو باز،*** چشم او در شاه گشاده بود او همچو باز. ***منقطع از خلق نی از بدخوی***[169]، از خلق انقطاع کرده بود نه بدخویی. ***منفرد از مرد و زن نی از دوی*** و انفرادِ او از خلق از آن روی نبود که اتحاد و مواخاد و یگانگی نباشد؛ بلکه به حضرت خدا انس یافته ورنه، ***مشفقی بر خلق و نافع همچو آب*** و حیات بخش باحباب. حسن‌بصری گفت: لولا العلما لصار الناس کالبهایم. ***خوش شفیعی و دعاش مستجاب،*** نزد ملک ملک وهاب. ***نیک و بد را مهربان و مستقر،*** قرارگاه. چنان که نیکان را قبول می‌کرد بدان را نیز قبول (131b) و ارشاد می کرد. ***بهتر از مادر شهی تر از پدر،*** بهتر از مادر در نیک‌خواهی و آرزومند از پدر که گاهی پدر و مادر موافقت به هوای پسر کنند، اما اهل الله از فساد و هوا نهی می‌کنند و از عذاب آخرت خلاص او می‌جویند و هرگاه پند و خیر می‌گویند. یحیی بن‌معاذ گفت: العلما ارحم بامة محمد من ابایهم و امّهاتهم. ***گفت پیغامبر شما را ای مهان،*** یعنی در خبر است که رسول‌الله علیه‌السلام گفت شما را، ***چون پدر هستم شفیق و مهربان***. کما قال علیه السلام: انّما انا لکم مثل الوالد لولده و مصداق این کلام رب العالمین است که النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم و ازواجه و امهاتهم. پس او پدر مؤمنان است. پس به‌حکم الشیخ فی قومه کالنبی فی امته دقوقی نیز بر انام مشفق و مهربان بود. ***زان سبب که جمله اجزای منید*** که الوالد جزء الأب، ***جزو را از کل چرا بر می کنید***، با وجود که جزو را از کل بریدن روا نیست. پس صحبت اهل الله دور نمی‌باید شد والا معطل از طاعت می‌شوی و به ضیق مبتلا شوی و حیات ابدیّه فوت می شود. چنان‌که می‌فرماید، ***جزو از کل قطع شد بیکار شد*** و معطل گشت. ***عضو از تن قطع شد مردار شد*** در شریعت. ***تا نپیوندد به کل بار دگر***، آن جزء بریده، ***مرده باشد نبودش از جان خبر***، زیرا بی حیات شود. پس کسی که به ترک عبادت و فعل معصیت از رسول الله علیه‌السلام و بر طریقت بریده شود، زود استغفار کند[170] و به فعل خیر و ترک شر خود را که به‌منزلهٔ جزو است بدیشان پیوندن دادن می‌باید که ایشان به مثابهٔ کل‌اند. ***ور بجنبد نیست آن را خود سند***، تکیه و اعتماد، زیرا ***عضو نوببریده هم جنبش کند*** اما زود بی‌جان گردد. ***جزو از کل گر برد یک‌سو رود***، اگر از کل حقیقی منقطع شود به جانب دیگر رود و جود کم شود. ***ای نه آن کل آست کو ناقص شود***، ببریدن آن جزو کل را نقصان نباشد. ***قطع و وصل او نیاید در مقال*** و بیانش نشود به قیل وقال. ***چیز ناقص گفته شد بهر مثال*** که تشبیه به جانب کل راست نیست، زیرا نقصان در این کل به جزو است نه به کل.

---

[169] Metinde: بدخویی

[170] Metinde: کن

بازگشتن به قصّهٔ دقوقی

و بیان وجه تمثیل اولا. ***مر علی را در مثال شیر خواند،*** یعنی امیرالمؤمنین علی را رضی‌الله عنه اسدالله گویند. ***شیر مثل او نباشد گرچه راند،*** شیر مثل علی نباشد اگرچه اطلاق می‌کنند که (131a) صورت شیر دیگراست و صورت علی دیگر. پس مقصود از این مثال مجرّد تمثیل است و نظیر ***از مثال و مثل و فرق او بران،*** از جانب مثال و مثل آوردن و از فرق آن اسب سخن را برآن ***جانب قصّهٔ دقوقی ای جوان*** و قصهٔ پیر طریقت بگو ای فتی. ***آنکه در فتوی امام طلق بود،*** دقوقی که در فتوی امام انام خلق بود، ***گوی تقوی از فرشته می‌ربود*** و در تقوی گوی از فرشتگان می‌ربود که تقوی و عبادت دقوقی از فرشتگان بهتر بود. ***آنکه اندر سیر مه را مات کرد،*** که سیر او هم جسمانی و هم روحانی بود و سیر ماه پس از بدر شدن به نقصان پیوندد، اما سیر دقوقی هر دم به کمال بود. ***هم ز دین داری او دین رشک خورد،*** از صلاح او دین غبطه می‌خورد. ***با چنین تقوی و اوراد و قیام*** و ذکر علی الداوم. ***طالب خاصان حق بودی مدام،*** طالب ملاقات اولیا بود بردوام. ***در سفر معظم مرادش آن بدی*** و مقصود اعظم دقوقی این بودی ***که دمی بر بندهٔ خاصی زدی*** که نفسی و لحظه ای بر بندهٔ خاص حق بزدی که زیارت یارانی و اخوّت ایشان موجب درجه و رحمت است که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ما احدث عبدٌ اخاً فی الله الا احدث له درجة فی الجنة. ***این همی گفتی چو می رفتی به راه،*** مشارالیه و مقول قول مضمون مصراع ثانی است. ***کن قرین خاصکانم ای آله*** و در تضرع می‌گفت. ***یا رب آنها را که بشناسد دلم،*** الهی آن طائفه که از دوستان می‌شناسم. ***بنده و بسته میان مجملم،*** یعنی تعظیم ایشان کنم و شرایط اجلال و اکرام مرعی می‌دارم که بندهٔ ایشانم و بسته میانم در خدمت ایشان و نیکی کننده امر. امّا به‌حکم اولیایی تحت قبایی، ***وآنکه نشناسم تو ای یزدان جان*** و خدای جان آفرین، ***بر من محجوب شان کن مهربان،*** بر من محجوب ایشان را مهربان کن. ***حضرتش گفتی که ای صدر مهین،*** حضرت خدا دقوقی را به طریق الهام الهی یا هاتف گفتی ای صدر بزرگ. ***این چه عشق است و چه استسقاست این*** و چه حرص است و آب خواستن؛ یعنی چه کمال حرص و نهایت طلب است که چنان که مستسقی حریص آب است تو حریص اهل الله گشته. ***مهر من داری چه می جویی دگر،*** که بهتر از مهر حق چه هست در دنیا. ***چون خدا با توست چون جویی بشر،*** چون دقوقی (132b) این خطاب شنیدی، ***او بگفتی یا رب ای دانای راز،*** دقوقی در جواب حضرت خدا گفتی ای عالم السرّ و الخفیات ***تو گشادی در دلم راه نیاز*** و طلب و تظرّع. ***در میان بحر اگر بنشسته ام*** و در میان آب غرق گشته باشم. ***طمع به آب سبو هم بسته ام،*** یعنی اگرچه در میان آب رحمت و قربت تو مستغرقم، اما هر بندهٔ خاص که سبوی آب رحمت تو است به‌آن نیز طمع می‌کنم. ***همچو داودم نود نعجه مراست،*** همچو داودم که نود نه میش ماده دارم. ***طمع در نعجهٔ حریفم هم بخاست،*** اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ صاد است، إِنَّ هَٰذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَىٰ نِعَاجِهِ. ***حرص اندر عشق تو فخر است و جاه،*** یعنی مراد من از دیدن دوستان مشاهدهٔ جمال تو است، زیرا هر یکی آینهٔ جمال نمای عظمت و جلال تو است و چون کسی در برابر معشوق اینها نهد در یک نظر معشوق خود را چند بار ببیند خصوصا این معشوق در هر یکی از آینه ها به وجهی تجلی کند. پس حرص من به جمال تو است و این حرص فخری است و منصب و دولت، اما ***حرص اندر غیر تو ننگ و تباه*** و عار است و فاسد. چنان‌که در خبر است، منهومان لا یشعبان طلب العلم و طالب الدنیا و هما لا یستیوان. اما طالب العلم فیزداد فی رضی الرحمن و اما طالب الدنیا فیزداد فی الطغیان. ***شهوت و حرص نران بیشی بود،*** شهوت نران و مردان از بیش است. ***وآن حیزان ننگ و بدکیشی بود*** و شهوت مخنّثان عار و بدکیشی بود. پس مرد آن

است که بر نفس غالب باشد نه آن کس است که شیطان بر وی غالب باشد. ***حرص مردان از ره پیشی بود،*** گوییا عطف بیان مصراع اوّل است از بیت سابق. ***در مخنّث حرص سوی پس رود،*** بیان مصراع ثانی است که گفته‌اند، لایصبر عن شهوات الدنیا الا من کان فی قلبه ما یشغله بالأخرة. ***آن یکی حرص از کمال مردی است،*** یعنی حرص نران که از استغنا از مردمان است از کمال رجولیت باشد. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، عزّ المؤمن استغناؤه عن الناس. ***وان دگر حرص افتضاح و سردی است***. حرص مخنثان رسوایی است و برودت است. ***آه سری هست اینجا بس***(132a) ***نهان،*** پس مستسقی همچو موسی می‌باید تا از برای کشف سری اتباع خضر نماید. ***که سوی خضر شود موسی روان،*** پس ای طالب تو نیز چنان باش که ***همچو مستسقی کز آبش سیر نیست،*** همچو مبتلا به مرض استسقا که از آب او سیر نمی‌شود و هل من مزید می‌گوید، ***بر هر آنچه یافتی بالله مه ایست*** و برآن مرتبه که رسیدی قناعت مکن. ***بی نهایت حضرت است این بارگاه،*** اگر به سر پی‌روی حبیب داری باید که سر به مقامی فرو نیاری و اگر هر روز به هفتاد درجه بر آیی باید که در نیل درجه دوم از استحسان اول استغفار نمایی. ***صدر را بگذار صدر توست راه،*** پس دعوی صدارت نمی باید و به راه رفتن می‌شاید.

سر طلب کردن موسی علیه‌السلام خضر را با کمال نبوت و قربت

در این تنبیه است بر آن که ای که دعوی علم و ارشاد کنی، چرا کبر می‌نمایی به صحبت اعلم و افضل از خود نمی‌روی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اطلب العلم من المهد الی اللحد. ***از کلیم حق بیاموز ای کریم،*** از موسی علیه‌السلام طلب اهل الله را ای مرد کریم. ***بین چه می‌گوید ز مشتاقی کلیم،*** ببین که چه می‌گوید از مشتاقی موسی کلیم‌الله علیه‌السلام که به‌حکم اخذ العلم من افواه الرجال، ***با چنین جاه و چنین پیغامبری*** و چندی قدر و سروری. ***طالب خضرم ز خودبینی بری،*** طالب حضرت خضرم و از تکبّری بری‌ام. موسی چنین می‌گفت. او را گفتندی که ***موسیا تو قوم خود را هشته ای*** و ترک کرده. ***در پی نیکوپیی***[۱۷۱] ***سرگشته ای*** و طالب خضر گشته‌ای. ***کی قبادی رسته از خوف و رجا،*** پادشاهی از خوف و رجا خلاص شد. ***چند کردی چند جویی تا کجا،*** این اضطراب چند گردی به گرد عالم و چند جویی خضر را و تا کجا این اضطراب و طلب. ***آن تو با توست تو واقف برین*** و با وجود که رسیده ای به اعلی علّیّین. ***آسمانا چند پیمایی زمین،*** ای موسی تو همچو سما مقام اعلی داری زمین را چرا پیمایی و اگر می‌جویی.

الحکایة

عزیزی در مرّ موت و اشرف به مرگ از عالمی مسئله می‌پرسید. زنش گفت: چه جای مسئله آموختن است و در این مرتبه به مسئله چه حاجت داری؟ آن عزیز می‌گفت: مسئله را من از بهر دنیا نیاموزم بلکه سبب رحمت سازم. پس مراد (133b) عزیزان از تعلیم علم و زیارت اخوان سبب رحمت یافتن است. اگر در مرگ وقت نیز باشد محل ملامت نیست و لهذا می‌فرماید، ***گفت موسی این ملامت کم کنید*** من را، ***آفتاب و ماه را کم ره زنید*** و از راه کم بازدارید که کار آفتاب و ماه رفتنی و نور پاشتنی است؛ لاجرم کار علما نور دادن و ما ایشان را مقتدی ساختن که حکما گفته اند، العلماء سراج الازمنة کل احد مصباح زمانه یستقضی اعل عصره. ***می روم تا مجمع البحرین من،*** یکی بحر فارس و دوم بحر روم. ***تا شوم مصحوب سلطان زمن***. تا صحبت یافته شوم به‌آن سلطان زمان یعنی خضر علیه‌السلام. ***اجعل الخضر لأمری سببا*** که او مرا تعلیم علم لدنی و تفهیم علم غیبی

[۱۷۱] نیکوپیی: نیکویی- اصل

کند و تعلّم علم و زیارت خضر سبب رحمت باشد. در خبر است که من سلک طریق یطلب به علما سهل الله علیه طریقا من طرق الجنة و ان الملائکة لتضع اجنحتها لطالب رضا بما یضع. ***ذاک او امضی و اسری حقبا***، یعنی آن مراد من حاصل شود می‌روم زمانا طویلا. چنان که حضرت خدا در سورهٔ کهف فرمود، وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا. ***سال‌ها پرّم ببر و بال‌ها، سال‌ها چه بود هزاران سال‌ها*** که گفته‌اند. نظم

عاشق به سوی عاشق زنجیر همی درد　　دیوانه همی گردد تدبیر همی درّد

می روم یعنی نمی ارزد بدان، لفظ نمی‌ارزد بدان استفهام انکاری است. ***عشق جانان کم مدان از عشق نان***، ای جوینده جان؛ یعنی از بهر طلب نان قطع مسافه کنند، چرا در طلب جانان سعی نمی‌کنند. ***این سخن پایان ندارد ای عمو***، که این چنین معارف الهیه را حدّ و نهایت نیست. ***داستان آن دقوقی را بگو***.

بازگشتن به قصهٔ دقوقی

و بیان سلوک آن و ارشاد دیگران. ***آن دقوقی رحمة الله علیه*** و قدس الله سرّه واوصل الینا فتوحه. ***گفت سافرت مدی فی خافقیه***، سفر کردم روزگاری در مشرق و مغرب. اوّلا بدان‌که مقصود مولوی قدس الله سره و اوصل الینا برّه از ایراد قصهٔ دقوقی تنبیه است بر ارتقای سالک از عالم ملک به مدارج ملکوت و ارشاد است بر مشاهدهٔ طالب صادق اصول صفات خالق را در جمیع مظاهر خلایق و بدان‌که اصول صفات حضرت خدا هفت است. نزد اشعری که علم و قدرت (133a) و سمع و بصر و ارادت وقدرت و کلام و حیات است و اصول موجودات نیز هفت است. بیت

بگو ترجیع هفتم را که ما کاهل شود گفته　　فلک هفت و زمین هفت است و اعضا هفت چون هفته

و امهات جمیع اسما به احاط بعض به بعضی در چهار است که اول و آخر و ظاهر و باطن است و امهات مظاهر خلق نیز چهار است که عناصر اربعه است و اسمایی که منشعب است از وصف حقیقی غیر اضافی اعنی وجود و حیات و بقا هم سه است که موجود حیّ و باقی است. از این روی عالم موالید شهادت سه اند، جماد و نبات و حیوان و وجود بقای این هر سه نوع از مکوّنات نظر اندازد. اندک روشنی پذیرد تا از مشاهدهٔ صفات پرتوی از انوار ذات مطالعه کردن گیرد و به نور هر مجلی از ظلمات قیود بشریت ظلمانی زائل شود تا به تدریج خروج از ظلمات دست دهد. عروج به پر و بال حدوثات عالم انوار احدیت ذات میسر شود. اختلاف و کثرت صفات از میان برخیزد. امواج صفات سبعه با مظاهر به دریا وحدت بیامیزد و این را بدان‌که چون در اصل فطرت آدمی را ز مرتبهٔ جمادی به مقام نباتی رسانیده‌اند و از نباتی به حیوان و از حیوان به درجهٔ انسانی ارتقا داده و در جبلت او قابلیت اعتلا به مدارج ملکیت نهاده، بلکه سلطنت او را در مقعد صدف گسترده، ترقی او در سلوک به این وجه می‌شود و هر آینه مشاهدهٔ ملکوت و ملاحظهٔ اصفا و صفات در بعضی جمادات از بعضی ظاهرتراست و در نباتات و حیوانات نیز همچنین اعتبار باید کرد از برای دقیقه در قصهٔ دقوقی که اول ذکر مشاهدهٔ شمع که روشن از همهٔ جمادات است کرد. بعد از آن درخت که سودمند از همهٔ نباتات است. بعد از آن رویت انسان که افضل حیوانات است نمود و نیز تنبیه کرد بر آنکه سالک تا در صفات باشد پسر می‌یابد و عوالم غیب را به قدم ترقی می‌پیماید و بر وفق مدد دایمهٔ صفات مربّی هفت تواند نمود، اما چون ساحل دریای احدیّت رسد که مقام کمال اخلاص و نفی صفات است، در چشم شهود جز یک ذات مشهود نتواند نمود. چون قدر دانستی باقی رموز را در اثنای شرح ابیات گوش کن. پس آن پیشوای سالکان راه دقوقی رحمه‌الله از سرّ خویش خبر می‌دهد. ***سال و مه رفتم*** (134b) ***سفر از عشق ماه*** و از محبت الله. ***بی‌خبر از راه حیران***

در اله، در این تنبیه است که سالک را می‌باید که به کلمهٔ شهادت که لا اله الا الله است، نفی ماسوی کند، چنان‌که در دل او جز حضرت حق نماند و محبت خدا در دلش چنان پر باشد که در محبت دیگری بلکه یاد نفس نماند و در طلب پوید و سفر کند از ماسوی سوی مولی؛ لاجرم ***پابرهنه می روی بر خار و سنگ***، اگر سبب پرسند. ***گفت من حیرانم و بی‌خویش و دنگ***، چون کسی که خورده باشد نیک. ***تو مبین این پای‌ها را بر زمین***، ای مرد ظاهربین. ***زانکه بر دل می رود عاشق یقین*** که آلت رفتن عاشق دل است و سیران جسمانی تابع طیران روحانی است و کوشش این آب و گل نتیجهٔ کشش جان و دل است. ***از ره منزل ز کوتاه و دراز***، منزل و راه خواه دراز باشد و خواه کوتاه. ***دل چه داند کوست مست دلنواز***، که دل حیران معشوق است؛ لاجرم دلی که پر از محبّت جانان باشد به‌حکم جذبهٔ من جذبات الرحمن توازی عمل الثقلین، به زمان اندک برسد. چنان‌که می‌فرماید، ***آن دراز و کوته اوصاف تن است***، یعنی زحمت قطع منازل و مشقت طی منازل و شناختن آفات راه و دانستن دراز و کوتاه در همه سیر تن است، زیرا ***رفتن ارواح دیگر رفتن است*** و ببین که ***تو سفر کردی ز نطفه تا به عقل***. آن سیر تو ***نی به گامی بود نی منزل نه نقل***. همچنین ***سیر جان بی‌چون بود در دور و دیر*** و در حرکت و طیران. در این دیر جهان، ***جسم ما از جان بیاموزید سیر***. همچو جان جسم ما به اندک زمان قطع منازل و طیّ مراحل کنند بی مشقت در حرکت و سیر. ***سیر جسمانه رها کرد او کنون*** که او، ***می‌رود بی‌چون نهان در شکل چون***، بی کیف حرکت می‌کند درصورت. کیف سیر او روحانی است در شکل جسمانی. ***گفت روزی می‌شدم مشتاق وار***، دقوقی می‌فرماید روزی غلبات ذوق و سلبات شوق علم از باطن برافراشت. ***تا ببینم در بشر انوار یار***. تا انوار طلعت دلدار در مظهری مشاهده کنم. بیت

گر پر شود جهان همه از ماه منظران والله لیس ینظر عینی الی سواک

انسان را مراتب حق دانم در این مظهر مشاهدهٔ حق کنم. نظم

آن پادشاه اعظم دربسته بود محکم پوشید دلق آدم اکنون بر درآمد

تا به بینم قلزمی در قطره ای، تا دریای قلزم را در یک قطره ببینم (134a) یعنی مشاهدهٔ حضرت خدا در مظاهر خزینه کنم. ***آفتابی درج اندر ذرّه ای***. آفتاب حقیقی در صور صغیر تجلّی نماید. ***چون رسیدم سوی یک ساحل به گام*** اما، ***بود بیگه گشته روز وقت شام***، اگرچه روز عمر بی‌گاه گشته بود و صالح‌ترین وقات طلب کشته، ولیکن به‌حکم لَا تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللَّهِ ، برفتم به راه.

نمودن مثال هفت شمع سوی ساحل

بدان که حضرت مولانا را مقصود اصلی از هر قصه حصه است، خاصّه در این حکایت دقوقی که مراد بیان احوال سلوک است. از آنکه مقصود از رفتن او هر دم تنبیه است بر آنکه سالک در ترقی عبادت و در سفر طاعت می باید و مراد از ساحل دریا وصول و قرب است به کنار بحر وحدت که سالک به کثرت طاعت سفر کند و نزد دریای وحدت رسد. پس از آن تجلی صفات پیدا شود و لهذا می‌فرماید ***هفت شمع از دور دیدم ناگهان***، لاجرم ***اندران ساحل شتابیدم بدان***، تا نزدیک شوم به ایشان. این اشارت است به تجلّی صفات. ***نور شعلهٔ هر یکی شمعی از آن***، از آن هفت شمع. نور شعلهٔ هریک شمع شده ***بر شده خوش تا عنان آسمان***، بالا رفته بود تا بر و به کنار آسمان. از جملهٔ صفات او یکی علم است و نور. این چنان ظاهر است که هیچ کس را انکار نیست و می‌باید چنان دانی که علم او همهٔ اشیا را محیط است؛ لاجرم من را می‌داند و کار من می‌داند خواه آشکارا یا خود پنهان و نیّت ما را می‌داند و مرا فراموش نکند و رزق را می‌رساند. پس برین قیاس هر هفت شامل بر همه چیز است. چون کسی بدین تفصیل ملاحظه و مشاهده فرماید حیرتش بیفزاید. چنان که می‌فرماید

خیره گشتم خیرگی هم خیره گشت، چنان که ***موج حیرت عقل را از سر گذشت***، موج دریای حیرت از سر عقل بگذشت و گفتم ***این چگونه شمع‌ها افروخته است*** که چنین ظاهر است. ***کین دو دیدهٔ خلق از اینها دوخته است*** که نمی‌بینند. ***خلق جویان چراغی گشته بود،*** خلق یک چراغ می‌گویند. ***پیش آن شمعی که بر مه می‌فزود***، یعنی با وجود آن یک شمع الهی که نور او بر همه غالب است و مضمون آیت کریمه دانند که الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا. ***چشم‌بندی بد عجب بر دیده‌ها***، اگر بپرسی که(135b) این دیده‌ها را که می‌بندد جواب می‌گویم. ***بندشان می کرد یهدی من یشا***. یعنی حضرت خدا که وصف اوست یهدي من یشاء ویضل من یشاء.

شدن آن هفت شمع بر مثال یک شمع

باز می‌دیدم که می شد هفت یک، یعنی چون داد مشاهدهٔ آن شمع‌ها دادم، بی‌خودانه قدم بیشتر نهادم دیدم که آن هفت شمع یک شد. این مرتبهٔ تجلّی ذات است. ***می‌شکافد نور او جیب فلک***، که نور آن یک شمع گریبان فلک را پاره می‌ساخت. ***باز آن یک بار دیگر هفت شد*** دیگربار، این از تلوین سالک است. قلب المؤمن اشد تقلبا من القدر فی غلیانها. آن یک شمع هفت گشت. مشاهده می‌باید تا در زمان اندک به دید آید. رسول‌الله علیه‌السلام دعا می‌کرد اللهم اجعل فی قلبی نور او فی سمعی نورا و فی بصری نورا و فی لحمی نورا و فی شحمی نورا و فی شعری نورا و زدنی نورا. ***مستی و حیرانی من زفت شد*** و بزرگ گشت، زیرا ***اتصالاتی میان شمع‌ها*** چنان بود ***که نیاید بر زبان و گفت ما،*** زبان از بیان آن قاصر است.***آنکه یک دیدن کند ادراک آن*** و آنچه در ساعتی به دیده توان دید، ***سال‌ها نتوان نمودن از زبان***. مثلا در جای باغی باشد که در آن باغ انواع اشجار و ازهار و اثمار و انهار و گلزار باشد و در آن باغ قصرها و نقوش و مردمان و وحوش باشد. چون کسی را بدانجا برند به یک نظر همه را می‌بیند. امّا اگر سفه چشم باشد چند سال می‌باید که هر یکی را اینها بیان کنند و آن دریابد. چنان که می‌فرماید ***آنکه یک‌دم بینندیش ادراک و هوش*** و آنچه یک‌دم او را ادراک عقل می‌بیند. ***سال‌ها نتوان شنیدن آن به گوش***، چون کسی را به ریاضت و عبادت و به‌حکم من عمل بما علمه الله علم مالم یعلم فیض و فتح علم میسر شود. چنان علم حاصل شود که سال‌ها از تعلم و استماع آن قدر علم حاصل شود. بر این قیاس آنچه به حال توان دید به قال نتوان نمود. ***چونکه پایانی ندارد رو الیک***، به حال خود مشغول شو و سلوک کن تا مشاهده کنی. ***زانکه لا احصی ثناء ما علیک،*** باری چون هنوز سالک را مقام تلوین بود، گاهی وحدت و کثرت می‌نمود. باز احکام کثرت مستولی شد؛ لاجرم در کشاکش تلوین بی‌شبهه و شک یک شمع زمانی هفت می‌نمود و ساعتی هفت یک. پس دقوقی می‌گوید ***پیشتر رفتم دوان***(135a) ***کان شمع‌ها*** به‌حکم من تقرب الی عبدی الفره به استعجال پیشتر رفتم تا به بینم که آن ***تا چه چیزست آن نشانی کبریا،*** از تجلیات حضرت خدا. ***می‌شدم بی‌خویش و مدهوش و خراب،*** یعنی چون پیشتر رفتم بی‌خویش گشتم به وجهی ***که بیفتادم به تعجیل و شتاب***. و إنّ لله سبعین ألف حجاب من نور لو کشف. پس از آن ***ساعتی بی‌هوش و بی عقل اندرین***، در این راه. ***اوفتادم بر سر خاک زمین*** و بی عقل گشتم چنین که فنای کلی است این. من ***باز با هوش آمدم برخاستم***، اما ***در روش گویی نه سر نه پاستم***، چون کسی به‌حکم موتوا قبل ان تموتوا بمیرد پس از مردن او را چه‌ها می‌یابد بداند در کسب ثواب آخرت بکوشد و کسی که فیض الهی روی نماید شوق و طلب غالب شود.

نمودن آن شمع‌ها در نظر هفت مردم

هفت شمع اندر نظر شد هفت مرد، یعنی باز چون قدمی پیش نهادم و از غیب مثال ساحل بحر ملکوت افتادم و در این عالم صور را تقیید بر یک شکل نیست و لهذا ملائکه در هر صورتی درآیند برین وجه آن هفت شمع

هفت مرد شد. ***نورشان می‌شد به‌سقف لاجورد*** و نور ایشان به فلک کبود رسیده. ***پیش آن انوار نور روز درد*** و مکدر، ***از صلابت نورها را می‌سترد*** و زایل همی‌کرد.

باز شدن آن شمع‌ها هفت درخت

باز هر یک مرد شد شکل درخت، باز هریک از این هفت مرد در صورت درخت بر می‌نمود. ***چشمم از سبزی ایشان نیک بخت***. چشم از سبزی و نازکی برگ آن درختان نیک‌بخت و مسرور شد. مراد از درخت شجر ایمان است. ***ز انبهی برگ پیدا نیست شاخ***، از بسیاری برگ شاخ درخت پوشیده بود. ***برگ هم گم گشته از میوهٔ فراخ***، برگ نیز ناپیدا شده از انبوهی میوه. مراد از برگ و میوه آثار و نتایج ایمان است از انواع طاعات و طهور کرامات. ***هر درختی شاخ بر سدره زده***، هر درختی چنان بلند بود که شاخ او به سدرةالمنتهی رسیده بود. ***سدره چه بود از خلا بیرون شده***، به آن مقام رسیده که آن را لاخلا و لا ملا می‌گویند که ماورای عالم افلاک است. عبادت عابدان به حضرت عزت رسد. ***بیخ هریک رفته در قعر زمین، زیرتر از گاو و ماهی بُد یقین***، از گاو و ماهی زیرتر بود بی‌شبهه. چون شجرهٔ ایمان که اهل او در زمین (136b) قالب و فرع او در آسمان جان است که اصلها ثابت و فرعها فی السماء. ***بیخشان از شاخ خندان روی تر***، بیخ آن درختان از شاخ خندان تر بود. اشارت است به اخلاص اعمال در خلوت. ***عقل از اشکالشان زیر و زبر***، عقل از شکل‌های اینان زیر و زبر بود. ***میوه‌ای که برشکافیدی ز زور***، از آن درختان. ***همچو آب از میوه جستی برق نور***، معنی این بیت به ترکی میوه طتلولغندن چاتلر ایدی صو یرنه نور طاملر ایدی. هر طاعت و عبادت و تسبیح و تلاوت که از بنده جدا شود اثر او ظهور نور است و صفا و حضور.

مخفی بودن آن درختان از چشم خلقان

این عجب‌تر که بر ایشان می‌گذشت، دقوقی می‌گوید در مشاهدهٔ جان هر موجود و در مطالعهٔ ملکوت هر مشهود هر لحظه تعجب من برین حال می‌افزود که برین درختان میوه‌دار و سایه‌ور می‌گذشت ***صد هزاران خلق از صحرا و دشت***، بسیار خلق جهان از صحرا و بیابان، ***ز آرزوی سایه جان می‌باختند***، همهٔ این خلق در آرزوی سایه جان می‌باختند که سایه می‌خواهند تا در آن راحت شوند. ***از گلیمی سایبان می‌ساختند*** و در زیر سایهٔ گلیم نشستند. یعنی راحت را داد مال و نعمت و جاه و دولت پنداشتند. سایهٔ شجرهٔ ایمان و میوه‌های باقی ندیدند با وجود احتیاج به سایه‌ای، سایهٔ آن درختان هرگز ندیدند، سایهٔ آن را نمی‌دیدند هیچ، از شومی دیده‌های پیچ پیچ.

الحکایة

اسکندر رومی تمام دنیا را گرفت. بعد از آن آرزوی باقیه کرد. آن را در دنیا خواست. دوازده سال سفر کرد تا به ظلمات رسید. دوازده سال در ظلمات سفر کرد به آب حیات نرسید که حیات یافتی تا به قیامت و آلام دنیا را کشید بی‌نهایت و الم نزع روح چشیدی در غایت. اهل الله آب حیات عمل را خورند، حیات ابدیّه یابند که منسوب به غم نیست و او را آخر چشیدن الم نیست. ***سایهٔ آن‌را نمی‌دیدند هیچ***، که در سایهٔ درخت نشینند. ***صد تفو بر دیده‌های پیچ پیچ***، تفو خیو بر کسی انداختن است و پیچ پیچ به ترکی چبردک. ***ختم کرده قهر حق بر دیده‌ها***، مهر نهاده است قهر حق تعالی بر دیده‌ها که به‌حکم خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ مختوم و مستورند. پس بستهٔ حق که تواند گشود باز(136a) داشتهٔ او را که باز نمود وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ. حجاب الوهیت و مستور ربوبیت در پیش نظر ایشان مسدود و مع هذا حجاب ظهور نفسی و صفات مستولی است و بر قلب مانع از نظر به بالا و بی هیچ از خلف شان سد عظیم است از حجب جسمانیّه و لذّات مانعه از طلب مشاهدهٔ ملکوت هر چیزی ثابت و پردهٔ انغماس در آغوش هولانیّه

و انعمار در ملابس جسمانّیه غشاوة بصر بصیرت و حجاب عین عیان ایشان شده، ***که نبیند ما را بیند سها***، آنچنان دیده ماه حقیقت را نمی‌بیند زمان اندک از جهت دنیا بیند. ***ذرّه‌ای را بیند و خورشید نی***، یعنی و همچنین ذرّه را می‌بیند و آفتاب معنوی را نمی‌بیند. ***لیک از لطف و کرم نومید نی***، به‌حکم قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ نومید نمی‌باید بود. ***کاروان‌ها بی‌نوا وین میوه‌ها***، کاروان‌های راه دنیا بی‌نوا و محتاج و میوه‌های این درختان، ***پخته می‌ریزد چه سحراست ای خدا***، از پختگی ریزان و خلق گرسنه با وجود احتیاج از وی گریزان. این چه سحراست خداوندا که طالب دنیا شوند نه طالب آخرت. ***سیب پوسیده همی چینند خلق***، که به رغبت جمع کردند. ***در هم افتاده به‌یغما خشک حلق*** و تشنه گلو. شعر

جوز پوسیده است دنیا ای پسر　　ژغژغش آرد به مردم درد سر

گفت هر برگ و شکوفهٔ آن غصون، در بعض نسخ گفته هر شاخ و شکوفهٔ پرفنون. ***دم به دم یالیت قومی یعلمون***، که به نزد من آمدندی. حق تعالی فرمود، وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا. ***بانگ می‌آمد ز سوی هر درخت***، هر درخت به آواز بلند می‌گوید به ***سوی ما آیید خلق شوره بخت. بانگ می‌آمد ز غیرت بر شجر***، تنبیه می‌آمد از غیرت الهیه بر شجر که به‌حکم إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ، ***چشمشان بستیم کلا لا وزر***. ایشان را پناهی و ملجأ نیست در این سایه بر بصر ایشان گماشته‌ایم و به واسطهٔ غیرت از مشاهدهٔ ملکون ایشان بازداشته. ***گر کسی می گفتشان کین سو روید***، اگر کسی از انبیا و ناصحان به حق دعوت کند و بگوید بدین جانب روید. ***تا از این اشجار مستعسد شوید*** (137b) و سعادتمند گردید، ***جمله می‌گفتند کین مسکین مست***، جمله خلق می‌گویند در حق آن کس که این مسکین مست. ***از قضاءالله دیوانه شدست*** که خلط کلام می‌کند. ***مغز این مسکین ز سودای دراز*** و دماغ این دردمند از ماخولیا، ***وز ریاضت گشته فاسد چون پیاز*** و از گرسنگی مختل شده‌است. یعنی بر قول ناصحان اعتماد نمی‌کنند و بدیشان انقیاد نمی‌نمایند بلکه استهزا کنند و مخبران صادق را مجنون می‌گمارند. ***او عجب می‌ماند یا رب حال چیست***، اما آن کس تعجب می‌کند که یا رب این چه حالت است. ***خلق را این پرده و اضلال چیست***، خلق را این حجاب و اضلال و ضلال چیست. ***خلق گوناگون با صد رای و عقل***، خلق انبوه با چندین فکر و هوش، ***یک قدم آن سو نمی‌آرند نقل***. قدمی بدان طرف نقل نمی‌کنند. نظم

آلوده شد به حرص درم جان عالمان　　این خویی از گزافه به ایشان نمی‌رسد

عاقلان و زیرکان شان ز اتفاق، عاقلان و ناصحان و عالمان و کاملان خلق از اتفاق منکران و جاهلان. ***گشته منکر زین چنین باغی و عاق***، یعنی منکران و طاغیان چنان اتفاق کنند و مبالغه نمایند که مخبران صادق از انبیا و اولیا در صدق مقال خویش متردد شوند؛ لاجرم آن کس که پند کوبنده گوید می‌گوید، ***یا منم دیوانه و حیران شده***، یا ***دیو چیزی مرمرا بر سر زده***، یا از زدن شیطان سرآسیمه گشته. ***چشم می‌مالم بهر لحظه که من***، تا نیک ببینم که ***خواب می‌بینم خیال اندر زمن***، آنچه می‌بینم خواب است و خیال، اما ***خواب چه بود بر درختان می‌روم***، آن درختان که مشاهده کردم بر وی می‌روم. ***میوه‌هاشان می‌خورم چون نگروم***، چگونه تصدیق نکنم. ***باز من چون بنگرم در منکران*** و معاندان، ***که همی‌گیرند زین بستان کران*** و کنار در فراز. ***با کمال احتیاج و افتقار***، با وجود کمال احتیاج به اثمار، ***ز آرزوی نیم خوره جان سپار***، از آرزوی نیم خورهٔ ثمر جان بازند؛ یعنی از بهر متاع خام دنیا جان را فدا کنند. ***ز اشتیاق حرص یک برگ درخت***، یعنی یک برگ درخت را چنان مشتاقند که از بهر او، ***می‌زنند آن بی نوایان آه سخت***، اما ***در هزیمت زین درخت و زین ثمار***، در فرارند از این اشجار و اثمار. ***این خلایق صد هزار اندر هزار*** و مردمان بسیار. ***باز می‌گویم*** (137a) ***عجب من***

بی‌خودم، من می‌گویم عجب من بی‌عقل شدم. آن شاخ میوه که دیدم و دست‌برد زدم. ***دست در شاخ خیالی در زدم*** که محقق نبود؛ لاجرم انبیا چنین متردّد می‌شوند که خود را کاذبی پندارند تا نصرت ایزدی در رسد و لهذا می‌فرماید، ***هین اذا ما استیاس الرسل بگو،*** اشارت است به‌آن آیت کریمه که در اواخر سورهٔ یوسف مذکوراست، حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جاءَهُمْ نَصْرُنا فَنُجِّيَ مَنْ نَشاءُ وَ لا يُرَدُّ بَأْسُنا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ. ***تا بظنّوا انهم قد کُذبوا*** که به تشدید ذال نباشد. چنان که می‌فرماید، ***این قرائت خوان که تخفیف کذب*** و معنی آن، ***این بود که خود ببیند محتجب*** ؛ یعنی انبیا خود را محجوب و کذب می‌پندارند چنان که می‌فرماید، ***در گمان افتاد جان انبیا*** و آن گمان. ***ز اتفاق منکری اشقیا*** ، یعنی سبب گمان انبیا اتفاق منکری اشقیا بود. ***جائهم بعد التشکل نصرنا*** ، پس از تردد نصر ما آمد به انبیا که گفتیم، ***ترکشان گو بر درخت جان برآ*** ؛ یعنی ایشان را ترک کن و بر بالای درخت جان برو. ***می خور و می ده بدان کش روزی است*** و رزق اوست. ***هردم و هر لحظه سحرآموزی است*** ، انبیا در این حال، اما ***خلق گویان ای عجب این بانگ چیست*** و این آواز چه آواز است. ***چونکه صحرا از درخت و بر تهی است*** و خالی است. ***گیج گشتیم از دم سودابیان،*** احمق شدیم ما از نفس ایشان که می‌گویند، ***که به نزدیک شما باغ است و خوان*** و نعمت بی‌کران. ***چشم می مالیم اینجا باغ نیست،*** ما نیک می‌بینیم که اینجا باغ نیست. ***یا بیابانی است یا مشکل رهی است*** و یا بطّالی است با ریاضت مشکل؛ لاجرم عوام در حق اهل سلوک چنین گویند، ***ای عجب چندین دراز این گفت‌وگو*** که انبیا می‌گویند. ***چون بود بیهوده ور خود هست کو،*** اگر بیهوده نباشد و موجود بود کجاست. ***من همی‌گویم چو ایشان ای عجب*** و در تعجب می‌گویم، ***این چنین مهری چرا زد صنع رب*** ؛ لاجرم، ***زین تنازع‌ها محمد در عجب*** ، رسول‌الله علیه‌السلام از تنازع کفار، ***در تعجب نیز مانده بولهب.*** وقتی که این آیت نازل شد، وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الأَقْرَبِينَ، رسول‌الله علیه‌السلام در مکّه بود. به کوه صفا برآمده یک یک ایشان را ندا کرد و جمع شدند. گفت: اگر من شما را گویم که در این وادی عدو هست، شما را غارت می‌کند، شما تصدیق می کنید یا نه؟ جواب دادند: تصدیق می‌کنیم، زیرا ما در(138b) تو جز راستی ندیدیم. پس رسول‌الله علیه‌السلام فرمود: من بیم کننده‌ام شما را و می‌ترسانم از عذاب سخت که در پیش است. قوم از استماع این سخن متغیّر شدند و متفرق گشتند. ابولهب باز از آن حضرت برخاست و گفت: نبالک الهذا جمعتنا و دعوتنا. سورهٔ تبت در این مدت نازل شد. ***زین عجب تا آن عجب فرقی است ژرف*** و بسیار. رسول‌الله علیه‌السلام ابولهب را تعجب می‌کند و از مستبعدی می‌بیند که چون او مراد امر دنیا تصدیق می‌کند چرا در امر آخرت تصدیق نمی‌کند و ابولهب رسول‌الله را علیه‌السلام تعجب می‌کند و مستبعد می بیند که او در امر دنیا دروغ نمی گوید، چرا در امر آخرت چنین گوید. ***تا چه خواهد کرد سلطان شگرف*** و بزرگ. به‌حکم لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ به کافران انکار دهد و ایشان را در انکار اندازد تا دوزخ را به ایشان پر کند. ***ای دقوقی تیزتر ران هین خموش،*** از این قصه خاموش شو و حکایت حال خود، ***چند گویی چند چون قحط است گوش،*** شنونده اندک و کمیاب است.

یک درخت شدن آن هفت

گفت راندم پیشتر من نیکبخت ، دقوقی گفت چون قدم پیشتر نهادم و از ساحل ملکوت به ساحل جبروت افتادم. ***باز شد آن هفت جمله یک درخت*** ، آن هفت درخت را یک دیدم که تجلّی ذات دست می داد او. ***هفت می شد فرد می‌شد و هر دمی،*** گاه یک درخت هفت شد و گاه هفت درخت یک می‌گشت که تمکین نیافته بودم. خالی از تلوین نبودم. ***من چه سان می‌گشتم از حیرت همی،*** یعنی بی‌خود شدم. ***بعد از آن دیدم درختان در نماز،*** مرهون است. ***صف کشیده چون جماعت کرده ساز،*** که از آن درختان یک درخت از پیش مانند امام مقتدا و مقدم شده،

دیگران اندر پس او در قیام ورا اقتدا کرده. زیرا این هفت صفت ائمهٔ سایر صفت‌اند، اما مرتبه بعضی مقدم است بر بعضی. چنان‌که امام این ائمه سبعه حیات است و امام دوم علم پیش. چون مشاهدهٔ مراتب صفات دست داد، سالک را مرتبهٔ امام و مقتدی مشاهده افتاد. ***آن قیام و آن رکوع و آن سجود***، دقوقی می‌گوید چون آن قیام و رکوع و سجود دیدم، ***از درختان پس شگفتم می‌نمود*** و تعجب کردم. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، امرت ان اسجد علی سبعة اعظم. درختان را مفاصل (138a) نیست، رکوع و سجود ایشان چگونه متصور است؟ ***یاد کردم قول حق را آن زمان،*** در سورهٔ رحمن. ***گفت النجم و شجر را بیسجدان،*** یعنی مرا بسرّ راز وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ یَسْجُدَانِ، منکشف شد که مراد سجدهٔ حقیقت باشد نه مجاز از انقیاد. ***این درختان را نه زانو نه میان*** که بی زانو و میان سجده کنند. ***این چه ترتیب نمازست آنچنان،*** متحیر گشتم در آن. ***آمد الهام خدا کای با فروز*** و اهل نور، ***می عجب داری ز کار ما هنوز.***

هفت مرد شدن آن هفت درخت

در این سرخی تنبیه‌است بر آنکه سالک را می‌باید به مردان کامل و مکمل بپیوندد تا تلوین او رود و تمکین یابد. ***بعد دیری گشت آنها هفت مرد***، دقوقی گوید پس از زمانی آن هفت درخت هفت مرد شد. ***جمله در قعده پی یزدان فرد***، جمله در قعده بودند برای خدای احد و من در آن حال حیران گشتم و در حیرت، ***چشم می مالم که آن هفت ارسلان*** و پهلوان، ***تا کیانند و چه دارند از جهان***. پس دلم در استکشاف ایشان احوال بشتافت. ***چون به نزدیکی رسیدم من ز راه*** و به جای سلام آمدم. ***کردم ایشان را سلام از انتباه،*** نه از سر غفلت، که اوّل سلام پس از آن کلام می‌باید. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من بدا بالکلام قبل السلام فلا تجبه حتی بالسلام.

الحکایة

یکی بر رسول‌الله علیه‌السلام درآمد. سلام ناکرده فتح کلام کرد. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود: ارجع فقل السلام علیکم و ادخل. ***قوم گفتند جواب آن سلام،*** ایشان رد سلام من کردند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمودند: اذا سلّم المسلم علی المسلم فرد علیه صلّت علیه الملائکة سبعین مرّه و پس از آن گفتند، ***ای دقوقی مفخر تاج و کرام،*** چون ایشان نام دانستند. ***گفتم آخر چون مرا بشناختند*** و حال آنکه ***پیش از این بر من نظر ننداختند*** و مرا ندیده بودند. پس چرا ***از ضمیر من بدانستند زود***، بی توقف. ***یکدیگر را بنگریدند از فرود***، یکدیگر را نظر کردند زیر چشم. ***پاسخم دادند خندان ای عزیز،*** در بعض نسخ کای جان عزیز. ***این بپوشیده است اکنون بر تو نیز،*** استفهام انکاری است. ***بر دلی کو در تحیر با خداست،*** در بعض نسخ خاطری که در تحیر با خداست. ***کی شود پوشیده راز چپّ و راست*** که مستور بر آن دل دار(139b) هر طرف. ***گفتم ار سوی حقایق بشکفید***، دقوقی می‌گوید: گفتم اطلاع شما بر حقایق غریب نیست و وقوف شما بر اعیان علمیّه و احوال ایشان عجب نی. ***چون ز اسم حرف رسمی واقفید،*** یعنی چگونه از اسم لفظی رسمی آگاهید. ***گفت اگر اسمی شود غیب از ولی،*** یعنی گفتند غایب شدن اسمی آن ولی، ***آن ز استغراق دان نه از جاهلی،*** از غایت استغراق آن ولی است نه از جاهلی. ***بعد از آن گفتند ما را آرزو است*** و مراد. ***اقتدا کردن تورا ای پاک دوست*** که تو امام ما باشی و ما اقتدا نماییم و به اقتدای تو در اهتدا بیفزاییم. این رؤیای خلافت دادن است و مرشد ساختن مریدی که این رؤیا بیند. شیخش او را خلافت دادن خواهد، مرید عاقل در آن حال خلافت را قبول نکند و چند نوبت در نظر پیر نشیند. ***گفتم آری لیک یک ساعت که من*** گفتم، امتثال مثال و قبول مقال شما بر ذمّهٔ همت من واجب است؛ اما ***مشکلاتی دارم از دور زمن،*** می‌خواهم که حل مشکلات من سازید و یک لحظه از غایت کرم به حال من پردازید. دقوقی علی‌الفور شیخی و مقتدای گشتن قبول نکرد تا تمکین یابد و تبدیل اخلاق بشریه. ***تا شود حل آن به صحبتهای***

پاک، تا به برکت صحبت شما حجاب از میان برخیزد و فرع به اصل بیامیزد که اخلاق بشریه از من زایل شود و به اخلاق الهیّه متصف شوم، زیرا ***که به صحبت روید انگوری ز خاک***، که نیل سعادت ابدی و ادراک کرامات سرمدی باز بستهٔ صحبت است، چنان‌که به مصاحبت رز با خاک می‌روید انگور پاک. همچنان ***دانهٔ پر مغز با خاک دژم***، یعنی مراد از این مصراع به ترکی، ایچی طلو چکردک چرکین و قرا طپراق ایله. ***خلوتی و صحبتی کرد از کرم*** و بذل و جود کرد. ***خویشتن در خاک کلی محو کرد*** و ناپیدا شد. ***تا نماندش رنگ و بو و سرخ و زرد***، که به زیر زمین فرو رفت و فنای کلی حاصل کرد. ***از پس آن محو و قبض او نماند***، بلکه ***پر گشاد و بسط شد مرکب براند*** و سرافراز شد. سالک نیز چون فنای کلی حاصل کند بقای معنوی یابد. ***پیش اصل خویش چون بی‌خویش شد*** و بی‌خود گشت، ***رفت صورت جلوهٔ معنیش شد***؛ زیرا که حجاب شاهد معنی صورت پرستی است و لذت فنا چشیدن موقوف بر ترک هستی. پس مریدی که به صحبت اهل الله اخلاق بشریه(139a) را به اخلاق الهیّه تبدیل کند و به‌حکم موتوا قبل ان تموتوا،عامل شود و از آثار و ثمرات ظاهر گردد. ***سر چنین کردند هین فرمان توراست***، دقوقی می‌گوید اینان به سر اشارت کردند که سر را پیش انداختند یعنی اختیار توراست و بدان اشارت بشارت رخت صحبت در دادند. ***تفّ دل از سر چنین کردن بخاست***، حرارة قلب و شوق غالب گشت. ***ساعتی با آن گروه مجتبی*** و پاک، ***چون مراقب گشتم و از خود جدا***، چون چنین گشتم. ***هم در آن ساعت ز ساعت رست جان***، خلاص شد، ***زانکه ساعت پیر گرداند جوان***، زیرا ساعت جوان را پیر گرداند و کسی که مستغرق به عبادت باشد روح او مرور زمان را نبیند و نداند و بر عشق و جوان باقی بماند. ***جمله تلوین‌ها ز ساعت خاسته است*** و تغیّر حال از تبدّل ساعت. ***رسته از تلوین که از ساعت برست***، هرکه از ساعت برست از تلوین خلاص شد که خدای تعالی او را جذبه و خطرات فرستد و خطرات بنده از حق تعالی است. ***چون ز ساعت ساعتی بیرون شوی***، پس از آن ***چون نماند محرم بی‌چون شوی*** و کیف نماند. محرم آن کس شوی که بی کیف و زمان است، بر وی زمان جاری نیست. ***ساعت از بی ساعتی آگاه نیست***، اهل ساعت از بیرون شدن ساعت خبر ندارد. ***زانکه آن سو جز تحیّر راه نیست***؛ پس بدان‌که هرکس را خلاص از حبس زمان نداده‌اند و دیدهٔ دل او را به عالم یکرنگی نگشاده بلکه هر یکی را در مقامی داشته‌اند و همت او را بر نیل مقصودی کاشته و حافظان غیبی و مراقبان معنوی برو مسلط ساخته تا سالک قدم ازان مقام فرا نتوان نهاد. زهی حافظ معنوی و موکل غیبی که هیچ کس گریبان جان و دل از دست تصرّف او خلاص نتواند کرد و روی به مقصد اصلی نتواند آورد. حضرت مولانا بدین معانی اشارت می‌فرماید و می‌گوید، ***هر نفر را بر طویلهٔ خاص او***، همچو اسبان، ***بسته اند اندر جهان جست و جو*** و در این جهان گفت‌وگو. ***منتصب بر هر طویله رایضی***، نصب شده بر هر طویله یک رام کننده. ***جز به دستوری نیاید رافضی***؛ لاجرم ***از هوس گر از طویله بگسلد*** و منقطع شود، ***در طویلهٔ دیگران سر در کند***، مثلا چون سالک طالب دنیا شود. ***در زمان آخورجیان چست و خوش***، علی(140b) الفور موکلان اصطبل می‌آیند. ***گوشهٔ افسار او گیرند و کش***، مطلق العنان نمی‌گذارند و فتح دنیا میسر نشود. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا احب الله عبدا حماه الدنیا کما یظل احمدکم محمی سقیمه الماء. ***حافظان را گر نه بینی ای عیار*** و مرد کار، ***اختیارت را ببین بی اختیار*** که تو بر کاری بی اختیار. ***اختیاری می‌کنی و دست و پا***، مرهون است. ***برگشا دستت چرا حبسی چرا*** که آن کار که می‌خواهی نمی‌کنی. ***روی در انکار حافظ برده‌ای***، یعنی حافظ را انکار کنی. ***نام تهدیدات نفسش کرده‌ای***، آن را تهدیدات نفس نام نهی. حقیقت حال آن است که موکلان آن را نمی‌گذارند.

پیش رفتن دقوقی امامت را

این سخن پایان ندارد تیز دو، امراست از دویدن. ***هین نماز آمد دقوقی پیش رو***، یعنی قوم دقوقی را چنین گفتند. ***ای یگانه هین دوگانه برگزار***، ای یگانهٔ روزگار دو رکعت نماز بگذار. در این تنبیه‌است که اقل مرتبهٔ نماز دو رکعت است. ***تا مزین گردد از تو روزگار***، در این تنبیه است که کسی که عمل صالح کند صحیفهٔ روزگار از او مزیّن گردد، پس عاقل آن است که در صحیفهٔ روزگار خطّ خوب نویسد و تنبیه است بر آن که مزین عالم انبیا است علیهم السلام. بعد از آن علما و بعد از آن امامان که واسطه‌اند میان حضرت حق و میان بندگان. اما انبیا در تبلیغ احکام و علما در تعلیم آن و امامان در اداء صلوات. ***ای امام چشن روشن در صلا***، یعنی قوم گفتند ای دقوقی پیش رو منصب امامت توراست، زیرا که شرط امامت دیدهٔ بیناست و تورا آن حاصل است. ***چشم روشن باید اندر پیشوا*** و مقتدی؛ زیرا ***در شریعت هست مکروه ای کیا*** و بزرگ. ***در امامت پیش کردن کور را***، امام ساختن اعمی را. ***گرچه حافظ باشد و چست و فقیه***، اگرچه آن اعمی قاری کتاب و عالم سنن و آداب باشد. ***چشم روشن به و گر باشد سفیه*** که سفیه هرچند که سفیه است، اما مقداری تحزّر از نجاست دراو نیست، پس کسی که چندان قُراة و علم ندارد چون بینا است، امامت او را اولی‌تر است. ***کور را پرهیز نبود از قذر***، سبب کراهت اعمی این است که از نجاست پرهیز نمی‌کند. ***چشم باشد اصل پرهیز و حذر*** و درنابینا چشم نیست. پس او ***پلیدی را نبیند در عبور*** و در گذر کردن به راه. ***هیچ مؤمن را مبادا چشم کور*** (140a) که دعاءله است. ***کور ظاهر در نجاسهٔ ظاهر است***، یعنی کوری ظاهر چنان که مانع تقدیم است، در امامت ظهری کوری باطن نیز نمی‌گذارد که سالک قدم را فراتر از مرتبهٔ صفات نهد و داد مشاهدهٔ احدیت ذات دهد و صفات را چون مقتدی در قفا گذاشته به‌حکم لوعلم المصلی من یناجی ما التفت، همت بر نفی ماسوی گماشته از دوگانگی برخاسته روی بیگانگی آرد و از روی اخلاص مانند امام بر ائمهٔ صفات تقدم کند و بر سر قول علی رضی‌الله عنه اطلاع یابد که می‌فرماید، الاخلاص نفی الصفات عنه؛ پس هرکه را از روی خروج از قیود صفات و تمنای عروج به مرتبه مشاهده ذات باشد باید که به خاک قدم مردی دیده را بینا سازد تا از غیرت به مشاهدهٔ اغیار نپردازد تا به نور الهی آشنایی دیده، رمد دیدهٔ او روشنایی گیرد و اندک اندک از نجاسات باطن طهارت پذیرد که بی طهارت باطن روی به قبلهٔ نیاز نتوان نهاد و داد این نمازی که شنیدی نتوان داد، چنان‌که از آلت نجاست ظاهر شرط نماز صوری است، تطهیر نجاسات سر نیز در نماز معنوی ضروری است. پس کور ظاهر در نجاست ظاهر است، از آن جهت امامت او مکروه هست. ***کور باطن در نجاسات سر است***، کور باطن را از نجاسات باطن طهارات می‌باید تا تقدم را شاید. ***این نجاسهٔ ظاهر از آبی رود*** و به آب زایل شود، ***آن نجاسهٔ باطن افزون می‌شود***، اگر ظاهر بدن به هفت دریا شسته آید، بی طهارت باطن توجّه به قبلهٔ حقیقی نشاید. ***جز به آب چشم نتوان شستن آن***، آن شست و شوی ظاهر را آب مشک و طهارت باطن را قطرات اشک می‌باید. لفظ آن اشارت است به مضمون مصراع ثانی اعنی. ***چون نجاسات بواطن شد عیان***، قال بعض اهل المعرفة اغسلوا اربعا یا ربع وجوهکم بما اعنیکم و السنتکم بذکر خالقکم و قلوبکم بخشیة ربکم و ذنوبکم بالتوبة الی مولیکم. ***چون نجس خواندست کافر را خدا***، اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ توبه است، يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ. ***آن نجاست نیست در ظاهر ورا***، یعنی نجس خواندن حق تعالی کافر را نه از جهت ظاهر اوست(141b) زیرا ***ظاهر کافر ملوّث نیست زین***، از نجاست ظاهر. ***آن نجاست هست در اخلاق و دین***، آن نجاست باطن و نجاست اخلاق و دین است؛ پس کسی که صفات ذمیمه و افعال قبیحه و اعتقاد فاسد و دین باطل دارد حضرت خدا او را نجس شمارد. ***این نجاست بویش آمد بیست گام***، یعنی بوی نجاست ظاهر از نزدیک می‌آید. ***وآن نجاست بویش از ری تا به شام***، بوی نجاست باطن از شهر ری تا شام می‌آید. ***بلکه بویش***

آسمان‌ها می‌برد و دود بر افلاک برود. ***بر دماغ حور و رضوان پر شود***، کما روی ان الملائکة یشکون من نتن فی المفتانین و القائلین فی المسجد کلام الدنیا. ***آنچه می‌گویم به قدر فهم توست*** که فهم قاصر به تمثیل دریابد. ***مردم اندر حسرت فهم درست*** که هلاک و مشتاق اویم. ***فهم آبست و وجود تن سبو***، فهم و عقل همچون آب است و بدن چون سبوست. ***چون سبو بشکست ریزد آب ازو***، پس سبوی تن را درست داشتن می‌باید تا زلال معرفت و آب حیات حکمت و فهم آخرت از او نریزد. ***این سبو را پنج سوراخ است ژرف***، سبوی تن را پنج سوراخ بزرگ است که حواس خمسهٔ ظاهر است. ***اندرونی آب ماند خود نه برف***، که در او نه مجال قرار آب و نه امکان استقرار برف است. ***امر غضوا غضة ابصارکم***، اشارت است به مضمون آن آیت کریمه در در سورهٔ نوراست. قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ. ***هم شنیدی راست ننهادی تو سم*** و پای را استوار نکردی. ***از دهانت نطق فهمت را برد***، یکی از آن پنج سوراخ دهان است، نطق او فهم تو را می برد؛ یعنی کسی که به دهان کلام حرام و سخن دنیا گوید فهم حق و ادراک از او برود و لهذا رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من وی شرقیقه و ذندیه و نعلقه فقدوقی. ***گوش چون ریگ است فهمت را خورد***، یکی از آنها گوش است که همچو ریگ خشک آب فهمت را خورد و محو کند؛ یعنی استماع مقالات خلق فهم تو را ناپیدا کند. خصوصا سخنی که مدح باشد که غرور آرد و لهذا رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ارحتوا فی وجوه المداحین التراب. ***همچنین سوراخ‌های دیگرت*** و سایر حواس تو. ***می‌کشاند آب فهم مضمرت***، آب فهم پوشیدهٔ تورا همچو ریگ به خود می‌کشد و محو می‌کند؛ لاجرم حبس می‌باید کرد و لهذا انبیا و اولیا در(141a) اوایل حال خلوت اختیار کردند تا به واسطهٔ حبس حواس به عالم معانی استیناس حاصل شود و حاصل ضایع نگردد و هر عضو بی‌حاجت و ضرورت در عمل لغو نباشد و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من حسن اسلام المرء ترکه مالا یعنیه. ***گر ز دریا آب بیرون می‌کنی***، یعنی چون هرگاه از سبوی تن آب فهم از سوراخ پنج حواس ظاهره است بیرون آید، آخر در او قطره‌ای نمی‌ماند، چنان‌که دریا آب فراوان دارد اگر از او آب را بیرون کنی. ***بی‌عوض آن بحر را هامون کنی***، به جای آن آب که آب دیگر عوض نیاید آن دریا همچو صحرا خشک شود. ***بیگهست ارنه بگویم حال را***، بی وقت است والّا بگویم حال را. ***مدخل اعواض را ابدال را*** و راه‌ها، عوض‌ها و بدل‌ها را. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من جعل الهموم هما و احدا کفی الله سایر همومه. اهل تحقیق گفتند که هرکه دل را از برای مطالب کونیّه توزیع کند و از بهرعرض خیره‌گی تفریع کند، دل او لاغر شود از جهت معنی، چنان‌که بدن لاغر می‌شود به سبب تخلیل. شعر

تو یک دل داری ای مسکین و صد کار　　به یک دل کی توانی کرد صد کار

چنان که آب دریا ضعیف می‌شود و طلب مدد و قوّت از امور خارجیّه کند، حقیقت دل او را قبول نکند. مدد خارجی را چنان که بیماری که او را معده ضعیف شده باشد و قوّت ساقط گشته، اگر تناول غذا کند و طلب قوت از دل آنچه متحلل شده‌است از غذا کند. او را از تناول غذا هیچ فائده نباشد از آنکه طبیعت بر مقصود مساعده نمی‌کند و از نظر طبیعت در عالم حقایق استعداد است. پس چون اقتصار کند در اوّل امر بر آنچه در ذات حق تعالی ودیعت نهاده‌است و دل خود را از توزّع و انقسام تعلّقات کونیّه و مطالب جزویّه نگاه دارد و او را قوای طبیعه و روحانیه و الهیه و ثمرات او وافرتر باشد. از آن کس که قصد استمداد و طلب قوت از خارج کند، از این جهت متصوّفه اختیار خلوت و منع حواس از اشتغال محسوسات کرده‌اند. نظم

در عشق تو برخاسته‌ام از همه کار　　این کار کسی نیست که کاری دارد

تا چون حواس از ادراک محسوسات منع شود، قلب قالب قبول انوار عالم غیب گردد؛ پس چون صفات بشریه تمام محو شود تخلق به اطلاق الهیه میسر گردد (142b) و اگر دریا را مدد سیل‌ها و جوی‌ها نیامدی آب او نماندی. همچنین دل تو بهر چیز تعلق کرده و پراکنده شده است دیگر جمع نمی‌شود، مگر وقتی که به دل ما یتحلل آری. از هر یک سوراخ که پراکنده شده است از آن سوراخ اعمال صالحات کنی؛ مثلا نظرت به عین عبرت باشد یا به روی عالمی نظر کنی که النظر الی وجه العالم عبادة. ***کان عوض‌ها و آن بدل‌ها بحر را،*** مرهون است ***از کجا آید ز بعد خرج‌ها،*** پس از صرف‌ها اول بیان خرج و صرف کند که می‌فرماید، ***صد هزاران جانور زو میخورند***، از ماهیان و غیر. ***ابرها هم از برونش می برند***، سحاب‌ها نیز از بیرون دریا آب می‌گیرند. ***باز دریا آن عوض‌ها می‌کشد***، لفظ می‌کشد مرهون است به اول مصراع اخیر، ***از کجا دانند اصحاب رشد***. دریا آن عوض‌ها را از کجا می‌کشد، آن را اصحاب رشد و اهل راه راست می‌دانند. خالق دریا مدد می‌رساند. ***قصّه‌ها آغاز کردیم از شتاب،*** حکایت‌ها ابتدا کردیم از استعجال. ***ماند بی‌مخلص درون این کتاب***، یعنی ناتمام ماند در این کتاب مثنوی. حضرت مولانا در صورت این قصّه اشعار به بعض کمالات دقوقی کرد و تخلّق او را به اخلاق الهیه بیان فرمود و از روی اضمحلال رسوم بشریت وصول او را به حضرت احدیّت اشارت نمود. ارادهٔ اظهار این معانی کرد که اهل حال را کار با ماضی و استقبال نیست، بلکه از ذکر قوم ماضی خبر شرح حال خود یا حال مصاحبان او از اهل کمال نیست؛ لاجرم در مخاطبهٔ قدوةالعارفین شیخ حسام‌الدین که باعث تألیف مثنوی می‌فرماید، ***ای ضیاء الحق حسام الدین راد***، سخی. دقوقی ترک مسکین می‌کرد، این حسام‌الدین نقود و اقمشه ومواشی و عقار و همه خدمتکار، بلکه همه ماسوی را ترک کرده و مرید حضرت مولانا گشته بود و لهذا می‌گوید، ***که فلک و ارکان چو تو شاهی نزاد***، که مادر افلاک و عناصر اربعه همچو تو فرزند نزاد. ***تو به نادر آمدی در جان و دل*** که در ولایت نظیر نداری. ***ای دل و جان از قدوم تو خجل*** که دل و جان تورا محل لایق نیست. ***چند کردم مدح قوم مامضی*** که چندین حکایت‌ها کردم. ***قصد من زینها تو بودی زافتضا***، نه صورت قصّه‌ها. کسی را مدح کردن باید که به‌آن مغرور نشود و جایزاست.

رسول‌الله علیه‌السلام ابوبکر صدیق را رضی‌الله عنه مدح کرد که(142a) لو وزن ایمان ابی بکر بایمان العالمین لرجح و حضرت عمر را رضی‌الله عنه مدح کرد که لو لم ابعث لبعثت یا عمر. اما ابوبکر و عمر رضی‌الله تعالی عنهما مغرور نمی‌شدند که ابوبکر می‌گفت گر من دانستمی که خدای تعالی همه کس را رحمت کند همان یک کس را عذاب کند، من ترسیدمی که آن کس من باشم و عمر می‌گفت لیت عمر لم تلده امه. ***خانهٔ خود را شناسد خود دعا،*** ای زبان من. ***تو به نام هرکه خواهی کن ثنا*** و مدح بگو. دایما ***بهر کتمان مدیح از نامحل،*** بهر ممدوح از نااهل، ***حق نهادت این حکایات و مثل*** که به الهام الهی مدح تورا در ضمن حکایات و مثل آورد؛ لاجرم در این محل نیز ***گرچه آن مدح از تو هم آمد خجل***، یعنی مراد از ثنای دقوقی ثنای توست اگرچه ثنای من نه ثنای کبریای تو است. ***لیک بپذیرد خدا جهد المقل***، لیک حضرت خدا قبول کند طاعت درویش را و صدقهٔ اندک را که القلیل عند الجلیل کثیر. ***حق پذیرد کسره ای را در معاف***، حق تعالی پاره‌ای نان را در صدقه قبول کند. ***گر دو دیده کور دو قطره کفاف***، از دو چشم اعمی دو قطره کفایت است. ***مرغ و ماهی داند آن ایهام را***، من اگرچه مراد خود ایهام کردم این را هرکس می‌داند ***که ستودم مجمل این خوش نام را،*** یعنی مجمل و مستور مدح کردم حسام خوب نام را که آن اوصاف اولیا که در او موجوداست. ***تا برو آه حسودان کم وزد***، اجمال من از بهر آن است که باد آه حسودان کم وزد. ***تا خیالش را به دندان کم گزد***، تا خیال او را منکران به دندان انکار نگزد. ***خود خیالش را کجا یابد حسود***، زیرا ***در وثاق موش طوطی کی غنود***، در سوراخ موش

طوطی خواب نمی‌کند. پس در خاطر حسودان خیال با کمال شیخ حسام‌الدین نیاید بلکه آینده باطل خیال حسودان است. ***آن خیال او بود از اختیال،*** خیال حسود است از حیله نه خیال. حسام‌الدین ***موی ابروی وی است آن نی هلال*** که موی ابرو را پیش چشم هلال پندارد. چنان‌که در زمان امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه واقع شد؛ لاجرم به‌حکم تَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ منکران اولیا را نظر کنند، اما نمی‌بینند و در تصور خیال باطل آرند. ***مدح تو گویم برون از پنج و هفت*** و خارج از عدّ و حدّ. ***بر نویس اکنون دقوقی پیش رفت،*** بنویس ای حسام‌الدین که دقوقی پیش رفت به جای امامت.

پیش(143b) رفتن دقوقی

نقد این اشارت و خلاصهٔ این عبارت آن است که سلطان الاولیاء و برهان الاصفیاء سلطان ولد قدس سره الاحد می‌فرمود که حضرت والدم و استادم و شیخم سلطان العلما والعارفین مولانا جلال الحقّ و الملّة والدین عظّم الله ذکره در مثنوی خود قصه‌های اولیای گذشته را ذکر کرده‌است و مقامات ایشان را بیان فرموده، اما غرض از قصّه‌های ایشان اظهار کرامات و مقامات خود است و از آن اولیایی که همدل و همدم و همنشین او بودند، مثل سلطان الواصلین سیّد برهان الدین محقق ترمذی و سلطان المحبوبین والمعشوقین شمس‌الدین تبریزی و قطب الاقطاب صلاح الدین زرکوب القنوی و زبدة الاولیا والسالکین چلبی حسام الدین قدسنا الله بسرّهم احوال خود و احوال ایشان را به واسطهٔ قصّه‌های پیشینیان در آنجا درج کرد. چنان‌که فرموده است، خوشتر آن باشد که سرّ دلبران، گفته آید در حدیث دیگران و در بعض مواضع از آن جهت تصریح به مراد می‌کند چنان‌که اینجا تصریح کرد و مطالعه‌کنندهٔ این کتاب به مشاهدهٔ صورت قصّه غافل از ماقاصد نباشد، بلکه اگر تحقیق اسرار وحدت کرده باشد و سرحدّ یگانگی اولیا راه برده بود یقین داند که مدح یک ولی به حقیقت مدح جمیع اولیاء است و ثنای یک نبی ثنای همهٔ انبیا است چنان که می‌فرماید، ***در تحیات و سلام الصّالحین،*** در تحیات و سلام صلحا. ***مدح جمله انبیا آمد عجین*** و سررشته و مذکور گشته. ***مدح‌ها شد جملگی آمیخته،*** یعنی اگر محقّق نظر بالاتر کند شناسد که همه ارباب کمال مظاهر کمالات ذوالجلال‌اند، پس ستودن کمالات ایشان به عینه ستایش حق باشد؛ لاجرم سرّ کلام الهی که می‌فرماید، الحمدلله بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ، در اینجا متبیّن شود و چون مناط محمدت حسن و احسان است و این هردو غیر او را نیست پس رجوع مجامع جمیح محامد نیز بدو باشد که له الملک و له الحمد به تقدیم طرفین و قصد زیادتی اختصاص مگر به خواص تنبیه می‌کند که ***کوزه‌ها در یک لگن در ریخته*** که همه یکی شده. ***زانکه خود ممدوح جز یک بیش نیست،*** زیرا ممدوح همین یکی است. ***کیش‌ها زین روی جز یک کیش نیست*** که مطلوب همه حق تعالی است. ***زانکه هر مدحی به نور حق رود*** که ممدوح نور حق تعالی است.(143a) ***بر صور واشخاص عاریّت بود*** ؛ لاجرم حسن و جمال و قهر و جلال و نعمت و مال و دولت و اقبال از آن حضرت خداست. دیگران را عاریت است. قطعه

نظر کن باز در خوبان نظر کن — در ایشان بین عیان حسن و رخ دوست
چو خوبان مظهر روی نگارند — در ایشان مغز بی حیران از آن روست

و شیخ عراقی گفته، نظم

در حسن رخ خوبان پیدا همه او دیدم — در چهرهٔ مهرویان زیبا همه او دیدم

رباعی

ای حسن تو در کل مظاهر ظاهر — وی چشم تو در کل مناظر ناظر
از نور رخ و ظلمت زلفت دایم — قومی همه مؤمنند قومی کافر

مدح‌ها جز مستحق را کی کنند، عاقلان و محققان، ***لیک بر پنداشت گمره می شوند*** که اکثر خلق اصحاب حسن و جمال را از روی ظاهر عاشق می شوند و ارباب دولت و اقبال را رازق می‌پندارند. ***همچو نوری تافته بر حایطی،*** یعنی آن نور که بر دیوار تافته است، عاریت است. ***حایط آن انوار را چون رابطی،*** لاجرم دیوار طیره اگر به نور آفتاب و ماه نورانی می‌نماید در حقیقت نور از آن او نیست. پس ستاییدن روشنی دیوار همان آفتاب و ماه ستاید. ***لاجرم چون سایه سوی اصل راند*** یعنی چون آفتاب و ماه فرو می‌رود، نور و سایه به او تابع می‌شود. ***ضال مه گم کرد وز استایش بماند،*** آن مرد گمراه ماه و آفتاب را گم کرده و از مدح دیوار بماند. پس کسی که حسن عارضی را مدح می‌کند، چون او زایل شود مجال مدح و مقال او نماند. ***یا ز چاهی عکس ماهی وانمود، سر به چه کرد ضال آن را می ستود،*** سر را به چاه کرد آن را مدح کرد. در حقیقت ماه است او. ***در حقیقت مادح ماه است او*** و در حقیقت مدح‌کننده ماه است آن ضال. ***گرچه جهل او به عکسش کرد رو،*** اگرچه جهل آن ضال به عکس ماه رو کرد. پس کسی که مشاهدهٔ ماه بر آسمان دست داده‌اند چون عکس در آب چاه بیند، عشق‌ها با عکس ماه بازد و به هزار زبان مداحی او آغاز کرد و اگر نظر بالاتر کند نداند که به حقیقت عاشق و مدّاح ماه است نه عکس عاریتی بر آب چاه است. شعر

گر پر شود جهان همه از ماه منظران والله لیس ینظر عینی الی سواک

مدح او مه راست نی آن عکس را، حقیقت. ***کفر شد آن چون غلط شد ماجرا،*** گر معبود دیگری را. ***کز شقاوت گشت گمره*** (144b) ***آن دلیر،*** شجیع بی‌تدبیر. ***مه به بالا بود و او پنداشت زیر،*** از آن جهت نظربه چاه کرد. در این محل تنبیه است که به‌حکم تعشقوا ولو بهرّة، عشق ممدوح است و لهذا گفته‌اند سالک عاشق بهتر از زاهد خشک است، اما به‌موجب العشق میل بلا نیل، درعاشق مجازی میل می آید نه وصول، زیرا وصول به معشوق مجازی اگر به جماع حرام باشد، عصیان و سبب دوری رحمن است و اگر به جماع حلال باشد صورت نقصان شوق و کمی طلب باشد و لهذا در اوایل حال سالک را تجرّد شرط کرده‌اند.

الحکایة

شخصی خرش را گم کرده بود. به مجلس شیخ سیف‌الدین آمد و گفت: ای شیخ خرم گم کردم. شیخ همین ساعت فرمود که ای جماعت از شما کسی باشد که از عشق و عاشقی و معشوقی لذّتی نیافته باشد. شخصی برخاست و گفت: من از آن قبیلم. نظم

شیخ گفتا کجایی ای خردار هان خرت یافتم فسار بیار

هرکه از عشق بی‌خبر باشد اندر این ره بسان خر باشد

زین بتان خلقان پریشان می شوند که به زنان خوب صورت و پسران فرشته سیرت دل می‌دهند. ***شهوت رانده پشیمان می‌شوند،*** چون شهوت رانند پشیمان می‌شوند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ان اخوف ما اخاف علی امتی عمل قوم لوط و فرمود من مسّ غلاما بشهوت لعنة الله علیه والملائکه والناس اجمعین و فرمود من قبل غلاما بشهوة عذبه الله تعالی فی نار جهنم الف سنه. کنار و بوسه بر عاشق حرام است، اگر مردی قناعت کن به دیدار. ***زانکه شهوت با خیالی رانده است*** نه به حقیقت. ***در حقیقت دورتر وامانده است،*** به واسطهٔ خلق از خالق دور مانده‌است. ***با خیالی میل تو چون پر بود،*** مثل است. ***تا بران پر بر حقیقت بر شود*** که به‌حکم المجاز قنطرة الحقیقه، میل تو به حقیقت رسد. ***چون براندی شهوت و پرّت بریخت*** و بی پر و بال گشتی. ***لنگ گشتی وان خیال از تو گریخت***. پس علاج این است که ***پر نگهدارد و چنین شهوت مران*** که بقای بردمال این است. ***تا پر میلت***

پرد سوی جنان، پس از اتباع شهوت احتراز می‌باید. ***خلق پندارند عشرت می‌کنند***، غافلان از اینکه ***بر خیالی پر خود برمی‌کنند*** و از وصول اصلی دور مانند.

الحکایة

عین القضاة فرموده، ای عشق مخلوقی مهیّا کن تا تورا به خالق رساند و مبادا که شهوت بازی را عشق نام نهی و این سخن تفصیل می‌خواهد.

لاجرم ***وام دار شرح این نکته شدم*** که برمن(144a) وام باشد که این را شرح کنم. ***مهلتم ده معسرم زان تن زدم***، به‌حکم وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ مهلت ده به من که در وقت یسار ادا کنیم.

اقتدا کردن قوم

پیش در شد آن دقوقی در نماز، پیش رفت به منزل امامت. ***قوم همچون اطلس آمد او طراز***، علم جامه اصل و گزیدهٔ طراز است و لهذا در امام اعلمیّه و اقرائیّه شرط کرده‌اند و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من صلّی خلف امام تقی فکانما صلی خلف نبی. ***اقتدا کردند آن شاهان قطار***، آن هفت مرد صف کشید. ***در پی آن مقتدای نامدار***، یعنی دقوقی نیکوکار. ***چونکه با تکبیرها مقرون شدند***، وقتی که امام الله‌اکبر گفت به‌حکم انی جعل الله لیؤتم به فاذا کبّر کبّر و ایشان نیز الله‌اکبر گفتند. چون وقت الله‌اکبر گویند ایشان نیز الله‌اکبر گفتند. ***همچو قربان از جهان بیرون شدند***، همچو گوسفند قربان شده به جهان دیگر رفتند و ماسوی را فراموش کردند که در نماز چنین خشوع و خضوع می‌باید و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ الرّجلین من امتی یقومان الی الصلوة رکوعمها و سجودهما سواء و ان مابین صلوتهما کما بین السماء والارض. ***معنی تکبیر این است ای امام***، الف را یا می‌باید خواند. ***کای خدا پیش تو ما قربان شدیم*** و از این جهان فانی بیرون گشتیم. ***وقت ذبح الله اکبر می‌کنی*** ای مصلّی. ***همچنین در ذبح نفس کشتنی***، در ذبح نفس چنین می‌باید گفت کشتنی است. بزرگان گفته‌اند معنی الله‌اکبر آن است که حضرت الله بزرگتر است از هرچیز، به صفت بزرگی موصوف است و به نعمت عظمت و جلال معلوم و معروف. گرهیچ احد با وجود کبیر میل به فقیر نکند و به امید مصادفت راضی به حقیر نشود. پس به حقیقت تصدیق الله‌اکبر از کسی درست آید که زنگار تعلقات ماسوی از روی آینهٔ خاطر بزداید و دست از دامن نفس خویش که از عالم ظلمات است و از روی طبیعت که معدن شرّ و ماوی رجس است باز دارد و از ملابس نفس مجرّد گردد و در خلع کسوت وجود بکوشد تا از جامه خانهٔ کرم خلعت شهود بپوشد و به خروج از قیود نفس و صفات او و غیبت از کل ماسوی مشهود حقیقی سعادت دوام مشاهده که صلوة روح است دریابد و از طایفه‌ای که به مقتضای خلقت و طبیعت نفس که معدن رذائلند مستثنی گردد. دیگر در هنگام قیام و حالت استادن در صف(145b) نماز از حال صفوف روز قیامت در حضرت پادشاه بی نیاز یاد کند و یقین داند که روز رستخیز و هنگام ملاقات حق از دست آویز چاره نیست و هیچ شک نیست که به‌حکم يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ، ملک و مال و عظمت و جلال و دولت و اقبال و فرزندان به اجمال را در چارسوی حشر نشر چند بازاری نخواهد بود، بلکه دمی باید که از تعلقات اغیار سلیم باشد؛ یعنی هیچ دست آویزی مثل دل نیست. ***تن چو اسماعیل و جان همچون خلیل***، تن مانند اسماعیل برای قربان است و جان همچون خلیل مانند کشندهٔ آن است. ***کرد جان تکبیر بر جسم نبیل***، بزرگ فربه. ***گشت کشته تن ز شهوت‌ها و آز***، گشت میّت بدن ز شهوت‌ها و طمع؛ یعنی در جان کند نیت او را بسم‌الله باید کرد که تا مردار نمیرد؛ لاجرم ***شد به بسم‌الله بسمل در نماز***، به بسم الله مذبوح در نماز. پس کسی که به ملازمت نماز بمیرد. پس از این حضرت مولانا تنبیه می‌کند بر بعض حکم و اسرار صلوة که مصلّی را در هنگام مباشرت افعال و اقوال و حرکات و سکنات ارکان

مخصوصه ملاحظهٔ آن اسرار و حکم لازم و واجب است و در ایراد صورت نماز اتّصاف بدان معانی مهم. چنان‌که در توجّه محراب به‌حکم رجعنا من جهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر، قصد محاربهٔ نفس امّاره و شیطان کند و در استقبال قبلهٔ جمیع ماسوای را در قفا بگذارد که تکبیرة الافتتاح را تحریمه گویند یعنی حرام کنندهٔ همهٔ کارهای دنیا است و روی به فاطر سماوات و ارض برآرد و از هرچه سمت زوال دارد قطع محبّت کند تا خلیل آسا به‌حکم لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ پشت پا بر جمیع ماسوی زده بر مقتضای قضیّهٔ مرضیّهٔ. إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا روی نیاز به قبلهٔ راز تواند آورد و در اوان گفتن تکبیر و بسم‌الله ذبح نفس فرمانی و بسمل کردن اضحیهٔ وجود فانی به تقدیم رساند. ***چون قیامت پیش حق صفها زده***، یعنی ایشان در قیام صف زده بودند همچو روز قیامت که مجرمان پیش حق تعالی صف‌ها زدند ***در حساب و در مناجات آمده***، با این ملاحظه بودند. ***ایستاده پیش یزدان اشک ریز*** و گریان. ***برمثال راست خیز رستخیز***، همچو آن کس که روز رستخیز بر پای راست برخیزد. ***حق همی گوید چه آوردی مرا***، حق هر مجرم را به‌حکم وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ می‌گوید چه آوردی من را. ***اندرین مهلت که دادم من تورا*** که مدّت عمر(145a) ایّام مهلت بود. ***عمر خود را برچه پایان برده ای*** و در چه کار تمام کرده‌ای. ***قوت و قوّت در چه فانی کرده‌ای*** و به چه صرف کرده‌ای. ***گوهر دیده کجا فرسوده‌ای*** و محو کرده‌ای. ***پنج حس را در کجا پالوده‌ای*** و صافی او صرف کرده‌ای و درد وی پالوده‌ای ***چشم و گوش و هوش و گوهرهای عرش*** و جواهر عرش را ***خرج کردی چه خریدی تو ز فرش*** و از زمین. ***دست و پا دادمت چون بیل و کلند***. تورا دست و پا دادمت مانند بیل و کلند تا که در بوستان جهان و در زمین و زمان به‌حکم الدنیا مزرعة الآخرة، فراشت ***من ببخشیدم ز خود آن کی شدند***، بدان ای مرد عاقل که چون حضرت الهی به‌حکم خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا به کرم بی‌غایت و نهم بی‌نهایت را ارزانی داشته و خزاین ظاهری از اعضا و حواس و دفاین باطنی از اسرار بی‌قیاس بدو تسلیم نموده و مدّتی مهلت داده و بدین سرمایه تجارت فرمود و به حسب مقتضای اسماء جمال و جلال تاجران این غربت آباد و فرقت گشته بعضی به واسطهٔ تجارت دنیای فنای و بیع مستلذّات جسمانی اصلا از ذکر رب المال و یاد شرمساری هنگام سئوال ذاهل نگشته که رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ و بعضی نقد نقاید ضلال خریده و گنج بی کرانهٔ هدایت از دست داده و حالت ملاقات صاحب حق به تمامی فراموش کرده که أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ؛ لاجرم از برای تفریق در میان این دو حضرت خدای سئوال‌ها کند. ***همچنین پیغام‌های دردگین*** و سوزناک ***صد هزاران آید از حضرت چنین***. روز دین ***در قیام این کفتها دارد رجوع*** به جانب بنده ***وز خجالت شد دوتا او در رکوع***، زیرا ***قوّت استادن از خجلت نماند***؛ لاجرم ***در رکوع از شرم تسبیحی بخواند***، امّا از طرف حضرت خدا ***باز فرمان می‌رسد بردار سر***، مرهون است. ***از رکوع و پاسخ حق برشمر***، جواب حضرت خدا را عذر کن و آن عذری که از برای تقصیرها داری بیار. ***سر برآرد از رکوع آن شرمسار***، چون از رکوع سر برآرد و او را جواب نیست که به حضرت شاید. ***باز اندر رو فتد آن خام کار***، پس از شرمساری آن خام کار روی به سجده آرد. ***باز فرمان آیدش بردار سر***، باز او را از جانب حق تعالی فرمان آید که سر را بردار ***از سجود و وا ده از گرده خبر***، آنچه کرده‌ای از آن خبر بده. ***سر برآرد او دگر ره*** (146b) ***شرمسار***، بار دیگر سر بردارد آن شرمنده، امّا از شرمساری ***اندر افتد باز در رو همچو مار***. دیگر از حضرت بی نیاز عتاب جان گداز می‌رسد. ***باز گوید سر برآر و بازگو***، سر از سجده بردار و بر عمر تلف کرده عذر بیار. ***که بخواهم جست از تو مو به مو***؛ لاجرم از خطاب‌های عتاب‌آمیز و از توبیخات حسرت‌انگیز. ***قوّت پا ایستادن نبودش***، قوّت و طاقت برپا ایستادنش نماند. ***که خطاب هیبتی بر جان زدش*** و از

آن بی‌مجال شود. ***پس نشیند قعده زان بار گران*** و ثقیل. ***حضرتش گوید سخن گو با بیان*** و عذر تورا به من بگو عیان. ***نعمتت دادم بگو شکرت چه بود*** و شکر نعمت کرده‌ای؟ ***دادمت سرمایه هین بنمای سود***، حضرت خدا همچو صاحب مال بندگان را سرمایه داده است و به تجارت فرستاده. آن بنده که سرمایه سود کرده‌است، مقبول است و مودود و آن بنده که سرمایه را تلف کرده‌است، محجوب است و مردود. زهی خسران تاجری که در طلب سود سرمایه از دست داده باشد و راهزنان شیاطین و نفس و هوا درغارت‌کردن نقد قلب روان و گنج گرانمایهٔ عقل و ایمان اوست. به یغما گشاده بود و آن بیچاره عمر ضایع کرده به هیچ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ روی به حضرت رب المأل آورده؛ لاجرم به‌حکم من نوقش فی الحساب فقد عذّب، از شدّة محاسبه درماند از برای استعانت انبیاء کرام علیهم السلام. ***رو به دست راست آرد در سلام،*** یعنی ***سوی جان انبیا و آن کرام*** و خسارت خویش بر ایشان عرضه دارد و طلب شفاعت نماید. ***یعنی ای شاهان شفاعت کین لئیم،*** یعنی می‌گوید ای پادشاهان شفاعت کنید که این لئیم سخن، ***سخت در گل ماندش پای و گلیم،*** پس مرا شفاعت کنید که حضرت خدا مهلتم دهد تا عبادت کنم.

بیان اشارت سلام سوی دست راست در قیامت از هیبت محاسبه و از انبیا علیهم السلام استعانت و شفاعت خواستن

رسول‌الله علیه‌السلام یکی پند می‌داد که اغتنم خمسا قبل خمس. شبابک قبل حرمک و صحتک قبل سقمک و غنائک قبل فقرک، فراغک قبل شغلک و حیاتک قبل موتک؛ لاجرم در طاعت استعجال و مبادرت در اعمال می‌باید و لهذا در جواب، انبیا می‌فرماید ***انبیا گویند روز چاره رفت***، که آن دنیا بود. ***چاره آنجا بود و دست افزار زفت***، آلت و اسباب وافر. امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه گفت التؤده فی کل شیء خیر(146a) الا فی اعمال الاخرة. ***مرغ بی هنگامی ای بدبخت رو***، وقت را فوت کرده‌ای. ***ترک ما گو خون ما اندر مشو***؛ لاجرم آن مضطر و بی قرار. ***رو بگرداند به سوی دست چپ*** یعنی ***در تبار و خویش گویندش که خب***، آن بیچاره از خویش و تبار امید فریادرسی دارد. ایشان گویندش که خاموش و از ما خایب و ناامید شو چاره مجو. ***هین جواب خویش گو با کردگار***، سئوال و حساب را جواب بگو به حضرت حق، زیرا ***ما کنیم ای خواجه دست از ما بدار***. به‌حکم لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ، ما را چندان ابتلای خود هست که پروای خویش و بیگانه نیست. ***نی از این سو نی ازان سو چاره شد***؛ لاجرم ***از همه نومید شد مسکین کیا***، آن فقیر و بی نوا. ***پس در آرد هر دو دست اندر دعا،*** دست نیاز بردارد و روی نیازمندی به حضرت بی نیاز آرد، ***کز همه نومید گشتم ای خدا***، میدار تو می‌باید مرا. ***اول و آخر توی و منتها***، بدان‌که آنچه شنیدی اوصاف مؤمن مجرم است که در دنیا نماز گزاردی، اما در روز قیامت از گناه شرمسار باشد، ولیکن اقتدار قیام و قعود و مجال رکوع و سجود دارد، اما وای بر آن سرکش که پی آرزوی استکبار روی از طاعت تافته‌اند و ثبات بر جادّ طاعات نیافته؛ لاجرم ایشان را در قیامت نه مجال پیشانی بر زمین نهادن باشد و نه امکان پشت خم دادن بود. کما قال الله تعالی يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ، و هُم سالمون. ***در نماز این خوش اشارت‌ها ببین*** و یاد کن احوال یوم دین. ***تا بدانی کین بخواهد شد یقین***، به‌حکم وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ، از تدبیر یوم قیام غافل مباش و این آیت آخر همهٔ آیات است در نزول؛ یعنی بترسید از آن روز که در آن روز رجوع می‌خواهید کرد به حضرت خدا. پس ساز آن روز بکنید که هر نفس را جزاء عمل او وفا کنند و ایشان را ظلم نباشد به نقص ثواب و تضعیف عِقاب. ***بچّه بیرون آر از بیضه نماز،*** یعنی نماز را به تأنی بگذار و تعدیل ارکان کن به وجهی که مرغ بر بیضه نشیند و به تأنی و صبر بچّه را بیرون آرد. ***سر مزن چون مرغ***

بی تعظیم و ساز، در گذاردن نماز چنین تعجیل مکنید که مرغی از زمین دانه و ریزه چیند و قرار و تأنّی نکند و سر به زمین زند و زود بردارد. بلکه نماز را تعظیم کنید و او را سبب مغفرت سازید. قال النبی علیه‌السلام الا اخبرکم با سوء الناس سرقة قالوا من هو یا رسول‌الله. قال(147b) الذی یسرق من صلوته. قالوا و کیف یسرق من صلواته. قال لا یتم رکوعها و لا سجودها.

شنیدن دقوقی در میان نماز افغان کشتی غرقه خواست شدن

آن دقوقی در امامت کرد ساز، یعنی نیّت کرد که امام شود و بگذارد نماز. ***اندرآن ساحل درآمد در نماز*** و شروع کرد در نیاز. ***وآن جماعت در پی او در قیام***، آن هفت مرد در پس او بودند در قیام. ***اینت زیبا قوم و بگزیده امام*** و مختار انام. ***ناگهان چشمش سوی دریا فتاد***، ناگهان چشم دقوقی به سوی دریا افتاد. ***چون شنید از سوی دریا داد داد*** و افغان و فریاد. ***در میان موج دید او کشتیی***، در بحر ملح اجاج قومی هواپرستی را در کشتی هستی دید. ***در قضا و در بلا و زشتیی*** و مبتلای تلاطم امواج صفات بشریّت. ***هم شب و هم ابر و هم موج عظیم***، هم ظلمت دنیا هم تموّج بحرهوا هم بحر عظیم بحر حوادث و بلا به‌حکم ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ. ***این سه تاریکی و از غرقاب بیم*** و از غرق شدن خوف. ***تندبادی همچو عزرائیل خاست*** و از عواصف قهر که از مهیب کبریا همچو عزرائیل جان ستان پیدا گشت. ***موج‌ها آشفت اندر چپّ و راست*** و اهل کشتی مضطرب گشتند. چنان‌که می‌فرماید، ***اهل کشتی از مهابت کاسته***، از مهابت تلاطم امواج کاسته و ***نعرهٔ وا ویل‌ها برخاسته*** و از نهاد هریکی نعره و فریاد برخاسته. ***دست‌ها در نوحه بر سر می‌زدند***، به‌حکم فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ. ***کافر و ملحد همه مخلص شدند*** از بیم غرق. ***با خدا با صد تضرّع آن زمان***. هریکی به صد تضرّع و زاری التجاء یاری نمود. ***عهدها و نذرها کرده به جان*** و عهد صدقه و قربان. کرده ***سربرهنه در سجود آنها که هیچ***، آن مردمان هرگز. ***رویشان قبله ندید از پیچ پیچ***[۱۷۲] و به جانب قبله توجّه نکرده. در این مرتبه یک حصّه آن است که در زمان سلامت کسی که اهل عبادت نباشد، حاجت او روا نباشد در وقت مصیبت و ایمان بأس نیز چنین است و کسی که در زمان مصیبت توبه کند، امّا چون از او خلاص یابد نقض عهد کند بدان توبه اعتبار نیست و لهذا می‌فرماید، ***گفته که بی فایده است این بندگی***، حضرت حق گفته بی‌فایده است این عبودیّت و زاری. ***آن زمان دیده در آن صد زندگی***، در آن زمان صد زندگی دیده باشی و طاعت نکنی. ***از همه امّید ببریده تمام***، این اهل کشتی. ***دوستان و خال و عم بابا و مام***،(147a) مادر. ***زاهد و فاسق شد آن دم متّقی***، از بیم هلاک فاسق نیز همچو زاهد متّقی، ***همچو در هنگام جان کندن شقی*** که در حالت نزع ایمان آرد. ***نی ز چپ شان چاره بود و نی ز راست***، چنان‌که در مجرمان روز قیامت گذشت. ***حیله‌ها چون مُرد هنگام دعا است***، چون همه حیله بمرد وقت دعا باشد. ***در دعا ایشان و در زاری و آه***، از سر سوز و گداز و ***بر فلک زیشان شده دود سیاه***، برفته هرگاه و از عالم غیب به سر ایشان ندا همی‌رسید که هر آینه الطاف بی‌غایت و کرم بی‌نهایت ما اقتضای آن می‌کند که به‌حکم ان ربکم حی کریم من عبده اذا رفع الیه یستحی من عبده اذا رفع الیه یدیه ان یردّهما صفرا حتی یضع فیما شیئا آنچه مطالب شما است در کنار نهیم و کشتی را از این لجّهٔ خون‌خوار داده به ساحل دهم، اما شما پس از خلاص انکار عطا می‌کنید. ***دیو آن دم از عداوت بین بین***، شیطان نیز در آن وقت از دشمنی بین بین. ***بانگ زد کای سگ پرستان***[۱۷۳] ***علّتین***، ای نفس را مطیع شدگان شما را دو مرض. ***مرگ***

---

[۱۷۲] پیچ پیچ: هیچ هیچ- اصل

[۱۷۳] کای سگ‌پرستان: کای سگ شما را- اصل

جسک ای اهل انکار و نفاق، این مصراع بیان علّتین است. ***عاقبت خواهد بدن این اتفاق***، یعنی ای اهل نفاق، این تضرّع و زاری که می‌کنید از صمیم دل نیست، بلکه نیّت شما برآن است که چون خلاص شوید. ***چشمتان***[۱۷۴] ***تر باشد از بعد خلاص***، مرهون است. ***که شوید از بهر شهوت دیو خاص*** وچنان عاقل شوید. ***یادتان ناید که روزی در خطر*** و در خوف عرق و بیم سر. ***دست تان بگرفت یزدان از قدر*** و خلاص کرد شما را از شر. ***این همی‌آمد ندا از دیو لیک***، حد نفس خود سخن راست و حق است. ***این سخن را نشنود جز گوش نیک***، به‌حکم انظر الی ما قال و لا تنظر الی من قال، این سخن را گوش نیک می‌شوند. ***راست فرمودست ما را مصطفی***، علیه‌السلام. ***قطب شاهنشاه و دریای صفا*** و خیر انام و مقتدی. ***کانچه جاهل دید خواهد عاقبت***، آن چیز را که جاهل عاقبت ببیند. ***عاقلان بینند اوّل مرتبت*** که عاقلان آخربین باشند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، الکیس من دان نفسه و عمل بما بعد الموت والاحمق من اتبع نفسه هواها و تمنّی علی الله. ***کارها زاوّل اگر غیب است و سر*** و مستور. ***عاقل اوّل دید آخر آن مصر***، آنکه پیوسته در گناه باشد. شعر

دل نهادم بر جفا چون دیدم آن قدّ بلند بر درخت آن به که بیند مرد عاقل چوب را

اوّلش پوشیده باشد وآخر آن(148b) کارها، ***عاقل و جاهل ببیند در عیان***، پس می‌باید که در حال از عواقب امور اندیشده کنید و در مشاهدهٔ انجام از آغاز حزم وجودت را پیشه کنید. ***گر نبینی***[۱۷۵] ***واقعهٔ غیب ای عنود*** و معاند. ***حزم را سیلاب کی اندر ربود***، یعنی حزم و احتیاط تورا سیل بتر بوده است. ***حزم چه بود بدگمانی در جهان***، یعنی ***دم به دم بیند بلای ناگهان*** و از او اجتناب کند.

تصورات مرد حازم

آنچنان که ناگهان شیری رسید، یعنی چنان‌که ناگهان شیری در رسید. ***مرد را بربود در بیشه کشید*** و بیچاره را ربود و به سوی بیشه کشید. ***او چه اندیشد در این بردن ببین***، آن مرد بیچاره چه فکر کند در آن بردن، بنگر. ***تو همان اندیش ای استاد دین***، یعنی کسی که شیر را رباید و به سوی بیشه کشد آن کس در آن حالت در اندیشهٔ جمع مال و تحصیل منال نشود. تو را نیز شیر قضا و عزرائیل پنجه زده است که دم به دم سوی عدم می‌کشد؛ لاجرم در فکر دنیا مباش و در ملاحظّ معاش و غنا مباش. ***می‌کشد شیر قضا در بیشه‌ها***، امّا ***جان ما مشغول کار و پیشه‌ها***؛ لاجرم قافلهٔ عمر کوس رحلت کوفته و ما بی‌خبر سرمایهٔ حیات از دست رفته و ما را سودای سود در سر و شیر اجل هریک را به بیشه کشان و ما در این کشاکش غافل و روز امل به شب رسید و ما به امید فردا از حال امروز ذاهل. ***آنچنان کز فقر می ترسند خلق***، مرهون است به بیت ثانی. ***زیر آب شور رفته تا به‌حلق***، زهی خسارت که از خوف و فوت دنیا که در جنب حضرت کبریا قدر جناح به عوضه ندارد. همیشه دل تنگ باشد و از بیم افتقار و مشیت اضطرار پیوسته با خلق خدا در جنگ باشد. ***گر بترسندی از آن خلق آفرین***، یعنی خدای رب العالمین. ***گنج‌هاشان کشف گشتی در زمین***، گنج‌ها و دفینه‌ها ایشان را کشف گشتی در زیر زمین. ***جمله شان از خوف غم در عین غم***. بیت

غم ناآمده خوردن به نقدم رنجه می‌دارد همان بهتر که با فردا گذارم کار فردا را

---

[۱۷۴] چشمتان: چشمشان- اصل

[۱۷۵] نبینی: ببینی- اصل

در پی هستی فتاده در عدم، از برای وجود موهوم هستی محقّق را به باد داده. رسول‌الله علیه‌السلام عبدالله بن عمر را پند می‌داد که یا عبدالله اذا اصبحت فلا تحدث نفسک بالمساء و اذا امسیت فلا تحدث نفسک بالصباح و خذ من حیاتک لموتک و من صحّتک لسقمک.

دعا و شفاعت دقوقی در خلاص کشتی

چون دقوقی آن قیامت را بدید که اهل کشتی در ورطه و اضطرار. ***رحم او جوشید و اشک او*** (148a) ***دوید،*** دریای رحمتش به جوش آمد و موج اشکش بخروش؛ لاجرم به‌مناجات رب العزّه بجوشید و خروشید. ***گفت یا رب منگر اندر فعل شان،*** ای فریادرس درماندگان که تویی پناه مضطران، به‌حکم أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ و تویی ملجأ درویشان که هیچ کس جز بارگاه جلال تو پناه ندارد. پس در افعال ناشایست و اقوال نابایست این اهل کشتی منگر و آنچه لایق کرم توست بکن. ***دست شان گیر ای شه نیکونشان*** و به پشتی عنایت این اهل کشتی را به سلامت و عافیت به ساحل نجات و سعادت ببر که سالک خضرصفت بی‌بخشایش هدایت تو از ورطهٔ ظلمات بشریّت به سرحدّ چشمهٔ حیات معرفت نرسد. ***خوش سلامتشان به ساحل با زبر*** و ایشان را از غرق خلاص کن. ***ای رسیده دست تو در بحر و بر،*** ای رسیده قدرت تو به دریا و خشکی. ***ای کریم و ای رحیم سرمدی،*** سرمدی آن است که اول و آخر او نباشد. ***درگذار از بدسگالان آن بدی،*** معنی این مصراع به ترکی گچور اول یرامز صانجی لردن بو یرامزلیغی؛ یعنی خلاص ده بدیشان از این بلا. ***ای بداده رایگان صد چشم و گوش*** که این دو اشرف حواس است. ***بی ز رشوت بخش کرده عقل و هوش،*** به انسان که عقل افضل نعم است. ***پیش از استحقاق بخشندهٔ عطا،*** ای خالق ارض و سما. ***دیده از ما جمله کفران و خطا،*** همیشه دیده از انکار نعمها. ***ای عظیم از ما گناهان عظیم*** و معاصی کبیره. ***تو توانی عفو کردن در حریم،*** تویی بخشاینده و هم ما***ز آز و حرص خود را سوختیم،*** ما از طمع و حرص خویش را سوختیم. باز به دعای تو دست حاجت برداشتم ***وین دعا را هم ز تو آموختیم،*** این نیز عطای توست. ***حرمت آنکه دعا آموختی*** ما را، ***در چنین ظلمت چراغ افروختی،*** دیده‌ها را روشنی دادی. ***همچنین می‌رفت بر لفظش دعا،*** همچنین بر لفظ دقوقی دعا می‌رفت. ***آن زمان چون مادران باوفا،*** از بهر فرزندان. ***اشک می‌رفت از دو چشمش وآن دعا،*** لفظ وآن دعا مرهون است. ***بی‌خود از وی می برآمد بر سما،*** اگر معترضی می‌گوید در اثنای صلوات اشتغال به امثال این دعوات مفسد صلوة است، در جواب گوییم در این دعا و مناجات واسطهٔ اغیار نبود و در این طلب نجات حرف و صوت بکار نبود. به تخصیص که پیش از این به اشارات واضحه و عبارات لایحه به تقدیم رسیده‌است که مراد از این نماز نه ایراد ارکان(149b) مخصوصیه است، بلکه طهارت این نماز ترک دنیا است و تحریمهٔ او. تحریم ملاحظهٔ ماسوی و تکبیر او تکبیر فنا؛ لاجرم دعایی که مشابه کلام ناس باشد قاطع این صلوة نتواند بود و اگر در اینجا شبهه روی نماید که باد از خروج از قید هستی و ما و من پرستی امثال این دعا چگونه متصور است؟ جواب آن است که می‌فرماید، ***آن دعای بی‌خودان خود دیگر است،*** همچو دعای اهل ظاهر نیست، ***آن دعا زو نیست گفتِ داور است،*** زیرا ***آن دعا حق می‌کند چون او فناست،*** آن دقوقی نیست گشت. ***آن دعا و آن اجابت از خداست،*** هم دعا کننده هم اجابت کننده حضرت اوست. ***واسطهٔ مخلوق نی اندر میان،*** زیرا ***بی‌خبر زان لابه کردن جسم و جان،*** غافل است از آن تضرّع و نیاز تن و جان. ***بندگان حق رحیم و بردبار،*** بندگان خاص رحمت کننده و بارکشنده باشند. ***خوی حق***[۱۷۶] ***دارند در اصلاح کار،*** به‌حکم تخلّقوا باخلاق الله، خوی حق تعالی دارند

[۱۷۶] خوی حق: حق خوی- اصل

در نیک ساختن کار. ***مهربان بی رشوتان یاری‌گران***، یعنی مشفقان بی‌عوض و یاری‌کنندگان بی‌غرض. ***در مقام سخت و در روز گران*** و یوم ثقیل. ***هین بجو این قوم را ای مبتلا***، تا خلاص شوی از بلای دنیا و عذاب آخرت. ***هین غنیمت دارشان پیش از بلا*** که نمی‌آید به همّت ایشان قضا. ***رست کشتی از دم آن پهلوان***، یعنی باری از همّت و زاری آن جوانمرد کشتی از ورطهٔ هلاک و نکبت به ساحل سلامت کرد و کشتی به پیش همّت آن صاحب دولت از غرقاب رسته و ***اهل کشتی را به جهد خود گمان*** و اهل کشتی اعتقاد به چستی و جلادت خویش. ***که مگر بازوی ایشان در حذر***، خود گمان اهل کشتی این بود که قوّت بازوی ایشان در حذر، همچو پهلوان تیرانداز ***بر هدف انداخت تیری از هنر***، یعنی چنان که تیرانداز از هنر خود پندارد که تیر بر هدف زند، اهل کشتی نیز پنداشتند که از هنر کشتیبانی خلاص شدند و چنان که***پا رهاند روبهان را از شکار***، یعنی روبهان را در هنگام شکار و در ساعت فرار جز پای پویا نرهاند. ***وان ز دم دانند روباهان غرار***، اما آن خلاص از دم دانند روباهان از روی اغترار و می‌گویند که رستن ما از حیله و جنبانیدن دم است که روباه در زمان فرار از سگ دم را به جانبی جنباند تا سگ بدان طرف می‌رود، روباه چست و چالاک به سوی دیگر گریزد. خلاص نیز خلاص از بلا و اجابت دعا را از خویشتن(149a) دانند نه از اولیا. ***عشق‌ها با دم خود بازند کین***، که این دم. ***می‌رهاند جان ما را در کمین*** و از ضرر دشمن پنهان. ***روبها پا را نگهدار از کلوخ***، یعنی ما می‌گوییم ای روباه پای خود را نگاه دار از کلوخ و سنگ تا مجروح نشود، زیرا ***پا چو نبود دم چه سود این چشم شوخ*** و گستاخ. آری به‌حکم انّما تزاقون بضعفائکم، ***ما چو روباهان و پای ما کرام*** و فقیران مکرمان، ***می رهاندمان ز صد گون انتقام***. پس نعمت و جاه و سلطنت و دستگاه و دولت و اقبال و عظمت و جلال اهل دنیا را فایض از این همت اهل‌الله است و خلاص و نجات از شداید مبتلایان هوا را به برکت دعای خاصان حضرت آله که دیدهٔ بینا و گوش شنوا و دست گیرای او پای پویان ما ایشان است و در آخرت نیز خلاص ما از عذاب به شفاعت ایشان خواهد شد. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، یقال للرجل قم یا فلان فاشفع فیقول الرجل فیشفع للقبیلة و لاهل البیت و للرجل للرجلین علی قدر علمه. ***حیلهٔ تاریک ما چون دم ماست*** که خلاص خود را از آن حیله می‌پنداریم. از آن جهت بر مقتضای عقل جزوی حیله‌ها سازیم. ***عشقها بازیم با دم چپ و راست*** و در دفع بلاها مکرها پردازیم. ***دم بجنبانیم ز استدلال و مکر*** ما، ***تا که حیران ماند از ما زید و بکر***؛ لاجرم ***طالب حیرانی خلقان شدیم*** و دست به‌دام فریب ابلهان کردیم. ***دست طمع اندر الوهیّت زدیم***، می‌خواهیم که خلق ما را معبود و متبوع خود گردانند ***تا به افسون مالک دل‌ها شویم***، یعنی به اظهار هنر خویش خودنمایی‌ها کنم و دلهای خلق را بربایم. ***این نمی‌بینیم ما کاندر گویم*** و در قعر چاهیم، اما قعر چاه را صدر سر برجاه پنداریم که دیگران از قعر چاه خلاص کنیم و غیر التقی یأمر الناس بالعقبی الخ. ***در گوی و در چهی ای قلتبان***، در گوه چاهی ای قلتبان ای ابله. ***دست وادار از سبال دیگران***، دست بردار از برون غیر و از تابع کردن دیگران. چون حضرت مولانا از تألیف کتاب مثنوی پند اهل طریقت است و در این مرتبه آنان را که پند می‌گوید به غرور علم و معرفت و گفتن وعظ و نصیحت خود را نیک مرد پندارند، اما سخن خود عامل نیستاند و دعوی شیخی و ارشاد کنند، اما اهل هوا و دنیااند. ***چون به بستاتی رسی زیبا و خوش***، یعنی از قعر چاه خلاص شوی و برسی به مقام دلکش، ***بعد از آن دامان خلقان گیر و کش***.(150b) حق تعالی عیسی را وحی کرد که یا ابن مریم عظ نفسک فان انفطت حفظ الناس و الا فاستحیی منی. ***ای مقیم حبس چار و پنج و شش***، ای که محبوس چار عناصر و پنج حواس و شش جهتی، با مراد مقیمی معدودی چند است در مقابلهٔ مراتب غیرمتناهیه. ***نغز جای دیگران را هم بکش***، این سخن بر وجه استهزاء است. ***ای چو خربنده حریف کون خر***، در پس خری و در خدمت اویی. ***بوسه گاهی***

یافتی ما را ببر، این نیز بر وجهی استهزاء است که در وقت پاک‌کردن کون خر آب دهن اندازی. پی روی و در پی[۱۷۷] خران دنیایی که تغییر شکل لاجل الاکل کرده‌ای و دیگران را ترک صنعت و پوشیدن کسوت فرمایی، اما تو این کسوت و طریقت مکسب و حرفت و ندانی که گفته اند ترک الدنیا لاجل الدنیا من جمیع الدنیا. ***چون ندادت بندگی دوست دست*** که هنوز مقبول حضرت نشدی. ***میل شاهی از کجا ات خاستست***، که شاهی آخرت را هوس کردی و نمی‌دانی که گفته‌اند مقتدی کسی است که از ولایت بهره دارد نه آنکه خود را در ولایت شهره دارد. هرکه از خاک و آب دست ندارد اقتدا به او مکن که آب دست ندارد آن آب و خاک نی که در کتاب طهارت است آن آب و خاک. هستت از آن عبارت است. ***در هوای آنکه گویندت زهی*** و آفرین. ***بسته‌ای در گردن جانت زهی***، در گردن جان یک زه بسته. ***روبها این دم حیلت را بهل*** و از این تعیّن و طمع فراغت کن. ***وقف کن دل با خداوندان دل***، پند و ارشاد را به اصحاب رشاد از بهر حضرت حق کن نه از برای حیلت مال، زیرا ***در پناه شیر کم ناید کباب*** و طعام پاک. ***روبها تو سوی جیفه کم شتاب***، ای روباه باز به جانب جیفه کم کن شتاب که الدّنیا جیفة و طالبها کلاب. ***تو دلا منظور حق آنگه شوی*** و منظر و مظهر حق تعالی آن وقت شوی، ***که چو جزوی سوی کل خود روی*** و طالب او شوی. ***حق همی گوید نظرمان بر دل است***، حضرت حق به‌موجب حدیث شریف که رسول‌الله علیه‌السلام فرموده‌است، ان الله لاینظر الی صورکم و اعمالکم ولکن ینظر الی قلوبکم و نیّاتکم. پس نظرگاه پادشاه حقیقی جز آینهٔ دل نیست و قبول نور بی‌نهایت آن جمال را به غیر این آینه قابل نی، اما تا دل از حبس آب و گل برنخیزد و چون جز به دامن کل درنیاویزد. قابل قبول نور الهی نشود و آینه جمال حضرت شاهی نگردد. آب تا بستهٔ گل است، متصل به دریا نشود. دل که به غیر دوست مشغول است پذیرای(150a) نور حق تعالی نشود. ***نیست بر صورت که آن آب و گل است***[۱۷۸]، ***تو همی گویی مرا دل نیز هست***، این را نمی دانی. ***دل فراز عرش باشد نی به پست***، دل تو چون پست است در حقیقت دل نیست. ***در گل تیره یقین هم آب هست***، در او حل آب آمیخته است. ***لیک زان آبت نشاید آب دست*** که از طبیعت آب بدر رفته است. ***زانکه گر آب است مغلوب گل است*** که در او رقت و سیلان نیست. ***پس دل خود را مگو***[۱۷۹] ***کین هم دلست***، همچو آب صافی نیست. ***آن دلی که از آسمان‌ها برتراست***. به‌حکم قلب المؤمن عرش الرحمن، آن دل که از آسمان‌ها بالا است. حق تعالی فرمود، یا داود فرغ لی بیتا اسکنه. ***آن دل ابدال یا پیغمبراست***، نه اهل دنیا و عوام.

الحکایة

جوانی بود خالد نام جز عبودیّت و عبادت کاری نداشت. گاهی به بازار آمدی و مردمان را دیدی و این بیت گفتی. نظم

هرکس و کاری دیگر هر خر و باری دیگر هر دل و یاری دیگرخالد و سودای تو

پاک گشته آن ز گل صافی شده، دل ابدال و پیغامبران پاک گشته از گل صافی شده است.

الحکایة

یکی به نزدیک بایزید آمد و گفت شماری دارم آن را عقد کن. هر عدد که او می‌گفت بایزید از وحدت جواب می‌داد. مرد بیچاره درماند، گفت: این چه حساب است که تو می‌کنی؟ بایزید گفت: من جز یکی نمی‌دانم.

---

[۱۷۷] پی: حی- اصل
[۱۷۸] در متن نیامده است
[۱۷۹] مگو: بگو- اصل

در فزونی آمده وافی شده، وفاکننده بگشته که به دنیا هرگز فریفته نشد. اگرچه دنیا به دست افتاد که گفته‌اند دنیا روی بدین قوم آرد، اما این قوم روی به دنیا نیارند. ندانسته‌ای که دشمن را به دست دوست دهند، اما دوست دشمن ندهند. در خبر است یا دنیا استخدمی من خدیک و اخدمی من خدمنی. ***ترک گل کرده سوی بحر آمده***، آن آب که از گل صافی شود و آن را ترک کند جاری و روان گردد و به دریا می‌رسد.

الحکایة

یکی بوده است از ارباب تحقیق که با نیک و بد سخن نگفتی و همیشه در ویرانه‌ها خفتی. بزرگی گفت که بدو رسیدم و گفتم به‌حق معبودت که خاموش بودن سبب چیست؟ گفت: ای برادر کون و مکان در جنب حقیقت وهمی است از وهم چه گویم وآنچه حقیقت است چه توان گفت که من عرف الحقّ کل لسانه. ***رسته از زندان گل بحری شده***، از زندان گل خلاص شده و بحری گشته‌است.

الحکایة

بایزید را گفتند چه میخواهی؟ بخواه. گفت: می‌خواهم که مرا خواست نباشد، یعنی با خود نشست و خواست نباشد و جز رضای کار نباشد. ***آب ما محبوس گل ماندست هین***، از آن به سوی(151b) دریا روان نمی‌شود. ***بحر رحمت جذب کن ما را ز طین***، نداست به بحر رحمة که اوست رب العالمین. ***بحر گوید من تورا در خود کشم*** و به خود می‌رسانم. ***لیک می لافی که من آب خوشم***، به کشیدن ندارم. ***لاف تو محروم می دارد تورا***، پس طالب حضرت خدا را شکستگی و از او بستگی و استغفار و ندامت باید تا حضرت خدا به خود رساند. ***ترک کن پنداشت حق در من درآ*** و به من متصل شو. ***آب گل خواهد که در دریا رود***، دل اهل دنیا که تعلق به ماسوی کرده است می‌خواهد که به حضرت رسد. ***گل گرفته پای آب و می‌کشد*** و آن را بازدارد. لاجرم تعلق ماسوی بنده را دور دارد از حضرت خدا. پس از همه انقطاع می‌باید تا به حضرت خدا اتصال کلی حاصل شود.

الحکایة

مرتعش در محلی از بغداد می‌رفت تشنه گشت. به در سرای شد و آب خواست. دختری بیرون آمد و کوزه به دست وی داد. پس صید جمال او شد. همانجا فرونشست تا خداوند خانه بیاید. گفت ای خواجه دلی به شربت آب سخت ارزان بود مرا. از خانهٔ تو شربتی آب بدادند و دلم بردند. خداوند خانه گفت: آن دختر من است به زنی به‌تو دادم. مرتعش به خانه درآمد و عقد بستند و خداوند خانه از منعمان بود. مرتعش را به گرمابه فرستاد و جامهٔ فاخر بر او پوشیانید و به خلوت مشغول شود. در آن میان فریاد برآورد که هاتوا مرقّعی؛ یعنی مرقّع من بیارید. گفتند چه بود؟ گفت به سرّم ندا کردند که به یک نظر که به خلاف نگریستی[۱۸۰] جامه اهل صلاح از ظاهرت برکشیدیم، اگر به نظر دیگر بنگری لباس آشنایی از باطنت برکشیم. مرقّع درپوشید و از زن دست بازداشت و برفت. ***گر رهاند پای خود از دست گل***، اگر آن آب پای خود را از دست گل برهاند. ***گل بماند خشک و او شد مستقل***، طین بماند یابس و آن آب مستقل شود. ***آن کشیدن چیست از گل آب را***، بازداشتن و عقوقی کردن گل آب را این است که ***جذب تو نقل و شراب ناب را***، مایل شدن توست به خوران و آشامیدن. ***همچنین هر شهوتی اندر جهان***، یعنی عوق کننده است سر شهوت و لذت در جهان. ***خواه مال و خواه جاه و خواه نان***، زیرا ***هر یکی زینها تورا مستی کند***، همچو شراب. ***چون نیابی آن خمارت میکند***، همچو مخمور گران و بی مجال شوی. ***این خمار غم دلیل آن شدست*** و دلالت می‌کند، ***که بدان مفقوده مستی‌ات بُدست***، مستی تو

[۱۸۰] نگریستی: نگرستی- اصل

بدان (151a) چیز نایاب است. ***جز به اندازهٔ ضرورت زین مگیر***، یعنی اگر بگویی نفقه و کسوه و مسکن و اشتغال بکار و فرزند و زن ضروری است ما جواب می‌دهیم که از امر لابد و از شهوت و لذّت به قدر ضرورت بگیر. ***تا نگردد غالب و برتو امیر***، تا بر تو حاکم نباشد. ***سر کشیدی تو که من صاحب دلم***. چون تو کبر کردی و گفتی که من صاحب دلم. ***حاجت غیری ندارم واصلم*** به حضرت خدا. ***آنچنان که آب در گل سرکشد*** و متکبری کند و گوید ***که منم آب و چرا جویم مدد*** از دیگری. ***دل تو این آلوده را پنداشتی***، از پنداشت باطل. ***لاجرم دل ز اهل دل برداشتی***، اما ای غافل ببین. ***خود روا داری که آن دل باشد این***، یعنی کجا همچو دل ابدال باشد این دل. ***کو بود در عشق شیر و انگبین*** که عاشق مستلذّات و شهوات باشد. ***لطف شیر و انگبین عکس دل است***، بلکه لطف غذا و لذت‌ها عکس دل است، چنان‌که کسی را دل خوش باشد، اگر نان خشک خورد همچو شیر و انگبین باشد. ***هر خوشی را آن خوش از دل حاصل است***، آن خوشی وحلاوت از دل حاصل است. ***پس بود دل جوهر و عالم عرض***، جوهر حقیقی دل است و عالم عرض. ***سایهٔ دل چون بود دل را غرض***، همهٔ کونین وسایط و آب ایست و دل مقصود اصلی اصلی و غرض است. بیت. پس عاقل آن است که در طلب مقصود اصلی باشد نه در طلب سایهٔ بی مایه. ***آن دلی کو عاشق مالست و جاه***، دلی که عاشق مال و اسباب و جاه است. ***یا زبون این گل و آب سیاه***، یا بستهٔ این گل و آب سیاه است. ***یا خیالاتی که در ظلمات او***، یا خیالات فاسده که در ظلمات تنش، ***می پرستدشان برای گفت و گو***، می پرستد به مال و جاه از بهر گفت‌وگو و نام و نشان. دلی که مشغول به آخرت نباشد دل نیست، بلکه گور است که آخرت را نبیند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ما من عبد الا له اربع اعین عینان فی رأسه ینظر بهما امر دنیاه و عینان قلبه ینظر بهما امر دینه. و لهذا می‌فرماید، ***دل نباشد غیر آن دریای نور*** و جز بحر فیض حق تعالی. ***دل نظرگاه خدا وانگاه کور***، این کی باشد، زیرا آینه که تیره از زنگار تعلقات ماسوی بود نور تجلی جمال را قابل نیست. ***نی دل اندر صد هزاران خاص و عام، ور یکی باشد کدام است آن کدام***، ای همام. لاجرم همه کس را دل هست یعنی شکل صنوبری، اما هرکسی را دل نیست؛ یعنی دل فارغ و قلب داعی و لهذا حضرت خدا در سورهٔ (152b) ق فرموده، إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ. ***ریزهٔ دل را بهل دل را بجو***، دلِ تمام طلب کن و در صحبت اهل دل باش. ***تا شود آن ریزه چون کوهی ازو*** که تورا پند دهند و گویند. ***دل محیط است اندرین خطّهٔ وجود*** و دیده اش. ***زر همی افشاند از احسان و جود***، به طالبان حضرت ودود. ***از سلام حق سلامی‌ها***[۱۸۱] ***نثار***، از سلام حضرت خدا سلامی بساز بذل و نثار. ***می‌کند بر اهل عالم اختیار***، پس دامن را بردار تا از آن بهرمند شوی. ***هرکه را دامن درست است و معد*** و حاضر شده. ***آن نثار دل برآنکس می رسد*** که استعداد آن کس راست که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ لربکم فی ایّام دهر کم نفحات الا فتعرضوا لها. ***دامن تو آن نیاز است و حضور***، دامن درست نیاز و حضور تو است. ***هین منه در دامن آن سنگ فجور***، پس به جای جواهر سنگ‌ها نمی‌باید گرفت. ***تا ندرّد دامنت آن سنگ‌ها***، همچو دامن کودکان. ***تا بدانی نقد را از رنگ‌ها***، تا بدانی جواهر را از سنگ‌های رنگین. ***سنگ پر کردی تو دامن در جهان***، تو از سنگین رنگین جهان دامنت را پرکردی که از جهان تو این اختیار کردی. ***هم ز سنگ سیم و زر چون کودکان***، لاجرم ***آن خیال سیم و زر چون زر نبود***، پس محبت دنیا زر نیست و از آن زر ***دامن صدقت درید و غم فزود***، دریغا که دامن نیاز تو از سنگ رنگین که سیم و زرش نام نهاده‌ای دریده

[۱۸۱] سلامی‌ها: سلامت‌ها- اصل

می‌شود و تو از آن غافل و جواهر غیبی که دل از خزانهٔ نازنین عشق ایثار می‌کرد. از تو بریده می‌شود و تو از آن ذاهل.

الحکایة

سائلی پیش شاه آمد. شاه او را به دست خود مال داد. چون از نظر شاه برفت گدایی پیش او آمد از عطای شاه چیزی خواست. آن سائل همه مال را به وی داد. یکی از متعلقان شاه این را بدید و به شاه خبر داد. شاه وی را به پیش خویش خواند و گفت. بیت

چرا هدیهٔ ما نکردی قبول　　فضولی چرا کردی ای بوالفضول

درویش گفت من را آن قدر بس است که دست من به دست شاه رسید. به شکرانهٔ آن مال را دادم به غیر. نظم

چو شاهش نهد دست بر دست شاه　　دگر کی کند سوی جیفه نگاه

کی نماید کودکان را سنگ سنگ، یعنی کودکان دنیا را سنگ و زر و سیم سنگ نمی‌نماید. ***تا نگیرد عقل دامنشان به چنگ***، تا عقل دامن ایشان را به دست نمی‌گیرد، لاجرم اطفال دنیا سنگ سیم و زر را وقتی دانند که سنگ است (152a) که ایشان به حدّ بلوغ رسند. ***پیر عقل آمد نه آن موی سپید***، مراد از پیر عقل کامل است نه موی سپیدی که پیر تا بالغ باشد. ***مو نمی‌گنجد در این بخت و امید***، رجاء رحمت به مجرّد موی سپید نیست.

الحکایة

ابوبکر ورّاق فرزندی داشت. او را به معلّم داد. روزی فرزندش آمد و می‌لرزید و روی زرد گشته. گفت ای فرزند تو را چه رسیده‌است. گفت معلم مرا آیتی درآموخت و معنی آن گفت. از هیبت آن، چنین گشتم. گفت آن کدام آیت است. گفت یَوْمًا یَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِیبًا، آن روز که کودکان را پیر گرداند. پس آن فرزند بیمار شد و بمرد. پدرش بر سر گور دست بر روی می‌زد و می‌گریست و می‌گفت ای ابوبکر فرزند تو به یک آیت چنین گشت که جان بداد. تو چندین نوبت قرآن را ختم کردی و دل همچنان برجای که یک ذرّه در دل تو اثری نیست.

انکار کردن آن جماعت بر دعا و شفاعت آن دقوقی و پریدن ایشان و ناپیدا شدن پردهٔ غیب و حیران شدن دقوقی که بر هوا رفتند یا در زمین

که علی الفور مختفی شدند. ***چون رهید آن کشتی و آمد به‌کام***، یعنی چون کشتی به همّت دقوقی از غرقاب رست از لجّهٔ هلاک به ساحل نجات پیوست. ***شد نماز آن جماعت هم تمام***، چون از نماز فارغ شدند. ***فجفجی افتادشان با همدگر***، در میان آن هفت تن که اقتداء دقوقی کرده‌بودند، مکالمه بر نهج ماده واقع شد. ***کین فضولی کیست از ما ای پدر***، این عدم رضا و اعتراض بر قضا فضولی که بود و مرد فضول کیست از ما. ***هر یکی با آن دگر گفتند سر، از پس پشت دقوقی مستتر***، هر یکی از آن. ***گفت هریک من نکردستم قبول***، بلکه سال‌هاست که کار به کارساز گذاشته‌ایم و مراد او را عین مقصود خویش انگاشته و هرگز اعتراض بر قضا روا نمی‌داریم و همّت بر تغییر تقدیر نمی‌گماریم. ***این دعا نه از درون نه از برون***، من نکردم. ***گفت مانا این امام ما ز درد***، یکی از آن قوم گفت که این فضولی همانا که امام ما از درد و مشقت، ***بوالفضولانه مناجاتی بکرد*** و از حضرت خدا خلاص ایشان طلب کرد و گفت، ***گفت آن دیگر که ای یار یقین*** و اهل تحقیق، ***مر مرا هم می‌نماید این چنین*** که این دعای خلاص را و مقابله‌کردن به قضاء حضرت خدا امام کرده‌است. ***او فضولی بوده است از انقباض*** و او را بسط رضا(153b) به قضاء خدا واقع شده‌است. ***کرد بر مختار مطلق اعتراض***، دقوقی می‌گوید ***چون نگه کردم سپس تا بنگرم*** و به جانب پس نظر کردم تا به بینم. ***که چه می‌گویند آن اهل کرم***، چون نگاه کردم ***یک از ایشان را ندیدم در مقام***، هیچ یک را از اینان ندیدم. ***رفته بودند از مقام خود تمام***، به هر طرف نظر کردم، ***نه***

به چپ نی راست نی بالا نه زیر، از آن قوم دلپذیر. ***چشم تیز من نشد بر قوم چیر***، بر ایشان غالب نشد؛ یعنی ایشان را ندید. ***درها بودند گویی آب گشت***، درگرانمایه شاه دانه و شاهوارانه گوییا آب گشتند. ***نی نشان پا و نی گردی به دشت***، نه پی پای ایشان پیدا نه گردی از ایشان در صحرا هویدا. ***در قباب حق شدند آندم همه***، گوییا بهحکم اولیایی تحت قبابی لا یعرفهم غیری در قباب عزّت پنهان گشتند. ***در کدامین روضه رفتند آن رمه*** و گروه. ***در تحیّر ماندم کین قوم را*** که به من پیدا شده بودند ***چون بپوشانید حق در چشم ما*** و مستور ساخت. ***آنچنان پنهان شدند از چشم او*** که هیچ اثر ظاهر نیست. ***مثل غوطهٔ ماهیان در آب جو***، چنان که ماهیان به آب فرو میروند. ***سالها در حسرت ایشان بماند***، دقوقی. ***عمرها در شوق ایشان اشک راند***، اشک حسرت از دیده میریخت. ***تو بگویی مرد حق اندر نظر***، یعنی اگر تورا شبهه روی نماید که خاصان حق در نظر ***کی درآرد با خدا ذکر بشر***، یعنی نمیباید که غیر حق را درآرد و ذکر بشر کند. ***خر از این میخسبد اینجا ای فلان***، مرکب از این میخسبد ای کس. ***که بشر دیدی تو ایشان را نه جان***، یعنی جواب آن است که طالب اولیاءالله غیر طلب حضرت پادشاه نیست. ***کار از این ویران شدست ای مرد خام*** و ناتمام. ***که بشر دیدی مر ایشان را چو عام***، کسی که مبتلا است بشر ایشان را غیر بشر نمیبیند. ***تو همان دیدی که ابلیس لعین***، از استکبار. ***گفت من از آتشم آدم ز طین***، بهموجب خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ، دعوی بزرگی کرد؛ لاجرم از حضرت ربالعالمین مطرود گشت. وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ. تو نیز ای عزیز ***چشم ابلیسانه را یکدم ببند***، به معنی نظر کن. ***چند بینی صورت آخر چند چند***، چون دقوقی به جست و جوی آن طایفه بهر طرف میدوید و دم به دم بر او از حق تعالی این ندا در میرسید. ***ای دقوقی با دو چشم همچو جو***، اشک ریز. ***هین مبر اومید ایشان را بجو***، زیرا ***هین بجو که رکن دولت جستن است*** و طلب. ***هر گشادی***(153a) ***در دل اندر بستن است***، هر فتح اندر دل بستن است که من طلب و جد وجد. در تورات[۱۸۲] این فحوی مسطور است که انا المطلوب فاطلبنی تجدنی. ***از همه کار جهان پرداخته*** و برطرف ساخته. پس طالب و داعی را فراغ از غیر و نفی ما سوی و تخلیهٔ دل از حضرت حق تعالی میباید تا مطلوب را یابد و حاجتش روا گردد. ***کو و کو می گو به جان چون فاخته***، زیرا که جستن اولیاءالله عین خداپرستی است و پیروی پاکان درگاه اله نشانهٔ ترک هستی است. ***نیک بنگر اندرین ای محتجب*** و مستور. ***که دعا را بست حق بر استجب*** که فرمود، ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ. در این تنبیه است که دعا وظیفهٔ محجوبان است نه آنان که اسراربینان، این معنی را پیش از قصّهٔ دقوقی بیان کردهبود. قصهٔ او را بدان تقریب آورد. ***هرکه را دل پاک شد از اعتلال*** و مرض و اختلال که در دل جز الله تعالی نماند. ***آن دعایش می رود تا ذوالجلال.***

باز شرحکردن حکایت آن طالب روزی حلال بیکسب و رنج در عهد داود علیهالسلام و مستجاب شدن دعاء او

و دعوی کردن خصم. ***یادم آمد آن حکایت کان فقیر***، به خاطرم آمد حکایت آن فقیر که در زمان داود علیهالسلام، ***روز و شب میکرد افغان و نفیر*** که آن فقیر دایما فریاد و فغان و دعا میکرد که رسولالله فرمود، ان الله یحب انین المذنبین و الحاح الملحین. ***وز خدا میخواست روزی حلال*** که آن روزی او را برسد. ***بی شکار و رنج و کسب انتقال***، از جا به جای و بی کشیدن تعب و ملال. ***پیش از این گفتیم بعض حال او*** که دعاء آن فقیر به هدف اجابت آمد که هنگام چاشت گاو سمین به خانه آن مسکین درآمد فی الحال او را قربان کرد. ***لیک تعویق آمد و***

[۱۸۲] تورات: توریة- اصل

شد پنج تو که آن تعویق و بازداشتن بسیار شد که الکلام یجرّ الکلام بکشید. سخن تا بدینجا رسید که از ضمن این حکایت ده حکایت آوردیم و چندین معارف الهیه گفتیم. ***هم بگوییمش کجا خواهد گریخت*** و نهایت قصهٔ آن فقیر را بیان می‌کنیم کجا خواهد گریخت. ***چون ز ابر فضل حق حکمت بریخت*** بر ما. ***صاحب گاوش بدید و گفت هین،*** بقیهٔ حکایت این است که صاحب گاو آن فقیر را بدید و گفت غافل مباش. ***ای به ظلمت گاو من گشته رهین،*** ای که به ظلم تو گاو من مرهون و محبوس شد، به هلاک قرین گشت. اما به‌حکم الکلام صفة المتکلم ظالم صاحب(154b) آن گاو بود که پدر این فقیر را کشته بود. ***هین چرا کشتی بگو گاو مرا،*** موجب چیست کشتن گاو من را. ***ابله طرار انصاف اندر آ،*** آن فقیر در جوابش. ***گفت من روزی ز حق می‌خواستم*** که چند مدت بود که من رزق از حضرت حق می‌خواستم که مرا بی رنج روزی حلال دهد. ***قبله را از لابه می‌آراستم*** و مسجد و محراب را به نور تضرّع و نیاز می‌آراستم. ***آن دعای کهنه ام شد مستجاب*** که آن گاو را مجیب الدعوات به من فرستاد. ***روزی من بود کشتم نک جواب،*** این است جوابِ باصواب. ***او ز خشم آمد گریبانش گرفت،*** مدّعی از این سخن خشمگین گشت. دست به گریبانش دراز کرد و زبان به دشنامش آغازید. ***چند مشتی زد به رویش ناشکفت،*** بی صبر و توقف.

رفتن هردو خصم نزد داود علیه‌السلام

تا فصل خصومت کند. ***می کشیدش تا بداود نبی*** که خصومت کند در پیش او. ***که بیا ای ظالم و گیج و غبی*** و کودن.این سخن نیز صفت متکلم است. ***حجت بارد رها کن ای دغا*** و حیله باز. ***عقل در تن آورد با خویش آ،*** عقل مصلحت‌اندیش بیار بخویش و بخود بیا. ***این چه می‌گویی دعا چه بود مخند،*** لفظ مخند مرهون است. ***بر سر و ریش من و خویش ای لوند،*** در این تنبیه است که یافتن فطام دنیا بی‌مشقت میسر نمی‌شود و کسی سبب کشتن مجرّد دعا را باور نمی‌کند. پس ثواب آخرت کی باشد که بی‌زحمت میسر شود. أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ. آن فقیر در جواب او ***گفت من با حق دعاها کرده ام،*** چندین مدت. ***اندرین لابه بسی خون خورده ام*** و ایامی بر سر نیازمندی برآورده و آنچه شرایط دعا بود رعایت کردم. لاجرم ***من یقین دارم دعا شد مستجاب،*** یعنی ظنّ من صادق است و اعتقاد من به واقع مطابق که دعای من به اجابت یار گشته است و این فقیر از روزی حلال برخوردار. ***سر بزن بر سنگ ای منکر خطاب*** و گویندهٔ جواب منهی و دشنام و منکر استجابهٔ دعای کرام. ***گفت گرد آیید هین یا مسلمین،*** مدعی گفت جمع شوید ای مسلمانان. ***ژاژ ببینید و فشار این مهین،*** سخن باطل و بیهودهٔ این مردم خو ببینید. ***ای مسلمانان دعا مال مرا،*** که دعا کردن او مال من را. ***چون از آن او کند بهر خدا،*** چگونه ملک گرداند که دعا سبب ملک نیست. ***گر چنین بودی همه عالم بدین،*** اگر دعا سبب ملک بودی همه خلق بدین. ***یک دعا املاک بردندی به کین***[۱۸۳]، لفظ بدین (154a) مرهون است به یک دعا. ***گر چنین بودی گدایان ضریر،*** به دعا و نفیر ***محتشم گشته بندی و امیر*** و صاحب مال کثیر، زیرا ***روز و شب اندر دعا اندر ثنا،*** گدایان بی نوا. ***لابه گویان که تو ده مان ای خدا*** و در تضرّع می‌گویند. ***تا تو ندهی هیچ کس ندهد یقین،*** ای مالک حقیقی، ***ای گشاینده تو بگشا بند این،*** کار گدایان این است همین در این غلط کرده که گدایان از حق نمی‌جویند، زیرا رو به سوی خلق دارند. نظم

ظاهر حال عارفان دلق است　　این قدر بس که روی در خلق است

[۱۸۳] کین: یقین- اصل

مکسب کوران بود لابه و دعا، اما ***جز لب نانی نیابند از عطا***، جز کنار نان نمی‌آید به ایشان از عطا. اگر کوران از حضرت حق خواسته بودندی دعای ایشان روا شدی و غنا یافتندی که فرموده‌است، من شغله ذکری عم مسئلتی اعطیته ما اعطی السائلین. ***خلق گفتند این مسلمان راست گوست***، خلق گفتند این مدعی راست می‌گوید. ***وین فروشندهٔ دعاها***[۱۸۴] ***ظلم جوست***، این کس دعای خویش می‌فروشند؛ یعنی مدّعی علیه جوینده ظلم است. ***این دعا کی باشد از اسباب ملک***، یعنی دعا از اسباب ملک نیست. ***کی کشد این را شریعت خود به سِلک***، شریعت دعا را در سلک اسباب ملک نکشیده‌است. ***بیع و بخشش یا وصیّت یا عطا***، یا اشتری یا هبه با وصیّت یا صدقه. ***یا زجنس این شود***[۱۸۵] ***ملکی تورا***، یعنی ارث یا هدیّه که اینها است اسباب ملک تورا. ***در کدامین دفتر است این شرع نو***، در کدامین کتاب است. این شرع جدید که دعا سبب ملک باشد. ***گاو را تو باز ده یا حبس رو***، یا قیمت گاو بده یا به زندان رو. آن مدعی گاو ظالم است، اما خود را مظلوم می‌نماید و خلق ظاهربین است حقیقت حال را نمی‌دانند. چون آن درویش بدید که همه خلق اتفاق کردند بر حقیقت سخن مدّعی. چارهٔ او نماند ***او به سوی آسمان می‌کرد رو***[۱۸۶]، ***واقعهٔ ما را نداند غیر تو***. عذر مرا عیان کن زیرا ***در دل من آن دعا انداختی*** و مرا الهام دعا کردی. ***صد امید اندر دلم افراختی*** و بلند ساختی. لاجرم به‌حکم من رزق الدعا لم یحرم الاجابة، امید اجابة دارم که ***من نکردم از گزافه این دعا*** و از خود. بلکه ***همچو یوسف دیده بودم خواب‌ها*** که آن دلیل است بر صدق من. ***دید یوسف آفتاب و اختران***. اشارت است به مضمون این آیة کریمه که در سورهٔ یوسف مذکور است، إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي (155b) سَاجِدِينَ. ***پیش او سجده کنان چون چاکران*** و بندگان. ***اعتمادش بود بر خواب درست***، اعتماد آن یوسف علیه‌السلام. ***در چَه و زندان جز آن را می‌نجُست***[۱۸۷].

ز اعتماد آن نبودش هیچ غم، از اعتماد داشت آن خواب هرگز غم نبود یوسف را. ***از غلامی***[۱۸۸] ***و ز ملام بیش و کم***، زیرا ***اعتمادی داشت او بر خواب خویش***، لاجرم ***که چو شمعی برفروزیدش ز بیش*** که همچو شمع برافروخت یوسف علیه‌السلام. آن خواب را از پیش ***چون درافکندند یوسف رابه چاه*** برادرانش. ***بانگ آمد سمع او را از اله***، به گوش یوسف علیه‌السلام بانگ آمد، ***که تو روزی شه شوی ای پهلوان***، در کشیدن جفا. ***تا بمالی این جفا در رویشان***، یعنی روی برادران که شرمنده شوند آن‌زمان. چنان‌که حق تعالی فرمود، وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُم بِأَمْرِهِمْ هَٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ. ***قایل این بانگ ناید در نظر***، یوسف علیه السلام. ***لیک دل بشناخت قایل را ز***[۱۸۹] ***اثر***، که حق تعالی است. پس کسی را که در دل و جان الهام الهی و وحی سرمدی و سرّی رسد دل او به خیر مایل گردد و بر وی ثابت باشد. ***قوّتی و راحتی و مسندی*** و اعتمادی. ***در میان جان فتادش زان ندی***، در میان جان یوسف افتاد از آن ندا. ***چاه شد بر وی بدان بانگ جلیل***، چاه سیاه بر یوسف علیه‌السلام همچو ماه از آن بانگ شد. ***گلشن و بزمی چو آتش بر خلیل*** علیه السلام. چنان‌که فرمود، قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ. ***هر جفا که بعد از آنش می‌رسید*** به یوسف علیه‌السلام. ***او بدان قوت به شادی می‌کشید*** و غم نمی‌خورد. ***همچنان که ذوق آن بانگ الست***، چنان که ذوق نغمهٔ الست ***در دل هر مؤمنی تا حشر هست***. حق تعالی چون

---

[۱۸۴] دعاها: دعا هین- اصل
[۱۸۵] شود: شهود- اصل
[۱۸۶] او به سوی آسمان می‌کرد رو: رو به سوی آسمان می‌کرد و کو- اصل
[۱۸۷] در متن نیامده است
[۱۸۸] غلامی: غلام- اصل
[۱۸۹] ز: وز- اصل

بخواهد که دعا کسی را قبول کند او را به دعا کردن مشغول گرداند[۱۹۰] و همچنین چون کسی را مؤمن تقدیر کرده‌باشد در وقت أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ توفیق دهد که بلی و لبیک گوید. لهذا گفته‌اند هر چیز را نجویی نیابی جز این دوست را که تا نیابی نجویی. شعر

دامنش چون به دست نگرفتم　　دست او اندر آستین دیدم

و این ذوق الست در دل باقی بماند که در طلب او بود و هرچه از او می‌آید، هرچه آمد خوش آمد گوید. باقی بودن این فروق از بهر آن است که ***تا نباشد در بلاشان اعتراض***، تا به واسطهٔ آن نباشد در بلا ایشان را اعتراض. ***نی ز امر و نهی حق شان انقباض*** و نه غم و روی در کشیدن، زیرا هرچه دوست، دوست دارد دوست دارد دوست. نظم

ارید وصاله و یرید هجری　　فاترک ما یرید بما ارید (155a)

لقمهٔ حکمی که تلخی می‌نهد در دهان و معده گلشکر او را گوارش می‌دهد. پس لقمهٔ بلا کسی را گوارنده نیست که از گل‌شکر لطف گوارش نیابد، اما عاشق صادق کل ما یفعل الحبیب حبیب می‌گوید. ***گلشکر او که نبود مستند*** و تکیه گاه، ***لقمه را ز انکار او قی می‌کند***، لقمهٔ بلاها را از انکار و عنا قی می‌کند و از حضرت خدا شکایت می‌کند که به قضا رضا ندهد.

الحکایة

آورده‌اند که شخصی صادق با قافله همراه بود. در راه هر مکروهی که واقع شد وی مراد و مطلوب خویشتن می‌دانست و می گفت این چنین می‌باید، زیرا که حاکم خدای تعالی است و بر بندگان خود مهربان است و از مهر در وجود نیاید الا شفقت و مرحمت. شعر

جز حق حکمی که حکم را شاید نیست　　شخصی که ز حکم او برون آید نیست

هر چیز که هست آنچنان می‌باید وآن چیز که آنچنان نمی‌باید نیست .***هرکه خوبی دید از روز الست***، آن کس، ***مست باشد در ره طاعات مست***. در خبر است، اذا احب الله عبدا عشقه و عشق علیه؛ لاجرم آنکه از کثرت نوش سرخوش شده بود اینجا نیز چنان است. پس طالب صحّت را هرچه حکیم صادق دهد نکو است و عاشق صادق را زهر هلاهل از دست دوست نوش دارو است.

الحکایة

یحی معاد به سلطان العارفین فرستاد که. بیت

مست از می عشق چنانم که از آن　　یک جرعهٔ دیگر ار خورم مست شوم

بایزید در جوابش فرمود، شعر

شرب الحبّ کأسا بعد کاس　　فما نفد الشراب و لا رویت

می‌کشد چون اشتر مست این جوال، یعنی هرکه سرخوشی الست است در بلاکشی و طریق ترک خوشی همچو اشتر مست است که هرگز از کشیدن بار بلا اندیشه ندارد. ***بی فتور و بی گمان و بی ملال***، بکشد آن جوالی مالامال. ***کفک تصدیقش بگیرد پوز او***، در اطراف دهان او. ***شد گواه و مستی و دلسوز او***، گواه اشتر مستی و دلسوزی او. ***اشتر از قوت چو شیر نر شده***، در پهلوانی. ***زیر ثقل بار اندک‌خور شده*** که بار گران می‌کشد و اندک می‌خورد. طالب صادق از دنیا به اندکی قناعت کند و بار عبادت کشد. ***ز آرزوی ناقه صد فاقه بر او***، از

[۱۹۰] گرداند: گردد- اصل

آرزوی اشتر ماده. بار صد فقر و فاقه بر آن اشتر که مست می‌باشد و آن را می‌کشد. ***می‌نماید کوه پیشش تار مو*** و کوه او را کاه می‌نماید، زیرا که یقین او بر دفع مله واثق است و رجاء او یسر را بعد العسر صادق. نظم

اذا ضاقت بک البلوی ففکر فی الم نشرح فعسّر بعد (156b) یسرین اذا فکّرته ففرح

لاجرم برین قیاس هرکه این آیت را تصدیق کرده باشد که وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى. فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى، از جماع حرام اجتناب کند.

الحکایة

یوسف حسین در عرب با جمعی به قبیله رسید. دختر امیر عرب چون او را بدید، فتنهٔ او شد که صاحب جمال بود. آن دختر ناگاه فرصت جست و خود را پیش او انداخت. او بلرزید و او را بگذاشت به قبیلهٔ دورتر رفت. آن شب نخفت. سر به زانو نهاده بود در خواب شد. موضعی دید که مثل آن ندیده بود و جمعی سبزپوشان و یکی بر تخت نشسته بود پادشاه وار. یوسف آرزو کرد که بداند که ایشان کیانند. خود را به نزدیک ایشان او را راه دادند و تعظیم کردند. گفت: شما کیانید؟ گفتند: ما فرشتگانیم و این که بر تخت است یوسف پیغامبر است، به زیارت یوسف بن حسین آمده است. گفت مرا گریه آمد. گفتم: من که باشم که پیغامبر خدای به زیارت من آید؟ در این بودم که یوسف علیه‌السلام از تخت فرود آمد و مرا در کنار گرفت و بر تختم نشاند. گفتم: یا نبی‌الله من که باشم که با من این لطف کنی؟ گفت: در آن ساعت که آن دختر غایت جمال خود را پیش تو افکنده تو خود را به حق تعالی سپردی و پناه بدو جستی. حق تعالی بر من و ملائکه عرض کرد و گفت: بنگر ای یوسف که قصد کردی به زلیخا ما دفع کنی او را و آن یوسف است که قصد نکرد به دختر شاه عرب و به کویت مرا با این فرشتگان به زیارت تو فرستاد و بشارت باد که تو از گزیدگان حقّی.

در الست آن کو چنین خوابی ندید و بر آن اعتماد ندارد. ***اندرین دنیا نشد بنده و مرید*** و اهل رضا نشد به قضاء حضرت خدا. ***ور بشد اندر تردد صد دله،*** نه یک دل. ***یک زمان شکرستش و سالی گله،*** یار آن کس. ***پای پیش و پای پس در راه دین،*** آن مرد بی‌تمکین، ***می‌نهد با صد تردد بی‌یقین،*** بیان این مقام تفصیل تمام می‌خواهد. ***وامدار شرح اینم نک گرو،*** مدیون شرح اینم اگر اعتماد نکنی رهن بستان که عهد کردم ***ور شتابستت ز الم نشرح شنو،*** شرح حقایق. نکات الم نشرح اگرچه دراز است اما رمزی شنو تا از آن اشارت خبردار شوی که رسول الله علیه السلام در ابتداء حال که متمکّن در مقام فرق بود و صفت محجوبی از حق به واسطهٔ اشتغال به خلق داشت و بعد از توجّه به حضرت ذوالجلال و ارتقا به جانب کبریا و کمال انسلاخ از قیود ماسوی و وصول به مقام فنا (156a) به حق از خلق محجوب گشت، اما بعد از انسلاخ از صفات بشریت و اضمحلال آثار اثنینیت، چون به خلعت صفات الوهیّت و کسوت وجود فایض از جناب احدیّت از موقف الواقف بهر تکمیل ناقصان، باز به عالمش فرستادند. او را صفت صدر دادند تا در مقام تتقبل وجود حقایق او را گنجایی حق و خلق باشد و تعبیر از آن به انشراح صدر کردند که أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ. استفهام به طریق انکار است و نفی اثبات یعنی سینهٔ تو را به نور خویش ناگشادیم و صفت گنجایی همه صدر تو را مادام تا شهود حق مانع از ملاحظهٔ خلق نشد و ملاحظهٔ خلق دافع دوام مشاهدهٔ حق نگشت؛ لاجرم باز رسالت را که در حالت فنا برداشتن او نوعی از محالات بود و مودی به کسر ظهر شد از پشت تو برداشتیم و به تبلیغ آن را بر تو آسان ساختیم که وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ، زیرا که به شهود افعال حق خیر و شر در افعال خلق مشاهده نمی‌افتاد تا تصدّی به امر و نهی دست داد و به تبلیغ رسالت میسّر شدی؛ لاجرم وزر حجاب قلبی از تو برداشتیم و فیض رحمت رحمانی خویش بر تو گماشتیم تا کثرت در نظر تو ساتر وحدت نشد و شهود وحدت درعین تفصیل به

واسطهٔ دعوت از نظرت غایب نگشت. پس به کمال جامعیت مذکور گشتی که وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ. اگر اول به علم الیقین می‌دانستی که به امر دشواری آسانی هست. حالی به عین الیقین مشاهده کردی و جمع در میان نبوت و دوام مشاهده تورا دست داد. فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. چون فارغ شدی از سیر الی الله به سیر فی الله آغاز نهادی. قیام در مقام استقامت دادی که فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَب. پس رغبت می‌نمایی جز به پروردگار خویش و جز به عشق او مبند و از غیر او بگسل و در پیوند. ***چون ندارد شرح این معنی کران*** و کنار، ***خر به سوی مدّعی گاو ران*** و قصهٔ او را بیان کن که چون مدعی گاو آن فقیر را گاه که می‌خواند و گاه کور. آن بیچاره ***گفت کورم خواند زین جرم آن دغا،*** یعنی روی به قبلهٔ وی آورده گفت: کور خواند من را از این گناه آن حیله گر نما. ***بس بلیسانه قیاس است ای خدا*** که ابلیس به ظاهر نظر کرد و گفت من از آتشم و آدم از طین. فرع را بر اصل قیاس کرد. اوّلا آن صحیح نیست که آتش از همه وجوه بهتر از خاک باشد و ان سلّم (157b) فرع بر خصلتِ اصل شد لازم نیست؛ لاجرم آن مدعی گاو دعای من را بر دعای گدای کور قیاس کرد. قیاس این اهل تلبیس همچو قیاس ابلیس فاسد شده است. ***من دعا کورانه کی می کرده‌ام*** که کور روی به خلق کند و از ایشان خواهد. اگرچه نام حضرت خدا را یاد می‌کند، اما روی به خلق کند و از ایشان خواهد. اگرچه ***جز به خالق کدیه کی آورده‌ام،*** من خود جز از خالق گدای نکردم و در خلوت نشسته روی به حضرت او آوردم. ***کور از خلقان طمع دارد ز جهل،*** یعنی کور حقیقی آن است که لطف و احسان از خلق طمع دارد و جانب بخشندهٔ اصلی را فرو گذارد. ***من ز تو کز توست هر دشوار سهل،*** طمع من از تو است که از تو هر مشکل آسان است. ***آن یکی کورم ز کوران بشمرید،*** یعنی مدعی گاو که یک کور است مرا از کوران شمرد. ***او نیاز جان و اخلاصم ندید.*** و آن نمی‌داند که کوری عاشقان که غیر دوست در نظر نیارند عین بینایی است؛ لاجرم به‌حکم حبک الشی یعمی و یصم، ***کوری عشق است این کوری من،*** نه کوری گدایان نان. ***حب یعمی و یصم است ای حسن.*** رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، حبک الشیء یعمی و یصم.

الحکایة

از شاه کرمانی پرسیدند محبت چیست؟ گفت: العمی و الصمّ و البکم، یعنی نابینا باشد از مشاهده غیر و کر باشد از شنیدن غیر و بی‌زبان باشد که سخن نگوید الّا به او. آن فقیر می‌گفت: اگرچه من کوری دارم، اما ***کورم از غیر خدا بینا بدو،*** زیرا ***مقتضای عشق این باشد نکو***[۱۹۱]***.***

الحکایة

آورده‌اند که مجنون روزی چند در کوی لیلی معتکف شد. هرچه را می‌دید بوسه می‌داد. سائلی سئوال کرد که ای مجنون اگر لیلی را دوست می‌داری با غیر وی از چه می‌ورزی. نظم

کرد مجنون یاد سوگند عظیم　　گفت من[۱۹۲] در کوی او گشتم مقیم
من ندیدم در میان کوی او　　نه در و دیوار الّا روی او
جمله او بینم چو دانم جمله اوست　　نیست در هر دو جهان بیرون ز دوست

لاجرم آن فقیر گفت ای ربّ العزة، ***تو که بینائی ز کورانم مدار*** و مشمر. ***دایرم برگرد لطفت ای مدار،*** گردنده‌ام بر گرد احسان تو ای قطب و مدار. ***آنچنان که یوسف صدّیق را*** علیه السلام. ***خواب بنمودی و گشتش متکا،***

---

[۱۹۱] نکو: بکو- اصل
[۱۹۲] من: ما- اصل

تکیه‌گاهش که اعتماد در آن داشت. ***مر مرا هم لطف تو خوابی نمود،*** ای رب ودود. ***آن دعای بی‌حدم بازی نبود*** وعمل لغو همچو لعب نبود. ***می نداند خلق اسرار مرا،*** ای یار خدا.(157a) ***ژاژ می‌دانند گفتار مرا،*** اعتقاد باطل می کنند سخن حق من را. ***حقّشان[۱۹۳] است و که داند راز غیب،*** حق خلق است که الکلام صفت المتکلم و کیست که بداند سرّ غیب. ***غیر علّام سر و ستار عیب،*** آخر مصراع اول متعلّق است به مصراع اخیر. ***خصم گفتش رو به من کن حق بگو،*** مدعی گاو فقیر را گفت روی به من آر و حق بگو و باطل را بگذار. ***رو چه سوی آسمان کردی عمو،*** زیرا ***شید می‌آری غلط می افکنی،*** مکر و ریا کنی خلق را به غلط می‌افکنی. ***لاف عشق و لاف قربت می زنی،*** به حضرت خدا. جاهلانی در حق صالحان چنین طعنه می‌زنند. ***با کدامین روی چون دل مرده ای،*** اول مصراع مرهون است به مصراع اخیر. ***رو سوی آسمانها کرده ای،*** چون در میان این دو خصم چندین غوغا پیدا شد، ***غلغلی در شهر افتاده از این،*** امّا ***آن مسلمان می‌زند رو بر زمین؛*** یعنی آن فقیر روی نیاز به زمین می‌نهاد و می‌گفت ***کای خدا این بنده را رسوا مکن*** در میان خلق، ***گر بدم هم سرّ من پیدا مکن،*** چون ستّار عیوبی. دراین تنبیه است که در دعا و زاری چنین می‌باید. آن روز که یَوْمَ تُبْلَی السَّرَائِرُ است، من را رسوا مکن و بدی ما را پیدا. ***تو همی دانی و شبهای دراز،*** ای خداوند عزّ و ناز. ***که همی خواندم تو را با صد نیاز،*** از بهر طلب روزی حلال. ***پیش خلق این را اگر خود قدر نیست*** و قیمت و قدر و اعتبار نی. ***پیش تو همچون چراغ روشنی است.*** رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، صلوة الرجل فی بیته نور فنوّرا بیوتکم. خانه‌ای که در او نماز شب گذارند همچو خانه است که در او شمع فروزند که روشن شود. چنان‌که ملائکهٔ آسمان روشنایی خانه را می‌بینند، چنان که ما کواکب را می‌بینیم.

شنیدن داود علیه‌السلام سخن هردو خصم و سئوال کردن از مدعی

چونکه داود نبی آمد برون از معبد، ***گفت هین چون است این احوال چون،*** این قیل و قال و جنگ و جدال چیست. ***مدعی گفت ای نبیَّ الله داد*** و مدّعی فریاد برآورد که داد ای داود نبی داد. ***گاو من در خانهٔ او اوفتاد،*** اما ***کشت گاوم را بپرسش که چرا،*** بپرس از این گدا، ***گاو من کشت او بیان کن ماجرا،*** چون قصّه به سمع مبارک داود علیه‌السلام رسانید، ***گفت داودش بگو ای بوالکرم*** و شرح این بکن ای پدر کرم و کثیرالانوار. ***چون تلف کردی تو ملک محترم،*** اما ای مرد درویش ***هین پراکنده مگو حجت بیار*** به وجه شرع، ***تا به یک سو گردد این دعوی و کار.*** چون (158b) داود علیه‌السلام از این فقیر شرح حال پرسید ***گفت ای داود بودم هفت سال،*** یقین این مد برای تنبیه است بر آنکه صفات نفس هفت است از آلت هر یکی را سالی می‌باید. ***روز و شب اندر دعا و در سئوال،*** به حضرت ذوالجلال. ***این همی جستم ز یزدان کای خدا*** و ملک متعال ***روزیی خواهم حلال و بی عنا[۱۹۴]*** و بی‌رنج و بی‌ملال. ***مرد و زن بر نالهٔ من واقفند*** و خبردار. ***کودکان این ماجرا را واصفند،*** می‌دانند و می‌گویند. ***تو بپرس از هرکه خواهی این خبر*** که در میان خلق مشهوراست و مقرر. ***تا بگوید بی‌شکنجه و بی‌ضرر،*** به تو دهند خبر. ***هم هویدا پرس و هم پنهان ز خلق*** تا خبر دهند، ***که چه می‌گفت این گدای ژنده دلق*** و خرقه پوش. ***بعد این جمله دعا و این فغان،*** بعد از این چند دعا و سئوال انتهاج مناهج تضرّع و ابتهال، ***گاوی اندر خانه دیدم ناگهان؛*** لاجرم **چشم من تاریک شد نی بهر لوت** و قوت ***شادی آنکه قبول آمد***

---

[۱۹۳] حقشان: حقش آن- اصل

[۱۹۴] عنا: عناد- اصل

قنوت و دعا. ***کشتم آن را تا دهم در شکر آن***، مرهون است. ***که دعای من شود آن غیب دان***، مشارالیه لفظ آن مضمون این مصراع اخیر است.

حکم کردن داود علیه‌السلام بر کشتن گاو

گفت داود این سخن‌ها را بشو که جواب شرعی نیست. ***حجّت شرعی در این دعوی بگو***، چون حضرت خدا من را خطاب کرد یَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ. ***تو روا داری که من بی حجّتی*** و بی‌دلیل شرعی. ***بنهم اندر شهر باطل سنّتی*** و شرّ و بدعتی. تا به امر فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ عمل نکنم. ***این که بخشیت خریدی وارثی***، این گاو را به تو که بخشید و یا خریدی یا وارثی. ***ریع را چون می‌ستانی حارثی***، حاصل را چگونه می‌ستاند زراعت کرده، ***کسب را همچون زراعت دان عمو***، این نکته ارباب عقول را معلوم است. ***تا نکاری دخل نبود آن تو*** و تخمی که ناکاشته، ندروی. در این اشارت‌است که الدنیا مزرعة الآخرة. در دنیا زراعت باشد و در آخرت روییدن.

حکایت

کسی پیش عابدی رفت و گفت: موعظهٔ جامعه بگو. آن عابد گفت: من ضیع ایام حراسته ندم ایّام حصاده. ***آنچه کاری بدروی آن آن تست***، این است سخن. ***ورنه این بیداد بر تو شد درست*** که ظلم کرده باشی بی‌شک. ***رو بده مال مسلمان کژ مگو*** تا شوی مرد نکو. ***رو بجو وام و بده باطل مجو***، از کسی وام بستان و بده. چون آن فقیر حکم داود را شنید ***گفت ای شه تو همین می گوییم.*** درویش گفت ای پادشاه (158a) صورت و معنی تو با وجود حقیقت شناسی من را همین گویی ***که همی گویند اصحاب ستم.***

تضرّع کردن آن شخص از داوری داود علیه‌السلام

سجده کرد و گفت ای دانای سوز، چون آن فقیر داود را به‌حکم نحکم بالظاهر، بر نهج ظاهر راستی و راسخ دید و چنان مشاهده کرد که به لابه و زاری او را احکام مقرّره را ناسی و ناسخ نخواهد شد، پس روی به سجده آورد که ای دانای حرارت. در این تنبیه است که به‌حکم اقرب ما یکون العبد من الله اذا سجود، در سجده دعا و زاری اولی‌تر است که دعای مقرّبان به اجابت مقرون است. ***در دل داوود انداز آن فروز*** و نور. تا حال من بیند و مرا حرامی نداند و من کاری نکرده باشم که مناسب حال ارباب کسوت نباشد. ***در دلش نه آنچه تو اندر دلم***، مرهون است. ***اندر افکندی به راز ای مفضلم*** و ای نیکوکار و احسان کننده من، زیرا ارباب دلق را پیش خلق کار پدید آمدن روا نیست که گفته‌اند بدترین مردمان آن است که خلق وی را به نیکی اعتقاد کنند و از او کار بد نیکی پیدا شود. ***این بگفت و گریه در شد های های***، چنان فریاد و گریه کرد که ***تا دل داوود بیرون شد ز جای*** و روی به صاحب گاو کرد. ***گفت هین***[۱۹۵] ***امروز ای خواهان گاو*** و مدّعی او، ***مهلتم ده وین دعاوی را مکاو***، به کاف عربی. ***تا روم من سوی خلوت در نماز*** و به حضرت خدا کنم نیاز. ***پرسم این احوال از دانای راز***، زیرا ***خوی دارم در نماز آن التفات*** و نگریستن[۱۹۶]. ***معنی قرّة عینی فی الصّلوة*** که در نماز من را مشاهدهٔ حضرت حق به نور نماز دیدن اسرار شود. چنان که در حدیث نبی وارد است، حبّ الیّ من دنیاکم ثلثة الطیب و النساء و قرّة عینی فی الصلوة. ***روزن جانم گشادست از صفا***، به عالم غیب. ***می‌رسد بی واسطه نامهٔ خدا*** و من را می‌نماید اسرار را. ***نامه و باران و نور از روزنم*** نامهٔ حکمت و باران رحمت و نور آفتاب حقیقت از

---

[۱۹۵] گفت هین: هین گفت- اصل

[۱۹۶] نگریستن: نگرستن- اصل

روزن من، ***می فتد در خانه‌ام از معدنم*** و بدین سبب دل من گلشن و بهشت است. ***دوزخ است آن خانه کان بی روزن است*** و تاریک است خانهٔ بی روزن. ***اصل دین ای بنده روزن کردن است،*** تا دل روشن شود و این گشادن روزن به خلوت و عزلت میسر است. شعر

درو دریچه ببستم به روی خویش ز خلق که حق سبوی خودش برگشاد زدم

تیشهٔ هر بیشه‌ای کم زن بیا، ای رودیک. ***تیشه زن در کندن[۱۹۷] روزن هلا،*** تا گشادگی شود دل را. ***یا نمی دانی*** (159b) ***که نور آفتاب*** و خورشید ظاهر، ***عکس خورشید برون است از حجاب،*** پرتوی از آفتاب حقیقی است، از پرده بیرون است. ***نور این دانی که حیوان دید هم،*** دیدن نور آفتاب ظاهر کمال نیست. ***پس چه کرمنا بود بر آدمم،*** پس سعی و همّت باید که آن آفتاب حقیقی را ببینی تا به‌حکم وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَني آدَمَ مکرّم شوی. ***من چو خورشیدم درون نور غرق*** و من را خود همیشه با آن خورشید آشنایی‌هاست و همواره خانهٔ جان من را از لمعات انوار او روشنایی‌هاست. بلکه چنانم که ***می ندانم[۱۹۸] کرد خویش از نور فرق.*** در این تنبیه است که چون فناء کلی حاصل شود در عین شهود و جود بنده نماند و لذا وی لیس فی جبتی سوی الله گوید. آن روز که منصور را بر دار کردند، عزیزی شب روحش دید که در علیّین رفته به حضرت حق مناجات کرد که خداوندا فرعون أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ گفت و منصور اناالحق. سخن هردو یکی است چرا روح منصور در علیّین و روح فرعون در سجّین بود. حق تعالی فرمود دعوی فرعون از دیدن خود بود نه از دیدن من و دعوی منصور از دیدن من بود نه از دیدن خود. حضرت مولانا از زبان داود گوید چون به کمال رسیدم امّا ***رفتنم سوی نماز و آن خلا*** و جای تنها، ***بهر تعلیم است ره مر خلق را،*** ورنه به یک توجّه همه اسرار را می‌دانم. در این تنبیه است که سالک را می‌باید که خلوت و عزلت و طاعت و عبادت را اختیار کند تا فیض الهی میسر شود. ***کژ نهم تا راست گردد این جهان*** که یافتندی من تحصیل کمال کنند دیگران. ***حرب خدعه این بود ای پهلوان،*** آن چنان‌که وارد است الحرب خدعة. ***نیست دستوری وگرنه ریختی،*** یعنی بیش از این من را دستور نیست والّا بریختمی. ***گرد از دریای راز انگیختی، همچنین داوود[۱۹۹] می‌گفت این نسق*** و اسلوب. ***خواست گشتن عقل خلقان محترق،*** اما ***پس گریبانش کشید از پس یکی،*** آن یک را بیان کند. ***که ندارم در یکی او شکی،*** یعنی حضرت خداست. ***با خود آمد گفت را کوتاه کرد،*** پس از آن ***لب ببست و عزم خلوتگاه کرد.***

در خلوت رفتن داود علیه السلام تا آنچه حق است پیدا شود

حضرت مولانا از زبان داود علیه‌السلام چندین معارف فرمود. باز به حکایت عودت نمود. ***در فروبست و برفت آنگه شتاب،*** داود علیه‌السلام در را به روی خلق بست و بشتاب رفت ***سوی محراب و دعای مستجاب،*** تا او را میسّر شود کشف حجاب. در این تنبیه است که عبادت در خلوت اولی‌تر است که از ریا دور است و به اجابت نزدیک‌تر. ***حق نمودش آنچه بنمودش تمام*** که هیچ (159a) از او سرّ مستور نماند از این خصوص. ***گشت واقف بر سزای انتقام*** که آن مدّعی گاو انتقام سزاوار است. ***روز دیگر جمله خصمان آمدند،*** برای خصومت و خلق از بهر دیدن حکومت. ***پیش داود پیمبر صف زدند،*** چون محل تقریر دعوی شد. ***همچنان آن ماجرا را باز رفت*** که دی روز گفته بود. ***زود زد آن مدّعی تشنیع زفت.***

حکم کردن داود علیه‌السلام بر صاحب گاو که از سر گاو برخیز تشنیع صاحب گاو بر داود

---

[۱۹۷] کندن: کردن- اصل

[۱۹۸] می‌ندانم: می‌نتانم- اصل

[۱۹۹] در متن کلمهٔ "داود" جا افتاده است

گفت داوودش خمش کن رو بهل، داود علیه‌السلام مدّعی را گفت خاموش شو و دعوی را بگذار. ***این مسلمان را ز گاوت کن بحل*** و گاو را حلال و به چون و چرا مپرداز. ***چون خدا پوشید بر تو ای جوان***، تو نیز ***رو خمش کن حق ستاری بدان*** و شکر ستّاری حق گذار حق تعالی داند و در افشای عیب دیگران بکوشد بلکه بپوشد. ***گفت واویلی چه حکم است این چه داد***، و چه عدل. ***از پی من شرع نو خواهی نهاد***، با وجود آنکه ***رفته است آوازه عدلت چنان***، مرهون است ***که معطّر شد زمین و آسمان*** و همهٔ آفاق جهان. ***بر سگان کور این استم نرفت***، کس این چنین ظلم سگان کور را نکرده‌است. ***زین تعدّی سنگ و که بشکافت تفت***، از این ظلم سنگ و کوه شکافته است به حرارت. ***همچنین تشنیع میزد بر***[۲۰۰] ***ملا*** و فاش می‌گفت سخن ناسزا. ***الصلا هنگام ظلم است الصلا***.

حکم کردن داود علیه السلام بر صاحب گاو جمله مال خود را بدو بده

حضرت حق ستّاراست و غفّار الذنوب و حکیم و حلیم و کریم است، امّا چون بنده بر عصیان اصرار نماید به‌حکم إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ و به‌موجب دیر می‌گیرد و سخت می‌گیرد چنان بگیرد که ظالم را مجال گریز نباشد. چنان که رسول‌الله علیه السلام فرمود إِنَّ اللَّهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ فَإِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ باز بخواند وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ. لاجرم داود علیه‌السلام چون اصرار و عناد آن ظالم را دید اندک اندک سرّ او پیدا و رسوای او هویدا کردن گرفت که عادة الله هم این است. ***بعد از آن داود گفتش ای عنود***، چون تشنیع آن حد بر از حد گذشت و به موعظت و نصایح مهتد نگشت. داود علیه (160b) السلام گفت ای مدّعی معاند، ***جمله مال خویش او را بخش زود***، همه مال خود را بدان بده. ***ورنه کارت سخت گردد گفتمت***، ورنه انجام کار تو مشکل شود تورا گفتم. ***تا نگردد ظاهر از وی اِستمت***. تا ظاهر شود ظلمی که تو کرده‌ای. ***خاک بر سر کرد و جامه بر درید***، آن مرد پلید. ***که به هر دم می‌کنی ظلمی مزید*** و زیاده. ***یک دمی دیگر براین***[۲۰۱] ***تشنیع راند***، چون ساعتی کلمات شنیعه در باب تشنیع بر زبان راند. ***باز داوودش به پیش خویش خواند***، بار دیگر داوود علیه‌السلام او را پیش خویش بخواند. ***گفت چون بختت نبود ای بخت‌کور***، لاجرم ***ظلمت آمد اندک اندک در ظهور***، اندک اندک ظلمت به ظهور پیوست. ***ریده‌ای***[۲۰۲] ***آنگاه صدر و پیشگاه*** تغیّط کرده‌ای و آنگاه می‌خواهی که در صدر نشینی. ***ای دریغ از چون تو خر خاشاک و کاه***، یعنی محلّ رحمت و مستحق رأفت نیستی. در این تنبیه است که کسی که اعمال و احوال او فسق و ضلالت باشد، کی باشد که مقام او صدر عزّت باشد و شایستهٔ رأفت باشد . باز داود علیه‌السلام ترقی در حکم کرد. ***رو که فرزندان تو با جفت تو***، یعنی حکم آن است که فرزندان و زن تو ***بندگان او شوند افزون مگو***. مدعی را از این حکم آتش در دل افتاد، در وی فریاد و زاری نهاد. ***سنگ بر سینه همی زد با دو دست*** که بر من این مصیبت بزرگ است. ***می‌دوید از جهل خود بالا و پست***، چون خلق حکم داود و فریاد مرد دیدند، ***خلق هم اندر ملامت آمدند*** و به داود علیه السلام طعنه زدند. ***کز ضمیر کار او غافل بدند***، زیرا ***ظالم از مظلوم کی داند کسی*** و کجا فرق کند آنکسی. ***کو بود سخرهٔ هوا همچون خسی*** که آن کس مغلوب هوا و باد نفس باشد، همچو خسی که باد او را به هرجا می‌برد ***ظالم از مظلوم آن کس پی برد*** و می‌داند، ***کو سر نفس ظلوم خود برد*** و نفس را کشته باشد. ***ورنه آن ظالم که نفس است از درون***، مرهون است. ***خصم هر مظلوم باشد از جنون***، همچو این مرد زیرا جنس به جنس مایل شود و خلاف جنس را دشمن

---

[۲۰۰] بر: در- اصل

[۲۰۱] بر این: دمی- اصل

[۲۰۲] ریده‌ای: دیده‌ای- اصل

گردد. ***سگ هماره***[۲۰۳] ***حمله بر مسکین کند***، سگ همیشه حمله بر مسکینان کند که ایشان همچو سگ ظالم نیستند. ***تا تواند زخم بر مسکین زند***، امّا ***شرم شیران راست نی سگ را بدان***، زیرا شیر ***که نگیرد صید از همسایگان*** و ضرر نمی‌کند به ایشان. ***عامهٔ مظلوم کش ظالم پرست***، مردم هنگامه و عامه که مظلوم‌کش است و ظالم‌پرست. این مصراع مرهون است (160a) ***از کمین سگشان سوی داود جست***، از کمین‌گاه همچو سگ سوی داود حمله کردند. ***روی در داود کردند آن فریق*** و در اثنای خطاب گفتند، ***کای نبی مجتبی بر ما شفیق***، پس با وجود نبوّت و اجتبا و شفقت بر ما، ***این نشاید از تو کین ظلم است فاش*** و ظاهر. ***قهر کردی بی‌گناهی را به لاش*** و بی‌سبب.

عزم کردن داود علیه‌السلام خواندن خلق بدان صحرا که راز آشکارا کند و حجت‌ها را هم قطع

گفت ای یاران زمان آن رسید، داود علیه‌السلام گفت: ای قوم و اخوان هنگام افشای اسرار رسید. ***کان سر مکتوم او گردد پدید*** که سرّ مکتوم این مدّعی گاو آشکاره گردد. ***جمله برخیزید تا بیرون رویم***، از شهر به صحرا. ***ما بران سرّ نهان واقف شویم*** و بر خفیّات اسرار مطلع شویم. ***در فلان صحرا درختی هست زفت***، بزرگ، همچو همّت کریمان بلند و همچو بخت صاحب دولتان ارجمند. ***شاخهایش***[۲۰۴] ***انبه و بسیار و چفت*** و شاخ‌های او بسیار و انبوه و منحنی و مایل گشته. ***سخت راسخ خیمه‌گاه و میخ او***، محکم و پایدار است خیمه گاه و میخ آن درخت. ***بوی خون می‌آیدم از بیخ او***، زیرا ***خون شده است اندر بن آن خوش درخت؛*** یعنی ***خواجه را کشتست آن منحوس بخت*** و بدبخت و خواجهٔ آن مدّعی گاو پدر. پدر این مرد درویش بود و آن مدّعی گاو خواجه‌اش را زیر آن درخت کشته بود به کارد و سر خواجه را و کارد خود را زیر خاک دفن کرده بود و نام شوم او در آن کارد نوشته، اما حضرت خدا به موجب حلم و کرم پوشیده بود. چنان‌که در سورهٔ ملائکه فرمود، وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَابَّةٍ. ***تا کنون حلم خدا پوشید آن*** و رسوای نکرد تا بدین زمان. ***آخر از ناشکری آن قلتبان***، مرهون است ***که عیال خواجه را روزی ندید*** که یک روز نظر نکرد. ***نی به نوروز و نه موسم‌های عید***، آن مرد مرید. ***بی نوایان را یکی لقمه نجست***، یعنی بی‌نوایان ولی نعمت خود را به جست و جوی نکرد. ***یاد ناورد او ز حق‌های نخست*** و پیشین. ***تاکنون از بهر یک گاو این لعین***، یعنی تا به جایی رسید که از بهر گاوی این ملعون، ***می‌زند فرزند او را بر زمین***، فرزندان خواجهٔ خود را بر زمین می‌زند. ***او به خود برداشت پرده از گناه***، پردهٔ ستاری حضرت خدا را از پیش از بهر قبایح اعمال خویش به خود برداشت. ***ورنه می پوشید جرمش را اله*** و همچنین (161b) ***کافر و فاسق در این دور گزند*** و روز ضرر. ***پردهٔ خود را به خود می بردرند*** که الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ. ***ظلم مستور است در***[۲۰۵] ***اسرار جان*** در دنیا. ***می نهد ظالم به پیش مردمان*** و پیدا کند آن را به اظهار ظلم و فساد که اعمال بد و افعال زشت او برین گواهی می‌دهد. گوییا می‌گوید ***که***[۲۰۶] ***ببینیدم که دارم شاخ‌ها،*** ظالم به زبان حال می‌گوید من شاخ‌ها دارم همچو گاو. ***گاو دوزخ را به بینید از ملا***، یعنی نظر کنید که گاو دوزخ منم.

گواهی دادن دست و پای و زبان بر سر ظالم هم در دنیا

---

[۲۰۳] هماره: همان- اصل
[۲۰۴] شاخهایش: شاخهااش
[۲۰۵] در: بر- اصل
[۲۰۶] که: گر- اصل

پس همینجا دست و پایت در گزند، ای ظلم کننده در این دنیا. ***بر ضمیر تو گواهی می‌دهند*** و خباثت باطن تو پیدا می‌کنند. خلاصهٔ کلام در این مقام آن است که هر عضو در دنیا به‌حکم کل انا یترشح بمافیه، بر ضمیر تو گواهی می‌دهد که چون میل هر عضوت به هوا می‌باشد و دلالت می‌کند که در دل آن هوا داری، زیرا من خشع قلبه لخشعت جوارحه. چون حضرت خدا اعضای تو را در دنیا گواه ساخته است بر اسرار خفیّه همچنین می تواند که اعضای را گواه کند و سخن آرد در آخرت بر افعالی که پنهان کرده ای. ***چون موکل می‌شود بر تو ضمیر*** و از تو بیان راز خواجه. ***که بگو تو اعتقادت وا مگیر*** و دریغ مدار از ***خاصه در هنگام خشم و گفت و گو***. در حالت غضب ***می‌کند ظاهر سرت را مو به مو***. فضایح سرایر تو و قبایح ضمایر تو با مردم در بیان می نهد. ***چون موکل می‌شود ظلم و جفا***، داعیهٔ ظلم و جفا موکلان پنهانی اند بر دست گماشته و فرمان می‌کند ***که هویدا کن مرا ای دست و پا*** که آشکارا کن مرا. ***چون همی گیرد گواه سر لگام*** و لجام. ***خاصه وقت جوش و خشم و انتقام*** خود را عیان می سازد. ***پس همان کس کین موکل می‌کند*** در دنیا ***تا لوای راز بر صحرا زند*** و پیدا کند. ***پس موکل‌های دیگر روز حشر***. همچنین ***هم تواند آفرید از بهر نشر***. برای پیدا کردن معاصی با وجود که خود عالم السّر و الخفیات است حاجت به گواه ندارد. نظم

حاکم ز حکم دم نزند گر گواه نیست حاکم که خود گواه بود قصه مشکل ایست

ای به ده دست آمده در ظلم و کین چون جنایت نفس ظاهر است. ***گوهرت پیداست حاجت نیست این***، حاجت به اظهار دست و پای. ***نیست حاجت شهره گشتن در گزند*** و معروف‌شدن در ضرر و شر. ***بر ضمیر آتشینت واقف‌اند*** (161a) همه مردمان. پس کسی که غضبناک باشد او مسخّر شیطان است. در خبر وارد است ان الغضب یفسد الایمان کما یفسد الصبر العسل و در خبر است که ان الذی غضب یکون فی ید الشیطان کما الکره فی ایدی الصبیان، امّا غضب مطلقا مذموم نیست که شافعی رحمه الله فرمود: من استغضب فلم یغضب فهو حمار؛ بلکه مذموم آن است که به سبب غضب از حق بدو مردود نهد. رسول‌الله علیه‌السلام نمی‌گفت من غضب نمی‌کنم بلکه گفت: انّ الغضب لایخرجنی عن الحق. ***نفس تو هردم برآرد صد شرار*** و نار. از آتش غضب و به شهوت ***که ببینیدم منم ز اصحاب نار*** که الجنس الی الجنس بمیل. ***جزو نارم سوی کلّ خود روم*** که کل شیء یرجع الی اصله. ***من نه نورم که سوی حضرت شوم*** که به او واصل شوم که آن حضرت معدن نوراست. ***همچنان کین ظالم حق ناشناس***، ای کس نفس ظالمت همچو مدعی گاو در عین ظالمی مظلومی پیدا می‌کند. ***بهر گاوی کرد چندین التباس*** و تلبیس. ***او از او صد گاو برد و صد شتر***، با وجود این ظلم بی‌شمار چندین شرّت کرد بهر گاوی. ***نفس این است ای پدر از وی ببر***، کار نفس این است. نفس چنین است از او دور شو. ***نیز روزی با خدا زاری نکرد*** که بر خود چندین حقوق دارد. هرگز از آنها نمی‌گذارد و به حضرت خدا زاری نمی‌کند. ***یا ربی نامد از او روزی به درد*** و نگفت ***کای خدا خصم مرا خشنود کن*** و راضی گردان. ***گر منش کردم زیان تو سود کن*** آن خصم را. در این تنبیه است که در دنیا حقوق عباد را ادا کردن می‌باید. اگر میسر نشود از بهر او صدقه و دعاء خیر کردن می‌باید و از حضرت حق رحمت خواستن. قال النبی علیه‌السلام: من کانت لاخیه عنده مظلمة الی آخره. ***گر خطا کشتم***[۲۰۷] ***دیت بر عاقله است*** و قوم و قبیله. ***عاقلهٔ جانم تو بودی از الست***، لاجرم تو دیت ثواب بده خصم من را اما نفس بی‌انصاف عجب است که ***سنگ می‌ندهد به استغفار دُر***، از کسی که لوءلوء ستانده باشد از بهر سنگ نمی‌دهد. ***این بود انصاف نفس ای جان حر.***

[۲۰۷] کشتم: کردم- اصل

بیرون رفتن خلق به سوی آن درخت

چون برون رفتند سوی آن درخت خلق، ***گفت دستش را سپس بندید سخت***، معنی این مصراع به ترکی حضرت داود ددی که آنک الینی اردنه باغلک محکم. ***تا گناه و جرم او پیدا کنم،*** میان مردمان.(162b) ***تا لوای عدل بر صحرا زنم***، روز قیامت که یوم العدل آن است داور حقیقی یعنی حق تعالی در صحرای عرصات حال مجرمان را چنین پیدا کند. العیاذ بالله از رسوایی آن روز. پس داود علیه‌السلام مدعی گاو خطاب کرد، ***گفت ای سگ جدّ این را کشته ای*** در اینجا، ***تو غلامی خواجه زین رو گشته‌ای،*** تو بنده بودی از این رو خواجه گشته‌ای. که ***خواجه را کشتی و بردی مال او***، اما ***کرد یزدان آشکارا حال او*** به من. ***آن زنت او را کنیزک بوده است*** همچو تو، ***با همین خواجه جفا بنموده است*** با تو. ***هرکه زو زایید ماده یا که نر***، همه فرزند تو چون از کنیزک این خواجه زاده زاده‌اند به‌حکم الولد یتّبع الام. ***ملک وارث باشد آنها سر به سر***، همه عبید و اماء اویند. ***تو غلامی کسب و کارت ملک اوست،*** به‌حکم العبدُ و ما فی یده کانَ لِمولاه، همه اموال تو از آن اوست. ***شرع جستی شرع بستان رو نکوست*** که شرع این است. ***خواجه را کشتی باستم زار زار*** در اینجا، ***هم بر اینجا خواجه گویان زینهار*** و امان. ***کارد از اشتاب کردی زیر خاک***، همچو سر خواجه دفن کردی. ***آن خیالی که بدیدی سهمناک***. پس از آن داود علیه‌السلام روی به خلق کرد و گفت: ***نک سرش با کارد در زیر زمین*** مدفون است. ***بازکاوید این زمین را همچنین*** تا بیابید سر خواجه و کارد این. ***نام این سگ هم نبشته کارد بر***، نام این مرد بر کارد نبشته است. ***کرد با خواجه چنین مکر و ضرر***؛ لاجرم ***همچنان کردند چون بشکافتند***، خلق همچنان کردند که داود علیه‌السلام فرمود. چون زمین را بشکافتند ***در زمین آن کارد و سر را یافتند،*** چون صدق داود پیدا شد. ***ولوله در خلق افتاد آن زمان*** و غلغل هویدا گشت. ***هر یکی زنّار ببرید از میان*** و استغفار کردند از انکار او. ***بعد از آن گفتش بیا ای دادخواه*** و عدل جوینده. ***داد خود بستان بدان روی سیاه***.

قصاص فرمودن داود علیه السلام خونی را بعد از الزام حجت برو

هم بدان تیغش بفرمود او قصاص، داود علیه‌السلام بدان کارد قصاص او فرمود. ***کی کند مکرش ز علم حق خلاص*** که حضرت خدا عالم السرّ والخفیات است. ***حلم حق گرچه مواسا می‌کند،*** غمگساری و آسانی نماید. ***لیک چون از حد بشد پیدا کند*** و رسوا کند. قال رسول‌الله علیه‌السلام: ان الله علی للظالم فاذا اخذه لم یفلت. ***خون نخسپد در فتد در هر دلی،*** مرهون است. (162a) ***میل جست و جوی کشف مشکلی*** تا پیدا کنند قاتل را. ***اقتضای داوری ربّ دین*** و حکومت رب العالمین، ***سر برآرد از ضمیر آن و این***. که می‌پرسند و گویند، ***کان فلان چون شد چه شد مالش چه گشت***، از ضمیر مردمان چنین طلب پیدا شود. ***همچنان که جوشد از گلزار کشت***، چنان‌که از زمین نبات جوشد. ***جوشش خون باشد آن واجست‌ها*** و طلب و تقاضا. ***خارش دل‌ها و بحث و ماجرا***، اینها بدل از جست‌ها است. حق تعالی نمی‌خواهد که خون بنده‌اش هدر و ضایع شود و لهذا بهانه سازد که خونی معلوم گردد چنان که در این قصّه کشتن گاو و دعوی آن مرد بهانه شد که معلوم تا قصاصش کردند و حق تعالی خون را به زمین حرام کرده‌است که زمین خون را نمی‌خورد تا علامت هویدا بماند و خدای تعالی دیت فرموده است تا در امر روح اهتمام نمایند. ***چون که پیدا گشت سرّ کار او*** و چون سرّ آن مدعی گاو پیدا شد و فساد الحق هویدا گشت. ***معجزهٔ داود شد فاش و دو تو***، معجزه حضرت داود علیه‌السلام پیدا و مضاعف گشت و شرف زیادتی ظهور یافت. ***خلق جمله سر برهنه آمدند*** پیش داود علیه‌السلام، ***سر به سجده بر زمین‌ها می‌زدند*** و اعتراف به قصور خویش کردند. ***ما همه کوران اصلی بوده ایم،*** سرّ حکم ندیدیم با وجود آنکه ***از تو ما صد گون عجایب دیده‌ایم،*** چندین آیات ظاهره و معجزات باهره از تو دیده بودیم دیدهٔ دل نگشودیم. ***سنگ با تو در***

سخن آمد شهیر، اشارت است بدان قصّه که اهل تفسیر نوشته‌اند در تفسیر آن آیت کریمه که در اواخر سورهٔ بقره است و قتل داود جالوت، وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ. چون حضرت خدا طالوت را پادشاه بنی اسرائیل ساخت او جمع لشکر کرد و به قصد جالوت قتل بیرون رفت. پدر داود که ایشی است در لشکر طالوت بود با او شش پسرانش همراه بودند. داود هفتمین بود و آن کوچک بود. چوپانی گوسفندی کرد. حضرت خدا نبیّ ایشان را که بنی اشمویل است وحی کرد که قتل جالوت در دست داود خواهد شد. داود را همراه کردند و در راه داود را سنگ گفتند، قتل دشمن به تمامی شود. آن سه سنگ داود برد. حضرت مولانا از زبان خلق آن را بیان می‌کند که سنگ با تو سخن گفت (163b) ***کز برای غزو طالوتم بگیر*** و بردار. ***تو به سه سنگ فلاخن آمدی*** به معرکه، ***صد هزاران مرد را برهم زدی***، در فلاخن تو. ***سنگ‌هایت صدهزاران پاره شد*** در هنگام انداختن، ***هر یکی مر خصم را خون‌خواره شد***، هر یکی در قتل عدو خون‌خواره گشت. ***آهن اندر دست تو چون موم شد*** که به‌حکم والنّا له الحدید، در دست تو نرم گشت. ***چون زره سازی تو را معلوم شد***، وقتی که تو زره بافی. ***کوه‌ها با تو رسایل شد شکور***، رسایل جمع رسیل است، به ترکی یاریش آتی و خواننده یاننجه اولان یارده. وقتی داود علیه‌السلام زبور خواندی به‌حکم یَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ، کوه‌ها یار او گشتی. خلق به اعتراف آن می‌آیند. ***با تو می‌خوانند چون مقری زبور***، همچو مؤذّن و حافظ با تو زبور می‌خوانند و همچنان ***صدهزاران چشم دل بگشاده شد*** و بیننده گشت. ***از دم تو غیب را آماده شد*** و حاضر گشت. ***و آن قوی تر زان همه کین دائم است*** و از همهٔ معجزات قوی تر که این دایم است. ***زندگی بخشی که سرمد قایم است***، آن را بیان می‌کند. ***جان جمله معجزات این است خود***، تنگ نیست در این. ***کو ببخشد مرده را جان ابد*** که کافری یا فاسقی را به ایمان و صلاح آرد که حیات باقیه را سبب باشد. ***کشته شد ظالم جهانی زنده شد***، ظالم کشته شد و خلق جهان به ایمان زنده گشت. ***هریکی از نو خدا را بنده شد***.

بیان آنکه نفس آدمی به جای آن خونی است که مدعی گاو کشته بود و آن گاو کشنده عقل است و داود حق است یا شیخ که نایب حق است که به قوّت و یاری او تواند ظالم را کشتن و توانگر شده به روزی بی کسب و بی دخل

نفس خود را کش جهان را زنده کن، نفس خود را قتل کن خلق جهان را زنده گردان. امّا نفس عجب دشمن است که کشتن چنین دشمن مشکال است. از این جهت است که محاربهٔ او جهاد اکبر است. پس هرچه نفس امّاره خواهد از خیر و شر خلاف آن بهتر، زیرا غرض او غیر حیلت نیست و کشتن او به بریدنش می‌شود از هواهای وی. همچنان که مردن تن مفارقت جان است که محبوب و مونس وی است، لیکن عجب است که تن به یک‌بار کشتن مرده شود. نفس را اگر صدبار کشتی باز زنده می‌یابی. ***خواجه را کشتست او را بنده کن***. حضرت مولانا در این مطلب تصریح می‌کند که قصّهٔ سالک از این قصه آن است که قناعت بظاهر حکایت نکند و در طریق تحقیق جز میل به تمثیل و کنایت. لاجرم می‌فرماید، ***مدعی گاو نفس تست هین*** که به مال خواجه، ***خویشتن*** (163a) ***را خواجه کردست و مهین***. به کسر میم یعنی بزرگ. ***آن کشندهٔ گاو عقل توست رو***، یعنی طالب روزی حلال بی‌رنج کسب و انتقال، عقل است که همه از حضرت ذوالجلال استفاضهٔ انواع کمال می‌کند و قوّت روحانی از تجلیّات سبحانی مألت می‌نماید و این معنی از قضایای بدیهیّه است که استفاضه ازمبداء فیّاض موقوف است. بر نوعی از مناسبات که مستفیض را با فیض باشد و عقل چون مقیّد است به عقال تعلّقات و منقّش است در کدورات ترتیب امور و تصرّفات او را به متوسّطی حاجت است که آن متوسط را از روی تجرد اصلی مناسبت نامه با جناب مفیض باشد و از روی تدبیر و تصرّف عارضی بدنی جهت تعلق نیز

دارد کشته بود تا وجه تجرّد از حضرت رفیع الدّرجات استفاضهٔ کمالات کند. از روی جهت تعلّقیه افاضه نماید و متوسطی بدین صفت آراسته و مجردی بدین صفت پیراسته روح انسانی است و عقل را دراین ترتیب پدر مهربانی است و در نظم امور مملکت خاص ناگذران جهانیان است. مادام که زمام تصرّف مملکت بدنیّه در دست از او آزاد باشد و نفس خونی به معاونت هوای جسمانی و مظاهرت قوای شهوانی چون دیو خاتم ملک از دست سلیمان روح نستانده باشد و روح به واسطهٔ عزل از تصرّف به موت حکمی موسوم نساخته بود و گاو بدن را که ملک روح بود، خاصّهٔ خویش نشناخته باشد. استیلا بر جمیع حواس و اعضای جسمانی و قوای روحانی که ملک خاص خواجه بود، یتیم عقل مفلس نگذاشته بود، اما وقتی که حال بر خلاف مفروض باشد و تصرّف در مملکت وجود نفس که غلام خواجه است، داشته باشد و یتیم خواجه را که عقل است ضایع گذاشته. این خواجه‌زاده را مدتی از تضرع و ابتهال و از ناله و زاری و التجا به حضرت ذوالجلال در طلب روزی حلال که قوت قوّت بخش اهل کمال است، چاره نیست تا کشتن گاو بدن که به تربیت نفس خونی فربه گشته است، دست دهد و بعد از آن نفس غوغا آغاز نهد که در پناه داود که قابل فیض بی واسطهٔ حق است با شیخ کامل که در تکمّل نایب جناب مطلق است، بگریزد تا به کشتن نفس خونی اموال خواجه را که قوای روحانی است و فرزندان این خون را که قوای نفسانی است به دست تصرّف عقل بسپارد. ***بر کشندهٔ گاو تن منکر مشو،*** همچو عوام. ***عقل اسیر است و همی خواهد ز حق،*** (164b) عقل آن خواجه‌زاده فقیراست ازحضرت حق می‌خواهد، ***روزی بی رنج و نعمت بر طبق، روزی بی‌رنج او موقوف چیست،*** بدان ***آنکه بکشد گاو را کاصل بدیست*** و مادّهٔ فساد است. ***نفس گوید چون کشی این گاو من،*** مراد از مدّعی گاو نفس است. ***زانکه گاو نفس باشد نقش تن،*** زیرا گاو نفس صورت و ذات بدن است. ***خواجه‌زادهٔ عقل مانده بی نوا*** و بی روزی از طاعت و محروم از ثواب آخرت. ***نفس خونی خواجه گشت و پیشوا***، به مال خواجه و مقتدی شده که اعضا تابع او گشته. ***روزی بی رنج میدانی که چیست***، اکنون که تفصیل رفت، ***قوت ارواح است و ارزاق نبیست،*** غذای روحانی نبوی است و رزق‌های. ***لیک موقوف است بر قربان گاو،*** رسیدن این روزی موقوف است بر کشتن گاو ***گنج اندر گاو دان ای کنجکاو***. گنج و دفینه را اندر گاو بدان ای کُنج و گوشه را کننده. پس عاقل می‌باید که تن را نپرورد تا از او طاعت آید و در کسب ثواب آخرت باشد نه در طلب مال دنیا که بقا ندارد و ***دوش چیزی خورده ام ورنه تمام،*** آن غذا سدّ باب معانی نشد یا مراد غذای ظاهری نیست، بلکه بیان عروج خود است با وحی که امکان تنزّل پیش از این ناممکن است. ورنه ***دادمی در دست فهم تو زمام،*** به دست ادراک تو دادی زمام مرام. ***دوش چیزی خورده‌ام افسانه‌است*** نه حقیقت. ***هرچه می‌آید ز پنهان خانه است***، از عالم غیب؛ یعنی سدّ باب معانی از حضرت خداست، آن چیزی بهانه است؛ لاجرم به‌حکم غفلت عالم ستون عالُم است. حق تعالی نمی‌گذارد که در افنای غفلت سخن مشبّع بگویم با وجود که فنای جهان ظاهر است و اعتماد بر آن باطل. شعر

همه دانید جهان را نبود هیچ بقا مهر او در دل خود از چه نشانید شما

پس عاقل را می‌باید که اعتماد بر سبب نکند بلکه به حسب وَمَن یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ، توکل بر حق کند که مسبب الاسبابست. ***چشم بر اسباب از چه دوختیم، گر ز خوش[۲۰۸] چشمان کرشم آموختیم،*** اگر از خوش چشمان کرشمه[۲۰۹] یعنی از انبیا و اولیا نظر آموخته بودیم. ***هست بر اسباب اسبابی دگر،*** ای اهل بصیرت و بصر. ***در***

[۲۰۸] خوش: خویش- اصل
[۲۰۹] کرشمه: کرشم- اصل

سبب منگر در آن افکن نظر و مسبّب الاسباب را بنگر. ***انبیا در قطع اسباب آمدند***، انبیا علیهم‌السلام از برای قطع اسباب آمده‌اند. به اظهار خوارق عادات ***معجزات خویش بر کیوان زدند***، لوای اظهار معجزات بر فرق زحل(۱۶۴a) زده‌اند. ***بی سبب مر بحر را بشکافتند***، چنان‌که حضرت موسی علیه‌السلام بحر را بشکافت. ***بی زراعت چاش گندم یافتند***، حراثت صبرهٔ گندم یافتند. ***ریگ‌ها هم آرد شد از سعیشان***، چنان‌که در زمان نمرود قحط شد. هرکسی که او را سجده کردی نمرود او را آرد دادی. حضرت ابراهیم علیه‌السلام پیش او برفت، اما سجده نکرد. او نیز او را فطام نداد. ابراهیم علیه‌السلام از بهر طیب خاطر اهل خود جوال‌ها را از ریگ پر کرد. چون به خانه آمد از برای استراحت بخفت. اهل او برخاست جوال‌ها را بگشاد. آرد لطیف بیافت از وی نان پزید. چون ابراهیم علیه‌السلام بیدار شد، پیش او آورد. او پرسید که این نان از کجاست؟ از آن آرد است که تو آوردی. ابراهیم علیه‌السلام دانست که از حضرت خدا است، شکر کرد. ***پشم بز ابریشم آمد کش‌کشان***، چنان‌که زان موسی واقع شد. ***جمله قرآن هست در قطع سبب*** و در توکل بر مسبّب الاسباب. چنان‌که فرمود ومن یتوکل علی الله فهو حسبه. و فرموده وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا و فرمود أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ. و فرمود يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ و فرمود يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ. و فرمود أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ و فرمود كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا و فرمود إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ و فرمود أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ. ***عز درویش و هلاک بولهب***، عزّت فقراء اصحاب رسول‌الله علیه‌السلام و هلاک بولهب و باقی اغنیا. از امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه مروی است که گفت : من از رسول الله علیه السلام شنیدم که در حقّ اویس القرنی گفت یدخل فی شفاعته مثل ربیعة و مضر و رسول‌الله فرمود: هلک الاکثرون الا من قال به فی عبادة الله. اوهکذا هکذا و هکذا و لهذا گفته‌اند، استقن عمن شئت فانت نظیره و اصبحت الی من شئت فانت اسیره و احسن الی من شئت فانت امیره. ***مرغ بابیلی دو سه سنگ افکند***، وقتی که اصحاب فیل به قصد هدم کعبه آمدند، حضرت خدا بر ایشان مرغ ابابیل را حواله کرد. هر مرغ سه سنگ برداشت یکی در منقار و در دو پای. ***لشکر زفت حبش را بشکند***، اشکر انبوه اصحاب فیل را شکستند. ***پیل را سوراخ سوراخ افکند*** و پاره پاره کند. ***سنگ مرغی کو به بالا پر زند*** و همچنین، ***دمِ گاو کشته بر مقتول زن***(165b) آن دم بقر مذبوح را بر مرد مقتول زن. ***تا شود زنده هماندم در کفن*** تا که ***حلق‌ببریده جهد از جای خویش***، گلوی بریده از جای خونی بجهد، یعنی آن مرد زنده شود. ***خون خود جوید ز خون پالای خویش***، این قصّه در اوایل سورهٔ بقره مذکور است و در این کتاب چند بار شروح او گذشت. ***همچنین ز آغاز قرآن تا تمام***، تا به آخر قرآن. ***رفض اسباب است و علت والسلام***، ترک سبب‌ها و علّتها است، چون حصّهٔ خویش از این قصه دانستی باید که همیشه طالب روزی بی‌رنج و حساب باشی و از روی حسن ظن مستوثق به عطای ملک وهباب. چنان‌که می‌فرماید، ***کشف این نز عقل کارافزا شود*** که از عقل کارافزا کاری بر نیاید که فکر عقل معاش و علم ظاهر رغبت دنیا و طول امل است. از آن جهت نابینا و جاهل است. ***بندگی کن تا ترا پیدا شود*** که این بندگی و عبادت هویدا گردد. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من رغب فی الدنیا و طال امله فیها اعمی الله قلبه علی قدر ذلک و من زهد فی الدنیا و قصر امله اعطاه الله علما بغیر تعلِم و هدی بغیر هدایت. ***بند معقولات آمد فلسفی***، مقیّد و محبوس او است. ***شهسوار عقل عقل آمد صفی***، صفی مرد بر عقل عقل سوار شده‌است، پس افتد جز به عقل کلی که عقل عقل است نشاید. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، کفی بالمرء فقها اذا عبدالله و کفی بالمرء جهلا اذا اعجب برایه. ***عقل عقلت مغز و عقل توست پوست***، عقل عقل مغزست، جزوی پوست. ***معدهٔ حیوان همیشه پوست جوست***، نه مغزجوست. ***مغزجوی از پوست دارد صد ملال***، کسی

که مغزجو است، او پوست را دوست نمی دارد که به ظاهر علم فریضه شنود؛ بلکه به عمل کوشد از وعید ترسد. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من تعلّم العلم لیباهی به العلما و یماری به السفها و یصرف به وجوه الناس الیه ادخله الله جهنم. ***مغز نغز آن***[۲۱۰] ***را حلال آمد حلال***، مغز پاک او راست حلال بی جدال. ***چونکه قشر عقل صد برهان دهد***، چنان که فلاسفه به عقل و علم خویش مغرور شدند و به برهان عقل از تصدیق انبیا محروم شدند. ***عقل کل کی گام بی ایقان نهد***، عقل کل گام و خطوه را بی ایقان نمی‌نهد. ***عقل دفترها کند یکسر سیاه*** به نوشتن. ***عقل عقل آفاق دارد پر زماه*** و منور سازد به نور آله. ***از سیاهی و***[۲۱۱] ***سپیدی فارغ است*** این عقل عقل، ***نور ماهش بر دل و جان بازغ است*** و تا بندهٔ. ***این سیاه و این سپید ار قدر یافت***، اگر قدر یافته (165a) است، ***زان شب قدر است کاختروار تافت*** و روشن شد؛ لاجرم قدر علم ظاهر به اعتبار شرف علم الهی است، گوییا ظرف اوست. ***قیمت همیان و کیسه از زر است***، پس قدر و قیمت علم ظاهر از علم الهی و عمل آخر تو است. ***بی زر آن همیان و کیسه ابتر است*** و ناقص و بی قدر.***همچنان‌که قدر تن از جان بود*** که تن بی‌جان را قدر نیست و همچنین ***قدر جان از پرتو رحمان بود***، قدر جان از نور جانان است. ***گر بدی جان زنده بی پرتو کنون***، اگر جان بی‌پرتو جانان زنده بودی، ***هیچ گفتی کافران را میتون***، حضرت خدا کافران را در عداد و مردگان بنشمردی. ***هین بگو که ناطقه جو می‌کند***، نفس ناطقه زمانی بکندن جوی مشغول شود. ***تا به قرنی بعد ما آبی رسد***، تا به باغ خویش از خویش آبی رساند. پس موصل به حضرت خدا بی‌مشقت نباشد. ***گرچه هر قرنی سخن‌آری بود*** و می‌باشد. ***لیک گفت سالفان یاری بود***، سخن گذشتگان یاری کند.

الحکایة

از علماء منصف گفت ما که در فضل و کمال بدین پایه رسیدیم، به علم سابقان رسیدیم. تمثیل چنان است که چیزی که در جای بلند باشد مرد به قامت بلند خود به آن چیز نمی‌رسد. کودکی را بردارد و آن کودک را فرماید تا دست خود به سوی آن چیز دراز کند. وی رسد اگرچه بی‌مراد کودک می‌رسد، اما به همّت و برداشتن مرد می‌رسد؛ لاجرم به‌حکم الفضل للمتقدّم، هنر متقدمان راست. متأخران به همت ایشان بدین پایه رسیده‌اند. ***نی که هم تورات***[۲۱۲] ***و انجیل و زبور***، در قطع اسباب و طلب مسبّب، ***شد گواه صدق قرآن ای شکور***؛ پس ای مرد صبور ***روزی بی رنج جو و بی حساب***، الف را یا باید خواند. ***کز بهشتت آورد جبریل سیب***، بی‌رنج و تعب، اما این روزی بی‌رنج چنان که پیش از این گفته شود، موقوف است بر کشتن گاو تن و کشتن او ترک هوا کردن است.

الحکایة

پادشاهی به کنیزکی تعلق عظیم داشت. به یکی بخشید و آن کس بر تعلق خاطر شاه آگاهی داشت. پادشاه را گفت بندهٔ کمینه را نمی‌خواهد که حضرت شاه از دست خود دور باشد. پس بنده را معذور فرمایید که کنیزک را نمی‌ستانیم. پادشاه گفت بستان که مرا غرض جز اعلام غلبهٔ عقل بر هوا نبوده باشد. جهت تحصیل مرضاة حق جلّ و علا تا خدای تعالی من را عوض او حور دهد که ***بلکه رزقی از خداوند بهشت***، یعنی از حضرت خدا آوری. ***بی صداع باغبان بی‌رنج کشت***. (166b) بلکه تو در بهشت رسی به شرط آنکه بهر دار بقا این دار فنا را خراب کنی نه برعکس.

---

[۲۱۰] آن: او- اصل
[۲۱۱] و: وز- اصل
[۲۱۲] تورات: توریت- اصل

الحکایة

شبلی می‌گفت لا تعتبروا بدار لابد من الرّجل عنها و لا تخربوا دارالابد لابد من الخلود فیها تلک الدار الآخرة نجعلها للذین لایریدون علوا فی الارض و لا فسادا. چون حضرت مولانا ترغیب بر علم کرد که مقصود از او عبادت باشد نه صفت بلکه علم را ترک کند و در عبادت بکوشد. پس از این ترغیب بر نفس عبادت کند، اگرچه علمش نباشد که شنیدن پند شیخ عمل کند تا آن ثواب که عالم یابد آن نیز بیابد. ***زانکه نفع نان در آن نان داد اوس،*** زیرا فایدهٔ نان در نان عطای او است. پس علم را نافع‌کننده و در علم ثواب‌دهنده او است. ***بدهدت آن نفع بی توسیط پوست***، پس به حضرت خدا قادر است که بی‌واسطهٔ نان جان را قوت دهد، یعنی ثواب دهد بی‌واسطهٔ پوست علم. ***ذوق پنهان نقش نان چون سفره ایست،*** ذوق نهان است صورت او را همچون سفره است. پس تلذّذ به علم یعنی عمل‌کردن و ثواب آخرت یافتن به وی نهان است. علم ظاهر و ظاهر علم همچو سفره‌ای است. ***نان بی‌سفره ولی را بهره‌ای است*** و نصیب. ***رزق جانی کی بری با سعی و جست،*** روزی روحانی را کی بری و بگیری با سعی و جستن؛ یعنی به خودی نمی‌توانی که رزق روحانی یابی. ***جز به عدل شیخ کو داود تست،*** پس رزق بی‌رنج و بی‌حساب یافتن و از شرّ نفس سیاه حق شتافتن وقتی دست دهد که از سر غرورهستی برخیزی و به دست ارادت از دامن همّت شیخ که داود وقت است بیاویزی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، تعلموا الیقین. معنی این حدیث را بیان کرده اند، جالسوا الموقنین و اسمعوا علم الیقیت منهم؛ لاجرم ظاهر علم دانستن دیگر است و عمل به علم دانستن دیگر. پس عالمی که مرید شیخ عامل شود علم از او بلکه عمل بیاموزد. ***نفس چون با شیخ بیند گام***[۲۱۳] ***تو***، لفظ کام به کاف عربی است به معنی مراد به کاف عجمی خطوة است. یعنی نفس که به‌منزلهٔ کشندهٔ گاو است چون با شیخ که به‌منزلهٔ داود است بیند موافقت تو، ***از بن دندان شود او رام تو،*** به ضرورت مطیع فرمان تو شود. چنان که ***صاحب آن***[۲۱۴] ***گاو رام آنگاه شد***، آن صاحب گاو آن وقت مطیع گشت، ***کز دم داود او آگاه شد*** وخبردار. رسول‌الله علیه‌السلام گفتند: ایّ الاصحاب خیر؟ گفت: ان ذکرت اعانک وان نسبت ذکرک و ان ذکرت لمعرفتک (166a) و گفتند: فأی الناس اعلم؟ گفت: اشدّهم خشیة من الله تعالی. ***عقل گاهی غالب آید در شکار،*** مرهون است. ***بر سگ نفست که باشد شیخ یار،*** عقل وقتی بر سگ نفس غالب آید شیخ او را باشد که چون عقل پند شیخ و مرشد شنود وقت و عمر را ضایع نکند. ***نفس اژدرهاست با صد زور و فن*** و مکر و حیله. ***روی شیخ او را زمرّد دیده کن.*** گویند خاصیّت زمرّد آن است که نور بصر مار را می‌ستاند. ***گر تو صاحب گاو را خواهی زبون*** و مغلوب، ***چون خران سیخش کن آن سو ای حرون،*** همچو خران سیخ بزن او را به سوی شیخ و واعظ و به استماع کلام علماء عامل و مرشدان کامل بران. ***چون به نزدیک ولی الله شود*** و در نظر او باشد، ***آن زبانِ صد گزش کوته شود***، آن زبان صد زراع او کوتاه گردد. ***صد زبان و هر زبانش صد لغت***، نفس را صد زبان است و در هر زبانش صد لغت است. ***زرق و دستانش نیاید در صفت،*** مکر و قصّه دوستان او در صفت نمی‌گنجد. ***مدعی گاو نفس آمد فصیح،*** یعنی مراد از مدّعی گاو نفس است و آن فصیح است. ***صد هزاران حجّت آرد ناصحیح*** و فاسد. حضرت مولانا چون ترغیب بر علم و عمل کرد پس از این ترغیب بر اخلاص کند که می‌گوید نفس مرای انواع ریا می‌نماید. خلق را می‌فریبد، اما خالق را نمی‌فریبد. چنان‌که می‌فرماید، ***شهر را بفریبد الّا شاه را،*** نمی‌تواند که بفریبد. ***ره نداند زد شه آگاه را،*** قادر نمی‌شود که

---

[۲۱۳] گام: کام- اصل

[۲۱۴] آن: ارکان- اصل

راهزن شه آگاه شود. ***نفس را تسبیح و مصحف در یمین،*** اما غافل مباش. ***خنجر و شمشیر اندر آستین.*** لاجرم ***مصحف و سالوس او باور مکن*** و اعتقاد مکن. ***خویش با او هم به سِر و سَر مکن،*** اول به کسر سین است، دوم به فتح، یا هردو به فتح است یا معین. ***سوی حوضت آورد بهر وضو،*** آن نفس مکّار، اما ***اندر اندازد تورا در قعر او،*** پس از مکاید نفس برحذر باید بود که در صورت حق تلبیس می کند. ***عقل نورانی و نیکو طالب***[۲۱۵] ***است،*** اگرچه عقل نورانی و حق را نیکو طلب‌کننده است. ***نفس ظلمانی برو چون غالب***[۲۱۶] ***است*** و سرّ غلبهٔ نفس ظلمانی بر عقل نورانی آن است. ***زانکه او در خانه عقل تو غریب،*** زیرا در این منزل جسمانی نفس در خانه وطن اصلی خویش نشسته است و قوای شهوانی او را یارگشته و عقل به بلاء غربت گرفتاراست و بی‌مددکار و یار غریب تنها را با مقیم پابرجا معارضه نشاید، زیرا ***بر در خود سگ بود شیر مهیب،*** (167b) سگی که بر در خانهٔ خود باشد همچو شیر مهیب است. پس تا از زمان طفولیّت بدین وقت نفس و شیطان ملک وجود را گرفته و آن خود ساخته است. پس اقتدا به صلحا و شیران بیشهٔ طاعت می‌باید و لهذا می‌فرماید، ***باش تا شیران سوی بیشه روند*** به شکار. ***وین سگان کور آنجا بگروند*** و تصدیق و تبعیت کنند. ***مکر نفس و تن نداند عام شهر*** و عوام ناس، ***او نگردد جز به وحی القلب قهر.*** رسول‌الله علیه‌السلام، المجاهد من جاهد نفسه فی الله عز و جل، زیرا ***هرکه جنس اوست یار او شود،*** یعنی چون حالیا سگ نفس مقیم مملکت بدن است و شیر عقل غریب این وطن و مقیمان این خطّهٔ خطا معاواتِ شیر عقل مددکار. ***جز مگر داود کان شیخت بود،*** پس عقل را در آن وقت مددکاری شیخ صاحب تصرف که از قید این خراب‌آباد درست باشد و جایم غیب پیوسته بود چاره نباشد به مظاهرت این شیخ داود صفت. شیر عقل بر نفس سگ سیرت غالب آید. آن شیخ ضرر یارا به تو نماید. ***کو مبدّل گشت و جنس تن نماند.*** مرهون است ***هر که را حق در مقام دل نشاند،*** یعنی شیخ آن است که از اخلاق ذمیمه و صفات بشریّه مبدل شده باشد. ***خلق جمله علتی اند از کمین،*** عوام خلق جمله اهل غرضند و مرض در درون. ***یار علت می‌شود علت یقین*** که الجنس الی الجنس به میل، اما مرشد آن است که ارشاد او از بهر دین باشد نه برای دنیا. ***هر خسی دعوی داودی کند،*** ای طالب حقیقت و ای سالک طریقت بدان‌که هرکسی را دیدهٔ داودشناس نیست و گندم نمایان جوفروش این عالم را حد و قیاس نی. پس هر خسی لاف ارشاد کند. ***هرکه بی تمییز کف در وی زند*** و آن را شیخ می‌گیرد، اما نمی‌داند که او آنچه می‌فرماید از او امر نمی‌گیرد و آنچه از او نهی می‌کند از نواهی منتهی نمی‌شود. ***از صیادی بشنود آواز طیر،*** فاعل بشنود اوّل مصراع اخیر است اعنی. ***مرغ ابله می‌کند آن سوی سیر،*** یعنی عادت صیّاد آن است که همچو مرغ آواز می‌کند. او را همجنس خود پندارد و می‌آید و بدام او مبتلا شود. همچنین مدعیان بی‌معنی دعوی ارشاد کنند و از تصوّف وطریقت سخن گویند. ساده دلان ایشان را شیخ کامل و مرشد مکمّل پندارند و بدام ایشان گرفتار آیند. ***نقد را از***(167a) ***نقل نشناسد غوی است،*** یعنی مدعیان بی‌تحقیق قشر و ناسره را به صورت مغز و زر خالص بیارایند و نقل را در کسوة نقد نمایند. هرکه نقد را از نقل نشناسد گمراه است که میان نقل مجرّد و نقد کلام بهره و خالص فرق نمی‌کند. ***هین از او بگریز اگرچه معنوی است،*** از آن کس احتراز کن در صورت حق می‌گوید و بدان‌که هر که را تفرقه دست نمی‌دهد. ***رسته و بربسته پیش او یکی است.*** فرق نمی‌کند. ***گر یقین دعوی کند او در شکی است.*** پس ای مرد عاقل ***این چنین کس گر ذکی مطلق است*** و برعقل و ادراک. ***چونش این تمییز***

---

[۲۱۵] طالب: طالبی- اصل

[۲۱۶] غالب: غالبی- اصل

نبود احمق است و شناس. که گفته‌اند، الاحمق من یشری حطام الدین بعمل الآخرة. ***هین از او بگریز چون آهو ز شیر***، تا به هوای دانه در دام او نری. ***سوی او مشتاب ای دانا دلیر***، به جانب مدّعی بی‌معنی مرو دلیرانه ای دانا و داننده.

گریختن عیسی علیه السلام فراز کوه از احمقان

در خبر است که حضرت عیسی علیه‌السلام فرمود. انّی ما عزجت عن احیاء الموتی و قد عجزت من معالجة الاحمق. ***عیسی مریم به کوهی می‌گریخت***، شتابان. ***شیرگویی خون او می‌خواست ریخت***، گوییا شیر خونش می‌خواست ریخت. ***آن یکی در پی دویده گفت خیر***، رسائلی در پی او دوید و گفت خیر است. ***در پیت کس نیست بگریزی چون طیر*** و در عقب تو هیچ مخافتی نیست سبب چندین گریز چیست و موجب این مهابت بلانگیز کیست؟ **با شتاب او آنچنان می تاخت جفت**، عیسی علیه السلام آنچنان استعجال همی کرد و گذر نمود. ***کز شتاب خود جواب او نگفت***، از کمال استعجال خود سایل را جواب نگفت. ***یک دو میدان در پی عیسی براند*** سایل، ***پس به جدّ جد عیسی را بخواند***، پس به جد بلیغ و به سعی قوی عیسی را بخواند و او را لابه کرد و سوگند داد. ***کز پی مرضات حق یک لحظه بیست***، از بهر رضای حق تعالی توقّف کن. ***که مرا اندر گریزت مشکلی است***، تا آن را از توییم بپرسم که تو حلّال مشکلاتی. حضرت عیسی علیه‌السلام وقتی که کودک بود در مکتب با طفلان توریة می‌خواند و با کودکان می‌گفت که آبا و امّهات شما فلان طعام خورده‌اند و بر آن شما فلان چیزی نهاده. ایشان به خانه آمدندی و کیفیّت مأکولات و مدّخرات گفتندی. چنان که حق تعالی از زبان او چیزی می‌دهد، وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ (168b) فِي بُيُوتِكُمْ؛ لاجرم ***از که این سو می گریزی ای کریم*** و روح الله العظیم. ***نی پیت شیر و نه خصم و خوف و بیم***، عیسی علیه‌السلام او را جواب می‌داد. ***گفت کز احمق گریزانم برو*** و بکار خود. ***می‌رهانم خویش را بندم مشو***، مراد از احمق آن است که دل او کور و کر باشد و استعداد ایمان و عمل صالح و قابلیت کلمهٔ حق را ندارد و قال النبیّ علیه‌السلام، العاقل صدیقی و الاحمق عدوی ثم قال لا تصبحوا الاحمق و لا تنطفزعوا عن العاقل. ***گفت آخر آن مسیحا نی توی***، استفهام تقریری. ***که شود کور و کر از تو مستوی*** که اعمی و اصم از تو راست و درست شود و دیگر امراض را علاج می‌کنی که حضرت خدا در سورهٔ آل عمران حکایت می‌کند، وَ أُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أُحْيِ الْمَوْتى بِإِذْنِ اللَّهِ تعالی. و در سورهٔ مائده خبر می‌دهد، ابری الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتى بِإِذْنِي. ***گفت آری گفت آن شه نیستی***، عیسی علیه‌السلام گفت: آری. سایل گفت: آن شاه نیستی. ***که فسون غیب را ماویستی*** که جا و محل افسون و دعاء غیبی. ***چون بخوانی آن فسون بر مرده‌ای*** و بر میتی. ***برجهد چون شیر صید آورده‌ای***، زنده شود همچو شیر شکار آورده‌ای برجهد. ***گفت آری آن منم گفتا که تو***، عیسی علیه‌السلام جوابش داد که باز سایل گفت تو ***نی ز گل مرغان کنی ای خوب رو***، از گل مرغان همی سازی چنان که حق تعالی در سورهٔ آل عمران حکایت کرد از عیسی، أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ و در سورهٔ مائده خبر می‌دهد، وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي. گویند به شکل خفاش مرغ از گل می ساخته بر دست گرفته نفس خود را در او دمید به قدرت حق تعالی طیران آغاز می‌کرد. ***گفت آری گفت پس ای روح پاک***، عیسی علیه‌السلام گفت: آری. سائل گفت: ای جان پاک ***هرچه خواهی می‌کنی از کیست باک*** و خوف. ***با چنین برهان که باشد در جهان***، با چنین برهان قوی که تورا است، کیست در جهان؟ نصف اخیر از این مصراع مرهون است. ***که نباشد مر تو را از بندگان***، چون سایل چنین گفت عیسی علیه‌السلام جوابش داد، ***گفت عیسی که به ذات پاک حق*** تعالی، ***مبدع تن خالق جان در سبق*** و در ازل. ***حرمت ذات و صفات پاک***

او و به حرمت ذات وصفاتش. ***گر بود گردون گریبان چاک او*** و هلاک او. ***کان*** (168a) ***فسون و اسم اعظم را که من***، یعنی آنچنان دعا و اسم اعظم را که من، ***بر کر و بر کور خواندم شد حسن*** و نیکو. ***بر که سنگین بخوانم شد شکاف***، بر کوه ثقل می‌خواندم شکاف و پاره گشت. ***خرقه را بدرید بر خود تا به ناف*** و همچنان ***بر تن مرده بخواندم گشت حی*** و زنده شد. ***بر سر لاشی بخواندم گشت شی*** و بوجود آمد. ***خواندم آن را بر دل احمق نسود***، بود خواندم آن اسم اعظم را بر دل احمق وزان خو برنگشت به مهر و محبت. ***صد هزاران بار درمانی نشد*** و علاجی. ***سنگ خارا گشت و زان خو برنگشت***[۲۱۷]، سنگ خارا گشت سخت و ناقلی از آن خوی حماقت رجوع نکرد. ***ریگ شد کز وی نروید هیچ کشت***، یعنی ریگ خشک و زمین شوره گشت که از وی هیچ کشت نروید، لاجرم از صحبت او خبر گریز دارد و شومی او به غیر پرهیز نشاید. ***گفت حکمت چیست کانجا اسم حق***، سایل گفت چون حماقت نیز نوعی از مرض‌ها است، سرّ حکمت چیست که در مرض‌ها نام حق، ***سود کرد اینجا نبود آن را سبق*** و پیشی. ***آن همان رنج است وین رنجی چرا***، دیگر مرض‌ها همه رنج است و حماقت نیز یک مرض است. چرا ***او نشد این را و آن را شد دوا***، اسم اعظم این رنج حماقت را دوا نشد و آن رنج‌های دیگر را دوا گشت. ***گفت رنج احمقی قهر خدا است***، عیسی علیه‌السلام گفت از آنکه رنج حماقت نتیجهٔ قهر خدا است. ***رنج و کوری نیست قهر آن ابتلا است***، یعنی امراض دیگر قهر خدا نیست بلکه مبتلا کردن و آزمودن است؛ لاجرم ابتلا بنده را نه از سخط رویی است بلکه از بهر دفع مکروه است که اگر صحیح بودی آن فعل مکروه را کردی یا از برای تکفیر ذنوب است یا از بهر رسانیدن است به ثوابی که بنده به عمل خویش بدان نرسیدی. ***ابتلا رنجی است کان***[۲۱۸] ***رحم آورد***، یعنی باعث رحم شود. ***احمقی رنجی است کان زخم آورد*** و جراحت قلب و نفرت دهد و ایشان به عمارت دنیا مشغول شوند و از حق دور که در خبر است، لولا الحمقی لخربت الدنیا. ***آنچه داغ***[۲۱۹] ***اوست مهر او کرده‌است*** که به‌حکم ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و ابصارهم غشاوة، مختوم اوست. ***چاره‌ای بر وی نیارد برد دست***، زیرا قهر الهی را تدبیر میسر نیست. ***زاحمقان بگریز چون عیسی گریخت***، ای مرد طریق. ***صحبت احمق بسی خون‌ها بریخت***، چون کسی که با بدان صحبت کند بدی در او(169b) اثر کند که صحبت مؤثر است. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لا تجالسوا الموتی. گفتند یا رسول‌الله گفت الاغنیا. ***اندک اندک آب را دزدد هوا*** که آن به هوا منقلب شود. ***دین چنین دزدد هم احمق از شما***، غافل مشو ای کیا. ***گرمیت را دزدد و سردی دهد***، حرارت تو را بدزدد برودت می‌دهد. ***همچو آن کو زیر کون سنگی نهد*** که سردی سنگ گرمی مردا می برد. پس باری سرد سردی دهد و مرید احمق کونی بر سنگ است. ***آن گریز عیسی نی از بیم بود***، یعنی هر آینه ارباب کیاست را معلوم است و اصحاب فراست را مفهوم گردد که گریز عیسی از بیم نبود. ***ایمن است او از پی تعلیم بود*** ما را، زیرا ***زمهریر ار پرکند آفاق را***، با برف و یخ، ***چه غم آن خورشید با اشراق***[۲۲۰] ***را***، یعنی عیسی علیه‌السلام را. غم ضرر از احمق نبود فرارش از بهر تعلیم بود.

قصّهٔ اهل سبا و حماقت ایشان و اثر ناکردن نصیحت انبیا در احمقان

---

[۲۱۷] در متن نیامده است
[۲۱۸] کان: کو- اصل
[۲۱۹] داغ: فراغ- اصل
[۲۲۰] اشراق: اشرف- اصل

یادم آمد قصّهٔ اهل سبا که بعض از آن در اوایل این دفتر سوم گفته بود. ***کز دم احمق صباشان شد وبا***، اگرچه شهرستان سبا مملکتی بود روی زمین نمودار بهشت برین اما از ناسپاسی مقیمان آن مقام که موسوم به حماقت بودند از دم احمق ایشان قبول و صبای بد بود وبا مبدّل گشت. ***آن سبا ماند به شهری بس کلان***، آن سبا ماند به شهری که بس بزرگ است و آن را ***در فسانه بشنوی از کودکان***. حضرت مولانا قدّس السرّه در ابتدای این قصّه تنبیه می‌کند بر آنکه سالک را باید که از هر قصّه حصّه برگیرد و از افسانه نصیحتی پذیرد و از گزاف به سوی ویرانه نپوید. بلکه در هر گنج ویران گنج بی‌پایان جوید؛ لاجرم می‌گوید، ***کودکان افسانه‌ها می‌آورند*** در میان خویش. ***درج در افسانه‌شان بس سرّ و پند***، در افسانهٔ ایشان بس سرّ و حکمت و پند و نصیحت درج است. ***هزل‌ها گویند در افسانه‌ها***، امّا تو به صورت قصّه منگر. ***گنج می‌جو در همه ویرانه‌ها*** و پند گیر از این حکایت‌ها. ***بود شهری بس عظیم و مه***[۲۲۱] ***ولی***، یکی از افسانهٔ ایشان این است که می‌گویند شهری بود به غایت عظیم و کبیر ولی، ***قدر او قدر سکره بیش نی***، یعنی مقدار آن شهر عظیم از مقدار سکره بیش و زیاده نیست. این دو سخن ضدّانند و مراد از آن شهر دل انسان‌هاست که به‌حکم لایسعنی ارضی و لا سمائی الی آخره، بس عظیم است اما در چشه کوچک او را لحم صوری خوانند. ***بس*** (169a) ***عظیم و بس فراخ و بس دراز***، آن شهر و مدرک جمیع اشیا است و سلطان بدن است. ان فی الجسد الغره. افکار بسیار در او جمع شوند اما سبب غم باشند و کسی که غم آخرت دارد از غم‌ها بی غم شود. من جعل الهموم الی آخره. ***سخت زفت زفت اندازهٔ پیاز***، به غایت بزرگ است همچو پیاز، یعنی غایت کوچک است این نیز مخالف اوّل است و همچنین ***مردم ده شهر مجموع اندر او*** و مراد از آن ده شهر حواس خمس ظاهر و باطنه است که مدرکات این ده در دل مجموع است. ***لیک جمله سه تن ناشسته رو***، مراد از آن سه تن اهل تیزگوش دگر است و حرص دوربین و نابینا است و حب منصب دنیا است که عریان و فقیر است اگرچه صاحب مال و متاع است. ***اندر او خلق و خلایق بی شمار***، جمع شده از هر دیار که افکار اموال و اولاد در دست نه فکر وصول حق تعالی و دارعقبی. ***لیک آن جمله سه خام پخته خوار*** و سفت خوار که در ایشان عمل آخرت نبود تا در آنجا سود دهد. چنان‌که حضرت حق فرمود، يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ. آری ***جان ناکرده بجانان تاختن***، پیش از تحصیل جان طلب جانان کردن. ***گر هزاران است باشد نیم تن***. شعر

انّ الکرام کثیر فی البلاد وان قلوا کلما غیرهم محل وان کثیر

وان یکی بس دوربین و دیده کور، از سلیمان کور و دیده پای مور، از دیدن سلیمان کور بود و پای مور را می‌دید توانگری دنیا که به حکم قل متاع قلیل، مانندی پای مور ضعیف و ناپیداست می‌دید و سلیمان حقیقی که حق تعالی است به‌حکم و فی کل شی لرآیته، در هرچیز ظاهر بود نمی دید و ***آن دگر بس تیزگوش و سخت کر***، مردم تیزشنوا بود و محکم اصم. ***گنج و در وی نیست یک جو سنگ زر***، گنج و خزینه بود، اما در آن گنج مقدار یک جو زر نبود؛ یعنی مال دارد، اما آن مال بر خیر صرف نمی‌کند تا به آخرت برد که از آن او شود. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، یقول ابن آدم مالی و هل لک من مال الا ما اکلت فانیت او لبست او تصدقت فابقیت. ***وآن دگر عور و برهنه لاشه باز***، مرد سوم عریان و برهنه و بی چیز لفظ باز به ترکی آچق و چبلاق و یالنجاق معناسنه یعنی به ثوب ثواب ندارد. ***لیک دامن‌های جامهٔ او دراز*** که بسیار حطام و متاع دنیا دارد که عاریت است، پس سخنان این مرد شنو. ***گفت کور اینک سپاهی می رسند***، از دشمن. ***من همی بینم که چه قومند و چند***،

---

[۲۲۱] مه: نه- اصل

فقر و ضرر دنیا را و گدایان را بیند ومی‌ترسد. چون (170b) کور این خبر گفت، ***گفت کر آری شنودم بانگ شان***، من تصدیق می‌کنم، زیرا می‌شنوم آواز سپاهیان. ***که چه می‌گویند پیدا و نهان***، به مال مفتون است از نقصان او می‌ترسد و ازدیادش می‌خواهد. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لو کان ابن آدم و ادیان من ذهب لا تبغی لهما ثالثا لا یملأ جوف ابن آدم الّا التراب. شعر

گر تو شادی که سیم و زر داری زود باشد که جمله بگذاری

چون کر این سخن گفت، ***آن برهنه گفت ترسان زین منم*** از آن سپاهیان. ***که ببرند از درازی دامنم***، از فقر می‌ترسد با وجود که از غنا بهتر است. رسول‌الله علیه‌السلام گفت: اذا قال الفقیر سبحان الله و الحمدلله و لا الاه الا الله و الله اکبر مخلصا و یقول الغنی مثل ذلک مخلصا لم یلحق الغنی الفقیر و ان انفق الغنی معها عشر و آلاف درهم و کذلک اعمال البرّ کلّها. پس از این سخن‌ها ***کور گفت اینک به نزدیک آمدند*** آن سپاهیان. ***خیز بگریزیم پیش از زخم و بند*** و پیش از رسیدن گزند. در خبر است ابن آدم لو خاف من النار کما یخاف من الفقر لنجا منها. ***گر همی‌گوید که آری مشغله*** و غوغا، ***می‌شود نزدیک‌تر یاران هله*** غافل مباش. این کس از قوت دنیا ترسد، اما از قوت آخرت نترسد با وجود که ترسیدنی این است. ***آن برهنه گفت آوه دامنم***، واویلا از شر سپاهیان که این دامن دراز من، ***از طمع برّند من نا ایمنم***، از شرّ ایشان. ***شهررا هشتند بیرون آمدند***، شهر طاعت را ترک کردند وگریختند. ***در هزیمت در دهی اندر شدند***، چون این سه تن به ده دنیا رسیدند. ***اندر آن ده مرغ فربه یافتند***، این هزل دیگر است. ***لیک بر وی ذرهٔ گوشت نی نژند***، یعنی لاغر و پرغم. نظم

فراوان خزینه فراوان غم است کم است انده آنرا که دنیا کم است

مرغ مرده خشک وز زخم کلاغ، لفظ وز زخم کلاغ مرهون است. ***استخوان‌ها زار گشته چون بناغ***، همچو سررشته و تار ابریشم یعنی دنیا را از آن کسبی نشده و کسی وی را با خود نبرده. شعر

و یکفیک قول الناس فیما ملکته لقد کان هذا مره لقلان

زان همی خوردند چون از صید شیر، چنان‌که از صید شیر می‌خورد. ***هر یکی از خوردنش چون پیل سیر***، هر یکی از خوردن او همچو پیل سیر شدند و از این معنی غافل. زیادة المر فی دنیا نقصان. ***هرسه زان خوردند و بس فربه شدند***، بیان اول است. ***چون سه پیل بس بزرگ و مه شدند***، پس از این مبالغه در بیان فربهی کند. (170a) ***آنچنان کز فربهی هر یک جوان***، لفظ هر یک مرهون است. ***درنگنجیدی ز زفتی در جهان***، امّا به‌حکم، شعر

اذا ثم امردنا نقصه توقع زد الا اذا قیل تم

با چنین گبزی و هفت اندام زفت و با چندین بزرگی و هفت اندام عریض، ***از شکاف در برون جستند و رفت***، همچو کیک ***راه مرگ خلق ناپیدا رهیست***. بعض حصّه این است از قصّه، ***در نظر ناید که آن بیجا رهیست*** که کس نمی بیند، ***نک پیاپی کاروان‌ها مقتفی***، پی‌درپی یکدیگر می‌روند. ***زین شکاف در که هست آن مختفی*** و پوشیده که هرگز مال و ملک کسی از مرگ نرهانید. ***بر در ار جویی نیابی آن شکاف*** و فرجه. ***سخت ناپیدا و زو چندین زفاف*** و آمدن و رفتن نمی‌بینی که چندین قوافل از پی یکدیگر از شکاف ناپیدای این در بیرون می‌روند که نه پی پای ایشان پیدا است و نه نشان قدمی هویدا و مشاهده نمی‌کنی که چندین سلاطین با عظمت و جاه و بزرگان با جلادت و دستگاه که در عالم نمی‌گنجند و کوه قاف را به کاه برگی نمی‌سنجید، چگونه از این شکاف ناپیدا بیرون می‌جهند و از روی عجز کلام غرور را از سر فرو می‌زنند. نظم

جهان بی وفایست و مردم‌فریب که از دل رباید قرار و شکیب

نگر تا به چاهش نگردی اسیر نیفتی پی مالش اندر زحیر
که آندم که مرگ اندر آید به راه نه مالت کند دستگیری نه جاه

شرح آن کور دوربین و آن کر تیزشنو و آن برهنهٔ درازدامن

کر امل را دان که مرگ ما شنید، یعنی اگرچه این کلمات بازیچهٔ اطفال است و پیش ارباب عقل از قبیل هزل و مجال، اما اگر تأمل می‌نمایی نقد حال اهل دنیا و سرمایهٔ متبعان هوا است، زیرا که کر عبارت از امل است که مرگ خلایق استماع کند، اما به‌حکم موت الجار کفی بک واعظا، مرگ خود نشنید و نقل خود ندید. خبر مرگ خویش هرگز در گوش او نیاید. شعر

چندانکه بگفتند به گوش تو نیامد قدمات فلان و فلان و فلان

حرص نابیناست بیند مو به مو، مراد از کور دوربین حرص است که روز و شب از نابینایی لافد و در مشاهدهٔ عیوب خلایق موی شکافد که می‌بیند. ***عیب خلقان او بگوید کو به کو*** و آن را شایع کند، اما به‌حکم طوبی لمن شغله عیوبه عن عیب غیره، ***عیب خود یک ذره چشم‌کور او***، مرهون است. ***می‌نبیند گرچه هست او عیب جو***، یعنی یک (171b) سر مو عیب خود نمی‌بیند از اصلاح عیب خویش فارغ نشیند. ***عور می‌ترسد که دامانش برند***، مراد از آن برهنهٔ دامن دراز صاحب ملک و مال و خداوند عزّت و جلال است که به حقیقت عریان است که هیچ ندارد و اما بپندارد آنکه دارد گرفتار مخافت است و مبتلای هزارگونه آفت. همیشه می‌ترسد که دامانش برند. حق تعالی فرمود، الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ. ***دامن مرد برهنه چون درند***[۲۲۲]. شعر

قناعت توانگر کند مرد را خبر کن حریص جهان گرد را

پس از سالک مرد دنیا مفلس است و ترسناک و ترسنده و هیچ او را نیست از دزدانش باک در حقیقت، زیرا ***او برهنه آمد و عریان رود*** از دنیا. حق تعالی فرمود، وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادى كَما خَلَقْناكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ. اما ***وز غم دزدش جگر خون می‌شود***، لاجرم چون هنگام کشف غطا پیش آید جان آن مغرور را خنده بر حالت خویش آید. چنان که می‌فرماید، ***وقت مرگش که بود صد نوحه پیش***، در حالت نزع که صد فریاد پیش دارد، ***خنده آید جانش را زین ترس خویش*** و همّت بر محافظت مال گماشته بود. ***آن زمان داند غنی کش نیست زر*** و مفلسی خود را آن‌زمان دریابد. ***هم ذکی داند که او بد بی هنر***، که آن مرد دنیا چون طفلان سنگ و سفال را لعل و یاقوت و لالی پنداشتی. ***چون کنار کودکی پر از سفال*** و آن را پنداشته مال. ***کو بران لرزان بود چون ربّ مال***، آن کودک بر آن سفال لرزان باشد چون صاحب مال. ***گر ستانی پاره ای گریان شود***، چنان‌که چیزی از آن سنگ و سفال ستانی گریان شود. ***پاره گر بازش دهی خندان شود*** و اگر باز بدهی خندان گردد. اهل دنیا نیز به زیادهٔ گشتن جواهر و لآلی که به حقیقت کمتر از سنگ و سفال است شاد شود و از کم شدنش غمگین گردد و این را نمی‌داند که حق تعالی فرمود، لکیلا تأسوا علی ما فاتکم و لا نفرحوا بما اتیکم. رباعی

مال ار به تو باز نهد مشو شاد ازآن تا دنیی و دینت شود آباد ازآن
چون نباشد طفل را دانش دثار، جامه اندرونی. ***گریه و خندهش ندارد اعتبار***، قدر و مقدار. نظم
وکم من فتی یمسی و یصبح ضاحکا و قد نسبحت اکفانه و هو لایدری

محتشم چون عاریت را ملک دید، مال دنیا عاریت است، امّا مرد صاحب قدم چون عاریت را ملک دید، ***پس بر آن مال دروغین می طپید*** (171a) و از بهر او مضطرب شد، اما والله لو علم الانام لما خلقوا لما اکلوا و

[۲۲۲] چون درند: کی درید- اصل

ناموا. ***خواب می بیند که او را هست مال،*** گوییا آن مرد محتشم به‌حکم حدیث نبوی الدنیا حلم نایم، خواب می‌بیند که او را مال هست. ***ترسد از دزدی که برباید جوال،*** می‌ترسد از دزدی که آن دزد جوال او را برباید. شعر

نعمت دنیا ستانی دولت باقی دهی　　اندران سودا خرد داند که غبن فاحشست

چون ز خوابش برجهاند گوش کش، کسی که گوش او را کشد که از خواب بیدار کند. ***پس ز ترس خویش تسخر آیدش،*** آن مرد محتشم را لاجرم ناس. به‌حکم الناس نیام اذا ماتوا انتبهوا، درخوابند چون عزرائیل گوش ایشان را کشد و قبض روح کند بیدار شوند و ببینند که آن مال و املاک هیچ است و ترسیدن او از بهر آن بی‌وجه. ***همچنان لرزانی***[۲۲۳] ***این عالمان،*** یعنی هم بر این قیاس باید کرد حال عالمان عامل را که به حلیهٔ علم صوری آراسته‌اند و به زیور عقل جزوی پیراسته و عمر به ضبط قواعد نحو و صرف کرده‌اند و روزگار بر سر یجوز و لایجوز برآورده، ***که بودشان عقل و علم این جهان*** و به زعم خویش عالم را به عقل کامل و علم شامل پر کرده‌اند که ایشان را علماء سوء می‌گویند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، تعلموا ما شئتم ان تعلموا فلن یاجرکم الله حتی تعلموا. ***از پی این عاقلان نوفنون*** و از بهر این عالمان، ***گفت ایزد در نبی لایعلمون،*** در حق چنین عالمان وارد است و هم لایعلمون. نظم

علم چندان‌که بیشتر خوانی　　چون عمل در تو نیست نادانی

نه محقق بود نه دانشمند　　چارپایی بر او کتابی چند

علامت علم خشیة حق تعالی است، چنان‌که فرمود، انما یخشی الله من عباده العلما. ***هریکی ترسان ز دزدی کسی*** که عمر و وقت من را می‌دزدد و ***خویشتن را علم پندارد بسی*** و از بهر تحصیل قیل و قال و از برای بحث و جدال از خلق گریزان. ***گوید او که روزگارم می‌برند،*** اگر مردان اهل حال به آن عالم سخن حقیقت گویند و آن را توجیه به عبادت کنند، گوید که وقت من را ضایع کنند این مردمان. اما ***خود ندارد روزگار سودمند*** که علم بلاعمل، ضایع‌کردن سرمایهٔ عمراست و روزگار سودمند آن وقت است که به تحصیل ثواب آخرت مصروف باشد. ***گوید از کارم برآوردند خلق*** و شغل من را مانع (172b) شدند، امّا ***غرق بیکاری است جانش تا به حلق،*** غرق بحر بطّالی است جانش تا به حلق. ***عور ترسان که منم دامن کشان،*** حال این چنین عالمان همچنان است که برهنه گوید دامن درازم، ***چون رهانم دامن از چنگال‌شان*** و از دست پنجهٔ مردمان. ***صد هزاران فضل داند از علوم*** آنچنان عالم. ***جان خود را می نداند از ظلوم،*** لاجرم کار آن نیست که به علم تن و تن علم سازی. کار آن است که به علم جان و جان علم بپردازی. رباعی

ای در طلب کمال مدرسه چند　　تحصیل اصول و حکمت و هندسه چند

هر فکر که جز ذکر خدا وسوسه است　　شرمی ز خدای بدار این وسوسه چند

داند او خاصیّت هر جوهری، آنچنان عالم خواص جوهر و فواید گوهر داند، اما ***در بیان جوهر خود چون خری*** همچو خر در گل فرومانده و چون خر تمییز و ادراک ندارد. ***که همی دانم یجوز و لایجوز،*** ای که می‌گویی که من روا و غیر روا می‌دانم اما ***خود ندانی که یجوزی یا عجوز،*** خویش ندانی که یجوزی یا عجوز. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من ازداد علما و لم یزدد هدی لم یزدد من الله الا بعدا. ***این روا وان ناروا دانی ولیک،*** در عبادات و معاملات روا و ناروا میدانی، اما ***تو روا یا ناروایی بین تو نیک*** و همچنین ***قیمت هر کاله میدانی که چیست،*** قیمت هر قماش را دانی، اما ***قیمت خود را ندانی احمقی است*** و کمال جهل است. ***سعدها و نحس‌ها***

---

[۲۲۳] لرزانی: ترسانی- اصل

دانسته‌ای به علم نجوم، ***ننگری سعدی تو یا ناشسته‌ای*** و نحس و نامبارکی. ***جان جمله علم‌ها این است این،*** ای آنکه می‌کنی دعوای یقین. ***که بدانی من کیم در یوم دین،*** دانستن این حال به علم و عقل نباشد، این را عشق می‌داند. شعر

عشق جز دولت وعنایت نیست　　جز گشاد دل و هدایت نیست
عشق را بوحنیفه درس نگفت　　شافعی را در او روایت نیست

آن اصول دین بدانستی تو لیک، اصول دین و اصول فقه را اگرچه دانستی، اما ***بنگر اندر اصل خود گر هست نیک.*** اصل خود را بدانی کمال این است که ***از اصولینت اصول خویش به،*** از اصول، اصول خویش بهتر است، ***که بدانی اصل خود ای مرد مه.*** در خبر است که یؤتی العالم یوم القیامة فیقول الله عزّ و جلّ فیما علمتک فیقول قرآت القران و درست العلم وجتهدت فیه فیقول کذبت امّما فعل ذلک لیقال عالم (172a) و بدان‌که مقصود از این سخن از خواندن علم نهی نیست بلکه مراد آن است که در ظاهر علم نمانی و به علم عمل کنی زیرا علم بی عمل بی حاصل است.

الحکایة

حضرت مولانا می‌گفت مثنوی ما را ورد زبان می‌کند، بلکه زیر پا نردبان می‌کند؛ یعنی همان به زبان بلکه به‌آن عمل کنید و به سبب آن به آسمان عروج کند.

صفت خرمی شهر اهل سبا و ناشکری ایشان

اصل شان بد بود آن اهل سبا، کشوری بود به امن و امان آراسته و به انواع نعمت پیراسته. نشیمش بخور بی خار، آبش خمر بی خمار خاکش گل بی خار و زمینش دفینهٔ بی مار ملک در صید مرادات ساکنانش کمند اندازد و روزگار در ترتیب مصالح ایشان گنج بخش و خزینه پردازد. در دهر باغی عالم فراغی و از هر گلشن او چون لاله بر دل بهشت داغی و گلبنش نمودار تاج و تخت. شکوفه‌اش پیر جوان بخت، درختانش را جلوهٔ طاووسی گل‌هاش را فروغ تاج کاووسی، زمینش حلّه پوش، هوایش عنبر فروش. گلبنانش برچارسوی چمن‌ها دکان بزّازی گشاده و ریاحینش بر هر گذرگاه طبل عطّاری نهاده. چنارهاش دست نگارین در گردن ماه کرده، مرغانش به زمزمهٔ صبوحی مستان بزم قدس را آگاه گردانیده. هر گلی شاهدی آراسته و هر شاخش جوانی نوخاسته. درختان جوانش از پرباری چون پیران خمیده و میوه‌هاش چون حلوای بهشتی بی آتش رسیده، اما اصل این اهل سبا بد بود که ***می رمیندی***[۲۲۴] ***ز اسباب لقا،*** با وجود مقصود اصلی لقای تو است. نظم

دارند هرکسی ز تو مقصود و مطلبی　　مقصود ما ز دنیی و عقبی لقای تو است

لقای اسباب حضرت خدا امن و صحّت است وفراغ و نعمت، زیرا فقیر شغل دل است. شعر

شب چو عقد نماز می بندم　　چه خورد بامداد فرزندم

و ایشان ازین‌ها می‌رمیدندی و مقصود از تصوّف وصول الی‌الله است و فراغ خاطر مقدّمهٔ اوست و سبب فراغ استغفار از اسباب معاش است. ***دادشان چندان ضیاع و باغ و راغ،*** حضرت خدا ایشان را چندان متاع و باغ و دامن کوه بداد. ***از چپ و از راست از بهر فراغ.*** چنان‌که در سورهٔ سبا مذکور است، لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ (173b) آيَةٌ ۖ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ. ***بس که می‌افتاد از بری ثمار،*** از بسیاری چندان ثمار در راه گذار افتادی که ***تنگ می شد معبر ره در گذار،*** زیرا ***آن نثار میوه ره را می گرفت*** و راه گذار تنگ می شد. ***از بری میوه***

[۲۲۴] می‌رمیدندی: می‌رسیدندی- اصل

رهرو در شگفت و در تعجب می‌بود، اما ایشان را نعمت سبب غفلت شد و لهذا رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اکثر ما اخاف علیکم ما یخرج الی الله لکم من برکات الارض.

سلّه بر سر در درختستانشان، یعنی که سلّه و زنبیل بر سر دارد و در درخستستان ایشان برود. ***پر شدی ناخواست از میوه فشان،*** آن سله و زنبیل پر شدی بی طلب از میوه فشان، زیرا ***باد آن میوه فشاندی بی کسی،*** از فرزندان آدم. ***پر شدی زان میوه دامن‌ها بسی.*** همچنین ***خوشه های زفت تا زیر آمده*** به‌حکم نهد شاخ پرمیوه سر بر زمین. اما سبب ایشان شد و لهذا رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ماالفقرا اخاف علیکم و لکن اخاف علیکم الغنا فتنافسوا کما تنافس من کان قبلکم. ***بر سر و روی رونده می زده،*** آن دیار چنان محلّ غنا بود که ***مرد گلخن تاب از پرّی زر*** و از بسیاری مال، ***بسته بودی در میان زرّین کمر.*** از بسیاری زر و نعمت چنان پر بود که ***سگ کلیجه کوفتی در زیر پا،*** در هرجا، ***تخمه بودی گرگ صحرا از نوا،*** از بسیاری غذا. ***گشته ایمن شهر و ده از دزد و گرگ،*** از کمال غنا و وفرت نعمت، ***بز نترسیدی هم از گرگ سترگ،*** زیرا گرگ بزرگ از بسیاری نعمت سیر بود. که ***گر بگویم شهر و نعمت‌های قوم،*** این بیت مرهون است به بیت ثانی. ***که زیادت می شد آن یوما بیوم***[۲۲۵] که نمعت اهل سبا یوما فیوما در زیاده شدن. ***مانع آید از سخن‌های مهم،*** از بهر آن تفصیل نکردیم.

انبیا بردند امر فاستقم، انبیا پیش اهل سبا امر فاستقم کما امرت را بردند پیش از نزول این آیت سپیدی در محاسن رسول‌الله علیه‌السلام واقع نشده بود. آن شب که این آیت نازل شد فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَن تَابَ مَعَكَ، هفت موی سفید گشت و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، شیبتنی سورة هود. تایب را نیز چنین استقامت می‌باید و لهذا رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اخاف علیکم الشرک الاصغر. گفتندش: شرک اصغر چیست؟ گفت: الریا.

آمدن پیغامبران حق به نصیحت اهل سبا

سیزده پیغمبر[۲۲۶] ***آنجا آمدند*** به ولایت اهل سبا. ***گمرهان را جمله رهبر می‌شدند*** و راه راست می‌نمودند. این تفصیل که حضرت مولانا می‌فرماید (173a) در کتب تفاسیر مسطور است. ***که هله نعمت فزون شد شکر گو،*** به‌حکم لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ۖ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ، چون نعمت افزون گشت شکر کن تا زیاده گردد. ***مرکب شکر ار بخسبد حرکوا،*** مرکب شکر شما اگر بخسبد بجنبانید. ***شکر منعم واجب آید در خرد*** و به نزد اهل عقل. ***ورنه بگشاید در خشم ابد*** و اگر شکر نگویید آن منعم می‌گشاید باب خشم مؤبّد. ***هین کرم بینید و این خود کس کند،*** این کرم‌ها را به بینید که اینها را کسی کند؛ یعنی کس نمی‌کند جز حضرت خدا. ***کز چنین نعمت به شکری بس کند،*** در مقابلهٔ این نعمت‌های بسیار به شکری کفایت کند که ایشان را فرمود، كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ. چنان که ***سر ببخشد شکر خواهد سجده‌ای.*** در مقابلهٔ نعمت سر که مجمع حواس ظاهره و باطنه است به یک سجده اکتفا کند. ***پا ببخشد شکر خواهد قعده‌ای.*** حصّهٔ قصه در این مرتبه این است که حق سبحانه و تعالی به‌حکم هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا و به‌موجب وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا، نعم بسیار داده است اما ما شکر نعمتش نمی‌گذاریم. چون انبیا چنین گفتند، ***قوم گفته شکر ما را برده غول*** و شیطان. ***ما شدیم از شکر و از نعمت ملول،*** از بسیاری شکر و نعمت ملول گشته. ***ما چنان پژمرده گشتیم از عطا،*** که رسیدی به ما. ***که نه طاعت‌مان خوش آید نی خطا،*** زیرا ***ما نمی‌خواهیم نعمت‌ها و باغ*** و اسباب حضور. ***ما نمی‌خواهیم اسباب و فراغ،*** گوییا تفسیر مصراع اول است.

---

[۲۲۵] بیوم: فیوما- اصل

[۲۲۶] پیغمبر: پیغامبر- اصل

الحکایة

سهل‌بن‌علی مروزی پرسیدند که از نواخت‌های حق تعالی که بنده را به‌آن بنوازد که کدام است؟ گفت: فراغت دل، زیرا رسول الله علیه‌السلام فرمود، نعمتان مفتون فیهما کثیر من الناس الصحّه والفراغ. پس کسی که قدر این نعمت نداند مغبون است. حصّهٔ قصّه در این مرتبه این است که به‌حکم علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل، مراد از انبیا مرشدان و واعظان است که به‌حکم نهال سالیه در شرع میوه‌ای دارد چنان لطیف که برهیچ شاخساری نیست، اما عامیان از این ملال دارند که می‌گویند. نظم

برو بکار خود ای واعظ این چه فریاد است نصیحت همه عالم به گوش ما باد است

انبیا گفتند در دل علّتی است، یعنی در دل شما مرضی است. ***که از آن در حق شناسی آفتی است*** که از آن مرض در شکر گزاردن شما آفتی است که قدر صحبت صالحان نمی‌داند و پند واعظان در شما اثر (174b) نمی‌کند. ***نعمت از وی جملگی علت شود***، نعمت از آن علّت همه علّت گردد، زیرا ***طعمه در بیمار کی قوت شود*** بیمار باشد طعام او را قوّت نمی‌دهد. اما وقتی که مبتلا به عذاب خدا شوی در آن زمان پشیمانی آوری. شعر

پس از دیدن پشیمان گردی امّا پشیمانی تورا سودی ندارد

چند خوش پیش تو آمد ای مصر، ای بر معصیت اصرارکننده. ***جمله ناخوش گشت و صاف او کدر***، آن ناخوش گشت و صاف، او دردی شد که چند بار تورا آیت وتوبوا الی الله جمیعا ایّها المؤمنون لعلکم تفلحون، کرم خدای را ببین که توبوا الی الله ایّها العصات نگفت بلکه همهٔ مؤمنان را توبه فرمود تا عاصیان شرمنده شوند. تو این چنین پندها را شنیدی. ***تو عدّ این خوشی‌ها آمدی***، از آن جهت ***گشت ناخوش هر که بروی کف زدی*** و به دست گرفتی، زیرا ***هر که او شد آشنا و یار تو*** و هرکه به تو مصاحب شد، ***شد حقیر و خوار در دیدار تو*** و در نظر تو.

الحکایة

توانگری در بادیه بر شتری سوار گشته می‌رفت، که به مکّه می‌رفت. به وی به چشم حقارت نظر کرد و گفت توانگرانیم و خواندگانیم و شما درویشان طفیلی. درویش گفت: یا عبدالله به زبان که کریم باشد طفیلی را نیکو دارد. یا عبدالله اگر شما را به خانه خویش خواند ما را به خویش خواند. توانگر گفت: از ما توانگران وام خواست که اقرضوا الله قرضا حسنا گفت. آن درویش گفت: اگر از شما وام خواست از برای ما خواست که انّما الصّدقات للفقراء و المساکین. توانگر شرم زده شد. ***هرکه او بیگانه باشد با تو هم*** ای ناسپاس، ***پیش تو او بس مه است و محترم***، اما قدر یار عزیز نمی‌دانی. بزرگی گفت چون حضرت خدا هلاک کسی خواهد آن را به چهار چیز مبتلا کند؛ یکی آنکه مال دهد و از خیرات منع کند و دوم آنکه علم دهد و توفیق عمل ندهد. سوم آنکه باب طاعت را بر وی فتح نکند و از اخلاص عمل منع کند. چهارم آنکه مصاحبت صالحان دهد از دانش قدر ایشان دور کند. ***این هم از تأثیر آن بیماری است*** و از آثار آن علّت است. ***زهر او بر جمله جفتان ساری است***، زهر آن مرض در همه اعضا جاری و ساری است. ***دفع آن علّت بباید کرد زود***، (174a) زیرا ***که شکر با آن حدث خواهد نمود***، با وجود آن علّت است شکر به خواست خواهد نمود، چنان‌که تا بیمار خوش نشود لذّت طعام نمی‌گیرد. پس هرکه از امراض قلبیّه خلاص نشد لذّت غذای روحانی را نمی‌یابد. ***هر خوشی کاید به‌تو ناخوش شود*** با وجود آن علّت. ***آب حیوان گر رسد آتش شود***، سوزنده و مضر. ***کیمیای مرگ و جسک است آن صفت*** یعنی بیماری دل. ***مرگ گردد زان حیاتت عاقبت***، مرگ شود از آن مرض قلب حیات اخروی تو در آخر کار. ***پس غذایی که ز وی دل زنده شد***، آن غذاها که نفس دل از آن زندگی یابد. ***چون بیامد در تن تو گنده شد***،

چونکه آن مرض در دل توست آن غذا چون به تن تو بیامد متعفّن گشت. پس کسی که در دل مرض دارد غذای روحانی و کلمهٔ حکمت در وی متغیّر گردد. ***بس عزیزی که به ناز اشکار شد،*** به تعظیم و تکریم صید مردم شود. ***چون شکارت شد بر تو خوار شد،*** قدر او را نمی‌دانی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ارحموا عزیز قوم ذل و غنی قوم افتقر عالما یلعب به الجّهال. پس عاقل آن است که قدر عزیزان داند و صحبت ایشان غنیمت شمارد. ***آشنایی عقل با عقل از صفا،*** آشنایی عقل معاد بمانند او ***چون شود هر دم فزون باشد ولا،*** چون این آشنایی پیدا شود زیاده باشد عشق خدا. ***آشنای نفس با هر نفس پست،*** چون نفس با دیگری آشنا شود. ***تو یقین میدان که دم دم کمتر است*** و بدتر. ***زانکه نفسش گرد علّت می تند،*** زیرا نفس آشنا گرد علّت می‌تند. ***معرفت را زود فاسد میکند،*** معرفت خدا و آشنایی را ضایع میکند. در خبر است القرین السوء الشیطان. ***گر نخواهی دوست را فردا نفیر*** و نفرت کننده که الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ ***دوستی با عاقل و با عقل گیر*** که دوستی متّقی و مستثنی است. ***از هموم نفس چون با علّتی*** و با مرضی. ***هرچه گیری تو مرض را آلتی.*** چنان‌که ***گر بگیری گوهری سنگی شود،*** بی قیمت. ***ور بگیری مهر دل جنگی شود*** و صلح تو جنگ گردد. ***ور بگیری نکته‌ای بکری لطیف*** و معنی شریف. ***بعد درکت گشت بی ذوق و کثیف،*** پس از ادراک تو شود بی لذّت و غلیظ. اگر معانی را با کسوت بدیع بیانی بیارایند و به انواع دلفریبی در نظر تو جلوه نماید علت (175b) نفس نگذارد که گوش برآن نهی یا لحظه در خاطر خویش او را راه دهی، بلکه گویی ***که من این را بس شنیدم کهنه شد،*** سخن است کهنه. ***چیز دیگر گو***[۲۲۷] ***به جز آن ای عضد،*** به‌موجب اکره فی المتعاد این را نمی‌خواهم دیگری بگو ای قوی اما عاشقان صادق گویند. شعر

یک قصّه بیش نیست غم عشق وین عجب از هر کسی که می‌شنوم نامکرّر است

چیز دیگر تازه و نو گفته گیر، فرض کن که چیز دیگر گفته باشد؛ مثلا عاصیان را گویند که در خبر است ما من عبد یعصی الله الا استاذن مکانه من الارض ان یخسف به و ملائکة العذاب ان ایرموه بالعذاب فیقول الله تعالی مهلا بعلة یتوب الی فاغفر له. چون آن علّت در توست ***باز فردا زان شوی سیر و نفیر،*** نفرت کننده. ***دفع علّت کن چو علّت خو شود،*** به فتح خا به ترکی بوداغی کسوب اشلمق. ***هر حدیث کهنه پیشت نو شود،*** تازه می‌نماید. ***تا که از کهنه برآرد برگ نو*** و تازه، ***بشکفاند کهنه صد خوشه ز گو،*** معنی این مصراع به ترکی چاتلدب چقرر اولاسکی یکی سلقمی چقوردن و خاصه نفس سگ شهوت و نقل عبادت و جهل و سفاهت باشد و علاج آن ذکر موت و حبس قبر و حساب حشر و عذاب نار و دوام جنّت و نعیم آن و لقای رحمان که کل من علیها فان و یبقی وجه ربک ذوالجلال و الاکرام. ***ما طبیبانیم شاگردان حق،*** که به‌حکم وعلّم آدم الاسماء کلها، علوم را از حق تعالی گرفته‌ایم. پس اگر تو آشفته مزاجی و در ازالت علّت نفس محتاج به علاجی باید که خود را به طبیبان الهی بسپاری و همّت بر متابعت فرمان ایشان بگماری و آن طبیبان انبیا و اولیااند که هیچ از مریض مزد نمی‌جویند؛ لاجرم ما طبیبانیم که علاج امراض قلبیّه را از حضرت خدا آموخته‌ایم. ***بحر قلزم دید ما را فانفلق*** و شق گشت. چنان که به‌حکم لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي علوم الهیه را نهایت نیست و به‌موجب من اخلص الله اربعین صباحا ظهر ینابیع الحکمة من قلبه علی لسانه معارف‌ها را غایت نیست. ***آن طبیبان طبیعت دیگرند،*** یعنی طبیبان ابدان دیگراند. ***که به دل از راه نبضی بنگرند*** که مرض را از نبضی تشخیص کنند. ***ما به دل بی‌واسطه خوش بنگریم،*** در تشخیص مریض ما را حاجت

[227] Metinde: کز

نبض و عرض نیست. ***کز فراست ما به عالی منظریم***، به‌حکم واتقوا فراسة المؤمن فانه ینظر بنورالله، بلند نظر. ***آن طبیبان غذایند و ثمار***،(175a) یعنی به طعام صالح و غذای مناسب علاج کنند. ***جان حیوانی بدیشان استوار*** که روح حیوانی را محکم کنند. ***ما طبیبان فعالیم و مقال***، ما علاج کنندهٔ افعالیم و اقوالیم. ***ملهم ما پرتو نور جلال***، الهام کنندهٔ ما پرتو نور ملک متعال که بیمار دل را می‌گوییم. ***این چنین فعلی تورا نافع بود***، مثل صوم و صلوة و صدقه و زکات ***و آنچنان فعلی ز ره قاطع بود***، یعنی انواع معاصی و ناشایسته. حرکات ***این چنین قولی تو را پیش آورد***، مثل تسبیح و تهلیل و تلاوة قرآن و تذکیر و تعلیم و ارشاد به صالحان. ***و آنچنان قولی تورا نیش آورد***، مثل هزل و هذیان و غیبت و مثالب دیگران. ***آن طبیبان را بود بولی دلیل***، که به قاروره مرض را تشخیص کنند. ***وین دلیل ما بود وحی جلیل*** که به وحی خدا می دانیم. ***دستمزدی می نخواهیم از کسی*** که به‌حکم وما اسئلکم علیه من اجر، اجرت بدو قوم نمی‌خواهیم. ***دستمزد ما رسد از حق بسی*** که به‌موجب ان اجری علی الله رب العالمین، از حضرت خدا می‌رسد ما را اجر بسیار. این سخن از زبان انبیا است که ایشان اجرت تبلیغ نخواهند و حضرت مولانا نیز ارشاد را از بهر حق می‌گفت. ***هین صلا بیماری ناسور را***. ناسور آن مرضی است که جراحت او نیک شود. مراد دعوت عاصیان است و تحذیر ایشان. در اخبار داود علیه‌السلام آمده است یا داود خلقت آدمی بیدی و اسجدت له ملائکتی و اسکنته جنتی خشکا الی الوحشة زوجته حوا امتی ثم عصا فی فطرته من جواری عریانا و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لا یزال العبد بتمادی بالتوبة حتی یأتیه ملک الموت یقبض روحه فلا توبة و لقمان پسر خود را گفت یا بنیّ لا تؤخر التوبة، فإن الموت یأتي بغتة. ***داروی ما یک به یک رنجور را***، زیرا ما عقاقیر از بیمارخانهٔ وتنزل من القرآن ما هو شفا، اندوخته‌ایم و حکمت و علاج به تلقین اذا مرضت فهو یشفین آموخته‌ایم. پس چون کسی توبه و طاعت کند به‌حکم فأولئک یبدل الله سیئاتهم حسنات و به‌موجب ان الحسنات یذهبن السیئات از گناه پاک شود و از این مرض صحّت یابد.

معجزه خواستن قوم از پیغامبران علیهم‌السلام

از تفاصیل گذشته معلوم شد که سالک را علم می‌باید تا عبادت را بیند و داند. (176b) پس از آن مرشد می‌باید امامت و اقتدار را شاید تا به وی اقتدا کنند و سالک را نمی‌باید که بر مرشد اعتراض کند و دلیل در این باب قصّهٔ موسی و خضر علیهماالسّلام. قال له موسی هل اتبعک علی ان تعلمن مما علمت رشدا و خضر گفتش فان اتبعتنی فلا تسألنی عن شی حتّی احدث لک منه ذکرا. بلکه عوام را نشاید که صالحان را طعنه زنند، می‌باید که اکرام کنند تا باعث اکرام باشد. رسول‌الله علیه‌السلام گفت: ما اکرم شاب شیخا لسته الا فیض الله له من یکرمه.

نظم

گرامی دار پیران کهن را که در پیری بدانی این سخن را

قوم گفتند ای گروه مدعی، قوم سبا انبیا را گفتند ای جماعت دعوی کننده. حصّه آن است که فاسقان و عوام در طعن علماء دین و مرشدان طریقت چنین می‌گویند. ***کو گواه علم طبّ نافعی***، شما دعوی طبیبی می‌کنید گواه شما بر این دعوی کجا است. ***چون شما بسته همین خواب و خورید***، چنان‌که حضرت یزدان در سورهٔ فرقان از طرف دیگران خبر می‌دهد، قالوا ما لهذا الرسول یاکل الطعام و یمشی فی الاسواق و در سورهٔ یس می‌فرماید قالوا ما انتم الا بشر مثلنا و ما انزل الرحمن من شیء ان انتم لا تکذبون. ***همچو ما باشید در ده می چرید***، یعنی آن قوم انبیا را گفتند چون شما مقید خواب و خورید همچو ما در شهر و ده باشید و همچو ما خورید و چرید. ***چون شما در دام این آب و گلید*** و محبوس این دامید. ***کی شما صیّاد سیمرغ دلید***، شما سیمرغ دل را کجا صیّاد شوید. همچنین فاسقان و عوام در حقّ مرشدان اسلام چنین می‌گویند اما، شعر

ای اولیای حق را از حق جدا شمرده کز ظن نیک داری از اولیا چه باشد

حبّ جاه و سروری دارد برآن، یعنی حبّ جاه و منصب و سروری و ریاست داری بدو برآن حال ***که شمارد خویش از پیغمبران،*** خود را از انبیا می‌شمارید. ***ما نخواهیم این چنین لاف و دروغ،*** مرهون است به اول مصراع ثانی. ***کردن اندر گوش و افتادن به دوغ،*** یعنی ما نمی‌خواهیم این چنین لاف و دروغ را شنیدن و به دوغ افتادن؛ یعنی دوغ خوردن و مستی نمودن و همچو مستان افتادن و ایشان نمی‌دانستند که به‌حکم انظر الی ما قال ولا تنظر الی من قال و به‌موجب فبشّر عبادی الذین یستمعون القول فیتبعون احسنه، نظر بسخن می‌باید و از او (176a) آنچه نیکـتراست پند گرفتن. شعر

قول کس چون بشنوی در وی تأمّل کن تمام صاف را بردار و دردی را رهاکن والسّلام

انبیا گفتند کین زان علّت[228] است، در دل شما هست. ***مایهٔ کوری حجاب رؤیت[229] است،*** مایهٔ کوری و پرده مانع دیدن است. چنان که حق تعالی فرمود، فَوَيْلٌ لِّلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ اللَّهِ ۚ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ. ***دعوی ما را شنیدیت و شما،*** ای قوم نابینا. ***می نبینید[230] این گهر در دست ما،*** که آن را می‌کنیم پیدا که قرآن و حدیث و کلام سلف صالحین است. حق تعالی فرمود، وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ. ***امتحان است این گهر مر خلق را،*** معجزه که می‌نماییم ما، ***ماش گردانیم گرد چشمها،*** عدس را گوهر سازیم در نظر مردم که ای بسا جوان به سبب پند ما حبیب رحمن و بسی پیران به استماع آن عتیق خداوند جهان گشته که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، الشاب التایب حبیب‌الله والشیخ التایب عتیق‌الله. ***هرکه گوید کو گوا گفتش گواست،*** هرکه گوید کجاست گواه گوییم این است گواه. ***کو نمی‌بیند گهر حبس عماست،*** آنکه گهر را نمی‌بیند او محبوس عماست. خدای‌تعالی بعضی را به‌حکم جذبة من جذبات الرحمن، به خود کشیده و بعضی را سبب انابت هدایت کند. چنان‌که اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ. ***آفتابی در سخن آمد که خیز،*** یعنی چون آفتاب طالع شود و نور او ساطع گردد و در خطاب اهل عالم بگوید برخیز. ***که برآمد روز برجه کم ستیز*** که روز نورانی آمد و شب ظلمانی برفت برجه از جان و بیدار باش عناد مکن. ***تو بگویی آفتابا کو گواه،*** تو اگر بگویی ای آفتاب کو گواه. ***گویدت ای کور از حق دیده خواه،*** آفتاب تورا بگوید ای کور از خدای تعالی دیده بخواه. نمی‌بینی که حق تعالی فرموده، وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا. ***روز روشن هرکه او جوید چراغ،*** هرکه روز روشن چراغ خواهد. ***عین جستن کوریش دارد بلاغ.*** محض طلب او با خشم جستن او به کوری هزل گوید او را. ***ور نمی بینی گمانی برده‌ای*** و اگر تو نمی‌بینی و گمان می‌بری ***که صباح است و تو اندر پرده‌ای*** و در حجابی، ***کوری خود را مکن زین گفت فاش*** که از خورشید تابان دلیل روز پرسیدن کوری خود را نمودن است؛ لاجرم ***خامش و در انتظار فضل باش*** تا حضرت خدا تورا چشم بینا دهد. نظم (177b)

بکوش تا بکف آری کلید گنج وجود که بی طلب نتوان یافت گوهر مقصود

در میان روز گفتن روز کو، در روز روشن روز جستن، ***خویش رسوا کردن است ای روزجو،*** ای تندخو. ***صبر و خاموشی جذوب رحمت است،*** پس در این حال صبر کن که به‌موجب الصبر مفتاح الفرج، صبر و خاموشی کشندهٔ رحمت است. ***وین نشان جستن نشان علّت است،*** این نشان جستن نشان مرض و دلیل نابینایی است. پس کسی که از سوی حق در پرده باشد آن را می‌باید که ترک اعتراض کند و به سوی حق توجه نماید و

---

228 Metinde: علتی

229 Metinde: رؤیتی

230 Metinde: نبیند

در انتظار فضل باشد. ***انصتوا بپذیر تا بر جان تو*** به‌حکم آیت سورهٔ اعراف، واذا قری القرآن فاستمعو له و انصتوا لعلکم ترحمون، ترک اعتراض کن تا بر حال تو ***آید از جانان جزای انصتوا،*** آید از رحمن خبر ای آنکه رحمت است.

الحکایة

شبلی گوید که نزد نوری شدم. او را بدیدم به مراقبه نشسته بود که موی بر تن او حرکت نمی‌کرد. گفتم: این مراقبهٔ نکویی از که آموختی؟ گفت: از گربه که برابر سوراخ موش دیدم. بسیار زین ساکت و ساکت‌تر؛ لاجرم از آن انتظار مراد او حاصل شود. پس کسی که ساکت و ساکن به سوی حضرت او متوجه گردد مراد او حاصل شود. ***گر نخواهی نکس پیش این طبیب،*** اگر نخواهی بازگشتن بیماری را پیش این طبیب حقیقی. ***بر زمین زن زرّ و سر را ای لبیب،*** ای عاقل، زیرا مخالفت مریض طبیب را واسطهٔ مردن است؛ لاجرم ترک و نفی ماسوی و طلب رضای حضرت خدای باید کرد. ***گفت افزون را تو بفروش و بخر.*** سخن زیاده و کلام زاید را تو بفروش. لفظ بخر مرهون است. ***بذل جان و بذل جاه و بذل زر،*** ای طالب فضل و هنر. شعر

اصل تقوی که زاد این راه است ترک مجموع ماسوی الله است

تا ثنای تو بگوید فضل هو و احسان حضرت خدا که مفاخرت کند که و می‌گوید، انظروا الی عبدی کیف یتعبّدنی. ***که حسد آرد فلک بر جاه تو،*** چنان بلند باشی که به‌حکم الفاضل محسود، افلاک به تو حسد آرند. ***چون طبیبان را نگهدارید دل،*** چون ای قوم شما نگاه دارید دل طبیبان را، ***خود ببینید و شوید از خود خجل،*** حال خود را ببینید و از خود شرمنده شوید. ***دفع این کوری به دست بنده نیست،*** چنان‌که حق تعالی فرمود، انک لا تهدی من احببت ولکن الله یهدی من یشاء. ***لیک اکرام طبیبان از هدی است*** (177a) وعنایت خدا است. در حدیث قدسی وارد است، من اذی ولیا من اولیائی فقد بارزنی بالمحاربة. ***این طبیبان را به جان بنده شوید*** و اخلاص نمایید، ***تا به مشک و عنبر آکنده شوید.***

متهم داشتن قوم انبیا را علیه السلام

قوم گفتند این همه زرق است و مکر، قوم گفتند این همه زرق و ریا و مکراست. عوام در حق اولیای انام چنین طعنه می‌زنند که ایشان را به جناب حق چه مناسبت که خلیفهٔ حق باشند. ***کی خدا نایب کند از زید و بکر،*** یعنی کی لایق نایبی و رسول خدا باشد زید و بکر، زیرا ***هر***[۲۳۱] ***رسول شاه باید جنس او،*** یعنی بشر جنس خدا نیست کجا رسول او می‌شود. ***آب و گل کو خالق افلاک کو،*** یعنی چه قدر دارد پارهٔ آب و مشتی خاک تا شود خلیفهٔ خالق افلاک. عوام نمی‌دانند که بشر افضل از ملک است و علم بشر اکثر از علم ملک. چنان که حق تعالی فرمود، يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ. ***مغز خر خوردیم تا ما چون شما،*** استفهام انکاری است. لفظ چون شما مرهون است. ***پشّه ای داریم همراز هما.*** چنان که کافران گفتند لولا انزل ملک و لو انزلنا ملکا لقضی الامر ایشان پنداشتند که بشر رسولی را نشاید. چنان که عوام گویند بشر به حضرت حق مناسب ندارد، زیرا ***کو هما کو پشّه کو گل کو خدا،*** که در میان مناسبت و مشابهت نیست. ***زآفتاب چرخ چه بود ذرّه را،*** مستفیض را با مفیض مناسبت باید. ذره را با آفتاب همسری نشاید. ایشان نمی دانند که چون عنایت حق باشد اندک را بسیار می‌گرداند چنان که فرمود، إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا. لاجرم اولیا حقیر صورت کبیر است اند. ***این چه نسبت این چه پیوندی بود*** و اتصال باشد. ***تا که در عقل***

[231] Metinde: هم

و دماغی دور رود، تا که عقل و دماغ ما آن را قبول کند. ایشان چنان پنداشتند که رسالت بشر نمی‌شناسد و نمی‌شاید و رسول خدا ملک می‌باید. از آن غافلند که نبوّت به قوّه روحانیّه می‌شوند نه به صورة بشریّت و خاصّهٔ حیوانیّه و در قوّت روحانیّه بشر از ملک بهتر است.

حکایت خرگوشان که خرگوشی را پیش پیل فرستادند که بگو که من رسول ماه آسمانم پیش تو که از این(178b) چشمهٔ آب حذر کن چنان که در کتاب کلیله تمام گفته‌است

این بدان ماند که خرگوشی بگفت، یعنی منکران انبیا مثل می‌آرند و این قصّه را مناسب می‌شمارند که وقتی پیلان چشمه را مورد خویش ساخته بودند و جمله نخجیران را به واسطهٔ حرمان از آن چشمهٔ زلال در کدورت وبال انداخته چون حرمان از حد گذشته، حیله‌ای انگیختند که خرگوشی زال در شب غرّهٔ هلال گفت، ***من رسول ماهم و با ماه جفت*** و مصاحب. ***کز رمهٔ پیلان برآن چشمهٔ زلال،*** آن خرگوش این سخن را از بهر آن گفت که از جماعت پیلان بر آن چشمهٔ زلال، ***جمله نخجیران بدند اندر وبال،*** همهٔ حیوانات در حرمان آب زلال و در حسرت و وبال بودند. ***جمله محروم و ز خوف از چشمه دور*** و محرومان ***حیله‌ای کردند چون کم بود زور،*** قوّت ایشان ناقص بود. ***از سر کُه بانگ زد خرگوش زال،*** از سر کوه بانگ بلند برآورد یک خرگوش کهنه. ***سوی پیلان در شب غرّهٔ هلال*** و خطاب کرد به شاه پیلان و گفت ***شاه پیلا***[232] ***من رسولم پیش بیست*** و پیش بیا. ***بر رسولان بند و زجر و خشم نیست،*** به‌حکم سورهٔ عنکبوت، وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ و آیت سورهٔ مائده، وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ. بر رسولان قید و غضب و عذاب نیست. ***ماه می‌گوید که ای پیلان روید***. که فرمان ماه این است. ***چشمه آن ماست زین یکسو شوید*** و امتثال امر من کنید. ***ورنه من‌تان کور گردانم ستم،*** والا من شما را کور گردانم و لفظ ستم مرهون است. ***گفتم از گردن برون انداختم،*** چون خبر را گفتم ستم را از گردن انداختم. ***ترک این چشمه بگویید و روید،*** به جای دیگر. ***تا ز زخم تیغ من ایمن شوید*** و اگر مصداق این حال و مصدّق این مقال می‌خواهید، ***نک***[233] ***نشان آن***[234] ***است کاندر چشمه ماه،*** پیلان را نشان این است که در چشمه و آب ماه، ***مضطرب گردد ز پیل آب خواه،*** یعنی وقتی که پیلان از بهر خوردن آب به چشمه آیند ماه درون آب مضطرب گردد. ***آن فلان شب حاضر آ ای شاه پیل،*** چون در آن شب در چشمه نظر کنی و اضطراب ماه را بینی، ***تا درون چشمه یابی زین دلیل،*** لاجرم من را در رسالت صادق شماری و دیگر روی بدین چشمه میاری. ***چونکه هفت و هشت از مه بگذرید،*** به اشارت خرگوش، ***شاه پیل آمد ز چشمه می چرید*** (178a) و آب خورد. ***چونکه زد خرطوم پیل آن شب در آب،*** لاجرم ***مضطرب شد آب و مه کرد اضطراب،*** از آب ماه نیز مضطرب نمود. ***پیل باور کرد از وی این خطاب،*** آن شاه پیل خرگوش را از جانب ماه رسول صادق پنداشت. ***چون درون چشمه مه کرد اضطراب،*** پس پیلان آب را به نخجیران گذاشتند. ***ما نه زان پیلان گولیم ای گروه،*** از سخن قوم است به انبیا، ***که اضطراب ماه آردمان شکوه،*** یعنی ما از آن پیلان احمق نه‌ایم ای جماعت پیغامبران که اضطراب ماه بهت آرد و به سبب سخن شما ترک چشمه و چراگاه کنید و دنیا و مافیها را شما بگذاریم. ***انبیا گفتند آوه پند جان*** و نصیحت روحانیّهٔ ما، ***سخت تر کردی سفیهان بندتان*** و محکم کرد قید شما.

جواب گفتن انبیا علیهم‌السلام طعن ایشان را و مثل زدن ایشان را

---

[232] Metinde: پیلان

[233] Metinde: یک

[234] Metinde: این

ای دریغا که دوا در رنج تان و علاج در مرض شما مرهون است. ***گشت زهر قهر جان آهنجتان،*** آهنگ نام آلتیست که جولاهان در عرض کرباس نهند در وقت بافتن تا عرض کرباس را کشیده دارد و سلاح را پوست آهنج گویند و لفظ جان آهنج وصف ترکیبی است، معنی مراد آن است که علاج شما را از قهر جان کش شد. ***ظلمت افزود این چراغ آن چشم را،*** تاریکی زیاده کرد چراغ ما چشم شما را، ***چون خدا بگماشت پردهٔ چشم را،*** بر آن چشم که ما پند گوییم توبه آرید و عمل آخرت کنید. شعر

توبهٔ باشد پشیمان آمدن بر در حقّ نو مسلمان آمدن

که ترک توبه بد است. چنان‌که حق تعالی فرمود، وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ و کسی که عمل دنیا کند و از آخرت غافل بماند دنیا نیز باقی نیست. عمر را ضایع کرده باشد و از هردو محروم بماند. ***چون رئیسی جست خواهیم از شما،*** جواب سخت ایشان است که گفته بودند حبّ جاه و سروری دارید. ***که ریاستمان فزون است از سما*** و از دست اعلی. چنان‌که حق تعالی فرمود، تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۘ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ اللَّهُ ۖ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ و در حق مؤمنان عالم و عاملان و معلم فرمود، كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من زار عالما فکأنما زارنی و من صافح عالما فکأنما صافحنی و من (179b) جالس عالما فکأنما جالسنی و من جالسنی فی الدنیا اجلسه الله معی یوم القیمة فی الجنة. ***چه شرف یابد ز کشتی بحر در،*** شرف دریا در کشتی نیست؛ لاجرم مقصود ما در تبلیغ رسالت ملک متعال دولت و اقبال و عظمت و جلال و ریاست این دنیا و سلطنت جهان بی‌بقا نیست، زیرا دولت ما از این اعلی است. چنان‌که حق‌تعالی فرمود، أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ. پس دولت بی زوال ما از اعراض شما نقصان نپذیرد و عظمت و جلال ما از اقبال شما کمال نگیرد، زیرا بحر پرگوهر را از نابودن خس و خاشاک چه زیان و از ناشدن کشتی دریایی در را چه نقصان. ***خاصه کشتی‌ای ز سرگین گشته پر،*** لاجرم ***ای دریغ آن دیدهٔ کور و کبود*** و بی نور. ***آفتابی اندر او ذرّه نمود،*** چنان‌که ***ز آدمی کو بود بی مثل و ندید. دیدهٔ ابلیس جز طینی ندید***[۲۳۵] که حق تعالی خطاب و عتاب کردش. چنان‌که فرمود، قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَن تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ. او در جوابش گفت: خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ. ***چشم دیوانه بهارش دی نمود،*** فصل بهار او را ایّام دی نمود. ***زان طرف جنبید کو را خانه بود***. نظم

دیوانه بهار دید گفتا که دی است جنبیدن هرکس از آنجا که وی است

چون کسی را خانه بهشت است او کار بدی را بهشت است و سخن الهی را شنیده و بدان عمل کرده‌است و کسی را که خانه دوزخ است این دنیا او رافخ است و سخت حق به گوش او درنیاید. چنان‌که می‌فرماید، ***ای بسا دولت که آید گاه گاه*** و توجّه کن. ***پیش بی‌دولت بگردد او ز راه*** و واصل نشود به وی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ لربّکم فی ایّام دهرکم نفحات الا فتعرّضوا لها. ***ای بسا معشوق کاید ناشناخت،*** به غفلت. ***پیش بدبختی نداند عشق باخت*** و عرض حال کردن. شعر

ای خواجه چه جویی ز شب قدر نشانی هر شب شب قدر است اگرش قدر بدانی

این غلط ده دیده را حرمان ماست، این غلط دهنده چشم را محرومی ماست. ***وین مقلّب قلب را سوءالقضاست،*** وین گردانندهٔ دل را سوءالقضاست که بد را نیک دانستن و فانی را باقی پنداشتن از آخرت دور ماندن است. ***چون بت سنگین شما را قبله شد،*** سنگ را قبله ساختید و سیم و زر را معبود گردانید. ***لعنت و کوری شما را***

[235] Metinde bu mısra yazılmamış

ظلّه شد و سایبان گشت. ***چون بشاید سنگتان انباز حق،*** چون لایق باشد که سنگ شما شریک (179a) حق باشد. ***چون نشاید عقل و جان همراز حق،*** یعنی ما که اهل عقل و خداوند جانیم، چرا لایق همرازی حضرت حق نباشیم که دایما ذکر او می‌گوییم و به‌حکم فاذکرونی اذکرکم، او یاد ما می‌کند و به‌موجب انا جلیس من ذکرنی، او یار ماست و ناصر هردو جهان؛ لاجرم به ضعیفان او به چشم حقارت منگرید. ***پشّهٔ مرده هما را شد شریک،*** اهل سبا گفته بودند شما پشه و حق تعالی هماست. پشّه را با هما چه نسبت باشد. انبیا جواب فرمودند که ما اگرچه همچو پشّه حقیریم، اما جان داریم. بت سنگین شما همچو پشّه حقیر است، هم جان ندارد. پس شما پشهٔ مرده را شریک حضرت خدا ساختن روا می‌دارید. چرا پشهٔ زنده را همراز حضرت حق شدن روا نمی-دارید. چنان که می‌فرماید، ***چون نشاید زنده همراز ملیک*** و همراز او. ***یا مگر مرده تراشیدهٔ شماست،*** از برای آن شریک حضرت خدا پندارید. ***پشّهٔ زنده تراشیدهٔ خداست*** و مصنوع او. ***عاشق خویشید و صنعت‌کرد خویش،*** همیشه شما را به شما و به صنعت‌های خویش عشق باز نهاد است. ***دمّ ماران را سر مار است کیش،*** مثل ساهره است سر مار را همنشین جز دم مار نیست. مراد از دم مار مال دنیا است و مراد از سر او اهل دنیا و مال‌دار. ***نی در آن دم دولتی و نعمتی*** که مال دنیا در دست نه دولت و همچنان ***نی در آن سر راحتیّ و لذّتی،*** پس هردو مناسب یکدیگر است. ***گرد سر گردان بود آن دمّ مار،*** لفظ گرد سرگردان اصطلاح است به ترکی باشد چکزنجی. چنان که در بیت میرخسرو، بیت

سرت کردم زمانی گوش ناله‌های من اگر درد سری باشد مرا بر گرد سرگردان

یعنی به سر مار گردان بود دم مار، زیرا ***لایقند و در خورند آن هردو یار*** به حکم أن لله ملکاً یسوق الأهل إلی الأهل ، هریکی مناسب دیگر است. ***آنچنان گوید حکیم غزنوی*** رحمه الله، ***در الهی نامه گر خوش بشنوی،*** در کتابش که الهی نامه است اگر خوب بشنوی. ***کم فضولی کن تو در حکم قدر*** و قضا، ***در خور آمد شخص خر با گوش خر،*** یعنی ذات خر را جز گوش خر سزاوار نیست. اگر گوش خر بدین مقدار نبودی یا کوچک از این یا بزرگترین بودی بد نمودی. پس برین قیاس به هرچه نظر کنی در عالم آنچه مناسب است بدان و چه آفریده است. ***شد مناسب عضوها و ابدان‌ها،*** یعنی عضوهای هر حیوان (180b) مناسب ابدان است. ***شد مناسب وصف‌ها با جان‌ها*** یعنی چنانکه هر عضوها مناسب باشند که خر را آنچنان گوش می‌باید و مار را آنچنان سر که دارد و آنچنان دم می‌باید و سایر اعضای تن نیز چنین است. همچنان وصف‌های جان نیز مناسب باشند. پس جان کسی که لایق جانان است، مایل به سوی رحمن است که حق تعالی به‌موجب استعداد او صفتی داده و بدان وجه آفریده است. چنان‌که از آن زمرهٔ عاقلان است که حق تعالی در وصف ایشان گفت، الذین یذکرون الله الی قوله عذاب النار و یکی از آن زمره است در حال ایشان گفت، یعلمون ظاهرا من الحیوة الدنیا و هم عن الاخرة هم غافلون. لاجرم طایفهٔ اولی پندپذیر باشند که حق تعالی فرمود، فأنّ الذکری تنفع المؤمنین و دیگری ناپذیر که تفکر نمی‌کنند. در خبر است لو تفکر الناس فی عظمة الله ماعصوا الله. ***وصف هر جانی مناسب باشدش،*** لفظ مناسب مرهون است به لفظ با جان. ***بی گمان با جان که حق بتراشدش*** و حضرت خدا خلق کند ***چون صفت با جان قرین کردست او*** یعنی حق تعالی، ***پس مناسب دانش***[۲۳۶] ***همچون چشم و رو،*** اما جبر نیست بلکه به حسب استعداد بنده و طلب اوست و همچنین ***شد مناسب وصف‌ها در خوب و زشت،*** زیرا ***شد مناسب حرف‌ها که حق نوشت*** که حکیم است. ***دیده و دل هست بین اصبعین،*** به حکم ان قلوب بنی آدم بین اصبعین من اصابع الرّحمن

[236] Metinde: دان

یقلّبها کیف یشاء، دیده و دل در میان لطف و قهراست. ***چون قلم در دست کاتب ای حسین***. تصغیر حسن است. ***اصبع لطف‌است و قهر و در میان،*** من را از اصبعین لطف و قهر است که گاه از او به جمال و جلال تعبیر کنند. ***کلک دل با قبض و بسطی زین بنان،*** قلم دل گاه در قبض و گاه در بسط باشد از این انگشتان. ***ای قلم بنگر گر اجلالیستی،*** ای دل نظر کن اگر بزرگ داشتن را لایقی، ***که میان اصبعین کیستی،*** پس بدان. ***جمله قصد و جنبشت زین اصبع است*** و از این قدرت، ***فرق تو بر چارراه مجمع است،*** تارک تو بر چارراه عالم الهی است، به هر راه که خواند روان گرداند. از این جهت رسول‌الله علیه‌السلام در دعا گفتی: اللهم یا مقلّب القلوب ثبت قلبی علی دینک. ***این حروف حالهات از نسخ اوست،*** لاجرم به انوار تجلیّات جمال (180a) و جلال که به‌منزلهٔ اضاف حرکات اصبعین است حروف عالیات عوالم غیب و حروف سافلات عالم شهادت را با این قلم اظهار کند. پس حروف حال‌های تو از نوشتن اواست. ***عزم و فسخت هم زعزم و فسخ اوست،*** قصد کردن و ترک کردن تو از قصد و نقض او است. رباعی

یا رب دل پاک و جان آگاهم ده　　آه شب و نالهٔ سحرگاهم ده

در راه خود اول ز خودم بیخود کن　　وانگه بی‌خود ز خود به خود راهم ده

جز تضرّع جز نیاز راه نیست، پس اول چون در مبدأ فطرت برگزیدهٔ او است باید که دل داری غیر او نگزیند و تقلّبات خویش جز از تجلیات او نبیند، بلکه در همه حال روی نیاز به سوی آن دلنواز آرد که تصرّف در قبضهٔ قدرت اوست. ***زین تقلّب هر قلم آگاه نیست*** و هر دل خبردار نیست. ***این قلم داند ولی بر قدر خود***، دلی که این حال را داند به مقدار خویش می‌داند. ***قدر خود پیدا کند در نیک و بد***، در همه کار چنان‌که فرمود، مِنكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ الْآخِرَةَ که اغلب این دو طایفه است و عاقل‌ترین از همه آن است که حضرت حق‌تعالی جز او را نخواهد. ***آنچه در خرگوش و پیل آویختند،*** قوم سبا، ***تا ازل را با حیل آمیختند،*** با چنین تمثیل تکذیب پیغامبران کردند. حکم ازلی بر ضلال ایشان بود ندانستند و مثل بی‌وجه گفتند.

بیان آنکه هرکسی را نرسد مثل آوردن خاصه در کار الهی

کی رسدتان این مثل‌ها ساختن، یعنی انبیا فرمودند که از روی نادانی مثل در کار حضرت سبحانی آوردن شما را سزاوار نیست. پس شما را کی رسد این چنین مثل‌ها ساختن. ***سوی آن درگاه پاک انداختن*** که این چنین تمثیل ما از بهر ردّ کلام صالحان آوردند. کلام الهی را رد کردن است و به نادانی سخن گفتن بلکه تمثیل تشبیه حالی است به حال علم حقایق حالات اشیا می‌باید و این معنی در غیر جناب پروردگار نیست. پس ***آن مثل آوردن آن حضرت است،*** به‌حکم آیت سورهٔ نحل، لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ ۖ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ. مثل آوردن لایق آن حضرت است. ***که به علم سرّ و جهر او آیتست***، به‌موجب آیت سوره طه، وَإِن تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى. ***تو چه دانی سر چیزی تا تو کل،*** به‌فتح کاف عربی. ***یا به زلفی یا به‌رخ آری مثل،*** حضرت موسی علیه‌السلام با این حال که کلیم الله بود از (181b) سرّ چوبی آگاه نبود. چنان که فرمود، ***موسیی آن را عصا دید و نبود،*** بلکه ***اژدها بُد سر او لب می‌گشود*** و گفتی که من اژدهایم. در این تنبیه است که کسان بسیار مال را عصا پندارند و بر وی اعتماد کنند، اما نمی‌دانند که آن مال مار است. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من اناه الله مالا فلم یؤد زکوة مثل له یوم القیمة حال شجاعا افرع له لسانان یطوقّه یوم القیمة یأخذ بهزیمة یعنی شدّ فیه یقول انا مالک انا کنزک. ***چون چنان شاهی نداند سرّ چوب،*** چون حضرت‌موسی علیه‌السلام چوبی را عصای پنداشت و از سرّ او که اژدها بود خبر نداشت. ***تو چه دانی سرّ این دام و حبوب*** و سرّ قضا. ***چون غلط شد چشم موسی در مثل،*** چون چشم موسی در معرفت سرّ چوبی غلط کرد در مثل. ***چون کند موشی فضولی مدّخل،*** چگونه کند

چشم موشی فضولی در خلگاه، به‌معنی سوراخ؛ یعنی اگرچه کار موش سوراخ تعبیرکردن است، اما جامی که موسی عاجز شود موشی پیر کندن خاک گردد یابد. ***آن مثالت را چو اژدرها کند،*** حضرت خدا. ***یا به پاسخ جزو جزوت برکند،*** تا به‌عوض و در مقابله جزو جزوت پاره‌پاره سازد؛ یعنی آن مثال نامعقول تو به‌صورت اژدها درآید تا جواب دهد کلام تورا با پاره‌پاره کردن تو. ***این مثال آورد ابلیس لعین،*** درحق آدم علیه‌السلام گفت: أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ. ***تا که شد ملعون حق تا یوم دین،*** چنان‌که در سورهٔ حجر فرمود، وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ. ***این مثل آورد قارون از لجاج،*** قصّ قارون چند بار مبیّن شده است. ***تا فرو شد در زمین با تخت و تاج؛*** لاجرم ***این مثالت را چو زاغ و بوم دان*** که سبب ویرانی مکان است. ***که به ایشان پست شد صد خاندان*** که سبب انکار و طعن انبیا و اولیا کافران و منافقان و اهل هوا و طغیان به‌قهر الهی و خشم پادشاهی مردند و جان به‌جهنّم بردند.

مثل‌ها زدن قوم نوج علیه‌السلام به‌استهزا در زمان کشتی ساختن

چون ادریس را علیه‌السلام به آسمان بردند از مشرق تا به‌مغرب همه خلق کافر شدند و هرگز زمین از آن آبادان تر نبود و عمر ایشان کمتر از سیصد نبود. حق تعالی نوح را علیه‌السلام پیغامبری به ایشان فرستاد و در چهل سالگی پیغامبری شد. نهصدوپنجاه سال پیغامبری کرد. پیش از طوفان و قومش (181a) به وی جفای بسیار کردند و در لجاج و عناد از حد گذشتند و می‌زدند. نوح علیه‌السلام در سایهٔ دیواری خفته بود. کسی سنگی برداشت و بر پیشانی نوح علیه‌السلام زد که خون از او جوشید و نوح تنگ دل شد و دعا کرد، رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا. پس حکم الهی نازل شد که وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا. جبرائیل علیه السلام تعلیم بناء کشتی می‌کرد و نوح می‌ساخت و قومش بدانجا گذر می‌کردند و بدان استهزا می‌کردند و مثل‌ها زدند، چنان‌که می‌فرماید، ***نوح اندر بادیه کشتی بساخت،*** نوح علیه‌السلام به‌فرمان خدای‌تعالی در بادیه کشتی بساخت. ***صد مثل گو از پی تسخر بتاخت،*** بسیا گوینده مثل از پی مسخرگی می‌تاخت. ***در بیابانی که چاه آب نیست،*** چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ هود فرمود، وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِّن قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ. بعضی می‌گفت در این بریّه هرگز آب نیست. ***می‌کند کشتی چه نادان ابلهی است،*** یعنی نوح علیه‌السلام و یکی می‌گفت، صرت نجارا بعد ما کنت نبیا. ***آن یکی می گفت ای کشتی بتاز*** و برو همچو اسب ***و آن یکی می‌گفت پرّش هم بساز*** تا همچو مرغ بپرّد و یکی می‌گفت این از بهر آن پالان می‌سازد. نوح علیه‌السلام می‌گفت کشتی ساختن به‌فرمان حضرت خدا است زود باشد که دانا از نادان ممتاز شود و این استهزا مقلّب گردد. ***او همی گفت این به فرمان خداست،*** لاجرم إِن تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ. ***این به چربک‌ها نخواهد گشت کاست،*** چربک به‌ضمّ جیم عجمی و فتح باء عربی افسوس‌کردن و هزل گفتن است. یعنی این به‌هزل شما ناقص نمی‌شود. اگر سئوال کنند که در هلاک کافران نوح علیه‌السلام محتاج کشتی شد، موسی علیه‌السلام در هلاک فرعون و فرعونیان محتاج نگشت؟ ما جواب می‌دهیم که حق‌تعالی به‌موسی علیه‌السلام گفته بود، فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ. خیانت عباد بر وی لازم شد، اما نوح خود دعا کرد پس محتاج به کشتی بگشت. اگر سئوال کند که کافران خود در زمان اندک هلاک شدند چرا نوح در کشتی شش ماه در شد؟ به او جواب می‌دهیم که تا مردمان بیاموزند در کشتی نیز زمان بسیار معاش ممکن است.

حکایت آن دزد که پرسیدند چه می‌کنی (182b) **نیم‌شب در بن این دیوار گفت دهل می‌زنم**

این مثل بشنو که شب دزد عنید، یعنی بنای امر بر ظاهر حال و غفلت از نتایج اعمال بدان مثل ماند، آن را بشنو که شبی دزد معاند ***در بن دیوار حفره می‌برید،*** در بن دیواری حفره می‌کرد. ***نیم بیداری که او رنجور بود***

و بیمار، اگر بیمار نبودی نیم بیدار نشدی؛ لاجرم آنکه بیداری ندارد از دزد بی‌خبر باشد. ***طق‌طق آهسته‌اش را می‌شنود*** و در وقت کندن دیوار آواز طق‌طق می‌شنود. ***رفت بر بام و فرو آویخت سر***، بر سر بام آمده سر خود را فرو کرد و خطاب به دزد کرد، ***گفت او را در چه کاری ای پدر***، که در بن این دیوار چه کار داری. ***خیر باشد نیم‌شب چه می‌کنی***، به‌فتح کاف است. ***تو کیی گفتا دهل زن ای سنی***، آن دزد جواب داد که من مرد دهل زنم ای مرد اعلی. پس آن کس پرسید که ***در چه کاری گفت می‌کوبم دهل***، آن دزد گفت دهل می‌کوبم. ***گفت کو بانگ دهل ای بوسبل***، سایل گفت پس بانگ دهل این خواهد بود. ***گفت فردا بشنوی این بانگ را***[۲۳۷]، ***نعرهٔ واحسرتا واویلتا***، یعنی اسباب تو شرقة کنم فردا فریاد واحسرتا بشنوی. حصّهٔ از این قصّه آن است که هر ساعت دهل زنان جذبات الهیه از برای مبارکی سور ملاقات پادشاهی دهل‌های شادی در دل مردمان می‌کوبند و خانه را حفره می‌کنند و نوبت رحلت می‌زنند و ارشاد به توبه و عمل آخرت می‌کنند، اما چندان پنبهٔ غفلت در گوش جان آکنده اند که امروز بانگ در گوش تو نمی‌آید اما فردا نداء يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ بشنوند أَن تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَا عَلَىٰ مَا فَرَّطتُ فِي جَنبِ اللَّهِ وَإِن كُنتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ گویند. نظم

بگذراند ز گنبد والا　　بانگ یاحسرتا و واویلا

حسرت از جان او برآرد دود　　وآن‌زمان حسرتش ندارد سود

آن دروغ است و کژ و بر ساخته، یعنی حکایت دروغ است و بی‌حقیقت، اما ***سرّ آن کژ را تو هم نشناخته***، تا از این عبرت و نصیحت گیری.

جواب آن مثل که منکران گفتند از رسالت خرگوش پیغام پیل از ماه آسمان

سر آن خرگوش دان دیو فضول، یعنی انبیا در جواب آن اشقیا می‌گویند تمثیل رسالت خرگوش از ماه آسمان و محروم شدن پیلان از آب چشمهٔ روان حکایت حال شماست و بر صدق این دعوی تأمّل صادق گواه است. مراد از خرگوش (182a) دیو مرید شیطان عنید است و بانگ او همه شیطانی و مراد از پیل نفس است. ***که به پیش نفس تو آمد رسول*** که شیطان در پیش شما می‌آید به فریب و وسوسهٔ او سرچشمهٔ آب بقا را گذاشته. ***تا که نفس گول را محروم کرد***، این چنین تمثیلات لایق شما همگواران راه و راندگان درگاه است که نفس گول را محروم کرد. ***ز آب حیوانی کز وی خضر خورد***، زیرا ***باژگونه کرده ای معنیش را***، عکس کرده‌ای. تمثیل این معنی که مراد از خرگوش شیطان است و مراد از پیل نفس و از بانگ او وسوسه و مکر او است، چنان‌که آدم و حوا را به‌صورت پند به‌حکم هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ، از بهشت بیرون کرد. فرزندان ایشان را از چشمهٔ بقا محروم می‌کند. اما شما این تمثیل را در حقّ انبیا و حضرت خدا پنداشتید ای اهل سبا. ***کفر گفتی مستعد شو نیش را*** و حاضر باش زخم و عذاب را. ***اضطراب ماه گفتی در زلال***، در چشمهٔ آب، ***که بترسانید پیلان را شغال***، مراد خرگوش است. ***قصّهٔ خرگوش و پیل آری و آب***، در تمثیل حال ما، ***خشیت پیلان ز مه در اضطراب***، اما قصهٔ خرگوش و پیل کجا و حکایت انبیا ملک جلیل کجا. ***این چه ماند آخر ای کوران خام***، ماه آسمان را به حضرت آله چه مناسبت. خرگوش بر زه گوش را به رسولان مؤیّد من عندالله چه مشابه است. ***با مهی که شد زبونش خاص و عام***، به‌حکم وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ، عظمت حضرت حق را نمی‌دانی. ***چه مه و چه آفتاب و چه فلک*** ای مرد عاقل، ***چه عقول چه نفوس و چه ملک*** و در تمثیل اگر بگویم. ***آفتاب آفتاب آفتاب***، تمثیل صحیح نیست. ***این چه می‌گویم مگر هستم به خواب*** که این سخن کلام بیدار نیست. ***صد هزاران شهر را خشم***

---

[۲۳۷] در متن نیامده است

شهان و غضب انبیا و رنجیدن ایشان. ***سرنگون کردست ای بد گمرهان*** و به‌ضلال بعید رفتگان. ***کوه بر خود می‌شکافد صد شکاف،*** از شکوه و تجلّی. ***آفتابی از کسوفش در شغاف،*** آفتاب از کسوف کردنش در پرده و بی‌نور است. در بعض نسخ آفتابی چون خرابی در طواف؛ یعنی آفتاب همچو آن آسیاب است که خری گرداند. غرض تشبیه آفتاب سنگ آسیا است به‌اختیار خود نمی‌گردد. بلکه به‌اختیار خر فلک است که مطیع حق‌تعالی است. علی ما علیه الحکماء المتألّهون. ***خشم مردان خشک گرداند سحاب*** و آن را بی آب گرداند. ***خشم دل‌ها کرد عالم‌ها خراب،***(183b) درزمان امّت‌های پیشین. ***بنگرید ای مردگان بی‌حنوط*** و محروم از بوی‌خوش. ***در سیاستگاه و شهرستان لوط،*** تفصیل او گذشته است. ***پیل خود چه بود که سه مرغ پران،*** مرهون است. ***کوفتند آن پیلکان را استخوان،*** استخوان پیلان بکوفتند. ***اضعف مرغان ابابیل است و او،*** بر پیلان و اصحابش چنان سنگ زدند که ***پیل را بدرید و نپذیرد رفو،*** به ترکی یمه. اشارت به‌قصهٔ اصحاب فیل است، آن نیز در این شرح مفصّل گذشته است. ***کیست کو نشنید آن طوفان نوح،*** چرا از او عبرت نگیرند. ***یا مصاف لشکر فرعون و روح*** که روح القدس لشکر فرعون را در آب هلاک گردد همچو سرهنگ میراند. ***روح شان بشکست و اندر آب ریخت،*** غرق کرد. ***ذرّه ذرّهٔ آب شان بر می‌گسیخت،*** پاره‌پاره کرد. ***کیست کو نشنید احوال ثمود،*** قوم صالح. ***وآنکه صرصر عادیان را می‌ربود،*** عاد قوم هود است. ***چشم باری در چنان پیلان گشا*** و ببین ***که بدندی پیل کش اندر دغا*** که ایشان پیل را می‌کشتندی در حرب. ***آنچنان پیلان و شاهان ظلوم*** و توانا، ***زیر خشم دل همیشه در رجوم*** و هلاک. ***تا ابد از ظلمتی در ظلمتی*** و ضلالتی، ***می روند و نیست غوثی***[۲۳۸] ***رحمتی،*** از جانب حق‌تعالی. ***نام نیک و بد مگر نشنیده اید*** شما، ***جمله دیدند و شما نادیده‌اید*** که عبرت نمی‌گیرید. ***دیده را نادیده می‌آرید لیک،*** مرهون است. ***چشمتان را واگشاید مرگ نیک*** که الناس نیام اذا ماتوا انتبهوا. ***گیر عالم پر بود خورشید و نور.*** چنین فرض کن. ***چون روی در ظلمتی مانند گور،*** به‌کاف فارسی به‌معنی قبر یا به‌کاف عربی به معنی اعجمی. این بیت مرهون است. ***بی نصیب آیی از آن نور عظیم،*** همچنان ***بسته روزن باشی از ماه کریم،*** در این حال گناه ماه را نیست. ***تو درون چاه رفتستی ز کاخ*** و قصر. ***چه گنه دارد جهان‌های فراخ؛*** لاجرم ***جان که اندر وصف گرگی ماند او،*** در او صفت سبعی باشد، ***چون ببیند روی یوسف را بگو*** که در میان مناسبت نیست بلکه عداوت است. ***لحن داودی به‌سنگ و که رسید،*** بلکه کوه و سنگ با وی همنفس شدند و ***گوش آن سنگین دلانش کم شنید*** که بی‌بهره بودند از آن آواز خوب. ***آفرین بر عقل و بر انصاف باد*** و تحسین بر اهل عقل و منصفان باد، ***هر زمان والله اعلم بالرّشاد.*** رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انکم عقلا ارشدکم من الله خوفا و احسنکم فیما امر به و نهی عنه (183a) نظر. انصاف بکنید که بیت

حیف باشد که عمر انسانی چو بهایم به خواب و خور گذرد

لاجرم ***صدقوا رسلا کراما یا سبا،*** تصدیق کنید رسولان بزرگوار را ای قوم سبا. یعنی قبول کنید پند ناصحان و مرشدان را که گویند. نظم

بگذار ره هوا پرستی رو آر سوی خدا پرستی

صدّقوا روحا سباها من سبا، تصدیق کنید رسولان را که او را گرفت آن کس که گرفت. ***صدّقوهم هم شموس طالعة،*** تصدیق کنید رسولان را که ایشان آفتاب‌های تابنده است. ***یؤمنوکم من مخازی القارعة،*** ایمن کند شما را از رسوایی روز قیامت که شما را موافقت ظاهر و باطن و صدق قول و فعل فرمایند که آن روز آن روز است

---

[۲۳۸] غوثی: غوث- اصل

که حضرت‌حق درشان آورده است که یَوْمُ یَنفَعُ الصَّادِقِینَ صِدْقُهُمْ. ***صدّقوهم هم بدور زاهرة***، تصدیق کنید رسولان را که ایشان ماه‌های تمام است. ***قبل ان یلقوکم بالساهرة***، زمین سپید و هموار که روز قیامت چنین خواهد شد؛ لاجرم پیش از مرگ بمیرید و آنچه آنجا دیدنی است به بینید و تدبیرش کنید. نظم

بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر می زندگی خواهی که ادریس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما

صدّقوهم هم مصابیح الدّجا، چراغ‌های تاریکی‌اند، ***اکرموهم هم مفاتیح الرّجا***، کلیدهای امیدهااند. ***صدّقوا من لیس یرجوا خیرکم*** و از شما اجرت نمی‌خواهند. ***لا تضلوا لا تصدّوا غیرکم***، گمراه مکنید و مگردانید دیگران را. ***پارسی گوییم هین تازی بهل*** و بگذار. ***هندوی آن ترک باش ای آب و گل*** و بندهٔ آن محبوب شو. ***هین گواهی‌های شاهان بشنوید*** و قبول کنید. ***بگرویدند آسمان‌ها بگروید***، کسی که تصدیق قولی کند و فعل او موافق خیوش نباشد آن را تکذیب قعلی گویند.

معنی حزم و مثال مرد حازم

یا به حال اوّلینان بنگرید، از ایشان عبرت گیرید و فکر آخرت کنید. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ من خیار امّتی قوما یضحکون جهرا من سعة رحمة الله تعالی و یبکون سرّا من خوف عذابه ابدانهم فی الارض و ارواحهم فی السّماء و اجسادهم فی الدنیا و عقولهم فی الآخرة تیمشون بالسکینه و یتقربون بالوسیله. ***یا سوی آخر به‌حزمی درپرید*** یا به جانب آخر کار به‌حزمی و احتیاط پرید که النظر فی‌عواقب الامور مفتاح الابواب السرّ. ***حزم چه بود در دو تدبیر احتیاط***، به‌حکم الحزم سوءالظن. حزم آن است که درد و تدبیر(184b) احتیاط کنی. ***از دو آن گیری که دور است از خباط*** و افتادن چنان‌که گفته، الحزم هو الاحتزارعما یوجبه سوء الظن، یعنی حزم احترازکردن است از چیزی که گمان بد بپرهیز ازآن واجب گرداند. ***آن یکی گوید در این ره هفت روز***، یعنی اگر روی به‌مقصد آورده باشی و قصد طواف کوی مقصود کرده و قدم در طریق نهاده و عنان اختیار به دست بدرقه‌ای داده، اگر بدرقه طریق یا رفیق گویند که از این منزل تا هفت روز، ***نیست آب و هست ریگ پای سوز*** آب نیست و ریگ گرم هست. این یکی چنین گوید این یکی مانند رسول است گوید هیئوا الزاد کاملا فان السفر بعید. ***آن یکی گوید دروغ است این بران***، دیگری گوید صورت حال نیست بر این منوال ای راه‌رو بران. ***که به هر شب چشمه‌ای بینی روان*** و به‌حوضی رسی پر آب. این یکی مانند شیطانی است که بفریبد. حق‌تعالی فرمود، یَا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَیَاةُ الدُّنْیَا ۖ وَلَا یَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ إِنَّ الشَّیْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا ۚ إِنَّمَا یَدْعُو حِزْبَهُ لِیَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِیرِ. ***حزم آن باشد که برگیری تو آب***، عمل کرده‌باشی به‌قول اوّل، ***تا رهی از ترس و باشی بر صواب***، لاجرم توبه از گناه‌کردن و زاد آخرت را اتمام کردن کار عاقلان است. ظاهر و باطن خود پاک کن از لوث گناه تا از آن صورت و معنی تو پاک و پاکیزه شود. اگر چنین کنی غم نباشد چنان که ابر در راه آب نباشد، تورا غم نیست. ***گر بود در راه آب این را بریز***، از چشمه بنوش. ***ور نباشد وای بر مرد ستیز*** و معاند؛ لاجرم چون عمل به‌حزم واجب است. باید که اوّلا به حال اوّلینان نظر اندازی و از سر استبصار به استخبار اخبار ایشان بپردازی که به واسطهٔ انکار انبیا و اولیا و متابعت شیطان و نقس و هوا چگونه در هلاک افتاده‌اند و سرمایهٔ سعادت دو جهانی از دست داده و به واسطهٔ دوستی دشمن پدر خویش ملک خلافت خراب ساخته و از سر جلادت و مردی به کینه‌کشیدن از آن دشمن نپرداخته‌ای. ***ای خلیفه زادگان دادی کنید***، آدم که خلیفهٔ الله است شما فرزندان او چون آدم را شیطان اضلال کرد شما احتیاط و عدل نمایید و پند مرشد بشنوید. ***حزم بهر روز میعادی کنید*** و احتیاط از بهر آخرت کنید و یاری از یاری بجویید و گوید. شعر

الهی بر ره خود دار ما را دمی با نفس خود مگذار ما را

آن عدویی کز پدرتان کین کشید، یعنی ابلیس که(184a) آدم را انتقام کرد. ***سوی زندانش ز علیّین کشید***، یعنی از بهشت به زندان دنیا آورد. نظم

تصل الذنوب الی الذنوب و ترتجی درج الجنان و سوز العابد

و آن است، ان الله اخرج آدم منها فی الدنیا بذنب واحد. ***آن شه شطرنج دل را مات کرد***، یعنی آدم که شاه شطرنج دل بود مات کرد. ***از بهشتش سخرهٔ آفات کرد***، چیز او را اضلال کردند که چنین ماسوی داری و به دوست‌ها چیزهای بسیار گرفتاری آیا حال تو چون خواهد شد. شعر

جوان و پیر که در بند مال و فرزندند نه عاقلند که طفلان ناخردمندند

چند جا بندش گرفت اندر نبرد و جنگ، ***تا به کشتی در فکندش روی زرد***، تا در کشتی گرفتن درافکند او را روی زرد تا در حق او نازل شد، وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ. ***این چنین کردست با آن پهلوان*** و خلیفهٔ حق. ***سست سستش منگرید ای دیگران***، آن را ضعیف مپندارید ای پیران و از عیسی علیه‌السلام مروی است که گفت: لیس العجب ممن هلک کیف هلک ولکنّ العجب ممن نجا کیف نجا. ***مادر و بابای ما را آن حسود*** و آدم و حوا را ابلیس حسود، ***تاج و پیرایه به چالاکی ربود***، تاج و حلّه را در بهشت به چستی ربود و آنچنان بود که اهل بهشت عورات ایشان را نمی‌دیدند و هیچ یک از آدم و حوّا نیز عورت یکدیگر را مشاهده نمی‌کردند. ابلیس خواست ایشان را در معصیت اندازد تا لباس از ایشان فرو ریزد و به جهت کشف عورت در میان ملائکه رسوا شوند. آغاز وسوسه کرد که از درخت گندم بخورید تا در بهشت جاوید بمانید و سوگند بخورد آدم گمان نبرد که کسی به خدای تعالی سوگند به دروغ خورد و بدان سوگند فریفته شد. چون بخوردند لباس از تن ایشان بریخت تا عورت یکدیگر دیدند و از برگ انجیر ازار ببستند و بزمین فرود آوردند. ***کردشان آنجا برهنه و زار و خوار*** آن غدّار، ***سال‌ها بگریست آدم زار زار.***

الحکایة

ضحاک از ابن‌عباس رضی‌الله عنه روایت کند که آدم علیه‌السلام پیوسته می‌گریست. جبرئیل علیه‌السلام بر وی شفقت کرد و گریان شد. پرسید که این مقدار گریه چیست؟ گفت: چگونه گریه نکنم که حضرت خدا من را از بهشت به زمین آورد. جبرئیل کلام او را بر حضرت خدا عرضه کرد. حق‌تعالی گفت: برو به آدم بگو که من به تو از روح خودم دمیدم و ملائکه را فرمودم که تورا سجده کردند در بهشت ساکن (185b) کردم. فرمان من را شکستی، اما رحمت من بر غضب بیش است. بر گریه و تضرّع تو شفقت کردم و تورا آمرزیدم ***که ز اشک چشم او روییدنبت*** و گیاه.

الحکایة

وهب بن منبه روایت کند که آدم علیه‌السلام در کوه هند که نام او سرندیب است، صد سال سجده کرد و می‌گریست تا اشک او در وادی سرندیب روان شد. حضرت خدا از اشک او در آن وادی دارچینی و قرنفیل رویانید.

آدم چندین گریه کرد ***که چرا اندر جریدهٔ لاست ثبت***، که چرا اندر جریدهٔ نفی در ثبت شده است. ***تو قیاسی گیر طرّاریش را*** و مکّاریش را، ***که چنان سرور کند زو ریش را*** که چنان سرور دین از آن مکار و لعین ریش خویش بکند. ***الحذر ای گل پرستان از شرش*** و از مکر و ضررش. ***تیغ لاحولی زنید اندر سرش***، تیغ لاحول و لاقوة الّا بالله العلیّ العظیم و شمشیر اعوذ بالله من الشیطان الرجیم بر سر او بزنید و اعتصام به حضرت حق بکنید. در این محل تنبیه است بر تفسیر آن آیت کریمه که در سورهٔ اعراف مذکوراست، یَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ

الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا ۗ إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ. ***کو همی بیند شما را از کمین،*** اگر ***که شما او را نمی‌بینید هین،*** چنان‌که ***دایما صیّاد ریزد دانه‌ها،*** ابلیس نیز چنین است. ***دانه پیدا باشد و پنهان دغا*** و حیله. لاجرم حزم آن است که از مستلذّات نفسانیّه و مرغوباتِ نفسانیّه که که به حقیقت دانهٔ دام هوا حبس شیطانیّه است نظر بدوزید، بلکه همهٔ آرزوها را که اعظم حجب و غشاوهٔ وجود است در آتش عشق سوزید و به ساحت مقام فنا شتابید. تا باشد که از دام او خلاص یابید و اگر نعوذبالله نظر به دانه اندازید هر آینه خود را گرفتار بلای دام این دشمن قدیمی سازید، زیرا که صیّادی است استاد انواع دانه‌ها آورده و دام طرّاری پنهان کرده. پس ***هرکجا دانه بدیدی الحذر*** و احتراز کن. ***تا نبندد دام بر تو بال و پر،*** تا دام بلا بال و پر تورا نبندند؛ لاجرم ملک و دولت قید است و محنت و فقر و قناعت ملکی است بی‌نهایت.

شعر

نگهبانی و ملک و دولت بلاست　　گدا پادشاه است و نامش گداست

زانکه مرغی کو به‌ترک دانه کرد، زیرا آن مرغ که دانه بیند و دام را ترک کرد و آنچه حلال و بی‌شبهه است آن را بخورد. اگرچه اندک است، ***دانه از صحرای*** (185a) ***بی تزویر خورد*** و به‌آن قناعت کرد. ***هم بدان قانع شد و از دام جست*** و از قید ابلیس خلاص شد، ***هیچ دامی پر و بالش را نبست***.

وخامت آن مرغ که ترک حزم کرد از حرص و هوا

باز مرغی فوق دیواری نشست، یعنی مثل شیطان و دنیا و مردمان مثل صیّاد و دانه و مرغان است که صیّاد دامن پنهان کند و دانه را آشکار بریزد و مرغی که بر سر دیواری نشسته ***دیده سوی دانه و دامی ببست،*** دیده را به سوی دانهٔ دام بسته. ***یک نظر او سوی صحرا می‌کند*** و به طرف آخرت نظر اندازد، امّا چشم بصیرت او به‌حرص پوشیده باشد. ***یک نظر حرصش به دانه می‌کشد*** و نظر حرص به دانه اندازد. ***این نظر با آن نظر چالیش کرد،*** این نظر حرص با آن نظر صحرای مخالطه و مقابله کرد. ***ناگهانی از خرد خالیش کرد،*** آن مرغ را از عقل خالی گردانید و محبوس دام ساخت. ***باز مرغی کان تردّد را گذاشت،*** پس به احتیاط و حزم کار کرد که ***زان نظر برکند و بر صحرا گماشت،*** نظر از دانه و دام برکند و نظر را بر صحرا گماشت؛ یعنی مرغ زیرک اندیشه کرد که دانه‌ها اگرچه نفس را مرغوب است و به دل با بیختن طبیعت را زیرک اندیشه کرد که آنها اگرچه مطلوب، امّا شاید که صیّاد دامی تعبیه کرده باشد و حیله از نظر ناظران پوشیده و تخبیه کرده. پس حدیث نبوی را که حبک الشیء یعمی و یصمّ است یاد کرد و بر وجه خطاب با دل خود این رباعی را نثار کرد.

رباعی

ای مرغ دل از دانهٔ دلخواه گریز　　در دام میا خون خود از جهل مریز

ننمایدت آن دام که آن دانه دروست　　زیرا که طمع کند کند دیدهٔ تیز

رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لایزال العبد یتمادی بالتوبه حتی یأتیه ملک الموت بقبض روحه فلا توبة الی آخره و لقمان پسر خود را گفت یا بنی بلا تؤخّر التوبة فان الموت یأتی بفتنه. ***شاد پر و بال او بخا له،*** لفظ بخ به وزن بل کلمه‌ای است که در وقت مدح و رضا می‌گویند. گاه از بهر مبالغه تکرار می‌کنند بخ بخ می‌گویند و گاه مشدّد می‌خوانند. در اینجا مشدّد است و به‌فعول مطلق مثل سقیاله. ***تا امام جمله آزادان شد او*** و مقتدای آزادگان دام گشت او، لاجرم بدان پاک روش اقتدا باید کرد. ***هرکه او را مقتدی سازد برست*** از قید و دام، ***در مقام امن و آزادی نشست،*** بی غم و الم که همه غم و الم از دنیا و شهوت است (186b) و خوشا جانی که اهل قناعت است.

زانکه شاه خانه مان آمد دلش که گمان حزم و احتیاط در او بست، ***تا گلستان و چمن شد منزلش*** و هرکه به وی اقتدا کند مقام او نیز گلشن شود به خلاف آنکه به بدان اقتدا کند. نظم

هرکه را رهبرش بود بلبل　　لاجرم منزلش بود در گل

حزم از او راضی و او راضی ز حزم که جزاء حزم یافت چنان که حضرت‌خدا فرمود، جَزَاؤُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ. ***این چنین کن که کنی تدبیر و عزم*** و احتیاط و جزم. شعر

یکی می‌خواهد از تو جنت و حور　　یکی خواهد که از دوزخ شود دور

نمی‌خواهیم ما این و آن جست　　مراد ما همان خشنودی توست

و در حدیث قدسی وارد است، ایها الشاب التارک شهوته لاحلی انت عندی بمنزلة ملائکتی. ***بارها در دام حرص افتاده‌ای،*** بارها اختیار به دست حرص داده‌ای و در دام او افتاده‌ای، ***حلق خود را در بریدن داده‌ای*** و در ورطهٔ هلاک افتاده‌ای. بیت

بدوزد شیره دیدهٔ هوشمند　　درآرد طمع مرغ و ماهی ببند

بازت[۲۳۹] ***آن توّاب لطف آزاد کرد*** و چون هیچ مخلص ندیدی و روی به حضرت باری آوردی و تضرّع و زاری کردی که آن توّاب و وهّاب تورا آزاد کرد، ***توبه پذرفت و شما را شاد کرد*** به‌خلصا کردن. ***گفت ان عدتم کذا عدنا کذا***، اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ بنی‌اسرائیل مذکوراست، عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ ۚ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا. اگر دعوت کنید به بدی عودت کنیم به عقوبت شما و اگر عودت کنید به نیکی عودت کنیم به‌جزاء خیر چنان‌که،

الحکایة

مردی بیست سال طاعت حضرت خدا کرد. باز بیست سال عاصی شد. روزی در آینه نظر کرد، شیب را غالب دید. گفت: یاربی عبدتک عشرین سنه و عصیتک مثلها فان رجعت الیک هل تقلّبنی. او در این فکر و تضرّع بود و می‌گفت اگر به حضرت‌حق رجوع کنم و باز تایب شوم حکم او چگونه باشد، در محلّ قبول افتد. ناگاه هاتفی رسید که یا فلان اجبناک و اطعتنا فشکرناک مم ترکتنا فترکناک وعصیتنا فامهلناک و ان عدت الینا قبلناک. ***نحن زوّجنا الفعال بالجزا،*** ما باز کردیم اعمال را به جزا. ***چونکه جفتی را بر خود آورم*** و عمل را پیش خود کشم، ***آید آن جفتش*** (186a) ***دوانه لاجرم،*** زیرا ***جفت کردیم این عمل را با اثر*** و جزاء خیر و شر. ***چون رسد جفتی رسد جفتی دگر***. چنان که ***چون رباید غارتی از جفت شوی***. چون غارت کننده از دو زوج شوی را رباید. ***جفت می‌آید پس او شوی جوی،*** زن از پس وی به طوع می‌آید. ***بار دیگر سوی این دام آمدید***، یعنی پیش از این که مبتلای دام حصر شده بودید و گلو را در بریدن داده بودید. چون از آن جرایم و اثام پشیمان شدید و اندیشهٔ انابت به خاطر آوردید و از غیر به خدای‌تعالی پرداختید و خود را مستحقّ مرحمت ساختید حضرت خدا شما را خلاص کرد و از بند و دام آزاد، امّا بار دیگر به سوی دانه و دام آمدید و آن جرایم و اثام را کردید. ***خاک اندر دیدهٔ توبه زدید*** و چشم توبه را کور کردید. ***بازتان توّاب بگشاد از گره*** و آزاد و خلاص کرد. ***گفت هین بگریز روی این سو منه*** که ورطهٔ هلاک است. رباعی

ای که حکم شرع را رد می‌کنی　　راه باطل می‌روی بد می‌کنی

[۲۳۹] بازت: باز- اصل

چونکه بد کردی بدی یابی جزا پس بدی‌ها جمله با خود می‌کنی

باز چون پروانهٔ نسیان رسید و داعیهٔ غفلت آمد. ***جانشان را جانب آتش کنید*** و به جهل هلاک برد ***کم کن ای پروانه نسیان و شکی،*** چون چند بار ضررآتش دیدی و خلاص شدی، ***در پر سوزیده بنگر تو یکی،*** چون از هلاک خلاص یافتی باید که از شکر نعم‌های او غافل نباشی. در خبر است که فاسقان را چون در حالت نزع ملائکه آیند هر یکی گویند یا ملائکه ربی اهلنی حتی اتوب و عمل صالحا. فیقولون هیهات کلا کَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ، وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ. ***چون رهیدی شکر آن باشد که هیچ،*** چون خلاص شدی شکر آن باشد که هرگز، ***سوی آن دانه نداری پیچ پیچ***[۲۴۰] و به گرد او نگردی. ***تا تورا چون شکر گویی بخشد او،*** مفعول بخشد اول مصراع اخیر است، بلکه مضمون او ***روزی بی‌دام و بی‌خوف عدو،*** رزق بی‌مکر و ضرر. إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ. **شکر آن نعمت که تان آزاد کرد،** شکر نعمت این آزاد شدن ادا کن که ***نعمت حق را بباید یاد کرد،*** پس شکر نعمت الهی را به قدر استطاعت بگذار و از آن عهدها که در حال گرفتاری کرده بودی یاد آر. ***چند اندر رنج‌ها و در بلا*** (187b) و در زمان گرفتاری به تضرّع و زاری، ***گفتی از دامم رها ده ای خدا،*** مفعول گفتی مابعد گفتمی و بیت اخیراست. ***تا چنین خدمت کنم احسان کنم،*** تا چنین عبادت کنم و خیر و حسنات بگذارم. ***خاک اندر دیدهٔ شیطان کنم.***

نذر کردن سگان که تابستان چون بیاید خانه سازیم

سگ زمستان جمع گردد استخوانش[۲۴۱]، یعنی حال و توبهٔ او در شداید و بلا باز فراموشی او در آنان خلاص از ابتلا راست. بدان ماند که سگ چون در زمستان از شدّت سرما افسرده گردد و استخوانش جمع شود. ***زخم سرما خرد گرداند چنانش،*** چون خود را خرد و افسرده بیند. ***گوید او که این قدر تن که منم،*** یعنی عهد کند که چون تابستان آید از برای محافظت این قدر جثّه که من دارم. ***خانه‌ای از سنگ باید کردنم*** و ساختنم. ***چونکه تابستان بیاید من به چنگ*** و به دست خود، ***بهر سرما خانه‌ای سازم ز سنگ،*** امّا ***چون که تابستان بیاید از گشاد*** و از گرمی هوا، ***استخوان‌ها پهن گردد پوست شاد،*** چون استخوان‌هاش عریض و پوست را شاد بیند. ***گوید او چون زفت بیند خویش را*** و بزرگ بیند خود را، ***در کدامین خانه گنجم ای کیا،*** ای بزرگ. ***زفت گردد پا کشد در سایه‌ای،*** به زیر دیواری یا درختی؛ لاجرم نفس نیز چنین است. ***کاهلی سیری غری خود رایه‌ای*** و خودبینی نفس در وقت بلا دست به‌دعا بردارد و در عبادت چالاک شود و از عصیان پاک گردد و حقیر نماید، امّا چون خلاص یابد کاهل و سیر و در عصیان دلیر شود و تکبّر نماید. دل درآن وقت پندش می‌دهد، اما او از کمال غفلت نمی‌شنود، چنان‌که می‌فرماید، ***گویدش دل خانه‌ای ساز ای عمو،*** هرچند دل بدو گوید که خانه ساز. ***گوید او در خانه کی گنجم بگو،*** با این جثّه. پس تکبّر مانع توبه و تضرّع شود. نعمت مورث غفلت گردد. ***استخوان حرص تو در وقت درد،*** یعنی استخوان حرص تو نیز در وقت بلا، ***در هم آید خرد گردد در نورد،*** پس در آن زمان عهدها کنی. ***گویی از توبه بسازم خانه‌ای*** و مسکنی. ***در زمستان باشدم آستانه‌ای*** و محل التجاء من وصفه مؤمن به‌حکم وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ، عهد را وفا است. ***چون بشد درد و شدت آن حرص زفت،*** چونکه درد رفت و آن حرص تو بزرگ شد. ***همچو سگ سودای خانه از تو رفت،*** حق‌تعالی

---

[۲۴۰] پیچ پیچ: هیچ هیچ

[۲۴۱] استخوانش: استخوان

فرمود، أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ. نه در طریق نقص پیمان (187a) مپوی و چون سگ مخالفت عهد مجوی و شکر نعمت خلاص بگوی، زیرا ***شکر نعمت خوش‌تر از نعمت بود***؛ لاجرم ***شکرباره کی سوی نعمت رود،*** یعنی شکرگزار و شاکر به سوی نعمت نمی‌رود. ***شکر جان نعمت و نعمت چو پوست،*** یعنی شکر جان نعمت است و نعمت تن و پوست. ***زانکه شکر آرد تو را تا کوی دوست***. قطعه

درویش راخدا به توانگر حواله کرد تاکار او بسازد و فارغ کند دلش

روی بخل اگر نشود ملتفت بدو فردا بود ندامت و اندوه حاصلش

نعمت آرد غفلت و شکر انتباه و بیداری. ***صید نعمت کن به دام شکر شاه*** که لئن شکرتم لأزیدنّکم وعد صریح اوست. ***نعمت شکرت کند پر چشم سیر،*** نعمت شکر میکندت سیر. ***تا کنی صد نعمت ایثار فقیر*** و تصدّق واحسان. ***سیرنوشی از طعام و نقل حق،*** وافرخوری از نعمت حق‌تعالی. ***تا رود از تو شکم خواری و دق*** تا خلاص شوی از بسیار خوردن و در غیر زدن.

الحکایة

احمد حرب را فرزندی بود بخواست که وی را از کودکی بر توکّل و شکر راست کند. فرزند را گفت هرگاه که طعامت باید یا چیزی دیگر به زیر این روزن رو و بگو ای بارخدایا مرا نان می‌باید یا فلان می‌باید، چون بدهند شکر حق تعالی کن. پس هرگاه که کودک بدان موضع رفتی چنان ساخته بودند که آنچه او می‌خواست آنجا افکندندی. یک روزی همهٔ قوم از خانه غایب بودند. آن کودک را گرسنگی غالب گشت. بر عادت خود به نزدیک روزن شد. گفت: بارخدایا نانم می‌باید و فلان چیز. در حال از آن روزن دادند. چون اهل خانه آمدندی وی را دیدند که چیزی می‌خورد، گفتند: این از کی آوردی؟ گفت: آن کس داد که هر روز می‌داد. پس بدانستند که این طریق وی را مسلّم گشت.

منع کردن منکران انبیا از نصیحت کردن و حجت آوردن جبریانه

قوم گفتند ای نصوحان بس بود، آن قوم گفتند ای نصیحت کنندگان بس است. لفظ بس بود مرهون است. ***این چه گفتید ار در این دِه کس بود***، تو این سخن که گفتید اگر در این قریه کس است. چنان‌که گفته اند اگر در خانه کس است یک حرف بس است. حصّه آن است که فاسقان پند ناصحان نمی‌شنوند. نظم

عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت که گناه دگری بر تو نخواهد نوشت

من اگر نیکم و گر بد تو برو خود را باش هرکسی آن درود عاقبت کار که کشت(188b)

قفل بر دل‌های ما بنهاده حق، به‌حکم ختم الله علی قلوبهم و به حسب بل قُلُوبُنَا غُلْفٌ و به‌موجب أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا قفل بر دل‌های نهاده است حق تعالی. شعر

قفل که او بر در دل‌ها نهد کیست که بردارد و در واکند

کس نداند برد بر خالق سبق و کس قادر نیست که تقدیر او به تدبیر تغییر کند. نظم

در کوی نیک نامی ما را گذر ندادند گر تو نمی‌پسندی تغییر کن قضا را

نقش ما این کرد آن تصویرگر و نقاش. ***این نخواهد شد بخ گفت و گو دگر***، زیرا ***سنگ را صد سال گویی لعل شو*** و یا ***کهنه را صد سال گویی باش نو*** و همچنان ***خاک را گویی صفات آب گیر،*** جاری و رقیق و صافی شو. ***آب را گویی عسل شو یا که شیر،*** هرگز اینها نمی‌شود، زیرا که ***خالق افلاک او و افلاکیان،*** یعنی حق تعالی که خالق افلاک و علویّات است. ***خالق آب و تراب و خاکیان*** و مبدع جمیع موجودات است. ***آسمان را داد دوران و صفا،*** آسمان را حرکت دوریّه داد و صفا و لطافت. ***آب و گل را تیره رویی و نما*** و روییدن. ***کی تواند آسمان***

دردی گزید و بی صفا شدن. ***کی تواند آب و گل صفوت خرید*** و همچو آسمان گشتن. پس آنچه شما می‌فرمایید از قبیل ما لاطاقت است. شعر

در که خدا بست به روی عباد هیچ کلیدش نتواند گشاد

قسمتی کردست هر یک را رهی، هر یکی را راهی قسمت و تعیین کرده است. ***کی کهی گردد به جهدی چون کهی***، چون کهی کی کوه شود به جدّ و سعی چیزی که چون کاه است.

جواب انبیا علیهم‌السلام مر جبریان را

خلاصهٔ جواب انبیا علیهم‌السلام این است که حق تعالی جلّ و علا وصف‌ها آفریده است که بعضی را انتقال از حالتی به حالتی محال است و بعضی صفات عارضیّه است که او را از حالی به حالی محال انتقال است. ***انبیا گفتند کآری آفرید***، انبیا در جواب این قوم گفتند که آری حضرت حق آفریده است. ***وصف‌هایی که نتان زان سر کشید***، از آن صفت‌ها سر کشیدن ممکن نیست، اما ***وآفرید او وصف‌های عارضی*** و همچنان حضرت ربّ‌العزة آفریده صفت‌های عارضیّه، مثلا ***که کسی مبغوض می‌گردد رضی***، کسی که مبغوض و منفور باشد پسندیده و مقبول گردد. پس احتمال است که کفر شما از این قبیل باشد و چون کسی بیمار شود اوّل طبیب طلب کند. عارضی را نیز می‌باید که عالمی و مرشدی طلبد تا که درد دل و دین را دوا کند و توبه کردن باید که حق (188a) تعالی فرمود، وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ان الله عزّ و جلّ یبسط یده بالتوبة لمسیء اللیل الی النّهار و لمسیء النّهار الی اللیل حتی تطلع الشمس من مغربها. ***سنگ را گویی که زر شو بیهده است*** و باطل، زیرا انقلاب حقیقت ممکن نیست. ***مس را گویی که زر شو راه هست*** که کیمیا که می‌کند هر دو معدنی است بلکه متّحد بالماهیّه‌اند. ***ریگ را گویی که گل شو عاجز است***، نمی‌شود. ***خاک را گویی که گل شو جایز است*** که بآب گل گردد. ***رنج‌ها دادست کان را چاره نیست*** و علاج پذیر نیست. ***آن به مثل لنگی و فطس و عمیست***، کسی که پایش لنگ باشد و بینی او افطس و چشم او نابینا، ***رنج‌ها دادست کان را چاره هست*** و قابل دوا است که طبیب حاذق علاج کند. ***آن به مثل لقوه و دردسر است***، همچو کژ دهان شدن و صداع و ترک شهوت می‌باید و اصلاح ظاهر باطن را حق‌تعالی اصلاح کند و تضرّع می‌باید.

رباعی

ای آله من و آله همه کرم توست عذرخواه همه

قطره ای آب رحمت تو بس است از پی شستن گناه همه

این دواها ساخت بهر ایتلاف و اصلاح، ***نیست این درد و دواها از گزاف*** و باطل. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ما انزل الله داء الّا انزال له شفاء. آن مرض که زایل نمی‌شود یا از آن جهت است که مرض را تشخیص نکرده باشند یا دوای آن ندانند. ***بلکه اغلب رنج‌ها را چاره هست*** و علاج ممکن است. ***چون به جد جویی بیاید آن به دست***، شما نیز اگر چه مرض کفر و عصیان دارید، امّا اگر در طلب دوا جدّ و سعی نمایید، صحّت ایمان و طاعت یابید. نمی‌بینید که حضرت عیسی و ادریس علیهماالسّلام چون در ریاضت جد کردند از صفت بشریّت منخلع گشتند و به وصف ملکی متّصف شدند که به آسمان رفتند.

مکرر کردن کافران حجّتهای جبریانه

قوم گفتند ای گروه این رنج ما، این مرض که ما داریم. ***نیست زان رنجی که بپذیرد دوا***، از آن مرض‌ها نیست که دواپذیر باشد و قابل علاج و تدبیر. ***سال‌ها گفتید زین افسون و پند*** و نصیحت دل‌پسند. ***سخت‌تر می‌گشت از آن هرلحظه بند***، آن بند که در دست و پای دل است. ***گر دوا را این مرض قابل بدی***، اگر درد با قابل علاج

بودی، ***آخر از وی ذرّه‌ای زایل بدی*** (189b)عاقبت از آن درد یک ذرّه زایل شدی. ***سده چون شد آب ناید در جگر***، پس ما را سدّه بر جگراست. آب زلال مقال شما نمی‌رسد. ***گر خورد دریا رود جای دگر***، مرا نیز چنین استسقا است. **لاجرم آماس گیرد دست و پا**، پس در این حال ***تشنگی را نشکند آن استقا***، آب کشیدی و آب دادن.

بازجواب انبیا علیهم السلام ایشان را

انبیا گفتند نومیدی بد است، زیرا ***فضل و رحمت‌های باری بی‌حد است*** و نامتناهی.

الحکایة

پسر حضرت مولانا سلطان ولد در اوایل جوانی خود روزی از حضرت مولانا التماس کرد که چلّه‌ای برآرد. فرمود که همه ریاضت و مجاهدهٔ ما آخر برای شما بود. سلطان ولد به جد گرفت و گفت البتّه می‌خواهم که چهل روز در خلوت نشینم، از حضرت خداوند قوّت و همّت دریوزه می‌کنم. حضرت مولانا اجازت داد. پس از خلوت، حضرت خداوندگار از سلطان ولد مکاشفات خلوت را پرسید. گفت: سی روز گذشت دیدم که کوه‌های بند از نور از نظر می‌گذشت و از میان آن انوار صدایی شنیدم که إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا و دیدم الواح سبزفام در پیش نظر من داشته. در آن نوشته که کل ذنب لک مغفور سوی الاعراض عنّی. حضرت خداوند فرمودند چنان است که دیدی، اما این را به کس مگو. پس بنده هرچند که گناه بسیار دارد چون روی به وی آرد و تضرّع و زاری کند که شرط قبول توبه است، خدای‌تعالی اجابت کند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود انّ الله حیّ کریم یستحیی من عبده اذا رفع الیه یدیه ان یردّهما صفرا. ***از چنین محسن نشاید ناامید*** و مأیوس گشتن. ***دست در فتراک این رحمت زنید***، به‌حکم لَا يَيْأَسُ مِن رَّوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ از رحمت بی‌نهایت ناامید مشوید و تضرّع و زاری کنید. بعض سلف گفتند، الأعمال بالتوفیق و التوفیق من الله تعالی و مفاتیحه الدّعا و التضرّع و الدعا عین قبول لأنه عبادة له تعالی و گفتند، الرّجاء ثلثة ان یعمل الرجل الحسنة فیرجوا قبولها و ان یعمل السیئة ممن تاب فیرجوا المغفرة و الثالث الرّجا الکاذب و هو ان یتمادی فی الذنوب و یقول ارجوا الرحمة. ***ای بسا کارا که اوّل صعب گشت***، ای بسا کارها که اول (189a) به‌غایت دشوار نماید. ***بعد از آن بگشاده شد سختی گذشت*** و در آخر کار به‌آسانی برآید. ***بعد نومیدی بسی اومیدهاست***. چنان که ***از پس ظلمت بسی خورشیدهاست***، باز انبیا فرمودند در جواب ایشان، ***خود گرفتم که شما سنگین شدید*** و ناقابل. پند ***قفل‌ها بر گوش و بر دل برزدید***، چون ما زمرهٔ انبیاییم، به حکم بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ. ***هیچ ما را با قبولی کار نیست***، با قبول و ردّ شما کار نیست. ***کار ما تسلیم و فرمان کردنی است*** و کار ما غیر امتثال امر پروردگار نیست.

الحکایة

شیخ عبدالله خفیف را دو مرید بود. یکی را احمد که گفتندی و یکی را احمد مه. شیخ با احمد که کارها کرده است و ریاضتها کشیده و شیخ با آن دیگر خوش است. شیخ بدانست و خواست که به ایشان سرّ حال بنماید. اشتری بر در خانقاه خفته بود. شیخ به‌آن احمد که گفت: ای احمد، لبیک. گفت: برخیز این اشتر را بر بام خانقاه برآر. گفت خواجه اشتر را بر بام خانقاه چگونه توان آورد. شیخ گفت: هلا بگذار. پس احمد مه را بخواند و گفت ای احمد گفت لبیک آن اشتری را که بر در خانقاه است، بر بام خانقاه برآر. حالی میان را جست بربست و آستین را برزد و بر در خانقاه بیرون آمد و دست در زیر اشتر آورد و قوّتی کرد نتوانست اشتر را جنبانیدن. شیخ گفت: رها کن معلوم شد. پس اصحاب را گفت: دیدید که احمد از آن خویش به جای آورد و به فرمان ما قیام نمود و به اعتراض پیش نیامد و در فرمان نگریست، نه در کار که توان کرد یا نه و آن احمد به حجّت مشغول شد؛ لاجرم اخلاص آن است که بنده در کار حق بکوشد و لهذا انبیا گفتند، ***او بفرمودستمان این بندگی***،

پس پادشاه ما در اقامت مرایم عبودیّت و بندگی است. ***نیست ما را از خود این گویندگی،*** زیرا ***جان برای امر او داریم ما،*** خواه نتیجهٔ آن کار حاصل آید خواه نه. ***گر به ریگی گوید او کاریم ما،*** اگرچه از ریگ کشت و زرع حاصل نیامد. ***غیر حق جان نبی را یار نیست*** و ظهیر نه. ***با قبول و ردّ خلقش کار نیست*** و ایشان را حمل حق بدین است. ***مزد تبلیغ رسالاتش ازوست،*** اجرة تبلیغ رسالات نبی از حق‌تعالی است. ***زشت و دشمن رو شدیم از بهر دوست*** و مردود(190b) شدن ما از خلق برای قبول اوست. در این اشارت است که از بهر حق‌تعالی کلمهٔ حق را می‌باید گفت و از بهر دوستی او به کافران و عاصیان دشمن می‌باید شد و الّا عذاب و قهر الهی بر همه آید.

الحکایة

حضرت حق جلّ و علا به جبرئیل فرمود که بر قومی از بنی‌اسرائیل عذاب انزال کند. جبرئیل گفت: خداوندا تو عالم جمیع اشیایی در میان آن قوم عالمی هست. حق تعالی فرمود: اول عذاب را به خانه او انزال کن که از بهر من روی در هم نکشیده است و ساکت گشته که الساکة عن الحق شیطان اخرس. ***ما دراین درگه ملولان نیستیم،*** چون شوق او بدرقهٔ ماست. ***تا ز دوری راه هرجا بیستیم،*** تا که از بعد طریق هرجال توقف و تردد کنیم. گاهی به علم و گاهی به‌عمل می‌گوییم و از بهر او پند و حکمت می‌گوییم و در همه کار در نظر اوییم. ***دل فروبسته ملول آن کس بود*** که او، ***کز فراق یار در محبس بود،*** ما چون همیشه در حضور یاریم که ***دلبر مطلوب با ما حاضراست*** و چشم ما بروی ناظراست. ***در نثار رحمتش جان شاکر است،*** در نثار رحمت آن دلبر جان ما راضی و شاکر است. ***در دل ما لاله زار و گلشنی است*** و طراوت و روشنی است. نظم

امروز مرا در دل جز یار نمی‌گنجد اندر حرم سلطان اغیار نمی‌گنجد

پیری و پژمردگی را داد نیست، زیرا پیری و پژمردگی از مرور زمان است. کسی که از زمان خالی باشد و وصف ملکی حاصل کرده او از این عوارض سالم بود و این حالت جان راست نه به تن. ***دایما تر و جوانیم و لطیف*** و به تشریف‌های رحمت او شریف. ***تازه و خندان و شیرین و لطیف،*** لاجرم ملامت فروبستگی از فراق یار نصیبهٔ آن کس است که مقیّد به قید زمان و مبتلا به بلای این محبس است و برست که ما از قید زمان رسته‌ایم و و دیده از اختلاف دی و فردا فروبسته. چون از این زندان خاکی و محلّ طوارق افلاک بیرون جسته‌ایم و با سلاح از عوارض وجود به عالم جان پیوسته، ***پیش ما صد سال و یک‌ساعت یکی‌است،*** چون ما در این جاییم که ***دراز و کوته از ما منفکی است*** و دوری است. شعر

آنکه از حق نیست غافل یک نفس ماضی و مستقبلش حال است و بس

زیرا ***آن دراز و کوتهی در جسم‌هاست*** و وصف جسم است. ***آن دراز و کوته اندر جان کجاست،*** از آنکه جان از وصمت مساحت مبرّا است و از قید زمان معرا است. ***سیصد و نه سال*** (190a) ***آن اصحاب کهف،*** چنان‌که حق‌تعالی حکایت کرد وَ لَبِثُوا فی کَهْفِهِمْ ثَلَٰث مِائَةٍ سِنِینَ وَ ازْدَادُوا تِسعاً. ***پیششان یک روز بی اندوه و لهف،*** این مقدار زمان در پیش ایشان یک روز بی‌غم و تأسّف است. ***وانگهی یک روزشان بنمود هم،*** چون اصحاب کهف غریقان بحار جان گشتند و از قیود تعلّقات ابدان گذشتند سیصد و نه سال ایشان را یک یک روز نمود و آن یک روز که ایشان را نمود، سبب او آن بود که ***چون به‌اجسام آمد ارواح از عدم*** و همچنین ***چون نباشد روز و شب با ماه و سال*** و یک باشد ماضی و مستقبل و حال ***کی بود سیری و پیری و ملال،*** لاجرم ما را ای قوم از جفای شما که از صدساله بیش نیست بر خاطر که از هنگام الست واله و سرمست گشته و سرّ بلی شنیده دشوار نیست، زیرا ***در گلستان عدم چون بی‌خودی است*** ما را و کسی که از بادهٔ دنیا مست شود مرور اوقات و زمان را

نمی‌داند و آنان که از جام الست مست شده‌اند بیخودی ایشان از آن بی‌حد است. زیرا ***مستی از سغراق لطف ایزدی است*** که الواصل هوالحاصل عند ربه. نظم

چون برون آیی ز جسم و جان تمام تو نمانی حق بماند والسلام

لم یذق لم یدر هرکس کو نخورد، به‌حکم من لم یذق لم یعرف، هرکس که از این باده نخورد آگاه نیست، ***کی به وهم آرد جعل انفاس ورد***، که سرگین گردان است و در بوی او حیران. ***نیست موهوم ار بدی موهوم آن***، آنچه ما گفتیم در حق ما، ***همچو موهومان شدی معدوم آن***، ای مردان. ***دوزخ اندر وهم چون آرد بهشت***، زیرا ***هیچ ناید روی خوب از روی زشت***، نمی‌آید. ***هین گلوی خود مبرّید ای مهان*** و کبیران. ***این چنین لقمه رسیده تا دهان***، محروم مکنید خود را از آن؛ لاجرم چون توبه آرید و عمل صالح کنید. قطعه

مده فرصت از دست اگر بایدت که کوی سعادت ز میدان بری

که فرصت عزیز است اگر فوت شد بسی دست حسرت بدندان بری

راه‌های صعب پایان برده‌ایم تا که ***ره بر اهل خویش آسان کرده ایم***.

مکرر کردن قوم اعتراض ترجیه بر انبیا علیهم السلام

ترجیه بر وزن تعدیه مصدر است از رجا به معنی امیدوار گردانیدن. ***قوم گفتند ار شما سعد خودید***، یعنی اگرچه شما در حق خود به سعادت موصوفید. ***نحس مایید و ضدید و مرتدید***. حصّه آن است که فاسقان میگویند (191b) به واعظان و عالمان اگرچه شما نسبت باخود اهل سعادت گشته‌اید، اما با نسبت به ما با کمال شومی معروفید، زیرا که ***جان ما فارغ بد از اندیشه‌ها*** و از غم و بیم. ***در غم افکندید ما را و عنا***، که می‌گویید شهوات مانند انگبین است که آمیخته به زهر باشد، اما شیرینش غالب است که در وقت خوردن تلخی زهر پیدا نمی‌شود و عیش و عشرت‌های شما شوم است و آخر او مذموم. ***ذوق جمعیت که بود و اتفاق*** در ما، ***شد ز فال زشتتشان صد افتراق*** و الفت اجاب به افتراق پیوست. سوز و گداز به جای نعمت و ناز بنشست که می‌گویند الدّنیا خمر الشیطان فمن سکر منها لا یفیق الا فی عسکر الموتی. ***طوطی نقل شکر بودیم ما***، اما ***مرغ مرگ اندیش گشتیم از شما*** که مرگ را نزدیک می‌شمارید و می‌گوید. شعر

غافل مشو ای عاصی و با درد و الم باش هر دم دم آخر شمر و حاضر دم باش

هر کجا افسانهٔ غم گستری[۲۴۲] ***است***، هرکجا که قصهٔ موجبهٔ الم هست و قضیهٔ سالبهٔ شادی است، ***هرکجا آوازه مستنکری است*** و ناشناخت و مکروه. ***هر کجا اندر جهان فال بد***[۲۴۳] ***است*** و شوم. ***هرکجا مسخی نکالی مأخذ***[۲۴۴] ***است***، مسخ از صورت خوب به صورت بد گردانید و نکال قید و بلا و مختفی است یعنی هرکجا مسخ و نکال را جای گرفتن است، این بیت مرهون است. ***در مثال قصّه و فال شماست*** و قول إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ، مصداق حال ماست. ***در غم انگیزی شما را مشتهاست***، بلکه غم انگیزی مشت‌های شماست که می‌خوانید وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ و تلاوت می کنید وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا.

بازجواب انبیا علیهم‌السلام

---

[۲۴۲] گستری: بستری- اصل

[۲۴۳] بد: بدی- اصل

[۲۴۴] مأخذ: مأخذی- اصل

انبیا گفتند فال زشت و بد، به‌حکم قَالُوا طَائِرُكُم مَّعَكُمْ. ***از میان جان شان دارد مدد،*** از کفر و ضلال شما می‌رسد. حال ما و شما مانند این است که ***گر تو جایی خفته باشی با خطر،*** اگر تو به جایی خفته باشی که آن جای خطرناک باشد. ***اژدها در قصد تو از سوی سر،*** بخواهد که به تو ضرر رساند. ***مهربانی مر تورا آگاه کرد،*** یار شفیق که تورا بیدار کند و گوید ***که بجه زود ارنه اژدرهات خورد*** که بجه ورنی که اژدرهات بخورد. بجه از این جای والا که تورا اژدرها بخورد. ***تو بگویی فال بد چون میزنی*** و وی را طعنه میزنی. ***فال چه برجه ببین در روشنی،*** (191a) چنان که گفته‌اند. شعر

سوف تری اذا انجلی الغبار افرس تحتکم ام حمار

از میان فال بد من خود تورا، ای مرد داعی. ***می‌رهانم می‌برم سوی سرا*** و به بهشت اعلی که ارشاد می‌کنم به اتباع سنّت و هدی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من احب سنتی فقد احبنی و من احبنی کانا معی فی الجنة. ***چون نبی آگه کننده است از نهان*** زیرا ***کو بدید آنچه ندید اهل جهان،*** در شب معراج دیده‌است و او را احوال آخرت معاین گشته پس به‌حکم لو تعلمون ما اعلم لضحتکم قلیلا و لبکیتم کثیرا، نبی بدیده است آنچه ندیده است اهل زمان. گر طبیبی گویدت غوره مخور و از میوهٔ ناپخته حذر کن. ***که چنین رنجی برآرد شور و شر*** که صفرا و حمّی پیدا شود. ***تو بگویی فال بد چون میزنی*** ای طبیب. ***پس تو ناصح را مؤثم می کنی،*** به‌حکم لکن لاعجبون النّاصحین، پندگوی را گناه کار میدانی. ***ور منجّم گویدت کامروز هیچ*** و هرگز ***آنچنان کاری مکن اندر پسیچ*** و عزم سفر که مریخ تا زحل قرآن دارد. ***صد ره ار بینی دروغ اختری*** و به‌حکم کل منجّم کذاب، هزار بار دروغ اختر را دیده‌ای، اما ***یک دو باره راست آید می خری،*** گاهی واقع شود آن را می‌خری و قبول کنی. ***این نجوم ما نشد هرگز خلاف،*** نجوم ما را هرگز خلاف واقع نشد. ***صحّتش چون ماند از تو در غلاف،*** صحت نجوم چرا در غلاف بماند از شما مأخوذ به‌حکم مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ و به‌موجب كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ۖ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ، خبر صحیح می‌گوییم که هرگز تخلّف در احکام الهیه واقع نشد. ***آن طبیب و آن منجم از گمان*** و ظن ***می کنند آگاه و ما خود از عیان*** و مشاهده که ما دیده‌ایم و فریاد اهل نار شنیده‌ایم که آن اکثر صباح اهل النار من التسویف. ***دود می‌بینیم و آتش از کران،*** از کنار. ***نار حمله می‌آرد به سوی منکران*** و عاصیان. از عبدالله بن‌عباس در تفسیر کلام حق تعالی إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ، گفت من میسرهٔ ماية عام و ذلک اذا اتی بجهنم یعاد بسبعین الف زمام سبعون الف ملک لو ترکت لانت علی کل بر و فاجر. ***تو همی گویی خمش کن زین مقال،*** زیرا ***که زیان ماست قال شوم فال،*** لفظ شوم فال وصف ترکیبی وصف فال است. ***ای که نصح ناصحان را نشنوی،*** عجب کاراست از نفس و شیطان(192b) که بدزدی و راه زنی رخت عمر تو غارت میکند. ازار بر خاطر نداری و از رفیق شفیقی که تورا از آفات خبردار کند بیازاری. اما نمی‌دانی که ***فال بد باتو است هرجا می‌روی،*** چنان که ***افعیی بر پشت تو بر می رود*** تو غافلی. ***او ز بامی بیندش آگه کند*** و خبر دهد. ***گوییش خاموش غمگینم مکن*** و کم کن چنین سخن. ***گوید او خوش باش خود رفت آن سخن*** و آنچه گفتنی است گفتم، پس از این نمی‌گویم. ***چون زند افعی دهان بر گردنت*** در آن وقت، ***تلخ گردد جمله شادی کردنت*** و شادمانی جستنت. ***پس بدو گویی همین بود ای فلان،*** آنچه تو گفته بودی راست بوده. ***چون بندریدی گریبان در فغان،*** یعنی در این تنبیه است من در آن زمان چرا ندریدی گریبانت را در فریاد و فغان. ***یا ز بالایم تو سنگی می‌زدی،*** یعنی کاشکی در آن وقت از بام بر من سنگ‌ها بزدی. ***تا مرا آن جد نمودی و بدی،*** اما ***او بگوید زانکه می آزرده‌ای*** و از او رنجیده خاطر گشته. ***تو بگویی نیک شادم کرده‌ای،*** اما من ندانستم. ***گفت من کردم جوانمردی و پند*** وتقصیر نکردم در نصح. ***تا رهانم مر تورا زین خشک بند،*** اما تو ***از لئیمی حق آن نشناختی،***

پند مرا ندانستی ***مایهٔ ایذا و طغیان ساختی***. لاجرم ***این بود خوی لئیمان دنی*** وبد اصل و بی تمییز. ***بد کند با تو چو نیکویی کنی***، به‌حکم اتق شر من احسنت الیه و به‌موجب اعدی عدوّک نفسک التی بین جنبیک. ***نفس را زین صبر میکن منحنیش*** که عزیزی گفت هرگز سیه نگشتم الا نفس من عصیان کرد یا قصد آن. ***کو لئیم است و نسازد نیکوییش*** که آن نفس لئیمت نیکویی نمی‌داند. ***با کریمی گر کنی احسان سزد*** و لایق است. ***هر یکی را او عوض هفصد دهد***، اما پشم کرم نمی‌داند و صلاح پذیرد. ***با لئیمی گر کنی قهر و جفا*** و محنت و عنا، ***بنده ای گردد ترا بس باوفا*** و همچنین ***کافران کارند در نعمت جفا***، اما ***باز در دوزخ بدیشان ربّنا*** می‌گویند. رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ و می‌گویند رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ و می‌گویند رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ.

حکمت آفریدن دوزخ آن جهان و زندان این جهان تا معبد متکبران باشد که ائتیا طوعا او کرها

یعنی لئیمان چنان‌که خدمت حق‌تعالی و عبادت مولی نمی‌کنند و در مال و نعمت و در صحّت و رفاهیّت سر فرو نیارند، امّا چون به بلایی یا مصیبتی (192a) گرفتار شوند در عبادت جد کنند. همچنین فاسقان در این جهان طاعت نمی‌کنند. پس از مردن چون به عذاب آخرت مبتلا شوند در عبادت اهتمام نمایند، اما پس فوت فرصت و گذشتن وقت عبادت کوشش ایشان سود ندارد. چنان‌که می‌فرماید، ***که پشیمان در جفا صافی شوند***، یعنی چون به بلا مبتلا شوند پناه به حضرت حق گیرند و در رفاهیّت اصلا نصیحت نپذیرد. ***چون وفا بینند خود جافی شوند***، پس لئیمان را جفا می‌باید کرد نفس نیز از ایشان است. ***مسجد طاعاتشان پس دوزخ است*** که محلّ جفا است. ***پای بند مرغ بیگانه فخ است*** و دام. حضرت حق تعالی در سورهٔ حدید حال منافقان و فاسقان و سخن ایشان با اهل ایمان حکایت فرماید، يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ ۖ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ مَأْوَاكُمُ النَّارُ ۖ هِيَ مَوْلَاكُمْ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ. ***هست زندان صومعهٔ دزد لئیم***، معبد دزد لئیم زندان است. ***اندرو ذاکر شود حق را مقیم***، دایم. زیرا ***چون عبادت بود مقصود از بشر***، چون از او گردن کشند شد عبادتگاه گردن کش سقر و جهنّم. ***آدمی را هست در هر کار دست*** و قدرت که چندین صنایع و اثر در ایشان هست نه در حیوان. ***لیک از او مقصود این خدمت بدست*** به حکم سورهٔ والذاریات. ***ما خلقت الجن و الانس این بخوان*** تا به إِلَّا لِيَعْبُدُونِ. ***جز عبادت نیست مقصود از جهان***، چنان که ***گرچه مقصود از کتاب این فن بود*** که کتاب را بخوانی و فنّ علم را بدانی. ***که تواش بالش کنی هم می‌شود***، اگر کتاب را بالش کنی آن نیز می‌شود. ***لیک از او مقصود این بالش نبود***، بلکه ***علم بود و دانش و ارشاد و سود*** بلکه اصلاح نفس.

الحکایة

حضرت مولانا می‌گفت علم خواندن برای آن است که نفس سرکش را منقاد کنی. چنان که یوغ را در گردن گاو کنند تا رام شود و زمین را شیار کند. تا آن زمین خام دانه پذیرد. بعد از آن از او حبوب و ریاحین روییدن گیرد. ***گر تو میخی ساختی شمشیر را***، ممکن است ***برگزیدی بر ظفر ادبیر را***، بر ظفر و نصرت ادبار و هزیمت را اختیار کرده باشی. کسی که علم و عمل ندارد عمر نفیس را ضایع کرده باشد. ***گرچه مقصود از بشر علم و هدی است*** و عبادت، ***لیک هریک آدمی را معبدی است*** و عبادتگاه است؛ لاجرم عاقلان مسجد (193b) اختیار کنند و زاد آخرت را اتمام نمایند. در آخرت اکرام الهی یابند، اما آنانکه عمر گرانمای را اسراف کنند و از مراد آخرت غافل و ذاهل باشند، استقام قهر پادشاه یابند. چنان‌که می‌فرماید ***معبد مرد کریم اکرمته***، یعنی عبادتگاه مرد کریم آن جایی است که او را اکرام کنی. چون عابدان به‌حکم فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ، به سوی

بهشت روند، ملائکهٔ رحمت استقبال کنند و گویند سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ و چون به بهشت درآیند يُطَافُ عَلَيْهِم بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ ۖ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ و در بهشت وقتی که ایشان در نعیم مقیم باشند از بالای سر ایشان نوری عظیم پیدا شود و به‌موجب سَلَامٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ، سلام الهی در رسد و دیدار می‌نماید. ***معبد مرد لئیم اسقمته،*** آن جایی است که بیمار و سقیم و ناخوش و غیرمستقیم کنی او را. در خبر است که خرج المنادی من الزبانیة یا فلان ابن فلان ابن فلان امسوّف فی الدنیا بطول الامل المضیّع عمره فی سوء العمل فیار رونه به مقامع من حدید و ستقبلونه بعظایم التهدید و یسوفونه الی العذاب الشدید و ینکسونه فی قعر جهنم و یقولون دق انک انت العزیز الکریم. ***مر لئیمان را بزن تا سر نهند،*** که طاعت ایشان بجفا است. ***مر کریمان را بده تا بردهند*** که طاعت ایشان به جفا است؛ لاجرم نفس وشیطان را جفا و روح و عقل را وفا می‌باید کرد. ***لاجرم حق هردو مسجد آفرید،*** برای کریمان و لئیمان. ***دوزخ آنها را و اینها را مزید،*** جهنم را برای لئیمان و بهشت را از بهر کریمان. ***ساخت موسی قدس در باب صغیر،*** یعنی در قدس باب کوچک ساخت، چنان‌که اهل تفسیر در بعض تفاسیر در شرح این آیت کریمه که ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا چنین گفته اند، ***تا فرود آرند مر قوم زحیر*** و مبتلایان مرض کبریا. ***زانکه جباران بدند و سرفراز،*** پس ایشان را از بهر عذاب، ***دوزخ آن باب صغیراست و نیاز*** که در آنجا سر فرو آرند و نام حضرت حق را گویند.

بیان آنکه حق‌تعالی صورت ملکوت را سبب مسخّرکردن جباران که مسخّر حق نباشند ساخته است، چنان‌که موسی علیه‌السلام باب صغیر ساخت بر ربض قدس جهت رکوع جباران بنی‌اسرائیل وقت در آمدن که ادخلوا الباب سجّدا و قولوا حطّه

آنچنان که حق (193a) ***زگوشت و استخوان،*** یعنی چون جباران بنی‌اسرائیل بعد از ابتلا در تیه مأمور گشتند، به دخول قریه که بیت‌المقدّس است و ایشان از روی تکبّر پیش بزرگان دین سر فرو نمی‌آوردند و از غایت تجبّر در حضرت اهل یقین پشت خم نمی‌دارند. حضرت‌موسی علیه‌السلام در ربض و دیوار حصاری دری پست ساخت تا وقت درآمدن به ضرورت سر فرود آرند و پشت خم دهند. آنچنان که حق‌تعالی از گوشت واستخوان، ***از شهان باب صغیری ساخت هان،*** یعنی حضرت حق جل‌وعلا پادشاهان جهان را از بهر سر فرود آوردن گردن کشان از گوشت و استخوان باب کوچک ساخت تا که ***اهل دنیا سجدهٔ ایشان کنند*** و خضوع و تذلّل نمایند. ***چونکه سجده کبریا را دشمنند،*** سر به‌سجدهٔ حضرت حق نمی‌آرند و ربی الاعلی نمی‌گویند؛ لاجرم قدرت رب العزّه ***ساخت سرگین دانکی محراب شان*** که سرگین دان و معدن نجاست است. چون متکبران سجدهٔ حق‌تعالی را نکردند، سرگین‌دان را سجده‌گاه و محراب ایشان ساخت. ***نام آن محراب پیر و پهلوان*** و وزیر و سلطان. ***لایق این حضرت پاکی نه‌اید،*** لایق این حضرت سبّوح و قدوّس نه‌اید ای متکبران. ***نیشکر پاکان شما خالی نیند،*** نی شکر پاک است و پر، شما تهی چون نی بوریایید. ***آن سگان را این خسان خاضع شوند،*** این سگان بدنفس که اصحاب مناصب و اموال‌اند ادانی دنیا سر به ایشان فروداند و تذلّل کنند. ***شیر را عارست کو را بگروند*** و اطاعت کنند. ***گربه باشد شحنهٔ هر موش خو،*** چون که شیخ سعدی فرمود گربه شیراست در گرفتن موش. کسی که همچو موش رزق جو و اهل دنیا باشد از اهل دنیا و ارباب مناصب که ادنی و گربه صفت‌اند ترسد نه از شیر که حضرت ملک قدیراست. ***موش که بود تا ز شیران ترسد او،*** موش لایق آن نیست که از شیران بترسد و شیران شحنهٔ او شوند، زیرا شحنهٔ او همچو او می‌باید. ***خوف ایشان از کلاب حق بود.*** بیم لئیمان موش صفت از سگان گربه صورت است. ***خوفشان کی زآفتاب حق بود*** که ایشان سزاوار آن نیستند که از آفتاب حق ترسند. ***ربی الاعلی است ورد آن مهان*** و بزرگان. ***رب ادنی در خور این ابلهان،*** لاجرم ***موش کی ترسد ز***

شیران (194b) ***مصاف*** وبزرگان رب ادنی در خور این موش از شیران جنگ نمی‌ترسد. ***بلکه آن آهوتگان مشک ناف***، بلکه از شیران آهوتگان مشک ناف ترسند. ***رو به پیش کاسه لیس ای دیگ لیس***، برو به پیش کاسه لیس و سجدهٔ آن کن ای دیگ لیس. ***تش خداوند و ولی نعمت نویس***، تو وی را خداوند نعمت و صاحب احسان نویس؛ لاجرم آنکه شکر نعیم ظاهره و باطنه محسن و منعم حقیقی را نگذارند و از عبادت او که ایشان را آن برای آن آفریده است، یاد نیاوردند و زندگانی چنان کنند که گوییا از حضرت او هرگز نعمت و احسان ندیده‌اند و از خوان او نانی نبخشیده پس بدیده که در او شیوه و رفتار هر آینه لایق و انتقام باشند، نه سزاوار لطف و انعام و در خور نوایب و فتن و شداید و محن باشند نه مستحق مواهب و منن. پس چه عجب باشد که حق سبحانه و تعالی ان عدوی مبین را که شیطان لعین است، بر ایشان مسلّط که بداند تا به وسوسهٔ خدمت مخلوق را بر خدمت خالق اختیار کنند و شب و روز از برای رضای او که نه آن رضا ثمره اش پایدار است، به جدّ تمام کار کنند تا آخرالامر جز وخامت و ندامت نتیجه ندهد و اکثر اهل جنّت فقرا و ضعفااند نه اغنیا و اقویا و اهل فساد و هوا. چنان‌که حق‌تعالی فرمود، تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا و مال و غنا سبب غروراست، چنان‌که حق‌تعالی فرمود، ولو بسط الله الرزق لعبادة لبغوا فی الارض و فرمود، ان الانسان لیطغی ان راه استغنی. ***بس کن از شرحی بگویم دوردست***، بس کن و خاموش شو که شرح بگویم دراز. ***خشم گیرد میر و هم داند***[۲۴۵] ***هست***، حضرت مولانا پس از این حصّهٔ پند می‌گوید. ***حاصل این آمد که بدکن ای کریم***، خلاصهٔ کلام این است که بدکن ای مرد کریم. ***با لئیمان تا نهد گردن لئیم***، لاجرم ***با لئیم نفس که احسان کند*** مرد کریم، ***چون لئیمان نفس بد کفران کند*** و کافر نعمت شود. زین سبب بد کاهل محنت گوید ساختن و راضی، زیرا در این محنت قهر نفس است. ***اهل نعمت طاغیند و ماکرند***، مکرکننده. ***هست طاغی بگلر زرین قبا*** و میان زربفت‌پوش که مال و قدرت ایشان سبب طغیان گشت. ***هست شاکر خستهٔ صاحب عبا***، نه اهل دنیا.

حکایت

کعب اخبار گوید که (194a) خداوند تعالی وحی کرد بر موسی علیه‌السلام و گفت چون توانگر روی به تو آرد بدان‌که گناه کرده‌ای خدای‌تعالی تورا بدان عقوبت می‌کند. باز چون درویشی روی به تو آرد دل را شاد دار و بگوی مرحبا به شعار الصالحین که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، حبّ الفقرا و المساکین من اخلاق الانبیا و المرسلین و مجالستهم من اخلاق الصالحین و الفرار عنهم اخلاق المنافقین. ***شکر کی روید ز املاک و نعم*** که سبب غفلت و غروراست و در خبر است مثل طالب الدنیا کشارب البحر کلها. از دارش باز داد عطشان حتی یقتله. ***شکر می‌روید ز بلوا و سقم***. نظم

دوای درد دل ای یار دردست بحمدالله که ما داریم در دست

قصّهٔ عشق صوفی بر سفرهٔ تهی

صوفی بر میخ روزی سفره دید آویخته، ***چرخ می‌زد جام‌ها را می‌درید*** ز ذوق لوت. ***بانگ می‌زد نک نوای بینوا***، نعره زد و گفت نک ذوق بی‌نوا، ***قحط‌ها و دردها را نک دوا***، قحط و مرض جوع را تک درمان. ***چونکه دود و شور او بسیار شد*** و نعره‌ها و غوغاهای او از حد گذشت. ***هرکه صوفی بود با او یار شد*** در ذوق و سماع، ***کخ کخی و های هویی می‌زدند*** و نعره و شوق نمودند. ***تای چندی مست و بیخود می‌شدند*** و چند بار از

[۲۴۵] عبارت "هم داند" در متن نیامده است

شوف مست و لایعقل شدند. ***بوالفضولی گفت صوفی را که چیست،*** این همه فریاد و فغان و سماع دور آن، ***سفره‌ای آویخته وز نان تهی است،*** صوفی در جواب او ***گفت رو رو نقش بی معنیستی،*** تو برو که نقش بی‌معنی، ***تو بجو مستی که عاشق نیستی*** که تعریف عشق چنین کرده‌اند. العشق میل بلانیل؛ لاجرم ***عشق نان بی‌نان غذای عاشق است،*** زیرا ***بند هستی نیست هرکو صادق است،*** پس فقر و نیستی در دنیا علامتی است که نعمت باقیه دهد حق‌تعالی درعقبی.

الحکایة

کسی به نزد جنید آمد و آن گرسنگی و برهنگی شکایت کرد. جنید گفت برو ایمن باش که گرسنگی و برهنگی به کس ندهد که برو تشنیع زند و شکایت کند. او این را به صدیقان و دوستان خود دهد. ***عاشقان را کار نبود با وجود*** و ***هستی عاشقان را هست بی‌سرمایه سود.***

الحکایة

ابراهیم ادهم را گفتند: این مقام به چه یافتی؟ گفت: به هیچ چیز، یعنی به ترک دنیا و نیستی. ***بال نی و گرد عالم می‌پرند*** و تماشا کنند. ***دست نی و گو ز میدان می‌پرند،*** دست ندارند، اما گوی را از میدان می‌برند. در خبر است المؤمن لا یخلوا من ذلّة او قلة او علة. ابتداء این قصّه را (195b) ظاهر تقریب هست به حال طایفه که عبادت و خدمت ملوک و سلاطین اختیار ساخته‌اند، امّا سوق کلام در جواب صوفی برآن نهج است که این قصّه را تمثیل حال انبیا باید داشت که ایشان را دعوت قوم کار به حصول اقتدا و وجود اهتدا نیست، بلکه مطمح نظر ایشان گذاردن فرمان حقّ تو است و شاید که در ایران قصّهٔ اهل معرفت را حصّه‌ای لطیف‌تر زین باشد و در ضمن ای سرّی دقیق‌تر این بود و این سرّ آن است که خدمت سلاطین که به‌منزلهٔ عشق بازی با سفرهٔ تهی است، مذموم است. در نظر محجوب که در مظاهر خلایق مشاهدهٔ صفات خالق تواند کرد امّا کسی عشق عالم ساز او خس و خاشاک حجب را سوخته باشد و هر آینه دیده بر دیدار یار دوخته بود، بهرچه روی آرد قبلهٔ روی دوست باشد. چنان‌که به تأمّل صادق در باقی ابیات راه بکوی این معانی می‌توان یافت. ***آن فقیری که ز معنی بوی یافت،*** چنان‌که در حکایت شیخ اقطع گفتیم ***دست ببریده همی زنبیل بافت،*** همچنین ***عاشقان اندر عدم خیمه زدند،*** زیرا اینان ***چون عدم یکرنگ و نفس واحدند***. چنان که عدم یکرنگ و نفس واحد است. ایشان نیز چنانند که قدر نعمت فقر و نیستی را میدانند و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ الله یحمی عبده الدنیا و هو یحسبه کما یحمی احدکم مریضه. ***شیرخواره کی شناسد ذوق لوت،*** کودک که غذای پری به وی لوت است نه عین قوت. ***آدمی کی بو برد از بوی او*** زیرا ***چون‌که خوی اوست ضدّ خوی او*** خلاف عادت او ***یابد آن بو آن پری و بوی کش*** که عادت اوست، ***تو نیابی آن ز صد من لوت خوش،*** از آنکه تورا عادت و خصلت نیست. ***پیش قبطی خون بود آن آب نیل،*** اما ***آب باشد پیش سبطی جمیل*** و همچنان ***جاده باشد بحر ز اسرائیلیان،*** راه بزرگ بود میان دریای قلزم برای قوم موسی. ***غرقه که باشد ز فرعون عوان،*** مقصود از این کلمات آن است که نه هرچه تورا نیست دیگری ندارد.

مخصوص بودن یعقوب علیه‌السلام به چشیدن جام حق از روی یوسف علیه‌السلام و کشیدن بوی یوسف و حرمان برداران و غیر هم از این هردو

آنچه یعقوب از رخ یوسف بدید، یعنی بوی گلزار حقایق از ریاض مظاهر خلایق کشیدن کار هر مشام نیست و جام مالامال اسرار از خمخانهٔ عالم ظلال چشیدن لایق زاهد خام نیست. دیدهٔ یعقوب (195a) حزین باشید تا جام حق از روی یوسف تواند دید و چشید و مشامی عنبرآگین تا نسیمات انّ لله فی ایام دهرکم نفحات الا فتعرّضوا

لها، از بوی یوسف تواند کشید. پس آن عشق و حالت که یعقوب از رخ یوسف دید، ***خاص او بود آن به اخوان کی رسید،*** مخصوص به یعقوب بود برادران یوسف از آن عشق غافل بودند. چنان‌که می‌فرماید، ***این زعشقش خویش در چه میکند***، یعنی یعقوب از عشق یوسف خود رابه چاه می‌اندازد ***و آن بکین از بهر او چه میکند***، برادرانش از کین و حسد برای او چاه می‌کنند. یعنی تدبیر می‌کنند که او رابه چاه اندازند، عاقبت انداختند. ***سفرهٔ او پیش این از نان تهی است***، سفرهٔ یوسف پیش برادران تهی است که به حق عشق و عشق حق نظر نکردند. ***پیش یعقوب است پر کو مشتهی است*** که از آن شوق و عشق می‌نمود همچو آن صوفی، ***روی ناشسته نبیند روی حور***، کسی که روی نشوید و چشم نگشاید او روی حور نبیند که رسول‌الله علیه‌السلام، ***لا صلوة گفت الا بالطهور***، پس عشق سبب طهارت و موجب نظافت. ***عشق باشد لوت و پوت جان‌ها*** نه عین لوت. ***جوع از این رویست قوت جان‌ها***، لاجرم جوع غذای روحانی است که بشربن‌الحارث گفت: الجوع یصفی الفواد و یمیت الهوا و یورث العلم و قیل الجوع تصفیة الرّوح لمطالعة الفتوح. قال علیه‌السلام: ان الشیطان یجری من بنی آدم مجری الدم الا فضیّقوا مجاریه بالجوع والعطش.

الحکایة

ابوسلیمان دارانی گفت هرکه که تورا حاجتی بود از حوایج دنیا و آخرت هیچ مخور تا آن وقت که حاجت تو روا باشد و از جهت آنکه خوردن عقل را متغیّر گرداند و حاجت خواستن از متغیّر متغیّر بود، پس برتو باد جوع که جوع نفس را ذلیل کند و دل را رقیق و علم سماوی بر تو ریزد و گفت یک لقمهٔ حلال که شبی کمتر خورم. دوست تر دارم که شبی تا روز نماز گذارم. ***جوع یوسف بود آن یعقوب را،*** علیهما السلام. ***بوی نانش می‌رسد از دورجا،*** یعنی بوی پیراهن یوسف را در دورجا دریافت. ***آنکه بستد پیرهن را می‌شناخت***، یعنی یهودا که به همراهی پیراهن به سوی کنعان می‌شتافت، ***بوی پیراهان یوسف می‌نیافت وآنکه صد فرسنگ زان سو بود او*** که چند فرسنگ راه از آن سوی بود که از پیراهن دور بود. ***چونکه بد یعقوب می‌بویید بو*** و چون بوی به وی رسید به او(196b) چشمش بینا شد. مراد از یوسف حق‌تعالی است و از پیراهن قرآن عظیم و علم است و هرکه از او بوی یافت یعقوب است که آخر بینا شود و هرکه قرآن و علم دارد، اما به وی عمل نکند، مانند یهودا است که پیراهن را حامل است و از او غافل و لهذا می‌فرماید ***ای بسا عالم ز دانش بی نصیب*** که به مقتضای علم و عمل نمی‌کند. ***حافظ علم است آن کس نه حبیب*** و حمّال علم است نه حبیب‌الله که علم دانش است و عمل آن عشق، اگر کسی عالم باشد و در او عشق آن نباشد و عمل نکند چنان است که یکی خواب را دید و جمله اعضای او را دانست که خوب است و لطیف اما عاشق نشد و حق‌تعالی علم را مقدّمهٔ صحّت عمل کرده‌است تا بدان عمل کنند. پس هرکه علم را حاصل کرد، امّا عمل نکرد این بدان ماند که صنعت بیاموزد، امّا به او کسب نمی‌کند. ***مستمع از وی همی یابد مشام*** و بوی دریابد. ***گرچه باشد مستمع از جنس عام***، ای بسا عالم شگرف که در صفحات خاطرش نقوش و سواد حرف نیست. وی بسا عامی صافی ضمیر که لوح خاطر مستنترش در صفا و پاکیزگی کمتر از برف نیست. عالمی که نصیحت از خود نمی‌پذیرد، اما دیگری از او انتفاع می‌گیرد چون کوری است مشعله دار که دیگری به نور او می‌بیند، اما او نمی‌بیند یا چو شمعی است که خود می سوزد و خانه را هر دم می‌افروزد. ***زانکه پیراهن به دستش عاری است***، پس علم در دستار عاریت است. ***چون به دست آن نخاسی جاریه است***، چنان‌که در دست برده فروش جاری است. ***جاریه پیش نخاسی سرسری است،*** زیرا ***در کف او نه برای مشتری است***، نه از بهر تمتّع خویش است. شعر

ایا جاهل تو عالم نام داری تو این علم از برای نام داری

فرق میان علماء آخرت و علماء سو آن است که کسی که به علم خود دنیا نخواهد از علماء آخرت است و کسی که به علم دنیا بخواهد از علماء سوء بود. حسن بصری گفت: عقوبت العلماء موت القلب و موت القلب طلب الدنیا بعلم الآخرة. ***قسمت حق است روزی دادنی***، قسمت حق‌تعالی است رزق دادن. لاجرم ***هریکی را سوی دیگر راه نی***، پس قسمت ازلی قابل تغییر نیست و در جریان احکام قضا جز صبر و رضا تدبیر نی. رسول‌الله علیه‌السلام دعا می‌کرد، اللهم ارزقنی حبّک و حب من احبّک و حب ما یقربنی الی حبک و اجعل حبک الیّ من الماء البارد. ***یک خیال نیک باغ آن شده*** و به‌آن خندان است. ***یک خیال زشت*** (196a) ***راه این زده*** که یکی به کفر فاسد از راه راست بیرون رفته. ***آن خدایی کز خیالی باغ ساخت***، یعنی آن یکی را در دل بهشت جاودان ساخت که میل او به خیرات و طاعات مصروف شد. ***وز خیالی دوزخ و جای گداخت*** و در دل آن دیگر جحیم و جای گداخت پرداخت. ***پس که داند راه گلشن‌های او*** و اثر جمال بر کمالش و راه قرب وصالش. ***پس که داند جای گلخن‌های او***، لاجرم حواله بر لطف او بباید کرد، زیرا ***دیدبان دل نبیند در مجال***، با اضافهٔ بیانیه است یا دیدبان دل که عقل است نبیند در جولانگاه. ***کز کدامین رکن جان آید خیال***، خواه نیک است خواه بد. ***گر بدیدی مطلعش را از خیال***، یعنی اگر دیده‌بان دل طلوع خیال را بدیدی حیله و تدبیر که دیدی و از اختیال، ***بند کردی راه هر ناخوش خیال*** که او را هرگز خیال بد نیامدی. ***کی رسد جاسوس را آنجا قدم***، کی رسد جاسوس وهم را آنجا پی، ***که بود مرصاد و در بند عدم*** و مقامی که مخصوص به بصر الهی است؛ لاجرم دیدهٔ غیب بین باید تا آثار کاروان غیبی مشاهده کند و گوشی باید حقایق چین تا اختیار مقیمان لامکانی استماع نماید، زیرا در کارخانهٔ کبریا که محلّ نقش بندی احکام قضا است، جاسوس وهم را مجال جولان در فضای او نیست و طایر فهم را امکان طیران در هوای او نی. هیچ حاوی قدم بر مرصاد قدم نتواند نهاد. پس چاره آن است که ***دامن فضلش بکف کن کوروار***، تا بدان سوی راه بری و قطع مسافه کنی. ***قبض اعمی این بود ای شهریار***، پس از این دامن را بیان کند که می‌فرماید، ***دامن او امر فرمان ویست***، یعنی دامن عبارت از اوامر و نواهی است. ***نیک بختی که تقا جان ویست***، سعادتمند آن است که تقوی گزیند که به‌حکم یَمْحُو اللَّهُ مَا یَشَاءُ وَیُثْبِتُ، تصرف در نصب ازلی مخصوص پادشاه لم یزلی است و الّا تقدیر ربانی تدبیر انسانی نیست. تحصیل ملک و مال سبب زوال ملال نگردد. تزیین گلشن و باغ واسط راحت و فراغ نشود. چنان‌که می‌فرماید، ***آن یکی در مرغزار و جوی آب***، یکی در مسجد و موضع عبادت در گلشن است و خندان. ***وان یکی پهلوی او اندر عذاب*** و همچو محبوس در زندان؛ لاجرم به حسب مقتضیات اسما و صفات مظاهر خلایق متفاوت الدّرجات‌اند. ***او عجب ماند که ذوق این ز چیست*** که در اینجا سبب ذوق نیست. ***وان عجب مانده که این در حبس کیست***، پس آنچه در حقّ (197b) یکی درد است دیگری را دواست و هرچه این را بند است آن یکی را گره گشا است. چنان‌که می‌فرماید، ***هین چرا خشکی که اینجا چشم‌ها است***، این چرا خشکی و یبوست که اینجا چشمه‌ای و آب روان است. ***هین چرا زردی که اینجا صد دواست*** و این چه بیماراست چون در اینجا درمان و دواست. یکی به دیگری می‌گوید ***همنشینا هین درا اندر چمن***، ای همنشین بیا اندر چمن. وان دیگر در جواب او ***گوید ای جان من نیارم آمدن***، زیرا رخصت نداده‌اند. چنان که در این حکایت،

حکایت امیر و غلامش که نمازباره بود و انس داشته در نماز و مناجات عظیم

و آن میر اهل صلوة نبود. ***میر شد محتاج گرمابه سحر***، یعنی یک میر محتاج حمّام شد در هنگام سحر. ***بانگ زد سنقر هلا بردار سر***، غلامی داشت سنقرنام، او را آواز داد و گفت: بر سر برآور. ***طاس و مندیل و گل از التون بگیر*** طاس و مقرمه و گل از کنیزک بستان که نام او آلتون است و با من همراه شو. ***تا به گرمابه رویم***

ای ناگزیر و یار ضروری. ***سنقر آندم طاس و مندیل نکو***، مرهون است. ***برگرفت و رفت با او دو بدو***، چون میر و غلام به سوی حمّام رفتند. ***مسجدی بر ره بد و بانگ صلا***، یعنی راه گذارشان بر در مسجدی افتاد و مؤذّن بانگ صلای نماز داد. چون آن بانگ صلا ***آمد اندر گوش سنقر در ملا*** و جماعت، ***بود سنقر سخت مولع در نماز***، سنقر مدام صلوات و ملازم طاعات و حریص نماز و عبادات بود. ***گفت ای میر من ای بنده نواز***، پس طلب کرد از میر که خود نماز گذارد. ***تو برین دکان زمانی صبر کن*** و در اینجا بنشین. ***تا گذارم فرض و خوانم لم یکن***، میر طلب او را روا داشت، پس نماز را گذاردند. ***چون امام و قوم بیرون آمدند***، مرهون است. ***از نماز و وردها فارغ شدند***، غیر سنقر هرکس از مسجد بیرون آمدند. ***سنقر آنجا ماند تا نزدیک چاشت***، تا قرب ضحی. ***میر سنقر را زمانی چشم داشت*** و منتظر شد. چون انتظار از حد گذشت، ***گفت ای سنقر چرا نایی برون*** و مرا رنجیده می‌سازی. ***گفت می‌نگذاردم ای ذوفنون*** که دامن گیری دارم. ***صبر کن نک آمدم ای روشنی*** و روشنایی. ***نیستم غافل که در گوش منی*** و در خاطر منی. ***هفت نوبت صبر کرد و بانگ زد***، هفت کرّت میر تقاضا کرد سنقر همین جواب داد. ***تاکه عاجز گشت از تیپاش مرد***، از انتظار میر. ***پاسخش این بود می‌نگذاردم***، جواب سنقر این بود که مرا نمی‌گذارد (197a) ***تا برون آیم هنوز ای محترم*** و میر مکرّم. ***گفت آخر مسجد اندر کس نماند***، میر گفت تورا که نمی‌گذارد که در مسجد کسی نیست. ***کیت وا می‌دارد آنجا کت نشاند***، کیست که تورا باز می‌دارد و در آنجا تورا می‌نشاند. ***گفت آنکه بسته استت از برون***، سنقر گفت مرا آن کس نمی‌گذارد که تورا در برون بسته است. ***بسته است او هم مرا در اندرون***، یعنی ***آنکه نگذارد تورا آیی درون*** و نماز گذاری در مسجد، ***می بنگزارد***[۲۴۶] ***مرا کایم برون*** از مسجد. ***آنکه نگذارد کزین سو پا نهی*** تو ای میر من، ***او بدین سو بست پای این رهی*** و بنده. چنان که ***ماهیان را بحر نگذارد برون*** که از آب بدر شوند. ***خاکیان را بحر نگذارد درون***، هم آن بحر است که خاکیان را نمی‌گذارد که به بحر درآیند، زیرا ***اصل ماهی آب و حیوان از گل است***، پس هردو ضدّاند که یکی در مسجد کالسّمک فی الماء و دیگری کالطیر فی القفص است. ***حیله و تدبیر اینجا باطل است*** که کارگر نیست. ***قفل زفت است و گشاینده خدا***، قفل بزرگی نهاده‌اند و گشایندهٔ آن قفل خدا است. ***دست در تسلیم زن اندر رضا***، زیرا ***ذرّه ذرّه که شود مفتاح‌ها***، این بند بلا را، ***این گشایش نیست جز از کبریا*** ای مرد خدا. ***چون فراموشت شود تدبیر خویش، یابی آن بخت جوان از پیر خویش***[۲۴۷] ای مرد درویش. ***چون فراموش خودی یادت کنند***، چون خود را فراموش کردی یاد کنند تورا، ***بنده گشتی آنکه آزادت کنند***.

الحکایة

چون استاد ابومنصور ماتریدی را مرگ نزدیک شد و آن استاد درآن وقت هشتادساله بود شاگرد خود ابومنصور را گفت: از بهر من بنده‌ای بجو که هشت ده ساله باشد تا آزاد کنم و من را آزاد کنند. چون شاگرد ابومنصور به بازار رفت، بندهٔ هشتاد ساله پرسید. او را گفتند که کی باشد بنده‌ای که بدین ساله رسیده‌باشد و آن را آزاد نکنند و بفروشند. شاگر ابومنصور رجوع کرد و پیش استاد آمد و خبر مردمان به او گفت. چون استاد این سخن را شنید روی بر خاک نهاد و گفت خداوندا مخلوق روا ندارند که بندهٔ پیر را در بندگی بگذارند، بلکه آزاد کنند. من نیز به هشتاد سالگی رسیدم، کی باشد که تو مرا از دوزخ آزاد نکنی؟ تو خود اکرم الاکرمین و ارحم الرّاحمین.

---

[۲۴۶] می بنگذارد: می بنگذارم- اصل

[۲۴۷] در متن نیامده است

نومید شدن انبیا علیهم‌السلام از قبول و پذیرایی منکران قوله تعالی حتی اذا استیاس الرسل وظنوا انّهم قد کذبوا

پیش از این (198b) دانسته که چون انبیا علیهم السلام قوم سبا را دعوت کردند و ایشان گفتند ما قابل رحمت نیستیم و انبیا گفتند نومیدی بد است، زیرا رحمت حق‌تعالی بیحد است و چندبار پند گفتند و ایشان قبول نکردند و مقصود از انبیا علما است و از قوم سبا اهل هواست و در این مطلب بیان این معنی کند که بی‌توفیق الهی پند کارگر نشود، اما نومیدی روا نیست، زیرا کرم حق نهایت ندارد. ***انبیا گفتند با خاطر که چند***، یعنی انبیا و رسل که هادیان مرا صد سبل‌اند از انکار قوم برآشفتند و به خویشتن از سر نومیدی گفتند که ***میدهیم این را آن را وعظ و پند*** و چند به وعظ و نصیحت این و آن می شویم در قید و بند. ***چند کوبیم آهن سردی ز غی***، یعنی چون سوز دل با ایشان در نمی گیرد. آهن سرد چند کوبیم و مزبلهٔ باطن این منکران به جاروب حکمت چند روبیم. ***در دمیدن در قفس هین تا بکی*** که ایشان به‌حکم وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ ۖ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ، محبوس قفص مکر الهی شده‌اند که وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا. چون از حضرت حق‌تعالی هدایت نباشد دلالت نبی و پند ولی سود نکند. ***جنبش خلق از قضا و وعده است***، حرکت خلق از قضا و قدر حق تعالی است. ***تیزی دندان ز سوز معده است***، یعنی از قوّت اشتها است. پس کسی که حضرت حق در طلب خود بجنباند در سعی و طلب و در طاعت رب اهتمام تمام کند؛ لاجرم سبب طلب از درون است. ***نفس اول راند بر نفس دوم***، نفس اوّل که نفس کلّی است، مؤثر نفس انسانیّه و جزئی است. پس ضلالت و هدایت از آن طرف است، چنان‌که ***ماهی از سر گنده باشد نی زدم***، ماهی از جانب سر گنده باشد نه از طرف دم. پس ضلال و هدی از جانب حق‌تعالی، ***لیک هم میدان و خر میران چو تیر***، پس به‌حکم آنکه لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ این را بدان، امّا خر را همچو تیر راست بران و تبلیغ احکام کن. ***چونکه بلّغ گفت حق شد ناگزیر***، چون حضرت حق‌تعالی يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ فرمود، پس ضروری شد. ***تو نمی‌دانی کزین دو کیستی***، یعنی اگرچه نقش بندی و شیخ اعمال در پردهٔ غیب ساخته‌اند و کارهای این کارخانه بی‌واسطهٔ من و تو پرداخته و بعضی را داغ زد بر پیشانی جان نهاده، اما پرده در میان ما و حکم غیبی آویخته‌اند و به تازیانهٔ اهل همت سمند هریک را در میدان عمل انگیخته؛ (198a) لاجرم تو خود را نمی‌دانی که کیستی. ***جهد کن چندانکه بینی چیستی***، یعنی عمل را برآن موقوف مکن که اوّل خود را بدانی. پس از آن عمل کنی. بلکه به عمل کوش تاش کار معلوم شود. از آنکه نتیجه پس از اعمال بسیار به وجود آید.

الحکایة

شاه شجاع کرمانی چهل سال نخفت. بعد از او یک شب بخفت. آن را که بی‌خوابی از جهت بود به خواب دید بر وی سلام کرد و گفت: ای بارخدا تورا در بیداری شب طلبیدیم در خواب یافتیم. گفت: یا شاه من را در خواب بدان بیداری‌ها یافتی. اگر آن بیداری‌ها نبودی چنین خوابی ندیدی. ***چون نهی بر پشت کشتی بار را***، یعنی هر عمل را امل رهبر تواست و بنای مساعی جمیله بریوک مکر است که اگر بنده در هر کاری به استکشاف عواقب امور پاید، در همه عمر هیچ کاری از وی بوجود نیاید. پس عمل را بر رجا و امل باید کرد؛ لاجرم ای آنکه سفر دریا می‌کنی حقیقت سلامت و تباهی کار و روزگار را نمی‌دانی. ***بر توکّل می‌کنی آن کار را***، یعنی ***تو نمی‌دانی کزین هردو کئی***. آن دو این است که ***غرقه‌ای اندر سفر یا ناجیی***، اهل نجاتی. ***گر بگویی من ندانم من کیم***، اگر بگویی که من بی‌شناختن عاقبت کار، ***برنخواهم تاخت بر کشتی و یم***، بر کشتی نمی‌نشینم و در این بحر پرخطر نمی‌روم. ***من در این ره ناجیم یا غرقه‌ام***، از این دو کیم. ***کشف گردان از کدامین فرقه‌ام*** و اگر

نمی‌دانم ***من نخواهم رفت این ره با گمان*** و ظنّ ***بر امید خشک همچون دیگران،*** یعنی من همچو دیگران بر رجاء بحر بدین دریای خطرناک نمی‌خواهم رفت. ***هیچ بازرگانیی ناید ز تو،*** این جواب شرط است. ***زانکه در غیب است سرّ این دو رو،*** سلامت و هلاک. ***تاجر ترسنده طبع شیشه جان،*** یعنی در راه طلب که باران سنگ ملامت از هرطرف می‌آید به نازک دلی و شیشه جانی کار نیاید، زیرا تاجری که چنین ***در طلب نه سود دارد نه زیان،*** چنان که مشهوراست. ***بل زیان دارد که محروم است و خوار،*** بلکه زیان دارد که محروم است از سود تجارت و حقیراست در میان اهل منفعت. **نور او یابد که باشد شعله خوار،** نور را آن کس باید که شعله خور باشد. کسی که غذایش نور طاعت و عبادت باشد درونش منوّر شود. ***چونکه بر بوکست جمله کارها*** و بر رجا و احتمال است کارهای دنیا. ***کار دین اولی کزین یابی رها*** و خلاص از عقاب عقبی. ***نیست دستوری بدینجا قرع باب،*** مرهون است. ***جز امید الله اعلم بالصواب*** و رسول‌الله علیه (199b) السلام فرمود لو اذنب العبد ذنبا حتّی یبلغ ذنوبه عنان السماء غفر ما استغفرنی و رجانی.

بیان آنکه ایمان مقلّد خوف است و رجا

داعی هر پیشه امّیدست و بوک، سبب هر کار و صنعت رجا است. ***گرچه گردن شان ز کوشش شد چو دوک،*** اگرچه کار و صنعت‌کنندگان از کوشش و مشقّت ضعیف گشته و گردن ایشان چو دوک شده. ***بامدادان چون سوی دکان رود،*** هر اهل کسب. ***بر امید بوک روزی میدود،*** حاصل شدن روز ره ما نمی‌داند. ***بوک روزی نبودت چون می‌روی،*** اگر رجاء روزی نباشد تورا چرا می‌روی. ***خوف حرمان هست تو چونی قوی،*** در کار دینی. ***خوف حرمان ازل در کسب لوت*** و تحصیل نعمت دنیا. ***چون نکردت سست اندر جست و جوت،*** چرا ضعیف نکرد تورا در طلبت. ***گوی گرچه خوف حرمان هست پیش،*** یعنی ای عزیز چون از برای کسب معیشت عمر گرانمایه صرف می‌نمایی و لحظه‌ای از کسب و تجارت نمی‌آسایی و با وجود آنکه خوف حرمان داری هرگز خیال خسران در خاطر نمی‌آری و اگر کسی گوید در سلوک این مسالک هزارگونه آفت است و صد هزار نوع مخافت نصایح مشفقانهٔ او هرگز درنمی گیری و عزیمت مستحکمهٔ تو سستی نپذیرد، بلکه گویی خوف محرومی هست پیش ما. ***اما هست اندر کاهلی این خوف بیش،*** یعنی در تکاسل و نوایی حرمان از وصول امانی بیش است. ***هست در کوشش امیدم بیشتر،*** اما ***دارم اندر کاهلی افزون خطر،*** در ترک طرق اکتساب خسران مال و دستگاه و خوف قوت عزت و جاه مقرر. ***پس چرا در کار دین ای بدگمان،*** مرهون است. ***دامنت میگیرد این خوف زیان*** و تورا بازدارد از عمل یزدان و نمی‌دانی که در حدیث قدسی وارد است، لو لقیتی عبدی بقراب الارض ذنوبا لقیته بقرب الارض مغفره. ***یا ندیدی کاهل این بازار ما،*** ندیده‌ای که اهل تجارت آخرت، ***در چه سودند انبیا و اولیا*** چه سود کردند. انبیا علیهم السلام و اولیا قدس سرهم، ***زین دکان رفتن چه کانشان رو نمود*** و از دکان آخرت رفتن چه کان‌ها و معدن‌ها حاصل کردند. ***اندرین بازار چون بستند سود*** و از مجاهدهٔ این صنعت چه سودها و سرمایه‌ها به وطن اصلی بردند. ***آتش آن را رام چون خلخال شد،*** آتش آن یکی را یعنی آتش نمرود ابراهیم را علیه‌السلام از بهر سوختن بند پایش او را خلخال شد. ***بحر آن‌را رام چون حمّال شد،*** یعنی (199a) دریا آن یکی را یعنی نوح را علیه‌السلام حمّال گشت. ***آهن آن را رام شد چون موم شد،*** یعنی آهن آن یکی را یعنی داود را علیه‌السلام چون موم شده. ***باد آن را بنده و محکوم شد،*** باد آن یکی را یعنی سلیمان را علیه السلام بنده و مأمور گشت.

بیان آنکه رسول الله علیه‌السلام فرمود انّ الله تعالی اولیاء اخفیاء

و در خبر است، ان لله تعالی عبادا لیسوا بانبیاء و لا شهداء یغبطهم النبیون والشهدا یقربهم و مقعدهم من الله تعالی و سبب قرب ایشان نهان داشتن اعمال است. ***قوم دیگر سخت پنهان میروند،*** یعنی آن تاجران بازار دین و دگّان داران رشتهٔ یقین که گفتیم صفت انبیا بود که مأمورند به دعوت عباد و سمت بعض اولیا بود که مشغولند به تکمیل و ارشاد، امّا بعض اولیا اخفااند که از روی غیرت الهی در زیر قباب عزّت پنهانند و در خلوت خانهٔ فردا نیست. یگانه تر از جانند. ***شهرهٔ خلقان ظاهر کی شوند،*** لاجرم ***این همه دارند و چشم هیچ کس،*** آن چیز را که در حق تاجران بازار دین گفتیم دارند و لفظ چشم هرکس مرهون است، ***بر نیفتد بر کیاشان یکنفس،*** یعنی کسی بر بزرگی ایشان مطلع نگردد. ***هم کرامتشان هم ایشان در حرم،*** ولایت ایشان. هم ایشان در حرم کبریا مستورند. ***نامشان را نشنوند ابدال هم*** که به‌حکم اولیایی تحت قبابی لایعرفهم غیری پنهانند.

الحکایة

روزی حضرت سلطان ولد قدّس سرّه فرمود: از حضرت پدرم سئوال کردم که تفسیر این کلام که اولیایی تحت قبابی لا یعرفهم غیری مقصود چگونه است؟ مراد قوالب ایشان است با اخلاق ذمیمه. فرمود: که ولد آن نیز هست، اما مراد از قباب خوی‌های ایشان است. چه بعض اولیا را در ظاهر حرص چیزها باشد و بعضی را اسفار و تفرّج خوش آید و بعضی مشغول باشد به شاهدبازی و بعضی را تجارت خوش آید و بعضی به تحصیل علوم رغبت کنند و بعضی به اکتساب مال باشند و بعضی به حسب ظاهر برخلاف شرایع انبیا کارها کنند که مردم را ناپسند آید و در زیر آن قبّها پنهان بمانند از آفت شهرت گریخته در راحت حمول، حمول مگّاره باشند تا عوام بلکه خواص آن جماعت را ندانند که ان لله تعالی اولیاء اخفیا صدق رسول‌الله. ***یا نمی دانی کرم‌های خدا*** که به‌حکم وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ و به‌موجب والله (200b) يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُم. ***کو تورا می‌خواند آن سو که بیا،*** حق تعالی تورا پیغام میفرستد و از کمال کرم دعوت می‌کند و به خود می‌کشد.

الحکایة

عبدالواحد مردی از شطّار بود. پدر و مادر او پیوسته از پی او می‌دویدند. این پسر روزی به مجلس یوسف‌بن-حسین بگذشت. او این کلمه می‌گفت که دعاهم بلطفه کانّه محتاج الیهم. بارخدایا بندگان عاصی را به لطف خود می‌خواند. چنان‌که کسی را به کسی حاجت بود. عبدالواحد قبا را باز کرد و کلاه بینداخت و نعره زد سو به گورستان در نهاد سه شبان روز. شبی یوسف‌بن‌حسین او را به خواب دید و خطابی به وی رسید که ادراک الشاب التایب. یوسف به عذری تأخیر کرد و گفت: چون بدو رسیدم سر وی در کنار گرفتم. وی چشم باز کرد و گفت سه شبان روزاست که تورا فرستاده‌اند، اکنون می‌آیی و جان بداد. ***شش جهت عالم همه اکرام اوست،*** عجب است که تو با چنین کشش هنوز در کوشش تقصیر می‌نمایی و به اعتماد الطاف او پیش نمی‌آیی، اما اگر چشم بگشای ***هر طرف که بنگری اعلام اوست،*** به فتح همزه جمع علم است و به کسرش مصدر است. ***چون کریمی گویدت آتش درآ،*** یعنی دعوت حق را اجابت باید. چنان‌که کریمی گوید تورا در آتش آی. ***اندر آ زود و مگو سوزد مرا.***

الحکایة

میان ابوسلیمان دارانی و احمد نواری عهدی بود که به هیچ چیز وی را مخالفت نکند. روزی احمد آمد و بوسلیمان در مجلس سخن همی‌گفت. وی را گفت: تنور بتافته‌اند چه فرمایی؟ بوسلیمان جواب نداد. باری دو سه

بگفت. بوسلیمان گفت برو آنجا نشین. ساعتی برآمد وی را یاد آمد و گفت احمد را طلب کنید که در تنور بود و مویی بر او نسوخته بود.

حکایت مندیل در تنور آتش انداختن انس بن مالک رضی الله عنه و ناسوختن

از انس فرزند مالک آمده است، یعنی از انس‌بن‌مالک رضی‌الله عنه روایت کنند ***که به مهمانی او شخصی شده است*** ، که یک کس مهمان انس شد و به مهمانی او رفت. ***او حکایت کرد کز بعد طعام،*** آن شخص حکایت کرد که پس از طعام. ***دید انس دستارخوان را زردفام،*** مندیل را زرد رنگ دید. ***چرکن و آلوده گفت ای خادمه،*** و ای جاریه، ***اندر افکن در تنورش*** (200a) ***یک دمه*** و یک لحظه. ***در تنور پر ز آتش در فکند*** که آن جاریه امتثال امر به جای آورد. ***آن زمان دستارخوان را هوشمند*** ، آن جاریه اهل عقل. ***جمله مهمانان درآن حیران شدند*** ، چون این کار را مهمانان دیدند تعجّب کردند. ***انتظار دود کندوری بدند*** که این دستارخوان کی بسوزد و از او دود برآید. ***بعد یک‌ساعت برآورد از تنور،*** دستارخوان را آن جاریه. ***پاک و اسپید و از آن اوساخ دور،*** از آن چرک‌ها پاک شده. ***قوم گفتند ای صحابی عزیز،*** آن مهمان عزیز و سایران نیز از انس پرسیدند و گفتند ای صحابی شریف. ***چون نسوزید و منقی گشت نیز،*** این مندیل چرا آتش نسوخت، بلکه پاک گشت. ***گفت زانکه مصطفی دست و دهان،*** انس جواب داد که رسول‌الله علیه‌السلام دست و دهان، ***بس بمالید اندرین دستارخوان،*** من را معلوم بود که هرآنچه ازان لب و دست شریف تشریف یافته‌است آتش در او اثر نخواهد نمود. حضرت مولانا در این مرتبه به حصّهٔ قصه اشاره میکند. ***ای دل ترسنده از نار عذاب،*** اگر از او خلاص خواهی. ***با چنان دست و لبی کن اقتراب*** و نزدیکی که دست اهل‌الله دست رسول‌الله است علیه السلام و حدیث نبوی همچو دهان اوست. پس کسی که دست اهل‌الله گیرد و به حدیث رسول عمل کند به دست و دهان او نزدیکی کرده باشد. ***چون جمادی را چنین تشریف داد،*** دست و دهان آن کریم نهاد. ***جان عاشق را چه‌ها خواهد گشاد،*** از فضل وفیض و داد چها. ***مر کلوخ کعبه را چون قبله کرد،*** آن کلوخ و سنگ چون از کعبه جز شد، حضرت حق‌تعالی او را قبله ساخت. ***خاک مردان باش ای جان در نبرد،*** چون بدو بیت حصّه فرمود باز به قصّه عودت نمود. ***بعد از آن گفتند با آن خادمه،*** پس از آن مهمانان از جاریه سئوال کردند. ***تو نگویی حال خود با این همه،*** تو حال خود را از ما می پوشی. یعنی چون تو از سر مندیل خبر نداشتی. ***چون فکندی زود آن از گفت وی*** و چگونه بی‌استفسار حکمت همّت بر امتثال فرمان گماشتی. ***گیرم او بردست بر اسرار پی،*** فرض کنیم که انس سرّ (201b) مندیل دانسته بود که نمی‌سوزد، اما ***این چنین دستار خوان قیمتی*** و گران‌مایه، ***چون فکندی اندر آتش ای ستی*** و ای خاتون. ***گفت دارم بر کریمان اعتماد*** ، آن جاریه در جواب سئوال گفت من بر کریمان اعتماد دارم. ***نیستم زاکرام ایشان ناامید،*** خاصه من مشغول کرم و الطاف این خواجه بوده‌ام و در امتثال فرمان او هزار حکم مشاهده نمودم؛ لاجرم مرا به علم الیقین معلوم بود که هیچ امری از اوامر کریم خالی از حکمت نیست و هیچ حکمی از احکام آن صاحب بصیرت بی‌منفعت نی. ***میزری چون بود اگر او گویدم*** و مرا فرماید ***در رو اندر عین آتش بی‌ندم.*** این مصراع مقول قول است و این بیت مرهون است، ***اندر افتم از کمال اعتماد،*** زیرا ***از عبادالله دارم بس امید*** ، پس بی دغدغه دل قبول مقال می‌کنم. ***سر در اندازم نه این دستارخوان*** بی‌توقّف. ***زاعتماد هر کریم راز دان،*** چون قصّه را شنید باز حصّه شنو و پند پذیر. ***ای برادر خود برین اکسیر زن،*** ای برادر در این خویشتن را برین اکسیر بزن تا زر شوی. ***کم نباشد صدق مرد از صدق زن*** و جاریهٔ مذکور.

الحکایة

بزرگی به پیش رابعه رفت. جام‌هایش سخت با خلل دید و گفت در این شهر کسانند که اگر اشارتی کنی دربارهٔ تو تدبیر کنند. رابعه گفت: شرم دارم که دنیا خواهم از کسی، همه دنیا ملک اوست. پس چگونه توانم خواست از کسی که دنیا دست او عاریتی باشد. آن بزرگ گفت: اینت بلند همت پیره زنی که چگونه او را بالا کشیده‌اند که دریغ می‌آیدش طلب دنیا. ***آن دل مردی که از زن کم بود*** و ناقص، ***آن دلی باشد که کم زاشکم بود***.

قصهٔ فریاد رسیدن رسول‌الله صلی‌الله تعالی علیه وسلم کاروان عرب را که از تشنگی و بی‌آبی درمانده بودند و دل بر هلاک نهاده شتران و خلق زبان برون انداخته

اندر آن وادی گروهی از عرب، یعنی از وادی‌های عرب در یک وادی کاربانی از طایفهٔ عرب از بی آبی گشته بودند چگر تفته و تشنه لب. ***خشک شد از قحط بارانشان قرب***، قرب‌های ایشان از قحط آب و باران (201a) خشک شده بودند. ***در میان آن بیابان مانده،*** عاجز و دم بسته. ***کاربانی مرگ خود بر خوانده***، آن یک کاربان مرگ خود را مقرر دانسته. ***ناگهانی آن مغیث هردو کون،*** یعنی مصطفی، ***پیدا شد از ره بهر عون***، از برای یاری. ***دید آنجا کاروانی بس بزرگ،*** در آن وادی کاربان عظیم بدید. ***بر تف ریگ و ره صعب و سترگ***، بر تاب و حرارت ریگ و بر راه سخت و بزرگ. ***اشترانشان در زبان آویخته،*** از کمال تشنگی. ***خلق اندر ریگ هرسو ریخته،*** از غایت افکندگی. ***رحمتش آمد گفت هین زوتر*** روید. دریای رحمتش به جوش آمد و گفت بروید، ***چند یاری سوی آن کثبان دوید***، چند صحابی بر بالای آن کثبان بدوید. کثبان جمع کثیب است و کثیب تودهٔ ریگ است. ***گر سیاهی بر شتر مشک آورد***، اگر غلامی سیاه بر اشتر سوار شده و راویه بر پشت شتر استوار کرده بیاید. ***سوی میر خود بزودی می‌برد*** و بر وجه استعجال به جانب سیدش می‌رود. ***آن شتربان سیه را با شتر*** زودتر، ***سوی من آرید با فرمان مر***، یعنی اگر اجابت دعوت نکند بزور بیارید. ***سوی کثبان آمدند آن طالبان*** و چند کرّت از بلندی‌ها تجسس نمودند. ***بعد یک‌ساعت بدیدند آنچنان*** که رسول‌الله علیه‌السلام فرموده بود، ***بنده‌ای می‌شد سیه با اشتری***. بندهٔ سیاه بر اشتری سوار شده می‌رفت. ***راویه پر آب چون هدیه بری***، مشک بزرگ که پر آب بود همچو هدیه می‌برد. ***پس بدو گفتند می‌خواند تورا*** ای غلام، ***این طرف فخرالبشر خیر الوری***. غلام در جواب ایشان ***گفت من نشناسم او را کیست او***، آن فخر البشر که شما گفتید. ***گفت او آن ماه روی قندخو***، یکی از طالبان در جواب غلام گفت: آن فخرالبشر که ما گفتیم ماه رو و قندخو است. ***نوع‌ها تعریف کردندش که هست***، آن طالبان فخر البشر را به انواع تعریف یاد کردند که آن اوصاف در موجود بود. ***گفت مانا او مگر آن شاعرست***، چون بر دل غلام سیاه هنوز پرتوی از انوار آن ماه نتافته بود از رفتن امتناع کرد و در وصف رسول‌الله علیه‌السلام گفت: همانا آن، آن (202b) شاعر است. ***که گروهی را زبون کرد او به سحر***، پس او چنان است، ***من نیایم جانب او نیم شبر***، چون وی امتناع کرد. ***کش کشانش آوریدند آن طرف،*** به جانب رسول‌الله علیه‌السلام. ***او فغان برداشت از تشنیع و تف*** و آن غلام فریاد کردی و سخن ناسزا گفتی. ***چون کشیدندش به پیش آن عزیز***، چون آن غلام سیاه را با اشک پیش رسول‌الله علیه‌السلام بردند با مشک. ***گفت نوشید آب و بردارید نیز***، این کاروان را فرمود که هم از این بنوشید هم بردارید. ***جمله را زآن مشک او سیراب کرد***، همهٔ قوم را از آن مشک سیراب ساخته. ***اشتران و هرکسی زان آب خورد***، اشتران و مردمان از آن آب بخوردند. ***راویه پر کرد و مشک از مشک او***، آن قوم راویه و مشک را پر کردند از مشک غلام. ***ابر گردون خیره ماند از رشک او***، که آب بسیار از او پیدا شد. ***این کسی دیدست کز یک راویه***، استفهام تقریری است. ***سرد گردد سوز چندین هاویه***، بارد حرارة چندین نفوس حارّه که مانند دوزخ بودند. ***این کسی دیدست کز یک مشک آب،*** این نیز استفهام است. ***گشت چندین مشک پر بی اضطراب***، یعنی به همّت رسول‌الله علیه‌السلام در حقیقت چشمهٔ

غیبی در جوش آمد، اما مشک آن غلام در میان عوام راو پوش چنان‌که می‌فرماید، ***مشک خود روپوش بود و موج فضل***، مرهون است. ***می‌رسید از بهر او از بحر اصل***، پس جریان اشیا بر مقتضیات اسباب از برای تسهیل طلب مطلوب است بر طلّاب. چنان که ***آب از جوشش همی گردد هوا***، آب اگر بجوش آید و حرارت در او تأثیر کند هوا گردد. ***وآن هوا گردد ز سردی آب‌ها*** و اگر برودت در هوا تأثیر کند آب شود. امّا گاه گاه قدرت کاملهٔ خداوند آگاه حارق اسباب شود. چنان‌که می‌فرماید ***بلکه بی علّت و بیرون این حکم*** و خارج از این اسباب، ***آب رویانید تکوین از عدم***، تکوین و خلق خدای‌تعالی آب رویاند از عدم. پس عاقلان طریقت و بالغان حقیقت روی از سبب گردانیدند و به مسبب‌الاسباب نظر کردند.

الحکایة

ابوسلیمان دارانی گفت: مردی دیدم به مکّه هیچ نخوردی الّا آب زمزم. گفتم: این آب فرو شود چه خوری. مرد برخاست و بوسه (202a) بر سر من داد و گفت: جزاک الله خیرا، مرا راه نمودی که چندین گاه زمزم پرست بودم. ***تو ز طفلی چون سببها دیده‌ای***، از زمان کودکی به اسباب ظاهره معتاد شده‌ای. ***در سبب از جهل برچفسیده‌ای*** و تشبّث کرده‌ای. ***با سبب‌ها از مسبّب غافلی***، به سبب سبب، از مسبّب‌الاسباب ذاهلی. ***سوی این روپوش‌ها زان مایلی***، چون تو دیده بر اسباب دوخته و در نیل مطالب به وسیله آموخته. ***چون سبب‌ها رفت بر سر میزنی***، چون مشاهدهٔ فقدان اسباب کنی از غایت دلتنگی در قلق و اضطراب باشی. بعد از آن حضرت باری که مسبب‌الاسباب است به تضرع و زاری ناله و بی‌قراری و به عرض نیاز آغاز سازی. ***ربنا و رباناها می کنی*** و به مفتاح اخلاص در دعا که ربنا و ربنا است آغاز سازی و ربنا و ربناها می‌کنی و به محتاج پنج بار ربنا بگوید دعایش مستجاب شود و از بلا خلاص شود. ***رب می‌گوید برو سوی سبب***، حق‌تعالی می‌گوید به سوی سبب رو بر عادت خود. ***چون ز صنعم یاد کردی ای عجب***، چگونه اکنون یاد صنع من کردی عجب. ***گفت زین پس مر تورا بینم همه***، بنده گفت بعد از این من تورا بینم نه غیر تو. ***ننگرم سوی سبب و آن دمدمه***، سبب و صورت را ننگرم و سخن به سبب نشنوم. ***گویدش ردوا لعادوا کار تست***، اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ انعام مذکوراست، بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا يُخْفُونَ مِن قَبْلُ ۖ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ. ***ای تو اندر توبه و میثاق سست***، یعنی اگرچه مدّتی با بیگانگی ساختی و دامن عنایت ما از دست انداختی و ما را در روز بی‌نوایی شناختی و معلوم است که به‌حکم آیت مذکور باز از سر عهد و پیمان خواهی گذشت که توبه شکن دست عهدی. ***لیک من آن ننگرم رحمت کنم***، اما من به حسب سبقت رحمتی علی غضبی رحمت کنم. ***رحمتم پرست بر رحمت تنم***، بر مقتضای عموم رحمت و شمول شفقت کار کنم. رسول‌الله صلی‌الله تعالی علیه وسلم فرمود، یقول الله تعالی عز وجل اخرجوا من النار من ذکرنی یوما و خافنی فی مقام. ***ننگرم عهد بت بدهم عطا*** ای بندهٔ پرخطا. ***از کرم ای دم چو می‌خوانی مرا*** که منم اجابت کنندهٔ دعا. ***قافله حیران شد اندر کار او***. چون آن قوم این معجزه (203b) را دیدند و از حیرت برآشفتند و از روی حیرانی به رسول مدنی گفتند، ***یا محمّد چیست این کار ای بحرخو*** و دریای خصلت نکو. ***کرده‌ای روپوش مشک خرد را*** که با این اندک آب چندین قوم را سیراب کردی، بلکه ***غرقه کردی هم عرب هم کرد را***. مافی الوری حدیثک غوثی و اعتصامی بیابک و التجائی.

مشک آن غلام را پرآب کردن به معجزه و آن غلام سیاه را سپیدرو کردن به أذن الله تعالی

چون این سیرآبی از چشمهٔ غیبی بود نه از مشک غلام، لاجرم سیّد انام علیه‌السلام گفت با این غلام، ***ای غلام اکنون تو پر بین مشک خود***، به‌فتح خا می‌باید خواند. ***تا نگویی در شکایت نیک و بد***، یعنی رسول‌الله علیه‌الصلوة

و السلام مشک را پرآب بود به غلام سپردند و گفتند: ای غلام تو مشک خود را پر بین که از او آب کم نشد تا در شکایت ما سخنی نگویی. ***آن سیه حیران شد از برهان او***، چون آن غلام سیاه این معجزه را دید، ***میدمید از لامکان ایمان او*** که به مفتاح عنایت قفل دل او گشاده شدن گرفت و دریای فیض الهی را مشاهده کردن؛ لاجرم مسلمان شد، زیرا ***چشمه‌ای دید از هوا ریزان شده***، در هنگام آب گرفتن قافله، ***مشک او روپوش فیض آن شده***، چون دیدهٔ او گشاده شد. ***زان نظر روپوش‌ها هم بردرید*** و حجاب‌ها را چاک کرد که عادت اله در اظهار معجزه چنان است که به بهانه‌ای او امر خارق پیدا کند.

الحکایة

جابربن‌عبدالله گفت در وخدیبیّه تشنگی بر مردم غلبه کرد و پیش رسول‌الله علیه‌السلام رکوه بود و از آن وضو می‌ساخت و همه مردم روی به جانب وی نهادند. فرمود که شما را چه بوده است؟ گفتند: ما را آب نیست که وضو سازیم و آب نی که بیاشامیم. دست مبارک خود در رکوه نهاد و از میان انگشتان وی آب می‌جوشید چنان‌که از چشمه‌ها می‌جوشد. همه سیراب شدیم و وضو ساختیم. از جابر پرسیدند که چند کس بودید؟ گفت: اگر صد هزار بودیم بس می بود، اما هزار و پانصد کس بودیم. ***تا معین چشمهٔ غیبی بدید***، چون غلام را آن مشاهده افتاد (203a) ***چشم‌ها پر آب کرد آن دم غلام***، چشمهٔ چشم‌های غلام به مشاهدهٔ معجزهٔ خیرالانام پرآب گشت. ***شد فراموشش ز خواجه واز مقام*** و چنان حیران شد که ***دست و پایش ماند از رفتن به راه*** و بی‌طاقت شد. ***زلزله افکند در جانش آله***، آن‌که به مشاهدهٔ معجزات و دیدن احوال غیب سرّ الهی و قدرت پادشاهی را دانند چیست حق در دل ایشان ظهور کند، چنان مست شوند که از کسب علم و عمل و استفادهٔ اعمال آخرت معطّل نمانند. در آن حال می‌باید که مرشد کامل مرید مستفید را از آن حالت بازدارد؛ لاجرم رسول‌الله علیه‌السلام، ***باز بهر مصلحت بازش کشید***، باز غلام را از مقام سکر به مرتبهٔ صحو آورد. ***که بخویش آ باز رو ای مستفید***، زیرا ***وقت حیرت نیست حیرت پیش توست*** از آن گریز. ***این زمان در ره درآ چالاک و چست***، در این تنبیه است که صبرت را گذشتن و به عمل کوشیدن می‌باید. رباعی

اگر مرده مسکین زبان داشتی　　به فریاد و زاری فغان داشتی

که ای زنده چون هست امکان گفت　　لب از ذکر چون مرده بر هم مخفت

دست‌های مصطفی بر رو نهاد و بر رخسار بمالید. ***بوس‌های عاشقانه بس بداد***، لاجرم آن معدن کرم سیاه را نواخت که ***مصطفی دست مبارک بررخش***، بر رخسار غلام، ***آن زمان مالید و کرد او فرخش*** و سعادت‌مند. ***شد سپید آن زنگی و زادهٔ حبش***، ظاهرش همچو باطن خلاص از سیاهی یافت. ***همچو بدر و روز روشن شد شبش***. چنان‌که ***یوسفی شد در جمال و در دلال*** و باز، ***گفتش اکنون رو بده واگوی حال***، یعنی این حال را به اهل قریه و قبیله بگو. دراین تنبیه است که سالک که دل و رویش از ظلمت عصیان سیاه باشد، چون به نظر مرشد رسد، به توبه و صلاح باطن و ظاهر او منوّر گردد و از طرق مرشد اذن خلافت شود و آن سالک متحیّروار به‌راه درآید. ***او همی شد بی سر و بی پای مست***، چنان‌که ***پای می‌نشناخت در رفتن ز دست***، از کمال حیرت و مستی. ***پس بیامد با دو مشک پر روان***، مرهون است، ***سوی*** (204b) ***خواجه از نواحی کاروان.***

دیدن خواجه غلام خود را روسپید و ناشناختن که اوست و گفتن که غلام من را تو کشته‌ای خونت گرفت و خدا تورا به دست من انداخت

خواجه از دورش بدید و خیره ماند، خواجهٔ غلام سیاه از دور بدید اشتر و راویه را شناخت، امّا به جای غلام سیاه در پیش اشتر یک ماه مشاهده کرد. از این حال خیره و تیره و حیران بماند. ***از تحیّر اهل آن ده را بخواند***، به نزدیک خود و گفت. **راویهٔ ما اشتر ما هست این** که می‌آید. ***پس کجا شد بندهٔ زنگی ببین*** و غلام سیاه روی، زیرا آینده ***این یکی بدری است می‌آید ز دور***، چنان‌که ***می‌زند بر نور روز از روش نور***، که اوست در صورت ملک و حور. ***کو غلام ما مگر سرگشته شد***، کجا غلام ما مگر راه را گم کرد. ***یا بدو گرگی رسید و کشته شد***، یا او را کرده درید و مرده گشت. ***چون بیامد پیش گفتش کیستی***، آن غلام را گفت تو کیستی؟ ***از یمن زاد و یا ترکیستی***، که سپیدرویی. ***کو غلامم را چه کردی راست گو***، کو کاف در اوّل مصراع عربی و در آخر عجمی است. ***گر بکشتی وانما حیلت مجو***، گوییا تفسیر راست‌گو است. ***گفت گر کشتم به‌تو چون آمدم*** و چرا پیش خصم می‌آیم. ***چون به پای خود در این خون آمدم***، پس خواجه پرسید ***کو غلام من بگفت اینک منم***، آن غلام گفت غلام تو منم. ***کرد دست فضل یزدان روشنم***، دیگربار خواجه گفت ***هین چه می‌گویی غلام من کجاست*** و کجا رفته‌است. ***هین نخواهی رست از من جز به‌راست***، غلام هرچند که می‌گفت غلام تو منم خواجه تصدیق نمی‌کرد. آخر غلام ***گفت اسرار تورا با آن غلام*** که تو او را می‌جویی، ***جمله واگویم یکایک من تمام***، تا صدق من بدانی. ***زان زمانی که خریدی تو من را***، از آن عهد باز که مرا خریده‌ای و به‌خدمت گرفته‌ای ***تا باکنون بازگویم ماجرا***[۲۴۸] ***تا بدانی که همانم در وجود***، دیگرکس نیستم. ***گرچه از شبدیز من صبحی گشود***، اگرچه از شب رنگ من صبح پیدا شد؛ یعنی رنگ من ***رنگ دیگر شد ولیکن جان پاک***، لفظ جان پاک مرهون است، ***فارغ از رنگ‌است*** (204a) ***و از ارکان خاک***، در این تنبیه است که جان پاک که به‌حکم وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي، نفخهٔ رحمن است و به‌موجب قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّی ، چون به بدن تعلق کرد و بدن از ثلوثات معصیت سیاه گشت، وقتی توبه کند و خود را با صابون توبه بشوید سیاهی او به سپید مبدّل گردد. اما ***تن شناسان زود ما را گم کنند***، به اندک تغییر صوری مطلوب را گم کنند. ***آب نوشان ترک مشک و خم کنند*** که نظر به ظاهر نمی‌کنند. ***جان شناسان از عددها فارغند***، زیرا ***غرقهٔ دریای بی‌چونند و چند***، پس پرست و ظاهربین مشو. ***جان شود از راه جان جان را شناس***، پس چشم بگشا. ***یار بینش شو نه فرزند قیاس*** که قیاس همچو مشاهده نباشد در انسان. وصف بهیمی و وصف شیطانی و وصف ملکی هست. آنکه عقل را با ملک قرین کند ظفر بر نفس و شیطان یابد و آنکه نفس را با شیطان قرین کند، همچو ابلیس سر از سجده بازدارد و بر آدم طعنه زند و در تحقیق این معنی می‌فرماید، ***چون ملک با عقل یکسر رشته‌اند***، یعنی ملک و عقل در اصل خلقت یکسر رشته‌اند، ***بهر حکمت را دو صورت گشته اند***، از برای حکمت دو صورت گشته‌اند که ملک در صورت مرغ است، بال و پر دارد و عقل قوّت روحانیّه دارد. چنان‌که می‌فرماید، ***آن ملک چون مرغ بال و پر گرفت*** و پرید. ***وین خرد بگذاشت پرّ و فر گرفت*** که عقل ترک بال و پر و اسباب و مثال کرد قوّت گرفت. ***لاجرم هردو مناصر آمدند*** و یاری‌کننده. ***هردو خوش رو پشت همدیگر شدند***، ظهیر کردند. ***هم ملک هم عقل حق را واجدی***. چون این هردو حق را واجدند. ***هردو آدم را معین و ساجدی***، یعنی خلیفهٔ خدا را ساجدند. چنان‌که ***نفس و شیطان بوده ز اوّل واحدی***، نفس و شیطان چون در اضلّ فطرت از شرّ واحدند. ***بوده آدم را عدوّ حاسدی***، پس خلیفهٔ حق را ساجد نشدند. ***آنکه آدم را بدان دید او رمید***، آن کس که یعنی ابلیس به ظاهر آدم نظر کرد آن را خاک دید از او نفرت کرد که أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ. وآنکه ***نور مؤتمن دید او خمید***، آن کس که یعنی فرشته آدم را نور پاک دید او را سجده

---

[۲۴۸] در متن نیامده است

کرد که فَسَجَدَ الْمَلَائِکَةُ. ***آن دو دیده روشنان*** (205b) ***بودند ازین***، آن دو یعنی ملک و عقل دیده روشنان بودند از این. ***وین دو را دیده ندیده غیر طین***، یعنی نفس و شیطان را چشم ندیده جز خاک. در این مقام تنبیه است که نظر به‌سیرت می‌باید نه به‌صورت.

الحکایة

عبدالله خفیف گوید روزی پس از نماز دیگر جوانی از در خانقاه درآمد برهنه و هوی کالیده و روی زرد گشته. طهارتی بیاورد و دو رکعت نماز بگذارد و سر به گریبان فرو برد تا نماز شام. همچنان نماز شام بگذارد و باز به گریبان فرو برد. آن شب اصحاب را به دعوتی خوانده بودند. مرد درویش را گفتم: به دعوتی می‌رویم، موافقت می‌کنی؟ گفت: مرا عصیده می‌باید، دیگر تو دانی. گفتم: مگر تو مسلمان است که به ما موافقت نمی‌کند و از او می‌خواند. از آن نشنیدیم و به دعوت رفتیم. چون باز آمدیم درویش همچنان سر فروبرد. چون من به خواب شدم رسول‌الله علیه‌السلام را دیدم که می‌آید و دو پیر با او و خلقی عظیم بر اثر او و آن دو پیر یکی ابراهیم بود و یکی موسی علیهماالسلام و آن خلق صد و بیست هزار انبیا علیهم السلام. پیش رسول‌الله علیه‌السلام تا سلام کنم روی از من بگردانید. گفتم: یا رسول‌الله چه کردم؟ فرمود که یکی از درویشان از تو عصیده خواهد تو بخل کنی. از خواب در آمدم و بنگریستم. جای آن درویش را خالی یافتم و آواز او از در خانقاه به گوش من آمد. گفتم: یک‌ساعت توقف کن تا آرزوی تو راست کنم. درویش بخندید و گفت هر باری که درویشی از تو آرزوی خواهد صدوبیست هزار پیغامبر را شفیع باید آورد تا تو آرزوی او را بدو رسانی. این بگفت و برفت و بازنگشت. ***این بیان اکنون چو خر بر یخ بماند***، یعنی آنچه در این مقام در متن و شرح و در بیان معانی به تقدیم رسید، غیر اشارتی به‌حقیقت روح نبود و مبالغه در کشف سرّ الهی از این نباید نمود. ***چون نشاید بر جهود انجیل خواند*** که یهودی توریة داند نه انجیل. ***کی توان با شیعه گفتن از عمر*** که ایشان امیرالمؤمنین علی را دوست دارند نه امیرالمؤمنین عمر را رضی‌الله عنهما. ***کی توان بربط زدن در پیش کر***، به‌کاف عربی به‌معنی اصم. ***لیک*** (205a) ***گر در ده به گوشه یک کس است***، چون این قدر بیان کردیم ***های و هویی برآوردم بس است*** که گفته اند اگر درخانه یک کس است یک حرف بس است. ***مستحق شرح را سنگ و کلوخ***، کسی که لایق فهم شرح و بیان باشد آن را سنگ و کلوخ. ***ناطقی گردد مشرح با رسوخ.***

در بیان آنکه حق‌تعالی هرچه داد و آفرید از سموات و ارض و اعیان و اعراض همه به استدعاء حاجت آفرید خود را محتاج چیزی باید کردن تا بدهد که امن یجیب المضطر اذا دعاه اضطرار گواه استحقاق است و دلیل قبول دعا و حصول حاجت.

الحکایة

پیرزنی را پسری اسیر بود. او پیش بزرگی آمدی و گفتی مرا تعلیم دعا کن تا دعای من مستجاب شود و پسرم آزاد گردد و پیش من می‌آید. آن بزرگ گفت صبر کن. چند بار آمد آن بزرگ چنین جواب. آخر روزی آن زن آمد وگفت: یا شیخ صبرم برسید، برای حق‌تعالی چاره‌ای بساز من را. آن بزرگ گفت برو امشب بگو سبحان المخلص من کل سجون خلّص ابنی. آن زن چنان کرد. پس از زمانی پسرش آمد. مادر پرسید که چگونه خلاص شدی؟ گفت: شبی در خواب بودم. کسی را دیدم گفت مادر تو از بهر خلاص تو دعا کرد. حق‌تعالی خلاص داد برو. چون بیدار گشتم همه بند و آهنم را گشاده یافتم و گریختم تا بدینجا رسیدم. آن زن با پسر پیش آن بزرگ آمد و گفت اوّل چرا من را تعلیم دعا نکردی تا من را بی‌صبر کردی. گفت اوّل در تو اضطرار ندیدم و دانستم که هنوز محلّ اجابت نیامد. چون دیدم که بی‌صبر گشتی دانستم که وقت اجابت شده است. ازآنکه حق سبحانه و

تعالی در سورهٔ نمل فرموده است، أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ. ***آن نیاز مریمی بوده است و درد***، چون مریم از نفخ جبرئیل حامل گشت، او را درد زادن گرفت. از لوم قوم بترسید و گفت: يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ؛ لاجرم به وی بشارت دادند که حق تعالی براءة تورا پیدا خواهد کرد. چون عیسی را علیه‌السلام زاد قوم تشنیع کردند و گفتند: يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا. مریم از این خسته خاطر گشت و به حضرت حق‌تعالی تضرّع و درد نمود. پس مریم در وقت (206b) لوم قوم به عیسی اشارت کرد که از این بپرسید. قوم گفتند: كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا. چون وی را درد بود و تضرّع نمود، ***که چنان طفلی سخن آغاز کرد***، لاجرم حضرت حق به سبب نیاز و درد مریم عیسی را در حال طفلی ناطق گردانید. پس نیاز و درد به جان مریم روی نیاورد. طفل نوزادهٔ او سخن آغاز کرد. ***جزو او بی او برای او بگفت***، لاجرم ***جزو جزوت گفت دارد در نهفت***، یعنی همچنان که در هنگام حاجت جز مریم که عیسی است به سخن آمد هر جز از اجزای تو نیز سخن گوی و نکته شناس و رازجو است، امّا گفتار موقوف بر حاجت است. ***دست و پا شاهد شوندت ای رهی***، ای بنده به‌حکم الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ، چون ایشان گواهان خواهند شد. ***منکری را چند دست و پا نهی***، فعل منکر و منهی را چند کنی. ***ور نباشی مستحقّ شرح و گفت***، اگر تو مستحقّ شرح نیستی و احتیاج به کشف این حقایق ندانی، ***ناطقهٔ ناطق تورا دید و بخفت***، قوّت ناطقهٔ ناطق و فصیح تورا بدید بخفت؛ یعنی اهم گشت که ان الله تعالی یلقّن الحکمة علی لسان الواعظین بقدر همم المستمعین. ***هرچه روییدِ از پی محتاج رست***، پس اوّل طلب به دست آر تا مطلوب را یابی، زیرا هرچه روییدِ از بهر محتاج روییدِ و پیدا گشت. ***تا بیابد طالبی چیزی که جست***، به‌حکم من طلب و جدّ وجد. لاجرم عطای حق تعالی به‌موجب طلب و حاجت بنده است.

الحکایة

ابوسلیمان دارانی گفت: شبی در مسجد بودم. از سرما آرامم نبود. یک دست پنهان کردم از سرما و دیگر دست بیرون کردم. راحتی و نعمتی و فیض و عنایتی از راه این دست به من رسید. فراخواب شدم آواز دارید که یا اباسلیمان آنچه روزی این دست که بیرون کرده بودی دادیم، اگر دست دیگر بیرون کرده بودی بدادمی. سوگند خوردم که هرگز دعا نکنم به‌گرما و سرما، مگر هر دو دست بیرون کنم. پس گفتم سبحان‌الله آن خدایی که لطف خود در بی‌کامی و مشقّت ما تعبیه کرده‌است. ***حق تعالی گر سماوات آفرید*** و ارض را همچنان، ***از برای دفع حاجات آفرید***، زیرا ***هرکجا دردی دوا آنجا رود*** که طالب در دست بیماری باید تا طبیب به مداوا آید. ***هرکجا*** (206a)***فقری نوا آنجا رود*** که صدقه و زکوة به فقرا دهند. اگر فقران صبر کردندی توانگران به صدقه و زکوة و سایر عطا و صلات پیش ایشان آمدندی. ***هرکجا مشکل جواب آنجا رود***، تو نیز پرسنده باش تا به تو جواب دهند. ***هرکجا کشتی است آب آنجا رود***، هرکجا مزرعی است محتاج، آب آنجا رود. ***آب کم جو تشنگی آور به دست*** و محتاج زلال رحمت شو، ***تا بجوشد آب از بالا و پست***.

الحکایة

هر شب مجنون به کوی لیلی آمدی و فریاد کردی. لیلی از این برنجیدی. اتّفاق یک شب نیامد. لیلی در آن شب اضطراب نمود و به خواب نرفت تا چهل بار بر بام خانه برفت و به هر طرف گوش نهاد تا آواز مجنون شنود؛ لاجرم هرکه عشق و درد دارد و به صبر کار کند و نامرادی اختیار کند مطلوب طالب او گردد. شعر

گر مراد خویش خواهی نامرادی پیشه کن　　من مراد خویش را در نامرادی یافتم

تا نزاید طفلک نازک گلو که طعام خوردن نمی‌تواند. ***کی روان گردد ز پستان شیر او***، از پستان مادر شیر به‌سر که شیر مادرست یا شیر پستان. ***رو بدین بالا و پستی‌ها بدو***، حرکت بسیار کن. ***تا شوی تشنه و حرارت را گرو*** و تحصیل حرارت کنی. ***بعد از آن بانگ زنبور هوا***، اگرچه زنبور ظاهر نیست. ***بانگ آب جو بنوشی ای کیا*** و بزرگ. ***حاجت تو کم نباشد از حشیش*** و گیاه. ***آب را گیری سوی او می کشیش***، چون تو بینی گیاهی محتاج آب است، آب را گیری سوی آن گیاه تشنه می‌کشی. ***گوش گیری آب را تو می‌کشی***، مرهون است. ***سوی زرع خشک تا یابد خوشی***، پس ای کس. ***زرع جان را کش جواهر مضمر است***، از بهر کشت جان که در او جواهر مضمر است نه دانه‌های ظاهر. ***ابر رحمت پر زا آب کوثر است***، لاجرم تو زرع جان را محتاج آب رحمت کن و از تأثیر حرارت به عشق جانان اوّلا تشنگی حاصل کن، تا سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ ***آید خطاب***، اگر بخواهی که بیابی آن شراب. ***تشنه باش الله اعلم بالصواب***.

آمدن آن زن کافر با طفل شیرخواره به نزدیک مصطفی علیه‌السلام و ناطق شدن عیسی وار به معجزات رسول‌الله علیه الصلوة والسلام

هم از آن ده یک زنی از کافران، هم از آن ده که غلام سیاه به مشاهدهٔ معجزهٔ رسول‌الله علیه‌السلام شرف (207b) ایمان یافته بود، زنی از کافران ***سوی پیغامبر دوان شد زامتحان***، از بهر امتحان. ***پیش پیغامبر درآمد با خمار***، آن زن به سرپوش. ***کودکی دو ماه ه زن را در کنار***، چون به حضرت خواجه علیه‌السلام رسید، ***گفت کودک سلم الله علیک***، کودک دو ماهه آواز برکشید و گفت السلام علیک، ***یا رسول الله قد جئتنا الیک***. چون مادر سخن کودک شنید، ***مادرش از خشم گفتش هی خموش***، ای پسر خاموش شو. ***کیت افکند این شهادت را به گوش*** که افکند این شهادت را به گوش تو. ***این کیت آموخت ای طفل صغیر***، پیش از هنگام این سخن گفتن را که آموخت تورا ای کودک کوچه. ***که زبانت گشت در طفلی جریر*** و ناطق. ***گفت حق آموخت آنکه جبرئیل***، کودک گفت اول حق‌تعالی آموخت پس از آن جبرائیل علیه‌السلام. ***در بیان با جبرئیلم من رسیل*** و باز ***گفت کو گفتا که بالای سرت***، مادر گفت جبرئیل کجاست که از نظر من پیدا نیست. کودک گفت بالای سر تو که من معاینه می‌بینم. ***می نه بینی کن به بالا منظرت*** را تا ببینی که مجلس رسول‌الله علیه‌السلام خالی از ملک نباشد، بلکه در وقت تصلیه برو فرشتگان حاضر شوند. ***ایستاده بر سر تو جبرئیل***، اما بر تو هویدا نیست. ***مرمرا گشته به صد گونه دلیل*** و هدایت کرد. ***گفت می‌بینی تو گفتا که بلی***، تکرار مادر پرسید و کودک جواب داد. ***بر سرت پیدا چو بدر کاملی*** تابان، ***می بیاموزد مرا وصف رسول***، تعلیم کند به من اوصاف رسول‌الله علیه‌السلام که مجمع مکارم اخلاق بود. چنان که فرمود بعثت لاتمم مکارم الاخلاق و بعض علما در وصف او گفته که اخبار وی دلالت کرده‌است. کان رسول‌الله علیه‌السلام احلم الناس و اشجعهم و اعدلهم و اعطفهم لم تمس یده ید امرأة اجنبیه و کان اسخی الناس لابیت عنده دینار و لا درهم و کان یخصف الفعل و یرفع الثواب و یخدم فی مخته اهله و کان اشدالناس جاء یجیب الدّعوة و یقبل بالهدیة و لو انها جرعة لبن و یکافی علیها و لا یأکل الصّدقة و لا یغضب لنفسه و له فضایل کثیرة لا یحصی صلی‌الله علیه و سلم. ***زان علق می‌رهاند از سفول***، از آن جهت علیا برهاند من را از پستی. ***پس رسولش گفت ای طفل رضیع***، پس از آن رسول‌الله علیه‌السلام از آن طفل پرسید و گفت ای طفل شیرخوار، ***چیست*** (207a) ***نامت بازگو و شو مطیع***، نام تو چیست بگوی. ***گفت نامم پیش حق عبدالعزیز***، اما ***عبد عزّی پیش این یک مشت خیز*** و بی‌تمیز. ***من ز عزّی پاک و بیزار و بری***، من از جسم پاک و بیزار و بری‌ام. ***حق آنکه دادت این پیغامبری؛*** لاجرم ***کودک دو ماهه همچو ماه بدر*** و کامل، ***درس بالغ گفت چون اصحاب صدر*** و اهل فضل. ***پس حنوط آندم ز جنّت در رسید***، پس بوی خوش آن نفس از جنت برسید. ***تا***

دماغ طفل و مادر بو کشید و دریافت. ***هردو می گفتند از خوف سقوط*** و از بین فوت شدن. ***جان سپردن به برین بوی حنوط***، کسی که ایمان آورد از معصیت توبه کند در آن حال پاک گشته باشد. چون در آن زمان بمیرد سعادت آخرت یابد. پس آن کافره را که از بهر امتحان آمده بود سر طاعت بر آستان نهاد، زیرا ***آن کسی را کش معرّف حق بود***، یعنی رسول‌الله که معرّف او حق تعالی است، چنان‌که فرمود وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ. ***جامد و نامیش صد صدّق زند***.

حکایت

مازن‌بن‌العضوبه گفته است که در میان قوم ما صنمی بود که وی را می‌پرستیدند. روزی به نزدیک وی قربانی کردم. از درون وی آواز آمد که یا مازن اسمع سته ظهر خیر و بطن شریعت نبی من مضر بدین الله اکبر فدع تحیتا من حجر ستم من سقر. از آن بترسیدم و به‌خود گفتم این امری عظیم خواهد بود. بعد از چند روز یکبار دیگر نزدیک وی قربانی کردم، دیگرباره آوازه آمد که اقبل الی و اقبل تسمع مالا یجهل هذا نبی مرسل یوحی منزل فامن به که کی تعدی من حر نار تشتعل وقودها بالجندل. به‌خود گفتم این خبری است که به من خواسته‌اند. بعد از چند روز شخصی بر ما فرود آمد از وی خبر پرسیدم که گفت: در مکه مردی از قریش ظاهر شده‌است که نام وی احمد است. هرکه به وی می‌آید می‌گوید، اجیبوا داعلی الله. مازن می‌گوید که به‌خود گفتم که والله این است بیان آنچه من از درون صنم شنیدم. برخاستم و آن صنم را پاره‌پاره کردم و بر راحلهٔ خود نشستم تا به رسول‌الله علیه‌السلام پیوستم و اسلام آوردم.

الحکایة

رکانه بن‌عبد زید را رسول‌الله علیه‌السلام دید و گفت وقت نشد که ایمان آری، می‌خواهی که معجزه بنمایم. گفت (208b) آری نصف فلان درخت را بخوان تا بیاید. رسول‌الله علیه‌السلام نصف آن درخت را بخواند. درخت بشکافت و یک نصف وی بیامد. بعد از آن گفت بازگرد. بازگشت و به‌آن نصف دیگر متّصل گشت. راوی گوید من آن درخت را دیدم که محل اتصال و نصف وی چون رشته دراز می‌نمود. چون رکانه آن را مشاهده کرده، گفت من اینها را نمی‌دانم. با تو کشتی می‌گیرم اگر مرا بندازی یک نیمهٔ گوسفندان من از آن تو. رسول‌الله علیه‌السلام وی را بینداخت. یکبار دیگر رکانه طلب کشتی کرد باز بیفتاد. پس گفت چون به قریش رسی چه خواهی گفت؟ گفت: خواهم گفت که رکانه را بینداختم و نصف گوسفندان وی گرفتم. مگوی که دشوار می‌آید، بگوی که به من بخشید. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود که دروغ چون گویم. رکانه گفت تو هرگز دروغ نمی‌گویی پس مسلمان شد. ***آن کسی را که خدا حافظ بود***، به‌حکم واللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ ، حق‌تعالی نگهبان باشد. ***مرغ و ماهی مر ورا حارس شود***. چنان‌که در این حکایت آینده،

ربودن عقاب، موزهٔ رسول‌الله علیه‌السلام و بردن بر هوا و نگون کردن و از موزه مار سیاه فرو افتادن

اندرین بودند که آواز صلا، یعنی رسول‌الله علیه‌السلام با آن زن و فرزند در سخن بودند که صدای صلا و بانگ نماز ***مصطفی بشنید از سوی علا***. پس برای وضوء نماز ***خواست آبی و وضو را تازه کرد***، به‌حکم الوضوء علیه الوضوء رحمة و نور. ***دست و رو را شست او زان آب سرد***. پس از آن ***هردو پا شست به موزه کرد رای*** و تدبیر پوشیدن موزه کرد. ***موزه را بربود یک موزه ربای*** وقتی که ***دست سوی موزه کرد آن خوش خطاب*** و رسول ملک وهاب. ***موزه را بربود از دستش عقاب*** آله. ***موزه را اندر هوا برد او چو باد***، آن آله چون موزه را در هوا برد همچو باد، ***پس نگون کرد و از آن ماری فتاد***، موزه را سرنگون کرد از آن ماری بر زمین افتاد. از این سبب شده‌است افشاندن موزه در وقت پوشیدن در کتاب شرعة الاسلام مذکوراست و ینغض الخفین حین

یلبسهما کیلایکون فیها شرع یؤذنه. ***در فتاد از موزه یک مار سیاه،*** یعنی ماری زهرناک از درون موزه افتاد. ***زان عنایت شد عقابش نیک خواه،*** نه بدخواه بربودن (208a) موزه. ***پس عقاب آن موزه را آورد باز*** از هوا همچو یار. ***گفت هین ستان و رو سوی نماز*** یا رسول الله، ***از ضرورت کردم این گستاخیی*** که موزه تو ربودم. ***من ز ادب دارم شکسته شاخیی*** که ربودن موزه را من به اقتضاء ضرورت از بهر رعایت آدم کردم تا مار از موزه بیرون شود. این چنین بی‌ادبی که متضمن ادب باشد مقبول است، اما ***وای کو گستاخ پایی می‌نهد*** و برکاری اقدام نماید. ***بی ضرورت کش هوا فتوی دهد*** که هوای نفس باعث اقدام آن کار باشد که عذرش نباشد و عذری که بی‌وجه باشد مقبول نشود. چنان‌که ترک سجده کرد و در آن عذر آورد که أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ ***پس رسولش شکر کرد و گفت ما،*** لفظ ما مرهون است. ***این جفا دیدم بود این خود وفا،*** وقتی که تو ***موزه بربودی و من درهم شدم*** و منقبض گشتم که غافل بودم ***تو غمم بردی و من در غم شدم،*** تو من را از غم خلاص کردی من غمناک گشتم. ***گرچه هر غیبی خدا ما را نمود*** و گشود، ***دل در آن لحظه به خود مشغول بود،*** یعنی اگرچه حضرت حق جل و علا من را برگزیده است و به‌حکم استثنا که فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ مطلع بر غیب کرده، اما گاهی من را به خود استغراقی دست دهد که به کونین التفات ننماید؛ لاجرم در امثال این حالات بعض مغیّبات مستور بماند. ***گفت دور از تو که غفلت در تو رست،*** عقاب گفت دور از تو که غفلت در تو رسته باشد. ***دیده‌ام آن غیب را هم عکس تو است،*** یعنی چشم من را یارای دیدن مار در موزه و این روشنی در دیده من از قوّت هر روزه نبود، بلکه عکس باطن نورانی تو پرتوی انداخته بود. ***مار در موزه به بینم بر هوا،*** مرهون است به اوّل مصراع ثانی. ***نیست از من عکس توست ای مصطفی*** که آن نور حوالی تورا پرنور ساخته؛ لاجرم دیدهٔ من بدان نور مار در موزه تواند دیدن. ***عکس نورانی همه روشن بود،*** چیزی که نورانی باشد عکس او همه روشن و منوّر باشد. ***عکس ظلمانی همه گلخن بود*** و ظلمانی گردد. ***عکس عبدالله همه نوری بود*** و روشنایی. ***عکس بیگانه همه کوری بود*** و تیرگی. ***عکس هرکس را بدان ای جان ببین،*** نورانی و ظلمانی را از اثر معلوم کن. ***پهلوی جنسی که خواهی می‌نشین،*** هرکدام را می‌خواهی اختیار(209b) کن.

وجه عبرت گرفتن از این حکایت و یقین داشتن که ان مع العسر یسرا

عبرت است آن قصّه ای جان مر تورا، یعنی حصّهٔ قصّه ای مرد سالک آن است تورا، ***تا که راضی باشی در حکم خدا*** در جریان احکام قضا. صبر را پیشه کن و در نزول مکاره از سر سبحان الذی تجلی لطفه فی صورة قهره، اندیشه کنی. ***تا که زیرک باشی و نیکو گمان*** و حسن‌ظن کننده باشی. ***چون به بینی واقعهٔ بد ناگهان*** و یقین دانی که تورا در بوتهٔ مجاهده گداختن مس وجودت را خالص ساختن است. ***دیگران کردند زرد از بیم آن،*** یعنی از خوف آن واقعه زرد روی شدند. ***تو چو گل خندان گه سود و زیان،*** تو همچو گل خندان شوی در وقت فائده و زیان. ***زانکه گل گر برگ برگش می‌کنی،*** اگر گلی را برگ برگش می‌کنی و هر برگش از دیگر جدا کنی. ***خنده نگذارد نگردد منثنی،*** دو تا و منقبض نشود، بلکه***گوید از خاری چرا افتم بغم***. می‌گوید من از رسیدن خاری و آفتی چرا در غم افتم. ***خنده را خود من ز خار آورده‌ام***. پس ای سالک ***هرچه از تو یاوه گردد از قضا***. هرچیز که از تو ضایع شود از قضاء الهی، ***تو یقین دانکه خریدت از بلا*** و رهانید تورا. حاصل آنکه از قوت هیچ مطلوبی اندیشه به خاطر راه ندهی که اگر کسوة دیگر ساخت در لباس دیگر جلوه‌کنان باز آید از هجوم. هیچ ترحی را من ذوق و فرحی که داری از دست دل فرو نهی که عاقبت آن پرده روپوش الم از چهرهٔ دلگشای راحت زایی خوش بگشاید تا یقین دانی که میان درد و درمان پیوستگی است و مرهم را به حال زخم دلبستگی

هیچ دردی بی دوا نیست و هیچ گرهی بی گره گشا نی و لهذا می‌فرماید، ***مالتصوف قال وجدان الفرح،*** یعنی از کسی پرسیدند تصوف چیست؟ گفت: یافتن فرح. ***فی الفواد و عند اتیان الترح،*** در دل وقتی که غم آید؛ یعنی در حالت آمدن غم و بلا دل را آراسته به فرح و رضا دریابد و می‌داند که رضا دوا فرمای هر رنجی است و طلسم گشای هر گنج.

الحکایة

سلطان‌العارفین ابویزید بسطامی را هر روزی که بلا نرسیدی گفتی که الهی نان فرستادی، بلا نیز فرست تا نان خورش کنم. ***آن عقابش را عقابی دان که او،*** لفظ به کسر عین است، یعنی (209a) هر عقاب حضرت‌حق تعالی را که یک عقاب دان که آن ***در ربود آن موزه را زان نیک خو،*** از رسول‌الله علیه‌السلام. ***تا رهاند پاش را از زخم مار.*** پس ربودن عقاب موزه را اگرچه عقاب و آفت نمود اما در ضمن آن سود و رافت بود. ***ای خنک عقلی که باشد بی غبار،*** در بعض نسخ به جای غبار عثار است به معنی آمدن است. ***گفت لا تأسو علی ما فاتکم،*** اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ حدید است، مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ لِّكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ. لاجرم بنده نمی‌داند که صلاح حال او در آن چیز است که از او فوت شده است. باد دادن چیزی است که او را آمده‌است. پس می‌باید که در دو حال به یک دلی برقرار باشد که حق‌تعالی جلّ و علا فرمود، عَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ. ***ان اتی السرحان اردی شاتکم،*** اگر گرگ آید و گوسفندان شما را هلاک کند که چوپانی عنایت از گرگ آفت باک نیست. باری حاصل آنکه اگر سر ولا داری از بلا مترس که در هر اهانتی و در هر رنجی گنجی و در هر جراحتی راحتی نهاده‌است. ***کان بالا دفع بلاهای بزرگ*** که بلای کوچک بلاهای بزرگ را رد شده‌است. ***وان زیان منع زیان‌های سترگ،*** چنان که از این حکایت آینده معلوم گردد.

استدعای آن مرد از موسی علیه‌السلام زبان بهایم و طیور

گفت موسی را یکی مرد جوان، یعنی یک جوان از موسی علیه‌الصلوة والسلام طلب کرد. ***که بیازم زبان جانوران،*** من را زبان جانوران تعلیم کن. اوّل چنان نمود که مقصودش از طلب علم زبان جانوران پند گرفتن است از ایشان و لهذا گفت ***تا بود کز بانگ حیوانات و دد*** وسیع، ***عبرتی حاصل کنم در دین خود*** که اقوال حیوانات مشورة به اعراض فائده نیست همچو اقوال بنی آدم چنان‌که می‌فرماید، ***چون زبان‌های بنی آدم همه،*** مرهون است. ***در پی آب است و نان در دمدمه*** و صورت بی فائده و صیت و صدا، یعنی بنی آدم وعظ و پند را از برای غرض و طمعی و از بهر نام و شهرت کنند و لهذا پند ایشان کارگر نشود. بزرگی گفت: لاتنفع الموعظة الا اذا اخرجت (210b) من اللسان فانها تدخل من اذن و تخرج من آخر. ***بود حیوانات را دردی دگر،*** مرهون است. ***باشد از تدبیر هنگام گذر*** و شاید که کلام ایشان دردانگیز بود وسرمایهٔ تقوی و پرهیز شود. از سلیمان علیه‌السلام مروی است که به بلبلی گذر کرد بر درخت سر و دنبال می‌جنبانید. گفت به اصحاب خود اندرون ما یقول گفتند الله و نبیه اعلم. گفت می‌گوید گفت اکلت نصف تم فعلی الدنیا العفا یعنی التراب و گفت خروس می‌گوید اذکروالله یا غافلون. ***گفت موسی رو گذر کن زین هوس*** و بگذر از سرّ این سودا. ***کین خطر دارد بسی از پیش و پس*** که در ضمن این تعلّم و تعلیم بسی خطرهای عظیم هست که علم را دانی و بدان مغرور شوی و بر موجب علم عمل نکنی که گفته‌اند الویل للجاهل مرة و للعالم سبع مرات. ***عبرت و بیداری از یزدان طلب*** که واهب العطایا اوست، ***نه از کتاب و مقال و حرف و لب.***

الحکایة

در بنی‌اسرائیل عالمی بود غیر عامل که به‌حکم ذلّة العالِم ذلّة العالَم، مردم بدیدن اعمال او به فسق مبتلا بودند. آخر آن عالم توبه و طاعت کردن گرفت. خدای تعالی به پیغامبر زمانش وحی کرد که بگوی انّ ذنبک لوکان فیما بینی و بینه لغفرته لک ولکن کیف بمن اضللت من عبادی فادخلتهم النار. چون کلیم الله آن مرد را از این طلب منع کرد، ***گرم تر شد مرد زان منعش که کرد***، زیرا ***گرم تر گردد همی از منع مرد***، پس به‌حکم الانسان حریص لما منع. در سئوال و الحاح مبالغه و الحاح نمود. ***گفت ای موسی چو نور تو بتافت***، مرهون است. ***هرچه چیزی بود چیزی از تو یافت***، حرف یا در لفظ اول یای وحدت است و در لفظ ثانی مصدریه است. ***مر مرا محروم کردن زین مراد*** که مطلب من است. ***لایق لطفت نباشد ای جواد*** و سخی. ***این زمان قایم مقام حق تویی***، این زمان خلیفةالله تویی در زمین. پس به‌حکم وَلَا تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللَّهِ من خواهنده‌ام و به‌موجب ان الله حی و کریم سخی من عبده اذا رفع الیه یدیه ای یردهما صفرا، حق‌تعالی قاضی الحاجات است. چون خلیفهٔ اویی نومید گردانیدن روا نیست؛ لاجرم ***یأس باشد گر من را مانع شوی*** از مطلوب من، ***گفت موسی یا رب این مرد سلیم*** و شخص خالی الذّهن، ***سخره کردستش مگر دیو رجیم*** که سود و زیان را نمی‌داند. عالمی که پند گویند و خود (210a) عمل نکند علم را و سازد مضحک شیطان است و علم او را زیان. ***گر بیاموزم زیان کارش بود*** که این را طاقت صبر نیست. ***ور نیاموزم دلش بد می‌شود***، چون موسی علیه‌السلام این مناجات کرد از حضرت ملک وهاب خطاب آمد. ***گفت ای موسی بیاموزش که ما***، آنکس را زبان جانوران تعلیم کن که ما، ***رد نکردیم از کرم هرگز دعا***، چون روی نیاز بدین آستانه آورده است حاجتش روا کن. ***گفت یا رب او پشیمانی خورد***، موسی گفت خداوندا می‌ترسم که از این آموختن پشیمان شود. ***دست خاید جامه‌ها را بردرد*** از کمال ندامت. ***نیست قدرت هرکسی را سازوار***، بر قدرت و غنا هرکسی را سازوار و سزاوار نیست. اگرچه بعض کسان را به‌حکم نعم المال الصالح فی ید الرجل، سازوار و سودمند شود، اما ***عجز بهتر مایهٔ پرهیزکار***، فقر و عجز مایهٔ بهترین متّقی و زاهد است. ***فقر از این سو فخر آمد جاودان*** و ابد که ***به تقوی ماند دست نارسان*** و عاجز، زیرا قدرت ندارد که معصیت کند. ***زان غنا و زان غنی مردود شد*** و مطرود گشت ***که ز قدرت صبرها بدرود شد***. که از غنا و قدرت بال صبر را وداع کرد و صبر و تقوی را ترک گردد به سوی هوای نفس و شهوت براند. چنان که حق‌تعالی فرمود إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ. ***آدمی را عجز و فقر آمد امان***. مرهون است ***از بلای نفس بر حرص و غمان***. که بفقر قدرت ندارد که معصیت کند؛ لاجرم از بلای نفس و شهوت و از غمان دنیا و آخرت در سلامت بماند. ***آن غم آمد زآرزوهای فضول***، غم از آرزوهای مرد فضول باشد ***که بدان خو کرده است آن صید غول*** و شکار ابلیس. در خبر است قلیل یکفیک خیر من کثیر یطغیک. ***آرزوی گِل بود گل خواره را***، اگرچه گل خوردن او را ضرر است، ***گلشکر نگوارد آن بیچاره را***، گلشکر منهضم آن بیمار نگردد.

وحی آمدن به موسی علیه‌السلام که بیاموزش چیزی که استدعا می‌کند یا بعضی از آن

گفت یزدان که بده بایست او و مرادش، ***برگشا در اختیار آن دست او*** و مقالید اختیار به دست او ده. ***اختیار آمد عبادت را نمک*** که ثواب و عقاب مبنی بر افعال اختیاریّه است و اختیار جزوی به دست بنده است. ***ورنه می‌گردد بناخواه این فلک***، (211b) به اختیار نیست گردیدن فلک. لهذا ***گردش او را نه اجر و نه عقاب***، زیرا ***که اختیار آمد هنر وقت حساب*** و روز جواب. ***جمله اشیا خود مسبّح آمدند*** که وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ ***نیست آن تسبیح چیزی مردمند***، کسی که به چیز تسبیح خواند او را ثواب نیست. ***تیغ در دستش نه از عجزش بکن***، از عجز خلافش کن. ***تا که غازی گردد او یا راه زن***، که به‌آن تیغ عمل خیر کند یا شر. ای بسا کس به وجود مال

تحصیل خیرات کنند و بسا کس سبب آن کسب سیّئات کنند. آنکه به اختیار خود خیر کند، مکرّم شود و آنکه شر کند ذلیل شود. ***زانکه کرّمنا شد آدم زاختیار***، که اعمال صالحات و وجوه خیرات را به اختیار میکند. ***نیم زنبور عسل شد نیم مار***. یعنی آدمی را در مباشرت اعمال و ابتاج مناهج افعال اختیار دادهایم و زمام تصرّف در دست قدرت او نهاده؛ لاجرم بعض افعال ایشان مستلزم ارتقاء و بعضی موجب تنزّل باشد. نظم

همه فرزند آدمند بشر میل بعضی بخیر و بعض بشر

مؤمنان کان عسل زنبوروار، چنان که ***کافران خود کان زهری همچو مار***، علّتش بیان کند. ***زانکه مؤمن خورد بگزیده نبات*** و طیبات. ***تا چو نحلی گشت ریق او حیات***، تا همچو زنبور خدوی او را گشت ماء حیات. ***باز کافر خورد شربت از صدید***، آب زرد؛ یعنی مراد. ***هم ز قوتش زهر شد در وی پدید***، پس برین قیاس. ***اهل الهام خدا عین الحیات*** و چشمهٔ حیوان، ***اهل تسویل هوا سمّ الممات***، اهل آراستگان هوا زهر مرگ. حقتعالی فرمود، وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا و فرمود فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا. شعر

ولا تصحب اخاالجهل و ایاک و ایاه فکم من جاهل اردی حلیما حین و اخاه

در جهان این مدح و شاباش زهی و تحسین آفرین، ***زاختیار است و حفاظ آگهی***، کسی که بر معصیت قدرت دارد و نمیکند زاهدست والّا ***جمله رندان چونکه در زندان بوند*** و به بلا مبتلا شوند کز گناه اعراض کنند. ***متقی و زاهدی و حق خوان شوند***، اما اعتبار بدان نیست. ***چونکه قدرت رفت کاسد شد عمل*** و رواج او نماند و طاقت و عبادت کردن رفت. ***هین که تا سرمایه نستاند اجل*** و بنگر ای غافل که سرمایهٔ عمل عمرت امروز دریاب و پیش (211a) از مردن عمل کن که عمر گذران است. نظم

امروز کار کن که بسی روزگار هست فردا که روزگار درازست کار نیست

قدرتت سرمایهٔ سودست هان، رسولالله علیهالسلام فرمود، نعمتان مغبون فیهما کثیر من الناس الصحّة و الفراغ. ***وقت قدرت را نگه دار و بدان*** و غافل مباش. ***آدمی بر خنگ کرّمنا سوار***، آدم بر اسب کرمنا سواراست. ***در کف درکش عنان اختیار***، در دست ادراک اوست لگام اختیار. اگر خیر خواهد خیر کند و اگر شر خواهد شر کند. پس اکنون که بر خنگ کرّمنا سواری و عنان اختیار در دست داری بهحکم وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ ، عنان از راه نفس و هوا کشیده دار و خالصانه روی به کعبهٔ مقصود آر تا که بر مقتضای وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ، بهر طریقی که روی آوری راه به سرحد کعبهٔ وصال آری و بری. ***باز موسی داد پند او را به مهر***، نه از بخل، ***که مرادت زرد خواهد کرد چهر*** که مراد تو چهره زرد کند. شعر

تو امروز فرصت غنیمت شمار نکه فردا ندامت نیاید بکار

ترک این سودا بگو وز حق بترس ای طالب علم زبان جانوران. چون نیّت تو از علم وسیله کردن اوست به دنیا. ***دیو دادستت برای مکر درس*** که الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ

قانع شدن آن طالب به تعلیم زبان مرغ خانگی و سگ و اجابت موسی علیه السلام

گفت باری نطق سگ گو بر درست. آن کس گفت باری زبان سگ را بیاموز که او بر در ماست و از قبیل چهارپای و بی پرست. یا تعلیم کن ***نطق مرغ خانگی کاهل پرست***. آن کس اول زبان وحوش و طیور خواسته بود. اکنون از هردو قسم بیکی اکتفا کرد. ***گفت موسی هین تو دانی رو رسید*** و زبان این دو جانور به تو ارزانی داشتیم. ***نطق این هردو شود بر تو پدید***، چون سخن ایشان بشنوی بدانی. ***بامدادان از برای امتحان*** و آزمودن صدق آن، ***ایستاد او منتظر بر آستان***، تا بشنود سخن ایشان. ***خادمه سفره بیفشاند و فتاد***، آخر مصراع اوّل

مرهون است. ***پاره ای نان بیات آثار زاد***، نان ریزهٔ کهنه و بقیهٔ خوردنی. ***در ربود آن را خروسی چون گرو***، خروس فی الحال آن نان پاره را در ربود. ***گفت سگ کردی تو ما را ظلم رو***، سگ در تشنیع مرغ خانه زبان بگشود. ***دانهٔ گندم*** (212b) ***توانی خورد من***، مرهون است. ***عاجزم در دانه خوردن در وطن***، امّا تو ***گندم و جو را و باقی حبوب***، مرهون است. ***می توانی خورد من نی ای طروب*** و شادی‌کننده. ***این لب نانی که قسم ماست آن*** و پارهٔ نانی که نصیبهٔ ماست آن، ***می ربایی این قدر را از سگان***.

جواب خروس سگ را

پس خروسش گفت تن زن غم مخور، خروس سگ را گفت خاموش باش و غمگین مشو که ***خدا بدهد عوض زینت دگر*** و که خدای تعالی عوض از این دهد تورا دیگر. من اگرچه لقمه‌ای از تو ربودم مژدگانی به تو باد که فردا، ***اسب این خواجه سقط خواهد شدن*** و مردن. ***روز فردا سیر خور کم کن حزن*** و غصّه که گوشت اسب توراست ما از آن نمی‌خوریم. ***مر سگان را عید باشد مرگ اسب*** و مرگ خر. ***روزی وافر بود بی‌جهد و حسب*** و بی‌تعب. ***اسب را بفروخت چون بشنید مرد***، یعنی چون خواجه را این معنی استماع افتاد فی‌الحال اسب خویش بفروخت و آتش خسران در جان مشتری افروخت. ***پیش سگ شد آن خروس روی زرد*** که دروغ گفته شد رویش از این زرد گشت؛ لاجرم آن خواجه به قضا رضا نداند. ***روز دیگر همچنان نان را ربود***، به طریق معهود. ***آن خروس و سگ برو لب برگشود*** و گفت، ***کای خروسِ عشوه ده چندین دروغ***، چند می‌گویی دروغ. ***ظالمی و کاذبی و بی فروغ*** و بی‌نور. ***اسب کش گفتی سقط گردد کجاست***، استفهام انکاری است. ***کور اخترگوی و محرومی ز راست***، نابینا منجّمی و فال گوی و محرومی از راست. ***گفت او را آن خروس باخبر*** که مردن اسب دروغ من نیست، ***که سقط شد اسب او جای دگر***، زیرا ***اسب را بفروخت جست او از زیان***، خلاص گشت از زیان که ***آن زیان انداخت او بر دیگران***، لاجرم آن خواجه جست کرد و ضرر را بر دیگری انداخت و نیک خواهی به دیگران ننمود. این قصّه چنین شد ***لیک فردا استرش گردد سقط*** و هلاک. ***مر سگان را باشد این نعمت فقط***، همه سگان را کفایت کند که نعمت بسیارش. ***زود استر را فروشید آن حریص***، یعنی خواجه چون این قول خروش شنید زود استر را فروشید. ***یافت از غم وز زیان آن دم محیص*** و گریزگاه و در مال حرص نمود نه در اعمال. حسن بصری گفت ابن آدم یستقل ماله و لا یستقل عمله یفرح بمصیبة فی دینه و یجزع من مصیبه فی الدنیا. ***روز ثالث گفت سگ با آن*** (212a) ***خروس***، به خشم. ***ای امیر کاذبان با طبل و کوس*** و سردار دروغ گویان با طبل و علم. ***گفت او بفروخت استر را شتاب***، خروس گفت خواجه استر را فروخت و آن را سود پنداشت و زیان استر را همچون زیان اسب بر دیگری روا داشت. سعدبن‌مسعود گفت: اذا رأیت العبد تزداد دنیاه و تنقص آخرته و هو به راض فذلک المغبون الذی یلعب بوجهه و هو لا یشعر. ***گفت فردایش غلام آید مصاب*** و رنج رسیده و مرده خواهد شد. ***چون غلام او بمیرد نان‌ها*** و نعمت‌ها، ***بر سگ و خواهنده ریزند اقربا***، بر کلب و گدا ریزند خویشان. ***این شنید و آن غلامش را فروخت***، خواجه از خروس چون این سخن شنید غلام را نیز فروخت. ***رست از خسران و رخ را برفروخت*** واز این جهت فرّخ و شادی اندوخت. ابن آدم لو خاف من النار کما یخاف الفقر لنجا منها. ***شکرها می‌کرد و شادی‌ها که من***، مرهون است. ***رستم از سه واقعه اندر زمن***، یعنی بدانستن زبان خروس و سگ خلاص یافتم از سه زیان. در این زمان او نمی‌دانست که صاحب سعادت و اهل دولت آن کس است که به دنیا آخرت خرد و مال را بدانجا رسانند. نظم

بندیا توانی که عقبی خری　　بخر جان من ورنه حسرت بری

کسی گوی دولت ز دنیا برد　　که با خود نصیبی بعقبی برد

تا زبان مرغ و سگ آموختم، از موسی علیه‌السلام. ***دیدهٔ سوءالقضا را دوختم*** و پوشیدم. ***روز دیگر آن سگ محروم گفت***، یعنی روز چهارم آن سگ محروم از روزی به خروس عتاب آغاز نهاد و زبان به طعنه و تشنیع برگشاد، ***کای خروس ژاژها کو طاق و جفت.***

خجل گشتن خروس پیش سگ به سبب دروغ شدن در آن سه وعده

چند چند آخر دروغ و مکر تو ای خروس. ***خود نپرّد جز دروغ از وکر تو*** و از آشیانهٔ تو که در علامت نفاق است که رسول الله علیه‌السلام در بیان علامت منافق فرمود، اذا حدث کذب و اذا او تمن خان و اذا وعد خلفت. ***گفت حاشا از من و از جنس من،*** جواب خروس است که می‌گوید حاشا از من و از آن خروس که در عرش است ***که بگردیم از دروغی ممتحن***، آزموده شده. ***ما خروسان چون مؤذّن راست گوی*** در سخن ***هم رقیب آفتاب و وقت جوی***، ناظر طلوع آفتاب و جویندهٔ وقت نمایم. ***پاسبان آفتابم از درون***(213b) که به بانگ زدن قرب طلوع آفتاب را بیان می‌کنم. ***گر کنی بالا ما طشتی نگون*** و ما را بپوشی با طشت. بدین تقریب یک بیت می‌فرماید از معرفت ***پاسبان آفتابند اولیا،*** مرهون است. ***در بشر واقف ز اسرار خدا***، مراد از خروس اولیاست که وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ، سحرخیز باشند و منتظر طلوع و تجلّی حضرت حق شوند. پس خروس گفت ***اصل ما را حق پی بانگ نماز*** و اذان، ***داد هدیه آدمی را در جهاز*** و سازکار؛ لاجرم اولیا از بهر سازکردن آخرت مردمان را بیدار کنند. ***گر بناهنگام سهوی مان رود،*** بی‌دقت بانگ کنیم. ***در اذان آن مقتل ما می شود***، لفظ در اذان ظرف دواست، یعنی اگر ما به سهو و غلط بانگ بی‌وقت زنیم سبب کشتن ما گردد. ***گفت ناهنگام حی علی الفلاح***، لفظ گفت مضاف است. ***خون ما را می‌کند خوار و مباح*** که ما را کشند از بهر آن گناه که ما بی‌وقت به‌غلط بانگ زنیم. سر ما رود کی باشد که به قصد دروغ گوییم، اگر ما بدی را بوجود آریم مبتلای عذاب الیم شویم. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ان اشد الناس عذابا یوم القیمة من اعتقد الناس فیه خیرا و هو بخلاف ذلک. ***آنکه معصوم آمد و پاک از غلط***، یعنی انبیا بلکه حضرت محمد رسول‌الله علیه‌السلام. ***آن خروس جان وحی آمد فقط،*** پس از این قصّه را بیان کند. ***آن غلامش مرد پیش مشتری،*** آن غلام خواجه نزد مشتری بمرد. ***شد زیان مشتری آن یکسری*** و بالکلیّه. ***او گریزانید مالش را و لیک*** و ندانست که ***خون خود را ریخت اندریاب نیک*** و خوب بدان. ذوالنون‌مصری گفت: علامة سخط الله علی العبد خوفه من الفقر. ***یک زمان دفع زیان‌ها می شدی***، اگر بر زیان اسب صبر کردی باقی سلامت بماندی. ***جسم و مال ماست جان‌ها را فدای،*** مال ما اگر برود و جسم ما از ریاضت نزار گردد، جان را فدا باشد. ***پیش شاهان در سیاست گستری***، یعنی اگر در حبس و قید پادشاهی گرفتار شوی. ***میدهی تو مال و سر را می‌خری***، سر خود را از سیاست خلاص می‌کنی. ***اعجمی چون گشته‌ای اندر قضا***، چرا نادانی که در قضا، ***می‌گریزانی ز داور مال را***، که مال را از مالک حقیقی دریغ می‌داری.

خبر کردن خروس مرگ خواجه

لیک فردا خواهد او مردن یقین، خروس گفت به سگ، فردا خواجه بمیرد بی‌شک. چون او بمیرد ***گاو خواهد کشت او را در حنین،*** یعنی وارثان گاو سمین از بهر او قربانی کنند (213a) در آیین. ***صاحب خانه بخواهد مرد و رفت*** به آخرت، ***روز فردا نک رسیدت لوت زفت***. رسید تورا لوت و نعمت بزرگ. ***پاره‌های نان و لالنگ و طعام***. لالنگ به ترکی بشی ***در میان کوی یابد خاص و عام*** که بسیار پزند و بذل کنند. ***گاو قربانی و نان‌های تنک***، به ترکی یوفقه. ***مر سگان و سایلان ریزد سبک***، فاعل ریزد وارث مذکوراست. ***مرگ اسب و استر و مرگ غلام***، این مصراع مبتدا و ثانی خبر است. ***بد قضا گردان این مغرور و خام،*** قضاگردان ترکیب توصیفی

است. ***از زیان مال و درد آن گریخت،*** امّا ***مال افزون کرد و خون خویش ریخت*** به دست خود، یعنی اکنون دست قضا دامن آن مغرور برتافت و به هیچ حیله از دام اجل خلاص نخواهد یافت. گوییا آن ناشناس خودپرست و سررشته کار و راه از دست این قدر نمی‌دانست که بدین حیلت‌ها از چنگال قضا نتوان رست و همانا این نکته نمی‌شناخت که خرابی آب و گل معموری جان و دل است و هر مجاهده در طریق حق سبب مشاهدهٔ جمال مطلق شود. کسی که مالی دارد و آن را بذل کند خلاص جان حاصل کند و کسی که مال ندارد، اگر از قوّت بدن بذل کند، از عذاب آخرت خلاص یابد. چنان‌که می‌فرماید، ***این ریاضت‌های درویشان چراست،*** بدان ***کان بلا بر تن بقای جان‌هاست،*** لاجرم ***تا بقای خود نیابد سالکی*** در طریقت، ***چون کند تن را سقیم و هالکی*** به‌ریاضت. ***دست کی جنبد به ایثار و عمل،*** دست سخی کی بجنبد به ایثار سیم و زر. ***تا نبیند داده را جانش بدل،*** لاجرم کار هر واهب از بهر غرض و عوض باشد اما ***آنکه بدهد بی امید سودها*** و بی غرض. ***آن خدایست آن خدایست آن خدا،*** پس سر عاقل را هیچ عمل بی‌غرض نیست و هیچ هبه بی‌عوض نه. ***یا ولیِّ حق که خوی حق گرفت*** که به‌حکم تخلقوا باخلاق الله، واهب بی‌غرض شده است. ***نور گشت و تابش مطلق گرفت،*** عادت سلف چنین بود که چون کسی را دوستی بود، تفقّد احوال او می کرد. ***کو غنیّست و جز او جمله فقیر،*** به‌حکم وَاللَّـهُ الْغَنِيُّ وَأَنتُمُ الْفُقَرَاءُ، او توانگراست غیر او همه فقیر. ***کی فقیری بی‌عوض گوید بگیر*** که بذل بی‌عوض را غنای کلّی می‌باید. فقیر (214b) بی‌عوض بذل نتواند کرد و از صالحان کریمان باشند که در حالت مخمصه و احتیاج به‌حکم وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ، دوستان و دیگران را بر خود ترجیح کنند. ***تا نبیند کودکی که سیب هست،*** در عوض هبه. ***او پیاز گنده را ندهد بدست،*** یعنی کودکی که در دست او پیاز باشد آن را بی‌عوض ندهد، مگر در برابر او سیب دهند و همچنان ***این همه بازار بهر این غرض*** و از برای عوض، ***بر دکان‌ها شسته بر بوی عوض*** و از بهر رجاء بدل ***صد متاع خوب عرضه می‌کنند*** به خریداران. ***واندرون دل عوضها می تنند*** و تصوّر فائده‌ها می کنند اما صالحان که ترک ماسوی کرده‌اند. ***یک سلامی نشنوی ای مرد دین،*** مرهون است. ***که نگیرد آخرت در آستین،*** یعنی هرکس که از اهل دنیا به تو سلام می‌دهد از بهر غرض بود تا آشنا شود. پس از آن آستین تورا گیرد و از تو سودمند شود. چنان‌که عبدی نام شاعر گفته. نظم

سلامت می‌دهد عبدی مسکین سلام روستایی بی‌طمع نیست

بی‌طمع نشنیده‌ام از خاص و عام، مرهون است. ***یک سلامی ای برادر والسّلام،*** یکی خلاصهٔ کلام این است که سلام مردم جهان بی‌طمع نباشد. ***جز سلام حق هین آن را بجو،*** ای مرد نکو. ***خانه خانه جا به‌جا و کو بکو،*** ظرف جوست آنانکه از دنیا به آخرت دعوت کنند و از غنا به فقر و از معصیت به طاعت و از عزّت به ذلّت و از راحت به ریاضت خوانند، سلام حق رسانند و اکرام فقرا کنند. ***از دهان آدمی خوش مشام*** که تخلّق داشته است، به خلق ملک علّام. ***هم پیام حق شنودم هم سلام،*** از بهر شرف آنچنان انام. ***وین سلام باقیان بر بوی آن*** و بر شرف آن سلام مشکین ختام، ***من همی نوشم بدل خوشتر ز جان،*** ای سالک نیکونام. ***زان سلام او سلام حق شده است،*** از آن جهت سلامش سلام حق گشته است، ***که آتش اندر دودمان خود زدست*** که آتش عشق را بر خویشاوند زده و فنا و نیستی اختیار کرده‌است.

الحکایة

حکیم ترمذی گوید: هرچند با نفس بکوشیدم تا وی را بر طاعت راست دارم با او بر نیامدم و از خود نومید گشتم. گفتم خدای تعالی این نفس را بهر دوزخ آفریده است، دوزخی چه پرورم؟ به‌کنار جیحون رفتم و دوستی را گفتم تا دست و پای من ببست و برفت. آنگاه (214a) من خویشتن به پهلو بگردانیدم و به آب در افکندم تا

مگر غرقه شوم. آب مرا ببرد و بند دست و پای من گشاد و موجی برآمد و مرا به‌کنار انداخت. از خود نومید گشتم، گفتم: سبحان آن خدای که نفسی آفریده است که نه بهشت را شاید نه دوزخ را. در آن ساعت که من را اختیار فنا شد، سرّ من گشاده گشت، بدیدم آنچه من را بایست. ***مرده است از خود شده زنده برب،*** آن کس از خود مرده شده و به حضرت حق زنده گشته است. ***زان بود اسرار حقّش در دو لب***. پس تلف مال واسطهٔ مزید حیات است و هلاک تن رابطهٔ اشراقات جان روشن. چنان که گفته اند کلّ ما نقص من الظاهر اندرج فی الباطن و بالعکس کالیل و النهار. ***مردن تن در ریاضت زندگی است*** و حیات ابدیّه است. ***رنج این تن روح را پایندگی است*** و بقیاس می‌باید که به ریاضت و مجاهده و به صبر برخلاف نفس و مصابرهٔ تن را رنج کنی و نفس را بکشی تا حیات باقیهٔ جان یابی. چون حضرت مولانا چندین معارف فرمود، باز به حکایت عودت نمود. ***گوش بنهاده بدان مرد خبیث،*** گوش را به‌صوت خروس نهاده بود آن مرد مردار. ***می‌شنود او از خروسش آن حدیث*** که فردا خود بمیرد.

دویدن آن شخص به سوی موسی علیه‌السلام بزنهار چون از خروس خبر مرگ خود شنید

چون شنید آنها دوان شد تیز و تفت و به‌حرارت. ***بر در موسی کلیم الله رفت،*** یعنی آن مرد دنیادوست چون از مرگ خود خبر یافت به اضطراب تمام سوی موسی علیه‌السلام بشتافت. ***رو همی مالید در خاک او ز بیم*** و ناله و زاری را رسانید به تقدیم، ***که مرا فریاد رس زین ای کلیم*** که مرا مغیث شو از مردن ای کلیم رب. ***گفت رو بفروش خود را و بره،*** چنان‌که عادت خود را نیز بفروش و خلاص شو. ***چونکه استا گشته‌ای برجه ز چه،*** لفظ اول جیم عربی امر است و از جهیدن و لفظ ثانی به‌جیم عجمی مقصوراست از چاه. ***برمسلمانان زیان انداز تو*** به‌طریق معهود، ***کیسه و همیان‌ها را کن دوتو*** به نقود. چنان‌که زیان اسب و استر و غلام را بر دیگران انداختی و کیسه و همیان به بهای آن ساختی و این را ندانستی که، شعر

زیادة المرء فی دنیاه نقصان و ربحه غیر محض الخیر خسران(215b)

من درون خشت دیدم این قضا. به نور حق تعالی ***که در آینه عیان شد مر تورا*** که من در ابتداء کار پایانش می‌بینم، زیرا ***عاقل اوّل بیند آخر را بدل***. نظم

دل نهادم بر جفا چون دیدم آن قدّ بلند بر درخت آن به که بیند مرد عاقل چوب را

اندرآخر بیند از دانش مقل، کسی که ازعلم فقیر باشد او بعد از وقوع بیند. ***باز زاری کرد کای نیکوخصال*** و نیکوخو. ***مرمرا در سر مزن در رو ممال،*** من را سرزنش مکن و عیب من را بر روی من ممال. پس از آن آن مرد به الماس مژگان درر می‌سفت و در مخاطبهٔ کلیم کریم می‌گفت، ***از من آن آمد که بودم ناسزا*** که کل یعمل شاکلته. ***ناسزایم را تو ده حسن الجزا***، چون آن مرد چنین زاری نمود حضرت موسی علیه‌السلام در جوابش ***گفت تیری جست از شصت ای پسر،*** لاجرم ***نیست سنت کاید آن واپس به سر،*** عادت نیست که تیر رفته بازآید چنان که گفته‌اند، مصراع

تیر رفته ز شصت ناید باز

لیک درخواهم ز نیکو داوری و از حضرت حق جلّ و علا، ***تا که ایمان آن زمان با خود بری،*** که ایمان خواستن بهتر است از درازی عمر خواستن زیرا ***چونکه ایمان برده باشی زنده‌ای*** که حیات حقیقی آن است. ***چونکه با ایمان روی پاینده‌ای*** و بی‌پایان. ***هم در آن دم حال با خواجه بگشت،*** هم در آن حالت که خواجهٔ بی‌چاره با موسی کلیم در کلام بود حال متغیّر گشت و امارت ممات ظاهر شد. ***تا دلش شورید و آوردند طشت*** و عیان ظاهر گشت و از بهر قی‌کردن آوردند طشت. ***شورش مرگ است نه هیضهٔ طعام*** و نه از ناگواری خوردنی.

قی چه سودت دارد ای بدبخت خام که درد مرگ را دوا نباشد و تو که پیش از رسیدن مرگ عمل آخرت نکرده‌ای این شومی و خامی است. ***چارکس بردند تا سوی وثاق،*** چنان بیمار شد که همچو چارکس به خانه اش برده. ***ساق می‌مالید او بر پشت ساق،*** به‌حکم آیت سورهٔ قیامة وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ، به پیچید ساق آن محتضر به‌ساق او. ***پند موسی نشنوی شوخی کنی*** که موسی علیه‌السلام گفته بود رفتن این راه به پای هوس نیست و مصابرت بر جریان احکام قضا کار هرکس نی، تو پند اوی را نشنوی گستاخی کنی. ***خویشتن بر تیغ پولادی زنی،*** تیغ برّان خود از تیزی نمی‌پرهیزد و سر هرکسی را می‌برد (215a) و خونش ریزد. ***شرم ناید تیغ را از جان تو،*** بی‌توقف از تن جدا کند. ***آن توست آن ای برادر آن تو،*** چون پند رسول حق را نشنیدی تیغ او از آن تو است.

دعا کردن موسی علیه‌السلام آن شخص را تا به ایمان رود از دنیا

موسی آمد در مناجات آن سحر، چون حضرت موسی علیه‌السلام به‌مناجات حق‌تعالی آمد، گفت ***کای خدا ایمان از او مستان مبر*** تا به‌ایمان رود از دنیا. ***پادشاهی کن برو بخشا که او*** و آنچه لایق بزرگواری تو است آن را بکن که برو ببخشای. اگرچه او ***سهو کرد و خیره رویی و غلو*** و از حد گذشتن. ***گفتمش این علم نی در خورد تست،*** من گفته بودم او را دانستن زبان جانوران سزاوار نیست تورا، اما او ***دفع پندارید گفتم را و سست،*** دفع پندارید سخن من را و سست پنداشت. ***دست را بر اژدها آن کس زند*** و چنین امر خطیر را آن کس اقدام نماید، ***که عصا را دستش اژدرها کند*** و همچنین ***سرّ غیب آن را سزد آموختن*** و دانستن، ***که ز گفتن لب تواند دوختن،*** یعنی وقتی که داند صبر نماید و زبان را نگشاید. ***در خور دریا نشد جز مرغ آب*** که مرغ خانگی لایق دریا نیست. ***فهم کن والله اعلم بالصواب،*** لاجرم اسرار الهیه آن کس رواست که نگه دارد. باز حضرت موسی علیه‌السلام خطاب کرد به ملک وهاب، ***او به دریا رفت مرغابی نبود،*** آن کس به دریا رفت اما مرغ خانگی بود. پس حصّهٔ سالک در این قصّه آن است که تا سکون و وقار و تحمل و اصطبار در جریان قضاء پروردگار حاصل نکند، استکشاف غیوب از ولیّ مرشد که کلیم عهد و امین قلوب است طلب ننماید.

الحکایة

منکری از دور جای به‌امتحان بر سلطان‌العارفین ابویزید قدّس‌سره العزیز آمد و مسئله ای از طریقت برو گفت. این بر من پوشیده است، من را کشف گردان. آن شیخ آن انکار و امتحان پندارد و بدید گفت: برو به‌فلان کوه که در او غار است و در آن غار سردابه ایست از دوستان ما کسی در آنجا است، این مسئله را از او بپرس. مرد گفت: شاید. برفت. چون بدان غار شد و بدان سردابه فرو رفت کسی را ندید. تاریک بود زمانی قرار کرد زمین سردابه به حرکت آمد. بنگریست اژدرهایی دید دو چشم چون طاس خون. مرد (216b) عظیم بترسید و بی‌خویشتن خود را برون انداخت و بر در سردابه بیفتاد و یکتا کفش در آن سردابه رها کرد. زهره نداشت که دیگرباره بدانجا رود. پای برهنه بر شیخ بازآمد و بر دست و پای شیخ افتاد و توبه کرد. شیخ گفت سبحان‌الله تو کفش نمی‌توانی نگاه داشتن از هیبت مخلوقی، درهیبت خالق چگونه نگاه توانی داشت که آمده مرا فلان سر کشف کن. ***گشت غرقه دست گیرش ای ودود*** و چون حضرت موسی علیه‌السلام به حضرت حق‌تعالی چنین مناجات کرد. مناجاتش در محلّ اجابت افتاد.

اجابت کردن حق تعالی دعای موسی علیه‌السلام

گفت بخشیدم برو ایمان نعم، حضرت حق جلّ و علا به جناب موسی علیه‌السلام فرمود که بخشیدم ایمان به آن کس، ***ورتو خواهی این زمان زندش کنم*** و حیات دهم. ***بلکه جمله مردگان خاک را،*** اگر تو خواهی، ***این زمان***

زنده کنم بهر تورا، چون کلیم‌الله کلام کریم را شنید. ***گفت موسی این جهان مردن است***، جهان بقا نیست. ***آن جهان انگیز کانجا روشن است***، این جهان اگر ظرف باشد معنی این مصراع به ترکی، اوّل جهانده قوپر که او روشن در و اگر ظرف نباشد معنی این است اوّل جهانی قوپر که اول روشن و باقی در. ***این فناجا چون جهان بود نیست*** و محل قرار نه، ***بازگشت عاریت پس سود نیست***، لاجرم کار عاقل آن نیست که طلب فانی کند و عاریت را ملک باقی پندارد. ***رحمتی افشان بر یشان هم کنون***، مرهون است، ***در نهان خانهٔ کل لدینا محضرون*** که به حکم وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ، همه نزد تو حاضرند. ***تا بدانی که زیان جسم و مال***، یعنی سالک را شبهه نباشد که نقصان جسم و مال، ***سود جان باشد رهاند از وبال. پس ریاضت را به‌جان شو مشتری***، زیرا ریاضت و مجاهدهٔ ابدان صیقل آیینهٔ جان است. ***چون سپردی تن به‌خدمت جان بری***، چون تن به خدمت سپردی جان را سلامت بری. ***گر ریاضت آیدت بی‌اختیار***، به توفیق ملک جبّار. ***سر بنه شکرانه ده ای کامیار***، مطیع شو و شکرانه بده ای کامبین و کامکار. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، امّتی امّة مرحومة لا عذاب علیها فی الآخرة (216a) عجّل عقابها فی الدنیا لاذل والفتن. ***چون حقت داد آن ریاضت شکر کن*** که به جای عبادت و ریاضت و بدل طاعت و مجاهدت زیان و مصیبت داد تا سبب زیاده شدن فضیلت شود، پس برین نعمت شکر کن. ***تو نگردی او کشیدت ز امر کن***، چنان‌که در این حکایت آینده.

حکایت آن زنی که فرزندش نمی‌زیست بنالید جواب آمد که این عوض ریاضت تو است و به جای جهاد و مجاهدات است تورا

آن زنی هر سال زاییدی پسر، یعنی یک زن نامراد هر سال فرزند می‌زاد، به‌حکم خیرالنّساء الولود آن زن خیرالنّساء بود. ***بیش از شش مه نبودی عمرور***، اما فرزند بقای زندگانی نمی‌یافت و در پنج و شش ماه از این دار تباه به درگاه اله می‌شتافت. ***یا سه مه یا چار مه گشتی تباه. ناله کرد آن زن که افغان ای آله***، آن زن نامراد ناله و فریاد می کرد و می‌گفت، ***نه مهم بار است و سه ماهم فرح*** به فرزند، ***نعمتم زوتر رو از قوس قزح*** و ناپیدا شود زوتر از کمان رستم. ***پیش مردان خدا کردی نفیر***، مرهون است، ***زین شکایت آن زن از درد نذیر*** و ترساننده. ***بیست فرزند این چنین در گور رفت*** و بدین مدّت بمردند. ***آتشی در جان او افتاد تفت*** و گرم شد. ***تا شبی بنمود او را جنّتی***، شبی در خواب مشاهدهٔ باغ بهشت او را دست داد. ***باغی‌ای سبزی خوشی بی‌ظنّتی*** و بی‌بخل. اصحاب گفتند: یا رسول‌الله اخبرنا عن بناء الجنة. گفت: بناؤها لبنة من ذهب و لبنة من فضّه و ملاطها المسک الا زفر و ترابها الزعفران و حصاؤها اللؤلؤ والیواقیت. ***باغ گفتم نعمت بی‌کیف را***، از بهر تمثیل است، ورنه ***کاصل نعمت‌هاست و مجمع باغ‌ها***، نیست همچو باغ دنیا در لفظ بی‌کیف. اشارت است که مراد عاشقان از باغ و جنان جمال و کمال حضرت حق‌تعالی است. قطعه

ذوق نامش عاشق مشتاق را　　از بهشت جاودانی خوشتر است
گرچه در فردوس نعمت‌ها بسی است　　وصل او از هرچه دانی خوشتر است

ورنه لاعین رآت چه جای باغ که حدیث قدسی وارد است، اعددت لعبادی الصالحین مالا عین رآت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر؛ لاجرم جنت (217b) چنین است او چگونه باغ باشد. ***گفت نور غیب را یزدان چراغ***، حضرت ملک غفور در سورهٔ نور، نور غیب را چراغ گفت که فرمود: مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ . ***مثل نبود آن مثال آن بود***، عین او نیست همین مثل مجرّد است. ***تا برد بوی آنکه او حیوان بود***، تا بدین تمثیل نشان دریابد آنکه کم فهم باشد و به استماع اوصاف بهشت را داند که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، بموضع سوط فی الجنّة خیر من الدنیا و ما فیها. ***حاصل آن زن دید او را مست شد***. چنان‌که گفته‌اند اشتقاق اهل جنّت از جِنّت

است، به کسر جیم، زیرا اگر کسی جنت را دیدی مجنون گشتی؛ لاجرم چون آن زن جنّتِ با بهجت را دید، مست گشت. ***زان تجلّی آن ضعیف از دست شد*** و زمام اختیار او از دست رفت. در این تنبیه است که ضعیفان از تجلّی بهشت بیخود شدند، اما عاشقان جز تجلّی جمال مست نشوند. نظم

زاهدا دعوت مکن ما را بهفردوس برین که آستان همّت صاحب دلان زان برتر است

دید در قصری نبشته نام خویش و بر قصری بی‌قصور نام خویش نبشته دید. ***آن خود دانستش آن محبوب کیش*** و یقین دانست که آن فقیر ازان آن خوب دین است. ***بعد از آن گفتند این نعمت وراست*** و از آن کسی است، ***که بجان بازی بجز صادق نخاست***، که او به جانبازی به صدق برخاست است و مرتبهٔ شهادت یافته است. ***خدمت بسیار می‌بایست کرد*** و بسیار شداید و آلام می‌باید کشید. ***مر تورا تا برخوری زین چاشت خورد***، یعنی تورا بسیار ریاضت و عبادت بایستی تا بدین مقام رسیدی. ***چون تو کاهل بودی اندر التجا*** و پناه گرفتن به حضرت حق‌تعالی. ***آن مصیبت‌ها عوض دادت خدا*** که زیاده باشد اجر تورا. ***گفت یا رب تا به صد سال و فزون***، آن زن چون عوض مصیبت بدید زیاده شدن بلا خاست که گفت خداوندا سال‌های بسیار، ***این چنینم ده بریز از من تو خون***، در خواب چنین می‌گفت و بعد از آن ***اندر آن باغ او چو آمد پیش پیش***، در بهشت آن زن حدری بیشترک شناخت، ***دید در وی جمله فرزندان خویش***، همهٔ فرزندان گم شده را در آنجا یافت. ***گفت از من کم شد از تو کم نشد*** که در بهشت تو حاضرند. ***بی دو چشم غیب کس مردم نشد***، کسی که دو چشم غیب بین (217a) گشاده نباشد او مردم نیست. ***تو نکردی قصد و از بینی دوید***، ای که به حمّامی دموی مبتلایی چون تو در دفع و علاج آن قصد نکردی، اما بینی تو دوید و روان شد. ***خون افزون تا ز تب جانت رهید***، دم زاید از خمی جان تو خلاص یافت؛ لاجرم چون کسی توبه و انابت نکند و ریاضت بسیار نیاورد تا کفّارت ذنوب و رافع درجات باشد. ***مغز هر میوه بهست از پوستش***، یعنی اگر صورت از نظر فانی گشت، معنی باقی است. خوشا جانی که بی‌مزاحمت تن به جانان ملاقی است. چون وصل دوست دست دهد، حدیث هرچه غیر اوست مگوی. چون مغز معنی جلوه کند، دیدن دیدار پوست مجوی، زیرا مغز هر میوه به است از پوست. ***پوست دان تن را و مغز آن دوستش***، در این تنبیه است که سالک را می‌باید که طالب دیدار یار باشد. پس مرد طالب ***مغز نغزی دارد آخر آدمی***، مغز پاک دارد. ***یکدمی آن را طلب گر زان دمی***، رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، المؤمن اکرم علی الله تعالی من الملائکة الذین عبده لانّهم مجبولون علی الطاعة رکّب فی الملائکة عقل بلاشهوة و فی البهایم شهوة بلاعق و فی الآدمی کلهما فمن غلب عقله شهوته فهو اکرم علی الله من الملائکة و من غلب شهوته علی عقله فهو شرّ من البهایم.

درآمدن حضرت حمزه رضی الله عنه در حرب بی زره

اندر آخر حمزه چون در صف شدی، منقول است که آن سرور ارباب اقبال و قبول عمّ برگزیدهٔ حضرت رسول‌الله علیه السلام حمزه‌بن‌عبدالمطّلب رضی‌الله عنه و ارضا و جعل علی جنان موطنه و مثواه. در اواخر ایّام عمر چون در صف قتال شدی و به مصاف هیجا درآیدی، ***بی زره سرمست در غزو آمدی***، بی زره و جوشن همچو اشتر مست برآمد و خویشتن بر تیغ تیز زدی. ***سینه باز و تن برهنه پیش پیش***، سینه گشاده و تن عریان بیشتر رفتی، ***در فکندی در صف شمشیر خویش***، لفظ مفعول درفکندی است. ***خلق پرسیدند کای عمّ رسول***، یعنی اصحاب از کار او ترسیدند و از او پرسیدند، ***ای هزبر صف شکن شاه فحول***، ای شیر صف شکن و شاه نران. ***نی تو لاتلقوا بایدیکم الی***، مرهون است، ***تهلکه خواندی ز پیغام خدا***، استفهام انکاری است یعنی ای امیر ما می‌دانیم که از نهی وَلَا تُلْقُوا(218b) بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ آگاهی، بلکه واقف از جمیع اسرار این راهی. ***پس چرا تو خویش را در تهلکه*** و هلاک شدن، ***می دراندازی چنین در معرکه*** و جای جنگ. ***چون جوان بودی و زفت***

و سخت زه، وقتی که زه کمان تو سخت بود و کمان سخت را کشیدی و تو در کمال قوّت بودی، ***تو نمی‌رفتی سوی صف بی‌زره***، یعنی بی‌زره در صف قتال درنمی‌آمدی. ***چون شدی پیر و ضعیف و منحنی*** و دوتا، ***پرده‌های لاابالی می‌زنی*** و دعوی بی‌باکی می‌کنی. ***لاابالی وار با تیغ و سنان***، همچو بی‌باکان با شمشیر و نیزه، ***می‌نمایی دار و گیر امتحان*** و جنگ و آزمودن در این زمان. ***تیغ حرمت می ندارد پیر را*** که پیر را نیز می برد. ***کی بود تمییز تیغ و تیر را*** که اینان پیر و جوان را فرق نمی‌کند. ***زین نسق غمخوارگان بی‌خبر***، از این اسلوب مشفقان بی‌خبر از حال امیر حمزه، ***پند می‌دادند او را از غیر***، به‌کسر غین معجمه جمع غیر است.

جواب حمزه رضی‌الله عنه مر خلق را

گفت حمزه چونکه بودم من جوان، حضرت حمزه رضی‌الله عنه در جواب قوم گفت: در ایام جوانی هنوز در عالم غیب معانی بر روح جان من نگشوده بود. ***مرگ می‌دیدم وداع این جهان*** و در چشم من وداع این عالم مرگ جان گداز می‌نمود. همچنین که در شکم مادر چنان پندارد که اگر از او بیرون رود هرگز مسکن و خوردنی نیابد، غافل از آنکه چون بیرون آید مکان فراخ یابد. هیچ نسبت با شکم مادر ندارد و به‌محلّ نورانی آید که در او نعمت‌های بی‌حساب حاضراست. اگر وقتی که در شکم مادراست این حال را ندانستی، خود طالب بیرون آمدن بودی. حال اهل دنیا نیز در دنیا چنین است. شعر

مرگ حیات است حیات است مرگ عکس نماید نظر کافری

سوی مردن کس برغبت کی رود، هیچ کس سوی مرگ برغبت نرود. ***پیش اژدرها برهنه کی شود*** و پیش اژدرها عریان کی گردد. ***لیک از نور محمد من کنون***، ولی چون حالی پرتو نور محمدی علیه‌السلام بر جان من تافته است، ***نیستم این شهر فانی را زبون*** و مغلوب دنیای دون. ***از برون حس لشکرگاه شاه***، بیرون از حس ظاهر لشکرگاه حضرت آله، ***پر همی‌بینم ز نور حق سیاه*** (218a) ارواح انبیا و اولیا را در عالم الهی مشاهده می‌کنم چنان که ***خیمه در خیمه طناب اندر طناب***، رسن خیمه در رسن خیمه می‌بینم، ***شکر آنکه کرد بیدارم ز خواب***، از غفلت مرا بیدار ساخت.

الحکایة

عمربن‌عبدالعزیز که در مرض موت بود و مشاهدهٔ مقام کرده طبیب در آمد و گفت یا امیرالمؤمنین علاجت بکنیم، زیرا می‌ترسیم که مرگ رسد. گفت والله لو علمت شفائی عند شحمة اذنی ما رفعت یدی الی اذن. پس کسی که بیدار شود و مقام خود بیند طالب مرگ گردد نه هارب. ***آنکه مردن پیش چشمش تهلکه است*** که هنوز چشم او گشاده نیست. ***امر لاتلقوا بگیرد او به‌دست***، حکم وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ را به دست گیرد و بدین محکم تشبّث کند. ***وانکه مردن پیش او شد فتح باب*** و رفتن به جای فراخ، ***سارعو آید مر او را در خطاب***، به‌حکم آیهٔ سورهٔ آل عمران، وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ. او را نهی لاتلقوا این است که بلکه امر سارعوا وارد است. ***الحذر ای مرگ بینان بارعوا***، بلند شوید، ***العجل ای حشربینان سارعوا***، شتاب کنید. ***الصّلا ای لطف بینان افرحوا***، شاد شوید، ***البلا ای قهربینان اترحوا***، اندوهناک شوید. ***هرکه یوسف دید جان کردش فدا***، که هرکه را خوب دید جان فدا کرد او را. ***هر که گرگش دید برگشت از هدا***، او روی گردانید از راه راست. ***مرگ هرکس ای پسر همرنگ اوست***، به‌حکم آنکه در خبر آمده است که یموت ابن آدم علی ما عاش علیه. مفارقت از این عالم و ممات آینه است چهره نمای. صفات پیش دشمن دشمن و بر دوست دوست ؛ لاجرم که به اخلاق حمیده آراسته باشد و به صفات پسندیده پیراسته بود جمال خوب و رخسارهٔ محبوب و صفات خویش در آینهٔ ممات مشاهده نماید. چنان‌که می‌فرماید، ***پیش ترک آینه را خوش***

رنگی است، اما هرکه به اتّباع نفس و هوا آلوده بود و پای بیحد در پی روی شیطان فرسوده شود. هنگام وفات چهرهٔ مکروه صفات و روی مصوب سمات خویش در مرآت ممات معاینه می‌بیند. ***پیش زنگی آینه هم زنگی است،*** لاجرم حبّذا خوش روی و پاکیزه خویی که در آینهٔ ممات همه جمال محبوبی خود بیند که فرح بر فرحش بیفزاید (219b) و ناخوشا حال زشت صورتی و کریه سیرتی که در صفات آینه وفات همه طلعت معنوی خویش مطالعه کند؛ لاجرم ترح بر ترحش پدید آمد. پس هرکه در آینهٔ روی جهان آرای یوسف بیند جان به آسانی بر روی جانان برافشاند و هرکه در آن مرآت صورت گرگی مشاهده کند در مجاهده چون خر در گل فروماند. ***آنکه می‌ترسی ز مرگ اندر فرار*** و در گریختن، قال رسول‌الله علیه‌السلام: من احبّ لقاءالله احبّ الله لقائه و من کره لقاء الله کره الله لقائه. یعنی من ترک الدنیا و آثر الآخره احب اله لقائه و الکراهة بالعکس او احبّ لقاء الله عند النّزع لرؤیته درجته احب الله ان یغیض علیه رحمته و من کره لقاءالله فیه لرؤیته درکته بعدّه الله عن رحمته. ***آن ز خود ترسانی ای جان هوش دار*** و این را بدان‌که ***روی زشت توست نی رخسار مرگ،*** زیرا ***جان تو همچون درخت و مرگ برگ*** از تو رسته است. ***از تو رستست ار نکویت ار بد است،*** خواه نیک باشد و خواه بد، ***ناخوش و خوش بر ضمیرت از خود است،*** خوب و زشت هر فکر تو از تو است. ***گر بخاری خسته‌ای خود کِشته‌ای،*** اگر بخاری مجروح شوی، آن خار را تو کشته و زراعت کرده باشی. ***ور حریر و قزدری خود رشته‌ای*** واگر در حریر و قزی رشته‌ای او را تو رشته‌ای. ***لیک نبود فعل همرنگ جزا،*** یعنی افعال نیک و بد چون دانه است که در دنیا که مزرعهٔ آخرت توست کاشته‌ای و از هر تخمی برخورداری. امید داشته‌ای. اگر جو کاشته‌ای درویدن گندم محال است و اگر تخم حنظل، نی‌شکر طمع داشتن عین ضلال؛ اما چنان‌که دانه‌ای سخت مشابه میوه و شاخ و برگ و درخت نیست. ***هیچ خدمت نیست همرنگ عطا،*** هیچ عبادت مانند نوال و عطا نیست. ***مزد مزدوران نمی‌ماند به‌کار،*** اجرة اجیران نمی‌ماند به‌کار ایشان، ***کان عرض وین جوهر است و پایدار*** که عمل عرض فانی و اجرة جوهر باقی است. ***آن همه سختی و زورست و عرق،*** همه کار سختی و مشقّت و و زور است و خوی عرق کردن، ***وین همه زرّ است و سیم است و طبق،*** اجرة کار سیم و زر است و نعمت. ***گر تورا آید ز جایی تهمتی،*** اگر به‌تو از کسی و محلی تهمتی آید، ***کرد مظلومت دعا در منحنی،*** مظلومی بر تو دعا کرده (219a) است. در بلا و محنتی که از تو به او رسیده‌است، دعاء او کارگر شده‌است. رسول‌الله علیه‌السلام، معاذبن‌جبل را به سوی یمن قاضی فرستاد و گفت یا معاذ، اتق دعوة المظلوم فانّه لیس بینه و بین الله حجاب. ***تو همی گویی که من آزاده‌ام،*** یعنی ***بر کسی من تهمتی ننهاده‌ام،*** این تهمت به من از چه جهت ***تو گناهی کرده‌ای شکلی دگر***[۲۴۹]. ***دانه کشتی دانه کی ماند ببر،*** زراعت دانه کردی آن دانه مشابه نیست به میوه. ***او زنا کرد و جزا صد چوب بود،*** کسی زنا کند به‌حکم الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ، او را صد چوب می‌زنند. ***گوید او من کی زدم کس را به‌عود،*** او گوید من کسی را چوب نزدم، چرا به من چوب زنند. ***نه جزای آن زنا بود این بلا،*** چوب زدن جزای زنا نیست، اما ***چوب کی ماند زنا را در خلا*** و جزای عمل که در دنیا رسد از عذاب آخرت خلاص یابد که در خبر است، من لم یقم حدّه فی الدّنیا فانّما یضرب یوم القیمة بسیّاط من النار علی مشهد الخلایق. پس اگر خواهی که از همه بلای دنیا و عذاب آخرت خلاص شوی از همه گناهها پاک شو که گفته اند لا ینفع التّوبة من ذنب مع ارتکاب ذنب آخر. ***مار کی ماند عصا را ای کلیم،*** همچنین ***درد کی ماند دوا را ای حکیم،*** یعنی در میان هردو مشابهت نیست. ***تو به جای آن عصا آب منی،***

---

[۲۴۹] در متن نیامده است

مرهون است، ***چون بیفکندی شد آن شخص سنی*** و مرد بلند و نیک. ***یار شد یا مار شد آن آب تو،*** یعنی اگر در محل حلال بودی یار شدی و چون در محلّ حرام مار شد. ***زان عصا چون است این اعجاب تو*** و شگفت داشتنت؛ لاجرم جزای آن عمل را بینی، اگرچه اندک باشد ضایع نشود، بلکه چیزی از فقیری به‌هنر از صدقات کثیره است. چنان‌که در خبر است، درهم صدقه یغلب الغا. اصحاب گفتند: کیف یا رسول‌الله؟ گفت: رجال معه السوف و رجل لیس معه درهم غیره فتصدّق به و صبر. ***هیچ ماند آب آن فرزند را،*** استفهام انکار است. ***هیچ ماند نی شکر مر قند را***، یعنی آب فرزند را و نی‌شکر قند را مشابه نیست. ***چون سجودی یا رکوعی مرد کشت،*** یعنی زراعت عبادت کرد، ***شد در آن عالم سجود او بهشت***، او را بدل عبادتش منزل ساختند در بهشت. ***چونکه پرید از دهانش حمد حق*** که در حدیث آمده است هر حمدی و تسبیحی که در صفات باری بر زبان جاری گردد (220b) ***ورغ جنّت ساختش ربّ الفلق*** و خداوند صباح طایری از طایران قدسی و مرغی از مرغان فروسی کند. در خبر است، من قال لا اله الا الله خرج من فمه طایر اخضر له جناحان ابیضان مکللان بالدرّوالیاقوت فعرج الی السّما فیسمع له ذوی تحت العرش کدوی النحل فیقال له اسکن فیقول لا حتی یغفر لصاحبی فیغفر لقائلها ثم یجعل بعده لذلک الطایر سبعون لسانا یستغفر لصاحبه الی یوم القیمة فاذا کان یوم القیمة جاء ذلک الطایر فاخذ بید صاحبه حتّی یکون فائدته و دلیله الی الجنّة. ***حمد و تسبیحت نماند مرغ را،*** در صورت ***گرچه نطفهٔ مرغ باد است و هوا،*** یعنی اگرچه اصل باد است، چنان‌که اصل آدم خاک است. ***چون ز دستت رست ایثار و زکات***، چون از دست تو رسته است صدقه و زکات، ***گشت این دست آن طرف نخل و نبات*** که از آن برخواهی خورد در جنّات و در ظلّ آن درخت باشی در عرصهٔ عرصات، المؤمنون فی ظلّ صدقتهم. ***آب صبرت جوی آب خلد شد***، به‌حکم سورهٔ محمد علیه السلام، فِيهَا أَنْهَارٌ مِّن مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى ۖ وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ ۖ انهار جنّت که از آب و شیر و خمر و انگبین است، منبع آنها صبر صابران و محبّت عاشقان و شوق صادقان و ذوق طاعت مطیعان است. پس صبر تو منبع نهر آب است در جنّت. ***جوی شیر خلد معر توست و ود***، یعنی منبع لبن مهر و محبّت تواست. ***ذوق طاعت گشت جوی انگبین***، ذوق عبادت تو منبع نهر عسل است. ***مستی و شوق تو جوی خمر بین***، مستی عشق و شوق تو منبع خمراست. ***این سبب‌ها آن اثرها را نماند***، یعنی در ظاهر مشابهت ندارد. ***کس نداند چونش جای آن نشاند***، کسی نداند که این را به جای آن نشاند. ***این سبب‌ها چون به‌فرمان تو بود***، چون صبر و محبّت و ذوق طاعت و شوق حضرت در تصرّف تو است، چون به کسب اینها کوشش نما. ***چارجو هم مر تورا فرمان نمود***، انهار بهشت مطیع تو شوند. ***هر طرف خواهی روانش می‌کنی*** و جاری سازی. ***آن صفت چون بد چنانش می‌کنی***، حاصل آن است که این (220a) سبب‌ها اگرچه مشابه آن جزاها نیست، اما حالیا زمام اختیار در دست داری و راه فرمان بری سپاری و به دست ارادت زمان همّت سوی طاعت کشی و در صبر و محنت کوشی و شراب شوق و ذوق چشی. هر آینه جزاهای این صفات و مسبّبات این سمات نیز بعد از ممات در سلک فرمان تو باشند. ***چون منیّ تو که در فرمان تست***، چون به‌حکم نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ، به محل حراثت نهی، ***نسل آن در امر تو آیند چست***، یعنی ***می‌دود بر امر تو فرزند نو*** و گوید، ***که منم جزوت که کردی اش گرو***، رهن در شکم مادر. ***آن صفت در امر تو بود این جهان***، این سبب‌ها که در این جهان در تصرّف تواست، ***هم در امر توست آن جوها روان***. همچنان ***آن درختان مر تورا فرمان برند*** و مطیع شوند، ***کان درختان از صفات با برند*** و میوه دارند. ***چون به‌امر توست اینجا این صفات*** و مطیع شوند به تو در دنیا. ***پس در امر توست آنجا آن جزات*** و به‌فرمان تواست در آخرت آن جزاهای تو. ***چون ز دستت زخم بر مظلوم رست***،

آن گناه که از دست تو پیدا شد که بهمظلوم ظلم رسانیدی. ***آن درختی گشت از او زقّوم رست***، زیرا میوهٔ بدی بد است. زقّوم درختی است که میوهٔ او نزل اهل جهنم بود. چنانکه حق تعالی درسورهٔ والصّافات فرمود، أَذَٰلِكَ خَيْرٌ نُّزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِّلظَّالِمِينَ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُون يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ. غذای عاصیان زقّوم خواهد شد. ***چون ز خشم آتش تو در دل‌ها زدی*** و دل‌ها را به آتش سوختی. ***مایهٔ نار جهنم آمدی***، زیرا ***آتشت اینجا چو آدم سوز بود***، مردمان را بسوزد، ***آنچه از وی زاد مردافروز بود***، از آنکه نتیجهٔ هر جزو به‌اصل او ماند. آتش تو قصد مردم می‌کند که دیگران را می‌سوزد. ***نار کز وی زاد بر مردم زند***، او نیز تورا سوزد. ***آن سخن‌های چو مار و کژدمت***، آن سخن‌های تو که همچو مار و کژدم مردم را می‌رنجاند. ***مار و کژدم گشت و می‌گیرد دمت***، بضمّ دال. رسول‌الله علیه‌السلام گفت: من المفلس من امتی الذی تأتی یوم القیمة بصلوة و زکوة و قیام و یأتی قد شتم هذا و قذف هذا و اکل مال هذا و سفک (221b) دم هذا و ضرب هذا و یعطی هذا من حسناته و هذا من خسناته فان فنیت حسناته قبل ان یقضی ما علیه اخذت من خطایاهم فطرحت علیه ثم طرح فی النار. ***اولیا را داشتی در انتظار*** که ایشان تورا به توبه و طاعت دعوت می‌کنند، تو می‌گویی که فردا یا پس فردا کنم. ***انتظار رستخیزت گشت یار***، از این جهت روز قیامت در انتظار یار تو شود. ***وعدهٔ فردای پس فردای تو***، رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، هلک المستوفون قلیل ماالمستوفون قال الذیت یقولون اتوب غدا او بعد غد و فرمود، ان اکثر صیاح اهل النار من التسویف. پس تأخیرهای تو ***انتظار حشر آمد وای تو***، زیرا ***منتظر مانی در آن روز دراز*** و در قیام قیامت.

الحکایة

یحیی‌بن‌معاذ گفت: اخوانی الویل لکم من یوم کان مقداره خمسین الف سنة مما تعدّون. ***در حساب و آفتاب جان گداز***، در حساب منتظر باشی که در آن روز آفتاب به آسمان دنیا فرود آید و شدّت حرارت او جگرها سوزد و جان‌ها گدازد. ***کآسمان را منتظر می‌داشتی*** در تأخیر توبه، زیرا اهل سما بلکه همهٔ اشیا منتظرند که بندهٔ گریخته به آستان حضرت حق‌تعالی آید که خدای‌تعالی از توبهٔ بنده شاد شد و چنان که عبدالله‌بن‌مسعود رضی‌الله عنه از رسول‌الله علیه‌السلام روایت می‌کند که گفت رسول‌الله اخرج بتوبة احدکم من رجل خرج بارض مهلکة معه راحلته علیها طعامه و شرابه و زاده و ما یصلحه فاضلّها مخرج فی طلبها حتی اذا ادرکه الموت و لم یجدها فقال ارجع الی مکانی الدی اضللتها فیه فاموت فیه فاتی مکانه فغلبته عینه فاستقیظ فاذا راحلته عند راسه علیها طعامه صدق رسول‌الله. ***تخم فردا ره روم می‌کاشتی*** و هرکه تورا پند گفت برو خشم گماشتی. ***خشم تو تخم سعیر دوزخ است***، خشم تو آتش فروز جهنّم است. ***هین بکش این دوزخت را کین فخ است*** و در خبر است، ما اغضب احد الا اشفی علی جهنّم. ***کشتن این نار نبود جز بنور***، چنان که ***نورک اطفأ نارنا نحن الشکور***، یعنی چنان که کشتن نار آخرت به نور ایمان و طاعت باشد که حضرت رسالت پناه علیه‌الصلوة و السلام فرمود که دوزخ مؤمن را گوید، جز یا مؤمن فانّ (221a) نورک قد اطفأ ناری. همچنین کشتن آتش غضب به نور دین می‌شود. ***گر تو بی‌نوری کنی حلمی به دست***، یعنی تحصیل نور می‌باید تا نار خشم کشته شود و حلم مقرر گشته؛ پس اگر تو بی‌نوری حلم را به دست آری و تکلّف می‌کنی، ***آتشت زنده است در خاکستراست***، پوشیده باشد به اندک بهانه پیدا می‌شود. چنانکه گفته‌اند، نظم

مرا چو سوختی بر من منه دست که در خاکستر من آتشی هست

پس از آتش پوشیده امن نیست آن را کشتن می‌باید. ***آن تکلف باشد و روپوش هین،*** غافل مباش. ***نار را نکشد به غیر نور دین،*** لاجرم ای مرد یقین. ***تا نه بینی نور دین ایمن مباش*** از شر آتش، ***که آتش پنهان شود یک روز فاش*** و سوزد. ***نور آبی دان و هم بر آب چفس*** و آن آب را که نور دین است بگیر. ***چونکه داری آب از آتش مترس،*** از آنکه آب آتش را می‌کشد. چنان‌که می‌فرماید، ***آب آتش را کشد که آتش بخو،*** لفظ که آتش بخو، مرهون است. ***می‌بسوزد نسل و فرزندان او،*** یعنی آب آتش را از آن جهت می‌کشد که آتش فرزندان آب را که درختان است بسوزد. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من کفّ غضبه کفّالله عنه عذابه. ***سوی آن مرغابیان رو روز چند،*** یعنی نور دین که آب است و با او آتش کشته شود آن را تحصیل آن به مقارنت اهل آب است. پس به جانب ایشان می‌باید رفت. ***تا تورا در آب حیوانی کشند،*** لاجرم طریقت بی‌مرشد میسّر نشود. چنان‌که شخصی در خلوت نشیند و بگوید که از خود درد بی‌حاصل کنم، نتواند به خلاف آنکه روزی چند نزد استاد باشد، اما استاد را از غیر فرق می‌باید کرد و لهذا می‌فرماید، ***مرغ خاکی مرغ آبی هم تنند*** و مانند یکدیگرند در تن. ***لیک ضدانند آب و روغنند،*** مخالف یکدیگرند از روی معنی. ***هر یکی مر اصل خود را بنده‌اند*** و تابع اصل خویش‌اند و به جانب خود گشته‌اند. شعر

هر طائفه‌ات به جانب خویش کشند زاغت سوی ویران و طوطی سوی قند

احتیاطی کن بهم مانندەاند، تا که مرغ خاکی را مرغ آبی نپنداری، زیرا مشابه یکدیگرند. ***همچنان که وسوسه و وحی الست،*** چنان‌که وسوسهٔ شیطانیّه و وحی الهیه، ***هردو معقولند لیکن فرق هست،*** در میان این دو؛ یعنی وحی الهی بر خیر دلالت کند که ظاهرش هم باطنش خیراست و شیطان صالحان را به صورت خیر وسوسه کند و بدین شیوه در شر اندازد؛ لاجرم (222b) احتیاط باید کرد تا ظاهر و باطن تورا معلوم نشود، بدان اقدام نکنی. مثلا گاه باشد که شیطان صالحی را وسوسه کند که گوید چون تو بمیری ثواب تو منقطع گردد، امّا اگر اوقاف و صدقات جاریه بودی ثوابت ابدی بماندی. در این بهانه دل صالح را مایل گرداند. چون حبّ دنیا در دل او قرار گیرد از زمرهٔ اهل دنیا شود و جمع مال کند. ***هر دو دلالان بازار ضمیر،*** وحی و وسوسه دلّالان بازار ضمیرند. ***رخت‌ها را می‌ستانند ای امیر،*** متعاع‌ها را مدح کنند، امّا ***گر تو صرّاف دلی فکرت شناس*** و اهل بصر و بصیرتی، ***فرق کن سرّ دو فکرت چون نخاس،*** همچو برده فروش. در خبر است که یؤتی یوم القیمة باقوام اعمالهم کجبال تهوتة فیؤمر بهم الی النار. گفتند: یا رسول‌الله مصلّین. گفت: نعم یصلون و یصومون و یقومون اللیل. فاذا عرضت لهم من الدنیا شیء و ثبو علیه. ***ور ندانی این دو فکرت از گمان*** و تمییز نتوانی کرد. ***لاخلابه گوی و مشتاب و مران،*** نیست فریفتن بگو چنان که آن صحابی را حضرت رسالت پناه علیه‌السلام تعلیم کرده بود که چنین بگوید؛ یعنی اهل‌الله و مرشد صادق را از دروغ گوی و مرایی فرق کن. اگر نتوانی اتباع کلّی مکن و متوقف باش و مخیّر شو تا عقد مبایعت را باز بشکنی.

حیلهٔ دفع مغبون شدن در بیع و شرا

آن یکی یار پیمبر را بگفت، از ابن عمر رضی‌الله عنهما مروی است که مردی از اصحاب نام او ختیان‌بن‌منقذ بود، پیغامبر علیه‌السلام را گفت: ***که منم در بیع‌ها با غبن جفت،*** یا رسول‌الله انی اخدع فی البیع. ***مکر هرکس کو فروشد یا خرد*** و فریفتن هرکس که او یا فروشد به من یا خرد از من، ***همچو سحراست و ز را هم می‌برد،*** پس رسول‌الله علیه‌السلام، ***گفت در بیعی که ترسی از خرار*** و فریفتن، ***شرط کن سه روز خود را اختیار،*** رسول‌الله علیه‌السلام آن صحابی را گفت: اذا بایعت فقل لاخلابة؛ لاجرم تو نیز ای سالک طریقت مرشد صادق را از دروغ گوی و فریبنده فرق کن. اگر نتوانی استعجال مکن و صبر و تأنّی پیشه کن زو در هر کار اندیشه. ***که***

تأنی هست از رحمن یقیم که به‌موجب التأنی من الرحمن، از حضرت حق تعالی است. ***هست تعجیلت ز شیطان لعین***، به‌حکم العجلت من الشیطان، استعجال از شیطان است. ***پیش سگ چون لقمه‌ای نان افکنی***، مرهون است. ***بو کند آنگه خورد ای معتنی***، به عین مهمل است (222a) از اعتنا است، به معنی احتیاط. ***او به بینی بو کند ما با خرد***، سگ به بینی بو کند ما به عقل بو کنیم. ***هم ببوییمش به‌عقل منتقد***، در اصل به کسر قاف بود، اما فارسی اسم فاعل را با فتح ماقبل الآخر خواندن است همچو کافر و قافیه بر فتح ماقبل آخر راست شود و این لغت از انقاد است. یقال انتقد الدرّاهم ای اخرج منها الزّیف یا انقادا، اصطلاح است؛ مثلا انتقد علیه می‌گویند به‌معنی غش او را گرفت. در سخن یعنی اعترض علیه. ***با تأنّی گشت موجود از خدا***، اسم گشت این زمین و چرخ‌ها است. ***تا به شش روز این زمین و چرخ‌ها***، یعنی حق تعالی زمین و آسمان را در شش روز آفرید که اینها از وی به تأنّی موجود شد. اگرچه قادر بود که به امر کن در یک نفس همه را موجود کند. چنان‌که می‌فرماید، ***ورنه قادر بود کو کون فیکون***، به‌حکم إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ. ***صد زمین و چرخ آوردی برون***، از کتم عدم، ***آدمی را اندک اندک آن همام***، مرهون است. ***تا چهل سالش کند مرد تمام***، چون فرزند آدم به چهل سال رسد عقل او کمال گیرد و همچنین چون چهل سال عبادت کند وصول کلّی به محصول پیوندد. ***گرچه قادر بود که اندر یک نفس***، مرهون است، ***از عدم پرّان کند پنجاه کس***، زیرا ***عیسی قادر بود کو از یک دعا*** در یک نفس، ***بی توقف برجهاند مرده را***[۲۵۰]، ***خالق عیسی نتواند که او***[۲۵۱] حق‌تعالی چرا نمی‌تواند که او، ***بی توقّف مردم آرد تو به تو***، لاجرم مقرر است قدرة او، اما کاردرانی تأنی نمی‌کند که گفته‌اند، شتاب نمی‌باید مگر در پنج چیز. طعام مهمان و تجهیز مردگان و نکاح دختران و گذاردن وام و توبه از عصیان. ***این تأنی از پی تعلیم تو است***، این معنی را که حضرت مولانا می‌فرماید اهل تفسیر در تفسیر آیت سورهٔ اعراف بیان کرده‌اند که إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّـهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ. حکمت تأنی تعلیم بندگان است که ***طلب آهسته باید بی سکست*** وبی کسب پس سالک را می‌باید که آهسته‌آهسته درعمل و طاعت باشد. اگرچه آن عمل اندک بود، سبب نظافت و سعادت است. چنان‌که ***جوی یک کوچک که دایم می‌رود***، نهر صغیر که دایم روان است. ***نی نجس گردد نه گنده می شود***، زیرا ماء جاری متجنّس نشود. ***زین تأنّی زاید اقبال و سرور***، دولت و فرح. ***این تأنّی بیضه دولت چون طیور***، چنان‌که مرغان از بیضه برون (223b) آید دولت و سعادت نیز از تأنی پیدا شود. ***مرغ کی ماند به بیضه ای عنید***، مرغ به بیضه مشابه نیست ای معاند. ***گرچه از بیضه همی‌آید پدید***، لاجرم از هر عضوی تواثر عمل پیدا خواهد شد از خیر و شر بی‌مشابهت ظاهر. ***باش تا اجزای تو چون بیض‌ها*** از اعمال، ***مرغ‌ها زایند اندر انتها***، اگرچه اعضای مردم را مشابهت هست، اما موافقت نیست به آثار. ***بیضهٔ مار ارچه ماند در شبه***، مرهون است. ***بیضیهٔ گنجشک را دور است ره*** که به هر یکی دیگراست، ***دانهٔ آبی به دانهٔ سیب نیز***، مرهون است، ***گرچه ماند فرق‌ها دان ای عزیز***، یعنی دانه به‌دانهٔ سیب مشابه می‌نماید، امّا در میوه فرق بسیار است. ***برگ‌ها همرنگ باشد در نظر***، برگ‌های درختان اگرچه در رنگ مشابه‌اند به یکدیگر در نظر، اما ***میوه‌ها هریک بود نوعی دیگر***، لاجرم همهٔ مردمان در صورت انسانیّه یکسانند، امّا بعض اهل سعادت و بعض اهل شقاوت است. یا همهٔ مسلمانان یک سیرت دارند در اسلام، اما بعض مطیع و بعضی عاصی است. یا همه مطیعان اهل طاعتند، اما بعض مخلص و بعض مرایی چنان که می‌فرماید، ***برگ‌های***

---

[۲۵۰] در متن نیامده است

[۲۵۱] در متن نیامده است

جسم‌ها مانندەاند و مشابه یکدیگر که ***لیک هر جانی بریعی زندەاند*** و حاصل و نتیجهٔ هر یکی نوعی دیگر است. ***خلق در بازار یکسان می‌روند*** و به یک نسق می‌دوند، ***آن یکی در ذوق و دیگر دردمند***، کسی که مال و متاع دارد خونش دل است، کسی که ندارد دل ریش. در بازار دنیا حال مردمان چنین است. ***همچنان در مرگ یکسان می‌رویم***، اما ***نیم در خسران و نیمی خسرویم***، در بازار آخرت که فریق الجنة و فریق السعیر.

وفات یافتن بلال رضی الله عنه با شادی

چون بلال از ضعف شد همچون هلال، چون بلال حبشی از ضعف مانند هلال شد، ***رنگ مرگ افتاد بر روی بلال*** و جسم مهزول او نحیفتر شد از خلال. ***جفت او دیدش بگفتا وا حرب***، چون زن او دانست که او از دنیا می‌رود گفت وا حرباه. ***پس بلالش گفت نی نی واطرب***، بلال گفت لاتقولی وا حزناه بل قولی وا طرباه غدا یلقی الا حبه محمدا و حربه. ***تا کنون اندر حرب بودم ز زیست***، یعنی این حالت را که هنگام خروج از محنت آباد دنیا است و زمان توجه به حضرت (223a) کبریا و آوان ملاقات سرور انبیا علیه‌السلام و وقت مصاحبة اصحاب صفا و حین ملاقات ارباب وفا و حرب نام نهادن خطا است؛ بلکه محض طرب و شادی است و عین رستگاری و آزادی و من در حرب بود از حیات. ***تو چه دانی مرگ چون عیش است چیست*** که از مکر نفس و دنیا و از تلبیس ابلیس خلاصی است و از تکالیف و عبادت رهانیدن است که الموت راحة المؤمن و گفته‌اند، الموت اطلاق المؤمن من السجن. ***این همی گفت و رخش در عین گفت***، مرهون است. ***نرگس و گلبرگ و لاله می‌شکفت*** یعنی روی او خندان بود. ***تاب رو و چشم پر انوار او***، مرهون است، ***می گواهی داد بر گفتار او.***

الحکایة

از مکحول‌شامی مروی است که در ایام صحّت قبض و حزن بر وی غالب بود. چون حیات منقضی شد و هنگام وفاتش نزدیک شد، دوستان به عبادت او درآمدند. مکحول را خوش حال و خندان دیدند. از سرّ این حالت که خلاف معهود او بود پرسیدند. گفت: چگونه اظهار فرح و سرور نکنم که نزدیک رسیده‌است مفارقت من از دنیا و آنچه درو است و قریب شد ملاقات من به حضرت دوست. پس گذاشتن از او آنچه می‌ترسیدم که ناگاه را هرمی من نکند و در میان من و مطلوب حجاب شود و سبب داد.

الحکایة

روایت می‌کنند که عبدالله‌بن‌المبارک در حین وفات چشم گشاد و بخندید و گفت: مثل هذا فلیعمل العاملون؛ لاجرم بلال در آن حال چون مشاهدهٔ درجات و مقامات کرد مرگ را طرب و راحت انام نهاد و رنگ رویش بر صدق مقال او گواهی داد. در روی بلال رنگ سیاه مانع مشاهدهٔ انوار آله نشد. ***هر سیه دل می سیه دیدی ورا***، بلال را سیاه و زشت می‌دید، اما سیاهی او عین بینایی و محض روشنایی بود، زیرا ***مردم دیده سیاه آمد چرا***، پس سیاهی در مردم دیده قادح بینایی تواست و روشنایی آب حیات را جز ظلمات آشنایی نیست.

الحکایة

روایت کنند که چون رسول‌الله علیه‌السلام مکه را فتح کرد، بلال را فرمود که اذان کند. حارث‌بن‌هشام گفت: امّا وجد رسول‌الله علیه‌السلام سوی هذا الغراب. در حق او نازل شد، إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّـهِ أَتْقَاكُمْ. ***مردم نادید باشد روسیاه***، که او راه راست را (224b) نمی‌بیند. وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ. ***مردم دیده بدم مرآت شاه*** و مظهر حق تعالی که ترک دنیا کند و جز حق تعالی در دل ندارد. و ***خود که بیند مردم دیده تورا***، مرهون است، ***در جهان جز مردم دیده فزا***، مردم دیده بیفزا که عاقبة العافیه را ببین و پیش از مرگ بمیر وز امر آخرت بگیر. ***چون به غیر مردم دیدش ندید***، چون بینندهٔ بلال غیر مردم دیده نبود و جز مردم دیده بلال را

کسی ندید، ***پس به غیر او که در رنگش رسید،*** پس غیر مردم که رسید به رنگ بلال آنانکه همچو بلال مخلص نبودند به درجهٔ وی نرسیدند که تغییر الشکل لاجل الاکل کردند که گفته‌اند، ترک الدنیا للدنیا من جمیع الدنیا. ***پس جز او جمله مقلّد آمدند،*** غیر مردم دیده به مردم دیده تابع‌اند و با او تقلید می‌کنند. ***در صفات مردم دیدهٔ بلند*** کسان بسیار از مقلّدان تشبّه بصالحان عالی همّت کردند. ***گفت جفتش الفراق ای خوش خصال.*** القصّه زن بلال از فراق شکایت می‌کرد و بلال از راحت وصال حکایت می‌نمود که در جواب زن ***گفت نی نی الوصالست این وصال،*** پس از این جواب و مقال، ***گفت جفت امشب غریبی می‌روی،*** زیرا ***از تبار و خویش غایب می‌شوی،*** از قبیله و خویشاوند دور می‌شوی. ***گفت نی نی بلکه امشب جان من*** ای زن، ***می‌رسد خود از غریبی در وطن،*** از دیار غربت که دنیا است به وطن اصلی می‌رود که عالم الهی است. شعر

ز دنیا می‌رود خسرو، بیارانش همی گوید　　دلم بگرفت از غربت تمنّای وطن دارد

گفت رویت را کجا بینیم ما، ای بندهٔ حق‌تعالی، ***گفت اندر حلقهٔ خاص خدا،*** زیرا که مدّتی مذلّت بندگی کشیده‌ام و از شراب محبّتش که مخصوص خواص عباد اوست چشیده، لاجرم به‌حکم فهو ملوک فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر، مسکن از حضرت عندیت الهیه خواهم ساخت و لوای سلطنت در جزای بندگی خواهم برافراخت. ***حلقهٔ خاصش به‌تو پیوسته است،*** نادیدن از قصور نظر تواست، ***که نظر بالا کنی نه سوی پست*** می‌بینی. ***اندر آن حلقه ز رب‌العالمین،*** مرهون است، ***نور می‌تابد چو در حلقهٔ نگین،*** یعنی تجلی الهی باشد، چنان‌که در حلقهٔ انگشتری نگین می‌تابد. (224a) در خبر وارد است، من اراد ان یجلس مع الله فلیجلس مع اهل التصوّف. ***گفت ویران گشت این خانه دریغ،*** زن چنین گفت، بلال در جوابش ***گفت اندر مه نگر منگر به میغ،*** تن همچو ابر است دخان مانند جان، نظر به ویرانی تن نمی‌باید کرد، بلکه به عمارت جان باید کرد؛ لاجرم حضرت حق جلّ و علا این خانه را ***کرد ویران تا کند معمورتر،*** زیرا ***قومم انبه بود و خانه مختصر،*** قوم من بسیار گشت؛ یعنی تجلیّات الهیه انبوه شد و خانهٔ تن تنگ لاجرم شاه با عظمت به این خانهٔ تنگ نمی‌گنجد.

حکمت ویران شدن تن

روح انسانی به حال قالب و امور معیشت دنیا می‌پردازد. در حبس قالب و غم جهان می‌سازد و اگر از او بگسلد سعادت دو جهان یابد. همچنین کسی که ترک تن کند سعادت ابد یابد. ***من چو آدم بودم اول حبس کرب،*** چنان که به دنیا فرود آمد. نکته بود ***پرشد اکنون نسل جانم شرق و غرب،*** چون دوست نقاب احتجاب از چهره‌ای چون آفتاب بینداخت، جان از تجلی دوست چنان شد که به عالم نگنجد. ***من گدا بودم در این خانه چو چاه*** و تا به‌صفت بیگانه‌گی موسوم بودم. گدای بودم که با زندان یا زندان و چاه می‌ساختم. ***شاه گشتم قصر باید بهر شاه،*** چون به سرّ بیگانگی رسدم، شاه شدم که می‌باید سرای و بارگاه. ***قصرها خود مر شهان را مانس است،*** جای انس، زیرا شاهان را قصور بی‌قصور می‌باید. ***مرده را خانه و مکان گوری بس است،*** یعنی مردگان را قبور می‌باید. جای اهل دنیا زندان جهان است که بدان شاد و خندان است. ***انبیا را تنگ آمد این جهان*** از بهر آن، ***چون شهان رفتند اندر لامکان،*** به قرب ملک دیّان. ***مردگان را این جهان بنمود فر*** و این زندان در چشم ایشان از باغ خوب‌تر می‌نماید. ***ظاهرش زفت و به‌معنی تنگ تر،*** اگرچه دنیا در صورت بهمن می‌نماید، اما در معنی تنگ است. ***گر نبودی تنگ این افغان ز چیست*** که اهل دنیا در این جهان در ناله و افغان و در تنگی حیرانند. ***چون دو تا شد هر که در وی بیش زیست،*** هرکه در او زیاده زندگانی یافت و پیر گشت دو تا شد، اگر جای تنگ نبودی سر را بالا گرفتی. ***در زمان خواب چون آزاد شد،*** مرهون است. (225b) ***زان مکان بنگر که جان چون شاد شد*** که در زمان. ***ظالم از ظلم طبیعت باز رست*** و خلاص شد. ***مرد زندانی ز فکر حبس جست*** که

محبوس در حالت خواب غم زندان را فراموش کند. ***این زمین و آسمان بس فراخ،*** یعنی این جهان به چندین فراخی، ***سخت تنگ آمد بهنگام مناخ،*** تنگی او هویدا شد به وقت نزول به عالم آخرت. چنان‌که جنین در شکم مادر تنگی رحم را نمی‌داند، اما چون از شکم مادر بیرون آید بداند که رحم مادر سخت تنگ است. امام محمدغزالی رحمةالله علیه گفت: مسلمانان را در مرگ سعت آخرت گشاده شود نه از بهر رسیدن بدان مقام می طبند؛ مثال او این است که کسی که در خانهٔ تاریک محبوس باشد و آن را دری بگشایند به سوی بوستانی که نور چشم به نهایت او نرسد و در آن بوستان اشجار و اثمار و ازهار و انهار و قصور و طیور و غلمان و حور باشد. ***چشم بند آمد فراخ و سخت تنگ،*** یعنی این جهان تنگ را فراخ دیدن از چشم قدرت حق تعالی است. ***خندهٔ او گریه فخرش جمله ننگ،*** خندهٔ این جهان همه گریه است و فخر او جمله عار؛ لاجرم خواب رفتگان این عالم را بیدار پنداشتن و بیداردلان رفته از این عالم را مرده انگاشتن هم از نقصان چشم است که انتقال از این عالم در نظر ناقص در گور خفتن است و در نظر کامل بالاتر از افلاک رفتن و پیش ناقص تن را به خاک سپردن است و در نظر کامل جان به حضرت جانان بردن. امام محمد غزالی گفت: مرد را به مرگ گشاده شود. آن چیز که در خواب پوشیده بود که الناس نیام اذا ماتوا انتبهوا و اول چیز که گشاده شود آن چیزست که آن را نافع باشد یا ضارّ؛ یعنی حسنات و سیئات در خیراست، من احب دنیاه اضر بآخرته و من احبّ آخرته اضر بدنیاه فاثروا ما یبقی علی ما یفنی.

تشبیه دنیا که به ظاهر فراخ است و به معنی تنگ و تشبیه خواب که خلاص است از این تنگی

همچو گرمابه که تفسیده بود، دنیا حمامی است که تفسیده باشد و به غایت گرم شده که در او ***تنگ آیی جانت پخسیده شود،*** اسم مفعول است از سخیدن. ***گرچه گرمابه عریض است و طویل،*** در (225a) صورت، ***زان تبش تنگ آیدت جان و کلیل،*** از آن حرارت جان تو تنگ و تند می‌آید. ***تا برون نایی بنگشاید دلت،*** تا بردنایی دل تو نمی‌گشاید. ***پس چه سود آید فراخی منزلت،*** لاجرم فسحت مکان وسعت ظاهری جهان از آلت تنگی معنوی نتواند کرد. خوشا فقیر که دل او به سوی حق‌تعالی گشاده باشد و از قیود جهان آزاد بود. ***یا که کفش تنگ پوشی ای غوی،*** یعنی همچنین اگر کفش تنگ پوشیده باشی ای گمراه و طالب دنیا. ***در بیابان فراخی می‌روی،*** اگرچه در صحرای فراخ می‌روی. ***آن فراخیّ بیابان تنگ گشت،*** به تو، بلکه ***بر تو زندان آمد آن صحرا و دشت،*** چنان که گفته اند، شعر

تهی پای رفتن به از کفش تنگ بلای سفر به که در خانه جنگ

هرکه دید او مر تورا از دور گفت، یعنی از بهر تو گوید، ***کو در آن صحرا چو لاله تر شکفت*** که او در آن صحرای پهن خندان است؛ یعنی هرکه تورا از دور در آن حال مشاهده کند، هر آینه گمان برد که از فرح و نشاط و ذوق و انبساط هرچه مطلوب است از بهر تو مهیّا است و از آن دشت پر نزهت و صحرای با فسحت عیش مهیا است اما نمی‌داند. نظم

نگهبانی ملک و دولت بلا است گدا پادشاه است و نامش گدا است

و کسی را که مال و ملک دهند به بلای گران مبتلا کنند و تعجیل طیّبات این جهان کنند و از طیّبات آخرت محروم می‌گذارند. ***او نداند که تو همچون ظالمان*** و گمرهان، ***از برون در گلشنی جان در فغان.*** اگرچه از بیرون در گلشنی اما جان تو در افغان است. پس هرگاه که دست از مشاهدات صور غیبی دامن جانت محکم گیرد و دلت بی‌معاشرت متمکّنان وطن اصلی آرام نپذیرد و بی‌ملاحظهٔ آثار تجلیّات جمیل علی الاطلاق جان مشتاق تورا صوری طاق شد و این حواس آلوده لایق ادراک آن پاک نیست. عالم فراخ به واسطهٔ این حواس

به‌منزلهٔ کفش تنگ است. بر تو تنگ آید و جان حزین از مشاهدهٔ شقایق و ریاحین نیاساید؛ لاجرم چون کفش از پای بیرون کنی به فراخی می‌رسی، روا که ترک دنیا کنی به‌راحت رسی که رسول‌الله علیه‌السلام گفت: ان الدنیا قد ارتحلت مدبرة و الاخرت قد أتت مقبله و لکل واجده بنون فکونوا من ابناء الآخرة و لا تکونوا من ابناء الدّنیا فانّ الیوم عمل و لا جنات (226b) و غدا حساب و لا عمل. ***خواب تو آن کفش بیرون کردن است*** که از تنگی خلاص شوی، ***که زمانی جانت آزاد ازین تن است*** و حال مؤمن نیز از مردن چنین است؛ لاجرم چون بدین قدر خلاصی از حبس حواس به طریق خواب چندین راست و استیناس حاصل‌است. قیاس کن که چون ممات که برادر بزرگترین است پدید آید و هنگام بشارت فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ، چه راحت‌ها که از آن خلاصی روی نماید و چه گشایش‌ها که در وارستن از این تنگنا زاید، اما گمان مبر که روزن دل بی‌خواب و بی‌مرگ به‌ملکوت گشاده نگردد، بلکه در بیداری کسی که ریاضت کند و دل را از دست شهوت و غضب و اخلاق بایست این جهان بیرون کند و در جای خالی بنشیند و چشم فراز کند و حواس ظاهره را معطّل سازد و دل را به عالم ملکوت مناسبت دهد والله الله و لا اله الا الله بر داوم گوید نه به زبان، امّا به‌دل تا چنان شود که بی‌خبر گردد و از هیچ خبر ندارد مگر از خدای‌متعال چنین شود که اگرچه بیدار باشد آن روزن گشاده شود و آنچه دیگران در خواب بینند او بیداری بیند. کسی که غم آخرت خورد از غم‌ها خلاص شود همچو خفته راحت یابد، چنان‌که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من جعل الهموم هما واحدا کفی الله سایر همومه بخلاف آنکه همت او دنیا باشد مبتلا بآلام گردد. چنان که در خبر است من اصبح و الدنیا اکبر همّه الزمه الله بثلث خصال همّ لا ینقطع عنه ابدا و شغل لا یتفرغ منه ابدا و امل لا یبلغ منتهاه ابدا. ***اولیا را خواب ملکست ای فلان***، نه عاریت، ***همچو آن اصحاب کهف اندر جهان***. اگرچه ایشان ***خواب می‌بینند و آنجا خواب نی*** در حقیقت، ***در عدم در می‌روند و باب نی*** که ترک دنیا کنند تا وصول الی الله یابند. رسول‌الله علیه‌السلام عایشه را رضی‌الله عنها گفت: یا عایشة ان اردت اللحوق بی فلیکفیک من الدنیا کزاد الرّاکب و ایّاک و مجالسة الأغنیا و لا تستخلی ثوبا حتی ترفعیه و اعلمی ان الرغبة فی الدنیا یکثر الهموم و الحزن و الزهد فی الدنیا بریح القلب و البدن؛ لاجرم کسی را که این راه گشاده شود کارهای عظیم ببیند که در حدّ و وصف نیاید، چنان‌که ارواح و فرشتگان او را در صورتها نیکو پدید آیند و پیغامبران را (226a) علیهم‌السلام دیدن گیرد و به ایشان فائده‌ها و مددها یابد و ملکوت زمین و آسمان به وی نماید و آنکه رسول‌الله علیه‌السلام گفت رؤیت الأرض در این حال بوده است. چنان‌که حق‌تعالی گفت: وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا. یعنی از همه چیزها پاک گرد و گسسته شو و همگی خود به وی ده و به میر دنیا مشغول مگرد که او خود کار تو راست کند. رَّبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَـهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلً. چون او را به وکیلی گرفتی تو فارغ گرد با خلق میامیز و در ایشان میامیز و وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا. این تعلیم مجاهده است و ریاضت تا دل صاف شود از عداوت خلق و شهوت دنیا و مشغلهٔ محسوسات و راه صوفیان این است و این راه نبوت است، هرچند حاجت به خواب و مرگ نیست، امّا گاه شوق دیدن یار بی‌واسطهٔ اغیار و تمنای بذل وجود در هنگام شهود از ایشان چنان بی‌قرار سازد و در توبهٔ اشتیاق بگدازد. دیگر از جان بازی اندیشه نکند و جز اختیار نیستی پیشه نکند. ***خانهٔ تنگ و در او جان چنگ لوک***، یعنی خانهٔ تن تنگ است همچو رحم مادر وجان در او همچون چنین چنگ‌لوک است که دست و پا کژ شده و بیک جا آمده است. ***کرد ویران تا کند قصر ملوک***، از بهر او و در این اشارت است به‌آن سخن که امام غزالی گفت، رسول‌الله علیه‌السلام مثل زد از بهر کسی که بمرد و به رحمت رسید. اگر وی را رخصت دهند به دنیا آمدن نمی‌خواهد، همچون کودک که نمی‌خواهد تا به شکم مادر بازآید. ***چنگ‌لوکم چون جنین اندر رحم***

و چنان که جنین نه ماهه چنگ‌لوک می‌شود در رحم من نیز ***نه ماهه گشتم شد این نقلان مهم،*** پس چنان که جنین بعد از آن که نه ماهه شود در رحم مادر تنگ آید و تا بدین عالم بیرون نیاید نیاساید، من را نیز از رحم تن و دنیا بیرون آمدن و انتقال کردن مهم شده‌است و امام محمدغزالی گفت رسول‌الله علیه‌السلام مثل فرمود که مومن در دنیا همچون جنین است که چون از شکم مادر بیرون آید. می‌گوید پس از دیدن سعت و نعمت و روشنی جهان نمی‌خواهد که به شکم مادر بازآید؛ لاجرم چون مؤمن به‌حضرت حق رسد همی‌خواهد که به دنیا بازآید. ***گر نباشد در زه بر مادرم،*** اگر درد زادن نباشد مادرم را، ***من در این زندان میان آذرم،*** آتش (227b) تنگی و تاریکی و خون خوردن. ***مادر طبعم ز درد و مرگ خویش،*** در وقت ولادت اگر مادر را درد زادن است، اما جنین را داد عشرت دادن است. دوستان حق‌تعالی را نیز در هنگام مناخ این چنین عالم فرخ تنگ‌تر از رحم مادر شود. اگرچه مادر طبیعت را در آن حالت از درد زادن غم و اضطراب است، امّا جنین روح را هنگام کامرانی و عیش مستطاب است. پس مادر طبیعت من در وقت مردن من ***می‌کند زه تا رهد برّه زمیش،*** تا بزاید برّه روح از میش تن. ***تا چرد آن برّه در صحرای سبز*** که صحرا بهشت باغ عالم الهی است. ***هین رحم بگشا که گشت این بره گبز*** و بزرگ. آنکه ترک دنیا کرده باشد و استعداد مرگ کرده سعادت آخرت یابد، ورنه در الم و محنت بود. ***درد زه گر رنج آبستان بود،*** درد زادن زن باردار را درد است، اما ***بر جنین اشکستن زندان بود*** و از حبس خلاص شدن.

الحکایة

لعلی‌بن‌ولید گفت: روزی با بودردا می‌رفتم، گفتم چه چیز را دوست داری؟ آن کس را که دوست داری؟ گفت: مردنش را. گفتم اگر نمیرد؟ گفت: اندکی مال و اولادش، اما مرگ را دوست می‌دارم، زیرا مرگ مؤمن خلاص اوست از زندان، امّا اندکی مال اولادش دوست می‌دارم، زیرا که اینها فتنه است و سبب انس دنیا و انس گرفتن به‌چیزی که از او افتراق ضروری است، غایت شقاوت است. ***حامله گریان ز زه کاین المناص*** و کجاست جای خلاص. ***وآن جنین خندان که پیش آمد خلاص*** از محبس؛ یعنی در وقت مردن اگرچه اهل‌الله را دردست در بدن، اما روح ایشان را خلاصی است از زندان دنیا و تن و این حالت را هرکس نمی‌داند. ***هرچه زیر چرخ هستند امّهات،*** این را بیان کند به مصراع ثانی، ***از جماد و از بهیمه و از نبات،*** از این جمله. ***هر یکی از درد غیری غافلند،*** به‌حکم لایعرف الفارغ ما فیه غیره حتی ینتهی الیه سیره، این یکی از رنج و محنت او غافل، چنان‌که از فرج و راحت آن ذاهل. ***جز کسانی که نبیه و کاملند،*** جز آن کسانی که آگاه و کامل‌اند و مظهر اسم جامع شده‌اند. ***آنچه کوسه داند از خانهٔ کسان،*** یعنی این مرتبه میسّر نمی‌شود و مکر به انسلاخ از قیود بشریت و اضمحلال رسوم طبیعت و اطلاع بر سرایرهر طایفه دست نمی‌دهد، مگر به استکشاف اسناد آب و گل و استطلاع انوار جان و دل، چنان‌که ربی و زیرک (227a) داند از خانهٔ دیگران. ***بلمه از خانهٔ خودش کی داند آن،*** صاحب لحیهٔ دراز و غبی نداند خانهٔ خویش را آنچنان، اگرچه خشوع ظاهر دلیل خشیّت باطن است که کل اناء یترشح بمافیه، امّا صاحب‌دلان به‌دل نظر کنند که الزهد فی الدنیا قصر الامل لیس باکل قلیل و لا لبس غلیظ. ***آنچه صاحب دل بداند حال تو،*** از نیکی و بدی، ***تو ز حال خود ندانی ای عمو،*** لاجرم ارباب مکاشفات احوال آخرت و درجات را پیش از مردن بینند و دانند. دیگران در وقت مرگ مشاهده کنند، آنان‌که از کثافت تن دور شوند.

بیان آنکه هرچیز غفلت و کاهلی و تاریک است همه از تن است و ارضی و سفلی است

غفلت از تن بود چون تن روح شد، یعنی آدمی از آن جهت مجموعهٔ جمیع عوالم مختلفه است که در اصل فطرت او جان علوی را با تن سفلی امتزاج داده‌اند و آنچنان جوهر نورانی را در این طینت ظلمانی ودیعت نهاده و این چنین گندهٔ کثیف را در پای آنچنان شاه بار لطیف آویخته‌اند و از صفات و سمات این هردو انواع متقابلات را با همدیگر آمیخته و از این صورت صغری عوالم کبری پرداخته‌اند و به واسطهٔ این چنین جامعیّت او را مظهر اسما و صفات جمالیه و جلالیه ساخته و لطافت که از لوازم افلاکی است در جبلت او هویدا است. تن کثیف چون از میان برخیزد و قطرهٔ لطیفه با بحر شریف بیامیزد غفلت منقضی شود، جهل نماند. کاهلی به حلاوت مبدل گردد. با چون بدن به ریاضت و مجاهد جان شود که کثافت او برود. ***بیند او اسرار را بی هیچ بد،*** بی‌مفارقت. ***چون زمین برخاست از جو فلک،*** چون این کره خاک از میان افلاک برخیزد، ***نی شب و نی سایه باشد نی ولک،*** در بعض نسخ نی شب و نی سایه باشد نی جلک، یعنی سپاهی، زیرا ***هرکجا سایه است و شب یا سایه گه*** و محل سایه، ***از زمین باشد نه از افلاک و مه*** که چون آفتاب غارب شود تاریکی کرهٔ زمین و این کتاب جامع مسایل جمیع علوم. لیکن مراد حضرت مولانا از آفتاب حق‌تعالی است و از زمین تن خاکی که تاریکی از آن است که میان نور الهی و روح حجاب است که تن مانند هیزم است که از او دود پیدا شود؛ لاجرم (228b) ***دود پیوسته هم از هیزم بود*** که هیزم همچون تن است، ***نه ز آتش‌های مستنجم بود،*** نه از آتش‌های تابان باشد که مانند جان است. آن کس که ترک شهوت و دنیا کرده است و از وی خلاص یافته‌است، کمال نورانیّت از آن اوست و ایمان کامل ایمان اوست. ***وهم افتد در خطا و در غلط*** که آن وهم از بدن است نه از جان و عقل. ***عقل باشد در اصابت‌ها فقط*** که عقل علی الدّوام فکر عاقبت کند و بصورت‌های دنیا فریفته نشود. حضرت‌ابراهیم علیه‌السلام گفت: مَا هَـٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ. ***هر گرانی و کسل خود از تن است*** نه از جان. ***جان ز خفت جمله در پرّیدن است،*** زیرا تن ثقیل است اثر او نیز ثقلت و غفلت باشد و جان خفیف است و لطیف است و اثر او نیز خفت و سرعت باشد. چنان‌که ***روی سرخ از غلبهٔ خون‌ها بود،*** کسی که روی او سرخ باشد از غلبهٔ خون است. ***روی زرد از جنبش صفرا بود،*** کسی که روی او زرد باشد از حرکت و غلبهٔ صفرا است. ***رو سپید از قوّت بلغم بود،*** کسی که روی او سپید باشد از بسیاری بلغم باشد. ***باز از سودا که رو ادهم بود،*** کسی که در او غلبهٔ سودا باشد روی او ادهم نماید. این مسئله از مسائل علم طبّ است و این کتاب جامع علاج هر محبّ است که مراد مولانا آن است که اگرچه اخلاط سبب آثار و امراض باشد، اما مسبب‌الاسباب و سبب حقیقی حق‌تعالی است؛ لاجرم این چهار اخلاط بدان چهار آثار، علت باشد در ظاهر، اما ***در حقیقت خالق آثار اوست،*** یعنی حق تعالی. ***لیک جز علّت نبیند اهل پوست،*** چشم ظاهر بین جز سبب ظاهر نبیند. ***مغز کو از پوست‌ها آواره نیست*** و دور نیست. ***از طبیب و علت او را چاره نیست*** و ضرورت و حاجت نیست. هرکه عاقل باشد مضمون این آیت کریمه او را پند بس است که أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ.

شعر

باز رو سوی مقام خویشتن　　زانکه از ایمان بود حب الوطن

چون دوم بار آدمی زاده بزاد، به‌حکم لن یلج ملکوت السّموات من ام یولد مرتین، دو بار می‌باید زایید. چون آدمی یک‌بار از رحم مادر زاده‌است، دوم بار از مادر تن و دنیا و از رحم مادر طبیعت هوا بزاید. ***پای خود بر فرق علت‌ها نهاد*** که بدلالت تحسین اتصال به عالم ملک (228a) حاصل شد و به ولادت دوم اتصال به عالم ملکوت حاصل شود. ***علّت اولی نباشد دین او،*** بلکه هر چیز را بالذات از حضرت حق می‌داند. ***علّت جزوی نباشد کین او*** و خصمش؛ لاجرم آنچنان آدمی ***می پرد چون آفتاب اندر افق،*** مرهون است، ***با عروس صدق و***

صورت چون تتق و صورت او چون تتق باشد؛ یعنی آنچنان آدمی مضمون مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ وَمَا عِندَ اللَّهِ بَاقٍ را می‌داند و طالب باقی نشود، بلکه از روی مشتاقی به حضرت حق تلاقی خواهد که به‌حکم قل إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ، اتباع مرشد کند که در پردهٔ صورت بشریّت عمل اهل رحمت کند تا به سوی بهشت توجه کند. بلکه واصل حق شود و بدان‌که دل مرآتی است دور می‌نماید صورت‌ها و حقایق اشیا و هرکه حق تعالی آفرید از ابتداء عالم تا به‌انتها که مکتبوب است آن چیزها در مخلوقی که گاه از او به لوح تعبیر کنند، گاه به کتاب مبین، گاه به امام مبین و ارتسام امور در لوح همچو ارتسام لفظ قرآن است در دماغ حافظ قرآن که به صورت کتابت معهوده نیز است. پس لوح نیز همچون مرات است. چون مراتی به مراتی مقابل باشد، نقش هریکی در دیگری می‌نماید. وقتی که در میان این دو مرآت حجاب نباشد پس دل مرات است که ارتسام صورت‌های لوح محفوظ را قابل است، امّا اشتغال دل به‌شهوات و لذّت و نظر حواس به‌ماسوی در میان دل و لوح، حجاب است. چون این حجاب برود صورت‌ها در دل مشاهده شود که گوییا در آسمان‌ها می‌پرد. نظم

روضهٔ رضوان و ولدان آن توست گر هوای جنّت اندر جان توست

بلکه بیرون از افق وز چرخ‌ها، از کمال لطافت و صفا، ***بی مکان باشد چو ارواح نهی***، جمع نهیه است و نهیه عقل است. یعنی آنچنان کسی همچو عقول و نفوس مجرّده که ایشان را حکما اثبات می‌کند و می‌گویند که آنان در عدم تحیر به ذات واجب الوجود مشارک‌اند. ***برعقول ماست سایه‌های او*** و عکس ایشان؛ لاجرم واعظان عامل و مرشدان کامل همچون الظلّ است و عقول ما همچون ظل، چون ذی ظلّ متحرک شود، ظل نیز متحرک گردد. پس عقول ما تابع ایشان است. ***می‌فتد چون سایه‌ها در پای او،*** همچو سایه که به پای افتد. حق‌تعالی فرمود، یا داود اذا رأیت طیّبا فکن له خادما و گاهی به‌حکم جذبهٔ من جذبات الرحمن توازی (229b) عمل الثقلین عنایتی، از حضرت حق‌تعالی پیدا شود که بنده محتاج مرشد نشود. چنان‌که ***مجتهد هرگه که باشد نص شناس،*** از کتاب و سنت و اجماع امت، ***اندران صورت نیندیشد قیاس***، زیرا از جلمهٔ ادلّهٔ شرعیه ادنی است اگرچه این مسئله از مسایل علم اصول است و این کتاب جامع علم معقول و منقول است که مراد مولانا این است. آنانکه اسرار الهیه رابه وحی روح قدسی دانند که به مرتبهٔ نفس قدسیّه رسیده‌اند، بهتراند از کسانی که به قیاس عقل جزوی دانند. ***چون نیابد نص اندر صورتی*** در حادثه، ***از قیاس آنجا نماید عبرتی*** و استدلالی.

تشبیه نص با قیاس

نص وحی روح قدسی دان یقین، یعنی مراد از نص در طریقت وحی روح قدسی است. ***وآن قیاس عقل جزئی تحت این*** و پست است از این. ***عقل از جان گشت با ادراک و فر***، روح جزوی از روح شد با قوّت و میم و رونق. چون حال چنین است ***روح او را کی شود زیر نظر***، اگرچه در ظاهر تصرف از عقل است، ***لیک جان در عقل تأثیری کند*** و متصرّف شود. ***نوح وار ار صدّقی زد در تو روح***، ای عقل ***کو یم و کشتی و کو طوفان نوح***، یعنی کجاست آثار که نوح علیه‌السلام از غرق خلاص کرد خود را و قومش را. اگر تو نیز به ریاضت و عبادت بدان مقام رسیده‌ای آثار را بنما. ***عقل اثر را روح پندارد ولیک***، در حقیقت اثر عین آن نباشد. ***نورخور از قرص خور دور است نیک***، که تفاوت بسیار است در میان ضیاء شمس و قرص او. ***زان به‌قرصی سالکی خورسند شد***، از آن جهت به قرص نان سالک طریقت قانع گشت. ***تا ز نورش سوی قرص افکنده شد***، تا از آن نور قرص به قرص آفتاب افکنده شد تا از نور آن قرص. ***زانکه این نوری که اندر سافل است، نیست دایم***

روز و شب او آفل است[۲۵۲] و زایل. در این تنبیه است که سالک را به درجهٔ تمکین می‌باید رسید به‌لمعان آفتاب حقیقی اکتفا نشاید کرد که لمعان همچو تاب آفتاب زایل شود. ***وآنکه اندر قرص دارد باش و جا*** و محلّ و مکان، ***غرقهٔ آن نور باشد دایما،*** یعنی چون کسی که به آفتاب حقیقی که حق‌تعالی است اتصال یابد، نور الهی از او زایل نشود، چنان‌که کسی به قرص آفتاب ظاهر متّصل باشد، از او نور زایل نگردد که دایما مستغرق نور شود. ***نی سحابش ره زند خود نی غروب،*** چون آن کس که به قرص آفتاب متصل باشد، سحاب و غروب راه (229a) او نمی‌زنند که از نور نمی‌گردانند. پس آنکه به‌حکم لایزال عبدی یتقرّب انی بالنوافل حتّی احبّه فاذا احببته کنت سمعه و بصره و یده و لسانه بی یسمع و بی یبصر و بی یبطش بی ینطق، وصول الی‌الله حاصل کند و چنان شود که به‌موجب اذا احبّ الله عبداً لم یضره الذنوب، از خدای تعالی محجوب نشود و مترکّب ذنوب نگردد. ***وارهید او از فراق سینه کوب،*** خلاص شد او از فراق که سبب سینه زدن است. ***این چنین کس اصلش از افلاک بود،*** این چنین کس که به قرص آفتاب رسیده‌است همچو ملک از فلک است که مؤیّد من عندالله بود. ***یا مبدّل گشت گر از خاک بود،*** زیرا به جز تبدیل صفات به‌آن رفیع الدرجات رسیدن ممکن نیست و این درجهٔ متقی بود که المتقی من انقطع عن الاکوان الی الله خشیة منه و امام واسطی گفت لا یصل الی محل الانس من لم یستوحش من الاکوان کلها. ***زانکه خاکی را نباشد تاب آن*** و طاقت آن، ***که زند بر وی شعاعش جادوان*** که استعداد ندارد. ***گر زند بر خاک دایم تاب خور*** و حرارت او. ***آنچنان سوزد که ناید زو ثمر،*** زیرا زمین و شجر تاب آفتاب را استعداد و تاب ندارد. ***دایم اندر آب کار ماهی است*** که ماهی استعداد آب دارد. ***ما را با او کجا همراهی است*** که آن برّیست نه بحری. ***لیک در کُه مارهای پر فنند،*** لیک در کوه دین و طریقت مارهای پر فن و پر فتن است. ***اندرین یم ماهیی‌ها می‌کنند،*** در این دریای طریقت ماهی می‌کنند؛ یعنی خود را به‌خلق ماهی می‌نمایند. مراد شیخان دروغین و صوفیان لافین است. شعر

به‌مارماهی مانی نه ای تمام و نه آن منافقی چکنی مار باش یا ماهی

مکرشان گر خلق را شیدا کند، مکر و سحر آنچنان آن خلق را دیوانه کند، اما ***هم ز دریا تا سه شان رسوا کند،*** تا ز دریا اضطراب و تا سه ایشان را رسوا کند که ایشان اهل دریا نیستند.

الحکایة

بزرگی می‌گفت در زمان رسول‌الله علیه‌السلام وحی نازل می‌شد، منافقان وی را معلوم می‌شد. اکنون زمان وحی منقطع گشت، منافق و صادق از عمل خود معلوم است. هرکسی را کردار موافق گفتار باشد صادق است و اگر نباشد منافق است ***واندرین یم ماهیان پر فنند،*** مراد شیخان راستین (230b) است. ***مار را از سحر ماهی می‌کنند،*** تبدیل اخلاق ذمیمه و تحصیل خصایل حمیده قابل بحر وحدت کنند.

الحکایة

لقمان گفت به پسر خود: یا بنیّ علیک بمجالسة العلماء و استماع کلام الحکماء فان الله تعالی یحیی القلب المیّت بنور الحکمه. ***ماهیان قعر دریای جلال*** و مستغرقان بحر الهی، ***بحرشان آموخته سحر حلال،*** چون ایشان را میسّر است این حال. ***پس محال از تاب ایشان حال شد*** و همچنان ***نحس آنجا رفت و نیکوفال شد*** و نحوست به سعادت مبدّل گشت. در خبر است که ما جلس قوم یذکرون الله تعالی الّا ناداهم مناد من السماء قوموا فقد بدلت سیئاتکم حسنات و غفرت لکم جمیعا. ***تا قیامت گر بگویم زین کلام*** ای مرد همام، ***صد قیامت بگذرد وین ناتمام.***

---

[۲۵۲] در متن نیامده است

آداب المستمعین والمریدین عند فیض الحکمة من لسان الشیخ

بر ملولان این مکرر کردن است، بدان‌که مرید می‌باید که تشوّق و تراع و شعف و التیاع بکلام شیخ کامل و استماع پیر مکمّل پیش از آن باشد که تشنهٔ دل تفته را به آب زلال و عاشق شفته را به دولت وصال بلکه به نفس مبارک شیخ چون بیمار به درمان و مردهٔ صدساله به جان، آرزومند باشند و از تکراری که در کلام شیخ واقع شود، ملول نگردد و سیری نورزد، بلکه آن را به از عمر دوباره شمارد و از قند مکرر خوشتر انگارد. یقین داند که در تکرار آن مصلحت‌ها است و در استماع و اذعان آن منفعت‌ها. پس حضرت مولانا می‌فرماید که این سخن‌ها همچو شکّر مکرّر بر ملولان مکرّر کردن است، امّا ***نزد من عمر مکرّر بردن است***. نظم

یک قصه بیش نیست غم عشق واین عجب　　کز هرکسی که می‌شنوم نامکرر است

شمع از برق مکرر بر شود یعنی افروخته شود، ***خاک از تاب مکرر زر شود.***

الحکایة

روزی حضرت مولانا معرفت فرمود. در میان معرفت گفت: این آب جوی در دریا که ماهیان در او مقیم‌اند تا نان ریزه در وی نریزی ماهیان سر برون نمی‌کنند و بدان نان پاره‌ها نمی‌پیچند. همچنان حکمت ما و دریای معرفت ما که در جوی روان ما روان است، تا صدق طلب و اعتقاد درست و بی‌ریا در وی نریزی، ماهیان معانی ما از این جوی سر نمی‌کنند و گرفتار شصت هیچ صیادی نمی‌شوند. پس بذل و افتقار می‌باید که اضطرار موجب (230a) استحقاق است؛ لاجرم انفاس مسیح خاصیّت مشایخ که دل و جان سالک را حیات ابدی از او است. سالک صادق گرامی دارد و بهریابی مراعات جانب و ملاحظهٔ آداب را فرونگذارد تا بنای معاملات او به‌حکم التصوّف کله ادب، بر اصل صحیح باشد و به تضییع اصول محروم از وصول نشود، زیرا که غیرت شاهان دین و کبریای پادشاهان یقین اقتضای آن می‌کند که نوش داروی معنی جز تشنه دلان آشفته حال ندهند و مقالید گنج حقایق جز در دست پرنیازان بی‌ملال ننهند. ***گر هزاران طالبند و یک ملول*** و مرد فضول، ***از رسالت باز می‌ماند رسول***، یعنی شیخ که به‌حکم الشیخ فی قومه کالنبی فی امته و به حسب علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل و به‌موجب العلما ورثه الانبیا، رسول از رسالت ملول شود. ***این رسولان ضمیر رازگو*** و اسراردان، ***مستمع خواهند اسرافیل خو***، صفت اسرافیل آن است که از اوّل فطرت دهان بر صور نهاده‌است و گوش بر استماع فرمان گشاده و بی آنکه فرمان لاحق شود، یک‌دم نمی‌زند و تا هنگام نفخ صور انتظار می‌کشد؛ لاجرم چون بعد از انتظار و مراعات ادب در حضرت پروردگار نفس زند، خاصیت اماتة و احیا و اعادت ابدان که مخصوص حضرت کبریا بود در نفس مبارک او پیدا آید. پس اولیاالله نیز که منابع ینابیع اسرار حق‌تعالی طوالع انوار کبریااند چنان استماع خواهند. ***نخوتی دارند و کبری چون شهان***، لاجرم ***چاکری خواهند از اهل جهان***، پس می‌باید که رعایت ادب ایشان. ***تا ادب‌هاشان بجا گه ناوری*** و مراعات ادب ایشان را کما ینبغی نکنی. ***از رسالتشان چگونه برخوری*** و نصیب گیری. نمی‌بینی که موسی علیه‌السلام با وجود کلیمی چون نخواست که اتباع حضرت خضر کند گفت: هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا. خضر گفت: فإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا. ***کی رسانند امانت را به‌تو*** ای سالک، ***تا نباشی پیش شان راکع دو تو***، زیرا مرد بی‌خدمت در حضرت ایشان پسندیده نیست و هر خدمتی نیز پیش ایشان حمیده نی. چنان‌که می‌فرماید، ***هر ادبشان کی همی آید پسند*** و مقبول. ***که آمدند ایشان ز ایوان بلند*** و از درگاه عالی و مقبولان (231b) حضرت حق تعالی اندررسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ان احب عباد الله الی الله الذین یحبّون الله الی عباده و یحبون عبدالله الی الله و یمشون فی الارض بالنصیحة. ***نی گدایانند که از هر خدمتی***، اهل ظاهر اگرچه مال و ملک درآرند،

لیکن در حقیقت گدایانند به رعایت ادب صوری اکتفا نمایند و متسلّی شوند، اما این پادشاهان دین به رعایت ادب صوری قناعت نکنند؛ بلکه هم رعایت ظاهر ادب، هم رعایت ادب باطن خواهند که در دل مرید بر ایشان اعتراض و انکار نمی‌باید، تا از فیض حکمت ایشان مستفیذ شود. ***از تو دارند ای مزوّر منتی،*** اگرچه اثر این شهان از صنادید و بزرگان جهان بندگی جویند و رسولان ضمایر ایشان اسرار و حکم بی‌اظهار نیازمندی و سرافکندگی نگویند، اما بعضی در رغبت مستمع و عدم رغبتش نظر نیندازند و سمند کشف دقایق در میدان حقایق نتازند. دیده‌های دیداربین از غیر و غیرت بدوزند، درخت ملاحظهٔ ماسوی از شوق احدیّت سوزند و از هیچ کس صدقهٔ سلطان باز نگیرند و بسیار بخشند و اندک پذیرند؛ لاجرم حضرت مولانا به‌دل خود خطاب کند که می‌فرماید، ***لیک با بی‌رغبتی‌ها ای ضمیر*** و ای دل، ***صدقهٔ سلطان بیفشان وا مگیر،*** احسان سلطان حقیقی را از کسی دریغ مدار. ***اسب خود را ای رسول آسمان*** و سمند کشف و بیان را، ***در ملولان منگر و اندر جهان،*** به‌فتح جیم است به ترکی، صچرت و قالقت. ***فرّخ آن ترکی که استیزه نهد*** و ترک عناد کند. ***اسبش اندر خندق آتش جهد*** که به‌حکم رجعنا من الجهاد الاصغر الی جهاد الاکبر، ریاضت کند و آن ترک. ***گرم گرداند فرس را آنچنان،*** چون درآورند به میدان، ***که کند آهنگ اوج آسمان،*** چنان‌که چشم را از غیر و غیرت دوخته و التفات نکرده همچو آتش خشک و تر را نسوخته از سوز. ***گر پشیمانی برو عیبی کند*** و طعنه زند، ***آتش اول در پشیمانی زند*** که او را پس از آن خود را معدوم سازد تا خلاص یابد. ***خود پشیمانی نروید از عدم،*** پشیمانی بوجود نیاید از عدم، ***چون ببیند گرمی صاحب قدم.***

بیان آنکه هر حیوان می‌شناسد عدوی خویش را و حذر کند و خسارت بر کسی بود که از دشمن گریز نیست

اسب داند بانگ و بوی شیر را و از او بگریزد، ***گرچه*** (231a) ***حیوان است الا نادرا***، نادر باشد که اسب شیر را نداند و از او پرهیز نکند. ***بل عدوّ خویش را هر جانور***، مرهون است، ***خود بداند از نشان و از اثر*** و از او حذر کند. چنان‌که گوسفند از گرگ بهراسد و بپرهیزد، اما زهی خسارت حیوانی که عداوت بالذاتی را اظهار کند که باونه امکان مقاومتش باشد و نه از او مجال پرهیز داشته باشد. نامبارک غلامی که با خواجه ستیزد و بی‌دولت شاگردی که از معلّم بگریزد و آی بر خسته‌ای که مخاصمت با طبیب کند. محروم فقیری که در بر روی کریمی فرازد. تیره شمعی که از آتش احتراز کند و بشارت بدان کسان است که به‌حکم لن یشبع المؤمن من خیر یسمعه حتی یکون منتها الجنة و به‌موجب فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ۚ أُولَـٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّـهُ وَأُولَـٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ، پند ناصحان بشنود و اتباع ایشان کند و به عمل صالح کوشد، خصومت با حضرت الهی نکند. ***روز خفّاشک نیارد بر پرید،*** پس بی‌سعادت خفّاشی که با وجود آفتاب شب پرستی کند، در وی آفتاب نخواهد؛ یعنی بدبخت خفاشی که آفتاب حقیقی که حق تعالی است نخواهد، عمل خیر نکند. **شب برون آمد چو دزدان و چرید** و تیره روزی و از روز روشن دید. ***از همه محروم تر خفاش بود،*** یعنی عاصی که به‌حکم اذا اراد الله بعبد سوء سدّ علیه باب العمل، از رحمت حق محروم باشد. از آن جهت ***که عدوش آفتاب فاش بود،*** زیرا ***نی تواند در مصافش زخم خورد***، در جنگ او زخم خوردن را نتابد و تاب پنجهٔ آفتاب ندارد. ***نی به نفرین تاندش مهجور کرد*** و از خود دور کرد. خاصه فقیری که از دنیا محروم و در آخرت مغبون باشد که در خبر است که ان اشقی الناس من اجتمع علیه فقر الدنیا و عذاب الآخرة. ***آفتابی که بگرداند قفاش*** تا شب سود، ***از برای غصّه و قهر خفاش،*** یعنی حق‌تعالی که به معاصی مهلت دهد. این بیت مرهون است. غایت لطف و کمال او بود، نهال لطف و نوال آفتاب صاحب جمال است ورنه خفّاشش کجا مانع شود که آفتاب را براند. چنان که حق‌تعالی فرمود وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَابَّةٍ وَلَٰكِن

يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا. ***دشمنی گیری به حدّ خویش گیر*** ای فقیر، نه نا بامیر. ***تا بود*** (232b) ***ممکن که گردانی اسیر***، زیرا ***قطره با قلزم چه استیزه کند*** که نمی‌تواند. ***ابله است او ریش خود بر می‌کند*** که کار ناسزا کرده‌است و نادم گردد که أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَا عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ. شعر

پس از دیدن پشیمان گشتی اما پشیمانی تورا سودی ندارد

و حیلهٔ او کارگر نشود. ***حیلت او از سبالش نگذرد*** و به دیگری نرسد. ***چنبرهٔ حجرهٔ قمر چون بر درد***، پرده و دایرهٔ ماه را کی درد. ***با عدوّ آفتاب این بدعتاب***، کسی که دشمن آفتاب دین، یعنی عدوّ رسول رب العالمین است عتابش این است. ***ای عدوّ آفتاب آفتاب***، پس کسی که دشمن نبی و ولی باشد دشمن حق‌تعالی است. ***ای عدوّ آفتابی کز فرش***، یک آفتاب را عداوت داری که از او فرّ و قوت او، ***می‌بلرزد آفتاب و اخترش*** که در خبر است که من عادنی ولیا من اولیائی فقد عادانی.

الحکایة

یکی از بزرگان گفتند: عظمت و جلال حضرت حق را جل و علا بیان کن؟ گفت: من چه گویم در حق کسی که یک بندهٔ او که نامش جبرئیل است علیه‌السلام، ششصد پر دارد. اگر از آن پرها دو پر را بگشاید مشرق و مغرب را پر کند و نسبت با قدرت او آفریدن هزارهزار عالم و یک پشه تفاوت نیست. پس کسی کی تواند که به وی دشمنی کند و چندین فرشتگان با هیبت از او بترسند که در خبر است که ان لله ملائکة فی السماء السابقة سجدوا منذ خلقهم الله تعالی ترعد فرایضهم من مخافة الله تعالی فاذا کان یوم القیمة رفعوا رؤوسهم فقالوا سبحانک ما عبدناک حق عبادتک. اگرچه تو در صورت آن آفتاب را عداوت کنی، اما در حقیقت ***تو عدو او نه‌ای خصم خودی*** که ضرر به تو رسد نه به او. چنان‌که حق‌تعالی فرمود، خَادِعُونَ اللَّـهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ و علامت خدعه مبادرت به شهوات و تأخیر توبه و خواستن آخرت بلاعمل. ***چه غم آتش را که تو هیزم شدی***، چون محل سوختن گشتی او تو را بسوخت، پس ضرر به تو شد. ***ای عجب از سوزشت او کم شود***، یعنی ناقص نشود. ***یا ز درد سوزشت پرغم شود***، هرچند حضرت حق یحبهم و یحبونه، بر سرعالم افرازد و از طریق الطاف تورا به تشریف اللَّـهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا، می‌نوازد. تو هرگز چنان‌که شرط ولی است، کار خویش به دروغی گذاری و از مخالفت فرمان عداوت او دست باز نمی‌داری و بر رحمت باری اعتماد (232a) داری، اما رحمت او آنچنان نیست که دلش بسوزد تا اقدام عذاب نکند، بلکه او چنان است که کافران و عصات را جوق جوق به دوزخ فرماید. در آن وقت فریاد بی فائده آرند و عذر نامقبول گویند که حق‌تعالی فرمود، وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ. ***رحمتش بی‌رحمت آدم بود*** که رحمت تأثیر و انفعال است و در حقّ حق‌تعالی آن محال ***که مزاج رحم آدم غم بود***، چنان‌که بیان می‌کند. ***رحمت مخلوق باشد غصّه ناک*** و غمگین، ***رحمت حق از غم و غصه است پاک***، ای مرد صاحب ادراک. ***رحمت بی‌چون چنین دان ای پدر*** و ای پسر ***ناید اندر وهم از وی جز اثر***.

فرق میان دانستن خبری به مثال و تقلید و مثال دانستن ماهیّت این‌چنین

ظاهر است آثار و میوهٔ رحمتش، آثار و ثمرات رحمت حق‌تعالی ظاهر است. ***لیک کی داند جز او ماهیّتش***، جز حضرت او ماهیّت رحمتش کسی که نمی‌داند. چنان که در خبر است، من عمل حسنة فان الله تعالی یریها کما یربی احدکم فلوة و عمل ثواب را به حرث تمثیل واقع شده‌است که حق‌تعالی فرمود، مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ ۖ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ. ***هیچ ماهیات اوصاف***

کمال، ارباب طبایع سلیمه را معلوم و اصحاب خواطر مستقیمه مفهوم است که هیچ ماهیتی از ماهیات اوصاف کمال، ***کس نداند جز به آثار و مثال،*** بی‌مشاهدهٔ آثار و بی‌ملاحظهٔ امثال روشن نشود و مجهولات بی‌مقایسه به معلومات مبرهن نگردد؛ لاجرم ***طفل ماهیّت نداند طمث را*** که کودک ماهیّت جماع نداند. ***جز که گویی هست چون حلوا تورا***، اگرچه لذّت وقایع مغایر لذّت حلوا است، امّا فی‌الجمله طفل را به سوی آن رهنما است. ***کی بود ماهیت ذوق جماع*** و همچنین لذّت ذوق و سماع مثل ماهیّات حلوا ای مطاع و متبوع.

الحکایة

کسی پیش بزرگی آمد و گفت عظمت خدای را به من بیان کن. آن بزرگ گفت سر به آسمان کن و وی را ببین و چشم فروگیر زمین را ببین که آن را از دخانی و این را از کفی آفریده‌است. قطعه

کفی را منبسط سازد که این فرش است بس لایق بخاری را برافرازد که این سقفی است بس زیبا

از آن سقف معلّق حسن تصویرش بود ظاهر وزین فرش (233b) مطبّق لطف تدبیرش بود پیدا

و پس از این اینها را مبدل کند که یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ و در جای دیگر فرمود، وَالسَّماوَاتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ ***لیک نسبت کرد از روی خوشی،*** فاعل کرد عاقل است، ***با تو آن عاقل چو تو کودک وشی،*** یعنی چون کودک لذّت جماع نداند، او را به لذّت حلوا تفهیم کنند و تو نیز همچو کودک لذت سماع ندانی. تورا نیز چنین لذت تمثیل کنند. کودک را از بهر آن مثال آرند ***تا بداند کودک آن را از مثال،*** زیرا ***اگر نداند ماهیت با عین حال*** که کودک ماهیت را با حقیقت حال نداند. ***پس اگر گویی بدانم دور نیست*** که از دوری میدان ور بگویی که ندانم. ***ور بگویی که ندانم زور نیست*** و دروغ نیست زیرا ماهیتش نمی‌دانی. چنان‌که ***گر کسی گوید که دانی نوح را،*** اگر از تو کسی سئوال کند که نوح نبی را می‌دانی، ***آن رسول حقّ و نور روح را،*** پس تو در جواب آن سئوال ***گر بگویی چون ندانم کان قمر،*** چرا ندانم که آن قمر منوّر، ***هست از خورشید و مه مشهورتر،*** که اوست اظهر من الشمس. ***کودکان خرد در کتاب‌ها*** در مکتب خانه‌ها، ***وآن امامان جمله در محراب‌ها*** و در نماز. ***نام او خوانند در قران صریح،*** پس من او را چگونه ندانم، ***قصه اش گویند از ماضی فصیح*** که به دعاء او کافران غرق شدند. ***راست گو دانیش تو از روی وصف،*** دانستن تو از روی وصف است، ***گرچه ماهیّت نشد از نوح کشف*** و همچنین ***ور بگویی من چه دانم نوح را،*** زیرا ***همچو اویی داند او را ای فتی،*** یعنی نوح را کسی داند که همچو او به کمال نبوّت آراسته باشد و به حلیهٔ صفات جمیله او پیراسته. از این معنی انتقال کند که دانستن ما حضرت حق را از این قبیل است که به اوصاف می‌دانیم. ***مور لنگم من چه دانم فیل را*** و همچنان ***پشّه‌ای کی داند اسرافیل را***، پس تو که از خود سلب علم کنی این سخن هم راست است. از روی آن مرهون است. ***که به ماهیت ندانیش ای فلان،*** امّا این قدر باید دانست که ***عجز از ادارک ماهیّت عمو*** این حال که گفتیم ***حالت عامه بود مطلق مگو،*** یعنی عجز از ادارک ماهیّت مخصوص عوام است. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انا اعلمکم بالله و انا اخشیکم. ***زانکه ماهیّات سرّ سرِّ آن،*** والا ماهیات و سرّش و سرّ سرّش، ***پیش چشم کاملان باشد عیان*** و ظاهر و بی‌گمان. نظم

چو دانستی که حق بینا و داناست نهان و آشکار خویش کن راست (233a)

در وجود از سرّ حق و ذات او، در همهٔ موجودات از سرّ حق تعالی و ذاتش، ***دورتر از فهم و استبصار کو،*** یعنی سرّی دورتر از فهم ا استبصار از سرّ خدای تعالی و ذات او نیست. ***چونکه آن مخفی نماند از محرمان*** و آن را دانستند خواص. ***بندگان ذات و وصفی چیست کان ماند نهان*** و مخفی باشد از ایشان. چنان‌که فرمود، انّما

یخشی الله من عباده العلموا. ***عقل بحثی گوید این دور است و گو***، یعنی عقل جزوی در این حال استبعاد این مقال کند و گوید این بعید است و عمیق و ***بی ز تأویلی محالی کم شنو***، زیرا آنچه ادراک او بدان نرسیده است باز کار آن مبادت نماید. اما***قطب گوید مر تورا ای سست حال***، قطب زمان آن عقل جزوی را گوید ای ضعیف الحال، ***آنچه فوق حال توست آید محال***، امّا ***واقعاتی که کنونت برگشود*** و مفتوح شد، ***نه که اول هم محالت می نمود***، استفهام تقریری است. ***چون رهانیدت ز ده زندان کرم***، یعنی تو که در زندان مراتب سابقهٔ تورا عبور دارند و در چندین سعادات غیبیه بر روی دل تو گشادند هر آینه تورا در این مرحله فرد نگذارد و به دست غولان مردم خوار نسپارند. ***تیه را بر خود مکن حبس ستم***، پس شرط آن است که با دیده و یافته چون مردم نادیده قناعت ننمایی و دیدهٔ جهان بین را که بسوزن مژگان و رشتهٔ جان از ماسوی دوخته جز بدیدار دوست نگشایی.

فرق میان نفی و اثبات یک چیز از روی نسبت و اختلاف جهت

نفی آن یک چیز و اثباتش رواست، یعنی در نفی و اثبات یک چیز وقتی تناقض متحقّق شود که جهت متّحد باشد، زیرا که اتحاد جهت که معنی او شرط وحدات ثمان است، ناموجود نباشد. تناقض صورت نبندد و محال لازم نیاید. ***چون جهت شد مختلف نسبت دوتاست***، دو نسبت جایزاست که نفی باشد و یکی اثبات. چنان که حق‌تعالی در خطاب حضرت رسالت پناه علیه‌السلام فرمود، وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَـٰكِنَّ اللَّـهَ رَمَىٰ ؛ یعنی آن مشتی خاک را تو نینداختی در آن حالت که انداختی، بلکه خدای‌تعالی انداخت. چنان‌که می‌فرماید، ***ما رمیت اذ رمیت از نسبت است***، پس انداختن را نفی کرد، از این جهت که تأثیر مشهود از پس مباشر نبود و اثبات کرد ازان جهت که نفس فعل در مظاهر مسند به وی بود. ***نفی و اثبات است و هردو مثبت است*** و راست است. از آن جهت که (234b) معنی این است. ***آن تو افکندی چو در دست تو بود***، این معنی اذ رمیت است. ***تو نه افکندی که قوّت حق نمود***، این معنی ما رمیت است، زیرا ***زور آدم زاد را حدّی بود*** و مقداری باش. ***مشت خاک اشک است لشکر کی شود***، مشتی خاک حقیر لشکر کثیر را کی شکند. ***مشت مشت توست افکندن زماست***، ای رسول مشت مشت تو است، اما بدین مقدار افکندن از ماست. ***زین دو نسبت نفی و اثباتش رواست*** و همچنین ملاحظه باید کرد توفیق را. در میان این آیت که الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ، یعنی زمرهٔ اشقیا رسول‌الله علیه‌السلام را بلکه سایر انبیا را همچو فرزندان خویش به تحقیق می‌شناسند، اما از حسد پنهان می‌دارند و در میان حدیث قدسی که می‌فرماید اولیائی تحت قبایی لا یعرفهم غیری. یعنی دوستان من در زیر قباب عزّت من پنهانند و در تحت جلابیب استار غیرت مستورتر از جان؛ لاجرم هیچ احدی غیر من ایشان را نمی‌شناسد. ***یعرفون الانبیا اضدادهم***، یعنی انبیا را اشقیا می دانند. ***مثل ما لا یشتبه اولادهم***، چنان‌که فرزندان خویش را از فرزندان دیگر فرق کنند. ***همچو فرزندان خود دانندشان***، فاعل دانند اول مصراع اخیر است. ***منکران با صد دلیل و صد نشان*** و معجزه و برهان. ***لیک از رشک حسد پنهان کنند*** و اعتراف ننمایند. ***خویشتن را برندانم می‌زنند*** و تجاهل کنند.

الحکایة

امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه از عبدالله‌بن‌سلام پرسید که معرفت شما مر حضرت محمد علیه‌السلام که خدای تو از آن خبر می‌دهد که همچون معرفت فرزندان است بر چه وجه می‌تواند بود؟ ابن سلام گفت: من رسالت او را متعیّن‌تر از آنکه به‌صحّت نسب پسر خویش چه این را از توریة دانسته‌ام، اما آن را معلوم ندارم که زنان چه نساخته‌اند. عمر رضی‌الله عنه گفت: خدای تعالی توفیق رفیق تو کرد. اناد فقد اصبت و صدقت. ***پس چو***

یعرف گفت چون جای دگر، یعنی درایت یعرفونهم فرمود و در حدیث قدسی ***گفت لا یعرفهم غیری فذر*** و ترک کن. ***آنهم تحت قبابی کامنون***، پنهان شدگان، ***جز که یزدان شان نداند ز آزمون،*** وجه توفیق در میان این آیت و حدیث قدسی آن است که ظاهر نبوّت انبیا را به وساطت ادراک (234a) تأییدات و ظهور آیات و معجزات می‌شناختند، اما سرّ نبوت و حقیقت ولایة ایشان را نمی‌دانستند، زیرا که دانستن این مخصوص حق‌تعالی است و لهذا گفته‌اند که شناختن خدای تعالی آسان‌تر از شناختن اولیا است، زیرا که هرکس شاه را به وسایل تواند دید و تواند شناخت، اما محبوبی را که پادشاه از سر غیرت در پس پردهٔ عزت پنهان داشته باشد هیچ کسی نظر بر جمال او نتواند انداخت؛ لاجرم اولیا را به چشم سر دیدن دیگراست و به نور سر شناختن دیگر. ***هم به نسبت گیر این مفتوح را*** که گفتیم ***که بدانی و ندانی نوح را.***

مسئلهٔ فنا و بقای درویش

گفت قایل در جهان درویش نیست، اگر کسی گوید در جهان درویش نیست. ***ور بود درویش آن درویش نیست***، لفظ بود در این محل به‌معنی کان است که به‌معنی تاته باشد و معنی آن است که اگر درویش مقیّد بقید درویشی بود که آن نیز هستی است درویش نیست، زیرا درویش آن است که از خویش رسته باشد و به‌حق پیوسته. ***هست از روی بقای ذات او***، ازچه بقای ذات هست. ***نیست گشته وصف او در وصف هو***. در وصف هو خلاص گشته بود از کثرت صفات بشریت و باقی شده به وحدت ذات و صفات الهیه. ***چون زبانهٔ شمع پیش آفتاب***، چون زبانهٔ شمعی که در سطوات اشراقات آفتاب، ***نیست باشد هست باشد در حساب***، نیست باشد وصف او بتابش آفتاب و هست باشد در حدّ ذات خود. ***هست باشد ذات او تا تو اگر***، مرهون است. ***بر نهی پنبه بسوزد زان شرر***، از این جهت هست باشد، اما ***نیست باشد روشنی ندهد تورا***، با تاب آفتاب روشنی از او دور شود. ***کرده باشد آفتاب او را فنا*** و چنان که ***در دو صد من شهد یک اوقیه خل***، تنظیر دیگراست؛ یعنی اگر در میان دوصد انگبین یک اوقیه سرکه ***چون درافکندی و در وی گشت حل،*** چون بپنداری و با او بیامیزی در او شود حل. ***نیست باشد طعم خل چون می‌چشی*** که طعم سرکه در چشیدن پیدا نیاید. ***هست اوقیّه فزون چون برکشی*** که در بر کشیدن یک اوقیه زیاد آید. ***پیش شیری آهویی بی‌هوش شد،*** یعنی ***هستیش ور هست او روپوش شد***، هستی آهو در هستی شیر مستور شد. ***این قیاس ناقصان بر کار رب،*** یعنی اگر این چنین قیاسات ناقصه در شأن ربّ الارباب ظاهرا ترک مراعات اوست، اما ***جوشش عشق است نه از ترک ادب*** که چون دریای عشق در جوش آید (235b) ساحل ادب فراموش آید. ***نبض عاشق بی‌ادب برمی‌جهد***، زیرا که چون احکام تجلیّات الهیه بر دل غالب شود، چنان‌که دل را از پردهٔ دایرهٔ تکلیف و طور عقل اخراج کند حرکات او بی‌ادبانه می‌شود. شعر

سقونی و قالوا لا تفنّ ولو سقوا جبال حین ما سقونی تفنت

خویش را در کفهٔ شه می‌نهد، چنان‌که به دست طبیب، ***بی‌ادب تر نیست کس زو در جهان،*** نسبت با ارباب فعل ظاهر. ***با ادب‌تر نیست کس زو در نهان،*** نسبت با عاشق صادق که دعوی عاشقی حق‌تعالی کردن بندگی او اختیار کردن است و از غیر او روی گردانیدن. ***هم به نسبت دان وفاق ای منتجب*** و برگزیده. ***این دو ضدّ با ادب با بی‌ادب***، یعنی توفیق این دو ضدّ نیز با نسبت است. ***بی‌ادب باشد چو ظاهر بنگری،*** چنان‌که گفتیم. ***که بود دعوی عشقش همسری*** که گدا پادشاه را دعوی عاشقی کردن ترک ادب است. فکیف که بندهٔ حقیر رب‌العالمین را دعوی عاشقی کند اما، شعر

ادب عشق جمله بی‌ادبی است امة العشق عشقهم آداب

چون به‌باطن بنگری دعوی کجاست، بلکه ***او و دعوی پیش آن سلطان فناست،*** که چون سلطان عشق بر تخت‌گاه دل نشیند حرکات و سکنات که در عاشق مشاهده افتد منسوب به عشق باشد. ***مات زید زید اگر فاعل بود*** در لفظ، ***لیک فاعل نیست کو عاطل بود،*** در حقیقت فاعل نیست، زیرا بی‌کار است. ***او ز روی لفظ نحوی فاعل است،*** نه از آن جهت که از او فعل صادر شود. ***ورنه او مفعول و موتش قاتل است***، زیرا ***فاعل چه کو چنان مقهور شد*** و مغلوب گشت، ***فاعلی‌ها جمله از وی دور شد***.

قصهٔ وکیل صدر جهان که متهم شد و از بخاری گریخت از بین جان باز عشقش کشید که جان سهل باشد عاشقان را

در بخارا بنده ای صدر جهان که به صد جان آشفتهٔ آن دلستان بود. ***متهم شد گشت از صدرش نهان*** و به واسطهٔ تهمتی از اُتان آن صدر عالی غیبت نمود. ***مدت ده سال گرد آن بگشت*** از بیم هلاک، ***گه خراسان گه کهستان گاه دشت***، در جایی قرار نگیرد. ***از پس ده سال او از اشتیاق*** و شوق شاهش آن مشتاق، ***گشت بی‌طاقت ز ایّام فراق،*** پس به‌خویش خطاب کرد که چون طاقت فرقت نداری، یاری خواه از حضرت باری. ***گفت*** (235a) ***یا رب فرقتم زین پس نماند***، لاجرم ***صبر کی داند خلاعت را نشاند***. خلاعت رها کردن افساراست و غلبهٔ اشتیاق و حضرت مولانا به تقریب ذکر فراق سرّش بیان می‌کند. ***از فراق این خاک‌ها شوره بود،*** از فراق آب زمین شوره گردد که از او نبات نروید. ***آب زرد و گنده و تیره شود،*** از فراق آب زرد و بد رایحه و سیاه گردد. ***با جان افزا و وخم گردد وبا،*** از فراق یار و مدد آن باد دلگشا و جان فزا که به جایی محبوس بود وخیم منقّص شود. ***آتشی خاکستری گردد هبا،*** بی مدد هیزم و فراق آن آتش خاکستر و هباء منثور شود. ***باغ چون جنّت شود دارالمرض***، باغی که چون بهشت باشد از فراق بهار دارالمرض شود. ***زرد و ریزان برگ او اندر حرض*** و در گداختن ***عقل دراک از فراق دوستان*** و از افتراق. یاران ***همچو تیرانداز اشکسته کمان،*** همچو تیرانداز است که کمان او شکسته باشد. اتفاق جمهور حکما بر آن است که جمیع اقسام آلام مترتّب می‌شوند بر قطیعه و انفصال که عبارت است از تفرّق اتصال. حتی نبات از فراق متضرّرند، بلکه جمادات از او متأثر. نظم

فراق دوستان دیدن نشانش گفتم از دوزخ معاذالله خطا کردم که دوزخ زان نشان باشد

بیت

چوب را بشکنی طراق آید آن طراق از پی فراق آید

دوزخ از فرقت چنان سوزان شده‌است، که از رحمت رحمن دور است. ***پیر از فرقت چنان لرزان شده‌است*** که از قوّت جوانی دور است. ***گر بگویم از فراق چون شرر***، اول این مصراع مرهون است به مصراع اخیر، ***تا قیامت یک بود از صد هزار،*** یعنی فراق که همچو شرار بسیار است، اگر وصف او تا قیامت بگویم یا از فراقی که همچو شرار کوچک باشد. اگر وصفش تا قیامت بگویم یکی گفته باشم از صدهزار بسیار است و بی‌شمار؛ لاجرم وکیل صدر جهان که به راحت وصال آموخته بود و به‌هنگام مواصلت در مجلس انس انواع لذّت کامرانی اندوخته، طاقت فراق نیاورد و عزیمت شهر محبوب کرد. ***پس ز شرح سوز او کم کن نفس*** ای سالک. ***ربّ سلّم ربّ سلّم گوی و بس*** و به‌حصول فانی رغبت مکن. سلامت و بقا را طالب شود، باقی را باکمال شوق راغب. ***هرچه از وی شاد گردی در جهان*** از جنس اولاد و مال و نوع عزّت (236b) و جلال، ***از فراق او بیندیش آن زمان***، در زمان ملاقات ملاحظهٔ فراق کن که باقی نماند. ***زانچه گشتی شاد بس کس شاد شد،*** از آن چیز که تو از او شاد همچو تو کسان شاده شده‌اند به‌آن. ***آخر از وی جست و همچون باد شد*** و از تو نیز بگذرد. ***از تو هم بجهد تو دل بر وی منه،*** چیز که از خواهد زفت بر وی دل منه. ***پیش کو بجهد تو دل بر وی***

منه، چیزی که از تو دور خواهد شد پیشتر از او بجه؛ لاجرم وکیل صدر جهان که با وصل آموخته بود، از فراق او چنان سوخته شد که سینهٔ عالمی بر حال او می‌سوخت. پس طریق مرید صادق و سالک عشق آن است که با ذاتی گیرد که از خوف فراق او ایمن باشد و دل بر شادی وصال هیچ فانی ننهند و هرچه از او خواهد جست، او بیشتر از او بجهد و روی به وطن اصلی آرد و جان به‌جانان حقیقی بسپارد و پیوند ماسوی نجوید. چنان‌که مریم زن بود، اما مردی نمود که به جبرییل با صورت خویش میل نکرد، بلکه التجاء به‌حق‌تعالی آورد.

پیدا شدن روح القدس به صورت آدمی بر مریم به وقت برهنگی و غسل کردن و پناه گرفتن خدای را

همچو مریم‌گوی پیش از فوت ملک، قصّهٔ مریم این است که زن عمران که حنّه بنت فاقوذ است، از حق تعالی ولد خواست. چون حامل شد، نذر کرد اگر پسر زاید او را خادم بیت المقدّس کند. چنان‌که حضرت رحمن در سورهٔ آل عمران حکایت کند إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي ۖ إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. چون دختر بزاد که مریم است و پیش از ولادت او پدرش عمران مرده بود. مادرش او را به‌خرقه ای پیچید و به مسجد برد و پیش اخبار نهاد. قرعه کردند. قرعه زکریّا راست. چون مریم بزرگ شد در جانب شرقی بیت المقدّس از جمیع اهل خویش منفرد گشته و از برای استتار از نظر اغیار اتخاذ حجابی کرده به واسطهٔ عذری که داشت قصد اغتسال نمود. چنان‌که حق‌تعالی در سورهٔ کهیعص فرمود، وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا. ناگاه در حالت تنهایی مریم در پیش خویش جوانی امرد و دلربا با صورت جانفزا در غایت زیبایی و دلربایی (236a) مشاهده کرده و آن دلربای نازنین روح القدس اعنی جبرئیل امین بود که به‌فرمان حضرت رب‌العالمین متمثل به صورت بشری نمود. چنان‌که حق‌تعالی در این سوره فرمود، فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا و از بیم وقوع در فساد لرزه بر اندام مریم افتاد. به حضرت حق تعالی التجا کرد. چنان‌که خدای‌تعالی فرمود، قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا. چون مریم پاکیزه جیب آشنایی با عالم غیب داشت و نقش این عالم بی‌وفا بر لوح ضمیر خویش نمی‌نگاشت، از نقشِ بی‌قرار جهان گشت و در حصن حمایت الهی طالب امان تا به هنگام خروج از عالم خصمی که متصدّی به مخامصت ابنای آدم است، برو دست رس نیابد. پس ای سالک تو نیز همچو مریم پیش از فوت ملک و تصرّف مملکت وجود بگوی. ***نقش را که اعوذ بالرحمن منک***، نقش زیبا را و زخارف دیبا را اعوذ بالرحمن منک. ***دید مریم صورتی بس جان فزا*** که جبرئیل است، ***جانفزایی دل ربایی در خلا*** و در مکان تنها. ***پیش او بر رست از روی زمین***، پیش مریم همچو نبات برست از زمین و پیدا گشت. ***چون مه و خورشید آن روح الامین***، به‌امر رب‌العالمین. ***از زمین بر رست خوبی بی‌نقاب*** و بی‌حجاب. ***آنچنان کز شرق روید آفتاب***، چنان‌که از جانب مشرق برآید آفتاب. ***لرزه بر اعضای مریم اوفتاد*** و زیرا ***کو برهنه بود ترسید از فساد***، اگرچه ملائکه از زن عریان گریزند، اما جبرائیل به صورت و سیرت بشریت متصف شده بود از بهر استیناس مریم و در عقل انقطاع حیض بود از آنکه آن زمان را وقت علوق است با جبرئیل خود را به مریم نمود، اما خود به او نظر نکرد تا مریم پیراهن پوشید. ***صورتی که یوسف ار دیدی عیان***، جبرئیل در آن حال به وجهی پیدا گشت و به نحوی هویدا شد که اگر یوسف بدیدی پیدا، ***دست از حیرت بریدی چون زنان***، همچو زنان مصر که دست‌ها از حیرت یوسف بریده بودند، یوسف دست خود از حیرت بریدی. ***همچو گل پیشش برویید آن ز گل***، اول به کاف عجمی و مضموم است دوم مکسور؛ یعنی جبرئیل همچون گل در پیش مریم برویید از گل و ناگاه پیدا گشت. ***چون خیالی که برآرد*** (237b) ***سر ز دل***، چون مریم جبرئیل را بدان وجه دید، ***گشت مریم بیخود و در بیخودی***، خطاب کرد به خود، ***گفت بجهم در پناه ایزدی*** و التجا کنم به خدای تعالی. ***زانکه عادت کرده بود آن پاک جیب***،

یعنی مریم پاک از عیب، ***در هزیمت رخت بردن سوی غیب.*** لاجرم آن مریم ***چون جهان را دید ملکی بی‌قرار*** و بی‌ثبات، ***حازمانه ساخت زان حضرت حصار***، همچو اهل احتیاط و اهتمام حصاری ساخت از اعتصام به ملک علّام. ***تا بگاه مرگ حصنی باشدش،*** مریم را، ***که نیابد خصم راه مقصدش*** که خصم راه قصد او نیابد. ***از پناه حق حصاری به ندید*** از آن جهت، ***یورتگه نزدیک آن دز برگزید***، منزلی نزد آن قلعه گزید. بلی طالب عاشق و محبّ صادق چنان باید که با خویش و بیگانه نیامیزد. بلکه از همه بگریزد و بدوست آویزد و آینهٔ جهان نما جز از روی او نسازد و رخت اقامت جز در کوی او نیندازد و به‌حکم اعوذ بک منک از او بدو پناه گیرد تا در حضرت عندیّت ملک مقتدر به مقعد صدق اقصی از سر فراغت بال و رفاهیّت حال آسوده از بیم ضلال و اضلال تواند گفت. شعر

درد عشق دوست اندر جان ماست　　جان ما در حضرت جانان ماست

چون بدید آن غمزهای عقل سوز، چون حضرت مریم در چشم صورت جبرئیل غمزها عقل سوز بدید، ***که از او می شد جگرها تیردوز***. صورت جبرئیل چنان جمیل بود که ***شاه و لشکر حلقه در گوشش شده***، همه بندهٔ حلقه به گوش او شده بودند. ***خسروان هوش بی‌هوشش شده***، پادشاهان عقل دیوانهٔ او شده بودند. ***صد هزاران شاه مملکوش برق***، به بندگی، ***صد هزاران بدر را داده بدق***، دق آن مرضی است که آدمی در او می‌کاهد، بی‌آنکه در وجود او المی و وجعی باشد، بسیار بدرها را همچو هلال و خلال ساخته. ***زهره نی مر زهره را تا دم زند*** و سخن گوید، ***عقل کلش چون ببیند کم زند***، چون وی را عقل کل که عبارت است از مبدأ تأثیر جمیع عقول فلکی و بشری اگر ببیند دم زند و کم زند یعنی از کار بماند. نظم

کم زن از این هم که کسان گفته اند　　هرچه تو گویی به ازان گفته اند

من چه گویم که مرا در دوخته است، عادت حضرت مولانا است که از او وصف چیزی به وصف حق‌تعالی انتقال (237a) کند. ***دمگهم را دمگه او سوخته است***، پس از این از زبان جبرئیل در وصف جلیل می‌گوید. ***دود آن نارم دلیلم من برو*** که دود دلیل ناراست؛ یعنی حضرت جبرئیل با چندین جمال جمیل نسبت با جمال آن جلیل همچو دو دست نسبت به‌آن آتش. ***دور از آن شه باطل و ما عبّروا،*** دور از آن پادشاه باطل است. هرچه تعبیر کنند که حضرت او به عبارت پیدا نشود و حاصل حکایت و قصّهٔ مریم و روح القدس آنکه مریم پاکیزه ذات و پسندیده صفات چون جبرئیل را بدان صورت دلپذیر و شکل ناگزیر مشاهده کرده و آتش رخسارهٔ عقل سوز و تیر غمزهای جگردوز او را در نظر آورد، فریفتهٔ آن شکل و شمایل نشد و آشفتهٔ آن آرام دل نگشت بلکه پناه به حق‌تعالی آورد و به حضرت آن مستعان التجا کرد. وز آتش به دود نپرداخت و ترک مدلول گفته به او میل نساخت. پس حصّهٔ سالک از این قصّه آن است که چون مریم دل به واسطهٔ تجرد و انفراد از اهل نفس و هوا و قوای نفسانیه و طبیعت به جانب شرقی بیت‌المقدس باطن که عبارت از افق عالم قدس است، توجّه نماید و در حظیره‌القدس که محل انسلاخ از لباس بشریت و مشرق انوار روح‌القدس است به حجاب انقطاع کلی از خویش و بیگانه محتجب گردد و از اظهار کرامت ولایت و از آلایش خود پرستی و آرایش عوارض هستی که به منزلهٔ عذر زنان است، طهارت جوید. باید که در آن حال اگر جبرئیل امین با آن همه حسن و جمال و غنج و دلال نقاب از چهره بگشاید و دیدار خویش بنماید و گوید که واسطهٔ وصول به حضرت الرفیق الأعلی و بدرقهٔ دلیلان بی‌دلیل در این منم، اصلا بدان التفات نکند و گوید. نظم

من نهانی ز جبرئیل امین　　جبرئیل دگر امین دارم

باری چون مریم دل از جبرئیل نمایان نظر بدوزد و رخسارهٔ همّت به انوار التجا به حضرت چنان برافروزد به عز نفس روح‌القدس حامله به مسیحای جان بخش تواند شد. ***خود نباشد آفتابی را دلیل***، مرهون است. ***جز که نور آفتاب مستطیل***، مرهون است جزکه. چنان‌که گفته اند، مصراع

به آفتاب نتوان یافت که آفتاب کجاست

و معنی عرفت ربی بربی این است. ***سایه که بود تا دلیل او بود***، دلیل آفتاب شود. ***این بستش که دلیل او بود،*** (238b) دلیل بر جلیل چگونه دلیل گردد. پس حسن جبرئیل نسبت با حسن جلیل چون نسبت سایه است به آفتاب و سایر حسن و جمال را این بزرگی نور آفتاب دلیل حاذق است. جمله کمال بس است که مصنوع او است. ***این جلالت در دلالت صادق است***، این بزرگی نور آفتاب دلیل صادق است. ***جمله ادراکات پس او سابق است،*** جمله ادراکات بر آنکه جمله ادراکات پس و خلف است او سابق است. ***جمله ادراکات بر خرهای لنگ،*** سوار شده بطئی‌الحرکت است. ***او سوار باد و پرّان چون خدنگ***، او سوار بر باد و پرّان همچو تیر، ***گر گریزد کس نیابد گرد شه***، اگر آن شاه گریزد کسی به غبارش نرسد؛ لاجرم کسی که او را به مجرّد عقل نیابد و نداند، ***ور گریزند او بگیرد پیش ره*** که إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ، پس کسی از او جان نبرد و حیله و مکر از قهرش رها نکند. ***جمله ادراکات را آرام نی***، یعنی عاقلان را قرار نمی‌باید که حضرت او طالبان را دیدار می‌نماید. ***وقت می‌دانست وقت جام نی***، این جهان میدان کسب قربت است نه محلّ عیش و عشرت. ***آن یکی و همی چو بازی می‌پرد،*** یعنی هرکس به قدر سعی خویش می‌پوید که یکی همچو باز می‌پرد، ***وان دگر چون تیر معبر می‌درد. وان دگر چون کشتی ای با بادبان*** در آب روان است. ***وآن دگر اندر تراجُع هر زمان*** و دیگری در بازگشتن هر وقت، ***چون شکاری می‌نمایدشان ز دور،*** چون تجلّی کند آن غفور، ***جمله حمله می‌فزایند آن طیور*** و طالب و راغب شوند. ***چونکه ناپیدا شود حیران شوند،*** چون استترا و انقباض نماید باز را قوّت بازو نماند. ***همچو جغدان سوی هر ویران شوند*** که مشاهدة الابرار بین التجلّی و الاستتار، امّا ***منتظر چشمی بهم یک چشم باز*** و چشم گشاده به حضرت بی‌نیاز. ***تا که پیدا گردد آن صید به ناز*** و صاحب اعزاز. ***چون بماند دیر گویند از ملال،*** چون تجلّی و بسط دیر باشد طالبان بی‌مجال از روی ملال گویند. ***صید بود آن خود عجب یا خود خیال،*** آنچه اول مشاهده افتاد تجلی بود یا خیال، اما در این استتار و انقباض حکمت الهیه و مصلحت خفیّه هست. سالک را اضطراب نمی‌باید، زیرا ***مصلحت آن است تا یک ساعتی*** و مدّتی ***قوتی گیرند و زور از راحتی*** و از استراحتی، زیرا ***گر نبودی شب همه خلقان*** (238a) ***ز آز،*** اگر همه وقت روز روشن بودی خلق از حرص، ***خویشتن را سوختندی ز اهتزاز*** و از جنبدیدن. ***از هوس وز حرص سود انداختن*** و به کسب دنیا کوشیدن، ***هرکسی دادی بدن را سوختن،*** اما به‌حکم اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا و به‌موجب وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا. ***شب پدید آید چو گنج رحمتی*** و خزینهٔ راحتی، ***تا رهند از حرص خود یک ساعتی.*** چنان‌که شب وقت استراحت است اهل دنیا را. قبض فیض حق سبب استراحت است سالک را که گفته‌اند القبض صدف فیه جوهر البسط. پس صلاح سالک در قبض است، زیرا که در حالت بسط همگی خرج اغیاراست و در زمان قبض متوجّه جناب یار. قبض به‌منزلهٔ شب است که اگرچه به صورت ظلمانی است، اما در زمان خلوت حبیب است و با حبیب و بسط به مثابهٔ روزاست که اگرچه عالم افروز و نورانی است، اما وقت مزاحمت اغیار است. ***چونکه قبضی آیدت ای راه رو*** و سالک. ***آن صلاح توست آتش دل مشو*** و نومید مباش. ***زانکه در خرجی در آن بسط و گشاد***، زیرا در صرف و خرجی در زمان فتح و انبساط. ***خرج را دخلی بباید زاعتداد*** و از اهتمام و بدان‌که در بیان قبض و بسط گفته‌اند، هما یشبهان الخوف والرجا للعوام و الخواص و القبض و البسط للخواص

خاصة والخوف ان یخاف الرّجل فی الزمان المستقبل فوت ما یحبّه و وصول ما یکره الیه و اما الرجاء امل محبوب او زوال مکروه کان علیه و امّا القبض و البسط یکونان فی الزّمان الحاضر و حقیقة القبض ورود شیء فی قلبه من الله تعالی فیه اشارة الی تقصیر و استحقاق تأدیب علی التقصیر و البسط و رود اشارة فی قلبه من الله الی لطفه و ترحیب و تکریم و قد یکون القبض و البسط و لا یدری صاحبهما سببهما و طریق صاحب القبض الذی لایدری سببه التسلیم حتی یمضی ذلک الوقت و گفته‌اند، سیار اگر مبتدی باشد او را اطفال طریق خوانند و اگر متوسّط باشد کهل نام نهمد و اگر منتهی باشد شیخ گویند و از این هر یکی را دو قوّت مختلف هست که به منزلهٔ جناح طایر است و جناح هریکی از این سه طایفه چون جناح دیگری نیست که جناح نسر چون (239b) جناح گنجشک نی. پس جناح طفل خوف و رجاست و جناح کهل قبض و بسط است و جناح شیخ انس و هیبت واز این دو جناح شیخ ترقی می‌کند، به معرفت فنا و بقا و وصل و فصل و صحو و سکر و طیران بدین دو جناح وقتی صحیح باشد که این دو جناح با یکدیگر متساوی باشند؛ لاجرم هرکه از قبض بگریزد از سیر بازماند و از وصول به حضرت ذوالجلال برخورداری نتواند یافت و تا سالک از سر لذّات برنخیزد و از هستی به نیستی نگریزد، به حضرت حق آشنا نشود. ***گر هماره فصل تابستان بدی،*** اگر همه وقت پیوسته وقت صفا بودی، ***سوزش خورشید در بستان زدی*** و سوختی. چنان‌که ***منبتش را سوختی از بیخ و بن،*** جای رستن را سوختی از بیخ و بنیاد، ***که دگر تازه نگشتی آن کهن،*** لاجرم گاه تابستان و گاه زمستان. ***گر ترش رویست آن دی مشفق است،*** زیرا با آب و سردی به باغ طراوت و لطافت دهد. ***صیف خندان است اما محرق است*** و سوزنده. ***چونکه قبض آید تو در وی بسط بین*** و نومید مشو که فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. ***تازه باش و چین میفکن بر جبین.*** شعر

اذا ضاقت بک الدنیا ففکر فی الم نشرح　　فعسر بین یسرین اذا فکرته فافرح

کودکان خندان و دانایان ترش که کودکان خوردن و بازی کردن می‌بینند، اما دانایان از انجام کار می رسند که گفته‌اند لا یغرنک ثناء الخلق فان العاقبة مبهمة. ***غم جگر را باشد و شادی ز شش،*** معتبر جگراست که از اعضاء رابعه است نه شش. ***چشم کودک همچو خر در آخور است*** که نظر کودک در خوردن و خفتن است، پس اطفال دنیا همین خوردن و خفتن و بازی و تن پروردن می‌بینند. ***چشم عاقل در حساب آخر است،*** زیرا عاقل داند و بیند که این پروردن و فربه کردن از قصاب فلک از بهر کشتن است گوسفند. ***او در آخور چرب می بیند علف،*** کودک در آخور علف چرب می‌بیند. ***وین ز قصّاب آخرش بیند تلف،*** عاقل از دست قصاب تلف آخری بیند. نظم

تا در این گله گوسفندی هست‌نه نشیند فلک ز قصّابی

آن علف تلخ است کین قصاب داد، زیرا ***بهر لحم ما ترازویی نهاد.*** رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ما ذئبان ضاربان ارسلا فی زریبه غنم باکثر فساد (239a) آمنهما من حب الجاه و المال؛ لاجرم ای طالب هدی ***رو ز حکمت خور علف کان‌را خدا،*** برو از حکمت بخور که آن را حق‌تعالی، ***بی‌غرض دادست از محض عطا*** و رجا، عوض نکرد. بدان‌که مردم سه قسم است؛ یکی آنکه مشتغل دنیا بود، یکی آنکه متوغل به عقبی باشد، یکی گاه بدین طرف و گاه بدان جانب باشد و غالب آن است که اوّل سوء خاتمه یابد العیاذ بالله و غالب آن است دوم سعادت آخرت یابد و سوم مضطرب‌الحال است. ***فهم نان کردی نه حکمت ای رهی،*** فهم نان کردی نه فهم حکمت ای بنده. از کلام خدای تعالی، ***زآنچه حق گفتت کلوا من رزقه،*** به‌حکم آیت سورهٔ ملک فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا

وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ، فرمود تو از این امر فهم نان کردی نه حکمت یزدان. ***رزق حق حکمت بود در مرتبت***، زیرا ***کان گلوگیرت نباشد عاقبت***. همچونان حق‌تعالی فرمود، يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، کلمة من الحکمة یتعلّمها الرّجل خیر له من الدّنیا و امیرالمؤمنین علی رضی‌الله کرم‌الله وجهه فرمود، کلمة من الحکمة کما تمل الاشباح فاجمعوها بطرایف الحکم. ***این دهان بستی دهانی باز شد***، دهان مفتوح گشت. ***کو خورندهٔ لقمه‌های راز شد***، لاجرم ای مرد راه این قدر باید دانست که آبستن شدم مریم دل را تا عیسی جان بخش تواند از دو عالمی را حیات ابدی تواند داد؛ اوّلا طفل تن را از شیر تعلّقات دیو و نفس باید برید. چنان‌که می‌فرماید، ***گر ز شیر دیو تن را وابری***، اگر ز شیر شیطان طفل تن را بری، ***در فطام او بسی نعمت خوری***، چنان‌که چون کودک شیرخورد از نعمت‌های جان محروم است، اما از شیر باز دارند. نعمت‌ها خوردن گیرد. ***ترک جوشش شرح کردن نیم خام***، ترک جوش حق را شرح کردم نا تمام. ***از حکیم غزنوی بشنو تمام*** که آن حکیم از کبراء شعراء صوفیان است و از مریدان خواجه یوسف همدانی است. ***درالهی نامه گوید شرح این***، در کتابش که نام او الهی نامه است. ***آن حکیم غیب فخرالعارفین***، شرح حکیم این است که می‌گوید غم خور و نان غم افزایان مخور اگر عاقلی. ***زانکه عاقل غم خورد کودک شکر*** که در خبر است، من خافنی فی الدنیا آمنة فی الآخرة و من آمنتی فی الدّنیا خوفته فی الآخرة. ***قند شادی میوهٔ*** (240b) ***باغ غم است***، یعنی درخت باغ غم را میوه شادی است. ***این فرح زخم است آن غم مرهم است***، پس ای سالک، ***غم چو بینی در کنارش کش به عشق*** ومحبّت و شوق. ***از سر ربوه نظر کن در دمشق***، از بالای کوه کوچک نظر کن در شهر دمشق؛ یعنی کسی که در دنیا به غم مبتلا باشد در دمشق آخرت با فرح و نعمت باشد، آن را از این می‌باید دید. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، الکیس من دان نفسه و عمل لما بعد الموت و الاحمق من اتبع نفسه هواها و تمنی علی الله و در خبر است ثلث من کره فیه استکمل ایمانه لا یخاف فی الله لموة لایم و لا یرانی شیء من عمله و اذا عرض له امران احدهمان للدنیا و الآخرة و للاخرة علی الدنیا. ***عاقل از انگور می‌بیند همی***، که پس از فشردن می، می شود. ***عاشق از معدوم شی بیند همی***، لاجرم به‌حکم وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ، به اسباب ثواب آخرت بکوش. چنان‌که ***جنگ می‌کردند حمّالان پریر***، جنگ ایشان این بود. ***تو مکش تا من کشم حملش چو شی***، .جنگ ایشان از بهر بود که ***زانکه زان رنجش همی دیدند سود*** و اجرت. ***حمل را هر یک ز دیگر می ربود***، تا اجرت حمّالیه بگیرد. ***مزد حق کو مزد آن بی مایه کو***، اجرت حق تعالی کجا است و اجرت آن حمّال بی‌مایه کجا و خلق جهان که سرمایهٔ عمر را باد داده و بی‌مایه مانده‌اند. ***این دهد گنجیت مزد و آن تسو***، حق تعالی گنج را اجرت دهد به تو وان تسو دهد. ***گنج زرّی که چو خسبی زیر ریگ*** و مدفون شوی در قبر. **با تو باشد آن نباشد مرده ریگ** و مال میّت. همچون زر ظاهر ***پیش پیش آن جنازت می‌دود***، ور تو را رهبر رحمت می‌شود، ***مونس گور و غریبی می‌شود*** و یار قبر و دیار غربت گردد. ***بهر روز مرگ این دم مرده باش***، به‌موجب موتوا قبل ان تموتوا عمل کن. ***تا شوی با عشق سرمد خواجه تاش*** و از بندگان درگاه آله. ***صبر می‌بیند ز پردهٔ اجتهاد***، صبر از پس پردهٔ جد و سعی می‌بیند ***روی، چون گلنار و زلفین مراد***، لاجرم ***غم چو آیینه است پیش مجتهد*** و مجاهد نفس. ***کاندرین ضد می‌نماید روی ضد***، در غم فرح می‌بیند. ***بعد ضدّ رنج آن ضدّ دگر***، مرهون است. ***رو دهد یعنی گشاد و کرّ و فر***، یعنی روی نماید و لفظ یعنی (240a) ضدِّ دیگر را تغییر است. ***این دو وصف از پنجهٔ دستت ببین***، ای سالک. این دو وصف که بسط

و قبض است از پنجهٔ دست خود ببین و قیاس کن. ***بعد قبض مشت بسط آید یقین***[۲۵۳]. همچو قبض و بسط دو جناح است سالک را، زیرا ***پنجه را گر قبض باشد دایما*** که هرگز بسط نباشد. ***یا همه بسط او بود چون مبتلا،*** یا پنجه را همه بسط باشد آن پنجه چون مبتلا بود. ***زاین دو وصفش کار و مکسب منتظم،*** از قبض و بسط است کار و کسب استوار. ***چون پر مرغ این دو حال او را مهم،*** چنان‌که گفتیم. ***چونکه مریم مضطرب شد یک زمان،*** از دیدن جبرائیل در صورت جوان. ***همچنان که بر زمین آن ماهیان*** که چون ماهیان از آب دور شوند و بر زمین افتند مضطرب گردند، مریم نیز چنین مضطرب شد یک زمان.

گفتن روح القدس مریم را که من رسول حقّم به‌تو آشفته مشو و پنهان مشو از من که فرمان این است

بانگ بر وی زد نمودار کرم، بانگ بروی زد مثال امر یعنی جبرئیل امین که امین حضرتم از من مرم. چنان که حق‌تعالی حکایت کند، قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا. در این تنبیه است که به متقیان یار شدن و پند ایشان شنیدن می‌باید و از ایشان دور شدن نشاید و لهذا می‌فرماید، ***از سرافرازان عزّت سر مکش،*** از بزرگان و مقبولان عزّت و جلال سرمکش. ***از چنین خوش محرمان خود در مکش*** و از امثال ما احتراز مکن. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لا تأکل الّا طعام مرتقی ولا یاکل طعامک الا تقی. مقصود از این سخن آن است که صحبت مکن الا به صالحان. ***این همی گفتی زبارهٔ نور پاک*** و فتیل نور الهی. ***از لبش می‌شد پیاپی بر سماک،*** نام منزلی است از منازل قمر. ***از وجودم می‌گریزی در عدم،*** در عدم من شاهم و صاحب علم. ***خود بنه و بنگاه من در نیستی است.*** رخت و منزل من در عالم عدم است. ***یکسواره نقش من پیش سلی است*** که تنها صورت من پیش زنی است یعنی اگرچه اکنون کوچک در نظر تو متمکّن می‌نماید، اما عوالم غیوب اوطان مألوفهٔ من است و حضرت الوهیّت مساکن معشوفهٔ من. ***مریما بنگر که نقش مشکلم،*** ای مریم خوبک بنگر که من شکل غریبم و نقش عجیب که از من گریز ممکن نیست، زیرا ***هم هلالم هم خیال اندر دلم،*** هم هلال نحیفم و همچو(241b) خیال در دلم؛ لاجرم از من گریز میسّر نیست. ***چون خیالی در دلت آید نشست*** و قرار گرفت. ***هرکجا که می‌گریزی با تو است*** که خیال حقیقی و اصلی از دل نمی‌رود. ***جز خیال عارضی و باطلی*** که آن را اثبات و قرار نیست. ***کو بود چون صبح کاذب آفلی*** و زایلی؛ لاجرم فکر دنیاکردن و دل برو نهادن روا نیست که آن باقی نیست و تو به سبب آن از آخرت محروم بمانی که خسر الدنیا و الآخرة در حقّ تو باشد. ***من چو صبح صادقم از نور رب،*** مرهون است، ***که نگردد گرد روزم هیچ شب*** که به جانب روز من هیچ شب و ظلمت نمی‌گردد که تورا پندی دهم و علم می‌گویم رسول‌الله علیه‌السلام گفت: حضور مجلس علم افضل من صلوة الف رکعة و حضور مجلس علم افضل من عیادت الف مریض و حضور مجلس علم افضل من شهود الف جنازه. اصحاب گفتند: یا رسول‌الله من قرآة القرآن؟ گفت: فهل ینفع قرآة القرآن الا بالعلم. ***هین مکن لاحول عمران زاده‌ام،*** ای دختر عمران، ***که ز لاحول این طرف افتاده‌ام*** که به حول و قوّة حق‌تعالی من در اینجا آمدم. ***مر مرا اصل و غذا لاحول بود*** که غذای ملک تسبیح است. ***نور لاحولی که پیش از قول بود،*** لاجرم بهر طرف که روی آری واقف من را صد سبیل منم و از حضرت عندیّت الهیه مبلغ خبری به جانب رسل منم. ***تو همی گیری پناه از من به حق*** و نمی‌دانی ***من نگارندهٔ پناهم در سبق،*** من نقش و مصنوع ملجأ و ملازم در ازل و کار من به فرمان او است و بهر که درمان رساند با من رساند. ***آن پناهم من که مخلصهات بوذ،*** من آن پناهم که مخلص‌های تو آن است که به فرمان حق‌تعالی نگاه دارم. ***تو اعوذ آری و من خود آن اعوذ،*** یعنی تو که اعوذ منک بالرّحمن

---

[۲۵۳] "آید یقین" در متن نیامده است

منک. گویی این را نمی‌دانی که من اعوذم که عوذ را من می‌رسانم و من یار نزدیکم تو من را دور می‌بینی. ***آفتی نبود بتر از ناشناخت***، آفتی و مصیبتی نباشد در جهان بدتر از نادانی و ناشناخت. ***تو بر یار و ندانی عشق باخت*** که تو نزدیک یار باشی و نتوانی محبّت و عرض‌حال کردن از نادانی و کسی که نزدیک یار صادق باشد و مرشد موافق بر خیر دلالت کند و آن به وی ارادت نیارد و از صحبت او منتفع نشود. غم آخرت را تدبیر فرماید که نتیجهٔ شادی است. او را نداند از سعادت ابدیّه محروم (241a) بماند. حضرت مولانا از این سخن انتقال کند به‌آن معنی که حق‌تعالی به‌حکم وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ، نزدیک بنده است، امّا بنده از نادانی از او دور است و لهذا می‌فرماید، ***یار را اغیار پنداری همی،*** از ناشناخت. ***شادئی را نام بنهادی غمی*** از غفلت. کسی را که حق‌تعالی صحّت و قوّت و مال و نعمت دهد، اگر او غم آخرت خورد فرح ابد یابد و اگر مال را به آخرت صرف نکند، رنج مؤابد یابد که گفته‌اند، من اشغله معاشه عن معاده فهو من الهالکین و من شغله معاده عن معاشه فهو من الفایزین و من شغله معاشر لماده فهو من المقتدین. یعنی کسی که دنیا را از بهر آخرت صرف کند میانه رفته باشد و الّا دنیا او را سبب عذاب باشد. چنان‌که می‌فرماید، ***این چنین نخلی که لطف یار ماست،*** ما که خرمای لایق او نه‌ایم، بلکه ***چونکه ما دزدیم نخلش دار ماست*** و همچنین ***این چنین مشکین که زلف میر ماست*** و گیسوی غبارسا است. ***چونکه بی‌عقلیم این زنجیر ماست،*** نه بوی خوش و جانفزا است یعنی ما اگر نیکی می‌کنیم مظهر لطف او شویم و اگر بدی می‌کنیم مظهر قهر او می‌شویم که به‌حکم، شعر

گر یار مرا با من مسکین نظری نیست ما را گله از بخت خود است از دیگری نیست

قصور از جانب ماست. ***این چنین لطفی چو نیلی می‌رود،*** همچو سلسبیلی باشد. ***چونکه فرعونیم چون خون می‌شود*** که آب نیل به چشم فرعونیان خون می‌نمود. ***خون همی‌گوید من آبم هین مریز،*** قصور از نظر تو است. ***یوسفم گرگ از توم ای پر ستیز،*** من در حقیقت یوسفم، اما گرگ نمودن از نظر تو است ای معاند. ***تو نمی‌بینی که یار بردبار حلیم*** و جفاکش. ***چونکه او بااو ضد شدی گردد چو مار*** که به‌حکم اعوذ بالله من غضب الحلیم و جفاکش چونکه گزند می‌رساند. ***لحم او و شحم او دیگر نشد*** و متبدّل نگشت. ***او چنان بد جز که از منظر نشد،*** او چنین بد و قبیح جز از منظر و قصور نظر نگشت. ***شمع مریم را بهل افروخته*** و تابان، ***که بخاری می‌رود آن سوخته،*** یعنی قصّهٔ صدر جهان را بگو.

عذر کردن آن وکیل از عشق که رجوع کند به بخارا لاابالی‌وار

سخت بی‌صبر و در آتش دانِ تیز، چون سخت بی‌صبری و در آتشکده تیزی، ***رو سوی صدر جهان می کن گریز،*** برو گریز را سوی صدر جهان کن و در بعض نسخ رو سوی جهان میکن می‌گریز. روی را به سوی صدر جهان (242b) بکن و می گریز که به‌حکم فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ، جز درگاه وی پناه نیست. نظم

غیر از تو بلاد و ملجأم نیست هم در تو گریزم ار گریزم

این بخارا منبع دانش بود، اصحاب دانش را معلوم و ارباب بینش را مفهوم است که مراد مولوی در این کتاب مثنوی قصّه گذاری نیست و مقصود از این کلام حکایت صدر جهان و وکیل بخاری بلکه صدر جهان حاکم مملکت باطن است که روح انسانی عبارت از دست و دل وکیل این صدر جهان که تصرّف در مملکت به طریق وکالت و نیابت او راست و بخاری کنایت از عقل که منبع دانش است. ***پس بخارایی است هرکه آنش بود،*** از شهر بخاری آن کس که او را منبع دانش، یعنی عقل باشد. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، تعلموا علم الیقین. یعنی با اهل یقین مصاحبت کنید. ***پیش شیخی در بخاری اندری،*** چون در پیش شیخی در بخاری‌ای. ***تا بخواری در بخاری ننگری،*** چون شیخ بخارا است به وی به‌خواری نظر نکنی. حق تعالی فرمود، تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا

لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا. ***جز به خواری در بخارای دلش،*** یعنی به آن شیخ کسی که با تکبر آید راه نیابد؛ لاجرم جز به خواری در بخارای دل شیخ، ***راه ندهد جرّ و مدّ مشکلش،*** جرّ و مدّ مشکل دریای معرفت او راه ندهد. ***ای خنک آن را که ذلّت نفسه،*** خوار شد نفس او. ***وای آن کس را که بردی رفسه،*** هلاک کند لگد زدن او. ***فرقت صدر جهان در جان او،*** آن وکیل. ***پاره‌پاره کرده بود ارکان او،*** یعنی وکیل که دل است و دل در لغت عرب قلب است و آن را قلب گفتند، زیرا منقلب است. در میان نفس و روح گاهی میل او به مشتهیات نفسانیّه بیشتر باشد و بدان جرم از فیض روح محروم ماند و از جادّهٔ منبع دانش که عقل است دور افتد. باز چون دست عشق دامن جانش محکم گیرد بی استفاضه از انوار تجلیّات روحانیّه آرام و قرار نپذیرد و به سخن آید. ***گفت برخیزم همانجا وا روم،*** یعنی به بخاری روم و سلوک طریقت کنم و از معاصی و ماسوی توبه آرم. ***کافر ار گشتم دگیر ره بگروم،*** تصدیق کنم و ایمان آورم. ***وارروم آنجا بیفتم پیش او*** و در نظر صدر جهان، ***پیش آن صدر نکو اندیش او*** و چون در پیش او افتم. ***گویم افکندم بپیشت جان خویش،*** ای صدر من، ***زنده کن یا سر ببر ما را چو میش،*** همچو (242a) گوسفندی من را بکش، زیرا ***کشته و مرده به پیشت ای قمر،*** مرهون است. ***به که شاه زندان جای دگر*** و چون در حریم عزّتش بشتابم و سعادت مشاهدهٔ لقای او دریابم در طریق اعتذار بسر پویم و در خطاب آن صدر عالی قدر بگویم. ***آزمودم من هزاران بار بیش،*** حال خود را، ***بی تو شیرین می نه بینم عیش خویش،*** پس بر اشتر سوار می‌شوم و به جانب یار می‌روم و می‌گویم، ***عین لی یا منیتی لحن النشور،*** غنا و سراییدن بکن از بهر من ای آرزوی من آواز نشور پیداکردن. ***ابرکی یا ناقتی تم السرور،*** ابرکی امر است از برک البعیر یعنی زانوزن ای شتر من تمام شد شادی. ***ابلعی یا ارض دمعی قد کفا،*** فرو بر ای زمین اشک مرا کفایت کرد. ***اشربی یا نفس وردا قد صفا،*** بنوش ای نفس آبی را که صاف شده است. من چون چنین بگویم و به حضرت او آیم او گوید، ***عدت یا عبدی الینا مرحبا،*** عودت کردی ای عبید من به ما مرحبا. ***نعم ما روحت یا ریح الصبا،*** نیک راحت کردی ما را ای باد صبا. ***گفت ای یاران روان گشتم وداع،*** عاشق پر نیاز و با هزار سوز و گداز به امید ملاقات آن دلنواز وداع ایشان آورد و گفت ای یاران روان گشتم. ***سوی آن صدری که میرست و مطاع،*** زیرا ***دم به دم در سوز بریان می شوم*** و با سوز بریان می‌شوم و با سور آتش فراق در بوتهٔ بلا می‌گدازم. ***هرچه بادا باد آنجا می روم،*** اگر قصد کشتن من کند هزار جان فدای او باد. ***گرچه دل چون سنگ خارا می کند، جان من عزم بخاری می‌کند. مسکن یارست و شهر شاه من،*** لاجرم اوست دلخواه من، ***پیش عاشق این بود حبّ الوطن،*** من الایمان. وطن اصلی و مطلوب ما عالم الهی است.

رسیدن معشوق از عاشق غریب خود از شهرها کدام شهر را خوشتر یافتی و انبوه‌تر و محتشم‌تر و پرنعمت‌تر و دلگشاتر

گفت معشوقی به عاشق کای فتا و ای جوان. ***تو به غربت دیده‌ای بس شهرها،*** اما ***پس کدامین شهر زان‌ها خوشتر است*** به تو. ***گفت آن شهری که در وی دلبر است،*** یعنی در آن شهری که تو آنجایی. ***هرکجا باشد شه ما را بساط*** و محلّ قرار، ***هست صحرا گر بود سمّ الخیاط،*** او در نظر من همچو صحرا پهن است، اگرچه همچو سوراخ سوزن باشد که مراد عاشق یاراست. چون او یاراست دیگر چه کاراست. ***هرکجا که یوسفی باشد چو ماه*** و منور، ***جنت است ار چه که باشد قعر چاه،*** چون (243b) عاشق با یار باشد. در جایی به دیدهٔ عاشق بهشت نماید، اگرچه دوزخ باشد.

منع کردن دوستان او را از رجوع کردن به بخاری و تهدید کردن و لاابالی گفتن او

گفت او را ناصحی ای بی‌خبر، آن وکیل صدر جهان را دوستی از دوستانش گفت ای بی‌خبر نیز، ***عاقبت اندیش گر داری هنر***، یعنی ***درنگر پس را به‌عقل و پیش را*** و تهوّر مکن. ***همچو پروانه مسوزان خویش را*** و هلاک مکن خود را. حصّهٔ قصّه این است که آن ناصح از صدر جهان گریختن فرمود و از او فرار ممکن است، امّا حضرت خدا که از او فرار میسر نیست و چون بمیری پیش او آیی، لاجرم عاقبت کار را بیندیش اگر علم و هنر داری و پیش و پس را به عقل بنگر که مرگ و آخرت در پیش است و دنیا در پس و تو در کسب عصیانی و خود را به آتش سوزانی و معذّب گردانی. ***چون بخاری می‌روی دیوانه‌ای***، چون پیش از این از کشتن صدرجهان به گریختن خلاص شده‌ای، اکنون به پای خود به پیش او آمدن مقتضای عقل نیست. ***لایق زنجیر و زندان خانه‌ای*** و شایسته حبس و بیمارخانه‌ای. ***او ز تو آهن همی خاید ز خشم***، صدر جهان به تو خشم دارد بیرون از حد. ***او همی جوید تورا با بیست چشم***، تا هلاک کند. بدان‌که حق‌تعالی تارک عبادت را عذاب کند از آن قیاس کن که عاصی را چها کند که در خبر است، من عوّده الله عباده فترکها ملاله ضعته الله تعالی. ***می‌کند او تیز از بهر تو کارد*** و تیغ تیز کند تا سرت را ببرد. ***او سگ قحط است و تو انبان آرد***، جریب دقیق؛ لاجرم چون سگ گرسنه انبان آرد یابد آن را، می‌درد و پاره‌پاره می‌کند. اهل هوا از توبه نهی کنند و از رحمت مأیوس گردانند و با چنین خبر از خبیر دور کنند. در خبر است که لا تجالسوا اهل الهوا فان لهم عرة کفرة الجرب. ***چون رهیدی و خدایت راه داد***، از دست قهر صدر جهان خلاص شدی، ***سوی زندان می‌روی چونت فتاد***، چه شد که چنین بی‌عقلی کنی. بدان‌که ابلیس و آدم در اول حال به عصیان مشارک بودند. چون آدم توبه کرد مجتبی شد و ابلیس اصرار و عناد کرد کافر و ملعون گشت؛ لاجرم کسی که توبه کند اگرچه گناه او بسیار باشد، مقبول عزّت گردد که در خبر است (243a) خیارکم کل مفتن توّاب. ***بر تو گر ده‌گون موکّل***، آمدی که تورا بگیرد، ***عقل بایستی کز ایشان کم زدی*** و خود را پنهان کردی. ***چون موکّل نیست بر تو هیچ کس***، نمی دانم، ***از چه بسته گشت بر تو پیش و پس***، ناصح این چنین پندی داد، اما نمی‌دانست. ***عشق پنهان کرده بود او را اسیر***، عشق نهانی او را اسیر کرده‌بود که بر وی موکّل بود. ***آن موکل را نمی‌دید آن نذیر***، اما آن موکل پنهانی را نمی‌دید آن ترساننده. ***هر موکل را موکل مختفی است***، بر سر هر موکل و ظالم موکل مختفی هست، یعنی شیطان. ***ورنه او در بند سگ طبعی ز چیست***، والّا آن موکل و عوان چرا همچو سگ گزنده و درّنده است. ***خشم جان عشق بر جانش نشست***، خشم پادشاه عشق بر جان او نشسته‌است. ***بر عوانی و سیه رو پیش بست***، بر ظالمی و سیاه رویی او را بسته‌است. ***می‌زند او را که هین او را بزن***، آن موکّل پنهانی بر سر آن عوان و ظالم موکل پیر مظالم می‌زند و می‌گوید این را بزن. ***زان عوانان نهان افغان من*** که در تصرّف در حقیقت از آن عوانان پنهان است. ***هرکه بینی در زیانی می‌رود*** و در ظلم می‌پوید. ***گرچه تنها با عوانی می‌رود***، اگرچه تنها است در صورت، اما با عوان است در حقیقت که به سبب ایشان ظلم می‌کند به مردمان و خود را گرفتار عذاب کند که در خبر است، ان لقیت الله سبعین ذنبا فیما بینک و بینه اهون علیک به‌آن تلتقاه بذنب فیما بینک و بین العباد. ***گر از او واقف بدی افغان زدی*** و خلاص خواستی. ***پیش آن سلطان سلطانان شدی***، رفتی یعنی مناجات کردی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ستحرصون علی الامارة و ستکون حسرة و ندامة یوم القیمة. ***ریختی بر سر به پیش شاه خاک***، از تظلّم و اثتغاثة. ***تا امان دیدی ز دیو سهمناک*** و خلاص شدی از شرّ شیطان. یکی از اصحاب پیش رسول‌الله علیه‌السلام آمد و گفت: امرنی یا رسول‌الله. گفت: امرتک علی نفسک. ***میر دیدی خویش را ای کم ز مور***، خود را مور پنداری ای کمتر از مور و ظالم مغرور. ***زان ندیدی آن موکل را تو کور***، از آن جهت آن موکل نهانی را ندیدی تو کور. ***غرّه گشتی زین دروغین پرّ و بال*** که مال و جاه بی‌ثبات است. ***پرّ و بالی کو***

کشد سوی وبال، امّا کسی را که (244b) مال و منصب باشد و وی را به ظلم نیالاید سبب رفعت و سعادت باشد که در خبر است، عدل ساعة خیر من عبادة سنة. ***پر سبک دارد ره بالا کند***، کسی که پر سبک دارد به بالا پرد. ***چون گل‌آلو شد گرانی‌ها کند***، چون گل آلوده و ثقیل شود ثقلت‌ها کند.

لاابالی گفتن عاشق ناصح عادل را از سرّعشق

گفت ای ناصح خمش کن چند چند، من را می‌دهی پند. ***پند کم ده زانکه بس سختی است بند*** و قید من. ***سخت تر شد بند من از پند تو*** و بنای عشق محکم گشت. ***عشق را نشناخت دانشمند تو***، زیرا ***آن طرف که عشق می‌افزود درد*** و مرض. ***بوحنیفه و شافعی درسی نکرد***. قطعه

عشق را بوحنیفه درس نگفت　　شافعی را در او روایت نیست

لایجوز و یجوز تا اجل است　　علم عشاق را نهایت نیست

تو مکن تهدید از کشتن که من، تو من را از کشتن مترسان که از کشتن نمی‌گریزم، بلکه ***تشنهٔ زارم به خون خویشتن.***

الحکایة

ابوبکرطمستانی گفت: مالحیوة الّا فی الفوت، یعنی حیات القلب فی اماتة النفس. ***عاشقان را هر زمانی مردنی است*** به نوعی. ***مردن عشاق خود یک نوع نیست***، امّا تو مردن عشّاق را پنداری یکی است. ***ور دو صد جان دارد از جان هدی***، از بهر حق تعالی. ***وان دو صد را می‌کند در دم فدا***، زیرا ***هریکی جان را ستاند ده بها***، به‌حکم آیت سورهٔ انعام. ***از نبی خوان عشره امثال‌ها***، مَن جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا.

الحکایة

ده کس به خانه زن صالحه مهمان شدند. آن زن را در خانه دو نان بود و آن را به فقیری بداد. مهمانان حیران بماندند و در میان خویش انکار کار این زن کردند. پس از زمانی خدمتکاری بیامد و طبقی آورد پر نان. گفت خواجهٔ من به‌تو فرستاد. زن نان‌ها را شمرد، نوازده نان بود. از آن غلام پرسید که یک نان کجا رفت. در راه به سایلی دادم. مهمانان از زن پرسیدند که از چه دانستی که بیست نان بود. گفت دیدم که دو نان به شما کفایت نمی‌کند، تصدّق کردم. بالحکم من جاء بالحسنة فله عشر امثالها. بیست نان آید چون یکی کم آید از او رسیدم، لاجرم چون کشنده دوست و عوض بسیار دهنده اوست. ***گر بریزد خون من آن دوست رو***، من برقص آیم. ***پای کوبان جان بر*** (244a) ***افشانم برو***، زیرا ***آزمودم مرگ من در زندگی است***، موت و هلاک من در زندگی من است که چون بمیرم زندگی مؤبّد یابم. ***چون رهم زین زندگی پابندگی است***، چنان‌که حسین منصور به مشاهدهٔ این حال می‌گفت: اقتلونی یا ثقاتی ان فی قتلی حیاتی. حضرت‌مولانا از برای تلمیح بدین قول ملیح می‌گوید، ***اقتلونی یا ثقاتی یا ثقات***، بکشد من را ای امینان و دوستان معتمد. ***انّ فی قتلی حیاة فی حیات***، در کشتن من است در زندگانی. ***یا منیر الخد یا روح البقا***، ای روشن عذار و جان بقا. ***اجتذب روحی وجد لی باللقا***، بکش جان مرا و سخا کن مرا به جمال. ***لی حبیب حبّه یشوی الحشا***، مرا محبوبی است که محبّت او بریان کند و بسوزد دل را. ***لو یشاء یمشی علی عینی مشا***، اگر خواهد از روی لطافت و سر ظرافت قدم رنجه کند بر دیدهٔ من رود. ***پارسی گو گرچه تازی خوشتر است*** و عربی خوب‌تر. ***عشق را خود صد زبان دیگر است*** و لغت فارسیّه محرّک عشق است و چون عشق غالب باشد و از جانان بوی آشنا می‌آید زبان لال شود. چنان‌که می‌فرماید، ***بوی آن دلبر چو پرّان می‌شود***، در آن زمان. ***آن زبان‌ها جمله حیران می‌شود*** و لال می‌گردد که من عرف الحق کلّ لسانه، بلکه دلبر ناطق شود. ***بس کنم دلبر درآمد در خطاب*** و سخن گفتن. ***گوش شو والله اعلم***

بالصواب و آنچه در باب جانبازی شنیدی صفت طائفه است که پیش از مرگ صوری به اشارت موتوا قبل ان تموتوا، به مرگ حقیقی مرده‌اند و چون پیش از مرگ بمردند، حق‌تعالی ایشان را پیش از حشر زنده ساخت و معاد و مرجع ایشان از حضرت خویش پرداخت. ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ؛ لاجرم در این عالم به صورت نشسته‌اند و به معنی از هشت بهشت گذشته.

الحکایة

خواجه خیرچه مستجاب الدعوة بود. چون کسی بیمار بودی یا دردی داشتی به خیرچه شدی تا وی الحمد بر خواندی و بدمیدی در حال به شدی و راحت پدید آمدی. وقتی دانشمندی را درد دندان بود به وی شد. الحمدلله بخواند و بدمید. به شد. آن دانشمند گفت خیرچه الحمد را نه راست می‌خوانی آن را بر تو راست کنم. گفت دل خود را راست کن و درد دندان بروی مستولی شد. باز دعا کرد تا درد ساکن شد. مگر او (245b) الحمد می‌خواند، اما چون توبهٔ صادق کرده‌بود و حضرت حق جلّ و علا بدل بنده ناظراست که چون توبه کند با صادق و اخلاص سیّئات او خدای تعالی عفو کند. بلکه به شمار سیّئات او. خدای‌تعالی بلکه چون بنده فانی است خواهنده او است؛ لاجرم ***چونکه عاشق توبه کرد اکنون بترس*** از کار او. ***کو چو عیّاران کند بر دار درس***، او را تعلیم علم ظاهر مکن که او باطن را اصلاح کرده‌است. ***گرچه این عاشق بخاری می‌رود*** به جانب یار و دیارش می‌دود. ***نی به درس و نی به استا می‌رود***. رسول‌الله علیه‌السلام گفت: انّ الشیطان ربما سبقکم بالعلم. اصحاب گفتند: کیف یا رسول‌الله؟ گفت: یقول اطلب العلم ولا تعجل حتی تعلم فلایزال للعلم قائلا و للعمل مستوفا حتّی یموت و ما عمل. ***عاشقان را شد مدرس حسن دوست،*** لاجرم به پیش حسن یار می‌روند و از او درس می‌خوانند چنان که بعض عارفان به اهل ظاهر گفته‌اند، اخذتم علومکم من الرّسوم میتا عن میت و اخذنا علومنا عن الحی الی لا یموت. ***دفتر و درس و سبق شان روی اوست*** نه روی کتاب. ***خامشند و نعرها تکرارشان***، خاموشند در صورت، امّا آوازهٔ تکرارکردن درس ایشان ***می‌رود تا عرش و تختِ یارشان*** و تکرارکردن درس ایشان عمل است در ظاهر و تفکّرست در باطن. نه گفتن به زبان بی اذعان که گفته‌اند، فضل المقال علی الفعال منقصه و فضل الفعال علی المقال مکرمة. ***درسشان آشوب و چرخ زلزله*** و جنبش و ولوله. ***نی زیادات است و باب سلسله***، نه کتاب زیادات است و باب سلسله. سلسلهٔ این قوم جعد مشکبار تسلسل این قوم زلف یاراست. ***مسئله دور است اما دور یار***، نه آنچه می‌گویند که الدور توقف الشی علی ما یتوقف علیه و بعض گفتند مسئلهٔ دور آن است که پدری با پسر خود غرقه شوند یا سوخته یا دیواری بر هردو افتد هلاک شوند و از هر یکی پسری ماند و از هر یکی سیصد درم ماند. اگر هلاک هردو معا فرض کرده شود، هر یکی از این دو پسر میراث پدر خود گیرد. اگر هلاک پدر مقدّم فرض کرده شود یا عکس آن دور باشد که تقسیم میراث دو نوع دیگر صورت بندد. ***مسئله کیس ار بپرسد کس تورا***، مسئله کیس آن است که کسی که دراهم را در کیسه داشته (245a) بود، اگر سارق دست در آستین جامه کرده اخذ آن کند، قطع ید لازم نیاید. ***گو نگنجد گنج حق در کیسه‌ها،*** بگو بدان کسان که گنج حق‌تعالی در کیسه‌ها نگنجد. عمل را ثواب بی‌شماراست. ***گر دم خلع و مبارا می رود،*** خلع چیزی دادن زن به شوهر از بهر طلاق و افتراق و مبارات هر یک دیگری را بری‌کردن است. ***بد مبین ذکر بخاری می‌رود*** که ذکر دیار یاراست. خلاصهٔ کلام آن است که اگرچه سالک عاشق و طالب صادق علم ظاهر را و علم معامله و دنیا را ترک کند، اما به علم آخرت و طاعت مشغول شود و اگرچه ذکر خلع و مبارات فوت شد، اما نعم البدل حاصل گردد و ***ذکر هر چیزی دهد خاصیّتی***، پس دگر را تأثیر است. ***زانکه دارد هر صفت ماهیّتی***؛ لاجرم چون کسی به اسمی از اسماءالله مشغول شود، اثرش هویدا گردد. ***در***

بخاری در هنرها بالغی و منتهی. ***به خواری رو نهی زان فارغی،*** چون به خواری و تصوّف رو نهی از آن فارغی و خود را فارغ می‌بینی، به خلاف آنکه به علم تکبّر نماید. در خبر است، من ازداد علما و لم یزدد هدی لم یزدد من الله الا بعدا. ***آن بخاری غصهٔ دانش نداشت،*** آن مرد بخاری غم علم نداشت. ***چشم در خورشید بینش می‌گماشت،*** چشم را بر آفتاب دیدن حواله کرد و به نظر مشاهدهٔ ظفر یافت. ***هرکه در خلوت به بینش یافت راه*** و فتح و کشف میسّرش شد ***او ز دانش‌ها بجوید دستگاه،*** آن کس از علم‌ها بجوید قدرت.

الحکایة

امام ابوالقاسم آورده است که از استاد ابوعلی دقاق شنیدم که می‌گفت: حریری جنید را در خواب دید پرسید که کیف حالک یا ابوالقاسم؟ جنید گفت: طاحت تلک الاشراتا و بادت تلک العبارات و ما نفعنا الّا التسبیحات کنا نقولها بالغدوات. ***با جمال جان چو شد همکاسه‌ای،*** کسی را که به جمال جان قرینی باشد، ***باشدش زاخبار و دانش تاسه‌ای*** و غمی که اشتغال به غیر مانع از مشاهدهٔ دیدار است. در اخبار داود است علیه‌السلام، انّ ادنی ما اصنع بالعالم اذا آثر شهوته علی محبتی ان احرمه لذیذ مناجاتی. ***دید بر دانش بود غالب فزا،*** نظر برعلم بود غالب فزا و زیاد کنندهٔ غالب. غالبی ***زان همی دنیا بچربد عامه را،*** از آن جهت دنیا غالب گردد بر عوام. در(246b) داود است علیه‌السلام، لا تسألنی عالما قد اسکرته الدّنیا عن طریق محبّتی. ***زانکه دنیا را همی بینند عین*** که در نظر ایشان دنیا عین و ثابت و نقد می‌نماید. ***وان جهانی را همی بینند دین،*** اما نمی‌دانند که دنیا نیست هست‌نما است و آخرت هست نیست‌نما است.

رو نهادن آن بندهٔ عاشق سوی بخاری

رو نهاد آن عاشقه خونابه ریز، یعنی آن عاشق که از چشم خود آب خون آلود می‌گریست و می‌ریحت روی به راه و به سوی بخارا نهاد. ***دل طپان سوی بخاری گرم و تیز،*** در آن زمان که دل او می‌طپید به آن طرف می‌دوید. لفظ دل طپان ترکیب توصیفی است و لفظ سوی بخاری متعلّق به لفظ رو نهادن است. ***ریگ و هامون پیش او همچون حریر،*** ریگ و بیابان پیش آن همچو حریر می‌نمود. در بعض نسخ ریگ آمون واقع است. آمون نام صحرایی است در حوالی بخاری. ***آب جیحونش پیش او چون آبگیر*** و غدیر. ***آن بیابان پیش او چون گلستان، می فتاد از خندهٔ او چون گل ستان***[۲۵٤] همچو گل خنده می‌کرد و از بسیاری خنده بر قفا می‌افتاد. ***در سمرقند است قند اما لبش،*** لب آن عاشق، ***از بخاری یافت آن شد مذهبش*** و مطلبش؛ لاجرم لذت اهل دنیا از سمرقند است و لذت اهل هدی از بخارای ریاضت. ***ای بخاری عقل افزا بوده‌ای.*** آن عاشق می‌گفت ای بخاری تو که عقل را زیاد کننده بوده‌ای. ***لیک از من عقل و دل بربوده‌ای،*** لاجرم سالک عقل خود را کم کند که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لا یکمل ایمان احدکم حتی یقول الناس انه مجنون. پس سالک در سلوک دیوانه وار عاشق زار می‌باید شد. پس عالمی و طالبی که فقر و ریاضت و خوری و ذلّت اختیار کند کمال عقبی و غنای بی‌فنا و سعادت عظمی یابد و لهذا می‌فرماید، ***بدر می‌جویم از آنم چون هلال،*** ضعیف و نحیف. ***صدر می‌جویم در این صفّ نعال،*** آن عاشق طالب از بهر حصول مطالب در راه می‌رفت. ***چون سواد آن بخاری را بدید*** از دور، ***در سواد غم بیاضی شد پدید،*** در تاریکی غم سپیدی شادی پیدا گشت. ***ساعتی افتاد بیهوش و دراز،*** از شادی بیهوش شد که مرغ عقلش به‌آن طرف پرواز کرد؛ لاجرم چون سالک را حیرت وصلت پیدا شود عقل او در بوستان اسرار طیران کند و لهذا می‌فرماید، ***عقل او پرّید در بستان راز،*** همرهان چون جوان را چنین دیدند،

---

[۲۵٤] در متن نیامده است

بر سر و رویش (246a) ***گلابی می زدند***؛ اما ***از گلاب عشق او غافل بدند***، ندانستند که ***او گلستان نهانی دیده بود***، گلاب گلستان جهان به وی سودند. او ***غارت عشقش ز خود ببریده بود***، کسی که بدین مقام رسد قرین فرشتگان گردد که از خود غایب شود و تصرّف از آن او نباشد، اما این حال را افسردگان ندانند. ***تو فسرده در خور این دم نه‌ای***. ای که جامدی لایق این نفس نه. ***با شکر مقرون نه ای گرچه نیی***، بلکه بوریای. ***رخت عقلت با توست و عاقلی*** و متاع عقل با توست و تو مرد عاقلی. ***کز جنود لم تروها غافلی***، بدو آیت کریمه که در سورهٔ توبه‌اند آیت اولی این است، ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا و آیت دوم این است، فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا. در بعض نسخ این بیت واقع است، ***این سخن پایان ندارد تیز ران*** و قصّه بیان کن ***تا رود سوی بخاری آن جوان.***

درآمدن آن عاشق لاابالی در بخاری وتهدید کردن دوستان او را از پیدا شدن

اندر آمد در بخاری شادمان، چون آن عاشق مبتلا به امید مشاهدهٔ لقا درآمد به بخاری خندان و شادان، ***پیش معشوق خود و دارالامان*** و دارالخلافه آن صدر جهان چون سالک به درگاه الهی رسد به حضرت حق جل و علا وصول یابد و از شرّ نفس و شیطان امان یابد که آن دارالامان است و عوام را دارالامان مواضع عبادت و ذکرالله است چنان که گفته‌اند، حصن المؤمن من الشیطان ذکر الله والمساجد و تلاوة القرآن. ***همچو آن مستی که پرّد بر اثیر*** و بر فلک، ***مه کنارش گیرد و گوید که گیر***، مراد سالک را معراج روحانی است و وصول بعض الهی است و عوام را نمازاست که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا قام العبد الی صلوة و کان هوا وجهه و قلبه الی الله انصرف کیوم ولدته امه و فرمود، ان الله تعالی یقبل علی المصلّی مالم یلتفت و فرمود، لو علم المصلّی من نباحی ما التفت. چون آن عاشق دیدار در آرزوی لقای شهر یار کرد شهریار برآمد. ***هرکه دیدش در بخاری گفت خیز***، هرکه از معارف و احبّات آن بی دل نصاب را میدید از ملاقات صدر جهان و از پیدا شدن میان مردمان تحذیر کرد که گفت برخیز و برو. ***پیش از پیدا شدن منشین*** (247b) ***گریز***، زیرا ***که تورا می‌جوید آن شه خشمگین*** و غضبناک. ***تا کشد از جان تو ده ساله کین*** و انتقام. ***الله الله در میان خون خویش***، ای عاشق دلریش. ***تکیه کم کن از دم و افسون خویش***، اعتماد مکن بر سخن و افسون خود. ایشان را فرار می‌فرمودند ممکن بود، اما از بخارای آخرت فرار میسّر نیست. که يَقُولُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ كَلَّا لَا وَزَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ. ***شحنهٔ صدر جهان بودی و راد***، بحکم إِذْ قالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي جاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً، نایب پادشاه بودی و مرد سخی و مقبول. ***معتمد بودی مهندس اوستاد*** و پیش از این در نظر او بودی. ***غدر کردی وز جزا بگریختی***، نقص عهد کردی و از جزا و عذاب گریختی. ***رسته بودی باز چون آویختی***، خلاص شده‌بودی چرا خود را بدین سو آویختی که غدر کند و از عذاب خدای خلاص خواهد میسرنیست، زیرا خدای تعالی عالم السرّ است و إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ. شعر

چرا این غدر انگیزی و چندین حیله‌ها سازی چو می‌دانی که می‌داند و می‌داند که می‌دانی

از بلا بگریختی با صد حیل و مکر و خدعه. ***ابلهی آوردت اینجا با اجل***، اما غافل مشو که خرگوش را در ملاقات شیر واجب است و برّه را از گرگ دلیر اجتناب و گریز لازم. ***ای که عقلت بر عطارد دق کند***، عطارد که محاسب فلک است. عقلت از آن بهتر است که بروی طعنه زند؛ یعنی تو که با کمال عقلی، اما ***عقل و عاقل را قضا احمق کند*** و بی‌تدبیر. ***نحس خرگوشی که باشد شیرجو*** که به هلاک خود می‌رود. ***زیرکی و عقل چالاکیت کو*** و کجا رفت. ***هست صد چندین فسون‌های قضا***، ناصحان اظهار شفقت کردند و روی به ملامت آن عاشق آوردند و گفتند: اگرچه تو بسیار سحر و افسون می‌دانی، امّا صد چندین فسون‌های قضا هست. ***گفت از جاء***

القضا ضاق الفضا، به‌حکم حدیث نبوی اذا جاء القضا عمی البصر، چون قضا آید میدان تنگ شود. ***صد ره و مخلص بود از چپّ و راست*** مرد را، امّا ***از قضا بسته شود کو اژدهاست***، از قضا بسته گردد اژدها یا اگر آن کس اژدها باشد.

جواب گفتن عاشق عاذلان را و تهدید کنندگان را

گفت من مستسقیم آبم کشد، قصّهٔ این عاشق دل‌ریش در تقریب مسئلهٔ فنا (247a) و بقای آمده بود و کلام حضرت مولانا در این باب مشتمل بر شرح فنا و بقا و متکفّل به بیان اسرار اضمحلال رسوم بشریّت مدارج ارتقا و اعلا معارج اعلای اصحاب تصوّف و ارباب تعرّف که برگزیدگان حق‌تعالی و فاضل‌ترین بندگان او از رسل و انبیا ایشان خواهد بود و حلّ آن مسئله در این مقام خواهد نمود و اگرچه در این محل سخن نمی‌گنجد و نقل کشف این اسرار میزان عقل را هیچ نمی‌سنجد اما چند کلمه بر طریق مقهود در حلّ ابیات مولانا به تقدیم خواهد رسید که آن عاشق آشفته حال در جواب عذّال می‌گوید: مقتضای عقل آن است که از کشتن بگریزم و با جان مبتلای خویش نه ستیزم ،اما مقتضای عقل کارساز دیگراست و احکام سلطنت عشق خانه برانداز دیگر.

نظم

عقل گفتا خانمانت باز ویران ساخت عشق گفتم ای نادان چه ویران این زمان معمور ساخت

عاشق را از معشوق گریز نیست و مستسقی را از آب مجال پرهیز نی. پس من مبتلای مرض استسقایم که مرا آب می‌کشد. ***گرچه می‌دانم که هم آبم کشد***، هرچند که می‌دانم هلاک مستسقی از آب است. ***هیچ مستسقی بنگریزد ز آب*** که عاشق آب است. ***گر دو صد بارش کند مات و خراب***، اگر آب چند بار کند مات و خراب اما مقصود ما آن است، شعر

عشق بازوی ذوالفقار علی است عشق مقصود هر نبی و ولی است

گر بیاماسد مرا دست و شکم از آب، ***عشق آب از من نخواهد گشت کم*** از آماسیدن شکم و دست و پا. عشق آب از من کم نمی‌شود. ***گویم آنگه که بپرسند از بطون*** اگر از احوال بطون من بپرسند در جواب می‌گویم، ***کاشکی بحر روان بودی درون***. کاشکی جوی آب و بحر عذاب روان بودی درون من. ***خیک اشکم گو بدر از موج آب***، زقّ شکم را گوید از بسیاری آب. ***گر بمیرم هست مرگم مستطاب*** و خوب و پاک. ***من به هرجایی که بینم آب جو***، درون آن، ***رشکم آید بودمی من جای او***، کاشکی محلّ آن آب وافر بودمی. ***دست چون دفّ و شکم همچون دهل***، لاجرم من بدین دفّ و دهل، ***طبل عشق آب می‌کوبم چو گل***، یعنی خندان. ***گر بریزد خونم آن روح الامین*** و یار نازنین، ***جرعه جرعه خون خورم همچون زمین*** و غذا سازم و ناپیدا کنم. همچنین ***چون زمین و چون جنین خون خواره‌ام***، من هر دم بر آنکه (248b) ***زانکه عاشق گشته‌ام این کاره‌ام***، کار من این است. ***شب همی‌جوشم در آتش همچو دیگ***، همه می‌جوشم از آتش عشق همچو دیگ. ***یک روز تا شب خون خورم مانند ریگ***، لاجرم تا بار امانت عشق برداشته‌ام عقل را باهش گذاشته‌ام. ***من پشیمانم که مکر انگیختم*** و حیله ساختم. به فکر عقل. ***از مراد خشم او بگریختم*** که مراد خشم او کشتن من بود من از آن بگریختم و اکنون می‌گویم، ***گو بران بر جان مستم خشم خویش*** و مرا بکش. ***عید قربان او و عاشق گاو و میش***، من از بهر قربانی او است. ***گاو اگر خسبد و گر چیزی خورد*** و فربه شود، ***بهر عید و ذبح او می پرورد***، نه از برای تن‌پروری. ***گاو موسی دان مرا جان داده‌ای***، لاجرم عاشق شیدا کم از بقر صغرا نتواند بود. ***جزو جزوم حشر هر آزاده‌ای*** و سبب زندگی، ***گاو موسی بود قربان گشته‌ای***، بعد از قربان کشتن او ***کمترین جزوش حیات کشته‌ای***. یعنی دمش سبب حیات مرده گردد. ***برجهید آن کشته زآسیبش ز جا*** و برخاست آن مرده از آسیب ضرب او از جایش، ***در خطاب***

اضربوه بعضها، چنان که در سورهٔ بقره مذکوراست و در این کتاب تفسیرش گذشت. ***یا کرامی اذبحوا هذا البقر***، ای بزرگان من بکشید این گاو را یعنی تن و نفس. ***ان اردتم حشر ارواح النظر***، اگر خواهید شما حشر جان‌های نظر را هر آینه بعد از قربان شدن عاشق صادق از بهر یار و فانی شدن او جزو او طالبان راه را سبب حیات و موجب بقای سرمدی گردد و چون سالک عاشق تأمّل نماید که از مرتبهٔ جمادی تا درجهٔ انسان بر چندین منازل و مقامات او را عبور داده‌اند و از هر مقامی که او را فانی ساخته‌اند بقای او تصادف درجهٔ عالی‌تر از اول پرداخته اصلا از جانبازی اندیشه نکند و جز طلبکاری فنا پیشه نکند و گوید، ***از جمادی مردم و نامی شدم***، یعنی جزء بدن انسان و گوشت او از گوشت حیوان پیدا است و گوشت حیوان از نبات خاکی؛ لاجرم اول خاک جامد بودم ،چون از وی برفتم نبات نامی گشتم و چون آن نبات را حیوان بخورد از نما به حیوة رسیدم که گوشت حیوان شد و چون آن گوشت حیوان غذای انسان شد، گوشت و جزو بدن شد؛ لاجرم هر حالی را که گذاشتم ازآن عالی یافتم که از جمادی مردم نامی شدم. ***وز نما مردم*** (248a) ***به حیوان در زدم*** و نما را فانی کردم به حیوانی رسیدم. ***مردم از حیوانی و آدم شدم*** و حیوانی را فانی کردم، انسان گشتم. ***پس چه ترسم که ز مردن کم شدم***، بلکه بهتر از اوّل گشتم. ***حملهٔ دیگر بمیرم از بشر*** و یکبار دیگر از بشری بمیرم، ***تا برآرم از ملائک پرّ و سر***، بلکه از ایشان شوم پیشتر. ***وز ملک هم بایدم جستن ز جو*** و تجاوز کردن ازو، ***کل شیء هالک الّا وجهه***. اشارت است به‌آن آیت کریمه که در آخر سورهٔ قصص مذکور است، كُلُّ شَيءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيهِ تُرْجَعُونَ. ***بار دیگر از ملک قربان شوم*** و از صفت ملکیّت فانی شوم به محض در عبادت و فانی از دیدن عبادت شوم وصول‌الله یابم. ***آنچه اندر وهم ناید آن شوم***، این سخن را کسی داند که بدین مقام رسد. ***پس عدم گردم عدم چون ارغنون***، پس معدم شوم معدوم چون که ارغنون، ***گویدم انا الیه راجعون***، مرا میگوید انا لله وانا الیه ترجعون. پس رجوع به حضرت حق می‌باید بقایی شد. ***مرگ دان کان اتفاق امّت است*** که می‌گویند، ***که آب حیوانی نهان در ظلمت است***، یعنی امّت که متّفق الکلام می‌گویند که آب حیات در ظلمت است. مراد از ظلمت مرگ است که حیات ابدیّه در او است. ***همچو نیلوفر برون زین طرف جو***، چون نیلوفر ثابت شو از میان جوی جهان، ***همچو مستسقی حریص و مرگ جو***، مستسقی که حریص آب است تو حریص مرگ باش و آن را بجو. ***مرگ او آب است و او جویای آب***، مرگ مستسقی آب است، امّا او طالب آب. ***می خورد والله اعلم بالصواب***، بدان‌که مراد سالکان سالک طریقت و مقصود مالکان ممالک حقیقت از فنا سقوط اوصاف مذمونه است و از بقا فهوم اوصاف محموده و سالک مقسّم به افعال است و متّصف به اخلاق و مستظهر به احوال. پس هرگاه که از قید سمات افعال خویش خلاص یابد به‌حکم حدیث قدسی له سمعا و بصرا و یدا و لسانا، به سمت افعال الهیه موسوم گردد و در این حال رسول‌الله علیه‌السلام خطاب وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَـٰكِنَّ اللَّـهَ رَمَىٰ آمد و هم در این مقام گفته شد وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ (٣) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ وهرگاه که از قیود اخلاق خویش که به حسب جبلت با او همراه بود، اما قابل تغیّر که به معالجعه آزاد شود. تخلّق به اخلاق الله حضرت حق‌تعالی به حصول پیوند (249b) پس جهل او به علم وسفیه او به‌حلم و بخل او به‌عطا و قلق و اضطراب او به‌رضا مبدّل گردد و سر أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ بر او منکشف شود و به مشاهدهٔ جریان قدرت الهیه در تعاریف احکام غیر متناهیّه فانی شود و از ملاحظهٔ آثار اغیار و باقی گردد. استیلاء ملک جبّار و در این حال اگرچه از اغیار نه عین بیند و نه اثر نه رسم باید و نه طلب، اما هنوز خاطر از شغل خویش نپرداخته است و با فناء نیستی خود در هستی حق ساخته. چون بدین مقام مرتقی شود، گرم روی و چالاکی و ترک هستی و بی‌باکی باید تا از خویش فانی شود و از رویت فنای خود نیز فانی گردد و کما اشارالیه قائلهم. شعر

و قوم تأ فی ارض بفقر و قوم ماه فی میدان حبّه
فافنوا ثم افنوا ثم افنوا و ابقوا بالبقا من قرب ربّه

ای فسرده عاشق ننگین نمد، ای عاشق فسرده که عارین نمدی که کار را لباس خود کرده‌ای. ***کو ز بیم جان نه جانان می‌رمد***، ازبهر جان از جانان دور مانده‌ای. ***سوی تیغ عشقش ای ننگ زنان*** و بد از اینان، ***صد هزاران جان نگر دستک زنان***، جان‌های بسیار را ببین در آن حال دست زنان.

الحکایة

روزی زنان اهل دل پیش بزرگی آمدند و گفتند: ما از مرگ می‌ترسم و احوال ما بیچارگان در روز قیامت چون خواهد بود و عاقبت ما در آن عالم چه شود. فرمود که حق‌تعالی عنایت فرمود که بهانهٔ صلاح و بهشت برین درآیید و حوریان جنان خدمتکاران شما باشند که الحمدلله الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِن فَضْلِهِ. گفتند: دیگر چه باشد؟ فرمود که الوان حلّها بپوشید و شراب‌های شیرین بنوشید و عیش عظیم بکنید. گفتند: دیگر چه باشد؟ گفت: هر روز مؤمنان و درویشان به زیارت انبیا و اولیا و سعدا و شهدا و دوستان نیز بروید و از نعمت‌های بهشت به‌حکم وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ، عشرت‌ها و تنعّم‌ها بکنید و بر قصور آمده تفرّج‌ها کنید. گفتند: دیگر چه باشد؟ گفت: آخرالامر مشاهدهٔ دیدار حضرت رب‌العالمین باشند. گفتند: دیگر چه باشد؟ فرمود که نعمت آخرین در این خلد برین همچو منارها و شاخه‌ها چنار کیرها باشد که از قدرت آفریده در کس زنان بیوه و فقیران پر شیوه درآورند تا موجب وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ، متلذّذ شوند و بیاسایند خوشتر از این (249a) کار دیگر نباشد چون زنان را. مطلب کلی این است از این خبر زنان دست زنان رفتند. صورت آخر قصّه اگرچه نوع هزل دارم، اما به‌حکم مصراع،

هزل من هزل نیست تعلیم مقصود

ارباب حقایق و حصّه است. لاجرم سالک که طالب نعیم مقیم و تجلی جمال جمیل کریم است از مردن نمی‌باید گریخت، بلکه از او شادی می‌باید شد که بی‌مرگ وصول به‌آن میسر نیست. پس از مرتبهٔ سالک فنای اوست از صفات حق به سبب شهود حق. بعد از آن فنا، فنا از شهود حق به استهلاک او در وجود حق و درجهٔ اعلی و اسنی این است و به اوج این چنین حضرت علیا جز به پرّ عشق نتواند پرید و برین بحر زاخر جز به شکستن سبوی هستی نتوان رسید و لهذا می‌فرماید، ***جوی دیدی کوزه اندر جوی ریز*** و از او مکن پرهیز. ***آب را از جوی کی باشد گریز***، زیرا ***آب کوزه چون در آب جو شود*** و مخلوط گردد. ***محو گردد در وی و چو او شود***، ازآنکه ***وصف او فانی بود ذاتش بقا*** و باقی. ***زین سپس نی کم شود نی بدلقا***. در حدیث قدسی فرمود، لا یزال عبدی یتقرّب الی بالنوافل حتی احبه الی آخره و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا احب الله عبد الم یضرّه الذنوب. ***خویش را بر نخل او آویختم***، از سخن وکیل جهان است. ***عذر آن را که از او بگریختم***، لاجرم پند عادلان بروی اثر نکرد که به سوی صدر جهان رفت.

رسیدن این عاشق به معشوق خویشتن چون دست از جان خود شستن

همچو گویی سجده کن بر رو و سر، بر روی سر. ***جانب آن صدر شد با چشم تر***، با اشک می‌گون و دل کباب و جگر پرخون و دیدهٔ پر آب سوی شاه خویش روانه گشت. کسی که به اختیار خود پیش حضرت حق و به عبادت پادشاه مطلق آید و گریه و زاری و رحمت صدر جهان یابد. عایشه رضی‌الله عنها پرسید که یا رسول‌الله یدخل الجنة من امّتک بغیر حساب؟ گفت: نعم من ذکر ذنوبه فبکی و کسی که در حالت نزع باشد، چون روی به سوی خدا تو از وهم در وهم بیم و رجا باشد رحمت یابد که رسول‌الله علیه‌السلام برمردی درآمد که در نزع

بود، گفت: کیف یجدک؟ گفت: اجدنی اخاف ذنوبی و ارجو رحمت ربی. گفت: (250b) ما اجتعما فی قلب عبد فی هذا الموطن الا اعطاو الله ما ارجوه و امنه مما یخاف. ***جمله خلقان منتظر سر در هوا،*** آن عاشق پروانه صفت بی‌هیچ پروا از برای سوختن به حوالی شمع آمده و عالمی از برای نظّارهٔ آن سوخته دلی جمع و سر بر هوا برداشته و ناظر گشته. در این سخن شده که صدر جهان کش بسوزد یا در آویزد ورا. ***این زمان این احمق یک لخت را***[۲۵۵]. در این زمان این احمق را که یک لحظهٔ عمرش مانده است، ***آن نماید که زنان بدبخت را،*** صدر جهان آن کار نماید که زنان بدبخت را نماید و این کس از ابلهی، ***همچو پروانه شرر را نوردید،*** شرر و نار را نور پنداشته پر و بال خویش بسوزد. ***احمقانه در فتاد از جان برید،*** از طرف عشق. جواب این است که شمع عشق اگرچه شمع است، ***لیک شمع عشق چون آن شمع نیست،*** آتش پروانه بسوزد و محو کند، بلکه ***روشن اندر روشن اندر روشن است*** و پروانه خود را نورانی سازد و کسی که از برای غیر خدای تو گریه و زاری کند و غیر او را جوید، غلط کرده باشد و اگر از بهر حق گریان شود و او را جوید سعادت یابد که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لن یلج احد فی النار بکی من خشیة الله حتّی یعود اللبن فی الضرع. شعر

سهر العیون لغیر وجهک ضایع و بکاو هن لغیر فقودک باطل

او به عکس شمع‌های آتشی است، زیرا از او تجلّی انوار الهیه پیدا شود. ***می‌نمایدش و جمله خوشی است،*** چنان که از این قصه معلوم می‌شود.

صفت آن مسجد که عاشق کش بود و آن عاشق مرگ جو و لاابالی که در او مهمان شد

یک حکایت گوش کن ای نیک پی، قصّه‌ای است غریبه و حکایتی است عجیبه و در ضمن این قصّه طالب را حصّه‌ها است بلکه تعلیم طریق وصول به حضرت کبریا. چنان که در آخر قصّه به صریح خواهد پیوست، اما باید که پیوسته مراقب باشی تا از رموز و اسراری که در ضمن تقریر ظاهر قصّه است بی حصّه نمانی. صورت قصّه آن است شنوی ای نیک پی و مبارک قدم و نیکو روش. ***مسجدی بد بر کنار شهر ری*** که آن مسجد بود خلق نحانه راز ملک حی، ***هیچ کس در وی نخفتی شب ز بیم.*** مرهون است ***که نه فرزندش شدی آن شب یتیم،*** یعنی هیچ کس شبی در وی نخفتی که از غایت ترس و بیم الا فرزند او یتیم گشتی که او بمردی. چنان که ***بس که اندر وی*** (250a) ***غریب و عور رفت،*** بسیار مسافر و عریان در وی رفت. ***صبحدم چون اختران در گور رفت،*** یعنی بمرد و در قبر مدفون گشت. هر آینه اگرچه عالم شهادت عالم ظلال حقایق است و شب مثال ساتر انوار اسرار دقایق، اما شب روان راه که از تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ، آگاهند و با رفیق مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ همراه. صبح سعادت کامران و روز بازار دولت آن جهانی است؛ لاجرم یک بیت معرفت فرمود که گفت ***خویشتن را نیک از این آگاه کن*** ای مرد سالک، ***صبح آمد خواب را کوتاه کن،*** مراد این است که چون کسی در آن مسجد خسبیدی بمردی، تورا نمی‌باید که نخسبی بلکه می‌باید بیدار باشی و در عبادت بکوشی. رسول‌الله علیه‌السلام یکی را از اصحاب پند می‌داد که لا تکثر النوم فی اللیل فان کثرة النوم فی اللیل ندع صاحبه مفلسا یوم القیمة. ***هرکسی گفتی پریانند تند،*** یعنی جمهور عوام می‌گفتند پریان و دیوان تند است. ***اندران مهمان کشان با تیغ کند،*** در آن مسجد مهمان کشنده با تیغ ناتیز. ***آن دیگر گفتی که سحرست و طلسم،*** یعنی بعض مردمان می‌گفت در او سحر و طلسم هست. کین رصد باشد عدوّ جان و جسم که این رصد دشمن روح و تن باشد. ***این دگر گفتی که بر نه نقش فاش،*** یعنی بعض گفتی بنویسید آشکارا. ***بر درش کای میهمان***

[۲۵۵] در متن نیامده است

اینجا مباش و بگویید در خط. ***شب مخسب اینجا اگر جان بایدت،*** ای مهمان. ***ورنه مرگ اینجا کمین بگشایدت*** و پیدا شود. ***وان یکی گفتی که شب قفلی نهید*** بر در مسجد. ***غافلی کاید شها کم ره دهید***، در بعض نسخ غافلی کاید به فریادش رسید.

مهمان آمدن در آن مسجد

تا یکی مهمان درآمد وقت شب، یک عاشق سوخته به طریق مهمان درآمد شبانگاه. ***کو شنیده بود آن صیت عجب***، وصف مهمان کشتن این مسجد شنیده بود. ***از برای آزمون می‌آزمود،*** از بهر آزمایش مسجد مراد آنکه خویش را آزمود. ***آنکه بس مردانه و جان سیر بود*** نه سیر جان. ***گفت کم گیرم سر و اشکنبه‌ای*** و این بدن حیوانی، ***رفته گیر از گنج جان یک حبّه‌ای*** و از آفتاب روح یک ذرّه و از دریای روان قطره‌ای که تن نسبت با جان حقیراست و صغیر. ***صورت تن گو برو من کیستم*** و من تن نیستم. ***نقش کم ناید چو من*** (251b) ***باقیستم*** که در علم الهی به صورت دیگر پیدا شوم. ***چون نفخت بودم از لطف خدا،*** محکم آید سورهٔ حجروصاد فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي، من دم رحمن بودم. ***نفخ حق بودم ز نای تن جدا***، بازدم حق شوم از نای تن جدا گشته. ***تا بنفتد بانگ نفخش این طرف***، زیرا آنچنان گوهر شریف و لولوی لطیف گر دم رحمن و نفخهٔ او است بدین طرف افتادن روا نیست. ***تا رهد آن گوهر تنگین صدف،*** زیرا حیف می‌دارم که درچندین صدف تنگین جسمانی آنچنان گوهر رحمانی مستور باشد و مردن در صورت مردن است، اما در حقیقت جان به جانان بردن. چنان‌که حق تعالی فرمود وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ. ***چون تمنوا موت گفت ای صادقین،*** لاجرم صادقانه بر مقتضای فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ، ***صادقم جان را برافشانم برین.***

الحکایة

شیخ حسام‌الدین که پس از وفات حضرت‌مولانا سجّاده نشین بود. روزی به اصحاب به جانب باغ رفته بودند. جمعیتی عظیم شده بود در آنجا تغیّری در بشرهٔ مبارکش ظاهر شده و اقشعراری پدید آمد. فرمود که من را به خانه برید که پیمانهٔ عمر ما نیز پرشدن گرفت و هنگام کوچ نزدیک آمد و دیگر امکان امان نیست و چون اشارت دوست به شارت حصول وصول داد. سحبا علی الوجه والهام لا ما شیا علی الاقدام. دوان و روان می‌باید رفت و این بیت اخیر را بخواند همچو فرمان او به خانه بردند. چند روز صاحب فراش گشته به صفای تمام نقل فرمود، الی رحمة الله تعالی و ذلک فی الیوم اربعا الثانی العشرین من شعبان المبارک بسنه ثلث و ثمانین و ستّمأئه.

ملامت کردن اهل مسجد عاشق را از شب خفتن در آنجا و تهدید کردن

قوم گفتندش که هین اینجا مخسب، ای مهمان. ***تا نکوبد جان ستانت همچو کسب***، تا نزند و نمالد عزرائیل علیه‌السلام تورا همچو کسب. ***که غریبی و نمی‌دانی ز حال***، تو مرد غریبی به‌حکم الغریب کالأعمی احوال را نمی‌دانی. ***کاندر اینجا هرکه خفت آمد زوال*** و مرگ. ***اتفاقی نیست این ما بارها،*** ای قضیّه اتّفاقیّه و امر نادر نیست، زیرا ما چند بار ***دیده‌ایم و جمله اصحاب نهی*** و اهل عقول، لاجرم ای مهمان (251a) ***هرکه آن مسجد شبی مسکن شدش،*** هرکس که آن مسجد یک شب مسکن او گشت. ***نیم شب مرگ هلاهل آمدش*** و زهر قاتلش شد. ***از یکی ما تا به صد این دیده‌ایم*** و مشاهده کرده. ***نی به تقلید از کسی نشنیده‌ایم،*** پس ای مهمان به تو پند می‌دهیم که ***گفت الدین نصیحه آن رسول*** علیه‌السلام؛ لاجرم به‌حکم حدیث نبوی ما را سلوک نصیحت از لوازم است. ***آن نصیحت در لغت ضدّ غلول*** و گفته‌اند، النصیحة کلمة جامعة یعبّر بها عن جملة هی ارادة الخیر. ***این***

نصیحت راستی در دوستی، گوییا بیان مصراع سابق است در غلولی خاین و سگ پوستی و درندگی مرادی ***بی خیانت این نصیحت از وداد،*** مرهون است. ***می‌نماییمت مگرد از عقل و داد،*** این پند را بی‌خیانت از مهربانی می‌نماییم تورا، رجوع مکن از عقل و داد.

الحکایة

کسی از تابعین و سلف صالحین رسول‌الله علیه‌السلام در خواب دید و گفت: عظنی یا رسول‌الله؟ و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود: لم یتفق النقصان فلو فی النقصان؛ لاجرم به‌حکم حاسبوا قبل ان تحاسبوا، تفقد احوال خود می‌باید کرد بالعلم و یا به مشاهده.

جواب عاشق گفتن عاقلان را

گفت او ای ناصحان من بی ندم، آن عاشق در جواب ملامت‌کنندگان گفت: ای پندگویان من غریب بی‌پشیمانی، ***از جهان زندگی سیر آمدم.*** لاجرم سلامتیان قانون عقل از ملامتیان مجویید، زیرا ***منبلی ام زخم جو و زخم خواهر،*** پس من منبلی زخم جوی و جنگ خواه سخن عافیت مگویید. ***عافیت کم جوی از منبل براه،*** مصطلح را و جنگ جوی را گویند و گفتند کسی را گویند که از بهر گدایی خود را زخم زند و به زخم فخر کند و گفتند کسی را گویند که از فقیری رنجیده باشد و با هرکسی جنگ کند بدان امید که کسی او را بکشد؛ لاجرم او مرگ خود را جوید. ظاهر آن است که مراد معنی اخیر است و لهذا میفرماید، ***منبلی نه کو بود خود برگ جو،*** آن منبلی نیم که سخن نوا و برگ گویم و دربدر روزی جویم. ***منبلی‌ام لاابالی مرگ جو*** و هلاک خواه. ***منبلی نی کو به کف پول آورد،*** آن منبلی نیم که بدست درم و دینار و پول این جهان مردار آورم و در جستن آنها بکوشم و از سر گدایی بجوشم. ***منبلی چستی کزین پل بگذرد،*** آن منبلی چابکم (252b) که از این پل عالم بگذرم و از جوی جهان جستن گیرم. ***آن نه کو برهر دکانی برزند*** و از او چیزی دهند. ***بل جهد از کون و کانی بر زند،*** امیرالمؤمنین علی کرّم‌الله وجهه گفت: حرام علی کل نفس ان تخرج من الدنیا حتی تعلم من اهل الجنة هی ام من اهل النار. ***مرگ شیرین گشت نقلم زین سرا،*** چنانکه ***چون قفص هشتن پریدن مرغ را،*** امّا می‌باید دانست که هر مرغی را بیرون آمدن از قفص مطلوب نیست و خلاص از تنگنای آن مرغوب نی، بلکه هوای شکستن قفس آن مرغ راست که حضرت‌مولانا بیان می‌کند. ***آن قفس که هست عین باغ در،*** آن قفس را که گلستان باغ و گلشن نهاده باشند و در اطراف او سوراخها گشاده. ***مرغ می‌بیند گلستان و شجر،*** همچنان ***جوق مرغان از برون گرد قفص،*** یعنی در آن باغ و گلشن مرغان سر آواز و رفیقان همراز در حوالی آن قفس. ***خوش همی‌خوانند ز آزادی قصص،*** به کسر قاف جمع قصّه. ***مرغ را اندر قفص زان سبزه زار،*** مرهون است. ***نی خورش مانده است نی صبر و قرار،*** مرغ محبوس مشاهدهٔ تنعم و جولان آن مرغان در گلستان بیند آرزوی خوردن و صبر و قرارش نماند. پس بیرون آمدن خواهد که ***سر ز هر سوراخ بیرون می‌کند*** و فرجهٔ بیرون آمدن جوید، ***تا بود کین بند از ما برکند،*** تا این بند را از پای خویش بگسلد؛ لاجرم شکستن قفس و گسستن بند جوید. ***چون دل و جانش چنین بیرون بود*** در قفص قرار نخواهد. ***آن قفس را در گشایی چون بود،*** اگر باب آن قفص را گشایی حال او چون بود یعنی فی الحال می‌پرد و این مثل ارواح مقدّسهٔ اولیا است که طایران عالم غیب‌اند و گرفتار این قفس. بر قفس پر شبهه و ریب، امّا به مجاهده قفس قالب را سوراخ ساخته‌اند و به مشاهدهٔ گلشن غیبی و نظّارهٔ جولان همنفسان قدیمی خویش پرداخته و در این قفس تنگ و از این گرفتاری ایشان را فجالت و تنگ آمده و بعض کسان در حالت نزع مشاهدهٔ آن جهان و یاران کنند که بدان طرف طپند. حدیث شریف که من احبّ لقاءالله احب الله لقائه و من کره لقاء الله کره الله لقائه، در این محل وارد است. ***نی چنان مرغ قفص در***

اندهان، یعنی امّا (252a) آن مرغی که در قفص اندوه باشد. ***گرد بر گردش ه بحلقه گربگان*** و گرداگرد او گربگان درّنده نشسته‌اند و طمع در کشتن و عقوبت او بسته. ***گر بود او را در این خوف و حزن*** و بیم و غم ***آرزوی از قفص بیرون شدن،*** بلکه او همی‌خواهد کزین ناخوش حصص به کسر حا جمع حصّه. ***صد قفص باشد بگرد این قفص،*** تا از گربه او را حصار باشد. چنان‌که اهل کفر و عصیان در حال احتضار درکات دوزخ و ملائکهٔ عذاب را ببینند. جان ایشان نخواهد که از قفص تن بیرون آید، امّا ناچار رود.

عشق جالینوس بدین حیات دنیا بود که او همینجا بکار می آید هنری نورزیده است که در بازار بکار آید آنجا خود را به عوام یکسان می‌بیند و الامر یومئذ لله امری او همی‌نماید

آنچنان که گفت جالینوس راد، در اخبار منقول است که جالینوس که حکمت دنیا آموخته بود و از حکمت دینی دیده بر دوخته، چون آثار ممات را در وجود خود مشاهده کرد و از طربان حکیم اجل و طیران طایر اهل خبردار گشت در آن حالت گفت ***از هوای این جهان و از مراد،*** از محبّت این عالم فانی و مراد نفسانی، ***راضیم کز من بماند نیم جان،*** مقول قول جالیونس است. ***که ز کون استری بینم جهان*** که از سوراخ کوچک بینم جهان را، زیرا که حکمتی که در آن عالم بکارآید نیاموخته بود و هنری که در آن بازار رایج باشد نیندوخته و به قول رسول‌الله علیه‌السلام عمل نکرده که من احب دنیا اضر بآخرته و من احب آخرته اضرّ بدنیاه فاثروا ما یبقی علی ما یغنی؛ لاجرم ***گربه می‌بیند بگرد خود قطار،*** یعنی در حوالی قفص قالب گربکان می‌بیند قطار. فاعل می‌بیند ضمیر مستتر است راجع به جالینوس یا اول مصراع اخیرست. اعنی ***مرغش آیس گشته بودست از مطار،*** مرغ جان او نومید گشته بود از پرواز در گلستان غیبی که او را نه در آن گلستان مجال جولان و نه در هوای هویّت امکان مطار و طیران، زیرا پر و بال شوق و نیاز را که سوی حضرت بی نیاز واسطهٔ پرواز است، سنگ تعلقات حکم این جهان شکسته است و دل برین دمنه شکوک بسته.(253b)

الحکایة

هارون‌الرشید را گفتند :تو مرگ را دوست میداری؟ گفت: نه. گفتند: چرا؟ گفتا که من آدمی را عاصی شوم نمی خواهم که پیش او روم. من خود حضرت خدای را بسیار عصیان کرده‌ام، کی بخواهم که پیش او روم. ***یا عدم دیدست غیر این جهان،*** یا خود غیر این عالم را عدم پنداشته است. ***در عدم نادیده او حشر نهان،*** گر چشم او گشاده نبود. نظم

قال المنجم والطبیب کلاهما	لاتحشر الاموات قلت الیها
ان صحّ قولکما قل تحاشر	وان صح قولی قالوا بال علیکما

و امیر المؤمنین علی کرم‌الله وجهه و رضی‌الله گفت: لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا. ***چون جنین کش می کشد بیرون کرم،*** یعنی حال جالینوس در گریختن از ملاقات آن عالم راست بدان جنین می‌ماند که کرم و لطف الهی جنین را از مضیق و تاریکی خلاص دهد و بیرون کشد و به ملاقات این عالم خروج بدین فضای گلشن درویش از خون خوردن باز رهد. ***می گریزد او سپس سوی شکم***[۲۵۶] و از نقل مکان بپرهیزد. ***لطف رویش سوی مصدر می‌کند،*** لطف حق روی جنین را به سوی محل صدور می‌کند، اما ***او مقر در پشت مادرمی‌کند،*** او پشت مادر را قرارگاه می‌سازد و به رغم خود می‌گوید، ***که اگر بیرون فتم زین شهر و کام*** و مراد، ***ای عجب بینم بدیده این مقام*** و یا بر وجه تمنّی می‌گوید، ***یا دری بودی در آن شهر وخم،*** جنین برغم خود گوید عالم که شهر

[۲۵۶] در متن نیامده است

بد هواست یا در او دری بودی. ***که نظاره کردمی اندر رحم،*** نظر کردمی به رحم که مسکن مألوف من است. بدان‌که باد مرگ بر سه وجه است؛ یکی باد غافل که به دنیا مشغول باشد مرگ یاد نکند و آن را کاره باشد از بیم آنکه از شهوات دنیا باز ماند دوم تائب که توبه کرده‌است و هنوز کار آخرت تمام نکرد و از مرگ ترسد که بی‌تمام استعداد بمیرد و سوم باد عارف که کار را اتمام کرده و منتظر لقای حق‌تعالی باشد. او مرگ را دوست دارد که به واسطهٔ آن به مشاهدهٔ لقا برسد، چنان‌که حدیقه رضی‌الله عنه در حالت نزع گفت: جبیب جاء علی فاقه؛ یعنی دوست آمد حاجت. ***یا چو چشم سوزنی راهم بدی*** یا مقدار سوراخ یک سوزن راه من بودی، ***که ز بیرونم رحم دیده شدی*** (253a) از آنجا نظارهٔ رحم کرد و شدی. ***آن جنین هم غافل است از عالمی*** که فراخ و روشن و پر نعمت است. ***همچو جالینوس او نامحرمی،*** از عالم آخرت و لهذا مرگ را نمی‌خواست که حق تعالی گفته بود لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ. ***او نداند کان رطوباتی که هست،*** آن جنین نمی‌داند که آن رطوبات و غذایی که او را رحم بدان می‌پرورند. ***آن مدد از عالم بیرونی است*** و فایض از رطوبات بیرونی است، اما او هرگز به لذّات و تنعّمات برونی راه نبرده است؛ لاجرم او را از آن تنگنای و حبسگاه بیرون آمدن به‌حکم وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّـهِ ۚ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ، از کشتن صعب‌تر نماید. همچنین جالینوس نیز نمی‌شناخت که آن مقدار علوم و حکم آن را دست افزار این عالم ساخته است و به واسطهٔ استحسان آن دل از ملاقات عوالم غیب پرداخته به حسب قابلیات و توجهات فایض از آن حضرت است و بدان معنی پی نمی‌برد که نسبت این علوم و حکم با اسرار آن عالم و حکمت‌های کاملهٔ جناب اقدم بعینه چون نسبت خون است که غذای جنین از آن ساخته‌اند با انواع اطعمه و اشربه و فواکه و لذّات و تنعّمات جهان. ***آنچنان که چار عنصر در جهان*** که آتش است و هوا و آب و خاک. ***صد مدد آرد ز شهر لامکان*** و پیاپی می‌رسد از آن، ***آب و دانه در قفص که یافته است،*** یعنی مرغ ***آن ز باغ و عرصه‌ای دریافته است،*** اسم مفعول است از یافتن؛ لاجرم هر نعمت که در این جهان است، شمّه‌ای از نعم آن جهان است. ***جان‌های انبیا بینند باغ*** و بهشت. ***زین قفص در وقت نقلان و فراغ،*** از قفص دنیا و لفظ در وقت نقلان و فراغ ظرف لفظ بینند است. ***پس ز جالینوس و عالم فارغ‌اند*** انبیا علیهم‌السلام. ***همچو ماه اندر فلک‌ها بازغند*** و تابنده و اولیا نیز در وقت مرگ خندان شوند چنان که،

الحکایة

بزرگی در وقت مرگ می‌خندید. زنش می‌گریست و می‌گفت: این چه جای خنده است؟ او گفت: ان کنت باکنه فابکی علی نفسک فانّی قد بکیت لهذا الیوم اربعین سنه. ***ور ز جالینوس این گفت افتری است،*** یعنی اگر این نقل افترا است بر جالینوس، ***پس جوابم بهر جالینوس نیست.*** (254b) بلکه ***این جواب آن کس آمد کین بگفت،*** خواه جالینوس خواه غیر ***که نبودستش دل پرنور جفت*** و قرین او، یعنی تمثیل مادرشان چنان منحوس است، خواه افلاطون و خواه جالینوس که به غرور هنرهای خویش محبوس این عالم گشته و از حکم استفاضهٔ سرّ الهی محبوس و مأیوس شده، چنان پنداشته که ورای این عالمی دیگر نیست و به‌حکم أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ، به کارگذاری این عالم پرداخته و سلسلهٔ شوق آن عالم از دست ارادت انداخته و مهر و محبّت بر این عالم افکنده و دل از ملاقات آن عالم برکنده و به هنرها و پیشه‌ها و دانش و اندیشه‌ها که در امور معیشت بکار آید مشوق گشته و از آن سعادت‌ها که نصیبهٔ انبیا و اولیا گذاشته مانند کورموش که در سوراخ خویش آواز گریه بشنود و از بیم چنگال و خوف نکال آن مجال بیرون شدنش نبود. چنان‌که می‌فرماید، ***مرغ جانش موش شد سوراخ جو*** و طالب مکان جهان. ***چون شنید از گربگان او عرّجوا،*** پنهان شوید و باز ایستید. ***زان سبب جانش وطن دید و قرار،*** مرهون است. ***اندرین سوراخ دنیا موش وار،*** همچنین ***هم دراین سوراخ بنّایی گرفت*** و بنا

کردن ***در خور سوراخ دانایی گرفت*** و علمی اختیار کرد که لایق این دنیا است. رسول‌الله علیه‌السلام یکی را دید که از کج بنا می‌کرد. گفت: اری الامر عجل من هذا. ***پیشه‌هایی که مر او را در مزید،*** در بعض نسخ پیشه‌ها و حرفه‌ها اندر مزید. ***کاندرین سوراخ کار آید گزید،*** یعنی موش که بهر طرف سوراخ‌ها بسازد و از دست گربه گریزگاهت بردارد، عاقبت به هوای طعمه‌ای جوی طعمهٔ گربهٔ درنده شود. همچنین منحوسی که محبوس این عالم است و از خوف چنگال گربهٔ مرگ در الم اگرچه هم در اینجا اختیار اقامت کند و یاد وطن اصلی به خاطر بیارد و از برای استعداد معاش و اسباب انتعاش هنرها و پیشه‌ها سازد و در استخلاص خویش از چنگال مرگ به انواع حیلها و اندیشه‌ها پردازد، عاقبت گربهٔ اجل طایر روح او را به چنگال قهر از شکاف قفس قالب بیرون کشد و آن بیچاره خواه ناخواه شربت كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ، درچشد. ***زانکه دل برکند*** (254a) ***از بیرون شدن،*** آن کس همچو موش در سوراخ خویش کار کند و اسباب معاش سازد، زیرا دل را از بیرون شدن برکنده است. ***بسته شد راه رهیدن از بدن،*** اما این کمال نادانی است. ***عنکبوت ار طبع عنقا داشتی*** و خیمه بلند الهی داشتی، ***از لعابی خیمه کی افراشتی،*** ملاحظ وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنكَبُوتِ کردی که سراپرده و خیمه برافراشتی که عاقبت بایدش گذاشتن که عاقبت کار بلند همتان این راه و وظیفهٔ متوجهان بارگاه آله نیست.

الحکایة

اسامه چیزی خریده بود به وعدهٔ یک ماهه. رسول‌الله علیه‌السلام گفت: ان اسامه طویل الامل؟ ***گربه کرده چنگ خود اندرقفص،*** گربهٔ اجل و مرگ چنگ و پنجهٔ خود اندر قفس کرده است. ***نام چنگش درد و سرسام و مغص،*** نام چنگ آن گربه انواع امراض است از درد سر و مرض سرسام و درد شکم. ***گربه مرگ است و مرض چنگال او*** که گربه چنگال خویش، ***می‌زند بر مرغ و پرّ و بال او،*** بر مرغ و بر پر و بالش می‌زند. ***گوشه گوشه می‌دود سوی دوا،*** آن مبتلا. چنان‌که مرغی که در قفس باشد و گربه دست در بر قفس کند آن مرغ در قفس گوشه به گوشه می‌گریزد. ***مرگ چون قاضی است رنجوری گوا،*** اگرچه رنجوری گواه است، امّا ***چون پیاده قاضی آمد این گواه،*** چون محضر قاضی آید، ***که همی خواند تورا تا حکم‌گاه*** به محکمه و پیش قاضی القضاة. ***مهلتی می‌خواهی از وی در گریز*** و آن محضر، ***گرپذیرد وگرنه گفت خیز،*** اگر مهلت دهد رود و گریز گوید برخیز.

الحکایة

ابراهیم علیه‌السلام عزرائیل را گفت: می‌خواهم که تورا می‌بینم بران شکل که جان عاصیان بر آن صورت می‌ستانی. گفت: نمی‌توانی یا خلیل‌الله. گفت: البته می‌خواهم که بینم. عزرائیل متمثّل گشت به صورتی که سخت زشت سیاه بود و چشمان او کبود و از بینی او دود سیاه بیرون می آید و از دهانش زبانهٔ آتش پیدا می‌شد که شرارها از او پریشان می‌شود. ابراهیم علیه السلام بی‌هوش افتاد. پس از زمانی بخود آمد و گفت: اگر عاصیان را دیدن تو بکید عذاب آخرت بودی پسندیده بودو ***جستن مهلت دوا و چاره‌ها،*** خواستن مهلت دوا و چاره (255b) طلب کردن است از طبیبان که، ***که زنی بر خرقهٔ تن پاره‌ها*** و کهنه را رفو کنی. ***عاقبت آید صباحی خشم وار،*** پیاده قاضی که رنج است هم پیاده هم گواه است، آخر علی الصباح همچو خشم آید. ***چند باشد مهلت آخر شرم دار،*** این مصراع معرفت مولانا است؛ لاجرم ای سالک و غافل از این قصّه حصّه بردار. ***عذر خود از شه بخواه ای پرحسد،*** همچو وکیل صدر جهان. ***پیش از آنکه آنچنان روزی رسد،*** مجال عذر خواستن و فرصت نماند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، کفی بالموت واعظا و بالشیب زامرا. ***و آنکه در ظلمت براند بارگی،*** اسب را که بار فارض می‌کشد. ***برکند زان نور دل یکبارگی،*** دل را قطع کند از آن نور بالکلیّه. ***می گریزد از***

گوا و مقصدش، آن کس، ***کان گوا سوی قضا می خواندش،*** آن گواه که پیاده قاضی است، سوی محکمهٔ الهی می‌خواند در آن وقت که به‌حکم فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ، می‌آید تاخیر نماند.

ملامت کردن اهل مسجد مهمان را از شب خفتن در آن مسجد

قوم ***گفتندش مکن جلدی برو،*** یعنی اهل محلّهٔ مسجد آن میهمان را گفتند چابکی مکن، برو ***تا نگردد جامه و جانت گرو*** و رهن و محبوس در دست عزرائیل علیه‌السلام. ***آن ز دور آسان نماید به نگر*** و خوب نظر کن. از مرحلهٔ گفتن تا منزل کردن مسافت به غایت دور است. این کار اگرچه در ظاهر به مسجد خفتن است و کار سهل ***که به آخر سخت باشد ره‌گذر*** و ندیده ای که ***خویشتن آویخت بس مرد و سکست،*** خود را از درختی بیاویزد بس کس، اما ریسمان را سکست؟. ***وقت پنجاپنج دست آویز جست،*** یعنی وقت پنجاپنج آمد دست در زد جست و از بهر خلاص سعی کرد. غرض آنکه ***پیشتر از واقعه آسان بود،*** مرهون است. ***در دل مردم خیال نیک و بد،*** بزرگان گفته‌اند صبر جمیل آن است که صاحب مصیبت را از دیگران نشناسند. پس اعتبار به وقت وقوع واقعه است، زیرا ***چون در آید اندرون کارزار،*** فاعل درآید آن کس است. یعنی چون کسی به جنگ درآید ***آن زمان گردد بر آن کس کار زار،*** در آن وقت کار او را مشکل نماید. ***چون نه شیری هین*** (255a) ***منه تو پای پیش،*** چون تو شیر نه‌ای، پای خود پیش منه. ***کان اجل گرگ است و جان توست میش،*** مگر حال مبدّل شده باشد. ***ور ز ابدالی و مشیت شیر شد،*** اگر تو از ابدالی و گوسفندی تو شیر شده است. ***ایمن آ که مرگ تو سرریز شد،*** امین باش و بیا که مرگ تو سرنگون گشت. ***کیست ابدال آنکه او مبدل شود،*** از اخلاق ذمیمه، ***خمرش از تبدیل یزدان خل شود*** که اخلاق ذمیمه به اخلاق حمیده مبدّل شده باشد. ***لیک مستی شیر می گیری وز گمان،*** حالیا که مست شراب غروری و شیر می‌گیری در زغم خود و از گمان و ظنّ فاسد. ***شیر پنداری تو خود را هین مران*** و عنان بکش. ***گفت حق ز اهل نفاق ناسدید.*** حضرت حق‌تعالی حکایت کند از حال یهودیان و از حال اهل نفاق استوار و غیر محکم. ***بأسهم مابینهم بأس شدید،*** اشارت است بدان آیت کریمه که در سورهٔ حشر است، لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِن وَرَاءِ جُدُرٍ ۚ بَأْسُهُم بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ ۚ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ. ***در میان همدگر مردانه‌اند،*** تفسیر قوله تعالی است که بأسهم بینهم شدید. ***در غزا چون عورتان خانه‌اند،*** لاجرم ***گفت پیغامبر سپهدار غیوب،*** گفت رسول‌الله علیه‌السلام که سردار غیوب است. ***لا شجاعه یا فتی قبل الحروب،*** لفظ رسول این است لا شجاعة قبل الحروب. ***وقت لاف غزو مستان کف کنند،*** مستان شراب غرور وقت لاف غزا چنان لاف کنند که از دهان ایشان کف برآمد، اما ***روز جوش جنگ چون کف می‌فتند،*** همچو کف بی عمل وبی صنعت‌اند. پس مرد پهلوان و دلیر کاردان آن است که در وقت حرب لشکر نفس و شیطان مغلوب نگردد. ***وقت ذکر غزو شمشیرش دراز،*** در زمان ذکر محاربه شمشیر او چون زبانش درازاست، اما ***وقت کرّ و فر تیغش چون پیاز،*** وقت رونق تیغ او همچو پیاز بی‌کار است که صبر ندارند و اگر صبر کردندی خدای تعالی یار ایشان بودی که إِنَّ اللَّـهَ مَعَ الصَّابِرِينَ. ***وقت اندیشه دل او زخم جو،*** در وقت فکر دل او زخم‌جو است و در محلّ لاف چون نام جنگ شنود بهر اظهار ناموس و ننگ راغب و منتهی گردد، امّا چون زخم بیند ***پس بیک سوزن تهی شد خیک او،*** خیک پرباد (256b) او به یک سوزن تهی گردد؛ یعنی خیکی که به باد پر شده باشد چون به سر سوزن در او سوراخ کنی از باد تهی گردد و آماسیدن او رود و بدان ای مدّعی عشق مثبت هر دعوی گواه است و گواه دعوی عشق کشیدن من جفا است. ***من عجب دارم ز جویای صفا،*** کسی که طالب صفا باشد، چرا ***کو رمد در وقت صیقل از جفا،*** بی‌جفا صیقل من خود حاصل نشود و با وجود که ***عشق چون دعوی جفا دیدن گواه*** بر صدق. این دعوی ***چون گواهت نیست شد دعوی تباه*** و

باطل ***چون گواهت خواهد این قاضی مرنج***، تحمّل جفا کن. ***بوسه ده بر مار تا یابی تو گنج***، زیرا گنج و مار و گل و خار و غم و شادی به هم‌اند. تو نیز ای عزیز بازی می‌لافی و در حدیث ایثار جان موی می‌شکافی، دعوی‌های بی‌معنی می‌تازی. هیچ صفایی در لاف دروغ نیست و چراغ کذب را اصلا فروغ نی. از سلوک طریق عاشق پرهیز یا چون درافتادی از ورد جفا مگریز. ***آن جفا با تو نباشد ای پسر***، خوبک بنگر. ***بلکه با وصف بدی اندر تو در***، بلکه جفا بر وصف بدی است که او در توست که به‌حکم من یعمل سوء یجزبه، هر بلا کفارت ذنوب باشد. چنان‌که ***بر نمد چوبی که آن را مرد زد***، کسی که بر نمد چوب می‌زند. ***بر نمد آن را نزد بر گرد زد*** که گرد وصف قبیح است او را زو بیرون کند. ***گر بزد مر اسب را آن کینه کش***، یعنی مرد غضبناک گر اسب سکسک را بزد در صورت، اما در حقیقت ***آن نزد بر اسب زد بر سکسکش*** که آن سکسکی وصف ناپسند است. ***تا ز سکسک وارهد خوش پی شود***، تا از خوی بد خلاص شود و به راه هموار رود. پس از بهر اصلاح نفس جفا باید کشید. ***شیره را زندان کنی تا می شود***، عصیر را حبس کنی تا خمر گردد. ***گفت چندان آن یتیمک را زدی***، یعنی کسی یتیمی را از بهر تربیت بزد. دیگری او را گفت چندان یتیم حقیر را زدی؟ ***چون نه ترسیدی ز قهر ایزدی***، چرا از خشم حق تعالی خوف نکردی؟ ***گفت او را کی زدم ای جان دوست***، آن کس که یتیم را زده گفت او را نزدم. ***من بران دیوی زدم که اندرو است***، من بر آن شیطان زدم که در یتیم است؛ لاجرم به‌حکم اذا احب الله عبدا عجل عقوبته هر محنتی که رسد کفّارت ذنوب است.

الحکایة

زن فتح موصلی را ناخن (256a) بشکست. بخندید. گفتندش درد نمی کند؟ گفت: شادی ثواب مرا از درد غافل کرد. ***مادر ار گوید تورا مرگ تو باد***، یعنی همچنین مادرت اگر تورا بد دعا کند و گوید مرگ تو باد، مرگ ذاتی تو نمی‌خواهد، بلکه ***مرگ آن خو خواهد و مرگ فساد***، لاجرم ثبات قدم بر جادهٔ طلب و صبر در مقامات شداید و تعب کلید گنج اقبال و شمع سراچهٔ آمال و صیقل آینهٔ جان مشتاق و گواه دعوی عشاق رابطه نیل ادب است و واسطهٔ حصول ادب. لابد ادب رموز مکتب عشق این است که از جفا نگریزد و به لاف دروغ آب روی مردان راه عشق نریزد. ***آن گروهی کز ادب بگریختند***، آن جماعتی که ترک ادب کردند، ***آب مردی و آب مردان ریختند*** و اهل طریقت بدنام ساختند. پس تا در طریق عشق رضا به قضا ندهی و محبّت و بلا و درد و محنت را نام محبت و عطا ننهی و از بندگی بند دلخواه آزاد نشوی و از غم اندوه عشق شاد نشوی قدم در راه عشق نهادن نشاید و سخن محبّت از تو زیبا نیاید. ***عاذلانشان از وغا وا راندند***، ملامت کنندگان و ناصحان ایشان را از جنگ وا را ندند و در غزا همراه خود نکردند تا چنین حیز و مخنّث ماندند، لاجرم گریختن از سوز عشق خامی است و همراهی سست همّتان سبب بدنامی.

الحکایة

یکی از بزرگان بر کاغذی نوشته بودی، واصبر به‌حکم ربک فانک باعینتا. هرگاه که به وی رنجی رسیدی این کاغذ را از آستین بیرون آوردی و برخواندی و تسلّی یافتی. ***لاف و غرهٔ ژاژخا را کم شنو***، لاف و غرور بیهوده گویان مشنو. ***با چنین‌ها در صف هیجا مرو***، در جنگ همراه مباش. ***زانکه زاد و کم خبالا گفت حق***، اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ توبه است، لَوْ خَرَجُوا فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا. ***کز رفاق سست برگردان ورق***، آن همرهان که سست قدمند از ایشان فراغت کن. زیرا ***که گر ایشان با شما همره شوند*** و رفیق گردند، ***غازیان بی مغز همچون که شوند***، پهلوانان دلیر همچون کاه حقیر بی مغز بشوند. ***خویشتن را با شما هم صف کنند*** در جنگ، ***پس گریزند و دل صف بشکنند*** آن دون همّتان سست قدم. چون آتش حرب را افروخته

ببینند و از زبانه بگریزند و آب‌روی مبارزان جهاد (257b) اکبر بریزند. ***پس سپاه اندکی بی این نفر***، اگر همه دلیران باشند اگرچه اندک، ***به که با اهل نفاق آید حشر*** و جمع شدن؛ لاجرم با منافقان طریقت همراه نمی‌باید شد. ***هست بادام کم خوش بیخته***، اسم مفعول است از بیختن، یعنی بادام اندک که گزیده باشد، ***به ز بسیاری به تلخ آمیخته***، بهتر است از آن بادام بسیار که با تلخ آمیخته باشد. ***تلخ و شیرین گر بصورت یک شی‌اند***، در اصل فطرت و در صورت و در طریقت. ***نقض از آن افتاد که همدل نیند*** که اعتبار به اتّحاد دولت است نه به صورت. ***گبر ترسان دل بود کو از گمان***، کافر ترسان دل بود، زیرا که او از گمان، ***می زید در شک ز حال آن جهان*** و از آن جهت. ***می‌رود در ره نداند منزلی***، همچون نابینا، ***گام ترسان می‌نهد اعمی دلی***، لاجرم ***چون نداند ره مسافر چون رود***، چگونه قطع مسافه کند. ***با تردّدها و دل پرخون رود***، پس در آن حال ***هرکه گوید های این سو راه نیست***، غلط کردی. ***او کند از بیم آنجا وقف و ایست***، آن مسافر آنجا توقف کند و نمی‌رود. ***ور بداند ره دل باهوش او***، یعنی اما کسی که راه را نیک داند با عقل او، ***کی رود هر های و هو در گوش او*** و از تغلیط دیگری تردد کند و سخن او را نمی‌شنود. ***پس مشو همراه این اشتردلان***، زیرا اشتر دلی شیر مردی نمی‌آید. ***زانکه وقت ضیق و بیمند آفلان*** و در محل خوفند زایلان. ***پس گریزند و تورا تنها بلند***، تورا ترک کنند. ***گرچه اندر لاف سحر بابلند*** و در لاف زدن سحر بابلی کنند. ***تو ز رعنایان مجو هین کارزار*** که تن پروران و رعناتنان جنگ نمی‌کنند. ***تو ز طاوسان مجو صید و شکار*** که صید کار بازست نه کار طاووس. ***طبع طاووس است وسواس است کند***، طبیعت بشریّهٔ طاوس است که تورا وسوسه می‌کند. ***دم زند تا از مقامت بر کند*** و سخن می‌گوید تورا از جای دور سازد.

گفتن شیطان قریش را که به جنگ احمد علیه‌السلام آیید که من یاری‌ها کنم و قبیلهٔ خود را بیاری خوانم و وقت ملاقات مکفّین گریختن

همچو شیطان در سپه شد صد یکم، در این مطلب حضرت‌مولانا شرح بعضی از غزو بدر بیان می‌کند و در تفسیر آیاتی در بیان این قصّه نازل گشته به طریق تلمیح (257a) در ضمن نظم ملیح اشعار می‌نماید و ابتدا به تفسیر این آیت کریمه می‌کند که سورهٔ انفال است، وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ ۖ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ ۚ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ و صورت قصّه علی طریق الاختصار است که چون قریش از برای محافظت کاربان ابوسفیان به تجهیز جیش از مکه برون آمدند و در جحفه نزول کردند و پیشتر ترصد اصحاب نبی را علیه‌السلام از برای غارت کاروان در بدر معلوم کرده بودند، دغدغهٔ خاطر داشتند. مترصّد خبر بودند که ابوسفیان خبر فرستاد که کاروان شما سلامت گذشت بازگردید و از این رهگذر هیچ اندیشه مکنید. ابوجهل از مراجعت ابا کرد و گفت تا در بدر شراب بخورم و نغمات و الحان بشارت‌ها خوانندگان شنویم و حاضران را از اطراف از موائد و لطافت خویش بانصیب نسازیم مراجعت نمی‌کنیم و مراد از بطر وریا که جناب کبریا مؤمنان را از اتّصاف بدان سیرت نهی کرد. وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِم بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ این است. القصّه چون عزیمت قریش از برای توجّه به سوی بدر مصمّم گشت، از جانب بنی کنانه اندیشه می کردند به واسطهٔ مقابله که در میان قریش و بنی‌کنانه واقع شده بود و بدین واسطه عنان عزیمت بازپس کشیدند و حالی گذاشتن مکّه مصلحت نمی‌دیدند. ابلیس به صورت سراقه‌بن مالک الکنافی متمثّل گشت و سراقه از اشراف بنی‌کنانه بود طبیعت شعریّه داشت. با صد سوار از شیاطین در صورت رجال بنی‌کنانه در رسید و گفت امروز هیچکس بر شما غالب نمی‌آید و هیچ لشکری را طاقت مقاومت شما نیست و من نیز از جانب بنی‌کنانه آمدم مددکاری شما

به تقدیم رسانم و مجیر شما شوم. ***خواند افسون انّنی جار لکم*** و مجیر و پایبندانم؛ لاجرم قریش به سخن او جرأت پیدا کردند. ***چون قریش از گفت او حاضر شدند*** و به موضع محاربه روی آوردند، ***هر دو لشکر در ملاقات آمدند***، اشارت است به‌تفسیر قوله تعالی فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ (258b) و در آن حالت حضرت حق ملائکه را به مددکاری فرستاد. ***دید شیطان از ملائک اسپهی*** و لشکری، ***سوی صفّ مؤمنان اندر رهی***، از بهر یاری مؤمنان. آمدند ***آن جنودا لم تروها صف زده***. اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ توبه است بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا. ***گشت جان او ز بیم آتشکده***، آتش‌دان. ***پای خود واپس کشیده می‌گرفت***، اشارت است به‌تفسیر کلام حق، نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ و در آن حالت ابلیس که به صورت سراقه متمثّل شده بود در دست حارث بن هشام بود ***که همی بینم سپاهی من شگفت***، این را بیان می‌کند به بیت ثانی. ***ای اخاف الله ما لی منه عون*** و یاری. ***اذهبوا انی اری ما لاترون***، اشارت است به آخر آیت مذکوره یعنی من می‌بینم آنچه شما نمی‌بینید و از خدای تعالی می‌ترسم. ***گفت حارث ای سراقه شکل هین***، حارث‌بن‌هشام گفت: ای کس که در صورت سراقه‌بن‌مالک می‌نمایی، ***دی چرا تو می نگفتی این چنین***، یعنی دی به وعدهٔ ممدکاری آمدی و چنین دعوتی نمودی و چون زبان جنگ آمد چرا روی به گریز آوردی و ما را هدف تیر بلا کردی و آن سراقه شکل که ابلیس بود. ***گفت این دم من همی بینم حرب***، جمع حارب و حارث‌بن‌هشام در جوابش ***گفت می بینی جعاشیش عرب***، جعاشیش جمع جعشوش است. مردمان اندک و خور و خورد ***می نبینی غیر این لیک ای تو ننگ***، از سخنان حارق است به ابلیس؛ یعنی جز مردمان اندک از عرب نمی‌بینی ای که تو عار مردانی. ***آن زمان لاف بود این وقت جنگ***، یعنی در زمان لاف دعوی پهلوانی کردی و در محلّ جنگ می‌گریزی. ***دی همی گفتی که پایندان شدم*** که گفته بودی انِ جار لکم ای مجیر و ضامن. ***که بودتان فتح و نصرت دمبدم*** که گفته بودی لا غالب لکم الیوم من النّاس. ***دی زعیم الجیش بودی ای لعین***، مهتر لشکر و پایندان بودی ای ملعون. ***وین زمان نامرد و ناچیز و مهین*** و خور تا بخوردیم آن دم و تو آمدیم به اعتماد تو. ***تو بتون رفتی و ما هیزم شدیم***، تو در گلخن سلامت نشستی ما همچون هیزم سوختیم. ***چونکه حارث با سراقه گفت این***، سخنان که گفتی ***از عتابش خشمگین شد آن لعین***، یعنی ابلیس که در صورت سراقه بود. ***دست خود خشمین ز دست او کشید***، ابلیس دست خود غضبناک از دست (258a) حارث بکشید. ***چون ز گفت اوش درد دل رسید***، چون از سخن حارث دل او برنجید. ***سینه اش را کوفت شیطان و گریخت***، ابلیس دست به سینهٔ حارث زد و رفت. ***خون آن بیچارگان زین مکر ریخت*** و ایشان مقتول و منهزم شدند. ***چونکه ویران کرد چندین عالم او***، یعنی ابلیس. ***پس بگفت انّی بریٔ منکم***. من بیزارم از شما. ***کوفت اندر سینه‌اش انداختش***، در سینهٔ حارث بزد و او را انداخت. ***پس گریزان شد ز هیبت تاختش*** که هیبت برو تاخت یا همچون هیبت بتاخت. چون قریش منهزم شدند و به مکّه رسیدند و به خلق گفتند سراقه ما را منهزم گردانید. این خبر به سراقه رسید. گفت: والله من رفتن شما ندانسته بودم تا من خبر انهزام شما رسید. ***دشمنی داری چنین در سرّ خویش***، یعنی غرض از تمثیل این قصّه آن است که نفس ابلیس صفت و رفیقان شیطان پرست به صد هزار شیطنت تورا در بلا می‌اندازد و از هر جانبی به مددکاری تو نمی‌تازند و تورا به اژدهای هلاک می‌سپارند و پاس عهد خود نمی‌دارند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، المؤمن بین خمس شداید مؤمن بحسده و منافق به بغضه و کافر به قاتله و شیطان به ضلّه و نفس به نازعه، مانع عقل است و خصم جان کیش و مذهب و آن دشمن نفس شیطان است. گرچه دو کس‌اند، اما در اصل اتّحاد دارند و لهذا دشمنی گفتیم بیان و حدیث و حضرت‌مولانا از بهر تحقیق این معنی فرماید، ***نفس و شیطان هر دو یک تن بوده‌اند***، در اصل و حقیقت. ***در دو صورت خویشتن بنموده‌اند***، به سحر و شهوت و اضلال و تزیین مردم خرسند. ***چون فرشته و***

عقل کایشان یک بندد و ملک و عقل از یک جوهرند. ***بهر حکمت‌هاش دو صورت شدند***، پس کسی که به مقتضای عقل معاد عمل کند او آدم صورت و ملک سیرت است. ***یک نفس حمله کند چون سوسمار***، نفس و شیطان که در حقیقت یک کس است، همچو سوسمار یک نفس حمله کند و مرد را تحریک کند. ***پس به سوراخی گریزد در فرار***، پس رود در وقت کارزار و به سوراخ گریزد همچو مار. ***در دل او سوراخ‌ها دارد کنون***، در دل مردم چند سوراخ دارد. ***سر ز هر سوراخ می آرد برون***، اما باز پس رود. ***نام پنهان گشتن دیو از نفوس***، اول مصراع اول، (259b) مبتدا است و اخیر مصراع اخیر، خبر است. ***واندران سوراخ رفتن شد خنوس***، یعنی خنوس پس خزیدن و پنهان‌شدن است و خناس از آن مشتق است. ***که خنوسش چون خنوس قنفذ است*** که خنوس آن دیو همچون خنوس خارپشت است. ***چون سر قنفذ ورا آمد شدست***، گاه پیدا و گاه پنهان است و مصداق این معنی مضمون سورهٔ ناس است و در لباب آورده که در این سورهٔ ناس در پنج جا واقع شده‌است، معنی او مکرراست. مراد به اول اطفال است و معنی ربوبیّت بر وی داد و به ثانی جوانان و لفظ کلمهٔ ملک که به قهر غلبهٔ دلیل باشد سرما است و به ثالث پیران و لفظ آله که مبنی است از طاعت مناسب به آن و به رابع صالحان که وسواس به اغوای ایشان است و به خامس مفسدان و عطف او بر مقوذ منه دلالت می‌کند برآن ***که خدا آن دیو را خناس خواند***، زیرا چون ذکر نام حق‌تعالی کنی واپس خزد. ***کو سر آن خارپشتک را بماند*** که خنوس ابلیس همچو خنوس خارپشت است. وجه تشبیه این است که ***می نهان گردد سر آن خارپشت***، خنّاس چنین است. ***دمبدم از بیم صیّاد درشت*** و قوی. ***تا چو فرصت یافت سر آرد برون*** و کارها کند گوناگون. ***زین چنین مکری شود مارش زبون*** که مار به او ظفر نمی‌یابد، ***گرنه نفس از اندرون راهت زدی*** و قطع طریق تو کردی. ***ره‌زنان را بر تو دستی کی بدی***، پس سبب دست زدن ره‌زنان بر نفس توست. ***زان عوان مقتضی که شهوت است*** ظالمی خواهد که شهوت است. ازآن ***دل اسیر حرص و آز و آفت است*** و همچنان ***زان عوان سر شدی دزد و تباه***، ازآن ظالم پنهان دزد و فاسد گشتی و کارهای زشت کردی. ***تا عوانان را به قهر توست راه*** که ظالمان به سبب آن به قهر تو ره یابند و لهذا رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، المجاهد من جاهد نفسه فی الله عز و جل. ***در خبر بشنو تو این پند نکو***، از رسول‌الله علیه‌السلام. ***بین جنبیکم لکم اعدی عدو***، یعنی اعدی عدوّک نفسک الّتی بین جنبیک؛ لاجرم نفس تورا بهر صورتی به سوی دام بلا می‌کشد و تو غافل از مکاید این بزرگترین دشمنان زاهل نی. هیچ دشمن را اعتماد نشاید خاصه دشمنی که هرگز از او نیکی نیاید. ***طمطراق این عدو مشنو گریز***، نفس تورا سخن‌های (259a) بسیار گوید. همچو سراقه به قریش. سخن او را مشنو و از مکرش ایمن مشو. ***کو چو ابلیس است در لجّ و ستیز*** و عنا و گفته‌اند اعداد الانسان ثلثه دنیا و شیطان و نفسه فاحترس من الدنیا بالزهد من الشیطان بمخالفته و من النفس بترک الشهوات. ***بر تو او از بهر دنیا و نبرد***، بهر متاع دنیا و منصب و غوغا آن عدوّ مکار بافساد و اضلال. ***آن عذاب سرمدی را سهل کرد*** که به ارتکاب معاصی شایستهٔ عذاب الیم گشتی. چو کار او چنین است ***چه عجب گر مرگ را آسان کند***، زیرا ***او ز سحر خویش صد چندان کند***. چنان که ***سحر کاهی را بصنعت که کند*** سحر و مکر، گاهی یک کاه را کوه می‌نماید. طاعت اندک را صعب نماید. ***باز کوهی را چو کاهی می‌تند***، و همچو کاهی گرداند و لهذا رسول‌الله علیه‌السلام می‌گفته، اللهم ارنا الحق حقا و ارزقنی اتباعه و ارنا الباطل باطلا و ارزقنی احتنابه اللهم ارنا الاشیاء کما هی؛ لاجرم ***زشت‌ها را نغز گرداند به فن*** و سحر ***نغزها را زشت گرداند به ظن***، لاجرم یک لحظه از سخر ایمن بودن روا نیست. ***کار سحر این است کو دم می‌زند***، به ترکی اوفورر. ***هر نفس قلب حقایق میکند***، مثلا نیک را بد و بد را نیک گرداند. ***آدمی را خر نماید ساعتی***، به سحر، ***آدمی سازد خری را وآیتی***، گوییا می‌نماید کرامتی. ***این***

چنین ساحر درون توست سر و پنهان. ***ان فی الوسواس سحر مستتر*** و مستمر. ***اندرآن عالم که هست این سحرها،*** مرهون است. ***ساحران هستند جادویی گشا***، یعنی اولیا در این عالم سحرها کنند که سحرهای ساحران می‌گشایند، اما سحر آن عدو حرام است و سحر این حلال. اگر کسی در رجوم شیطان این دعا را بخواند، خدای‌تعالی از سحر و مکر شیطان نگه دارد. دعا این است، الهم انک سلطت علینا عدوا بصیرا بعیوبنا یزانا من لا نراهم اللهم فایسه منا کما آیسته من رحمتک و قنط منا کما قنطته من عفوک و ابعد بیننا و بینه کما ابعدت بینه و بین جنتک انک علی کل شی قدیر. ***واندرآن صحرا که رست این زهر بر***، این گیاه زهر درآن صحرا که رسته است. ***نیز رویندست تریاق ای پسر***، چنان که به زبان حال ***گویدت تریاق از من جو سپر*** و نجات که ***ز زهرم من به‌تو نزدیکتر***، تو چشم را بگشا و بنگر. ***گفت*** (260b) ***او سحرست ویرانی تو***، سخن آن عدو سحراست، اما ویرانی تو است. گفت من سحراست و دفع سحر او در اعلی طبقات سحر حلال است. سخن مولوی علیه رحمة الله العلیّ الکبیر.

مکرر کردن عاذلان پند بر آن مهمان آن مسجد مهمان کش

گفت پیغامبر که انّ فی البیان، یعنی بعض سحر حلال و ممدوح است. از بهر آن رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ البیان لسحر. ***سحراو حق گفت آن پهلوان***، حق وصدق گفت آن پهلوان دین. ***هین مکن جلدی برو ای بوالکرم***، یعنی اهل محلّ آن مسجد گفتند مردانگی و چابکی مکن ای مهمان کثیر الکرم. ***مسجد ما را مکن زین متّهم***، آن را بیان می‌کند که ***گر بگوید دشمنی از دشمنی***، یاء اولی از بهر وحدت و ثانیه مصدریه است. ***آتشی در ما زند فردا دنی*** و بداصلی، زیرا بگوید ***که بتاسانید او را ظالمی***، معنی این مصراع به ترکی که بو غدمی انی بر ظالم. ***بر بهانهٔ مسجد او بد سالمی***، یعنی این غریب را یک ظالم از اهل محلّه بکشت و به بهانهٔ تهمت مسجد آن ظالم سالم گشت. ***تا بهانه قتل بر مسجد زند***، یعنی این غریب را ظالمی از اهل محلّه قتل کرد و به مسجد انداخت و گفت این مرد امشب در این مسجد خسبیده بود، بمرد که این مسجد مهمان کش است. ***چونکه بدنام است مسجد او جهد*** که مسجد به کشتن مهمان مشهوراست و بدین بهانه خلاص شود. ***تهمتی بر ما منه ای سخت جان*** و به ما ضرر مرسان. ***که نه ایم ایمن ز مکر دشمنان***، مراد از آن کس که خواست که در مسجد بخسبد سالک است که به معبد آمده باشد و مراد از اهل محلّه طریقت است که سالک را صدق واخلاص فرمایند و از ریا و سمعه نهی کنند و از بهر بدنام شدن نزد عوام ترسند. پس ای عزیز بسیار جلدی مفروش و همچو طاوس در خودنمای مکوش و ما را که در حوالی مسجدیم متّهم مساز و رقعهٔ تهمت خونریزی بر رقاب ما مینداز. ***هین برو جلدی مکن سودا میز*** و این سودا بگذر. ***که نتان پیمود کیوان را بگز*** که در این مسجد خفتن و به سلامت جان بردن همچون پیمودن کیوان است به گز و آن غیر مقدوراست و صبر بر شداید طریقت کار دشواراست که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، المهاجر من هجر السّوء و المجاهد من حاهد هواه. ***چون تو بسیاران*** (260a) ***بلافیده ز بخت***، همچو تو کسان لاف زدند به غرور دولت. ***ریش خود برکنده یک یک لخت لخت*** و پاره‌پاره. ***هین برو کوتاه کن تو قیل و قال*** و از سر بیرون کن این خیال محال. ***خویش و ما را در میفکن در وبال*** و گناه.

الحکایة

سهل تستری مریدی را کار فرمود گفت: نتوانیم از بیم زبان مردمان. سهل روی به اصحاب کرد و گفت: کس به حقیقت این کار نرسد از دو صفت حاصل نکند با خلق از چشم وی بیفتد که جز خالق را نبیند با نفس وی از چشم وی بیفتد که باک ندارد بهر صفت که خلق وی را زنند.

جواب گفتن مهمان ایشان را و مثل آوردن به دفع کردن حارس کشت به بانگ دف از کشت شتری را که کوس محمودی بر پشت او زدندی

گفت ای یاران از آن دیوان نیم، آن مهمان عاشق در جواب ملامت‌کنندگان و در خطاب پندگویان گفت: ای یاران من از آن جملهٔ دیوان و زمرهٔ شیطان نیم. ***که ز لاحولی ضعیف آید بپیم*** که به لاحول گفتن پای و پی من ضعیف آید و تخویف و تهدید شما در جان باختن مرا به آن قصه می‌ماند که***کودکی کو حارث کشتی بدی***، حافظ مزرعه بود از مرغان که آن کودک، ***طبلکی در دفع مرغان می‌زدی***، چون آن کودک از آن مزرعه برمیدی. ***تا رمیدی مرغ زآن طبلک ز کشت*** و مزرعه. ***کشت از مرغان بد بی‌خوف گشت*** و سالم می‌شد. ***چونکه سلطان شاه محمود کریم،*** یعنی اتفاق روزی سلطان محمود سبکتکین، ***بر گذر زد آن طرف خیرعظیم*** و در حوالی آن مزرعه نزول کرد. ***با سپاهی همچو استارهٔ اثیر،*** با لشکری که در شمار همچو ستاره‌های فلک بودند. ***انبه و پیروز و صفدر ملک گیر*** که آن سپاه بسیار و مظفّر و صف شکن و مملکت گشا بودند. ***اشتری بد کو بدی حمّال کوس،*** سلطان محمود را اشتری بود که وصف امثال اوست. هایل هونی تیزرو اندک خور و بسیار رو از آهوان برده گرو در پویه و در باختن که کوس سلطان را حمال بود و کوس سلطان بر پشت آن اشتر زدندی. ***بختیی بد پیشرو همچون خروس*** و کوس چنان بود که در مخاطبهٔ سلطان به وصف آن می‌گویند. شعر

ای چه را کوست فلک کرده زمین پوست ملک(261b) وز خصم منحوست فلک چون سخت بیدار آمده

بانگ کوس و طبل بر وی روز و شب، مرهون است. ***می‌زدند اندر رجوع و در طلب،*** در بازگشتن از سفر و در رفتن به طلب. ***اندران مزرع درآید آن شتر،*** یعنی آن اشتر ناگاه چراگاه بدان کشت زار افتاد. ***کودک آن طبلک بزد در حفظ بر،*** کودک از بهر تنفیر و تخویف او طبلک زدن آغاز نهاد در نگاه داشتن گندم. ***عاقلی گفتش مزن طبلک که او،*** یعنی عاقلی چون مشاهدهٔ آن کرد روی به طفل آورد و گفت روزگار خویش را به هرزه ضایع مگردان و طبلک را بی‌فائده مزن که آن ***پختهٔ طبل است با آن است خو،*** لاجرم تو این را به زاغ و کلاغ قیاس مکن که از او از طبل تو هراسد که اشتری است به آواز کوس سلطانی آموخته لابد او تخویف تورا چه شناسد. ***پیش او چه بود تبوراک تو طفل،*** تبوراک آن دو چوب است که یکی را بر دیگری می‌زدنند از بهر دفع مرغان از کشت. ***که کشد او طبل سلطان بیست کفل،*** یعنی پیش آن شتر طبلک تو ای چه بود آن طبل و کوس شاه می‌کند که بیست مقدار طبل تو است. ***عاشقم من کشتهٔ قربان لا،*** پس از این تمثیل آن عاشق بلادیده و صادق جفاکشیده گفت: من عاشقم، مقتول فنا. ***جان من نوبتگه طبل بلا،*** اذا احبّ الله عبدا ابتلاه و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، یقول الله تعالی عزّ و جل اذا ابتلیت عبدی ببلاء فصبر و لم ینفک ابدلته کما خیرا من لحمه و دما خیرا من دمه و ان امرته ابراته و لا ذنب به و ان توفیته فاتی رحمتی؛ لاجرم ***خود تبوراک است این تهدیدها،*** مرهون است. ***پیش آنچه دیده است این دیده‌ها،*** پس این تهدید و تخویف که شما می‌گویید در گوش من همچو آواز طبلک کودک است در گوش آن اشتر. در اخبار داود است علیه‌السلام که گفت: یا رب ما جزا الحزین علی المصایب ابتغا مرضاتک. گفت: جزاؤه ان البس لباس الایمان فلا انزعه ابدا. ***ای حریفان من از آنها نیستم،*** مرهون است. ***کز خیالاتی در این رهم بیستم*** و توقّف کنم. ***من چو اسماعیلیانم بی حذر*** از کشتن. بلا ***بل چو اسماعیل آزادم ز سر*** و مطیعم به فرمان پدر و به قضا و قدر. ***فارغم از طمطراق و از ریا،*** زیرا از بهر نام نیامده‌ام بدینجا. ***قل تعالوا گفت جانم را بیا،*** یعنی گوشی که هر لحظه آواز کوس دعوت قل تعالوا و خبروا الله یدعوا الی دارالسّلام (261a) از دوال تعالی بشنود دمدمهٔ تهدید و طنطنهٔ تخویف در او نیامد. ***گفت پیغامبر که جاد فی السلف*** و سخا کرد در پیشین دادن. ***بالعطیّه من تیقّن بالخلف،*** لفظ بالعطیه منغلق به لفظ جاء

است. این نقل حدیث بالمعنی است و لفظ مروی این است، من ایقن بالخلف لم یحذر التلف. ***هرکه بیند هر عطا را صد عوض***، کسی که یک عطا را صد عوض بیند. ***زود دربازد عطا را زین غرض***، لاجرم از دادن جان که وصول جانان است چه هراسم و جراحتی که سرمایهٔ عمر هزار رحمت است، چرا خوشتر از مرهم نشناسم، زیرا ***جمله در بازار از آن گشتند بند***، یعنی ندیدهٔ اهل دنیا در بازارها مقیّد شده‌اند. ***تا چو سود افتاد مال خود دهند***، همچنین ***زر در انبان‌ها نشسته منتظر*** و مستتر. ***تا که سود آید به بذل آید مصر*** و مبذول شود مستمر. ***چون ببیند کاله‌ای در ربح بیش***، چون در معاوضهٔ کاله ربحی زیاده بینند. ***سرد گردد عشقش از کالای خویش***، دوسترین کالای خود را مبغوض خویش. ***گرم ازان مانده است با آن کو ندید*** محبت و حلّ رب بر کالای خود آن کس راست که او ندید. ***کاله‌های خویش را ربح مزید***، لاجرم هرکه با جان خویش می‌برد از دو به علم و هنر خویش می‌تازد، ازآن قبیل است که کالای به از رخت خویش نمی‌بیند. چنان‌که می‌فرماید، ***همچنین علم و هنرها و حرف و*** پیشه‌ها، ***چون ندید افزون از آنها در شرف***، از آن جهت در علم ظاهر مانده‌است. نظم

اصل تقوی که زاد این راه است　　ترک مجموع ماسوی الله است

تا به از جان نیست جان باشد عزیز، اما ***چون به آمد نام جان شد چیز لیز***، چیزحقیر. پس همه را ترک می‌باید کرد، بلکه ترک را ترک می‌باید کرد. شعر

هست تاج عارفان اندر جهان از چار ترک　　ترک دنیا ترک عقبی ترک هستی ترک ترک

لعبت مرده بود جان طفل را که طفل لعبت مرده را متاع پندارد به او بازی می‌کند. ***تا نگشت او در بزرگی طفل زا***، وصف ترکیبی است. ***این تصوّر و این تخیّل لعبت است*** و بازی. ***تا تو طفلی پس بدانت حاجت است***، تا تو کودکی بدان لعبت تورا حاجت است. ***چون ز طفلی رست جان شد در وصال***، چون از کودکی جان خلاص شد به وصل رفت و اتّصال یافت. ***فارغ از حس است و تصویر خیال***، لاجرم از قیل و قال فرو تند تا لذّت حال یابی (262b) و تصورات و تخیلات عقل جزوی را فروگزاراست تا استفاضه از عقل کلی توانی کرد و از عقیلهٔ عقل بگذر تا روح عالم روحانی وصول یافت. از خود بگسل تا با یار توانی پیوست و از سر هستی برخیزد با دوست توانی نشست. ***نیست محرم تا بگویم بی‌نفاق***، از بهر بی‌یاری. ***تن زدم والله اعلم بالوفاق***، ساکت شدم والله اعلم بالموافقة؛ یعنی او از شراب خراب نگشته و در طریق عشق بازی به خون دل نه آغشته‌ای مقالات عشاق را ترّهات پنداری و مشاهدات یقین‌ها ایشان را ظنون و خیالات انگاری. نی نی هرچه تو نداری دیگران را نباشد.

الحکایة

عربی را در ایّام تابستان به روم آمد. برف دید خواست که برف‌فروشی کند. همه مال خود داد برف خرید تا بفروشد و سود کند. برف در دیار عرب عزیز است. او برین پندار که هرکس خریدار برف خواهد شد که برف را زود بفروشد و سود حاصل کند. حال همچو تصور او نشد و برف گداختن گرفت و نزدیک شد که همه آب شود. عرب فریاد زدن گرفت، اشتروا ثلجی یا جماعة المسلمین ارحمونی بذوبی رأس ماله کلّ حین. لاجرم ***مال و تن برفند ریزان فنا***، مال و بدن همچنین برفند ریزان از باد فنا و گدازان از تابستان هوا. عاقل را باید که اینها را بفروشد به حضرت حق جلّ و علا. ***حق خریدارست که الله اشتری***، اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ توبه است، إِنَّ اللَّـهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ. پس پیش از تلف شدن مال گذاشتن عمر اینها را به حضرت می‌باید فروخت. ***برف‌ها زان از ثمن اولیستت***، برف‌ها از ثمن اولی نماید تورا؛ یعنی

مال و عمر بهتر نماید از ثواب آخرت ***که توی در شک یقینی نیستت*** که از هر مرتبهٔ شک در ایقان آخرت به درجهٔ یقین نرسیده.

الحکایة

روزی در پیش حضرت‌مولانا یاران کریم از خسارت منعمان لئیم در قونیه شکایت و حکایت می‌کردند که زکات نمی‌دهند و ابواب صدقات را به کلّی مسدود کرده‌اند و درویشان از ایشان متشکّی‌اند و با آن همه شتحی و خساست زبان طعن گشاده‌اند و در حق یاران می‌لایند و ژاژ می‌خایند. فرمود باکی نیست چون به اختیار خود به قدوّوسیان (262a) نمی‌دهند به‌حکم اضطرار دیوسیان؟ بیایند و بستانند و همچنان شد که فرموده بود. ***این عجب ظنّ است در تو ای مهین*** و حقیر، ***که نمی‌پرد به بستان یقین*** و ظنّ فاسد و فکر کاسدند. سرمایهٔ آفت‌ها است و از مرتبهٔ ظن تا درجهٔ علم و از درجهٔ علم تا مقام یقین مسافت‌ها، لاجرم کوشش بسیار باید تا از مرتبهٔ ظن به درجهٔ علم رسی. ***هر گمان تشنهٔ یقین است ای پسر*** و ای طفل طریقت ***می‌زند اندر تزاید بال و پر*** و در هوای زیادگی می‌پرد. امیرالمؤمنین علی رضی‌الله عنه گفت: ان الایمان یسبدو لمعه بیضاء فاذا عمل العبد الصالحات نما؟ و زاد حتی بیض القلب کله. ***چون رسد در علم پس برپا شود،*** چون از ظن به علم رسد برپا گردد. ***مر یقین علم او پویا شود،*** پس از آن علم یقین را طالب شود. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، تعلّموا الیقین یعنی جالسوا الموقنین فاسمعوا منهم علم الیقین و واظبوا علی الاقتداء بهم یقوی یقینکم. ***زانکه هست اندر طریق متقین*** در فتنه افکنده که راه دین و آخرت است. ***علم کمتر از یقین و فوق ظن،*** علم کمتر از یقین و بالاتر از ظن است؛ یعنی میانه است. ***علم جویای یقین باشد بدان،*** ای پسر ***و آن یقین جویای دیدست و عیان*** و طالب مشاهده‌است. پس از آن ***اندر الهیکم بخوان این را کنون،*** مصداق این کلام مضمون آن سوره‌است که ***از پس کلا پس لو تعلمون*** که از این لفظ لو تعلمون علم الیقین، مذکوراست. ***می‌کشد دانش به بینش ای علیم،*** چنان که گفتیم، ***گر یقین بودی به بیننده جحیم*** به‌موجب لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ. ***دید زاید از یقین بی امتهال*** عیان و مشاهده زاید از یقین بی‌مهلت. ***آنچنان کز ظن همی زاید خیال،*** این را محال مدان، زیرا ***اندر الهیکم بیان این ببین*** به‌حکم ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ، ***که شود علم الیقین عین الیقین***؛ لاجرم اهتمام تمام به تقدیم باید رسانید تا از درجهٔ علم به مقام یقین راه‌یابی و تا بهشت و دوزخ را که بر محجوبان غیب است، معاینه توانی دید و از دوزخ صفات ذمیمهٔ خود توانی دمید و در بهشت رضا توانی آرامید. پس چون به مقام علم‌الیقین برسی بکوش تا پای همّت بر دائرهٔ عین الیقین نهی و در بحر موّاج حق الیقین قطرهٔ هستی خود را با قفای تلاطم امواج (263b) دینی تا کشف اسرارالنعیم از تو پرسند که ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ، امّا تورا تمنای آن است که آنچه دیگران بعین‌الیقین می‌بینند تو بدیدهٔ ظن و خیال بینی و به دست ادراکی که بداری میوهٔ درخت وحدت که در فضای گلشن حق‌تعالی است، چینی هیهات رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، قلیل من الیقین خیر کثیر فی العمل. ***از گمان و از یقین بالاترم،*** از سخنان مهمان مسجد است و ***از ملامت برنمی گردد سرم،*** از لومهٔ ایمان گردنده نمی‌شود سر من. ***چون دهانم خورد از حلوای او*** لذت او چشید، ***چشم روشن گشتم و بینای او***؛ لاجرم ***پانهم گستاخ چون خانه روم*** که چون راه را دیدم، ***پا نلرزانم نه کورانه روم،*** زیرا ***آنچه گل را گفت حق خندانش کرد،*** یعنی از آن لطایف اسرار که در گوش گل خوانده‌است و خندان کرده. ***با دل من گفت صد چندانش کرد*** و به دل رازدان من در میان نهاده و هزار چندان کرده‌ای. ***آنچه زد بر سرو قدّش راست کرد،*** یعنی از آن نغمات که به سرو سهی رسانیده و فدا و وثیق ساخته و ***آنچه از وی نرگس و نسرین بخورد*** و از آن آب که نرگس و نسرین خورده از جملاً حکم الهیه است که خاک و آب که مادّهٔ همهٔ نباتات است در ماده متحدند، اما در اشکال

و الوان و روایح و طعوم و خواص مختلف‌اند. ***آنکه نی را کرد شیرین جان و دل،*** یعنی آن خداوندی که آب و هوا نی را لطافتی و لذتی داده که جان و دل نی را شیرین کرد. ***آنکه خاکی یافت زو نقش چگل*** و در طینت مشتی خاک نقش دلکش نهاد که صورت زیبا یافت و ماده انسان خاک و نطفه است، همه در ماده متحدند و در اعضا مشارک، اما در شخص و اشکال و در اوضاع و احوال مختلف‌اند. ***آنچه ابرو را چنان طرّار ساخت*** و مکار کرد و ***چهره را گلگونه و گلنار ساخت*** و سرخ رنگین ساخت. ***مر زبان را داد صد افسونگری،*** در حسن بیان ***و آنکه کان را داد زرّ جعفری*** و معادن را داد زرّ خالص، لاجرم از این فیضان الهی به مشام جان من رسانیده و من را از من پرداخته است. ***چون در زرّادخانه باز شد،*** چون از جانب فیاض خانهٔ جوشن گر بازگشت. ***غمزه‌های چشم تیرانداز شد*** و غمزه‌های نیاز غمّاز گشت. ***بر دلم زد تیر و سودایيم*** (263a) ***کرد*** و مرا همچون مرغ بسمل گردان و غلطان کرد. ***عاشق شکر و شکرخاییم کرد*** و عاشق شکرگوی و شکرخا گردانید. ***عاشق آنم که هر آن اوست***، و همچنان ***عقل و جان جاندار یک مرجان اوست*** و زندهٔ یک فرمان اوست.

الحکایة

مولانا وقتی در اسفار خود بهخدمت شیخی رسید که او را شاهدبازی و تفرّج صورت بود و فرمود که هی در چیستی؟ گفت: صور خوبان چون آینه است، حق را در آینه مشاهده می‌کنم. چنان که گفته‌اند، رباعی

در تو که بدیدهٔ صفا می نگریم　　نی از پی شهوت و هوا می نگریم
دیدار خوشست آینهٔ لطف خداست　　ما در تو بدان نور خدا می نگریم

فرمود که ای ابله حق را در آینه آب و گل می‌بینی، چرا در آینهٔ جان و دل نمی‌بینی و خود را نمی‌طلبی. درویش سر نهاد از یک نظر عنایت او هدایت یافته به کمال رسید. ***من نه لافم ور بلافم همچو آب،*** بار دیگر عاشق آشفته حال هم به ترجمانی عشق از برای اظهار کمال می‌گوید من لاف و گزاف نمی‌گویم. اگر لاف گویم همچو آب ***نیست در آتش کشی ام اضطراب*** که آتش شهوت و غضب و هوا از آبی توقّف می‌کشم. ***چون بدزدم چون حفیظ مخزن اوست،*** یعنی از غنا چگونه تلافم که در دست تصرّف کلید خزینهٔ پادشاه کامیاب دارم و چرا بدزدم، چون نگهبان مخزن حق‌تعالی است. ***چون نباشم سخت رو پشت من اوست،*** چگونه قوی و مقدّم نباشم چون ظهر ظهیر من حضرت اوست. ***هرکه از خورشید دارد پشت گرم*** و از او حرارت حاصل کرده‌است، ***سخت رو باشد نه بیم او را نه شرم.*** چنان‌که ***همچو روی آفتاب بی‌حذر*** و بی‌بیم و حجاب، ***گشت رویش خصم سوز و پرده در،*** زیرا از نور الهی منور شده‌است. ***هر پیمبر سخت رو بد در جهان،*** بی‌محابا بود از برای اظهار حق. ***یک سواره کوفت بر جیش شهان*** و تنها که از لشکرهای بی‌کران نگریختند. ***رو نگردانید از ترس و غمی،*** چون از حضرت حق قدر و قوّت یافت، ***یک تنه تنها بزد در عالمی،*** چنان که ***سنگ باشد سخت رو و چشم شوخ،*** چون قوت تمام دارد. ***او نترسد از جهان پر کلوخ*** که سنگ کلوخ را پاره می‌کند، زیرا ***کان کلوخ از خشت زن یک لخت شد*** که آن کلوخ (264b) از عمل و صنع خشت کنند یک پاره و سخت گشته است. ***سنگ از صنع خدایی سخت شد*** که سنگ از صنع خدای‌تعالی سخت از خشک گشت؛ لاجرم سنگ از کلوخ نمی‌ترسد. ***گوسفندان گر بروند از حساب*** و بی‌شمارند. ***زانبهیشان کی بترسد آن قصاب*** که به‌حکم کلام امیرالمؤمنین علی رضی‌الله عنه امّا القصاب فلا یهوّونه کثرة الاغنام. از بسیار ایشان قصاب نمی‌ترسد. ***کلکم راع نبی چون راعی است*** به‌حکم کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته، هر نبی امت خود را همچو چوپان است. این حدیث شریف متناول راست نیز هست علیه السلام ***خلق مانند رمه او ساعی است***. در محاج آورده کلّ من ولی شیا علی قوم

فهو ساع علیهم. ***از رمه چوپان نترسد در نبرد.*** هیچ چوپانی دیده ای که از رمه خایف باشد؟ ***لیکشان حافظ بود از گرم و سرد.*** بلکه او را حافظ از مخالف باشد. رسول الله علیه السلام فرمود انّی ممسک بحجرکم عن النار تهافتون فیها تهافت الفرس. *گر زند بانگی ز قهر او بر رمه* در حقیقت نیست ***دان ز مهرست آنکه دارد بر همه***. لاجرم کسی که بر تو بانگ زند و از معصیت‌ها نهی کند و مجاهدت فرماید و غرور و غفلت تو بشکند و به‌تو غم آخرت رساند از مهر اوست نه از قهر. رسول الله علیه السلام فرمود انّما انا الولده لولده. ***هر زمان گوید به گوشم بخت نو***، هر زمان بسمع من بخت نو یعنی هدایت حق تعالی می‌گوید ***که ترا غمگین کنم غمگین مشو***. یعنی اگر ترا فقر و قلّت و تلف مال محبت و و هلاک عیال و مصیبت رسانم غمناک مشو زیرا ***من تورا غمگین و گریان زان کنم***، مرهون است ***تا کت از چشم بدان پنهان کنم***.

الحکایة

روزی بزرگی بر زیارت مولانا آمده بود. گفت از حضرت شما التماس می‌کنم که مرا در وقت مرگ چیزی درد نکند. فرمود که مرگ همچو کمان آزرمی است بغایت محکم و سخت بار چنان که هیچ کمانکش و سخت کمانی او را نتوانی کشید و آن کس که خدمت استاد کمانکش نکرده باشد البتّه زه آنرا یکبار نتواند به گوش خود رسانید و تا زهی به گوش خود برساند زهی زهی به گوش او نرسد. لاجرم سالها بر کباده کشیدن او مال باید کرد و در آن صنعت مدمن بودن تا قادر شود و بر کشیدن آن کمان دسته کش اکنون کبادهٔ کمان مرگ مداومت عبادات (264a) و خیرات و حسنات و سخاوت مال و تن است و چون سخاوت خو کرده باشد و در آن فن قایم گشته چون متقاضیان جان بر تو آیند و از تو طلب جان کنند بی هیچ زحمتی و دردی آسان آسان جان خود را ایثار ایشان کنی و امانت حق را از حضرت حق دریغ نداری که إِنَّ اللَّـهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا و بر مقتضای وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ترا اعضا درد نکند و زحمتی و المی نباشد نسبت با کسانی که اصلا سخاوت نفس و ایثار مال خود نکرده اند و بداد و دهش نیاموخته. البته وقتی که از ایشان طلب جان کند هرگز باختیار و شادی تسلیم نکنند و خسّتی پیش آرند. لاجرم به‌موجب وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا بزور و زحمت از او بستانند تا او را بغایت سخت آید و درد کند و رفتن خود را هیچ نمی خواهد. ***تلخ گردانم ز غمها خوی تو*** و فرح ترا کنم و روی خوبت را آلوده بگرد الم بگردانم ***تا بگردد چشم بد از روی تو*** تا به‌حکم العین حق به تو چشم بد نرسد. ***نی تو صیّادی و جویای منی*** بلکه ***بنده‌ای افکندهٔ رای منی.***

الحکایة

کسی از حضرت مولانا پرسید که فلان مرید شما گشت و طالب حق تعالی شد آیا خدای نیز طالب اوست. فرمودند که اول خدای تعالی طالب او شد، پس از آن او طالب خدای تعالی گشت. پس ای طالب تو صیّاد و طالب حق نیستی، بلکه او بهانه سازد و تا بدان بهانه تورا به سوی خود کشد و به زبان حال گوید نه پنداری از بلایی که خام دو تو می‌کنم. مقصود ما جفا است، بلکه آن بلا سلسلهٔ محبّت و ولاست. تو عودی از آن در آتشت سوزم تا نفس خوش زنی و به بوی خوش جان را معطّر کنی و جست‌وجوی تو نتیجهٔ جست و جوی ماست و بدرقهٔ دردی که ما فرستیم راهبر تو بکوی ماست. چندانکه جان تورا وصول به حضرت ملک غفور می‌باید، ما را نیز از تو ارمغان سوز و درد می‌باید. ***حیله اندیشی که در من در رسی*** اما به خودی خود نتوانی رسید. ***در فراق جستن من بی کسی،*** مگر چاره کنم و من نیز چاره آنگاه کنم که در تو درد باشد. ***چاره می‌جوید پی من درد تو*** و درد تو من را(265b) معلوم است . ***می‌شنودم دوش آه سرد تو.*** رباعی

عمری شب و روز طاعت ار خواهی کرد در راه خدای را شوی کامل و فرد

از من بشنو سخن اگر مردی مرد این است سخن که درد می باید درد

من توانم هم که بی این انتظار، اگرچه من قادرم که بی درد و انتظار و رنج و اضطراب، ***ره دهم بنمایمت راهِ گذار*** و در حریم حرم عزت به تو یار دهم. ***تا از آن گرداب دوران وارهی*** و خلاص یابی. ***بر سر گنج وصالم پا نهی*** و به خزینهٔ وصل من غنی شوی. ***لیک شیرینی و لذّات مقر*** و ذوق قرار و محل، ***هست بر اندازهٔ رنج سفر***، کسی که رنج بسیار در سفر کشد پس از آن به منزلی رسد قدر آن منزل در آن محل داند. ***آنکه از شهر وز خویشان برخوری*** و آن وقت از اقامت وطن ذوق. ***گیری کز غریبی رنج و محنت‌ها بری***، پس چون حکمت در کشیدن کربت در این محنت آباد غربت قدر وطن اصلی و ذوق انس واصلی دانستن است، به‌حکم ترجعون اگر مرجع عین مبدأ باشد، باک نیست. تمثیل

کسی به تجارت رفته باشد و با مال و نعمت به شهر خود عودت کند، اقربا و اقوام از او ارمغان رجا می کنند. امّا کسی که از اسیری خلاص شده باشد و در سفر محنت زده و بلا کشیده باشد چون به شهر خود آید اقربا به وی مال و نعمت و اسباب و خلعت دهند و خوب بنوازند. حال وطن اصلی که آخرت است برین قیاس است.

تمثیل گریختن مؤمن و بی‌صبری او در بلا به اضطراب و بی‌قراری

نخودی و دیگر حوایج در جوش دیگ و بردویدن تا بیرون جهد. ***بنگر اندر نخودی در دیگ چون***، نخود را در دیگ چگونه ***می‌جهد بالا چو شد ز آتش زبون*** از سوز آتش اضطراب می‌نماید. ***هر زمان نخود برآید وقت جوش***، مرهون است. ***مر سر دیگ و برآرد صد خروش*** و کدبانو را به‌زبان حال می‌گوید، ***که چرا آتش به من در میزنی*** و مرا عذاب می‌کنی. ***چون خریدی چون نگونم می‌کنی***، خلاصهٔ تمثیل در این مقام آن است که کسی به فقر و محنت و به مرض و مصیبت مبتلا باشد در وقت نیاز به حضرت حق جلّ و علا گوید خداوندا چون مرا آفریدی و به نعمتهای خود پروردی چرا بچندین (265a) بلا و عنا گرفتار می‌کنی. ***می‌زند کفگیر کدبانو که نی***، اضطراب مکن. ***خوش بجوش و بر مجه زآتش کنی*** و مردم از آتش فروز. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ العبد اذا ذنب ذنبا فاصابته شدّة او بلا فی الدنیا فالله اکرم من ان یعذّبه بالنار. ***زان بجوشانم که مکروه منی***، تورا که من در آتش می‌نهم و می‌جوشانم نه از بهر آن است که مکروه من باشی. ***بلکه تا گیری مذاق و چاشنی*** و پخته و لذیذ شوی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ الرّجل لیکون له الدرجة عندالله تعالی لا یبلّغها حتی یبتلی ببلاء. ***تا غذا گردی بیامیزی به جان*** و مخلوط شوی به تن و جان انسان. ***بهر خواری نیستت این امتحان***، برای تحقیر نیست کار من بدان. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا اراد الله بعبد خیر اصبّ علیه البلا صبّا و شجّ علیه فاذا دعاه قالت الملائکة صورت معروف. ***آب میخوردی به بستان سبز و تر***، پیش از این، ***بهر این آتش بود آن آبخور***،تفصیل تمثیل که خلق و اضطراب مؤمن در شداید و بلایا و فرار و اجتناب او از ثواب دور یا بدان ماند که چون از حرارت آتش نخودی در دیگ تنگ آید هنگام جوش از بی‌طاقتی بر سر دیگ آید و زبان حال به هزار خروش بگشاید و به کدبانو گوید چون من را خریده‌ای و من آن توام، بلکه برگرفتهٔ الطاف بی‌کران توام، چرا دل بر جفای من ببندی و سوزش من در این آتش جان گداز می‌پسندی. کدبانو کفچه بر وی می‌زند که خاموش کن و دهان بسته ساعتی جوش تورا من از بهر خوری نجوشانم، بلکه به جوشیدن پخته و شیرین می‌گردانم. پس کلام معنوی از طرف الهی این است که این بلا و محنت از بهر کفّارت ذنوب است و قوّت قلوب و از برای تطهیر است از بدی‌ها. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا احب الله عبدا عجل عقوبة ذنبه. ***رحمتش سابق بدست از قهر آن***، یعنی سبقت رحمتی غضبی اول باب رحمت پرورش داند. ***تا ز رحمت گردد اهل امتحان***، تا قابل این آتش شوی و تورا کورهٔ آتش امتحان نهادن و تا آمیخته با جان سر عارف دلکش شوی.

رحمتش بر قهر زان سابق شدست مرهون است، ***تا که سرمایهٔ وجود آید به دست*** تا موجود شدی و بار تکلیف کشی. ***زانکه بی‌لذّت نروید لحم و پوست***، یعنی (266b) بی لذّت و چاشنی غذای انسان و جزء بدن نشود. ***چون نروید چه گدازد عشق دوست***، لابد اول پیداشدن باید تا از بهر دوست فداگشتن را لاجرم اگرچه آتش عشق دوست به غایت دشمن دوست، اما به واسطهٔ ازالهٔ سرمایهٔ وجود موصول به مقام شهود اوست. ***زان تقاضاگر بیابد قهرها***، اگر به قضا و قدر حق‌تعالی قهرها آید به بلا مبتلا شوی، ***تا کنی ایثار آن سرمایه را***، تا فدا کنی سرمایهٔ وجود را. ***ما ز لطف آید برای عذر او***، چون در دنیا به فقر و قلّت و درد و محنت بمیری مغفرت حق‌تعالی و عوض جمال از بهر اعتذار آید و گوید، ***که بکردی غسل و برجستی ز جو*** که پاک گشتی و از جوی برجستی و خلاص شدی. پس بلا و محنت و درد و مصیبت که ببندگان رسید از بهر پاک‌کردن است از تلوّثات معاصی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، قال عزّ و جلّ اذا وجهت الی عبدی من عبیدی مصیبة فی بدنه او ماله او ولده ثم استقبل ذلک بصبر جمیل استحییت منه یوم القیمة ان انصب له میزانا و اشتهر له دیوانا. ***گوید ای نخود چریدی در بهار***، بار دیگر کدبانو زبان به ملاطفت عذرآمیز بگشاید تا نخود را از مقام خودی که رأس المال بی طاقتی است دریابد. نخود مدتی در هنگام بهار میان ریاحین و لاله‌زار نمعت بی‌غایت چریدی و به‌مصادفت سرمایهٔ وجود به‌کام خویش رسید و مقصود از این کام روانی آن بود که چون رنج به‌مهمانی تو آید میزبانی توانی نمود؛ لاجرم ***رنج مهمان تو شد نیکوش دار***، آن رنج را. ***تا که مهمان باز گردد شکرساز*** تا که آن مهمان از تو شاکر رجوع کند. ***پیش شه گوید ز ایثار تو باز*** و از عطای تو گواهی دهد. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا کثرت ذنوب العبد و لم یکن لها اعمال یکفرها اذخل الله علیه الغموم لتکون کفارة لذنوبه. ***تا به جای نعمت منعم رسد*** تا عوض نعمت تو منعم باشد، ***جمله نعمت‌ها برد بر تو حسد***، جمله نعمت‌ها بر حال تو حسد برند؛ لاجرم فقیران و محنت‌زدگان در قیامت به مزید عنایت و مشاهدهٔ حق‌تعالی رسند که اصحاب غنا به ایشان رشک برند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ الله عزّ و جل قال یا جبرائیل من سلبت کریمته قال سبحانک لا علم لنا (266a) الا ما علّمتنا جزاؤه الخلود فی داری والنظر الی وجه الکریم. ***من خلیلم تو پسر پیش بچک***، من ابراهیم خلیلم تو پسر من اسمعیل پیش کارد که بر زبان چغتای به چاق را بچک گویند. ***سر بنه انّی ارانی انبحک***، اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ والصّافات است، فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ ۚ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ۖ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ. ***سر به پیش قهر نه دل بر قرار***، یعنی تورا امتثال فرمان می‌باید که سر پیش قهر نهی دلت برقرار باشد. ***تا ببرّم حلقت اسماعیل وار*** و از این بریدن ضرر نیست. ***سر ببرّم لیکن این سر آن سری است***، یعنی از بریدن سر مترس که این سر آن سری است. ***کز بریده گشتن و مردن بری است*** که روح انسان نفس رحمانی است نمیرد. ***لیک مقصود ازل تسلیم توست***، لاجرم به قضا رضا ده. ***ای مسلمان بایدت تسلیم جست***، به قضاء حق‌تعالی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من الذنوب لایکفرها الا الیوم. ***ای نخود می جوش اندر ابتلا***، پس اضطراب را بگذار. ***تا نه هستی و نه خود ماند تورا*** و در ابتلا ممتاز شوی از اهل ریا. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا رأیتم الرجل یعطیه الله ما یحبّ و هو مقیم علی معصیته فاعلموا ان ذلک استدراج. ***اندران بستان اگر خندیده‌ای***، یعنی ای نخود در آن بستان آب و گل اگرچه خندیده‌ای، اما ***تو گل بستان جان و دیده‌ای***، گل بستان و جان دیده‌ای اهل دلی. ***گر جدا از باغ آب و گل شدی***، اگرچه از آن باغ آب و گل جدا گشته‌ای، ***لقمه گشتی اندر احیا آمدی*** و فوت قوت بدن و به اهل دل آشنا گشته‌ای. ***شو غذا و قوّت و اندیشه‌ها***، یعنی چو از مرتبهٔ نمای غذای آدمی گشتی قوت و قوت و اندیشه‌ها شو. ***شیر بودی شیر شو در بیشه‌ها***، شیر و غذا بودی ترقی کن شیر و ببر

بیشه‌ها شو. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من نظر فی الدنیا الی من هو دونه و فی الدِین الی من هو دونه لم یکتبه الله صابرا و شاکراو من نظر فی الدین الی من هو فوقه وفی الدین الی من هو لم یکتبه الله صابرا ولا شاکرا. ***از صفاتش رسته‌ای والله نخست***، از صفات حق‌تعالی رسته‌ای اولا. ***در صفاتش باز رو*** (267b) ***چالاک و چست***، به‌حکم کلّ شیء یرجع الی اصله، به سوی او برو؛ یعنی ای مسلمان چون حضرت رحمن به قدرت کامله و رحمت شامله تورا آفریده تو نیز به تحمّل بار تکلیف امانت به صبر کردن به بلا و مصیبت به سوی او برو. ***ز ابر و خورشید وز گردون آمدی***، یعنی در ابتدا فطرت به حسب صورت از ابر و باران و از تربیت خورشید و از گردش گردون گردان پدید آمده. ***پس شدی اوصاف گردون بر شدی***، چون خود را در صفات محو کردی تاج و تارک افلاک گشتی و به بهشت رسیدی که بالای افلاک است. ***آمدی در صورت باران و تاب***، یعنی اگرچه پیش از این پنهان شدی، ***می‌روی اندر صفات مستطاب***، چون به‌ریاضت و عبادت ترفی کردی. ***جزو شید و ابر و انجم‌ها بدی***، در وقت نباتی اثر ایشان بودی، ***نفس و فعل و قول فکرت‌ها شدی***، چون جزء ایشان شدی چنین گشته‌ای. امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه گفت: ما ابتلیت ببلیة الا کان الله علی فیها اربع نعم اذ لم یکن فی دینی و اذ لم یکن اعظمه منها و اذ لم احرّم الرضا و اذ ارجوا الثواب علیها. ***هستی حیوان شد از مرگ نبات***، یعنی هستی حیوان پیدا شد، صورت نباتی بمرد. ***راست آمد اقتلونی یا ثقات*** که پس از فنا مهتری هویدا شد. ***چون چنین بردی است ما را بعد مات*** و چون پس از مردن بهتری است. ***راست آمد انّ فی قتلی حیات***، اشارت است به کلام منصور که گفت اقتلونی یا ثقانی انّ فی قتلی حیاتی. ***فعل و قول و صدق شد قوت ملک***، فعل و عبادت و قول طاعت و صدق شهادت چون غذای ملک شد، ***تا بدین معراج شد سوی فلک*** و برفت بر اوج فلک، یعنی بر فلک شدن از بهر طاعت است تو نیز اگر اهل طاعتی و محو صفتی مقام تو بر فلک شود. ***آنچنان کان طعمه شد قوت بشر***، چنان‌که طعام بی‌جان غذای انسان شد. ***از جمادی بر شد و شد جانور***، جزء آدمی گشت و زنده شد. ***این سخن را ترجمهٔ پهناوری*** و بیان عریض، ***گفته آید در مقام دیگری***، انشاءالله تعالی. ***کاروان دایم ز گردون می‌رسد***، یعنی ارواح انسانیّه از سوی فلک به جانب ابدان آید. ***تا تجارت می‌کند وا می‌رود***، تا به کسب طاعت و تحصیل ثواب آخرت بر فلک باز رود.

الحکایة

یک خواجه را دو بنده بود. هر یکی را سرمایه و مال داد از بهر تجارت (267a) به اقلیمی فرستاد. یکی عاقل بود تحصیل منال کرد. یکی سفیه بود سرمایه را تلف کرد و ضایع کرد خواجه را. احوال هر دو بنده معلوم شد پیش بندهٔ عاقل. بندهٔ کریم فرستاد و به سوی خود دعوت کرد تا از فرقت خلاص شود و نزد خواجه به صد سعادت نشیند؛ لاجرم این بندهٔ تاجر به خوشی و به‌شرفی و به‌اختیار و رغبت سوی آن حضرت رفت و بندهٔ سفیه را مردی غلیظ و شخصی شدید فرستاد، تا وی را ببیند و قید همچون دزد بی‌مزد به سوی خواجه کشید تا خواجه عقوبتش کند. بدان‌که مراد از خواجه در این قصّه حق‌تعالی است و از بندهٔ عاقل انبیا و اولیا است و صلحا و اتقیا است و از بندهٔ سفیه اهل دنیا و اصحاب هوا است؛ لاجرم عاقل را می باید که از قسم اول باشد نه از ثانی و لهذا می‌فرماید، ***پس برو شیرین و خوش با اختیار*** که چون به سرمایهٔ وجود تحصیل ثواب آخرت کنی به سوی خواجه به سعادت روی. ***نی به تلخی و کراهت دزدوار***، لاجرم مدتی با درد و بلا و محنت و عنا باید ساخت و دل از راحت و سرور و فرح و جور باید پرداخت که دوست می‌گوید که محنت محبّت ناکشیده وصال حبیب مجوی بیمار ناگشته معالجت از طبیب مخواه و اگر بیماری اختیار با طبیب گذار و اگر محبّی تصرّف به‌حبیب سپار تلخی و شربت طبیب بساز تا شفا یابی و با جفای رای بپرداز تا سعادت لقا یابی. ***زان***

حدیث تلخ می‌گویم تورا که تربیت تو کنم. لاجرم به‌حکم قل الحق ولو کان مرا، سخن تلخ می‌گویم که الحق مرّ. ***تا ز تلخی‌ها فرو شویم تورا*** که کلّ مرّ دواء و گاهی معالجه به حسب مجانسه باشد. ***ز آب سرد انگور فسرده رهد***[۲۵۷] و آن را در آب سرد نهند تا از افسردگی خلاص یابد. چنان‌که فرماید، ***سردگی و افسردگی بیرون نهد***، لاجرم برین قیاس تورا سخن تلخ می‌باید گفت تا از تلخی صفات ذمیمه پاک شوی و سردی می‌باید گفت تا سردی تو بیرون رود. ***تو ز تلخی چونکه دل پرخون شوی*** و بر بلا و عنا و بر ریاضت و عبادت صبر کنی. ***پس ز تلخی‌ها همه بیرون شوی*** و به شیرینی رسدی.

تمثیل صابر شدن مؤمن چون بر سرّ و منفعت بلا واقف شود

سگ شکاری نیست او را طوق نیست، (268b) سگ که شکاری نباشد در گردون او طوقی نمی‌نهند و ضبط نمی‌کنند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا احب الله عبدا ابتلاه و گفت: ان ابتلا الله العبد کالطبیب یقید المرض المجنون بالسّلاسل. ***خام و ناجوشیده جز بی ذوق نیست***، چیزی که ناپخته باشد بی‌طعم و لذّت باشد، لاجرم طوق و بند الهی در گردن بنده از بهر صید ثواب آخرت است و بلا و محنت از بهر پختن است و به درگاه برخی معرفت فرمود باز به مخاطبت ستی و نخود عودت نمود. ***گفت نخود چون چنین است ای ستی،*** یعنی نخود چون بر حکمت جوش خویش اطلاع یافت در عذرخواهی کدبانو شتافت و گفت چون حال چنین است ای ستی. ***خوش بجوشم یاریم ده راستی،*** به جوش من یاریم ده، یعنی بجوشان من را تا جوش من زیاده شود. حق تعالی عزیر را خطاب کرد، اذا انزلت بک بلیّة فلا تشتکی الی خلقی کما لا اشکوک الی ملائکتی اذا صورت مساویک. ***تو در این جوشش چو معمار منی*** و معمور کننده‌ای. ***کفچلیزم زن که بس خوش میزنی،*** زیرا که اخرب‌کردن معمار، معموری است. ***همچو پیلم بر سرم زن زخم و داغ،*** چنان‌که پیل بانان بر سر پیل زخم زنند. ***تا نبینم خواب هندستان و باغ،*** تا که چراگاه هندوستان و باغ مواصلت دوستان و فراغ در خواب نبینم و همچون با پیلیان طغیان آغاز نکنم. در این مرتبه مراد از نخود مرید است و از ستی شیخ. پس مرید را می‌باید که از دست شیخ زخم نهاد ریاضت خورد تا نفس پیل صفت دیار عیش و عشرت و ملک فسق و معصیت را بیاد نیارد تا عنان توبه گسسته به سوی ارباب هوا نرود و همچون نخود پخته شود تا قبول حضرت عزّت گردد. ***تا که خود را در دهم در جوش من*** و به‌جوشیدن پخته شوم، ***تا رهی یابم در آن آغوش من،*** من تا یک راه بیابم در آن آغوش که غذای انسان شوم و به پهلوی او روم، یعنی مقبل و مقبول حضرت شوم. ***زانکه انسان در غنا طاغی شود،*** زیرا که فراغت و استغنا و رغبت و غنا سبب طغیان و سرمایهٔ عصیان است که الَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ

الحکایة

مگر درویشی از قلّت منال و ضعف حال و رزق قلیل پیش مولانا شکایت کرد. حضرت مولانا فرمود که اگر حق‌تعالی رزق پنجاه ساله را به یکبار فرو ریزد چه خواهی‌کردن و به کجا توان گنجانیدن. حکیم کریم است (268a) روز او را رزق را از انبار قدرت و غیبت به حکمت به تو می‌رساند تا طاغی و یاغی نشوی و وَلَوْ بَسَطَ اللَّـهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ. چنان که پیشینیان از غنا طاغی و یاغی شدند و بی‌ادبانه دعوی المن الملک الارض کردند و انا ربکم الاعلی گفتند. تا ملک گذاشته هدف هلک شدند. زنهار تا نگویی که نمی‌دهد و ارزاق گذشته هم بیاد آورد و در شکر نعم و کرم او تقصیر مکن والا ***همچو پیل خواب‌بین یاغی شود*** و

[۲۵۷] در متن نیامده است

عاصی گردد. ***پیل چون در خواب بیند هند را*** ای سالک راه، هدی ***پیلبان را نشنود دارد دغا***، پند مربّی نشنود حیله می‌آرد.

عذر گفتن کدبانو نخود را و حکمت در جوش داشتن کدبانو نخود را

آن ستی گوید ورا که پیش ازین، کدبانو که مراد از او مرشد است در عذر نخود گوید پیش از این، ***من چو تو بودم ز اجزای زمین***، اما مدتی راه تسلیم و رضا پیمودم. ***چون بنوشیدم جهاد آزری*** و صبر کردم بر تلاقی آتش مجاهد، ***پس پذیرا گشتم واندر خوری*** و مقبول گشتم، ***مدتی جوشیده‌ام اندر زمن***، در زمان به بلا و محنت که حق‌تعالی از بهر اصلاح من بلا فرستاد. ***مدتی دیگر درون دیگ تن***، سال‌ها در دیگ بدن از آتش محنت جوشیدم که عبادت بسیار کردم. ***زین دو جوشش قوّت حس‌ها شدم*** تا از این دو جوشش قوت حواس گشتم. ***روح گشتم پس تورا استا شدم***، تورا نیز با جوشش و سوختن ساختن است و کفک بی‌طاقتی از این دیگ بیرون انداختن است. ***در جمادی گفتمی زان می دوی***، در جمادی تورا گفته بودم که از این بدوی و بروی. ***تا شوی علم و صفات معنوی*** و از نباتی به گلشن روحانی و روضهٔ معانی شوی. ***چون شدی تو روح پس بار دیگر***، چون تو روحانی شدی بار دیگر، ***جوش دیگر کن ز حیوانی گذر*** و ترقی کن. اگرچه ظاهر این قصّه افسانه می‌نماید، اما مراد آنهاست که اشارت بدان‌ها نمودم. ***از خدا می خواه تا زین نکته‌ها***، ای طالب هدی، ***در نلغزی و رسی در منتها***، اگرچه در صورت افسانه است سخن‌های ما، اما مراد از او حصّه است؛ لاجرم از حق‌تعالی عنایت بخواه تا از قصّه به حصّه رسی و از حکایت نصیحت گیری. ***زانکه از قرآن بسی گمره شدند***، از ظاهر قصّه‌های (269b) قرآن در ضلالت افتاند که اساطیرالاوّلین گفتند، ***زان رسن قومی درون چه شدند***، از آن عروه وثقی به چاه رفتند و هلاک شدند. ***مر رسن را نیست جرمی ای عنود*** و ای معاند. ***چون تورا سودای سر بالا نبود*** و در حدیث نبوی وارد است که ان الله یحب معالی اللهم و یبغض سفسافها؛ لاجرم علو الهمّت من الایمان. همت را بند دار و به هیچ مرتبه سر فرو میار که مقام تو بلند است و از جملهٔ سربلندی است که فنای دنیا را دانی و در دار بقا خانه سازی و اسباب ارتحال را مهیّا کنی و بندیا مغرور نشوی که گفته‌اند، من یعتبر بالدنیا فهو کمن ینبی دار اعلی ثلج فادا اذاب انهدم.

باقی قصّهٔ آن مسجد مهمان کش و ثبات صدق او

آن غریب شهر سربالا طلب، آن مهمان عاشق در محبّت صادق بود و بلند همّت. در مخاطبت ناصحان ***گفت من خسبم در این مسجد به شب***، پس از آن به مسجد خطاب کرد و گفت، ***مسجدا گر کربلای من شوی، کعبهٔ حاجن روای من شوی***[۲۵۸] من را همچو کعبه شوی که حاجت من در تو روا بود. ***هین مرا بگذار ای بگزیده دار*** و ای بیت مختار. ***تا رسن بازی کنم منصوروار***، باز ناصحان خطاب کرد و گفت، ***گر شدید اندر نصیحت جبرئیل***، چنان‌که در وقت انداختن خلیل علیه‌السلام به آتش گفت: یا ابراهیم الک حاجة. فقال: اما الیک فلا اما الی الله نعم یا جبرائیل. گفت: فاسال ربک خلیل. گفت: حسبی من سوال علمه بحال. ***می نخواهد غوث در آتش خلیل***، یعنی ابراهیم علیه‌السلام در آتش نمی‌خواهد یاری از غیر باری، بلکه می‌گوید ***جبرئیلا رو که من افروخته***، یعنی منم چو افروخته باشم. ***بهترم چون عود و عنبر سوخته***، زیرا تا عود و عنبر سوخته نشود بوی خوشش پیدا نگردد. ***جبرئیلا گرچه یاری می‌کنی*** به من، ***چون برادر پاس داری می‌کنی***، اما ***ای برادر من بر آذر چابکم***، ای برادر من در آتش چالاکم. ***من نه آن جانم که گردم بیش و کم***، من نه آن جانم که در من از خوردن بیشی و از مردن

[۲۵۸] در متن نیامده است

لحمی باشد. ***جان حیوانی فزاید از علف*** و از خوردن افزون می‌شود. ***آتشی بودی چو هیزم شد تلف،*** آتش ابراهیم اگرچه آتش بود، اما همچو هیزم تلف و ضایع شد. ***گر نگشتی هیزم او مثمر بدی،*** یعنی سوزنده بودی. ***تا ابد معمور و هم عامر بدی،*** یعنی آتش باقی (269a) بودی و هرگز کشته نگشتی. چنان‌که آتش دوزخ کشته نشود، اگر سایل سئوال کند که آتش دوزخ نیز کشته شود، چنان‌که حضرت جلیل در سورهٔ بنی اسرائیل فرمود، كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُم بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ . جواب می‌دهیم مراد از او آن است که چون کافران به آتش دوزخ معتاد شوند، تاثیرش نماند همچو آتش کشته شود. ما باز بسیاری حرارت دهیم یا به‌حکم کل شیء هالک، لحظه کشته شود و ما باز فروزانیم و این هالک دو امر را منافی نیست یا چون پوست کافران بسوزد و گوشت ایشان نماند آتش مردن گیرد که بقای آتش به آتش افروزی است، ما باز به‌حکم كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُم بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا ، به تبدیل جلود ایشان آتش را افروزانیم. ***باد سوزان است این آتش بدان،*** مانند باد سوزان است این آتش دنیا به نسبت با آن آتش. ***پرتو آتش بود نی عین آن،*** آتش این جهان پرتو آتش آن جهان است نه عین آن. ***عین آتش در اثیر آمد یقین،*** ای مرد دین. ***پرتو و سایهٔ ویست اندر زمین.*** رسول‌الله علیه‌السلام از جبرئیل سئوال کرد که دوزخ چگونه است؟ جبرئیل گفت: حق‌تعالی چون دوزخ را آفرید هزار سال فروزانید تا سرخ گشت. هزار سال فروزانید تا سپید شد، باز هزار سال فروزانید تا سیاه گشت. اکنون زشت سیاه است، زبانهٔ او نیز سیاه است و اخگرش کشته نشود به‌حق خدای‌تعالی که تورا نبی فرستاد، اگر مقدار سوراخ سوزن از او به سوی دنیا گشاده گشتی همه اهل عالم را بسوختی. ***لاجرم پرتو نیاید ز اضطراب،*** آتش این جهان از آن جهت برقرار نیست. ***سوی معدن باز می گردد شتاب،*** چنان‌که ***قامت تو برقرار آمد بساز*** و مقاومت نیست در بیش و کمی. ***سایه ات کوته دمی یکدم دراز،*** چنان‌که مشاهد است. ***زانکه در پرتو نیاید کس ثبات*** و بقا.***عکس‌ها واگشت سوی امهات،*** رجوع کنند به‌اصول. ***هین دهان بربند فتنه لب گشاد*** و به طعن ساز کرد اهل فساد و ***خشک آر والله اعلم بالرشاد***. یعنی یابس و ساکت شود، خدای‌تعالی دانا است به راه راست.

ذکر خیال بد اندیشیدن قاصر فهمان

پیش ازآن (270b) ***کین قصّه نامخلص رسد،*** پیش از اینکه این قصهٔ مسجد مهمان کش تمام شود، ***دود و گندی آمد از اهل حسد،*** دود و رایحهٔ بد پیدا شود از اهل حسد، زیرا در هرعهدی چون اصحاب ضلال منکر از کمال بوده‌اند و خیال اندیشان باطل که از حلیهٔ فهم حقایق و اسرار عاری و عاطل‌اند در رد و انکار کلام ارباب حال ضلال خویش بر ضلال افزوده و به‌حکم الفاضل محسود، در هر عصر عامیان بر اهل کمال حسد برند و غافل از این معنی که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لا تظهر السما به لاخیک فیها فیه الله و بلینک؛ لاجرم بعضی نیز از اهل حسد که قاصرفهمی بر گردن ادراک ایشان حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ ، است طعنه بر حقایق و اسرار مثنوی زده‌اند. ***من نمی رنجم از این لیک این لگد،*** یعنی من را از طعنهٔ طاعنان آزاری بر خاطر نمی‌آید، زیرا که می‌دانم چون مریضی از مرض تلخ کام بود شکّر شیرین پیش او طلخه نام بود. نظم

و من بک ذافم مرّ مریض یجد مرّا به الما الزلالا

و هرگز دهان مردم بسته نشود.

الحکایة

موسی علیه‌السلام در مناجات گفت: خداوندا می‌خواهم که زبان مردم را از من قطع کنی که در حق من سخن ناشایسته نگویند. خدای‌تعالی وحی فرستاد که یا موسی چیزی که در حقّ خود نکرده‌باشم آن را تو از من رجا مکن که من را فرزند و زن اثبات کنند، پس عاقل را باید که از طعن جاهلان نرنجد. حضرت‌مولانا نیز برین

معانی می‌گوید من از این لگد زدن و طعنه کردن نرنجم، اما ***خاطر ساده دلی را پی کند،*** در بعض نسخ به جای پی کند، می‌خلد واقع است؛ یعنی شاید بعض مستفیدان را از این کتاب سبب عقده در این باب کرد و از بهر ایشان جواب می‌باید گفت. ***خوش بیان کرد آن حکیم غزنوی*** قدّس سرّه، ***بهر محجوبان مثال معنوی،*** لاجرم در معذور داشتن محجوبان قاصرفهم باید که در مثال معنوی حکیم غزنوی تأمّل نمایی که می‌گوید، ***که از قرآن گر نبیند غیر قال،*** غیر سخن ظاهر نبیند، ***این عجب نبود ز اصحاب ضلال،*** فاعل نبیند اصحاب ضلالت که مدلول آخر مصراع اخیراست و غافل از این معنی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ما من شفیع افضل منزلة عند الله یوم القیمة من القرآن و فرمود، لو کان القرآن فی امسّه النار. (270a) ***کز شعاع آفتاب پر زنور،*** مرهون است ***غیر گرمی می‌نیابد چشم کور،*** یعنی خواص آفتاب بسیار است، مثل ازالت الظّلمة و اضاً العالم و انبات جنات و تحلیل رطوبات و تسخین ماردات، امّا نابینا ازین‌ها جز حرارت درنمی‌یابد. پس از این حضرت‌مولانا طعن طاغی را بیان کند. ***خربطی ناگاه از خرخانه‌ای،*** مردی بزرگ شکم و فربه و ابله از خرخانهٔ خود، ***سر برون آورد چون طعّانه‌ای،*** چون زن طعّانه که گفت ***کین سخن پست است یعنی مثنوی، قصّهٔ پیغمبرست و پی روی***[۲۵۹] یعنی در این کتاب غیر قصص انبیا و حکایت پیشینیان نیست و سالک را ارشاد طریق و کشف احوال بدایات و نهایات نی. ***نیست ذکر بحث و اسرار بلند،*** در این مثنوی، ***که دوانند انبیا آن سو سمند*** و طالبش شوند. ***از مقامات تبتّل تا فنا*** تبتّل و انقطاع از دنیا به‌حکم وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً ، تا به فنا. ***پایه پایه تا ملاقات خدا،*** یعنی این کتاب مثنوی کتاب تصوّف نیست، زیرا علم تصوّف را تعریف کرده‌اند که علم باحث عن ذات‌الله تعالی و صفاته من حیث الوصول الیها. پس کتابی که در او بیان مراتب سلوک و حصول وصول حق نباشد، از تصوّف نیست. شرح و حد هم مقام و منزلی از مراتب سلوک، ***که به پر زو بر پرد صاحب دلی*** که به واسطهٔ پر و بال از او بالا پرد صاحب دلی. حضرت‌مولانا پس از این تصریح جواب کند که می‌گوید، ***چون کتاب الله بیامد هم بر آن،*** یعنی حال طاعنان به عیب‌ها حال آن طائفه است که در کلام‌الله طعنه زدند. لفظ برآن مرهون است. ***این چنین طعنه زدند آن کافران*** و گفتند این حکایت قوم پیشین است. ***که اساطیر است و افسانهٔ نژند،*** یعنی گفتند در این کتاب غیر اساطیر و افسانهٔ است نژند و کهنه نیست. ***نیست تعمیقی و تحقیقی بلند،*** غافل از این معنی که حقّ تو رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، کلّا نقص علیک من انبیاء الرسل ما تثبّت به فوادک و دیگر گفتند ***کودکان خرد فهمش می کنند،*** کودکان فقیر می‌شناسند. ***نیست جز امر پسند ناپسند،*** زیرا ***ذکر یوسف ذکر زلف پر خمش*** و احسن قصص در وی ذکر یوسف و زلف پر خم اوست . ***ذکر یعقوب و زلیخا و غمش*** و شرح اشتیاق یعقوب و عشق زلیخا و غم او غافل از این معنی که حق‌تعالی (271b) فرمود، لقدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ و فرمود، لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ و قصّهٔ آدم و نوح و هود و صالح و لوط و داود و سلیمان و بلقیس و حکایت شعیب و یونس و ذکر حمل مریم و زکریا و یحیی و ذکر الیاس و عزیر و موسی و قارون و ایّوب و صبرش و احوال انتهای ایشان و این حکایات مذکوره، ***ظاهر است و هرکسی پی می برد*** و به نهایت او می‌رسد. ***کو بیان که گم شود در وی خرد،*** عاجز گردد غافل از این معنی که وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ. ***گفت اگر آسان نماید این به تو،*** یعنی حق‌تعالی در جواب آن طائفه فرمود اگر کلام الله محض اساطیراست و ایراد این چنین کلام امر یسیر، ***این چنین آسان یکی سوره بگو،*** چنان‌که در سورهٔ بقره فرمود، وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا. ***جنّتان و انستان و اهل کار،*** مرهون است.

---

[۲۵۹] در متن نیامده است

گو یکی آیت از این آسان بیار، اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ بنی اسرائیل است، قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا.

الحکایة

از امام ابوحنیفه روایت کند که گفت چندان کنوز حقایق عجیبیه و رموز دقایق غریبه از حضرت علی کرم‌الله وجه شنیدم که عقل درّاک در ادراک آن بیهوت می‌شد. سئوال کردم: یا امیرالمؤمنین پیش شما هیچ وحی به غیر قرآن از حضرت رسالت پناه ثابت شده است؟ فرمود: لا والّذی خلق الحبّة و یرا النسمة الا ان یعطی الله تعالی عبدا فیهما فی کتابه؛ یعنی به حق آن خدای که برویانید دانه را در زمین و بیافرید آدمی را از نار و طین که هیچ از غیر قرآن مبین به ما نرسیده مگر این قدر هست خداوندتعالی بعض بندگان خود را فهمی درّاک و ذهنی در ادراک حقایق کتاب خویش روزی می‌گرداند. از وی ظاهربین را قصص است و حق شناس را حصص، لاجرم مثنوی حضرت مولوی را نیز همچو قرآن شناس. ظاهربین را در او قصّه‌هاست و حقیقت‌شناس را در او حصّه‌هاست و حقیقت حال آن است که اگر انصاف پیش آرند و به دیدهٔ بصیرت درنگرند جمیع حقایق اسرار الهیه و همهٔ غوامض حکم خفیّه (271a) در مطاوی این کتاب رائق و فحاوی این خطاب فایق مندرج است و حضرت‌مولانا از تقریر معارف عاجز نیست.

الحکایة

حضرت‌مولانا در مسجد قلعه روز جمعه تذکیر می‌فرمود و مجلس به‌غایت گرم شده بود. تمامت صدرو و بدور حاضر بودند در بسط کلام و تقریر غرایب تفسیر ید بیضا نمود و در غرایب و امثال و حکایات و اشعار مناسب آیات نثار می‌فرمود و از گوشه ای تحسین‌ها و آفرین‌ها به منجوق عیّوق می‌پیوست و مداحان رباعی‌ها گفتند و مقریات خوش الحان سحرها می‌کردند. فقیهی از سر علّتی که در دل داشت گفت: اغلب واعظان آیات چند از قرآن اختیار می‌کنند تا مقریان آن را می‌خوانند و ایشان در آن باب از جهت استحضار از کتابی و تفسیری اقوال غریبه شمرند و آن موافق طبایع انام می‌آید، اما واعظی که بر افاضت معانی و ابداع لطایف قادر باشد و در هر فنّی ماهر آن است که به بدیهه از هرجایی حافظ بخواند، در آن باب خوض کند و از فواید عجیبهٔ علما عالم را محبّ خود گرداند. پس حضرت‌مولانا در عین آن استغراق بدان فقیه اشارت فرمود که از قرآن مجید سوره‌ای که به‌خاطر آی بخوان تا عجایب بینی. سلطان و امرا و سایر خلق حیران این اشارت گشتند و آن فقیه سورهٔ والضحی را بخواند. حضرت‌مولانا فرمود که خواص حضرت حق‌تعالی که جاسوسان قلوب‌اند، چون به صحبت ایشان رسی به‌حضور دل و صدق تمام بنشین، تا از سعادت ابدیّه بی‌نصیب نمانی. پس آنگاه سرآغاز تفسیر و تحقیق سورهٔ والضحی کرده به‌چندان معانی و دقایق بیان کرد که در تقریر و بیان آید و تا قرب نماز مغرب مجلس کشیده و هنوز از تقریر واو فثم والضّحی غرایب و نوا در می‌فرمود که حاضران مجلس تمامت مست گشته. هماندم آن فقیه منکر برخاست و سر برهنه کرده و جام‌های را چاک زده زاری کنان پایهٔ منبر را بوسه داد، مرید صادق گشت و آن روز تمامت خواص مردم ارادت آورده غلوی عام شد و گویند وعظ آخرین خداوندگار همان بود و دیگر تذکیر شروع نفرمود و به طریق دیگر لاینقطع به تقریر معارف مشغول بود.

تفسیر این (272b) **خبر مصطفی علیه‌السلام انّ للقرآن ظهرا و بطنا و لبطنه بطنا الی سبعة ابطن**

حرف قرآن را بدان‌که ظاهری است، یعنی لفظ قرآن را مفهومات ظاهره هست، ***زیر ظاهر باطن بس قاهری است***. رسول الله علیه السلام فرمود لو شئت لا و فوت سبعین بغیر امن تفسیر الفاتحة. ***زیر آن باطن یکی بطن سوم*** و آن غایت عمیق ***که در او گردد خردها جمله گم*** و عقل درّاک در ادراک آن عاجز. ***بطن چارم از نبی***

خود کس ندید و هرگز ندانست، ***جز خدای بی نظیر و بی‌ندید***، لاجرم قناعت نمودن به مجرّد ظاهر قرآن از غایت نادانی است که این نتیجهٔ نظر شیطانی است. ***تو ز قرآن ای پسر ظاهر مبین***، چنان که ***دیو آدم را نبیند جز که طین***، یعنی زیرا شیطان از آدم به غیر صورت بشریّه ندید. روح او که نفخهٔ رحمن بود و عقلش که مظهر چندان علوم بود ندانست. ***ظاهر قرآن چو شخص آدمی است***، همان ظاهر او را دیدن از کیست. ***که نقوشش ظاهر و جانش خفی است*** که اجسام انسان ظاهر و ارواحش پوشیده است. پس حرف قرآن ظاهر کلام الله را و مفهومات الفاظ سخن خاصان آله را همه کس دانند و از او به قدر قابلیّت خود بهره یابنده، اما هرکس از بطون او خبردار شود چنان که ***مرد را صد سال عمّ و خال او*** می‌بیند صورتش، اما ***یک سر موی نبیند حال او***. لاجرم کیفیّت احوال اهل الله را و قدر ایشان را دانستن دلیل سعادت است و عکس او علامت شقاوت که محمّدبن‌فضل گفت: علامت شقاوت سه چیز است. توفیق عمل دهند و از اخلاص او محروم گردانند. سوم آنکه دولت صحبت دوستان حق تو دریابند وظیفهٔ اکرام و احترام به جای نیاورند.

بیان آنکه رفتن انبیا و اولیا به کوه‌ها و غارها جهت پنهان کردن خویش نیست و جهت خوف و تشویش نیست بلکه ارشاد خلقت و تحریص بر انقطاع از دنیا به قدر ممکن

آنکه گویند اولیا در کُه بوند، یعنی کسان گویند اولیا از خلق بگریزند و در کوه قرار گیرند، ***تا ز چشم مردمان پنهان شوند*** این سخن حقیقت نیست. ***پیش خلق ایشان فراز صد کوه‌اند***، بالاتر از کوهند، زیرا ***گام خود بر چرخ هفتم می‌نهند***، چون حال (272a) ایشان است. ***پس چرا پنهان شود که جو بود***، لاجرم اولیا چرا کوه جوی باشند و پنهان شوند. ***کو ز صد دریا و که زان سو بود*** که او از صد دریا و کوه از جانب حق‌تعالی بود، یعنی در پس پردهٔ صد کوه و دریا باشد. در مقعد صدق عنه ملیک مقتد. ***حاجتش نبود به سوی که گریخت***، زیرا ***کز پیش کرّهٔ فلک صد نعل ریخت***، چنان به درگاه حق رفته‌اند، کرّهٔ تیزرو به ایشان نرسد، اگرچه هرچند دو دو نعل خود ریزد.

الحکایه

از حضرت‌مولانا منقول است که فرمود حضرت سیّد برهان‌الدین در حجرهٔ مدرسهٔ ما می‌بود. در شبی هشتاد بار باری تعالی به سیّد تجلّی کرد و در هر باری سیّد نعرها می‌زد و مناجات می‌کرد. ***چرخ گردید و ندید او گرد جان*** و اثر ایشان. ***تعزیت جامه بپوشید آسمان***، لباس ماتم پوشید از بهر آن. ***گر به ظاهر آن پری پنهان بود***، از چشم مردمان، ***آدمی پنهان‌تر از پریان بود***، یعنی اولیا مخفی‌تر از ایشان است.

الحکایة

منقول است که حرم مولانا کرا خاتون رحمهاالله که در طهارت ذیل و تفاوت عرض مریم ثانی بود. روایت کرد که حضرت مولانا را گفتم شبی جنّیان پیش من آمدند و گفتند ما سگان بقاع شماییم و هر شب چراغ شما تا به طلوع فجر تابان باشد، ما را از روشنایی او زحمت عظیم بود، مبادا که به مردم خانه از ما المی برسد. کرا خاتون فرمود که چون این حکایت و شکایت به حضرت‌مولانا روایت کردم، تبسّم فرموده تا سه روز هیچ گونه جوابی نگفت. بعد از آن فرمود که بعد الیوم غم مخورید که تمامت جنّیان میرسید و معتقد ما شدند و به هیچ کس از فرزندان و یاران ما زحمتی نخواهند رسانیدن. ***نزد عاقل زان پری که مضمراست*** و پوشیده، ***آدمی صدبار خود پنهان‌تر است***، متعلق به لفظ زان است.

الحکایة

هم از کرا خاتون منقول است که روزی حضرت‌مولانا در قلب ایّام زمستان با شمس تبریزی در خلوت نشسته بودند. مولانا بر زانوی شمس‌الدّین تکیه کرده و من از شکاف در خلوت گوش هوش به سوی ایشان نهاده بودم تا چه اسرار می‌گویند و در میانه می‌رود از ناگاه دیدم که دیوار خانه گشوده شد و شش نفر مردم مهیب غیبی در آمدند و سلام کردند و سر نهاده دستهٔ گل در پیش مولانا نهادند و تا قرب نماز پیشین به حضور(273b) تمام نشسته بودند. چنان که اصلا کلمه ای گفته نشد. حضرت مولانا به خدمت شمس الدین اشارت کرد که نماز بگذاریم امامتی کن. شمس الدین فرمود که با وجود شما کسی را امامتی نرسد. مولانا امامتی کرد بعد از اتمام نماز آن شش گرامی اکرام کنان برخاستند و از آن باز بیرون رفتند و من از آن هیبت بیهوش شده. چون خود را جمع کردم دیدم که مولانا بیرون آمد و آن دستهٔ گل به من داد که این را نگاه دار و من برگی چند از آن گل بدکّان عطّاران فرستادم که این نوع گل ما هیچ ندیده‌ایم، این گل از کجاست و این را چه نام است. تمامت عطّاران بر طراوت و رنگ و بوی آن گل حیران ماندند که در قلب زمستان این چنین گل غریب از کجا آمد. مگر در آن جماعت خواجه‌ای بود معتبر شرف‌الدین هندی نام که دایم به تجارت هندوستان رفتی و متاع‌های غریب و عجیب آوردی. چون گل را بر وی عرض کردند، گفت: این گل هندوستان است. مخصوص به ولایتی که در آنجا می‌روید، در حوالی سرندیب و این در اقلیم روم چه کار دارد و چون آمد؟ خادمهٔ کرا خاتون برگ‌ها را برگرفته باز به خانه آمد و حکایت را باز گفت و کرا خاتون در حیرت یکی در هزار شد. از ناگاه حضرت- مولانا در آمد. فرمود که آن گل دسته را سربسته دارکه مستوران حرم کرم و باغبان خرّم ارم که اقطاب هندوستانند از جهت تو ارمغان آورده‌اند، تا دماغ جانت قوّت دهد و چشم جسمت را قوّت بخشد. الله الله نیکو محافظت کن تا چشم زخم نرسد. ***آدمی نزدیک عاقل چون خفی است***، آدمی ظاهر چون نزد عاقل با وجود کثرت مصاحبت مستوراست ***چون بود آن دم که در غیب او صفی است***، چون بود آدم که پاکیزه باشد؛ یعنی پنهانی او زیاده‌تراست. لاجرم انبیا و اولیا در عین اختلاط با مردم از همه نظرها غایب‌اند، امّا عزلت و خلوت ایشان از برای تعلیم دیگران است.

تشبیه صورت اولیا و صورت کلام اولیا به صورت عصای موسی و صورت افسون عیسی علیه‌السلام

آدمی همچون عصای موسی است که در صورت عصا و در سیرت اژدها است. ***آدمی همچون فسون عیسی است***، آدمی همچون نفس عیسی است که در ظاهر نفس انسانی و در (273a) باطن حیات‌دهنده است. ***در کف حق بهر داد و بهر دین*** و آرایش، ***قلب مؤمن هست بین اصبعین***. قال‌النبی علیه‌السلام قلب المؤمن بین الاصبعین من اصابع الرّحمن یقلبه کیف یشاء. ***ظاهرش چوب و لیکن پیش او***، ظاهر عصا یک چوب است، اما پیش او ***کون یک لقمه چو بگشاید گلو***، همه جهان یک لقمه است، چون دهن بگشاید. حال اولیا نیز چنین است، چون دانستن مردم مردم چنین دشواراست، دانستن خدای‌تعالی چگونه باشد. شعر

کیفیته المرء لیس المر یدرکها　　فکیف کیفیّة الجبّار فی القدم

تو مبین افسون عیسی حرف و صوت و بگو که این نیز لفظی است همچو الفاظ ما. ***آن ببین کز وی گریزان گشت موت***، یعنی اثرش ببین که مرگ از او بگریزد، او مرده را زنده کند. ***تو مبین ز افسونش آن لهجات پست***، لهجات جمع لهجه است و لهجه سخن است. ***آن نگر که مرده برجست و نشست*** و زنده گشت. ***تو مبین مر آن عصا را سهل یافت*** و مگو که یافتن این سهل است. ***آن ببین که بحر اخضر را شکافت***، لاجرم آدمی را همچو عصای موسی شناس که ظاهرش همچو چوب محقّراست و باطن او همچو اژدرها چون افسون عیسی

شمار که ظاهرش حرف و صوت است و اثر او دفع موت. پس نمی‌باید که گویی که مَا أَنتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا. ***تو ز دوری دیده‌ای چتر سیاه،*** از بعیدی چتر سیاه دیدی؛ یعنی انبیا و اولیا را تنها میدانی. ایشان خود لشکر بسیارند.

الحکایة

فخرالاصحاب جلال‌الدین قصّاب رحمةالله علیه از مریدان قدیم مولانا بود و او مردی پر لطایف و او را عادت چنان بود که تازی بچگان می‌خرید و تربیت، می‌فروخت و او را اسبان نیکو در اصطبل بودی. چنان روایت کرد که روزی حضرت‌مولانا از عالم غیب شوری عظیم ظاهر شده بود و دستار مبارکش را عربیانه تحت عنق بسته. از ناگاه دیدم که غرق عرق شده به هیبت تمام از در درآمد و من بیچاره سر نهادم. فرمود که فلان، اسب را زین کنم. من با سه خدمتکار به صد هزار جهد زین نهاده پیش کشیدم. سوار گشته برابر قبله روانه شد. گفتم بندهٔ خداوندگار نیز نیاید. فرمود که به همّت مددکن. شبهنگام دیدم گردآلود (274b) گشته رسید و آن اسب به غایت نحیف و دوتا شده بود. روز دوم دیدم که باز آمد و اسبی دیگر بهتر از آن خواسته سوار شد و برفت و وقت نماز شام باز آمده. اسب تازی ضعیف شده بود و من اصلا نیارسم دم زدن. روز سوم باز آمد و اسبی دیگر خواسته سوار شد و روانه گشت. همچنان وقت نماز مغرب بیامد و از مرکب فرود آمده و به خانه درآمد. به فراغت تمام نشست و گفت: فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمدلله رب العالمین و مرا از هیبت مولانا مجال آن نشد که از کیفیّت حال سئوال کنم. بعد از چند روز از طرف شام کاروانی عظیم رسیده خبر دادند که لشکر مغل (مغول) شهر دمشق را قوی به تنگ آورده بودند. گویند خولا و خان که در سنهٔ خمس وخمسین وستّمایه، بغداد را به شمشیر گرفته و خلیفه را کشته و در سنهٔ سبع وخمسین وستّمایه، قصد شام کرد که حلب را بگرفت و گویند کبتوغا با لشکر گران تا دمشق براند و در آن وهلت که لشکر محاصرت دمشق کرده‌بودند و اهالی دمشق حضرت‌مولانا را آنجایگاه معاینه دیدند که به معاونت لشکر اسلام رسیده، مغل را شکستند و راوی خبر داد که از بشاشت استماع این خبر شادان شده و به حضرت‌مولانا آمدم تا وصف حال دمشق را بگویم که فرمود آری جلال‌الدّین. نظم

آن سواری کو سپه را شد ظفر　　اهل دین را کیست سلطان بصر

تا تمامت یاران نعره زنان شورها کردند و این خبر منتشر گشته محبّان متبشّر شدند. ***یک قدم فا پیش نه بنگر سپاه،*** همچنین ***تو ز دوری می‌نه بینی کز که گرد،*** اگر حقیقت را طالبی، ***اندکی پیش آ ببین در گرد مرد،*** آنچنان مرد که ***دیده‌ها را گرد او روشن کند*** و نورانی سازد. ***کوه‌ها را مردی او برکند،*** همّت الرجال تقلع الجبال. چون کوه‌ها را قلع کند کی باشد که مرد را قلع نکند. ***چون برآمد موسی از اقصای دشت*** و از نهایت صحرا، ***کوه طور از مقدمش رقّاص گشت.***

تفسیر یا جبال اوبی معه الطّیر والنّا له الحدید

این آیت کریمه در سورهٔ سبا است وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ (۱۰) أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ. ***روی داود از فرش تابان شده،*** یعنی هرکه را از کاملان بشر وصول به حقیقت الحقایق به حصول (274a) پیوست، جمیع موجودات و همه مکوّنات تابع مقتضای رای او و خاضع عظمت کبریای او باشند. چنان‌که روی داود از رونقش تابان و منور شده بود. ***کوه‌ها اندر پیش نالان شده*** و کوه‌ها با داود در ناله و آه همدم و همراه شده. ***کوه با داود گشته همرهی*** که داود و کوه، ***هر دو مطرب مست در عشق شهی*** و در محبّت سلطان حقیقی ***با جبال اوّ بی امر آمده*** از حق تعالی. ***هر دو هم آواز و هم پرده شده،*** گرچه

کوه از نظر صورت پرست جماد است بی‌ادراک، اما در دیدهٔ حقیقی که از قید صورت برست رفیقی است دراک؛ لاجرم هر لحظه با داود همرازی کند.

الحکایة

در خبر است که داود را علیه‌السلام عشق الهی که غالب گشتی از شهر و خویشاوند بیرون رفتی راه بیابان و کوه گرفتی. حق‌تعالی او را گفتی تورا چه چیز بیرون آورد، او گفتی حبّک یا رب؛ یعنی دوستی و محبّت تو. ***گفت داودا تو هجرت دیده ای*** و فرقت چشیده‌ای. ***بهر من از همدمان ببریده‌ای*** و دور شده‌ای. ***ای غریب فرد و بی‌مونس شده*** و تنها مانده. ***آتش شوق از دلت شعله زده*** و اثر عشق ظاهر شده. ***مطربان خواهی و قوّال و ندیم***، مصاحب، ***کوه‌ها را پیشت آرد آن قدیم***، تا که ***مطرب و قوّال و سرنایی کند***، خوانندگی و سازندگی کند. فاعل کند اوّل مصراع اخیراست. ***که به پیشت بادپیمایی کند***، کوه در نظرت بادپیمای و گویای کند. ***تا بدانی ناله چون که را رواست***، چون نالهٔ کوه را رواست و فریاد او جایز است؛ لاجرم بدانی ***بی لب و دندان ولی را ناله‌ها است***.

الحکایة

کسی پیش ابایزید بسطامی آمد و گفت: مردمان محتاج باران شدند، دعا کن به حضرت حق‌تعالی تا باران بدهد. ابویزید گفت: ناودان خانه را اصلاح کن دیگر سخن نگفت. هنوز آن کس از اصلاح ناودان فارغ نشد باران آمد، مگر از دل ندا و دعا کرده.

الحکایه

حضرت‌مولانا را عادت چنان بود که به جانب آب گرم سفر می‌فرمودی و قریب چهل و پنجاه روز آن جایگاه می‌بودی و همچنان جمیع اصحاب تمامت راه را سماع کنان و چرخ زنان می‌رفتند و شادان می‌آمدند و چندین هزار غزلیّات در آن راه گفته می‌شدی و سالی بر عادت معهوده به آب گرم رفته بود و درآن جایگاه دیر کشید. (275b) از ناگاه مبشّران غیبی به حضرت حسام‌الدین خبر رسانیده‌اند که حضرت خداوندگار به مبارکی می‌رسد. حضرت چلبی شکران‌ها داده، علی‌الصّباح اهالی قونیه از صغیر و کبیر استقبال کردند و در مرجگاه اصحاب نزول کرده، نزل‌ها مهنّا مهیّا کردند و جهت خداوندگار خیمهٔ عالی گرفتند. چون حضرت چلبی خیمهٔ خداوندگار را بدید نعره زنان از اسب فرود آمد تا نزدیک خیمه رسید. همچنان حضرت‌مولانا پابرهنه برابر چلبی آمد و در کنار خود کشید. همدیگر را می‌بوسیدند و می‌بوییدند و دست چلبی را بگرفته بخیمه در آمدند. همچنان حضرت چلبی بیاران مقبل حکایت می‌فرمود که چون به حضور تمام بنشستم، اصلا در مابین قیلی و سخنی نرفت و من محسوس به گوش هوش شنیدم که مرغ جان من از درون قفص سینه‌ام کبوتروار برابر روح مولانا عنعنه می‌کرد و بقوبقو می‌زند و لطافت او از روح مولانا به گوش جان من رسید و هوشم بپرید. اصلا مجال مقالم نبود، چنان‌که در کتاب مثنوی می‌فرمود، ***نغمهٔ اجزای آن صافی جس،د*** یعنی آوازهٔ هر جزوی، ***هر دمی در گوش حسّش می‌رسد*** و می شنود. ***همنشینان نشنوند او بشنود*** که کار ولی همچو دیگران نیست.

الحکایة

سری‌سقطی مولانا شمس‌الدین ملطی چنان روایت کرد که چون شیخ مظهرالدین ولد شیخ سیف‌الدین رحمهم الله به شهر قونیه رسید، کافهٔ اعاظم و افاضل به زیارت مذکور رفته او را به غایت معزز داشتند. اتفاقا آن روز حضرت‌مولانا با جمع یاران به سوی مسجد مرام رفته بودند. شیخ مظهرالدّین گفته که عجبا این سمع مبارک مولانا نرسیده‌است که القادم یزار. مگر دانشمندی از اصحاب مولانا آن را می‌شنید. از این جانب حضرت‌مولانا

در میان تقریر حقایق به فتنه سرآغاز کرد که ای برادر قادم ماییم نه تو و تورا و امثال تورا لازم است که به زیارت ما آیند تا مشرّف شوند. حاضران مجلس در این نکته و اشارت حیران شدند که خطاب بر کجا است و بر کیست؟ بعد از آن مثال فرمود که یکی از بغداد آمد و دیگر از خانه و محلّهٔ خود بیرون آمد، کدام را زیارت اولی‌تر باشد؟ گفتند: او را که از خطّهٔ بغداد آمد، زیارت او از واجبات است. فرمود که حقیقت حال ما خطّهٔ بغداد (275a) لامکان رسیده‌ایم و این شیخ زادهٔ عزیز که رسیده‌است، از محلّهٔ این جهان می‌آید. پس به زیارت و تعظیم اولی‌تر باشیم نه او. شعر

ما به بغداد جهان جان اناالحق می‌زدیم پیش از آن کین دار گیر و نکتهٔ منصور بود

اصحاب شادی‌ها و شکرها کردند. راوی حکایت فرمود که چون به شهر رسیدم از مظهرالدین پرسیدم که شیخ زادهٔ شما امروز در چه حکایت بود؟ کماکان حدیث را روایت کردند و من از استماع این خبر لایعقل شدم و چون این معنی را به خدمت شیخ‌زاده معلوم کردند، برخاست و پیاده به حضرت‌مولانا آمد و سر باز کرده انصاف داده و از جمله محبّان مخلص شد و گفت آنچه پدرم وصفت می‌فرمود که چارق آهنین می‌باید پوشید و عصای آهنین به کف گرفتن و به طلب مولانا رفتن که دریافتن صحبت او بزرگ از جملهٔ مغترضات است. حق گفته است و عصمت مولانا صدهزار چندان است. پدرم فرموده، شعر

هرچه گفتند در اوصاف کمالیّت تو همچنان نگفتند دوصد چندان است

ای خنک جان که به غیبش بگرود و تصدیق کند. ***بنگرد در نفس خود صد گفت و گو*** آن مرد نکو. ***همنشین او نبرده هیچ بو***، نیافته اثری ازو. ***صد سئوال و صد جواب اندر دلت*** ای ولی، ***می‌رسد از لامکان تا منزلت*** و به مقام تو. ***بشنوی تو نشنود آن گوش‌ها*** که ظاهر می‌شنود. ***گر به نزدیک تو آرد گوش‌ها،*** زیرا که کرست. ***گیرم ای کر خود تو آن را نشنوی***[۲۶۰]، ***چون مثالش دیده‌ای چون نگروی***[۲۶۱] همچنان که همّت و رضای ولی عاملی برافروزد آتش آه و نالهٔ او نیز به یک‌دم جهانی بسوزد. باری اگر رضاجوی اولیاءالله نمی‌توانی کرد، آزار خاطر ایشان مگرد و به طعنهٔ تو اهل دل را دل از کلام اولیا نگیرد و دلگشای و روح افزای که کلام ایشان است به حسد تو زوال نپذیرد.

الحکایة

حضرت درویش شمس‌الدین روزی از قیصریّه به آقسرای رسیده در مسجدی مسافر شد. بعد از نماز خفتن مؤذن مسجد به جد گرفت که از مسجد بیرون آی و به جایی مهمان شو. گفت مرد غریبم معذور دار و طمع چیزی ندارم. بگذار من را تا بیاسایم. مؤذّن از غایت بی‌ادبی و چشم بستگی سفاهت بزرگ کرد و بسی جفا نمود. فرمود که زبانات بیاماسد. فی‌الحال زبانش آماسید و شمس‌الدین بیرون آمد و به سوی قونیه روانه شد. امام مسجد (276b) درآمد و مؤذّن را در حال نزع دید. چون از کیفیت حالش بازپرسید اشارت کرد که آن درویش مسافر را دریاب که بدین حال من را او کرد. امام تابع درویش شمس‌الدین شد و رسید و سر نهاد و لاب‌های بی‌حد کرد که مسکین عظمت شما را معلوم مگرد و به جد عذرخواه بستن گرفت. فرمود که قضی‌الامر حکمی رانده شد، امّا دعا کنم تا به ایمان رود و عذاب آخرت نبیند. امام مرد روشن دل بود اخلاص آورده مرید شد تا عودت امام، مؤذّن وفات یافته بود.

---

[۲۶۰] در متن نیامده است

[۲۶۱] در متن نیامده است

جواب طعنه زنندهٔ مثنوی از قصور فهم خود

ای سگ طاعن تو عوعو می‌کنی که طعنه زدن بر مثنوی از قصور فهم چون سگ عوعو کردن‌است. ***طعن قرآن را برون شو می‌کنی*** و طعن قرآن را بدین طریق بیرون شو کردن‌است؛ یعنی در صورت بر مثنوی طعنه زدن است و در حقیقت قرآن را طعنه می‌کنی، امّا تأمّل کن که ***این نه آن شیراست کز وی جان بری***، یعنی این نه چنان شیراست که از پنجهٔ او جان توانی برد. ***یا ز پنجهٔ قهر او ایمان بری***، یعنی این نه چنان است و یا از صدمت قهرش ایمان توانی برد. لاجرم طعنه زنندگان قرآن همه مردند و جان پر خباثت به مالک سپردند، اما ***تا قیامت می‌زند قرآن ندا*** که معجزهٔ باقیه است. ***ای گروه جهل را گشته فدا*** و ای جاهلان ضال و مضلّ و کژطبعان و کوردل. ***که مرا افسانه می‌پنداشتید*** که اساطیرالاولین گفتید. ***تخم طعن و کافری می‌کاشتید*** در زمین دل خود. ***خود بدیدید آنکه طعنه می‌زدید***، یعنی بر من که قرآنم، ***که شما فانی و افسانه بدید*** که شما مردید و جان به جهنّم بردید، من باقی ماندم. ***من کلام حقّم و باقی به‌ذات***، به ذات حق تعالی، ***قوت جان جان و یاقوت زکات***، غذای جان جان و گوهر پاکم و همچنین ***نور خورشیدم فتاده بر شما***، پرتو آفتابم به شما رسیده، ***لیک از خورشید ناگشته جدا*** و اتصال دارم با او؛ یعنی شعاع آفتاب بر زمین رسد، امّا از آفتاب منقطع نمی‌شود که یک طرف او بر زمین‌است و یک طرف او در جرم آفتاب. همچنان قرآن که کلام حق‌تعالی است بر ما منزل شده‌است. از عبدالله بن‌عمروبن العاص منقول است که گفت: من قرأ القرآن فکانّما ادرجت النبوّه بین جنبیه الّا انّه لا یوحی الیه.(276a) ***نک منم ینبوع آن آب حیات*** که مرده را زنده می‌گردانم. ***تا رهانم عاشقان را از ممات***، پس کسی که قرآن می‌خواند و به او عمل کند از موت حقیقی که عذاب آخرت است خلاص می‌شود. ***گر چنان گند آزتان ننگیختی***، این کلام سخن حضرت مولاناست که به طاعنان خطاب کند و می‌گوید اگر گند حسد از باطن شما دود طعنه ننگیختی، ***جرعه‌ای بر گورتان حق ریختی*** و از این آب حیات رحمت به تن کورصفت و دل مرده سیرت شما جرعه‌ای رسیدی. ***نی بگیرم پند و گفت آن حکیم***، این مصراع به ترکی اول حکیمک نصیحت و سوزنی دوتمیانیمی. ***دل نگردانم بهر طعن سقیم***، با وجود آن حال که شماراست من را عموم مرحمت و الطاف و شمول شفقت و اعطاف برآن می‌دارد که به خرامی نپردازم و قول حکیم را در این معنی نصب عین خود سازم که آن حکیم در بعض کتب خود این آورده است.

مثل زدن و رمیدن کرّهٔ اسب از آب خوردن به سبب شخولیدن سایسان

آنکه فرمودست او اندر خطاب. آن حکیم چنین حکایت کرده‌است که ***کرّه و مادر همی خوردند آب***، کرّه ای با مادر خود از موردی آب می‌خوردندی. ***می شخولیدند هر دم آن نفر***، یعنی سایسان از برای آب خوردن اسبان می‌شخولیدند. ***بهر اسبان که هلا هین آب خور***، یعنی غرض سایسان ترغیب آب خوردن بود با سایسان. ***آن شخولیدن بکرّه می‌رسید*** و شنید. ***سر همی برداشت و از خور می‌رمید*** و آب نخورد. ***مادرش پرسید کای کرّه چرا***، مرهون است، ***می رمی هر ساعتی زین استقا*** و آب نمی‌خوری از این آب دان. ***گفت کره می‌شخولند این گروه***، یعنی سایسان، ***ز اتفاق بانگ آن دارم شکوه*** و هیبت. ***پس دلم می‌لرزد از جا می‌رود***، یعنی شخولیدن و شکوه این گروه در من اثر کرده که دلم می-لرزد و از جای خود می‌رود. ***زاتفاق نعره خوفم می‌رسد*** و از اتفاق نعرهٔ ایشان بیم بر من مستولی شود. ***گفت مادر تا جهان بوده است از این***، یعنی مادر گفت تا عالم هست این چنین، ***کار افزایان بدست اندر زمین***، از این کار افزایان بوده‌اند که عمر گرامی به مالا یعنی صرف نموده‌اند. ***هین تو کار خویش کن ای ارجمند*** و عزیز، ***زود کایشان ریش خود را برکنند***، لفظ زود متعلّق (277b) به مصراع اول است؛ یعنی تو زود به کار خود پرداز و روزگار خویش به واسطهٔ طعن بی فائدهٔ ایشان ضایع

مساز که ایشان آخر ریش خود را برمی‌کنند و ندامت کنند بر تضییع عمر؛ لاجرم ای طالب مشارب اهل درد از طعن بدانیشان آزرده مگرد و از چشمهٔ باطن اهل‌الله آب حیات معرفت بنوش و به تحصیل مراد خویش پیش از آنکه فرصت از دست رود بکوش. ***وقت تنگی می‌رود آب فراغ،*** غافل مباش. ***پیش از آن کز هجر گردی شاخ شاخ*** که وقتی که بمیری در خاک مفاصل تو گسسته شوند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ اشدّ ما اخاف علیکم خصلتان اتباع الهوی و طول الامل. ***شهره کاریز است پر آب حیات***. کاریز مشهور است پر آب حیات. ***آب کش تا بر دمد از تو نبات*** و حاصل شود آثار طاعات. ***آب خضر از جوی نطق اولیا،*** آب حیات را ز سرّ کلام اتقیا ***میخوریم ای تشنهٔ غافل بیا*** غفلت را بگذار. ***گرنه بینی آب کورانه به فن،*** اگر تو آب را نه بینی کورانه به فن و تصنّع، ***سوی جو آور سبو در جوی زن،*** یعنی اگر چنان که دیده بیتش او به غبار حسد مد گرفته است و آب این جوی را مشاهده نمی‌توان کرد باری طریق استدلال از دست مگذار و از خلفاء رسول‌الله علیه‌السلام تخلّف مکن که فرمود، علی خلفائ رحمه الله گفتند و من خلفائک یا رسول‌الله. گفت: الذین یحبّون سنّتی و یعلمونها عبادالله. ***چون شنیدی کاندرین جو آب هست،*** گرچه تو نمی‌بینی. ***کور را تقلید باید کار بست،*** لاجرم برو چه تقلید به مجلس و نظر اهل‌الله بیاد استماع گلاب آب حیات ایشان کن تا سبوی تن به آب حیات معرفت پر شود. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، من یرد‌الله به خیرا یفقهه فی الدین و یلهمه رشده. ***تو فرو بر مشک آب اندیش را،*** مشک آب اندیش در این جوی فرو بر، ***تا گران بینی تو مشک خویش را،*** اگر مشک خویش گران بینی و یابی یعنی تأثیر در دل از کلام ایشان پیدا شود استدلال. ***چون گران بینی شوی تو مستدل***[۲۶۲] خویش گران بینی تو اهل استدلال شوی و به استدلال بدانی که آنچه می‌جویی از آب حیات معرفت، در این جوی حاصل است. ***رست از تقلید خشک آنگاه دل،*** از تقلید خشک خلاص شود در آن وقت دل تو که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، قلیل من الیقین خیر من کثیر من العمل. ***گر نبیند کور آب جو عیان*** به مشاهدهٔ دیده. ***لیک بیند چون (277a) سبو بیند گران*** که تحصیل علم و معرفت کرده‌است، لیک بدان اکتفا نمی‌باید کرد که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لایکون المرء عالما حتی یکون بعمله عاملا، اما چو سبو به جو زند به گرانی سبو استدلال کند. ***گر ز جو اندر سبو آبی برفت،*** زیرا ***کین سبک بود و گران شد زآب زفت،*** عریض و وافر. ***زانکه هر بادی مرا در می‌ربود،*** یعنی آن کس که می‌گوید که پیش از این من سبک بودم هر باد هوس در ربودی، امّا اکنون ***باد می‌نربایدم ثقلم فزود،*** با این حال استدلال کند که سبوی تن او به آب معرفت پرشده‌است. ***مر سفیهان را رباید هر هوا*** و می‌برد بهرجا. ***زانکه نبودشان گرانی قوی*** که ایشان را نیست ثقلت و قوّت‌ها. ***کشتی بی لنگر آمد مرد شر،*** زیرا ***که ز باد شر نیابد او حذر*** و از باد مخالف می‌رسد بوی ضرر. ***لنگر عقل است عاقل را امان،*** لاجرم ***لنگری دریوزه کن از عاقلان*** و از ناصحان تا هر هوا و هوس تورا به سوی نبرد و غرق هلاک نکند. ***او مددهای خرد چون در ربود،*** مرهون است، ***از خزینهٔ درّ آن دریای جود،*** یعنی عاقل و عامل و عالم مددهای عقل و علم را می‌رباید از خزینهٔ بحر الهی و علم چون آن مدد رسد، ***زاین چنین امداد دل پر فن شود.*** اوّلا دل او عالم در شود ***به جهد از دل چشم او روشن شود،*** به ثانیا عمل کند و بینا گردد. ***زانکه نور از دل برین دیده نشست،*** پس دل پرجای و پر نور می‌باید تا دیده بیننده شود، زیرا ***تا چو دل شد دیدهٔ تو عاطل است،*** چون دل برو دیدهٔ تو بی‌کار گردد که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ فی الجسد لمضغة اذا صلت صلح الجسد کله و اذا فسدت فسد الجسد کله الا و هی القلب. ***دل چو پر انوار عقلی نیز زد*** و از او منوّر شد، ***زان نصیبی هم***

[۲۶۲] در متن نیامده است

بدو دیده رسد، چون حال چنین است، ***پس بدان که آب مبارک زآسمان،*** مرهون است، ***وحی دل‌ها باشد و صدق بیان،*** یعنی مراد از آب حیات که گفتیم الهام شاهی و علم الهی است که بدل‌ها رسد. پس خوردن از آن آب می‌باید بی‌اضطراب و التفات نمی‌باید به شخولیدن طاعنان. ***ما چو آن کرهٔ هم آب جو خوریم،*** به پند مادر کار کنیم. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّما انا لکم مثل الوالد لولدها. ***سوی آن وسواس طاعن ننگریم،*** یعنی ما را واجب آن است که به وسواس هر طاعنی ننگریم و به کام خاطر آب زندگانی از این جوی (278b) نخوریم. ***پی رو پیغامبران راه سپر*** و در پی ایشان برو. ***طعنهٔ خلقان همه بادی شمر*** و به‌آن التفات مکن و سنگین باش تا آن باد تورا از جای نبرد و مضطرب نکند. ***آن خداوندان که ره طی کرده‌اند*** و به نهایت راه رسیده‌اند، این مصراع مرهون است. ***گوش فا بانگ سگان کی کرده‌اند،*** گوش را به سوی آواز سگان نکرده‌اند؛ یعنی انبیا و اولیا را کافران و منافقان طعن‌ها زدند، اما به بانگ این سگان التفات نکرده قطع منازل کرده‌اند.

بقیهٔ ذکر آن مهمان مسجد مهمان کش

بازگو آن پاک باز شیرمرد، باز بگو آن عاشق کامل و آن خفته شکل بیدار دل. ***اندر آن مسجد چه بنمودش چه کرد،*** او را در آن مسجد چه بنمود و آن در مسجد چه کار کرد. ***خفت در مسجد خود او را خواب کو،*** زیرا ***مرد غرقه گشته چون خسبد بجو*** که آن عاشق در دریای عشق غرقه شده بود. ***خواب مرغ و ماهیان باشد همی،*** یعنی خواب اندک می‌باشد. ***عاشقان را زیر غرقاب غمی،*** باری آن عاشق در آن شب در غرقاب الم همچو مرغ و ماهی خواب می‌کرد. نظم

عجبا للمحبّ کیف ینام کل نوم علی المحبّ حرام

نیم شب آواز با هولی رسید، در نصف اللیل به گوش آن عاشق آواز با هیبت رسید. ***کایم آیم بر سرت ای مستفید*** که بر سر تو آیم ای طالب فائده. حصّهٔ قصّه در این مرتبه این است که شیطان انسان را در خواب ثقلت و غفلت آرد گاهی به وسوسه‌ای همچو مرده گرداند و نمی‌گذارد که نماز شب گذارد. ***پنج کرّت این چنین آواز سخت*** و بلندی، ***می‌رسید و دل همی شد لخت لخت،*** پاره‌پاره.

تفسیر این آیت کریمه که واجلب علیهم بخیلک و رجلک

این آیت در سورهٔ بنی‌اسرائیل است. اولش این است، وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا. چون حضرت‌حق جلّ وعلا آدم نبی را علیه‌السلام از برای خلافت برگزید و ملائکه را به سجدهٔ او فرمان کرد همه سجده کردند، ابلیس نکرد و گفت من چگونه سجده کنم آن کس را که تو او را از طین آفریدی. قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَٰذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا و مرا خبرده آن کس که او را تکریم کردی بر من که من را سجده فرمودی به او اگر مرا مهلت دهی (278a) تا روز قیامت هر آینه به وسوسه و اغوا ذرّیت او را متأصل سازم که ایمان از دست من نتوانند برد مگر اندکی. قَالَ اذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَّوْفُورًا. حضرت حق در جواب فرمود که تو آنچه قصد کرده‌ای امضا کن و سربه‌سر جزاء بی‌نقصان. وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدْهُمْ ۚ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا. تو سبک بین و بلغزان آن کس را که می‌توانی از ذرّیت آدم به آوازت و بانگ می‌زن و فی؟ یاد میکن بر ایشان و با سوارانت و پیادگان و ایشان را شریک باش در مال‌ها و ولدها و ایشان را وعده ده وعدهٔ دروغ و بی‌فروغ، اما وعدهٔ شیطان فریب و غرور است. إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ ۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا. یعنی تورا بر خواص بندگان من و مخلصان عباد سلطنت نیست و اغوا را قدرت نی که ایشان کار خویش به من گذاشته‌اند و در جمیع امور من را وکیل خود داشته. خدای‌تعالی وکیل

کافی است. حضرت‌مولانا این آیت کریمه تفسیر می‌کند به وجهی که مناسب اهل سلوک باشد. ***تو چو عزم دین کنی با اجتهاد،*** ای طالب سالک و به صیحه ترسنده از مهالک چون عزم دین کنی به مجاهده، ***دیو بانگت بر زند اندر نهاد***. شیطان در طبیعت تو وسوسه کند و می‌گوید ***که مرو زان سو بیندیش ای غوی*** و گمراه، ***که اسیر رنج و درویشی شوی***، یعنی از برای اغوا بانگی بر تو می‌زند که زنهار بدین راه نروی که مبتلای فقر و نامرادی شوی. ***بی نوا گردی ز یاران وابری***، بی‌رزق شوی و از یاران منقطع گردی. ***خور گردی و پشیمانی خوری***، رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لوا ان الشیطان یهجومون علی قلوب بنی آدم لنظروا الی ملکوت السموات. چون شیطان در نهاد تو این چنین اغوا کند. ***تو ز بیم دیو آن بانگ لعین***، ای عازم راه دین، ***واگریزی در ضلالت از یقین*** از هدایت به ضلالت می‌گریزی و می‌گویی ***که بلا فردا و پس فردا مراست*** و مهلت زمان است در ***راه دین پویم که مهلت پیش ماست،*** اما ای سالک به‌حکم الصوفی ابن الوقت این معنی را محقق شناس. شعر (279b)

ما مضی فات و المؤمل غیب　　فلک السّاعة التی انت فیها

و این قدر تخمی که از انفاس عمر مانده است، در فضای دلگشای حق شناس بکاری که بزرگان گفته‌اند، دی رفت و نمی ید و فردا اعتماد را نشاید و وقت را پاس که دیر نیاید و از تنبیهات الهیه باخبر باش که هرگاه که به بانگ دیو و فریب در ریوار؟ سلوک طریق الهی باز می‌مانی. حضرت بی‌نیاز تورا از رفیقی دمساز و مونسی همراز جدا می‌سازد. ***مرگ بینی بازگو از چپ و راست***، یعنی مشاهدهٔ مرگ کنی که ***می‌کشد همسایه را تا بانگ خاست***، چون اجل همسایه را کشد و از خانهٔ او بانگ برخیزد به‌حکم الموت الجار کفی بک واعظا. ***باز عزم دین کنی از بیم جان*** که خلاص کنی او را از عذاب نیران. ***مرده سازی خویشتن را یک زمان،*** پس عزم خیر طریق کنی و قصد جنال اعلی الرّفیق می‌نمایی. ***پس سلح بربندی از علم و حکم***، پس سلاح از علم بندی و از حکمت‌ها. ***که من از خوفی نیارم پای کم*** و پای ز نمی‌دارم. پس چون نیّت کنی محکم. ***باز بانگی برزند بر تو ز مکر***، آن لعین و می‌گوید ***که بترس و بازگرد از تیغ فقر*** به‌حکم آیهٔ سورهٔ بقره، الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ ۖ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا ۗ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ. چون بانگ آن معلوم گوش کنی، ***باز بگریزی ز راه روشنی*** و عهود خویش فراموش کنی. ***آن سلاح علم و فن را بفکنی*** و بیندازی. ***سال‌ها او را به بانگی بنده‌ای*** و مطیعی که خدمت و عبادت او می‌کنی. ***در چنین ظلمت نمد افکنده‌ای***، لباس عمر را تلف و خود را گم کرده‌ای. ***هیبت بانگ شیاطین خلق را***، مرهون است، ***بند کردست و گرفته حلق را*** که گلوی و گردن ایشان را سخت گرفته‌است و به مرتبهٔ کشتن برده. ***تا چنان نومید جان شان شد ز نور***، تا به حدی نومید شد جان خلق از نور، ***که روان کافران اهل قبور*** که از نور گشته‌اند دور و مهجور. ***این شکوه بانگ آن ملعون بود،*** یعنی هیچ ملاحظهٔ این معنی نمی‌کنی که شکوه بانگ مطرود از حضرت آله چون چندین هیبت دارد. ***هیبت بانگ خدایی چون بود،*** اگر قهرمان قهر الهی بر زند که را یارای آن باشد که بر صدمات این طاقت آرد. این قدر هست که شکوه بانگ قهر الهی نصیب هر مرغ دل نیست، زیرا که مگسی سرپنجهٔ (279a) شاه باز را قابل نیست. چنان‌که می‌فرماید، ***هیبت بازست با کبک نجیب،*** برگزیده. ***مر مگس را نیست زان هیبت نصیب،*** نه از آن جهت که باز بر وی قادر نباشد، بلکه ***زانکه نبود باز صیّاد مگس***، زیرا ***عنکبوتان می مگس گیرند و بس،*** لاجرم تو همّت چنان کن که کبک باشی شایستهٔ شکار آن شهباز شوی. ***عنکبوت دیو بر چون تو ذباب،*** مرهون است. ***کرّ و فر دارد نه بر کبک و عقاب***، در بعض نسخ این بیت واقع است، عنکبوت دیو بر چون تو مگس، مرهون است، کرّ و فر دارد نه بر کبک کنس، جای آهو. ***بانگ دیوان گلبان اشقیا است،*** آواز شیطان

راعی اشقیا است که به خرگاه گناه می‌آزد و از باغ و مزرعهٔ طاعت می‌راند. ***بانگ سلطان پاسبان اولیا است،*** آواز الهی از بهر آن پاسبانی باشد. ***تا نیامیزد بدین دو بانگ دور،*** فاعل نیامیزد قطره است. ***قطره‌ای از بحر خوش با بحر شور***، حضرت‌مولانا حیله شیطان را بیان کرد باز به حکایت نمود.

رسیدن بانگ کلیمی نیم شب مهمان مسجد را

بشنو اکنون قصّهٔ آن بانگ سخت، چون به گوش آن عاشق مهمان رسید. ***که نرفت از جا بدان آن نیک بخت*** و نترسید و به خود خطاب کرد. ***گفت چون ترسم که هست این طبل عید*** و چرا ترسم که این بانگ دهل عید ماست. ***تا دهل ترسد که زخم او را رسید***، دهل را می‌باید ترسید که زخم چون به وی رسید. ***ای دهل‌های تهی و بی قلوب*** و خالی از قوت و قوّت، ***قسمتان از عید جان شد زخم چوب،*** لاجرم ***شد قیامت عید و بی‌دینان دهل*** که ایشان را چون می‌زنند. ***ما چو اهل عید خندان همچو گل*** که ما همچو گل خندان و از بانگ دهل عید شادان.

الحکایة

جماعت شیوخ از حضرت مولانا سئوال کردند که روز عید طبل و نقاره چون می‌زنند و سرّ آن چیست؟ فرمود که دهل و سرنا را جهت گوش گران زنند تا از آن حال ایشان را انتباهی باشد و غافلان از خواب غفلت بیرون شوند و استعداد روز عید کنند از هر چیزی و این معنی را از دمدمهٔ صور قیامت و طبل روز عرصات بر گرفته‌اند که روز قیامت بعضی را عید و قومی را وعید است تا از آن دمدهٔ صور و نفیر و ناقور اعتبار گیرند و از حشر اجساد و معاد خود با خبر شوند. ***بشنو اکنون این دهل چون بانگ زد*** و عید شد و ***دیگ دولت تا چگونه*** (280b) ***می‌پزد*** و چگونه نعمت‌ها پیدا کند. ***چون که بشنید آن دهل آن مرد دید،*** یعنی چون آن آواز را شنید. ***گفت چون ترسد دلم از طبل عید***، این آواز همچو طبل عید است. ***گفت با خود هین ملرزان دل کزین***، لفظ کزین مرهون است، ***مرد جان بیدلان و بی یقین***، اما من که دلیر و اهل یقین و آشفتهٔ دیدار یارم و مشتاق مشاهدهٔ چهرهٔ پر انوار نگارم از بانگ دهل هلاک خبر ندارم و از آواز دهلی که مبشّر عید دیدارست حذر ندارم. ***وقت آن آمد که حیدروار من،*** یعنی همچو علی رضی‌الله عنه، ***ملک گیرم یا بپردازم بدن***، یا فتح ممالک کنم یا تمام برطرف کنم تن را که شهید شوم. ***برجهید و بانگ برزد که کای کیا***، برجهید و از جا و بانگ زد که ای بزرگ. ***حاضرم اینک اگر مردی بیا***، حصّهٔ قصه در این مرتبه این است که مراد از مسجد مزاج مرد است و مراد از مردن غفلت است که شیطان گاه به خواب و گاه به سردی هوا و گاه به ضعف مزاج غفلت آرد و بدین چیزها ترساند تا مرد از سجده و عبادت برنمی‌خیزد و همچون مرده تا به سحر بجنبد.

الحکایة

صالحی به سبب مانعی شبی عبادت نکرد و آن شب خود را در خواب مرده دید. صباح پیش مرشد شد خواب خود را بر وی عرضه کرد. پیر گفت می‌نماید که امشب عبادت نکردی و همچون مرده خفتی، لاجرم مرد را می‌باید که در وقت عبادت پهلوانی کند، لا حول و لا قوّة الّا بالله العلی العظیم گوید و از بی‌خوابی و سردی هوا و ضعف مزاج نترسد و چون این چنین آواز از آن عاشق جانباز برآمد، ***در زمان بشکست زآواز آن طلسم***، فی الحال به بانگ آن مرد آن طلسم بشکست. ***زر همی ریزید هر سو قسم قسم*** و از هر گوشه زر ریختن گرفت. یعنی خزاین رحمت گشاده گشت. رسول‌الله علیه‌السلام گفت: انّ فی اللّیل ساعة لا یوافقها عبد مسلم لا یسال الله خیرا الّا اعطاه. ***ریخت چندان زر که ترسید آن پسر***، تا به حدی ریخت که آن پسر طریقت ترسید. ***تا نگیرد زر ز پری راه در***، از بسیاری زر ناگاه باب مسجد مسدود نشود. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، رکعتان یرکعها العبد فی جوف اللیل الا خیر له من الدنیا و مافیها. ***بعد از آن برخاست آن شیر عتید،*** محکم و دلیر، ***تا سحرگه زر به***

بیرون می‌کشید، خزینه و دفینه کرد. ***دفن می کرد و همی آمد به زر***، که باقی را نیز گیرد و ***با جوال*** (280a) ***و توبره بار دگر***، لاجرم ***گنج‌ها بنهاد آن جانباز از آن***، از آن زر، ***کوری ترسانی واپس خزان*** و پرغم رجوع قهقری کنندگان. ***این زر ظاهر به خاطر آمده است***، از این مقال زر ظاهر به خاطر خطور نماید. ***در دل هر کور دور زرپرست***، در دل هر طفل طریق و اهل مال بی‌توفیق که کوراست و از حق دور و مال پرست است و دلش به حبّ دنیاپرست. چنان‌که ***کودکان اسفال‌ها را بشکنند***، یعنی کودکان مال را از سنگ و سفال سازند و سنگ‌ها را جمع کنند و سفال را پاره‌پاره سازند ***نام زر بنهند و در دامن کنند***، آن را نام زر و جوهر کنند و در دامن نهند. ***اندرآن بازی چو گویی نام زر***، هرگاه که نام زر بگویی در بازی کودکان شنوند. ***آن کند در خاطر کودک گذر***، به خاطر کودک آن سفال گذر می‌کند. نی‌نی این زر آن زر نیست. ***بل زر مضروب ضرب ایزدی*** نه به ضرب پادشاه دنیا. ***کو نگردد کاسد آمد سرمدی***، مقبول و رایج ابدی. حاصل کلام این است که آن کس که در مسجد جهان بخسبد و مکر و آواز ابلیس نشنود زرهای عبادت و طاعت برگیرد و بیرون این جهان گنج‌ها می‌نهد. ***آن زری کین زر از آن زر تاب یافت*** و نور یافت، ***گوهر تابندگی و آب یافت*** و رونق اعتبار یافت. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، صلوات الرّجل بلیله بطوعا نور فنوّروا. هکذا ***آن زری که دل از او گردد غنی*** و غناء قلب می‌دهد. ***غالب آید بر قمر در روشنی***، القصّه آن نقدی که به ظهور آمد گنج احدی بود. فانّه داب الصالحین قبلکم و قیام اللیل قربة الله عز و جل و یکفر الذنوب و مظردة للذا من الجسد و منا الالم. ***شمع بود آن مسجد و پروانه او***، آن مسجد شمع بود و آن عاشق پروانه. ***خویشتن درباخت آن پروانه خو***، لاجرم او را از سوختن پروانه ***پر بسوخت او را ولیکن ساختش***، زیرا اگرچه پروانه را پر و بال از آتش شمع سوختن است، اما در حقیقت چهره به نور وحدت برافروختن، زیرا که سوزش شمع پروانه را سزاوار است. ***پس مبارک آمد آن انداختش*** که سوزش در شمع پروانه را مثال وصلت یار است و مشاهدهٔ دیدار. ***همچو موسی بود آن مسعود بخت***، آن عاشق مهمان، ***که آتشی دید او به سوی آن*** (281b) ***درخت***، شجرهٔ لطیفه بقعهٔ مبارکهٔ کلیم الله ظاهرا شعلهٔ نار نماید، اما آینهٔ جمال غایی است. حق‌تعالی در سورهٔ قصص فرمود، فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِن شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. ***چون عنایتها برو موفور بود***، چون عنایت‌های خدا بر موسی بسیار بود، ***نار می‌پنداشت آن خود نور بود***، لاجرم انوار شمع سراچهٔ روحانیّت به شمع آتشین جسمانیّت نتوان کرد. ***مرد حق را چون به بینی ای پسر*** و ای طفل طریقت، ***تو گمان داری برو نار بشر***، اگر بر تو غضب کند از بهر اصلاح توست، امّا ***تو ز خود می‌آیی و آن در تو است***، در تو نار بشریت است. آن را بر تو قیاس می‌کند. ***نار خار و ظنّ باطل این سوست***، پس تو اگر به امعان نظر به وی نگری، ***او درخت موسی است و پر ضیا*** از انوار حق. ***نور خوان نارش مخوان باری بیا*** که چند چیز هست از دور نار نماید، اما در حقیقت نوراست. ***نی فطام این جهان ناری نمود***، استفهام انکاری است. ***سالکان رفتند و آن خود نور بود***، سالکان از شیر دنیا ببریدند و خود را پروانه وار به‌نار طاعت زدند. آخر آن یار را دیدند که نور بود. ***پس بدان‌که شمع دین بر می‌شود*** و بالا گردد، ***این نه همچون شمع آتش‌ها بود***، زیرا ***این نماید نور سوزد یار را***، شمع آتش‌ها نور نماید، امّا می‌سوزد. ***وآن به صورت نار و گل زوار را***، شمع دین نماید، امّا گلنار است زیارت‌کنندگان را. ***این چو سازنده ولی سوزنده‌ای***، این شمع آتش‌ها سازنده نماید، اما سوزنده است. ***وآن گهِ وصلت دل افروزنده‌ای***، آن شمع دین در وقت وصلت دل را نورانی‌کننده است. ***شکل شعلهٔ نور پاک سازوار***، صورت شعلهٔ نور پاک سازگار ای سالک و طالب انوار، ***حاضران را نور و دوران را چو نار***.

ملاقات آن عاشق با صدر جهان

آن بخاری نیز خود بر شمع زد، یعنی آن وکیل صدر جهان که از گناه خویش و خشم شاه ترسان ترک دیار کرده بود، اما عاشق روی شاه بود پس از ده سال عزم پادشاه کرد و پند منع‌کنندگان را به گوش نیاورد، همچو پروانه خود را بر شمع زد. ***گشته بود از عشق آسان آن کبد***، از عشق آن این سختی او را آسان گشته بود. ***آه سوزانش سوی گردون شده***، آه سوزان وکیل عاشق به سوی فلک رفته و آتش (281a) عشق آن دلبرش در دل معشوق نیکواندیش اثر کرده و شعلهٔ سوز عشق چون شمع اندر رشتهٔ جان صدر جهان سر برآورده که ***در دل صدر جهان مهر آمده***، لاجرم آن صدر جهان ***گفته***[۲۶۳] ***با خود در سحرگه کای احد*** و ای ربّ صمد. ***حال آن آوارهٔ ما چون بود*** و به چه رسد؟ ***او گناهی کرد و ما دیدیم لیک***، اگرچه او گناهی کرد و ما دیدیم و آن از او نه پسندیم، امّا ***رحمت ما را نمی‌دانست نیک*** که آتش مخافت در جان او چنان تأثیر کرد که از راحت وصال روی به محنت انفصال آورد. چون مقصود حضرت‌مولانا از قصه حصّه است پس مراد از صدر جهان حق تعالی است و از بندهٔ او بندهٔ گنه‌کار که از حضرت عزّت گریزد باز به عشق الهی به درگاه او آمدن خواهد و خوی آنچه شایستهٔ کرم اوست می‌فرماید. ***خاطر مجرم ز ما ترسان شود***، وهمناک. ***لیک صد امّید در ترسش بود*** و در عین نومیدی امیدها داشته باشد، زیرا ***من بترسانم وقیح و یاوه را***، من همی‌ترسانم آن کس را که بی‌شرم و کم شده باشد. ***آنکه ترسد من چه ترسانم ورا***، زیرا ***بهر دیگ سرد آزر می‌رود***، آتش از بهر دیگ سرد است، ***نی بدان کز جوش از سر می‌رود***، لاجرم به فتوای عشق بر من واجب است که ترسندهٔ خویش را ایمن کنم و بیچاره و مضطرب را ساکن گردانم. ***آمنان***[۲۶۴] ***را من بترسانم به علم***، کسانی که از من نترسند ایشان را می‌ترسانم. ***خایفان را ترس بردارم ز حلم*** و ترسندگان را ایمن گردانم به‌حکم لا اجمع آمنین و لا خاوفین فی خوف واحد. ***پاره دوزم پاره در موضع نهم***، ناقصان را تمام و شکستگان را درست می‌کنم. پس آنانکه گناه کنند و همچو وصل صدر جهان بیابان و دشت طغیان گیرند، چون باز پیش شاه به طاعت آله آیند عذر تقصیر آورند و از گناه‌های خویش استغفار کنند خدای تعالی ایشان را مقبول گرداند و نقصان ایشان را درست سازد. التایب من الذنب کمن لا ذنب له. ***هرکسی را شربت اندر خور دهم*** که لایق او باشد و در دل مرد هرچه هست اثر او ظاهر شود. ***هست سرّ مرد چون بیخ درخت***، سر مرد چون بیخ درخت بود. ***زان بروید برگ‌هاش از چوب سخت***، اگرچه بیخ درخت امرود است، برگ امرود روید و امرود حاصل شود و اگر بیخ سیب است برگ سیب و سیب (282b) پیدا گردد و علی هذا القیاس ***در خور این پنج رسته برگ‌ها***، لایق آن بیخ روید برگ‌ها، ***در درخت و در نفوس و در نهی*** که کل اناء یترشح بمافیه. رسول الله علیه‌السلام فرمود، اذا اراد الله بعبده الخیر یبصر بعیوب نفسه. ***بر فلک پرهاست ز اشجار وفا*** و بر فلک ثمرات و حاصل‌ها است از درختان وفا و ثواب‌ها از اشجار عبادت و صدق و صفا. اصل‌ها ثابت و فرعه فی السّما. اشارت است به‌آن آیت کریمه که در اواخر سورهٔ ابراهیم است، أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا. ***چون برست از عشق پر بر آسمان***، چون میوه از عشق بر آسمان برست و در بارگاه حق تعالی تأثیر کرد، ***چون نروید در دل صدر جهان***، چرا در دل صدر جهان، ***موج می‌زد در دلش عفو گنه***[۲۶۵] عفو گنه بندهٔ ترسان تموّج همی‌کرد ***که ز هر دل تا دل آمد روزنه*** که من القلب الی القلب روزنة. باز این معنی را بیان می‌کند ***که ز دل تا دل یقیت روزن بود*** ع که از دلها به دل‌ها راه باشد. ***نی جدا و***

---

[۲۶۳] گفته: گفت- اصل

[۲۶۴] آمنان: ایمنان- اصل

[۲۶۵] در متن نیامده است

دور چون دو تن بود، منفصل و منقطع نباشد. همچو دویدن چنان‌که ***متصل نبود سفال دو چراغ*** همچو تن انسان، اما ***نورشان ممزوج باشد در مساغ*** و روان شدن و متلاشی‌کردن، مثلا اگر در خانه دو چراغ نهی اگرچه سفال‌هاش متعدّد و منفصل باشد، امّا نور و فروغ مخلوط و یکی است. ***هیچ عاشق خود نباشد وصل جو،*** یعنی این همه تصرّف عشق است، گاهی عاشق را از حضرت معشوق دور اندازد و گاهی معشوق را از برای نظارهٔ حسن خویش محتاج عاشق سازد. هم ناز دلبر رعنا عشق است هم نیاز عاشق شیدا و اگر نیکو نظر کنی بدانی که عشق گاهی به لباس معشوق برآید و گاهی از زبان عاشق در مخاطبهٔ خویش از سوز نیاز سخن گوید؛ لاجرم عاشق و وصل جو نباشد ***که نه معشوقش بود جویای او*** و یعنی اگرچه هر عاشق وصل جو باشد، همچنان معشوق او وصل می‌جوید. ***لیک عشق عاشقان تن زه کند،*** فرق در میان عشق و عاشق و معشوق این است که عشق عاشق بدنش را همچو زه ضعیف و لاغر کند. ***عشق معشوقان خوش و فربه کند*** و این را بدان‌که ***چون در این*** (282a) ***دل برق مهر دوست جست،*** یعنی در دلی که نور مهر یار تافت ***اندران دل دوستی میدان که هست*** که محبّت از جانبین باشد. چون سلسلهٔ ارادت که عبارت از ابتداء ظهور عشق است، متّصل است از معشوق به عاشق. پس از هر جانبی که به حرکت آید جانب دیگر نیز متحرّک شود؛ امّا همین ارادت که حقیقت عشق است و در هر مرتبه به جست شدن و ضعف مسمّی است به اسم خاص در هر یکی از این دو آینه حال دیگر نماید. چون نظر در معشوق اندازد سر به‌سر همه ناز شود و چون نظر به عاشق کند، همگی نیاز گردد. ***در دل تو مهر حق چون شد دو تو،*** دو تا، ***هست حق را بی‌گمانی مهر تو،*** حق تعالی نیز تورا دوست می‌دارد. اکنون به تو دیدار می نماید، زیرا طاقت آن نداری.

الحکایة

اصمعی وقتی گفت از اوقات و اثنای اسفار به قبیلهٔ بنی عذره نزول کردم و اهل آن قبیله را اکثر به عشق و عاشقی مایل و به وقت دل و لطافت طبع موصوف یافتم و در وثاقی که بودم دختری را دیدم که در غایت حسن و جمال و نهایت لطف و کمال بود. روزی بر سبیل تفرّج از آنجا بیرون آمدم و طواف می‌کردم. جوانی دیدم ضعیف‌تر از هلالی و نحیف‌تر از خلالی. دیگی بر ساقش نهاده بود و گرم آتش می‌افروخت و نرم نرم زمزمه می‌کرد و در آتش عشق می‌سوخت. استراق سمع کردم این ابیات می‌خواند و قطرات عبرات از دیده می‌بارید. ملاعنک لی صبر و لا فیک جلة و لا عنک لی ید و لا منک منهرب فلو کان لی قلبان عشت بواحد و افردت قلبانی هواک معذّب و لی الف باب قد عرفت طریقه ولیکن بلا قلت الی این اذهبت. از آن جماعت سئوال کردم این جوان کیست و حال او چیست؟ گفتند او برآن دختر که تو در خانهٔ او نزول کرده‌ای عاشق است و با آنکه نزدیک اوست، مدت ده سال شد که یکدیگر را ندیده‌اند. صمعی می‌گوید بازگشتم و حال آن جوان به این دختر تقریر کردم. دختر گفت دل ریش من است و آن غمزده، غمزده من است. گفتم شک نیست که مهمان غریب را در عرب حرمتی تمام‌تر هست. التماس از خدمت تو آن است که جمال خود بدو نمایی و ژنگ فرقت از آینهٔ جان او بزدایی. دختر گفت صلاح او در این نیست. اصمعی گفت (283b) پنداشتم که صنعت می‌کند و دفع می‌دهد. گفتم از برای دل مهمان قدمی رنجه ساز تا از مشاهدهٔ جمال با کمال تو روحی و راحتی را دریابد. گفت من را رحمت و شفقت در حق غمزده بیشتر از آن است، امّا می‌دانم که مصلحت او در دیدن من نیست؛ امّا چون باورت نمی‌آید تو برو کز پیت من بیایم من. اصمعی می‌گوید رفتم پیش آن جوان بنشستم و گفتم مشاهدهٔ دلدار و ملاحظهٔ دیدار مرا حاضر باش که آن نازنین بالتماس من می آید تا مسکن و مأوی تورا به‌حضور خود پرنور گرداند. ما در این سخن بودیم که دختر از دور پیدا شد و دامن از زمین کشد و گرد بر هوا می‌رفت.

چون آن گرد بدید نعره زد و بر دیگ‌دان افتاد و تا او را از آن موضع برداشتند چند جا اعضای او سوخته بود و آتش در گرفته. چون به خانه مراجعت کردم دختر به من از روی عتاب گفت، شعر

آنچه امروز یافت او از تو یافت وانچه دید او ز ره گذار از تو دید

لا یطیق مشاهدهٔ غبارنا فکیف یطیق مطالعة جمالنا. بدان‌که حق سبحانه و تعالی اثبات محبّت کرد مر نفس خود که گفت: کُنْتُ کَنزا مَخفّیا فَاَحبَبْتَ اَن اُعْرَف فَخَلَقْتُ الخلَقَ لِاعرَف و لا تحببت الیهم بالنعم فعرفونی و فرمود فَسَوْفَ یَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَیُحِبُّونَهُ. ***هیچ بانگ کف زدن ناید به در***، هیچ آواز دست زدن پیدا نمی‌آید. ***از یکی دست تو بی دست دگر***، یعنی تا دو دست نباشد و یکی را بر دیگری نزنی آواز نیاید. ***تشنه می‌آید نالد که کو آب گوار*** و گوارندهٔ طعام، ***آب هم نالد که کو آن آب خوار***، او داند قدر من را. ***جذب آب است این عطش در جان ما*** که جذب حق‌تعالی است این سوق در دل و جان ما. ***ما ازآن او و او هم آن ما***، ما که سزاوار یکدیگر در تقدیر خدای تعالی، بلکه ***حکمت حق در قضا و در قدر***. روز ازل ***کرد ما را عاشقان جمله همدگر***، بلکه ***جمله اجزاء جهان زان حکم پیش*** و تقدیر ازلی ***جفت جفت عاشقان جفت خویش***، لفظ جمله اجزاء جهان مبتدا است و لفظ جفت جفت خبر اوست. ***هست هر جزوی ز عالم جفت خواه*** و طالب جفت. به خود ***راست همچون کهربا با برگ کاه***، چنان که کهربا و کاه هر یکی طالب دیگرست و همچنان ***آسمان گوید زمین را مرحبا، با توام چون آهن و آهن ربا*** و ای طالب (283a) بدان این معنی را که ***آسمان مرد و زمین زن با خرد*** و نزد اهل خرد ***هرچه آن انداخت این می‌پرورد***، همچو زن ***چون نماند گرمیش بفرستد او***، چون حرارت زمین نباشد آسمان گرمی می‌فرستد. ***چون نماند تری و نم بدهد او***، چون رطوبت زمین نماند می‌دهد او که باران بارد از او اما این باریدن باران با سحاب نیست، بلکه بارادت اوست. گاهی باران نمی دهد تا بندگان استسقا و دعا کنند.

الحکایة

خدمت شیخ صلاح الدین حکایت کرد که روزی حضرت‌مولانا روایت فرمود در شهری استسقا کردند و روزه‌ها داشته قربان‌ها کردند و نمازها گزاردند و از حضرت حق‌تعالی باران طلبیدند، تا هفت روز تمام در این بودند. اصلا باران نبارید و قطره‌ای از بالا نچکید. خلایق به‌کلّی بیچاره و مضطر گشتند. اتفاق کردند که فردا چون دروازهٔ شهر باز شود بر در غریبی که بیابیم او را به شفاعت به صحرا بریم تا دعا کند که دعا مرد غریب، قریب اجابت است و فرمودهٔ رسول‌الله علیه السلام. چون از دروازهٔ شهر بیرون آمدند درویشی غریب و کئب را یافتند از بسطام رسیده بود. گفتند ای درویش تو در این شهر غریبی و در حقّ ما بی‌غرضی و به حضرت-موسی علیه‌السلام امر آمده است که مرا به‌دهانی خوان که بدان دهان گناه نکرده‌ای و آن دهان در حق ما دهان تو است. اکنون دعایی کن مگر که حق‌تعالی رحمت فرموده دعای تو قبول کند و به اجابت فرماید. درویش غریب بالای منبر رفته بعد از حمد باری و درود سیدالمرسلین گفت یا ربّ‌العالمین تمامت عالمیان و آن دمیان از آن تواست و جز تو کسی ندارند و کسی از تو یافته اگرچه ناکسی می‌کنند و کسان تورا نمی‌شناسند و به‌حق هر دو چشم من باران بفرستی و تشنگان خود را آبی دهی. فی‌الحال ابری عظیم پیدا شد و عالم را غرق سیراب و نم کرد. اکابر آن شهر محبّ او گشتند و از کیفیّت او سئوال کردند که چشمان ترا پیش حق چه فضیلت است که او را شفیع آوردی. گفت چندانکه بوجود خود نظر کردم در خود هیچ چیزی ندیدم که به حضرت‌حق لایق باشد. دیدم که بدیدن چشمان ضعیف خود و نوبت روی مبارک بایزید را دیده بودم و جمال او را مشاهده کرده. او را به حضرت او شفیع آوردم تا مقصود میسّر شد. مردم (284b) مرید او شدند. ***برج خاکی خاک ارضی را مدد***، خشکی از او می‌رسد. ***برج آبی تَرّیش اندر دمد***. رطوبت زمین از او حاصل می شود. ***برج بادی ابر سوی***

او برد، برج بادی ابر را سوی زمین براند. ***تا بخارات وخم او را بر کشد*** و وخامت هوا را بردارد. ***برج آتش گرمی خورشید ازو***، حرارت آفتابی برج ناری است که از او ***همچو تابه سرخ زآتش پشت و رو***، آفتاب مانند تابه که از آتش روی و پشت او سرخ است. ***هست سرگردان فلک اندر زمین*** و هر دم می‌گذرد. ***همچو مردان گرد مکسب بهر زن*** و همچنان ***وین زمین کدبانوی‌ها می‌کند*** و همچو زنان ***بر ولادات و رضاعش می‌تند***[۲۶۶]. ***پس زمین و چرخ را دان هوشمند***، اهل عقل، ***چونکه کار هوشمندان می‌کند***، در این تنبیه است که کسی که کار خردمندان می‌کند او غافل است و این معنی را بدان‌که ***گرنه از هم این دو دلبر می‌مزند***، مضارع است از مزیدن. ***پس چرا چون جفت در هم می‌خزند***، مضارع است از خزیدن. ***بی زمین کی گل بروید و ارغوان***، اگر زمین نبودی ایشان پیدا نشدی. ***پس چه زاید آب و تاب آسمان*** که اینها بی آن کارگر نمی‌شوند. ***بهر این میل است در ماده به نر*** که این دو جمع شوند. ***تا بود تکمیل کار همدگر***؛ لاجرم ***میل اندر مرد و زن حق زان نهاد*** و از بهر این نهاد که تا بقا یابد جهان زین اتّحاد و همچنین ***میل هر جزوی بجزوی هم نهد***، زیرا ***از اتحاد هر دو تولیدی زهد*** و فرزند زاید. ***شب چنین با روز اندر اعتناق***، دست در گردن همدگر کرده‌اند که هر یکی از دیگری جدا نمی‌شود. ***مختلف در صورت امّا اتفاق***، یعنی در حقیقت متّفق‌اند که کار عالم بدین دو تمام می‌شود؛ لاجرم این دو یک کار کنند. ***روز و شب ظاهر دو ضدّ و دشمنند*** و مخالف یکدیگر، ***لیک هر دو یک حقیقت می‌تنند*** که اثر عمل این دو یک است. ***هر یکی خواهان دگر را همچو خویش*** و قریب، ***از پی تکمیل فعل و کار خویش*** و از بهر تحصیل مهمّ تو. ***زانکه بی شب دخل نبود طبع را*** که به‌حکم وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا و به‌موجب النوم راحة المؤمن شب از بحر تصحیل قوت و روز از بهر خرج و صرف است. ***پس چه اندر خرج آرد روزها.***

جذب هر عنصری جنس (284a) **خود را در ترکیب آدمی محتبس شده است به غیر جنس**

خاک گوید خاک تن را باز گرد، یعنی اجزای بدن انسانی که از خاک و آب و باد و آتش مرکّب گشته‌اند. همیشه میل به اصل خود که این عناصراست، دارند و این عناصر نیز دایما این اجزا را به سوی خود جذب می‌کنند. مثلا کرهٔ خاکی جاذب خاک تنی است که او می‌گوید، ***ترک جان گو سوی ما آ همچو گرد***، زیرا ***جنس مایی پیش ما اولی‌تری*** زیرا ***به که زان تن وارهی وز آن پری*** که در نزد ما باشی؛ لاجرم به‌حکم آنکه حکیم گوید به سوی اصل خود باشد همیشه جنس اجزا عناصر اربعه اجزای خود را طالب‌اند و هر یکی از این اصول به وصول فروع خود را عقب و اجزای بدن در جواب می‌گویند؛ مثلا جزء خاکی ***گوید آری لیک من پا بسته‌ام*** به واسطهٔ حکمتی که به غیر جنس خویش در اینجا پیوسته‌ام. ***گرچه همچون تو ز هجران خسته‌ام*** و همچنین ***تری تن را بجویند آب‌ها***، به رطوبت بدن را طالبند آب‌ها. ***ای پری باز آ ز غربت سوی ما*** و قرین شو به‌ما. ***گرمی تن را همی خواند اثیر***، حرارت بدن را کرهٔ نار می‌خواند. ***که ز ناری راه اصل خویش گیر***، لاجرم ***هست هفتاد و دو ملّت در بدن*** که این هفتاد و دو ملّت که در بدن حاصل است. ***از کشش‌های عناصر بی‌رسن***، یعنی جذب و انجذاب اصل و فرع از روی معنی بی‌واسطهٔ رسن است. ***علّت آید تا بدن را بگسلد*** و بشکند. ***تا عناصر همدگر را وا هلد***، ترک کند، زیرا ***چار مرغ اند این عناصر بسته پا***، این عناصر چون چار مرغی که از جنس یکدیگر نباشند و ایشان را در یک موضع بربندیدند. ***مرگ و رنجوری و علّت پا گشا***، مرض موت بند گشای این مرغانند، ***پایشان از همدگر چون باز کرد*** یعنی مرض و مرگ پای ایشان را گشاد. ***مرغ هر عنصر یقین***

---

[۲۶۶] در متن نیامده است

پرواز کرد، پس مرد بمرد. ***جذبهٔ این اصل‌ها و فرع‌ها،*** مرهون است، ***هر دمی رنجی نهد در جسم ما*** و اثر کشیدن ایشان است مرض در تن ما. ***تا که این ترکیب‌ها را برکند،*** متفرّق گرداند. ***مرغ هر جزوی به اصل خود رود،*** هر عنصر به اصل خود رسد. ***حکمت حق مانع آید زین عجل*** که نمی‌گذارد که هر مرغ زود برود. ***جمعشان دارد به صحبت تا اجل*** که ایشان را فرمان حق‌تعالی جمع دارد (285b) تا به وقت اجل. ***گوید ای اجزا اجل مشهود نیست*** و حاضر نشد. یعنی وقت مردن نیامد. ***پر زدن پیش از اجل تان سود نیست*** که پر زدن شما از اجل مفید نیست، بلکه بی آمدن وقت اجل نمی‌توانی که بپری، امّا آخر کار به اصل و مادر رسیدن مقرر است.

الحکایة

یکی از یاران حضرت مولانا وفات یافت. به حضرت‌مولانا مشورت بردند که او را با تابوت در گور نهد یا بی‌تابوت. فرمود که یاران چه مصلحت بینند. عارف ربانی معدن النون کریم الدین بکتمور که از جملهٔ اهل مقامات و صاحب بصیرت بود فرمود که بی‌تابوت نهادن اولی‌تر باشد. یاران گفتند: بچه دلیل؟ گفت: فرزند مادر بهتر رعایت کند که برادر چه جسم آدمی از خاک زاییده است و تخته و چوبین هم فرزند اوست. پس آدم و چوب برادرند و خاک مادر. پس فرزند را به مادر مشفق سپردن بهتر. حضرت مولانا تحسین‌هاش فرمود و گفت این معنی در هیچ کتابی مسطور نیست. ***چونکه هر جزوی بجوید ارتفاق،*** هر جزوی از اجزای بدن همراهی بجوید و بخواهد که به‌اصل خود رود. ***چون بود جان غریب اندر فراق،*** پس ای‌عاقل یک لحظه دیدهٔ بصیرت بگشا تا انجذاب به‌جمیع اجزا به سوی اصل خویش مشاهده کنی و ساعتی به گوش اصفا نمایی تا نالهٔ محبوسان فراق و زاری محنت دیدگان اشتیاق بشنوی، چون هر یکی از اجزای بدن به‌یکی مایل است. بنگر که جان به کدام سوی میل دارد.

منجذب شدن جان نیز به عالم ارواح و تقاضای او و میل او به‌مقرّ خود و منقطع شدن از اجزای اجسام کندهٔ پای باز روح اند

گوید ای اجزای پست و فرشیم، یعنی دم به‌دم ندای لامکانی و تقاضای روحانی بدین مرغان عرش که محبوس قفص فرش شده‌اند در می‌رسد و طایران ارواح نیز منجذب گشته، در مخاطبه اشباح می‌گویند که غربت ما از شما تلخ‌تراست، زیرا که شما اگرچه با غیر جنس خویش مقیّد گشته‌اید، امّا به‌اصل خویش که عناصراست، اقترانی دارید و دیگر آنکه در او مفارقت به قدر عزّت مطلوب است و مطلوب شما اتّصال است به آب و آتش و باد و خاک و مطلوب من اتصال به حضرت (285a) خداوند پاک؛ لاجرم ***غربت من تلخ‌تر من عرشیم،*** پس حرارت فراق و سوزش اشتیاق من بیشتر باشد. ***میل تن در سبزه و آب روان،*** همچو حیوان، ***زان بود که اصل او آمد بدان،*** اما ***میل جان اندر حیات و در حی است،*** میل جان به سوی حیات ابدیّه و ذات و صفات حی است. ***زانکه جان لامکان اصل وی است*** و همچنین ***میل جان در حکمت است و در علوم*** و معارف الهیه و حکم بالغهٔ. ***میل تن در باغ و راغ است و کروم،*** میل بدن به باغ و ثمر است و دامن کوهسار و رزها. ***میل جان اندر ترقی و شرف،*** از جهت غذای معنوی، امّا ***میل تن در کسب و اسباب علف،*** چون جان طالب شرف است. میل و عشق آن شرف هم سوی جان او را محبّت است به‌آن. ***زین یحب را و یحبّون را بدان،*** اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ مائده است، يحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ، که خدای‌تعالی ایشان را دوست دارد و ایشان خدای را دوست دارند. اگرچه حق‌تعالی فرمود، إِنَّ اللَّـهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ، اما اول خود محبت کند که بنده را به توبه و توفیق کند؛ لاجرم محبّت از طرف اوست. ***گر بگویم شرح این بیحد شود*** و بسیار گردد. ***مثنی هشتاد تا***

کاغذ شود، بلکه این کتاب مثنوی هشتد تا مجلّد گردد. ***حاصل آنکه هرکه او طالب بود*** به‌مطلوبی، ***جان مطلوبش برو غالب بود***، همچو او در اخبار داود است، یا داود ابلع ارضی انّی حبیب لمن احبّنی و جلیس لمن جالسنی و منوس لمن انس بذکری و صاحب لمن صاحبنی و مختار لمن اختارنی و مطیع لمن اطاعنی. ***آدمی حیوان نباتی و جماد***، همچنین ***هر مرادی عاشق هزلی مراد***، هر مطلوب و مراد عاشق نامرادی است؛ یعنی هر معشوق طالب عاشق خود است. ***بی مرادان بر مرادی می تنند***، عاشقان به‌معشوقان طالبند. ***وان مرادان جذب ایشان می‌کنند***، هر لحظه از این جانب پیک بر پیک است و از آن جانب لبّیک بر لبّیک. ***لیک میل عاشقان لاغر کند***، حاصل آنکه هرکه طالب باشد، عشق مطلوب بر وی غالب و تنش را لاغر و رویش را زردی حاصل بود. ***میل معشوقان خوش و خوش فر کند***، اما عشق معشوق او را خوش و فربه کند و چهرهٔ او را از آن رو وردی (286b) ***عشق معشوقان دو رخ افروخته*** و نورانی ساخته. ***عشق عاشق جمله جان او را سوخته*** که عشق نسبت با معشوق چنان کند و نسبت با عاشق چنین کند و معشوق را ناز و عاشق را نیاز صفت لازم است. ***کهربا عاشق بشکل بی نیاز***، کهربا که را عاشق است که طالب اوست در نهانی، امّا در صورت بی‌نیازی که به‌نزد او نرود و خود را معشوق مستغنی می‌نماید ناگاه به پای او آید. هر معشوق چنین است. ***گاه می کوشد در آن راه دراز***، اما گاه عاشق اوست پیدا و نهان که راه دراز پوید پیش کهربا آید. ***این رها کن عشق آن تشنه دهان***، بود به آب حیات روی سلطان. ***تافت اندر سینهٔ صدر جهان***، یعنی چون سلسلهٔ شوق از دل عاشق جان باز به حرکت آمد، شوق از دل صدر بنده نواز نیز سر زد. دریای رحمتش به جوش آمده و دلش از کمال اشتیاق به خروش. ***دود آن عشق و غم آتشکده***، مرهون است، ***رفته در مخدوم او مشفق شده***، یعنی صدر جهان چنان طالب شد که از خود بپرسیدن گرفت. ***لیک از ناموس و بوش و آب رو*** و لفظ بوش به فتح باء عربی و شین معجمه به معنی عظمت است. ***شرم می آمد که واجوید ازو*** و اگرچه خود به طلب نرفت، ***رحمتش مشتاق آن مسکین شده***، اما ***سلطنت زین لطف مانع آمده*** و نمی‌گذاشت که پیدا شود. مراد از صدر جهان پادشاه حقیقی است، جلّ جلاله‌وتعالی شانه. عَمَّا یَقُولُونَ عُلُوًّا کَبِیرًا و از بنده‌ای گریخته، بنده‌ای عاصی که از گریختن نادم گشته به عشق و محبّت به سوی او آمدن خواهد و رحمت آن رحمن مشتاق بندهٔ گناه کاراست، امّا عظمت و کبریای آن اقتضا می‌کند که بنده به درگاه او آید، امّا بنده چون یک قدم بیاید او چند قدم بیشتر آید که من تقرّب الی شبرا تقرّبت الیه ذراعا و من تقرّب الی ذراعا تقرّبت الیه باعا و من اتای یمشی اتیته هرولة. ***عقل حیران کین عجب او را کشید***، عقل در کار عاشق و معشوق حیران مانده که آیا این همه اشواق نتیجهٔ کوشش مشتاق است؟ ***یا کشش زان سو بدین جانب رسید***، یا خاصیت کشش معشوق به مرحمة و اشفاق است که او جذب کند. یعنی عقل در این حیران است که بنده اوّلا طالب حق‌تعالی (286a) شود. پس از آن از خدای‌تعالی هدایت و عنایت رسد، یا اوّلا از حق جذبه و هدایت رسد به بنده و از اهل ضلالت رهاند پس از آن بندهٔ عاصی طالب حضرت حق و اهل طاعت گردد، امّا تحقیق آن است که جذبه از جانب خدا است پس از آن طلب او از جانب ماست.

الحکایة

بزرگی در شهر قونیه جمعیّتی کرده بود که جمیع اکابر در آن جا حاضر گشته، مگر خواجه‌زاده‌ای نازنین، ارادت مولانا آورده و مرید شده بود. حسودی گفته که عجبا این مرید به خدا رسیده و خدا او را آمرزیده. حضرت مولانا فرمود که اولش آمرزید و خود به وی نمود. آنگاهش طالب ما گردانید و به سوی ما فرستاد. سنّت الهی چنان است که اوّل بنده را حق‌تعالی قبول می‌کند، آنگاه به سوی بندگانش راه دهد. چنان‌که گفته‌اند،

لولا المربی ما عرفت ربی و در خبر است الشیخ فی قومه کالنبی فی امّته و من لا شیخ له لا دین له و من لا شیخ له فشیخه الشیطان. ***ترک جلدی کن کزین ناواقفی،*** ترک چالاکی کن که این را زیرا نمی‌دانی. ***لب ببند الله اعلم بالخفی،*** رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ الله تعالی یعطی الدنیا فمن یحبّ و لمن لا یحبّ و لا یعطل الایمان الّا لمن یحب؛ لاجرم ***این سخن را بعد از این مدفون کنم*** و می‌پوشم. ***آن کشنده می‌کشد من چون کنم*** و چه چاره کنم. ***کیست آن کت می‌کشد ای معتنی،*** آن کشنده کیست که تورا می‌کشد ای اهتمام کننده. ***آنکه می‌گذاردت کین دم زنی*** و سخن گویی و روی به سوی او آری که در دست بنده اختیار جزوی است، خود فاعل نیست. خالق هر چیز حضرت باری است. این را دلیل آن است که ***صد عزیمت می‌کنی بهر سفر،*** امّا ***می‌کشاند مر تورا جای دگر،*** آن قادر مطلق. ***زان بگرداند بهر سو آن لگام*** و لجام. ***تا خبر یابد ز فارس اسب خام،*** تا بداند که بر اوست سواری کارگزار. چون بنده مطلق العنان نیست، می‌توان دانست که فاعل مطلق و قادر و قاهر هست؛ لاجرم ***اسب زیرک‌سار زان نیکو بپیست*** و خوب روش. ***کو همی داند که فارس بر وی است*** و به وی مطیع شود؛ یعنی آنکه میدانگه کار کننده حقّ است هرچه از او می‌آید برو دل می‌نهد و اضطراب نمی‌نماید. ***او دلت را برد صد سودا ببست،*** آن کس که دلت را برد ویست سوداب است. ***بی مرادت کرد و بس دل را شکست،*** تقدیر او تدبیر تورا و دل خیال اندیش تورا بشکست. ***چون شکست او بال آن رای نخست،*** چونکه (287b) او بال فکر اول را بشکست. ***چون نشد هستیّ بال اشکن درست،*** چرا نزد تو وجود بال اشکن صحیح و ثابت نشد؛ یعنی جز باری را ندانستی. ***چون قضایش حبل تدبیرت شکست،*** قطع کرد که از او نتیجه حاصل نشد. ***چون نشد بر تو قضای او درست،*** چرا بر تو قضا و قدرش راست نشد؛ یعنی چرا قضا و قدرش پیش تو ثابت نگشت و تصدیق نکردی؛ لاجرم اگر تحقیق کنی دریابی که همه گوشت‌ها نتیجهٔ یک کشتن است و همهٔ لذّتها اثر یک چشش و از حضرت امیرالمؤمنین علی رضی‌الله عنه پرسیدند که بم عرفت الله؟ یعنی خدای را به چه شناختی؟ گفت بفسخ الغرایم و انقلاب التدابیر. چون انفساخ غرایم را مشاهده کردم و انقلاب تدبیرها را معاینه دیدم دانستم که متصرّفی هست که قضا و تقدیر او بالای عزیمت و تدبیر ماست. پس بدان‌که همه طالب یک مطلوبند و جمله محکوم تجلی یک محبوب. شاخ و برگ درخت موجودات بی باد مشیّت او به حرکت نیاید. پس طلب و عشق ما از جذب حضرت اوست؛ لاجرم عاقل را می‌باید که به‌ایمان و طاعت بر خدای‌تعالی منّت نهند، بلکه از هدایت و عنایت حق داند چنان که فرمود، قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَی إِسْلامَکمْ بَلِ اللَّهُ یمُنُّ عَلَیکمْ أَنْ هَداکمْ لِلْإِیمانِ. نظم

منّت نه که خدمت سلطان همی‌کنی منّت شناس از او که به خدمت بداشتند

پس تدبیر بنده درست نیاید از آن معلوم شود که قادر مطلق و قاهر محقّق هست که تصرّف در قدرت اوست. حضرت مولانا از بهر تحقیق این معنی در این مطلب می‌فرماید

فسخ غرایم نقض‌ها جهت باخبر کردن آدمی را از آنکه مالک و قاهر اوست و گاه گاه عزم او را فسخ ناکردن و نافذ داشتن تا طبع او را بر عزم کردن دارد باز عزمش را بشکند تا تنبیه بر تنبیه است

عزم‌ها و قصدها در ماجرا، به قضا و تقدیر حق. ***گاه گاهی راست می‌آید تورا*** که بر وفق عزایم باشد. ***تا به‌طبع آن دلت نیت کند،*** بر کاری دیگر، امّا حق تعالی ***بار دیگر نیّتت را بشکند*** که عزم و نیّت تو کارگر نمی‌شود. ***ور بکلّی بی مرادت داشتی، دل شدی نومید امل کی کاشتی،*** دل نومید شدی و تخم امل نکاشتی. ***ور بکاریدی*** (287a) ***امل از عوریش،*** اگر امل را عور و عریان کردی، بلکه همیشه کار بر طبق مراد بودی، ***کی شدی پیدا برو مقهوریش،*** بنده از مقهوری خویش آگاه نشدی. ***عاقلان از بی مرادی‌های خویش،*** در عزم و نیّت. ***باخبر گشتند از مولای خویش،*** به‌موجب عرفت بفسخ العزایم و انقلاب التدابیر. ***بی مرادی شد قلاوز***

بهشت و دلیل جنت. ***خفة الجنّت شنو ای خوش سرشت***، قال رسول‌الله علیه‌السلام: خفّة الجنّة بالمکاره و خفّة النیران بالشهوات و نامرادی از جملهٔ مکارهست و آن نیز از قلاوز بهشت است. ***که مرادات همه اشکسته پاست***، غمی که درست نمی‌رود؛ یعنی همهٔ مرادات تو حاصل نمی‌شود. ***پس کسی باشد که کام او رواست***، چون کار چنین است. ***پس شدند اشکسته اش آن صادقان***، شکستهٔ مولانا شدند صادقان و عاقلان همچون عاشقان. ***لیک کو خود آن شکست عاشقان***، فرق‌ها که عاقلان به‌قضا رضا دهند به‌جبر و اضطرار را، امّا عاشقان هر کار را مراد حضرت حق دانند و به‌طیب خاطر قبول کنند. چنان‌که می‌فرماید، ***عاقلان اشکسته اش از اضطرار***، عاقلان را شکستگی از غایت اضطرار است. ***عاشقان اشکسته با صد اختیار***، عاشقان را شکستگی در عین اختیار. ***عاقلانش بندگان بندی‌اند***، عاقلان مولا بندگان منسوب بند است. ***عاشقانش سکری و قندی‌اند***، از دوست شرّ آید نعمت و عطا پندارند نه نقمت و عنا. بلکه طالب بلا و راغب عنا شوند که بلا مراد دوست باشد و صفا مراد نفس. ***ایتیا کرها مهار عاقلان***، یعنی بر او آمدن زمام ایشان، ***ایتیا طوعا مهار عاشقان***، گوییا اشارت است به‌آن آیت کریمه که درسورهٔ حم السجده است، ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ. چون حضرت‌مولانا پیش از این تنبیه کرد که کشیدن در تصرّف حق‌تعالی است و جذبهٔ بنده از آن اوست از بهر تحقیق این به‌معنی حکایت اسیران بدر آورد که خدای‌تعالی ایشان را به‌سلاسل و اغلال سوی اسلام و دارالسلام کشید.

نظر کردن پیغامبر علیه‌السلام به‌اسیران و تبسّم کردن و گفتن عجبت من قوم یجرون الی الجنّة بالسلاسل و الاغلال

دید پیغمبر یکی جوقی اسیر، در روز (288b) بدر. چون دعاء رسول‌الله علیه‌السلام مستجاب شد و ملائکه به‌مددکاری در رسیدند و کفّار بعضی اسیر شدند و ایشان را با زنجیر و گردن بندها بسته می‌گذرانیدند و رسول‌الله علیه‌السلام نظری انداخت و تبسّمی کرد. ***که همی بردند و ایشان در نفیر*** و در فریاد بودند. ***دیشدشان در بند آن آگاه شیر***، ایشان را در قید و بند دید آن شیر آگاه یعنی رسول‌الله علیه‌السلام. ***می نظر کردند در وی زیرزیر***، بر رسول‌الله علیه‌السلام نظر همی‌کردند پوشیده. ***تا همی خایید هر یک از غضب*** که از تبسّم روح افزای او خشمناک شده هریک از ایشان همی‌خایید. ***بر رسول صدق دندان‌ها و لب***. مفعول خایید دندان‌ها و لب است. ***زهره نی با آن غضب تا دم زنند*** و سخن گویند. ***زانکه در زنجیر قهر ده منند*** و در آن حال، ***می‌کشاندشان موکل سوی شهر***، با زنجیری، ***می برد از کافرستان شان به‌قهر*** و ایشان در دل خطا اندیش جهل کیش خویش می‌گفتند، ***نی فدایی می‌ستاند نی زری***، نه بدل می‌ستانند به‌مقابلهٔ خلاص اسیر نه مال. ***نی شفاعت می‌رسد از سروری***، اگرچه این رسول را، ***رحمت عالم همی‌گویند او***، به حکم وما ارسلناک الا رحمة للعالمین، این رسول را رحمت عالم گویند، اما او ***عالمی را می‌برد حلق و گلو***، همه را می‌کشد. ایشان نمی‌دانستند که خدای‌تعالی فرموده‌اند و يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ. ***با هزار انکار می‌رفتند راه*** و از روی انکار به‌خاطر هزار انکار گذرانیدند در گذرگاه. ***زیر لب طعنه زنان بر کار شاه*** و مخفی درند طعن به‌آن پادشاه دین پناه. ***چارها کردیم اینجا چاره نیست***، با غضب و قهر او هیچ گونه چاره نیست. ***خود دل این مرد کم از خاره نیست*** و دل سخت او کم از سنگ خاره نیست، اما ایشان این را نمی‌دانستند که رسول‌الله علیه‌السلام به‌حکم وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ، مسلمانان را مشفق‌تر از پدر و مادر بود، اما کافران را به‌موجب ولا تکونن للذین ظلموا، کافران را میل نه فرمود. ***تا هزاران مرد و شیر آلپ ارسلان***، ما که بسیاریم و دلیر و پهلوان. ***با دو سه عریان و سست و نیم جان***، با این اندک طائفه و عریان و ضعیف اوییم، جان داریم چاره داریم. این چنین گفتند،

زیرا اهل بدر سیصد وسیزده کس بودند و کافران اضعاف ایشان. ***این چنین درماند*** (288a) ***گیم از کژروی است،*** یعنی نمی‌دانیم که این عجز ما از کژروی ماست. ***یا ز اخترهاست یا خود جادوی است،*** یعنی از بی‌طالعی ما و طالع اوست یا از ساحری اوست که آن رسول سحر کرده‌است و بر ما غالب گشته که از فرح تبسّم می‌کند. ***بخت ما را بر درید آن بخت او*** و بر ما غالب شد دولت آن سعادتمند. ***بخت ما شد سرنگون از تخت او،*** اما ***کار او کز جادوی گر گشت زفت*** و عریض و محکم، ***جادوی کردیم ما همچون نرفت*** و چرا کارگر نشد.

تعبیر این آیت که ان تستفتحوا فقد جائکم الفتح طاعنان می‌گفتید که از ما و محمد آنکه حق است فتح و نصرتش ده و این بدان می‌گفتید تا گمان آید که شما طالب حقّید بی‌غرض انون محمد را نصرت دادیم تا صاحب حق را ببینید

این آیت کریمه در سورهٔ انفال است، إِن تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ ۖ وَإِن تَنتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَعُودُوا نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ و خطاب اهل مکّه راست بر سبیل متکم و حال چنان بود که ایشان در هنگام توجه به محاربهٔ رسول‌الله علیه‌السلام در غزو بدر دست در استار کعبه زدند و گفتند بارخدایا روی به‌قوم محمد داریم، نصرت ده از این دو لشکران را که راه یافته‌تر است و دین او فاضل‌تر و در نگاه داشتن جانب ضعیف بیشتر کوشد و در صلهٔ رحم اهتمام تمام کند و در تفریع بال و پر و حال محنت درماندگان بذل مجهول به تقدیم رساند. اگر محمد بر حق باشد او را نصرت ده و اگر ما بر حق باشیم، ما را نصرت ده و در روز جنگ نیز ابوجهل همین دعا کرد. اللهم انصر احب الفئتین الیک. چون به‌حکم وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ، نصرت نصیبهٔ محمدی شد و بر موجب قضیهٔ وَأَنَّ اللَّـهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ، هلاک و خسران قسم اهل طغیان گشت. کافران در این حال گفتند ***از بتان و از خدا درخواستیم،*** از صنم‌ها و از خدای‌تعالی ما خواستیم ***که بکن ما را اگر ناراستیم،*** لفظ کن به‌فتح کاف است. ***آنکه حق و راست است از ما و او،*** یعنی محمد علیه السلام، ***نصرتش ده نصرت او را بجو؛*** لاجرم ***این دعا بسیار کردیم و صلات،*** این چنین دعا بسیار (289b) خواندیم و نماز و سجده‌ها، ***پیش لات و پیش عزات منات،*** لات نام صنم ثقیف است و عزّی نام بت غطفان است و منات نام سنگی است که هذیل و خزاعه این را صنم گرفته بودند که ***اگر حقست او پیداش کن،*** اگر محمد علیه‌السلام حق باشد او را پیدا کن. ***گر نباشد حق زبون ماش کن،*** اما ***چونکه وا دادیم او منصور شد*** و چون نصرت او را شد. ***ما همه ظلمت بدیم او نور شد،*** می‌نماید که حق در طرف او باشد. ***این جواب ماست کانچه خواستید،*** از طرف حق این جواب ماست که می‌گوید آنچه خواستید. ***گشت پیدا که شما ناراستید*** و محمد علیه‌السلام راست است. ***باز این اندیشه را از فکر خویش،*** یعنی گاهی این معنی را از خاطر خود، ***کور می‌کردند و دفع ذکر خویش*** و نفی می‌کردند و می‌گفتند، ***کین تفکرمان هم از ادبار رست،*** این فکر ما هم از پس روی و شومی ماست. ***که صواب او شود در دل درست،*** زیرا ***خود چه شد گر غالب آمد چند بار،*** لفظ چندبار مرهون است. ***گر کسی را غالب آرد روزگار،*** اگر او یکبار بر ما غلبه کرد عجیب نیست. ***ما هم از ایّام بخت آور شدیم*** پیش از این، ***بارها بر وی مظفّر آمدیم،*** گاهی از این فکر رجوع کردندی و گفتندی اگرچه در بعض اوقات تصرّف وظیفهٔ ما بود و شکست نصیبهٔ او. ***باز گفتندی که گرچه او شکست،*** زشت و پست و غمناک نمی‌شود، بلکه او را در شکستگی خوبی و بلندی و فرح و شادی بود. ***چون شکست ما نبود آن زشت و پست،*** اگرچه این قصّه که حضرت‌مولانا تقریر می‌کند در زمان رسول‌الله علیه‌السلام واقع گشته است. چون مقصود مولانا از هر قصّه حصّه است در این قصّه نیز حصّه‌ها بیان می‌کند که مراد در این مرتبه بیان حال فقرای صابرند که در دنیا فقیرند، اما در آخرت میر که رسول‌الله علیه‌السلام فرمود: الا اخبرکم بملوک الجنة. اصحاب گفتند: آری. گفت:

کل ضعیف مستضعفا غیر ذی طریق؟. ***زانکه بخت نیک او را درشکست*** و درآن حال، ***داد صد شادی پنهان زیر دست***، زیرا او را حال چنان بود ***کو پاشکسته نمی‌مانست هیچ***، در صورت ***که نه غم بودش در آن نی پیچ پیچ***. به‌حکم المؤمن فی قلة او ذلّة او علّة که شکستگی علامت سعادت است. ***چون نشان مؤمنان مغلوبی است*** (289a) و شکستگی. ***لیک در اشکست مومن خوبی است***، چنان که ***گر تو مشک و عنبری را بشکنی***، در آن شکستگی، ***عالمی از فوج ریحان پر کنی***، عالم را از رایحهٔ طیبه پر کنی. ***ور شکستی ناگهان سرگین خر*** و نجس دیگر، ***خانه‌ها پر گند گردد سر به سر***. ***وقت واگشت حدیبیه به‌ذل***، رسول‌الله علیه‌السلام از حدیبیه به نومیدی رجوع کرد، امّا در آن حال ***دولت انا فتحنا زد دهل***، در عام حدیبیه که رسول‌الله علیه‌السلام از راه پنهانی از برای طواف بیت الله آمده بود، در راه حکایت وپای خویش که معبر به فتح بود به مسامع اصحاب رسانیده و چون امیرالمؤمنین عثمان رضی‌الله عنه را فرستاندند و اهل مکه از غایت ترس خویش رضا ندادند و رسول‌الله علیه‌السلام حدیث نصرت بالرعب بر زبان رانده بازگشتند. عبدالله بن‌ابی ابن‌سلول در میان اصحاب خویش که نفاق بودند آوازه درانداخت که خدای محمد، محمد را دشمن داشت و خواب او را دروغ بیرون آمد و فتح ظفر میسّر نشد، اما چون مراجعت کردند آثار إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا، پیدا گشت. قریط و نضیر و خیبر و فدک و قلعه‌های دیگر در آن حوالی فتح شد، تا در نظر کوردلان ظاهربین فتحی مبین نماید و اموال و غنایم نیز حاصل گشت، تا دوستان را سبب مسرّت و حاسدان را موجب ازدیاد حسرت گردد و اگر نی حبیب الله را شکستن دوست عین درستی است.

سر آنکه بی‌مراد بازگشتن رسول‌الله علیه‌السلام از حدیبیه حق تعالی لقب آن فتح کرد که انّا فتحنا که به صورت تملّق بود و به معنی فتح چنان که شکستن مسک به ظاهر شکستن است و به معنی درست کردن است مسکی او را و تکمیل فواید اوست

آمدش پیغام از دولت که رو، آمد رسول‌الله علیه‌السلام خبر از دولت سرمدیّه که برو به جانب مدینه. ***تو ز منع این ظفر غمگین مشو*** و تو از ممنوع شدن از دخول مکّه غمناک مشو، زیرا ***کاندرین خوری نقدت فتح‌ها است*** که در این خواری بالفعل فتح‌های مبین است. ***نک فلان قلعه فلان بقعه تورا است***، قلعهٔ خیبر و فدک وبقعه و قریط و نضیر تورا است. ***بنگر آخر چونکه واگردید تفت***، نظر کن عاقبت رجوع گردید به حرارت بر قریط و بر نضیر(290b) از وی چه رفت که ایشان دو قبیله بودند از یهودان در قرب مدینه، یعنی رسول‌الله علیه‌السلام فتح کرد. ***قلع‌ها هم گرد آن دو بقعه‌ها***، مرهون است، ***شد مسلّم وز غنایم نفعها***، این فتح‌ها از بهر کوری حسودان بود. ***ور نباشد آن تو بنگر کین فریق*** و اگر فتح نباشد باز بنگر این جماعت، ***پر غم و رنجند و مفتون و عشیق***، اما پرغم در رنجند و مفتون و محزون و در بحر الم غریق و عشیق. ***زهر خواری را چو شکر می‌خورند***، از او ترس رویی نباشد. ***خار غم‌ها را چو اشتر می‌چرند***، چنان که اشتر خار می‌چرد ایشان نیز خار غم را شیرین می‌خورند ***بهر عین غم نه از بهر فرج***. شادی ایشان بهر عین غم است نه از بهر آنکه پس از شدّت فرج می‌رسد. ***این تسافل پیش ایشان چون درج***، این پستی در نظر ایشان مرتبه‌هاست ***آنچنان شادند اندر قعر چاه***، همچو پادشاه ***که همی‌ترسند از تخت و کلاه*** اگرچه زیر زمین باشند زیرا ***هرکجا دلبر بود خود همنشین*** و قرین، ***فوق گردون است نه زیر زمین***، چون کسی یار حق‌تعالی باشد، بالا و پستی او را یکی است و لهذا رسول‌الله علیه‌السلام فرمود که در میان من و یونس در معراج تفاوت نیست. اگرچه من بالای هفت آسمان بودم و یونس در قعر دریا چون با حق‌تعالی بود تفاوت نیست.

تفسیر این خبر مصطفی علیه‌السلام که فرمود و لا تفضلونی علی یونس ابن متی

بعضی علما در معنی این حدیث گفتند که این گامی است صادر از رسول‌الله علیه‌السلام در مقام تواضع و هم متضمّن است بر دفع مطاعن طایفه که یونس را علیه‌السلام نسبت می‌کنند از عدم نسبت به مصابرت، اما حضرت مولانا می‌فرماید که این حدیث در مذاکرهٔ امر معراج صادر شده‌است که***گفت پیغامبر که معراج مرا***، پس یعنی حدیث آن است که ترجیح می‌کنند معراج و قرب را به حضرت حق بر معراج یونس‌بن‌متی، زیرا معراج من را ***نیست بر معراج یونس اجتبا***، برگزیدگی. ***آن من بر چرخ آن او نشیب***، اگرچه معراج من بر اوج افلاک بود معراج یونس بر حضیض آب و خاک، اما به این ترجیح نتوان کرد. ***زانکه قرب حق برون است از حساب***، الف را یا می‌باید خواند. ***قرب نی بالا و پستی رفتن است***، قرب حق(290a) همچو قرب ظاهر نیست، بلکه***قرب حق از حبس هستی رستن است*** و از زندان هستی خلاص شدن است و به حق پیوستن.

الحکایة

مجنون را گفتند: رگ زن تا در سرت آرام گیرد. مجنون از سر مستی و بیخودی گفت: روا باشد. چون فصّاد آوردند تا رگ او را بگشاید افغان کرد که های چه می‌کنی، لیلی را چه می‌ریزی. من مجنون بودم در غمگسار لیلی افتادم. در من غیر لیلی نماند. ***نیست را چه جای بالا است و زیر***، چون سرمایهٔ بعد و افتراق از حضرت احدیّت و مقام اطلاق تقید به قید هستی و گرفتاری به حسب خودپرستی است، از میان برخیزد و ظلمات شواهد و آثار بشریّت از اشعّهٔ تجلیات انوار احدیت بگریزد. ملکوت آسمان و زمین بیامیزد. ***نیست را نی زود و نی دور است و دیر***، چنان که سایه را قرب آفتاب، چون از خلعت هستی مقر است هر آینه از نسبت بالا و پستی مبرّا است؛ لاجرم فقر و نیستی باعث قرب و تقرّب باشد. ***کارگاه گنج حق در نیستی است***، کارخانهٔ خزینهٔ حق‌تعالی در عدم و فنا است. ***غرّهٔ هستی چه داند نیست چیست***، تو مغرور وجودی عدم را نمی‌دانی که چه چیز است. رسول‌الله علیه‌السلام بلال را گفت: الق الله فقیرا و لا تلقه غنیا. ***حاصل این اشکست ایشان ای کیا***، باز آن اسیران گفتند انهزام ایشان ای بزرگ، ***می نماید هیچ با اشکست ما***، مشابهت ندارد به انهزام ما. ***آنچنان شادند در ذلّ و تلف*** و در خواری و هلاک. ***همچو ما در وقت اقبال و شرف***. حال این رسول خود چنین است که ***برگ بی برگی همه اقطاع اوست*** به کسر همزه، به‌معنی تیمار و جای حاصل. ***فقر و خواریش افتخاراست و علوّست***، چنان که گفته است الفقر فخری و لهذا رسول‌الله علیه‌السلام در دعا می‌گفت، اللهم اجعل رزق آل محمد قوتا. ***آن یکی گفت ار چنان است آن ندید***، یعنی قوم قریش و رؤسای مکه در حالت اسیری و گرفتاری و مشاهدهٔ تبسّم رسول باری گاهی ادراک فرق می‌کردند و راه اعتراف می‌سپردند و گاهی عَلَمِ بی‌انصافی برمی-افراشتند و تخم ادبار در شورهٔ زمین دل می‌کاشتند که از ایشان یکی گفت: اگرچنان بودی آن بی‌نظیر، ***چون بخندید او که ما را بسته دید***، (291b) چرا خندان گشت چون ما را اسیر دید. ***چونکه او مبدل شدست و شادیش***، آخر این مصراع اول مرهون است. ***نیست زین زندان و زین آزادیش*** و اگر او را از رسوم و آیین سلطنت این زندان آباد آزاد است. مضمون بیت شرط است و این بیت آیندهٔ جزاء اوست. ***پس به‌قهر دشمنان چون شاد شد***، چرا از این فتح و ظفر خویش و گرفتاری همچو ما دشمنان بدکیش او را فرح و شادی است. ***چون از این فتح و ظفر پرباد شد***، چرا از این غالبی و مظفّری مغرور گشت. ***شاد شد جانش که بر شیران نر***، مرهون است. ***یافت آسان نصرت و دست و ظفر***. خلاصهٔ کلام ایشان این است که از آن خندان گشت که بر ما که شیران نریم به آسانی دست یافت و غالب گشت؛ لاجرم در دل او حبّ دنیا است. ***پس بدانستیم کو آزاد نیست***، از قید هستی و خودپرستی. ***جز به دنیا دلخوش و دلشاد نیست***، همچو دیگران. ***ورنه چون خندد که اهل آن جهان***، یعنی اهل آخرت، ***بر بد و نیکند مشفق مهربان***، ما اگرچه بدیم برما شفقت بایست کرد نه خنده. ***این***

بمنگیدند در زیر زبان، لفظ منگیدند ماضی است از منگیدن صوقردنمق. ***آن اسیران با هم اندر بحث آن*** و در میان خویش پنهان گفتند. ***تا موکّل نشنود بر ما جهد*** و زند. ***خود سخن در گوش آن سلطان برد،*** یعنی موکل سخن ما را به رسول‌الله علیه‌السلام می‌رساند.

آگاه شدن پیغامبر علیه‌السلام از طعن ایشان بر شماتت او

گرچه نشنید آن موکّل آن سخن، یعنی کافران اگرچه آن مقالات آهسته می‌گفتند، از موکل که بر ایشان گماشته بود، اسرار خویش می‌نهفتند، اما عالم السّر والخفیّات از مکنونات ضمایر و مستودعات سرایر ایشان رسول‌الله علیه‌السلام خبردار ساخت. اگرچه موکّل با وجود مصاحبت و قرب مسافت سخن ایشان نشنید. ***رفت در گوشی که آن بد من لدن،*** رفت به گوشی که آن از نزد حق بود. ***چنان که بوی پیراهان یوسف را ندید،*** مرهون است. ***آنکه حافظ بود یعقوبش کشید،*** یعنی بوی پیراهن یوسف را علیه‌السلام حامل او نشنید، امّا یعقوب علیه‌السلام شنید با وجود دوری که گفت إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ. ***آن شیاطین بر عنان آسمان*** و کنارهای افلاک، ***نشنوند آن سرّ لوح غیب دان*** (291a)، نمی‌شنود آن سر لوح محفوظ را که غیب دانست که به‌حکم جفّ القلم بما هو کاین الی یوم القیمة، بر وی ثابت شده‌است، اما ***آن محمد خفیه و تکیه زده،*** در خانه و جامه خواب، ***آمده سرگرد او گردان شده*** و احاطه کرده. ***او خورد حلوا که روزیش است باز،*** حلوا را آن کس خورد که رزق او مفتوح از حلوا است. ***آن نه انگشتان او باشد دراز،*** پس می‌باید دانست که گشایش کارها بستهٔ عنایت اوست و راه به مقصد بردن موقوف هدایت او. ***نجم ثاقب گشته حارس دیوران،*** پیش از ولادت رسول‌الله علیه‌السلام شیاطین استراق سمع کردندی، یعنی به آسمان رفتندی و کلام فرشتگان و خبر اهل آسمان شنیدندی، پس از او نجم ثاقب شیاطین را راننده گشت ***که بهل دزدی ز احمد سر ستان،*** چون تصرّف از آن حق‌تعالی است و نوای حلوا از عطای اوست و رزق بکوشیدن نیست بلکه به دادن وی است. ***ای دو دیده سوی دکان از پگاه،*** به ترکی ارکندن، ***هین به مسجد رو بجو رزق از آله.***

جواب گفتن رسول‌الله علیه‌السلام آن اسیران را

پس رسول آن گفتشان را فهم کرد، یعنی رسول‌الله علیه‌السلام با علام ملک علّام از اندیشهٔ ایشان خبر یافت و آن دوران را به نزدیک خود خواند. ***گفت آن خنده نبودم از نبرد،*** آن خندهٔ من از جهت جنگ و غلبه نبود و از آن جهت نیست که بعضی شما مرده شد، زیرا پیش از این در علم من ***مرده‌اند ایشان و پوسیدهٔ فنا*** که حق‌تعالی مقهوریّت ایشان و غلبهٔ من اعلام کرده بود. ***مرده کشتن نیست مردی پیش ما،*** قتل کردن میّت پهلوانی نیست نزد ما. ***خود کیند ایشان که مه گردد شکاف،*** لفظ مه گردد شکاف، مرهون است. ***چونکه من پا بفشرم اندر مصاف،*** یعنی چون من پای را بفشرم به عنایت ماه را پاره‌پاره می‌کنم ایشان را چه اعتبار که اهل زمین‌اند. ***آنگهی آزاد بودید و مکین***[۲۶۷] و در آن زمان که شما از حبس وقید آزاد و سرفراز بودید و قادر و بلندپرواز، ***مر شما را بسته می‌دیدم چنین،*** چنان که اکنون مقیّد سلاسل و بستهٔ اغلال شدید و حضرت‌مولانا پند و معرفت می‌فرماید، می‌گوید ***ای بنازیده بملک و خاندان*** و به اهل بیت و متاع. ***نزد عاقل اشتری بر ناودان*** که پایدار نمی‌شود و ناگاه می‌افتی. ***نقش تن را تا فتاد از بام طشت*** (292b) و خراب و هلاک شد. ***پیش چشمم کل آت آت گشت،*** هرچه آمد نیست آمده‌است، یعنی آنجا هر چیز را از آغاز دیده‌ام و مطویّات سرایر اعلانات ظواهر باز؛ لاجرم ***بنگرم در غوره می‌بینم عیان،*** در زمان غوره‌گی باده را می‌بینم عیان. ***بنگرم در شی نیست بینم***

---

[۲۶۷] مکین: کمین- اصل

عیان و همچنین ***بنگرم سر عالمی بینم نهان،*** در آن زمان که به‌حکم انا نبی و آدم بین الماء والطین و اول ما خلق الله روحی. پیش از خلقت آدم اسرار را مشاهده کردم. ***آدم و حوا نرسته در جهان،*** پس من ***مر شما را وقت ذرات الست*** و در ازل، ***دیده ام پابسته و منکوس و پست*** و محبوس سرنگون. ***از حدوث آسمان بی عمد*** جمع عماد، ***آنچه دانسته بدم افزون نشد*** که آنچه اول دیده‌ام اکنون بر آن شده‌اید. ***مر شما را سرنگون می دیده‌ام،*** مرهون است. ***پیش ازان کز آب و گل مالیده‌ام*** و ثابت و نامی گشته‌ام؛ یعنی پیش از آنکه قدم از سرحدّ قدم درعالم حدوث و عدم بنهادم شما را منکوس و محبوس مشاهده کرده‌ام. ***نو ندیدم تا کنم شادی بدان،*** اکنون ندیدم تا شاد شوم ازان. ***این همی دیدم در آن اقبالتان،*** حبس و قید شما دیده بودم در زمان اقبال و دولت شما. ***بستهٔ قهر خفی وآنگه چه قهر*** که نهایت این قهر لطف الهی خواهد شد که سبب اسلام و دارالسّلام و تقرّب مالک علّام نتیجهٔ این قهر است. ***قند می‌خوردید و در وی رنج زهر،*** آنچنان قند مخروج به قهراست که ***این چنین قهری پر از زهر ار عدو،*** اگر این چنین قند پر زهر را که نهایت او ایمان و بهشت و مشاهدهٔ دیداراست عدوی شما، ***خوش بنوشید چه حسد آید برو،*** خوش نوش کند. چگونه حسد آید شما را بدان دشمن که اثر آن در آن جهان پیدا شود. ***با نشاط آن زهر می‌کردید نوش*** و تلخی او را فراموش کردید. ***مرگتان خفیه گرفتی هر دو گوش.*** مرگ از بهر مرده گوش شما را گرفتی ***من نمی کردم غزا از بهر آن،*** من را غزا با شما از بهر آن نیست. ***تا ظفر یابم فرو گیرم جهان*** و دنیا را مسخّر گردانم، زیرا ***کین جهان جیفه است و مردار و رخیص*** و ارزان و بی‌قدر؛ لاجرم به‌مردار طبیعت سکان است. ***بر چنین مردار چون باشم حریص*** که فرمودهٔ من است الدّنیا جیفة و طالبها کلاب. ***سگ نیم تا پرچم مرده کنم،*** سگ نیستم تا کاکل لاشه بگیرم. ***عیسی ام آیم که*** (292a) ***تا زندش کنم،*** لاجرم مقصود من حیات بخشیدن است به زندگان مرده دل. ***زان همی کردم صفوف جنگ جنگ*** و شکاف. ***تا رهانم مر شما را از هلاک،*** از هلاک ابدی که عذاب آخرت است. ***زان همی برم گلوهای بشر*** به تیغ و تبر، ***تا مرا باشد که کرّ و فر حشر،*** تا من را قوت و رونق و لشکر باشد. بلکه ***زان همی برم گلویی چند تا،*** یعنی بلکه از بهر آن همی برّم گلوهایی چند تا ***زان گلوها عالمی یابد رها*** و خلاص شود از شر ایشان. لاجرم اهل الله همچو باغبانند. شاخ خشک و مضرّ را ببرند و تر و مثمر را بپرورند. پس نتیجهٔ غزای ما از بهر رهانیدن شما است از عذاب حق‌تعالی ***که شما پروانه وار از جهل خویش*** و از نادانی آخر کار، ***پیش آتش می‌کنید این جمله کیش،*** تا پر و بال قابلیّت و اصل ذات و فطرت شما سوخته شود بلکه خود را به دوزخ می‌اندازید. ***من همی‌رانم شما را همچو مست*** و منع می‌کنم شما را همچو متکیّف ***از درافتادن در آتش با دو دست،*** قید مصراع اوّل است. بدین بیت اشارت است به مضمون آن حدیث شریف که فرموده است، انّما مثلی و مثلکم کرجل استوقد نارا فجعلت الدّواب و الفرش یقص فیه و اتا آخذ بحجزکم و انتم تقمحون. ***آنکه خود را فتح‌ها پنداشتید*** که به اهل اسلام جنک کردیم، ***تخم منحوسی خود می‌کاشتید،*** تخم بدبختی خود را کاشتید. ***یکدیگر را جد جد می‌خواندید*** سعی و رغبت خواندید. ***سوی اژدرها فرس می‌راندید*** و خود را در مهلکه انداختید. ***قهر می‌کردید اندر عین قهر،*** و غضب کردید، اما در عین قهر خویش، ***خود شما مقهور قهر شیر دهر،*** لاجرم به حسب ظاهر دربارهٔ ما قهر و غضب می‌کردید و از سر سبحان من اسبقت رحمته فی شدّة قهرة لاولیائه، جاهل و در حق خویش لطف می‌دید و از حقیقت سبحان من اشتدت نقمته فی سعة رحمته لاعدائه، ذاهل تورا ضربت تیغ دوست الم است و مرا جراحت او عین راحت و مرهم.

بیان آنکه طاغی در عین قاهری مقهوراست و در عین منصوری ماسور

دزد قهر خواجه کرد و زر کشید، یعنی قاهری اهل طغیان و منصوری ارباب عدوان بدان ماند که دزدی آمد که مال خواجه را (293b) ببرد. خواجه واقف پشت دزد از خواجه نگریخت و به مخاصمت با او درآویخت و زر را از دست خواجه کشید. ***او بدان مشغول خود والی رسید،*** آن دزد در آن حال بود که والی و شحنهٔ ولایت در رسید و از روی سیاست سر دزد را ببرید. ***گر ز خواجه آن زمان بگریختی،*** آن دزد ***کی برو والی حشر انگیختی،*** کی بر آن دزد والی لشکر انگیختی و عسان وی را گرفتی؛ لاجرم ***قاهری دزد مقهوریش بود***، اگر حالا قاهر نمود، اما مادام مقهور بود ***زانکه قهر او سر او را ربود*** که او را کشتند. ***غالبی بر خواجه دام او شود***، غالب شدن دزد بر خواجه بند و دام او شود. ***تا رسد والی و بستاند قود*** و قصاص کند. حضرت‌مولانا بدین تقریب ظالمان را پند می‌دهد که می‌گوید، ***ای که تو بر خلق چیره گشته‌ای*** و غالب شده‌ای، ***در نبرد غالبی آغشته‌ای.*** در جنگ و غلبه مخروج گشته‌ای و مستغرق شده و سرگشته؛ لاجرم از تصاریف قضا برو چیره شده‌ای در غلبهٔ خویش و انهزام درویش از استدراج. اندیشه کن و از عقب منهزم عنان بازکشیدن پیشه. ***آن به‌قاصد منهزم کردستشان،*** آن والی حقیقی قصدا منهزم کرده‌است خلق و درویشان. ***تا تورا در حلقه می‌آرد کشان*** و تورا می‌آوریدم. ***هین عنان درکش پی این منهزم،*** عنان ظلم و تعدّی درکش در عقب این مظلوم و منهزم، زیرا ***در مران تا تو نگردی منحزم***، اسب ظلم را زود مران تا تو نیز به زنجیر آتش گرفتار نشوی در روز جزا، زیرا بسا انهزام که عدو ورا دلیر می‌سازد و در کمین گاهی به‌ورطهٔ بلاش اندازد. ***چون کشانیدت بدین شیوه به‌دام،*** چون به ظلم تو به دیگران آورد تورا به دام قهر، ***حمله بینی بعد از آن اندر زحام،*** حملهٔ زیانیان بینی در عرصهٔ روز قیام. پس عاقل آن است که به نور بصیرت از اوّل آخر را بیند و به ظفر و انهزام صوری شاد و غمگین نشود. در اخبار وارد است ساق اعداء الله الی النار یسوّد وجوههم و نزرق اعنیهم و یختهم افواههم و اذا انتهوا الی ابوابها استقبلهم الزبانیه بالاغلال فتلک سلسلة توضع فی فمه و یخرج من دبره و یغل یده الیسری الی عنقه و یدخل یده الیمنی فی قواده و ینزع من بین کتفیه و یشدّه بالسلاسل و یقرن کل آدمی (293a) مع الشیطان فی سلسلة و یصحب علی وجهه و یضربه الملائکة به مقامع من حدید کلما ارادوا ان یخرجوا منها عمّ اعبدوا فیها و قیل لهم ذوقوا العذاب الحریق کما قال الله تعالی، كُلَّمَا أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ؛ لاجرم ***عقل از این غالب شدن کی گشت شاد،*** یعنی عاقل در این غلبه شاد نمی‌شود. ***چون در این غالب شدن دید او فساد*** که ظالمان را عذاب آخرت است. ***تیزچشم آمد خرد بینای پیش،*** تیزچشم آن عقل و عاقل است که بینای پیش است ***که خدایش سرمه کرد از کحل خویش*** که در او کحل طالب النور کشید. ***گفت پیغامبر که هستند از فنون*** به‌حکم اهل الجنّة بله، ***اهل جنت در خصومت‌ها زبون،*** یعنی اهل جنت در دنیا از فنون کلام در خصومات و دعاوی مغلوبند؛ یعنی اکثر ایشان چنین است ***از کمال جزم و سوء الظّن خویش،*** از کمال احتیاط و سوءالظن به خود و ترسیدن از ظلم و ستاندن حق غیر. ***نی ز نقص و بد دلی و ضعف کیش*** و نه ز ترسناکی و ***در فره دادن شنیده در کمون،*** در زیاده دادن شنیده‌است آن اهل جنّت. ***حکمت لولا رجال مؤمنون،*** اشارت است به‌آن آیت کریمه که در سورهٔ فتح است و وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَن تَطَئُوهُمْ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ و اگر نبود مردان و زنان گرویده در مکّه که شما ایشان را ندانسته‌اید که گمان ایمان کردند. لفظ ان تطوهم بدل است از رجال اگر نه آن بودی که آن مؤمنان هستند و نه آن بودی که شما ایشان را دراثنای قتال هلاک می ساختید پس میرسد شما را از جهت هلاک ایشان مکروهی وغمی به قتل مومنان ولفظ به غیر علم متعلق بان تطوهم است، خلاصه معنی این است مردان و زنان گردیده‌ای وهلاک کردن شما نبودی ایشان را خدا و دست شما از قتل اهل مکّه منع نکردی.

دست کوتاهی ز کفّار لعین و مسلمان را دست بازداشتن از قتل کافران، ***فرض شد بهر خلاص مؤمنین*** که ایشان مخلوطند در میان مشرکان. ***قصّهٔ عهد حدیبیه بخوان***، یعنی سورهٔ فتح را بخوان که آن قصّه بیان کند. آورده‌اند که وقتی رسول‌الله علیه‌السلام (294b) در حدیبیّه بود هشتاد تن از اهل مکّه به‌هنگام نماز صبح از جبل تنعیم فروتاختند و شبیخون آورده‌بودند تا صحابه را به‌قتل رسانند. یاران رسول غلبه کرده ایشان را بگرفتند و آن حضرت ایشان را آزاد کرد. آیت نازل شد که ***گفت ایدیکم تمامت زان بدان،*** این آیت را بخوان که وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ. چون این آیت را بخوانی جواب لولا را بدین قرینه بدانی که لما کفّ ایدیکم عنهم است. چنان که اهل تفسیر گفته‌اند والمعنی لولا کراهة ان تهلکوا ناسا مؤمنین بین اظهر الکافرین جاهلین بهم فیصیبکم باهلاکهم مکروه لما کفّ ایدیکم عنهم. یعنی اهل جنّت در دعوی زبون باشند از بهر آنکه می‌ترسند که حقّ غیر را بگیرند و دیگر آنکه ***نیز اندر غالبی هم خویش را،*** مرهون است. ***دید او مغلوب دام کبریا،*** خود را در غالب شدن مغلوب دام کبریا می‌بیند. ***زان نمی‌خندم من از زنجیرتان،*** لاجرم ای صنادید قریش من از بستن شما به زنجیر نمی‌خندم. ***که بگردم ناگهان شبگیرتان*** که شما را کردم من شبگیر و از سر زنجیر ناگهان، بلکه ***زان همی خندم که با زنجیر و غل،*** خنده و شادی من از آن است که شما را با سلاسل و اغلال، ***می‌کشمتان سوی سروستان و گل***، می‌کشم شما را به سوی بهشت عدن و نعیم بی‌زوال. ***ای عجب کز آتش بی زینهار،*** راستی عجب قومید که از دوزخ بی‌امان، ***بسته می‌آریم تان تا سبزه زار،*** مقیّد به اغلال و زنجیر می‌آریم شما را به جانب بهشت و گلزار. ***از سوی دوزخ به زنجیر گران*** و ثقیل. ***می کشمتان تا بهشت جاودان*** و همچنین ***هر مقلّد را در این ره نیک و بد***، مقلّدان را در این راه آله، ***همچنان بسته به حضرت می‌کشد*** بسته سلاسل و اغلال به حضرت حق می‌کشد؛ یعنی مقلّدان حضرت حق را بالذّات نمی‌پرستند؛ لاجرم وصف بهشت و دوزخ می‌شنوند و از رجاء بهشت و بیم دوزخ حضرت حق را عبادت کنند. بدین بهانه به حضرت می‌رسند. ***جمله در زنجیر بیم و ابتلا*** و تکلّف، ***می‌روند از ره به غیر اولیا***، یعنی اولیا به تکلّف نمی‌روند. می‌کشند این را را پیکاروار، چنان که اسیران را می‌کشند. ***جز کسانی واقف اسرار کار***، اما آنانکه واقف اسرارند به رغبت می‌روند پس ابتداء حال (294a) سلوک تکلّف و زوراست و انتهاء او رغبت و لذّت. ***جهد کن تا نور تو رخشان شود*** و تابان گردد. ***تا سلوک و خدمتت آسان شود***. تا از درجهٔ تقلید به مرتبهٔ تحقیق رسی. ***کودکان را می‌بری مکتب بزور***، یعنی طفل را در ابتدا بزجر و جفا و به طمع نان و حلوا به مکتب می‌برند. ***زانکه هست او از فواید چشم کور***، تا به غایتی که از حقایق علوم واقف گردد. ***چون شود واقف به مکتب می‌رود***، رغبت می‌کند که تا که ***جانش از رفتن شکفته می‌شود*** ،همچو غنچهٔ گل گشاده گردد. ***می‌رود کودک به مکتب پیچ پیچ*** و به تکلیف. ***چون ندید او مزد کار خویش هیچ*** و از علم بهره نیافت و اجرت عمل ندید. ***چون کند در کیسه دانگی دست مزد،*** اجرت را قبض کند. ***آنگهان بی‌خواب گردد شب چو دزد***، یعنی چون کودک از علم و معرفت بهره یابد شب و روز قرار و آرام نگیرد و خواب را بر دیدهٔ خویش حرام سازد. ***جهد کن تا مزد طاعت در رسد*** ای سالک. ***بر مطیهان آنگهت آید حسد،*** بر کاملان دین غبطه می‌بری و سعی کن که به درجهٔ ایشان رسی. ***ائتیا کرها مقلّد گشته را،*** در حق مقلّد این سخن مقول است. ***ائتیا طوعا صفا بسرشته را*** و این سخن در حق محقق باشند. ***این محبّ حق ز بهر علتی،*** مقلّد را دوستی حق از عوض و غرض است ***و آن دگر را بی غرض خود خلّتی*** و محقق را بی‌غرض است و گفته‌اند هرکه حق را از بیم دوزخ یا از رجاء بهشت پرستد او نفس خود را پرستد. شعر

پشت این مشت مقلّد کی خمیدی در رکوع گرنه در جنّت امید قلیه و حلواستی

و امثال این مقلّد طفل شیرخوار است. ***این محب را دایه لیک از بهر شیر***، این مقلّد دایه را دوست می‌دارد، همچو طفل از بهر شیر. ***وآن دگر دل داده بهر این ستیر***، فعیل به معنی مفعول است؛ یعنی طاعت الهی و اطاعت امر پادشاهی از برای دریافتن مزد عمل و به واسطهٔ کاشتن تخم امل به حقیقت بندگی نیست. مزدوری است و مزدوری از خواجه دوری است، زیرا که حقیقت محبّت از سر حظوظ خویش برخواستن است و خلوت خانهٔ دل را خاص از برای دوست آراستن. طفل نیز اگرچه دایه را دوست می‌دارد، اما چون تخم تمنای شیر خوردن در دل می‌کارد اسم عاشقی را سزاوار نباشد. ***غیر شیر*** (295b) ***اورا از او آگاه نی*** که شیر را دوست می‌دارد. ***طفل را از حسن او آگاه نی***، یعنی از محبتی که عاشق دایه راست طفل را از آن خبر نباشد نه ذات دایه را، لاجرم عاشق عاقل را محبّت به ذات است و طفل را به غیر حال کودک این است. امّا کسی که عاقل و بالغ باشد او حسن دایه را داند و آن را عاشق شود. چنان که می‌فرماید، ***وآن دگر خود عاشق دایه بود***، لاجرم ***بی غرض در عشق یک رایه بود***، یکدل باشد. پس از این نتیجه و تمثیل را بیان کند. ***پس محبّ حق به امید و به ترس***، یعنی به امید بهشت و بیم دوزخ. ***دفتر تقلید می‌خواند به درس*** که پرسید او از بهر حق نیست محقق را تقلید می‌کند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، نعوذ بالله من خشوع النفاق؛ یعنی جوارح خاشع باشند نه دل. ***وان محبّ حق ز بهر حق کجاست*** که به غایت کم شود. ***که ز اغراض و ز علّت‌ها جداست. گر چنین و گر چنان چون طالب است***، یعنی خواه محقق باشد خواه مقلّد چون طالب حق‌تعالی است، ***جذب حق او را سوی حق جاذب است***؛ لاجرم ***گر محب حق بود لغیره***، اگر عاشق باشد از بهر غیر. ***کی ینال دایما من خیره***، تا برسد دایما به احسان حق که بهشت و نعیم مقیم یابد. ***یا محبّ حق بود لعینه***، اگر عاشق باشد لذاته لا لغیره. ***لا سواه خائفا من بینه*** که از فراق ذات او بترسد. این دو بیت مرهون است. ***هر دو را این جست و جوها زان سری است***، محقق و مقلّد را طلب و رجا از کشتن حق تو است. ***این گرفتاری دل زان دلبری است***، لاجرم محبّت سلسله است متّصل از محبوب به محبّ. عاقبت محب را ضایع نگذارد و کشان کشان به جانب محبوب باز آرد.

جذب معشوق عاشق را من حیث لا یعلمه العاشق و لایرجوه و لا یخطر بباله و لایظهر من ذلک الجذب اثر فی العاشق الا الخوف الممزج بالیاس مع دوام الطلب

آمدیم اینجا که آن صدر جهان، در دل آن شاه. ***گر نبودی جذب آن عاشق نهان***، اگر آن وکیل عاشق را شاه به خود کشیدن نبودی ***ناشکیبا کی بدی او از فراق*** بی‌صبر و طاقت نشدی. آن وکیل عاشق از فرقت شاه ***کی دوان باز آمدی سوی وثاق*** و به سوی خانهٔ شاه. چون سمع مبارک صدر جهان رسید که عاشق بیچاره رسید فی الحال بهزار شوق به سوی خانه دود تا عاشق (295a) خود را به ملاقات بنوازد و به حال آن شکسته از سر مرحمت بپردازد. لاجرم عشق چنان که در عاشق تصرّف کند در معشوق نیز متصرّف است. فرق همان این است که ***میل معشوقان نهان است و ستیر*** که میل مستوراست. ***میل عاشق با دو صد طبل و نفیر***، بلکه عشق محبّ نتیجهٔ عشق محبوب است و طلبکاری طالب اثری از آثار طلب مطلوب. ***یک حکایت هست اینجا زاعتبار***، گفتن را سزاوار. ***لیک عاجز شد بخاری ز انتظار***، آن حکایت که در اینجا گفتی بود خلاصهٔ او. این است قال‌الله تعالی، یا داود انّ عبادی یشتاقون الیّ و انّی اشدّ شوقا منهم الیهم. تفصیلش ترک کردیم اقتداء به مولانا لانه قال، ***ترک آن کردیم کو در جست و جوست*** و در طلب مشاهدهٔ دو است. ***تا که پیش از مرگ بیند روی دوست***، چون روی او را بیند. ***تا رهد از مرگ و تا یابد نجات*** و خلاص یابد از مردن. ***زانکه دید دوست است آب حیات*** که دیدن دوست در دنیا و مشاهدهٔ حق‌تعالی حیات ابدیّه است در عقبی. ***هرکه دید او نباشد دفع مرگ***، هرکه نظر او دافع مرگ نباشد آنچنان کس. ***دوست نبود که نه میوستش نه برگ***، در حقیقت دوست نیست، زیرا او را نه

میوه هست نه برگ. ***کار آن کارست ای مشتاق مست*** و ای عاشق صادق، ***که اندران کار ار رسد مرگت خوش است***، یعنی عمل و طاعت چنان باید که در دنیا مشاهدهٔ حق‌تعالی کنی تا به حدی که اشتیاق تلاقی چنان باید که تن خود را میان حق‌تعالی و خویش حجاب و پرده بینی و این پرده را دیدن خواهی که به‌حکم من احبّ لقاءالله تعالی احب الله لقائه. تو به وی مشتاق و او به تو مشتاق شود که إِنَّ اللَّـهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ. ***شد نشان صدق و ایمان ای جوان*** که قاعدهٔ صحیحه است. ***آنکه آید خوش تورا مرگ اندرآن***، اما ***گر نشد ایمان تو ای جان چنین*** که گفتم. ***نیست کامل رو بجو اتمام دین***، آن ایمان کامل نیست برو بجو کامل کردن دین؛ یعنی احوال و اعمال تو آنچنان باید که در آن حال بمردن رضا دهی. اگر بدین مرتبه رسیده باشی، ایمان تو به درجهٔ کمال رسیده‌است و اگر در حال باشی که از مردن در آن حال و اعمال بترسی، ایمان تو به مرتبهٔ کمال نرسیده است. چنان که ***هرکه اندر کار تو شد مرگ دوست*** و از تو جان دریغ ندارد. (296b) ***بر دل تو بی‌کراهت دوست اوست***، در حقیقت. ***چون کراهت رفت آن خود مرگ نیست***، اگرچه ***صور مرگ است و نقلان کردنی است***، به‌موجب المؤمنون لا یموتون بل ینقلون من دارالفناء الی دارالبقاء، انتقال است. ***چون کراهت رفت مردم نفع شد*** نه ضرر، ***پس درست آید که مردن دفع شد*** که آن مردن نیست؛ لاجرم آن کس در ضمن من کره لقاء الله کره الله لقائه، مندرج نشود ***دوست حق است و کسی کش گفت او***، دوست حق‌تعالی است آن کس که باشد سخن او این سخن ***که توی آن من و من آن تو***، در اخبار وارد است کن لی متآنا و من سئوالی مستوحشا، پس از این ای مستمع قصّه ***گوش دار اکنون که عاشق می‌رسد***، آن وکیل صدر جهان. ***بسته عشق او را به حل من مسد*** که جذبة من جذبات الرحمن توازی عمل الثقلین.

رسیدن بخاری عاشق در بندگی صدر جهان

چون بدید او چهرهٔ روی جهان، یعنی آن سوختهٔ آتش آتش فراق و محنت اندودهٔ درد اشتیاق به‌آستان صدر جهان رسید و روی مبارک او را دید. ***گوییا پریدش از تن مرغ جان***، گوییا مرغ جانش از قفص تن بپرید. حصّهٔ قصّه در این مرتبه این است که چون کسی خود را در حضور حق بیند یا سالک وصول الی‌الله یابد تجلی الهی پیدا گردد و بی‌خود شود. ***همچو چوب خشک افتاد آن تنش***، بی‌عقل گشت و بر زمین افتاد. ***وسرد شد از فرق سر تا ناخنش***، از فرق سر تا به ناخن تن او سرد و بارد گشت همچو مرده. ***هرچه کردند از بخور و از گلاب***، هرچه بخور بر بالای او می‌پختند و گلاب در روی او ریختند تا به خود آید، ***می‌نجنبید و نیامد در خطاب***، آن بیچارهٔ دل ریش به حال خویش نیامد. ***شاه چون دید آن مزعفر روی او***، از کمال شفقت و مرحمت، ***پس فرود آمد ز مرکب سوی او***، از وثاق که برو راکب بود به‌حکم من تقرّب الی شبرا تقربت الیه ذراعا و من تقرّبت الیّ ذراعا تقرّبت الیه باعا و من اتانی مشیا اتیته هرولة. ***گفت عاشق دوست می‌جوید بتفت***، به حرارت و شوق. ***چونکه معشوق آمد آن عاشق برفت***، زیرا قطره را با تلاطم امواج عمّان خودپرستی نماند و سایه را با وجود آشفتهٔ خورشید رخشان هستی؛ (296a) لاجرم محب به محبوب رسید. طالب روی مطلوب دید. قاصد به مقصود پیوست. شاهد به مشهود بنشست. طلب تمام شد، قلق و اضطراب آرام یافت. ***عاشق حقّی و حق آن است کو***، لفظ کو در اینجا مرکّب است اصل او که اوست. ***چون بیاید نبود از تو تای مو***، لاجرم عاشق و اصل را در آن مجلس انس و مقام قدس از جام مالامال چندان شراب جمال حضرت ذوالجلال ریزند که آن شراب ما حی رسوم و آداب و کاشف حجاب و رافع نقاب از وجه باقی حضرت ربّ‌الارباب است. ***صد چو تو فانی‌ست پیش آن نظر***، اگرچه پیش او آیی فانی شوی، اما پس از آن باقی گردی ولیکن نمی‌آیی. ***عاشقی بر نفی خود خواجه مگر***، اگر تو نیز سالک عاشقی و طالب صادقی وجود مجازی تو معدوم و فانی اثبات صوری تو مسلوب و

منفی می شود. ***سایه‌ای و عاشقی بر آفتاب***، همچو سایهٔ ظلماتی و عاشق آفتابی. ***شمس آید سایه لا گردد شتاب***، چون آفتاب به جای سایه آید سایه محو گردد و مقصود از فنای بنده معدوم شدن او نیست بلکه مراد اضمحلال صفات بشریّت و ظهور صفات الهیه است.

داد خواستن پشّه از باد به حضرت سلیمان علیه‌السلام

پشه آمد از حدیقه و از گیاه و از بوستان و چراگاه، ***وز سلیمان گشت پشّه دادخواه*** و گفت ***ای سلیمان معدلت می گستری*** و تمهید بساط عدل می‌کنی، ***بر شیاطین آدمی و دیو پری*** و بر همه غالبی. ***مرغ و ماهی در پناه عدل توست***، جمله را نگاه می‌داری به‌عدل. ***کیست آن گم گشته کت فضلت نجست***، کیست آن گم شده که فضل تو او را بخشنده. ***داد ده ما را که پس زاریم ما***، عدل کنم زمرهٔ پشه را که بس زارندهٔ، ***بی نصیب از باغ و گلزاریم ما*** و این مشکل ما را حل کن که ***مشکلات هر ضعیفی از تو حل*** و گشاده، ***پشه باشد در ضعیفی خود مثل***، پشهٔ بیچاره خود در عالم به ضعیفی مثل گشته. ***شهره ما در ضعف و اشکسته پری***، ما مشهوریم در ضعف و شکسته پری. ***شهره تو در لطف و مسکین پروری***، تو در کرم و عدل و مسکین پروری مشهوری. ***ای تو در اطباق قدرت منتهی***، ای که تو در طبقات و مراتب قدرت به نهایت رسیده‌ای که کمال قدرت داری. ***منتهی ما در کمی و بی رهی***، ما نیز در نقصان و بی‌رهی (297b) به نهایت رسیده‌ایم. ***داد ده ما را از این غم کن جدا*** که جز به سوی تو راه گریز نداریم. ***دست گیر ای دوست تو دست خدا***، قدرت تو قدرت حق‌تعالی است. چون پشه تظلّم شکایت نمود، ***پس سلیمان گفت ای انصاف جو*** و دادخواه، ***داد و انصاف از که میجویی بگو***، تا داد کنم. ***کیست آن ظالم که از باد و بروت***، آن ظالم کیست که از باد غرور و خودبینی، ***ظلم کردست و خراشیدست روت***، رویت خراشید. ***ای عجب در عهد ما ظالم کجاست***، در زمان معدلت ما انصاف ما ظالم کجاست. ***کو نه اندر حبس و در زنجیر ماست***، که او در حبس و قید ما نباشد. حصّهٔ قصّه در این مرتبه این است که در عرصهٔ عرصات به‌حکم لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّـهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ و به‌موجب وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِّلَّـهِ ، فرمان از آن اوست. ***چونکه ما زادیم ظلم آن روز مرد***، آن روزی که ما زادیم ظلم دران روز بمرد. ***پس بعهد ما که ظلمی پیش برد***، پس در زمان ما که باشد که ظلم کند. چنان‌که ***چون برآمد نور ظلمت نیست شد***، چون نور موجود و پیدا شد تاریکی معدوم و ناهویدا گشت. ***ظلم را ظلمت بود اصل و عضد***، مادر ظلم ظلمت است و قوّت بازوی او ازاو. ***یک شیاطین کسب و خدمت می‌کنند***، یعنی بعض شیاطین را در خدمت داشته‌ایم که ظلم کردن را فرصت نمی‌یابند. ***دیگران بسته با صفادند و بند***، باقی شیاطین مقیّدند به بندها. ***اصل ظلم ظالمان از دیو بود*** که ظالمان به اغواء شیاطین ظلم می‌کنند. دیو در بند است استم چون نمود. ظلم چگونه پیدا گشت. ***ملک زان دادست ما را کن فکان***، سلطنت را از آن داد ما را حق‌تعالی که وصف اوست إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ. ***تا ننالد خلق سوی آسمان*** و همچنان ***تا به بالا برنیاید دود و آه*** دلها، ***تا نگردد مضطرب چرخ و سها*** از دود مظلومان. ***تا نگردد عرش از نالهٔ یتیم*** در این اشارت است که آه و نالهٔ مظلومان در عرش آسمان اثر کند. ***تا نگردد از ستم جانی سقیم*** و نشود یک جان از ظلم ظالمان بیمار. ***زان نهادیم از ممالک مذهبی***، از آن نهادیم در عالم سنتی و شریعتی و آداب طریقتی. ***تا نیاید در فلک‌ها یار ربی***، از دهان مظلومان فریاد یارب نیاید برآسمان. ***منگر ای‌مظلوم سوی آسمان***، زیرا ***که آسمانی شاه داری در زمان***، پادشاهی داری که منسوب (297a) آسمان است که در زمان ما سلطان سلیمان است. ***گفت پشه داد من از دست باد***، از باد و هوا کنم پیش تو فریاد. ***کو دو دست ظلم بر ما در گشاد***، در بعض نسخ به جای گشاد نهاد است. ***ما ز ظلم او به تنگی***

اندریم و در مضایقه‌ایم. ***با لب بسته از او خون میخوریم***، چون سلیمان علیه‌السلام دانست که خصم پشّه باد است.

امر کردن سلیمان پشهٔ متظلّم را به احضار خصم به دیوان حکم

پس سلیمان گفت ای باد دوی و خوب آواز، ***امر حق باید که از جان بشنوی*** و مطیع فرمان شوی. ***حق به من گفتست هان ای دادور***، حاکم و عدل گستر. ***مشنو از خصمی تو بی خصمی دگر***، از یک خصم دعوی مشنو چون حاضر نباشد خصم آخر. ***تا نیاید هر دو خصم اندر حضور***، پیش حاکم. ***حق نیاید پیش حاکم در ظهور***؛ لاجرم ***خصم تنها که برآرد صد نفیر*** و ناله، ***هان و هان بی خصم قول او مگیر*** و قبول مکن. پس به‌حکم لا تقض علی احد الخصمین حتی یحضر الاخر، ***من نیارم روز فرمان تافتن***، من نمی‌توانم رو را از فرمان الهی گردانیدن. ***خصم خود را رو بیاور سوی من***، چون پشّه سخن سلیمان علیه‌السلام را شنید، ***گفت قول توست برهان و درست*** و صحیح. ***خصم من بادست و او در حکم توست***، پس آمدن خصم من موقوف بر فرمان تو است. ***بانگ زد آن شه که ای باد صبا***، سلیمان علیه‌السلام ندا کرد به باد. ***پشّه افغان کرد از ظلمت بیا*** به نظر ما. ***هین مقابل شو به خصمت روبرو***، مفعول بگو پاسخ است. ***پاسخش گو و بگو دفع عدو*** و جواب خصم بگو و دفع عدو کن. ***باد چون بشنید آمد تیز تیز***، چون فرمان سلیمانبه باد رسید زود زود، ***پشّه بگرفت آن زمان راه گریز***، چون گریختن او را سلیمان دید. ***پس سلیمان گفت ای پشّه کجا***، می‌گریزی. ***باش تا من هردو رانم من قضا*** و حکم. ***گفت ای شه مرگ من از بود اوست*** و عدم من از وجود او. ***خود سیاه این روز من از دود اوست***، روز روشن عیش من سیاه از دود. ***او چو آید من کجا یابم قرار***، زیرا ***کو برآرد از نهاد من دمار***.، انتقام. ***همچنین جویای درگاه خدا*** و طلب بقا اندر بقا است قرب مولی. ***چون خدا آید شود جوینده لا*** و می‌پذیرد فنا. ***گرچه آن وصلت بقا اندر بقا است***، یعنی اگرچه وصول به حضرت حق بی (298b) اتصال و انفصال واسطهٔ بقا در بقاست. ***لیک اول آن بقا اندر فن است***، در سطوت اول سالک را مورث فناست که نفسانیّت او می‌رود تخلّق به اخلاق الهیه می‌کند. مثال این آن است که چون مس به کیمیا می‌رسد مسّی او می‌رود زر می‌شود، ***سایهایی که بود جویای نور*** و طالب روشنی، ***نیست گردد چون کند نورش ظهور***، تا ظلمت سایهٔ وجود از میان برنخیزد هستی او با نور هستی آفتاب نیامیزد. ***عقل کی ماند چو باشد سرده او***، چون بنده از خودی خود خالی و به اخلاق الهی مالی باشد عقل باقی نماند. چون خدای تو حاکم و مدبّر گردد ***کل شیء هالک الّا وجهه***. این آیت کریمه که در آخر سورهٔ قصص است ***هالک آید پیش وجهش هست و نیست***، هم موجود شود به صفات حق هم معدوم گردد از صفات بشریّت ***هستی اندر نیستی خود طرفه ایست***، چنان که مس هست یعنی ذات او باقی و هم نیست یعنی صفات او فانی. چنان‌که گفته‌اند، شعر

فانی ز خود و به دوست باقی این طرفه که نیستند و هستند

اندرین محضر خردها شد ز دست و در این مجلس‌ها عقل‌ها از دست رفت. ***چون قلم اینجا رسیده شد شکست*** که این مرتبه به تحریر قلم و تقریر زبان معلوم نشود. تا سالک بدینجا نرسد نمی‌فهمد؛ لاجرم هرگاه که مخلوقی بنامخلوقی قایم گردد آن مخلوق در آن نامخلوق متلاشی شود، امکان از صدمت وجوب برخیزد و حدوث از سطوت قدیم بگریزد. هشیاری با مستی نیاید. نیستی را اجتماع با هستی نشاید.

نواختن معشوق عاشق بیهوش را تا به هوش بازآید

می‌کشید از بیهوشی اش در بیان، یعنی صدر جهان عاشق ناتوان را بدان کیفیّت مشاهده کرد روی به سوی آسمان کرد. می‌کشید از بیهوشی او را در سخن و بیان. ***اندک اندک از کرم صدر جهان***. فاعل می‌کشید صدر

جهان است. ***بانگ زد در گوش او شه ای گدا*** و فقیر، ***زر نثار آوردمت دامن گشا***؛ لاجرم حق‌تعالی بندگان مستغرق دریای حیرت و ملازمان بیهوش حضرت را چنین فرماید که خزاین رحمت بر تو گشادم، غافل مشو. ***جان تو کاندر فراقم می طپید*** و مضطرب گشت. ***چونکه زنهارش رسیدم چون رمید*** (298a) چون به امان او رسیدم چرا رمید؟ چون بنده و عاصی و دور به درگاه غفور آید حضرتش مقبول دارد و به زبان حال و الهام چنین فرماید. ***ای بدیده در فراقم گرم و سرد*** و درد، ***با خود آ از بیخودی و بازگرد***، بخود بیا از بیخودی و رجوع کن. چون تجلّی جمال الهی را حوصلهٔ بنده در ابتدای حال تحمّل نکند، کی به خود آید که ***مرغ خانه اشتری را بی‌خرد***، یعنی ای پروانهٔ شمع جمال چون پر و بال سوختی و در هنگام وصال پر و بال عقل و هوش فدای آتش کردی و از لذّت اشراقات سبحات یاد هستی خویش به خاطر نیاوردی و به‌حکم وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا، پر و بال از شعاع انوار خویش تورا کرامت فرمودند و پرده از سر يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ، بگشودند و بدان پر و بال در هوای هویّت طیران توانی نمود، امّا حوصله می‌باید که خزینهٔ اسرار گشتن را شاید که خانهٔ مرغی مهمانی. اشتر را نشاید و شیر نر در آغوش خرگوش نیاید. چنان‌که ماکیانی اشتری را از بی‌خردی ***رسم مهمانش به خانه می‌برد***، همچو مهمان به خانه خویش می‌برد. ***چون به خانه مرغ اشتر پا نهاد*** و بر بام او پا نهاد که نشیند ***خانه ویران گشت و سقف اندر فتاد***، لاجرم ***خانهٔ مرغ‌است هوش و عقل ما***، خانهٔ مرغ خانه است عقل ما که اشتر تجلّی را شاید که جا شود. ***هوش صالح طالب ناقهٔ خدا***، هوش که مانند صالح است علیه‌السلام طالب ناقهٔ حق‌تعالی است، امّا چون عقل ما چون طالب شد، آن ناقه را و آن ناقه آمد. ***ناقه چون سر کرد در آب و گلش***، چون ناقه سر در آب و گل عقل ما کرد، چنان‌که قصّهٔ ناقهٔ صالح سر در حوض قوم کردی. ***نی گل اینجا ماند نی جان ودلش***، چنان‌که قصّه ناقه صالح در دفتر اول در اثنای حکایت عرب و زنش گذشته است؛ لاجرم انسان تحمل این بار گران نمی‌تواند و قوّت ندارد که عشق الهی را کشد. اما ***کرد فضل عشق انسان را فضول***، افزونی عشق انسان را فضول کرد. ***زین فزون جویی ظلوم است و جهول***، اشارت است به مضمون آن آیهٔ کریمه که در اواخر سورهٔ احزاب است، إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ ۖ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا. ***جاهل است او اندرین مشکل شکار*** (299b) مراد حضرت مولانا از امانت در این آیت عشق حق‌تعالی است و مراد از جاهلی انسان چیست؟ آن را بیان می‌کند که جاهل است انسان درین شکار مشکل که کبریای خدای تعالی را نمی‌داند. ***می‌کشد خرگوش شیری در کنار***، گوییا خرگوش ضعیف نادانسته شیر ژیان را به کناری کشد. ***کی کنار اندر کشیدی شیر را*** خرگوش، کجا در کنار خویش کشیدی شیر را. ***گر بدانستی و دیدی شیر را***، پس از این مراد از ظلومی انسان چیست؟ آن را بیان می‌کند که ***ظالم است او بر خود و بر جان خود***، یعنی ظالم است برخود که چنین بار گران را تحمّل کردن گرفت. ***ظلم بین کز عدل‌ها گو می‌برد***، یعنی این ظلم است که از عدل‌ها گوی می‌برد و برو غالب گردد. ***جهل او مر علم‌ها را اوستاد*** و معلّم. ***ظلم او مر عدل‌ها را شد رشاد*** و راه راست و راه نما. اگرچه بنده به‌حکم وَمَا قَدَرُوا اللَّـهَ حَقَّ قَدْرِهِ عظمت حق‌تعالی را و شایستهٔ حضرتش را نداند و خود را در آن کار دشوار اندازد، اما حضرت ارحم الرّاحمین اندک او را بسیار می‌دهد و حضرت مولانا چندین معرفت و پند فرمود. باز به حکایت عودت نمود. ***دست او بگرفت کین رفته دمش***، القصّه صدر جهان دست آن عاشق رفته نفس بگرفت و بگفت این کس که نفس او رفته است؛ یعنی بندهٔ سالک در ابتداء حال چون تجلّی یابد به‌حکم من عرف الله کلّ لسانه، مجال نطقش نماند؛ لاجرم حضرت حق‌تعالی بگوید این مردم رفته دم را دم. ***آنگهی آید که من دم بخشمش*** و نفس عطا کنم او را. چون حضرت حق سالک را انبساط نماید و حوصلهٔ تحمّل دهد به‌حکم من عرف الحق طال

لسانه، زبان او گشاده شود. ***چون به من زنده شود آن مرده تن*** و میّت، ***جان من باشد که رو آرد بمن***. به‌حکم لایزال عبدی یتقرّب الیّ بالنوافل حتی احبه فاذا احببته کنت سمعه و بصره و یده و لسانه بی یسمع بی یبصر بی یبطش بی ینطق، تصرف و حرکت از آن حق باشد. ***من کنم او را از این جان محتشم*** و معظّم. ***جان که من بخشم ببیند بخششم***، آن جان که من عطا کنم او عطای من بیند. ***جان نه محرم نبیند روی دوست*** و جمال و کمالش. ***جز همان جان که ز اصل از کوی اوست***، روی جانان را جز آن جان نبیند که او از کوی دوست باشد و این منقطع از ماسوی و انقطاع از غیر حق‌تعالی حاصل شود.(299a) ***در دمم قصّاب وار این دوست را*** و عاشق خود را، ***تا هلد آن مغز نغزش پوست را*** تا ترک کند مغز و گوشت پاکش پوست را. ***گفت ای جان رمیده از بلا***، چون آن معشوق جان یعنی صدر جهان در عاشق آویخت و چون مهتر به جان با او درآمیخت و از سر چاره‌سازی و عاشق‌نوازی بگفت، ای جان رمیده از عنا و دور گشته از ما. ***وصل ما را در گشادیم الصلا*** و اینجا بیا. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، انّ الله عزّ و جلّ یبسط یده بالتوبة لمسئ اللیل الی النهار و لمسئ النهار الی اللیل حتی تطلع الشمس من مغربها. ***ای خودی ما بیخودی و مستی ات***، ای که خودی ما بیخودی و مستی تو است. ***ای ز هستی ما هماره هستی ات***، معنی این بیت این است که چون مست و بی‌خود می‌شوی که از صفات بشریّه و اخلاق ذمیمه منخلع شوی و به‌حکم تخلّقوا باخلاق الله به اخلاق حمیده و خصال الهیه متّصف شوی. بیخودی و مستی تو خودی ما باشد و همیشه هستی تو از هستی ماست که تورا وجود اصلی نیست. ***با تو بی لب این زمان من نو بنو***، چون بدین مقام رسی؛ ***رازهای کهنه گویم می شنو***، سبب بی لب گفتن را بیان می‌کند. ***زانکه آن لب‌ها از این دم می‌رمد*** و نفرت میکند، ***بر لب جوی نهان بر می‌دهد*** و پیدا می‌شود. ***گوش بی‌گوشی در این دم برگشا***، آن گوش که از ماسوی بیگوشی است چون گشاده شود. ***بهر راز یفعل الله مایشاء*** که می‌شنوی اسرارش یا معنی این است که رازش را بی‌گوش ظاهر می‌شنوی. ***چون صلای وصل بشنیدن گرفت***، چون وکیل صدر جهان از معشوق این چنین احسان دید، ***اندک اندک مرده جنبیدن گرفت***، لاجرم آن همچو کشته گشته چون به نوازش معشوق اختصاص یافت از صحرای فنا به فضای دلگشای بقا شتافت. ***نه کم از خاک است کز عشوهٔ صبا***، آن عاشق شیده که کم از خاک نیست که نروياند واز او چمن جان و نضادت ایمان پیدا نشود، از آنکه خاک از شیوهٔ صبا. ***سبز پوشد سر برآرد از فنا*** و همچنان ***کم زآب نطفه نبود کز خطاب*** و امر ملک وهاب ***یوسفان زایند رخ چون آفتاب***، خوب صورتان پیدا می‌شوند. ***کم ز بادی نیست شد از امر کن***، لفظ شد از امر کن. مرهون است. ***در رحم طاوس و مرغ خوش سخن*** که خدای‌تعالی مرغان را از باد آفرید. ***کم ز کوه و سنگ نبود کز ولاد***، چنانکه در قصّهٔ (300b) ناقهٔ صالح علیه السلام شنیدی، ***ناقه ای کان ناقه ناقه زاد زاد***.فاعل زاد ثانی لفظ سنگست یعنی آن عاشق کم از سنگ نیست که آن سنگ یک ناقه بزاد که آن ناقه نیز ناقهٔ دیگر زاد. ***زین همه بگذر نه آن مایهٔ عدم***، استفهام انکاری است، یعنی از این تفصیل بگذر که آن مایهٔ عدم مادهٔ عالم است. ***عالمی زاد و بزاید دم به دم***، آن عدم عالمی بزاد و بزاید دم‌به‌دم؛ لاجرم خدای‌تعالی که چندین عالم را از عدم بوجود آورد، پس قادر است که دل مرده و جان پژمرده را زنده گرداند. ***برجهید و برطپید و شاد شاد***، آن عاشق نامراد به حرکت آمد و برجست خندان و شاد، ***یک دو چرخی زد سجود اندر فتاد***.

با خویش آمدن عاشق و روی آوردن به ثنا و شکر معشوق

گفت ای عنقای حق جان را مطاف، یعنی چون چشم عاشق بر جمال معشوق افتاد سر بر پای و روی در زمین نهاد و با کلید دعا در آسمان باز کرد و گوش روحانیان از ثنا و شکر گر آواز و در خطاب دلنواز از سرّ نیاز گفت ای عنقای خدا و جان را جای طواف و نظرگاه. ***شکر که باز آمدی زان کوه قاف***، حصّه این است که بندهٔ

عاصی چون از معاصی توبه و انابت کند و به درگاه خدای تعالی آید و حق جلّ و علا فیض و فضل نمایدش آن بنده می‌گوید که ای حق که عنقای کوه عالم الهی بودی و جان من در آن عالم طواف تو می‌کرد. شکر که در این جهان به من آمدی که تجلّی کردی و روی نمودی. ***ای سرافیل قیامتگاه عشق،*** ای اسرافیل محشر عشق ومرد که آن را زنده‌کننده به آواز خوب، ***ای تو عشق عشق و ای دل‌خواه عشق،*** یعنی بنده به خدای‌تعالی می‌گوید از غفلت من را بیدار کردی. گوییا مرده بودم همچو اسرافیل زنده گردانیدی و تو که معشوق معشوقان و دل‌خواه دل و جانی. ***اولین خلعت که خواهی دادنم،*** اول لطفی که در حق من خواهی نمود و نخستین خلعتی شریف که دربارهٔ من ارزانی خواهی فرمود که به‌حکم استماع کلام الملهوضین صدّقة آن باشد که***گوش خواهی که نهی بر روزنم*** و درد دل من گوش کنی و جامی از خمخانهٔ نیازمندی من نوش که گفته‌اند اقلّ درجات الحب التلذّذ بالخلوة بالحسیب (300a) و التنعّم بمناجاته؛ لاجرم به‌حکم کفی علمک عن المقال.***گرچه میدانی به صفوت حال من،*** اگر به پاکی میدانی حال من را، ***بنده پرور گوش کن اقوال من،*** لفظ بنده پرور وصف ترکیبی است؛ یعنی بندهٔ عاصی چون به درگاه خدای تعالی آید تضرّع و نیاز کند و گوید ای بارخدا اگرچه عالم السرّ و الخفیاتی حال مرا میدانی، امّا از زبان نیز بشنو وقتی که از درگاه تو دور بودم و معصیت می‌کردم در دلم از دوری درد بود و از معصیت ندامت که این دلیل هدایت است. چنان که گفته‌اند خاطی که از معصیت غمگین شود ،بیمار است علاج پذیر خواهد شد، امّا دلی که از گناه غمناک نگردد مرده است، علاج پذیر نیست. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لو علمتم الخطایا حتّی تبلغ السماء ثم ندمتم لتاب الله علیکم. ***صد هزاران بار ای صدر فرید*** و خدای فرد بی ندید، ***آرزوی گوش تو هوشم پرید*** که می‌خواستم که توبه کنم و تو بشنوی. رسول‌الله علیه‌السلام گفت: ان العبد لیذنب الذنب فیدخل به الجنة. گفتند: کیف ذلک یا رسول‌الله؟ گفت: نصب عینیه تایبا منه فارغا عنه. لاجرم اگرچه سال‌ها رنج غربت کشیده‌ام، امّا ذوق استماع و اصغای تو و و لذّت تبسّم‌های روح افزای تو از کام جان من نرفته است. ***آن سمیعی تو و آن اصغای تو،*** گوش داشتن به سخن بنده را ***و آن تبسّم‌های جان افزای تو،*** رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، اذا اذنب العبد فاستغفر ربّه یقول الله تعالی انظروا الی عبدی اذنب ذنبا فعلم ان له ربا یغفر الذنوب و یاخد بالذنب اشهدکم انی قد غفرت له. همچنان ***آن بنوشیدن کم و بیش مرا،*** صبر کردن تو زیاده و نقصان من را، ***عشوهٔ جان بداندیش مرا،*** ای عالم الاسرار و الخفی. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، ان الملک لیرفع القلم عن العبد اذا اذنب ست ساعات. ***قلب‌های من که آن معلوم توست،*** امّا به کرم و لطف. ***پس پذیرفتی تو چون نقد درست،*** زیرا ای کریم و حلیم. ***بهر گستاخی شوخ غرّه‌ای،*** برای بی‌ادبی مرد گستاخ و مغرور و حسد آن حلم‌ها کرده‌ای که ***حلم‌ها در پیش حلمت ذرّه‌ای،*** حلم‌های دیگران در پیش حلم تو یک ذرّه است. ***اولا بشنو*** (301b) ***که چون ماندم ز شست،*** اوّلا حال من این است که چون بازماندم در عشق و دور افتادم از وطن، ***اوّل و آخر ز پیش من بجست،*** حیات و موت دنیا و آخرت از پیش من برفت. یا اول و آخر از پیش من نظر برخاست و عشق در ملکت جانم استیلا یافت چنان که می‌خواست. پس بندهٔ عاصی را می‌باید که در دوری حق‌تعالی خود بیند و در طلب او پوید و آنچه که گذشتنی آری ست بگذرد و آنچه بود نیست ببرد.

الحکایة

بزرگی فاسقی را گفت: حق‌تعالی را دوست می‌داری یا پسرت را؟ آن کس گفت: حق‌تعالی را دوست‌تر می‌دارم و آن بزرگ گفت: در هردو دعوی دروغ می‌گویی از آنکه اگر پسر را گم کنی بجویی و در طلب او بپویی، امّا خدای‌تعالی را گم کرده‌ای‌نجویی. شعر

اگر تو یار نداری چرا طلب نکنی وگر بیار رسیدی چرا طرب نکنی.

و مال را اینجا گذاری اما گناه را با خود ببری. نظم

زر از بهر خوردن بود ای پسر　　نه بهر نهادن چه سنگ و چه زر

ثانیا بشنو تو ای صدر ودود و به‌حکم قد طلبنا لک مثلا ***که بسی جستم تورا ثانی نبود***. شعر

سفر کردم بهر شهری رسیدم　　بلطف و حسن تو دلبر ندیدم

ثالثا تا از تو بیرون رفته‌ام و دور افتاده‌ام. ***گوییا ثالث ثلاثه گفته‌ام،*** به‌موجب لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ. پس می‌باید دانست که آن کس که عصیان کند در فسق و عدوان به کافران مشارک شود. ***رابعا چون سوخت ما را مزرعه*** و کشت زار به‌حکم الدنیا مزرعة الآخرة، تلف عمر و مال کردم. ***من ندانم خامسه از رابعه،*** پنجم را از چهارم نمی‌دانم از حیرت. ***هر کجا یابی تو خون بر خاک‌ها*** که خاک با او رنگین شده باشد. ***بی بری باشد یقین از چشم ما***، لاجرم ای عالم الاسرار تو میدانی که در دوری و گناه چگونه درد و ندامت داشتم. ***گفت من رعد است و این بانگ و حنین،*** این فریاد و انین نیز رعد است ***ز ابر خواهد تا ببارد بر زمین،*** همچون رعد آسمان. ***من میان گفت و گریه می‌تنم،*** در میان این دو کارم. ***یا بگریم یا بگویم چون کنم،*** اما ***گر بگویم فوت می‌گردد بکا***، چنان که ***ور بگویم چون کنم شکر و ثنا،*** نمی‌توانم که هر دو را معا به وجود دارم. ***می‌فتد از دیده خون دل شها،*** زیرا به جای اشک خون می‌گریم.(301a) ***بین چه افتاده‌است از دیده مرا*** و چهاست ماجرا. ***این بگفت و گریه ور شد آن نحیف،*** چنان‌که بگریست. ***که برو بگریست هم دون و شریف،*** از روی مرحمت بدان‌که چون کسی توبه کند بر مردمان چهار چیز لازم است، یکی آنکه وی را دوست دارند، زیرا خدای‌تعالی او را دوست داشته‌است و دوم آنکه وی را دعا کنند، خدای‌تعالی بر توبه بشارت دهد. سوم آنکه تعیین کنندش به گناه پیشین و چهارم آنکه معاونت کنند بر کارهای دین.کما قال تعالی وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ. ***از دلش چندان برآمد های و هو*** و فریاد، ***حلقه کرد اهل بخاری گرد او*** که جمع شدند. ***خیره گویان خیره گریان خیره خند***، یعنی بی‌وجه گویند و بی‌وجه گریه کنند و بی‌وجه خنده زنند. ***مرد و زن خرد و کلان حیران شدند***، همه مرد و زن و کوچک و بزرگ حیران شدند. ***شهر هم همرنگ او شد اشک‌ریز*** و در گریستن مانند او شدند. ***مرد و زن درهم شده چون رستخیز***، جمع و مختلط گشتند همچو قیامت. ***آسمان می‌گفت آن دم با زمین،*** این سخن را، ***گر قیامت را ندیدستی ببین*** که قیامت نیز چنین باشد. ***عقل گفتت که چه عشق است و چه حال*** که این وکیل در این وصال چنین فریاد کند که دیگران را در فراق نباشد. ***تا فراق او عجب‌تر یا وصال،*** لاجرم حال عشق چنین است. ***چرخ برخوانده قیامت نامه را*** که از بیم آن، ***تا مجرّه بردریده جامه را،*** مجره به فتح میم و تشدید جیم به معنی کاه کشان است. القصّه عاشق بیچاره گاهی با گریه و زاری و گاهی با خنده و گلعذاری حکایت شکایت فراق و قصّهٔ و غصّهٔ اشتیاق بدوست باز می‌گفت و گاه چون طرّهٔ طرّارش را می‌آشفت و زمانی چون گل مر رخسارش می‌شکفت. آری این چالاکی و بی‌باکی از بی‌نیازی و خانه‌براندازی عشق و معشوق عجیب نیست و انکار آن لایق ذاتش و ادب بی‌ادب شناسان عقل و دانش چنان افسون عشق را افسانه نگارند. اسرارچینان عشق و بینش سرمایه عقل را دست افزار هر دیوانه شمارند. چنان‌که حضرت‌مولانا در وصف عشق می‌گوید، ***با دو عالم عشق را بیگانگی،*** عشق و محبّت را بدو جهان بیگانگی است. قال رسول‌الله علیه‌السلام الدنیا حرام (302b) علی اهل الآخرة و الآخرة حرام علی اهل الدّنیا و کلا هما حرامان علی اهل الله تعالی.

الحکایة

منصور را از عقبی همان دم رسیدی به مولی. ***اندرو هفتاد و دو دیوانگی***، در عشق دیوانگی بسیار است. قال رسول‌الله علیه‌السلام لا یکمل ایمان احدکم حتّی یقول الناس انه مجنون. ***سخت پنهان است و پیدا حیرتش***، عشق محکم نهان است، اما حیران او پیدا. ***جان سلطانان جان در حسرتش*** و در اشتیاق عشق‌گاهی عاشق از مقام عاشقی به مقام معشوق رسد.

الحکایة

روزی حضرت سلطان ولد مدح زمانه می‌کرد که در این دوران چه نیکو روزگاراست که تمامت مردم معتقد و بر اخلاص اندر. اگرچه منکران نیز هستند، اما قوّتی ندارند. حضرت‌مولانا فرمود که بهاالدّین این را چون گفتی از آنکه در زمان پیشین برای اناالحق گفتن منصور را بردار کردند و چند نوبت قصد قتل بایزید کردند و چندین مشایخ به قتل آوردند بلکه وَیَقْتُلُونَ النَّبِیِّینَ بِغَیْرِ حَقٍّ، در قرون ماضیه واقع شده است، لله الحمد در این زمان در هویّت خداوندگار هزاران کلمهٔ اناالحق و سبحانی مندرج است و کسی را زهرهٔ آن نیست که دم زند و ایراد کند و اعتراض نماید. حضرت خداوندگار تبسّم کنان فرمود که ایشان را مقام عاشقی بود و عاشقان بلاکش باشند و ما را مقام معشوقی است و معشوق پیوسته فرمان روا و مطاع باشد و سلطان ارواح و امیر نفوس و حاکم عقول بود. چنان‌که گفت، نظم

شمس تبریزی که گامش بر سر افلاک بود　　پا منه تو سر بنه تو جایگاه گام او

و در جای دیگر گفت، شعر

عشق دیوانه است و ما دیوانهٔ دیوانه‌ایم　　نفس امّاره است و ما امّارهٔ امّاره‌ایم

غیر هفتاد و دو ملت کیش او، مذهب عشف غیر هفتاد و دو ملت است. ***تخت شاهان تخته بندی پیش او***، زیرا عاشقان حق تعالی خدمت پادشاهی کنند که همهٔ پادشاهان محتاج او است.

الحکایة

کسی از ابوحفص وصیّتی درخواست کرد. گفت یا ملازم یکدر باش تا همهٔ درها بر تو گشاده گردد و ملازم یک سیّد باش تا همهٔ سادات تورا گردن نهند.

مطرب عشق این زده وقت سماع (302a) و در زمان گفتن. ***بندگی بند و خداوندی صداع***، بندگی قید است و خداوندی دردسراست و بعضی گفتند بندگی بند وصال حق تعالی گشته و خداوندی حجاب جمال مولا شده؛ لاجرم ***پس چه باشد عشق دریای عدم***، چون صفت عشق شنیدی معلوم شد که عشق دریای عدم است. ***در شکسته عقل را آنجا قدم*** و پای عقل شکسته است. ***به ندگی و سلطنت معلوم شد***، بندگی بندهٔ خداوندی صداع است. ***زین دو پرده عاشقی مکتوم شد***، از این دو پرده که بندگی و سلطنت است عاشقی مستور گشت. پس حاضر باش که وقت تجلّی دیداراست و زمان انکشاف استار و اوان ظهور نورالانوار و هنگام اضمحلال رسوم و آثار نزدیک شد که بیگانگی از میان برخیزد و در یگانگی او بزد. چون عاشقی بدین مقام رسید فریاد برآورد که لا فرق بینی و بین ربی الا انی تقدمت بالعبودیّة. ***کاشکی هستی زبانی داشتی***، کاشکی هستی زبان مطلق داشتی. ***تا ز هستان پردها برداشتی***، تا پرده‌ها هست‌های موهوم از میان برداشتی. ***هرچه گویی ای دم هستی ازآن***، ای نفس هستی هر سخن که از محبوب بگویی، ***پردهٔ دیگر برو بستی بدان***، یعنی سخن در کشف این اسرار گفتن محجوب را در پردهٔ دیگر نهفتن است. ***آفت ادراک آن حال است و قال***، آفت فهم آن محبوب حال صوری و قال زبانی است. ***خون به خون شستن محال است و محال***، خون را به خون شستن پاکی نباشد. ***من چو با سودابیانش محرمم***، من که با دیوانگان حق‌تعالی مصاحبم. **روز و شب اندر قفص در می‌دمم**، مقصود

حضرت‌مولانا از این سخن آن است که دعوی رازدانی می‌کنی به نامحرمان سخن مگو و اسرار را پنهان دار تا به کمال دیوانگی و معشوقی برسی. در آن وقت بی‌اختیار فاش بگویی، اما اکنون بدان درجه نرسیدی از آنکه ***سخت مست و بیخود و آشفته‌ای*** و دیوانه. ***دوش ای جان بر چه پهلو خفته‌ای***، کمال مستی و بی‌خودی آن است که این را ندانی که دوش بر کدام پهلو خفته‌ای. ***هان و هان هشدار بر ناری دمی،*** غافل مباش و عقل را به‌خود آر. بر نیاری دمی و نفسی و نگوی سخنی. ***اوّلا برجه طلب کن محرمی،*** تا اسرار را با او بگویی. ***عاشق و مستی و بگشاده زبان*** (303b) و بگویی اسرار جان. ***الله الله اشتری بر ناودان،*** غافل مباش که در خطری. پس سخن دوست به کسی گوی که او را آشنایی است.

الحکایة

اشعهٔ خورشید به بینایی در میان که که دیده او را روشنایی است؛ لاجرم عاقل فرزانه را از سخن عشق بیگانه و افسون عقل را پیش عشق افسانه شناس. شعر

عقل گفتا خانمانت باز ویران ساخت عشق گفتم ای نادان چه ویران این زمان معمور ساخت

چون ز راز و ناز او گوید زبان، زبان هرگاه که سر راز و راز در میان نهد. ***یا جمیل الستّر خواند آسمان،*** فلک را در لرزه افند و ندای یا جمیل الستّر استر در دهد، امّا عاشق را ستر دشوار است. ***ستر چه در پشم و پنبه آذرست***، چگونه ستر باشد آتش را در پشم و پنبه داشتن، ***تا همی پوشیش او پیداتر است***، لاجرم هرچند که بپوشی او ظاهرتر گردد. ***چون بکوشم تا سرش پنهان کنم،*** چون سعی‌کنم که سرّ عشق را پنهان سازم، ***سر برآرد چون علم که‌اینک منم***، عشق همچون علم سر بردارد و گوید اینک منم. ***رغم انفیم گیردم او هر دو گوش،*** علی رغم انفی عشق، هر دو گوش مرا بگرد و گوید ***کای مدمغ چونش پی پوشی بپوش***، ای فاسد دماغ من را چگونه می‌پوشی، اگر بتوانی بپوش. ***گویمش رو گرچه برجوشیده‌ای، همچو جان پیدایی و پوشیده‌ای،*** همچو جان آشکارا و هویدایی و پوشیده و پنهان، یعنی آثار تو آشکار است، امّا ذات تو مستور. لاجرم حبس و کتم تو مقدور. ***گوید آن محبوس خفته است این تنم، چون می اندر بزم خنبک می‌زنم***، همچو باده من از درون لگد می‌زنم. ***گویمش زان پیش که گردی گرو،*** عشق را گویم از آن پیش که گردی گرو و گرفتار شوی. ***تا نیاید آفت مستی برو***، عشق جواب می‌دهد. ***گوید که از جام لطیف آشام من،*** ای همدم. ***یار روزم تا نماز شام من،*** مصاحبم در روز عمر تا به شام اجل. چون شام اجل بیاید و جام تن را دزدیدن ***چون بیاید شام و دزدد جام من،*** شام اجل را خطاب کنم. ***گویمش واده که نامد شام من***، گویمش من را بگذار که شام اجل من نیامده‌است. ***وان عرب بنهاد نام می مدام،*** تا بدانی که مرد درد آشام، ***زانکه سیری نیست می خور را مدام*** که عاشق حق را از مستی هشیاری (303a) نباشد. نظم

مست می بیدار گردد نیم‌شب مست ساقی روز محشر بامداد

امّا مپندار که هر دل مرغ این انجیراست و گمان مبر که هر بلبلی آهنگ این صفیر سرگشته که به کوه قاف کند، نکند هرگز حکایت عنقا باور. شعر

تورا به کوه قناعت نبوده است گذر کجا حکایت عنقای ما کنی باور

عشق جوشد بادهٔ تحقیق را، عشق شراب تحقیق را جوشاند. ***او بود ساقی نهان صدّیق را***، لاجرم عشق الهی صدیق را ساقی باشد که چون تخلّق به اخلاق الهیه کند و به‌حکم کنت سمعه و بصره و یده و لسانه، از خودی خود فانی گشته و به هستی خدای‌تعالی هست شده، سخن از وحدت کن. ***چون بجویی تو به توفیق ای حسن،*** ای سالک. ***باده آب جان بود ابریق تن،*** عشق باده جان را جوشاند در ظرف بدن. ***چون بیفزاید می توفیق را*** و

زیاده کند او را، ***قوّت می‌بشکند ابریق را*** و فانی سازد تن را. ***آب گردد ساقی و هم مست آب*** و می‌ناب. هم ساقی مست شود که تعدد از میان برخیزد و ***چون مگو والله اعلم بالصواب.*** چون و چرا مگو و غافل مباش از یفعل الله ما یشاء.

الحکایة

روزی حضرت‌مولانا شیخ محمدخادم را گفت: فلان کار را برو به اتمام برسان. مگر شیخ‌محمد در جواب انشاءالله گفت. مولانا بروی بانگ زد که ای ابله، پس گوینده کیست؟ فی الحال شیخ‌محمد خادم افتاد و بیهوش شد و از دهانش کف برون آمدن گرفت. یاران باجمعهم سر باز کرده سجده کردند و گریستند که شیخ‌محمد خدمتکار فقرا و درویشان است، عظیم بایسته است. دیگر گستاخی نکند. نظر عنایت فرموده شیخ‌محمد به خود آمد و استغفار کرد. ***پرتو ساقی است کاندر شیره رفت***، که از پرتو ساقی حقیقی در بادهٔ جان رفته‌است که جان به کیف شد. ***شیره برجوشید و رقصان گشت و زفت***، همچو مستان رقصان شد عریض و محکم. ***اندرین معنی بپرس آن خیره را*** و آن لجوج و معاند را. ***که چنین کی دیده بودی شیره را*** که هیچ چنین شیره دیده‌ای.

الحکایة

روزی حضرت‌مولانا به یاری چند، از دروازهٔ بازار اسب بیرون آمده به زیارت مرقد سلطان العلما می‌رفت. دیدند که خلایق بی‌شمار بر شخص هنگامه شده‌اند و از آن جماعت جوانی چند پیش دویدند و فریاد کردند که حسبة لله. یکی را سیاست می‌کنند (304b) تا حضرت‌مولانا شفاعت کند که نوجوان است. رومی فرمود که چه کرده است؟ گفتند یکی را کشته قصاص می‌کنند. در حال شفاعت پیش رفته تمامت جلادان و مردم شحنه سر نهادند و از دور ایستادند. دامن فرجی مبارک برو پوشانید. شحنهٔ شهر به خدمت سلطان اسلام کیفیّت حال را عرضه داشته فرمود که مولانا حاکم است، چه اگر شهری را بخواهد و شفاعت کند می‌رسدش و همه فدای اوست تا رومی که باشد همان را اصحاب برگرفته به حمّام بردند و از حمّام بیرون کرده به مدرسه آوردند تا به دست مولانا. فرمود که نامت چیست؟ گفت؟ ثریانوس. فرمود که بعدالیوم او را علاءالدین ثریانوس بگویند. عاقبت الامر از برکت نظر عنایت حیات بخش آن حضرت به جایی رسید که مشایخ کبار و علماء اخیار در تقریر او حیران می‌شدند و ازتزکیه و مطالب او به تعجّب می‌ماندند. روزی جماعتی از فقها به نزد ملک القصاد سراج الدین‌الارموی تشنیع کردند که علاءالدین ثریانوس به جدّ گوید که مولانا خداست و آن در قانون شریعت نبوی جایز نیست، بلکه کفراست.محضری چند فرستاده او را حاضر کردند. قاضی گفت: تویی که مولانا را خدا می‌گویی؟ گفت: حاشا بلکه می‌گویم که مولانا خدابساز است. می‌بینی که من را و عقلم داد و خدا دانم کرد واز تقلید خدا خوانی به تحقیق خدا دانی من را رسانید. ومن عرف نفسه فقد عرف ربه. نقد وقت من شد و به اوصاف الهیه متّصف ساخت و تا در جان کسی خدایی نباشد، خدای را نتواند شناخت. بی‌عقل، عقل را نداند و کور آفتاب را نه‌بیند و بی‌خدایی خدا نتواند کرد که اخرج بصفاتی الی خلقی. چنان‌که خدمت مولانا به برکت صحبت و تربیت خود جاهلی را عالمی کند و فقیه و منطقی و نحوی می‌کند و عارف کند و عاقل را عاشق می‌کند. آخر نمی‌بینی که در علم کیمیا دانکی اکسیر مس رنگ آلود را زر خالص می‌سازد و از هستی پیشین تبدیل کند. اگر چنان‌که مرد خدای‌تعالی برگشته مس وجودها را زر کند و معزّز گرداند و به دریای وَإِلَى اللَّـهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ، رساند عجیب و غریب نباشد. تمامت دانشمندان فقها خجل و شرمسار گشتند. علاءالدین ثریانوس (304a) چون ماجرای قاضی و فقها را به حضرت‌مولانا عرضه کرد. تبسّم فرمود گفت که بایستی

گفت به قاضی که وای بر تو اگر خدای نشوی. ***بی‌تفکر پیش هر داننده است***، هرعالم این را به ضرورت می‌داند. ***آنکه باشوریده شورانند هست*** که اگر شورانند نباشد چیزی نشورد.

حکایت عاشق دراز هجری بسیار امتحان

یک جوانی بر زنی مجنون شده‌است، جوانی یک زن لیلی صورت را یک بار دید مجنون و عاشق او گشت. ***می‌ندادش روزگاری وصل دست***، آن جوان را روزگاری وصل دست نداد. ***پس شکنجه کرد عشقش بر زمین***، عشق او بسیار عذاب کردش که کار عشق این است. چنان‌که گفته‌اند، البلا و الولا توأمان. ***خود چرا دارد ز اوّل عشق کین***، استفهام تعجبی است؛ یعنی چرا عشق از ابتدا کار کین و جفا کند.

الحکایة

آورده‌اند که سلطان مصر فرزندی بود صاحب جمال که زبان از بیان او قاصر بود. شخصی خود را به عشق او موسوم گردانید تا به حدی که همه اهل مصر دانستند و به گوش شهزاده رسانیدند. شهزاده خواست که وی را تجربه کند که صادق است یا کاذب تا وی را حاضر گردانید و شهزاده خونی را پیش او بکشت و گفت از این جهت گردنش زدم که دعوی عشق من کرد و تو نیز از دو کار یکی اختیار کن. یا کشتن یا از شهر رفتن. آن عاشق رفتن را اختیار کرد. ***عشق از اول چرا خونی بود***، این سئوال را جواب این است که***تا گریزد هرکه بیرونی بود***. امتحان معنوی است آن کس را که قصور صدق و نقصان عشق دارد گریزد و آنکه او را قدم صادق و عشق صحیح است استوار بماند.

الحکایة

شنیده ام که از مصر و شام و بغداد چون قافلهٔ حجّاج و عباد عزیمت زیارت بیت الحرام و قصد روضهٔ رسول‌الله علیه‌السلام می‌کنند. ارباب ثروت و اصحاب دولت زاد و راحله از برای فقرا و مساکین مهیّا می‌سازند، امّا آوازه در میان خلایق نمی‌اندازند بلکه یک دو منزل قطعا مددکار فقرا و مساکین نمی‌نمایند و منادیان بر سر قافل‌ها از صعوبت طریق و عدم امداد رفیق اعلام می‌فرمایند تا بعضی که در صدق و عزیمت ایشان (305b) قصوری هست مراجعت نمایند و بعضی گرم روان بادیه پیمای و ثابت قدمان روشن رای را که صدق پیش نهند اعانت می‌کنند و مدد می‌دهند. همچنین در طریق کعبه نیز مقصود امتحان‌ها می‌کنند و دور باش غیرت بر سینهٔ نامحرم می‌زنند تا عاشق قدم برجای از بوالهوس بادپیمای پدید آید. لاجرم برین حالت است عاشقان حق جلّ و علا. بسی بلا بدان جناب اعلی برسند و مقلّدان بی‌تحقیق بازگردند. شعر

مدّعی خواست که پا در قدم عشق نهاد　　دست غیب آمد و بر سینهٔ نامحرم زد

چون فرستادی رسولش پیش زن، آن جوان عاشق ز رسول خویش به معشوق فرستادی تا خبرش به او رساند. ***آن رسول از رشک گشتی راه زن*** و می‌شدی مانع مراد این اهل محن. ***ور به سوی زن نبشتی کاتبش***، اگر کاتب آن جوان عرض حال بنوشتی، ***نامه را تصحیف خواندی نایبش***، وکیل او پیش آن زن باژگونه خواندی نامه را. ***ور صبا را پیک کردی در وفا***، اگر آن جوان باد صبا را با چندین صفا که او راست پیک کردی تا سبب مصافات شود. ***ازغباری پرده گشتی آن صبا*** و همچنین ***رقعه گر بر پرّ مرغی دوختی***، برای بردن پیش آن زن. ***پر مرغ از تفّ رقعه سوختی***، پر مرغ و کبوتر از زبانهٔ رقعه بسوختی. القصّه آن بیچاره در طریق وصال و طلب اتصال هر چاره که انگیخت کارگر نیامد.

الحکایة

یک صوفی صادق نابینا شد. شکر می‌گذارد و می‌گفت عار الحق ان نظر الی سواه. ***راه های چاره را غیرت ببست*** و فکر و تدبیر او را راست نشد. ***لشکر اندیشه را رایت شکست***، علم لشکر فکر او بشکست. ***بود اول مونس غم انتظار***، اول مونس غم ره انتظار بود. ***آخرش بشکست که هم انتظار***، پس سالک که به اسباب چند نشست کند، فیض وصل میسّر نشود از کمال حیرت صحّت نماید. ***گاه گفتی کین بلای بی دواست***، آن جوان گاه چنان گفتی که مرا چارهٔ وصل وصول نیست. ***گاه گفتی نی حیات جان ماست*** و گاه چنان گفتی که عشق الهی سبب حیات ابدیّه بلکه عین حیات است. ***گاه هستی زو برآورده سری***، گاه هستی از آن جوان سر برآورد. ***گاه او از نیستی خوردی بری*** و میوه. پس سالک نیز گاه بر سبب اعتماد کند (305a) و گاه عجز و نیستی خود را بداند. ***چونکه بر وی سرد گشتی این نهاد*** و کارگر نشد این ترتیب و بنیاد. ***جوش کردی گرم چشمهٔ اتحاد***، فاعل جوش کردی چشمه است که گفته‌اند، اذا انقطع الاسباب بالسبب هوالله. چنان‌که آن جوان از اسباب مأیوس شد، انس پیدا گشت؛ لاجرم چون سالک از اسباب و طاعات نومید شود و امید او جز حق‌تعالی نماند، اتّحاد و عنایت به جوش آید. ***چونکه با بی‌برگی غربت بساخت***، چون‌که با بی رگی و بی‌نوایی سفر بساخت، ***برگ بی‌برگی به سوی او بتاخت***، یعنی سالک اعتماد بر حق‌تعالی کرد. بی‌نوای او نوا گشت، ***خوش‌های فکرتش بی‌گاه شد***، بی‌وقت رسید. ***شب روان را ره نما چون ماه شد*** و دلیل راه شد. چون کسی از دلیل ظاهر مأیوس گردد، دلیل بی‌زبانی رهنمای او گردد تا مرید که به‌حکم المرید الذی مات قلبه عن کلی شیء دون الله و یشتاق الیه حتی تذهب شهوات الدنیا عن قلبه لشدّة شوقه الی ربّه، در راه طلب صادق باشد و خود را گم کند مراد گردد که المراد یریده الله فیصطفیه و یجتبیه و یحمل عنه المجاهدات و در خبر است، اذا احب الله عبدا جعل من قلبه دلیلا و من عقل هادیا. ***ای بسا طوطی گویای خموش***، بسیار طوطی گویا از جهت معنی خاموش باشد در ظاهر و همچنین ***ای بسا شیرین روان ترش رو***ش، اگر تحقیق این می‌خواهی ***رو بگورستان دمی خامش نشین***، برو بنشین و به گوش جان بشنو. ***آن خموشان سخن گو را ببین***، آن مردگان که ظاهر خاموشند، اما به زبان حال گویا ببین چه می‌گویند. ***لیک اگر یک رنگ بینی خاکشان***، اگر همهٔ این خاموشان یکرنگ. ***نیست یکسان حالت چالاکشان***[۲۶۸] نمود در ظاهر صورت بدن ، ***آن یکی گریان یکی خندان بود*** از روی دل. ***شحم و لحم زندگان یکسان بود.***

الحکایة

ثابت به بیابانی به گورستان گذر کرد و از پس خود آوازی شنید که یا ثابت لا یفرنک سکونها فکم من مغموم فیها. ***تو چه دانی تا ننوشی قالشان،*** اقوال مردگان ***زانکه پنهان است بر تو حالشان.***

الحکایة

رسول‌الله علیه‌السلام بدو قبر گذر کرد و بگریست و گفت: انهما لیعذّبان و ما یعذّبان فی کبیر امّا احدهمان فکان لا یستر فی البول و الاخر فکان یمشی بالیمیمة؛ لاجرم ***بشنوی*** (306b) ***از قال های و هوی را*** به گوش ظاهر. ***کی به‌بینی حالت صد توی را***، کجا به‌بینی حالت ایشان را که صد توی است.

الحکایة

عطاری از مقابر صدایی شنید که قایل او محسوس نشد. یا طالب الدنیا و یا فیها السلامة منها بترک فیها. ***نقش ما یکسان بضدها متّصف،*** صورت سویت ما یکسان است، اما اوصاف و اخلاق ما مختلف. ***خاک هم یکسان***

---

[۲۶۸] در متن نیامده است

روان شان مختلف، بعضی در بهشت و به راحت و بعضی در عذاب و محنت و ما را می‌گویند ما همچون شما بودیم. فردا شما نیز همچو ما شوید و ما مال و عیال را از آن خود پنداشتیم. آخر ما مردیم، آنان در دنیا بماندند و اکنون بعضی ما در تنعّم و عشرت است و بعضی ما در عذاب و محنت.

الحکایة

از صالح مردی مروی است که می‌گوید شب جمعه توجّه کردم تا به جامع روم و نماز صبح در آن بگذارم. بگورستان گذر کردم. گفتم در اینجا توقّف کنم تا فجر طلوع کند. بگورستان درآمدیم دو رکعت نماز گذاردم و به قبری نگاه کردم. خواب غلبه کرد دیدم اهل قبور بیرون آمدند و حلقه حلقه نشستند. جوانی دیدم جامهٔ چرکین پوشیده و به گوشه‌ای غمگین نشسته. دیر نشد که طبق‌های لطیف آمد که به مناديل لطیف پوشیده. هر یکی طبقی گرفته و به قبر خود رفت. آن جوان تنها بماند. چیزی به وی نیامد. پس غمناک برخاست تا به قبر خود رود. گفتمش: ای بندهٔ خدا چرا حزین می‌بینم تورا؟ گفت ای صالح، این طبق‌ها را دیدی؟ گفتم: دیدم. گفت آن طبق‌های خیرات زندگان است به مردگان که تصدّقی و دعائی که برای مردگان شب جمعه کردند، اما من مردی بودم از سند با مادر از بهر حج آمدم. چون به بصره آمدیم من مردم مادر من تزوّج کرد و من را فراموش کرد. به استغنای شوی و دنیا او را مشغول گردانید، یاد من نمی‌کند به زبانی و نانی. پس غم را حق است که کسی پس از این من را یاد نمی‌کند. پرسیدم که خانهٔ مادر کجاست؟ بیان کرد. چون صباح شد نماز را در جامع گذاردم و خانهٔ آن زن را پرسیدم. دلالت کردند. آمدم و گفتم: هیچ تورا پسری بود؟ پس از تأمّل گفت: پسر من جوانی بود بمرد. من واقعه را قصّه کردم بگریست و گفت: ای صالح آن پسر من است. پس به من هزار درم داد تا از بهر او تصدّق کنم و گفت: پس از این وی را فراموش نکنم (306a) تا که زنده باشم. رفتم آن هزار درم را صدقه کردم. چون جمعهٔ دیگر شد توجّه و درآن گورستان دو رکعت نماز گذاردم و به قبری استناد کردم و به خواب رفتم. دیدم که اهل قبور بیرون آمدند و آن جوان را دیدم که جامهای سپید پوشیده شاد. آن به من توجّه کرد و نزدیک من آمد و گفت ای صالح مردی جزاک الله عنّی خیرا که هدیه به من رسید. گفتم شما جمعه را میدانید. گفت آری و مرغان هوا روز جمعه را می‌دانند. ***همچنین یکسان بود آوازها*** در صورت شدن. ***این یکی پردرد و آن پر نازها*** و همچنین ***بانگ ایشان را بشنوی اندر مصاف***، ***بانگ مرغان بشنوی اندر طواف*** و در پریدن، اما ***آن یکی از حقد و دیگر ز ارتباط***، آن یکی اذا کند از حقد و غضب بر دیگری و آن یکی بانگ زند از دوری که پیش از این گرفته بود. ***آن یکی از رنج و دیگر ز احتیاط***، فریاد یکی از زخم است و دیگری از راحت. ***هرکه دور از حالت ایشان بود*** که حالت ایشان را نداند. ***پیش آن آوازها یکسان بود***، که فرق نمی‌کند. رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، لولا ان لا تدافنوا الدعوت الله ان یسمعکم من عذاب القبر. ***آن درختی جنبد از زخم تبر*** که در وقت قطع تبر زنند ***و آن درخت دیگر از باد سحر***، هر حرکت یکی نیست.

الحکایة

حضرت‌مولانا روزی در حال انبساط گفت: من آواز در بهشت را می‌شنوم. حضرت‌مولانا گفت: هر دو شنیدن یکی نیست از آنکه من آواز گشادن در بهشت می‌شنوم و تو آواز بستن در بهشت می‌شنوی. پس هر آواز یکی نباشد. آواز اهل کسوت و اصحاب طریقت نیز یکی نیست. ***پس غلط گشتم ز دیگ مرده ریگ***[۲۶۹] جوش نمایند، اما درون ایشان موافق ایشان نیست. ***زانکه سرپوشیده می‌جوشید دیگ***، لاجرم دانستن پوشیده جوشیده جوشنده

[۲۶۹] "مرده ریگ" در متن نیامده است

کاری است مشکل. ***جوش و نوش هر کست گوید بیا*** که دلالت کنم. ***جوش صدق و جوش تزویر و ریا***، هردو چنین دعوی کنند، امّا تو ای طالب خدا. ***گر نداری بو ز جان روشناس***، اگر بوی نداری از جانی که روی شناس است. ***رو دماغی دست آور بو شناس***، برو دماغی تحصیل کن که بوی شناس باشد تا نیک و بد را فرق کنی.

الحکایة

حضرت‌مولانا فرمود کسانی که از هستی خود نرسته‌اند (307b) و از خودی خود نگذشته و دم از عالم نیستی می‌زنند، مثال ایشان چنان‌است که یکی در قعر چاه اناالاعلی می‌گوید و لاف از مقام بالا می‌زند و همچنان کسانی که از هستی نیست شده‌اند و خلاص گشته بر بالای بام ندای اناالادنی می‌زنند. همگان دانند که آواز او جای عالی می‌آید و او در همه حال عالی است و مثال این دو دعوی چنان است که یکی در دهان خود سیر گرفته دم از مشک زند و یکی در دهان خود مشک می‌دارد و سیر می‌گوید، امّا عارفانی که مشام جان پاک ایشان از بوی انّی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن یمنی یافته باشند و گشاده مشام گشته، در حال مشک را از پشک و آواز باز را از گنجشک می‌دانند و در میان حق و باطل و عالی و نازل فاروق و از او فرق می‌کنند که المؤمن کیّس ممیز فطن بنظر بنورالله؛ لاجرم نظر در حال مرد می‌باید کرد که من احب المال لنفعه فهو من اهل الدنیا و من احب المال لثاوبه فهو من اهل الآخرة. ***آن دماغی که برآن گلشن زند*** و خبردار بوی خدای تعالی باشد، ***چشم یعقوبان هم او روشن کند*** و کوران را بینا کند.

الحکایة

فضیل‌بن‌عیاض می‌گفت: انّی لا اعجب فمن بنی دار اترکها و لم یسکنها و انّما اعجب فمن ینظر الیها فلم یعتبره. ***هین بگو احوال آن خسته جگر***، در این ستم. ***کز بخاری دور ماندیم ای پسر*** که حکایت بخاری و صدر جهان تمام شد.

یافتن عاشق معشوق را و بیان آنکه جوینده یابنده بود که فمن یعمل مثقال ذرّة خیرا یره

کان جوان در جست و جو بد هفت سال و از جست و جوگشته بود بی‌مجال، ***از خیال وصل کشته چون خیال***. حصّهٔ قصّه در این مرتبه این است که طالب را طلب بسیار می‌باید تا عنایت یار به سوی خود رهبر گردد و در این باب عقل به گوش نمی باید آورد که آن عاشق در طلب بود و عقل بروی با غضب، امّا عاشق لاابالی از شوریده حالی می‌گفت. نظم

چون عشق دلم ز دست بربود　　دل دادن کس نمی‌کند سود

ای عقل حکمت آن تدبیر راقی و تریاقی کن. قطعه

لسعت حیة الهوی کبدی　　لا طبیب لها و لا راقی

الّا الحبیب الذی شفعت به　　و انه رقیتی و تریاقی

و مرا از رای و تدبیر مگوی و به دیوانه جز از زنجیر مگوی و مرا تا رمقی (307a) از جان باقی است، مطلب من به دوست تلاقی است.

الحکایة

یحیی‌بن‌معاذ گفت: لئن اجدنی قلبی مثقال حبّة من خردل من محبت الله احب الی من عبادة سبعین سنه و هیچ مرادی بی‌کلید طلب نگشاید. ***سایهٔ حق بر سر بنده بود*** که آن بنده را جوینده گرداند تا بخود رساند، زیرا ***عاقبت جوینده یابنده بود***. قال رسول‌الله علیه‌السلام من طلب و جدّ وجد که نادر باشد که کسی جوید و نیابد. ***گفت پیغامبر که چون کوبی دری***، من قرع الباب و لجّ ولج.

الحکایة

الارادة الفراغ لامرالله و الثقة بالله و دام قرع باب الله.

عاقبت زان در برون آید سری، چنان‌که ***چون نشینی بر سر کوی کسی*** و منظر رویش شوی .***عاقبت بینی تو هم روی کسی*** و همچنان ***چون ز چاهی می‌کنی هر روز خاک***، یعنی چون بخواهی که چاهی می‌کنی. هر روز مشتی خاک از او برون کنی. ***عاقبت اندر رسی در آب پاک*** و گفته‌اند، خیر الناس المؤمنون و خیر المؤمنون العلما و خیر العلما الخافون المخلصون و خیر المخلصون الذین وصلوا اخلاصهم الی الموات؛ لاجرم چون تو در طلب حق‌تعالی باشی و اندک اندک عبادت کنی عاقبت بدان حضرت رسی. ***جمله دانند این اگر تو نگروی*** و تصدیق نکنی، ***هرچه می‌کاریش روزی بدروی***. شعر،

این چنین گفته حکیم غزنوی　　هر چه کاری ای برادر بدروی

چنان که ***سنگ بر آهن زدی آتش نجست***، یعنی آتش بیرون نمی‌آید. ***این نباشد ور بباشد نادرست*** و قلیل الوقوع.

الحکایة

ثابت بنانی گفت: انا اعلم حین یذکرنی ربی. گفتند: به چه میدانی؟ گفت: اذا ذکرته ذکرنی، زیرا او فرمود فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ. ***آنکه روزی نیستش بخت و نجات***، آن کس که نصیب او نباشد بخت و ثواب و خلاص از عذاب. ***ننگرد عقلش مگر در نادرات***، نظر عقل او بر نادرات مقصود باشد که می‌گوید، ***کان فلان کس کشت کرد و برنداش،ت*** حاصل نگرفت. ***وان صدف برد و صدف گوهر نداشت***، یکی صدف را از دریا بیرون آورد، امّا در نبود. چنان که ***بلعم باعور و ابلیس لعین***، این دو عبادت بسیار کرده بودند. ***سود نامدشان عبادت‌ها و دین***، آن کس که این سخن می‌گوید. ***صدهزاران انبیا و ره روان*** و سالکان ناید اندر (308b) خاطر آن بد گمان، بلکه ***این دو را گیرد که تاریکی دهد***، بلعم و ابلیس را تمسک گرداند. لفظ تاریکی دهد، مرهون است. ***در دلش ادبار جز این کی نهد*** و بدبختی غیر این نمی‌نهد. ***بس کسا که نان خورد دلشاد او***، اما ***مرگ او گردد بگیرد در گلو***. این نیز نادرست همچون عبادت بلعم و ابلیس که ضایع شد. ***پس تو ای ادبار رو هم نان مخور***، چون به نادر حکم میدهی و اعتبار می‌کنی نان هم مخور از بیم گلو گرفتن. ***تا نیفتی همچو او در شور و شر***، چون در عبادت بنادر اعتبار می‌کنی، چرا در عشرت نمی‌کنی؟ ***صد هزاران خلق نان‌ها می‌خورند*** و نعمت‌ها، ***زور می‌یابند و جان می‌پرورند***، قوّت و صحّت حاصل می‌کنند، لاجرم کسان بسیار عبادت‌ها می‌کردند و نصیب کرامت بردند. شعر

الدار جنة عدن لو علمت بما　　یرضی الا له و ان فرطت

فالنار مما محلان ما للناس غیرهما　　فاختر لنفسک اذ انت مختار

تو بدان نادر کجا افتاده‌ای در عبادت، ***گرنه محرومی و ابله زاده‌ای***، کسی که انکار کرامت اولیا و انکار اثر عبادت می‌کند همچون کسی است که سر در چاه فروهشته انکار آفتاب و ماهتاب کند. ***این جهان پر آفتاب و نور ماه***، اما ***او بهشته سر فرو برده به چاه***، بزرگان گفته‌اند، اقلّ عقوبة المنکر علی الصالحین ازمحرم برکتهم و رسول‌الله علیه‌السلام فرمود، الکیس من دان نفسه و عمل لما بعد الموت و العاجزین من اتبع نفسه هواها و تمنّی علی الله. پس کسی که عمل نکند، گوییا سربه چاه فرو برده است؛ لاجرم نور را نمی‌بیند و می‌گوید که ***اگر حق است پس کو روشنی***، اگر نور هست اثر او کجا است. او را جواب این است، ***سر ز چه بردار و بنگر ای دنی*** و دون همّت.

الحکایة

ابوسلیمان دارانی در اوایل جوانی به مجلس واعظی واقع شد. چون از مجلس بیرون آمد هرچه شنیده بود از یادش رفت. روزی به قصد شنیدن پند به مجلس آن واعظ رفت. آنچه شنید در خاطرش بماند و روزی به مجلس آن واعظ رفت به قصد عمل کردن از پندش آن روز در وی اثر پند ظاهر شد. توبه کرد و مشغول عبادت شد و فیض کرامت دست داد. ***جمله عالم شرق و غرب آن نور یافت***، یعنی آنانکه بیرون چاه بودند، نور را یافتند. ***تا تو در چاهی نخواهد بر تو تافت***، پس اگر (308a) نور را می‌خواهی، ***چه رها کن رو بر ایوان و کروم*** و برو به باغ و بوستان یعنی به فضای عبادت و حکمت. ***کم ستیز اینجا بدان که اللج شوم***، عنا و نامبارک است. رسول‌الله علیه‌السلام اذا رایت الرجل لجوجا معجبا برأیه فقد تمّت خسارته. خلاصهٔ مرام در این مقام آن است که آنان‌که در چاه طبیعت و شهوت و در قعر فسق و معصیت باشند، کی باشد که آفتاب حقیقی بر ایشان تابد. لاجرم اوّل ترک مناهی و اتّصاف به امر الهی و رعایت احوال طریقت و حمایت آداب حقیقت می‌باید تا آفتاب حقیقی به نور کشف و کرامت بتابد؛ مثال او این است که کسی که به انواع خیانت متّصف باشد و شاه خیانت او را داند او گوید که شاه من را چرا خزینه دار نمی‌کند. او را می‌باید گفت که تو به حضرت شاه امانت بنمای تا تورا امین و خزینه‌دار کند. پس حق‌تعالی که عالم السرّ و الخفیّات است، معاصی بندگان را می‌داند. ایشان به حسب استمرار عصیان غضب حق را زیاده کنند. کی باشد که مقرّب آن حضرت شوند. اگر تایب و عابد شوند اجر و فضیلت و فیض و کرامت یابند. ***هین مگو کاینک فلانی کشت کرد*** و دانه کاشت. ***در فلان سال ملخ کشتش بخورد***، این نادرست به وی اعتبار نمی‌باید کرد. اگر تو بدین نادر اعتبار کنی و گویی، ***پس چرا کارم که اینجا خوف هست*** که ملخ بخورد، ***من چرا افشانم این گندم ز دست. وآنکه او نگذاشت کشت و کار را***، تو از این غافلی که او ***پر کند کوری تو انبار را***، او گندم بسیار برگیرد و انبار کند. رسول‌الله علیه‌السلام گفتند: أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ. گفت الذین نظروا الی باطن الدنیا حین نظر الناس الی ظاهرها و اهتموا باجل الدنیا حین اهم الناس یعاجلها. کوشش و اسباب بدرقهٔ الطاف ملک وهاب است. پس دامن طلب از دست ارادت مگذار تا به مطلوب رسی و دل جز بدرد محبّت مسپار تا به محبوب رسی. نادرا اگرمسببات اسباب تخلّف کند، نظر برآن مقصود مدار تا از طلب باز نمانی و سر بر آستانهٔ نیاز نه، تا دور از خلق به خانه داران آن دلنواز نمانی و خاطر از تعلّقات (309b) ماسوی که دزدان راه زن و غیبیان جامه کن‌اند، بپرداز، تا راه به خلوت‌خانه وصال یابی. چنان‌که آن عاشق دراز هجران بسیار امتحان، ***چون دری می‌کوفت او از سلوتی***، از اشتیاق و امیدواری، ***عاقبت دریافت روزی خلوتی*** و به دوست وصلتی. ***جست از بیم عسس شب او به باغ***، یعنی آن جوان در طلب معشوقهٔ خویش بود. اتفاقا شبی در راه عسس دید. از بیم او به باغی جست و گریخت. ***یار خود را یافت چون شمع و چراغ*** در آن باغ. ***گفت سازندهٔ سبب را آن نفس***[۲۷۰] ساخت که این عاشق به بهانهٔ بیم او به باغ رفت و در آنجا معشوقهٔ خود یافت؛ لاجرم آن مسبب‌الاسباب و ملک وهاب رافت آن دم، ***ای خدا تو رحمتی کن بر عسس*** که بیم از او سبب وصلت یار شد. ***ناشناسا تو سببها کرده‌ای***، آنانکه ندانستند تو سبب‌ها داده و من نیز ندانسته بودم، ***از در دوزخ بهشتم برده‌ای***. حصّهٔ قصّه در این مرتبه این است که کسی که در ضلالت باشد به‌حکم وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ، بر در دوزخ و نزدیک آتش رسیده باشد، خدای‌تعالی به بهانه‌ای به وی هدایت رساند تا از دوزخ به بهشت می‌برد؛ لاجرم آن کس این چنین شکر باری می‌گذارد.

الحکایة

[۲۷۰] "را آن نفس" در متن نیامده است

یهودی در صورت مسلمانی صالح به پیش عزیزی درآمد برای امتحان آن عزیز. چون وی را دید به اصحاب گفت: این کس یهودی است. یاران را این سخن خوش نیامد. چون آن جوان به نزدیک یاران آمد، یکی را گفت: شیخ چون من را دید چه گفت؟ گفتندش: چنین گفت. دل او از ایمان پر شد و گفت: ای شیخ اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله. ***بهر آن***[۲۷۱] ***کردی سبب این کار را،*** من را، ***تا ندارم خوار***[۲۷۲] ***من یک خار را،*** هیچ چیز را حقیر مشمارم. پس به‌حکم فَمَن یَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَیْرًا یَرَهُ، عمل اندک را حقیر شمردن روا نیست که حق‌تعالی به بهانه می‌دهد به بها نمی‌دهد. ***در شکست پای بخشد حق پری،*** کسی را اگر پای شکسته باشد خدای تعالی به وی پر و بال (309a) می‌دهد. ***هم ز قعر چاه بگشاید دری،*** فتح باب کند و خلاص دهد.

الحکایة

بزرگی از شهر خود بیرون آمد برای حج. کسی را دید بی پای بیرون آمده عزم حج دارد. گفت: تو پای نداری، نمی توانی که بروی بازگرد. آن کس گفت: کسی که آسمان‌ها را بی‌ستون باز دارد و می‌تواند که بی‌پای را به منزل رساند. آن بزرگ حکایت کرد که هر روز چون به منزل رسیدم آن بی‌پای را در آنجا حاضر یافتیم. ***تو مبین که بر درختی یا به‌چاه،*** این خطاب است از جانب حق‌تعالی. ***تو مرا بین که منم مفتاح راه*** و هادی سبیل. ***گر تو خواهی باقی این گفت و گو*** و بقیهٔ قصهٔ جوان عاشق، ***ای اخی در دفتر چارم بجو،*** در جلد چهارم طلب کن؛ لاجرم چون عاشق مشاهدهٔ این معنی کند که دوست به بهانه عنایتی فرماید و دری به وصل بگشود در طریق قید عتید و جلب مرید بر سر پوید و از سر ذوق در مخاطبهٔ او بگوید. غزل

ای رستخیز ناگهان وی رحمت بی منتها — وی آتش افروخته درشیشهٔ اندیشه‌ها
امروز خندان آمدی مفتاح زندان آمدی — برمستمندان آمدی چون بخشش فضل خدا
خورشید را حاجب تویی امید را واجب تویی — مطلب تویی طالب توی هم منتها هم مبتدا
در سینه‌ها برخاسته — هم خویشتن کرده روا
ای روح بخش بی بدل بی لذت علم و عمل — باقی بهانه است و دغل کین علت آمد وان دغا

اللهم یا مفتح الابواب و یا مسبب الاسباب، افتح لنا بابا من فضل رأفتک و اجعل علینا سببا من فیض رحمتک و الحمد لله رب العالمین.

---

[۲۷۱] آن: این- اصل
[۲۷۲] خوار: خور- اصل

فهرست آیات

الَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ – العلق ٦-٧

ابرى الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتى بِإِذْنِي- المائده ١١٠

أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ- بقره ٣٤

أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا- طه ١٨

اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ- المؤمنون ١٠٨

الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ- الزخرف ٦٧

أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ – الاعراف ١٧٦

ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا- البقره ٥٨

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ- النحل ١٢٥

ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ- غافر ٦٠

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ- الفتح ٢٦

إِذْ قالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي جاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً – البقره ٣٠

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ- يوسف ٤

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّيۖ إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ – آل عمران ٣٥

إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ – يس ٨٢

إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ- الفرقان ١٢

إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌۖ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ- البقره ١٨٦

أَذَٰلِكَ خَيْرٌ نُّزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِّلظَّالِمِينَ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُون٦٢-٦٣-٦٤-٦٥-٦٦

اسْأَلُوا اللَّهَ مِن فَضْلِهِ- النساء ٣٢

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ- الأعراف ٩٩

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ – المومنون ١١٥

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ- الجاثيه ٢٣

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ- الغاشيه ١٧

أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ- الملک ٢٢

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ- يونس ٦٢

أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ- فصلت ٥٤

إِلَّا لِيَعْبُدُونِ- الذاريات ٥٦

أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ- الأعراف ١٧٢

ألست بربّكم قالوا بلي- الأعراف ١٧٢

ٱللَّـهُ الْغَنِيُّ وَأَنتُمُ الْفُقَرَاءُ – محمد ٣٨

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا – ابراهيم ٢٤- ٢٥

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ – الشرح ١

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ- الشرح ١

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ- الضحى ٦

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ- تكاثر ١

أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ- آل عمران ١٤٢

أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا- محمد ٢٤

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ- محمد ٢٠-٣٠

أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ- النمل ٦٢

آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ- الشعرا ٤٧-٤٨

آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ - طه ٧١

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّـهِ أَتْقَاكُمْ – الحجرات ١٣

إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ- العلق ٦-٧

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ- بقره ٢١٨

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ- فصلت ٣٠

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ- البقره ٦

إِنَّ اللَّـهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ - التوبه ١١١

إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ- آل عمران ٩

إِنَّ اللَّـهَ مَعَ الصَّابِرِينَ – القره ١٥٣

إِنَّ اللَّـهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا – النسا ٥٨

إِنَّ اللَّـهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ – البقره ٢٢٢

إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا- الزمر ٥٣

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ- الحجر ٤٥

إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِيكُمْ- الجمعة ٨

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ- البروج ١٢

إِن تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ ۖ وَإِن تَنتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَعُودُوا نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ – الانفال ١٩

إِن تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ- هود ٣٨

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَا عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ – الزمر ٥٦

أَن تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَا عَلَىٰ مَا فَرَّطتُ فِي جَنبِ اللَّهِ وَإِن كُنتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ- الزمر ٥٦

إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ – الفجر ١٤

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّـهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ – الانعام ٥٤

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ ۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا – الاسرا ٦٥

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ- ق ٣٧

أَن لَّا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُم مِّسْكِينٌ- القلم ٢٤

إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ- الأنفال ٣١

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ- القلم ١٧

إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ- يس ١٨

أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ- الأعراف ١٢

أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ- النازعات ٢٤

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ- ص ١٨

إِنَّا عَرَضْنَا الأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ- الأحزاب ٧٢

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ ۖ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا – الاحزاب ٧٢

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا – الفتح ١

إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ- بقره ١٥٦

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ- الحجر ٩

أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ- اعراف ١٢

انظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ- البقره ٢٥٩

إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ – آل عمران ٩

أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ- الأنفال ٢٨

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ- فاطر ٢٨

أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ- آل عمران ٤٩

إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ- القصص ٣٠

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً- البقره ٣٠

إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ – يوسف ٩٤

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا- الأنعام ٧٩

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا- البقره ٢٥٩

أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ- البقره ٤٠

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ- توبه ١٢٦

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ- البقره ١٦

أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ- الأعراف ١٧٩

أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا- اعراف ١٧٩

إِيَّاكَ نَعْبُدُ- الفاتحه ٥

أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا- الحجرات ١٢

أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ- الحجرات ١٢

بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا – التوبه ٤٠

بَلْ ۜ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم- المطففين ١٤

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ- لقمان ٢٥

بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا يُخْفُونَ مِن قَبْلُ ۖ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ – انعام ٢٨

بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ- القلم ٢٧

بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ- المائده ٦٧

تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ – السجده ١٦

تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ- التوبه ٧٢

تَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ- الأعراف ١٩٨

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا- القصص ٨٣

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ – فصلت ١١

ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا – التوبه ٢٦

ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ – التكاثر ٧

ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ- التكاثر ٨

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ – البقره ٢٨

جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ- الاسرا ٨١

جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا- الشورى ٤٠

جَزَاؤُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ- البينه ٧

جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا- هود ٨٢

جعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا و امطرنا عليها- هود ٨٢

حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ – المسد ٥

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَن نَّشَاءُ ۖ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ- يوسف ١١٠

حم عسق وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِي الْأَرْضِ- الشورى ١-٢-٤

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ- الفاتحه ٢

خَادِعُونَ اللَّـهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ - البقره ٩

خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ- البقره ٧

خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ- البقره ٧

خُذْهَا وَلَا تَخَفْ ۖ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ- طه ٢١

خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ- الحج ١١

خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا- البقره ٢٩

خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ- الأعراف ١٢

الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِن فَضْلِهِ –فاطر ٣٥

الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ- طه ٥٠

الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ- الشعرا ٢١٨-٢١٩

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ – البقره ١٤٦

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا – مزمل ٩

رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا- نوح ٢٦-٢٧

رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا- نوح ٢٦

رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ- السجده ١٢

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ- المؤمنون ١٠٧

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ- فاطر ٣٧

رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ- النور ٣٧

الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ- طه ٥

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ – النور ٢ فِيهَا أَنْهَارٌ مِّن مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّىٰ وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ- محمد ١٥

سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَن رَّحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ - هود ٤٣

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ- الحاقه ٧

سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ - انسان ٢١

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ- الزمر ٧٣

سَلَامٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ- يس ٥٨

سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا- العنكبوت ٢٠

سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَّنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ- القمر ٢٦

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ – بقره- ٢٦٨

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ- البقره ٢٦٨

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ – البقره ٢٦٨

الظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ- الحديد ٣

ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ- النور ٤٠

الْعُسْرِ يُسْرًا- الشرح ٥

عَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ – بقره ٢١٦

عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا- الاسرا ٨

عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ- التحريم ٦

عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا - الاسرا ٤٣

فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ- آل عمران ٣١

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ- الحجر ٧٣

فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً۟وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ – الاعراف ٣٤

فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الْأَعْلَىٰ وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا- طه ٦٦-٦٩

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ- العنكبوت ٦٥

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَب- الشرح ٧-٨

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ- البقره ١٥٢

فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا – مريم ١٧

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ- هود ١١٢

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَن تَابَ مَعَكَ- هود ١١٢

فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ- الدخان ٢٣

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ- القلم ٢٠

فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ- الحشر ٢

فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا- النجم ٢٩

فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا – نجم ٢٩

فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ- سبإ ١٦

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا۟إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ۟لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَن يَنفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ- قصص ٨-٩

فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ – الملک ١٥

فإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا- الكهف ٧٠

فَإِن تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُم مَّا أُرْسِلْتُ بِهِ- هود ٥٧

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا- الشرح ٥- ٦

فأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا – التوبه ٤٠

فَانطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ- القلم ٢٣

فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ- الروم ٥٠

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الْأَعْلَىٰ- طه ٦٧

فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ۟فَانفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ- شعراء ٦٣

فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ۚ أُولَـٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّـهُ وَأُولَـٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ- الزمر ١٧-١٨

فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ – البقره ٩٤

فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ أَنِ اغْدُوا عَلَىٰ حَرْثِكُمْ إِن كُنتُمْ صَارِمِينَ- القلم ٢١-٢٢

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ، وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ- القصص ٨١

فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ- الشورى ٧

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ- حجر ٣٠

فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ- القلم ١٩

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ- الذاريات ٥٠

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا- سبإ ١٩

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ- سبإ ١٩

فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ- الشعرا ١٨٩

فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ – ق ٢٢

فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۖ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ- هود ٤٦

فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ- الأعراف ٩٩

فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِن رَّسُولٍ – جن ٢٦-٢٧

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِن شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ – القصص ٣٠

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ ۚ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ۖ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ – الصافات ١٠٢

فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا- الأعراف ١٤٣

فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ – الانفال ٤٨

فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ- الشعراء ٤٠

فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ- القلم ٢٦

فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ- يوسف ٣١

فَمَن بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ- البقره ١٨١

فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ – الزلزله ٧

فَيَقُولُ مَا هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ- الأحقاف ١٧

قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَىٰ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَّا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنتَ مَكَانًا سُوًى- طه ٥٧-٥٨

قَالَ اذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَّوْفُورًا – الاسرا ٦٣

قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَٰذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا – الاسرا ٦٢

قَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ ۖ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ- الأعراف ١٠٩-١١٢

قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا – مريم ١٩

قالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتانِيَ الْكِتابَ وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا وَ جَعَلَنِي مُبارَكاً أَيْنَ ما كُنْتُ- مريم ٣٠

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا- نوح ٥-٧

قَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ- غافر ٦٠

قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ- الشعراء ٣٤-٣٧

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ- هود ٤٦

قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا – مريم ١٨

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا- البقره ٣٢

قَالُوا طَائِرُكُم مَّعَكُمْ- يس ١٩

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ- يوسف ١١-١٢

قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ- بقره ٦٠

قَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ – اليوسف ٧

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى – الاسرا ٨٥

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ- الجمعة ٨

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ۖ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ- الجمعة ٨

قل إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ – آل عمران ٣١

قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم ۖ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ- الحجرات ١٧

قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ- النور ٣٠

قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا- الاسرا ٨٨

قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ- النساء ٧٧

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ- الزمر ٥٣

قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ- السجده ١١

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ- يس ٧٩

قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ- البقره ٣٤

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ- الأنبيا ٦٩

قُلُوبُنَا غُلْفٌ- النساء ١٥٥

كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا- هود ١٥

كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ- النساء ٩٤

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ۚ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ- القصص ٨٨

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ- القصص ٨٨

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ- آل عمران ١٨٥

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ۖ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ- العنكبوت ٥٧

كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ- الاسرا ٨٤

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ - الرحمن ٢٩

كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ، نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ- علق ١٤-١٥

كُلَّمَا أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ – السجده ٢٠

كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُم بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ - النسا ٥٦

كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ- طه ١٢٩

كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ ۚ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ- سبإ ١٥

كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ- سبا ١٥

كُنَّا فَاعِلِينَ- الأنبياء ١٠٤

كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ- آل عمران ١١٠

كلُّ شَيءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيهِ تُرْجَعُونَ – القصص ٨٨

كلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ – آل عمران ١٨٥

كيف نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا – مريم ٢٩

لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ- الأنعام ٧٦

لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ- القصص ٥٦

لَا تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللَّهِ- يوسف ٨٧

لَا ضَيْرَ ۖ إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ- الشعراء ٥٠

لَّا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ- آل عمران ٢٨

لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ- آل عمران ٥

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُّحَصَّنَةٍ أَوْ مِن وَرَاءِ جُدُرٍ ۚ بَأْسُهُم بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ ۚ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ – الحشر ١٤

لَا يَيْأَسُ مِن رَّوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ- يوسف ٨٧

لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ- الاعراف ١٢٤

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ- السجده ١٣

لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ – التكاثر ٦

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ- يس ٨-١٠

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ – اليوسف ١١١

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ ۖ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ- سبإ ١٥

لَّقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ – المائده ٧٣

لِّكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ- الحديد ٢٣

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ- عبس ٣٧

لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ ۖ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ- النحل ٦٠

لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّـهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ – غافر ١٦

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا – غافر ١٦

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا- الرعد ٢

اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ- لقمان ١٨

اللَّـهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا - البقره ٢٥٧

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ- البقره ٢٥٧

لَوْ خَرَجُوا فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا – التوبه ٤٧

لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ – القره ٩٦

لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ- النجم ٣٩

لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ- ابراهيم ٧

لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ۖ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ- ابراهيم ٧

لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ۖ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ- ابراهيم ٧

مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ – السجده ١٧

مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ لِّكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ – حديد ٢٢-٢٣

مَا أَنتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا- يس ١٥

مَّا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ- المائده ٩٩

مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ وَمَا عِندَ اللَّهِ بَاقٍ – نحل ٩٦

مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ – الانبيا ٥٢

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا- كهف ٤٦

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا- الكهف ٤٦

مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ - نور ٣٥

مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِن نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ- عبس ١٨-٢٢

مَن جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا – الانعام ١٦٠

مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ ۖ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ - الشورى ٢٠

مِنكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ الْآخِرَةَ- آل عمران ١٥٢

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ- طه ٥٥

منها خلقناكم- طه ٥٥

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ و ازواجه و امهاتهم- الأحزاب ٦

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ – بقره ٢٢٣

هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا – الكهف ٦٦

هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ- طه ١٢٠

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ- الحديد ٣

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا- البقره ٢٩

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ- آل عمران ٦

هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ- اخلاص ١

وَ أُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أُحْيِ الْمَوْتى بِإِذْنِ اللَّهِ تعالى- آل عمران ٤٩

و إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ- طه ٣٨-٣٩

و اصنع الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِّن قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ ۚ قَالَ إِن تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ- هود ٣٨

وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً- المزمل ٨

وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ- سبا ٥٤

وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادى كَما خَلَقْناكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ- الانعام ٩٤

وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَني آدَمَ- الاسرا ٧٠

وَ نادى نُوحٌ ابْنَهُ وَ كانَ فِي مَعْزِلٍ يا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنا وَ لا تَكُنْ مَعَ الْكافِرِينَ- هود ٤٢

وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ- البقره ٢٥١

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَّا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَاصَّةً- الأنفال ٢٥

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ۖ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ- البقره ٢٨١

وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّـهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ – القره ٢١٧

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ- الحجر ٨٨

وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي- المائده ١١٠

وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ ۖ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ ۚ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ – الانفال ٤٨

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا- الكهف ٦٠

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا – الاسرا ٦١

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا ۚ قُلْ مَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ ۚ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ- الجمعه ١١

وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ ۖ وَإِن يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ- المنافقون ٤

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ- البقره ١٨٦

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا – مزمل ٨

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا.- مريم ١٦-١٧

وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ- المائده ٧

وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدْهُمْ ۚ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا – الاسرا ٦٤

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ ۖ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ- الملک ١٣-١٤

وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا – مزمل ١٠

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا- هود ٣٧

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا ۚ إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ- هود ٣٧

وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِّلَّـهِ – النفطار ١٩

وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا- مريم ٧٦

وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ – قيامت ٢٩

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا – العنكبوت ٦٩

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ- المؤمنون ٨

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ- التوبه ١٠٠

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ- الواقعة ١٠-١١

وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ – الزمر ٦٧

وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا- طه ٦٩

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ- يونس ٢٥

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ- يونس ٢٥

وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ- المائده ٦٧

وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ- آل عمران ١٧

والنّا له الحديد- سبا ١٠

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا – النزعات ١

وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا – النازعات ٢

وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ- الرحمن ٦

وَإِلَى اللَّـهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ- البقره ٢١٠

وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ- يس ٨٣

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ- النازعات ٤٠-٤١

وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ- الانفال ١٨

وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنكَبُوتِ – العنكبوت ٤١

وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ- البقره ٢٨٤

وَإِن تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى- طه ٧

وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا- النحل ١٨

وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ- الحجر ٣٥

وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ- ص ٧٨

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ- الإنفطار ١٠-١٢

وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ- البقره ٢٨٠

وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ – يس ٣٢

وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا – البقره ٢٣

وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ- الاسراء ٤٤

وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ- آل عمران ٤٩

وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الأَقْرَبِينَ- الشعراء ٢١٤

وانزل مِنَ السَّمَاءِ مَاءً- ابراهيم ٣٢

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ- القلم ٤

وَإِنَّكُمْ إِذًا لَّمِنَ الْمُقَرَّبِينَ- الشعراء ٤١

وَأُوحِيَ إِلَى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ- هود ٣٦

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي ۖ إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ- قصص ٧

وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُم بِأَمْرِهِمْ هَٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ- يوسف ١٥

وَبَدَّلْنَاهُم بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُم بِمَا كَفَرُوا ۖ وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ- سبإ ١٦-١٧

وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا- المزمل ٨

وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ ۚ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ وَأَنَّىٰ لَهُ الذِّكْرَىٰ- الفجر ٢٠-٢٣

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ- المائده ٢

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ- الأعراف ١١٣-١١٤

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا- الشورى ٤٠

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ ۖ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا آمِنِينَ- سبإ ١٨

وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ- يس ٩

وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا- يس ٩

وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا – النبا ٩-١٠

وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا- الأحزاب ٩

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ- الشرح ٤

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ- آل عمران ١٣٣

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ – آل عمران ١٣٣

وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُودَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ ۚ وَكُنَّا فَاعِلِينَ- الانبياء ٧٩

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ- بقره ٢٥٥

وَعِبَادُ الرَّحْمَٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا- فرقان ٦٣

وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ- طه ١٢١

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا- بقره ٣١

وَغَدَوْا عَلَىٰ حَرْدٍ قَادِرِينَ- القلم ٢٥

وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ- الصافات ١٠٧

وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ – الزخرف ٧١

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ۖ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ- الفرقان ٤-٥

وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ- الشعراء ٤٤

وَكَذَٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ- هود ١٠٢

وَكُلًّا نَّقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ ۚ وَجَاءَكَ فِي هَٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ- هود ١٢٠

وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ- آل عمران ١٠٣

وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ- ص ٢٦

وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ – انعام ١٥٣

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ – آل عمران ١٦٩- ١٧٠

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ- الكهف ٢٨

وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا- كهف ٢٨

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ- الكهف ٢٣- ٢٤

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِم بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ – الانفال ٤٧

وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ – بقره ١٩٥

وَلَا تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللَّـهِ – يوسف ٨٧

وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ – الانعام ٥٩

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا- الكهف ٢٥

وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ – ق ٣٥

وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ- سباء ١٢

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ (١٠) أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ – سبا ١٠-١١

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ- لقمان ١٢

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا- العنكبوت ١٤

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ- الأنعام ٩٤

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ- الإسرا ٧٠

وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ- الاسرا ٤٤

وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ- المنافقون ٨

وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ- المنافقون ٧

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الأَرْضِ- الشورى ٢٧

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَابَّةٍ- فاطر ٤٥

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَابَّةٍ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا –فاطر ٤٥

وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَن تَطَئُوهُمْ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ – الفتح ٢٥

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ – الانبيا ١٠٧

وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ- بقره ٧٤

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ- التكوير ٢٩

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ- التكوير ٢٩

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَـٰكِنَّ اللَّـهَ رَمَىٰ – الانفال ١٧

وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ- النور ٥٤

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ- الزمر ٦٧

وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي- يس ٢٢

وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا- هود ٦

وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا- هود ٦

وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ- المدثر ٣١

وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ – النجم ٣-٤

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ ۖ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ- آل عمران ٥٤

وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَىٰ- طه ١٢٤

وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ – الاسرا ٧٣

وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ- الحجرات ١١

وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ- النور ٤٠

وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ- الطلاق ٣

وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا- البقره ٢٦٩

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ۚ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ- التوبه ٦١

وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَٰذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ- الزخرف ٥١

وَنَادَىٰ نُوحٌ رَّبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ- هود ٤٥

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ – ق ١٦

وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ- الأعراف ٧٩

وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي – ص ٧٢

وَهُمْ نَائِمُونَ- القلم ١٩

وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ. – فاطر ٣٧

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ – الفتح ٢٤

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ- الشورى ٢٥

وَهُوَ مَعَكُمْ- الحديد ٤

وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ- الشرح ٢-٣

وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ- الرحمن ٢٧

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِّن قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ- هود ٣٨

وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ – آل عمران ٢١

وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ- الحشر ٩

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا- الفرقان ٢٧-٢٨

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ- آل عمران ٢٠٠

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ- محمد ٧

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَّكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ- التغابن ١٤

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ- توبه ٢٨

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ- المائده ٥١

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ- المنافقون ٩

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ- المائده ٦٧

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ۚ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ- الحج ٥

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ۖ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ- فاطر ٥

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ۖ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا ۚ إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ- فاطر ٥-٦

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ – تحريم ٩

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا ۗ إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ- الأعراف ٢٧

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِن يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللَّهِ ۖ إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِن رَّوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ- يوسف ٨٧

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ- البقره ٤٠

يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ- سبا ١٠

يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ- سبا ١٠

يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ- سباء ١٠

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ- يس ٣٠

يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ - ص ٢٦

يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا- الفرقان ٢٧

يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا- النباء ٤٠

يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا – مريم ٢٣

يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا – مريم ٢٧

يحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ – المائده ٥٤

يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُم- ابراهيم ١٠

يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ- الطلاق ٣

يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ والله وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَن متم يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ- التوبه ٣٢

يَسْأَلُهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ- الرحمن ٢٩

يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ- فاطر ٨

يُطَافُ عَلَيْهِم بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ ۖ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ- الزخرف ٧١

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ- الروم ٧

يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ – دخان ٤٥-٤٦

يَقُولُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ كَلَّا لَا وَزَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ - القيامه ١٢-١٣

يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ- الرعد ٣٩

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ ۖ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ مَأْوَاكُمُ النَّارُ ۖ هِيَ مَوْلَاكُمْ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ- الحديد ١٤-١٥

يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ- النور ٣٥

يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا – البقره ٢٦٩

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَن يَشَاءُ ۚ وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا- البقره ٢٦٩

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ – ابراهيم ٤٨

يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ- الطارق ٩

يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ- الشعرا ٨٨-٨٩

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ – يس ٦٥

يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ- القلم ٤٢

يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ- المائده ١١٩

يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا-المزمل ١٧

فهرست احادیث

ابن آدم لو خاف من النار کما یخاف من الفقر لنجا منها

اتق دعوة المظلوم فانّه لیس بینه و بین الله حجاب

اتق شر من احسنت الیه

اُحْبِبْ مَنْ شِئْتَ ؛ فَإِنَّكَ مُفَارِقُه وَعِشْ مَا شِئْتَ ؛ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ ؛ فَإِنَّكَ مَجْزِيٌّ بِهِ

الاحمق من اتبع نفسه هواها و تمنی علی الله تعالی

الاحمق من یشری حطام الدین بعمل الآخرة

اخاف علیکم الشرک الاصغر

اخذ العلم من افواه الرجال

اخرجوا من النار من ذکرنی یوما و خافنی فی مقام.

اخوف ما اخاف علیکم الشرک الاصغر

ادعوالله بالسنته ما عصیتم بها

اذا احب الله عبد الم یضرّه الذنوب

اذا احب الله عبدا ابتلاه

اذا احب الله عبدا جعل لکه واعظا من نفسه و زاجرا من قلبه یأمره و ینهاه

اذا احب الله عبدا حماه الدنیا کما یظل احمدکم محمی سقیمه الماء

اذا احبّ الله عبداً عجل عقوبته

اذا احب الله عبدا عشقه و عشق علیه

اذا احبّ الله عبداً لم یضره الذنوب

اذا اذنب العبد فاستغفر ربّه یقول الله تعالی انظروا الی عبدی اذنب ذنبا فعلم ان له ربا یغفر الذنوب و یاخد بالذنب اشهدکم انی قد غفرت له

اذا اراد الله بعبد خیراً اعجل عقوبته

اذا اراد الله بعبد خیرا جعل له واعظا بقلبه

اذا اراد الله بعبده الخیر یبصر بعیوب نفسه

إذا أراد الله شيئًا هيّأ له أسبابه

اذا جاء القضا عمی البصر

اذا حدث کذب و اذا او تمن خان و اذا وعد خلفت.

اذا سلّم المسلم علی المسلم فرد علیه صلّت علیه الملائکة سبعین مرّه

اذا قال الفقیر سبحان الله و الحمدلله و لا الاه الا الله و الله اکبر مخلصا و یقول الغنی مثل ذلک مخلصا لم یلحق الغنی الفقیر و ان انفق الغنی معها عشر و آلاف درهم و کذلک اعمال البرّ کلّها

اذا قام العبد الی صلوة و کان هوا وجهه و قلبه الی الله انصرف کیوم ولدته امه

اذا کثرت ذنوب العبد و لم یکن لها اعمال یکفرها اذخل الله علیه الغموم لتکون کفارة لذنوبه

اذا مررتم برياض الجنّة فارتعوا

اذا وجهت الى عبدى مصبية فى بدنه او ماله او ولده ثم استقبل ذلک بصير جميل استحيت منه يوم القيمة ان انصب له ميزانا او انشر له ديوانا

استغفر المسلم لاخيه

استغفرالله تعالى بالسنته لم تذنبوا بها قالوا و اينا لم يذنب

اشدّهم خشية من الله تعالى

اصلها ثابت و فرعها فى السماء

اطلب العلم من المهد الى اللحد

اطلب العلم ولو كان سحرا

أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ

اعدى عدوّک نفسک التى بين جنبيک

اعمل لدنياک بقدر مقامک و اعمل لآخرتک بقدر بقائک فيها و اعمل للنار بقدر صبرک عليها و اعمل لله بقدر حاجتک اليه

اعنى على سكرات الموت و نكراته اللهم الرفيق الاعلى

اعوذ بالله من غضب الحليم

أعوذ بك منك

اغتنم خمسا قبل خمس. شبابک قبل حرمک و صحتک قبل سقمک و غنائک قبل فقرک، فراغک قبل شغلک و حياتک قبل موتک

افضل العبادة انتظار الفرج

اقرب ما يكون العبد من الله اذا سجود

اكثر صباح اهل النار من التسويف

اكثر ما اخاف عليكم ما يخرج الى الله لكم من بركات الارض

امّتى امّة مرحومة لا عذاب عليها فى الآخرةعجّل عقابها فى الدنيا لاذل والفتن.

امرت ان اسجد على سبعة اعظم

امرتک على نفسک

ان اخوف ما اخاف على امتى عمل قوم لوط

ان اشد الناس عذابا يوم القيمة من اعتقد الناس فيه خيرا و هو بخلاف ذلک

ان اشقى الناس من اجتمع عليه فقر الدنيا و عذاب الآخرة

ان اكثر صياح اهل النار من التسويف

انّ البيان لسحر

انّ الرّجلين من امتى يقومان الى الصلوة ركوعمها و سجودهما سواء و ان مابين صلوتهما كما بين السماء والارض

انّ الشيطان ربما سبقكم بالعلم

انّ الغضب لايخرجنى عن الحق

ان الغضب يفسد الايمان كما يفسد الصبر العسل

ان الله اخرج آدم منها فى الدنيا بذنب واحد

ان الله تعالى تسعة و تسعون خلقا فمن تخلق بواحد منها دخل الجنه

انّ الله تعالى يعطى الدنيا فمن يحبّ و لمن لا يحبّ و لا يعطل الايمان الّا لمن يحب

ان الله تعالى يقبل على المصلّى مالم يلتفت

ان الله تعالى ينزل فى كل ليلة الى السماء الدنيا و يقول هم من مستغفر فاغفرله و هل من تائب فاتوب اليه

ان الله تعالى يلقّن الحكمة على لسان الواعظين بقدر همم المستمعين

ان الله حىّ كريم يستحى من عبده اذا رفع يديه اليه ان يردهما صفر

انّ الله حىّ كريم يستحيى من عبده اذا رفع اليه يديه ان يردّهما صفرا

ان الله عزّ و جلّ يبسط يده بالتوبة لمسىء الليل الى النّهار و لمسىء النّهار الى الليل حتى تطلع الشمس من مغربها

انّ الله عزّ و جلّ يبسط يده بالتوبة لمسئ الليل الى النهار و لمسئ النهار الى الليل حتى تطلع الشمس من مغربها

ان الله على للظالم فاذا اخذه لم يقلت

ان الله لاينظر الى صوركم و اعمالكم ولكن ينظر الى قلوبكم و نيّاتكم

إِنَّ اللَّهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ فَإِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ

ان الله يحب انين المذنبين و الحاح الملحين

ان الله يحب معالى اللهم و يبغض سفسافها

انّ الله يحمى عبده الدنيا و هو يحسبه كما يحمى احدكم مريضه

ان الملائكة يشكون من نتن فى المفتانين و القائلين فى المسجد كلام الدنيا

ان الملك ليرفع القلم عن العبد اذا اذنب ست ساعات

ان ذكرت اعانک وان نسبت ذكرک و ان ذكرت لمعرفتک

ان ربكم حى كريم من عبده اذا رفع اليه يستحى من عبده اذا رفع اليه يديه ان يردّهما صفرا حتى يضع فيما شيئا

انّ روح القدس نفث فى روعى لمن تموت نفس حتى تستكمل رزقها

إنّ رُوحَ القُدُسِ نَفَثَ في روعى

انّ فى الجسد لمضغة اذا صلت صلح الجسد كله و اذا فسدت فسد الجسد كله الا و هى القلب.

انّ فى اللّيل ساعة لا يوافقها عبد مسلم لا يسال الله خيرا الّا اعطاه

انّ لربكم فى ايّام دهر كم نفحات الا فتعرضوا لها

ان لقمان قال لابنه يا بنى عليک مجالسة العلما و السمع من كلام الحكما فان الله تعالى يحيى القلب الميت بنور الحكمة كما يحيى الارض الميت بوابل المصر

ان لقيت الله سبعين ذنبا فيما بينک و بينه اهون عليک بەآن تلتقاه بذنب فيما بينک و بين العباد

انّ للقرآن بطنا و لبطنه بطنا الى سبعة بطن

ان لله تعالى عبادا ليسوا بانبياء و لا شهداء يغبطهم النبيون والشهدا يقربهم و مقعدهم من الله تعالى

انّ لله فى ايام دهركم نفحات الا فتعرّضوا لها

ان لله ملائكة فى السماء السابقة سجدوا منذ خلقهم الله تعالى ترعد فرايضهم من مخافة الله تعالى فاذا كان يوم القيمة رفعوا رؤوسهم فقالوا سبحانک ما عبدناک حق عبادتک.

ان من الناس ناسا مفاتيح للخير و مغاليق للشر و لهم بذلک اجر و من الناس ناس مفاتيح للشر و مغاليق لخير و عليكم بذلک اصرف و تفكر ساعة خير من قيام ليلة

انّ من خيار امّتى قوما يضحكون جهرا من سعة رحمة الله تعالى و يبكون سرّا من خوف عذابه ابدانهم فى الارض و ارواحهم فى السّماء و اجسادهم فى الدنيا و عقولهم فى الآخرة تيمشون بالسكينه و يتقربون بالوسيله

ان من عبادالله اشغث و اغبر لو قسم على الله لابراه

انا عند ظنّ عبدى بى وأنا معه اذا دعاني

انا نبى و آدم بين الماء والطين و اول ما خلق الله روحى

انصر اخاک ظالما او مظلوما

انظر الى ما قال و لا تنظر الى من قال

انكم عقلا ارشدكم من الله خوفا و احسنكم فيما امر به و نهى عنه نظر

إنما استوقد نارا فجعلت الدواب و الفراش يقعن فيها و انا آخذ بحجزكم و انتم تقمحون

انّما تزاقون بضعفائكم

انّى رأيت ربى على صورت شاب امرد

انّى لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن يمنى

انّي لا شفع يوم القيمة لاكثر مما على الارض من حجر و مدر

اوليايى تحت قبابى لا يعرفهم غيرى

اهل الجنّة بله

آللهم انى اعوذ بک منک

البرّ لا يبلى و الذنب لا ينسى والدّيان لا يغنى فكن كما شئت كما تدين تدان

بعثت لاتمم مكارم الاخلاق

بموضع سوط فى الجنّة خير من الدنيا و ما فيها.

بناؤها لبنة من ذهب و لبنة من فضّه و ملاطها المسک الا زفر و ترابها الزعفران و حصاؤها اللؤلؤ واليواقيت

التأنى من الرحمن

التايب من الذنب كمن لا ذنب له

تحفة المؤمن الموت

تخلقوا باخلاق الله

ترک الدنيا للدنيا من جميع الدنيا.

تعلموا اليقين

تعلموا علم اليقين

تعلموا ما شئتم ان تعلموا فلن ياجركم الله حتى تعلموا

تنام عيناى و لا ينام قلبى

توضّا مرةً مرّة فقال هذا وضوء من لا يقبل الله تعالى الصلوة الابه ثم توضّا مرتين مرتين

جالسوا الموقنين و اسمعوا علم اليقيت منهم

جذبة من جذبات الرحمن توازى عمل الثقلين

جز یا مؤمن فانّ نورک قد اطفأ نارى

حاسبوا قبل ان تحاسبوا

حبّ الفقرا و المساكين من اخلاق الانبيا و المرسلين و مجالستهم من اخلاق الصالحين و الفرار عنهم اخلاق المنافقين

حبّ الىّ من دنياكم ثلثة الطيب و النساء و قرّة عينى فى الصلوة

حبک الشىء يعمى و يصم

الحرب خدعة

الحزم سوءالظن

الحزم هو الاحتزارعما يوجبه سوء الظن

حسن اليقين كثير الذنوب مجتهد فى العبادة قليل اليقين

حضور مجلس علم افضل من صلوة الف ركعة و حضور مجلس علم افضل من عيادت الف مريض و حضور مجلس علم افضل من شهود الف جنازه

حفت الجنة بالمكاره و النار بالشهوات

خساسة الهمّت من قلّت المعرفة

خفّة الجنّة بالمكاره و خفّة النيران بالشهوات

خلقت الخير و الشر فطوبى لمن خلقته للخير و اخترت الخير على يديه و ويل لمن خلقته للشر و اخترت الشر على يديه و ويل لمن قال لم و كيف

خياركم كل مفتن توّاب

خيارهم ستغنون عن الشفاعة

درهم صدقه يغلب الغا

الدّنيا جيفة و طالبها كلاب

الدنيا حرام على اهل الآخرة و الآخرة حرام على اهل الدّنيا و كلا هما حرامان على اهل الله تعالى.

الدنيا حلم نايم

الدنيا حلم والآخره يقظه ونحن في أضغاث أحلام

الدنيا مزرعة الآخرة

ذلّة العالِم ذلّة العالَم

الذين نظروا الى باطن الدنيا حين نظر الناس الى ظاهرها و اهتموا باجل الدنيا حين اهم الناس يعاجلها.

رجال معه السوف و رجل ليس معه درهم غيره فتصدّق به و صبر.

رجعنا من جهاد الاصغر الى الجهاد الاكبر

رحتوا فى وجوه المداحين التراب

ركعتان يركعها العبد فى جوف الليل الا خير له من الدنيا و مافيها

الرؤيا الصالحة من جزء سته و اربعين جزء من النبوة

الزهد فى الدنيا قصر الامل ليس باكل قليل و لا لبس غليظ.

الساكة عن الحق شيطان اخرس

ستحرصون على الامارة و ستكون حسرة و ندامة يوم القيمة
سيروا سبق المفردون
شغل الناس يومئذ عن النظر و رفعوا ابصارهم الى السماء موقوفين اربعين سنه لا يأكلون و لا يشربون
شفاعتى لاهل الكبايرِ من امتى
شيبتنى سورة هود
الشيخ فى قومه كالنبى فى امته
صلوة الرجل فى بيته نور فنوّرا بيوتكم
طوبى لمن شغله عيوبه عن عيب غيره
العاقل صديقى و الاحمق عدوى ثم قال لا تصبحوا الاحمق و لا تنطفزعوا عن العاقل
العبدُ و ما فى يده كانَ لِمولاه
العجلت من الشيطان
عدّ نفسک من اصحاب القبور
عدل ساعة خير من عبادة سنة
عرفت بفسخ العزايم و انقلاب التدابير
عزّ المؤمن استغناؤه عن الناس
العلما ورثه الانبيا
علماء امتى كانبياء بنى اسرائيل
غفر الله لک يا ابوبكر الست تمرض اليس يصيبک الاذى الست تنصب اليس تجر فهذا ما تجزون به
فانّ بابا من العلم يتعلمه الرجل خير له من ان كان له ابوقبيس ذهبا و انفقه فى سبيل الله تعالى
فرمود اولى الناس بالامامة اقراهم بكتاب الله فما كانوا سواء فاعلمهم بالسنّة و حجّت امامين
فضل المقال على الفعال منقصه و فضل الفعال على المقال مكرمة.
الفقر فخرى
فى آخرالزمان بكون زعيم القوم ارذلهم ما تكلمت عليكم
الق الله فقيرا و لا تلقه غنيا
قل الحق ولو كان مرا
قلب المؤمن اشد تقلبا من القدر فى غليانها
قلب المؤمن بين الاصبعين من اصابع الرّحمن يقلبه كيف يشاء
قلب المؤمن عرش الرحمن
القليل عند الجليل كثير
قليل من اليقين خير كثير فى العمل
قليل يكفيک خير من كثير يطغيک
كفى بالمرء فقها اذا عبدالله و كفى بالمرء جهلا اذا اعجب برايه
الكلام صفة المتكلم
كلكم راع و كلكم مسئول عن رعيته

كلمة من الحكمة يتعلمها الرجل خير له من الدنيا

كنت سمعه و بصره و يده و لسانه

الكيِس من دان نفسه و عمل لما بعد الموت و الاحمق من اتبع نفسه هواها و تمنى على الله

كَفي بِالْمَوْتِ واعِظاً

كَفت امتى غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِن آثَارِ الْوُضُوءِ

لا اله الا الله ان للموت سكرات

لا بل اكون عبداً شكوراً اجوع يوما و اشبع يوما

لا تأكل الّا طعام مرتقى ولا ياكل طعامک الا تقى

لا تجالسوا الموتى

لا تظهر السما به لاخيک فيها فيه الله و بلينک

لا تكثر النوم فى الليل فان كثرة النوم فى الليل ندع صاحبه مفلسا يوم القيمة.

لا تمارضوا فتمرضوا

لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ

لا يتم ركوعها و لا سجودها

لا يزال امتى ظاهرين على الحق حتى يأتى امرالله

لا يزال عبدى يتقرّب الى بالنوافل حتى احبه

لا يكمل ايمان احدكم حتى يقول الناس انه مجنون

لا ينفع التّوبة من ذنب مع ارتكاب ذنب آخر

لا يؤمن احدكم حتى اكون احب اليه من والده و ولده والناس اجمعين

لاحول و لاقوة الّا بالله العلىّ العظيم

لايزال العبد يتمادى بالتوبه حتى يأتيه ملک الموت بقبض روحه فلا توبة

لايزال عبدى يتقرّب الىّ بالنوافل حتى احبه فاذا احببته كنت سمعه و بصره و يده و لسانه بى يسمع بى يبصر بى يبطش بى ينطق

لايصبر عن شهوات الدنيا الا من كان فى قلبه ما يشغله بالأخرة

لايكون المرء عالما حتى يكون بعمله عاملا

لكل شىء دعامة و دعامة المؤمن عقله فبقدر عقله يكون عبادته

للانبياء منابر من ذهب فجلسون عليها و يبقى منبرى لا اجلس عليه قايما بين يدى ربى منتصا فخافه ان يبعث فى الى الجنة و يبقى امتى بعدى فاقول يا رب امتى حتى اعطى صكابر حال قد بعث بهم الى النار حتى ان مالكا خازن النار يقول يا محمد ما تركت النار لغضب ربک فى امتک بقية

لم يعلم الحيوان ما تعلمون من الموت ما اكلتم لحما سمينا

لن يشبع المؤمن من خير يسمعه حتى يكون منتها الجنة

لن يلج احد فى النار بكى من خشية الله حتّى يعود اللبن فى الضرع

لو اذنب العبد ذنبا حتّى يبلغ ذنوبه عنان السماء غفر ما استغفرنى و رجانى

لو تعلمون ما اعلم لبكيتم كثيرا و لضحكتم قليلا

لو تعلمون ما اعلم لضحتكم قليلا و لبكيتم كثيرا

لو توكلتم على الله حق توكله لرزقكم كما يرزق الطير تغدر خماصا و تروح بطانا

لو علم المصلي من يناجي ما التفت

لو كان ابن آدم و اديان من ذهب لا تبغى لهما ثالثا لا يملأ جوف ابن آدم الّا التراب

لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا

لو لم ابعث لبعثت يا عمر

لو وزن ايمان ابى بكر بايمان العالمين لرجح

لوا ان الشيطان يهجومون على قلوب بنى آدم لنظروا الى ملكوت السموات

لوعلم المصلى من يناجى ما التفت

لولا الحمقى لخربت الدنيا

لولا ان الشياطين يجرون على قلوب بنى آدم لنظروا الى الملكوت السماء

لولا ان لا تدافنوا الدعوت الله ان يسمعكم من عذاب القبر

له سمعا و بصرا و يدا و لسانا

الله مقلّب القلوب و مفتح ابواب الغيوب

اللهم اجعل فى قلبى نور او فى سمعى نورا و فى بصرى نورا و فى لحمى نورا و فى شحمى نورا و فى شعرى نورا و زدنى نورا

اللهم تب علىّ حتى اتوب و اعصمنى لا اعود و حبب الى الطاعات و كرّه الىّ الخطيات

اللهم يا مقلّب القلوب ثبت قلبى على دينک

اللهم يا مقلب القلوب ثبت قلبى على دينک كل اصباح لنا شأن جديد

ما اغضب احد الا اشفى على جهنّم

ما انتم باسمع منهم ولكن لا تجيبون

ما انزل الله داء الّا انزال له شفاء

ما جلس قوم يذكرون الله تعالى الا ناداهم مناد من السماء قوموا فقد بدلت سيئاتكم حسنات و غفرت لكم جميعا

ما ذئبان ضاربان ارسلا فى زريبه غنم باكثر فساد آمنهما من حب الجاه و المال

ما من ادقى الا و له ذنوب ولكن من كان عزته العقل و سجّيته اليقين لم تضره الذنوب لانه كلما اذنب و تاب و استغفرالله و ندم فيكفر ذنوبه و يبقى له فضل يدخل به الجنّة

ما من عبد الا له اربع اعين عينان فى رأسه ينظر بهما امر دنياه و عينان قلبه ينظر بهما امر دينه

مَا مِنْ قَوْم اجْتَمَعُوا يَذكُرُونَ الله تعالى إلاّ نَادَاهُمْ مُناهِ مِنَ السَّمَاء قُومُوا مَغْفُورًا لَكُمْ ، فَقَدْ بُدِّلَتْ سَيِّئَاتُكُمْ حَسَنَاتٍ

ماالفقرا اخاف عليكم و لكن اخاف عليكم الغنا فتنافسوا كما تنافس من كان قبلكم

مثل القلوب كريشه فى فلاة تقلبها الرياح

مثل قلب فى تقلبه كالقدر اذ اجتمعت غليانا

المجاهد من جاهد نفسه فى الله عز و جل

مرحبا فان الملائكة لطالب العلم لتضع اجنهتحا لطالب العلم

من احب دنيا اضر بآخرته و من احب آخرته اضرّ بدنياه فاثروا ما يبقى على ما يغنى

من احب سنتی فقد احبنی و من احبنی کانا معی فی الجنة

من احبّ شیاً اکثر ذکره

من احبّ قوما و الا هم حشر معهم یوم القیمة

من احبّ لقاءالله احبّ الله لقائه و من کره لقاء الله کره الله لقائه

من احبّ لقاءالله تعالی احب الله لقائه.

من ازداد علما و لم یزدد هدی لم یزدد من الله الا بعدا

من اکل الثوم والبصل و الکراث فلا یقربن به مساجدنا فان الملائکه تتأذی مما یتأذی منه بنوادم

من المفلس من امتی الذی تأتی یوم القیمة بصلوة و زکوة و قیام و یأتی قد شتم هذا و قذف هذا و اکل مال هذا و سفک دم هذا و ضرب هذا و یعطی هذا من حسناته و هذا من خسناته فان فنیت حسناته قبل ان یقضی ما علیه اخذت من خطایاهم فطرحت علیه ثم طرح فی النار

من اناه الله مالا فلم یؤد زکوة مثل له یوم القیمة حال شجاعا افرع له لسانان یظوقّه یوم القیمة یأخذ بهزیمة یعنی شدّ فیه یقول انا مالک انا کنزک

مَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ

من بدا بالکلام قبل السلام فلا تجبه حتی بالسلام

من تصدر قبل او انه فقد تصدی لهوانه

من تعلّم العلم لیباهی به العلما و یماری به السفها و یصرف به وجوه الناس الیه ادخله الله جهنم

من تقرّب الی شبرا تقرّبت الیه ذراعا و من تقرّب الی ذراعا تقرّبت الیه باعا و من اتای یمشی اتیته هرولة

من تقرّب الی شبرا تقرِبت الیه ذراعا و من تقرّبت الیّ ذراعا تقرّبت الیه باعا و من اتانی مشیا اتیته هرولة.

من تقرب الی عبدی الفره

من تقرب الیه شبرا

من تواضع رفع الله و من تکبّر وضعه الله

من جالس عالما فکانما جالسنی و من جالسنی فی الدنیا اجلسه الله تعالی معی یوم القیمة فی الجنة

من جعل الهموم هما و احدا کفی الله سایر همومه

من حسن اسلام المرء ترکه مالا یعنیه

من خاف الله خوف الله منه کل شی

من خشع قلبه لخشعت جوارحه

من رزق الدعا لم یحرم الاجابة

من رزق له الدّعا لم یحرم من الاجابة

من رغب فی الدنیا و طال امله فیها اعمی الله قلبه علی قدر ذلک و من زهد فی الدنیا و قصر امله اعطاه الله علما بغیر تعلِم و هدی بغیر هدایت

من سلک طریق یطلب به علما سهل الله علیه طریقا من طرق الجنة و ان الملائکة لتضع اجنحتها لطالب رضا بما یضع

من سئل عن علم ثم کتمه الجم یوم القیمة بلجام النار

من سئِل من علم فکتمه الجم بلجام مِن النار

من شغله ذکری عم مسئلتی اعطیته ما اعطی السائلین

من شهد منکرا و رضی به فکانّه قد فعلة

من صلّی خلف امام تقی فکانما صلی خلف نبی

من طلب و جدّ وجد

من طلب وجد وجد طلب مفتاح مغالیق

من عادنی ولیا من اولیائی فقد عادانی.

من عرف الحق کلّ لسانه

من عرف الله کلّ لسانه

من عمل بما علمه الله علم مالم یعلم

من فی الدنیا ضعیف و ما فی یده عاریه والضیف مرتحل و العاریه مردودة

من کانت لاخیه عنده مظلمة

من کره لقاء الله کره الله لقائه،

من کفّ غضبه کفّالله عنه عذابه

من لم یشاء الله یغضب علیه

من لم یقم حدّه فی الدّنیا فانّما یضرب یوم القیمة بسیّاط من النار علی مشهد الخلایق.

من مسّ غلاما بشهوت لعنة الله علیه والملائکه والناس اجمعین و فرمود من قبل غلاما بشهوة عذبه الله تعالی فی نار جهنم الف سنه

من میسرهٔ ماية عام و ذلک اذا اتی بجهنم یعاد بسبعین الف زمام سبعون الف ملک لو ترکت لانت علی کل بر و فاجر

من نوقش فی الحساب فقد عذّب

من وی شرقیقه و ذندیه و نعلقه فقدوقی

من یردالله به خیرا یفقهه فی الدین و یلهمه رشده

من یعمل سوء یجزیه

المنافق فی المسجد کالطیر فی القفص

منهومان لا یشعبان طلب العلم و طالب الدنیا و هما لا یستیوان. اما طالب العلم فیزداد فی رضی الرحمن و اما طالب الدنیا فیزداد فی الطغیان

الموت اطلاق المؤمن من السجن

الموت راحة المومن

الموت راحة المؤمن و الموت نوم ثقیل

موتوا قبل ان تموتوا

المهاجر من هجر السّوء و المجاهد من حاهد هواه

المؤمن اکرم علی الله تعالی من الملائکة الذین عبده لانّهم مجبولون علی الطاعة رکّب فی الملائکة عقل بلاشهوة و فی البهایم شهوة بلاعق و فی الآدمی کلهما فمن غلب عقله شهوته فهو اکرم علی الله من الملائکة و من غلب شهوته علی عقله فهو شرّ من البهایم.

المؤمن بين خمس شداید مؤمن بحسده

المؤمن لا یخلوا من ذلّة او قلة او علة

المؤمنون فی ظلّ صدقتهم

الناس نیام اذا ماتوا انتبهوا

النظر الی وجه العالم عبادة

النظر فیعواقب الامور مفتاح الابواب السرّ

نعم المال الصالح

نعم المال الصالح فی ید الرجل

نعمتان مغبون فیهما کثیر من الناس الصحّة و الفراغ.

نّما انا لکم مثل الوالد لولدها

و اثر ما یبقی علی ما یغنی و لم یعد من انامه غدا وعد نفسه من الموتی

و إنّ لله سبعین ألف حجاب من نور لو کشف

الوضوء علیه الوضوء رحمة و نور

ومن عرف نفسه فقد عرف ربه

هذا وضوء من یضاعف له اجر مرتین ثم توضّا ثلثا ثلثا فقال هذا وضؤئی و وضوء الانبیا من قبلی

هلک الاکثرون الا من قال به فی عبادة الله

هلک المستوفون قلیل ماالمستوفون قال الذیت یقولون اتوب غدا او بعد غد

همّت الرجال تقلع الجبال

یا عبدالله اذا اصبحت فلا تحدث نفسک بالمساء و اذا امسیت فلا تحدث نفسک بالصباح و خذ من حیاتک لموتک و من صحّتک لسقمک

یتعاقب بینکم ملائکة باللیل و ملائکة بالنهار و یجتمعون فی صلوة العصر و صلوة الفجر ثم یعرج الذین یأتو فیکم فیسائلهم ربهم و هو اعلم بکم فیقول کیف ترکتم عبادی فیقولون ترکنا هم و هم یصلون و آتیناهم و هم یصلون فیقولون الله تعالی للملائکة اشهدوا قد غفرلهم

یدخل الجنة شفاعة دخل من امتی مثل ربیعه

یدخل فی شفاعته مثل ربیعة و مضر

یدعوا بعضکم لبعض لأنک ما عصیت بلسانه و هو ما عصی بلسانک

یقول ابن آدم مالی و هل لک من مال الا ما اکلت فانیت او لبست او تصدقت فابقیت

یقول اطلب العلم ولا تعجل حتی تعلم فلایزال للعلم قائلا و للعمل مستوفا حتّی یموت و ما عمل

یموت ابن آدم علی ما عاش علیه

یؤتی العالم یوم القیامة فیقول الله عزّ و جلّ فیما علمتک فیقول قرآت القران و درست العلم وجتهدت فیه فیقول کذبت امّما فعل ذلک لیقال عالم

یؤتی یوم القیمة باقوام اعمالهم کجبال تهوتة فیؤمر بهم الی النار

الیدُ العُلیا خَیْرٌ مِنَ الیَدِ السُّفْلی